

B 1,212,370

AS
284
.L972

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS

NOVA SERIES

LUNDS UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT

NY FÖLJD

FÖRSTA AVDELNINGEN

TEOLOGI, JURIDIK OCH HUMANISTISKA ÄMNEN

XIII

1917

LUND

C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG

OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1917
HAKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

377.475
L 16

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS
NOVA SERIES

LUNDS UNIVERSITETS
ÅRSSKRIFT

NY FÖLJD

FÖRSTA AVDELNINGEN
TEOLOGI, JURIDIK OCH HUMANISTISKA ÄMNER

XIII

1917

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARBASSOWITZ

Lunds Universitets Årsskrift. N. F.

Första Avdelningen.

Teologi, Juridik och Humanistiska ämnen

Bd 6. 1910. (Pris 10:00.)

Påhlsson, J., The Recluse. A fourteenth century version of the Ancræn Riwle. (Pris 5:00.) — *Thorn, A. C.*, Les verbes parasynthétiques en français. (Pris 0:75.) — *Schwerin, H. H. von*, Odysseus' irrfärder. Geografisk undersökning. (Pris 2:50.) — *Nilsson, M. P.*, Studien zur Geschichte des alten Epeiros. (Pris 1:50.) — *Walberg, E.*, Deux anciens poèmes inédits sur Saint Simon de Crépy. (Pris 2:00.) — *Hjelmqvist, F.*, M. v. Falckenberghs Journal under fälttåget i Skåne 1710. (Pris 1:00.) — *Wrangel, E.*, Magnus Stenbock, mannen och minnet. (Pris 0:50.) — Lunds Universitets årsberättelse 1909—1910. (Pris 0:50.)

Bd 7. 1911. (Pris 14:00.)

Rodhe, E., Dopritualet i svenska kyrkan efter reformationen. (Pris 3:50.) — *Zachrisson, R. E.*, Some instances of Latin influence on English place-nomenclature. (Pris 0:75.) — *Leander, P. J. H.*, Idélära från Boströms filosofiska ståndpunkt. Efter författarens död utgifven af *E. Liljeqvist*. (Pris 1:25.) — *Lundstedt, A. V.*, Om biintervention. Ett institut i svensk civilprocessrätt. (Pris 5:50.) — *Norlind, T.*, Studier i svensk folklöre. (Pris 7:00.) — Lunds Universitets årsberättelse 1910—1911. (Pris 0:50.)

Bd 8. 1912. (Pris 12:00.)

Bergman, C. G., Beiträge zum römischen Adoptionsrecht. (Pris 3:00.) — *Lindqvist, A.*, Förskjutningar i förhållandet mellan grammatiskt och psykologiskt subjekt i svenskan. (Pris 3:00.) — *Ekwall, E.*, On the origin and history of the unchanged plural in English. (Pris 3:00.) — *Fehrman, D.*, Carl Fredrik af Wingård såsom biskop öfver Göteborgs stift. II. (Pris 5:00.) — Lunds Universitets årsberättelse 1911—1912. (Pris 0:50.)

Innehåll:

1. HÄNNINGER, N., Fornskånsk ljudutveckling. En undersökning av Cod. AM. 28, 8:o och Cod. Holm. B 76. (Sid. I—XVIII, 1—280.)
2. PALMÉR, J., Studier över de starktoniga vokalerna i 1500-talets svenska. (Sid. I—XII, 1—264.)
3. THYRÉN, J. C. W., Remarques sur la partie générale d'un avant-projet de code pénal suédois. (Sid. 1—21.)
4. THYRÉN, J. C. W., Die Verbrechen gegen körperliche Unversehrtheit in dem Vorentwurfe zu einem schwedischen Strafgesetzbuche. (Sid. 1—20.)
5. AULÉN, G., Reformatoriska motiv inom den senare lutherska protestantismen. Några dogmhistoriska konturer. (Sid. 1—51.)
6. FEHRMAN, D., Rättfärdiggörelsetankens utveckling till luthersk bekännelsenorm. Några grundlinier ur de lutherska bekännelseskrifternas text. (Sid. 1—116.)

Bihang: Lunds Universitets årsberättelse 1916—1917. (Sid. 1—133.)

1917

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AVD. 1. Bd 13. Nr 1.

FORNSKÅNSK LJUDUTVECKLING

EN UNDERSÖKNING AV COD. AM. 28, 8:o

OCH COD. HOLM. B 76

AV

NILS HÄNNINGER

LUND

C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG

OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1917
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

ÅT MINNET AV MIN HUSTRU

FÖRORD.

Föreliggande avhandling avser att lämna en detaljerad redogörelse från ljudlärans synpunkt för språket i två av de äldsta hss. till Skånelagen, cod. AM 28, 8:vo (vanligen kallad Codex Runicus), och cod. Holm. B 76 (understundom även kallad den Hadorphska codex). Av den förra har vid den egentliga redogörelsen medtagits vad som finnes fol. 1—82 (den borgerliga lagen), 84—91 v. rad 6 (kyrkrätten), vilket i Thorsens upplaga av Skånelagen återfinnes s. 3—72, 76—88. Däremot har ej medtagits det å fol. 83 av annan (yngre) hand¹ skrivna (*botløst mal*), hos Thorsen s. 73, i Schlyters edition av Skånelagen s. 215 rad 4—216 rad 2, liksom ej håller de 7 sista raderna av fol. 91 v., hos Thorsen s. 91. Anledningen till att det senare uteslutits från den egentliga redogörelsen (vid statistiska uppgifter o. dyl.), ehuru det är skrivet med samma hand som de först nämnda partierna, är, att detta styckes placering snarast ger vid handen, att det hämtats från annan källa än det övriga. Då sålunda alltid den möjligheten finnes, att skrivaren kunnat för det ifrågavarande stycket ha en annan förlaga än för det övriga av honom skrivna, har det, i samma mån som förlagans språk får anses präglavskriften, synts mig metodiskt riktigast att ej betrakta detta stycke som fullt enhetligt med det övriga. Naturligtvis har även uteslutits det fol. 92 ff. av senare hand skrivna (konungalängderna, landgränsen och det lilla versfragmentet).

Av cod. Holm. B 76 har vid den egentliga undersökningen medtagits, vad som finnes skrivet fol. 1 t. o. m. den egentliga kyrkrättens slut fol. 71, motsvarande i Schlyters edition av Skånelagen s. 3—215 rad 2 (den borgerliga lagen), 357—379 rad 3 (kyrkrätten). Däremot har, av enahanda skäl som föranlett ute-

¹ Se inl. § 2.

slutningen av de 7 sista raderna av fol. 91 v. i Cod. Runicus, ej medtagits det av samma hand å fol. 71, 72 skrivna¹, utgörande epilogen till den själländska kyrkrätten², hos Schlyter tryckt s. 379 not 1, liksom ej håller de fol. 72 av senare hand skrivna styckena om *botlös mal*, som av Schlyter efter annan handskrift avtryckts s. 221 rad 5—224 rad 3.

Ehuru sålunda, för vinnande av ett såvitt möjligt enhetligt material, vissa partier av båda hss. uteslutits från den egentliga undersökningen, bör dock här framhållas, att språkformer ur desamma, i den mån de kunna tjäna till belysning av behandlade ljudhistoriska problem, blivit på vederbörliga ställen anförda.

Fastän de båda hss., som i detta arbete blivit undersökta, sedan länge äro kända och publicerade och även det språkliga material, som de erbjuda, av språkvetenskapen i viss utsträckning redan tillgodogjorts, har det likväl ej synts mig överflödigt att företaga en systematisk och detaljerad granskning av desamma. Det har nämligen förefallit mig sannolikt, att en dylik, med begagnande av hela materialet, borde kunna lämna en del upplysningar och möjliggöra en och annan slutsats angående beskaffenheten av det språk dessa hss. representera³, som ej kunnat vinnas vid en mera flyktig undersökning eller vid en undersökning av blott vissa partier eller ur blott vissa synpunkter. Då till utgångspunkt i regeln tagits ljudförhållandena i det sam-

¹ Av samma skäl har vid behandlingen av denna hs. städse påpekats, då ett ex. hämtats från de i densamma på vissa ställen befintliga kapitelrubrikerna. Troligen äro väl dessa yngre än texten i övrigt, och deras språk är sålunda ej enhetligt med dennas. Det är emellertid möjligt, att de äro lika ursprungliga som lagredaktionen (se härom särskilt Leffler, Ant. Tidskr. f. Sv. V, 245 ff.), men under alla förhållanden ha de säkerligen varit underkastade skrivarens godtycke i större utsträckning än den egentliga texten. — Däremot har en jämförande granskning av språkformen i den borgerliga lagen och kyrkrätten för båda hss. vidkommande givit vid handen, att det ej är nödvändigt att behandla de båda lagtexterna var för sig.

² Se Schlyter s. II.

³ En fullständig bild av språkets beskaffenhet under en viss period kan givetvis ej på detta sätt erhållas. Åtskilliga av de språkliga förändringar, som redan försiggått under den period skildringen avser, ha av lätt insedda skäl ej kommit till uttryck i skriften, och bevisen »ex silentio» bliva därför alltid mer eller mindre osäkra. Ej håller är det möjligt att på denna väg åstadkomma en tillförlitlig bild av det kronologiska förloppet vid utvecklingen.

nordiska språket, har detta skett ej minst i det syftet, att därigenom skulle framgå de överensstämmelser, resp. skiljaktigheter i utvecklingen, som förefinnas mellan fornskånskan såsom en särddialekt inom forndanskan å ena sidan och de övriga nordiska huvuddialekterna, enkannerligen fornsvenskan, å andra sidan. Jag har därför städse hänvisat till motsvarande ljudutveckling i detta senare språk, liksom ock hänvisningarna till ljudförhållandena i den övriga forndanskan avse att, så gott sig göra låter, orientera fornskånskan inom densamma.

Framför allt torde de faktiska uppgifter av olika slag, som i det följande lämnas, kunna bli av värde för en fortsatt undersökning av fornskånskans (och väl överhuvud forndanskans) språkliga dokument. Det var ursprungligen min avsikt att söka åstadkomma en redogörelse för skånskans (eller rättare de skånska dialekternas) ljudhistoriska utveckling, med utgångspunkt å ena sidan i det moderna dialektmaterialet, å andra sidan i äldre språkliga källor på skånsk dialekt. Det visade sig emellertid, att de förarbeten, som härför erfordrades, voro av den omfattande art, att en uppdelning av ämnet blev nödvändig. Att jag därvid föredrog att till en början begränsa uppgiften till den nu föreliggande, som måhända får betraktas som den ur auförda synpunkt minst givande, beror i första rummet därpå, att jag ansåg en noggrann karaktäristik av Skånelagens språk utgöra en god basis för fortsatta undersökningar; anledningen till att ej flera hss. av denna lag medtagits, är återigen den, att, såsom jag under arbetets fortgång erfor, en ny upplaga av Skånelagen med hänsyn tagen till de senare hss:s språkliga beskaffenhet är under förberedelse.

Redan vid detta — jag kan jag väl säga förberedande — arbete har emellertid senare språkliga dokument och även det moderna skånska dialektmaterialets vittnesbörd i viss utsträckning beaktats. Förutom till tryckta källor har jag även haft tillgång till Skånska landsmålsföreningens å Lunds universitetsbibliotek förvarade samlingar, varför jag här uttalar mitt hjärtliga tack, i det jag närmast vänder mig till dem, som ha överinseendet över dessa samlingar, professor A. Kock och förste bibliotekarien A. Malm.

Möjligen torde ock denna undersökning kunna bidra till att belysa förhållandet mellan de båda granskade hss.

Slutligen ber jag att här få uttala ett hjärtligt tack till alla dem, som på olika sätt bistått mig under mitt arbete. I första rummet har jag att nämna professor Axel Kock, som ej blott givit mig uppslaget till behandlingen av det föreliggande ämnet, utan även under arbetets fortgång städse visat detsamma sitt intresse och givit mig många goda råd och anvisningar, samt docenten E. Olson, som varit min lärare under hela den tid jag ägnat åt studiet av de nordiska språken. Ej minst är jag honom mycken tack skyldig för den granskning han underkastat detta arbete i korrektur, varigenom han tillfört detsamma åtskilliga förbättringar.

Under en studievistelse i Köpenhamn vårt. 1916 såsom innehavare av ett Oehlenschläger-Tegnérskt stipendium fick jag av professor V. Dahlerup mottaga många prov på välvilja och tillmötesgående, som här med tacksamhet må omnämnas, liksom ock den älskvärda tjänstvillighet, som städse visades mig av tjänstemännen vid därvarande universitetsbibliotek, varest jag bl. a. haft tillfälle att undersöka Cod. Runicus. Genom förmedling av Lunds universitetsbibliotek har jag från Kungl. biblioteket i Stockholm till låns erhållit cod. Holm. B 76, vilket här tacksamt erkännes. Humanistiska sektionens seminariebibliotek har, ej minst tack vare vederbörande tjänstemäns synnerliga tillmötesgående, varit mig till stor nytta.

Till slut är det mig en kär plikt att omnämna den hjälp och det stöd, som jag städse haft i mitt arbete av min hustru, vilken bl. a. utfört en stor del av den mödosamma citatkontrolleringen.

Lund i april 1917.

Nils Hänninger.

Innehåll.

	Sid.
Viktigare förkortningar och ljudbeteckning	XI
Rättelser	XVIII
Inledning	1

I. Vokalism.

A. Kvalitativ ljudutveckling.

1. Vokaler och diftonger i fortis- och semifortisställning.

Cod. Run.	26
----------------	----

(Kort *i*-ljud s. 26. Långt *i*-ljud s. 36. Kort *e*-ljud s. 37. Långt *e*-ljud s. 47. Kort *æ*-ljud s. 49. Långt *æ*-ljud s. 61. Kort *a*-ljud s. 62. Långt *a*-ljud s. 64. Kort *y*-ljud s. 65. Långt *y*-ljud s. 71. Kort *ø*-ljud s. 75. Långt *ø*-ljud s. 76. Kort *ρ*-ljud s. 77. Långt *ρ*-ljud s. 79. Kort *o*-ljud och kort *u*-ljud s. 79. Långt *o*-ljud s. 92. Långt *u*-ljud s. 93. Diftongen *æi* s. 94. Diftongen *au* s. 99. Diftongen *øy* s. 100. Diftongen *iā* s. 101. Diftongen *iō* (med öppnare eller slutnare *ō*-ljud) s. 102. Diftongen *iū* s. 102. Diftongen *ia* s. 103. Diftongen *iu* s. 104.)

Cod. Holm. B 76	105
-----------------------	-----

(Kort *i*-ljud s. 105. Långt *i*-ljud s. 109. Kort *e*-ljud s. 109. Långt *e*-ljud s. 113. Kort *æ*-ljud s. 114. Långt *æ*-ljud s. 123. Kort *a*-ljud s. 124. Långt *a*-ljud s. 125. Kort *y*-ljud s. 126. Långt *y*-ljud s. 127. Kort *ø*-ljud s. 128. Långt *ø*-ljud s. 128. Kort *ρ*-ljud s. 129. Långt *ρ*-ljud s. 130. Kort *o*-ljud och kort *u*-ljud s. 130. Långt *o*-ljud s. 138. Långt *u*-ljud s. 139. Diftongen *æi* s. 139. Diftongen *au* s. 141. Diftongen *øy* s. 141. Diftongen *iā* s. 142. Diftongen *iō* (med öppnare eller slutnare *ō*-ljud) s. 143. Diftongen *iū* s. 143. Diftongen *ia* s. 145.)

2. Vokaler i infortisställning.

Cod. Run.	147
----------------	-----

(Svagtonigt *a* s. 147. Svagtonigt *i* s. 157. Svagtonigt *u* s. 179.)

Cod. Holm. B 76	184
---------------------------	-----

(Svagtonigt *a* s. 184. Svagtonigt *i* s. 197. Svagtonigt *u* s. 209.)

B. *Vokalbortfall.*

	Sid.
Cod. Run.	213
Cod. Holm. B 76	214

C. *Svarabhakti.*

Cod. Run.	214
Cod. Holm. B 76	217

D. <i>Kvantitativ ljudutveckling</i>	222
--	-----

II. **Konsonantism.**A. *Kvalitativ ljudutveckling.*

Cod. Run.	224
(Klanglösa explosivor s. 224. Klingande explosivor s. 229. Klanglösa spiranter s. 230. Klingande spiranter s. 235. Nasaler, halv-vokaler och liquidæ s. 238.)	
Cod. Holm. B 76	239
(Klanglösa explosivor s. 239. Klingande explosivor s. 245. Klanglösa spiranter s. 246. Klingande spiranter s. 248. Nasaler, halv-vokaler och liquidæ s. 249.)	

B. *Konsonantbortfall.*

Cod. Run.	250
Cod. Holm. B 76	2

C. *Konsonantinskott.*

Cod. Run.	265
Cod. Holm. B 76	267

D. <i>Metatesis</i>	268
---------------------------	-----

E. *Kvantitativ ljudutveckling.*1. *Assimilation.*

Cod. Run.	269
Cod. Holm. B 76	271

2. *Övrig konsonantförlängning.*

Cod. Run.	273
Cod. Holm. B 76	275

3. *Förkortning.*

Cod. Run.	276
Cod. Holm. B 76	279

Viktigare förkortningar och ljudbeteckning.

Aarbøger = Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.

Aasen = Norsk ordbog af Ivar Aasen. Chria 1873.

Aasen, Gramm.² = Aasen, Ivar, Norsk Grammatik. 2det Oplag af Omarbeidet
Udgave af »Det Norske Folkesprogs Grammatik». Kria 1899.

Afh. viede S. Bugges minde = Sproglige og historiske afhandlinger viede
Sophus Bugges minde. Kria 1908.

Ark. = Arkiv för (for) nordisk filologi.

BB = Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen hrsg. von Adal-
bert Bezzenberger.

Bennike-Kristensen, Kort = Kort over de danske folkemål med forklaringer
ved Valdemar Bennike og Marius Kristensen. Kbhvn 1898—1912.

Billing = Åsbomålets ljudlära. Akad. afhandling af Gustaf Billing. Sthlm
1889. (= Landsm. X, 2.)

Björkman, Smål.-l. ljudl. = Smålandslagens ljudlära av Erik Björkman. Sthlm
1896. (= Landsm. XI, 5.)

Blandinger = Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid
udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund. I. Kbhvn 1881—87.

Boysen, Voc. d. JL = Der Vocalismus des Jydske Lov. Inaugural-Dissertation
von Lauritz Boysen. Flensburg 1906.

Brate, Dalalagens böjn.-l. = Dalalagens böjningslära af E. Brate. Sthlm 1890.

Brate, Ä. Vml. ljudl. = Äldre Vestmannalagens ljudlära af Erik Brate. Up-
sala 1887 (i Upsala universitets årsskrift 1887).

Braune, Got. Gr.⁷ = Gotische grammatik von Wilhelm Braune. 7. Aufl.
Halle 1909.

Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best. = Sproglig forfatterbestemmelse. Studier
over dansk sprog i det 16. århundredes begyndelse af Johs. Brøndum-
Nielsen. Kbhvn og Kria 1914.

Celander, Om övergången av $\delta > d$ = Om övergången av $\delta > d$ i fornis-
ländskan och fornorskan. Akad. avhandling av Hilding Celander.
Lund 1906.

Dipl. Norv. = Diplomatarium Norvegicum.

DRM se Wimmer.

DRM Haandudg. = Ludv. F. A. Wimmer, De danske Runemindesmærker.
Haandudgave ved Lis Jacobsen. Kbhvn og Kria 1914.

Dyrerim = De gamle danske dyrerim udg. af Johs. Brøndum-Nielsen. Kbhvn
1908.

- Ekholm, Vidhemsprästens ant. = Vidhemsprästens och johannitmunkens anteckningar i Codex Holmiensis B 59. Akad. avhandling av Hugo J. Ekholm. Hfors 1915. (= SNF VII, 2.)
- EL = Eriks sællandske Lov, udg. af det nordiske Litteratursamfund ved P. G. Thorsen. Kbhvn 1852.
- Espersen = Bornholmsk ordbog af J. C. S. Espersen. Kbhvn 1908.
- Falk-Torp, Et. W. = Norwegisch-dänisches etymologisches wörterbuch von H. S. Falk und Alf Torp. Heidelberg 1910—11.
- Falk-Torp, Syntax = Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling af Hjalmar Falk og Alf Torp. Kria 1900.
- Feilberg, Ordbog = Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål af H. F. Feilberg. Kbhvn 1886 ff.
- Festskr. t. Söderwall = Festskrift till K. F. Söderwall på hans sjuttioårsdag den 1 januari 1912. Lund 1911.
- Festskr. t. Thomsen = Festskrift til Vilhelm Thomsen fra disciple. Kbhvn 1894.
- Fick⁴ III = Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen von August Fick. 4. Aufl. III. Göttingen 1909.
- Fischer, Lehnwörter = Die Lehnwörter des Altwestnordischen von Frank Fischer. Berlin 1909. (Palæstra 85.)
- Fl. stader. = Flensborgs Stadsret (utg. av Thorsen i De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev . . ., Kbhvn 1855).
- Forhandlinger paa 4:de filologmøde = Forhandlinger paa det fjerde nordiske filologmøde i København den 18—21 juli 1892. Kbhvn 1893.
- Fotolitogr. Aftr. = Det Arnamagnæanske Haandskrift N:o 28, 8vo, Codex Runicus, udgivet i fotolitografisk Aftryk af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. Kbhvn 1877.
- Franck, Mnl. Gr.² = Mittelniederländische Grammatik von Johannes Franck. 2. Aufl. Lpz. 1910.
- Fritzner³ = Ordbog over det gamle norske Sprog af Johan Fritzner. Omarb. Udg. 1—3. Kria 1886—96.
- Från Filologiska fören. i Lund = Från Filologiska föreningen i Lund. Språkliga uppsatser. 1—4. Lund 1897—1915.
- FSS = Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-sällskapet.
- GDL = Samling af gamle danske Love. Udg. af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge. 1—5. Kbhvn 1821—46.
- Geete, Fsv. bibl. = Fornsvensk bibliografi. Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet utarbetad af Robert Geete. Sthlm 1903.
- GgPh = Grundriss der germanischen Philologie.
- Haderslev stader. = Haderslevs Stadsret (utg. av Thorsen i De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev . . ., Kbhvn 1855).
- Hellquist, Nominalbildning = Bidrag till läran om den nordiska nominalbildningen. Akad. afhandling af Elof Hellquist. Lund 1890. (Även i Ark. 7.)
- Hultman, Håls.-l. = Hålsingelagen och Upplandslagens ärfdabalk i Cod. Ups. B 49. Språkhistorisk undersökning. I. Hfors 1908.

- Hultman, Östsv. dial. = Hultman, O. F., De östsvenska dialekterna (i Finländska bidrag till svensk språk- och folklifs forskning utg. af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors. Hfors 1894).
- Hægstad, Vestn. maalf. = Vestnorske maalføre fyre 1350. Av Marius Hægstad. Chria 1908 ff.
- Hægstad—Torp, Gno. Ordb. = Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding ved Marius Hægstad og Alf Torp. Kria 1909.
- IED = An icelandic-english dictionary by Gudbrand Vigfussen. Oxford 1874.
- IF = Indogermanische Forschungen.
- [Lis] Jacobsen, Studier I = Jacobsen, Lis, Studier til det danske Rigssprogs Historie. I. Lydhistorie. Kbhvn 1910.
- JL = Jydske Lov (utg. av P. G. Thorsen, Valdemar den andens Jydske Lov etc. Kbhvn 1853).
- Kalkar = Ordbog til det ældre danske sprog af Otto Kalkar. Kbhvn 1881 ff.
- Karsten, Germ.-finn. Lehnwortstud. = Germanisch-finnische Lehnwortstudien von T. E. Karsten. Hfors 1915.
- Kock, Akc. = Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent af Axel Kock. I, II. Lund 1878, 1884—85.
- Kock, Anschw. acc. = Die alt- und neuschwedische accentuierung unter berücksichtigung der andern nordischen sprachen von Axel Kock. Strassburg 1901.
- Kock, Bidr. t. sv. etym. = Bidrag till svensk etymologi. Förklaring af fornsvenska lagord. Två uppsatser af Axel Kock. Lund 1880.
- Kock, Fsv. ljudl. = Studier över fornsvensk ljudlära. I, II. Lund 1882, 1886.
- Kock, Ljudh. = Svensk ljudhistoria av Axel Kock. Lund 1906 ff.
- Kock, Språkh. = Undersökningar i svensk språkhistoria af Axel Kock. Lund 1887.
- Kock, Uml. u. Brech. = Umlaut und Brechung im Altschwedischen. Eine Übersicht von Axel Kock. Lund 1911—16. (= Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 12. Nr 1.)
- Kok, Da. Folkespr. i Sønderj. = Det danske Folkesprog i Sønderjylland. Ved Johannes Kok. I, II. Kbhvn 1863, 1867.
- KR = Skånska kyrkrätten (i Schlyters edition av SkL).
- Kristensen, Fremmedordene = Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog (för omtr. 1300) af Marius Kristensen. Kbhvn 1906.
- Landsm. = (Nyare) Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 1878 ff. — Svenska landsmål ock svenskt folkliv. 1904 ff.
- Landtmanson, Västgötam. *l*- ock *r*-ljud = Studier över västgötamålets *l*- ock *r*-ljud. Akad. avhandling av Samuel Landtmanson. Sthlm 1905. (= Landsm. Bihang 1.)
- Am. Larsen, Solørske Dial. = Lydlæren i den solørske Dialekt ved Amund B. Larsen. Kria 1894.
- Larsson, Södermannal. spr. I = Södermannalagens språk. I. Ljudlära. Akad. afhandling av Robert Larsson. Sthlm 1891.
- Lasch, Mnd. Gr. = Mittelniederdeutsche grammatik von Agathe Lasch. Halle 1914.

- Leffler, *V-omljudet* = Om v-omljudet av i, ī och ei i de nordiska språken, af Leopold Fredrik Leffler (i Uppsala universitets årsskrift 1877).
- Lund, *Ordforråd* = Det ældste danske skriftsprogs ordforråd. Ordbog til de gamle danske landskabslove . . . af G. F. V. Lund. Kbhvn 1877.
- LÄU = Lunds ärkestifts urkundsbok utgifven af Lauritz Weibull. 3—4. Lund 1900—09.
- Machule = Die lautlichen verhältnisse und die verbale flexion des schonischen land- und kirchenrechtes. Inaugural-Dissertation von Paul Machule. Halle 1885.
- Molbech, *Dial.-lex.* = Dansk Dialect-Lexikon, ved C. Molbech. Kbhvn 1841.
- Molbech, *Gloss.* = Dansk Glossarium eller Ordbog over forældede danske Ord, samlede og oplyste av C. Molbech. I, II. Kbhvn 1857, 1866.
- NGL = Norges gamle Love indtil 1387. Udg. ved R. Keyser og P. A. Munch. 1—5. Chria 1846 ff.
- NoB = Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning.
- Nordiska ortnamn = Nordiska ortnamn. Hyllningsskrift tillägnad Adolf Noreen på sextioårsdagen av vänner och lärjungar. Uppsala 1914. (Även i NoB 2.)
- Noreen, *Aisl. gr.*¹ (resp. *Aisl. gr.*²) = Noreen, Altisländische und altnorwegische grammatik von Adolf Noreen. 3. Aufl. Halle 1903. (resp. 2. Aufl. Halle 1892.)
- Noreen, *Aschw. gr.* = Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutenischen von Adolf Noreen. Halle 1904.
- Noreen, *Aschw. leseb.* = Altschwedisches lesebuch mit anmerkungen und glossar von Adolf Noreen. 2. Aufl. Sthlm 1904.
- Noreen, *Om orddubletter* = Om orddubletter i nysvenskan af A. Noreen (i Språkvet. sällsk. i Upsala förh. 1882—85).
- Noreen, *Urg. Lautl.* = Abriss der urgermanischen lautlehre von Adolf Noreen. Straßburg 1894.
- Olséni = Södra Luggudemålets ljudlära. Akad. afhandling af Nils Olséni. Sthlm 1887. (= Landsm. VI, 4.)
- Olson, *Fragment* = Östgötalagens 1300-tals-fragment, utg. af Emil Olson. Lund 1911.
- Olson, *Ögl. ljudl.* = Östgötalagens ljudlära. Akad. afhandling af Johan Emil Olson. Lund 1904.
- Ottelin, *Cod. Bur.* = Studier öfver Codex Bureanus. I, II. Uppsala 1900, 1905.
- PBB = Beiträge zur geschichte der deutschen sprache und literatur. Bd 1—15 hrsg. von Hermann Paul und Wilhelm Braune. Bd 16—31 hrsg. von Eduard Sievers. Bd 32—41 hrsg. von Wilhelm Braune.
- Persson, *Beitr. z. idg. Wortf.* = Beiträge zur indogermanischen Wortforschung von P. Persson. 1—2. Uppsala 1912.
- Pipping, *Gutalag* = Guta lag och Guta saga jämte ordbok, utg. af Hugo Pipping. Kbhvn 1905—07.
- Rietz = Svenskt dialektlexikon af Johan Ernst Rietz. Malmö 1867.
- Ross, *No. Bygdem.* = Norske Bygdemaal ved Hans Ross. I—XVII. Chria 1905 ff.

- Rydqvist = Svenska språkets lagar af Johan Er. Rydqvist. 1—6. Sthlm 1850 ff.
- Sandström, Studier över utvecklingen av fsv. *ö* ock *ū* = Studier över utvecklingen av fsv. *ö* ock *ū* i starktonig ställning inom västgötadialekterna. Akad. avhandling av Josef Sandström. Sthlm 1910—12. (= Landsm. Bihang 6.)
- SAOB = Ordbok öfver svenska språket utg. af Svenska Akademien. Lund 1898 ff.
- Schlyter, Schl. = Samling af Sweriges Gamla Lagar. Nionde bandet. Skånelagen. Lund 1859.
- Schlyter, Gloss. = Glossarium till SkL, utg. av Schlyter.
- Schlyter, Ordb. = Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar af C. J. Schlyter. Lund 1877.
- Siljestränd, Ordböjn. i Vml. = Ordböjningen i Vestmannalagen af Karl K:son Siljestränd. I—III. Linköping 1890—91. Upsala 1893.
- Skand. Arch. = Skandinavisches Archiv. I. Lund 1892.
- SkL = Skånelagen, se även Schlyter, resp. Thorsen.
- SNF = Studier i nordisk filologi, utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland genom H. Pipping.
- SRD = Scriptores rerum danicarum medii ævi ... collegit et adornavit Jacobus Langebek.
- Swenning, Samn. *æi* = Utvecklingen av samnordiskt *æi* i sydsvenska mål. Akad. avhandling av Julius Swenning. Sthlm 1909. (= Landsm. Bihang 4.)
- Söderberg, Fgutn. ljudl. = Forngutnisk ljudlära. Akad. afhandling af Sven Otto Magnus Söderberg. Lund 1879.
- Söderberg, U-omlj. = Några anmärkningar om *u*-omljudet i fornsvenskan af Sven Söderberg. Lund 1890 (i Lunds universitets årskrift. Tom XXV).
- Söderwall = Ordbok öfver svenska medeltids-språket af K. F. Söderwall. I—II. Lund 1884 ff.
- Tamm, Fem. på *ti* och på *iþa* = Om fornnordiska feminina afleda på *ti* och på *iþa* af Fredr. Tamm. Upsala 1877.
- Tamm, Fon. kännetecken = Fonetiska kännetecken på lånnord i nysvenska riksspråket af Fr. Tamm. Upsala 1887.
- TfF = Nordisk Tidskrift for Filologi (og Pædagogik). NR = Ny Række. 3R = Tredie Række osv.
- TfPh = Tidskrift for Philologi og Pædagogik.
- Thorsen, Th. = Skånske Lov og Eskils skånske Kirkelov, ... udg. af det nordiske Litteratursamfund ved P. G. Thorsen. Kbhvn 1853.
- Thorsen, Nørrejy. lydl. = Bidrag til nørrejysk lydlære af P. K. Thorsen. Kbhvn 1886.
- Thorsen, Sejerø = Sprogarten på Sejerø skildret af P. K. Thorsen. Kbhvn 1894.
- Torp, Nynorsk et. ordb. = Nynorsk etymologisk ordbok av Alf Torp. Kria 1915 f.
- Torp-Falk, Lydh. = Dansk-norskens lydhistorie af Alf Torp og Hjalmar Falk. Kria 1898.

Uhlenbeck, Et. W.² = Kurzgefasstes etymologisches wörterbuch der gotischen sprache von C. C. Uhlenbeck. 2. Aufl. Amsterdam 1900.

Uppsalastudier = Uppsalastudier tillegnade Sophus Bugge. Uppsala 1892.

Wadstein, Fno. hom.-bokens ljudl. = Fornnorska homiliebokens ljudlära. Akad. afhandling af Elis Wadstein. Upsala 1890.

Wigforss, SH I = Södra Hallands folkmål. Del I. Vokalismen. Akad. avhandling av Ernst Wigforss. Sthlm 1913. (= Landsm. 1913, 1915.)

Wimmer, DRM = De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede af Ludv. F. A. Wimmer. I—IV. Kbhvn 1893 ff.

VL = Valdemars sællandske Lov og Absalons sællandske Kirkelov, udg. af det nordiske Litteratursamfund ved P. G. Thorsen. Kbhvn 1852.

Xen. Lid. = Xenia Lideniana. Festskrift tillägnad Professor Evald Lidén. Sthlm 1912.

Zetterberg, Bjärköar. ljud- o. böjn.-l. = Bjärköarättens ljud- och böjningslära. Akad. afhandling af Fridolf Zetterberg. Upsala 1893.

ZfdA = Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur.

Vid citering av de fsv. lagtexterna begagnas väsentligen Schlyters beteckningssätt i Samling af Sweriges Gamla Lagar.

ags. = angelsachsisk.

da. = dansk.

fda. = forndansk.

ffris. = fornfrisisk.

fht. = fornhögtysk.

fisl. = fornisländsk.

flt. = fornlågtysk.

fno. = fornnorsk.

fsk. = fornskånsk.

fsv. = fornsvensk.

fvn., fvästn. = fornvästnordisk.

föetn. = fornöstnordisk.

hs. = handskrift(en).

hss. = handskrifter(na).

mlt. = medellågtysk.

mn. = medelnederländsk.

nno. = nynorsk.

no. = norsk.

npr. = nomen proprium.

nsv. = nysvensk.

part. pret. = participium preteriti.

r. = recto.

samn. = samnordisk.

sk. = skånsk.

sup. = supinum.

v. = verso.

Substantivens och adjektivens böjningsformer anges på följande sätt: ns = nominativ singularis, nsm, f, n = nominativ singularis maskulinum, femininum, neutrum, as = akkusativ singularis, gs = genitiv singularis, ds = dativ singularis, n, asm = nominativ och akkusativ singularis maskulinum, np = nominativ pluralis, npm, f, n = nominativ pluralis maskulinum, femininum, neutrum, ap = akkusativ pluralis, gp = genitiv pluralis, dp = dativ pluralis, n, apm = nominativ och akkusativ pluralis maskulinum, osv.

För verbalformerna märkas följande beteckningar:

[1, 2, 3] spi = [första, andra, tredje personen] singularis presens indikativ, spk = singularis presens konjunktiv, spreti = singularis preteritum indikativ, spretk = singularis preteritum konjunktiv, ppi = pluralis presens

indikativ, ppk = pluralis presens konjunktiv, ppreti = pluralis preteritum
indikativ, ppretk = pluralis preteritum konjunktiv, s, ppi = singularis, plu-
ralis presens indikativ, s, ppk = singularis, pluralis presens konjunktiv, osv.

ð = klingande (inter-)dental spirant.

þ = klanglös , , , .

ɣ = klingande guttural eller palatal spirant.

χ = klanglös , , , , .

ŋ = guttural eller palatal nasal.

ω = slutet o-ljud.

Rättelser.

- Sid. 37 rad 11 uppifr. står 13, läs 11.
- 45 • 9 nedifr. • 3 spk 5, 22, läs 3 spk 1, 17; 5, 22.
  - 49 • 7 • *brænni*, läs *brænni*, -e.
  - 50 tillägges i anm. 1 *taki* inf. 8, 1.
  - 52 rad 7 uppifr. står 4, 1, 3 osv. 13 ggr, läs 4, 1 (2 ggr), 3 osv. 14 ggr.
  - 53 • 5 • 5, 19, 25, 29, läs 5, 19, 25, 29 (2 ggr).
  - 64 • 17 • -æ, läs *manapæ*.
  - 77 • 3 nedifr. • (2 ggr), läs (3 ggr).
  - 81 tillägges under I, a *miohund* as 9, 21.
  - 111 • i ex.-samlingen *mællen* 59, 7 (rubr.).
  - 119 rad 15 nedifr. står *af sighis* 3 spi, läs *af sighis* 3 spk.

Inledning.

1. Cod. AM 28, 8:vo (Codex Runicus, i det följande betecknad R) är utförligt beskriven av Thorsen i Forerindring till hans upplaga av SkL 4 ff., i hans såsom tillägg till det fotolitografiska avtrycket av R utgivna arbete Om Runernes Brug til Skrift udenfor det monumentale 36 ff., varmed bör jämföras Fotolitogr. Aftr. III ff., samt av Schlyter i Företal till hans edition av SkL IV ff. Bidrag till karaktäristiken av denna hs. lämnas dessutom i åtskilliga andra skrifter, av vilka här blott må nämnas Wimmer, Navneordenes böjning i ældre dansk 3 ff. och Machule, Die lautlichen verhältnisse und die verbale flexion des schonischen land- und kirchenrechtes 1 ff. Skrifter, som beröra denna cod. och äro äldre än Thorsens och Schlyters ovan anförda arbeten, finnas hos dem omnämnda; övriga arbeten anföras i den mån, som den följande framställningen ger anledning därtill. Den redogörelse för hs., som här lämnas, avser blott att, i den utsträckning det befinnes erforderligt, meddela en del kompletterande upplysningar.

2. En viss meningsskiljaktighet har kommit till synes angående frågan, huruvida det å fol. 83 skrivna (*botløst mal*) härrör från samma hand, som skrivit den föregående och efterföljande lagtexten. Thorsen ställer det i SkL 73 not* (jfr även Fotolitogr. Aftr. IV) utom tvivel, att detta stycke är skrivet med en annan och senare hand, till vilken mening även Ottelin, Cod. Bur. I, 140 ansluter sig, medan det enligt Schlyter s. VI »synes vara skrivet af samma hand som sjelfva lagboken». En granskning av hs. i denna punkt tyckes mig ge vid handen, att Thorsens uppfattning är den riktiga; för övrigt må hänvisas till det av Thorsen anf. st. meddelade. Det *æy*, som dårsammastädes omtalas och som motsvarar den övriga lagtextens *æi*, är måhända ej ursprungligt; en senare rättelse har skett från *æh* till *æy*, se Schlyter s. 215 not 5; en motsatt uppfattning angives i Liste

over Fejlskrivninger og Udeladelser etc.¹, Fotolitogr. Aftr. XVIII. Varken *æh* eller *æy* finnes såsom ursprungligt i den övriga lagtexten. Ytterligare kan här tillfogas en liten detalj, som även den talar för att detta stycke härrör från en annan skrivare. Fol. 83 r. rad 10 läses *þiggi* (hos Thorsen s. 73 rad 6, hos Schlyter s. 215 rad 8 första stället), varvid strecket över det första *i* tydligen är att uppfatta som ett nasalförkortningstecken, något som ej anmärkts vare sig av Thorsen eller Schlyter (även Ottelin uppger anf. st. blott *þiggi*). På den följande raden läses däremot *þiggi* utan dylikt nasalstreck. Till dessa skrivningar saknas motsvarighet i den övriga delen av *hs*.

Att en och samma hand, en annan än de föregående, skrivit den senare delen av *R*, innefattande de båda konungalängderna, landgränsen och versfragmentet, synes mig säkert. Detta är Thorsens bestämda mening, se Forerindring 5, Runernes Brug 48, 51, 55, jfr även Fotolitogr. Aftr. VIII; att det även varit Schlyters, framgår av hans Företal VI f. En annan uppfattning söker Machule 6 f. hävda, nämligen att den första konungalängden skrivits av en annan hand än den andra och landgränsen. De skäl, som han anför, äro emellertid föga hållbara. Deras ogiltighet i vad angår skriftens allmänna karaktär, vissa runteckens utseende o. dyl. framgår, synes det mig, med all önskvärd tydlighet vid en granskning enbart av det fotolitogr. avtrycket, som snarare tyckes tala för motsatsen. Endast ett par av hans argument förefalla beaktansvärda. Den (enligt honom) andre skrivaren har jämte det vanliga tecknet för *l* även en genomstruken *l*-runa, vilken även förekommer i lagtexten några gånger, av mig (liksom av Lorenzen i Gammeldanske Krøniker) transkriberad *L* och nedanför vidare omtalad; detta tecken saknas däremot i den första (fragmentariska) konungalängden. Det är emellertid att märka, att *L* ingalunda användes konsekvent, även om hänsyn tages därtill, att det blott kunnat förekomma i vissa ställningar, varom mera nedan. Det finnes inalles 16 ggr, utom på av Machule 6 not 2 anf. st.² även i orden *toLf* fol. 97 v. rad 5, *mæLlin* fol. 97 v. rad 5—6, fol. 100 r. rad 6 samt i *siLki* och *pæL* i versfragmentet fol. 100 r. Det kan

¹ I det följande betecknad *Liste*.

² Genom tryckfel uppger Machule fol. 92 v. rad 2 i st. f. fol. 93 v. rad 2, dessutom fol. 98 r. rad 13 i st. f. rad 14.

under sådana förhållanden ej tillmätas någon vidare vikt, om det ej förekommer i den fragmentariska första konungalängden, av vilken blott ett blad återstår. Samma synpunkt bör anläggas med avseende på Machules argumentering, att skrivaren av den andra konungalängden i en del fall använder binderuna. Det är visserligen ej riktigt, då Thorsen, Runernes Brug 43 omtalar, att i första konungalängden synes »være nogen Lyst til at anbringe Samstavsruner»; sådana finnas där ej, men väl i den andra konungalängden, Thorsen anf. arb. 46, och i landgränsen, Thorsen anf. arb. 48. Antalet binderunor är dock ej större, än att det kan anses bero på en tillfällighet, att de saknas fol. 92 (den första konungalängden). Fol. 93 finnes blott en, nämligen i bladets sista ord, fol. 94 sex, av vilka en, r. rad 12, tillkommit därigenom, att ordet ursprungligen uteglömts men senare inskjutits, en annan åter, r. rad 14, därigenom, att det överhoppade ordet tillskrivits ovan raden, fol. 95 tre, fol. 96 sex, fol. 97 två, fol. 98 två, fol. 99 åtta, fol. 100 tre (jämte flera sammanskrifningar i de otydliga orden på sista raden före versfragmentet). I allmänhet synes benägenheten att använda binderuna ha varit störst i ord, som befinna sig i början eller slutet av en rad.

Av liknande skäl som från Machule nu anförts skulle man kunna göra åtskillnad mellan de båda konungalängderna å ena sidan och landgränsen å den andra, på den grund att de förra ha punkterad *f*-runa, vilken ej förekommer i den senare, se Thorsen, Runernes Brug 43, 46, 48, liksom att i denna senare påträffas runan för *u* genomstruken, Thorsen sist anf. st. Ävenså brukas såsom tecken för *p* i andra konungalängden (i första konungalängden finnes ej något *p*) en punkterad *b*-runa, inalles 16 ggr, under det att i landgränsen och versfragmentet såsom beteckning för *p* användes ett tecken, liknande *r*-runan, men öppet upptill, inalles 13 ggr, men det förra tecknet blott 2 ggr. Lika orimligt som jag skulle anse det vara att på dessa grunder fördela konungalängderna och landgränsen på skilda händer, lika orimligt är det att på de skäl, som Machule anført, anse den första konungalängden skriven av en annan hand än den andra konungalängden och landgränsen.

Den hand, som skrivit handskriftens senare parti, är yngre än den, som skrivit den egentliga lagboken, såsom Thorsen fram-

håller Forerindring 7, Runernes Brug 36 f. Då Schlyter s. VI talar om de »af en annan, om än ej yngre hand än det föregående, skrifna — — — Danska konungalängder», bör det framhållas, att det språk, som förefinnes i såväl konungalängderna som landgränsen, uppenbart är yngre än lagtextens. Jag har här ej anledning att närmre ingå på detta ämne, men kan möjligen vid ett annat tillfälle återkomma därtill. För tillfället må hänvisas till det av Machule 8 not 2 meddelade.

3. Thorsen söker i Runernes Brug 38 ff. göra troligt, att en med runor skriven originalhandskrift av Skånelagen tillkommit under Valdemar II:s tid, och han fortsätter s. 42: »Af denne originale Opskrift er vort Runehaandskrift af Loven en Aflægger paa anden eller tredie Haand, hvorved det dog er ubestemt, om de to særskilte smaa Lovstykker og Kirkeloven, som dette vort Haandskrift indeholder, ogsaa have været fra først af i Originalen, eller om de senere ere tilføjede.» Däremot yttrar Schlyter helt kategoriskt s. X: »Att denna runskrift är en afskrift af en codex med vanlig Dansk skrift, lærer väl ingen menniska med någon grad af omdömesförmåga vilja bestrida, enär det lika litet kan falla någon in att påstå att Skånelagens Danska text, sådan den ännu finnes i de äldsta i behåll varande handskrifterna, ursprungligen varit skriven med runor, som att förhållandet varit sådant med Ärkebiskopen Andreas Sunessons Latinska bearbetning af denna lag.»

Att Schlyters mening härvidlag är den riktiga, framgår av följande företeelser i R.

I R 1,7¹ läses: — — *skiftis e þo þera i mællin* — —, varest *þo* är skrivfel för *bo*, som återfinnes hos Schlyter s. 8, 8: *skiftis e bo þeræ j mællin* — — —, jfr även sammast. not 51. Att *þo* här tillkommit genom förväxling av de i den latinska skriften tämligen lika bokstäverna *b* och *þ* (jfr. t. ex. det av Schlyter i slutet av hans edition meddelade facs. av cod. Holm. B 76), är obestridligt. Härmed är att jämföra skrivfelet *by* för *þy* (2 ggr) i ÖGL:s textcodex och cod. F av samma lag, se Olson, Ögl. ljudl. 96². — Ett annat förhållande, som pekar i

¹ Om citeringssättet se strax nedan.

² Samma uppfattning skulle möjligen kunna göras gällande i fråga om *þor* för *dor* 1, 20, 21, varest B 76 har *Dor*, Schlyter s. 18, 3, 5, varvid dock

samma riktning, är, att *v*-ljudet, som i regeln i in- och slutljud i denna handskrift¹ betecknas med *f*-runan (sål. även, i motsats till vad i allmänhet är fallet i hss. med latinsk skrift, antevokaliskt), någon gång intervokaliskt och mellan konsonant och vokal betecknas med *u*-runa. En dylik finnes i följande ord: *arua* 1, 1; 13, 6; *giuæ* 1, 5 (enligt Thorsen s. 5 not e rättat till *gifæ*, »formodentlig er da *giuæ* det oprindelige», jfr dock även Schlyter s. 7 not 66); *haua* 1, 3; 7, 16, *hauær* 2, 16, *hauir* 10, 2 (2 ggr); 15, 4; *kræuær* 16, 2; *liuær* 1, 4; 3, 10; *ræuæ ungæ* 11, 6; *up grauua* 11, 6; *æruæ* 1, 3. Det ligger närmast till hands att antaga, att *u* inkommit från en förlaga, som haft ett dylikt tecken i dessa ställningar. — En nära liggande förklaring till den sällsynta enkelskrivningen i *anær* 1, 18; 3, 21; 11, 9; *manum* 16, 2 vore, att i förlagan funnits ett nasalförkortningstecken, som av R-skrivaren förbisetts², jfr även § 224. *kuina* 1, 1 är ej ursprungligt, se vidare § 6. En liknande uppfattning som av de två första orden kan även göras gällande i fråga om *sinu* dsm 9, 2, varvid även bör anmärkas, att det följande ordet börjar med *m*. — En ytterligare faktor att härvidlag taga med i räkningen är vad som anföres s. 7 not 1.

Ehuruval dessa skrivningar tydligen inkommit vid avskrivning av en codex med latinsk skrift, vore det naturligtvis likväl en möjlighet, att de övergått till R från en förlaga, skriven med runor. Då man emellertid under inga förhållanden kan antaga en originaluppteckning med runor, synes mig sannolikast att, såsom Schlyter menar, R avskrivits efter en codex med vanlig skrift.

4. Om beskaffenheten av det runalfabet, som i R:s lagtext användes, kan envar lätt skaffa sig kännedom genom det

är att märka, att *þer* förekommer även 9, 21, där B 76 har *dør* 171, 7 och versal ej kunnat ifrågakomma. Ytterligare är betr. de båda första ställena att märka, att initialen, som från början är felskriven, såsom Thorsen också antar s. 8 not c, d, av senare hand rättats; sidostaven (jämte ett litet streck upptill snett nedåt vänster) är tydligen senare tillsatt med mörkt, tunt bläck. Huvudstaven är, liksom kapitelinitialerna i allmänhet, röd (jfr f. ö. Schlyter s. V). — Jfr även rättelsen av *þøþ* till *døþ* 1, 10, omtalad i § 6.

¹ Här liksom i det följande avses, då ej annat angives, blott den i R befintliga lagboken; jfr vad som yttrats i förordet.

² Härmed är att jämföra den ovan omtalade skrivningen *þiggi* ur stycket *bollest mal*.

fotolitogr. avtrycket; f. ö. kan även hänvisas till facs. i slutet av Schlyters edition av Skånelagen och till Wimmer, Runenschrift 256, jfr även DRM I, 2 s. 166. Med hänsyn till beteckningen må här följande anmärkas. Med *h*-runan återges ej blott *h*, utan som bekant även *γ*. Jfr angående denna beteckning utom Thorsen, Forerindring 10 och Schlyter s. VII f. även den av Pipping, SNF VII, 1 s. 2 cit. litt. samt Lis Jacobsen, Studier I, 75 not 2 (slutet). — Jämte den vanliga runan för *l* förekommer, såsom redan förut omtalats, en säregen¹, genomstruken form av densamma, nämligen i *mæLLin* 3, 5¹; *fuLuahsen* 3, 6; *fuLuahsin* 3, 6; *kalLæ* 3, 7; *æLLær* 3, 22². För (den relativt vidsträcktare) användningen av detta tecken i *hs*:s senare parti har ovan redogjorts. De ord, i vilka det där förekommer, äro följande: *uiLdi*, *hæLhæ*, *atiLd*, *dahfuLli*, *siuaLd*, *bupæL*, *mæLlin* (3 ggr), *toLf*, *diupadaL* (3 ggr), *æLleras*, *siLki*, *pæL*. Det är möjligt, att detta tecken tillkommit blott genom felskrivning. Jag vill dock här ge uttryck åt en förmodan, som kanske ej behöver alldeles avvisas. Det framgår av den ovan lämnade förteckningen, att detta *L* förekommer såsom beteckning antingen för ett kakuminalt (supradentalt) *l* eller ock (stundom jämte den vanliga *l*-runan) för ett äldre *ll* samt för *l* i ljudförb. *ld*. Man skulle då kunna tänka sig, att redan vid denna tid den palatalisering av äldre *ll* och *ld* inträtt, som särskilt behandlas av Thomsen i Forhandlinger paa 4:de filologmøde 205 ff., och att *L*-runan här står såsom beteckning dels för detta muljerade ljud, dels för det kakuminala (supradentala) *l*. Att en dylik palatalisering ej föreligger i moderna skånska dialekter, kan ej utan vidare motbevisa detta antagande, jfr Thomsen anf. st. 212, 225 f. — Såsom *p*-runa användas två typer, nämligen dels punkterad *b*-runa, dels ett tecken, som liknar ett upptill öppet *R*. För fördelningen af dessa båda typer redogör utförligt Wimmer i DRM I, 2 s. 166 not 3, jfr även Schlyter s. IX. Däremot äro Thorsens anmärkningar s. 48 not c, s. 73 not * fullständigt vilseledande. I stycket *botlost mal* förekommer den punkterade *b*-runan alla ggr utom den sista, i *pingsdah*, som har den andra typen. Enl. Thorsen skulle den punkterade *b*-runan endast förekomma en

¹ Ej omtalat av Thorsen i hans edition, men väl i Liste XIII.

² Ej omtalat vare sig i Thorsens edition eller i Liste, se även § 6.

gång i den egentliga lagtexten, vilket, såsom framgår av Wimmers utredning, är oriktigt. För fördelningen av de båda runtyperna på *hs*:s senare parti är förut redogjort. — Med hänsyn till beteckningen av *v*-ljudet hänvisas till det i föreg. § anförda. Direkta motsvarigheter till det latinska alfabetets *x*, *c* och *q* saknas; det första återgives med *hs*, vars ljudvärde utförligt behandlas i § 160. — Ljutförbindelsen *ts* (se härom närmare §§ 162, 165, 214, d) återgives med tecknet för *z*; blott en gång förekommer *zs*, nämligen i *enzsamæn* 5, 17. — Kvantitetsbeteckningen överensstämmer med den i övriga fsv. och fda. hss. brukliga. Sålunda dubbelskrives lång konsonant intervokaliskt¹, men ej ante-konsonantiskt eller i slutljud. Från den senare delen av denna regel finnes intet undantag, från den förra några få; närmare upplysningar meddelas under kvantiteten i ljudläran §§ 217—220, 222—224.

5. Felskrivningar och rättelser av den ursprungliga handen såväl som av yngre händer samt senare tillsatser i den här granskade delen av R äro ej alldeles sällsynta, jfr Thorsen, Forerindring 10, Schlyter s. IX, Liste i Fotolitogr. Aftr. XI ff. Upplysningar i detta avseende lämnas dessutom på vederbörliga ställen i noterna hos Thorsen och Schlyter. Här må blott påpekas (jfr Schlyter anf. st.) de mera konsekvent genomförda förändringarna af runan *h*, såsom beteckning för γ , till *g*, vilket första gången skett i *høhæ* till *hogæ* fol. 2 r. rad 6 (1, 3), sista gången i *muhu* till *mugu* fol. 18 r. rad 13—14 (3, 11), av det förut omtalade tecknet för *p*, liknande ett upptill öppet *R*, till punkterad *b*-runa (varvid punkteringen i vissa fall blivit uteglömd), vilket första gången föreligger i *køpæ* fol. 9 r. rad 1 (1, 24) och sista gången i *æplis* fol. 17 r. rad 8—9 (3, 6), av *z* till *s*, första gången i *guz* till *gus* fol. 4 r. rad 8 (1, 9) näst sista i *manz* till *mans* fol. 15 r. rad 5 (2, 14), varjämte samma ändring en enstaka gång förekommer i senare delen av lagtexten i ordet *halzfæ* till *halsfæ* fol. 80 r. rad 14 (17, 1).

¹ I runinskrifter, ristade av personer, som i vanliga fall begagnade latinsk skrift, förekommer likaledes genom inflytande från denna senare dubbelskrivning av runor i de fall, då den latinska skriften fordrade dubbel bokstav, se härom särskilt M. Olsen, Skrifter utg. av Videnskapsselsk. i Kristiania 1912 II nr 1 s. 16.

De fall, då jag har en från Thorsen och Schlyter avvikande mening om ursprunglig felskrivning, senare rättelse och dylikt, meddelas i följande §.

6. Lagtexten i Cod. Runicus har utgivits av Thorsen i Skånske Lov og Eskils skånske Kirkelov etc., Kbhvn 1853. Dessutom föreligger en fotolitografisk utgåva av hs. i Det Arnamagnæanske Haandskrift N:o 28, 8°, Codex Runicus, udgivet i fotolitografisk Aftryk af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat, Kbhvn 1877. I den textkritiska apparaten till Schlyters edition av Skånelagen ha upptagits åtskilliga varianter ur R:s text och lämnats bidrag till dess textkritik¹. Själva hs. förvaras, såsom namnet antyder, i den arnamagnæanska handskriftssamlingen å Köpenhamns universitetsbibliotek.

Till grund för min framställning i denna avhandling ligga de nämnda publikationerna, jämförda med själva hs. Vid citering använder jag, där ej annorlunda angives, den i Thorsens utgåva överst å varje sida anförda kapitelindelningen (hämtad ur Gemens edition av Skånelagen). För kyrkrätten anføres styckets nummer med ett framför satt KR. De röda, resp. gula eller blå runmynderna (se Schlyter s. V) betecknas ej särskilt, ej håller de vanligen med något tjockare streck uppdragna kapitelinitialerna.

Den jämförelse, som jag företagit mellan hs. och de ovan nämnda publiceringarna, föranleder följande anmärkningar.

Fol. 1 r. rad 2 (1, 1): *sihir* kan omöjligen läsas, då något utrymme för det andra *i* ej finnes; sannolikare synes *sihr*, ehuru väl ordet, liksom det mesta på denna sida, är synnerligen otydligt.

Fol. 1 r. rad 5 (1, 1): tvivelsutan bör läsas urspr. *sittæ*, liksom väl ock *bægiæ* (jfr Thorsen s. 3 not b). Högra delen av tvärstrecket i *æ* är utplånad, såsom särskilt synes i första ordet.

Fol. 1 r. rad 5—6 (1, 1): *uskiftø*. Enl. Schlyter s. 3 not 13 står *uskifto*, vilket dock omöjligen kan läsas, såsom ordet nu står skrivet i hs. Det är emellertid ej uteslutet, att ursprung-

¹ Om äldre publicering av hs:s senare parti lämnas upplysning hos Thorsen, Forerindring 7, Schlyter s. VI med not 8. Senast ha konungalängderna utgivits av Lorenzen i Gammeldanske Krøniker, Kbhvn 1887 ff. s. 222—229.

ligen stått så; i varje fall synas de två sista runorna vara ifyllda med mörkare bläck.

Fol. 1 r. rad 8—9 (1, 1): *kuia* har nog först skrivits (ej, såsom Schlyter s. 3 not 21 menar, *kuia*), som av skrivaren själv rättats till *kuinæ*. Dock läses nu närmast *kuina* (jfr Thorsen s. 3 not d).

Fol. 1 r. rad 12 (1, 1): att *arua* urspr. haft *æ* såsom sista runa, synes mig alldeles säkert, jfr Thorsen s. 3 not d.

Fol. 1 r. rad 14 (1, 2): även i *netta* har tydligen högra delen av sista runans sidostav borttraderats, jfr Thorsen s. 3 not h, liksom även för de följande *tuigia*, *bipia*, *haua*.

Fol. 1 v. rad 2 (1, 2): i st. f. *tuigia* har urspr. stått *tuigia*.

Fol. 1 v. rad 4 (1, 2): i » » *bipia* » » » *bipia*.

Fol. 1 v. rad 6 (1, 2): *fot* står i st. f. *fet*; ej anmärkt hos Thorsen eller Schlyter.

Fol. 1 v. rad 7 (1, 2): en yngre hand har, vid det senare ok, punkterat runan för *k*.

Fol. 1 v. rad 10 (1, 3): i st. f. *haua* har urspr. stått *hauæ*.

Fol. 2 r. rad 6—7 (1, 4): i *uarþar* är näst sista runan för ändrad från *æ* till *a* genom radering, jfr Thorsen s. 4 not b.

Fol. 2 v. rad 8 (1, 5): likaså har för *bonda* urspr. skrivits *bondæ*, jfr Thorsen s. 4 not f.

Fol. 2 v. rad 11 (1, 5): det kan ifrågasättas, huruvida ej en punkt borttraderats i *læks* (Thorsen s. 5 not a), så att urspr. stått *lægs*.

Fol. 3 r. rad 3—4 (1, 5): här kan tydligen ses spår av en punktering av runan *k* i *læks* (Thorsen s. 5 not f).

Fol. 3 r. rad 5 (1, 6): i hs. står nu *kune*, de tre sista runorna ifyllda med mörkt bläck; tydligt kan skönjas, att urspr. skrivits *kunæ*.

Fol. 3 r. rad 10 (1, 6): i *meræ* äro båda bistavarna i andra runan (se Fotolitogr. Aftr.) tillsatta av den urspr. skrivaren. Möjligen har han själv rättat från *æ* till *e*.

Fol. 3 v. rad 10 (1, 7): enl. Schlyter s. 9 not 62 (jfr även Liste) är *rætræ* rättat till *rætæ*. Bör vara till *ræta*; rättelsen är av samma slag som i rad 13, där Schlyter s. 9 not 71 läser rättelse till *ræta*.

Fol. 4 r. rad 3 (1, 8): i det sista *n* i *gærningæ* är bistaven borttraderad.

Fol. 4 r. rad 11 (1, 9): båda bistavarna till första æ-runan i *hænnæ* (se Fotolitogr. Aftr.) äro av den urspr. handen. Rättelse från *hennæ* till *hænnæ*?

Fol. 4 v. rad 1 (1, 11): *ehnæ* är rättat till *egnæ* av senare hand; Schlyter uppger s. 11 not 55 felaktigt till *egna*.

Fol. 4 v. rad 7 (1, 11): i *afhændæ* är den sista runan ändrad på så sätt, att den högra delen av bistaven bortraderats och den vänstra blivit, med annat bläck, förlängd.

Fol. 4 v. rad 9 (1, 10): urspr. har skrivits *þoþ*, som av den urspr. skrivaren rättats till *døþ*.

Fol. 4 v. rad 13 (1, 10): då i *myklæ* sista runan jämte de två första i närmast följande ord av någon anledning blivit utplånade, ha de ifyllts av senare hand, som därvid i st. f. æ skrivit *a* (med nedåt krökt bistav), så att nu läses *mykla*.

Fol. 5 r. rad 12—13 (1, 13): *hældæ* står nu att läsa; huvudstaven i det sista æ är tillskriven med mörkt bläck, sedan den urspr. skriften i slutet av detta ord (liksom i början av nästa) blivit utplånad. Det förefaller, som om urspr. kunnat stå även ett *r*, jfr Thorsen s. 7 not a, Schlyter s. VIII.

Fol. 5 r. rad 14 (1, 13): den ovan omtalade utplåningen har fortsatt ned på denna rad och här drabbat ordet *giældæ*, i vilket den andra och tredje runan delvis och de följande helt äro uppdragna av en senare hand med mörkt bläck. Det får därför betraktas som i högsta grad ovisst (jfr Thorsen s. 7 not b), huruvida den tredje runan urspr. varit æ. Intet hindrar i varje fall, att det stått *a*.

Fol. 6 v. rad 2 (1, 16): *samman*, Thorsen oriktigt *sammæn*.

Fol. 6 v. rad 2 (1, 17): *uiliæ* är genom radering ändrat till *uilia*.

Fol. 6 v. rad 9 (1, 17): i *gørþø* är den sista runan näppe- ligen avsedd såsom ø, snarast såsom o.

Fol. 6 v. rad 9 (1, 17): i margen är av senare hand skrivet *uthan*, med invisningstecken mellan *gørþo* och *þa*; Schlyter anger felaktigt *sithan*, s. 16 not 40.

Fol. 7 r. rad 5 (1, 19): *fæþrini* är av senare hand ändrat till *fæþrine*.

Fol. 7 r. rad 8 (1, 19): i *hafæ* har av senare hand *f*-runan blivit punkterad.

Fol. 7 v. rad 3 (1, 19): *hæræþins*. Thorsen oriktigt *hæ-*

ræþings, Schlyter däremot riktigt s. 17 not 35. (I detta ord liksom i åtskilliga andra har *z* av senare hand förändrats till *s*.)

Fol. 9 r. rad 7 (1, 25): *rætræ* är av senare hand förändrat till *ræta*, såsom Schlyter riktigt uppger s. 21 not 84; i Liste däremot oriktigt *rætæ*.

Fol. 10 r. rad 9 (2, 1): Det enligt Thorsen s. 10 not a, jfr även Liste, godtyckligt tillsatta *þe* är troligen skrivet av den urspr. skrivaren, jfr Schlyter s. 23 not 37.

Fol. 16 r. rad 5 (2, 16): det ovan raden tillsatta *han* är troligen skrivet av en senare hand, såsom uppges i Liste; annorlunda Schlyter s. 35 not 37.

Fol. 16 r. rad 5 (2, 16): det i margen tillagda, av senare hand skrivna bör läsas *bør* och *ior*, ej, såsom Schlyter s. 35 not 40 uppger, *bør* och *tor*.

Fol. 17 r. rad 6 (3, 5): över linjen har den urspr. skrivaren tillsatt *sina*, så riktigt Schlyter s. 38 not 53, felaktigt i Liste.

Fol. 17 v. rad 6 (3, 7): *frændom*, Thorsen oriktigt *frændum*.

Fol. 17 v. rad 8 (3, 7):   »   »   »   »

Fol. 19 v. rad 11 (3, 22): *æLLær* med två genomstrukna *l*-runor; däremot i samma ord rad 1 (kapitlet är skrivet två ggr) *ællær*. Om *L*-runans förekomst se ovan.

Fol. 21 r. rad 9 (4, 4): från den urspr. skrivaren stamma båda bistavarna i andra runan av ordet *mællin* (se Fotolitogr. Aftr.). Ändring *e* till *æ*?

Fol. 22 r. rad 4—5 (4, 6): Schlyters meddelande s. 56 not 44 är oriktigt. Det står nämligen *upbrytit*, varvid är att märka, att i st. f. det första *u* tydligen först skrivits *y*, som av den urspr. skrivaren förbättrats därigenom, att han tillsatt den krökta sidostaven för *u*.

Fol. 25 r. rad 11 (4, 13): *æi* är tillagt ovan raden av skrivaren själv, såsom Schlyter menar s. 65 not 9; oriktigt däremot Thorsen s. 23 not e, även i Liste.

Fol. 28 v. rad 1 (5, 10): det synes mig ovisst, huruvida här bör läsas *þere*, som Thorsen gör, eller *þeræ*.

Fol. 30 r. rad 3 (5, 15): *bøte* ovan raden är troligen tillsatt av senare hand, såsom uppges i Liste; annorlunda Schlyter s. 88 not 60.

Fol. 30 v. rad 2 (5, 16): det ovan raden tillsatta *han* härrör

troligen från den urspr. skrivaren, jfr Schlyter s. 89 not 15: annorlunda i Liste, ej medtaget hos Thorsen.

Fol. 31 v. rad 5 (5, 19): ovanför raden har av senare hand tillagts *man*, såsom uppgives i Liste, jfr även Thorsen s. 32 not a; annorlunda Schlyter s. 92 not 10.

Fol. 38 v. rad 2 (7, 5): det i margen tillagda [*b*]ondæn *mark* är troligen skrivet av den urspr. skrivaren, såsom Schlyter antar s. 123 not 26; annorlunda i Liste. Schlyter läser dock oriktigt [*b*]ontæn.

Fol. 40 v. rad 1 (7, 8): *bondæn*, Thorsen felaktigt *bondæn*.

Fol. 40 v. rad 4 (7, 8): det ovan linjen av senare hand tillagda ordet bör läsas *eh*, ej *æh*, som Schlyter gör s. 127 not 88.

Fol. 41 r. rad 10 (7, 9): utseendet av ordet *gæn* i hs. tyder på att genom misstag först skrivits *gæn*, vilket skrivaren själv rättat till *gen*. Detta framgår ej av det fotolitogr. avtr.

Fol. 41 r. rad 10 (7, 9): om *dømæ*, rättat till *mæle*, samt om det i margen tillskrivna läses bäst hos Schlyter s. 129 not 39¹. Dock är det troligen riktigare att med Thorsen s. 44 not 33 anse tillägget och ändringen härröra från yngre hand och ej från den urspr. skrivaren.

Fol. 43 r. rad 9 (7, 11): *undan*, Thorsen felaktigt *undæn*.

Fol. 44 v. rad 6 (7, 12): *han* i margen är troligen tillsatt av den urspr. skrivaren, så enligt Schlyter s. 135 not 14; annorlunda i Liste.

Fol. 46 r. rad 2 (7, 15): *mark* i margen är tillagt av skrivaren själv, såsom Schlyter menar s. 138 not 52; felaktigt däremot Thorsen s. 47 not e och även i Liste.

Fol. 46 r. rad 11 (7, 15): *mun* i margen är troligen skrivet av den urspr. skrivaren; annorlunda i Liste. Thorsen utelämnar ordet.

Fol. 46 r. rad 12 (7, 15): det ovan linjen skrivna *up* är troligen ursprungligt, så enl. Schlyter s. 139 not 75, som dock oriktigt uppger, att *up* tillskrivits i margen; annorlunda i Liste, utelämnat av Thorsen.

Fol. 46 v. rad 1 (7, 15): *gøre*, Thorsen oriktigt *føre*.

Fol. 46 v. rad 10—11 (9, 22): *oftlikæ*, Thorsen oriktigt *oflligæ*.

¹ Härvidlag är likväl att märka, att man ej med Schlyter kan läsa [*dø*]min, se Rettelser og Tillæg hos Wimmer, Navneord. böjn. 128.

Fol. 47 v. rad 14 (7, 16): *sit*, ovan raden, är tillsatt av skrivaren själv; så enligt Schlyter s. 142 not 12, annorlunda Thorsen s. 49 not a och i Liste.

Fol. 49 r. rad 14 (7, 19): *huztrykæ*, Thorsen felaktigt *huztrygæ*.

Fol. 53 r. rad 8 (9, 2): *mans*, Thorsen felaktigt *manz*.

Fol. 54 r. rad 5 (9, 4): *æi* ovan linjen är ursprungligt; annorlunda Thorsen s. 53 not a och i Liste.

Fol. 55 v. rad 2 (9, 5): *latæt*, Thorsen oriktigt *takæt*. Redan påpekat av Schlyter s. 156 not 23.

Fol. 57 r. rad 6 (9, 7): *æi* ovan linjen är ursprungligt; annorlunda Thorsen s. 54 not a och i Liste.

Fol. 57 r. rad 11 (9, 7): *hin* ovan linjen är möjligen ursprungligt; annorlunda i Liste.

Fol. 60 r. rad 8 (9, 15): det förefaller mig, särskilt med hänsyn till bläckets färg, sannolikt, att punkten i den sista runan av ordet *neg* tillsatts av senare hand, jfr i det följande § 161.

Fol. 60 v. rad 2 (9, 15): *huztryka*, Thorsen felaktigt *huztryga*.

Fol. 62 r. rad 1 (9, 19): i mellersta runan i ordet *þæn* finnas två bistavar, såsom även framgår av Fotolitogr. Aftr., båda av den urspr. handen. Ändring *e* till *æ*?

Fol. 63 r. rad 12—13 (10, 1): *hæhnaþe*, Thorsen felaktigt *hæhnæþe*.

Fol. 63 v. rad 1 (10, 1): *tylær*, Thorsen har däremot *tyltær*.

Fol. 63 v. rad 14 (10, 2): *nætær*, Thorsen felaktigt *netær*.

Fol. 64 v. rad 3 (10, 3): *utan*, Thorsen felaktigt *utæn*.

Fol. 68 r. rad 2 (11, 7): mellan *r* och *n* i ordet *uirning* har, troligen av samma hand, som skrivit texten, upptill i kanten inskjutits ett *þ*; Thorsen har blott *uirning*, Schlyter uppger också s. 182 not 39 endast *uirning*.

Fol. 71 r. rad 3 (13, 1): *dreþær*, Thorsen trycker *dræþær*.

Fol. 71 r. rad 4 (13, 1): i codex står *saanku* med punkt under det första *a*, vilken är försummad i Fotolitogr. Aftr.; Thorsen uppger s. 63 not f *saangu*, Schlyter s. 189 not 7 det samma, dock med påpekande av den under det förra *a* satta punkten.

Fol. 75 v. rad 12 (15, 1): *æi* finnes ursprungligt i texten, ej, såsom Schlyter säger s. 200 not 76, »supra lineam scriptum».

Fol. 76 r. rad 5 (15, 2): ovan linjen är, troligen av den urspr. skrivaren, tillsatt *æi*, således icke *ei*, som Schlyter påstår

s. 201 not 21. Enl. Thorsen s. 67 not c och även enligt Liste är ordet *senare* tillsatt.

Fol. 76 v. rad 9 (15, 4): *fæ*, Thorsen oriktigt *fe*.

Fol. 78 r. rad 5 (15, 6): såsom ordet nu står skrivet, är närmast att läsa *gopa*, ehuru ordet tydligen är rättat, såsom Thorsen anmärker s. 68 not a, och rättelsen kan vara gjord *senare*.

Fol. 80 r. rad 14 (17, 1): *halsfæ*, såsom Thorsen trycker, har tydligen tillkommit genom *senare* rättelse av fjärde runan, *var*-vid dock är att märka, att densamma urspr. tycks ha felskrivits, därigenom att huvudstaven för *æ*-runan dragits ända ned till underkanten, varefter den överflödiga delen bortraderats.

Fol. 80 v. rad 2 (17, 1): det efter *hua* upptill i kanten tillsatta *t* härrör troligen från avskrivaren, såsom ock Schlyter menar s. 210 not 28; annorlunda Thorsen s. 70 not c.

Fol. 80 v. rad 4 (17, 1): *ellær*, Thorsen trycker däremot *allær*.

Fol. 81 v. rad 11 (17, 7): med hänsyn till *has* har man kanske ej att tänka på någon särskild *s*-runa, såsom Thorsen s. 71 not c, utan den avvikande formen beror väl närmast därpå, att *n* blivit utskrivet så långt som t. o. m. huvudstaven, att skrivaren därefter trott sig redan ha skrivit *n* och i stället därför nu sökt skriva ett *s*, som på detta sätt fått sin egenomliga form.

Fol. 84 r. rad 7 (KR 2): *bristi*, Thorsen har däremot *briste*.

Fol. 84 r. rad 11 (KR 2): *uiiæ*, som återfinnes hos Thorsen; Schlyter däremot uppger s. 358 not 45 felaktigt *uiia*.

Slutligen kan anmärkas, att Thorsen, troligen genom tryckfel, på ett par ställen återger *u*-runan med *v*, sål. *varæ* 1, 3; *værræ* 3, 12; *twiggia*, -æ 5, 14.

7. Cod. Holm. B. 76 (den Hadorphska codex, i det följande betecknad H) är beskriven av Thorsen i hans edition av SkL, Forerindring 15 ff. och framför allt av Schlyter i Företal till hans edition av SkL I ff. För övrigt kan hänvisas till den vid behandlingen av R nämnda litteraturen.

8. Det av Schlyter i hans edition meddelade facs. av H ger en föreställning om denna hs:s utseende. Här må följande anmärkningar tillfogas om den beteckning, som i hs. användes.

Såsom beteckning för (klingande och klanglös) dental spi-

rant användes dels *þ*, dels *th*, i början av hs. (ungefärligen t. o. m. fol. 11, Schlyter s. 39) företrädesvis *th*, därefter företrädesvis *þ*, jfr Schlyter s. II. Dock är att märka, att *þ* förekommer konstant i rubrikerna i hs:s början (varför Schlyter med orätt trycker *mæth* 6, 6; 7, 6), däremot *hæfth* 64, 1. Å andra sidan förekommer endast *Th* såsom kapitelinitial, nämligen 24, 4; 34, 1; 37, 6; 61, 2; 66, 9; 69, 1, 4; 99, 2; 102, 2; 136, 7; 138, 5; 169, 2; KR 357, 3. I KR förekomma f. ö. ej några kapitelinitialer, med det undantag som anförts; därjämte finnes målad initial i epilogens första ord, *Sattær* (Schlyter s. 379 not 1). — Såsom beteckning för kons. *i* användes i regeln *i*; dock förekommer *y* i *kirkyu* 54, 4 (rubr.); *Thighyæ* 37, 6; *wighya* KR 358, 4.

Såsom beteckning för *k* användes dels *c*, dels *k*. Framför »hård» vokal och framför konsonant samt i slutljud brukas omväxlande *c* och *k* (*kallæ*, *callæ*, *scal*, *skal*, *kræuiæ*, *klæþæ*, *clæþæ*, *marc*, *mark*), framför »len» vokal, vartill i detta avseende är att föra även *ø*, brukas uteslutande den senare bokstaven, även om den följande vokalen är svagtonig¹ (*kænnæ*, *kæræ*, *køpæ*, *riki*, *takæ*). Undantag härifrån utgöra *marcæ skiæl* 56, 5 (*markæ*, *markiæ skiæl* 56, 7; 57, 4, 5; 59, 5), *marcæ* 95, 4; 207, 4 (*markæ* 201 not 26, jfr *marca* 110, 3; 145, 1; 202, 7), vars *c* kan förklaras från *marc*. Möjligen kvarstår *c* genom skrivtradition från den tid, då ändelsevokalen ej försvagats. Vidare är med hänsyn till den givna ortografiska regeln att märka, att *c* brukas nästan uteslutande framför *t*, sål. i *quict* 126, 1 (men *quik* 8, 8; 11, 5, *kwik* 10, 3 och naturligtvis även *quikær* 30, 6; 125, 10); *ræctæ* 122, 6; *siuct* 5, 4 (men *siukdom*, *-æ* 31, 7; 74, 2 och naturligtvis *siukær*, *usiukær* 30, 7; 49, 7; 131, 2, 3); *slict* 94, 6; 166, 4; 173, 2 (men *slikt* 126, 7; *sliku* 35, 6, *-m* 148, 6, 8 och *slikin* 138, 7, *sliki* 133, 4, *slikæ* 99, 7); *sæctæ* m. fl. former 57, 5 osv. 40 ggr; *wan ræct*, *wanræct* 200, 5; 209, 7; *wict* KR 360, 2; *yret* 56, 2 (men naturligtvis *yrkiæ* 55, 3, 4, 5, *yrkir* 212, 1, 2, *yrki* 55, 7); *æncti* 18, 4 osv. 5 ggr. Det är möjligt, att den nästan konstanta skrivningen med *c* i denna ställning anger ett annat uttal än med *k*-ljud, jfr Kock, Fsv. ljudl. I, 67 f., 104 ff., Olson, Fragment LXXIII samt i det följande §§ 160, 179. Ljudförbindelsen *ku* betecknas *qu*: sål. *quikær* m. fl. former 30, 6 osv. 5 ggr; *quist* 177, 4; *quipæ fuldær*

¹ Annorlunda är förhållandet i västgötskan, se Sjöros, SNF VI, 4 s. 26.

30, 6; *quinnæ* 3, 5; 19, 2; *quælz* KR 371, 2; *quær* 72, 9 osv. 6 ggr, *quærræ* 169, 8. Däremot en enstaka gång med *kw* i *kwik* 10, 3. *ch*, troligen uttalat med *k*-ljud, förekommer i lånordet *archi-*, *ærchibiscop* m. fl. former 17 ggr; jfr att ordet i R stavas med *k*. Vid dubbelskrivning tecknas *ck* eller *kk*: *ck* i *nockræ* 133, 5; *sanckæ*, -i 184, 6; 75, 8; 83, 2; *tackne* 122, 7; *kk* i *þykkær* 178, 6, *þykke* 57, 9, *þykkæ* 63, 7; 64, 9; *rakkæ* 171, 3.

Vokalen *u* betecknas i regeln med *u*; dock förekommer ej så sällan, men blott anljudande, *v*, jfr Kock, Ark. 5, 90. Särskilt vanligt är *v* i denna ställning i rubrikerna, t. ex. *vm*, *Vm* 5, 1, 9; 6, 6; 7, 6 osv.; *vtlænde* 61, 8 (2 ggr), men det förekommer även här och var eljes. Dessutom förekommer anljudande även *w*, nämligen 40, 5 not 60; 64, 3; 70, 4. Ljutförbindelsen *ðu* (*uu*) tecknas vanligen *w*, sålunda *arwm* 3, 7; 11, 1, 7; 13, 1 osv. 13 ggr; *awnd* 107, 8; 136, 9; *halw* 83, 5; 86, 4, 7, 8; *ræfgrawm* 91, 1; *sialwm* 32, 4, *siælw* 35, 5, men även *aruum* 31, 8; 112, 5; *gauu* KR 378, 1; *lergrauum* 91, 1; *sialuum* 112, 10.

v-ljudet (*ð*, *u*) betecknas på följande sätt. Anljudande skrives *w*, t. ex. *wald* 17, 5; 33, 5 osv. 8 ggr; *wapn* 95, 1, 3 osv. 6 ggr, *wapnin* 95, 2, *wapna tac* 130, 5; *waræ*, *warþæ*, *wiliæ* m. fl. former passim etc. etc. Undantag utgöra först och främst kapitelinitialerna, som regelbundet skrivas *U*, sålunda *Uapnum* 95, 1; *Uarthær*, *Uarthær*, *Uarþær*, *Uarþær* 31, 6; 21, 5; 86, 3; 88, 5; 108, 6; 113, 1; 118, 5; 78, 3; 100, 6, *Uarthæ* 36, 7; *Uetær* 100, 3; 101, 6; *Ujl* 30, 6, *Uil* 39, 8; 115, 9, *Uilia*, -æ 15, 8; 33, 1. Endast en gång förekommer såsom kapitelinitial *V*, nämligen *Varþær* 103, 7. Undantagsvis står dessutom *u* i *uithær* 19, 3; *uuini* 133, 6 (här tydligen beroende på prefixet *u*); *uældæ* 54, 2. *verie* 41, 2 är ej ursprungligt, jfr Schlyter s. 41 not 78.

Anljudande efter föregående konsonant (om ljutförbindelsen *ku* se ovan) skrives undantagslöst *w*, efter *h* t. ex. i *hwar* 29, 2; 117, 3; 121, 4; *hwat* 12, 7; 13, 1; 15, 3 osv.; *hwilkin* 65, 1 (2 ggr); 110, 3; *hwær* 23, 8; 24, 8 osv.; efter *s* t. ex. *swa*, *Swa* 4, 5; 5, 4; 8, 4 osv.; *Swen* 36, 2; *swærie* 22, 4; 40, 4 osv.; efter *t* t. ex. i *twa* 14, 7; 20, 5 osv., *twe* 16, 7; 59, 1 osv.

Däremot tecknas, likaledes undantagslöst, *f* i utljud och inljudande framför konsonant, t. ex. *af* 5, 3, 5 (2 ggr) osv.; *arf* 4, 1 (rubr.), 7; 5, 6 osv.; *gaf* 29, 8 (2 ggr); 35, 5 osv.; *half* 28, 2; 44, 7 osv.; *hof* 91, 5; *þarf* 67, 9; *þiuf* 118, 8; 124, 5 osv.; *ulf* 93, 1;

aflath, *aflat* 47, 5, 7, *aflær*, *Aflær* 6, 8; 47, 3; *hafthi*, *-þi*, *-þe*, *-þæ* 8, 5; 27, 1 osv.; *hofþe* 81, 4; *hæfth*, *-þ* 37, 8; 57, 8 osv.; *høfþapu* 59, 3; *høfþing* 79, 9; *høfþe*, *-æ* 58, 3, 6; *iafnæ*, *iæfnæ* 42, 7; 52, 4; 59, 9 osv.

Intervokaliskt skrives i regeln *u*, t. ex. *giuæ*, *hauæ* m. fl. former passim. Undantagsvis skrives med *w* *hawær* 145, 7; *howoth lotær*, *howoþ lot*, *howoþlot* 32, 4; 124, 7; 125, 1-2 (men *houoth lot*, *loth* 8, 1; 31, 2; 32, 4; 30, 7, *houothlot* 32, 5); *lewær* 5, 10 (men *liuæ* m. fl. former 41, 3 osv. c. 15 ggr). Dessutom skrives *f* (troligen på grund av inverkan från *þiuf*, möjligen också på grund av föreg. *u*-runa) i *þiufær* 77, 6 not 24; 129, 6; 130, 4; 132, 2, *þiufar* 146, 4, *þiufi* 141, 1, 5 (men *þiuui* 128, 8; 129, 3, 4).

Inljudande mellan konsonant och vokal skrives *u*, t. ex. *aruæ* 3, 7; 8, 9 osv.; *haluan* 30, 8; 49, 3; *siæluir* 31, 6; 61, 10 osv. Om förbindelsen *ðu* (*uu*) se ovan.

Framför halv vokalen *i* skrives dels *fu*, dels *u*: *kræfuiæ* 16, 2; 30, 10, *kræuiæ* 84, 7.

Såsom av ovanstående framgår, har jag anslutit mig till den uppfattning, som väl är den gängse, nämligen att såväl *f* som *u*, *w* i nämnda ställningar beteckna *v*-ljud. En helt annan uppfattning söker Lis Jacobsen, Studier I, 78 ff. leda i bevis. Hon håller före, att »den stemte Spirant er blevet ustemt i Udlyd og foran Kons., og at den ustemte Spirant er blevet stemt i Indlyd foran Vok.» Denna sin uppfattning grundar hon på det för hela det nord. språkområdet gemensamma bruket av *f* i utljud och framför konsonant samt på den östnord. användningen av *u*, *w* inljudande antevokaliskt.

I överensstämmelse härmed anser Lis Jacobsen, att *f*-runan i yngre runinskrifter »i Indlyd foran Vokal betegnede *v*, i Udlyd og foran Kons. *f*.» För detta påstående, som, om det vore riktigt, skulle utgöra ett synnerligen starkt stöd för hennes förstnämnda antagande, förstår hon emellertid ej prestera något bevis. Hennes i anslutning till Wimmer gjorda påpekande, att *f*-runan användes såsom tecken för såväl *þ* som *f*, bevisar ju för denna sak ingenting alls. Mot Lis Jacobsens uppfattning av *f*-runans valör talar däremot direkt Gunderup II *asulb* c. 970, anført av Noreen, GgPh⁸ 4 § 6, 21¹.

¹ Jfr dock även *abt* sammastädes, Noreen, GgPh⁸ 4 § 64, a. — Jfr även *alabr* (dvs. *Ólafr*) bland runinskrifterna i St. Molaises cell på Holy Island.

Såsom ytterligare stöd för sin mening åberopar Lis Jacobsen den parallella ljudutveckling i germanska dialekter, genom vilken *b* blivit *f* i utljud och framför klanglös konsonant och *f* blivit *v* i inljud framför vokal. En dylik ljudutveckling är ju sedan gammalt antagen även för de nord. språken, dock för ett äldre skede än det Lis Jacobsen förutsätter, se t. ex. Noreen, GgPh³ 4 § 60, b, § 64, a. I en punkt har dock Lis Jacobsens utsträckning nedåt i tiden av övergången *b* > *f* ett visst fog för sig, nämligen i ord, där *b* genom den samn. synkopen kommit i slutljud. Möjligheten av en övergång *b* > *f* här har emellertid redan framhållits av Noreen (vilket Lis Jacobsen tycks ha förbiset) i Aschw. gr. § 257 anm. 4, varmed är att jämföra samma arbete § 259 anm. 2, där det påpekas, att övergången *f* > *b* i utljud måhända ej är ljudlagsenlig, utan analogisk. I åter ett annat avseende har Lis Jacobsen ej kunnat åberopa något som helst stöd från övriga germanska dialekter och ej håller kunnat på något annat sätt styrka sin uppfattning, och detta på en punkt, där de mest övertygande bevis varit av nöden, nämligen i fråga om övergången *b* > *f* framför klingande konsonant. Ett dylikt antagande för ett germanskt språk förefaller mig innebära en orimlighet, vilken ej blir mindre genom den lilla omformulering av sin regel, som Lis Jacobsen företagit s. 81 not 4. Då samma ortografiska egendomlighet med hänsyn till fördelningen av *f* och *u*, *w*, som nämnt, är utmärkande för hela det östnord. språkområdet, är det givet, att om Lis Jacobsens regel gäller för fda., den även bör gälla för fsv. (Lis Jacobsen vill själv utsträcka den även till västnord.) I ett ord som *næfna* t. ex. har man alltså *f*-ljud. Hur bör man då, för att blott anföra ett exempel på de orimliga konsekvenser Lis Jacobsens regel leder till, förklara den fsv. övergången till *mn*? Eller varför har man ej ett pret. *næfnti* i likhet med *mælti*?

Lis Jacobsen kunde såsom stöd för sin mening ha åberopat förhållandena i cod. AM 310, 4:to, se Groth, Det AM haandskrift 310 quarto, Chria 1895 s. XXXIV f., Noreen, Aisl. gr.³ § 232, 1 och framför allt Celandier, Om övergången av *ḁ* > *d* s. 32 not 1. Celandier avvisar emellertid såsom föga tilltalande att ansätta ett uttal med *f* i former som *lifdi* (*lif*). I stället förutse M. Olsen, Skrifter utg. av Videnskapsselsk. i Kristiania 1912 II nr 1 s. 12 f. och jfr vad som yttras sammastädes s. 13 och där i not 1 cit. litt.

sätter han möjligheten av en blott grafisk fördelning mellan de ifrågavarande beteckningarna, men nämner även tvenne alternativ, enligt vilka fördelningen skulle kunna härröra från en ljudlagsenlig differentiering, båda även tänkbara såsom förklaring till fördelningen av *f* och *u*, *w* i östnord. Det ena är antagandet av en motsättning mellan bilabialt och dentilabialt uttal av *r*. Fråga är dock, huruvida ett dylikt antagande kan genomföras med hänsyn till det moderna danska dialektmaterialet (se överblicken hos Bennike-Kristensen, Kort 106 f.), där *w* föreligger även framför kons. och i slutljud. Benn.-Krist. tyckas närmast antaga, att här föreligger en utveckling $v > w$ (delvis med återgång till *v*), något som dock ingalunda synes mig säkert. Mera sannolikt synes mig det andra alternativet, en motsättning mellan halvvokaliskt *u* och frikativt *ɸ*. Detta skulle alltså innebära, att intervokaliskt och inljudande mellan konsonant och vokal stående *ɸ* blivit vokaliskt i föstnord. Häremot kan i varje fall ej invändas, att halvvokalen *u* själv i stor utsträckning på det östnord. språkområdet blivit *ɸ* ($> v$), jfr Kock, Fsv. ljudl. I, 1 ff., Ark. 5, 87 ff. och f. ö. den av Noreen, GgPh⁸ 4 § 56 cit. litt. Övergången $u > ɸ$ har nämligen säkerligen först inträtt, då *u* var omedelbart anljudande, och först senare i andra ställningar, och bruket av *u*, *w* kan ha hunnit stadga sig före denna övergång. Ej håller den regelbundna användningen i denna hs. av *u* i framljud, vare sig omedelbart eller efter konsonant, och av *u* i inljud, intervokaliskt eller mellan kons. och vokal, kan anses omöjliggöra en dylik förklaring. I detta avseende kunna säkerligen rena skrifvarvanor ha spelat in.

En modifiering av ovanstående är tänkbar, ehuru jag finner den givna förklaringen mest tilltalande. Man kunde nämligen tänka sig, att sedan övergången $u > ɸ$ försiggått och sålunda urspr. *u* och urspr. *ɸ* i uttalet sammanfallit, man genom ett slags omvänd skrivning begagnat tecknet för halvvokalen även för urspr. *ɸ*, men blott i antevokalisk ställning. Förhållandena i fvästn. låta dock ej så väl förlika sig med denna uppfattning.

Det här diskuterade problemet behandlas eller beröres, utom på ovan cit. ställen, av åtskilliga författare, bland vilka här må nämnas Jessen, TfPh 3, 319 f., Rydqvist 4, 239 ff., Brate, Ä. Vml. ljudl. 62, Larsson, Södermannal. språk I, 134, Olson, Ögl.

ljudl. 134 f., Ekholm, Vidhemsprästens ant. 53 ff. Brate är snarast böjd för den meningen, att *u*, *v*, *w* beteckna konsonantiskt *u* eller bilabialt *v*, *f* däremot dentilabialt *v*, Olson uttrycker tveksamt en förmodan, att *f* betecknat en mera energisk klingande spirant *v*, eller en klanglös spirant, som genom sin mindre energi skilt sig från *f*-ljudet. Det är sålunda ej riktigt, då Lis Jacobsen anf. arb. 79 menar, att »ingen prøvet at forklare dette Forhold» (dvs. motsättningen *f*: *u*, *w*).

Ljudförbindelsen *ts* tecknas dels *z*, dels *zs*. Det senare förekommer i *alzs* 18, 4, *alzsiki* 50, 1; *døzs daghi* 50, 1; *fulzs* 35, 8; *gialzs* 24, 7; *hunzs* 91, 5; *hærazsmannum* 53, 5, *hæræzsthing* m. fl. former 15, 9 osv. 5 ggr; *lanzþing* m. fl. former 129, 5 osv. 5 ggr, *utanlanz* 132, 3; *manzs* 50, 5; *samsyzskini* 22, 7, *syzskini* 21, 8 osv. 8 ggr; *sæzs* KR 375, 4. Det förra åter i *alz* 206, 6, *alziki* KR 378, 3; *døz dighi* KR 363, 3; *halz fæ* 210, 2, 5; *hanzkæ* 184, 8; *hæræzmæn* 53, 6, *hæræzthing* m. fl. former 17, 7 osv. 6 ggr; *lanzthing* m. fl. former 15, 8-9 osv. 9 ggr, *utan*, *innan lanz* 74, 3 osv. 6 ggr; *manz* 20, 6 osv. c. 100 ggr; *syzkini* 28, 2; *wazbaræ* 117, 1; *wærulzsköt*, *wærælzsköt* 74, 9 (2 ggr); 75, 2. — Ovisst är ljudvärdet av det andra *c* i lånordet *cryci* KR 371, 1, jfr R:s *kryzi*.

Med hänsyn till beteckningen av *æ*-ljudet föreligger även en påtaglig växling av rent grafisk natur. Under det att *æ* i regeln betecknas med *æ* (om bokstavens utseende se facs. hos Schlyter, om ev. grafisk växling *e*:*æ* i något enstaka fall se ljudläran), skrives kapitelinitialen städse *E*, sålunda *Engin* 147, 4 (*ængin* m. fl. former 33 ggr); *Elta* 162, 5, *Eltær* 181, 6 (*æltæ* 162, 4, *-r* 151, 1); *Er* 27, 3; 50, 5; 130, 7; 170, 4; 194, 3, *Eræ* 21, 8; 22, 7 (*ær*, *-æ* passim).

Dubbelskrivning av lång konsonant förekommer regelbundet intervokaliskt, även i allmänhet framför *i*, däremot ej antekonsonantiskt eller i slutljud. För vissa detaljer hänvisas till behandlingen av kvantitetsutvecklingen §§ 221, 225—226. Härvid är dock att märka följande. Det långa *l* dubbelskrives understundom i slutljud (se härom Noreen, Aschw. gr. § 38 anm. 1 o. där cit. litt.; att förhållandet är detsamma i JL, omtalas af Lyngby, Udsagnsord. böjn. 12), sålunda i *all* 7, 1; 20, 7; 26, 5; 28, 10; 47, 5 osv. (*al* 79, 7; 101, 5); *forfall*, *for fall* 131, 1; KR 373, 5 (*forfal* 59, 1; 74, 2; 134, 4; 135, 3); *gull* 24, 4, 5, 6; *hell* nsm KR 364, 3 (*hel* nsm 46, 7; 49, 7); *spiall* 152, 3 (*spial* 94, 3 osv. 8 ggr);

usall nsm 64, 5 (*usal* nsm 31, 6); *þræll* ns 143, 8 (*þræl* ns 100, 6; 108, 6 osv. 14 ggr); därjämte i sms. *trulldom* KR 369, 4 (däremot *gulfæst* 47, 4, 6; *ful wæxin* 38, 2). Enkelskrivet är *l* i *kul* 20, 8. Då å andra sidan städse enkelt *l* skrives i *dyl*, *skil*, *stial*, *stiel*, *sæl*, *wil* och i *gamal* nsm 43, 9, väl även nsm KR 371, 7, visar väl detta, att *l* i dessa ord är kort, jfr Olson, Ögl. ljudl. 158 f. och där cit. litt. Någon dubbelskrivning av antekonsonantiskt *l* förekommer icke.

I några enstaka fall förekommer dubbelteckning av kons. framför annan kons.: *nockræ* 133, 5; *offna* 104, 1; *tackne* 122, 7; *wittni* 105, 3, samt postkonsonantiskt i *sanckæ*, -i 184, 6; 75, 8; 83, 2. Dessa fall behandlas under kvantitativ ljudutveckling. Därjämte finnes, väl genom felskrifning, *ff* i *laghffastum* KR 362, 3 (-*fasta*, -*æ*, -*um* 17, 4 osv. 11 ggr).

Lång vokal dubbeltecknas endast i *aa* 3 spi 144, 2 (*a* 29, 2; 31, 1, 3, 4 osv. c. 50 ggr); *bool* 61, 1 (rubr.) (*bol*, -*e* 59, 10 osv. 14 ggr, *bol fæ* 3, 6 osv. 17 ggr, *bol fastær* 102, 4); *gaas* 158, 6; *þræll* 143, 8 (*þræl* m. fl. former 32 ggr).

Slutligen bör anmärkas, att förkortning av nasal med användning av nasalstreck är ganska vanlig, särskilt i radens slut. Det påpekas därför, att Schlyter i sin edition ej med kursiv anmärker detta slag av förkortning.

9. Cod. Holm. B. 76 har utgivits av Schlyter i Samling af Sweriges Gamla Lagar, band IX, Skånelagen, Lund 1859 (om Hadorphs äldre edition av denna hs. se särskilt Schlyter s. CLI ff.). Handskriften tillhör, såsom av namnet framgår, Kungl. biblioteket i Stockholm.

Till grund för min framställning i denna avhandling ligger Schlyters upplaga, jämförd med själva codex. Vid citering anges, där ej annorlunda omförmäles, sida och rad i Schlyters edition, varvid är att märka, att såsom rad ej betraktats den siffra, som betecknar kapitlets nummer. Handskriftens *ø*-typ återgives här med *ø*, ej som hos Schlyter med *ö*.

Den jämförelse mellan handskriften och Schlyters publikation, som jag företagit, har till fullo bekräftat, att denna hs. är av Schlyter utgiven med för honom utmärkande precision och insiktsfullhet.

Blott följande obetydligheter må anmärkas.

Fol. 1 r. rad 7 (3, 5): *ej*, som Schlyter trycker, är möjligen att läsa *ey*, som är normalformen i H. Den sista bokstaven har blivit starkt utplånad, men det som kan skönjas av densamma, omöjliggör *ej* en läsning *y*.

Fol. 9 r. rad 16 (31, 1): *a* är skrivet av senare hand med svart bläck, sedan något förut bortraderats.

Fol. 39 v. rad 10 (128, 1 not 9): *ey meræ* är tillagt, *ej* 'supra lineam', utan in margine.

Fol. 47 v. rad 11 (154, 1) o. Fol. 47 v. rad 13 (154, 3): *þa* är förändrat av senare hand så, att förmodligen avses en ändring till *ta*.

Fol. 51 r. rad 5 (164, 7): *sæctæ* är urspr. skrivet *sactæ*, men sedan är av senare hand tillsatt ett *æ*-streck, av samma utseende som det, vilket blivit tillsatt i *garþ* fol. 51 v. rad 11 (167, 3 not 3).

10. Wimmer har i Navneord. böjn. 4 f. påvisat, att R och H utgå från samma hs.; denna samhörighet bekräftas ytterligare av de många överensstämmelser mellan de båda hss., som i det följande påpekats på vederbörliga ställen¹. Jag vill ej här dröja vid dessa, utan endast framhålla en omständighet, som möjligen är att förstå på liknande sätt. Såsom i det följande skall påvisas, föreligger i R en egendomlig differentiering av den urspr. infortisvokalen *a*, så att i hs:s början företrädesvis användes *æ*, i senare delen av densamma jämte *æ* även *a*. Ett dylikt förhållande kan visserligen ej tydligt konstateras i H, men här är däremot att märka, att hs. i sin förra del uppvisar en hel del andra drag, som ej framträda i dess senare del. I det föregående har redan påpekats motsättningen *th:þ*, i det följande skall på vederbörliga ställen omtalas liknande drag, sålunda *konung:kunung* § 124, I, b, *kona:kuna*, *son:sun* § 124, III, g, *kommæ:kummæ* § 124, III, h, *fyrítiughu:firítiughu* § 141, möjligen ock *en:æn* § 90. För R kan dessutom erinras om växl. *tæka:taka* § 26 anm. 1. Det är synnerligen lockande att sammanställa dessa båda företeelser med varandra, under antagande,

¹ Här må emellertid nämnas, att Machule griper fullständigt i luften, då han s. 3 not 1 finner en påfallande överensstämmelse mellan Thorsen s. 4 rad 12, 13, 14 o. 15 och Schlyter s. 6 rad 3, 4 o. 5. Jfr Schlyter s. 6 not 26!

att en dylik motsättning mellan hss:s förra och senare del bottnade i deras gemensamma förlaga. För båda hss:s vidkommande skulle så vissa motsättningar mellan hs:s förra och senare del ha utplånats, andra återigen bibehållits, olika för resp. handskrift.

Om de båda hss:s ålder ha olika meningar uttalats, för vilka redogöres hos Machule 2 ff. Att språket i H, jämfört med R:s, företräder en yngre ståndpunkt, har redan förut flerstädes blivit framhållet, se särskilt Wimmer anf. arb. 3 f., Machule 3 ff., och framgår med all tydlighet av den följande undersökningen, där även vissa företeelser på vederbörliga ställen omtalas, som ej blivit förut beaktade. Det, väl mest gängse, antagandet, att R är äldre (från senare hälften av 13:de årh.) än H (o. 1300), synes mig sålunda vara det rimligaste; dock bör beaktas, vad som i följande § yttras om språket i R.

11. Om förhållandet mellan språkformen i de äldsta danska laghss. och det talade språket vid tiden för desammas tillkomst har åtskilligt skrivits. En redogörelse härför lämnas av Lis Jacobsen, Studier I, 21 f., som själv (anf. arb. 29) kommer till det resultatet, att i 13. Aarh. fandtes fæstnede danske Skriftsprog, hvis Lydformer var betydeligt ældre end Samtidens Dialekters, og at disse Skriftsprog var Udtryk for de forskellige Hoveddialekters Lydejendommeligheder og ikke havde ændret disse efter Lydforholdene i en enkelt Dialekt. Att den senare delen av detta påstående är riktig, synes mig ej kunna betvivlas. Vid undersökningen av språket i R och H har jag ej funnit det nödvändigt att på någon punkt antaga inflytande från annan dansk dialekt, exempelvis från själländskan, och Wimmers mening, Navneord. böjn. 4 not **, att en skåning avskrivit H, men en själländare R, synes mig sålunda ej motiverad. De olikheter, som finnas mellan de båda hss., kunna alla förklaras genom inflytande från skilda skånska dialekter, resp. tillhöra skilda språkliga utvecklingsstadier (för R äro möjligen förhållandena något annorlunda än för H, se strax nedan), och jag har i det följande städse varit uppmärksam på den frågan, i vad mån språkformerna i R och H låta förena sig med de moderna dialektformerna, och i vad mån språket i den ena eller den andra handskriften låter lokalisera sig till något bestämt område inom Skåne. Det är naturligtvis ej mycket, som i detta avseende kan utvin-

nas, jfr emellertid särskilt § 124, I, a, II. Därjämte må tillfogas, att den försvagning av ändelsevokalen *a*, som är till finnandes i båda hss., tydligen pekar mot det s. k. *e*-området (se om gränserna för detsamma Kock, Hist. Tidskr. f. Skåneland 2, 14, Kristensen, Nydansk 54, Bennike-Kristensen, Kort 128).

Däremot synes det mig ej fullt så säkert, att Lis Jacobsen har rätt i sin mening, att det fanns traditionella danska skriftspråk, vilkas »ljudformer» voro betydligt äldre än de samtida dialekternas. I den mån, som man med skriftspråk avser en språkform, vilken utpräglats i »vissa, ganska fast bestämda former, som delvis äro skarpt skilda från talspråkets» (Cederschiöld, Om svenskan som skriftspråk³ 10) och vilken medvetet användes ej blott vid avskrivning, utan även vid självständigt författande, resp. översättning, i samma mån äro de bevis, som Lis Jacobsen anför för sin sats, föga bärkraftiga. Ty det erfordras ej ett antagande av skriftspråk i den mening, som ovan framställts, för att förklara det förhållandet, att avskrifter av lagtexter från c. 1300 förete ett äldre språkstadium än vissa urkunder, myntinskrifter, diplom o. dyl. från något äldre tid. Detta förklaras till fylles därigenom, att vid avskrivandet förlagans äldre språkform oförändrad öfverflyttades i avskriften, varjämte i fråga om lagtexterna ytterligare tillkommer den benägenhet för konservatism, som säkerligen varit utmärkande för dessa.

De bevis, varpå Lis Jacobsen stöder sin mening, synas mig sålunda ej giltiga. Det förhåller sig tvärtom så, att just tillvaron av dubbelformer i en hs. tyckes mig snarare tala emot än för hennes uppfattning¹.

Dock synes det mig ej uteslutet, att man på ett och annat håll redan o. 1300 utbildat ett i viss mån normaliserat skriftspråk. Men beviset härför skulle man då snarare vilja söka i en hs., som förefaller att vara relativt fri från dubbelformer, det vill m. a. o. säga från starkare dialektal påverkan eller påverkan från talspråket,

¹ I förbigående må påpekas, att de ex. på tillvaron av dubbelform, »skriftform» och »talform», som Lis Jacobsen anför från H, till större delen äro vilseledande eller oriktiga. Värningen *ækki:alziki* är ljudlagsenlig och behöver ej hänföras till någon skiljaktighet mellan skriftspråk och talspråk, se § 32, *frit*, *hyfthing* och *hyfthæ* finnas icke i H. Med hänsyn till de av Lis Jacobsen anförda *kumær*, *nimær* och *næmær* se §§ 210, 212.

vilket för detta avlägsna skede torde innebära samma sak ¹. Och det synes mig icke uteslutet, att just Codex Runicus med sitt konsekvent formade språk, som städse gör intryck av enhetlighet, bär vittne om ett dylikt normaliserat skriftspråk, baserat på den östdanska huvuddialekten. Är det i föregående § gjorda antagandet om förhållandet mellan R och H med hänsyn till deras gemensamma förlaga riktigt, så ligger ju häri ett bevis för sannolikheten av den uppfattning, som här framlagts angående språket i R. Till behandlingen av detta ganska vittomfattande problem hoppas jag vid annat tillfälle få återkomma.

---

¹ Jfr Kocks framställning om motsvarande förhållanden i fsv. i Fsv. ljudl. II, 489 ff.

I. VOKALISM.

A. Kvalitativ ljudutveckling.

1. Vokaler och diftonger i fortis- och semifortisställning.

Cod. Run.

Kort *i*-ljud.

12. Det samn. korta *i*-ljudet kvarstår i allmänhet som *i*.

Exempel:

bīþia, -æ inf. 1, 2 osv. 6 ggr, *bīþiæ* 3 spk 8, 3; 9, 4 (3 ggr),
bīþi 3 spk 7, 14; 16, 4; 17, 7; *friþ* ns KR4, *akær friþ*¹ ns 9, 15,

¹ Ordet förekommer även i JL 3, 47, där blott som rubrik; däremot finnes det ej i de fsv. lagarna. Det har samma betydelse på båda ställena: 'skydd för den växande säden mot tjufvar' (Schlyter, Gloss.). Kalkar anför under hänvisning till Moth även betydelsen 'den vold, som bonden gjøres på sin ager'. En liknande betydelsevariation föreligger även i ordet 'byfrid', som sålunda kan betyda dels 'den fred, der skal overholdes i en by', dels 'brud på freden i en by' (Kalkar). Härtill kommer betydelsen 'en bys grund, område', som ju lätt framgår av bet. 1). Om ytterligare en bet. av det sistnämnda ordet, se Molbech, Gloss.

I Skånska stadsrätten 9 (Schl. s. 403) förekommer *bys frith* dels i rubriken: *Vm bys frith*, dels i början av kapitlet: *Hwilken man ther bryter bys frith*, där ordet tyckes stå i bet. 1). Emellertid vill Kalkar här snarast föra ordet till bet. 2) (med 'bryta' i betydelsen 'göra, begå'), något som likväl ej synes vara nödvändigt. — I några handskriftsvarianter (jfr Schlyter anf. st. not 6) tycks 'byfred' förekomma i bet. 3) (jfr Schlyter i Gloss.), då det heter: [*Hwilken man ther bryter bys frith vden by swo lankt som*] *byfred ræcker*. Likaså finnes i Fl. stadsr. 39 *by frith* i bet. 3): *Hwo sum fær vtæn by frith*, samt i Haderslev stadsr. 2: *Hure langt Byfrith winner* i rubr., och i texten: *Byfrith er bathe for synnen By og synnen Fiordt*, -- —. Därjämte är denna betydelse av ordet belyst med citat hos Kalkar från år 1327 samt med flera ex. från 1400-talet. Bet. 2) finnes hos Kalkar förtecknad med citat från 1441 (angående källan

friþbrut as 5, 8, *friþlæso*, -a as 7, 9 (2 ggr); *grimmi* dsf 5, 21; *hærskildi* ds 14, 5; *illæ* adv. 4, 11, *illæn*¹ asm 7, 13; *lihþu træ*² as 11, 14; *lim* ns 5, 11, as 7, 15, *limmir* ap 5, 13; 9, 23; *uin*, n, as 7, 8 (5 ggr), *uini* np 5, 29, *uuina* ap 7, 11, -um dp KR 5.

för detta och följande exempel se Kalkar): *hwo sigh forbrydher eller byfriidh gor vdi forne. woor köpstædh*, från 1540: *paa thet, att hans broder ey skulle meste halsenn fore slig enn byfredh, som handh hadde giortt emodh theres byes frihett*, från 1530: *thet faldzmaall, Iuer Skeel met tree sine suene vore faldne fore vdi oc offuer samme gerningher, fore huilcke, vold, byfred, aaraadt oc hussfred*. Härtill kan läggas från år 1408: *jæk oc mine tilfólghere brude mange thingfreethe rppa Fielandshærths hæreths thing*, se Kalkar I, 280 b.

Det är tydligt, att, såsom även Kalkar menar, bet. 2) utvecklats sig ur bet. 1). Betydelseövergången kan ha försiggått på följande sätt. Verbet 'bryta' erhöll betydelsen 'begå, göra' därigenom, att brottet tillsattes såsom objekt, jfr härmed ÖGL:s *bryta gislinga brut*. Härvid är ock att märka, att ett uttryck som 'bryta byfred' till sin innebörd är enstydigt med att 'begå ett brott' av visst slag. Emellertid kan ytterligare en orsak till betydelseförändringen föreligga i användningen av *akær*, resp. *by frith* som rubrik i lagtexter (jfr ex. ovan). Ordet har där blivit jämfäst med de vanliga rubrikerna *Vm mandrap*, *Vm afhog*, *Vm quinnæ tækthæ* osv.; i allmänhet anges ju brottet eller tvisten i rubriken. Med hänsyn till den roll, rubrikerna spelat i de gamla lagtexterna, må särskilt hänvisas till Leffler, Ant. Tidskr. f. Sv. V, 245 ff. En parallell till här behandlade ords betydelseutveckling erbjuder det fsv. *manhælghi* med bet. 1) 'personlig fred och säkerhet', 2) brott mot denna fred' (Schlyter, Ordb.); märk särskilt uttrycket *manhælghis balkær* i åtskilliga lagar.

¹ Med hänsyn till etymologien av isl. *illr* osv. se Lindroth i Xen. Lid. 57 ff. o. där anf. litt. Ehuru den av Lindroth uppställda etymologien, enligt vilken *illr* är identiskt med fht. *ital* osv., är synnerligen tilltalande (även om, vilket Lindroth ej tycks ha uppmärksammat, förkortning inträder vid synkopering av mellanvokalen i trestaviga former, se Kock, Ark. 7, 371 not, 8, 220 not, Anschw. acc. 118, Noreen, Aisl. gr.³ § 122, Aschw. gr. § 90, är därför det alternativa bevarandet av den urspr. långa anljudsvokalen ej otänkbart, jfr Kock, Ljudh. I § 9), så synes den dock falla på grund av vad som anföres av Karsten, Germ.-Finn. Lehnwortstud. 80.

² Ordet betyder enl. Schlyter, Gloss. 'vindfälle, nedblåst trä l. gren'. Första delen av d. o. kommer troligen av *liggia*, säger Schlyter anf. st. och avböjer utan vidare den av Ihre föreslagna tolkningen af *lighþu* såsom 'läkte', en tolkning, som även framställts av Kolderup-Rosenvinge (jfr Schlyter anf. st.). Lund, Ordforråd översätter *lighþu træ* (sic!) 'liggende træ' och tillfogar inom parentes: af *liggiæ*. — Att ordet hänger samman med verbet 'ligga', är i själva verket alldeles påtagligt. Det är visserligen i det fnord. lagspråket ett *ἐπ. λᾱγ.*, men om dess ganska vidsträckta förekomst får vittna de moderna dial. Första komponenten i *lihþu træ* har nämligen en mer eller mindre) direkt motsvarighet i åtskilliga svenska och danska bygde-

Anm. *uinningæloh* 8, 3 är enl. Bugge, Ark. 2, 222 ff. skrivfel för *unningæ*, om vars förekomst och förklaring se anf. st. (jfr även Kock, PBB 23, 508, Uml. u. Brech. 116). Då emellertid formen *uinningæ* förekommer i de äldsta handskr. (jfr Bugge anf. st. s. 223. Schlyter s. 150 not 29) samt dessutom även påträffas i den s. k. Schanerlog (i uttr. *drughæ til winnings loff*, Schlyter s. 495, 17, cod. Holm. B 73), torde det måhända vara berättigat att i »skrivfelet» se en (folketymologisk) anslutning till 'vinna'. Härmed är att jämföra den av Schlyter i Gloss. framställda tolkningen av uttrycket *uinningæloh*.

13. Bland hithörande lånord kan nämnas *kirkia*, -a ns KR 2; 3, -u g, d, as 1, 3 (3 ggr); 5, 15 osv., *kirkju soknæn* 4, 4 m. fl. sammansättn. Ordet uppvisar i R endast i-vokalisation, liksom på de danska runstenar, där det förekommer. Betr. vo-

mål. Sålunda förekommer *lejda-korn*, *lejda-säd* 'af regn nedslaget växande korn eller säd' Västerg. — Skåne enl. Rietz. Av honom anføres ock från Skåne ordspr.: 'Lejdasä gör ingen man arm'. Härmed är att jämföra da. *Leie*; »Sæden gaaer i Leie, ligger i Leie», naar den er saa stærk eller kornrig i Axet, at den ikke kan holde sig opret, men falder eller lægger sig ved Regn eller Blæst; — — — Den kaldes da Leiesæd» (Molbech, Dial. lex. u. *Leie*). Molbech anför även från Fyn och Sjælland det nyss nämnda ordspråket. Från Nordsjælland anføres *læsesæd* av Kryger i Blandinger I. 372 och i Skåne (Ingelstad) finnes enl. Sk. Landsmålsförs saml. *læsæ* (på de båda sista ex. har doc. E. Wigforss urspr. fäst min uppmärksamhet).

Om *lejda-korn*, *lejda-säd* och med den förra komponenten av dessa ord etymologiskt närbesläktade och till betydelsen mer eller mindre identiska bildningar yttrar sig även Karsten, Germ.-Finn. Lehnwortstud. 124.

Hithörande är troligen också det fynska (och själländska) *Lei* 'hvilet Ager-Jord, Græsjord' (Molbech, Dial.-lex.) samt det darsammast. anf. adj. eller adv. *lei* (*læi*) 'om en Ager, der ligger i Brak eller hviler'. Jfr vidare anf. st. *Leidager*, *leid Jord*.

Utvecklingen av ä. da. *gd* (*ghdh*) är oviss (se Torp-Falk, Lydh. 205, Kristensen, Ark. 17, 90 f., Bennike-Kristensen, Kort 114 anm. 2). Det i det föregående anförda tycks närmast ge vid handen, att ljudförbindelsen *gd*, åtminst. då den föregicks av *i*, ej behandlats uniformt över hela det danska språkområdet. De anförda dialektformernas vittnesbörd är dock i så måtto osäkert, som i vissa trakter en nyare ombildning efter 'ligga' kan ha försiggått. På Sejerø t. ex. heter detta verb *læje* (Thorsen, Sejerø 157; lika lydande är där verbet 'lägga', anf. arb. 111, jfr även 89 not 1. Om sammanfall i övrigt av 'ligga' och 'lägga' se Vilh. Andersen i Festskr. t. Thomsen 267).

Förra komponenten i *lihþu træ* återgår väl på en -ida-bildning till verbet 'ligga'; jämförlig är en bildning som t. ex. äldre da. *optægt*. Jfr f. ö. Tamm, Fem. på ti och på iþa 34 f., Hægstad-Torp, Gno. Ordb. XLVIII.

kalisation och förekomst i de övriga fda. lagarna jfr Lund, Ord-förråd och Kristensen, Fremmedordene 29 f. Såväl *i*- som den annorstädes i fda. lagspråket uppträdande *y*-vokalisationen kan förklaras ur ags., där enl. Bosworth-Toller förekommer både *cyr(i)ce* och *cir(i)ce*. Jfr att i den äldsta isl. *kirkia* förekommer uteslutande med *i*. Dock kan naturligtvis fda. *kirkia* även vara lån från flt. *kirika*. Att (flt. och) mlt. spelat in, göres troligt av det ä. danska *kierckier* (Kalkar), jfr flt. *kerika*, mlt. *kerke*. — Något annorlunda om *i*-vokalisationen hos Kristensen anf. st., jfr även Kock, Ljudh. I §§ 81, 535 och där cit. litt. Se Fischer, Lehnwörter 52, 100, 194.

mikialmissu aftne 9, 11 men *olafs mæssu aftæn* KR 14, *maria mæssu* 17, 4, *mikialsmæssu afne* 12, 4, *mikialsmæssu dah* KR 14. Växling *i:æ* förefinnes i detta ord även i den övriga fda. laglitt. Kristensen, Fremmedordene 35 förklarar *i* kunna återgå omedelbart på lat. *missa*, men snarare genom mlt. *misse*. Att det senare av K. själv föredragna alternativet givet måste vara det riktiga, framgår med all tydlighet av förhållandena i fvästn., där ordet heter *messa*, och fsv., där *missa* påträffas blott ett par ggr (Söderwall I, 706 a, II, 902 a). Jfr därjämte uttrycket i Cod. Bur. 8 (Söderwall I, 706 b): *sua som a þypisco licit missa*. Då någon 'lörd' påverkan sålunda i stort sett ej förekommit i övrigt i Norden betr. detta ord, kan den ej gärna antagas för danskans vidkommande. Jfr f. ö. Noreen, Aschw. gr. § 115 anm. 3, Kock, Ljudh. I § 288. — Adj. 'vild', som i R uppvisar formerna *uild* apn 5, 19, 20, *uildæ* apm 5, 19, *uillum* dpn 9, 11, är i viss mening att nämna bland lånorden, jfr Hellquist, Nominalbildning 4, Kock, Ark. 11, 325 not 3, Ottelin, Cod. Bur. I, 68, Boysen, Voc. d. JL 44 anm. 3. Däremot har Noreen i Aschw. gr. § 340, 2, a antagit urg. växl. enligt Verners lag mellan klanglös och klingande spirant. De former i fsv. lagspråk, som stödja ett dylikt antagande, äro emellertid ytterligt få. Noreen anför själv neutr. pl. *vild* (2 ggr) från VGL II samt hänvisar till de fda. formerna; därjämte kan nämnas ett *vildī hors* i cod. Holm B 10 (VGL I Br. 2 not 32). Då nysv. 'vild' under alla förhållanden förutsätter inflytande från mlt. (jfr Kock, Ark. 9, 258 ff.), är det onekligen mest tilltalande att antaga ett dylikt inflytande även för VGL:s och SkL:s *vild* osv. Det kan ytterligare tilläggas, att Lyngby, TfPh 1, 26 anser *d* i en form som *uildæ* vara inkommet från nsm *uildær*.

14. Kort *i*-ljud, omedelbart föregånget av (bi-) labial konsonant, har, då ett *u*- (eller *u*-) ljud följde i nästa stavelse, övergått till *y*.

Betr. tiden för denna övergång se särskilt Kock, Ljudh. I § 68 ff. Därefter har utjämning i regeln skett, så att även former utan *u* eller *u* i den följande stavelsen erhållit *y*, eller tvärtom.

Se Hoffory, Tff NR 3, 259 f., Kock, Ark. 10, 289, 296 ff., Ljudh. anf. st., Uml. u. Brech. 185 ff., Noreen, Aisl. gr.³ § 74, 5, b, Aschw. gr. § 65, 4.

De exempel, som föreligga, äro följande: *mykil* asm. nsf, npn 9, 22, 15; 16, 3, *myklæ* asf 1, 10, *mykit*, *æmmykit*, *æm mykit* n, asn 1, 23, 22; 2, 5 (2 ggr) osv. 12 ggr. — Däremot *mikin* asm 3, 1, *mikit* asn 7, 5.

systær n, as 2, 5, 8, *systær dotær* ns 2, 8, *systær sun* ns 2, 8. *mofær systær* ns 2, 8.

samsyzkini np 1, 28, *syzkini* n, as, n, ap 1, 27 (2 ggr) osv. 7 ggr, *syzkinæ børnum* KR 11 (2 ggr).

Anm. I den mån, som denna övergång tillhör samn. (eller sent urnord.) tid, borde naturligtvis ifrågavarande *y*-former hänföras till samn. *y*. Då emellertid parallellformer med *i* i vissa fall existera, har det synts mig lämpligt att här omnämna denna övergång.

15. Kort *i* har tidigt i östn. (utom i gutn. och dalskan) blivit *iu* framför *ngu*, *nku*, *ggu*, då *u* fallit. Möjligen har åtminstone i sista fallet utvecklingen försiggått över *y*. På analogisk väg har diftongen sedan överförts även till andra former inom paradigmet.

Följande exempel föreligga:

biug as 9, 20 (2 ggr), *-s* gs 14, 3, *biuggærþæ* as 9, 20; *liung* as 4, 6.

Det förra ordet kan även på annat sätt ha fått diftong, se nedan cit. litt., särskilt Kock, Uml. u. Brech. 316.

Huruvida det samn. *i* blivit omedelbart brutet till *iu* (såsom bl. a. Söderberg, U-omlj. 23 ff. och väl även Kock, Ljudh. I § 28 mena) eller över *y* (uppkommet genom kombinerat *u*-omljud) blivit *iu* (såsom bl. a. Wadstein, Fno. hom.-bokens ljudl. 150, Noreen, Aschw. gr. § 127, Hultman, Häls.-l. 27, Lindroth, Ark. 24, 340 f. hålla före), är högst ovisst. Ty även om man menar, att kombinerat *u*-omljud icke inträder vid förbin-

delserna *ngu*, *nku* (att så icke är fallet, göres i hög grad troligt av Olson, Ark. 29, 37 ff., jfr även Kock, Uml. u. Brech. 227), så vinnes härigenom ej något säkert stöd för antagandet av brytning direkt på *i*. Den omljudda vokalen kan nämligen ha analogice införts (jfr Olson anf. st. s. 49). Om emellertid kombinerat *u*-omljud icke inträtt i **singua* osv., så förklaras brytningsdiftongen enklast såsom uppkommen direkt på *i*, ty då vokalen i pres. sing. hos dessa verb ej sedermera undanträngt infinitivens vokal, utan snarare tvärtom (jfr f. ö. betr. frågan om påverkan från sing. pres. ind. Hultman, Häls.-l. 22 f.), ligger det nära till hands att antaga, att någon sådan analogisk påverkan ej håller förut ägt rum.

Frågan har senast behandlats av Kock i Uml. u. Brech. 312 ff. Han håller där före, att framför *ggu*, i vilket fall kombinerat *u*-omljud inträtt, *iu* uppstått över *y*, i övriga fall genom direkt brytning på *i*. Det synes mig dock ej omöjligt att antaga, att även i det förra fallet brytningen skett direkt på *i*, eller m. a. o., *u*-epentesen har inträtt, innan det kombinerade *u*-omljudet börjat verka. Det *y*, som ersatt *i* i ljudförbindelsen *iggu*, kan nämligen förklaras på annat sätt än genom kombinerat *u*-omljud, jfr Olson, Ark. 29, 44 ff., Kock, Uml. u. Brech. 314 ff.

En i någon mån med den nordiska *u*-brytningen på *i* parallell företeelse är den ffris. övergången *i* > *iu* genom ett *u*, *u* i den följande stavelsen, ex. vis ffris. *siunga*, **stiunka* (got. *siggican*, *stiggqan*). Se Leffler, V-omljudet 25 ff. samt GgPh²I, 1197.

16. Troligen föreligger en ljudlagsenlig utveckling till *u* i ordet 'vecka', av vilket följande former finnas: *uku* (*ugu*) ap 1, 1, ds 7, 16, gp KR14, ns KR14 (3 ggr).

Ordet förekommer med *u*-vokalisation överallt i det fda. lagspråket (se Lund, Ordforråd). Dock uppvisa några sena hss. av KR *vikna* gp (Schl. s. 371 not 22). För användningen av *uka* i fsv. laglitteratur redogör Ekholm, Vidhemsprästens ant. 122. Med orätt ser emellertid Ekholm i bruket av *uka* »en av de många beröringspunkterna mellan fvästgötskan och fno.» Jfr om fno. och nno. dial. strax nedan.¹ — I fsv. påträffas dessutom

¹ Snarare kunde man tänka på danskt inflytande; se om påverkan från Danmark på fvästgötskan Beckman, Ark. 32, 55 ff., jfr även § 160.

*wkw*¹ i Vadst. Kloster-Reglor 62 (= FSS 4), *vkum* Sv. Dipl. (Hildebrand) 5, 480 (Söderwall).

Från det fno. lagspråket har jag blott en gång antecknat *vkur* (NGL 2, Hirdskraa 36, s. 428 not 10) ur cod. AM 304 fol., »fra 1:ste Halvdeel af 14:de Aarhundrede», se NGL 2 s. 389 (jfr NGL 4 s. 476 f., Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling I, 257).

De moderna dial. ha enligt Rietz *u*-vokalisation i följande trakter av Sverge: Hall. (omväxlande med *veka*, *vega*), Skåne, Blek. Betr. Hallandsformerna se vidare Wigforss, SH I, 280 not 3. De da. dial.-formerna finnas hos Bennike-Kristensen, Kort 40. Av visst intresse äro hos Wigforss anf. arb. 76 anm. 1 uppgifterna om växlingen mellan *vūra* och *vōra* (fsv. fda. *wirþa*) samt mellan å ena sidan *vūrt*, *ūrt* (isl. *virt*), å andra sidan vokalisationsformer med *ø*, *å*, varav framgår, att den lokala fördelningen vid denna växling rätt nära sammanfaller med den vid växl. *u* : *ve* i 'vecka'².

Enligt Noreen (Aisl. gr.³ § 398, Aschw. gr. § 176 anm. 2) beror vokalväxlingen på att ordet är lån från ags. *wicu*, resp. *wucu* (på sist anf. st. är uttrycket något modifierat). Emellertid torde med svårighet växlingen *vi* : *u* kunna förklaras utifrån denna möjlighet, då man ej i detta fall hade väntat en så bestämd lokal fördelning av de båda vokalisationsformerna. Möjligen kunde på detta sätt de sporadiska *u*-formerna i fno. och fsv., i den mån de ej äro danismer, få sin förklaring.

Boysen har i Voc. d. JL 43 f. framställt ett annat förslag till förklaring av *u*-formen. *Vika* förekom ofta som andra led i formelartade förbindelser, t. ex. *hin helga vika* osv., då huvudtonen låg på första leden. Detta vore också fallet, då ordet uttalades i förbindelse med ett räkneord. Boysen förklarar nu uppkomsten av *uka* under åberopande av Söderberg, U-omlj. 38, vilken med hänvisning till Noreen, Landsm. I, 694 och Kock, Akc. II, 341 anser det ha varit »en allmän regel i de nord. språken, att stafvelserna *va*, *ve*, *vi*, när de stått i början af ett ord, öfvergått till *u*, *o*, när ordet såsom led i en sammansättning

¹ Den hs., i vilken *wkw* läses, är daniserande (Geete, Fsv. bibl. 88).

² De norska dial.-formerna *vuku* osv. (se Aasen och Ross) bero på s. k. tilljämning (jfr Aasen, Gramm.² 96 f.).

varit obetonadt». ¹ Såsom ex. anför Söderberg bl. a. *Sigurðr*, fsv. *daghurþer*, isl. *dogurðr*, fsv. *hwiliken*, *hwiliken*, *huliken*. Den sålunda tämligen allmänt formulerade ljudövergång, vilken Boysen åberopar, hade emellertid långt innan Boysens avhandling utkom blivit från olika håll helt eller delvis bestridd. Särskilt må framhållas, att Noreens uppfattning av detta problem numera är en helt annan, se Aisl. gr. ³ § 141, Aschw. gr. § 74 och jfr Kock, Ark. 11, 339 not 2. En övergång av *wa* och *we* till [w]o under vissa förhållanden antages av Kock i Ark. 11, 338 f., Ljudh. II §§ 649, 782 (jfr emellertid även sist anf. arb. I § 377 f.). Vad slutligen speciellt ljudförbindelsen *wi* beträffar, som här särskilt intresserar oss, förklaras nu det enda fall, som andragits, *hwiliken* : *huliken*, på helt annat sätt såväl av Noreen, Aschw. gr. § 341, 2, GgPh ⁸ 4 § 209, 5 som av Kock, Ljudh. II § 819.

Det förefaller sålunda, som om man svårligen kunde bygga en övergång *wika* > *uka* på en ljudregel, som står på så svaga fötter som den av Boysen åberopade. Och även om, såsom jag tror, Kocks formulering av regeln för ljudutvecklingen *wa*, *we* till [w]o är riktig, så kan densamma icke stödja ett antagande om utveckling *wi* > *u* i *wika*. Därtill kommer, liksom vid Noreens ovan anförda uppfattning av *wika* : *uka*, svårigheten att kunna förklara, varför *u*-vokalisation förekommer blott högst sällan på annat område än det fda., och å andra sidan varför formen där blivit så gott som allrådande.

Det är bekant, att på det fda. språkområdet i högre grad än annorstädes ett *w* påverkat den följande vokalen (se t. ex. Torp-Falk, Lydh. 137 ff.). Sålunda motsvaras isl. *virða* av ä. da. *urde* (jfr § 85), *virtr* av själl. och skånskt *urt*, jfr även Olséni 18. Billing 78 samt vad som ovan s. 32 anförts med hänsyn till sö. Hall. Det är sålunda i och för sig synnerligen rimligt att antaga, att det anljudande *w* varit en starkt bidragande orsak till utvecklingen *wika* > *uka*, och det är ävenledes påtagligt, att man företrädesvis har att vänta en dylik utveckling på danskt språkområde. Det är emellertid likaså klart, att åtminstone ännu

¹ Det bör nämnas, att redan O. Nielsen i Blandinger I, 183 antagit ljudlagsenlig övergång *wika* till *uka*; han tyckes dock vid detta ord ej tänka på svagton, men hänvisar till isl. *hinnug*, *þannug*. En dial. övergång *vi* > *u* framför guttural antaga Torp-Falk, Lydh. 139.

en faktor måste ha tillkommit för utveckl. $wi > u$, ty anljudande wi har som bekant ej överhuvudtaget i da. blivit u . Denna ytterligare tillkommande faktor kan vara den följande gutturala konsonanten (jfr Torp-Falk anf. arb. 137, 139 och även Bennike-Kristensen, Kort 32). Läger man härtill, att ordet i alla kasus utom två hade u i ändelsen och dessutom var kortstavigt, så torde tillräckliga grunder anses föreligga för en redan förlitterär utveckling $wika > uka$.

Att det följande u varit en bidragande faktor, tyckes framgå därav, att den enda i -form, som är förtecknad ovan, just är gen. plur. *wikna*. Detsamma antyder indirekt gestaltningen på fda. område av det av v. Friesen i NoB 1, 109 ff. behandlade *wiki* osv., vars etymologiska samhörighet med här föreliggande ord belyses av Falk-Torp, Et. W. 1376, 1326 och särskilt av Wessén, Zur Geschichte der n -Deklination 26 f., 171 ff.

Detta ord har i mod. sk. dial. formen *vège* 'åbukt', ingående bl. a. i det sk. ortnamnet *Vegeholm* och dessutom i åtskilliga andra ortnamn på danskt språkområde, varom upplysningar lämnas av v. Friesen anf. st.

Då det nu förhåller sig så, att ordet för 'vecka' har u i stamstavelsen i de trakter, från vilka dessa ortnamn äro hämtade, är det klart, att, om man vill fatta $wika > uka$ såsom en ljudlagsenlig utveckling, det kräves ytterligare något mera än ljudförbindelsen *wik-* för att åstadkomma denna övergång. Närmast till hands ligger givetvis att under sådana förhållanden tänka på det följande u .

Emellertid är det å andra sidan klart, att en ljudövergång, för vars inträdande krävas så många förutsättningar, ej kan styrkas med fullt likartade paralleller. Dock kan en belysning av ett ortnamn från Sønderjylland möjligen vara av intresse. Det gäller sockennamnet *Uge*, Lundtoft Herred, Aabenraa Amt. Slesvig. Äldre namnformer för denna socken äro: *Wkæ* 2. ggr i SRD VIII, 159, 160 (omkr. 1250, jfr SRD Index s. 667)¹; *Vke* 2 ggr i SRD VII, 479, 504 (1436)².

Kok, Da. Folkespr. i Sønderj. II, 422 f. identifierar namnet med *wika* i bet. av ett längdmått och hänvisar bl. a. till *ukæ syo*

¹ Knud Snubbes test.

² Liber Censualis Ep. Slesv.

i EL 3, 59. *Uge* skulle således betyda ett ställe, där man vilar efter en tillryggalagd väglängd, och ett därvarande härbärke. Selmer upptager denna förklaring i Aarbøger 1884 s. 66 f., dock med en viss tveksamhet, som kommer till uttryck därigenom, att han anser denna förklaring böra godtagas, till dess en bättre möjligen kan finnas.

Beträffande innebörden av begreppet 'veckosjö' må hänvisas till Falk-Torp, Et. W. 1326 f. och särskilt till Wessén, Zur Geschichte der *n*-Deklination 26 f. o. där cit. litt.

Den här refererade förklaringen synes mig däruti möta svårigheter, att *ukæ syo* osv., så vitt jag kunnat finna, i de äldsta beläggen alltid betyder ett längdmått till sjös. Därjämte är det väl snarast så, att man, i stället för att beteckna en viss plats med namnet på den tillryggalagda vägsträckan, låter denna senare få namn efter viloplatsen. Jag hänvisar särskilt till betydelseutvecklingen av got. *rasta*, fvn. *røst* osv.: vila, rast > vägsträcka, efter vilken man rastar > sträcka, mil (Wessén anf. arb. 27).

Vill man fasthålla vid betydelsen 'Bedested, hvor der holdtes Hvil efter en tilbagelagt Vejlængde', synes det, som om man snarare hade att utgå från ett *wika* i dess urspr. betydelse 'växling, ombyte'. Man kan för en sådan tolkning åberopa Selmers ord anf. st., att platsen lämpade sig som anhalt vid vägen Aabenraa—Flensborg och Aabenraa—Tønder.

Förklaringen synes emellertid ej övertygande, och det förefaller mig naturligare att uppfatta det föreliggande ortnamnet på följande sätt. Jämte *wiki* m. i bet. 'liten bukt, landtunga' osv., urspr. 'böjning, krökning', får ansättas ett *wika* f. med samma bet. Härför talar den fsv. formen *wijkor* hos Arwidsson, Handlingar till upplysning om Finlands häfder 4:3 (från 1420), jfr Söderwall II, 968, annorlunda v. Friesen i NoB 1, 115. — Med hänsyn till platsens geografiska beskaffenhet synes ej något hinder möta för att uppfatta namnet såsom betydande 'böjning, landtunga' osv. I sin Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, Kbhvn 1864, s. 350 meddelar Trap, att i socknens östliga del äro tvenne vattendrag: Almstrup-Bæk, som utmynnar i de förenade Bjerndrup- och Geil-åarna, samt Uge-Bæk, som går i västlig riktning norr om Tinglev-Sø. Denna

senare bäck synes just vid den plats, där Uge kyrka är belägen, göra en krökning, som kan ha givit socknen dess namn.

Både Kok och Selmer anknyta till sin förklaring av *Uge* åtskilliga andra danska ortnamn. Det är möjligt, att i några bland dessa det för *Uge* postulerade *wika* döljer sig. Det skulle dock bli för vidlyftigt att här ingå på en granskning av hela det hithörande materialet.

Anm. 1. *fæm* 5, 14 (3 ggr) osv. förklaras väl bäst enl. Kock, Ljudh. I § 172, enär man näppeligen, såsom Noreen, Aschw. gr. § 83, 2, b, GgPh⁸ 4 § 222 vill, kan antaga en övergång **fimf* > **fēf* (jfr Kock, Ark. 15, 886 ff.).

Anm. 2. Det enstaka *þrem*, som möter 3, 5, kan naturligtvis ej med Machule 11 identifieras med isl. *þrem*, utan beror på anslutning till *þre*, jfr § 87 anm. 1. *þrim* påträffas 8 ggr.

Långt *i*-ljud.

17. Det samn. långa *i*-ljudet kvarstår i R.

Exempel:

biþæ, -a inf. 4, 10; 7, 10 (2 ggr); KR 19; *bliþæ* dsf 5, 21; *litins* gsn 9, 7, *litit* asn 9, 7; *litæ*¹ inf. 2, 16 (2 ggr); *uisæ*, -i 3 p, spk 2, 16; 7, 4; 9, 4 (3 ggr).

Anm. Om de poss. pron. *min*, *din*, *sin* och pron. *hin* se under kvantiteten § 158 anm.

---

¹ Ordet motsvarar här närmast isl. *hlíta* (jfr Schlyter, Ordb. Bihang). Det *at lyþæ*, som förekommer 3, 22 i frasen *uīl han siþæn — — æi hanum at lyþæ*, vill Schl. i Gloss. alternativt läsa såsom *at litæ*, i Ordb. för han det utan reservation till detta ord. Det är möjligt, att *at lyþæ* står för *at litæ*, men säkert är det ingalunda, i all synnerhet om man betänker, att *lyþæ* tycks finnas i alla hss. Om man menar, att *at lyþæ* insatts för urspr. *at litæ*, så är det klart, att denna förändring ej kan bero på en ljudövergång. Anledningen till utbytet, eller skrivfelet, om man så vill, är helt säkert den »beröring» i betydelsen, som förefinnes mellan isl. *hlýða* och *hlíta*, fda. *lytha* och *lita*. Betr. dylik betydelseberöring se Vilh. Andersen i Festskr. t. Thomsen 258 ff. Ur samma synpunkt bör väl också *hlíta* med var. *hlyða* ses i Clar. 8 (Fritzner² u. *hlíta*). Jfr också UL KB II: 1, där textcod. har *swa a bapi præstær ok bondær at litæ*, men hss. n:ris 63, 32 (se Schlyter, UL s. 16 not 57) *lydha*.

Kort *e*-ljud.

18. Det samn. korta *e*-ljudet föreligger i regeln såsom *æ*, även i sådana ord, där på grund av svagtonighet *e* eljes mångenstädes i östnord. kvarstår.

Jfr Kock, Fsv. ljudl. II, 583 ff., Ljudh. I § 138 ff., Torp-Falk, Lydh. 146 f., Noreen, Aschw. gr. § 113.

Exempel:

bæra inf., 3 ppi, k 3, 21; 7, 11, 16 (2 ggr); 11, 4; KR 8, -*e* inf., 3 spk 7, 11, 19, -*i* 3 s, ppk 7, 11 (2 ggr), 19; 11, 4; *dræpa* inf., 3 ppi 5, 19, 21; 9, 9, 21, -*r* 3 spi 2, 15; 5, 20; 7, 19 osv. 13 ggr, *dræpin* nsm, npn 2, 15; 5, 9, 15, 20, 24, *dræpit* sup., nsn 5, 19; 9, 7 (4 ggr), *dræpna*, -*æ* g, asm 5, 7, 15 (2 ggr), 26, 29; [e] *mæpan* 1, 8; 2, 6; 3, 11 osv. 6 ggr; *skæra* inf. 7, 21, *afskæra* inf. 9, 15, *skær* 3 spi 9, 17, *skæra* 3 spk 7, 21; *uældær* 3 spi 9, 8; *ær* 3 spi 1, 1 (3 ggr) osv. passim, *æra* 3 ppi 9, 12, -*æ* 3 ppi 1, 17, 18 (2 ggr) osv. passim.

Den vidare utvecklingen i vissa fall av det ur *e* uppkomna *æ* behandlas under kort *æ*-ljud.

Anm. 1. Följande former av pron. 'den, det' må här anföras: *þæn* n, asm 1, 4 (2 ggr), 6 osv. c. 60 ggr, *þen* nsm 5, 25, *þæs* gsm, n 1, 25; 2, 13; 5, 10 osv. 15 ggr, *þæskyns* 5, 17, 18; 7, 14, *þæt* n, asn 1, 2, 3 osv. passim. Fsk. liksom fda. överhuvud uppvisar sål. uteslutande *æ*- (*e*-) vokalisation av *þæn* (*þen*), *þæs*, *þæt*. Den nordiska växlingen mellan *a*- och *æ*-former i *þan*: *þæn*, *þat*: *þæt* har förklarats antingen genom avljud eller övergång *a* > *æ* i svagtonsställning. Den hit hörande litt. är anford hos Kock, Ljudh. I § 259, Olson, Fragment XX. Mest tilltalande förefaller Olsons utredning anf. st. i anslutning till Kock, Ljudh. I § 260, enligt vilken man delvis har att söka växl. i gammalt avljud (*þan*: *þæn*). Därigenom förstås nämligen lättare, att fisl. använder uteslutande *þan*, *þat*. Om Olson, vilket synes troligt, har rätt i sitt antagande, att *þæn*, *þæs* på analogisk väg framkallat *þæt* för *þat* (jfr även Noreen, GgPh³ 4 § 204, 3, 9), så bör denna analogiöverkan ha haft betydligt mindre förutsättningar i fisl. än i övriga dialekter med avljudsstadiet *þæn*. Olson medger emellertid, anf. st. not 1, att man även bör lämna utrymme för en försvagning *a* > *æ* i oakcentuerad ställning. Härför talar, utom vad som av honom anförts, det fno. *þænn* osv. vid sidan av *vera* osv. (jfr Kock, Ljudh. I § 259) samt det nyss påpekade förhållandet, att fda. uteslutande använder

æ- (*e-*) vokalisation. Man kan nämligen knappast underlåta att sätta detta i samband med den i fda. tidigare inträffade allmänna försvagningen av *a* till *æ*. — I *n*, *asf*, *n*, *apn* heter pron. städse *þe*, sål. 1, 14; 2, 5; 3, 22; 4, 11 osv.; jfr Olson, Fragment XXV, LXXXIV med not 1 o. där cit. litt. — Om *þen* se följande §, och om den nordiska växlingen *a:æ* i vissa andra pronomina ord och partiklar jfr § 26 anm. 2.

Av dem.-pronom. 'denne, detta' äro följande former att här anföra: *þæsi* *asf* KR 11; 12; 21, *-æ upn* KR 5, *-e npm* KR 14, *þese* *nsf* KR 25, *þænnæ* *gpm* 7, 4, *þættæ* *n*, *asn* 1, 25; 4, 7 (2 ggr), 11 osv. 8 ggr.

Egendomlig är enkelskrivningen av *s*, som icke sällan förefinnes även i fisl., jfr Noreen, Aisl. gr.³ § 460 anm. 2. Formen kan möjligen förklaras på så sätt, att till ett urnord. **se-si*, om vars berättigande se Lidén, Ark. 4, 111, Kock, Ljudh. I § 6, Uml. u. Brech. 47, Noreen, GgPh³ 4 § 206, 1, bildats ett **þe-si* med *þ-* från övriga kasus. Jfr härmed, att av **se-si* > **si-si* bildats *þissi*, jfr Kock sist anf. ställe, väl med *-ss-* snarast från gen. Dock kan i detta senare fall även tänkas på en utgångspunkt **seR-si*, där *-Rs-* kontraheras till *-ss-* (jfr Bugge, TfPh 9, 115, Noreen, Aschw. gr. § 297 anm. 2, GgPh³ 4 § 206, 1). Att *e* i **þe-si* ej omljudes till *i* (liksom i **se-si* > **si-si*) beror på inflytande från gen. och övriga former med *e* (*æ*). — Huru *þese* med *e* skall förklaras, är ovisst, såvitt det icke helt enkelt beror på användning av *e* såsom ortografisk variant till *æ*, något som dock i denna hs. med dess ganska konsekventa bruk av *æ* är föga troligt. Man kan tänka på inflytande från *nsf* *þe* (jfr Noreen, Aschw. gr. § 509, 1, som antar inflytande från *þen* osv.). Att utgå från svagtonsställning, då det gäller detta demonstrativ, är ej tilltalande (jfr Noreen anf. st.); av samma skäl bör Noreens förklaring av enkelt *s* i *þesa* (Aisl. gr.³ § 275, 1) tillbakavisas. Olsons förklaring i Ögl. ljudl. 28 f. av de i ÖGL förekommande talrika *e*-skrivningarna såsom beroende på en palataliserande inverkan från *-ss-* kan ej göras gällande här. — *þænnæ* 7, 4 i uttrycket *ængin þænnæ staþæ* är överraskande, jfr i H (Schl. s. 122, 7) *þæsæ*. Vid tiden för originalets avfattande till SkL var säkerligen icke denna form i bruk utanför ack. och nom., jfr Noreen, Aschw. gr. § 509, 5, 6, 7 o. anm. 14, GgPh³ 4 § 206, 11, 12, 13. Huruvida ack.-formen analogiskt inträngt i övriga kasus vid tiden för avskriftens utförande och *þænnæ* således beror på influens från skrivarens språk, är även tvivelaktigt. Troligen har uttrycket av skrivaren missförståtts.

Om *þæmmæ* KR 23; 25 se under dift. *æi* § 66 anm. 1.

Anm. 2. Här må ock nämnas det med hänsyn till sitt ursprung osäkra [*æm*, *æm-*] *uæl* 1, 5, 8; 2, 15; 3, 9 osv. 11 ggr, städse med *æ* i denna hs. liksom i H.

I det fda. lagspråket möta både *wæl*, *wel* och *wal*; jag har antecknat följande former: JL 1, 3 *wel*, 1, 56 *wæl*, VL 1, 1 § 3

am wæl, 1, 23 *æm wal*, 2, 17 *wæl*, 3, 6 *wal*, EL 1, 33 *wæl* (2 ggr), 2, 9 *wal*. Även i den ä. da. överhuvudtaget växlar *e* : *a*, se Kalkar. För detta ords vokalisation i moderna da. dialekter hänvisas till Thorsen, Nørrejy. lydl. 45, Bennike-Kristensen, Kort 80, 90. Växling *æ(e)* : *a* föreligger även i fno. och möjligen i fsv. (jfr Fritzner² u. *val* och *vel*, Noreen, Aisl. gr.³ § 162, Aschw. gr. § 172, Kock, Anschw. acc. 263, Ljudh. I § 418).

Kock förklarar ovan anf. ställen fvn. *vel* : *val*, fsv. *wæl* : *wal* (detta sista dock möjligen skrivfel) såsom utgångna från ett urnord. *wail-, svarande till got. *wáila*, jfr även Lidén, Ark. 3, 248, Brate, Ä. Vml. ljudl. 7. Det ligger emellertid nära till hands att föra samman de nord. formerna med de motsvarande utomnordiska: ags. ffris. *wel*, fsax. *wel*, *wala*, mlt. *wale*, *wal*, fht. *wela*, *wola*, *wala* osv. Vilken grundform som sedan skall ansättas och hur ordet etymologiskt skall fattas, är emellertid mycket ovisst.

Såsom grundform till ags. *wel*, fht. *wela* osv. antaga bl. a. Holthausen, Beiblatt zur Anglia 13, 16 ff., Brugmann, IF 15, 99 ff., 16, 503 f. ett urspr. *wila, vilket av Brugmann fattas såsom stående i avljudsförhållande till got. *wáila*. Formerna med *a* i stamstavelsen, för vilka Holthausen nödgats antaga en rot ur *e*-serien, förklaras av Brugmann, IF 16, 503 bero antingen på en (för övrigt outredd och osäker) övergång från *e* till *a* efter anljudande *w* eller också gå tillbaka till ett ieur. *uēlā-. Han ansluter ordgruppen till find. *vēlā* i bet. 'gelegene Stunde, Gelegenheit'. Man skulle sålunda i detta ord få följande olika avljudsstadier representerade: *ēi* (med hänsyn till ags. *wēl*, varom se Holthausen anf. st.), *oi*, *i*, *ə*. Gentemot Brugmanns etymologi uttalas dock tvivel av Uhlenbeck i PBB 30, 328 och framför allt av Persson i Beitr. z. idg. Wortf. I, 514 ff. Denne senare har redan i Wurzelerweit. 174 fattat förhållandet fht. *wela* : got. *waila* som lat. *volo* : *vīs* (= *uelo : *uois), en uppfattning, som han vidhåller i ovan anf. arb. F. ö. håller Persson snarast före, att gruppen got. *waila*, fht. *wela*, *wola*, *wala* går tillbaka dels till roten *uei*, dels till *uel* (i find. *vāras*, lat. *volo*, got. *wiljan*, *waljan*). Åt väsentligen samma synpunkter har Meringer, IF 16, 149 f. utan att känna Perssons framställning givit uttryck, jfr även Trautmann, Germ. Lautgesetze 35¹.

Även om Brugmanns uppfattning har den förtjänsten, att den ger en enhetlig förklaring åt de varierande formerna inom denna ordgrupp, förefaller dock Perssons vara mera enkel och rimlig.

I det föregående har förutsatts, att det got. *waila* innehåller diftongen *ái*. Man har, för att åvägabringa en mera direkt motsvarighet till de övriga germ. formerna, velat läsa *waila*. Så t. ex. Bugge, TfPh 9, 273, Braune, Got. Gr.⁷ § 20, Uhlenbeck, Et. W.² 164. Detta avvisas dock på goda grunder av Brugmann, IF 15, 99, där

¹ Noreen fattar Aisl. gr.³ § 162, Aschw. gr. § 172 växl. isl. fno. *vel*, fno. fsv. *wæl* : fno. fsv. *wal* såsom avljudsväxling enligt 4:de serien.

även Holthausens i PBB 11, 558 framställda, av honom själv dock senare (Beiblatt zur Anglia 13, 16 ff.) övergivna uppfattning av *waila* såsom uppkommet genom anslutning till betydelseantipoden *wai* drages i tvivelsmål.

Även om man sålunda helst vill föra de nordiska formerna till de, såsom det synes, omedelbart mot dem svarande västgermanska, må det emellertid framhållas, att den av Kock förutsatta ljudövergången naturligtvis ej möter några som helst svårigheter och att det nord. *wæl*, *wal* mycket väl kan höra till got. *waila*. Det kan dock invändas, att de spår man har av ett samn. *æi* i detta ord äro få och osäkra. Hos Söderwall finnes fsv. *weel* i följande fall förtecknat (förkortn. äro Söderwalls): FM 201 (1504), RK 1:7 (rimmande med *hæal*). Kock anför själv Ljudh. I § 255, II § 844 från ä. nsv. *weel*. Boberg, Ark. 12, 344 meddelar från fda. några former *veell*, *weel*, som han sammanställer med det förut omtalade ags. *wél*. Riktigare hade väl varit att jämföra got. *waila* (vilket dock Boberg tyckes vilja sidoordna med det fht. *wela*), varigenom från fda. språkområde skulle föreligga ett intyg om att en urnord. vokalisation *ai* förefunnits i detta ord — försåvitt man nämligen ansluter sig till Bobergs uppfattning av den da. kvantitetsutvecklingen, se den av Seip, Låneordstudier I, 29 ref. litt.

Å andra sidan låter det ock tänka sig, att *wæl* kunnat i vissa trakter bliva *wal* genom en ljudlagsenlig övergång *æ* (*e*) > *a* framför supradentalt *l* och efter *w* (om ljudlagen jfr Kock, Ljudh. I § 302). Men då Boysen, Voc. d. JI, 41 vill förklara fda. *wal*, och väl även fno. *wal*, i överensstämmelse med denna ljudlag, kan häremot bl. a. andragas, att, då i vissa da. dialekter *w* blir *v* framför palatala vokaler och ett *a*, som uppstått ur ä. da. *æ*, det däremot kvarstår i *wal* (Bennike-Kristensen, Kort 90); en annan uppfattning antydes av Kristensen, Ark. 17, 88, Dahlerup, Ark. 29, 86.

19. Samn. kort *e*-ljud föreligger undantagsvis såsom *e* i några enstaka fall.

Dessa äro

en konj. 'men' 1, 13 (däremot *æn* advers. konj. c. 70 ggr, komp. konj. c. 55 ggr, kond. konj. KR 4; 5; 9; 10; 21, adv. 10 ggr)¹; *þen* 5, 25 (om övriga former se föregående § anm. 1). *meþ* 4, 11 (däremot *mæþ* 1, 1 (2 ggr) osv. c. 230 ggr).

¹ Med hänsyn till etymologien av *æn* 'men' se Kock, Om några atona 5 ff., av *æn* 'än' darsammastädes 1, av *æn* 'om' Bergqvist, Studier öfver den konditionala satsfogningen i fornsvenskan, Lund 1884, s. 26, Kock, Ark. 3, 154 not 1. Orsaken till att ordet fått sin plats här under samn. *e*, framgår av vad som yttrats i föregående § anm. 1.

Till förekomsten av *æn* i SkL är vidare att jämföra Leffler, Ant. Tidskr. f. Sv. V, 230 ff.

Därjämte är att märka, att i *mællin* 4, 4 den andra runan har två av den urspr. skrivaren tillsatta bistavar, nämligen både bistaven för *æ* och för *e* (jfr inl. § 6). Möjligen innebär detta, att rättelse företagits från *e* till *æ*. Detsamma gäller *þæn* 9, 19 (jfr inl. anf. st.). Däremot förekommer [i] *mællin*, *handæ mællin*, *handæ-*, *handamællin* 1, 5, 7, 20 osv. 29 ggr.

Det är sannolikt, att *e* i de anf. skrivningarna beror på resp. ords svagtonighet, jfr den i föreg. § cit. litt. samt Brate, Ä. Vml. ljudl. 5 ff., Larsson, Södermannal. spr. I, 12, Noreen, Aschw. gr. § 147, Olson, Ögl. ljudl. 26 f., Hultman, Häls.-l. 19. För ett eventuellt *mellin*, kan även det följande *l* ha spelat in, jfr Hultman anf. st. samt *ellær* nedan under *æ* § 30.

Däremot är troligen ej att föra hit *kuelz* gs KR 14. Under förutsättning att i detta ord föreläge urgerm. *e* skulle detsammas fortsättning i fsk. *e* eller övergången ($e >$) $æ > e$ i detta ord vara beroende därpå, att det följande *ld* övat en palataliserande inverkan på vokalen. En sådan inverkan av *ld* har antagits t. ex. av Hultman, Häls.-l. 73; att den sannolikt ej gäller för fsk., åtminstone för fortisbetonade stavelser, frambålles i § 100, d. Ej håller synes mig något kraftigare skäl tala för att vid en dylik palatalisering det föregående *ku* medverkat. Jfr f. ö. härom strax nedan.

Under sådana förhållanden torde det vara av intresse att redogöra för de olika meningar, som framställts angående ordets etymologi.

Kock sammanställer i Ark. 7, 175 ff., jfr även Ark. 11, 326 not. 1, 18, 94 ff., ordet 'kväll' med ags. (*ā*)*cwi-nan* 'schwinden', mht. *qui-nen* (*verquînen*) 'dahinschwinden', och man bör sålunda enl. Kock utgå från ett urspr. *ai* i rotstavelsen av detta ord, som i sin följande utveckling närmast är jämförligt med isl. *eldr* osv. De förhållanden, varpå Kock stöder sitt antagande, äro: 1) det fsv. namnet *qualdolfsson*, *quallulfsson*, *qualdulphsson* (i Sv. Dipl. under åren 1331—1340), vari ingår, namnet *Qualdolver*, identiskt med isl. *Kveldulfr*; ett *Kvaldúlver* förklaras av ett **Kvaidulfr*. Härmed sammanställas no. *igjærkvald* ($< *i gærkwàild$) från Hard. (Ulvik, Ullensvang, Ross 448); 2) no. *kveild* i Norra Gudbrandsdalen, vartill lägges det av Lidén (jfr nedan) först i diskussionen framdragna sv. *kveissvål* 'kvällsvard' samt *kveisval*, i *kveiss* i Pedersöre-Purmo-målet; 3) de skånska dialektformerna

k(w)åill (jänte *ståin*, *båin* etc.) i Ö. Göinge, *kwäull* (jänte *stäun*, *bäun* etc.) i V. Göinge¹.

Till Kocks etymologi av 'kväll' ha anslutit sig bl. a. Otte-
lin, Cod. Bur. II, 9, Olson, Fragment XXV, Iversen, Skrifter utg.
av Videnskapsselsk. i Kristiania 1912 II nr 4 s. 32 not 1.

Mot Kocks uppfattning har Lidén opponerat i *Vermischtes zur Wortkunde und Grammatik* (Språkvetenskapl. sällsk. i Upsala förhandl. 1891—1894 s. 71 ff.), BB 21, 104 ff., 117. Det i det fsv. namnet *Qualdolfsson* etc. ingående *quald* fattar han såsom en avljudsform till *kveld*, och på samma sätt bör det norska *igjærkvald* förstås.² Kompositionsformen *kveiss-* anser han ej bevisande, enär *ei* bör förklaras i samband med förlusten av *l* i ljudgruppen *ls*. Det norska uttalet *kveild* är enligt Lidén sekundärt och beror på det följande muljerade ljudet. Slutligen framhåller Lidén, att den av Kock förutsatta grundformen är ur ordbildningssynpunkt omöjlig. Lidéns positiva förslag utmynnar i ett urg. **geldaz-*, **qildiz-*, **qaldaz-*, *-iz-*, vilket han förbinder med lett. och lit. ord med bet. 'das Ende, das Äusserste, Letzte'.³

Det torde först böra påpekas, att det av Kock åberopade *kveild* från N. Gudbrandsdalen ej lämnar något stöd för antagandet av ett urnord. *ai*. Att diftongen här beror på det följande muljerade ljudet, framgår nämligen otvetydigt av vad Ross anför i No. Bygdem. V (Gudbrandsdalsmaal) s. 42. Jag citerar efter honom följande ex. (från Vaagaa)⁴: *all(r) > æill*, *eldr > æill(d)*, *held > hæill*, *hall n. > hæill*, *kveld > kvæil(ld)*, *dn æillstæ*. Jfr även Swenning, Samn. *æi* 129 f. samt Skulerud, Ark. 28, 240. — Den senare, som i Afh. viede S. Bugges minde 134 framdragit *kweis* även från Dalarna, förklarar först anf. st. de svenska dialekternas *kweis*, *kveis* beroende på en ljudutveckling inom resp. dialekter.

Men även efter denna begränsning torde de instanser, som tala för Kocks antagande, väga ganska tungt. Sålunda är det mera tilltalande att låta de ovan nämnda *a*-formerna gå tillbaka till en differentiering i samn. tid än till en urgammal avljuds-
växling, jfr Kock, Ark. 15, 217 f., 18, 96. Swennings i Samn. *æi*

¹ Betr. de sydsv. dial.-formerna må nu hänvisas till Swenning, Samn. *æi* 67 ff., Wigforss, SH I, 183.

² Till denna uppfattning har Noreen, Aschw. gr. § 171 anslutit sig.

³ Jfr Falk-Torp, Et. W. 604, 1504.

⁴ Den av Ross använda ljudbeteckningen återgives ej här fullständigt.

129 med någon tvekan framställda förslag om ljudlagsenlig (dialektisk) övergång $\text{æ} > a$ i ifrågavarande ord saknar stöd. Ej håller Skuleruds antagande av övergång $\text{æ} > a$ kan anses tillräckligt motiverat.

De sydsv. dialektformernas vittnesbörd är visserligen ej avgörande, på grund av den partiella konformitet i utvecklingen, som föreligger mellan 'kväll' å ena sidan samt äldre *kælda*, *gælda* och *hælda* å andra, ett förhållande, som redan påpekats av Swenning anf. st. Men det bör dock betonas, att parallelliteten också endast är partiell, ty där av de senare orden användas *i*-former, har det förra æ .

Nu har Wigforss i SH I, 134 not 1 anmärkt, »att det område, där den börjande palatalen icke påverkat följande vokal i orden *källa*, **gälla* — eller i alla händelser blott värkat en övergång $\text{æ} > e$ och icke sedan hindrat en diftongering — att detta område tycks ganska nära sammanfalla med — — — området med diftong i ord som *get*, **gera* etc.» Det tillfogas, att även diftongen i ordet 'kväll' är begränsad till några härader i nö. Skåne, västra Blekinge och sö. Småland.

Detta sammanträffande måste givetvis ha sin bestämda orsak. Och man finner en giltig sådan i det antagandet, att ett *ku* i likhet med en föregående palatal, *k*, *g*, i vissa av de sydsv. dialekter, där diftongering i allmänhet ägt rum, kunnat förhindra diftongeringens inträdande, under det att det däremot ej haft förmåga att framkalla palatalisering av den följande vokalen. (Om palatalisering $\text{æ} > i$ jfr Wigforss anf. arb. I, 138). På så sätt förstås motsättningen *kwæll* etc. men *tjilla* etc. Det kan nämligen ej vara riktigt att i likhet med Swenning anf. st. fatta denna motsättning så, att palatalisering inträffat blott i tvåstaviga former, då *-ld-* stod framför vokal. Något annat tycks då ej återstå än att antaga, att i ordet 'kväll' föreligger en gammal växl. $\text{æ} : \bar{e}$ (samm. $\text{æ} : \text{æi}$), inom paradigmet fördelad på en-, resp. tvåstaviga former.

Att den tvåstaviga formens vokalisation segrat på det område, där diftongering ägt rum, kan måhända bero därpå, att den diftongerade formen starkt skilde sig från övriga former inom paradigmet men därjämte anslöt sig till målets övriga ord med diftong, som gävo dialekten ett väsentligt karaktärsdrag,

under det att i dialekter utanför diftongområdet æ segrade¹. — Jag erinrar även om Kocks uttalande i Tff NR 9, 172: »såsom en allmän sats gäller, att ju större likheten mellan två former är, desto lättare sammanfalla de genom analogi-invärkan.» I diftongområdet har sålunda motsättningen mellan t. ex. obest. formens dat. sing. och övriga kasus i sing. lättare kunnat fortleva (och sluta med diftongformens seger) än i de övriga målen.

De sydsv. dial. tyckas sålunda ändå till slut tala för Kocks teori. Detsamma är närmast fallet med R:s *kuelz*, vilken form alltså framgått genom utjämning med de kasus, där diftongen i samn. tid bibehållits och sålunda fortlever såsom ē . Dock hade man, i överensstämmelse med ovanstående resonemang, knappast väntat ett dylikt utjämningsförlopp. — Det kan i detta sammanhang upplysas, att även cod. C (= cod. AM 37, 4:to) har *e* på detta ställe, jfr Schlyter s. 371 not 36. Likaså må anmärkas, att någon palatalisering ej kommit till uttryck i JI:s *kældæ* 2, 37, ej håller i Vald. Jordeb. 39 *stæn kyælden*.

Av intresse är även, att i cod. AM 187, 8:vo² (jfr Sábys glossar) finnes *keldæ watn* 3 ggr, men *quæld* 7, 10; 13, 1; 14, 3 osv. Den troligen även skånskfärgade cod. Holm. K 4 (se § 49), innehållande Ivan Lejonriddaren och utg. av Brandt i Rom. Digt. II, 131 ff., har rimparen *qwælde* (*quælde*): *kelde* v. 467—8, 1562—3, 2502—3 (därjämte även *kelde*: *qvelde* 657—8) samt f. ö. städse *kelde*, *kelden* v. 497, 504, 591, 5140, 5161, 1118 osv. åtm. 10 ggr, sålunda alltid *e* i detta ord, under det att ordet för 'kväll' (utom på ovan anförda ställen) har utseendet *quældh* (*qwæld*) v. 521, 529, 4443, *queld(h)* 1906, 4517. — Att orden för 'kväll' och 'källa' sålunda redan i äldre tid ej varit jämslätta, är tydligt.

20. Bland lånord må nämnas: *hærræ* gp 9, 6. Ordet tycks genomgående i den äldsta danskan skrivas med æ , jfr Kristensen, Fremmedordene 31. Jfr f. ö. beträffande detta ord bl. a.

¹ Prof. A. Kock har såsom en möjlighet till förklaring av utjämningsens olika resultat i det område, där diftongering ägt rum, och utanför detsamma påpekat, att målen på det förra området, vilka ju i regeln förete en ganska ålderdomlig karaktär, längre bibehållit dativformen, där ($\text{æi} >$) ē regelbundet bevarades.

² Utgiven av Såby, Det Arnemagnæanske Håndskrift Nr. 187 i oktav, Kbhvn 1886. Om denna handskrifts delvis skånska karaktär jfr Sábys inledning s. IX ff.

Kock, Skand. Arch. I, 7 o. där cit. litt., 58, Ljudh. I §§ 143, 305, Noreen, Aschw. gr. § 416, 1, a, Fischer, Lehnwörter 31. — Om *mæssu: missu* se § 13. — *præst* KR 3 (3 ggr), -e ds KR 21, -æn ns KR 9, *præst uitni* KR 22, men *preste* ds 1, 3. Ordet har inlånats från ags. eller lågtyskan, möjligen från bådadera, jfr IED under *prestr*, Noreen, Aschw. gr. § 114 anm. 1, Kock, Ljudh. I § 128. Kristensen, Fremmedordene 30, Fischer, Lehnwörter 54. Betr. vokalisationen må, förutom till Noreen och Kock anf. ställen, hänvisas till Brate, Ä. Vml. ljudl. 5, Olson, Ögl. ljudl. 28. Skrivningen med *e*, som föreligger i den borgerliga lagen, beror antagligen på förnyad inlåning från mlt., Noreen, Olson anf. ställen. En palatalisering av *æ* framför *st* (Olson anf. st.) torde nämligen ej kunna ifrågakomma för denna hs.

21. Det samn. korta *e*-ljudet har brutits till *ia* i kortstaviga ord med *n*-förlust och tillika med supradentalt *l* efter rotvokalen.

Se Kock, Ljudh. I § 151, Uml. u. Brech. 259 och på dessa ställen anf. litt.

Exempel på denna ljudutveckling är

stialæ inf. 7, 6, vartill kommer det analogiska *stial* 3 spi 7, 15 (3 ggr), 19, 20 osv. 7 ggr.

22. Det samn. korta *e*-ljudet motsvaras i följande fall av fsk. *i*:

a. *bristæ*, -a inf., 3 ppi 4, 15; 7, 5, 8 osv. 5 ggr, *bristær* 3 spi 7, 11 (2 ggr), *bristi* 3 spk KR 2.

i-ljudet förklaras i enlighet med Kocks framställning Ark. 6, 18. Annorlunda Brate, Ä. Vml. ljudl. 17, 19, Noreen, Aschw. gr. § 164, Torp-Falk, Lydh. 158.

b. *gifæ*, -a, *giuæ* inf. 1, 5; 2, 9, 10, 11 osv. 14 ggr, *gifæs* inf. 5, 28, *gifær* 3 spi 2, 9, 11; 6, 13 osv. 9 ggr, *gifi* 3 spk 5, 22; 15, 5, *gifs* 3 spi 5, 28; 11, 7, *gifin* nsf 5, 28; 7, 10; 11, 4; KR 24; 25, *gifæt* nsu KR 9.

gitæ 3 ppi 7, 8, *gitær* 3 spi 4, 15; 17, 7.

Den regel, enligt villken det samn. *ě* blivit *i* i dessa ord, torde snarast böra formuleras så, att *ě* (*æ*) övergår till *i* efter palatal konsonant i rel. oakcentuerad stavelse, möjligen dock under villkor, att *i* följer i nästa stavelse. Jfr betr. den föregående palatalens inverkan Leffler, TfF NR 2, 291, Kock, Fsv.

ljudl. II, 553, Ark. 6, 18 f., betr. svagtonsställning Hultman. Häls.-l. 25, Kock, Ljudh. I § 156, II samt betr. det följande *i* Kock, Ark. anf. st., Olson, Fragment XVIII. Annorlunda Brate, Ä. Vml. ljudl. 17, 19, Noreen, Aschw. gr. §§ 164, 537, 3.

c. *kuina*¹ gp 1, 1, *kuinnæ* gp 1, 21.

nimbær 3 spi 9, 4.

Enligt Kock, Ljudh. I § 156, I, jfr även Söderberg, Fgutn. ljudl. 15, övergår samn. *ē* redan under förlitterär tid i de flesta östnord. trakter samt dialektiskt även i västnord. till *i* omedelbart framför lång nasal, resp. nasal + konsonant. Ehuru denna övergång helt naturligt (jfr Kock anf. st.) ej kan bevisas genom något större antal exempel, förefaller den dock ganska sannolik. Ordet för 'kvinna' får därigenom en fullt tillfredsställande förklaring; själva förutsättningen för den uppfattning, som framställts av Noreen (ett urspr. **kwen-nō*, jämfäst med got. *aúhšnē*, *abnē* osv., vid sidan av **kwenanō*, got. *qinōnō*, se Urg. Lautl. 159, Aisl. gr.³ § 156, Aschw. gr. § 166, GgPh³ 4 § 196, 5), synes även efter Brugmanns utredning i IF 22, 171 ff., särskilt 188 f., tämligen oviss. Ty i de analoga fall, som av Brugmann anföras, har utjämningen mellan 'svaga' och 'starka' kasusbildningar fullföljts till förmån för endera. Även om man medger, att den olika rotvokalisationen i gen. plur. och de övriga kasus av ordet för 'kvinna' kunnat bidra till formens isolering i gen. plur., är dock det nödvändiga antagandet av dubbelformer för gen. plur. en svår stötesten.

Vad återigen *nimbær* beträffar, kan det här befintliga *i* väl även betraktas såsom uppkommet genom *i*-omljud i 2 o. 3 spi (jfr Kock, PBB 27, 182, Noreen, Aschw. gr. § 561 anm. 4).

Föga beviskraftigt är fgutn. *þinna* (jfr Kock, Ljudh. anf. st.). Dunkelt är isl. *snem(m)a*, *snim(m)a*, fsv. *snima*, *snimster* osv., jfr även Söderberg, Fgutn. ljudl. 15, Noreen, Aisl. gr.³ § 156, 271.

23. Samn. kort *e*-ljud har i rel. oaktcentuerad stavelse blivit *u* framför *m*.

Detta är fallet i:

num konj. 7, 1; 11, 5, 13 osv. 15 ggr.

sum adv. 1, 3, 4, 5, 8 osv. 155 ggr.

¹ Jfr inl. § 6.

um konj. 1, 4 (2 ggr), 5, 6 osv. 81 ggr.

Se Kock, Ljudh. I § 160 och där cit. litt.

Långt *e*-ljud.

24. Det samn. långa *e*-ljudet kvarstår såsom sådant, om vid tiden för den i nästa § behandlade övergången $\bar{e} > \bar{æ}$ en omedelbart följande vokal ännu ej bortfallit.

Detta framgår av följande ex.:

[se 3 s, ppk till 'vara' 2, 14; KR 4; 10; 11 (2 ggr); 13].

se inf. till 'se' 2, 16, *til se* inf. 1, 1.

þre n, af, am 1, 19; 2, 3, 5, 13 (2 ggr); 3, 7; 4, 8 osv. 62 ggr.

De mask. formerna i nom. av räkneordet ha analogiskt i regeln erhållit *e*, sålunda *þre* nm 4, 11, 15; 7, 11. En enstaka gång förekommer *þri* nm 7, 11. Blott skrivfel är säkerligen *þra* nf KR 4.

Kock har i Ark. 9, 157, 14, 246 f., Ljudh. I § 109 antagit en fsv. övergång av långt *i* till $\bar{e}$ mellan ett (åtminstone av konsonant föregånget) *r* och ett omedelbart följande *a*. Intet synes mig emellertid hindra det antagandet, att $\bar{i}$ under dessa förhållanden redan i samn. tid övergått till $\bar{e}$. För ett sådant antagande tala de fno. formerna *þréar* osv., *fréadagr* (Noreen, Aschw. gr. § 115 anm. 4). Alltför stor vikt synes ej böra läggas vid växlingen i lånordet isl. *kriari*, fsv. *kriare*: fsv. *kræare* (se Kock, Ljudh. anf. st.). *kriari* påträffas i fvn. i *Mariu saga* XVII¹ (Ungers upplaga) och Isl. Æventyri 71 (enl. Fritzner²), på första stället i formen *kriarans* (hs. är AM 667, 4:to från 14:de årh:s första hälft), på andra i formen *kriarinn* (cod. Holm. chart. 66 fol. (år 1690, se Gerings upplaga s. XXIX f.). Det kvarstående *i* i fvn. kan bero på att ordet är lånord (jfr verbet *kria*, Fritzner², Kock anf. st. s. 95), som därtill var föga brukligt. Å andra sidan behöver *e* i fsv. *kreare* (*keara* Birgittas Uppenb. 3, 94 och 470, men *kriara* 2, 125 (FSS 14)) ej nödvändigtvis föras tillbaka till en ljudlagsenlig övergång $i > e$; jfr mlt. *kregerer* (*krejiare* i Bonaventura 82 (FSS 15) kan likaså hänvisa till mlt. *kregerer*, jfr verbet *krejeren*; jfr emellertid även Kock anf. st.). Utifrån detta bör kanske också förstås fno. *kræja* Dipl. Norw. 4, 206³ (jfr Fritzner² u. *kria*). — Jfr även Noreen, Aschw. gr. § 115 anm. 4 o. där cit. litt.

Vad återigen pres. konj. *se* beträffar, torde väl detta näppeligen böra förklaras på annat sätt än enligt Kock, Ljudh. I § 177. Att tänka på en övergång till *ē* framför *a* (jfr Hultman, Östsv. dial. 140 not 2, Noreen, Aschw. gr. § 115 anm. 4) eller framför *R* (jfr den av Kock, Ark. 6, 221 citerade litt.), är lika ogörligt, då man näppeligen kan antaga, att 1 resp. 2 pers. sing. kunnat ge sin vokalisation åt hela konjunktiven. Jfr Brate, Ä. Vml. ljudl. 10 f., Kock sist anf. st.

25. Det samn. långa *e*-ljudet har med nyss nämnda undantag blivit *æ*, liksom på större delen av det östnord. språkområdet i övrigt.

Jfr Kock, Ljudh. I § 182 o. där cit. litt., Noreen, Aschw. gr. § 114, 1.

Exempel:

fæ n, d, as 1, 6, 23; 2, 1 osv., *fæt*¹ as 9, 4, 8, 9, *bol fæ* n, d, as 1, 1, 5, 7, 9 osv., *halz-*, *hals fæ*² a (g?)s 16, 5; 17, 1, *fælæh*, *-lah* 1, 5 (2 ggr), 6, 20; 17, 5, *fælahe* 1, 16 (2 ggr), 18, 21; 15, 5 (2 ggr), *fælæhs* 15, 5 (3 ggr)³, *fælæþ* 9, 16; *lær* 3 spi 5, 24, *læþæ*, *-e* 3 spreti 5, 23 (2 ggr); 16, 8; *manuætum* dp KR 13; subst. *ræt* n, as 1, 9, 22, 23 osv. 24 ggr, *rætær* ns KR 1, *rætæ* gs 1, 20, *ræti*, *-æ*, *-e* ds KR 23; 2, 15; KR 25; 4, 3; 7, 8, 11⁴; adj. *ræt* nsm 4, 7, *-ær* nsm 2, 7; 7, 8; 8, 3 (2 ggr), *ræz* gsn 4, 1, *rætu*, *-æ* dsn 2, 6; 7, 8 (2 ggr), *rætæ* upm 15, 6, *rætræ* gp 1, 1, 7 (2 ggr), 25; 2, 2, *rætum* dp 1, 7; 2, 1, 2, 3; adv. *ræt* 1, 27; *rætlæsæ*, *-o* as 1, 19; 4, 9; *rætæ* ut 3 spk KR 5; 6; *urætlikæ* 3, 3; *træ* a, ds 5, 17; 10, 3; 11, 1 (3 ggr) osv. 11 ggr, *træt*¹ as 11, 12; *uæte* 1, 5⁵, 19, *-æ* 4, 11, *-a* 15, 4; 17, 6, *uættæ* 4, 11 (2 ggr).

¹ Den best. f. har troligen sin vokal genom analogi från den obest.

² Om *s* i *hals fæ* 17, 1 jfr inl. § 6.

³ Genom skrivfel står *fælæhs* 15, 5, jfr Olson, Fragment LV med not 2; *fe* hos Thorsen 15, 4 beror på felläsning, se inl. § 6.

⁴ Det en gång förekommande *ret* as 7, 2 är säkerligen skrivfel.

⁵ På detta starkt korrumperade ställe (jfr Thorsen s. 5 not d) läser Schlyter (jfr SkL s. 7 not 65) med tvekan *uætæ* såsom ursprungligt. Thorsen, i vars upplaga står *uæte*, har insatt ordet *si* den Form, hvori det ellers findes skrevet i Håndskriftet. Jfr emellertid förteckningen ovan!

Ann. Oklart är uttrycket *lotæ uætte* 5, 26, som fullkomligt likalydande återfinnes i H, Schlyter s. 96, 7. De övriga hss:s läsarter, som tydligen bero på att avskrivaren ej förstått uttrycket, återfinnas hos Schl. anf. st. not 30. Schlyter, Gloss. 568 b avstår från att förklara ordet, jfr även Ordb. 403 a. — Machules uppfattning s. 43 not 3 är föga tilltalande; det stöd han anser sig ha i Andr. Sunessons latinska bearb. cap. 67 är i hög grad illusoriskt. Machule emenderar *lotær vettu*, som han fattar såsom en rel.-sats med utelämnat *ær*; *vettu* är 3 ppreti till *vetæ*, isl. *veita*. Betydelsen av denna rel.-sats skulle vara lika med Andr. Sunessons: (*decem uiri*,) *quales inueniri poterunt*. — Schlyter menar, att ordet varit korrumpierat redan i de äldsta hss., »genom skrivfel tillkommet». Emellertid förefaller det mig, som om man ändå borde söka efter en rimlig förklaring till det i de båda äldsta bevarade hss. föreliggande *lotæ uætte*, och jag vågar därför framställa ännu en gissning.

uætte kan, såsom Schlyter i Ordb. antytt, vara det i fsv. lagspråket förekommande *wætti* (isl. *vætti*), som bl. a. betyder 'ed i rättegångsmål'. Den första delen av uttrycket, *lotæ*, fattar jag såsom gen. sing. till ordet 'lott'. *lotæ uætte* skulle då betyda 'en ed, som avgives av bägge parterna gemensamt'; de närmaste analogierna till en sammansättning av detta slag är att söka i ord som 'lott-bruk' (Rietz u. *liauta*), 'brukning av en jordegendom mot halva avkastningen'. Ordet skulle här syfta på det egendomliga förhållandet, att edgångsmännen hade att svära å båda parternas vägnar. Det kan ursprungligen ha varit blott en glossa, som sedan inflöt i texten. Möjligen skulle man ock kunna tänka på att *lotæ uætte* betyder 'de personer, som svuro denna ed', jfr *efwiti* 'de personer sammantagne, som svuro i ett rättegångsmål, utom hufvudmannen'; men ett sådant antagande är ej nödvändigt.

Kort æ-ljud.

26. Det samn. korta æ-ljudet kvarstår i de flesta fall som æ.

Exempel:

brændær 3 spi refl. (utan refl. pron.) 7, 9 (2 ggr)¹, 19², intr. 14, 1, 2, 4, trans. 14, 6, *brænni* 3 spk intr. 14, 1 (2 ggr), -e 3 ppi intr. 15, 1; *brænnæstuf*, *brænnæ stuf* as 14, 2 (3 ggr), 3, 4 (3 ggr); *foruæþia* 9, 14; *fæþrini*, -s, *fæþrine* 1, 2 osv. 14 ggr, *samfæþre* 1, 27,

¹ I cod. står genom skrivfel *brærdær* på första stället; uttrycket i 7, 9 lyder på följande sätt: *brændær han at iarne, þa brændær han bondænum til sinæ uirþning* osv.

² I H är *sic* utsatt (Schlyter s. 144, 7).

*fæþær*¹ ds KR 11; *hæst*² n, as 7, 7, 14; 8, 1, -e ds 7, 2; 9, 10, 18, -æ (troligen skrivfel för *hæst*, H har på motsv. ställe 171, 6 *hest*) 9, 21; *kænnæ* inf. 7, 5, *kænnær*, -ir 3 spi 7, 1, 7 (3 ggr), 8, 9 osv. 16 ggr, *kænnæs*, -is 3 spi 1, 12; 7, 19; 15, 5, *kænni* 3 spk 2, 16; *mæn* med sms. sås. *byrþær mæn*, *kirkiu mæn* osv. 1, 18; 2, 6, 16 osv. 59 ggr, *almænning*, -s 4, 6; 5, 17 osv. 5 ggr; *ækki* 2, 7; 3, 5; 4, 11 (2 ggr) osv. 10 ggr; *æng* a, ds 9, 2, 6, 17; KR 6 (2 ggr), *ængia* ap 9, 11 (3 ggr); 12, 4, *ængium* dp 9, 3 (2 ggr), 18; 12, 3, 4; *ængin* n, asm, apn, asf 1, 22; 2, 16 osv. 18 ggr, *ænginman* 7, 16. *ænga* apf 9, 4, *ænge leþ* 7, 9, *ængu* dsn 7, 7, 8³, *ængti*, -e asn 4, 6; 2, 7, *ænkti* nsn 1, 20, *ænti* asn 2, 5; *æplis börn*⁴ 3, 6.

Anm. 1. Följande exempel på palatalomljud, om vilket se särskilt Kock, Uml. u. Brech. 90 f. och där cit. litt., Noreen, Aisl. gr.⁵ § 70 f., föreligga: *dæhi* ds KR 14, *døzdæhi* KR 9 (däremot *lahstæfnu dahi* 12, 4, *stæfnu dahe*, *stæfnudahe* 17, 7, 8). En särskild redogörelse kräva formerna av verbet 'taga' med några hithörande bildningar.

Inf.:

taka 7, 18; 11, 6, 13, 14; 12, 4 (2 *tæka* 5, 29.

ggr); 13, 8; 14, 2 (3 ggr), 4;

15, 4 (2 ggr), 6; 16, 2 (2 ggr);

17, 5, 8 (2 ggr).

takæ 2, 14; 7, 6, 11 (2 ggr); 8, 2, 3; *tækæ* 2, 8, 14; 3, 10; 5, 23; 7, 1; 17, 8; KR 20. 9, 12, 14, 20; 11, 3; 14, 3, 4.

take 4, 15; 9, 11; 11, 1; 13, 9; *tæke* 2, 14; 13, 10.

16, 2.

3 ppi:

takæ 1, 7.

3 spi:

takær 2, 6; 6, 12; 9, 3; 11, 12; *tækær* 1, 23; 2, 12, 15; 3, 20; 7, 3; 16, 5; 17, 1. 9, 13, 18; 11, 1, 5 (2 ggr); 13, 4, 7; 15, 6; KR 5; 6; 10 (2 ggr); 22.

takar 9, 1; 11, 14.

¹ Betr. formen jfr Noreen, Aisl. gr.⁵ § 409, Aschw. gr. § 438, 3, GgPh³ 4 § 198, 3.

² Se om detta ord å ena sidan Kock, Ark. 14, 250, Ljudh. I § 252, å andra Noreen, Aisl. gr.⁵ § 122, 6, Aschw. gr. § 93, 1.

³ Den andra runan godtyckligt bortskrapad, Thorsen s. 43 not d.

⁴ Till betydelsen se Schlyter, Gloss. o. Ordb. men även Kalkar 4, 962 f. Att även andra möjligheter än den av Schlyter godtagna finnas, framgår likaså av vad som anföres i Feilbergs Ordbog under art. *æble*.

3 s, ppk:

takæ 8, 1; 11, 5; 17, 8.

tækæ 2, 6, 8, 13; 6, 12; 7, 6.

take 1, 24; 3, 1; 7, 9; 8, 1 (2 ggr);
11, 2; 12, 4; 14, 5.

tæke 1, 22, 25; 2, 5, 7; 5, 15; 7, 6;
15, 4.

taki 1, 5, 13, 22; 2, 5 (2 ggr), 6, 7;
2, 15; 5, 10 (2 ggr); 7, 12; 10, 2;
11, 6; 12, 4; 13, 6 (2 ggr).

tæki 1, 22, 23; 5, 10 (2 ggr); 7, 8;
KR 20.

3 spi pass.:

taks 2, 3.

tæks 4, 11.

3 ppi pass.:

takæs 17, 6.

Pret. part.

takin 7, 4, 20; 9, 15; 10, 2 (2 ggr).

tækin, *intækin* 2, 3; 5, 15, 23;
11, 10; 13, 5 (2 ggr).

takit, *intakit* 1, 13; 7, 1 (2 ggr), 20
(2 ggr); 9, 3 (2 ggr), 4 (3 ggr),
13; 16, 2.

tækit 2, 15; 5, 27; 7, 21.

rantakæt, *-it* 7, 7, 16; 11, 1.

(*hin*, *þæn*) *takni*, *-e* 7, 4 (2 ggr); *tækni* 2, 3,
9, 21.

Härtill må läggas subst. *arftæke* ns 8, 3, *hantæki* ds 7, 11 (men *hantaki* 14, 2). I *uapnætæk* as 7, 9 kan *æ* komma från dat. eller vara analogiskt infört från *tækæ*.

Möjligen kan, såsom av ovanstående förteckning framgår, spåras en något större benägenhet för *æ* i hs:s förra del (t. o. m. 6:te boken) än i dess senare. Härmed är att jämföra den i § 143 f. påvisade behandlingen av svagtonigt *a*, jfr även inledn. § 10.

Att även i verbet 'taga' palatalomljud föreligger, är otvivelaktigt, jfr Jacobsen, Studier I, 51, Kock anf. st.¹. Annorlunda Noreen, Aschw. gr. § 561 anm. 4. — Det bör observeras, att verbet 'draga' erbjuder väsentligen enahanda ljudfysiologiska förutsättningar som 'taga', och det ligger då nära till hands att antaga, att fsv. *drægħa* (Söderwall, fno. *drega*, jfr Noreen, Aisl. gr.³ § 491) bör ses ur samma synpunkt som det föreliggande *tækæ*. En analogisk ombildning av det slag, som Hultman, Häls.-l. 23 förfäktar, synes mig ej vara alldeles sannolik. De verb, vilka skulle tjänat som mönster och som delvis ombildats till 6:te avljudsserien (se särskilt Kock, Ljudh. I §§ 310, 426), torde ej ha haft den frekvens, att de å sin sida förmått ombilda *dragħa*. Betr. *drægħa* etc. hänvisas f. ö. till Söderberg, Fgutn. ljudl. 29, Ottelin, Cod. Bur. II, 144 o. där cit. litt.

Anm. 2. I vissa pronominella ord och partiklar förefinnes en nordisk växling *a:æ*; det hithörande *þær* c. 40 ggr, *þære* 10, 3 uppvisar i SkL städse *æ*. Jfr även om *þæn* osv., *æn* osv. § 18 med

¹ Jfr emellertid även Kock i PBB 23, 509.

anm. 1 och darsammastädes cit. litt. Den nord. växlingen *þar* : *þær* förklaras i enlighet med Kock, Ljudh. I § 260, jfr även Olson, Fragment XX. En analogisk ombildning föreligger troligen i *þæþæn* 11, 2; se Kock anf. st.

27. Såsom hithörande lånord märkes *ærkæ-*, *ærkebiskop*, -s, -e 2, 15; 4, 1, 3 osv. 13 ggr. Ordet förekommer endast i den borgerliga lagen. Se Kock, Ljudh. I § 263, Kristensen, Fremmedordene 29. — Om *pænning* m. fl. former 2, 16; 6, 11 osv. 9 ggr se Jessen, Da. etym. Ordb. 179, Noreen, Aisl. gr.³ § 313 anm., Kristensen, Fremmedordene 26 f., Fischer, Lehnwörter 49, Falk-Torp, Et. W. 821. För ordets höga ålder i de nord. språken talar sidoformen fsv. *pa(n)ninger*, jfr Tamm, Uppsalastudier 30, Kock, Anschw. acc. 229, men även Olson, Ögl. ljudl. 14.

28. Samn. kort æ-ljud har, då det efterföljdes av ljudförbindelsen *r* + »kvarstående» *u*, genom kombinerat *u*-omljud blivit *ø*.

En dylik ljudutveckling föreligger troligen i

gøræ, -e inf., 3 ppi 1, 19, 27; 2, 9; 4, 7 (2 ggr) osv. 16 ggr, *misgøræ* inf. 5, 16; KR 3, *gøræ*, -e 3 s, ppk 5, 9; 7, 1, 4; 10, 1 [*gøræ* 3 ppi 5, 22 är tydligen fel för *gør* 3 spi, ett fel, som är gemensamt för hss »ABE» enligt Schlyter s. 94 not 33].

Hultman har Håls.-l. 20 ff. framställt den meningen, att *e* även i östnord. omljutts till *ø* framför kvarstående *u*; det förefaller mig riktigare att med Kock, Uml. u. Brech. 228 ff. (jfr även 243) begränsa ljudlagen sålunda, att kombinerat *u*-omljud inträdde, om omedelbart på rotvokalen följde ljudgruppen (labialiserat *l* eller) *r* + halvvokalen *u*. Att för ljudgruppen *eru* (*æru*) antaga blott dialektal tillämpning av denna ljudlag, såsom Kock vill, synes mig ej vara nödvändigt¹. Med tanke på den allmänna förekomsten av *ø* i inf. av 'göra' och den av Hultman anf. arb. 22 f. påvisade osannolikheten av att pres. ind. sing. segrat vid en utjämning med de övriga presensformerna (jfr ovan § 15), är ett dylikt antagande dessutom mindre tilltalande.

För överskådlighetens skull anföras här samtliga former av verbet 'göra' i hs. Förutom av de redan nämnda utgöras de sålunda av

¹ Den gäller dock i varje fall ej för fgotniskan.

gor 3 spi 1, 14, 15; 2, 15 osv.; KR 19; 21; 22, inalles 13 ggr, *gors* 3 spi 1, 13; 11, 7, verbaladj. *gør* nsm 9, 18, npn KR 13, *gøræ* (at *sua gøræ*) 13, 1, *gørþo*¹ (at *sua gørþo*) 1, 17, *giorþe*, -æ 3 s, ppreti 5, 19, 25, 29 osv. 9 ggr, *giort* nsn 5, 25; KR 13, sup. 5, 9, 29; 9, 5, *forgiort* sup. KR 6.

Vokalisationen hos detta verb är mycket omstridd. Ordet har senast utförligt behandlats av Hultman, Häls.-l. 20 ff., Kock, (Ark. 29, 386 och) Uml. u. Brech. 242 ff.; jfr vidare på dessa ställen anförd litteratur.

Hultman håller före, först och främst att ett urnord. **garuīr* ej kunnat ljudlagsenligt utvecklas till **garuīr* (> **gærur* > *gør(r)*), och vidare, att även om man postulerar ett dyl. **garuīr*, detsamma ej kunnat giva *gør(r)* i samma dialekt, där **gærudi* blivit *giordi*, enär ju ett postulerat **gærur* måste ha samma möjlighet att få bruten vokal som ett **gærudi*. Nu torde man emellertid efter Kocks framställning i Uml. u. Brech. svårigen med full rätt kunna förneka tillvaron av ett regelrätt utvecklat **garuīr* > *gør(r)*. Den ovannämnda motsättningen förleder därför snarast en annan slutsats: den brutna vokalen måste ha en annan källa än den av Hultman antagna². Se härom Kock, Uml. u. Brech. 245; se därsammastädes om anledningen till att den brutna vokalen blivit den förhärskande i pret.

29. Samn. kort æ-ljud har framför $\gamma + i$, då spiranten i svagtonsställning fallit, tillsammans med det följande *i* bildat en diftong *æi*, som blev *ē* samtidigt med att den samn. dift. *æi* övergick till *ē*.

Exempel på denna övergång utgör

[i] *gen* 1, 4; 2, 3 (2 ggr) osv. 23 ggr.

Se Olson, Ögl. ljudl. 29 f., Noreen, Om orddubletter (Språkvet. sällsk. i Upsala förh. 1882—1885) 109 not 2, Kock, Ljudh. I § 99. En annan förklaring försöker Hultman, Häls.-l. 75 f.

Försåvitt den i inl. § 6 omtalade beskaffenheten av *gen* (*gæn*) 7, 9 tyder på tillvaron av en uttalsform med æ, kan denna

¹ Om ändelsevokalen se inl. § 6.

² En dylik *u*-brytning har f. ö. näppeligen existerat, jfr Kock, Uml. u. Brech. 279.

förklaras antingen genom en tidig förkortning av dift. *æi* i svagtonig ställning eller också i enlighet med § 66.

30. Samn. kort *æ*-ljud företrädes någon enstaka gång av *e*, nämligen i

ellær 17,1 (jfr. inl. § 6; däremot *ællær* c. 270 ggr), *huer* nsm 11,1 (om övriga former se nedan § 34 anm. 2), *skeppæ* as 14,3 (däremot *skæppæ* ap 14,3).

Därjämte är att märka *hænnæ* (*hennæ*) 1,9, i vilket ord den andra runan har två bistavar, både den för *æ* och den för *e*, jfr inl. § 6, se även föregående § och § 19.

För *ellær* och även för *hennæ*, om man får ansätta en dylik uttalsform hos skrivaren, gäller, att svagtonig ställning föranlett övergång *æ > e*, jfr den i § 18 cit. litt. Med hänsyn till *ellær* är darsammastädes att jämföra, vad som andragits om *mellin*. — Även i *skeppæ* kan svagtonighet ha vållat palatalisering *æ > e*; dock kan för detta ord den föregående palatala konsonanten ha spelat in, varvid likväl är att märka, att i övrigt något fall av palatalisering *æ > e* på grund av föregående kons. ej föreligger i denna codex¹. För *e* i *huer* kan jag ej angiva någon särskild orsak, försåvitt ej även här (alternativt) svagtonig ställning kan ifrågakomma.

31. Samn. kort *æ*-ljud övergår till *i* omedelbart framför palatal spirant, åtföljd av *i* eller *j*.

Jfr Kock, Ark. 4, 175 f., Ljudh. I § 279.

Detta framgår av följande skrivningar:

sihiæ, -a inf., 3 ppi 3,3,6; 4,7 osv. 7 ggr, *sihi* inf. 8,1, *upsihia* inf. 17,4, *sihir*, -ar 3 spi 1,1,2,18 osv. 19 ggr, *sihi* 3 s, ppk 7,9 (2 ggr), 11; 11,1 osv. 7 ggr, *af sihis* 3 spi 8,2.

hiæ 3 ppi 3,5.

32. Samn. kort *æ*-ljud övergår i semifortisstavelse till *i* framför palatal konsonant, åtföljd av *i* eller *j*.

Jfr angående samma ljudregel för fsv. Kock, Ark. 4, 173 f., Ljudh. I § 281.

¹ I JL 3,3 finnes *ni skippæ rvgh* (om de fda. formerna se f. ö. Lund, Ordforråd och Kalkar). *skippæ* är enligt Boysen, Voc. d. JL 38 påverkat av mlt. *skip(p)*.

Exempel härpå äro

alziki KR 24 (om förekomsten av det enkla *ækki* se ex-samlingen § 26); *annat, annæt tuiggia* KR 11 (2 ggr); 12, *tuig(g)ia*, -æ 1, 2, 4; 2, 16; 3, 21 osv. 28 ggr.

I det enkla *tuig(g)ia*, -æ kan *i* naturligtvis vara analogiskt infört från sammansättningar. Om påverkan från *þriggia* på *tuiggia* se särskilt Kock anf. ställen, jfr även Olson, Fragment XL o. där anf. litt.

Till uppkomsten av *i* i ordet för 'intet, icke' kunna olika grunder andragas, såsom också blivit gjort. Leffler framhåller i Landsm. I, 275 not 3, att det fsv. *ikki*, som anträffas redan i VGL I, beror på analogibildning efter *ængin* > *ingin*. Kock fattar *i* i 'icke' såsom uppkommet på samma sätt som *i* i 'ingen', d. v. s. genom förkortning av ett (analogiskt infört) *ē*, se Ljudh. I § 217 f. o. där cit. litt. Samma mening uttalas även av Torp-Falk, Lydh. 161. Intet av de båda alternativen är emellertid omedelbart antagligt för vårt fall. Däremot strider såväl *ængin*, om vars förekomst se § 26, som *ækki*.

Det bör tilläggas, att enligt Lis Jacobsen, Studier I, 59 endast *æ*-former finnas i det fda. lagspråket, sådant det föreligger i textcodices, av såväl *ækki* som *ængin*, *ænkti*, med det här föreliggande undantaget. För H se emellertid § 100, g. — En annan uppfattning än den här framställda har Lis Jacobsen, Studier I, 22, av föreliggande *i*-form. Oriktigheten av densamma har påpekats redan s. 24 not 1.

Ett likartadt förhållande erbjuder förutom H, varom se § 102, cod. AM 41, 4:to, såsom framgår av Thorsen 3, 16 *ækki*. 3, 20 *alsiki*.

Att *-iki* står relativt obetonat i uttrycket *alziki* framgår väl även därav, att *k* är enkelskrivet. Jfr Noreen, Aschw. gr. §§ 57, IV, 242, 3 samt nedan under kvantiteten § 223.

Anm. Det i pænultima av *ky(n)zimi*, -s KR 10 (2 ggr); 11; 13 förefintliga *i* har blivit olika förklarade. I Aschw. gr. § 172 har Noreen ansett olika avljudsstadier föreligga i fsv. *frænd-sime*: -*same* eller *sime*: *some* osv. Häremot har Hultman, Häls.-l. 174 f. gjort gällande, att en övergång *æ* > *e* och alternativt vidare till *i* föresiggått i svagtonig ställning. Kock framställer i Ljudh. I § 318 dessa båda alternativ såsom möjliga¹, Noreen har i GgPh³ 4 §§ 26 och 140, b, *β* anslutit sig till det senare.

¹ Om en tredje möjlighet med hänsyn till *frændsime* se Kock anf. st.

33. Samn. kort æ-ljud övergår till *i* i semifortis-stavelse omedelbart efter palatal konsonant.

Se om denna utveckling i fsv. Kock, Ljudh. I § 284.

Övergången föreligger i

æskil KR 1.

34. Det korta (av äldre *ē* utvecklade) æ-ljudet övergår mellan *u* och *r* i relativt oakcentuerad stavelse till *a*.

Jfr Kock, Ljudh. I § 292 ff. (särskilt § 294) och där anf. litt.; numera även Noreen, GgPh³ 4 § 140, c. Annorlunda Brate, Ä. Vml. ljudl. 2 f., Lindgren, Landsm. XII, 1 s. 91, Noreen, Aschw. gr. § 117 anm.

Exempel på denna ljudövergång giva

*heþuarþe man*¹ as 5,28.

uara, -æ, -e inf. 2, 16; 4, 7, 11 osv. 14 ggr, *uare*, -æ 3 s, ppk 1, 16, 18, 26 osv. 18 ggr, -*u* 3 ppk 4, 1, *uaræt* sup. 13, 3. Däremot 2 ggr med æ, *uæræ* inf. 9, 15, 3 spk 7,2.

uarþæ, -a, -e inf., 3 ppi 1, 7; 2, 3; 4, 3, 4, 15 osv. 15 ggr, *uarþæ* 3 s, ppk 7, 15; 9, 21, *uarþi* 3 spk KR 2 (2 ggr), *uarþær*, -ar 3 spi 1, 3, 4 (2 ggr), 26 osv. 52 ggr.

Regeln bekräftas med hänsyn till kravet på svagtonighet indirekt av följande ord:

suæriæ inf. m. fl. former 1, 27; 3, 9 osv. 32 ggr; *uæriæ* inf. m. fl. former 3, 9, 10; 4, 15 (3 ggr) osv. 14 ggr, *uæriændæ* 1, 1, 2, 9, 11; *uærn* 3, 5; 4, 15; 13, 5, 6; *uærre*, -æ 3, 12 (2 ggr); *suærþ*, -d 7, 8 (2 ggr); *uærk* 9, 8, *uærkium* 9, 21, *uærkhus* 14, 4, *dahuærkis* 5, 22; *uært* adj. 9, 7; *uærþ*, -æ, -e subst. 1, 13 (3 ggr); 3, 3; 4, 15.

Anm. 1. Med hänsyn till æ-formerna vid verbet 'vara' jfr Hultman, Häls.-l. 24.

Anm. 2. Av pron. 'varje, var och en', brukat om såväl två som flera, finnas i R följande former: *huær* n, asm 2, 3 (3 ggr), 8; 4, 11 osv. 13 ggr, *huæri* dsf 7, 16, *huærium* dsm 4, 15; 9, 12, 18; 15, 4; KR 20, *huærkyns* 5, 19, *huærs* gsm 7, 11, *huært*, *hært* n, asn 1, 5, 14; 2, 1 (2 ggr) osv. 11 ggr. Dessutom förekommer 1 gg *e*: *huer* nsm 11, 1. Med *a* finnas *huar* nsm 12, 3 (men 12, 1 läses i samma fras *huær*), *huars* gsm 5, 9.

¹ Om ordets bildning jfr Kock anf. arb. § 294.

Brate förklarar i Ä. Vml. ljudl. 1 *a*- vokalen i det indef. pron. *hwar* genom en utjämning inom paradigmet till den oomljudda vokals förmån. Åt samma uppfattning ger Noreen uttryck i Aisl. gr.³ §§ 66, 464, 3, Aschw. gr. §§ 117 anm., 519. I en uppsats i Ark. 28, 219 ff. har emellertid Skulerud (delvis stödd på uppgifter av Hægstad) uppvisat, att det (huvudsakligen) östnorska *hwarr* uppkommit genom en ljudlagsenlig övergång av *æ* > *a* i ljudförbindelsen *uær* vid relativ tonlöshet. Redan i Ljudh. I § 295 hade Kock uttalat den meningen, att det fsv. *hwar* delvis kan vara ljudlagsenligt uppkommet ur *hwær*, men att växlingen *hwær* : *hwar* väsentligen beror på den ovan omtalade växl. mellan omljudda och oomljudda former. Noreen har i GgPh³⁴ §§ 89 och 140, c anslutit sig till Skuleruds framställning, även för östnordiskans vidkommande. Denna uppfattning kan dock, vad fsv. beträffar, endast betraktas som ett ovisst antagande; riktigast torde vara att med Kock betona båda möjligheterna (vare sig nu oomljudda former ljudlagsenligt förefunnits eller tillkommit genom utjämning mellan de båda omljudsperioderna, se om denna fråga nu senast Lindroth i IF 35, 292 ff.). Därigenom förstås lättare motsättningen mellan fsk. och fsv. i detta fall; med hänsyn till den övervägande *a*-vokalisationen redan i äldre fsv. jfr Schlyters och Söderwalls ordböcker. Förhållandena i VGL I tyckas sålunda snarast tyda på att man har att räkna med även gammalt *a*: inf. 'vara' och 'varda' ha, enl. Pipping, Ä. Västgöta. ordsfatt, övervägande *æ*-vokalisation, under det att *hwar*, pron. interr., indef. 'vilken, varje, vilken som helst som', har övervägande *a*. Detta gäller i ännu högre grad VGL IV (jfr Ekholm, Vidhemsprästens ant., ordförteckningen; en annan uppfattning har förf. själv, se anf. arb. 86). Samma förhållande är rådande i UL, se Schagerström, Upplandslagens ordsfatt.

Lis Jacobsen lämnar i Studier I, 53 uppgifter angående fördelningen av *a* och *æ* i detta ord i äldsta fda. Hennes uppgifter från SkL bliva dock missvisande så till vida, att då hon uppger *hwar* från 3, 15 och 4, 13, det borde erinrats om att ifrågavarande kapitel ej finnas i R, som på dessa ställen är defekt. L. Jacobsen anser växlingen *a* : *æ* gå tillbaka till växl. fvn. *hværr* 'hver af to': fvn. *hverr* 'enhver'; på detta sätt låta sig emellertid icke *a*- formerna överallt förklara, jfr Noreen, Aschw. gr. § 520 samt Dahlerup, Ark. 29, 86.

Sydsvenska former med *æ* uppvisa S. Luggude (Olséni 28), Asbo (Billing 28). För formerna i sö. Halland jfr Wigforss, SH I, 125 f., 264. De av honom anförda *vår*, *værr*, *vart* ge vid handen, att svagtonsställning kunnat påverka detta ords vokalisation, jfr anf. arb. 206. — Om det en gång påträffade *huer* se ovan § 30.

I detta sammanhang må omnämnas följande bildningar: *huæ*-kin KR 11. Schlyter, Gloss. fattar ordet såsom identiskt med *hwærgen* 'ingenstädes'. Naturligast är väl dock att anse det återgå till ett neutralt *huærtkin 'intetdera'. Jfr *hwærken* såsom asu 'intetdera' i åtskilliga hss. enl. Schlyter s. 173 not 91 samt de till här ifråga-

varande ord hos Schlyter s. 367 not 75 anförda varianterna (Cod. Had. har *hwærkin*): D *hwarghen*, F *hwærke*, C *hwæRti*. — Det bör dock nämnas, att i fsv. förekommer 1 gg *huarkin* i betydelse av *hwarghin* (Kon.-styr.) enligt Söderwall I, 534. Jfr f. ö. Kock, Ark. 11, 127, Noreen, Aschw. gr. § 523. — *huærhæn* 'ingenstädes' 7, 9, jfr Kock anf. arb. 126, Noreen anf. arb. § 472, B, 7. — *huærhæn* 'varken' 7, 18. — *huærtehæn* 'intetdera' 10, 2.

Anm. 3. Med hänsyn till *uraka* inf. 13, 10; KR 3, *urakændes* 8, 3 se Olson, Fragment LIII f. o. där cit. litt.

35. Det korta (av äldre *ǣ* utvecklade) *æ*-ljudet övergår i relativt obetonad stavelse till *a* framför *γ*, möjligen dock blott om en bilabial (*u*, *m*) föregår vokalen eller *γ* följes av *a*.

Såsom exempel på denna ljudutveckling förekommer

uah i sådana bildliga uttryck som *en uah*, *annær uah* 2, 5, *bæggia uaha* 5, 9, *þæn uah* 5, 9, *annær uah* 5, 15, *a hans uah*, *þæn uah* KR 10. Lokal betydelse (= 'på andra sidan') har *annær uah* 12, 2.

Däremot förekommer *uæh* m. fl. former i egentlig bemärkelse 4, 2 (2 ggr), 3 (4 ggr) osv. 12 ggr. Därtill kommer 1 gg i bildlig bemärkelse *annær uæh* 2, 3.

I överensstämmelse med regelns senare del är att märka

þahær, *-er*, *-ar* konj. 1, 27; 3, 8; 5, 9, 29 osv. 11 ggr. Därjämte föreligger *þahær* sås. adv. 2, 6; 7, 1, 11; 15, 3. — Starktonsformen (med *æ*) finnes i *þæhær* adv. 7, 1, konj. 9, 14.

Om de anförda exemplens akcentuering se Kock, Ljudh. I § 303 o. där cit. litt. — En ljudlagsenlig övergång *æ* > *a* framför *γ* i dessa ord har först antagits av Kock i (Fsv. ljudl. I, 129,) Ark. 11, 142 ff.; jfr även Ark. 15, 218, Ljudh. anf. st. samt Olson, Ögl. ljudl. 15 f., Fragment LIV. Noreen, Aschw. gr. § 173 och anm. 1 antager avljudsväxling; jfr även för det förra ordet Noreen, Ark. 6, 308, Urg. Lautl. 49 samt för det senare Wadstein, Fno. hom.-bokens ljudl. 55.

Att en ljudlagsenlig övergång försiggått mellan *u* och *γ* i rel. oakcentuerad ställning, torde enligt min mening ej kunna dragas i tvivelsmål; den i föregående § omnämnda övergången erbjuder härtill en god parallell. Att övergången ävenledes försiggått mellan det bilabiala *m* och *γ*, framgår av det av Kock anförda da. *megle* > *magle*, t. ex. *Egeslevmegle* > *Egeslevmagle* osv.

Svårare att bedöma är däremot växl. isl. *þegar*, fsv. *þæghar*, fda. *þæghær*: fsv. *þaghar*, fda. *þaghær*, där ljudutvecklingen av (rel. oakcentuerat) *æ* skulle ha försiggått endast under inverkan av ett följande *γ*. Att avljud i detta fall, liksom i fråga om växl. *mege*: *magle*, är tänkbart, framhåller även Kock, Ljudh. I § 303 slutet, ehuru såsom ett mindre tilltalande alternativ. Jfr Olson, Ögl. ljudl. 2. — Den av Kock såsom stöd för antagande av ljudlagsenlig övergång åberopade växl. *-þeghi*: *þaghi*, representerad av Hällestadstenarnas *him*: *piki*, *him*: *paki*, är ej fullt säker, då *u*-runan i senare fallet (Hällestad III) väl även torde medgiva läsning som *æ*, jfr *sæR* på Hällestad I = *sæR* samt den till samma grupp hörande Sjörupstenens *aki*¹, av Wimmer transkriberat *égi*, *an* = *en*, *maþ* = *med*. Däremot torde Olsons invändning Ögl. ljudl. 16, att man oftare än som är fallet väntat att i fsv. finna sidoformen *þæghar*, kunna bemötas därmed, att ordet såsom konj. förekommer vida oftare än såsom adv. åtminstone i fsv. lagspråket (däremot ej i fgutn., där ordet också heter *þegar*). Men därjämte bör även ihågkommas, att *þæghar* under inflytande av adv. och konj. *þa* någon gång kan ha ombildats till *þaghar*, såsom redan Ekholm påpekat i Vidhemsprästens ant. 88. Därför talar, att *þaghær* understundom står som variant till *þa*, t. ex. UL MB 23,4 not 77, jfr även 27 not 58 och VB 2,1 not 89, SkL Schlyter s. 22 not 18, 38 not 60 osv. Konj. *þaghær*, *-ar* korresponderar ofta med ett, den följande eftersatsen inledande, adv. *þa*, och kan därigenom ha påverkats av detta. Jag anför ur SkL följande exempel: *þahær fæþrinis frændær hafæ sua giort, þa gæræ* — — — 5, 9, *þahær man hafir bæt atær man, þa skal* — — — 5, 29, *þahær grannæ hafa sat sæþ sinna, þa skulu* — — — 9, 19, *þahær lanbo uil fara af fæstu sinni, þa skal* — — — 17, 6 samt ur VL: *thagær alt ær af hoggæt, tha bætæs* — — — 2, 9. Slutligen kan det konjunktionellt använda uttrycket *þa ær (er)*, t. ex. VGL I KB 8,2, ÖGL DrB 15: pr. not 95 m. fl. ställen (se f. ö. Klockhoff, Relativsatsen i den ä. fsv. 34 f., Larson-Högsby, Temporal satsfogning i fsv. 18), ha påverkat *þæghar*; jfr även den t. ex. i JL förekommande tidskonj. *thar* 1, 11, 15, omväxlande med *thær* 1, 5, 6 osv. och se f. ö. Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best.

¹ Olson antyder, Ögl. ljudl. 7 not 2, att *aki* möjligen är att läsa som *akke*, vilket dock förefaller mig mindre sannolikt. Jfr f. ö. även Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best. 138.

92, 93 med not 1. Det är troligen ej riktigt att med Brøndum-Nielsen i *thær* se blott en utvecklingsform av *thæghær*, jfr nedan § 89 anm. 1, lika litet som *thar* behöver vara en utveckling blott av *thaghær*, jfr även Falk-Torp, Syntax 234. Växlingen *thær* : *thar* kan emellertid i sin mån ha bidragit till uppkomsten av en växling *thæghær* : *thaghær*.

Även om ett rel. obetonat *-hæghi* ej blivit *-haghi* i Hällestadenarnas *him* : *piki*, *him* : *paki*, möter dock enligt mitt förmenande intet hinder för antagande av en dylik övergång i *hæghar* : *haghar*, detta på grund av en fonetisk skiljaktighet mellan de båda orden. Det i ultima av *hæghar* förefintliga *a* har säkerligen ej varit utan betydelse för ifrågavarande övergång; därjämte fanns i ljudförbindelsen *-æγa-* guttural, i *-æγi-* palatal spirant, enl. Noreen, Aschw. gr. § 35. Jfr övergången *æ > i* framför palatalt *γ + i* eller *ï* (se § 31). Det synes mig sålunda sannolikt, att regeln för övergången *æ > a* i detta fall bör så formuleras, att *æ* i rel. obetonad ställning övergår till *a* framför guttural spirant, efterföljd av *a*. — Naturligtvis kan även i Hällestads *him* : *paki* ett *a*-ljud vara avsett, men i så fall analogiskt infört från de oblika kasus.

Med den här framställda uppfattningen är att jämföra, vad som yttras av Skulerud i Ark. 28. 237 ff. Denne framställer här den meningen, att den s. k. tilljämningen verkat över hela den skandinaviska halvön i ord, som i satsen äro relativt oakcentuerade. Det synes mig dock för djärvt och ej tillräckligt motiverat att antaga, att *æ > a* i *haghar*, *-ær* blott genom tilljämning. Skulerud förbiser emellertid ej, att intervokaliskt *g* (*γ*) »formodentlig har virket med ved overgangen», och hänvisar till Kock, ovan anf. st.

Härav följer sålunda, att, om ändelsevokalen försvagats redan före ljudövergången, densamma ej kan försiggå. Den lokala fördelningen av *æ*- och *a*-former av det ifrågavarande ordet tycks överensstämma härmed. I fsv., där ändelsevokalerna i allmänhet bäst bibehållit sig, har *haghar* övertaget; i fda. är förhållandet det, att JL endast uppvisar *æ* (*e*-) former, EL likaså (1, 17; 2, 56), VL 3 fall med *æ* eller *e*, 1 med *a*, som ovan anförts, under det att SkL, vars språk ju som bekant i allmänhet bättre bevarat ändelsevokalerna, visar övervägande *a*. I cod. AM 187, 8:vo (jfr s. 44) förekommer uteslutande *a*. Från Harpestreng har jag, så-

som väntat var, antecknat *æ*-former, växlande med *thighær*¹ 14, 2; 16, 12 (M. Kristensens utgåva).

En viss parallell till nu omtalade förhållande erbjuder mnl., där gutturalen *ch* kan förvandla *e* och *o* till *a*, jfr Franck, Mnl. Gr.² § 64. Att spiranten *ch* i mnl. var guttural, ej palatal, framgår av anf. arb. § 9.

Långt *æ*-ljud.

36. Det samn. långa *æ*-ljudet kvarstår i allmänhet som *æ*.

Exempel:

fordæpær ap KR 12; *kæræ* inf., 3 ppi 1, 8, 14, 16 osv. 8 ggr, -r 3 spi 2, 16; 4, 9 (3 ggr) osv. 6 ggr, *kært* nsn KR 6; *nætær* ap KR 2; *siahsærþo* dsn 8, 1; *skær* adj. nsm 7, 9, nsf 13, 9, *uskær* nsm 13, 3, nsf 13, 9, *skære* inf. 7, 9, *skære*, -æ 3 spk 9, 9; 13, 4 (2 ggr) osv. 6 ggr, *skærskyta*, -i 3 spk 9, 13; 10, 2 (2 ggr); *sæþ* g. d. as 4, 10 (2 ggr); 9, 5 (2 ggr) osv. 15 ggr, en annan bildning är *sæþe*, -æ² as 9, 18; 11, 10; *tær* ap 5, 13; *uæntæ* 3 ppi 4, 7; *æskil*³ KR 1.

Anm. 1. På felskrivning beror säkerligen *skaræ* inf. 7, 16, jfr ex.-samlingen.

Anm. 2. Här må ock anföras formerna för 'båda, både'. Konj. heter på följande ställen *bæþe*: 1, 22, 23, 24; 3, 2; 5, 18, 22 osv. 13 ggr, däremot *baþæ*, -e 1, 11, 19, 24 osv. 6 ggr. Pron. har formen *bæþe* nn 1, 10; 10, 2, an. f, m 5, 10 (3 ggr), nm 15, 5, *baþæ*, -e nn, m 1, 12; 11, 4, *baþum* dat. 5, 25; 11, 12; 15, 5 (2 ggr). Jfr å ena sidan Kock, PBB 15,248 ff., å andra Noreen, GgPh³ 4 § 216. Fördelningen av *a*- och *æ*-former mellan konj. och pron. talar väl här närmast för Noreens uppfattning (jfr även Olson, Ögl. ljudl. 3 f.).

Anm. 3. 1 gg förekommer *læte* 3 spk 4, 4. Däremot har verbet *a* i olika former 45 ggr. Försåvitt ej för denna enstaka skrivning skall antagas skrivfel, är den att förklara i enlighet med Noreen,

¹ Hur detta *thighær* skall förklaras, blir en fråga för sig. Högst osannolik är Boysens förklaring, Voc. d. JI. 62. Man vill närmast tänka på försvagning av ändelsevokalen till *e*, *i* och därpå följande ljudlagsenlig utveckling av pænultimas vokal till *i* enl. § 31.

² Jfr Tamm, Fem. på *ti* och på *iþa* 20, 28, Falk-Torp, Et. W. 1230 samt Schlyter, Gloss.

³ Jfr å ena sidan Noreen, Aschw. gr. § 413, 2, å andra Kock, Uml. u. Brech. 93, 95.

Aisl. gr.³ § 495 anm. 1, Aschw. gr. §§ 57, IV, 63, 3, 544 anm. 1, Hultman, Häls.-l. 23 not 1. Att en form från avskrivarens uttal insmugit sig, är dock även tänkbart. Om æ-former i da. dial. jfr Bennike-Kristensen, Kort 167, i Skånemål Billing 28 samt Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best. 126 not 3. (Sö. Halland har *a*, se Wigforss, SH I, 193). — *læta* för *lata* finnes bl. a. (se f. ö. Noreen, Aschw. gr. § 544 anm. 1) även i SmL, se Björkman, Smål.-l. ljudl. 59, samt i åtskilliga östgötaskrifter, se Olson, Fragment CIX f. Av densamme påpekas s. XLI f. en till æ-vokalisationen bidragande faktor.

37. Såsom hithörande lånord kunna antecknas *lækisgift*, *lækesgift* a, ns 5, 22 (3 ggr), jfr Falk-Torp, Et. W. 673, 1512, Kristensen, Fremmedordene 23 f. o. där cit. litt., Kock, Ljudh. I § 339, samt väl även *klæpe*, -um ns, dp 7, 8 (2 ggr); 5, 13, jfr Kristensen anf. arb. 23 o. där cit. litt., Fischer, Lehnwörter 21, Kock anf. arb. §§ 344, 419.

38. Samn. långt æ-ljud övergår omedelbart framför *i* till *e*, varefter *i* bortfaller:

Detta är fallet i

ble as 13, 1. Hit kan även föras *siangu*, skrivet *siagu* ds 13, 1 (2 ggr), 2, skrivet dessutom *saanku* ds 13, 1 (se inl. § 6). Se Hultman, Häls.-l. 71 ff., Kock, Ljudh. I § 345. Betr. andra, avvikande uppfattningar se av Hultman anf. st. samt s. 182 anförd litt.

Kort a-ljud.

39. Det samn. korta a-ljudet kvarstår i regel som *a*.

Exempel:

aflær 3 spi 1, 5; 6, 13; 13, 6; *akarn* as 11, 11; *akær*, -ar 3 spi 8, 1; 9, 17; 11, 11; *akre* ap, ds 9, 11, 15; 13, 1, -i ds 4, 11, -um dp 9, 3 (2 ggr), 7, 13, 18, -a, -æ ap 11, 10; 4, 11 (2 ggr); 9, 11, *akær friþ*, *giald*, *gærþæ* 9, 15, 2, 18, *kirkiu akre* ds KR 6; *skips farm* as 8, 1; *flatføring* ns 2, 16, *flatfæræs* inf. 2, 16; *garþ* as 1, 6 (2 ggr); 9, 17, -e ds 6, 12; 7, 15 osv. 8 ggr, *garþfæstu* 12, 2, *garþtik* 9, 21, *kirkiu garþ* as KR 4, -e ds 13, 1, 2; KR 4; 8; 13; *haldæ*, -a inf. 3, 22 (2 ggr); 4, 11, 14 (2 ggr); KR 14, *haldær* 3 spi 4, 13, *haldæ* 3 spk 17, 2, *haldin* nsm 5, 16, *haldæt* nsn 2, 2; *iamlangæ*, -a as 7, 10; 8, 3; 11, 12 (2 ggr); KR 21; *laþ*¹ as 9, 14; *uang* n, as 4, 11 (2 ggr); 9, 2 osv. 6 ggr, -æ np 4, 11 (3 ggr).

¹ Ordet är ej, som Schlyter i Ordb. menar, felaktigt för *laþæ*, däri-genom att *laþæ æn* av skrivaren ersatts med *laþ æn*. Häremot talar R, som

Anm. 1. Genom felskrivning står *æ* för *a* i *mænz* gs i uttrycket *þriþia mænz eþ* 7, 19 samt i *mænnæ* gp 1, 2. Gen. sing. *manz* föreligger 97 ggr, *mans* 3 ggr, gen. plur. *manna*, -e, -æ 39 ggr.

Anm. 2. *bisucærme* ds 11, 1 har *æ* från verbet, såsom redan framhållits av Såby, Blandinger I, 15, jfr Torp-Falk, Lydh. 106, Boysen, Voc. d. JL 36, Jacobsen, Studier I, 51. De former med *æ*-ljud, som finnas litet varstades i de germanska språken, äro dels att fatta såsom beroende på en ljudlagsenlig övergång från *a* till *æ* framför r(-förbindelser), dels på inflytande från verbet. Sål. mlt. *swarm*, *swerm* (Lasch, Mnd. Gr. § 77), mnl. *zweru*, *zwaru* (Franck, Mnl. Gr.² § 65), no. dial. *svarm*, *sweru* (Aasen, Ordb., Gramm.² §§ 10, 116 anm. samt Am. Larsen, Solørske Dial. § 57, Ross, No. Bygdem. III (Oust-Telemaal o Numedalsmaal) s. 5).

40. Såsom lånord må nämnas de från latinet hämtade *altræ* [horn] KR 2, *altæræ* [stæn] KR 2, *kapalanum* KR 2. Jfr Kristensen, Fremmedordene 33, Fischer, Lehnwörter 56, 52, Falk-Torp, Et. W. 22.

41. Samn. kort *a*-ljud har genom kombinerat yngre *u*-omljud blivit *ø*, vilket här föreligger såsom *o*, framför *gg* + »kvarstående» *u*.

Det exempel, som denna hs. erbjuder på ifrågavarande ljudövergång, är

hoggæ 3 ppi, inf. 5, 17; 11, 1, *hoggæ* inf. 11, 8, -e 3 spk 11, 5, *hoggit* nsn 10, 4 [*hoggær* 3 spi 10, 1, 5; KR 7 (2 ggr), jfr § 52].

Om det kombinerade yngre *u*-omljudet se nu senast Kock, Uml. u. Brech. 220 ff., särskilt 226 f. och där cit. litt.

42. Det är ej sannolikt, att i den äldsta fsk. dialektiskt inträtt en övergång *a* > *æ* i kortstaviga ord, när *u* följer i nästa stavelse. En dylik ljudövergång föreligger otvivelaktigt i vissa öetnord. dial. och spår därav i vissa fsv. skrifter, se Kock, Ark. 10, 326 f., Ljudh. I § 382, Hultman, Östsv. dial. 138, Hesselman, Sveamålen 15. De exempel, som för fsk:s vidkommande skulle tyda på en dylik övergång, äro

snæru ap 11, 9; *asuæru* eþ¹ 7, 11, 13, 19; 9, 9, 12; 14, 5; 15, 4.

har *laþ* för *æn*. Jfr isl. *hlað* (Fritzner²) samt Lund, Ordforråd (u. *laþ*) och Molbech, Dial.-lex. (u. *lad*).

¹ 1 gg (7, 11) *asuæræs* eþ. Om ordets bildning jfr Noreen, Ark. 6, 333. Om *asæræs* eþ 7, 11 se § 53.

Bägge ordens vokalisation låter dock lika väl förklara sig genom anslutning till resp. verb, jfr Kock auf. ställen och Olson, Fragment XXVII, varför säkerligen riktigast är att ej för fsk. antaga en dylik ljudövergång, då de mod. dial. ej föranleda ett sådant antagande. Dessutom förekomma med *a* följande hit-hörande ord: *allugatu* 2, 6, *gatu* as 4, 1, *gatustæfnu* 7, 12; *sahu* as 7, 19; *salu* 1, 13; 2, 2.

Långt *a*-ljud.

43. Det samn. långa *a*-ljudet kvarstår i regel som *a*.

Exempel:

a 3 spi 2, 8, 12 (2 ggr), 14; 3, 10 osv. 61 ggr; *afat*¹ as 9, 5; *ar* as KR 21 (4 ggr); *atanda* asm KR 14; *atung* as 4, 9 (skrivet *alung*), 11; *ate*, -æ, *atte*, -æ 3 spreti 1, 5; 3, 9; 5, 17, 23 (3 ggr) osv. 19 ggr, *ato* 3 ppreti 1, 6; *baro* 3 ppreti 15, 4; *drape* 3 spretk 5, 20; *forta*² as 4, 1; *hua sum*, *huasum* 3, 10, 22; 9, 22, 15; KR 14; 21; *manæþ* as 7, 10, -æ gs 7, 10; *sa* inf. 9, 20; 17, 6, -r 3 spi 17, 3, *sape* 3 spreti KR 6, -o 3 ppreti 4, 10, *sap* nsm 9, 20, *sat* nsn, sup. asn 4, 10 (2 ggr); 9, 19; *sate* 3 ppretk 9, 5, -o 3 ppreti KR 9; *sua* 1, 3 (2 ggr), 6, 10 osv. 142 ggr; *tua* am, f (samt gm analogi ett par ggr även i nm) 1, 14, 23; 2, 15; 4, 11 (2 ggr) osv. 46 ggr³; *þa* konj. 3, 12 (2 ggr), 21; 15, 4; 16, 1; KR 14, adv. 1, 1 (2 ggr), 2, 3 osv. passim; *uapn* ap 5, 23 (5 ggr), 24, -e ds 9, 8, -um dp 5, 23, *uapæn* np 5, 23, *uapnætæk* 7, 9; *uaræ*, -e 3 spretk 1, 3, 20; 5, 11; 7, 7; 10, 4, -u, -o 3 ppreti 3, 6 (3 ggr), 21, 22; 16, 2 (2 ggr); *urap* as 9, 3, *suinæ urap*⁴ as 11, 10.

Ann. Ett särskilt omnämmande tarvar *skra* n, ap KR 12 (2 ggr), som här närmast är att översätta med '(plog)järn, plogbill'. I H förekommer ordet dessutom i samma betydelse på ännu några ställen, Schlyter s. 107, 3 o. 5, 108. 3, jfr även Sæll. KL (= Thorsen, VL s. 70). Hss. L och 13 1/2 av SkL, Schlyter s. 107 not 46, giva en redogörelse för hur detta slag av 'ferri iudicium' tillgick i följande ord: *Thæt ær at ga at skra. at man skwldæ ga offnæ tolff ploghjærn allæ brænnandæ mæt sinæ baræ fætær*. Jfr dessutom vad som

¹ Jfr isl. *af-*, *ofát* samt Schlyters Ordb. Enbart kuriositetsintresse har den förklaring, som lämnas i Vid. Selsk. Ordb. u. *Arat*.

² Jfr Molbech, Dial.-lex. 130 ff.

³ Betr. *tua* 9, 20 jfr emellertid Thorsen s. 58 not a samt Brøndum-Nielsen, Sprogk Forf.-best. 110 not 3.

⁴ Jfr Kalkar IV, 878.

anföres i de av Schlyter, Gloss. u. *skra* nämnda citatställena från den lat. bearbetningen av såväl den borgerliga lagen som kyrkrätten. Samma betydelse av ordet påträffas i Fagrskinna 250 (F. Jönssons uppl. s. 334): *troða skrar. oc sanna sva faðerni sitt. en þat varo .VII. plogiarn gloande.* Jfr även Fritzner² III, 374. — I besläktad betydelse finnes isl. *skrá* 'lås', se IED 556 f., nno. dial. *skraa* f. 'Plade, Jernplade til Beslag', särskilt i sms. 'Laasskraa', se Aasen 685. (Betr. bet. 'Skraakugler, Kartæscher' jfr Falk-Torp, Et. W. 1021). — Hos Rietz 603 finnes *skrå* neutr. i bet. 'järnskråde; odugliga metallbitar, skrot' från Österg., Hälsingland samt *skrå-låda* från Öster- och Västerg. *skraa* (*skrá, skrå*) i de nämnda betydelserna uppfattas av Torp, Nynorsk et. ordb. 616 såsom lån.

Schlyter menar i Ordb. u. *skra*, att det är samma ord som fht. *scar* osv., nht. *pflugschar*, »ehuru med förändradt uttal.»¹ Att omedelbart sammanställa de båda orden är givetvis omöjligt. Snarast förefaller det, som om *skra* ginge tillbaka till roten **skrā* liksom fht. *scar* osv. till roten **sker*; jfr Falk-Torp, Et. W. 1021 (u. *skraa* adj.), 1544.

44. Följande lånord äro att nämna: *natura* ds 5, 21 (2 ggr). Jfr Kristensen, Fremmedordene 34, Fischer, Lehnwörter 72. *opinbarlika* KR 19, Kristensen 53, 64, Falk-Torp, Et. W. 2, Fischer 8, 10. *paska uku* KR 14. Jfr Noreen, Aschw. gr. § 383 anm. 2, Kock, Ljudh. I § 422, Kristensen 32, Fischer 62.

45. Samn. långt *a*-ljud övergår, om det är nasalerat och i nästa stavelse följes av konsonantiskt eller vokalistiskt *u*, genom kombinerat *u-* (*u-*) omljud till *ō* och vidare till *ō*.

Se om dylikt omljud nu senast Kock i Uml. u. Brech. 198 f., 228 o. på dessa ställen cit. litt., särskilt Olson, Ark. 29, 34 f.

Det exempel, som i denna hs. föreligger, är *nokær a*, nsm 4, 13; 8, 3 (2 ggr), *nokot* asn 1, 5; 4, 15, *nokæt* n, asn 1, 13; 2, 1 (2 ggr), 3, 4, 11 osv. 22 ggr. — Om de synkoperade formerna av detta pron. se under kort *ø*-ljud § 54.

Kort *y*-ljud.

46. Det samn. korta *y*-ljudet kvarstår i regeln, med i §§ 48, 49 och 50 nämnda undantag, såsom *y*, i vissa fall förlängt, varom se § 50.

¹ Om en annan, oantaglig förklaring av ordet, framställd av Kolderup-Rosenvinge i GDL, se Schlyter anf. st.

Samtliga exempel anföras:

a. Framför *k*:

þykkir 3 spi 11, 4, *þykki* 3 spi 4, 7. — Betr. *mykil* osv. se § 14.

b. Framför *t*:

bryti ns 7, 21; 9, 5 (2 ggr); 15, 1, 6 (2 ggr), *brytia* a, gs 9, 5; 15, 2, 4, *brytiæ* np 9, 5, *brytin* ns 15, 4, 5, 6, *brytæn* ns 15, 4, *brytia-num* ds 15, 4 (2 ggr), 6; *nylær* ap 11, 11.

c. Framför *g* (*γ*):

bygd, *byhd* d, as 4, 3; 17, 6; KR 19 (3 ggr), *bygdin* as 4, 7, *hembygd* as 7, 4 (2 ggr); *trygd* ns 5, 15.

d. Framför *ng*:

*yngr*i dsm KR 16.

e. Framför *f*:

ryftær 3 spi 7, 19.

f. Framför *v*-ljud:

yfir prep. o. adv. 4, 1, 11; 9, 16 (2 ggr) osv. 7 ggr, *yfir lifþi*, *yfirliþi* 3 spreti 1, 4 (2 ggr).

g. Framför *l*:

dylia, -a inf., 3 ppi 4, 15; 7, 10; 9, 7 osv. 9 ggr, *dylia*s inf. 10, 2, *dyl*i inf. 9, 7, *dyl* 3 spi 2, 1, 4; 3, 7; 7, 19 osv. 21 ggr, *dyls* 3 spi 2, 1 (2 ggr), 3, 4, *dyl*i 3 s, ppk 1, 14; 5, 23, 24, 28 (3 ggr) osv. 40 ggr; *fylhir* 3 spi 8, 3; 11, 1, 3 (2 ggr); *hylia* inf. 5, 13; *skyldær* adj. nsm 15, 4; KR 11, *skyld* nsf 1, 11, *uskyldær* nsm 5, 28; *skyldær* subst. ap 4, 11; *tylt* ds 7, 7, 8, -um dp 2, 4; 5, 26, 28; 7, 14; 13, 4, *tyltær* *eþ*(e) 1, 10, 12, 19 (2 ggr); 2, 1, 4 osv. 74 ggr¹, *tylftær* *eþe* 1, 4.

h. Framför *n*:

*kyni*² ds 1, 2, 4; 5, 29, *alzky*ns 15, 5, *huærky*ns 5, 19, *þæsky*ns 5, 17, 18; 7, 14, *kynzimi*, *kyzimi* KR 10 (2 ggr); 11, *kynzimis brut* KR 13; *synia* inf. 6, 12, *syns* 3 spi 7, 5 (2 ggr), *syndi*³ 3 spreti

¹ Därav 7, 8 *tytær* (med utelämnat *eþe*), 7, 12 *tytær* *eþ* och 10, 1 *tylær* *eþ* (jfr inl. § 6).

² *kunu* KR 11 för *kyni* är säkerligen blott felskrivning, ehuruval även annorstädes enstaka former med oomljudd rotvokal förekomma, jfr Brate. Dalalagens böjn.-l. 13, Olson, Ögl. ljudl. 52, Hultman, Häls.-l. 271 not 1. Till omljudet av *ia*-stammarna i de nordiska språken se nu senast Lindroth, IF 35, 292 ff. o. jfr f. ö. där cit. litt.

³ Formen tydligen analogisk, jfr Machule 47 not 1, Noreen, Aschw. gr. § 549, 2, c, Kock, Uml. u. Brech. 146. Jfr *sundi* etc. § 58, I, b.

(k) 7, 5; *kynni*¹ subst. as 5, 9; 13, 5; *barnmynd*, -ær upn, nsm 1, 7, 8; 2, 1 (2 ggr)²; *myndær* 3 spi 1, 23 (3 ggr); 3, 1; *samfynd* as KR 21 (2 ggr), -ir³ ap 5, 15; *synd* as KR 22; *synir* a, np 1, 23; 2, 5 (2 ggr).

i. Framför *r* under vissa betingelser, varom se § 50:

*skyri*⁴ 3 spk 11, 12; *styriæ* ns 8, 1; *yrkiæ* inf. 4, 6 (3 ggr), *yrkir*, -ær 3 spi 17, 3 (2 ggr), *yrki* 3 ppk 4, 6, *yrt* sup. 4, 6 (2 ggr); *byrþ* as 2, 8; 13, 5, *byrþæn* ns 5, 9, *byrþær mæn* 2, 6; *byrþi* 'börda' as 8, 1.

Betr. *systær* osv., *syzkini* osv. se under kort *i*-ljud § 14.

47. Såsom hithörande lånord märkes *mylla* ns 12, 4, *myllu* as 12, 1, 4 (2 ggr); 14, 4, *myllu damme* ds 12, 1. Se särskilt Kock, Ark. 9, 84 och därjämte PBB 18, 420, Ljudh. I § 519, Noreen, Aschw. gr. § 116 anm. 2. Hultman, Häls.-l. 60 f., Kristensen, Fremmedordene 18, 26, jfr f. ö. § 215 anm.

48. Det korta *y*-ljudet övergår i relativt oaccentuerad stavelse till *i*, när *i* nästa stavelse följer ett *i*.

Såsom exempel härpå föreligger

firitiuhu 2, 3; 5, 8 (2 ggr); 13, 3, 4 (2 ggr); 15, 5, *firitiupu* (skrivfel för -*tiuhu*) KR 21.

Se Kock, Ljudh. I § 523 f. o. där cit. litt. Om förra ledens relativa trycksvaghet i det anförda exemplet se Kock anf. st. och jfr även Wigforss, SH I, 74 not 1. Om uppkomsten av *y* i det föreliggande ordet se § 77. — En avvikande uppfattning om nödvändigheten av ett följande *i* (*ï*) har Hultman, Häls.-l. 64 f., jfr emellertid Kock anf. arb. § 525.

49. Det korta *y*-ljudet motsvaras i ännu ett fall av *i* i R. Närmast till hands ligger antagandet av en ljudregel, enligt vilken

¹ *kunni* as 5, 15 beror väl på felskrivning, snarast förväxling med motsv. adj. Ett rakt motsatt förhållande föreligger i *kynni mæn* np 5, 29, där *kynni* är adj.

² Att på båda de sistnämnda ställena npn är det ursprungliga eller i varje fall avsedda, framgår vid en jämförelse mellan textens ordalydelse i R och i H (Schl. s. 28, 1 och 7) och de av Schlyter i resp. noter anförda textvarianterna ur andra hss.

³ Jfr Noreen, Aisl. gr.³ § 382, 3 o. där cit. litt.

⁴ Se om detta verb Kock, Ark. 3, 150 f.

y efter palatal konsonant (*k*, *g*) haft en dragning åt *i*. Fallet är *uskilt* 5, 28.

Härmed kan jämföras, att dialektiskt i fsv. påträffas »*y* särskilt ofta i st. f. *i* i semifortis-stavelse, också när palatalt *k*, *g* omedelbart föregår», Kock, Ljudh. I § 528, jfr ock § 530 (Ark. 11, 332 ff.).

Huruvida delabialiseringen i förevarande fall bör antagas vara begränsad till semifortisstavelser, framgår ej av det föreliggande materialet, jfr förteckningen i § 46. Att så icke är, göres troligt av förhållandena i cod. Holm. K 4, vilken enligt Brøndum-Nielsen hos Lis Jacobsen, Studier I, 101 not 2 är skånsk. För handskriftens innehåll redogöres i FSS 5 s. CVIII ff., varest även fragment av densamma äro avtryckta; dess senare hälft, som innehåller större delen av dikten om Ivan Lejonridaren, är utgiven av Brandt i Rom. Digt. II, 131 ff. I denna hs.¹ intaga bland de ord, som förete *i* för äldre *y*, de fall, i vilka före *y* står det palatala *k*, ett synnerligen stort rum. Av ialles c:a 85 hithörande skrivningar tillhöra ungefär 30 ord sådana som *verdskild*, *verskildugh*, *skildugh*, *skild*, *skinde* osv. Blott på ett par ställen förekommer *skyld*, på ett *skuldig*. Det förtjänar måhända nämnas, att av de återstående fallen äro c:a 30 sådana, i vilka efter (det urspr.) *ȳ* följer *k*, *g*, *y*, t. ex. *ticker*, *riggen*, *ingræ* osv. Av vad som anförts förefaller det knappast troligt, att övergången *y* > *i* varit begränsad blott till semifortisställning. Det förefaller snarast så, som om det närmande mellan *i* och *y*, som senare kommer till uttryck i skriften på så sätt, att *i* och *y* fullständigt sammanblandas, tidigast och kraftigast gjort sig gällande i det här diskuterade fallet. — Om Hultmans avvikande uppfattning se föregående §. — Om delabialisering av *y* jfr även Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best. 64.

50. Det samn. korta *y*-ljudet övergår framför *r* till *ø*, försåvitt det ej före övergången förlängts eller *i*, *ī* följer efter *r*.

Följande ex. föreligga:

før adv. 1, 19 (3 ggr); 2, 1, 3, 14; 4, 10 osv. 23 ggr, *før æn*, *føræn* 1, 1, 8, 11; 3, 2; 4, 6 osv. 15 ggr, *førræ*, -a adv. 2, 16; 7, 8, 9

¹ Min kännedom om hs. grundar sig på de nämnda avtrycken.

osv. 5 ggr, *ferræ* adj. nsm 1, 24, -a dsf 17, 4, *først* adv. 1, 14; 5, 9, 25; 8, 1 (3 ggr) osv. 9 ggr, *førsto* dsu 7, 12, dsm 9, 4¹, *førstæ* g, asm, d, asu 7, 2, 11; 9, 4; 10, 2; KR 21; *spør* 3 spi 7, 6.

før, *førre* osv. kunna dock ha ett äldre *ø* (< *o* genom *i*-omljud), se Brate, Ä. Vml. ljudl. 37, Olson, Fragment XX f. o. där cit. litt. Sannolikheten härav minskas emellertid därigenom, att en del andra ord, där sådant äldre *ø* antagits föreligga (se den ovan cit. litt.), nämligen *nytær*, *yfir*, *fylhir*, *tylt*, *synir*, i denna hs. regelbundet ha *y*. — Kock hänför i Ljudh. I § 537 ff. *før* osv. till ord med samn. *ȳ*.

De anförda exemplen, jämförda med dem, som i § 46 givits under i), tyckas närmast förorda den formulering av regeln för övergång *y* > *ø*, som nyss framställts². Om förlängning av *y* framför den gamla ljudförbindelsen *rā* se Kock, Ark. 9, 236, 240 f. och (för fda:s vidkommande) 250, Ljudh. I § 542; jfr även Hesselman, De korta vok. *i* och *y* i sv. 213, 226 f., Wigforss, SH I, 75 f. *y* i *yrkiæ* etc. kan bero på förlängning av *y*, när efter *rk* följde sonant (Kock, Ark. 9, 55 f., 250, Ljudh. I § 543, jfr även Boberg, Ark. 12, 332). I detta fall kan dock även vokalens ställning i framljud ha spelat in, jfr Hesselman anf. arb. 213 ff., där även andra förklaringsmöjligheter till det svenska 'yrka' och dithörande anföras, och särskilt Wigforss, SH I, 77. Att för fsk:s vidkommande antaga förlängning ligger synnerligen nära till hands med hänsyn till de av Kock, Ark. 9, 55 f. anförda dialektförhållandena. — Vad så slutligen beträffar den omständigheten, att på *r* följande *i*, *ȳ* skulle ha förhindrat övergången, så må det först framhållas, att det ur hs. hämtade bevismaterialet härför är så ringa som möjligt. Likväl kan det ej förnekas, att antagandet *i* och *för* sig är synnerligen rimligt. Enligt Kock, Ark. 23, 195, Ljudh. I § 539 övergår *y* > *ø* framför *r* i Cod. Bur., jfr Ottelin, Cod. Bur. II, 43 f., när *i* (eller *ȳ*) icke följer i nästa stavelse (jfr dock Hesselman anf. arb. 232). Ett likartat förhållande kan spåras för HL, jfr Hultman, Häls.-l. 61, för cod. B. av SmL, se Björkman, Smål.-l. ljudl. 59, samt för Jöns Buddes bok, jfr Hesselman anf. arb. 237 f.

¹ Ändelsen 9, 4 beror antagligen på skrivfel.

² En övergång *y* > *ø* framför *r* har för fsk:s (Cod. Runicus) vidkommande antagits av Lyngby, Udsagnsord. böjn. 7 not 1, jfr även Machule 19.

Då därjämte enligt Hesselman anf. arb. 89 ff., 129 ff. i »uppsvenska» dialekter *y* bevarats framför konsonant + *i*, *i*, och enligt Hultman, Östsv. dial. § 1, 74 övergång av kort *y* till *ö* icke framkallats av ett *r*, efterföljt av *i*, *j*, torde man med något skäl kunna hålla före, att i sydsvenska och danska dial. övergången till *ø* försiggått senare i detta fall än då *i*, *i* ej följde.

Av särskilt intresse äro härvidlag SmL och den östgötiska Cod. Bur., då de dialekter dessa hss. representera ej tillhöra den »uppsvenska» målgrupp, där *i* och *y* bevaras i »ord av typen *vidia*», Hesselman anf. arb. 130 ff. — F. ö. är att jämföra vad som andrages i fråga om H § 116.

De av Thorsen utgivna textcodices till JL, VL och EL lämna ej något bidrag till spörsmålets besvarande, se Lis Jacobsen, Studier I, 68. — Jfr även Boysen, Voc. d. JL 46 f. Däremot är cod. AM 187, 8:vo av större intresse. Den uppvisar sål. med *ø* *før* (10 ggr, 2 ggr *fyr*), *førmeræ*, *førræ*, *først*, -æ, (adj.) *thør* (2 ggr), *thørræ* (därjämte 2 ggr *thiurt*), (verb) *thør* (imp., flera ggr, jämte 2 ggr *thyr*), *thørrer* 2 spi (däremot *thyræs* 3 spi, inf., vardera 1 gg), (subst.) *thørst*, *thørsten* (jämte *thyrstær* 3 spi 1 gg). Därjämte föreligger *y* i -*byrth*, *yrt* många ggr, (subst.) *myrk*, *syrcha*, -æ *mych*, *thyrkæ*, *thyrckæ*, *thyræ*, *thyrchæ*, i vilka ord *y* är väntat eller lättförklarligt, samt i *dyrnæ træ* 2 ggr. Härtill kommer nu *byries* 1 gg, vars beviskraft dock försvagas av den omständigheten, att *y* i andra ord varierar med *ø*, såsom av uppräknningen ovan framgår, samt av *ø* i följande former: *smørielsæ* flera ggr, *smøriæs*, där likväl vokalen kan vara analogiskt införd från pres. ind. och imp. *smør*, som är ganska vanlig (1 gg *smyr*). Verbet »smörja» uppvisar även annorstädes avvikande vokalisation, jfr Hesselman, De korta vok. *i* och *y* i sv. 132, 238, Hultman, Östsv. dial. § 1, 74. Om *byrje* se f. ö. Kalkar u. detta ord. — Framför *l* gestalta sig förhållandena i AM 187, 8:vo på följande sätt: *byld* (2 ggr), *byldæn*, *fyl* (imp., 3 ggr), *hyllæ træ*, i vilka fall *y* är väntat. Framför kakuminalt *l* *y* > *ø* i *sølf*, *quicsølf* (2 ggr). Därjämte föreligger *hyliæ* (1 gg), *hyl* (imp., 2 ggr). Formen *hyliæ* kan väl trots Hesselman anf. arb. 132 f. ej förklaras annorlunda än så, att övergången *y* > *ø* i förbindelsen -*yl̥*- fördröjts på grund av det följande *i*. Ty antagandet, att *l* i ljudförbindelsen -*yl̥*- vore

dentalt (eller blivit dentalt genom inverkan av det följande *i*), medför vissa svårigheter. Då t. ex. Åsbomålet har *ø* i 'hölja' etc., under det att däremot *y* kvarstår t. ex. i 'fylla', 'snylta', se Billing 23, 170, 179, så kan väl detta ej förklaras annat än utifrån en olika beskaffenhet av *l* i äldre tid inom de båda ordgrupperna.

Långt *y*-ljud.

51. Det samn. långa *y*-ljudet kvarstår såsom *y* i R.

Exempel:

subst. *asyn*¹ as 2, 16; 5, 13; 9, 7 (3 ggr), *asynæ uitni* KR 11, adj. *asynt* nsn KR 11; *dynde* as 9, 12; *fly* 3 spk 13, 3; *hyst* sup. 7, 6; *lyti* a, ns, np 5, 11, 12, 13 (2 ggr), 22 (2 ggr), *lytis botum* 5, 22; adj. *lytær* nsm 5, 11, *ulytum* dsm 5, 14 (2 ggr); *af ny* 7, 9; *rymæ* inf. 5, 16; *stypbarn*² ns 1, 21.

Anm. 1. Olika förklaringar ha lämnats till uppkomsten av *y* i *þy* dsn 1, 13; 2, 11, 14, 16 osv. 18 ggr, *foræ*, -e *þy at* 1, 3, 8, 9, 11, 23; 2, 8 osv. 23 ggr, *foræ þy* 4, 10, *þy at*³ 14, 1, *mæþ þy at* 5, 29: < *þiu genom *u*-omljud (Noreen, Aisl. gr.³ § 74, 6, Aschw. gr. § 508, 7, GgPh³ 4 § 204, 8, jfr även Kock, Ljudh. I § 567, Uml. u. Brech. 169), < *þiwi* i rel. obetonad ställning (Kock, Ark. 6, 21), < *þwiu (Noreen, Aschw. gr. § 65, 10, GgPh³ § 204, 8). Av dessa synes mig den förstnämnda mest tilltalande.

Anm. 2. Oviss är förklaringen till uppkomsten av *y* i *ysildæ* ns 3, 4. I övriga hss. föreligga följande vokalisationsformer enl. Schlyter s. 37 not 30 (Schlyters beteckning av hss. användes): A (= Cod. Had.) *ysaldæ*, BCDEFHIKL etc. *ysildæ* vel *ysildi*, N 24 *ysald*, MO etc. *uselde*, P *wsildh*, 32 *wsylde*, 23 *vsæl*, R *vsil* (QS etc. *fatigdom*). Det må dessutom nämnas, att det motsvarande adj. förekommer 2, 13 i Cod. Run., där följande varianter finnas (Schl. s. 31 not 3): A (= Cod. Had.) *usal*, BCEFKMOPQRS etc. *usæl* vel *usel* (I *armær*), samt 4, 13 (där Cod. Run. har lakun), sål. Schlyter

¹ *asun* 5, 22 är säkerligen skrivfel. Jfr dock Kock, Ljudh. II § 965 samt nedan § 75 anm.

² Jfr Noreen, Aschw. gr.³ § 455 anm. 2, Kock, Ljudh. II § 973 samt nedan § 88 anm. 1.

³ Här med betydelsen av koncessiv konjunktion. Denna betydelse förekommer sporadiskt både i fda. (jfr Kalkar IV, 333 b) och i fsv. (jfr Söderwall II, 751 u. *þy at* 4). *thyt* förekommer i samma användning i EL, jfr Lund, Ordforråd u. *thyt* och Kristensen, Ark. 17, 92.

s. 64, 5 med följande varianter (Schl. anf. st. not 47): A (= Cod. Had.) *usall*, C *ysæl*, EIMOS etc. *usæl* vel *usell*. — Av subst. finnas i det fda. lagspr. i övrigt följande former: *usæld* JL 1, 36, *üsæld* EL 1, 38. För *yseld* i ä. da. hänvisar jag vidare till Kalkar IV, 693 a, varifrån särskilt följande citat må anföras (förkortningarna enl. Kalkar): *thu akter alle menniskene ysældhe* KhS V, 445, där Kalkar uppfattar *ysældhe* sås. plur. och jämför det med fsv. *ysældir* Birg. uppenb. III, 49¹⁹. Detta torde ej vara av nöden, särskilt med tanke på följande exempel: *then fyrste menniskis yselde burdhe sigh i gardhen* Brandt 243, 26, samt *skodh myn offuergiffuelses oc ysældes gradh* Thottske Saml. nr 553 (4:to) 131'. — Betr. de fsv. formerna med växlande *u-* (*o-*) och *y-* hänvisas till Söderwall.

Noreens förklaring Aschw. gr. § 65, 9 av *y* i *ysald* såsom uppkommet genom utjämning vid en flexion **ysuld*: **wisaldar* är, såsom Kock i Uml. u. Brech. 68 not 1 uppvisat, föga antaglig. Kock föreslår själv anf. arb. 68 följande förklaring. Nom. ack. sing. **ūsuld*, uppkommet av **ūsōld*, **ūsāldu*, överfördes till nom. ack. plur., urspr. **ūsaldir*, **ūsældir*, varigenom ett **ūsuldir* uppkom. Detta blev genom yngre *i*-omljud till **ūsylidir*, samtidigt med att en till **ūsuld* bildad neutral *ia*-stam **ūsuldi* blev **ūsylidi*. Senare utvecklades **ūsylidir*, **ūsylidi* till **ūsildir*, **ūsildi*, liksom *yvir* blev *ivir* osv. Under förutsättning att det yngre *i*-omljudet ännu verkade i vissa trakter, övergick så **ūsildir*, **ūsildi* till **ysildir*, fsk. *ysildi*, och *y* överfördes analogiskt till fsk. *ysaldæ*, fsv. *ysæld*.

Kock framställer emellertid denna förklaring med reservation. En svårighet ligger givetvis i antagandet av överföring från sing. till plur. av stamformen **ūsuld-*, som över **ūsylidir*, **ūsildir* gett **ysildir*, samtidigt med att den regelrätta pluralformen **ūsældir* fortlevat. Vokalisationsformen **ūsuld* föreligger ej i östnord., ett faktum, som antyder, att den ej haft någon större expansionskraft. För övrigt bör man säkerligen ej tillskriva pluralen alltför stor betydelse i fråga om detta ords vokalisation. Hos Söderwall finnas blott tre fall antecknade; beträffande fda. jfr ovan. Av samma anledning torde man kunna betvivla, att stamformen med *u* komme att ligga till grund för den neutrala *ia*-stamsbildningen. Däremot torde ej något hinder möta i fråga om övergången *y > i* i relativt svagtonig ställning, då ju denna ljudlag enligt Kock, Ljudh. I § 524, jfr även Noreen, Aisl. gr.³ § 140 o. där cit. litt., Aschw. gr. § 101, 1, kan ha verkat redan i sen urnordisk tid och följaktligen även vid den tid, då ett **ūsuldir* blev **ūsylidir*.

I Uml. u. Brech. anf. st. antydes emellertid även, att *y* i *ysaldæ* etc. möjligen kan vara överfört från *ȳsling*¹. Härvidlag är även att erinra om att enligt Olséni 15 och Billing 31 i mod. sk. dial. förekommer verbet *ȳsla se* 'beklaga sig'.

¹ Med denna vokalisation finnes ordet förtecknat från da. Rimkr. hos Jacobsen, Studier I, 122.

Då Kock, som nämnts, framställt sin förklaring med en viss reservation, vill jag här föreslå ytterligare en förklaring till förekomsten av *y* i förevarande ord.

Got. har motsvarande ord under formen *unsēlei*. Denna form saknar, liksom så många andra got. abstrakter på *-ei*, direkt motsvarighet i de övriga germanska dialekterna. Dess närmaste anförvant är fvn. *sæla* 'Stilling som gjør et Menneske lykkeligt', av **sāljon*. Se betr. förhållandet mellan *in-* och *jon-* stammar Brugmann, Grundriss² II, 1 § 229, Wilmanns, Deutsche Gr. II § 198 o. där cit. litt. Med got. *sēlei*, fvn. *sæla* kan jämföras got. *bleiþei* f. 'güte', fvn. *blīða* f. 'Venlighed', got. *bairhtei* f. 'helle', fvn. *birta* f. men även *birti* f. 'Klarhed' osv. Det torde sålunda ej vara för djärvt att antaga en förnordisk *in-*stamsbildning till adj. fvn. *sæll*, särskilt om man betänker, att i de nordiska språken fem. abstrakter på *-iða* bildats vid sidan av eller helt undanträngt *in-*stammar. Jfr Tamm, Fem. på *ti* och på *iþa* 43 samt där anförda ex., såsom *fýst* och *fýsi*, *girnd* och *fégirni* (got. *faihugairnei*) osv.

Jag förutsätter sålunda ett förnordiskt **unsælīn* jämte **unsæliðō*, vilka genom kontamination givit **unsæl(i)ðīn*. En kontamination av liknande slag föreligger i *Gelūbdnis*, av *Gelūbde* och *Gelōbnis* (Paul, Prinzipien⁴ 161).

Emellertid är det naturligtvis även möjligt att anse *ysildi* etc. såsom en *ia-*stamsbildning till ett germ. **unsæliðō*. Även denna uppfattning låter förena sig med den åsikt om uppkomsten av *y*, som nedan utvecklas.

Jag antar nämligen, att, medan **unsæliðō* utvecklade sig till **ūsūldu*, **ūsūld*, akcenten på *æ* i **unsæl(i)ðīn* tidigt nedsjönk till infortis, varigenom framgick ett **ūseldi*, **ūsildi* (jfr Noreen, Aisl. gr.³ § 131 o. där cit. litt.). Det på så sätt uppkomna *e-*, *i-*ljudet framkallar som bekant enligt allmänt vedertagen uppfattning¹ ej omljud, jfr t. ex. Kock, Uml. u. Brech. 65. Att emellertid det i förevarande fall uppkomna *e-*ljudet övergick till omljudsverkande *i*, kan bero på det i följande stavelse befintliga *i-*ljudet jämte pænultimas svagton. Härmed kan jämföras t. ex. den inverkan, som ett följande *i* under vissa förhållanden har på ett föregående *æ* i östnord., varom se Kock, Ljudh. I § 278 ff., Noreen, Aschw. gr. § 102 o. där cit. litt. samt ovan §§ 31, 32. Vidare är att erinra därom, att i isl. ett *e* i ej fortisbetonad stavelse under inverkan av ett *i* i följande stavelse övergått till *i*, t. ex. fisl. *einberni*, nisl. *einbirni*, se Gislason, Oldnord. Formlære 13 f., Leffler, Tff NR 2, 290 f., Kock, Ark. 4, 171 ff. I sammanhang härmed bör måhända ock ses isl. *apili*, som uppstått ur **ađalja* med semifortis på andra stavelsen. Här har det genom *i-*omljud uppkomna *æ* övergått till *i* först efter den yngre *i-*omljudsperiodens slut. Dock kan i detta fall enbart försvagning av pænultimas akcent från semifortis till infortis ha

¹ Jfr dock Pipping, SNF VII, 1 s. 18 ff.

framkallat övergången (Kock, Uml. u. Brech. 107). -- Med ovan förutsatta ljudutveckling kan i någon mån jämföras den av Walde, Germ. Auslautgesetze 94 antagna urgerm. övergången $a > i$ i obetonad mellanstavelse genom assimilation med ett i (i) i den föregående stavelsen. Jfr härom även Hultman, Håls.-l. 85 not 2.

På så sätt har *ysildi* uppstått, varifrån y överförts till *ysæld* osv. Å andra sidan har ultimas vokal i detta ord överförts till *ysildi*; därigenom förklaras sålunda t. ex. *ysaldæ*.

Om Noreens uppfattning av *vesall*, *usal* i Aisl. gr.³ § 61 är riktig, enligt vilken frånvaron av i -omljud förklaras därmed, att semifortis blivit infortis före i -omljudets inträdande, så skulle man möjligen kunna tänka sig, att även i ett **unsælið* det germ. $æ$ blivit e på grund av tidigt inträdande svagton i senare kompositionsleden. Jfr emellertid Kock, Uml. u. Brech. 133 f., Noreen, GgPh³ 4 § 51, 3.

Ehuru *ysildi* mycket väl kunnat erhålla sitt y från *ysling* och verbet *ysla*, håller jag det dock för troligt, att dess y till en del uppkommit på ovan framställda sätt. Ett stöd för min uppfattning av den utveckling till omljudsverkande i , som ett e i svagtonsställning, följt av i i nästa stavelse, undergår, finner jag nämligen däruti, att omljudet i första stavelsen i isl. *erfiði* jämte hithörande nordiska former på detta sätt får sin förklaring.

Fvn. *ærfiði*, *erfeðe* förklaras av Noreen i Aisl. gr.² § 65 enligt regeln, att ett urspr. starktonigt i (i), som blivit svagtonigt, verkar omljud. Härtill hänvisas ännu i Aschw. gr. § 180 anm. 5, men i Aisl. gr.³ § 62 är detta ord struket.

I SAOB II sp. A 2200 (under *arfvode*) uppges *är-*, *er-* bero på omljud, framkalladt af det i af. ingående i . Man antager här tydligen en avljudsväxling i suffixet. Jfr härmed Noreen, Aschw. gr. § 63, 3, Kock, Ljudh. I § 387 och Olson, Fragment XXVII.

Det bör emellertid framhållas, att motsvarande former inom övriga germ. dialekter ej ge vid handen, att dylik avljudsväxling förelegat (got. *arbaiþs*, fsax. *arbêdi*, fht. *ar(a)beit*, ags. *earfoþ*, *earfeþe*, ffris. *arbed*).

Den skiftande vokalisationen i detta ords pænultima förklaras som bekant utifrån akcenten. Se Kock, Ljudh. I §§ 504, 511 o. på dessa ställen anförd litt., Noreen, Aisl. gr.³ §§ 54, 3, b, 61, 144, 1, 5, 145 a, 1, Aschw. gr. § 74 anm.

Ordet har sålunda haft på pænultima dels fortis, dels semifortis, vilken senare (jfr t. ex. Noreen, Aisl. gr.³ §§ 61, 145 a, 1) nedsjunkit till infortis. Vi torde sålunda vara berättigade anta, att semifortis redan så tidigt (alternativt) blivit infortis, att *ai* ej hunnit övergå till a , utan blev e , i (Noreen, Aisl. gr.³ § 132), vilket därefter i överensstämmelse med min ovan givna regel blev omljudsverkande.

Emellertid kan ifrågavarande e även ha uppstått vid förkortning av dift. *æi* (Noreen, Aisl. gr.³ § 145 a, 1), vilket således förlägger övergången från semifortis till infortis något längre ned i tiden.

På liknande sätt, således utan antagande av olika avljudsstadier, är måhända att förstå omljudsväxlingen fsv. *ænlite*: fsv. *anlite*, fno. *andlæte* (jfr Noreen, Aisl. gr.³ §§ 61, 159, Kock, Uml. u. Brech. 105).

Kort ø-ljud.

52. Det samn. korta ø-ljudet kvarstår såsom ø.

Ett fåtal fall föreligger, delvis ovissa eller flertydiga. De äro:

*genum*¹ 9, 17, *gønæm* 11, 11; *gør* 3 spi, se § 28; *hoggær* 3 spi 10, 1 (jänte *hoggær* 4 ggr, se u. kort a-ljud § 41), *hoggæt*² nsn 11, 5 (jänte *hoggit* 10, 4); *køfæn*³ *rakke* as 9, 21; *øhse* ns 7, 8 (2 ggr); *ørtøh*⁴ np 9, 7, *ørtøh man* ns 5, 9.

Anm. Etymologiskt oklart är *al gørlæ* ns 8, 1. Likaså är det ovisst, i vad sammanhang *al* står med ordet *gørlæ*. Snarast synes det vara så, att *al* ursprungligen är en glossa, avsedd att förklara det redan tidigt oförståeliga *gørlæ* och som sedan influtit i R:s text. H har *styria oc gørlæ oc hwal*, men *oc gørlæ* »subiectis punctis notata sunt, ac postea deleta» (Schlyter s. 147 not 20, jfr sammastädes yngre läsarter). I varje fall synes tillägget *al* syfta på en slemmig och hal fisk, och detta skulle möjligen kunna berättiga till att ordet sammanställas med *gor*, vilket bl. a. (i shetländskan) kan ha betydelse-

¹ Kock, Ljudh. II § 588, jfr PBB 18, 480. ø kan dock även gå tillbaka till gammalt ø (< *gaʀunum), jfr Kock, Ljudh. I § 491. Det förtjänar dock måhända anmärkas, att supradentaliteten plägar försvinna i svagton, jfr t. ex. Kock, Ark. 9, 254 ff.

² I detta fall föreligger möjligen s. k. palatalomljud, jfr Kock, Ljudh. II § 583, 3, Uml. u. Brech. 95.

³ Ordets härkomst är oviss. Åtskilliga ha antagit lån, se t. ex. Bugge, Vikingerne II, 163, Kristensen, Fremmedordene 31, Fischer, Lehnwörter 91. Varifrån det i så fall skulle ha kommit, är svårt att säga; emot lån talar även den starka utbredningen i de moderna skandinaviska dialekterna, jfr Rietz u. *kövan*, Aasen u. *kovern*, Vendell u. *kövræn* (*köverhund*, *köver-racka*). Mera tilltalande är då Dahlerups förslag till etymologi (se Fischer anf. arb. 232), ehuruval det ej synes fullt säkert. Den omljudda vokalen är väl att förklara enligt Noreen, Aschw. gr. § 63, 3.

⁴ Ordets etymologi är som bekant given av Lidén hos Larsson, Södermannal. spr. I, 49. Angående samn. ø i detta ord se Noreen, Aschw. gr. § 59, 7, Ggl'ph³ 4 § 27, Kock, Ljudh. II § 584, jfr även Pipping, Gotl. studier 127, Olson, Utdrag ur MELI. XVI. ø-vokalen kan emellertid förklaras även på annat sätt, jfr Kock anf. st. Att ø i 'öre' kunnat påverka 'örtug', framgår bl. a. av att finskt *aurto*, *aurtua* uppstått ur ett *aruttuo under påverkan av urnord. *auria-enl. Karsten, Ark. 22, 197 f., som påpekar, att denna metates alternativt kan ha försiggått redan i det långivande språket.

sen: 'slimet masse, som skrapes av fisken', se Torp, Nynorsk et. ordb. u. *gor*, där även anföras fisknamn som *gorvelta*, *gorkyla*, *gor-kime*, *gorlöya* samt från sv. dial. *gorrpamp*.

Långt ø-ljud.

53. Det samn. långa ø-ljudet kvarstår liksom det korta såsom *ø*, säkerligen i vissa fall förkortat.

Exempel:

*asøræs ep*¹ 7, 11; *bøn* a(d)s 8, 2; KR 1; *bøndær* n, ap KR 2; 3 (2 ggr); 23; 25; *bøtæ*, -e inf., 3 s, ppk 1, 14 (2 ggr), 17, 19 osv. 129 ggr², *bøtær* 3 spi 5, 26; 14, 1, *bøtæs* 3 s, ppi(k) 3, 12; 5, 12, 14 (3 ggr), 17 osv. 8 ggr, [*bøttær* nsm 5, 9, *bøt* nsn 5, 15, sup. 5, 29, nsf KR 2³]; *døtær* np 1, 22, *døttær* ap 1, 23; *fatøkær*⁴ nsm 2, 13; *føtær* ap 5, 10; *føpæ* inf. 3, 4; KR 2, -r 3 spi 5, 19, 21 (2 ggr), [*føt* nsn 1, 2 (2 ggr), 3; 5, 9, *hema*, -æ *føt* asn 7, 7; 11, 1]; *pløhær* 3 spi KR 6; *re[p]døht* n, asn KR 6 (2 ggr); *røktæ* inf. 7, 4; *uanrøht* as 15, 1; 16, 4; *sløkefriðu* *døtær*⁵ as 13, 7; *tilkømd*, *til kømd* a, gs KR 19 (2 ggr); *tøkær* nsm 7, 6, *tøk* nsf 7, 6.

Anm. 1. Genom felskrivning står *foræ* för *føræ* 5, 29, *fot* för *føt* 1, 2 (jfr inl. § 6).

Anm. 2. Oklart är *fløhæ las* as 10, 1. Då Ihre (jfr Schlyter i Ordb. u. *fløghæ las*) för ordet till *flage* 'pars avulsa, fragmen', kan detta vara möjligt endast under antagande av att *k* i detta ord redan blivit klingande spirant, vilket är föga troligt, jfr § 161.

Ur ljudhistorisk synpunkt lika betänklig är Lunds med tvekan i Ordforråd 34 framställda uppfattning. Han för ordet till isl. *fló* 'et lag af sådant, som lægges det ene ovenpå det andet, opstablet'. Detta tillhör samma ordgrupp som nyssnämnda *flage*, jfr f. ö. Falk-Torp, Et. W. 231, 238, Fick⁴ III, 250. — Likväl synes det, som om man, ifall man ej skall utdöma *fløhæ las* såsom felskrivet, ej

¹ Jfr *asucæru ep* m. m. § 42. Om bildn. *g(u)ore* se Olson, Fragment XI.II f. och därsammast. s. XLIII not cit. litt.

² KR 21 står på ett ställe *bætæ* genom felskrivning; endast den ena sidostaven har blivit utsatt.

³ *bøt* 5, 9 är fel för *bøtæ(æ)* 3 spk. Hela det ifrågavarande uttrycket, som i H (Schlyter s. 84, 4) lyder *bøtæ haluæ bøtær hwær sum saghat ær. oc etc.*, är säkerligen en interpolation; enl. Schl. s. 84 not 52 saknas *bøtæ* — *oc* i hss. CDFGHIKLMNOPQS etc., *bøtæ* — *saghat ær* i R (Schl:s bet. för hss. användes).

⁴ Jfr Hultman, Häls.-l. 37 not 1.

⁵ Falk-Torp, Et. W. 1059.

har något annat val än att anknyta till ifrågavarande ordgrupp. Man kan möjligen i så fall tänka sig, att det framgått såsom en kompromissform mellan ett *flōhi och ett *flagōn. Ordet blir i varje fall ett *ᾱπ. λεγ.*; det av Rietz u. *flag* anförda *flōke*, *flōge* kan ej omedelbart identifieras med detsamma.

A n m. 3. Olika förklaringar ha givits till formen *lōt* 3 spreti 5, 17 (2 ggr). Densamma förekommer två ggr i fsv., nämligen i Själen's tröst 247, 306 (FSS 19), men är vanligare i fda. (jfr Lyngby, Udsagnsord. böjn. 23 not 8, Noreen, GgPh³ 4 § 242, a). I Aschw. gr. § 544 anm. 2 menar Noreen, att det fsv. (och väl även fda.) *lōt* har *o* från en i-omljudd konj. (jfr Lis Jacobsen, Studier I, 54), ett antagande, som dock är föga sannolikt med hänsyn till den ringa förekomsten av omljudd pret. konj. i östnord. överhuvudtaget (jfr t. ex. Noreen, Aschw. gr. § 564 anm. 6, Kock, Uml. u. Brech. 142 ff.). Det fda. *lōt* åter förklarar samme förf. i GgPh³ 4 anf. st. uppkommet genom labialisering på samma sätt som *meræ* i fda. blir *møræ*, *hetæ* *høtæ* osv. För här föreliggande form måste denna förklaring avvisas redan av den anledning, att någon dylik labialisering ej förekommer i de äldsta fsk. hss. Kock å sin sida menar i Ljudh. I § 233, att efter mönstret av *falla* : *fōl*, *halda* : *hōlt* till *lata* väl nybildats ett *lōt*. För denna hs:s vidkommande är man dock ej berättigad till ett dylikt antagande, då man näppeligen kan ansätta *fōl* och *hōlt* såsom former, hemmahörande i R-skrivarens språk.

Under det man sålunda i andra fall kan tillämpa Kocks förklaring, bör väl en annan grund till *o*-vokalisationen sökas här. Kan man möjligen tänka på ett (mer eller mindre tillfälligt) sammanfall med verbet 'ljuta', isl. *hljóta*, vars pret. ju regelbundet i fästn. heter *lōt*? Man får då utgå från den användning av detta verb som hjälpverb, vilken förekommer flerstädes, t. ex. *liuta sælia æller kōpa*, se Schlyters Ordb. u. *ljuta*, jfr även Söderwall, samt även är vanlig i mod. dial., se Rietz u. *liauta*.

Kort *o*-ljud.

54. Det samn. korta *o*-ljudet fortlever, försåvitt det ej genom analogisk utjämning avlägsnats, såsom *o*, med det undantag, som i nästa § angives.

Hithörande fall äro:

hofoplōt a, d, ns 1, 6¹; 2, 10, 12, 13 (2 ggr) osv. 11 ggr -*ær* ap 2, 13, *hofopsak* as KR 21; [*af-*, *bens*, *næfæ*, *skoh*, *stangæ*, *stens*]

¹ Jfr Thorsen s. 5 not g.

*hog*¹ as, p 5, 28, 16 (2 ggr); 10, 4, 5; 5, 14, 26, 16; *loh* n, ap 1, 17, 25; 2, 1 (2 ggr), 3 osv. 44 ggr, *uinningæloh* ap 8, 3, vartill de analogiska formerna *loha*, -e gp KR 20; 10, *lohum* dp. 1, 7, 8, 12 osv. 15 ggr, *ulohum* 3, 22 (2 ggr)²; *nokre* npf KR 25, -æ npm 7, 4³, apm 7, 11, *nokrum* dsm 13, 6; KR 12.

För de osynkoperade formerna av det sist anförda ordet se under *ā* § 45, jfr f. ö. där cit. litt.

Hultman har i Östsv. dial. 94 ff., Häls.-l. 65 ff. velat hävda, att *o* spontant utvecklats till *a* med vissa undantag. Det är emellertid givet, för att nämna ett argument, som i detta sammanhang ligger nära till hands, att i samma mån man anser Hultmans uppfattning av ordet för 'huvud' mindre antaglig och ger företräde åt den av Kock framställda meningen (Ljudh. I § 493, Uml. u. Brech. 234), den förres teori för den spontana utvecklingen av *o* blir mindre hållbar. För övrigt må hänvisas till v. Friesen, Nord. studier 274 ff., Kock, Ljudh. I s. 419 not 1 samt framför allt Olson, Ark. 28, 310 ff.

55. Det samn. korta *o*-ljudet har i fortisstavelse blivit *ø* framför supradentalerna *r* (, *l*) och *n*. För *l* saknas exempel.

Följande fall föreligga:

a. *børn* n, ap 1, 5 (2 ggr), 6 (4 ggr), 10, 12 osv. 28 ggr, *børnæbørn* np 2, 9, *barnæbørn* ap 2, 5, 8, 9, vartill de analogiska formerna *børn* ns 3, 20, *børnum* dp 1, 6, 17, 21, 23 osv. 6 ggr, *syzkinæ børnum* KR 11 (2 ggr), *børnæ* gp 1, 23; 3, 1 (2 ggr), 3, *børnæbørn* np 2, 9, *børnæ børnum* dp 2, 9⁴; verbaladj. *gør* m. fl. former, se under *æ* § 28; *ørtoha* np 9, 7, *ørtoh man* ns 5, 9, se under *ø* § 52.

¹ Om *hoggæ* inf. m. fl. former av verbet se under *ā* § 41.

² Däremot märkas: *lahbæp* 3, 7 (2 ggr), -*bupit* 2, 14; 3, 7, *lahdah* 1, 19; 4, 1 (2 ggr), *lahfasta*, -æ KR 20; 1, 19; 2, 1; 3, 7, 9, *lahfastum* KR 7; 8 osv. 7 ggr, *lahstæfnu* 9, 14 (2 ggr), 19 (6 ggr); 12, 4; 15, 6, *lahstæfnu dahi* 12, 4, *lahlekæ* 14, 4, *lahæ forfal* KR 11, *lahahæfþ*, *lahæ*, -a *hæfþ* 3, 5; 4, 15 (6 ggr), *lahe mannum* KR 12.

³ Jfr Thorsen s. 42 not c.

⁴ Däremot *barnæbørn* 2, 5, 8, 9, *barnebørnum* 2, 9, *barnæbarn(s)*, *barnæ barn* 2, 5, 6 (2 ggr); 3, 10 (2 ggr), *barn* dessutom i sing. många ggr.

b. *gonum*, -*æm* 9, 17; 11, 11, se under *ø* § 52.

Till utvecklingen av *o*-ljudet i fsv. (fda.) se Kock, Fsv. ljudl. II, 469 ff., Ljudh. I § 488 ff., Uml. u. Brech. 231 ff. samt på sist anf. ställen cit. litt.

Långt *o*-ljud.

56. Det samn. långa *o*-ljudet har, eventuellt med mellanstadiet *ø*, i relativt oakcentuerad ställning övergått till *u* i ordet

hun 1, 1 (4 ggr), 6, 8 (2 ggr,) 9 (2 ggr), 10; 2, 2, 7; 6, 11 (2 ggr) osv. 35 ggr.

Jfr Kock, Ark. 5, 97, Ljudh. I § 507 ff., särskilt § 511, II § 762, Uml. u. Brech. 157, 237, Noreen, Aisl. gr.³ § 144, 5, Aschw. gr. § 112 anm. 1 och på dessa ställen anförd litt. Möjligt är givetvis, att *hun* uppstått även redan i samnordisk tid i överensstämmelse med Hultmans framställning i Häls.-l. 51 noten. Då emellertid även den starktoniga formen av pronominet fortlevat, jfr Hultman anf. st., Kock, Ljudh. II § 762, kan *hun* ha uppstått även i särspråklig tid.

Om de synkoperade formerna av pron. 'någon' se under *ø* § 54, om de osynkoperade under *ā* § 45.

Kort *o*-ljud och kort *u*-ljud.

57. De samn. korta *o* och *u* behandlas här tillsammans, emedan i många ord under samn. tid en regelbunden växling mellan *a*-omljudda och icke *a*-omljudda former inom paradigmet ägde rum. I en del ord har därjämte en dylik växling på analogisk väg införts.

Resultatet av denna ursprungliga, regelbundna växling har blivit högst olika i olika nordiska dialekter. Utgångspunkten för min framställning av *ø*- och *ū*-ljudens förekomst i R är den regelbundna växling mellan *ø* och *ū* inom paradigmet, som framkallas av *a*-omljudet, i de ord naturligtvis, där en dylik växling kan förutsättas. *A*-omljudet uppfattar jag i överensstämmelse med de av Kock uppställda reglerna (jfr Uml. u. Brech. 14 ff. och där cit. litt.).

En från Kocks i väsentliga punkter avvikande uppfattning av *a*-omljudet har framställts av Hultman i Häls.-l. 182 ff.; jfr med hänsyn härtill Kock, Ark. 26, 97 ff., Olson, Ark. 28, 291 ff.

Hultmans uppfattning har akcepterats av Noreen, GgPh³ 4 § 31, a, α , jfr även Sandström, Studier över utvecklingen av fsv. $\ddot{o}$ ock $\ddot{u}$ s. 80 ff.

I förbigående kan nämnas, att i senare tid ännu en tredje uppfattning av α -omljudsfrågan framlagts, nämligen av Bremer i IF 26, 148 ff. Bremer strävar framför allt efter att få till stånd en enhetlig förklaring av de s. k. α -omljudsföreteelserna och går i denna sin strävan så långt, att han så att säga fullständigt vänder upp och ned på den allmänna uppfattningen av desamma. Han lämnar sålunda en övergång $i > e$ helt å sido och utgår från urgerm. $\ddot{e}$ (av ieur. e) och urgerm. o (av ieur. u , sonant likvida eller nasal), vilka båda ha benägenhet att övergå till, förträngas till i och u , vilket emellertid hos de nord- och västgerm. stammarna genomfördes, blott då ingen öppen vokal följde i nästa stavelse eller då mellan den följande vokalen och e , o stod ett i , $\ddot{i}$ eller en till första stavelsen hörande nasal. Frånsett det oegentliga i att helt bortse från den faktiskt förefintliga övergången $i > e$ är Bremers bevisföring ej bindande. Det kan naturligtvis ej alls vara metodiskt oriktigt att antaga exempelvis en övergång $o > u$ framför nasal + konsonant, samtidigt med att man fasthåller vid att en övergång $u > o$ framför α hämmats framför samma förbindelse. De alternativ, som Bremer uppställer anf. arb. 159 f., äro följaktligen oriktiga, och de belägg han i det följande anför för en övergång $o > u$ i lånord giva sålunda ej vid handen, att det ieur. u nödvändigt måste fortsättas med ett urgerm. o . För att nå en enhetlig uppfattning måste Bremer offra enhetligheten i annat avseende: de ieur. e och i fortsättas av urgerm. $\ddot{e}$ och $\ddot{i}$, under det att ieur. u fortsättes av urgerm. o , något varpå Bremer själv är uppmärksam. Och slutligen förefaller det föga rimligt, att man först haft en spontan övergång $u > o$ i alla ställningar, även t. ex. framför nasal + kons., därefter en likaså allmän benägenhet för övergång $o > u$. Av nu anförda och även av andra skäl är Bremers försök till förklaring att bestämt avvisa.

58. Det hithörande materialet framlägges i tre huvudgrupper. Till den första föras de ord, i vilka rotvokalen konstant är u och som sakna förutsättning för α -omljudets inträde. Till den andra höra de, som uppvisa rotvokalen o , utan att denna tillkommit genom α -omljud. Till den tredje huvudgruppen åter

hänföras de ord, vilkas rotvokal varit underkastad *a*-omljud, helt och hållet eller blott i vissa former inom paradigmet, samt därjämte de, som på analogisk väg erhållit en växling *o* : *u* (resp. *o* för *u*).

I. Samn. *ũ* i ord, vilka ej i någon form varit underkastade *a*-omljud, kvarstår regelbundet såsom *u*.

a. *ũ* efterföljes av nasal + konsonant (resp. lång nasal):

afund as 7, 13; *brunni* ds 5, 17 (2 ggr), *brunnin* as 5, 17, *brungærþæ* 3 spk 9, 20; *bundnæ* asf 7, 18, *ubundæn* asm 7, 4; *drukna*¹ 3 spi 5, 17; *hund* n, as 5, 22; 9, 2, *hunz* gs 5, 18, *hundum* dp 11, 7; *hundrapæ*, *-æþæ* 1, 6, 7; *kunnum*² dp 3, 9, *ukunnum* dsm 3, 7, *ukunnæræ* komp. KR 11; *kunt* nsn KR 10; *lund* npr KR 1; [*aldræ*, *andræ*, *-a*, *huilkæ*, *samma*, *-æ*, *þe*, *þæsi*] *lund* 16, 1; 3, 2; 4, 7; 7, 11; 9, 20; 13, 5; 16, 1; 9, 9; 5, 9; 10, 4; 11, 5; 10, 4; KR 11; 12; 21, [*allæ*] *lundæ* 7, 12; *munhæfþe* ns 4, 7 (2 ggr); *ræuæ ungæ* ap 11, 6; *stund* as 6, 11; *sundær* KR 10; *tungu* as 5, 10; *um* prep., adv. 1, 4, 15 (2 ggr), 22 osv. 44 ggr; *undir* prep. 7, 6; 9, 21, *undistandæ* inf. 4, 15; *undæn* adv. 7, 11; 17, 6; KR 11; 19; *-ung* i *kunung* etc. se strax nedan, *þriþung* as 2, 15, *þriþiungs* gs KR 23.

b. *brutstok*³ as 1, 13; 2, 1; *kunung* ns 5, 7, 8, 17 osv. 7 ggr, *-i* ds 1, 14, 19; 4, 3, 5 osv. 9 ggr, *-e* ds 7, 9, *-s* gs 2, 15; 4, 1 (2 ggr); 5, 18, 25 (2 ggr) osv. 28 ggr, *kununs* gs 4, 3; 5, 25; *sundi*⁴ 3 spreti 7, 5, *-s* 3 spreti 10, 2, *sund* npn 10, 2; *up* adv. 7, 20; 9, 17 (2 ggr), 18 (4 ggr) osv. 17 ggr, *upbrytit* sup. 4, 6, *uphængiæ* inf. 7, 21, *upsihia* inf. 17, 4, *uppi haldæ* inf. 3, 22; 4, 11, *haldæ uppi* 3 spk 17, 2.

c. *ulf* as 5, 21. Jfr Kock, Uml. u. Brech. 14 f. o. där cit. litt.

II. Samn. *ö*, som ej tillkommit genom *a*-omljud.

a. *ö*, som uppstått vid assimilering av nasal med följande tenuis (jfr Kock, Ark. 11, 315 ff., Ljudh. II § 641, Noreen, Aschw. gr. § 84, 1, a), kvarstår såsom *o*:

¹ Jfr Kock, Ark. 11, 317, Ljudh. II § 641, Noreen, Aschw. gr. §§ 84 anm. 1, 235, 1, c.

² Om *kynni mæn* 5, 29 se s. 67 not 1.

³ Ordets förra led återgår väl på verbet *brytia* (jfr Schlyter, Ordb. u. *brytstokker*) liksom *spur-* i *spurdaghi* på *spyria* osv., se Hellquist, Ark. 15, 232.

⁴ Jfr *syndi* § 46, h.

þokkæ, -a n, as 9, 5, 7 (3 ggr); 13, 3 (2 ggr), *þokka bot* as 9, 7, *þokka* [bot]¹ 9, 7, *þokka bætær* ap 5, 20; 9, 7 (2 ggr), *þokka lande* ds KR 6.

b. *ö*, som uppstått ur långt *o*-ljud genom förkortning, varom se Kock, Ljudh. II § 644 o. där cit. litt., Noreen, Aschw. gr. § 90, 3 (jfr även nedan § 61), kvarstår såsom *o*:

got, *æmgot* n, as n, adv. 7, 19; 9, 7 (5 ggr) osv. 9 ggr; 2. 16 (3 ggr).

Anm. Om *hun* se § 56. — Huruvida *ō* eller *ö* föreligger i *husætoft* as 4, 11 (3 ggr); 17, 6, *husætoftæn* g (a?) s 4, 11, *husæ-*, *huse-toftænæ* ap 4, 1, as 4, 11, a (g) s 4, 11, *husætoftær* ap 3, 12, *toftæ gærþæ* as 9, 18, kan ej avgöras, jfr Kock, Ljudh. II § 743.

c. *ö* har uppstått ur *au* i rel. oakcentuerad stavelse, se Kock, Ljudh. II § 645 ff. o. där cit. litt., Noreen, Aschw. gr. § 81, 2.

α. Det samn. *ö* kvarstår såsom *o*:

ok konj., adv. 1, 1, 2, 3 (3 ggr) osv. passim; sås. adv. förekommer *ok* inalles 20 ggr; *ørtoha*² np 9, 7, *ørtoh man* ns 5, 9.

Anm. Ovisst är, huruvida hit hör även *bort* 1, 11, 10 (2 ggr), 13 osv. 39 ggr, -*o* 7, 11 (2 ggr), -*æ* 7, 8. Jfr om H § 124, II.

β. Det samn. *ö* har framför *v*-ljud blivit *u*:

ualruf as 5, 27.

Jfr med hänsyn till denna övergång Kock, Ljudh. II § 652; om ev. annat avljudsstadium se Noreen, Ark. 1, 173 not 1 och Aschw. gr. § 81 anm. 1.

d. *ö*, som uppstått ur *ua* i infortisställning framför *l*, *r* och *m* i överensstämmelse med den av Kock, Ljudh. II § 649 o. s. 416, jfr även Ark. 11, 339, 26, 112, Uml. u. Brech. 195, givna regeln,

α. kvarstår såsom *o*:

*tolf*³ 1, 2, 14, 27 (2 ggr) osv. 21 ggr, *tolfta* asm KR 14; *horo*⁴ 7, 5; 9, 7, *e horo* 3, 21.

¹ Jfr Schlyter s. 159 not 86.

² För detta ord uppställer Noreen, Aschw. gr. § 81, 2 anm. 1 alternativt annat avljudsstadium. — Med hänsyn till ordets akcentuering som kompositum se Olson, Fragment XCI.

³ Annorlunda Noreen, GgPh³ 4 § 229.

⁴ Jfr Kock, Ljudh. II § 649, Uml. u. Brech. 193; ordets vokalisation kan dock, såsom framgår av Kock anf. ställen och där gjorda hänvisningar,

þ. har analogiskt utbytt mot *u* i *kum* 3 spreti 6, 11 (för verbets övriga former se nedan).

Anm. 1. I detta sammanhang må även nämnas lånorden *biskop*, -s, -e KR 1; 2 (2 ggr); 3 osv. 13 ggr, *ærkæ*-, *ærkebiskop*, -s, -e 2, 15; 4, 1 (2 ggr), 3, 4 (2 ggr); 5, 18 osv. 14 ggr, *torh* i *torh-køpe* ds 7, 8, jfr Kristensen, Fremmedordene 29, 21 o. där cit. litt. Såsom lån är även att betrakta *opinbarlika* KR 19, jfr Hultman, Håls.-l. 314, Kristensen 64. — Om *kostnæ* se nedan s. 89.

Anm. 2. *af* i uttrycket *taki sæ byrþi af han gar* 8, 1 (hos Thorsen med komma framför *af*) är ej konj. (= *of*), se Leffler, Ant. Tidskr. f. Sv. V, 216 ff., 269.

III. Samn. växling *ö:ÿ*.

För överskådlighetens skull uppdelas här materialet på olika avdelningar efter arten av den (de) på stamvokalen följande konsonanten (konsonantförbindelserna), samtidigt med att de olika ord- och böjningskategorierna hållas i sär.

a. Framför *r* och *r*-förbindelser.

Neutr. *a*-st.:

borþ as 1, 13; 2, 1, *stiborþ*, -*boþ* (för -*borþ*) as 12, 4 (4 ggr); *gor* ns 9, 8, *gornipins* gs 9, 8; *horn* as 5, 18. *altræ horn* ns KR 2; *hors* ns 5, 22, np 9, 3, *horsum* dp 9, 11, *stopþors* as 9, 12, -*um* dp 9, 11; *korn* n, as 4, 10; 9, 14, -*e* ds 9, 18, *korngiald* as 9, 3, 6, 7, 13, 14; *þorp* as 4, 7, -*e* ds 9, 16, *þorpemarka* np 9, 16.

Subst. med mellanvokal:

morþare ns 7, 15.

Adv. o. prep.:

for prep. 5, 25, *foræ*, -*e*¹ adv., prep. 1, 13, 14, 18, 19; 2, 1, 3, 13, 14 (3 ggr) osv. 192 ggr, *foræ*, -*e þy at* 1, 3, 8, 9, 11, 23 osv. 23 ggr; *foræ þy* 4, 10, *foræ*, -*e — sakæ*, -*a* 4, 11, 13; 7, 13, *foræ*, -*e utæn* 1, 6; 4, 15, *þær foræ*, -*e* 1, 2; 5, 11; 9, 20; KR 22, vidare *for*, -*e* såsom prefix²: *forbuþ* as 4, 10; KR 6; 10 (2 ggr), *forebiuþa*, *forbiuþæ* inf. 8, 2; KR 21, *fordæþær* ap KR 12, *forfal* as 7, 10, 11 (2 ggr), *lahæ*, *sota forfal* n, as KR 11; 19, *fore gaf* 3 spreti 16, 1

även förklaras annorlunda. Med hänsyn till ordets etymologi se särskilt Falk-Torp, Et. W. 441 f., Hultman, Håls.-l. 36 not 3.

¹ Jfr Kock, Ljudh. II § 708.

² I detta fall är ordet ej helt av inhemskt ursprung, jfr Kristensen, Fremmedordene 69 ff. o. där cit. litt., Hultman, Håls.-l. 257 not 1.

(2 ggr), *fore gæræ* inf. KR 18, *forgiort* sup. KR 6, *forta* as 4, 1, *forældræ* np 4, 18, *forældrum* dp 4, 7.

Starka verb, avljudsklass III:

burhit asn 8, 2 (2 ggr); 9, 18; *urþit* asn KR 12.

Avljudskl. IV:

af skorit nsn 4, 10.

Avljudskl. VI (IV):

soræt nsn 4, 7, *sornum* dsm 9, 22.

Svaga verb, konj. I:

*uforþæt*¹ nsn 1, 18; *orka* inf. KR 8, -*r* 3 spi KR 4.

Konj. IV:

þor 3 spi 7, 7, -*e* 3 ppi 4, 7.

Det är tydligt, att utjämningen mellan *a*-omljudda och icke *a*-omljudda former i detta fall låtit *o* avgå med seger. Likaså framgår det särskilt av det neutrala *a*-stamssubstantivet *gor*, såsom nedan skall visas, att *r* härvidlag spelat in (jfr Kock, Ljudh. II §§ 655, 657—60). I vad mån denna inverkan gjort sig gällande, huruvida sålunda vid valfrihet mellan *o* : *u* framför *r* (-förbindelser) *o* föredragits eller en övergång *u* > *o* framför *rđ*, *rl*, *rn*, *rs* (*rl*), jfr Kock anf. arb. § 656, försiggått², därom lämnar materialet ingen upplysning. Mot det senare alternativet talar i varje fall icke de båda pret. part. av 3:dje starka avljudsklassen, *burhit* och *urþit*, vilkas vokalisation reglerats genom en analogisk utjämningsprocess, som nedan skall närmre belysas. För det samma talar det förut anförda *bort*, i den mån man här har att utgå från det svaga avljudsstadiet, vilket emellertid är ovisst. En sådan utgångspunkt kunde möjligen antydvas av det i VL, EL och JL vanliga *burt*, jfr vidare i fråga om H § 124, II.

b. Framför dentalt *l*.

Har växl. *o* : *u* framför *r* upphävts till förmån för *o*, så pekar vokalisationen framför det dentala *l* i rakt motsatt riktning.

Mask. *a*- st.:

¹ Är att föra till isl. *forða* 'flytte, bevæge' osv., jfr Lund, Ordför. råd 38, 152.

² En fsk. övergång *u* > *o* framför *r* antager Lyngby, Udsagnsord. böjn. 7 not 1.

*bultær*¹ (för *bulstær*) as 13, 1; *kul* ns 'barn av samma gifte' 1, 24.

Neutr. *a*-st.:

gul n, as 2, 2 (4 ggr).

Subst. med urspr. mellanvokal:

truldom as KR 12.

Adj. *a*-st.:

kuipæ fuldær nsm 2, 10, *fullæn* asm 1, 5, 23; 3, 20; 11, 11, *fulla* apf, m 5, 10; 11, 11, *fullæ* a, gpf 5, 10 (2 ggr), *fult* asn KR 19, *fulz* gsn 3, 1, *fuLuahsen*, -in npn 3, 6 (2 ggr).

Adv.:

fullælikæ 9, 20.

Starkt verb, avljudskl. III:

guldi 3 spretk 9, 14.

Svagt verb, konj. I:

fullær 3 spi 11, 7, *fullæs* 3 spi KR 11, *fulli*² inf. 7, 11, 3 spk 7, 11; 11, 7, *fullæ* 3 ppk KR 4³.

Pret.-pres.:

skuldi 3 spreti 2, 5.

Av det anförda materialet framgår, att en växling *o* : *u* framför dentalt *l* inom paradigmet upphävt till förmån för *u*. Särskilt påtagligt tala härför de mask. o. neutr. *a*-stammarna. Jfr Kock, Ljudh. II §§ 655, 658—59.

c. Framför kakuminalt *l*.

Neutr. *a*-st.:

hulsar as, np 5, 14 (2 ggr).

Starkt verb, avljudskl. IV:

stolen nsm 7, 9, *stolet*, -æt a, nsn 5, 28; 7, 1; 9, 15, *piuf-stolæn*⁴ apn 11, 1, -*stolnum* dsm 7, 6, -*stolæt* asn 7, 7, 16.

¹ Det är ej orimligt att för detta ord antaga tidigt uppkommet dentalt *l*-ljud, jfr Hultman, Håls.-l. 187. Att *u* i detta fall tillskrives inverkan av det dentala *l*, uteslutes icke av det förhållandet, att vissa dialekter i mellersta Sverge använda *u*, under det att framför dentalt *l* i (de flesta) andra fall står *o*. Här kan *u* hava valts på grund av inverkan även av andra förhållanden, t. ex. det föregående *b*.

² Jfr Thorsen s. 46 not b.

³ Med hänsyn till *u* för *y* i detta ord jfr Brøndum-Nielsens uppgift i Sprogl. Forf.-best. 64 not 1, att denna vokalisation är, utom svensk, blott östlanskt. Jfr även s. 135 not 2.

⁴ Även adjektiverade particip föras tillsammans med de egentliga participen.

Svagt verb, konj. IV:

þole 3 spk KR 2.

Pret.-pres.:

skulu 3 ppi 1, 13, 27 (3 ggr); 4, 3, 7, 15 osv.; KR 2; 3; 11: 22
inalles 22 ggr, 3 spk ¹ 9, 14; 17, 4.

Av det framlagda materialet framgår ej, att kakuminalt *l* spelat någon roll vid utjämningen av växl. *o:u*. De anförda formerna uppvisa i varje fall den vokalisation, som kunde väntas med hänsyn till det inbördes förhållandet mellan omljudda och icke omljudda former. Om *hul* och *stolen* jfr strax nedan; beträffande *þola* och *skulu* jfr särskilt Hultman, Häls.-l. 213 f.

d. Framför enkel guttural spirant eller guttural spirant + annan konsonant.

Mask. *a*-st.:

fuhla ap 5, 19, 21, *fuhlum* dp 11, 9.

Mask. *i*-st.:

ruh as 9, 20, -*i* ds 9, 20, *ruhgarþe* as 9, 20, *ruhiorþ* ds 17, 6,
ruh sæþ, *ruhsæþ* n, ds 9, 20; 17, 6.

Svagt verb, konj. IV:

duha inf. 7, 16, *duhær* 3 spi 4, 11, *duhande* apm 2, 16.

Pret.-pres.:

muhu 3 ppi 1, 17; 3, 4 (2 ggr), 7, 11; 4, 4 osv. 12 ggr, inf.
9, 23, *muhi* 3 spk 5, 16; KR 2, *muhu* ² 3 spk 10, 2.

Växlingen *o:u* framför guttural spirant har sålunda utjämnats till förmån för *u*, säkerligen under påverkan av den följande konsonanten. Särskilt klart framgår detta senare av vokalisationen hos den mask. *i*-stammen *ruh*, jämförd med *lot* (se strax nedan), ävensom av vokalisationen hos *duha*, jämförd med *þola*. Beviskraften hos *duha* förringas dock därav, att verbet

¹ Spår av konjunktivform torde här föreligga. H har på förra stället *sculdæ*; på senare stället torde observeras noten 100 s. 212 hos Schlyter: »R 23 etc. add. *alle*.» Detta ord torde vara ett senare tillägg för att förklara den i senare tid här oförståeliga verbalformen. Jfr följande not samt s. 135 not 5.

² Konj.-formen *muhu* är tydligen tillkommen på samma sätt som den ovan nämnda konj.-formen *skulu*; ändelsen *i* har utbytt mot *u* genom attraktion till de ofta förekommande formerna med regelbundet *u* i ändelsen. Hs. E (Schl. s. 173 not 63) har *mugi*. — Betr. (det sekundära) *u* i inf. *mughu* hänvisas till Kock, Landsm. XIII, s. 8. De strax förut påvisade *u*-formerna av konj. ge i viss mån stöd åt Kocks uppfattning.

ursprungligen tillhört preteritopresentierna (jfr Noreen, Aschw. gr. § 553 anm. 1, Hultman, Häls.-l. 214).

e. Framför geminerad explosiva eller explosiva + annan konsonant.

Mask. *a*-st.:

stok as 7, 3, *brutstok* as 1, 13; 2, 1.

Mask. *an*-st.:

ohse, -æ¹ n, as 7, 7, 14.

o-vokalisationen har troligen i båda fallen framgått såsom en naturlig följd av förhållandet mellan omljudda och oomljudda kasus (jfr om förhållandet i fvästn. Hultman, Häls.-l. 187 f., 198).

f. Framför kort explosiva eller icke guttural spirant (i senare fallet eventuellt + annan konsonant).

Mask. *a*-st.:

stufn as 10, 2.

Neutr. *a*-st.:

anbuþa gp 5, 10; *brut* ap KR 3; 4; 13, as KR 13, *friþbrut* as 5, 8, *hælhæ brut*, *hælhæbrut* as KR 15; 16; 18; *buþ* as 7, 20, *forbuþ* as 4, 10; KR 6; 10 (2 ggr), *buþhælhæ* npm KR 14, *umbuzman* ns 5, 25; 9, 23 osv.; KR 19 inalles 6 ggr, -ne ds 7, 21; *guþ* as 1, 2; 4, 7, 13 (2 ggr); 5, 29 osv. 9 ggr, *guþ* gs 1, 9; KR 2, *guþi* ds 4, 7; KR 5; 9, *guþfupur* as 1, 3, -*moþur* as 1, 3; *lof* as 11, 1, 14; 17, 5; KR 5; *iorþaskuf*² as 5, 16; *skutabot* ns 13, 6, *skuziarne* ds 7, 9.

Mask. *i*-st.:

lot d, as 1, 5, 19, 21, 22, 23 (3 ggr) osv. 16 ggr, *lotæ* gs, ap 15, 4; 3, 21 (2 ggr)³, *lotær* ap 1, 23; 2, 16; 17, 6, *lotfal* as 3, 11 (3 ggr), *hofoplot* n, d, as 1, 6⁴; 2, 10, 12, 13 (3 ggr) osv. 11 ggr, -ær ap 2, 13.

Mask. *u*-st.:

kostær ns 7, 1, *kost* n, d, as 7, 1, 5, 6 (2 ggr), 7 (2 ggr) osv.; KR 8 inalles 23 ggr, *kostæ*, -e ds 7, 1, 2 (2 ggr), 3, 4 (2 ggr), 6, *kostæn* as 7, 2 (2 ggr), 4 (2 ggr), 7.

¹ Om ljudvärdet av *h* se vidare under konsonantismen § 160.

² Ordet, som är identiskt med *vaþa scuf* i SML MB ind., 33 rubr., anges av Schlyter i Ordb. (och av Söderwall II, 895) med tvekan sås. mask. Hultman, Häls. l. 293 hänför det, väl med rätta, till de neutrala *a*-stams substantiven.

³ Härtill kommer det dunkla *lotæ uætte* 5, 25, se ovan § 25 anm.

⁴ Jfr Thorsen s. 5 not g om ordets utseende i hs. på detta ställe.

Fem. enstavig kons.-st.:

stuþ as 4, 11, *brænnæstuþ*, *brænnæ stuþ* as 14, 2 (3 ggr), 3, 4 (3 ggr).

Subst. med mellanvokal:

kostnaþ, *-næþ* as 8, 3 (2 ggr), *kostnaþe* ds 3, 12.

Adv. och prep.:

ofna, *-æ* 1, 8 (2 ggr), 9 (2 ggr), 12, 14 osv. 93 ggr; *oftare* 14, 4, *oftlikæ* 9, 22; *uloflikæ* 3, 3.

Starka verb, avljudskl. II:

brutin nsf KR 4, *brutit* asn sup. 8, 2; KR 4¹; *ut buþit* asn 9, 4, *lahbuþit* nsn 2, 14; 3, 7; *lutit'* sup. 3, 11.

Svagt verb, konj. I:

lofa, *-æ* 3 spk 17, 3 (2 ggr).

Ur denna vid första påseende något brokiga samling må de tre pret. part. efter 2:dra avljudsklassen först utmönstras; de skola, som nämnts, behandlas i ett sammanhang för sig.

En särskild anledning till *u*-vokalisation måste tydligen sökas för den mask. *a*-stammen *stufn*. *f* var i ställning framför *n* bilabialt långt fram i tiden, såsom framgår av den fsv. övergången *b* > *m* framför *n* (jfr Noreen, Aschw. gr. § 256), och det förefaller ur ljudfysiologisk synpunkt mycket förklarligt, att *u*-vokalisationen segrade i ställning framför bilabialt *b* + *n*. Jfr även den motsvarande övergången *æ* > *e* i H, se § 100, b.

Synnerligen påfallande är, att nästan alla till denna grupp hörande neutrala *a*-stammar framvisa *u*-vokalisation. Den enda avvikelser förete *lof*, men det är mycket rimligt, att detta ord under inflytande av verbet *lofa* gått sina egna vägar, jfr Hultman, Häls.-l. 298. Beträffande de övriga skulle man visserligen kunna söka förklaringen till *u* däruti, att vokalen föregås av de labiala eller labialiserade ljuden *b*, *r*, *g*(, *h*), i vilket fall även *bulstær* och *hul* skulle på detta sätt få sin förklaring, men det återstode ändock ett par, *skuf* och *skut*, som ej låte infoga sig under denna regel. En mera enhetlig förklaring synes man vinna, om man lägger vikt vid det faktum, att samtliga hit hörande ord äro kortstaviga. Då ändelsevokalen *a* synkoperats, trängde, innan synkopen ännu hunnit sträcka sig till *u*, de

¹ Dessutom förekommer 1 gg. 4, 6, den analogiska formen *upbrytit* sup., jfr Kock, Uml. u. Brech. 141, alternativt annorlunda Noreen, Aschw. gr. § 529, 3.

icke omljudda kasusformernas vokaler in i de ursprungliga *o*-formerna, under det att motsatsen omintetgjordes av det ännu kvarstående *u* i ändelsen. Jfr Kock, Ljudh. II § 638 samt nu senast Uml. u. Brech. 25 ff. På detta sätt förklaras sålunda även *hul*, under det att *gor* fått sitt *o* under medverkan av det följande *r*.

Hos *u*-stammen *kostær*, som uteslutande förekommer här i sin »inhemska» betydelse 'ting, egendom, rättighet', kan väl *o* ha påverkats av lånordet *kost* 'kostnad, kost, föda', vartill hör *kostnaþ*. Om förhållandet mellan de båda orden se Falk-Torp, Et. W. 569, Hultman, Häls.-l. 252 not 1, Kristensen, Fremmedordene 28, Fischer, Lehnwörter 60. Intet hindrar emellertid antagandet, att *o* framgått såsom resultat av utjämningen mellan omljudda och icke omljudda former.

Att den enstaviga fem. kons.-stammen *stuþ* antagit stamvokalen *u*, erbjuder intet anmärkningsvärt, jfr oml. förh. i fvn. Hultman, Häls.-l. 201, i fsv. anf. arb. 320.

g. Framför kort *n*.

Mask. *i*-st.:

mun n, as 2, 4; 4, 13; 7, 15 (2 ggr) osv. 7 ggr.

Mask. *u*-st.:

sun n, as 1, 5, 22 (4 ggr), 23; 2, 7; 9, 22 (2 ggr); 13, 6, *broþær*
sun ns 2, 8; 5, 9, *systær* *sun* ns 2, 8.

Mask. *an*-st.:

uærkhus (skrivet *huærkus*) *bruna* as 14, 4.

Fem. *ön*-st.:

brunu ds 15, 1; *kuna* ns 9, 22 (2 ggr); 7, 18; 13, 5 (2 ggr),
kunu ns 1, 15; 2, 1; 9, 22; 13, 5 (2 ggr), 10; KR 12, g, d, as, 1, 1,
3, 5, 6, 8, 11 (2 ggr), 10, 12 osv. 30 ggr, np 2, 6 (2 ggr), 8, *kunæ*
ns 1, 4, 25; 2, 9; 6, 11, as 1, 6, 22; KR 10, -n ns 1, 6, 11, 13, *aþul-*
kunu g, ds 1, 12; 13, 1, *frænkunu*, -æ as KR 10 (2 ggr), *huskunu*
as 13, 8.

u i *kuna* kan framgå som ett direkt resultat av utjämningen mellan *o*- och *u*-former, jfr Kock, Ljudh. II § 658; men se även nedan § 124, III, g. Mera osäkert är det dock beträffande de båda övriga, *sun* och *mun*. Om *kostær* fått sitt *o* utan analogiskt inflytande, vill man gärna för *u* i *sun* söka någon bidragande faktor; liknande är förhållandet mellan *lot* och *mun*. Man skulle möjligen kunna tänka sig, att, liksom det följande

u fördröjt *a*-omljudets inträde, det även föranlett en viss benägenhet för *u*. Någon högre grad av sannolikhet har emellertid ett sådant antagande ej. Jfr f. ö. med hänsyn till *sun* § 124, III, g. Vad *mun* beträffar, kan dessutom det föregående bilabiala *m* ha spelat in. För den mask. *an*-stammen *bruni* har man att tänka på ett ev. inflytande från den parallella fem. *ōn*-stammen. Därjämte kan ock erinras om de i hs. ej belagda pret. plur. o. part. till det starka verbet *brænna*.

h. Framför (urspr.) kort *m*.

Fem. *ō*-st.:

? *urnummæ*¹ ap 4, 7.

Subst. med mellanvokal:

*þumæl fingær*² as 5, 12, *þumul fingær* as 5, 12.

Adj. *a*-st.:

summan asm 11, 4 (2 ggr), *sum*³ asu KR 25, *summe* npm 4, 6 (2 ggr), *-i* npm 1, 26 (2 ggr); 4, 1, 11, 15; 9, 23, *-um* dp 17, 6 (3 ggr).

Starkt verb, avljudskl. IV:

kumma, *-æ* inf., 3 ppi 2, 14; 4, 6, 9; 7, 8, 20 (2 ggr); 9, 11 (3 ggr); 16, 3, *-e* inf. 4, 6, *kume* inf. 1, 3, *-æ* 3 ppi 1, 7, *kumbær*, *-er* 3 spi 2, 8; 4, 9, 11; 5, 9, 25; 7, 9 osv.; KR 10; 19 inalles 18 ggr, *kummær* 3 spi 7, 11, 15, *kumme*, *-i* 3 s, ppk 7, 8; 2, 9; 4, 6; 7, 4; 13, 3, *kummin* nsm 5, 9, *kummit* nsu 1, 13; 3, 20, *kumit* nsu 2, 1, 2, *kum* 3 spreti 6, 11.

Alla formerna av verbet 'komma' uppvisa som synes *u* såsom rotvokal. I 3 spi har *u* säkerligen uppstått genom en övergång *o* > *u* framför *mb*, se Hultman, Häls.-l. 291, Kock. Ljudh. II § 653, Uml. u. Brech. 36 f. I pret. part. har (se Kock, Uml. u. Brech. 17) *a*-omljud ljudlagsenligt uteblivit. *u*-vokalisationen skulle således ha spritt sig från dessa och några andra former (pres. konj.) till inf. och 3 ppi. Möjligen skulle man kunna tänka på ännu en anledning till den konsekvent genomförda *u*-vokalisationen i detta ord. Det förefaller, som om *m*

¹ Jfr Schlyter i Gloss. o. Ordb. (u. *ornum*).

² I detta ord kan även suffixväxling *-al*: *-ul* föreligga, se Noreen, Aschw. gr. § 180, 2, Kock, Ljudh. II § 634, Uml. u. Brech. 27, och *-æl* kan återgå på *-ul*, varför ordet även möjligen riktigare bort föras till I, b. Emellertid förekomma annorstädes i de nord. språken *a*-omljudda former.

³ H har *sumt*, jfr Schlyter s. 378 not 43.

intervokaliskt redan tidigt i (vissa) fsk. (dialekter) förlängts efter kort vokal, som framgår redan av de nästan genomgående dubbelkrivningar, som möta i de här anförda orden. Frågan behandlas f. ö. med hänsyn till materialet i dess helhet under konsonantismen. Framför den sålunda uppkomna långa nasalen har en övergång $o > u$ ägt rum, jämförlig med den av Kock antagna ljudutvecklingen $e > i$ under liknande förhållanden, se ovan § 22, c. I andra dialekter åter, där förlängningen inträtt senare, har o kvarstått¹. — Pret. *kum*, om vilket se ovan II, d, β , har på analogisk väg fått u , liksom understundom även annorstädes är fallet, se Kock, Ljudh. II § 684. — Likartat är förhållandet i den adjektiviska a -stammen *sum* och i ? δ -stammen *urnummæ*.

Sedan nu hela det förhandenvarande materialet genomgått, skall jag till sist sammanföra de starka verbens passiva participialformer i pret., vilka som bekant starkare än andra ordkategorier varit underkastade analogiska ombildningar. Jfr särskilt Kock, Ljudh. II § 666 ff.

Avljudskl. II:

brutin, buhit, lutit.

Avljudskl. III:

burhit, urhit.

Avljudskl. IV:

af skorit, stolen, kummin.

Avljudskl. VI (IV):

soræt.

Om *kummin* se strax ovan. Beträffande de övriga är det av intresse att konstatera, att i de klasser, där pret. plur. har u till rotvokal, part. undergått analogisk ombildning, i de andra däremot ej. Överensstämmande härmed är förhållandet i fvästgötskan, Kock anf. arb. § 668.

Om man antager en dialektisk övergång av $u > o$ framför r + vissa konsonanter, får man givetvis, till förstående av u i *burhit*, förutsätta en av de övriga till denna avljudsklass hörande verben förorsakad återgång av o till u i de pret. plur., där en dylik övergång till o framför r ägt rum.

¹ En svårighet för detta antagande utgöra likväl de moderna dialektformerna för 'sommar' och 'somliga', som allmänt visa tillbaka på äldre o (se Wigforss, SH I, 353).

Långt o-ljud.

59. Samn. långt o-ljud kvarstår i regel som *o*.

Exempel:

bok as 'fagus' 11, 11, d, as 'liber' 5, 29; 7, 11; 14, 2; *brokom* dp 5, 10; *broþær* n, as 2, 5, 8; 5, 9; 13, 6, *broþor* n, ds 5, 9; KR 11, *fapur broþær*, *fupærbroþær* n, as 2, 8; 13, 6 (2 ggr), *halfbroþær* ns 2, 7, *moþorbroþær* as 13, 6, *broþær dotær* ns 2, 8, *broþær sun* ns 2, 8; 5, 9; *dotær* n, as 1, 22 (2 ggr) osv. 7 ggr, *sløkefriþu dotær* as 13, 7, *systær dotær*, *broþær dotær* ns 2, 8 (2 ggr)¹; *grof* 3 spreti 11, 7 (3 ggr), -æ 3 spretk 5, 17; *iorþæ drotæn* ns 17, 3, *iorþadrotæn* ns 17, 3, 5, 7; *moþær* n, as 1, 2, 4 (2 ggr), 20 osv. 9 ggr, *moþor* n, g, d, as 1, 2, 4 (2 ggr), 22; KR 11, *moþur* as 2, 5, 7, 8, *fapur moþur* ns 2, 8, *guþmoþur* as 1, 3, *moþur moþur* a, ns 2, 5, 8², *moþorbroþær* as 13, 6, *moþær systær* ns 2, 8; *orsaki*³ adj. indecl. KR 22; *kirkiu sokn* d, as KR 5; 9; 11; 20 (2 ggr); 23, *kirkiu soknæn* as 4, 4, *soknæmæn* ap 4, 4; *sor* 3 spreti 5, 25; *sot* subst. as KR 19, -um dp KR 9, *sota forful* as KR 19; *sotær* part. pret. nsm 1, 14; 7, 9; KR 21, *ut sot* sup. 7, 9, *usota* npf KR 19.

Anm. 1. Genom skrivfel eller påverkan från plur.-formen (jfr not 1 o. § 125) står *bændæn* för *bondæn* 7, 8 (jfr inl. § 6).

Anm. 2. Här må ock nämnas några till sin härkomst och delvis även betydelse dunkla ord: *flot* 9, 3 (*sihir han ær fæ a at þæt uar takit a flot ok æi i akrum ællær ængium*), jfr Schlyter i Ordb. Försåvitt meningen riktigt förståtts av Schlyter, bör ordet hänga samman med verbet 'fly'. Enklarest är väl i så fall att antaga en fem. *ti*-avledning, jämförd med fsax. fht. *fluht* osv., vilken f. ö. ej lämnat några spår efter sig i de nordiska språken. Det är dock möjligt, att man kan sammanställa ordet med no. dial. *fløtt* 'fjeldslette, fjeldmyr', urgerm. *fluhtō, varom se Fick⁴ III, 254, Torp, Nynorsk et. ordb. 124, jfr även v. Grienberger, ZfdA 55, 51. — *skoha flot* as 10, 5. I H finnes i stället *flæt*, av senare hand rättat från *flot*, se Schlyter s. 175 not 56; det förefaller, som om *flot* vore skrivfel eller i varje fall någon senare ombildning av *flæt*, vilket senare finnes i

¹ Dessutom analogiskt *dotær* as 1, 22; om sing. *dottær* i några yngre hss. av JL se Såby i Blandinger I, 23.

² Det första *moþur* utelämnat, jfr Thorsen s. 11 not *).

³ Om växl. *ur:or* se Kock, Ark. 15, 347 ff., Ljudh. II §§ 643, 744. På förstnämnda ställe uppvisar Kock ohållbarheten av Noreens ståndpunkt, Aisl. gr.³ § 83, 2, Aschw. gr. § 84, 2, c, vilken den senare intager ännu i GgPh³ 4 § 31, b. Något annorlunda däremot i Aisl. gr.³ § 139, 3.

övriga hss., se Schlyter anf. st. *flæt* är givetvis att föra till verbet 'flå', urgerm. *flahan med avledn. *flahtian eller *flahatian (Fick⁴ III, 250); jfr fisl. *fletta* 'flå', sv. dial. *flättja* 'hugga märken i stammen på träen, vid rågång genom skog afbugga barken på de träen, som stå i rågångs linjen' (Rietz). — Med hänsyn till *flotum* dsm 5, 28 har jag intet att anföra.

60. Såsom lånord kan anföras *klostær* as 2, 10, 11, *klostre*, -æ ds 2, 10 (2 ggr). Jfr Kock. Tydning af gamla svenska ord 6, Kristensen, Fremmedordene 30.

61. Samn. långt o-ljud övergår vid förkortning i relativt oaccentuerad stavelse till u.

Sålunda

hæggumæ ds 7, 2.

Jfr Kock, Ljudh. II § 759 ff. och där cit. litt. — Om *hun* se under *ḡ* § 56.

Långt u-ljud.

62. Samn. långt u-ljud kvarstår i regel som u.

bursuæn ds KR 2; *hus* n, as, ap 1, 1; 2, 1; 11, 3 osv. 12 ggr, *husum* dp 9, 21; 13, 4; 15, 1, *huærkus* (för *uærkhus*) *bruna* as 14, 4, *husbondæ*, -e n, g, ds 7, 19, 20; 15, 6 (2 ggr); KR 17, *husfrø* gs 7, 6, *huskunu* as 13, 8, *husætoft* as 4, 11 (3 ggr); 17, 6, -*toftæn* g (a?) s 4, 11, -*toftænæ* ap 4, 1, a(g)s 4, 11, *husætoftænæ* as 4, 11, *husætoftær* ap 3, 12; *husæt* sup. 4, 1; *huþ* as 1, 2; 7, 15 osv. 6 ggr, *huztrykæ*, -a inf. 7, 19; 9, 15¹; *luks* 3 spi KR 14; *nu* adv. 3, 20; 7, 11; 16, 2; *rum* as 14, 5; *tu* räkneord, neutr. 1, 7, 14; *þu* pron. pers. 4, 11, 13; u-, u förekommer sås. negativt prefix städse med denna vokalisation i 24 sammanställningar; *urnummæ* ap? 4, 7; *ut* adv. 1, 12, 14, 19 osv. 40 ggr, *utgærþæ* 9, 18, *ut iorþ* 3, 12, *utlænde*, -æ, -æt 4, 11 (3 ggr), *ut sot* 7, 9; *uti* adv. 13, 4; *utæn* konj., prep. 1, 5, 19, 21, 23 osv. 58 ggr, *utan* konj. 13, 5, *utænlanz* 6, 12; 7, 10.

63. Samn. långt u-ljud har blivit *ō* omedelbart framför *a* (ev. även framför annan vokal).

Se Kock, Ljudh. II § 822 o. där cit. litt. För R framgår denna övergång av följande skrivningar:

¹ Thorsen har felaktigt på båda ställena *g* för *k*, jfr inl. § 6.

bo subst. d, as 1, 5 (2 ggr); 7, 6, 10; 9, 22; 15, 3; *lanbo* n, d, as 17, 3 (5 ggr), 4, 5, 6, 7, 8 (6 ggr); *bo* verb 3 ppi 4, 1, 6; 9, 19, -r 3 spi 8, 3; 9, 7 (2 ggr); 17, 6; *brofial* ds 7, 7; KR 21.

64. Lånord är *natura* 5, 21 (2 ggr), Kristensen, Fremmedordene 34.

Diftongen æi.

65. Diftongen æi har monoftongerats till ē, vilket i allmänhet kvarstår såsom sådant. Om monoftongeringens förlopp i de östnordiska språken jfr särskilt Kock, Ljudh. II § 843 ff.

Exempel:

arfbet npn 1, 7; 2, 1 (2 ggr)¹; *bens* gs 5, 16; *betær* 3 spi 2, 3²; *bepæs* 3 spi, k 7, 5, 18; 10, 2; KR 4; *eld* n, as 14, 1, 5, -e ds 14, 1 (4 ggr), 2, -æn as 14, 1, 2; *en* n, asm 1, 22, 23 (2 ggr); 2, 5 osv. 20 ggr, *enæ*, -a asf 1, 7, 23; 2, 5 osv. 7 ggr, *þe ena* nsf 2, 5, *þæt ena*, -æ nsn 2, 5; 5, 25; 13, 3, *ens* gsn 3, 21; 5, 10, *enum* dsm 4, 11, *eno* dsn 14, 4, *et* n, asn 1, 27; 2, 5, 12; 4, 9 osv. 7 ggr, *enlöp* nsf 13, 5, *enstaþ* KR 23, *enzsamæn* 5, 17, *en eþe* ds 9, 3; KR 25; *fleræ*, -e n, apm, n, apn 2, 3, 5 (2 ggr), 12; 5, 14 (2 ggr), 28; 7, 11 (2 ggr), -um dp 14, 1; *hem* adv. 7, 2, 4, 18 osv. 5 ggr, -æ, -a 7, 5, 6 (2 ggr) osv. 11 ggr, *hembygd* as 7, 4 (2 ggr); *hemblan* as 16, 2; *hemblæ* inf. 16, 2; *hetæ* inf. 8, 1; KR 6; 14, -r 3 spi 1, 24, *hetæ*, -e 3 spk 11, 5, 13; *leho* ds 8, 2, *leho hionæ* as 9, 22; *leher* 3 spi 16, 4; *men* as 4, 15, -e ds 4, 15; *menær* 3 spi 4, 5; *nek*³ as 9, 15; *reþæ*, -a inf. 4, 11; 14, 3, 4, 5; 17, 4, 8, *ret* sup. 17, 7 (2 ggr); KR 24; 25; *tue* nm 1, 18; 16, 2 (2 ggr); 17, 6⁴.

Anm. Ovisst till sitt ursprung är *uefælas* KR 7; jfr Schlyters Gloss. o. Ordb.

66. Det ur samn. æi framgångna ē föreligger sporadiskt i R såsom æ framför dental (supra-, interdental) konsonant.

Detta är fallet i

allæræ stæn ns KR 2 (däremot *stens* gs 5, 16, *branzten* as 17, 8); *bursuæn* ds KR 2 (däremot *suenbarn* ns 3, 2); *læþing* as

¹ Jfr s: 67 not 2.

² Samma verb har 7, 10 formen *bætæ*, jfr Schlyter s. 131 not 14.

³ Om *k* för Thorsens *g* se inl. § 6.

⁴ Om *tuem* se strax nedan.

4, 11; *mær* adv. 3, 3; 7, 8, 12; 9, 3, -*æ* nsm 2, 13 (däremot *mer* adv. 1, 5, 6, 17, 23 (2 ggr) osv. 19 ggr, -*æ*, -*e*, -*a* nsm, n, asn, np 1, 6, 13 (2 ggr); 2, 4, 9 osv. 28 ggr); *nætær*¹ 3 spi 10, 2 (däremot *netæ* inf. 10, 2, *netta* 3 ppi 1, 2, *netær* 3 spi 1, 14; 7, 5, 6; KR 7).

Det kan knappast betvivlas, att de ovan anförda, sporadiskt förekommande fallen med *æ* för *e* antyda en dialektisk övergång $e > \bar{e}$ framför dentala samt supradentala och interdental konsonanter, likartad med den, som Kock i Tff NR 8, 297 ff. (jfr även Ljudh. I § 191 o. där cit. litt.) konstaterat i fråga om vissa fsv. dialekter. Att den fsk. övergången till sin geografiska utsträckning varit starkt begränsad, framgår av det förhållandet, att *æ*- och *e*-former växla inom samma ord i hs., ävensom därav, att övergången ej kan spåras i åtskilliga ord med efter vokalen följande (supra-, inter-) dental, av vilka ett flertal anförts i föregående §. Att spår av en dylik ljudutveckling möjligen skulle kunna finnas även annorstädes i fda. lagspråk, omnämnes av Lis Jacobsen, Studier I, 65 med not 1. Ett och annat av exemplen kunde visserligen tänkas få sitt *æ* förklarat på annat sätt (liksom man naturligtvis alltid bör lämna den möjligheten öppen, att bistrecket för *e* av misstag skrivits snett i st. f. horisontalt). Sålunda kan *suæn* ha uppkommit ur äldre **swæinR*, isl. *sveinn*, genom diftongens förkortning (jfr Kock, Ljudh. I § 252 o. där cit. litt., Noreen, Aschw. gr. § 80, II, 2), jfr om fsv. *swæn* även Kock, Ljudh. I § 198, om fsv. *Stæn* § 197². Och för *mær* etc. ligger analogiinflytande från *mæst* n, asn 4, 13; 5, 9 nära till hands, jfr härom Noreen, Aschw. gr. § 80 anm. 6, § 468 anm. 8, § 477 anm. 2, Kock sist anf. st. På grund av ställning i svagton (jfr Kock, Ljudh. I § 255) har diftongen *æi* förkortats till *æ* i *nærmær* 1, 4; 3, 6; 5, 15, *fiarmær* 5, 9, *frammær* 4, 7; 12, 2 (men *frammer* 2, 6); så kan möjligen i vissa ställningar ha varit förhållandet även med det enkla *meir* (t. ex. ibland efter negation). Emellertid vinner man en enkel och enhetlig förklaring av *æ*-skrivningarna genom det antagande, som ovan gjorts, även om det ej är uteslutet, att i ett och annat fall även andra orsaker medverkat.

Någon bekräftelse på denna övergång kan, såvitt jag vet, ej erhållas ur de moderna sk. dialekterna; tvärtom har senare en

¹ Jfr inl. § 6.

² Jfr om *swæn* osv. även Seip, Låneordstudier I, 24.

övergång $\bar{æ}$, $æ > e$ inträffat, varom särskilt må hänvisas till Wigforss, SH I, 154 ff. Ett visst stöd för densamma kan likväl möjligen hämtas just ur denna senare företeelse, då nämligen $\bar{æ}$ ej blir e framför ett $\bar{d}$. Härmed skulle möjligen kunna sammanställas den av Kock i Tff NR 8, 299 gjorda iakttagelsen, att vissa fsv. urkunder synas förutsätta en övergång $\bar{e} > \bar{æ}$ blott framför $\bar{d}$.

På samma sätt bör måhända även i *gæn* (*gen*) 7, 9 förklaras, jfr emellertid § 29.

Anm. 1. Även i vissa andra ord förefinnes ett $\bar{æ}$ såsom motsvarighet till ett samn. $\bar{æ}$ i. De äro följande: *tuæm* 7, 11; KR 19 (däremot *tuem* 4, 11; 5, 26), *huæm* da 13, 5 (däremot *huem* 2, 10), *þæm* dsm, dp 1, 4, 5, 12, 14 osv. 23 ggr (däremot *þem* 63 ggr), gp av samma pron. *þæræ* 1, 4 (däremot *þera*, - $\bar{æ}$, - $\bar{e}$ 1, 5 (2 ggr), 7 (3 ggr), 16, 17 osv. 66 ggr, *þerræ* 1, 1 (2 ggr); 3, 21), *mislækin* nsf 13, 5 (däremot *mislekin* nsm KR 11).

Möjligen skulle man för de tre första vilja söka en enhetlig förklaring med tanke på det efter vokalen följande m . Denna konsonant blir ju , såsom redan i § 58, III, h antytts, jfr även under kvantiteten § 219, troligen ganska tidigt förlängd efter kort vokal i (åtm. vissa) fsk. dialekter. Nu kunde det tänkas, att m förlängts även efter urspr. lång vokal så tidigt, att den i samband därmed stående vokalförkortningen redan kommit till uttryck i vår hs. I varje fall har en dylik förkortning inträtt över en stor del av det sydsv. »difftongområdet» så tidigt, att difftongering av vokalen i ett ord som t. ex. *hem* uteblivit, se Swenning, Samn. $\bar{æ}$ i 34 ff., 114 f., Wigforss, SH I, 104. Se även Seip, Låneordstudier I, 22. Vad som emellertid gör ett dylikt förklaringsförsök osannolikt, är det konstanta e i *hem*, *hema* osv. (se ex.-saml. § 65) samt det förhållandet, att någon förlängning av intervokaliskt m efter lång vokal ej tycks kunna antagas för R:s språk, se under kvantiteten § 219. Därtill kommer, att för de ifrågavarande $\bar{æ}$ -skrivningarna andra förklaringar torde vara möjliga.

Ett *huæm* kan ha framgått ur ett svagtonigt *hucæim* enligt den av Olson, Ögl. ljudl. 65, Kock, Ljudh. I § 255 framställda ljudregeln; härvidlag är dock att märka, att $\bar{æ}$ -form endast tycks föreligga i fda. enligt Noreen, GgPh³ 4 § 209, 4. Att emellertid svagtonsställning kunnat påverka detta ords vokalisation, framgår av den av Swenning anf. arb. 37 framdragna dialektformen *vamm*, *wamm*.

Vad *tuæm* beträffar, kunde denna form jämföras med det fgutn. *tuem*, angående vilket senare meningarna dock äro delade. Söderberg anser i Fgutn. ljudl. 23 *tuem* liksom nom. *tuer* vara kontraherade former, alltså med långt e , under det att Noreen dels anser *tuem* bildat såsom isl. *þrem*, fsv. *þræm* (Aschw. gr. § 124 anm. 1, jfr ock Kock, Ljudh. I § 202), dels låter det gå tillbaka till ett

*tuemr < *tuœimr (GgPh³ 4 § 215, 5). Slutligen har Kock sist anf. st. velat förklara fgutn. nom. mask. *tuēr*, dat. *tuēm* såsom en analogisk nybildning till *tuē-*, som antages ha förefunnits i komposita växlande med *tuī-*. Skulle man vilja tillämpa någon av de nu anförda förklaringarna på det fsk. *tuæm*, synes mig en analogisk anslutning till det *tuæ-*, som ingår i *tuægildi(s)* 7, 8, 9; 9, 9 (men *tuægildis* 7, 6), vara det mest naturliga och närmast till hands ligande.

*Enligt Lidén, Ark. 4, 107 finnes en urgerm. vokalväxling *e* (*æ*):*ei* i fsv. *þæm*, fht. *dēmu*, fsax. *thēmu*:isl. *þeim*, fsv. *þēm* osv., jfr även Noreen, GgPh³ 4 § 204, 6, och för den korta vokalen i gen. plur. av samma pron. tänker Noreen anf. arb. § 204, 14 alternativt på en motsvarighet till det got. *þizō*. Förklaringen blir emellertid något avlägsen och därför mindre antaglig; ej håller är Hultmans uppfattning, Häls.-l. 97 f., enligt vilken (jfr Kock, Ljudh. I s. 203 not 1) de östnord. *æ*-formerna skiljas från de västnord. kortvokaliska formerna, övertygande. Mest tilltalande synes mig den enhetliga förklaring av *æ*-vokalisationen i gen. och dat. plur., som Kock ger i Ljudh. I § 255, i det han utgår från en förkortning av *æi* i svagtonsställning, jfr även Noreen, GgPh³ 4 § 204, 6 och 14. — *þæmmæ* dsm KR 23; 25 är givetvis att jämföras med fvn. *þem(m)a*, föstn. *þæmma*, se Lidén, Ark. 4, 107, Noreen anf. arb. § 206, 6. — Försåvitt *mislækin* ej skall anses bero på felskrivning, kan måhända även för detta ord antagas en förkortning *æi* > *æ* vid fortisbetoning på förra leden.

Anm. 2. I ett sammanhang lämnas här de olika formerna av verbet 'äga':

æha inf. KR 6, *æho* 3 ppi 1, 19; 3, 3; 4, 10; 5, 15 (2 ggr) osv. 11 ggr, 3 spk KR 8.

eho 3 ppi 5, 17.

ahe 3 spk 2, 14, *-o* 3 ppi 11, 4.

Det subst. pres.-part. heter:

ehændæ npm 3, 21, *iorþæhænde* nsm 17, 3, *æhændæ* nsm 8, 3.

Om 3 spi, 3 s, ppreti se under *ā* § 43. — Om uppkomsten av *æ*-formen se Löffler, Ark. 4, 191 f., Olson, Ögl. ljudl. 65, av *a*-formen t. ex. Kock, Ljudh. I § 410.

Anm. 3. Av subst. *ehn* föreligga följande former: *ehn* a, ds 1, 15; 2, 13 (2 ggr); 5, 28 osv. 9 ggr, *egn* ns 1, 1, *egen* ds 1, 1. Uteblivandet av (samn.) monoftongering (jfr Kock, Ljudh. I § 252) beror väl här på anslutning dels till de synkoperade formerna av *ehin* (om detta ord se strax nedan), jfr Olson, Ögl. ljudl. 24 o. där cit. litt., dels till *e*-formerna av verbet 'äga'.

67. Det samn. *æi* har framför spirantiskt *γ* + *i* på vanligt sätt utvecklats till *ē*, som därefter

framför spiranten, vilken ytterligare palataliserats till spirantiskt *j*-ljud, blivit *æ*.

Om förstadiet bära ett par *e*-skrivningar vittne. — De föreliggande fallen äro

æi 1, 3 (4 ggr) osv. omkr. 300 ggr, *ei* KR 21; *æin* usm 'egen' 1, 11, *ein* i uttrycket *hem til sin ein* 7, 2 (jfr Schlyter, Gloss.). — För adj. 'egen' föreligga f. ö. följande former: *ehit* asn 7, 16; 15, 4; 16, 3, *ehæns* gsn 7, 4, *ehnæ* asf 1, 11, 13, apf 6, 11, *ehno* dsu 5, 9; 7, 10 (2 ggr), *ehnum* dp 16, 4.

Att dift. *æi* framför *γi* i fortisstavelse utvecklats på vanligt sätt till *ē*, synes man kunna sluta av det fsv. *ēgh*, som härigenom får sin naturliga förklaring. Att så är förhållandet, är ock i allmänhet antaget; sålunda har man i allmänhet anslutit sig till Lefflers mening i Tff NR 5, 79, att av **eiγi* blev **ēγi*. En avvikande uppfattning har framlagts av Hultman i Håls.-l. 99 f. och alternativt även av Kock, Ljudh. II § 855, då han av adj. 'egen' (alternativt) antar en utveckling **æighin* > **æijin* > **æjin* (i fsv. skrivet *eighin*). Häremot talar dock den ovan anförda formen av adv. 'ej' med långt *e*, vilket synes mig ej gärna böra förklaras såsom tillkommet på analogisk väg. Ur det äldre fsv. *ēgh* etc. har utvecklats det yngre fsv., äldre nysv. *æj*, *āj* osv., nysv. *ej* (se t. ex. Kock, Ljudh. I § 209). Därjämte förefinnes i ä. fsv. ett *æi* (om dess förekomst se Kock anf. st.), vilket Kock anser utgå från ett i svagton uppkommet **æghi* > **æji* > **æj*, *æi*. Men om ett svagtonigt **gærin* ger **gæin* > *gēn*, se ovan § 29, bör tydligen ett svagtonigt **æγi* ge *ē* (jfr även Olson, Fragment XXXIII o. där cit. litt., se därsammastädes om uppkomsten av den fsv. negationen *ē*). Snarast måste förhållandet ses så, att det i svagton bildade **æγi* blev starktonigt, varigenom det undgick att komma med i den allmänna monoftongeringen av *æi* > *ē*.

På detta sätt kan man emellertid ej gärna tänka sig det allmänna fsk. (och överhuvudtaget fda.) *æi* uteslutande uppkommet. Givetvis är det mest tilltalande att i det fsv. *ēgh* osv. se ett stadium i utvecklingen till fda. *æi*. Och att kronologiska skäl ej uppresas sig däremot, framgår (förutom av *æin* 'egen') även av den tidsföljd, i vilken utvecklingen *æi* > *ē* försiggått i östnord. Såsom Kock utförligt visat i Ljudh. II § 845 ff., har monoftongeringen börjat i Danmark och därifrån fortsatt över Sverige. Intet hindrar således, utan tvärtom ett bestämt skäl talar för att

fda. även i utvecklingen av ljudföljden $\bar{e}i > \bar{e}ji$, $\bar{e}j$ varit ett steg före fsv. Formerna med $\bar{e}ghi$ - av adj. 'egen' äro tydligen analogibildningar efter de synkoperade kasus, jfr Hultman, Håls.-l. 100.

Med anledning av att ordet 'egen' i vissa trakter i Nordskåne uppvisar diftongering och i de skånska »slättmålen» har formen $\bar{e}n$, $\bar{e}na$ osv. (om fördelningen av de olika formerna se Swenning, Samn. $\bar{e}i$ 33 f.) har Swenning anf. arb. 109 ff. antagit alternativ γ -förlust i detta ord, jfr även Wigforss, SH I, 97. Det från vår hs. i det föregående anförda materialet behöver naturligtvis ej direkt strida mot en dylik uppfattning, ehuru väl de ej göra densamma sannolik. Utan att här närmare inlåta mig på ett försök till förklaring av de moderna dialektformerna vill jag dock framhålla, att Swennings antagande ej synes mig absolut nödvändigt. Diftongformerna i norra Skåne kunna förstås under antagande av överföring av de synkoperade kasusformernas $\bar{e}$ till de osynkoperade, och de sydsånska formerna kunna ha framgått genom γ -förlust efter det långa $\bar{e}$ framför n . Jfr t. ex. det av Billing 137 från Åsbo anförda $s\bar{e}n$ 'söcken', da. $s\bar{e}gn$. Någon fullständig analogi torde svårligen kunna uppletas, jfr Lindroth i Från Filologiska fören. i Lund III, 53. Jfr även för frågan i dess helhet § 171.

Diftongen *au*.

68. Den samn. diftongen *au* föreligger i allmänhet som $\bar{o}$.

Om tiden för monoftongeringen hänvisas särskilt till Kock, Ljudh. II § 878 ff.

Exempel:

bræt 3 spreti 9, 17; KR 4; *bøþ* 3 spreti 17, 8 (4 ggr), *lah-bøþ* 3 spreti 3, 7 (2 ggr); *døþær* adj. nsm 1, 10, 12, *døþ* nsf 1, 4, 10, npn 1, 7 (2 ggr), 10; 2, 1, -um dsm KR 9, -æ dsf 1, 12, 14, best. form nsm 2, 7, gsm 1, 25; 2, 7, dsm 1, 21, asm 2, 8 (2 ggr), -e best. f. nsm 5, 17, gsm 5, 17, -æn asin 1, 19; 2, 9, 11, 13; *døþæ* subst. gs 11, 4, *døzdæhi* ds KR 9; *høhæ man*¹ ns 1, 3; *høk*² as

¹ Jfr Thorsen s. 4 not a.

² Jfr Noreen, GgPh² 4 § 85, 8 o. där cit. litt.

5, 21, -æ ap 11, 5 (4 ggr); *køp* a, ns 1, 13; 2, 2; 3, 4, -s gs 4, 14, *køpæ* ds 4, 7; 7, 8, *torhkøpe* ds 7, 8, *køpskat* as 15, 5; *køpingæs* gs 4, 3; *køpæ* inf. 4, 11, 14, 3 spk 17, 3 (2 ggr), -r 3 spi 9, 22 (5 ggr), -s 3 spi 2, 2; *køpæ* subst. mask. a, ns, ap 7, 4 (2 ggr), 8 (3 ggr); *køpæ iorþ* n, as 1, 1, 5, 7 osv. 8 ggr; *løpstihum* dp 6, 12¹; *løk* 3 spreti 16, 1; *nøt* ns 17, 1²; *øhæ* as 5, 10, *øhon* ap 5, 10; *øræ*, -e, -a a, n, gp 1, 14; 4, 14 (2 ggr); 9, 3, 6 osv. 46 ggr.

69. Det samn. *au* har framför *h* blivit *ō*.

Möjligen har övergången, som ej försiggick, om i nästa stavelse följde ett *a*, inträtt redan i samn. tid. Jfr härom Kock, Ljudh. II § 883 f. o. där cit. litt.

þo adv. 'dock' 1, 3, 7, 19; 2, 14 osv. 18 ggr, *þo at* konj. 1, 6; 2, 3; 4, 15 osv. 10 ggr.

I KR 10 står *þa at*; med hänsyn till användningen av *þa* för *þo* se Kock, Ljudh. I § 361 o. den där cit. litt.; jfr även Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best. 70 not 1.

Diftongen *øy*.

70. Den samn. diftongen *øy* har genomgående blivit *ø*.

Om monoftongeringen se särskilt Kock, Ljudh. II § 894 ff.

Exempel:

ahøro ds KR 21, -u ds KR 21; *dør* (om skrivn. *þør* på vissa ställen se inl. s. 4 not 2) 3 spi 1, 1, 5, 6, 8, 13 osv. 28 ggr; *enløp* nsf 13, 5; *glømda* npf KR 25; *gømæ* inf. 8, 3; 9, 11, 3 spk 9, 20, *gømt* sup. 8, 3; *husfrø* gs 7, 6; *høræ* inf. 7, 5; 17, 8, *a hørþo* 3 ppreti KR 9, *hørt* sup. 4, 7; *køftæ* 3 spreti 3, 7, *køpt* sup. 3, 6; *i lønd*, *innæn lønd* 13, 5, 7, 6, *i løndom* KR 10; *lønlikæ* asf KR 22; *lønt* sup. 15, 4 (2 ggr); *skøtæ* inf. 3, 8, 3 spreti 2, 9 (2 ggr); 4, 15, -r 3 spi 4, 15, -s 3 spi 3, 8, *skøtæ uitni* as 4, 15; *trøstær* 3 spi 7, 11; *øk* as 9, 3; *øræ* as 'öra' 5, 13; 9, 23, -e as 9, 15; *øræ* as 'öre' 7, 20; 9, 19; KR 2, *øræs* [*bot* (skrivet *bol*), *land*, *mun*] 7, 19; 14, 4; 4, 13; 2, 4; *øþæ mark* as 4, 6.

¹ Skrivfel är väl *løpstihi* ds 7, 20, jfr emellertid Kock, Ljudh. II § 885, Hultman, Håls.-l. 301 not 1 o. där cit. litt. Felskrivet är även *skøþæ løst* adv. 11, 1 (men *skøþa*-, *skøþæløst*, -løst 9, 11 osv. 5 ggr).

² Skrivfel är väl *not* ns, p 5, 22; 9, 3; möjligen kan felet ha uppstått därigenom, att närgränsande ord i båda fallen ha o.

Diftongen *ia*.

71. Den samn. diftongen *iā* kvarstår, med undantag som nedan nämns, såsom *ia*.

Sålunda

*ia*¹ adv. 16, 1, *iattaþæ* 3 spreti 2, 16, *iattat* nsn 2, 16; *siatæ*² gsm 8, 3; 9, 18; 11, 6; 15, 5, *-a* gsm 9, 7; 11, 1, 8 osv. 6 ggr, *siattæ* gsm 4, 14.

Huruvida hit hör även ordet för 'järn', är tvivelaktigt, jfr härom Kock, Ljudh. II § 912 o. där anf. litt. samt nedan § 136 anm. Dess former i R äro följande:

iarn as 7, 2 (2 ggr), 11 (4 ggr) osv. 11 ggr, *-e* ds 7, 4, 9 osv. 5 ggr, *-æ* ds 7, 9, *skuziarne* ds 7, 9.

Anm. Om *siangu* se ovan § 38.

72. Lånord är *þianæstæ*, *-e* as KR 21 (2 ggr), se Noreen, Aschw. gr. § 118 anm. 2, Kock, Ljudh. II § 914. — Här bör även nämnas *mikialmissu aftne* 9, 11, *mikialsmæssu afne* 12, 4, *mikialsmæssu dah* KR 14.

73. Den samn. diftongen *iā* övergår i förlitterär tid till *æ* omedelbart efter konsonant + *r*.

Om ljudlagen se Kock, Ljudh. II § 915 o. där cit. litt. Ev. föreligga ex. på denna ljudövergång i följande:

frælsæn adj. asm 5, 22, *frælsu* dp 6, 11 [*frælsi* subst. as 6, 13, *-s* gs 6, 13]; *frændæ* ns 3, 2; 5, 9; KR 10, gp 3, 4, *frændu* dp 3, 7, *-om* dp 3, 7 (2 ggr)³; 5, 9, 17 (2 ggr); 13, 5, *frænkunu*, *-æ* as KR 10 (2 ggr) [*frændær* n, ap 1, 1, 2, 17, 27 (3 ggr) osv. 15 ggr].

Dock kan *æ* i *frælsæn* etc. vara kort och överfört från subst. *frælsi* etc., där *æ* uppkommit genom *i*-omljud på *a*, varpå *i* fallit framför *æ*. Likaså kan i plur. av ordet 'frände' *i* ha fallit framför det genom omljud uppkomna *æ*, vilken form analogiskt införts i hela paradigmet. Jfr Kock anf. st.

¹ Se härom Kock, Ljudh. II § 910 o. där cit. litt.

² Jfr Lidén, Ark. 3, 288, Kock, Ark. 13, 173.

³ Se inl. § 6.

Diftongen *iō* (med öppnare eller slutnare *ō*-ljud ¹).

74. Den samn. diftongen *iō* (med öppnare eller slutnare *ō*-ljud) kvarstår såsom *io*.

De föreliggande exemplen äro

- a. *miohund* as 9, 21.
- b. *hion* np 1, 7, -*æ* n, as 6, 12, 13; 9, 22 ², -*a* a, ds 6, 12 (2 ggr), -*o* ds 6, 13, *leho hionæ* as 9, 22, *hionælah* ds KR 19.

Diftongen *iū*.

75. Den samn. diftongen *iū* kvarstår, med nedan nämnda undantag, som *iu*.

Sålunda

biupi, -*æ* 3 spk KR 6; 2, 13, *forebiupa*, *forbiupæ* inf. 8, 2; KR 21 [*biupær* 3 spi 7, 11, 12; 17, 8 (jfr Thorsen s. 72 not a)]; *diur* ap 5, 19, 20, 21 (2 ggr), -*um* dp 11, 9; *fiura* nf 9, 7; *hiul* as 7, 15; *iulæhælh* ns KR 14; *liusæ* inf., 3 s, ppk 8, 3; 1, 17; 2, 13, 14; 3, 8, -*i* 3 spk 9, 4; KR 19, *liustæ* 3 spreti 7, 12, *þingliust* nsn 3, 20, -*d* nsf 13, 7; *siukær* nsm 2, 10; 7, 10, *siukt* nsn 1, 3, *usiukær* nsm 7, 10, *siukdom* ns 2, 13; [*skiutær* 3 spi KR 19]; *spiuti* ds 9, 8; *tiuprær* 3 spi 9, 6; *þiusær* ns 7, 9 (3 ggr), 10, 20, *þiuf* ns ³ 7, 6, 15 osv. 4 ggr, as 7, 1 osv. 4 ggr, ds 9, 23, -*i*, -*e* ds 7, 9 (3 ggr) osv. 6 ggr, *þiufnæþ* as 7, 10; 11, 5, ns 7, 19, -*e* ds 11, 5, *þiuf næþæn* as 7, 6, *þiufsak* as 7, 9 osv. 6 ggr, *þiufstolnum*, -*stolæn*, -*stolæt* 7, 6, 7 osv. 4 ggr, *þiuftæs* 3 spi 9, 9.

Anm. Ovisst är, om en utveckling *iū* > *u* i semifortisstavelse kan konstateras i *asun* 5, 22. Jfr *asyn* § 51. Om en utveckling *iū* > *u* i fsv. se Kock, Ljudh. II § 965 o. där cit. litt. samt för fda:s vidkommande anf. arb. s. 333 f.

76. Den samn. diftongen *iu* övergår till *y* efter supradentalerna *r* och *l* (för *n* saknas exempel).

Följande fall föreligga:

brytæ 3 ppi 9, 21; 11, 4, 3 spi (!) 9, 18 *brytær* 3 spi 8, 2;

¹ Om två skilda *iō*-diftonger jfr Hultman, Östsv. dial. 121 not 1, Hals.-l. 84 not 3, Kock, IF 5, 155 not 2, Ljudh. II § 927.

² *io* är här uteglömt i hs., jfr Thorsen s. 48 not d.

³ I denna form endast predikativt.

9, 17, 18 osv. 10 ggr], *kirkiu brytaræ* ns 7, 15¹; *huztrykæ*, -a inf. 7, 19; 9, 15; *ryfir* 3 spi 7, 12; *flyhæ* 3 ppi 11, 8.

Om regeln se Kock, Ljudh. II § 968 ff. o. där cit. litt.

77. Den samn. diftongen *iū* övergår i rel. oakcentuerad stavelse till (?*iū* >) *ỹ*. Detta *y* övergår under vissa omständigheter, varom se § 48, till *i*.

Det förra framgår av

skærskytæ, -i 3 spk 9, 13; 10, 2 (2 ggr).

Det senare av

firitiuhu 2, 3; 5, 8 (2 ggr) osv. 7 ggr, -*tiup* (för -*tiuhu*) KR 21.

Att det ovan nämnda verbet kunnat ha stark böjning, framgår av det fsv. *skærskutin* samt av nsv. dial. *skærskjuta sig*, jfr Noreen, Aschw. gr. § 528 anm. 3, Kock, Ljudh. II § 956. Det förefintliga *y* kan då, med hänsyn till *skiutær* KR 19, näpeliggen förklaras på enklare sätt än genom antagande av ovan ponerade ljudövergång.

Att växlingen *fiurir*: *firitiughu* är att uppfatta i överensstämmelse med den givna regeln, med en övergång *ỹ* > *i* i enlighet med § 48, torde vara tämligen visst. Ty man förstår icke, vilken särskild anledning som skulle ha förelegat till att man i det sammansatta räkneordet valt den *i*-omljudda, i det enkla den oomljudda formen. Jfr f. ö. med hänsyn till den ifrågasatta ljudutvecklingen Hultman, Häls.-l. 92 ff. och Kock, Ljudh. II s. 339 not 1 samt nedan § 141.

Diftongen *ia*.

78. Den samn. diftongen *ia* kvarstår genomgående som *ia*.

De fall, som (delvis med på analogisk väg införd diftong) föreligga, äro

brofial ds 7, 7; KR 21; *fiarmær* adv. 5, 9; *giald* as, p 9, 12; 14, 5; 16, 2, 3 (2 ggr), *tíl giald* 4, 11 (texten förvanskad, jfr Schlyter s. 62 not 60), *gialdæ* gp 1, 8, 9, *gialdum* dp 9, 11, *akær giald* as 9, 2, *korngiald* as 9, 3, 5 osv. 5 ggr; *gialdæ* inf. 1, 11, 14; 9, 14 osv. 8 ggr, 3 spk 1, 9 (2 ggr), 10 (2 ggr) osv. 17 ggr, -e 3 spk

¹ Analogiskt infört *y* föreligger i *upbrytit* sup. 4, 6; med hänsyn till det paleografiska se inl. § 6. Jfr även s. 88 not 1.

7, 20¹; 9, 7 (3 ggr), 17, -a 3 ppk 9, 20, *gialdær* 3 spi 1, 13; 9, 22, *gials*, -z 3 spi 2, 1, 2; *hialpæ*, -a inf. 1, 2; 2, 13 osv. 10 ggr; *iafnæ* inf. 4, 10, 3 ppk 4, 1; 5, 15, *iafnaþæ* eþ as 5, 29, *iafnaþæ* gs 3, 11 (2 ggr); *iak* 4, 11 (2 ggr), 13 (2 ggr); *iamlangæ*, -a as 7, 10; 8, 3; 11, 12 (2 ggr); KR 21; *sialfær* nsm 1, 14; 2, 13; 4, 11, 15 osv. 14 ggr, *sialf* asf 7, 11, -a npm 9, 5, asf KR 8, -um dsm 2, 13 (skrivet *siafum*), 16; KR 19; *siahs*² 1, 27 (2 ggr); 4, 14; 5, 14 (2 ggr) osv. 30 ggr, *siahsærþo* dsn 8, 1; *skialnæþ* ns 1, 4; *markæ skial* a, ns 4, 7 (4 ggr)³; *spial* as 5, 22; 9, 6; 12, 4, *akær spial* as 9, 2 (2 ggr), 3; *spiallæþ* nsf KR 2; *usnial* nsf 9, 22.

Om *stialæ* osv. se under *ë* § 21, om *fiatur* osv., *fiarþa* osv. under diftongen *iu* § 81.

Med hänsyn till *a*-brytningen överhuvudtaget ansluter jag mig till Kocks uppfattning, nu senast framlagd i Uml. u. Brech. 251 ff., jfr även där cit. litt.

Anm. 1. I *giældæ* inf. 1, 13 är *æ* troligen ej ursprungligt, jfr inl. § 6.

Anm. 2. Något bevis för övergång *ia* > *iæ* erbjuder i varje fall ej *kær* as 9, 12. Här är nämligen i såväl R som H ursprungligen skrivet *akær*, varefter *a* utplånats, jfr Schlyter s. 162 not 43.

Anm. 3. Obruten vokal innehåller *æm* i uttryck som *æm uæl*, *æmucæl* 1, 5, 8; 2, 15; 3, 9 osv. 10 ggr, *æmgot*, *æm got* 9, 7, 8, *æm goþæ* 1, 10, *æm fullælikæ* 9, 20, *æmmykit* 1, 22; 2, 5, 6 (2 ggr), 8; 14, 1, *æmnær*, *æm nær* 2, 8; 5, 15. Se Kock, Uml. u. Brech. 302.

Diftongen *iu*.

79. Diftongen *iu* kvarstår, när nästa stavelse innehåller *u* (eller *i*).

Jfr Kock, Ljudh. II §§ 1022, 1029 och nu senast Uml. u. Brech. 286 ff. o. där cit. litt.

Sålunda i

tiuhu 1, 1 (skrivet *tiukhu*), 13 osv. 4 ggr, *firitiuhu* 2, 3; 5, 8 (2 ggr) osv. 8 ggr (skrivet *-tiupu* KR 21).

¹ Det framför stående *ok*, som saknas i H, bör utgå, jfr Thorsen s. 50 not a.

² Kan även innehålla diftongen *iā*, se Kock, Ljudh. II § 991.

³ I h. står på ena stället *makæ*.

Om *biug* och *liung* se under *i* § 15. Med hänsyn till *u*-brytningen ansluter jag mig till Kock, vars uppfattning senast framlagts i Uml. u. Brech. 275 ff., jfr även där cit. litt.

80. Diftongen *iu* övergår eljes till *io*, som kvarstår med nedan nämnda undantag.

Fallen äro

biorn as 5, 21; *giorþe*, -æ 3 s, ppreti 5, 19, 25, 29 (2 ggr) osv. 9 ggr, *giort* nsn 5, 25; KR 13, sup. 5, 9, 29; 9, 5, *forgiort* sup. KR 6; *hiog*, -go¹ 3 s, ppreti 10, 1; 5, 17; *hiort* as 5, 21; *hiorþ* n, as 9, 2, 3 (2 ggr), -o ds 9, 2; *iorþ* n, as 1, 1, 5, 6, 7, 8 osv. 50 ggr, -o ds 1, 23 (2 ggr); 2, 1 (skrivet *ioþo*); 3, 12 osv. 10 ggr, -æn a, ns 4, 15 (4 ggr), -ænæ as 1, 9; 3, 3, -ana as 17, 3², *køpæ iorþ* n, as 1, 1, 5, 7 osv. 8 ggr, *ruhiorþ* ds 17, 6, *ut iorþ* as 3, 12, *iorþæ drotæn* ns 17, 3, *iorþadrotæn* ns 17, 3, 5, 7, *iorþaskuf* as 5, 16, *iorþæhænde* nsm 17, 3; *miok* KR 2.

81. Det sålunda uppkomna *io* övergår till *ia*, om i nästa stavelse följer ett *a*.

Se Kock, Uml. u. Brech. 287 o. där cit. litt.³

Detta antydes av skrivningarna

fiarþa, -æ asn KR 21 (2 ggr), *fiarþung* n, as 4, 9 (2 ggr), 11; *fiatur* as 7, 2, *fiatre* ds 7, 4.

Cod. Holm. B 76.

Kort *i*-ljud.

82. Det korta *i*-ljudet kvarstår i regel här liksom i R (§ 12).

Exempel:

friþ as 82, 1, 2, 4 osv., ns KR 359, 4, *friþlæs* adj. nsm 81, 8, -o subst. as 130, 5, 6; *gripin* nsm 145, 6; *hargrip* as 89, 5; *hirþe* as 151, 6; *lindæ bot*⁴ as 112, 9; 113, 7; *timbri* as 185, 9; *ufriþæ man* ns 149, 3.

¹ Om uppkomsten av *iu* i ppreti av detta ord se Kock, Ljudh. II § 1017 o. jfr även där cit. litt. Sing. har här ombildats efter plur., som å sin sida erhållit *io* (för *iu*) från förstnämnda form. Jfr även Olson, Ögl. ljudl. 77.

² Texten korrumpierad, jfr Schlyter s. 212 not 80.

³ [Alternativt har Kock numera framlagt en helt annan uppfattning, se anf. arb. 322 f. (Nachträge), Ljudh. III § 1359 b.]

⁴ Då Lis Jacobsen, Studier I, 49 uppger *lynda bot* SkL 6, 5, bör det anmärkas, att denna form ej tillhör vare sig R eller H, utan AM 41, 4:to.

Alla former ha här *ld* i *wild* apn 92, 1, 7, *-æ* apm 92, 1, *-um* dp 161, 4 (jfr § 13).

83. Av den i § 14 omförmälda övergången $i > y$, då i föregås av (bi)labial konsonant och ett u - eller u -ljud följde i nästa stavelse, föreligger även här spår.

Bland exemplen må nämnas

mykit asn 34, 5; 46, 1; 196, 7.

Av detta ord finnas i H åtskilliga i -former, vilka, jämte det ovan anförda *mykit*, visa, att i och y blandats om varandra: *mikil* asm 139, 8, nsf 165, 6, npn 208, 2, *mikin* asm 35, 8, *mikit* asn 19, 5, 6 osv., *emmikit* asn 27, 2, *miklæ* asf 11, 7, *miclum* dp 137, 5. Förhållandet mellan i - och y -former av detta ord är sålunda motsatt det i R.

84. Avvikande från R uppträda i H några ord med y för i , vilket är att förklara på olika sätt.

a. *sylfs* gs 87, 5, 7, 9; 88, 1 (däremot *silfs* 88, 4; 89, 6).

En ljudlagsenlig övergång $i > y$ antages av Hultman, Häls.-l. 28. Närmast till hands ligger väl att med Kock, Ljudh. I § 92 antaga inflytande från mlt. *sulver*; Noreen tänker i Aschw. gr. § 108 anm. 3 på inflytande från ags. *sylfren*.

b. *brystæ* inf. 68, 2, 3 ppi 123, 6; 133, 9; 202, 7, *-r* 3 spi 78, 5 (om övriga former av detta verb se § 93, a).

Här föreligger tydligen en labialisering av i efter r , om vilken se särskilt Hultman, Häls.-l. 29 f. samt Noreen, Landsm. I, 328, Aschw. gr. § 108, Kock, Språkh. 21 ff., Ljudh. I § 75 ff. Ex. på samma företeelse erbjuda möjligen de följande skrivningarna.

c. *grymmæ* dsf 93, 2 kan utgöra en i -omljudad form, representerande ett annat avljudsstadium än i -formen, jfr Noreen, Aschw. gr. § 108 anm. 1, Kock, Ljudh. I § 80. Tar man emellertid hänsyn till de olika hss:s läsarter, skulle man närmast vara böjd för antagandet, att y uppstått genom labialisering av i efter r . I de äldsta hss. föreligger nämligen i -vokalisation, i de yngre y , $ø$ eller u . Jfr Schlyter s. 93 not 52: »B. *grimmi*. E. *grimmæ*. DH. *grim*. GMOP. etc. *grym* vel *gröm*. I. *grummæ*. KLNQRS. etc. *grum*». Sannolikast är väl ock antagandet av en likartad labialisering i

d. *thrythia* as 14, 8 (däremot *priþiæ*, -a, -u, *thrithia* 60, 7, 8; 66, 7 osv.; KR 375, 6, *þriggia* 202, 7; 201 not 26, *þrigiæ*, -a, *thrigia* 95, 4 osv. 6 ggr, *þrim* 37, 6; 104, 1 osv., *thrithing*, *priþiung*, -s 34, 4; 113, 6; KR 378, 1).

Noreen förklarar det tämligen sporadiskt i fsv. förekommande *þryþi* osv. såsom influerat av *þrý*, *þrym*, Aschw. gr. § 482 anm. 1, § 491; Kock antar Ljudh. I § 79 alternativt inflytande från *þrý*.

85. Ljudförbindelsen *ui* har framför *rd* labialiserats till *uy*, som sedan ytterligare övergått till *wu*.

Övergången föreligger i

*wurþningæ*¹ as 129 not 49, *wurþning* as 129 not 60 (däremot *wirþning*, *wirthning* ns 137, 5; 155, 2; 160, 4; 179, 4 osv. 11 ggr. *wirþæ* 3 ppi 66, 1).

Motsättningen mellan (det i R enarådande) *wi*- och *wu*- är väl närmast att förstå på det sättet, att det senare tillhör avskrivarens språk.

Övergången är tydligen analog med den, som på fda. språksområde försiggått med ordet 'vört', jfr Wigforss, SH I, 76 f. o. där cit. litt. samt ovan § 16. Övergången *y* > *u* har tydligen ej passerat mellanstadiet med *ø*, något som också göres troligt av *æ*-bortfallet på sina håll i ordet 'vört'. — Denna ljudutveckling är som nämnts främmande för R. Gemensam för båda hss. är däremot den säkerligen äldre övergången *ui* > [*uy* >] *u* i ordet 'vecka', varav i H föreligger *uku* ap 3, 4, ds 142, 2, -æ ns KR 370, 7; 371, 1 (2 ggr), *ucnæ* gp KR 370, 7. Se härom § 16. — Liksom i R föreligger även den östn. brytningen till *iu* framför *ngu* (*nku*) och *ggū* i orden *biug* as 170, 4, 5; 198, 1, *biug gærþe* as 170, 6; *liung* as 55, 2. Se § 15.

86. Det samn. *i* har i ställning framför ett av *r* efterföljt *ð* vid förlust av detta senare övergått till *ē*.

Något direkt bevis för denna ljudövergång erbjuder ej H, men några kompromissformer finnas, som antyda densamma:

neþær adv. 63, 6; *weþær* prep. 127, 1; *weþcast* as 172, 5.

Däremot *nipri* adv. 85, 5, *nipær*, *nipær* 88, 8; 188, 5; *wipær*, *withær* osv. prep., adv. 6, 8; 8, 1-2 osv. passim.

¹ *æ* i ändelsen beror antagligen på felskrivning.

Wigforss har i SH I, 6 ff., med utgångspunkt från de moderna dial.-formerna för adv. *nipær* osv., belyst de förhållanden, under vilka *i* blivit *ē* tidigare i ord med den följande ljudförbindelsen *ār* än eljes. Den av Wigforss anf. arb. s. 10 såsom en parallell till *ā*-förlusten anförda »försvagningen» av *t* framför *r* i *bæthræ* osv. är omtalad i § 177. — Av intresse i detta sammanhang är också ortnamnet *Værløse*, äldre *Witherlæsæ*, som är anført av O. Nielsen i Blandinger I, 185 f. Om det skall sammanställas med *Værebro*, Saxos *Vera pons*, förutsätter detta, att *withær* redan tidigt haft uttalet *wær*, *wer*.

87. Det samn. *i* har framför *w*-ljud fått ett mera öppet uttal, vilket en enstaka gång betecknats med *e*.
Sålunda

lewær 3 spi 5, 10 (däremot *liuær* 3 spi 5, 9 (rubr.); 9, 6; 21, 2; 194, 2, *liuande* n, d, asm, dsf 190, 1 osv. 6 ggr, -*æ* dsm 15, 3; 45, 7. *lifthi*, *yuær lifpi* 3 spreti 5, 11; 6, 2).

Om övergång till öppnare ljud framför *w*-ljud talar Hultman, Häls.-l. 30, där han bl. a. även hänvisar till vår hs. samt cod. Ledreborg nr 12¹. Härtill kan läggas ett vittnesbörd från nyare dialekter, nämligen södra Halland. I det i vissa socknar därstädes föreliggande *trö* 'trampa' (< *tröva*, se Wigforss, SH I, 274) samt i 'lova, sova' etc. (jfr anf. arb. 321) är *ø*-ljudet påfallande öppet. Från mod. da. dialekter må andragas förhållandena i Tågeby: Nielsen, Dania 9, 28 f. uppger jämte *stian*, *sia* etc. även *nær* (till vars förklaring jfr den ovan § 86 cit. litt.) och s. 44, 46 *liæuer*, *liæudæ*. Det sista är dock något egendomligt, enär likställigheten med de förstnämnda orden skulle kräva ej blott tidig kvalitets- utan även kvantitetsförändring. Det kan därjämte tilläggas, att Kristensen, Ark. 17, 88 med tvekan antyder en utveckling i da. av *e* > *æ* framför *v*. De exempel, som kunna andragas för en dylik övergång, äro dock, som han själv framhåller, alla osäkra.

Anm. 1. I motsats till R, som blott uppvisade ett enstaka *þrem* (se § 16 anm. 2), föreligger i H flera ggr *threm*, *þrem*: 25, 5; 62, 3; 78, 9; 98, 2. Såsom redan förut påpekats, är formen att för-

¹ Att däremot antaga, det skrivaren påverkats av tanken på *læva* 'efterlämna', Wigforss SH I, 11, synes mig föga sannolikt.

klara enligt analogien *two: twem = þre: x*. Stort inflytande kan också ha utövats av uttryck som i 62, 8: *mæp þrem ællær twem ællær enum akri*¹. — Anslutning till *þre* föreligger även i *þreþia* asu KR 377, 4, jfr Wigforss, SH I, 11.

Anm. 2. Liksom i R visar räkneordet 'fem' alltid *æ* (se § 16 anm. 1).

Långt *i*-ljud.

88. Liksom i R (jfr § 17) kvarstår i H det långa *i*-ljudet. Exempelen erbjuda intet anmärkningsvärt vid jämförelse med R. Om *ut lythæ* inf. 51,6 se s. 36 not 1.

Anm. 1. Såsom lånord bör här upptagas formen *stifbarn* ns 18,6 (jfr i R *stypbarn* 1, 21, se § 51), se Noreen, Aschw. gr. § 176 anm. 2, Falk-Torp, Et. W. 1161. Formen är relativt ung i det fda. lagspråket; i texthss. till de fda. lagarna förekommer det ej mer än här, jfr Lund, Ordforråd 131. Ej håller förekomma *i*-former i de av Schlyter utgivna fsv. lagtexterna, lika litet som i Norges Gamle Love.

Anm. 2. Ordet 'bi' har i liksom i R, sålunda *bi a*, np 175, 8; 176, 3, 4 (2 ggr), 8 osv., *bim* dp 178, 9. Härvidlag är dock att märka, att i *bi swærmæ* ds 175, 6 i st. f. *bi* först varit skrivet *by* (jfr Schlyter s. 175 not 3). Om rättelsen gjorts av avskrivaren själv eller är senare, angives ej av Schlyter. Nu kan det ifrågasättas, huruvida här föreligger en gammal *y*-form, jämförlig med isl. *bý* osv., väl uppkommen genom äldre *u*-omljud på *i*, jfr Noreen, Aisl. gr.³ § 74, 6, Kock, Ljudh. I §§ 115, 567, Uml. u. Brech. 169, eller om helt enkelt en första antydning om den senare så vanliga sammanblandningen av *i* och *y* här kommer till synes. Det senare synes mig sannolikt av det skälet, att *y*-formen finnes endast på detta ställe i de äldre da. laghss.; jfr Lund, Ordforråd 14. Härtill kommer, att de moderna dial. på det gamla da. språkområdet ej ge vid handen en äldre uttalsform med *y*, jfr t. ex. Bennike-Kristensen, Kort 48, 66.

Kort *e*-ljud.

89. Det korta *e*-ljudet representeras i allmänhet, med nedan nämnda undantag, av *æ* i H liksom i R (se § 18). — Exempelen äro i stort sett desamma som i R.

¹ Det skulle kanhända kunna ifrågasättas, huruvida ej det *thræm*, som möter på vissa ställen i andra fsk. hss., åtmin. delvis kan förklaras genom (möjl. blott grafisk) anslutning till närgränsande ord. Sål. i cod. AM 37, 4:to (Schlyter, SkL I Add. B, n. 219, 3) *ofna thæm thræm thingum*, (s. 223, 10) *mæth thræm tyllum*. — Jfr emellertid Kock, Ark. 4, 173 not 1.

Anm. 1. Under det att den relativa partikeln *ær* städse förekommer under denna form i R, brukas i H jämte *ær*, som är ojämförligt vanligast, c. 235 ggr (1 gg, 178, 6, förekommer *æræ*), även *thær*, *thær* 28, 1; 10, 5; 33, 6¹, *þær*, *þær* 7, 6 (rubr.), 7; 42, 4; 63, 2 not 88; 101, 7; 114, 4; 168, 7. I 10, 5 har *thær* temporal betydelse. — Om förhållandet mellan partiklarna *ær* och *thær* i fsv. må hänvisas till Klockhoff, Relativsatsen i den ä. fsv. 41 f., Noreen, Aschw. gr. §§ 512, 514, Larson-Högsby, Temporal satsfogning i fsv. 29 ff., i fda. lagspråk Såby, Aarbøger 1872 s. 204 samt nedan cit. litt. Det är tydligt, att användningen av *thær* för *ær* betecknar ett yngre skede i den språkliga utvecklingen. Jfr Falk-Torp, Syntax 141 f., om användningen som tidskonjunktion anf. arb. 233 f., jfr f. ö. Falk-Torp, Et. W u. der. Såsom exempel på övergång till användningen av *thær* såsom rel. partikel kunna följande ur H anföras: 10, 3 ff.: — — *tha skal hun kalla a bondæn til gialdæ oc ey ofna iorthæn þær sum hun liggær*, 79, 3 ff.: *Far annær man mæþ wreþe. oc takær annar man — — a marco þær sum han haur saat sit spiut*. 56, 6 f.: — — *latæ swæriæ markæ skiæl þær sum þe wilæ*. 54, 7: — — *late þem wite til wæghæ. þær þe wilæ*. — Se även ovan § 35.

Anm. 2. Av pron. 'den, det' föreligger samma vokalisation som i R, jfr § 18 anm. 1. Sål. *þæn*, *thæn*, *þæt*, *þæt*, *thæt*, *þæs*, *thæs* samt 1 gg, 88, 8, *þen*, dock ej på samma ställe där R har *þen* (5, 25 = H 96, 5).

Av dem.-pron. 'denne, detta' äro också formerna till stor del överensstämmande med R:s: *þæsæ* gpm 122, 7, npm KR 370, 4, asf KR 375, 3, nsf KR 379, 2, *þæse* npn 79, 7; KR 359, 9, -i asf KR 368, 4; vidare *thættæ*, *þættæ*, -e n, asn liksom i R. Men därjämte märkes 1 gg, KR 367, 4, *þisi* asf samt 1 gg, 66, 9, *Thattæ*. Det är ej uteslutet, att denna senare form blott beror på felaktig skrivning, men den kan också vara en gammal kvarleva, jfr det sällsynta fvn. *þatta*, VGL I *þatta*, -æ, Noreen, Aisl. gr.⁸ § 460 anm. 2, Aschw. gr. § 509 anm. 4, GgPh⁸ 4 § 206, 3. Vidare är att märka *þanne*, -æ vardera 1 gg i epilogen till KR, Schl. s. 379 not 1, jämte 1 gg *þænni*, jfr Noreen sist anf. st. § 206, 8. i i *þisi* kan härröra dels från den urspr. neutr. formen, dels — och väl snarast — från ett i-omljutt *se-si, jfr den i § 18 anm. 1 anförda litt. i-formen är väl här närmast så att förstå, att æ- och i-formerna tillhörde skilda dialekter, och att de senare ingingo i skrivarens, men ej i förlagans språk.

¹ Dessutom har genom senare hand *ær* förändrats till *thær* på åtskilliga ställen, varom se Schlyter i noterna passim, t. ex. s. 169 not 11. I 137, 4 har tillsatts ett *t* framför *ær*, jfr Schl. s. 137 not 11.

90. En växling *e:æ* (med hänsyn till R jfr § 19) förekommer hos några ord. — Härmed är att sammanställa växlingen *æ:e* under *æ* § 100.

De ifrågakommande fallen äro:

em [-*mikit*, *wæl*] 27, 2; 197, 6 (däremot *æm* 7, 2; 10, 1; 11, 7 osv. 22 ggr); *en* 'men' 29, 9, 'än' 3, 2; 19, 7 (däremot *æn* 'men' 5, 3, 6; 7, 3; 9, 5 osv. passim, 'än' 4, 1 (rubr.); 6, 2 osv. passim, 'om' KR 364, 5; 376, 6, *æn þa* 73, 10; 129, 7; 131, 3; 154, 3; 169, 7; 204, 9; KR 374, 1, *æn þo* 85, 6; 91, 2; 139, 3; 147, 4-5; KR 358, 1-2); *Er* 3 spi 27, 3; 50, 5¹; 130, 7; 170, 4; 194, 3, *Eræ* 3 ppi 21, 8; 22, 7, *er* 3 spi 69, 7 (däremot *ær*, -*æ* passim, -*a* 43, 3; 62 not 60, om det en gång förefintligen *aræ* se § 103 anm.); *handæ mellin* adv. 126, 7; 137, 4; 138, 2, *j mellin* prep. 31, 9; 54, 6; 61, 2; 162, 1 (däremot *mællin* prep. 205, 1, *handæ mællin* 36, 9; 37, 7; 125, 6 osv. 7 ggr, *j mællin* 7, 1; 8, 8; 18, 4; 22, 2 osv. 16 ggr); *skeri* 'skära' 3 spk 185, 5 (däremot *skæræ* inf. 146, 6, 3 spk 146, 7, *skær* 3 spi 167, 6); *þen* nsm 88, 8 (jfr föreg. § anm. 2); *werkhus brunæ* as 198, 8 (däremot *wærk* as 160, 1, *wærkium* dp 171, 5, *daghswærkis* gs 94, 3; 109, 5; 110, 1).

Vad först beträffar växl. *Er:ær* osv., så är det klart, att grunden till variationen i detta fall ej är att söka i ordets skiftande akcentuering i satsen, såsom för vissa hss. i fsv. gjorts gällande, jfr härom Kock, Ljudh. I § 138, Noreen, Aschw. gr. § 147 o. på dessa ställen anf. litt. Vi ha här helt enkelt ett utslag av en skrifvarvana, som bestod däri, att till kapitelinitial användes endast tecknet för *e*, ej det för *æ*. Nedan § 100, g kommer att lämnas ytterligare exempel på tillämpningen av denna regel. F. ö. hänvisas till inledn. § 8, där även en liknande företeelse med hänsyn till *u:w* påvisas. — För det enstaka *er* har man väl snarast att tänka på ordets svagton. Detsamma gäller *em*, *en*, *þen* och *mellin* (se § 19) som tilläventyrs även *skeri*. *skeri* kunde då tänkas vara obetonat i sammanställningen *skeri af*. Synnerligen sannolik förefaller mig emellertid ej förklaringen av *e* i det sista ordet. — Rimligare är kanske att tänka på inverkan från det föregående *sk-*. Härmed är att jämföra det av Larsson, Södermannal. spr. I, 12 anförda *skera* från SML, se även Kock, Ljudh. I §§ 143, 269. I SH I, 123 f. anför Wigforss *e*-former av verbet 'skära' (från Enslöv); att *e* beror på palataliserande in-

¹ Subjektet är *mangh børn*.

verkan från föregående *sk-*, är påtagligt; däremot lämnar Wigforss oavgjort, om det är samn. *ě*, som direkt fortsättes i *skera* etc., eller om utvecklingen varit *ě > æ > e*. Motsättningen *skeri : skæræ* etc. tycks mig snarast tala för en utveckling *æ > e*. Som bekant har R endast *æ*-former, liksom H utom på detta ställe. Vidare är att märka, att R i stället för H:s *skeri* har *skyri* (jfr § 46, i), liksom nästan alla de övriga hss. (Schlyter s. 185 not 4) uppvisa denna senare form eller *skyriæ*. Det lider då intet tvivel, att *skeri* insatts i st. f. *skyri*, snarast av H-skrivaren, och *e*-formen betecknar sålunda hans eget språk. Detta gör väl ock det antagandet rimligast, att *e* är en senare utveckling, ehuru naturligtvis intet hinder möter för antagandet, att skrivaren talade en dialekt, i vilken *e* i detta ord bevarats från samn. tid. — På *e*-skrivningen i *werkhus brunæ* är ej mycket att bygga. Enl. Schlyter s. 199 not 16 funnos i st. f. bokstäverna *er*, skrivna av en senare hand, ursprungligen några andra bokstäver. *e*-skrivningen tillhör sålunda möjligen en tid, då vacklan mellan *e* och *æ* var större än på handskriftens nedskrivningstid.

91. Med hänsyn till hithörande lånord (jfr § 20) kan anmärkas, att 'mässa' har *æ* på samtliga de ställen, där det förekommer, utom *missu* gs 161, 6, där även R har *i* (9, 11). Ordet 'präst' har här *e* ej blott i den borgerliga lagen, *preste* ds 5, 3, utan förekommer även i KR med *e*, omväxlande med *æ*. Sålunda: *præst* a, ns 358, 6; 359, 1; 366, 5; *prest* as 359, 2, -i ds 376 not 36, *presten* ns 363, 5-6, *prest witni* as 377, 9.

Om *e*-formen må hänvisas till vad som sagts i den nyss cit. § samt till § 100, c. Med avseende på de talrikare *e*-skrivningar, som förekomma i H, må anmärkas, att de säkerligen beteckna ett verkligt uttal med mera sluten vokal. Ett sådant existerar ännu i åtskilliga trakter av Skåne och Halland, se Wigforss, SH I, 140, 168 ff. Möjligt är, att (en förlängning av *æ* jämte) palatalisering *æ > e* föreligger i ordet, se Wigforss sist anf. st. samt nedan § 100, c.

92. Liksom i R (se § 21) föreligger givetvis brytningsdiftong i

stiælæ inf. 125, 8, *Stial*, *stial* 3 spi 114, 7; 138, 6; 143, 8 osv. 6 ggr, *stiæl* 3 spi 139, 2, 4.

Med hänsyn till brytningsdiftongens utveckling jfr § 142.

93. Liksom i R (se § 22) föreligger i H *i* i vissa fall för samn. *ě*.

Sålunda i

a. *bristæ*, -*a* 3 ppi 128, 1; 155, 3, *bristær* 3 spi 134, 7, *bristi* 3 spk KR 358, 1.

Därjämte innehåller hs. talrika belägg för vidare utveckling av detta *i* > *y*, varom se ovan § 84, b. En dylik labialisering kan däremot ej spåras i R.

b. *giuæ* inf. 7, 4; 94, 5 osv., *giuær*, -*ir* 3 spi 111, 10; 112, 1 osv., *giui* 3 spk 94, 2; 104, 4 osv., *gifs* 3 spi 94, 4; 98, 1 osv., *giuæs* inf. 97, 7-8, *giuin*, *giuit* nsf, m, n 98, 1; 103, 4 osv.; KR 363, 6; *gitæ* 3 ppi 37, 3; 77, 1; 127, 2, *gitær*, *Gitar* 3 spi 71, 4 (2 ggr); 67, 4 osv.

c. *quinnæ* gp 3, 5; 19, 2; *nimbær* 3 spi 153, 6.

Om ej hithörande *næmæ*, -*r* etc. se under *æ* § 105.

94. En utveckling i rel. oakcentuerad ställning av *e* till *u* framför *m* har ägt rum i partiklarna *num*, *sum* och *um*, jfr § 23. Hithörande är möjligen ock *um* [*nær*] 88 not 49 för *æm*; om ordets förekomst i hs. se ovan § 90.

Långt *e*-ljud.

95. På kvarstående *ē* finnas i H samma exempel som i R, jfr § 24.

Därjämte kan tilläggas, att någon skrivning *pri* ej finnes i H. — Om *se* ds av 'sig' se nedan.

96. På övergången *ē* > *æ* föreligga i stort sett samma exempel som i R, jfr § 25.

Det kan anmärkas, att någon skrivning med *e* av ordet för 'rätt' ej förekommer i H, jfr s. 48 not 4.

Anm. 1. Om *ē* > *i* i *j mæþæn* se under dift. *æi* § 131.

Anm. 2. Det 1 gg, 7, 3, förekommande *wattæ* (i förbindelsen *æy wattæ*) för *wættæ* är säkerligen blott felskrivning.

Anm. 3. Då jämte den vanliga dativformen *sæ* 7, 8; 16, 1; 29, 5 osv. c. 40 ggr även 2 ggr förekommer *se*, 45, 5; 46, 2, kan *e* här fattas i överensstämmelse med Kock, Ljudh. I § 186, nämligen så, att det representerar fortsättningen av ett *sēr* med reducerad akcent eller också urnord. *sēr*. Det kan även tänkas, att *sæ* i svag-tonig ställning blir *sæ̃*, *sě*. Jfr även Olson, Fragment XXV.

Kort æ-ljud.

97. Det korta æ-ljudet kvarstår i regeln, ehuru ej i fullt så stor utsträckning som i R, såsom æ. Jfr § 26.

Sålunda t. ex. i

brændær 3 spi 130, 1, 2; 131, 4, 5 osv., *brænni* 3 spk 196, 2, -æ 3 ppi 200, 8, *brænnastuþ*, *brænna*, -æ, -i *stuþ* as 197, 1-2, 3, 6 osv.; *fællir* 3 spi 174, 8; 176, 2, *Fællær* 3 spi 185, 5, *fælli* 3 spk 177, 5 not 82, *ufældær* nsm KR 368, 8; [*akær*, *biug*, *rugh*, *toft*, *ut*] *gærþe*, *giærþe*, *gærþæt* a, ds 168, 4-5; 170, 6 (2 ggr); 151 not 57¹ osv.; *gærþa*, *giærþæ* inf. 169, 8; 170, 1, *gærþær*, *gærþær* 3 spi 169, 4, 6, *gærþe* 3 s, ppk 167, 1; 170, 4-5, *gært* sup. 170, 1, *brungærþæ* 3 spk 170, 8; *hældær* adv. 12, 7; 28, 8; 30, 9 osv.; *kænnæ* inf. 123, 9, *kiænnær*, -ir, *kænnær*, -ir 3 spi 73, 8; 119, 1; 125, 5, 9; 126, 2; 127, 2; 128, 5 osv., *kiænnis*, *kænnis* 3 spi 14, 1; 145, 2; 203, 9; *skiæppu*, -r² as, p 198, 1 (2 ggr); *thær*, *thær*, *þær*, *þær*³ 3, 5; 4, 7 osv. passim, *þæræ* 174, 8; *þæþæn*³ 115, 1, 2; *wæþ* a, ns, ap 152, 2; 164, 6 (2 ggr) osv., *wæthium*, *wæþium* dp 74, 7; 162, 2, *for wæthiæ* 165, 4, *wæþ skotning* ds 74, 7, *wæþ skot* nsn 75, 2; *æruathe*, *æruape*, -a⁴ a, ds 32, 8; 42, 3; KR 361 not 18.

98. I motsats till R har H ordet 'ärkebiskop' med omväxlande æ och a. Formerna fördela sig sålunda: *ærchibiscop* ns 155, 11, -s gs 34, 3; 43, 9; 155, 9; 156, 4, *archibiscop* ns 54, 6, -s gs 52, 8, 10; 54, 8; 117, 4; 120, 7; 201, 4, *archebiscops* gs 91, 7; 96, 1, *archibiscope* ds 54, 1; 108, 4, -pbe ds 72, 2.

æ-formen är tydligen identisk med ags. *ærcebiscop*, under det att *archi-* går tillbaka till det lat.-gr. *archiepiscopus*. Jfr Kock, Ljudh. I § 306.

99. Ljudförbindelsen æ*ri* har, på samma sätt som i R (se § 29), under relativt svag akcentuering givit æ i

[j] *gen* prep., adv. 6, 2; 73, 10; 77, 2 osv.

Någon skrivning med æ finnes ej i H.

¹ Övriga hss. ha *garþe*, H *giærþe*.

² Jfr § 30.

³ Om vokalisationen av detta ord se § 26 anm. 2.

⁴ Om æ-ljudet i detta ord jfr s. 74.

Anm. Formerna i H av verbet 'göra' (se §§ 28, 119) föranleda ej någon särskild redogörelse.

100. Åtskilliga fall av *e* för *æ* föreligga, i motsats till hos R. varom se § 30, i denna hs., och i flertalet fall är anledning antaga en ljudlagsenlig utveckling *æ* > *e*.

a. Framför *nn* (i slutljud *n*), framför *n* + konsonant samt framför *ng* har *æ* övergått till *e*.

Om en liknande dialektal utveckling i fsv. talar Zetterberg, Bjärköar. ljud- o. böjn.-lära 5, Kock, Ljudh. I § 267, jfr även Noreen, Aschw. gr. § 105 anm.

hennæ, -*e* g, d 12, 6, 7; 13, 1; KR 369, 6 [däremot *hænnæ*, -*e*, -*a* 3, 2, 6; 4, 2; 7 8; 10, 5 osv. c. 30 ggr]; *men* n, ap 16, 7; 22, 5; 59, 1 osv. 21 ggr, *byrthæ men* np 27, 6, *thingmen*, *thinghmen*, *þingmen*, *þingmen* np 17, 7; 33, 3; 35, 1; 118, 7 osv. 11 ggr, *almenning* ns 186, 6, -*s* gs 187, 9 [däremot *mæn* a, np 35, 2; 52, 2; 53, 8 osv. 28 ggr, *þingmæn*, *Thingmæn* np 72, 7; 73, 1-2, 5-6, 9 osv. 12 ggr, *hærmæn* np 53, 6, *laxmæn* ap 80, 4, *almænning* as 55, 2, -*s*, *almænnins* gs 90, 9; 180, 1; 185, 5]; *hendær* ap 29, 6; 37, 3 [däremot *handær*, *hændær* a, np 31, 7; 40, 6; 45, 4, 5 osv. 18 ggr, *ofna hæde* (= *hænde*) ds 142, 3 not 24, *j hænde* 207, 3, *til hændæ* 52, 4; 57, 5; 67, 5; 137, 6¹, *af hændæ*² 68, 9, *Hændær* 3 spi 83, 1, *afhændæ*, *af handæ* inf., 3 ppi 11, 3; 35, 7; 36, 2; 66, 2]; *up hengæ* inf. 146, 6 [däremot *hængiæ* inf. 139, 1; 199, 5, *hænge*, -*æ* 3 spk 77, 6; 146, 5, *up hængdær* nsm 199, 5]; *lengær* adv. 84, 6; 120, 2 [däremot *længær* 5, 11; 185, 6-7, 7; KR 374, 4].

För *hennæ* kan väl även tänkas på ställning i svagton, varigenom ordet blir jämförligt med de i § 90 omtalade.

b. Framför ljudförbindelsen *ðn* har sannolikt en övergång *æ* > *e* försiggått. Detta visas av orden:

nefnæs 3 ppk 204, 10 [däremot *næfnæ*, -*e* inf., 3 s, ppk 6, 5; 22, 3 (2 ggr). 7; 53, 8 osv. 14 ggr, *næfnæ* 3 spreti 127, 4, 5, part. pret. *næfnæ* npm 59, 4, -*i* KR 367, 4 (urspr. skrivet *næfnædi*, jfr noten hos Schlyter), *næfdi* npm KR 360, 5, *næfnædom* dp 4, 4; 99, 3; KR 362, 7, *næfnædom* dp KR 364, 2, subst. *næfnæ* n, as 96, 8; 133, 3, 9 osv. 13 ggr, *næfnæ* as 134, 5, *næfnædn*, -*en* as 134, 8, 9, *næfnædnær* np KR 364, 4]; *stefnu* as KR 376, 3; 377, 3, *lughstefnu* as 72, 7-8;

¹ Med oomljudd form *til handæ* 21, 6-7; 67, 4.

² Med oomljudd form *af handæ* 68, 3.

73, 6; 204, 8, *laghstefnæ* ds 169, 6, *laghstefnu daghe* ds 189, 1 [däremot *stæfnu* a, ds 188, 8; 213, 4; KR 368, 1 osv. 7 ggr, *æ* ns 132, 4, *gatu stæfnæ* a, ds 72, 3; 135, 7, *kirkiu stæfnu* ds 136, 1, *stæfnu daghe* ds 213, 3, 5; 214, 8, *laghstæfnu* a, d, ns 165, 2, 3; 169, 2, 3, 4, 5, 7, *malstæfnu* ds KR 357, 3]; verb *stefnæ*, -i 3 p, spk 14, 6; 60, 7; 72, 7; 73, 1, 4 [däremot *stæfnæ* inf. 104, 5; 128, 9; KR 372, 4; 375, 3, *stæfnu* inf. 214, 6 not 91; KR 375, 7 not 31, *stæfnir* 3 spi 156, 6, *stæfnæ* 3 p, spk 14, 8; 52, 7 (skrivet *stænæ*); 60, 5, -i 3 spk 206, 4; KR 373, 4, part. pret. *stæfndær* nsm 130, 7, *stæfnt* nsn 74, 1, *stæfnd* (= *stæfnt*) nsn 105 not 52].

Att en ljudförträngning av *æ* > *e* försiggått framför *bn*, är, såvitt jag vet, ej förut konstaterat för någon östnord. dialekt. Men att en dylik övergång inträtt i den dialekt, som representeras av H-skrivaren, synes mig sannolikt med hänsyn till de ovan anförda exemplen. Den skulle då ha en parallell i den benägenhet för *u* frf. *bn* vid valfrihet mellan *o* och *u*, som konstaterats ovan § 58, III, f.

c. *hest* n, as 125, 10; 171, 6, -e ds 119, 4; 167, 11 (däremot *hæst* as 137, 3, *hæst fat* as 147, 7, *hæste* ds 161, 1).

e-formen kan utgå från ett äldre *ē*, varom se den ovan s. 50 not. 2 cit. litt.

En annan diskuterbar möjlighet vore, att *æ* framför *st* palataliserats till *e*. Härvid komme i fråga förutom detta ord även *prest* osv., jfr ovan § 91. I så fall skulle väl även *nest*, varom se i det följande § 105 anm. 1, ses ur samma synpunkt. Ett dylikt antagande har för vissa fsv. dialekters vidkommande gjorts av Olson, Ögl. ljudl. 27 f. Materialet ur H synes dock tämligen ringa, för att en palatalisering framför *st* skulle kunna antagas för den dialekt, varom här är fråga. Sålunda möta verbet *fæstæ* m. fl. former 15 ggr, subst. [*garþ*] *fæsto*, *fæstu* 2 ggr, superl. *mæst* 2 ggr städse med *æ*; i de ord, där *e* förekommer, finnes möjlighet att förklara detsamma på annat sätt.

De sydsv. dialekterna på det forna da. språkområdet tvinga ej håller till antagande av en dylik palatalisering, åtm. ej över något större område. För sö. Halland antar Wigforss, SH I, 140 f. en tidig allmän förlängning av *æ* framför *st* (någon utveckling till *e* tycks där vara sällsynt, jfr Wigforss' ex.-saml.), för Skånemål återigen en utveckling *ǣ* > *ē* [> *ē*] framför *st*, se anf. arb. 168 ff. Men för de egentliga »slättmålen» är tydligen ej ens ett

dylikt antagande en tvingande nödvändighet, se den av Wigforss anf. st. givna ex.-saml. För Danmarks vidkommande föreligger ej någon anledning till antagande av palatalisering, jfr Bennike-Kristensen, Kort 72 f.

Även om i denna hs. förefintliga *e*-skrivningar sålunda ej gärna föranleda ett antagande av palatalisering $\text{æ} > e$ framför *st*, är det dock en omständighet, som synes ge vid handen, att en dylik utveckling kunnat förekomma i en eller annan fisk. dialekt. Såsom Wigforss sist anf. st. påvisat, föreligga i större delen av Villand och Göingehäraderna vokalisationsformer av orden 'häst, präst' osv., som förete en diftongering av vokalen i överensstämmelse med behandlingen av äldre $\bar{e}$. Wigforss antager förlängning framför *st* och därefter eventuellt övergång $\text{æ} > \bar{e}$. En svårighet ligger emellertid i att vokalen ej behandlats på likartat sätt framför *ld* (och *nd*). Wigforss menar därför, att »vid tiden för diftongeringen av æ ($\bar{e}$) den sekundära förkortningen framför *ld* (ock *nd*) redan inträtt, under det att den långa vokalen framför *st* ännu kvarstod». Det förefaller mig emellertid, som om detta antagande vilar på ganska osäker grund; något exempel, som gör ett så tidigt inträdande av den sekundära förkortningen sannolikt, torde i varje fall näppeligen kunna andragas, och diftongen i ordet 'källa' osv. tyckes bestämt tala däremot. Det vore därför kanske en mera tilltalande utväg att, för de nämnda dial. i Villand och Göinge, antaga en utveckling $\text{æ} > \bar{e} > \bar{e}$ i 'häst' osv., under det att en dylik palatalisering ej inträffat framför *ld* (utom under vissa förhållanden, varom jfr ovan § 19 samt nedan moment d). Genom detta antagande skulle vid en förlängning framför *st* framgå $\bar{e}st$, framför *ld* däremot i regeln $\bar{e}ld$.

d. *mishelde* as KR 366, 1 (däremot *mishælde* ds KR 370, 1).

Hultman, Häls.-l. 73 har antagit, att æ blivit *e* bl. a. framför geminerat eller av homorgan konsonant efterföljt dentalt *l*-ljud. Det ex., som från HL anföres, är *skakheldæ* ds. Att en palatalisering överhuvudtaget inträtt framför *ld* i fisk., synes mig föga troligt med det fåtal exempel, som på en dylik kunna anföras. Andra ord, som t. ex. *hældær* (16 ggr), *forældræ*, *-um*, *ufældær*, möta städse med æ . Om man vill söka en ljudhistorisk förklaring till *e* i *mishelde*, skulle jag snarast vara benägen att

anse detsamma uppkommet genom övergång *æ* till *e* framför *ld* i rel. svagtonig ställning. Att svagtonigheten spelat en roll, göres troligt av ljudutvecklingen av det sydsnkandin. *hilla* '(förse med) bensnara', i vilket ord palataliseringen visserligen är beroende av det följande *ld*, men på samma gång måste tillskrivas ytterligare en faktor, med all sannolikhet svagton, se Wigforss, SH I, 133 f. Jfr f. ö. vad som i föreg. moment anförts samt §§ 19, 90.

e. *leggiæ* inf. 169, 2, -s inf. 63, 6-7; 132, 4 [däremot *læggia*, -*æ* inf., 3 p, spk 52, 8; 55, 6; 72, 7 osv. 9 ggr, *lægiæ* 3 ppi, k, inf. 17, 7; 33, 3; 120, 6; 165, 2, *læggies* 3 p, spk 51, 2; 88, 8; 169, 7, *Læggær*, *læggær* 3 spi 165, 1; 210, 1; 213, 5; KR 364, 6, *lægge*, -i 3 s, ppk 120, 4, 6; 152, 1; 188, 8; 215, 1, *læghs* 3 spi 6, 8; 7, 4, 8; 165, 4; 169, 4, 5].

Redan Olson har i Ögl. ljudl. 27 framkastat den förmodan, att »äfven en efterföljande palatal kunnat bidra till att göra ett *æ* mera slutet, 'föra det längre åt *e*-hållet'; på detta sätt söker han en förklaring till ÖGL:s *leggia*, *ekki*. Senare har Hultman i Häls.-l. 74 mera bestämt formulerat regeln så, att samn. kort *æ* har framför palatal konsonant, på vilken följde ett (sonantiskt eller konsonantiskt) *i*-ljud, utvecklats till *e*. Rimligtvis böra *e*-skrivningarna i H förklaras på samma sätt.

f. Svårare är däremot att förstå inf. *sectæ* 202, 5. Massor av *æ*-skrivningar förekomma i hithörande former: *sæctæ* inf. 57, 5; 77, 7 osv. 4 ggr, -*e* inf. 95, 4, *S-*, *sæctær*, -*ir* 3 spi 132, 1; 144, 6 osv. 6 ggr, *sæctis* 3 spi 135, 7; 144, 5, part. pret. *sæctær* nsm 52, 10, *sæcti*, -*e*, -*æ* best. f. nsm 105, 4, 7; 106, 4 osv. 12 ggr, *sæctæthær*, *sæctæþær*, *sæctæþær*, *sæctæþær*, *sæctæþær* nsm 58, 3; 78, 3, 7; 113, 3-4; 136, 3-4; KR 368, 3 osv. 9 ggr, *sæctæþæ*, -*i* npm KR 373, 4; 374, 7. Om en, resp. ett par *a*-skrivningar se § 104 anm. 1. Jag är närmast benägen för att i det enstaka *e* se blott en ortografisk variant till *æ*; en viss betänksamhet inställer sig dock med hänsyn till det moderna da. 'sigte'. Likväl förefaller det, som om 'sigte' ej kan vara en ljudlagsenlig fortsättning till *sæctæ*; i Lydh. 159 mena Torp-Falk, att ordet är influerat af högty. 'bezichtigen', under det att Jessen i Da. etym. Ordb. 206 anser det vara attraherat till 'sigte paa'.

g. Slutligen komma ett par fall, där *e*-skrivningarna säkert blott äro av grafisk natur: *Engin* nsm 147, 4 [däremot *ængin*

n. asm. apn, asf 19, 5; 58, 2; 70, 9 osv. 23 ggr, *ængu* dsn 126, 2, 8, *ængi* apf 155, 4, *ængæ* (närmast gpm, väl felskrivet för *ængin*) 122, 6-7, *ængæleþ* 129, 7, *ænti* n, asn 18, 4; 26, 2 osv. 5 ggr]; *Elta* 3 ppi 162, 5, *Eltar* 3 spi 181, 6 [däremot *æltæ* inf. 162, 4, -r 3 spi 151, 1].

Anledningen till *e*-skrivningarna är tydligen densamma som vid *Er*, *Eræ*, se ovan § 90.

Anm. Av ingen betydelse är *e*-skrivningen i *veria* inf. 41, 2 gentemot *wæria* inf. 43, 3, 5, 7; 67, 3-4; 68, 5, *wæri*, -e 3 spk 40, 1; 67, 7; 72, 8; 78, 5 osv. 16 ggr, *wæriande* d, nsm 3, 4; 10, 5; 11, 2; 43, 8, -*ændæ* nsm 4, 3. Det bör nämligen observeras, att i st. f. *veria* ett annat ord ursprungligen varit skrivet, jfr Schlyter s. 41 not 78. Detta ord kan således ej till omedelbar jämförelse inrangeras bland hs:s övriga ordförråd.

101. Gemensam med R har H den i § 31 omtalade övergången av $\tilde{æ} > i$ omedelbart framför palatal spirant, åtföljd av *i* eller *j*.

Sålunda

sighia, -a inf., 3 ppi 57, 6; 140, 1 osv., *sighæ*, *Sighæ* 3 ppi, inf. 36, 8; 38, 1; 148, 2, 3 spk 128, 7, *up sighæ* inf. 212, 5, *sighi* 3 spk 129, 6; 134, 8-9 osv. 6 ggr, 3 ppk 188, 8, *S-*, *sighær*, *sighær*, *S-*, *sighir* 3 spi 16, 5; 71, 5; 74, 8 osv., *Sjghær* 3 spi 4, 2, *sigher* 3 spi 3, 2, *af sighis* 3 spi 112, 2, *af sigs* 3 spi 149, 1; *Thighyæ* 3 ppi 37, 6.

Hit är även att föra (det av Kock i Skand. Archiv I, 29 och Ljudh. I § 283 omtalade) *døz dighi* ds KR 363, 3. Det kan anmärkas, att R på detta ställe uppvisade *døz dæhi* (KR 9), jfr § 26 anm. 1, liksom i KR 14 *dæhi*, där H (371, 2) har *daghe*. Därjämte kunna från H ytterligare följande dativformer med *a* anföras: *døzs daghi* 50, 1, *far daghæ* 211, 2, *laghstefnu daghe* 189, 1, *stæfnu daghe* 213, 3, 5; 214, 8. Spåren av palatal-omljud i denna hs. äro f. ö. ganska få, jfr med hänsyn till R § 26 anm. 1. Sålunda har 'taga' här alltid *a*. Ett analogiskt från dat. infört *æ* visar måhända *dægk* as 76, 3, jfr delvis Kock, Ljudh. I § 386¹; troligen föreligger emellertid blott skrivfel. Jfr även § 107 anm. 3.

¹ Om de talrika skrivningarna med *æ* för väntat *a* i VGL, se nu senast Pipping i SNF VII, 1 s. 85 ff.

102. Likaledes övergår $\tilde{e}$ i semifortisstavelse till i framför palatal konsonant, åtföljd av i eller j (jfr § 32).

Sålunda

alzsiki, alziki adv. 50, 1; KR 378, 3.

Därjämte det enkla *ikke* 63, 1, 5, däremot *ækki* 45, 5; 86, 3 osv. 5 ggr.

antwigie KR 369, 4, annat *twigia*, -*æ* KR 367, 5; 368, 3.

Därjämte det enkla *twigie*, -*a* 4, 4; 34, 8; 50, 6 osv., *twigie* 74, 4.

Det enkla *ikke* kan förklaras såsom analogiskt påverkat av det svagtoniga *iki* i *alzsiki*; men troligare är väl, att även det enkla *ækki* ombildats till *ikki*, -*e* i rel. obetonad ställning. En dylik ställning har ordet säkerligen haft i de fall, där *ikke* förekommer, nämligen i sammanställningen *ikke wætæ*, jfr det moderna sv. 'inte ett dugg'.

Här tillkommer troligen även *iamplingæ* as 185, 6 (däremot *iamlængæ* as 185, 8, *iamlanga*, -*æ* as KR 376, 5; 132, 7; 150, 1). Ljudlagsenligt har *i* i så fall uppstått i nom. sing. Så enligt Noreen, Aschw. gr. § 102, 2, GgPh⁸ 4 § 140. Enligt Torp-Falk, Lydh. 170 och Hultman, Häls.-l. 17 är det följande *ng* jämte stavelsens svagton tillräckliga faktorer för att framkalla utvecklingen $\tilde{e} > i$. Annorlunda återigen Kock, Ljudh. I § 391. — $\tilde{e}$ i detta ord beror troligen på inflytande från adv. *længe*, men kan tydligen ock ha uppstått på grund av försvagning av pænultimas akcent från semifortis till infortis. Se särskilt Kock, Ljudh. I § 381. Annorlunda Hultman, Häls.-l. 17. R uppvisar uteslutande *a* i pænultima av detta ord, se § 39.

Anm. 1. Även i H förekommer, KR 357, 3, namnet *æskil*, om vars vokalljud i ultima se § 33.

Anm. 2. Även H uppvisar *kynzimi* a, ns KR 364, 5; 365, 3 osv., -*s* gs KR 370, 1. Jfr § 32 anm.

103. Övergången $\tilde{e} > a$ mellan u och r i rel. oacentuerad stavelse bestyrkes även genom exempel från H (jfr § 34).

heþwarþæ man as 98, 4; *waræ* inf. 35, 4; 46, 4 osv. 12 ggr, *waræ*, -*e*, -*i* 3 s, ppk 15, 5; 16, 8; 21, 6 osv. 27 ggr, *warit* sup. 190, 7 ($\tilde{e}$ -for-

merna äro här något talrikare än i R: *wæræ* inf. 44, 2; 57, 4; 62, 9 osv. 12 ggr); *warþæ*, *-thæ* inf., 3 ppi, *warthær*, *warþær* 3 spi m. fl. former 5, 1 (rubr.), 2, 3, 10 osv.

Av det senare verbet förekommer ingen *æ*-form. Däremot påträffas av verbet 'vårda, ansvara för' inf. *wærthæ* 68, 7, vilken tilläventyrs, om ej felskriven, bör förklaras såsom omvänd skrivning. Jfr i fsv. växl. *wara*: *wæræ* 'varna' Kock, Ljudh. I § 389; jfr emellertid även Noreen, Aschw. gr. § 546 anm. Jfr även § 107 anm. 3.

Anm. Några andra fall med *a* för väntat *æ* eller med växling *a*:*æ* äro att nämna i detta sammanhang.

aræ 3 ppi 16, 4 (däremot *ær*, *æræ* passim; om *Er*, *Eræ* se ovan § 90 samt § 100, g). Formen med *a* betecknar säkerligen ingen uttalsform, utan är snarast beroende på skrivfel eller möjligen att bedöma i enlighet med Hultman, Häls.-l. 18 f., sålunda beroende på omvänd skrivning eller falsk konstruktion av en skrivare. Jfr f. ö. den av Hultman cit. litt. samt Kock, Ljudh. I § 304, Olson, Fragment LV. Enligt Kock kan möjligen en utveckling *ær* > *ar* i rel. oakcentuerad stavelse ha försiggått.

swæriæ inf. 54, 1; 68, 2 not 11 (däremot *swæriæ*, *-a* inf. 22, 4; 40, 4; 54, 8 osv., *swæriæ* 3 s, ppk 58, 6; 59, 2; 96, 7, *swæri* 3 s, ppk KR 365, 3; 369, 2; 375, 2, *swær* 3 spi 133, 9, *-s* 3 spi KR 368, 3; 373, 5). Om förekomsten av *swaria* i fsv. se Noreen, Aschw. gr. § 540 anm. 1. Noreen menar anf. arb. § 117 anm., att *swaria* är en analogisk bildning efter *swar*, *swara*. Om andra försök till förklaring av *a*-formen hänvisas till Olson, Ögl. ljudl. 15.

Om ej, såsom Noreen först anf. st. även antyder, *swaria* skall anses bero på felskrivning, torde den av honom framställda förklaring, som ovan omnämnts, komma sanningen närmast. *a*-formen kan nämligen helt enkelt förklaras genom sammanblandning mellan orden *swæriæ* och *swaræ*, vilka verb i vissa fall kommo att stå varandra rätt nära. Det mest påtagliga exemplet härpå är 155, 1 f.: *þa stande hin fore [ær intok] mæþ slikum loghum sum wirthning ær ofna þy fæ ær han haur in takit. oc sware þæt. at han for swa mæþ [þy inname] sum logh. æræ.* I st. f. *sware* ha de övriga hss. *swære* eller *swæriæ*. Ex. på förväxlingen mellan 'svärja' och 'svara' erbjuda ytterligare: 180, 4: *swari samma lund sum fore annar þiufnaþ.* 'Fler-talet hss. ha *swæræ* eller *swæriæ*. 98, 6: *swaræ raþæ sac* (yngre hss. ha *swæriæ raþæ sac*). 105, 6: *Swærær han ey a þriþia þinge* (yngre hss. ha *Swærier* . . .). 140, 5 f.: . . . *þiuf sac scal han ey swaræ* (en af de senare hss. har *swærie*). Likartat är förhållandet i 140, 9. Jfr även Olson, Ögl. ljudl. 15 not 1.

hwær n, asm 23, 8; 24, 8; 25, 1, 2 osv. c. 21 ggr, *hwært* n, asn 23, 2; 26, 2; 31, 4 osv. c. 10 ggr, *hwærs* gs 83, 3, *hwærskyns*,

hwærs kyns 77, 8; 92, 1, *hwærium* 67, 7; 163, 1 osv., *hwæriæ*, -*a* asf KR 368, 1; 375, 5, *hwærre* dsf 141, 6; *hwar* nsm 29, 2; 148, 1, *hwars* gs 134, 4, *hwart* (av två) asn 14, 8. Jfr § 34 anm. 2. Proportionen mellan *æ*- och *a*-former är som synes ungefärligen densamma som i R. Dessutom anföras här: *hwærkin* KR 367, 7, jfr härom s. 57 f., *hwærghen* 'ingenstädes' 128, 5 (= R 7, 9), *hwærtegh* 'varken' 143, 3 (R 7, 18 *hwærhæn*), 'intetdera' 173, 8 (R 10, 2 *hwærtehæn*).

Om *wrakæ* inf. 194, 4; KR 359, 2, *wrakandis* 149, 4 se s. 58.

104. Den i § 35 omtalade övergången av *æ* > *a* har inträtt även i H.

wagh as i uttryck som *annar*, *annær*, *en*, *þæn wagh* osv. 25, 3; 26, 3, 4; 84, 5 osv. 8 ggr, städse i överförd bemärkelse; *hæggia wagh* gp 84, 3, ävenledes i bildl. bemärkelse; lokal betydelse har *annar wagh* 187, 6 (R 12, 2). Däremot med egentlig betydelse *wægh* n, as 53, 2, 5, 8 osv., -*æ* gs 54, 1-2, 7, *apuliwægh* as 54, 9, -*æ* gs 53, 3. Då *annær uæh* förekommer i bildlig bemärkelse i R 2, 3, har sålunda H 25, 3 *annar wagh*.

thagær, *thagær*, *Thaghær*, *Thaghær*, *þaghær*, *þaghær*, *þaghær* konj. o. adv. 22, 1; 27, 7; 38, 1 osv. 25 ggr, därav sås. konj. 20 ggr, sås. adv. 5 ggr, *þaghar* konj. 102, 5. Ingen *æ*-form finnes.

Anm 1. I några fall förekommer en sporadisk skrivning med *a* (jämte vanligare *æ*), vilket i samtliga fall eventuellt är att förklara genom felskrivning:

allær konj. 12, 1; 41, 8 (däremot vanligen *ællær*, *ællær*, *ællær* 5, 5, 11 (2 ggr); 6, 3 osv. 329 ggr, *ællar* 18, 6, *ællæ* 27, 3, *ællr* 78, 5, 6; 79, 3, 6 osv. 19 ggr. Troligast är väl, att blott skrivfel föreligger, tilläventyrs någon gång att förklara genom att skrivaren tänkt på adj. *all*, *aldær* eller på pron. *annær*. Jfr med hänsyn till det förra, att i VGL förekomma *ællir*, *ællær* osv. av adj. *aldær*, Kock, Ljudb. I § 384, samt med hänsyn till det senare, att i 41, 8 en yngre hs. har tillagt *annar* (Schl. s. 42 not 23). Beträffande oomljudda former av 'eller, eljes' jfr f. ö. Kock, Medeltidsordspråk II, 485, Ark. 28, 189 f., Uml. u. Brech. 76 f., Noreen, Aschw. gr. § 471 anm. 5, Olson, Ögl. ljudl. 7 f. och där cit. litt.

hagnaþæ skoghe ds 179, 7 (däremot *hæghnaþ* m. fl. former 166, 7; 167, 1, 2 osv. 17 ggr). Att felskrivning föreligger, är troligt; möjligen kan *haghi* 'hage, inhägnad plats' ha spelat in. Ett **hagn* 'inhägning' antages för fsv. av Wadstein, TtF NR 10, 229.

sactaþær nsm KR 367, 5, jfr dessutom inledn. § 9. Om övriga hithörande former se § 100, f. Även här är *a*-formen (formerna) givetvis beroende på felskrivning (jfr dock adj. *sakær*, subst. *sak*).

Anm. 2. Möjligen föreligger en östnord. brytning av *æ* (*e*) mellan *g* och *rd* i *tilgiarth* as 42, 4. Se härom Kock i Uml. u. Brech. 265. Dock kan *ia* i detta ord även förklaras på annat sätt, nämligen så, att genom palatalinskott *gærth* blivit *giærth*, vilket i anslutning till orden med verklig brytningsdiftong skrivits *giarth*, jfr Olson, Fragment LXVI med not 1.

Långt *æ*-ljud.

105. Det långa *æ*-ljudet kvarstår i allmänhet liksom i R (jfr § 36), såsom *æ*.

Bland exemplen må här nämnas

næmæ inf. 77, 5; 198, 3, -*r* 3 spi 77, 2, *næmdæ* 3 spreti 77, 4 ¹.

Anm. 1. Blott skrivfel är väl adv. *nest* med *e*, som förekommer 43, 3. Däremot finnas *næst* 21, 6; 44, 5 osv. 7 ggr, -*æ* adj. ns, pm 104, 1; 112, 2; 114, 3; 131, 4; 195, 2, gp 37, 5, dsn 133, 9, gsm 174, 3, dsm 195, 5, -*e* nsm 36, 5; 104, 3; 113, 3. En möjlighet vore, att *æ* (över *e*?) blivit *e*, om en dylik palatalisering framför *st* är tänkbar för den dialekts vidkommande, som här är representerad, jfr § 100, c. På annat sätt förklarar Kock, Ark. 13, 166 ff. *næstr*: *nēstr*, annorlunda återigen Noreen, Aschw. gr. § 93, 1. Om *nest* i fno. se Hægstad, Vestn. maalf. I, 10.

Anm. 2. 'Båda, både' uppvisa följande former (jfr § 36 anm. 2): konj. *bæþæ*, -*e* 94, 3; 120, 7; 136, 5; 203, 7, *bathe*, -*æ*, *baþe*, -*a* 11, 2; 17, 2-3; 19, 3; 20, 1, 8, 9 osv. 16 ggr, därjämte *bopæ*, -*e* 189, 6-7; 195, 6, varom se nedan § 112; pron: *bæthe*, *bæþæ* a, nn 85, 2; 173, 8—174, 1, *bathæ*, *bathe*, *baþæ*, *baþe* nn 11, 4, 5; 13, 3, nm 203, 5, am 85, 3, nf 109, 2, af 85, 2, *bathom*, *baþum* dat. 96, 7; 185, 5; 203, 6, 8. I jämförelse med R visa *æ*-formerna betydlig tillbakagång, vilket torde ange, att de hålla på att försvinna, resp. äro försvunna ur det levande språket.

106. På den i § 38 omtalade övergången till *ē* (alternativt *> i*) föreligga samma exempel som i R:

ble as 189, 7; *siangu* ds 189, 5, 6, 8; 190, 1.

¹ Detta verb är tydligen identiskt med isl. *næma* och ej = *nema*, varav i H finnes *nimbær* (se § 93, c), *nam*. Jfr Lyngby, Udsagnsord. böjn. 28 not 6, Machule 35 not 3, Boysen, Voc. d. JL 42. Lis Jacobsen, Studier I, 60. jfr även 80, sammanblandar de båda verben, se Dahlerup, Ark. 29, 86. Verbet *næma* finnes överhuvud ej i R; cap. 84 (enl. Gemens indelning 5, 1) är nämligen i en lakun, och på stället svarande mot 198, 3 står *tækæ* för H:s *næmæ*.

Kort *a*-ljud.

107. Det korta *a*-ljudet kvarstår i regeln som *a*, jfr för R § 39.

Exemplen erbjuda intet anmärkningsvärt, jämförda med R.

Anm. 1. Av verbet *taka* möta i H endast *a*-former, jfr § 26 anm. 1.

Anm. 2. Här må ock nämnas pret. part.-formerna till 'hava, lägga, säga': *hauat* sup. 37, 8 (R 3, 5 *hafæt*), *hauæt* sup. 69, 1 (R lakun); 70, 4, 8 (R lakun), *hauit* sup. 64, 3 (R lakun), *haft* sup. 70, 4 (R lakun); *laghat* sup. 79, 6 (R lakun); KR 360, 2-3 (R KR 5 *lahæt*), *laghpær* nsm 52, 9 (R 4, 1 *lahæpær*); *saghat* nsn 75, 4 (R lakun); 84, 4 (R 5, 9 *sahæt*); 138, 3 (R 7, 14 *sahæt*), *saghæt* nsn 25, 4 (R 2, 3 *mælt*); 100, 5 (R lakun), *sagth* nsn 50, 3 (R 3, 20 *sahat*), *saght* nsn 184, 2 (R 11, 10 *sahat*). Om participialformerna till dessa verb i fsv. hänvisas till Noreen, Aschw. gr. § 553, 5 o. anm. 8, 10 o. anm. 14, 13 o. anm. 19.

Anm. 3. Om *bi swærmæ* ds 175, 6 se § 39 anm. 2. — *dægh* as 76, 3 är omtalat i § 101. — *wærthæ* inf. 68, 7 jämte *warþæ* inf. 112, 3; 161, 4; 183, 6; 209, 3-4, -*a* inf. 95, 1; 196, 1, *warthe*, -*þe* 3 p, spk 16, 3; 34, 1; 92, 2; 181, 9 är behandlat i § 103. — Jämte *ful wæxin* npn 38, 2 förekommer *wæxæn* npn 125, 3, *laghwæxen* npn 37, 7. I R förekommer endast *a*. Om växl. *æ*:*a* i detta ord se Noreen, Ark. 1, 156, Aschw. gr. § 540 anm. 4, Kock, Uml. u. Brech. 141. — *æruæ* gp 'arvtagare' 9, 3 har *æ* från verbet, jfr Noreen, Aschw. gr. § 416 anm. 9, men även Olson, Ögl. ljudl. 59 o. där cit. litt. Med *a* förekommer ordet c. 60 ggr.

108. Av verbet 'hugga', i vilket *a* i vissa former genom kombinerat yngre *u*-omljud givit *o* (se § 41), föreligga följande former:

hoggæ inf. 175, 8; 182, 7, 3 spk 174, 7; 179, 5, *af hoggin* nsf 108, 9, *hoggæt*, -*et* nsn 174, 10; 180, 6, *Hoggær*, *hoggær* 3 spi 172, 2, 4; 175, 3; KR 362, 1, *af hoggnæ* npf 109, 2-3; se vidare § 119.

109. Den i § 42 omtalade övergången *ǣ* > *æ* får, även med hänsyn till att i H ännu ett ex. tillkommer, likväl anses synnerligen oviss.

asswæru *eþ* 134, 2 (däremot *asswaru* *eþ*, *eth* 136, 7; 144, 6; 160, 7 osv. 8 ggr)¹; *Snæru* ap 183, 4; *sæghu* as 144, 3.

Även det sista ordet kan vara påverkat av motsvarande verb.

¹ Om *assoræ* *eþ* 135, 1 se § 120.

Långt *a*-ljud.

110. Det långa *a*-ljudet kvarstår i regeln, jfr § 43. Av exemplen kan här tilläggas
brat adv. 69, 2, där R har *lakun*.

Anm. 1. Här kan lämpligen ock lämnas en översikt av förekomsten i de båda hss. av verben 'gå' och 'stå'. Av det förra verbet ha alltid inf. o. pres. ind. plur. samt pres. konj. formen *gangæ*, -*e* i R, pres. ind. sing. däremot *gar*. I H äro förhållandena något annorlunda så till vida, som jämte det vanliga *gangæ*, -*e* i inf., pres. ind. plur. och pres. konj. 1 gg förekommer *ga* 3 ppk 143, 5 och jämte det vanliga *gar* 1 gg *gangær* 3 spi 24, 5. — Av det senare verbet förekommer i R inf., pres. konj. *standæ*, -*e* samt pres. ind. sing. *star*, men även 1 gg *standær* 1, 3. I H heter likaledes inf., pres. konj. *standæ*, -*e*, -*a*, pres. ind. sing. *star* med samma undantag som i R, nämligen 5, 5 (= R 1, 3), där det heter *standær*. — Någon större olikhet i användningen av de olika bildningarna visa således ej de båda hss. Påfallande är emellertid konj.-formen *ga* i H. Jfr Noreen, Aschw. gr. §§ 540, 1, 543 anm. 1.

Anm. 2. Om *aqhæ* 3 spk 71, 6, -*o* 3 ppi KR 368, 4 se under dift. *æi* § 129 anm. 4.

Anm. 3. Då jämte *þa*, *tha* passim även 1 gg förekommer *thæ* 27, 4, är denna form givet att betrakta som felskriven. Jfr Kock i Ljudh. I § 262, som dock alternativt tänker på en utveckling till *æ* i svagtonsställning, i likhet med Karlsson, Ark. 1, 391 f.; se även Noreen, Aschw. gr. § 473, Olson, Ögl. ljudl. 62, Hultman, Häls.-l. 11.

111. Samma övergång av nasalerat $\bar{a} > \bar{o}$, som för R omtalats i § 45, föreligger i H. Sålunda

nokar asm 150, 6, -*ær* asm 66, 1; 79, 4, nsm 149, 4, -*at* n, asm 12, 3; 24, 1; 25, 3, 6 osv. 27 ggr, -*æt* nsn 23, 5; 61, 7.

112. I ett enstaka ord föreligger exempel på en övergång $\bar{a} > \bar{a}$:

boþæ, -*e* konj. 189, 6-7; 195, 6. Om övriga former av detta ord hänvisas till § 105 anm. 2. — I det senare fallet har enl. Schlyter s. 195 not 50 genom en senare hand *o* förändrats till *a*.

Det kan ej vara tvivel underkastat, att vi här, för fsk:s vidkommande, ha det första tecknet till den allmänna labialiseringen $\bar{a} > \bar{a}$, se även Lyngby, Udsagnsord. böjn. 5 not 1. Denna har sålunda, vid tiden för H:s nedskrivande, varit så långt framskriden, att ett ursprungligt $\bar{a}$ kunnat återgivas med *o*. Att detta skett just efter det bilabiala *b*, är måhända ej en tillfällighet.

Jfr härom för fsv:s vidkommande Kock, Ark. 15, 215, 22, 337, Ljudh. I § 429 f. och även § 481. Mot Kocks uppfattning har Neuman i Språkv. sällsk. i Upsala förh. 1910—1912 s. 100 ff. framställt invändningar, som visserligen ej äro avgörande.

Kort *y*-ljud.

113. Det korta *y*-ljudet kvarstår i regeln under samma förhållanden, som angivits för R i § 46.

Sålunda kvarstår *y* framför

a. *k* i *þykkær* 3 spi 178, 6, *þykke* 3 spi 57, 9, *þykkiæs* 3 ppi 63, 7, 3 spi 64, 9. — Betr. *mykit* osv. se § 83.

b. *t*, *g* (*γ*), *ng*, *f*, *v*-ljud, *l*. Exempler äro i stort sett desamma som i R och torde ej behöva här upprepas. Om det enstaka undantaget framför *l* se § 115.

c. *n*, med det undantag, som förmäles i § 116. Med hänsyn till exemplen på *y* framför *n* kan anmärkas, att av verbet *synia* finns även här 3 spreti(k) *syndi* 123, 5, 8, således även på det ställe, där R har *sundi*, jfr f. ö. s. 66 not 3; däremot *sundis* 3 spreti 174, 4. — Av *kynni* subst. finnes även en form med blott ett *n*: *kyni* ns 84, 3. Även i H står *kynni mæn* 99, 6; däremot motsvaras R:s *kunni* 5, 15 av *kynni* 88, 5 i H, jfr s. 67 not 1. Med hänsyn till *syndær* KR 365, 4 se § 124, I, a.

Anm. Ordet 'mölla', jfr § 47, har här formen *mylne* ns 188, 3, -u as 187, 3-4; 188, 4, 6; 198, 8, *mylnu damme* ds 187, 2.

114. Den i § 48 omtalade övergången av rel. oakcentuerat *ȳ* > *i* framför *i* i följande stavelse intygas även för H av skrivningarna

firitiughu 82, 8; 190, 7-8; 191, 5 (2 ggr); 204, 2.

Däremot kvarstår i denna hs., i motsats till i R, *y* i *fyritiughu* 25, 1; 79, 10; 80, 8, 9; 82, 7; 103, 5-6; 111, 3. Se även § 141.

I detta sammanhang bör även påpekas det förhållandet, att 170, 8 ursprungligen skrivits *iiuir* med ordet delat på två rader, så att på förra raden skrivits ett *i*, under vilket skrivaren satt en punkt för att utmärka, att det bör utgå, samt på den följande *iuir*, i vilket av skrivaren själv det förra *i* rättats till *y* (se Schlyter s. 170 not 79). För övrigt skrives ordet *yuer*, -ir 6, 2; 52, 5 osv. 9 ggr.

115. I ett enstaka fall föreligger även *i* för *ȳ*, nämligen *tiltær eþe* ds 200, 4 (däremot *tyltær*, *-ir eþ* m. fl. former många ggr, jfr förteckningen för R § 46, g). Ovisst är, om här föreligger ett sporadiskt spår av en ljudlagsenlig utveckling eller *i* bör fattas blott såsom en (tillfällig) ortografisk variant till *y*. Jfr med hänsyn till det förra Kock i Ljudh. I § 526 ff., med hänsyn till det senare ovan § 88 anm. 2 samt även § 49, i det följande § 118.

116. Övergången *ȳ* till *ø* framför *r* har försiggått under samma förhållanden som i R (§ 50). Därjämte har här en likartad övergång försiggått framför supradentalt *n*, som ej efterföljdes av *i* (*ī*).

Jämte de exempel, som anförts från R, kan här nämnas även

dør as 80, 4, där R har lakun. — Förutom *Spør* 3 spi 124, 2 finnes även 3 ppk *spøræ* 104, 1.

Övergången framför *n* framgår av *søn* ns 6, 7; 7, 1, *systær* *søn* ns 28, 10¹. Se § 50 och där cit. litt., särskilt Hultman, Häls.-l. 61.

Anm. Om *systær*, *syzkini* etc. se §§ 14, 83. 1 gg finnes *ø* i *søstær dottær* ns 28, 10, antagligen beroende på inverkan från det föregående *søn*, jfr § 124, III, a anm. samt, något annorlunda, Machule 19 not 1.

Långt *y*-ljud.

117. Det långa *y*-ljudet kvarstår i H liksom i R (se § 51) såsom *y*.

De föreliggande exemplen äro i stort sett desamma som i R; blott följande må nämnas.

a syn m. fl. former förekommer uteslutande med *y*, någon sidoform med *u* finnes ej (jfr s. 71 not 1). *dyande* as 162, 6 svarar till R:s *dynde* 9, 12¹.

¹ Om formerna i övrigt av ordet 'son' hänvisas till § 124, III, g.

² Det bör anmärkas, att (jfr Schlyter s. 162 not 45) under *a* satts en punkt, möjligen av senare hand, antydande, att man bör läsa *dynde*, såsom också står i flertalet hss.

Anm. R:s *stypbarn* svarar till *stifbarn* i H, se § 88 anm. 1.
— *ysildæ* R 3, 4 har i H formen *ysaldæ* 37, 3, jfr § 51 anm. 2.

118. Möjligen har i svagtonig stavelse *ȳ* blivit *i*.
Detta framgår av

*unit*¹ npn 63, 7 (däremot *vnyt* nsn 64, 10).

Om *i*-form av detta ord även i fsv. jfr Kock, Ljudh. I § 572.

Hit kan möjligen också räknas det eustaka *thi*, som förekommer 20, 6, jämte *thy*, *þy* passim. *thi* kan emellertid också representera en urgammal vokalisationsform, got. *þei*, se Noreen, GgPh³ 4 § 204, 8, Kock, Ljudh. I § 573.

Kort ø-ljud.

119. Det korta ø-ljudet kvarstår såsom ø.

Exemplen äro i stort sett desamma som i R (§ 52), alltså: *gønum* prep. 100, 8; 167, 7; 184, 6; *gør* 3 spi 14, 8; 15, 4; 43, 9 osv., *gørs* 3 spi 182, 1. De övriga formerna av pres. o. verbaladjektivet äro: *gøræ* inf., 3 ppi 17, 5; 22, 5; 30, 3; 57, 2 osv., *gøræ*, -e 3 p, spk 76, 5; 84, 1; 118, 7 osv., *fore gøræ* inf. 111, 1, 6, *misgøræ* inf. KR 359, 1, *gør* npn KR 369, 7, -o dsn 189, 8, -*tho* dsn 16, 3, jfr § 99 anm.; *høggær* 3 spi KR 362, 2, *Høggæ* 3 ppi 90, 5²; *høfþing* ns 79, 9³; *køuæn rakkæ* as 171, 3; *ørtogh* np 159, 3; *ørtogh man* ns 83, 6; *øxæ*, -e ns 126, 6, 9.

För övrigt hänvisas beträffande exemplen till vad som anförts i § 52.

Långt ø-ljud.

120. Det långa ø-ljudet kvarstår, liksom i R (se § 53).

Med hänsyn till exemplen må följande nämnas:

assøræs eþ as 135, 1 svarar till R:s *asuæræs eþ* as 7, 11, jfr s. 63 not 1. Däremot finnes i R 7, 11 även *asøræs eþ* (se

¹ Enligt Schlyter s. 63 not 15 har skrivaren först skrivit *i*, som han sedan ändrat till *y*. Detta skulle väl närmast visa, att övergången i fråga tillhör skrivarens dialekt.

² Om *o*-formerna se § 108.

³ Genom påverkan av detta ord har ø införts i *høfþe*, -æ inf. 58, 3, 6, *høfþu* 3 ppreti 59, 3. Jfr emellertid även Olson, Ögl. ljudl. 70.

§ 53), vilket i H motsvaras av *asswæru eþ* 134, 2. F. ö. har R uteslutande *asuæru eþ*, under det att H (se § 109) endast har *assuæru eþ* på det nämnda stället och f. ö. *asswaru eth, eþ* (utom i 135, 1: *assøræs eþ*); *ardrøgh* ds 54, 10 (i R 4, 5 *arþdahe*); *rep drogh* usf KR 360, 7¹, asn KR 361, 4.

Anm. Säkerligen på felskrivning bero de ganska talrika o-skrivningarna i *tac foræ*, *tac fore* inf. 125, 6; 143, 4, *tak fore* 3 spk 119, 2; 176, 4; däremot *tak føre* 3 spk 119, 5. Orsaken till felskrivningen är tydligen att söka i påverkan från den ofta förekommande sammanställningen *tak fore*, där *fore* är prep. (adv.). Jfr sålunda 119, 5 ff.: *oc han fa þær tak fore sic ma han ey þær fa tak for sic. fare mæþ hanum til annær by. far han ey þær tak fore sic. etc.*, jfr även 120, 1; 143, 5. — Motsvarigheten till 3 spreti *læt* i R (se § 53 anm. 3) är här *lot* 90, 8; 91, 2.

Kort ρ-ljud.

121. Det korta ρ-ljudet fortlever såsom o i samma ord, som från R anförts i § 54.

Det kan nämnas, att av 'huvud' tillkommer här kasusformen *hofþe* ds 81, 4, av 'hugg' likaledes dat. *hogge*, *af hogge* 101, 2, 5; 109, 1, av 'lag' best. f. *loghæn* np 103, 5. Med hänsyn till de analogiskt bildade formerna (jfr § 54 och s. 78 not 2) förefinnas följande olikheter mellan H och R. H uppvisar en o-form, *loghbøth* 39, 4, där R (3, 7) har *a* (däremot H 39, 5 = R 3, 7 *laghbøth*), men däremot två *a*-former, *laghum* KR 364, 7 och *laghæ* KR 365, 1, där R (KR 10) har *o*. — *uloghlikæ* 36, 7 svarar mot R:s *uloflikæ* 3, 3, vilket snarast förefaller att vara det ursprungliga. Jfr nämligen *lahlekæ* i R 14, 4, *laghlikæ*, *laghleghæ* i H 198, 6; 74, 1. Det *loghlica*, som möter 38, 6, tillhör ej H, såsom Kristensen. Fremmedordene 63 felaktigt uppger. Annorlunda om *uloflikæ* Kristensen anf. st. Någon mera betydande skillnad mellan de båda hss. med hänsyn till vokalisationen av ordet 'lag' och dithörande förefinnes således icke. — De synkoperade formerna av pron. 'någon' äro: *noghre* npm 122, 5, *nokræ* npf KR 378, 6, *nockræ* apm 133, 5, *nokrum* dsm 195, 8; KR 369, 2. För de osynkoperade formerna se § 111.

¹ Med underförstått *iorþ*, jfr Schlyter i Gloss. Märk f. ö., att R har *re[p]døht*, jfr § 53.

122. Övergången $\rho > \emptyset$ under de förhållanden, som omtalats i § 55, föreligger i H i samma ord som i R.

Olikheten mellan H och R med avseende på vokalisationen av ordet 'barn' och dithörande är, att H har *a*-formerna *barnæ* 36, 7, *barnæ børnum* 29, 7 gentemot R:s *børnæ* 3, 3¹, *børnæ børnum* 2, 9. Någon form *børn* i sing. förekommer ej i H. I stort sett råder alltså överensstämmelse mellan R och H även betr. vokalisationen av detta ord.

Om *gør*, *ørtogh*, *gønum* se under *ø* § 119.

Långt ρ -ljud.

123. Även i H har fem. av det pers. pron. formen *hun* 3, 2 (2 ggr), 3 (2 ggr) osv.

Se f. ö. § 56.

Kort *o*-ljud och kort *u*-ljud.

124. Hithörande ord behandlas fördelade på samma huvudgrupper, som för R:s vidkommande skett i § 58.

I, a. Om de till denna grupp hörande orden finnes i allmänhet intet särskilt att anmärka; de uppträda samtliga med *u* — med ett enda undantag, nämligen *syndær* adv. KR 365, 4 (gentemot R:s *sundær* KR 10).

y i *syndær* bör givetvis ses i samband med den av Kock i Ljudh. II § 809 (jfr även Lyngby, TfPh 2, 298, Kock, Ark. 15, 210 och särskilt Hultman, Häls.-l. 52 ff.) behandlade dialektiska övergången $u > y$ framför palatalt *n*, när vokalen föregås av *s*, *þ*, *t*, i någon dialekt kanske även, när vokalen föregås av vissa andra konsonanter (*r*, *n*).

Emellertid är det ej klart, i huru stor utsträckning övergången inträtt i fsk. Kock yttrar Ljudh. anf. st., att de nutida målen i södra och sydvästra Sverge hava i allmänhet *ö* i *sönda*, *sönner*, *sönna(n)* 'sunnan', *tönn* 'tunn', *tönner* 'tunder', *tönna* 'tunna'. Mera detaljerade uppgifter erhållas hos Wigforss, SH I, 71 f. från sö. Halland och Skåne. Av dessa framgår det, att övergången $u > y$ efter *t* (*þ*) måste anses säker. Det enda exempel med ifrågavarande ljudkombination i denna hs. har emellertid *u*: *stund* 76, 3; 116, 8, *-um* 69, 1, varvid likväl bör anmärkas,

¹ 44, 4 (2 ggr), 5, där R har *lakun*, läses i H *børnæ*, liksom 19, 8; 35, 7 (2 ggr) = R 1, 23; 3, 1 (2 ggr).

att detta ord ej håller i de moderna dial i sö. Hall. visar någon som helst samhörighet med här behandlade ordgrupp, se Wigforss, SH I, 303, jfr f. ö. Hultman, Häls.-l. 55. Om fda. *styndum*, ä. nsv. *stöndom* se Kock, Ljudh. II § 809. — Vad orden med *s* framför *u* beträffar, går 'söndag' i de omtalade dial. för sig själv i flera trakter och pekar, enligt Wigforss, mot gammalt *ũ*, *ö*. Även 'sönder', som påträffats endast i ett härad i Skåne, V. Göinge, samt i sö. Hall., är ovisst. Formen i V. Göinge kan gå tillbaka till gammalt *u: o* på grund av sitt öppna *ö* ljud, jfr *brönn* med likaledes öppet *ö*-ljud i V. Gö., se Wigforss anf. arb. 304, men jfr ock strax nedan, och 'sönder' med slutet *ö*-ljud i sö. Halland är dubbeltydligt. Formerna för 'sunnan' tyckas där- emot överallt kräva *u > y*. Motsättningen mellan 'sunnan' och 'sönder' är tydligen, såsom framgår av det ovan meddelade, inomdialektisk, i det att övergången *u > y* får antagas för det förra även i trakter, där den uteblivit i det senare. Jfr även den av Wigforss anf. arb. 72 anförda motsättningen från Vessige: *sönnen* 'söder' med slutet, men *sönnen* 'sönder' med öppet *ö*-ljud. Någon annan förklaringsgrund till detta förhållande kan jag ej finna, än att *u* efter *s* utvecklats annorlunda framför *nd* än framför *nn*¹. Under denna förutsättning skulle man kunna förstå det nordskånska 'sönder' (V. Göinge) med öppet *ö* (och även 'söndag' t. ex. Bjäre, V. Göinge, Villand) gentemot det nordskånska 'sunnan' med *y*, slutet *ö* eller spetsigt *u*. Härigenom får man då en motsättning mellan norra och södra Skåne; orden för 'sunnan' och 'söndag' gå nämligen tillsammans i Ljunits, Skytts och Bara härader². Dock även i Luggude och Åsbo. Nu är det emellertid beklagligt, att 'sönder' ej kunnat påträffas i sö. Skåne; det skulle ju ha lämnat det avgörande vittnesbördet³. Skulle emellertid ovanstående resonemang, som på grund av materialets otillräcklighet ej kan betraktas annat än som mycket osäkert, vara riktigt, är det fsk. *synder* närmast att lokalisera till södra eller västra Skåne.

Efter *r* har H liksom R *u*, sålunda *brunna*, -i ds 90, 7, 9,

¹ Jfr härmed Palmér, Från Filologiska fören. i Lund IV, 110 f.

² Då 'söndag' i Ö. Torna går för sig, kan man möjligen tänka på riksspråksinflytande, som ju är mycket antagligt för detta ord.

³ Ordet är troligen där numera ej alls brukligt såsom »inhemskt» ord. I stället användes *i tu*, *i stykker*. — [Det må emellertid nämnas, att i sö Skåne finnes, enl. uppgift av doc. E. Olson och bibliotek. A. Malm, *stygom stundom* (i Åsbo, Billing 106, *stogom*).]

brunnæn as 90, 8, *brungærþæ* 3 spk 170, 8. Om 'brunn' med *y* i fsv. se Kock anf. st. Det nyda. 'brønd' vittnar om en övergång *u* [$> y$] $> \emptyset$ för de dialekter, som varit grundläggande för det danska riksspråket. Däremot har en dylik övergång ej ägt rum i de gamla danska målen i Skåne och sö. Halland, enligt Wigforss, SH I, 304, där en översikt av ordets vokalisation i de skilda dialekterna lämnas. Det kan dock ifrågasättas, huruvida Wigforss' antagande är riktigt; *ö*-formerna i Albo, Färs och Ö. Torna, vilka härader tillhöra »slättområdet», äro svåra att förklara ur ett äldre *o*. En annan svårighet ligger däri, att ord sådana som det föreliggande under alla förhållanden måste ha ett sekundärt äldre *o* ($< u$); en dylik utveckling framför *nn*, *nd* kan f. ö. ej vindiceras, se det hos Wigforss anf. arb. 353 givna materialet. Snarast synes man för dessa härader böra tänka på en utveckling av vokalen i ordet 'brunn', analog med den ovan omtalade för 'sönder', sålunda till ett *ö*-ljud, kvalitativt skilt från *ö* $< y$.

b. Ordet för 'konung' visar dels *o*, dels *u*, fördelade på följande sätt:

konung ns 82, 1, 2, 3, 6; 91, 2; 111, 5; 115, 5, -i, -e ds 15, 1; 18, 1; 54, 1, 10; 72, 2; 73, 5; 78, 10; 79, 10; 80, 8; 81, 7; 82, 7; 123, 7; 191, 5, -s gs 34, 2; 43, 9; 52, 7, 10; 54, 3; 77, 1; 91, 7; 96, 1, 2, 8; 114, 7; 115, 1, 4; 117, 1; 120, 7; 132, 8; 148, 7; 150, 2; 156, 4; *kunung* ns 82, 5; 124, 7; 149, 2; 155, 11; 200, 1, *cununge* ds 77, 3, *kununge*, -i ds 78, 6; 129, 2-3; 130, 3; 142, 6, *kuningi* ds 80, 2, *kunungs* gs 59, 5; 117, 4; 127, 8; 128, 3; 129, 4; 132, 5; 135, 2; 136, 5-6; 138, 8; 141, 2; 147, 2, 6; 148, 2; 149, 7; 155, 9; 201, 4.

Såsom av ovanstående förteckning framgår, äro *o*-formerna övervägande i förra delen av hs., *u*-formerna i den senare. Om man sätter gränsen mellan hs:s förra och senare del vid 118, 3 (om anledningen till denna uppdelning se s. 150, 188), blir förhållandet mellan *o* : *u* i förra delen 32 : 6, i senare delen 7 : 21. Om denna företeelse jfr vidare inl. § 10.

o i *konung* är tydligen tillkommet genom analogi, se t. ex. Hultman, Häls.-l. 204, 281. För denna hs:s vidkommande bör det givetvis sammanställas med *o*-formerna av *kona*, *son*, varom nedan III, g. De moderna sydsv. dialekterna uppvisa av ordet 'kong, kung' former, som peka tillbaka på äldre *o* i större utsträckning än övriga ord med urspr., dvs. samn., *u* framför

ng, nk. Så t. ex. på ett område i sö. Halland, vidare i flera av de skånska slättnålen samt även i V. Göinge socken, allt enligt Wigforss, SH I, 306. Förklaringen till avvikelser från övriga ord med *ng, nk* ligger naturligtvis däri, att utgångspunkten här är ett *konung*.

Möjligen kan också för *o* i *konung* mlt. *könink* ha spelat in, jfr Kock, Ljudh. II § 748. Härför kunde formen *kuningi* 80, 2 tala¹. Men att uteslutande föra den relativt allmänt skånska *o*-vokalisationen i detta ord tillbaka till mlt. är föga antagligt.

Här tillkommer vidare *fuldæ* 3 ppreti 102, 5.

c. *ulf* as 93, 1 har *u* liksom i R.

II. Liksom i R möter *o* i *þokkæ, -e, -i* med sammansättningar, i *got*, [*husa, husæ, husæ*] *toft, toften, toflær, toft gærþe, bort, -o, -æ, oc, ertogh, ertogh man*. Därjämte har H i motsats till R *o* i *walrof* as 97, 4. Förhållandet synes mig närmast tyda på att man har att utgå från urspr. *au* i detta ord. I annat fall kunde man näppeligen här väntat *o*, med hänsyn till de neutrala *a*-stammarnas vokalisation i övrigt, se under mom. III.

o föreligger vidare i överensstämmelse med R i *tolf, tolftæ*. Om *cum* 3 spreti se nedan.

Det kan vara av intresse att i detta sammanhang diskutera de moderna skånska motsvarigheterna till adv. 'bort, borta'. I Ljunits, Herrestad och Albo finnas former med *ω* (se Wigforss, SH I, 354), dock i det senare häradet växlande med *å*, vilket Wigforss 358 fattar såsom inkommet från riksspråket. För övrigt finnes, enl. Sk. Landsmålsförs saml., *ω* även i Färs (Fränninge) *børtanåm, börtæ*, under det att de nordliga Skånemålen visa *å*-vokalisation, sålunda i Bjäre, V. Göinge (Stoby, N. Mellby), Villand. Rönneberg, Onsjö (Hallaröd), Frosta (Munkarp, Gudmuntorp). Dock finnes *å*-ljud även i de västliga »slättnålen», sålunda i Bara, Skytts och, enl. benäget meddelande av Förste bibliotek. A. Malm, även i Vemmenhög².

¹ *koning* är vanligt i de danska (skånska) medeltida diplomerna, se t. ex. LÄU passim.

² I de enl. Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best. 22 av Hans Mikkelsen översatta Apostelbreven heter adv. *burt*, anf. arb. 23. Brøndum-Nielsen menar, på grundvalen av ett som mig synes väl tunt material, att Hans Mikkelsens språk är sydvästskånskt (Oxie, Skytts o. Vemmenhögs härader). Det bör här i förbigående anmärkas, att adv. i dessa trakter går tillbaka till en form med äldre *o*, ej *u*.

I sö. Halland, se Wigforss, SH I, 309, finnes öppet *ö* i norr och delvis även i söder, i större delen av sydligaste Hall. däremot *å*-ljud.

ω-formerna på slätten återgå i allmänhet till äldre *u*, se Wigforss 345, 347 f., 356. Att detta är fallet även i här diskuterade ord, är väl det enklaste och rimligaste antagandet. I motsatt fall skulle man vara nödsakad förutsätta en för detta ord föga antaglig, tidig förlängning av vokalen framför *rt*, jfr Wigforss, SH I, 309 ff., med därefter inträdande sekundär förkortning. Att *d*-formerna i norr återgå på äldre *u*, framgår också av Wigforss' utredning. Det blir då endast »slättnålen» i väster, som skulle förbjuda antagandet av en enhetlig utgångsform med *u* för Skånemålen. Här erbjuda sig då två alternativ. Antingen kan man tänka sig två ursprungliga växelformer med *u* och med *o*, i det att ordet utgått från ett svagtonigt *braut* > *brot* (*bort*) och alternativt > *brut* (*burt*), se Noreen, Ark. 6, 325, Aschw. gr. § 81, 2, Kock, Ljudh. II § 647, varvid *bort* blivit rådande i vissa, *burt* i andra sk. dialekter, eller också har ett med *braut* avljudande *burt* blivit *bort* med övergång *u* > *o* framför *rt*, se Kock, Ljudh. II §§ 647, 788 f. Det sista alternativet synes mig för Skånemålen onekligen mest tilltalande, då härigenom vinnes en enhetlig utgångspunkt för de sk. dialektformerna, jfr även Olson, Fragment LX f. En äldre *u*-form står därjämte i samklang med det i det äldsta fda. lagspråket (utom i fsk.) vanliga *burt*. Med hänsyn till övergången *u* > *o* framför *rt* i de sydvästr. Skånemålen kan erinras om den likartade övergång framför *ng*, *nk*, som Wigforss 357 f. funnit sannolik för Skytte och angränsande trakter.

Det fsk. *bort* vill jag sålunda helst förklara genom en övergång *u* > *o* framför *rt*.

I varje fall är det påtagligt, att fsk. *bort* ej kan höra hemma i de »slättnålen», som nu ha *ω*, eller i »skogsmålen», vilkas *d* återgår till *u*. Vi komma således även i detta fall till en lokalisering i sydväst eller väster.

Anm. Lånorden 'biskop' och 'ärkebiskop' hava även här *o*.

III, a. Framför *r* och *r*-förbindelser är *o* genomgående, liksom i R, och med samma undantag. Här tillkomma ytterligare följande exempel:

boret nsn 131, 6, *frælsboræn*, -en nsm 112, 7; 114, 1; *withstort* as KR 362, 8. Se om detta senare, till härkomst och betydelse något oklara, ord Hultman, Häls.-l. 220 not 2, Ekwall i Nordiska ortnamn 153 f.

Exemplen föranleda ingen anmärkning utöver vad som anförts med hänsyn till R.

Anm. I st. f. det vanliga *fore*, -æ förekommer 1 gg, 157, 9, *føre* sås. prep. Säkerligen beror ø här på felskrivning; märk, att omedelbart förut går *øræ*. Jfr även Olson, Ögl. ljudl. 67.

b. Framför dentalt *l*. Av exemplen må nämnas

*bulstær*¹ as 189, 7; *fulla* inf. 135, 8, *fullir* 3 spi 181, 9, *fulli* 3 spk 107, 1; 134, 4², *fullas* 3 spi KR 368, 1.

Utjämningen har här tydligen gett samma resultat som i R.

c. Framför kakuminalt *l*. Av exemplen må nämnas

*fulk wapnum*³ dp 80, 5; *hulsar* as 81, 8, 6; 87, 5, *holsar* np 88, 3, *holde* (= *hole*)⁴ ds 81, 3; *skulu*, *sculu* 3 ppi 12, 2; 16, 4 osv., *sculæ* 3 ppi 68 not 11, *sculi* 3 spk 76, 7 (R lakun), *sculu* 3 spk 212, 4 (R 17, 4)⁵.

Här avviker H från R därutinnan, att även *o* förekommer jämte *u* i ordet 'hål'. Det är naturligtvis möjligt, att *o* kvarstår såsom reminiscens av en urspr. *a*-omljudsväxling. Men om man förmenar, att dat.-formen *hole* skulle giva anledning till den förmodan, att denna växling mellan omljudda och oomljudda former i någon trakt utjämnats till förmån för *o*, så är härvidlag att erinra om att målen i hela Skåne, alltifrån V. Göinge ända till Skytts, tydligt angiva *u* såsom ursprunglig vokal. Materialet finnes hos Wigforss, SH I, 344 ff. Härtill kommer ock det danska *hul*. Det är därför även tänkbart, att det fsk. *hol* bär vittne om en påbörjad utveckling från *u* till *å*-ljud, och formen skulle i så

¹ I mod. Skånemål visar detta ord *å* i skogsbygden, t. ex. V. Göinge (Stoby), *on* på slätten, t. ex. Färs (Fränninge). Ordet betyder dels 'bolster', dels '(klen) bjälke' (Sk. Landsmålsförs saml.).

² Mot R:s *fullæ* 3 ppk KR 4 svarar däremot i H *fylli* KR 359, 7.

³ I cod. har urspr. stått *full*, jfr Schlyter s. 80 not 61.

⁴ Jfr Schlyter s. 81 not 20.

⁵ Jfr s. 86 not 1. Med hänsyn till den där supponerade konj.-formen *skulu* kan nämnas, att i st. f. H:s *sculi* 76, 7 har hs. C enligt Schlyter s. 76 not 74 *sculu*.

fall närmast visa bort från »slättmålen». Detta strider visserligen mot den lokalisering av *hs.*, som förut möjligen kunnat härledas av *syndær* och *bort*. Denna invändning behöver emellertid ej vara absolut avgörande; för de här granskade *hss.* ligger tanken på dialektblandning nära, jfr förhållandet vid svagtonigt *a* i R (§ 143 f.) och se f. ö. inledn. § 10.

u i *fulk* vore en påfallande företeelse, om det ej förhölle sig så, att det urspr. skrivna *full* föranleder stark misstanke om formens äkthet. Skånemålen i sin helhet visa tillbaka till urspr. *o*, se Wigforss 354, 362; en *u*-form skulle kunna ha hemorts-rätt endast i nordväst, jfr Wigforss 358 ff., särskilt 362. Emellertid är formen, som nämnt, föga eller rättare ej alls vittnesgill.

d. Framför enkel guttural spirant eller guttural spirant + annan konsonant. Av exemplen må nämnas

trughs iarne ds 160, 8; 199, 2 (saknas i R); *drughit* asn 81, 5 (lakun i R); *mughu* 3 ppi 16, 2; 37, 4 osv. 17 ggr, inf. 141, 1, 3 spk 89, 7 (= R *muhi* 5, 16); 173, 2 (= R *muhu* 10, 2); KR 358, 3 (= R *muhi* KR 2)¹.

Förhållandena i H överensstämma såsom synes fullständigt med dem i R.

e. Framför geminerad explosiva eller explosiva + annan konsonant. Exemplen sammanfalla fullständigt med dem i R.

f. Framför kort explosiva eller icke guttural spirant (i senare fallet ev. + annan konsonant). Av exemplen må nämnas

brut a, np, as KR 359, 1, 5; 369, 6; 370, 1, *frip brut* as 82, 8, *hælagh brut*, *Hælghe brut* as KR 371, 6 (2 ggr), *hælagh bruti* ds KR 372, 3, *brutæ* gp 112, 8; *costæpæ* 3 spreti 114, 5.

Förhållandena ligga tydligen på samma sätt som i R.

g. Framför kort *n*.

mun n, as 25, 6; 66, 1 osv.; *sun* n, as 6, 6 (rubr.); 19, 5, 7; 20, 3; 28, 10; 83, 5; 140, 5, 7; 195, 4, *son* a, ns 19, 3, 4; 28, 1; *werkhus brunæ* as 198, 8, *brunnu* ds 200, 5; *kunæ*, -a ns 15, 3; 23, 1; 30, 3; 116, 7; 139, 6, 8; 140, 1; 142, 9; 192, 3, 6; 194, 3, *kunan* ns 192, 2, *kunu* a, d, gs 3, 2; 7, 6 (rubr.), 7; 8, 5 osv. 27 ggr², *athul*, *apulkunu* g, ds 45, 1; 189, 5, *athulkunæ* gs 46, 1, *frænkunu*, *frænd kunu* as 115, 9-10; KR 365, 5; 372, 5, *huskunu* as 193, 1, *kunu* ns 5, 10; 192, 1; KR 369, 5, *kunur* np 28, 11, *kunu* np 27, 7, *konan* ns 8, 1;

¹ Jfr om *mughu* säs. konj. s. 86 not 2.

² 1 gg, 5, 5 not 84, står genom felsskrivning *kuni*.

10, 7; 12, 6, *konu* a, ds 6, 7; 9, 4; 11, 3; 12, 3; 20, 1, -o as 6, 6 (rubr.), *athul-*, *apulkonu*, -æ gs 13, 3; 47, 4, 6; 49, 2, 3, 5-6, *frænkonu* as KR 364, 5-6, *huskonu* as 48, 4, *konæ* ns 21, 1.

Det torde först böra observeras, att *o*-formerna av orden 'son' och 'kona' företrädesvis äro till finnandes i hs:s förre del, liksom i fråga om *konung*: *kunung*, se ovan s. 132, jfr inl. § 10.

I ordet 'kona' är det tänkbart, att en inomdialektisk växling *o*:*u* inom paradigmet kunnat förefinnas rätt långt fram i tiden, på grund av ordets kortstavighet och de kvarstående ändelsevokalerna. Det är sålunda möjligt, att den växling *o*:*u* i detta ord, som kan spåras i här föreliggande hs., verkligen återspeglar en ganska sen, regelbunden växling *o*:*u*. Härmed är att jämföra den reflex av *hösa*:*hūsu*, som Wigforss 351 antecknat från Färs (Vollsjö). Emellertid har denna växling senare utjämnats, till förmån för *u* eller *o*, men merendels för det senare. Sålunda gå formerna i Villand, Herrestad, Färs, Ljunits, Ö. Torna tillbaka till ursprungligt *o*; endast i Gärds har jag påträffat en form, som går tillbaka till urspr. *u*. Formerna återfinnas hos Wigforss, SH I, 344 ff. Det är sålunda snarare det konsekventa *u* i R, som är påfallande och som näppeligen bör återföras till någon skånsk dialekt. Vi ha troligen här att göra med ett försök till skriftspråklig normalisering, en företeelse, som ej torde vara enastående i R. Jfr inl. § 11. Till denna fråga hoppas jag emellertid återkomma vid annat tillfälle.

Ordet 'son' går över större delen av Skåne tillbaka på *o*-form, alltså i Ö. Göinge, Färs, Bara och Skytts (se Wigforss anf. st.). Det enda område, där de moderna formerna kunde tänkas gå tillbaka till ett *sun*, är i nordväst, ehuru saken ej håller för detta område är alldeles säker, jfr Wigforss 361. Under sådana förhållanden, liksom i fråga om *kuna*, är det egentligen mera ägnat att frappa, att R har konsekvent genomförd *u*-vokalisation i detta ord.

Det bör måhända, med hänsyn till *søn*, varom se § 116, påpekas, att det moderna sk. *sön* på vissa håll möjligen går tillbaka till denna form. Sålunda synes detta mig ej uteslutet för Färs, där *ö*-formerna för övrigt ej äro mångtaliga.

h. Framför kort *m*.

ornnummæ ap 56, 8; [*þumul fingær*¹ as 86, 6-7, 8]; *summan*

¹ Jfr s. 90 not 2.

asm 179, 1, 2, *sumt* asn KR 378, 5, S-, *summi* npm 21, 5, 6; 55, 3, 4 osv. 8 ggr, -e npm 52, 2, *Summæ* npm 64, 2, *summun* dp 213, 1, 1-2, 2; *Cmmæ* 3 ppi 8, 6, *cumma*, C-, *cummæ* inf., 3 ppi 60, 1; 107, 3; 115, 10 osv. 10 ggr, *kummæ*, -a inf. 33, 4; 55, 7; 56, 1; 116, 2, *Cumbær*, *cumbær* 3 spi 60, 5; 62, 7 osv. 27 ggr, *cumber* 3 spi 143, 5, -ar 3 spi 64, 5, *kumbær* 3 spi 29, 1-2; 59, 2, *cummi* 3 s, ppk 30, 1; 122, 6; 127, 1; 190, 6, *kummi* 3 ppk 55, 6, *cummin* nsm 84, 5, *cumit* sup. 71, 10, asn 76, 1, *kumit* nsn 12, 5; 23, 4; 50, 3, *kommæ* inf. 5, 4; 73, 10, *kommit* nsn 24, 7.

De få o-formerna av verbet 'komma' föreligga, som synes, i hs:s förra del.

o i 'komma' kan naturligtvis ha framgått ur den gamla a-omljudsväxlingen, varvid man väl närmast borde tänka sig förhållandet på det sättet, att i vissa dial. den i § 58, III, h omtalade övergången $o > u$ framför *mm* — om den nu låter sig genomföra — ej inträtt, eller ock att förlängningen av *m* i denna ställning ej inträtt samtidigt i alla de sk. dialekterna, varvid sålunda i någon dialekt o kommit att kvarstå. Nu visa emellertid de moderna sk. målen (enl. Sk. Landsmålsför:s saml., flertalet former återfinnes hos Wigforss 353) på »slätten» ω , som sålunda tyder på gammalt *u*, således i Skytts, Bara, Ö. Torna, Ljunits, Herrestad, Färs (Åsum), Albo (Kivik); då verbet har $\dot{a}$ -ljud i Åsbo, är detta till sitt ursprung dubbeltydigt, under det att nordöstra Skånes former angiva gammalt *u*, sålunda i V. Göinge (Stoby, N. Mellby), Frosta (Gudmuntorp). Gärds (Ö. Sönnarslöv, Vä) och Villand (Österslöv) ha ett oväntat ω liksom »slättnmålen» i st. f. det $\dot{a}$ -ljud, som i dessa trakter gemenligen fortsätter ett äldre *u*. Det är därför även tänkbart, att o-formerna i H avspegla en redan påbörjad utveckling $u > o$; i så fall peka de bort från de egentliga »slättnmålen», jfr ovan om *hol*.

Långt o-ljud.

125. Det långa o-ljudet kvarstår även i denna hs. i regeln såsom o (jfr § 59).

Då exemplen äro desamma som i R och ej i allmänhet erbjuda något anmärkningsvärt, må blott följande nämnas.

Jämte *bondæ* m. fl. former många ggr förekommer 1 gg en (felskriven eller) tillfälligtvis bildad analogisk form *bønden*¹ ns 211, 3-4.

do 3 spreti 182, 6 saknas i R, som har *dor* 11, 7. Jämte *orsaka* KR 377, 9 förekommer här även *ornnummæ* 56, 8 (i R *urnummæ* 4, 7, jfr § 62). Det dubbla *n* beror tydligen på att ordets förra led missförståtts av skrivaren.

Förutom 3 spreti *sor* finnes även 3 ppreti *soro* 58, 1; 59, 2 (R lakun).

126. Övergången $\bar{o} > u$ vid förkortning i rel. oakcentuerad stavelse (§ 61) föreligger även här i *hægumæ* ds 120, 2.

Långt *u*-ljud.

127. Det långa *u*-ljudet kvarstår även här (jfr § 62) såsom *u*.

Exemplen äro desamma som i R; det må blott nämnas, att av 'hus' förekommer även dativformen *husæ* 79, 3, där R har lakun.

128. På den i § 63 omtalade övergången $\bar{u} > \bar{o}$ föreligga i H samma exempel som i R.

Diftongen *æi*.

129. Diftongen *æi* föreligger i regeln monoftongerad till $\bar{e}$, liksom i R, varom se § 65.

Beträffande exemplen må blott följande nämnas.

I st. f. *betær* 3 spi R 2, 3 har H 24, 8 *bøtær*, under det att H har *betæ* inf. 131, 2, där R 7, 10 har *bøtæ*.

Anm. 1. I st. f. det i anm. till § 65 omtalade *uefælas* KR 7 står här *wene las* KR 362, 1, lika oförklarligt som det förra.

Anm. 2. Något spår av den för R i § 66 supponerade övergången av $\bar{æi} > \bar{e} > \bar{æ}$ föreligger ej i H; samtliga där nämnda ord med $\bar{æ}$ för *e* ha här det senare. Så är även fallet med *mislækin* naf 192, 6, där R 13, 5 har *mislækin*, jfr § 66 anm. 1.

Anm. 3. De i anm. 1 under § 66 nämnda övriga formerna med växling $e : \bar{æ}$ te sig i H på följande sätt:

twæm 81, 5 (R lakun), däremot *twem* 62, 3; 71, 9 osv. 7 ggr; *hwæm* 30, 8; 72, 1; 192, 4; *þæm*, *thæm* 14, 1; 29, 6; 39, 2 osv., där-

¹ En dylik form påträffas även i ett av ÖGL:s 1300-tals-fragment, se Olson, Fragment XXVII, jfr även ovan § 59 anm. 1.

emot *them*, *þem*¹ 5, 11; 15, 1; 16, 4; 17, 6 osv. (förhållandet mellan *æ*- och *e*-former är ungefär detsamma som i R); *Thæmmæ* KR 378, 1, *þemmæ* KR 371, 3. *e* i *þemmæ* kan naturligtvis gå tillbaka till gammalt *æi*, men även bero på inflytande från *þem*. Slutligen ha vi *thera*, -*æ* 3, 4, 6; 8, 7; 5, 10 osv. 21 ggr, *þeræ*, -*a* 8, 8, 9; 15, 5 osv. 7 ggr, *therræ*, *þerræ*, -*a*, -*e* 32, 1; 37, 4 (2 ggr); 44, 1 osv. 43 ggr, *þærræ* 50, 6; 79, 8, *þæræ* 174, 8.

Angående förklaringen av de nämnda formernas vokalisation må hänvisas till § 66 anm. 1. Påfallande stort är antalet former med långt *r*, jämförda med dem i R.

Anm. 4. Av verbet 'äga' föreligga här följande former i plur. pres. ind. och i inf. (jfr anm. 2 under § 66): *æghæ* inf. KR 361, 5 (R KR 6 *æha*), 3 spk 33, 5 (R 2, 14 *ahe*), -*e* 3 spk KR 363, 1 (R KR 8 *æho*), *ægho* 3 ppi 17, 4; 37, 1; 59, 8 osv. 13 ggr (R har på ett ställe, 5, 17, *eho*, på ett annat, 11, 4, *aho*), *agho* 3 ppi KR 368, 4 (R KR 12 *æho*), -*æ* 3 spk 71, 6 (R lakun). — Som synes, förekommer i denna hs. ingen *e*-form. — Det subst. part. heter: *eghandæ* npm 50, 7 (R 3, 21 *ehændæ*), -*e* nsm 150, 4 (R 8, 3 *æhændæ*), *iorth-eghandæ* nsm 212, 2 (R 17, 3 *iorþæhænde*), *æghande* dsm 70, 8, nsm 73, 8 (R i båda fallen lakun). — Av subst. *eghn* föreligga följande former: *eqhn* 3, 6; 15, 4 osv. 12 ggr, *egn* 31, 9, *eghen* 3, 3 (R 1, 1 *egen*), *æghn* KR 363, 3. R har genomgående *e*.

130. Den i § 67 omtalade utvecklingen av den samn. diftongen *æi* + *γi*, som resulterat i uppkomsten av ett *æj*, föreligger även här, sålunda

adv. *æy* 5, 6, 7, 8; 6, 8; 7, 3, 8; 181, 9, *æi* KR 370 not 66, *ey* 4, 1 (rubr.); 9, 2, 4, 6 osv. (detta är den i H vanliga formen), *ej* 3, 5¹; *eyn* i uttrycket *hem til sin eyn* 120, 4 (R 7, 2 *ein*), *eyt* asn 142, 1; 203, 1; 209, 1 (R *ehit* 7, 16; 15, 4; 16, 3).

De övriga formerna av 'egen' äro: *eghin* nsm 11, 2 (R 1, 11 *æin*); 43, 8 (R lakun), *eghins* gsn 121, 5 (R 7, 4 *ehæns*), *eghne* dsf 64, 7 (R lakun), *eghna*, -*æ* asf 10, 7; 12, 1 (R på båda ställena *ehnæ* 1, 11, 13), *eghnæ* apf 111, 4 (R lakun); 116, 6 (R 6, 11 *ehnæ*), *eghno* dsn 75, 7, 8; 79, 10 (R på dessa ställen lakun); 83, 1 (= R 5, 9); 132, 4, 5 (= R 7, 10, 2 ggr), *eghnæ* dsn 64, 9 (R lakun), *eghnum* dp 209, 4 (= R 16, 4).

131. Det ur dift. *æi* uppkomna *ē* har vid förkortning i rel. obetonad ställning givit *i*.

¹ Ett ursprungligt *þeem* finnes 92, 6, se härom Schlyter s. 92 not 28.

² Jfr inl. § 9.

Härpå föreligger blott ett enda exempel, nämligen

j mæþæn 154 not 40. Däremot *e mæþæn*, *-thæn*, *-þan* 9, 6; 27, 5; 41, 3 osv. 7 ggr; dessutom *e* sås. adv. passim.

Om förkortningen av $\bar{e} > i$ se Kock, Språkh. 39 ff., Ark. 7, 177 f., Ljudh. I § 217 ff., Noreen, Aschw. gr. § 146, 1, GgPh³ 4 § 144, II, a. Jfr även Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best. 39 not 3.

Exempel på förkortning $\bar{e} > i$ föreligger ej i R.

Diftongen *au*.

132. Diftongen *au* företrädes — med i stort sett samma exempel som i R, se § 68 — i allmänhet av $\emptyset$.

Med hänsyn till exemplen må endast nämnas

*døþræ daghæ*¹ gp 64, 7, där R har *lakun*. Likaså saknar R *fostær løn* as 44, 7.

Med $\emptyset$ skrivas såväl *løpstighe* ds 146, 1, *løpstighum* dp 116, 11 som *skapæ løst* osv. 162, 4 osv. 6 ggr. Likaså är $\emptyset$ konstant i *nøt* 94, 1; 152, 4; 210, 7, vilket i sin mån bestyrker antagandet av felskrivning i R, se s. 100 noterna 1 och 2.

133. Utvecklingen av *au* till *o* framför *h* (se § 69) föreligger även här i *þo*, *þo at*.

Någon form *þa* för *þo* finnes ej här.

Anm. Jämte *øræ* m. fl. former 58 ggr förekommer 3 ggr *ore*, *-æ ap*, nämligen 66, 6; 73, 3; 161, 3. Denna *o*-form kan naturligtvis tänkas ha uppkommit ur *au* i relativt oakcentuerad ställning, jfr Kock, Ljudh. II § 645. Lika sannolikt är emellertid skrivfel.

Diftongen *øy*.

134. Diftongen *øy* har liksom i R blivit $\emptyset$. Med hänsyn till R se § 70.

Bland exemplen, som i stort sett överensstämma med R:s, må nämnas följande:

høghre npn 110, 3; *køpte*, *-æ* 3 spreti 39, 4; 70, 3; 114, 5; 140, 3, *køpt* sup. 36, 7; 38, 2; *j lønd* 47, 3; 192, 1; 195, 1, 4, *løndum* KR 365, 6; *lønæs* 3 spi 103, 7, *lønt* sup. 201, 8; 202, 1.

¹ Jfr Wadstein, Tff NR 10, 228, Söderwall I, 213 sp. 2, Noreen, Aschw. gr. § 407 anm. 12.

135. Det ur dift. *øy* utvecklade *ø* övergår i stavelse, vars akcent reducerats från semifortis till infortis, till *e*.

Exempel härpå erbjuder

husfre ds KR 371, 7 (i R KR 17 står *kunu manz*). Däremot *husfrø* gs 125, 1 (= R 7, 6).

Se om övergången Kock, Ljudh. II § 621 o. där cit. litt. På samma sätt bör väl uppfattas *husfræ* i EL cod. AM 455, Thorsen, EL 1, 3 rubr.

Någon delabialisering av *øy* > *æi* > *ê* (ev. utveckling *øy* > *ō* > *ê*) i fortisstavelse kan, ehuru väl den ej synes främmande för vissa fda. dialekter (jfr Kock, Ljudh. II §§ 623, 898), ej påvisas för här undersökta hss.

Diftongen *iā*.

136. Diftongen *iā* kvarstår, liksom i R, varom se § 71, i orden

ia adv. 205, 7, *iattathe* 3 spreti 35, 1, *iattæt* nsn 34, 7. Däremot i lånordet *pianastæ* as KR 376, 4, 6.

Däremot föreligger dels *ia*, dels *iæ* i *michials mæssu aftne* ds 188, 5-6 (R 12, 4); KR 370, 5 (R KR 14 *mikialsmæssu dah*), *michiæls missu aftan* as 161, 6 (R 9, 11 *mikialmissu aftne*). Övergången till *iæ* beror tydligen på förkortning av diftongen i rel. obetonad stavelse.

Anm. Ordet för 'sjätte' visar växling *ia* : *iæ*, fördelad på följande sätt: *siatæ* gsm 66, 6; 176, 5; 181, 3; 183, 2; 189, 3; 200, 7; 204, 3, -*a* gsm 150, 3, men *siætæ* gsm 158, 3, -*a* gsm 168, 8; 211, 3, 6. Den förefintliga växlingen ger vid handen, att diftongens senare komponent förkortats genom anslutning till *siax*, varefter inträtt övergång *iā* > *iæ*, eller kanske riktigare, att växl. *siax* : *siæx*, varom se nedan § 142, f, överförts till ordningstalet. — Att ordet för 'järn' i fsk. haft kort andra komponent i diftongen, är troligt på grund av den i denna hs. förefintliga växlingen *ia* : *iæ* hos detta ord, vars olika former återfinnas under *iā* § 142, a. — Om *siangu* se ovan § 106.

137. Den i § 73 omtalade övergången av *iū* > *ā* omedelbart efter konsonant + *r* föreligger även här, i samma, i någon mån osäkra exempel.

De förevarande orden äro alltså de för 'fräls' ['frälse'] samt 'frände'. Den förra ordgruppen är här betydligt talrikare än i R, varför den meddelas in extenso:

adj. *fræls* nsm 64, 9; 109, 7; 111, 3; 115, 3¹, -*æn*, -*an* asm 94, 2; 110, 6, 9; 111, 2, *frælst* a, nsn 116, 4, 7, *frælsu* dp 116, 9, *frælsboræn*, -*en* nsm 112, 7; 114, 1, *frælsgiui* ns 113, 1; [subst. *frælsæ* n, as 48, 4; 111, 10; 118, 3, -*i* a, ns 112, 1; 115, 1, -*is* gs 112, 1; 115, 10; 118, 3].

Diftongen *iō* (med öppnare eller slutnare o-ljud).

138. Båda slagen av samn *iō* kvarstå såsom *io* även i H, företrädda av samma exempel som i R.

Sålunda dels

mio hund as 171, 3, dels

hion np 8, 6, *hiona* as 116, 11 (= R 6, 12), -*æ* a, d, ns 48, 6; 109, 7; 111, 10; 115, 9; 116, 4 (i alla dessa fall har R lakun); 117, 2; 118, 1; 140, 7 (= R 6, 12, 13; 9, 22); 117, 6 (R 6, 12 *hiona*); 118, 2 (R 6, 13 *hiono*), *leg hæ hionæ* as 140, 8 (R 9, 22 *leho hiona*), *hionæ lagh* ds KR 372, 6 (R KR 19 *hionælah*).

Diftongen *iu*.

139. Diftongen *iū* kvarstår här liksom i R (§ 75).

Då exemplen väsentligen äro desamma som i den förra hs. och ej förete något särskilt anmärkningsvärt, kunna de här förbigås. Det må blott nämnas, att R:s *fiura* npf 9, 7 här motsvaras av *firæ* 159, 3, varom nedan i § 141 talas.

Anm. 1. Något spår av utveckling *iu* > *u*, jfr § 75 anm., föreligger ej i denna hs. Det nedan § 141 anm. omnämnda *skærskiuti*, -*skuti* kan ej komma i betraktande härvidlag.

Anm. 2. Här må ock nämnas räkneordet *siu* 44, 6 (R lakun). Se om detta ord Kock, Ljudh. II § 983 o. där cit. litt.

140. Diftongen *iū* övergår till *y* efter supradentalerna *r* och *l*.

Exemplen äro desamma som i R (§ 76); dock saknas *ryfir* 3 spi R 7, 12, som ersatts av *Ryftir* 136, 3.

¹ 102, 6 står ursprungligen *frælsæn*, vilket dock såsom felaktigt (ordet är nom.) senare rättats, se Schlyter s. 102 not 14.

141. Diftongen *iū* övergår i rel. oakcentuerad stavelse till *y* (ev. vidare till *i*), jfr §§ 48, 77, 114.

fyrítiughu 25, 1; 79, 10; 80, 8, 9; 82, 7; 103, 5-6; 111, 3; *firitiughu* 82, 8; 190, 7-8; 191, 5 (2 ggr); 204, 2.

Räkneordet 'fyrtyo' visar sålunda den skiljaktigheten med hänsyn till samma ords vokalisation i R, att det förekommer med både *y* och *i* i första stavelsen, det förra företrädesvis i bs:s förra hälft. Därjämte uppträder här räkneordet 'fyra' under formen *fīræ* npf 159, 3, vilken vokalisation man ju närmast skulle vara benägen att tillskriva inflytande från det sammansatta räkneordet. Detta göres emellertid osannolikt av motsättningen mellan da. rspr. *fire*: *fyrretyve*, ävensom av det skånska *fīra*: *fårti*, se t. ex. Billing 18, 103. Om *i* vokalisationen ej segtrat i det sammansatta räkneordet, har man så mycket mindre anledning tro, att den skulle pr analogi ha införts och kvarstått i det enkla. *i*-formerna av 'fyra' torde alltså ha en annan grund än analogisk påverkan av *i* i 'fyrtyo', även om en sådan kan tänkas ha bidragit till ifrågavarande vokalisation, jfr Noreen, Aschw. gr. § 483 anm. 1. Hultmans förklaring av *i* i 'fyra', Häls.-l. 92 ff., enligt vilken *fiūrir* i rel. oakcentuerad ställning gett *fiūrir* > *fyrir* > *firi(r)*, kan ej ensam anses tillfyllestgörande, såsom Kock påvisat i Ljudh. II s. 339 not 1, jfr även Olson, Fragment XXVI o. not 1. Den kan det så mycket mindre, som man med densamma har svårt att förstå tillkomsten av former med långt *i* (och att sådana funnits även i äldre tid, är väl tämligen troligt, jfr Noreen, Aschw. gr. § 483 med anm. 1, Kock, Ljudh. I § 573) och som ävenledes med densamma den sk. och da. motsättningen mellan det enkla och det sammansatta räkneordet blir oförklarad. En annan uppfattning har framställts av Kock i Ljudh. I § 573, enligt vilken *e* från neutr. **fedur* överfördes till **fiūrir*, varav sålunda framgått **firi(r)*, som genom kompromiss med *fyre* erhållit långt *i*. Mest tilltalande synes mig Noreens modifikation härav vara, i GgPh³ 4 § 218, 1, enligt vilken *firi(r)* utgått från **fiūrir* < **fedrir*. Slutligen har man att tänka på inflytande från mlt. *vīr*, jfr härom Kock, Ljudh. anf. st. Särskilt gäller detta om Sydsverige och Danmark, där *i*-formen genomgående segtrat.

Att *y* i 'fyra' är att förklara uteslutande på det av Hultman anf. st. föreslagna sättet, är sålunda ej håller troligt. Utgångspunkten bör nog vara en äldre växling *iū*: *y*, jfr Kock, Fsv.

ljubl. II, 251. Men då, såsom Hultman påvisat, *y* under yngre fsv. tid uppträder allt talrikare för att snart helt uttränga *iu*, kan detta bero dels på övergång *iu* > *y* i rel. oakcentuerad ställning, dels på inflytande från det sammansatta räkneordet, vilket allt bidragit till att befästa den gamla *y*-formen.

Anm. I st. f. R:s *skærskyttæ*, -i möta här *skærskiuti* 3 spk 163, 6-7, *skærskuti* 3 spk 173, 8; 174, 3-4. Den förra formen är tydligen påverkad av det enkla *skiuta*, den senare företer den i fsv. brukliga, svaga verbalflexionen, se Noreen, Aschw. gr. § 528 anm. 3.

Diftongen *ia*.

142. Diftongen *ia* föreligger i H — i motsats till i R, se § 78 — dels såsom *ia*, dels såsom *iæ*.

Någon fast regel för fördelningen av *ia* och *iæ* kan knappast uppställas; materialet lämnas här nedan, fördelat i vissa grupper. Härvid medtagas även de fall, då *ia* uppstått genom en övergång *io* > *ia* enligt § 81.

a. I anljud:

iafnæ 3 ppk 42, 7; 52, 4; 88, 8, däremot *iæfnæ* inf. 59, 9; 61, 2; *iafnæþæ*, -*æþæ* *ep* as 99, 8; 100, 4, 6, *iafnæþæ*, -*thæ* gs 41, 3-4, 7; *iæk* 63, 4 (2 ggr); 65, 6, 7; *iamlanga*, -*æ*, -*lingæ*, -*længæ* as KR 376, 5; 132, 7; 150, 1; 185, 6, 8; [*scuz*, *scuz*-] *iarn* as 106, 4, 6; 120, 4, 8; 131, 4 osv. 15 ggr, [*scuz*, *skuz*, *trughs*] *iarne* ds 78, 9; 80, 6-7, 7; 81, 1; 105, 5; 106, 4, 6; 121, 7 osv.; KR 367, 1; 369, 1; 372, 2, inalles 15 ggr, däremot *iærn* n, as 51, 7; 131, 6 (2 ggr); 132, 2; 134, 1, 3, *iæn* (för *iærn*) as KR 363 not 18, *iærne* ds 130, 3; KR 369, 5-6; *iathurs*, -*þurs*¹ gs 46, 5; 49, 1, 4.

b. Framför *rð*:

fiarþæ, -*a* dsn 74, 1; 106, 1, asn KR 377, 5, däremot *fiærþæ* asn KR 375, 7; *fiarþung* a, ns 59, 9, 10; 60, 2, 3; 63, 3; 65, 2.

Om *tilgiarth* as 42, 4 se § 104 anm. 2.

c. Framför *ld*:

giald as, p 103, 6; 162, 2; 163, 2 osv. 7 ggr, *til giald* (se § 78) 62, 5 not 60, -*e*, -*æ* gp 10, 1, 4, *corngiald* as 152, 7; 156, 3 osv. 5 ggr; *gialdæ*, -*e* inf. 11, 1; 13, 1; 14, 5; 68, 10 osv. 8 ggr,

¹ Om ordets betydelse och användning se Neckel, PBB 41, 163 ff.

gialdæs inf. 210, 4, 6, *gialde*, -æ 3 s, ppk 10, 6 (2 ggr); 11, 6, 8; 14, 4 osv. 26 ggr, *gialdær* 3 spi 12, 6; 140, 8, *gials*, *gialzs* 3 spi 23, 4; 24, 7.

d. Framför *ll*:

spial as 94, 3; 109, 5; 110, 1; 157, 1; 189, 2, *akar spial* as 151, 6; 152, 2, *akirs spial* as 152, 6-7, *akar spiall* as 152, 3; *spallath* (för *spiallath*) nsf KR 358 not 37; *usnial* nsf 139, 8.

e. Framför supradentalt *l*:

bro fial, *brofial* ds 125, 8; KR 375, 3; *hialpæ* inf. 4, 5; 99, 5; 136, 8; 137, 7; 148, 7; 150, 3, däremot *hiælpæ* inf. 31, 6; 57, 2; 58, 1; 70, 7; 148, 8; 209, 7; *hiælpæ* gs 64, 6; *sialuær*, -ir, -ar nsm 92, 5; 112, 8; 113, 7; 120, 5 osv. 10 ggr, *sialf* npn 16, 3, asf 134, 5, *sialuan* asin 102, 9; 103, 1, *sialuæ* npm 156, 3, *sialue* dsf KR 362, 6, *sialwm*, *sialuum* dsm 32, 4; 112, 10; KR 373, 2, däremot *siæluir*, -ær nsm 31, 6; 61, 10; 67, 7; 92, 4; 120, 5, *siælw* dsm 35, 5; *skialnaþ* ns 5, 10; *marcæ*, -kæ, -kiæ *skiæl* a, ns 56, 5, 7; 57, 4, 5; 59, 5.

Om *stialæ* osv. se § 92.

f. Övriga fall:

fiarmer adv. 83, 5; *hiærna* as 81, 4; *fiati*¹ ds 74, 2; *fiatur* as 120, 4, *fiatre* ds 121, 7; *siax* 66, 6; 103, 4; 104, 9; 110, 7 osv.; KR 365, 2; 367, 7; 375, 5 (2 ggr); 377, 3, däremot *siæx* 22, 3, 4; 81, 7; 87, 5, 8 osv.; KR 365, 2; *siaxærþo* dsn 148, 1.

Om *kær* as 162, 5 jfr § 78 anm. 2.

Det framgår av det anförda, att framför *ld* står uteslutande *ia*, ett förhållande, som möjligen skulle kunna tolkas så, att i denna ställning inträtt förlängning av *ia*, varigenom *a* konserverats. Härvidlag är dock att märka, att *iæ* växlar med *ia* framför *rd* samt att exempel på *iæ* ej föreligger framför (urspr.) *ll*. Något bevis mot en allmän övergång *ia* > *iæ* i skrivarens språk torde sålunda ej det först anmärkta förhållandet erbjuda. Det är f. ö. möjligt, att i skrivarens eget språk förelegat växling mellan *ia*- och *iæ*-former, jfr härom Olson i Ark. 29, 64 not 1.

Om utvecklingen av *ia* i fsv. se särskilt Kock i Ljudh. II § 989 ff., Uml. u. Brech. 272 ff. o. på dessa ställen anf. litt.

Om man kan bygga något på de fåtaliga exemplen med urspr. *iā* (det enda egentligen beviskraftiga är ju *pianastæ*), skulle

¹ Urspr. skrivet *flat*i, men rättat, se Schlyter s. 74 not 80.

man av den uteblivna övergången i detta ord kunna draga den slutsatsen, att utvecklingen *ia* > *iæ* i fsk. inträtt före förlängningen framför *rð*.

Anm. Diftongen *iu*, *io* erbjuder intet anmärkningsvärt gent. emot R; det kan här blott tilläggas tvenne exempel, som saknas i R. nämligen *hioldo* 3 ppreti 70, 7 och *skiold* as 79, 5.

2. Vokaler i infortisställning.

Cod. Run.

Svagtonigt *a*.

143. Det svagtoniga *a* företrädes dels av *a*, dels av *æ* och understundom även av *e*, under förhållanden, som ådagalägga, att i hs. finnes en dialekt representerad, i vilken svagtonigt *a* genomgående försvagats till *æ*.

Exempel:

a. Tvåstaviga ord, självständiga eller ingående som andra leden i en sammansättning, i vilka rotstavelsen har vokalen *a*, *y* eller *ø*.

1. *æ* i ändelsen:

afhændæ inf. 1, 11; 3, 1, 2; 4, 13; *af nytæ* inf. 5, 11; *at lyþæ* inf. 3, 22; *brytæ* 3 ppi 9, 21; 11, 4; *brytiæ* np 9, 5; *bæggæ* gp 5, 29; *bæræ* inf. 7, 11, 16 (2 ggr); 11, 4; KR 8; *bætræ* inf. 4, 6, -t sup. 3, 12; 4, 6; *børnæ* gp 1, 23; 3, 1 (2 ggr), 3; *bøtæ* inf. 1, 17 osv. 26 ggr¹; *dræpnæ* a, gsm 5, 15, 7, 29, *dræpæ* 3 ppi, inf. 5, 19, 21; 9, 9, 21; *dylæ* inf. 4, 15; KR 9; 11 (3 ggr); *dømæ* inf. 7, 15 (2 ggr); 9, 23 (2 ggr), 3 ppi 7, 1, 3, 4; 9, 15 (2 ggr); subst. *døþæ* gs 11, 4, adj. *døþæ* d, g, asm 1, 21, 25; 2, 7, 8] (2 ggr), -n asm 1, 19; 2, 9, 11, 13; *flatfæræs* inf. 2, 14, 15; *flyhæ* 3 ppi 11, 3; *forældræ* np 4, 13 osv.

Med *e* i ändelsen uppträda inom denna grupp:

afskære inf. 9, 15 (*skæræ* 7, 21); *brænne* 3 ppi 15, 1; *bære* inf. 7, 19; *bæþe* af, m 5, 10 (2 ggr); *bøte* inf. 5, 13 (2 ggr), 18, 25; adj. *døþe* gsm 5, 17; *føre* inf. 7, 15; 10, 3 (-æ 9 ggr); *gøre* inf. 7, 15²;

¹ Däri medräknat 1 gg, 7, 10, där *bøfæ* står för *betæ*, jfr s. 94 not 2.

² Jfr inl. § 6.

9, 5 (*gøræ*, *misgøræ* inf., 3 ppi 17 ggr); *ræne* inf. 10, 2; *skære* inf. 'rena' 7, 9; *tæke* inf. 2, 14; 13, 10 (-æ 11 ggr); *uæte* 1, 5 (?) ¹, 19 (-æ, *uættæ* 3 ggr); *øre* ap 'öre' 9, 17, 19, 21; 10, 2; 11, 12; 12, 4 (-æ a, n, gp 39 ggr); *øre* as 'öra' 9, 15 (-æ 2 ggr).

2. a i ändelsen:

brytia a, gs 9, 5; 15, 2, 4; *bægia*, *bæggia* gp 1, 1; 5, 9; *dræpna* asin 5, 15, 26; *dylia* inf. 10, 2, *dylia* 3 ppi, inf. 7, 10; 9, 7; 16, 1; KR 9; *foruæpia* 9, 14; *fæsta* inf. 17, 4; *förra* adv. 11, 2; *glömda* npf KR 25; *huztryka* inf. 9, 15; *hylia* inf. 5, 13; *hængia* inf. 14, 5; *læggia* inf. 9, 14, 19; 11, 5; 15, 6; *løsa* inf. KR 21; *mylla* ns 12, 4; *næfna* inf. KR 10; 11; *næsta* npm 7, 10, dsm 13, 6; *stæfna* inf. KR 19; *sælia* inf. 16, 3; *sætia* inf. 10, 2; *søkia* inf. 13, 5; KR 16; 21; 25; *tæka* inf. 5, 29; *uæta* 15, 4; 17, 6; *æha* inf. KR 6; *æltæ* inf. 9, 11; *ænga* apf 9, 4; *ængia* ap 9, 11 (3 ggr); 12, 4; *øra* np 14, 1.

b. Tvåstaviga ord, självständiga eller ingående som andra leden i en sammansättning, i vilka rotstavelsen har annan vokal än æ, y eller ø.

1. æ i ändelsen:

aflær 3 spi 1, 5; 6, 13; 13, 6; *ahslæ* ap 10, 3; *akræ* ap 4, 11 (2 ggr); 9, 11; *aldræ* gp 1, 16; 2, 13 (3 ggr), *aldræ* först 5, 9, *aldræ lund* ² 16, 1, *allæn* asm 4, 1, 9; 5, 18 (2 ggr); 7, 6; 9, 20, *allæ* n, apf, apm, gp 1, 22; 2, 13 osv. 10 ggr; *annæn* nsm 2, 7, asm 5, 18; KR 14, *annæns* gsm 5, 28, *annær* n, a, gsm ³ 2, 1 osv. 56 ggr, *anær* n, asm 1, 18; 3, 21; 11, 9, *annærs* gsm, n 4, 10 osv. 59 ggr, *annæt* n, asn 1, 7 (2 ggr) osv. 15 ggr, *andræ* apm, asf, n, apf 1, 8 osv. 15 ggr; *arfæ* g, a, np 1, 7 (3 ggr), 8 (2 ggr), 11 osv. 26 ggr; *bindæ* inf. 7, 15, 18; 9, 15; *bitæ* 3 ppi 9, 21 (2 ggr); *biþiæ* inf. 4, 7; 5, 29; 7, 13; *biþæ* inf. 4, 10; KR 19; *bondæn* as 1, 9; 9, 5, ds 7, 5 ⁴, *bondæ* d, gs 1, 15 (skrivet *bodæ*); 7, 20; 11, 7; KR 17; 24, *bondæns* gs 1, 5, 13, 12 (2 ggr) osv. 18 ggr, *husbondæ* d, gs 7, 20; 15, 6; *botæ* gp 5, 10; *bristæ* inf., 3 ppi 4, 15; 7, 5; 9, 4; 15, 4; *bundnæ* asf 7, 18; *dahæ* np KR 14; *drahæ* inf. 7, 2; *delæ* ns 1, 26; *ehnæ* asf, apf 1, 11, 13; 6, 11; *enæ* asf 1, 7; 5, 10, 12, 14, 16, *þæt enæ* nsn 5, 25; 13, 3; *fallæ*

¹ Jfr s. 48 not 5.

² Troligen felaktigt för *andræ*, som läses i H 206, 1.

³ Om *annær* sås. fem. se nedan s. 183.

⁴ Jfr inl. § 6.

3 ppi 11, 4; *furæ* inf. 2, 10 (2 ggr), 13; 5, 9; 7, 3, 4 osv. 13 ggr; *fiarþæ* asn KR 21; *fiogræ* ap 5, 12 osv.

Med *e* i ändelsen uppträda inom denna grupp:

akre ap 9, 11; *bonde* g, as 6, 12 osv. 5 ggr (-æ g, ds, gp 19 ggr); *fare* inf. 2, 14, 16; KR 12; *hælæhdome* gp 7, 10; *kume*, *kumme* inf. 1, 3; 4, 6 (-æ inf., 3 ppi 6 ggr); *late* inf. 9, 16 (-æ 9 ggr); *lohe* gp KR 10; [*kirkiu*] *manne* gp 1, 4; KR 6; 21 (-æ 21 ggr); *nokre* npf KR 25 (-æ apm 1 gg); *rakke* as 9, 21; *repe* inf. 4, 6 (-æ inf., imp. 7 ggr); *sinne* gp 9, 6, gsf KR 3 (-æ gsf, gp 7 ggr, *sinæ* a, gsf, apm, f 31 ggr); *skilies* inf. 1, 17 (-æs inf., 3 ppi 6 ggr); *skohe* np 11, 10; *take* inf. 4, 15; 9, 11 osv. 5 ggr (-æ inf., 3 ppi 9 ggr), *takne* asm 7, 4; *tinde* subst. as KR 23 (-æ d, as 2 ggr); *þaher* 3, 6 (-ær 10 ggr); *þere* gp 5, 10 (-æ 35 ggr, *þerræ* 3 ggr); *þore* 3 ppi 4, 7; *uare* inf. 4, 11; 8, 2; KR 11 (-æ 8 ggr); *uarþe* 3 ppi 5, 20 (-æ inf., 3 ppi 12 ggr); *uape* as 5, 18 (2 ggr), 25 (-æ 4 ggr); *uintre* ap KR 16¹; *uite* inf. 2, 16; 4, 4 (-æ 10 ggr).

2. *a* i ändelsen:

ahsla gp 10, 3; *akarn* as 11, 11; *akru* ap 11, 10; *aldra* gp 2, 13; KR 1, *alla* apm, f 9, 19; 17, 2; *anbuþa* gp 5, 10; *andra* apm, asf, gpm 1, 27; 5, 12; 7, 11 osv. 11 ggr, *annar* asm 11, 5; 13, 1; 5, 17, *annat* a, nsn 1, 14, 25; 7, 7 osv. 8 ggr; *arua* gp 1, 1, ds 13, 6, *arfa* ap 7, 10; *bara* dsm 17, 3; *biþia* inf. 1, 2; 7, 9; *biþa* inf. 7, 10 (2 ggr); *bonda* g, as 1, 6; KR 3, *bondans* gs 9, 22; *brista* 3 ppi 7, 8; *drukna* 3 spi 5, 17; *duha* inf. 7, 16; *ena* asf 1, 23; 2, 5, *þæt*, *þe ena* nsn, f 2, 5 (2 ggr); *fara* inf. 11, 5; 12, 1 (2 ggr), 3; 14, 4, 5; 17, 6; *fiarþa* asn KR 21; *fiska garþa* ap 12, 2; *fiura* nf 9, 7; *forebiuþa* inf. 8, 2; *fuhla* ap 5, 19, 21; *fulla* apf, m 5, 10; 11, 11; *gamal* nsm KR 16; *gifa* inf. 13, 5 (2 ggr); KR 2; 9; 17; *goþra* gp 5, 22; *up grauua* inf. 11, 6; *haua* inf. 1, 3; 7, 16, *hafa* 3 ppi, inf. 4, 13; 9, 19 (2 ggr); 15, 6; 16, 1, 3; *hafra* gs 14, 3; *haha* ap 11, 8; *halda* inf. KR 14 osv.

Om man granskar hela det till de anförda kategorierna hörande, här delvis blott exemplifierade materialet, torde det med tämligen stor säkerhet framgå, att en allmän försvagning av det infortisbetonade *a* till *æ* ägt rum i en av hs. representerad dialekt. Av hithörande ord, som i rotstavelsen ha *æ*, *y* eller *o*, föreligga 423 *æ*- (*e*-)skrivningar mot 47 *a*-skrivningar, av ord,

¹ Märk däremot 3, 2: *fæmtan uintær gammælt*.

som i rotstavelsen ha *a*, *i*, *u*, *e* eller *o* föreligga 1081 *æ*- (*e*-) skrivningar mot 369 *a*-skrivningar¹. — Om *e* för *æ* jfr s. 175, 188.

Ett förhållande av särskild vikt och intresse är förbundet med *a*-skrivningarna. Redan vid en genomläsning av texten frapperas man av att *a*-skrivningarna märkbart tilltaga i senare delen av hs., ungefärligen f. o. m. 7:de boken t. o. m. KR:s slut, och granskar man förhållandena något närmre, kommer man till följande resultat. Efter *a*, *i*, *u*, *e*, *o* föreligga i förra hälften av hs. (böckerna 1—6) 542 *æ*- (*e*-) skrivningar, 64 *a*-skrivningar, i senare hälften (bok 7 — KR) 539 *æ*- (*e*-)skrivningar mot 305 *a*-skrivningar. Efter *æ*, *y*, *ø* är fördelningen sådan, att i förra delen finnas 182 *æ*- (*e*-)skrivningar mot 6 *a*-skrivningar, i senare delen 241 *æ*- (*e*-)skrivningar mot 41 *a*-skrivningar. Sedd på ännu närmre håll, blir fördelningen följande:

	1—6, 7—KR		1—6, 7—KR
Efter <i>a</i>	$\left\{ \begin{array}{ll} \textit{æ(e)} & 257 & 273 \\ \textit{a} & 25 & 153 \end{array} \right.$	Efter <i>i</i>	$\left\{ \begin{array}{ll} \textit{æ(e)} & 151 & 151 \\ \textit{a} & 14 & 84 \end{array} \right.$
Efter <i>u</i>	$\left\{ \begin{array}{ll} \textit{æ(e)} & 37 & 59 \\ \textit{a} & 6 & 16 \end{array} \right.$	Efter <i>e</i>	$\left\{ \begin{array}{ll} \textit{æ(e)} & 58 & 22 \\ \textit{a} & 15 & 38 \end{array} \right.$
Efter <i>o</i>	$\left\{ \begin{array}{ll} \textit{æ(e)} & 39 & 34 \\ \textit{a} & 4 & 14 \end{array} \right.$	Efter <i>y</i>	$\left\{ \begin{array}{ll} \textit{æ(e)} & 9 & 10 \\ \textit{a} & 1 & 10 \end{array} \right.$
Efter <i>æ</i>	$\left\{ \begin{array}{ll} \textit{æ(e)} & 113 & 110 \\ \textit{a} & 5 & 23 \end{array} \right.$	Efter <i>ø</i>	$\left\{ \begin{array}{ll} \textit{æ(e)} & 60 & 121 \\ \textit{a} & 0 & 8 \end{array} \right.$

Det torde sålunda ej vara tvivel underkastat, att man i senare delen av hs. kan skönja spår av en annan behandling av svagtonigt *a* än den hittills konstaterade. I hur stor utsträckning denna i hs:s senare del spårade behandling av *a* låtit det samma kvarstå, om blott i vissa ställningar eller överhuvudtaget, ävensom under vilka förhållanden denna motsättning inom hs. tillkommit, skall diskuteras i följande §.

Det bör nämnas, att i den statistik, som ovan meddelats, under ord med ändelsevokalen *a* inräknats även de i de första ka-

¹ Om en event. analogisk ombildning av 3 spi av verb, tillhörande konj. 1, se s. 162 ff. och särskilt s. 164 not. 2. Detta förhållande inverkar dock ej på de slutsatser, som den ovan givna statistiken föranleder.

pitlen av hs. förekommande fall, i vilka möjligen ursprungligen, enligt Thorsen s. 3 noterna b, d, h, s. 4 not f, stått *æ*, alltså *sitta*, *bægia*, *kuina*, *arua*, *netta*, *tuigia*, *bipia*, *haua*, *bonda*. Jfr inl. § 6. Däremot har ej, då utgångsvokalen är oviss, medtagits *mere* 5, 22 osv. 4 ggr, *-æ* 1, 6 osv. 17 ggr, *mææ* 2, 13. Inräknat är återigen *mera* 7, 6 osv. 7 ggr. Det kan emellertid anmärkas, att samtliga *a*-formerna av 'mera' tillhöra hs:s senare del, under det att *æ*- (*e*-)formerna sålunda fördelats, att 13 tillhöra förra, 9 senare delen. Av samma anledning ha uteslutits *samfæpre* 1, 27, *sammæpre* 1, 27, *fullær* 3 spi 11, 7 (jfr H 181, 9 *fullir*), *fullæs* 3 spi KR 11, *mæær* 3 spi 4, 5, *netær* (*nætær*) 3 spi 1, 14 osv. 5 ggr, jfr Noreen, Aschw. gr. § 547, 1 och 2. Vidare är ej medtaget det osäkra *køfæn* 9, 21 och ej håller de med hänsyn till stamvokalen felskrivna *skuræ* 'rena' 7, 16, *foræ* 'föra' 5, 29. Slutligen må nämnas, att här ej inräknats de ord, i vilka ett *a* felaktigt står såsom ändelsevokal, ehuru väl det är tydligt, att dessa fall ej sakna all betydelse. De meddelas nedan under resp. svagtonigt *i* och *u*.

Å andra sidan föreligga några former med *i* eller *u* förväntat *a*, *æ*, vilka här anföras. De äro ej många: *andri* apm 7, 4; *dyli* inf. 9, 7; *fulli* inf. 7, 11; *sinni* gsf 4, 10; 5, 10; *sipin* 4, 15; *taki* inf. 8, 1; *annur* nsm 7, 6; *kunu* ns 1, 15; 2, 1; 9, 22; 13, 5 (2 ggr), 10; KR 12; *lahstæfnu* ns 9, 19 (2 ggr); *uitu* inf. 4, 11; *uku* ns KR 14 (3 ggr). Vad *fulli* beträffar, må nämnas, att enligt Thorsen s. 46 not b först skrivits *fullu*, vilket rättats till *fulli*. Sannolikt är förhållandet så att förstå, att skrivaren först (gm dittografi) skrev *fullu* och därpå, då han skulle rätta formen, trodde, att den var konj. liksom ovanför i samma kapitel: *fulli huærs þera forful* etc. Även *dyli* 9, 7 kan bero på ett likartat förhållande; märk, att omedelbart förut står 2 ggr 3 spk *dyli*. *taki* 8, 1 är säkerligen av skrivaren uppfattat som pres. konj., liksom även det följande *sihi* bör så uppfattas; jfr att eftersatserna i det följande inledas med konj.: *take*, *takæ*, *take*. *annur* kan möjligen förklaras genom sin ställning i sammanhanget: *sum annur þiuf*. *u* i *lahstæfnu* beror möjligen helt enkelt därpå, att *lahstæfnu* i oblik kasus förekommer ej mindre än 4 ggr i 9, 19, i omedelbar närhet av de förstnämnda formerna. *u* i *kunu* (liksom i *uku*?) beror troligen på formöverföring, varvid den starka frekvensen av oblika kasusformer kan ha spelat in. — *kirkiu* KR 2, som av Schlyter s. IX upptages såsom en felaktig form, kan väl också

uppfattas som ack.: *kirkiu um uihþ uarþær skal æi atær uiia*, så att ordet attraherats till *uiia* såsom objekt. De relativt fåtaliga *i-* och *u-*skrivningar, som föreligga, torde sålunda ej behöva nödvändiggöra antagandet, att ett allmänt sammanfall av ändelsevokalerna skett, vilket återigen resulterat i insättandet av felaktiga ändelsevokaler, såsom skett exempelvis i HL, jfr Hultman, Häls.-l. 116 f.

Vi övergå så till de återstående grupperna för att se, hur de förhålla sig till det resultat, som vunnits genom granskningen av de ovan anförda kategorierna.

c. Förled i sammansättningar.

1. *æ* (*e*) i ändelsen:

*aldæfapær*¹ 3, 10; ? *altæræ stæn* KR 2, *altræ* (= *altæræ*) *horn* KR 2; *asynæ uitni* KR 11; *barnæbarn(s)*, *barnæ barn* 2, 5, 6 (2 ggr); 3, 10 (2 ggr), *barnæbørn*, *barnebørnum* 2, 5, 8, 9 (2 ggr), *børnæbørn*, *børnæ børnum* 2, 9 (2 ggr); *botæ stæfnu*² KR 21; *byrþær mæn* 2, 6; *hionælah* KR 19; *husætoft*, -*æn*, -*ær*, -*ænæ*, *husætoftænæ* 3, 12; 4, 1, 11 (6 ggr); 17, 6; *hægnæþæ*, *hæhnæþæ*, -*e*, *hæhnæþe skoh*, -*e*, -*a* 10, 1 (2 ggr) osv. 15 ggr; *hælhæ brut*, *hælhæbrut* KR 15; 16; 18; *hælæhdóm*, -*e* 5, 29; 7, 10; KR 2; *høhæ man* 1, 3; *iufnaþæ eþ* 5, 29; *iorþæ drotæn* 17, 3; *iulæhælh* KR 14; *kuiþæ fuldær* 2, 10; *køpæ iorþ*³ 1, 1, 5, 7, 22, 24, 25, 26; 2, 2; *lahæ forfal*, *hæfþ* KR 11; 4, 15 (5 ggr), *lahe mannum* KR 12; *markæ (makæ) skial* 4, 7 (4 ggr); *næfæ hog* 5, 16; *rapæsak*, *rapesak* 5, 28 (3 ggr); *ræfægrafum* 5, 17, *ræuæ ungæ* 11, 6; *skapæ lost*, *skapæløst*, *skapæløs* 11, 1, 2, 5, 7; *soknæmæn* 4, 4; *stangæ hog* 5, 14, 26; *suinæ uraþ* 11, 10; *toftæ gærþæ* 9, 18; *tylftær eþe* 1, 4, *tyltær eþ(e)* 74 ggr; *þorpemarka* 9, 16; *uapnætæk* 7, 9; *ufriþæman* 8, 2; *uinningæloh* 8, 3; *ænge leþ* 7, 9; *ættæbot* 5, 9 (2 ggr).

Härtill komma de osäkra *fløhæ las* 10, 1; *uefælas* KR 7.

2. *a* i ändelsen:

fiska garþa 12, 2; *handagærning*, -*um* 16, 4 (2 ggr); *iorþadro-tæn* 17, 3, 5, 7, *iorþaskuf* 5, 16; *lahahæfþ*, *laha hæfþ* 3, 5; 4, 15; *paska uku* KR 14; *sara bot* 5, 19; *skapæløst* 9, 11; 11, 3; *skoha flot* 10, 5;

¹ Möjligen är detta ord lånord, jfr den s. 257 not. 1 cit. litt.

² Ursprungligare är troligen H:s läsart: *at bote stefnu* KR 376, 3.

³ Det synes mig sannolikt, att man här har att utgå från äldre *a*, ej *o*, som möter i fsv. Betr. förklaringen av denna sistnämnda vokalisationsform hänvisas till Piehl, TFF NR 5, 280 ff. och särskilt till Olson, De appellativa substantivens bildning i fsv., Lund 1916, s. 414.

skutabot 13, 6; *sota forfal* KR 19; *þokka bætær, bot, lande* 5, 20; 9, 7 (3 ggr); KR 6.

Det framgår av förteckningen, att de *a*-former, som finnas, samtliga ha i den före ändelsen gående rotstavelsen *a*, *i*, *u* eller *o*, och likaså, att de till övervägande del höra hemma i *hs:s* senare del. Försåvitt det knappa materialet tillåter någon slutsats, kan det sålunda ej anses annat än bekräfta det resultat, som i det föregående vunnits.

d. Slutstavelsens vokal i trestaviga ord.

1. *æ* (*e*) i ändelsen:

aldungæ np 4, 7 (2 ggr); *arþdahe* ds 4, 5; *bardahe* a, ds 5, 14, 30; KR 11; *ehændæ* npm 3, 21; *gærningæ* ap 1, 8, 15; 6, 11; *halfnæþæ* gs 1, 7; *hundrapæ, -æþæ* 1, 6, 7; *husæ-, husetoftænæ* ap, a, gs 4, 1, 11 (2 ggr); *hæggumæ* ds 7, 2; *hælæhæn* asm KR 21; *iafnæþæ* gs 3, 11 (2 ggr); *iorþænæ* as 1, 9; 3, 3; *manapæ* gs 7, 10; *pænningæ* gp 7, 15; 9, 22; *stæfningæ* ap KR 21; *uæriændæ* dsm 1, 1.

I detta sammanhang kan ock nämnas det fyrstaviga *annøþohæn* asm 6, 11. — Huruvida äldre *i* eller *a* föreligger i *lifande, lifendæ* dsm 5, 28; 1, 15, 17 (2 ggr); 2, 9 är ovisst. Med hänsyn till böjningen av part. pres. jfr Rydqvist I, 409 ff., Kock, Fsv. ljudl. I, 163, Noreen, Aschw. gr. §§ 464, 465, Ekholm, Vidhems-prästens ant. 153.

2. *a* i ändelsen:

unnara gsf KR 19, *-æra* gp 9, 18, 20; *atanda* asm KR 14; *bardaha* as 5, 28; *iorþana* (väl = *iorþena*) as 17, 8; *nøþoha* asf 13, 4; *pænninga* gp 9, 7; *saksøkiara* ds 13, 4; *skaninga* gp KR 1; *ørtoha* np 9, 7.

Härtill det fyrstaviga *anøþohan* asm 5, 22. — Fördelningen av *a* och *æ* kan näppeligen föranleda någon säker slutsats; dock bör det bemärkas, att *a*-formerna tydligen äro till största delen att söka i senare hälften av *hs*.

Här må ock nämnas adv. och adj. på *-lika, -likær*. De visa i allmänhet *æ* utom ett — *opinbarlika* KR 19, sålunda: *fullælikæ* 9, 20; *lahlekæ* 14, 4; *uloflikæ* 3, 3; *lønlikæ* asf KR 22; *oftlikæ* 9, 22; *uranglikæ* 4, 15; *urætlikæ* 3, 3.

e. Mellanvokal i trestaviga ord.

1. *æ* såsom mellanvokal:

altæræ stæn KR 2, *altræ* (= *altæræ*) *horn* KR 2; *annæra* gp 9, 18, 20; *bondænum* ds 1, 11; 7, 9 (2 ggr), 12; 15, 4; *ehændæ* npm

3, 21, *æhændæ* nsm 8, 3, *iorþæhænde* nsm 17, 3; *halfnæþæ* gs 1, 7; *hundræþæ* 1, 7; *hælæhæn* asm KR 21; *hæhnæþæ* n, as 9, 16 (2 ggr), *hægnæþæ*, *hæhnæþæ*, -e *skoh*, -e, -a 10, 1, 3, 5; 11, 1, 2 (2 ggr), 5 (2 ggr), 7, 8, 10 (2 ggr), 11, 14; *iafnæþæ* gs 3, 11 (2 ggr); *kallæþæ* 3 spreti 7, 17; *lifændæ* dsm 1, 15, 17 (2 ggr); 2, 9, npn 2, 1; *sannændæ* as 4, 13; *suaræþæ* 3 spreti 3, 22 (2 ggr); *sæktæþæ* npm KR 19; 20; *þianæstæ*, -e as KR 21 (2 ggr); *þiufnæþæ*, *þiuf næþæn* d, as 11, 5; 7, 6; *uitnæþo* 3 ppreti 15, 4; *ukunnæræ* KR 11; *urakændæs* 8, 3; *uæriændæ* d, nsm 1, 1, 2, 9, 11.

2. *a* såsom mellanvokal:

annara gsf KR 19, -æ dsf 3, 12; *arþdahe* ds 4, 5; *atanda* asm KR 14; *barðahe* -a a, ds 5, 14, 28, 30; KR 11; *bondanum* 13, 2; *brytanium* 15, 4 (2 ggr), 6; *duhande* apm 2, 16; *hundrapæ* 1, 6; *hæhnæþe* *skohe* 10, 1¹; *iafnæþæ* *ep* 5, 29; *iattapæ* 3 spreti 2, 16; *kirkiu brytaræ* ns 7, 15; *kostnæþe* ds 3, 12; *lifande* dsm 5, 28, nsm 13, 2, dsf 13, 10; *manapæ* gs 7, 10; *morþare* ns 7, 15; *oftare* 14, 4; *saksøkiaræ*, -a n, ds 7, 11; 13, 4.

Flertalet av *a*-skrivningarna föreligger efter ett föregående *a*, *i*, *u*, *o*.

Emellertid kunna akcentförhållandena i vissa fall ha bidragit till eller föranlett bibehållande av *a*. Sålunda kan *a* i avledningsändelsen -*ari* bero på en akcentuering med semifortis. Kock har i Anschw. acc. 168 (jfr även där cit. litt. och Uml. u. Brech. 99 f., Ekholm, Vidhemsprästens ant. 147) påvisat en dylik akcentuering för fsv. dialekter. Att den ej varit främmande för fsk., skulle man måhända vilja sluta av det förhållandet, att i vissa mod. sk. dialekter levis vilar på pænultima av ord som t. ex. 'skräddare'. Se härom Kock, Anschw. acc. 85. Naturligtvis kan denna akcentuering uppfattas såsom en fortsättning av en äldre akcentuering av samma slag, såsom också Kock gör; i så fall kan den ej åberopas för *a*-skrivningarna i R. F. ö. synes det troligt, att den omtalade akcentueringen i Skånemål bör förklaras på helt annat sätt, se Wigforss i Från Filologiska fören. i Lund IV, 195 ff. — *æ* i *altæræ* kan i varje fall förstås annorlunda än genom antagande av försvagning, se Kock, Uml. u. Brech. 99. — Vidare kan det ifrågasättas, huruvida icke orden på -*daghi* haft semifortis. Om deras bildning jfr särskilt Hellquist, Ark. 15, 232 ff. — Likaså har semifortis

¹ Jfr inl. § 6.

vilat på pænultima av *atanda*, jfr Kock, Anschw. acc. 162, No-reen, Aschw. gr. § 57, II, B, 2, a.

Däremot visar vokalisationen av presensparticipets avledningsändelse *-ande*, att man för densamma ej är berättigad antaga starkare akcentueringsgrad än levis på pænultima, i varje fall för R-skrivarens dialekt. Om akc. av pres. part. se f. ö. Kock, Anschw. acc. 166 f. o. där cit. litt.

Då *a* bevarades i semifortisställning, såsom t. ex. i *hærskap* 15, 2 (såvida ej detta ord rentav haft fortis på *a*), visar en växling *a : æ* i komposita, att akcentstyrkan (väl närmast i skrivarens språk) nedsjunkit från semifortis till svagare akcentueringsgrad (levis). En dylik växling förefinnes i *fælah* 1, 5, 20; 17, 5, *-e* 1, 16 (2 ggr), 18, 21; 15, 5 (2 ggr): *fælæh* 1, 5, 6, *-s* 15, 5 (3 ggr), *fælæhs* (= *fæ-*) 15, 5. Endast *æ* föreligger däremot i *fælæþ* 9, 16; *hæræþ*, *-e*, *-æ* 14, 2; 7, 9 (2 ggr), 11, *hæræzmæn* 4, 3, *hærz* (= *hæræz*) *man-num* 4, 3, *hæræþing*, *-s*, *-i* 1, 17, 19; 4, 6, 9; 7, 4 (2 ggr) osv. 11 ggr. Jfr om detta sista ord dock även Kock i Fsv. ljudl. II, 313 f., Uml. u. Brech. 102.

Det urspr. långa *a* är bevarat såsom *a* i *fæmtan*, *fæntan* 3, 2; 5, 14; KR 16 samt till största delen i *ofna* prep. o. adv. 88 ggr. *ofnæ* finnes endast 3, 7; 4, 9, 15 (2 ggr); 6, 12. Jfr med hänsyn till det förra Kock, Anschw. acc. 150, Ark. 5, 78, Ekholm, Vidhemsprästens ant. 145, till det senare Falk-Torp, Syntax 323, Dahlerup, Ark. 29, 87.

Slutligen må här anföras egennamnen och lånorden *olafs mæssu* KR 14 (jfr Ekholm anf. arb. 145 o. där cit. litt.); *mikialmissu*. *mikialsmæssu* 9, 11; 12, 4; KR 14 (jfr § 72); *maria mæssu* 17, 4 samt *kapulanum* KR 2 och *natura* 5, 21 (2 ggr).

144. Det svagtoniga *a* har därjämte i en av R representerad dialekt efter ett *æ*, *y* eller *ø* i rotstavelsen genom vokalharmoni blivit *æ* (*e*).

Jämte den allmäuna försvagning av *a* till *æ*, vilken, såsom visats i föregående §, karakteriserar en i R företrädd dialekt, kunde i hs. också förmärkas spår av en dialekt, vilken, åtminstone delvis, bevarat *a*. Denna företeelse gör sig särskilt gällande i hs:s senare del. Det är naturligtvis av ett visst intresse att få utrönt, i huru stor utsträckning denna senare dialekt bevarat *a*.

Återgå vi till den i föregående § under a och b givna statistiken, finna vi, att mot inalles 1081 æ-(e-)skrivningar efter a, i, e, u, o svara 369 a-skrivningar, under det att mot 423 æ-(e-)skrivningar efter æ, y, ø svara 47 a-skrivningar. Egentligen bevisande äro dock blott förhållandena i senare hälften av hs., med 539 æ-(e-)skrivningar efter a, i, e, u, o mot 305 a och 241 æ (e) efter æ, y, ø mot 41 a, dvs. i förra fallet förete av samtliga skrivningar c. 36 % a, i senare fallet av samtliga skrivningar c. 14,5 % samma ändelse. Uppdelas materialet ytterligare efter de skilda, i rotstavelsen ingående vokalerna, visar det sig, att efter a utgöra a-skrivningarna c. 36 %, efter i c. 36 %, efter u c. 21 %, efter e c. 63 %, efter o c. 29 %. Å andra sidan är procenttalet av a-skrivningar efter æ c. 17 och efter ø c. 6. Däremot ställa sig siffrorna för y ogynnsammare, i det att mot 10 æ svara lika många a, vilket emellertid i betraktande av materialets knapphet näppeligen får anses väga för tungt. Troligast är väl i varje fall, att y följt æ och ø med hänsyn till inverkan på den följande vokalen, då så överallt eljes, där vokalharmoni konstaterats, är fallet. Jfr Noreen, GgPh³ 4 § 138. a, β o. där cit. litt. Det synes sålunda, som om man skulle kunna våga antagandet, att i den dialekt, varom här är fråga, a övergått till æ, om i rotstavelsen stått æ, y eller ø. Vare sig man antager, att de skilda behandlingssätt, som kunna spåras i hs. med hänsyn till den urspr. ändelsevokalen a, återgiva olika utvecklingsstadier i en och samma dialekt eller härröra från två skilda dialekter, torde den växling a:æ, som framträder i hs., lämpligen kunna förklaras på så sätt, att en avskrivare¹, i vars dialekt a överhuvud försvagats till æ, avskrivit en hs., i vilken svagtonigt a behandlats på det nyss angivna sättet. I förra delen av hs. har han i allmänhet beträffande ändelsevokalen a följt sin egen dialekt (att så ofta skedde, är sannolikt, jfr Olson i Ark. 29, 63 och 30, 265). Är den i denna § framställda uppfattningen av svagtonigt a:s behandling i den ena av dessa båda dialekter (resp. på dialektens förra utvecklingsstadium) riktig, kan helt visst förhållandet ej gärna uppfattas annat än på det nämnda sättet. Ty i annat fall förstår man ej, på vad sätt

¹ Av skäl, som jag vid annat² tillfälle hoppas få närmre utveckla, synes det mig ej fullt säkert, att denne skrivare är just R-skrivaren. jfr inl. § 10.

formerna med *a* efter *y*, *æ*, *ø* inkommit i texten. Genom det gjorda antagandet av de båda behandlingssättens förhållande till varandra blir det klart, att dessa *a*-former inkommit på så sätt, att skrivaren, sedan han börjat insätta förlagans *a*-former i allt större utsträckning, sköt över målet och insatte *a* även på ställen, där det ej hörde hemma i förlagans språk. Jfr härom även s. 175, 216.

Svagtonigt *i*.

145 I. Det svagtoniga *i* föreligger efter ett *æ* eller *ä* i rotstavelsen dels såsom *i*, dels såsom *e*, *æ*. För de regler, enligt vilka i huvudsak fördelningen av de båda ändelsevokalerna försiggått, redogöres närmre i det följande.

Till en början lämnas nu en översikt av materialet, varvid, liksom beträffande de övriga rotvokalerna, endast tvåstaviga ord, vilka ej ingå som förled i sammansättning, medtagas. För de återstående fallen redogöres längre fram.

a. Efter *æ* i rotstavelsen.

1. *i* i ändelsen:

brænni 3 spk 14, 1; *bæri* 3 s, ppk 7, 11 (2 ggr), 19; 11, 4; *dahuærkis* gs 5, 22; *dræpin* nsm 2, 15; 5, 9, 15, 24, npn 5, 20, *dræpit* sup. 5, 19, nsn 9, 7 (4 ggr); *dæhi* ds KR 14, *dæzdæhi* ds KR 9; *frælsi* as 6, 13, -s gs 6, 13; *fæstir* 3 spi 15, 2, *fæstis* 3 spi 4, 2; 17, 3; *hantæki* ds 7, 11; *huæri* dsf 7, 16; *hæftir* 3 spi 9, 13, *hæftis* 3 spi 4, 3, *hæfti* 3 spreti 9, 13; *hængi up* 3 spk 7, 20; *kræfi* 3 ppk 1, 19; *kænnir* 3 spi 7, 7 (3 ggr) osv. 7 ggr, *kænni* 3 spk 2, 16, -s 3 spi 7, 19; 15, 5; *læggi* 3 s, ppk 7, 2 (2 ggr), 7; 9, 2; 12, 4; 17, 8, *læggis* 3 spk 5, 15; 9, 19; *mislækin* nsf 13, 5; *handæmællin*, *handæmællin*, *handamællin* 3, 3, 5; 7, 7 (3 ggr) osv. 10 ggr, *i mællin* 1, 5, 7, 20 osv. 19 ggr, *mællin* 15, 6; *næfndi* part. pret. npm KR 11; *næfndir* subst. np KR 9; *næfni* 3 spk 7, 4, 11; *stæfnir* 3 spi 9, 5, *stæfni* 3 ppk 4, 1; *stæþil* as 1, 19; *suæri* 3 p, spk 5, 25; KR 10; 12; 20; *sæktir* 3 spi KR 11, *sækti* 3 spk KR 17, part. pret. best. f. nsm 7, 10 (2 ggr), 11 (3 ggr); *sæli* 3 s, ppk 2, 3; 3, 4; 9, 1, 3 osv. 11 ggr; *sæti* 3 spk 12, 4; *tæki* 3 p, spk 1, 22, 23; 5, 10 (2 ggr); 7, 8; KR 20, *tækin*, *intækin* nsm, f, npn 2, 3; 5, 15, 23; 11, 10; 13, 5 (2 ggr), *tækit* sup., nsn 2, 15; 5, 27; 7, 21, *tækni* npm 2, 3; *þæsi* asf KR 11; 12; 21; *uæhin* nsm KR 12; *uæri* 3 spk 3, 9;

4, 15; 7, 7, 8 osv. 11 ggr; *æftir* prep. och adv. 1, 2, 4, 5 osv. 37 ggr; *ækki* adv. 2, 7 osv. 10 ggr; *ælli* ns 2, 13; *ængin* n, asm, apn, asf 1, 22; 2, 16 osv. 18 ggr, *ænginman* 7, 16, *ænkti*, *ængti*, *ænti* 1, 20; 4, 6; 2, 5.

2. *e* i ändelsen:

arftæke ns 8, 3; *bisuærme* ds 11, 1; *brænne* 3 spk 14, 1; *bære* 3 spk 7, 11; *bætre* nsm, n,asn 2, 13; 9, 7, 8, 9; *fæste* 3 spreti 15, 2; 17, 3; *ruhgerþe* as 9, 20; *hænde* ds 4, 15; 7, 16; 16, 2; *hænne* ds 13, 10; *hæste* ds 7, 2; 9, 10, 18; *længre* KR 19; *mishælde* a, ds KR 11; 13; *munhæfþe* ns 4, 7 (2 ggr); *mærke* as 11, 5; *næfnæ* 3 spreti 7, 8 (2 ggr), part. pret. npm KR 5, *næfne* 3 spk 7, 11; *præste* ds KR 21; *sækte* part. pret. nsm 7, 11 (2 ggr), 12; 13, 3; *sæte* 3 p, spk 1, 19; 7, 1; *tæke* 3 s, ppk 1, 22, 25; 2, 5, 7; 5, 15; 7, 6; 15, 4; *utlænde* as 4, 11; *þæse* npm KR 14; *uærre* asf 3, 12; *uærþe* ds 1, 13; *æftre* nsm 1, 24; *ængte* 2, 7.

3. *æ* i ändelsen:

buþhælhæ npm KR 14; *bæræ* 3 ppk 3, 21; *bætræ* asn 7, 19; *fellær* 3 spi 10, 3; 11, 1, 12; *fæstær* 3 spi 4, 14; 15, 3; 17, 2; KR 10, *fæstæ* 3 p, spk 7, 10; 10, 2, 3 spreti 10, 2; [*akær*, *biug-*, *toftæ*, *ut-*] *gerþæ* d, as 4, 5; 9, 18 (4 ggr), 20; *gerþær* 3 spi 9, 19 (2 ggr). *gerþæ* 3 s, ppk 9, 18, 20, *brungærþæ* 3 spk 9, 20; *hændæ* ds 1, 26; *hændær* 3 spi 5, 9; *hænnæ* d, as 1, 10 osv. 11 ggr; *innæn lændæs* 5, 8; *kuærræ* npm 9, 19; *kænnær* 3 spi 7, 1, 9 osv. 9 ggr, *kænnæs* 3 spi 1, 12; *læggæ* 3 ppk 2, 14, *læggæ* 3 ppk 4, 6; *læhræ* as 13, 3 (2 ggr); *mærkær* 3 spi 11, 5; *næfnæ* 3 s, ppk 1, 27 (2 ggr), 28; 7, 11, -s 3 ppk 15, 6, *næfnæ* part. pret. npm 4, 3; *skæræ* 3 spk 7, 21; *stæfnæ* 3 p, spk 1, 14 (2 ggr); 4, 9 (2 ggr); 16, 2; KR 19; *suæræ* 3 spk 11, 5, *suæriæ* 3 spk 9, 4; *sæktær* 3 spi 7, 10, 19; 13, 3; 15, 4; KR 17, *sæktæs* 3 spi 7, 12, 19; *sæliæ* 3 spk 2, 1; 9, 1; *sændæ* 3 spk KR 19; *sætæ* 3 spk 10, 2; *tækæ* 3 p, spk 2, 6, 8, 13; 6, 12; 7, 6; *utlændæ* as 4, 11; *uæræ* 3 spk 7, 2; *þæsæ* npn KR 5; *uærræ* nsf 3, 12; *uærþæ* ds 1, 13; *æftær* 2, 5 osv. 13 ggr; *æltær* 3 spi 9, 1 (skrivet *ællær*); 11, 7.

b. Efter *æ* i rotstavelsen.

1. *i* i ändelsen:

ræti ds KR 23; *þræli* ds 7, 20.

2. *e* i ändelsen:

bæþe konj. 1, 22 osv. 13 ggr, pron. n, an, nm 1, 10; 5, 10; 10, 2; 15, 5; *klæþe* ns 7, 8 (2 ggr);? *læte*¹ 3 spk 4, 4; *læþe* 3 spreti 5, 23;

¹ Se den s. 203 cit. litt.

ræte ds 4, 3; 7, 8, 11; *skære* 3 spk KR 4; *sæpe* as 9, 18; *prælle* ds 7, 19.

3. æ i ändelsen:

fordæpær ap KR 12; *frændæ* ns 3, 2; 5, 9; KR 10; *hætæ* 3 spk 7, 11; *kærær* 3 spi 2, 16 osv. 6 ggr; *læpæ* 3 spreti 5, 23; 16, 3; *mælær* 3 spi 1, 4; 4, 11, 14; 7, 9; *rætæ* subst. ds 2, 15; KR 25, adj. npm 15, 6, verb 3 spk KR 5; 6; *skæræ* 3 spk 9, 9; 13, 4 (2 ggr); KR 12; 17; *særær* 3 spi 5, 8; *sæpæ* as 11, 10; *ætlæ* 3 ppk 5, 9.

c. Efter ä i rotstavelen:

1. i i ändelsen:

akri ds 4, 11; *alli* npm 2, 5; 3, 21; 5, 17; 9, 18 osv. 6 ggr, dsf KR 23; *andri* npm 4, 15, dsf 4, 3; *banni* ds KR 21 (2 ggr); *lahstæfnu dahi* ds 12, 4; *fangin* nsm 14, 5, *fangit* sup. 1, 19 (2 ggr) osv. 12 ggr; *farin* nsm 7, 10; *fapir* ns 3, 9; *gangin* nsf 7, 10; *grafi* up 3 spk 11, 7; *hafi* 3 s, ppk 2, 13; 3, 3 osv. 6 ggr, -r 3 spi 1, 6, 10 (2 ggr), 13, 14 osv. 76 ggr, *hauir* 3 spi 10, 2 (2 ggr); 15, 4, *hafpi* 3 spreti 1, 6¹; 2, 5; 3, 9²; 5, 19; 9, 4; *haldin* nsm 5, 16; *hantaki* ds 14, 2; *kalli* 3 ppk 1, 19; *mangi* npm KR 20; *manni* ds 3, 7; 5, 11, 14 (3 ggr), 16; 7, 9 osv. 15 ggr; *orsaki* KR 22; *taki* 3 p, spk 1, 5, 13, 22; 2, 5 (2 ggr), 6, 7, 15 osv. 16 ggr, *takin* nsm 7, 4, 20; 9, 15; 10, 2 (2 ggr), *takit*, *in takit*, *intakit* a, nsn 1, 13; 7, 1 (2 ggr); 9, 3 (2 ggr), 4 (3 ggr), 13; 16, 2, *rantakit* asn 7, 16; 11, 1, *takni* nsm 7, 4, npm 9, 21; *uarpi* 3 spk KR 2 (2 ggr); *fuLuahsin* npn 3, 6.

2. e i ändelsen:

aftne, *afne* ds 9, 11; 12, 4; *akre* ds 9, 15; 13, 1, *kirkiu akre* ds KR 6; *alle* npm 1, 19; *andre* npm 16, 2; *arfe* ds 'arv' 2, 3 (2 ggr); *bansatte* best. f. nsm KR 21; *barne* ds 1, 1 (2 ggr); *stæfnu dahe*, *stæfnudahe* ds 17, 7, 8; *damme*, *myllu damme* ds 12, 1 (2 ggr); *fare* 3 s, ppk 2, 16 osv. 16 ggr, *faret* sup. 7, 9, *faper* ns 3, 9; *fiatre* ds 7, 4; *fælahe* ds 1, 16 (2 ggr), 18 osv. 6 ggr; *gange* 3 spk 16, 2; *garpe*, *kirkiu garpe* ds 6, 12; 7, 15; 8, 1 (2 ggr) osv. 13 ggr; *gialde* 3 spk 7, 20³ osv. 5 ggr; *hæfe* 3 spk 11, 2; 14, 5; 17, 8, *hafpe* 3 spreti 2, 16; 15, 5; *halfe*, dsf 7, 8; ? *iarne* ds 7, 4, 9; KR 11; 12 (2 ggr), *skuziarne* ds 7, 9; *lahpe* 3 spreti 8, 3; KR 5; *lande* ds 8, 3, *pokka lande* ds KR 6; *manne* ds 1, 3; 5, 28 (2 ggr); 9, 1; 13, 5; 16, 1, 2; *mantale* ds 2, 6; *marhe* npm 5, 9; 14, 1; *salde* 3 spreti 3, 7; 4, 15;

¹ Jfr Thorsen s. 5 not h.

² Jfr Thorsen s. 15 not b.

³ Jfr Thorsen s. 50 not a.

7, 14; *sankke* 3 spk 5, 9; *stadde* 3 spreti 16, 1; *stande* 3 s, ppk 5, 16; 7, 5 osv. 7 ggr; *suare* 3 ppk KR 19; *take* 3 s, ppk 1, 24; 3, 1 osv. 8 ggr; *uahne* ds 9, 18; *fuLuahsen* npn 3, 6, *lahuahsen* npn 3, 5; *ualde* 3 spk 2, 1; *uare* 3 s, ppk 'vara' 1, 16, 18 osv. 14 ggr, 'underrätta' KR 19.

3. æ i ändelsen:

allæ npm 4, 6 (2 ggr); 9, 20; KR 14; *arfæ* ds 'arv' 2, 1, ns 'arvinge' 2, 7; KR 9, *framarfæ* ns 2, 6, *utarfæ* ns 1, 21; *barmæ* ds 11, 11; *faræ* 3 spk 1, 17 osv. 6 ggr; *fapær* ns 1, 17; 3, 1, 10; 7, 10 osv. 6 ggr, *aldæfapær* ns 3, 10; *gangæ* 3 s, ppk 1, 1, 7 (2 ggr, därav 1 gg *gagæ*), 25; 2, 1, 2 (2 ggr) osv. 18 ggr; *gialdæ* 3 spk 1, 9 (2 ggr), 10 (2 ggr), 14 osv. 17 ggr; *hafæ* 3 spk 8, 3; 17, 3, *hafær* 3 spi 1, 7, 9 (2 ggr); 2, 5 osv. 9 ggr, *hauær* 3 spi 2, 16¹; *haldæ* 3 spk 17, 2, *haldæt* part. pret. nsn 2, 2; *iafnæ* 3 ppk 4, 1; 5, 15; ? *iarnæ* ds 7, 9; *kallæ* 3 p, spk 4, 6; 7, 5; 9, 18; *krafæ* ds 1, 18; *lahpæ* 3 spreti 4, 10; *marhæ* npm 1, 24; *sakær* np KR 19; 25; *saldæ* 3 spreti 1, 9, 10; 3, 7 osv. 10 ggr; *skapæ* ns 9, 18; *standæ* 3 p, spk 4, 7; 7, 14; 8, 1; 9, 4; *takæ* 3 spk 8, 1; 11, 5; 17, 8; *rantakæt* asn 7, 7; *uahsæn* npn 7, 6; *ualdæ* 3 spk 2, 1; *uarþæ* 3 s, ppk 'varda' 7, 15; 9, 21, 'ansvara för, vårda' 1, 17; 2, 15; 5, 19; 11, 7; *uaræ* 3 p, spk 1, 26; 2, 9, 18; 7, 12, -t sup. 13, 3.

Såsom framgår av materialet, har det svagtoniga *i* i en del fall, till antalet varierande alltefter den föregående stamvokalens kvalitet, bevarats såsom sådan, i andra ersatts av *e* eller *æ*. Om förhållandet mellan dessa båda senare vokaler skall sedermera talas; till en början föras de här samman såsom en gemensam motsättning till *i*. Det ligger nära till hands att fatta denna motsättning mellan *i*: *e*, *æ* sålunda, att den senare beteckningen anger en allmän försvagning till ett *æ*-liknande ljud, en försvagning, som ju kan tänkas ha varit utmärkande för R-skrivarens dialekt, under det att det kvarstående *i* i ändelsen antyder ett äldre stadium i språkutvecklingen. Härvid behöva vi emellertid ej stanna. Fördelningen av *i* och *e*, *æ* ge nämligen vid handen, att utvecklingen *i* > *e*(*æ*) ej försiggått likformigt över hela materialet, utan att vissa faktorer spelat in, som verkat hämmande, resp. befrämjande för utvecklingen *i* > *e*(*æ*).

Se vi först på infortisvokalerna efter kort *æ* i rotstavelsen, i vilken grupp förhållandena tyckas mig ligga klarast, skola vi

¹ Dessa former kunna dock även representera en form med svarabhaktivokal, jfr Noreen, Aschw. gr. § 553, 5.

finna, att rotstavelsens kvantitet samt ändelsevokalens ställning i slutljud eller framför konsonant tydligen spelat en roll för bevarandet, resp. försvagandet av ändelsevokalen. *i* kvarstår nämligen företrädesvis i stavelse med stark levis samt i stavelse med svag levis, om den är sluten. Detta framgår av en jämförelse mellan å ena sidan orden med kort rotstavelse eller med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal, å andra sidan dem med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal. Härvid medräknas dock ej orden med på ändelsevokalen följande *r* eller mediopassivmärket *s*, om vilka skall talas nedan.

I ord med kort rotstavelse föreligger såsom ändelsevokal *i* 67 ggr, *e*, *æ* däremot blott 26 ggr¹. Likaså finnes i ord med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal 51 ggr *i* och endast 1 gg *æ*. I ord däremot med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal möter *i* 36 ggr, men *e*, *æ* 82 ggr. Tendensen är sålunda obestridlig. Vidare bör framhållas, att av dessa 36 fall i de 17 en palatal föregår ändelsevokalen [*hængi*, *iæggi* (6), *ækki* (10)], under det att inom denna sist behandlade kategori finnas *e*, *æ* efter palatal blott 4 ggr. Att föregående palatal verkat hämmande på ändelse-*i*:ets utveckling mot *e*, *æ* synes mig sålunda troligt. Av särskild vikt är detta med hänsyn till gruppen av ord med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal. Med *i* finnas här *dahuærkis*, *ængin* (18), *ænginman*. De återstående 31 ggr, som *i* förekommer, är i orden *mællin* (30) och *frælsis*, och regeln om *i*:ets bevarande i ord med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal hänger sålunda praktiskt taget blott på dessa ord.

I ord med på ändelsevokalen följande *r* gestalta sig förhållandena på följande sätt: ord med kort rotstavelse finnas ej; i ord med lång rotstavelse finnes ändelsevokalen *i* hos subst. (*næfndir*) 1 gg, verb, 3 spi, 11 ggr, prep. (*æftir*) 37 ggr, däremot *æ* hos verb, 3 spi, 27 ggr, prep. (*æftær*) 13 ggr.

Att tänka på någon särskild benägenhet för utveckling *i* > *æ* framför *r* överhuvudtaget är tydligen ej möjligt, då man ju under dylika förhållanden haft anledning att finna en sådan

¹ Hit hava då förts även (de troligen analogiskt bildade) *suæriæ* och *sæliæ* (2), jfr s. 198 f. För övrigt bör det betonas, att även andra konj. former på *æ* kunna vara analogibildningar.

i prep. 'efter', och att skilja på äldre *r* och *R* torde ej heller leda till något resultat. Det är nämligen ej möjligt att här tänka på en parallell till den av Kock, se Ljudh. I § 173 o. där cit. litt., antagna utvecklingen $i > e$ i svagtonig ställning, jfr Kock, Ljudh. I s. 141 not 1. Som synes, är det framför allt hos verben, som den avvikande *æ*-vokalen kommer till synes, och en akceptabel förklaring till densamma tyckes mig kunna vinnas, om man antar ett analogiskt inflytande från de verbalformer, som hade en framför *r* utvecklad svarabhaktivokal *æ*¹. Huruvida detta inflytande sträckt sig längre än till skriften, må här lämnas oavgjort; troligast är dock, att även uttalet påverkats därav.

Hultman har i Häls.-l. 145, för HL:s språk, som i åtskilligt erinrar om den här föreliggande *hs:s*, ej minst vad ändelsevokalerna beträffar, velat påvisa en regel med hänsyn till ändelsevokalernas växling av den beskaffenhet, att samn. *i* övergått till *æ* i svagtonig stavelse, dvs. i stavelse med svag levis eller akcentstyrka av lägre grad, om det antingen var slutljudande eller efterföljdes av slutljudande, på samn. *R* återgående *r*-ljud eller av mediopassivmärket. Samma regel formuleras för *a* anf. arb. 119. Anledningen till att ändelsevokalen, om på densamma följde ett av samn. *R* uppkommet slutljudande *r* eller mediopassivmärket, försvagats, liksom om den varit slutljudande, förklarar Hultman s. 121 sålunda, att det är »stafvelsens egenskap af slutstafvelse på urnordisk ståndpunkt, som jämte svagtonigheten utgjort den nödvändiga betingelsen för öfvergången». Men då differentieringen av resp. ändelsevokaler givetvis skett betydligt senare än på urnordisk tid, har man, enligt Hultman, att tänka sig förhållandet så, »att vid tiden för differentieringen de stafvelser, som i urnordiskan varit slutstafvelser, på något sätt — väl med afseende å aksentueringen (eller kvantiteten?) — skilde sig från dem, som under samma språkperiod utgjort mellanstafvelser». Det synes mig emellertid högst osannolikt, att en dylik skillnad mellan infortisstavelserna på urnordisk tid kan ha medverkat vid differentieringen av ändelsevokalen i HL:s eller

¹ Det kan naturligtvis förutsättas, att påverkan utövats även av de verbalformer, vilkas *i* ljudlagsenligt (genom vokalharmoni) utvecklats till *e*, *æ*. Dock bör betonas, att även dessa troligen rönt inflytande av verbalformerna med svarabhakti.

SkL:s språk. Förutom sålunda det problematiska i själva förklaringsgrunden kunna, för denna hs:s vidkommande, andragas två faktorer, som enligt min mening göra det mindre sannolikt, att den hultmanska regeln skulle kunna tillämpas. För det första kan väl den akcent, som kom att vila på slutstavelsen i ett dylikt ord, ej gärna vara svagare än den, som vilade exempelvis på ultima av ett ord som *æftir*, i all synnerhet om man tänker på detta ords akcentuering i Skånemål, jfr Kock, Akc. I, 82, 105, och för det andra bör det observeras, att den vokal, som trätt i stället för *i*, är *æ* (dvs. den normala beteckningen för svarabhakti i denna hs.) och ej *e*, för den ordgrupp, med vilken vi nu ha att göra, alldeles utan undantag. Härtill kommer, att ett inflytande av ifrågasatt art ävenledes förutsättes med hänsyn till förhållandena vid *R*-bortfallet, se i det följande s. 260 f. o. där cit. litt.

Men det synes mig ej håller fullt säkert, att Hultmans regel nödvändigt gäller för HL. Om man granskar det av Hultman framlagda materialet med tanke på det av mig supponerade analogiinflytandet från verbalformer med svarabhakti, blir resultatet följande. Inom Hultmans kategori I (se om denna term Håls.-l. 145) finnas, bland orden med »halfstark» biton på slutstavelsen, *fapir*, *moþ'r fapir*, *gupir*, *skilis*, *synir*, *biltughir*, alltså ialles 6 fall, med *i* framför slutljudande, på äldre *R* återgående ¹ eller framför mediopassivmärket, och med *æ* påträffas intet hithörande ord ². Gå vi till ordgruppen med »svagt bitonig» stavelse, påträffa vi av verbalformer på äldre *R*: med *i*: *næpnir*, *rymir*, *Rænir rænir* (5), *wighir*, *wænir*, *ærfwir* (2), ialles 11 skrivningar, med *æ*: 12 skrivningar. Och framför mediopassivmärket finnas i denna grupp 52 *i*- och 19 *æ*- (*ø*-)skrivningar. Det är sålunda tydligt, att om man blott tar hänsyn till förhållandena vid verben, dessa *i* och för sig ej erbjuda någon möjlighet för att göra skillnad mellan slutstavelser med svag och stark levis. Men här till kommer det faktum, att det just är verbalformerna, som framför samn. *R* åstadkomma en så hög siffra för *æ*-skrivningarna; om dessa undantagas, blir förhållandet mellan *i* och *æ* 15 : 5. Om möjlighet till analogiskt inflytande även för

¹ Om anledningen till att här medtagits även *fapir* se Hultman s. 147.

² Märk dock de av Hultman s. 127 not 2 anförda formerna med förkortningstecken för infortisvokalen.

vissa av dessa senare skrivningar se strax nedan. — Då enligt Hultman samma förhållande äger rum med *a* som med *i*, måste därför undersökas, huruvida även i detta fall Hultmans antagande är nödvändigt eller ej. Av ord, hörande till kategorien I, föreligga följande skrivningar framför samn. *R*: »starkt bitonig» stavelse, *a*: *Spanar spanar* (3), *sunar*, *sunar sun*, *æ*: ingen skrivning¹; »svagtonig» stavelse, *a*: *aftar*, *Grannar*, *nagrannar*, *sarghar*, *sioar*, *æ*: 3 spi 11 ggr, andra ord 20 ggr. Av dessa senare ha dock 13 (de finnas hos Hultman § 84 under i), haft levissimus, och deras försvagade ändelsevokal kan sålunda annorledes förklaras, jfr Hultman s. 124 f. Det synes mig ej nödvändigt att för de återstående 7 uppställa det av Hultman gjorda antagandet. Ej håller torde de 3 presensformerna med stark levis böra utgöra något hinder för antagande av analogibildning. — Vi gå vidare till kategorien II. Framför samn. *R* föreligga här följande skrivningar: »starkt bitonig» stavelse, *a*: *næsar*, *æ*: *iæf-wær*; »svagtonig» stavelse, *a*: *hænnar*, *røwar*, *æ*: 3 spi 4 ggr samt dessutom 11 andra fall, av vilka 3 (Hultman under § 84, s), äro att bedöma såsom de 13 ovan. Något hinder för antagande av analogibildning på grund av olika vokalisation i stavelse med stark eller svag levis synes ej föreligga. Betänkligare kan däremot det faktum förefalla, att så pass många andra ordformer än verbalformer i 3 spi hava *æ* för *a*. Härvidlag är dock att erinra om att svarabhakti framför *r* ju är vanlig även i andra ordformer än hos verben, och att följaktligen analogiskt inflytande kan ha spelat in även i fråga om dessa andra former. Men därtill kommer även, att beträffande kategorien II den av Hultman § 86 behandlade vokalharmoniska ljudlagen gjort sig gällande². — För *a* > *æ* framför mediopassivmärket i HL återfinnas siffrorna hos Hultman s. 120, i vad det gäller stavelser

¹ Märk dock de av Hultman s. 109 not 2 anförda formerna, där ändelsevokalen återges med förkortningstecken, som enligt Hultman väl snarast föreställer *æ*.

² En förteckning över 3 spi akt. av verb, tillhörande konj. 1, lämnas för *R*:s vidkommande, i det följande § 201, B, α, 10. Såsom synes, är *æ*-skrivningarnas antal frapperande stort, vilket här ej kan bero på att formerna likställts med ord, vilkas ändelsevokal är slutljudande, enär *R* ej, vad behandlingen av svagtonigt *a* beträffar, skiljer mellan ord med slutljudande och icke slutljudande ändelsevokal.

med »svagton»; de äro för kategorien I 3 *a* : 33 *æ*, för kategorien II 6 *a* : 53 *æ*. I stavelser med stark levis fördela sig ändelsevokalerna framför mediopassivmärket på följande sätt: i kategorien I: *a* i *gifwas* 3 ppi, *takas* inf. (3), 3 ppi, *æ* i *forfaræs* 3 ppi, *utt givæs* inf., *swaræs* inf., *til talæs* inf.; i kategorien II: *a* ingen skrivning, *æ* i *gøræs gioræs* inf. (4), *mætæs* inf. (2). Förhållandena tala sålunda ej för att stark eller svag levis här spelat in. För de mediopassiva formerna är ett analogiskt inflytande tänkbart av den beskaffenhet, att de passiva formerna erhållit *æ* genom inflytande från motsvarande aktiva, varvid är att märka, att i 3 ppi och inf. *a* försvagats i enlighet med den förra delen av Hultmans regel i § 85. För dessa senare former kan sålunda en eventuell motsättning mellan kortstaviga och långstaviga ord ljudlagsenligt förklaras. En dylik motsättning i ord på samn. *R* behöver f. ö. ej håller nödvändigt föranleda ett antagande av Hultmans regel. Just hos de långstaviga orden kan nämligen den analogiska påverkan ha gjort sig kraftigast gällande, beroende på dessa ords svaga levis.

Det må emellertid framhållas, att förhållandena i *R* inom nu behandlade ordgrupp ej tvinga till ett antagande av dylik analogisk försvagning av *i* i 3 spi pass. Med *i* förekommer 3 spi i pass. 5 ggr, med *æ* 3 ggr, alla med lång rotstavelse; någon hithörande form med kort rotstavelse finnes ej. Av konj. finnas endast 3 former, nämligen *læggis* 3 spk (2) och *næfnæs* 3 ppk.

Vi övergå till orden med kort *a* i rotstavelsen. Här äro spåren av en äldre, regelbunden fördelning av *i* och *e*, *æ* i ändelsen ännu mera utplånade, än då fråga var om *æ* i rotstavelsen. Att dock liknande förhållanden, som i detta senare fall rådde, gjort sig gällande med hänsyn till orden med *ä* i rotstavelsen, synes framgå av de proportioner, som erhållas vid en uppdelning av materialet ur samma synpunkter, som nyss skett. Det visar sig då, att i ord med kort rotstavelse påträffas *i* såsom ändelsevokal 44 ggr, *e*, *æ* 72 ggr, i ord med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal *i* 16 ggr, *e*, *æ* 4 ggr, i ord med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal *i* 38 ggr, *e*, *æ* 145 ggr. Ändelsevokalen *e*, *æ* är, såsom synes, förhållandevis mycket vanligare i det sista fallet än i de båda föregående, och detta faktum låter sig naturligtvis gärna förknippa med det antagandet, att försvagningen till *e*, *æ* först

inträtt i ord med lång rotstavelse, i vilkas omedelbart efter rotstavelsen följande slutstavelse ändelsevokalen var slutljudande. Men en annan företeelse torde även påkalla vår uppmärksamhet. Av de 44 fallen med kort rotstavelse och *i* såsom ändelsevokal föregås ändelsevokalen i de 36 av en palatal, under det att av de 72 fallen med *e*, *æ* endast 20 ha en konsonant av detta slag framför ändelsevokalen. I orden med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal finnes en palatal framför *i* i 14 fall av 16, under det att i de 4 fall, då ändelsevokalisation *e*, *æ* förekommer, någon palatal ej finnes framför ändelsevokalen. Däremot uppvisa orden med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal ett annat förhållande. I de 38 fall, då här *i* föreligger, föregås detta endast 1 gg av palatal konsonant, under det att av de 145 fallen med *e*, *æ* 23 framför ändelsevokalen ha en palatal. Detta synes mig peka hän mot det faktum, att av orden med kort rotstavelse eller lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal *i* väsentligen bibehållits i ord, där det samma föregåtts av palatal, under det att i ord med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal ej ens en föregående palatal lyckats bevara ändelsevokalen. Jämförd med förhållandet i ord, där ett *æ* står i rotstavelsen, kan den i nu behandlade grupp påvisade fördelningen av *i* och *e*, *æ* sägas beteckna ett mera framskridet stadium: efter *æ* har *i* bevarats i ord med kort rotstavelse, i dem med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal samt i dem med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal, försåvitt en palatal föregick ändelsevokalen; efter *ä* har *i* bevarats i ord med kort rotstavelse och i dem med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal, försåvitt palatal konsonant föregick ändelsevokalen.

De skrivningar med *i*, som därutöver föreligga i båda fallen, äro närmast att betrakta som genom skriftlig tradition kvarblivna rudiment från äldre stadier. Likaså är det klart, att den fördelning av ändelsevokalerna efter *ä* och *æ*, som här konstaterats, ej gäller R-skrivarens språk, men återspeglar ett äldre utvecklingsstadium. Detta framgår av de ovan anförda undantagen med *e*, *æ*, vilka tydligen ange en allmän övergång till ett *æ*-liknande ljud, efter *æ* och *ä* i rotstavelsen. För några av de föreliggande »undantagen» kunna möjligen specialförklaringar an-

föras, varom se Kock i Ark. 5, 82 ff., ehuru de med den här anlagda synpunkten i stort sett torde vara överflödiga.

I ord med rotvokalen *ǣ* finnas inga exempel med ändelsevokalen framför mediopassivmärket *s*. De exempel, som finnas med på ändelsevokalen följande *r*, visa ej, att någon från det normala avvikaande behandling kommit desamma till del. De äro följande, samtliga med kort rotstavelse: *fapir*, *hafir haur* (79) samt med *e*, *æ*: *faper*, *fapær* (6), *aldæfapær*, *sakær* (2), *hafær hauær* (10).

Med hänsyn till det nu utvecklade är det givet, att man har att vänta företrädesvis *e*, *æ* efter *ǣ* i de exempel på ord med denna rotvokal, som finnas i codex. Någon skillnad mellan ändelsevokalens behandling efter genom *i*-omljud på *a* uppkommet *ǣ* och annat *ǣ* kan ej gärna urgeras med hänsyn till det ovan framlagda, fullständiga materialet; annorlunda Kock i Ark. 5, 82, 84, jfr även nedan s. 180.

II. Det svagtoniga *i* kvarstår i regeln såsom *i*, om den närmast föregående rotstavelsen innehåller ett *i*, *u* eller *y*.

Exempel:

a. 1. Efter *i* i rotstavelsen.

alziki KR 24; *bindi* 3 spk 7, 1; *biþi* 3 spk 7, 14; 16, 4; 17, 7; *bristi* 3 spk KR 2¹; *fingi* 3 spretk 1, 11; *gifi* 3 spk 1, 17; 5, 22; 15, 5, *gifin* nsf 5, 28; 7, 10; 11, 4; KR 24; 25; *gildri* ap 11, 9; *grimmi* dsf 5, 21; *hinni* npm 4, 6; *hitir* 3 spi 11, 2, *hittir* 3 spi 6, 12; 7, 2; 8, 1 (3 ggr), 3; 11, 5 (2 ggr); 15, 4, *hittis* 3 spi 7, 18, *hitti* 3 spreti 7, 12; 11, 2; *huilkit* nsn 1, 4; *hærskildi* ds 14, 5; *hæruirki* as 13, 4; *inni* 9, 4, 13; *landgildi*, *langildi* a, ds 17, 4, 7, 8 (5 ggr); *lifþi* 3 spreti 1, 4, *yfir* *lifþi*, *yfir lifþi* 3 spreti 1, 4 (2 ggr); *liggi* 3 p, spk 4, 3, 4; 13, 1; *limmir* ap 5, 13; 9, 23; *mikin* asm 3, 1, *mikit* asn 7, 5; *minni* asn 4, 11², 13; 7, 19; 15, 6, nsn 5, 9, nsm 7, 19, npn 5, 22; 10, 4, 5; *misti* 3 spk 4, 10; *nipri* dp 5, 10; *sihir* 3 spi 1, 2, 18 osv. 17 ggr³, *sihi* 3 s,ppk 7, 9 (2 ggr) osv. 7 ggr, *af sihis* 3 spi 8, 2; *sinni* subst. d, as 'gång' 14, 4; KR 21; *sinni* pron. dsf 7, 7; 9, 2, 13; 11, 11; 13, 1; 17, 6 (2 ggr); KR 21; 23; *skifti* as 1, 23, 28; 4, 6; 15, 4, -s gs 1, 21;

¹ Jfr inl. § 6.

² Jfr dock Thorsen s. 22 not a: möjligen läses här *minna*. -a finnes dock ej f. ö. i hs. Snarare skulle man kunna tänka på -æ, om vars förekomst se strax i det följande s. 169 not 1.

³ Om *sihir* 1, 1 se inl. § 6; 1 gg förekommer *sihar* 9, 7, se s. 216.

2, 1; 4, 1; *skifti* 3 spk 15, 6, 3 ppk 2, 13, -s 3 spk 1, 1, 7; 2, 13; *skilis* 3 spk 13, 9; *skipi* ds 8, 1; *spilli* 3 spk KR 21; *tuægildi*, *tuægildi*, -s 7, 6, 8, 9; 9, 9, m. fl. Inalles c. 217 fall.

2. Efter *ī* i rotstavelen.

? *hini*¹ npm 2, 5; 4, 6 (2 ggr); 9, 19; 12, 4; 14, 2; 16, 2; *litins* gsn 9, 7, *litit* asn 9, 7; *loptihi* ds 7, 20; *mini* npm 4, 13; *riki* ds 6, 12; 7, 10 (2 ggr); 8, 3; ? *sini*² dsf 2, 1; *uisi* 3 spk 9, 4 (3 ggr); *uiti* as 9, 20.

b. 1. Efter *ū* i rotstavelen.

brunni ds 5, 17 (2 ggr); *brutin* nsf KR 4, *brutit* asn, sup. 8, 2; KR 4; *burhit* asn 8, 2 (2 ggr); 9, 18; *ut bupit* asn 9, 4; *fulli* 3 spk 7, 11; 11, 7; *guldi* 3 spretk 9, 14; *guþi* ds 4, 7; KR 5; 9; *kummi* 3 s, ppk 2, 9; 4, 6; 7, 4; 13, 3. *kummin* nsm 5, 9, *kummit*, *kumit* nsn 1, 13; 2, 1, 2; 3, 20; *kunni*³ as 5, 15; *lahbupit* nsn 2, 14; 3, 7; *lutit* sup. 3, 11; *muhi* 3 spk 5, 16; KR 2; *ruhi* ds 9, 20; *skuldi* 3 spreti 2, 5; *summi* npm 1, 26 (2 ggr); 4, 1, 11, 15; 9, 23; *sundi* 3 spreti 7, 5, -s 3 spreti 10, 2; *undir* 7, 6; 9, 21; *uppi* 3, 22; 4, 11; 17, 2; *urþit* asn KR 12.

2. Efter *ū* i rotstavelen.

biuþi 3 spk KR 6; *liusi* 3 spk 9, 4; KR 19; *spiuti* ds 9, 8; *þiuþi* ds 7, 9 (2 ggr); 9, 23; 7, 16, 21; *uti* 13, 4.

c. 1. Efter *ý* i rotstavelen.

bryti ns 7, 21; 9, 5 (2 ggr); 15, 1, 6 (2 ggr); *byrþi* as 8, 1; *dyli* 3 s, ppk 1, 14 osv. 40 ggr; *fylhir* 3 spi 8, 3; 11, 1, 3 (2 ggr); *kyni* ds 1, 2, 4; 5, 29; *kynni*³ npm 5, 29, subst. as 5, 9; 13, 5; *mykil* asm, nsf, npn 9, 22, 15; 16, 3, *mykit* n, asn 1, 28; 2, 5, 15; 5, 15; 7, 20; 17, 6, *æmmykit* asn 1, 22; 2, 5, 6 (2 ggr), 8; 14, 1; *samfyndir* ap 5, 15; *skyri* 3 spk 11, 12; ? *skærskyti* 3 spk 10, 2 (2 ggr); *syndi* 3 spreti (k) 7, 5; *synir* a, np 1, 23; 2, 5 (2 ggr); *þykkir* 3 spi 11, 4, *þykki*⁴ 3 spi 4, 7; *yfir* 4, 1, 11; 9, 16 (2 ggr), 17 (2 ggr), 20; *yngrir* dsm KR 16; *yrkir* 3 spi 17, 3, *yrki* 3 ppk 4, 6.

2. Efter *ý* i rotstavelen.

lyti a, ns, np 5, 11 osv. 6 ggr; *nyti* 3 spk KR 3; *upbrytit* sup. 4, 6.

¹ Jfr s. 169 not 2.

² Jfr Olson, Ark. 30, 296 noten o. där cit. litt.

³ Jfr om rotvokalen s. 67 not 1.

⁴ Se om denna form under R-bortfall s. 259.

Till dessa grupper äro att anteckna följande undantag med *æ*, resp. *e* i ändelsen.

a. 1. *bipia* 3 spk 8, 3; 9, 4 (3 ggr); *gifæt* nsn KR 9; *hittær* 3 spi 7, 6; 10, 2; 11, 2, 5; 13, 1; KR 3; *landgilde* as 17, 8; *mistær* 3 spi 4, 13; 5, 10 (5 ggr); *skifte* as 3, 11, -*æ* as 1, 27, 3 spk 2, 13; *uilde* 3 spreti 16, 1 (-i 5, 29; 9, 4); *uitnæ* n, as 1, 1; 17, 8 (-i 43 ggr)¹.

2. *blipæ* dsf 5, 21; ?*hinæ*² npm 1, 19; 4, 6; *uisæ* 3 p, spk 2, 16; 7, 4.

b. 1. *fullæ* 3 ppk| KR 4; *kumme* 3 spk 7, 8; *summe* npm 4, 6 (2 ggr); *ubundæn* asm 7, 4.

Hit kan även höra *duhær* 3 spi 4, 11, jfr Noreen, Aschw. gr. § 553, 1.

2. *biupæ* 3 spk 2, 18; *liusæ* 3 s, ppk 1, 17; 2, 13, 14; 3, 8; *liustæ* 3 spreti 7, 12; *piufe* ds 7, 9.

c. 1. *myndær* 3 spi 1, 28 (3 ggr); 3, 1; *ryftær* 3 spi 7, 19; *skyldær* ap 4, 11; ?*skterskytæ* 3 spk 9, 13; *systær* ns 2, 5, *mopær* *systær* ns 2, 8; *yrkær* 3 spi 17, 3.

2. *dryhæ* 3 spk 8, 3; *dynde* as 9, 12; *nytæ* 3 spk 11, 7.

Av de uppräknade undantagen äro först att märka en del pres.-former på -*ær*, vilkas *æ* (liksom i *skyldær*) kan ha tillkommit på analogisk väg i enlighet med vad som förut utvecklats. Beträffande de övriga undantagen är att märka, att de till sin alldeles övervägande del bestå av långstaviga ord, i vilka ändelsevokalen är slutljudande. Vi kunna således härutinnan skönja en tendens till börjande utveckling av samma slag, som förut konstaterats för ord med rotvokalerna *ä* och *æ*. De ord, vilkas ändelsevokalisation ej på detta sätt låter sig förklara, äro ej många. För förklaringen av *bipia* hänvisas till vad som anföres i § 150, I; det är givet, att samma uppfattning kan göras gällande i fråga om övriga konj.-former på -*æ*. *gifæt* KR 9 kan ha rönt inflytande från det några rader förut stående *gifær*, *ubundæn* kan ha fått *æ* på grund av sin med *annan* analoga fonetiska byggnad. Om detta senare ord hänvisas till Kock, Fsv. ljudl. I, 117, Ekholm, Vidhemsprästens ant. 145 f. Slutligen kan *systær* ha fått sitt *æ* på grund av den inbördes utjämning

¹ Ovisst med hänsyn till utgångsvokalen är *minnæ* 1, 6, 13 osv. 17 ggr, *e* 15, 5, jfr *minni* ovan.

² Om ev. lång rotvokal i detta ord se s. 223. En form med *e* förekommer även i ÖGL, se Olson, Ögl. ljudl. 83, där en annan förklaring till slutstavelesens vokalisation antydes än den, som i det följande lämnas.

av ändelsevokalerna, som försiggått hos släktskapsorden, jfr härom Kock, Fsv. ljudl. I, 178, 189, II, 249, Ark. 5, 81 f. Vidare må erinras om den akcentförskjutning, som speciellt i skånskan försiggått hos detta ord, jfr Kock, Akc. I, 82, 105.

III. Det svagtoniga *i* har efter *ā*, *e*, *o*, *ø* utvecklats till *e*, resp. *æ*.

a. Efter *ā* i rotstavelsen.

1. *e* i ändelsen:

ahe 3 spk 2, 14; *ate*, *atte* 3; spreti 1, 5; 5, 17 osv. 10 ggr; *baþe* konj. 1, 19, 24; 15, 5, pron. nm 11, 4; *drape* 3 spretk 5, 20; *inname* ds 9, 4, 13; *lane* ds 16, 3; *lase* ds 7, 6; *late* 3 spk 1, 12 osv. 6 ggr; *male* ds 7, 9; *mate* 3 spreti 1, 11; 4, 15; *rane* ds KR 11; *raþe* ds 3, 4; *sate* 3 ppretk 9, 5; *saþe* 3 spreti KR 6; *uapne* ds 9, 8; *uare* 3 spretk 5, 11; 7, 7; 10, 4. — Summa 37 ggr.

2. *æ* i ändelsen:

atæ, *attæ* 3 spreti 3, 9; 5, 23 (3 ggr); 9, 4, 9, 12; 11, 7; KR 10; *baþæ* konj. 1, 11; 2, 1, 12, pron. nn 1, 12; *innamæ* ds 9, 3; *latæ* 3 s, ppk 2, 4; 3, 3; 4, 1 osv. 26 ggr, [bort, ut] *latæt* a, nsu 3, 11; 9, 5¹; 15, 5; *malæ* ds 7, 10; *ranæ* ds 5, 23; *satæ* npm 4, 4; *uaræ* 3 spretk 1, 3, 20. — Summa 48 ggr.

b. Efter *e* i rotstavelsen:

1. *e* i ändelsen:

elde ds 14, 1 (4 ggr), 2; [tylftær, tyltær, en] *eþe* ds 1, 4, 12; 2, 16 osv. 15 ggr; *flere* n, apn, apm 2, 5; 5, 28; 7, 11; *hete* 3 spk 11, 13; *leher* 3 spi 16, 4; *mene* ds 4, 15; *preste* ds 1, 3; *repe* ds 4, 13; *reþe* 3 spk 4, 6; *þese* nsf KR 25; *ueter* 3 spi KR 11, *uete* 3 spk 7, 19. — Summa 32 ggr.

2. *æ* i ändelsen:

betær 3 spi 2, 3; *beþæs* 3 spi, k 7, 5, 18; 10, 2; KR 4; *ehæns* gsn 7, 4; *fleræ* n, apm, a, npn 2, 3, 5, 12; 5, 14 (2 ggr); 7, 11; *hetær* 3 spi 1, 24, *hetæ* 3 spk 11, 5; *repæ* ds 4, 11; *resær* 3 spi 1, 21; *uetær* 3 spi 5, 30, *uetæ* 3 spk 7, 11 (2 ggr); 14, 5, *uettæ* 3 spreti 5, 11, 25. — Summa 22 ggr.

Följande undantag med *i* föreligga: *ehit* asn 7, 16; 15, 4; 16, 3; *mislekin* nsm KR 11.

c. Efter *ø* i rotstavelsen.

1. *e* i ändelsen:

¹ Jfr inl. § 6.

fore adv. och prep. 1, 8, 14 osv. 184 ggr; *giorþe* 3 spreti 5, 19, 29; 16, 2; *hogge* 3 spk 11, 5; *korne* ds 9, 18; *koste* ds 7, 2, 4; *ohse* ns 7, 7; *stolen* nsm 7, 9, *stolet* asn 5, 28; *pole* 3 spk KR 2; *þorpe* ds 9, 16. — Summa 196 ggr.

2. æ i ändelsen:

foræ adv. och prep. 1, 2, 3, 6, 13 osv. 41 ggr; *giorþæ* 3 spreti 5, 25; 7, 19; 9, 3, 13 (2 ggr); *husæloftær* ap 3, 12; *kostæ* ds 7, 1, 2, 3, 4, 6; *lofæ* 3 spk 17, 3; *lotæ* ap 3, 21 (2 ggr), *-r* ap 1, 23; 2, 15; 17, 6; *hofþlotær* ap 2, 13; *nokræ* npm 7, 4; *soræt* nsn 4, 7; *þiufstolæn* apn 11, 1, *stolæt* nsn 7, 1; 9, 15, *þiufstolæt* asn 7, 7, 16; *þokkæ* ns 9, 5. — Summa 67 ggr.

Följande undantag med *i* föreligga:

hoggit nsn 10, 4; *af skorit* nsn 4, 10.

d. Efter *ö* i rotstaveln.

1. *e* i ändelsen:

bole ds 4, 10; *bonde* ns 7, 9; 9, 5, *husbonde* ns KR 17; *dome* ds 7, 21; 16, 2, *hælæhdome* ds 5, 29; *fore* 3 spretk 11, 10; *goþe* npm 9, 7; *klostre* ds 2, 10; *kroke* ds 17, 3; *skohe* ds 10, 1 (2 ggr) osv. 18 ggr. — Summa 29 ggr.

2. æ i ändelsen:

bondæ ns 1, 8, 12, 14 osv. 9 ggr, *husbondæ* ns 7, 19; 15, 6; *broþær* ns 2, 5; 5, 9; *faþur broþær* ns 2, 8, *faþærbroþær* ns 13, 6, *halfbroþær* ns 2, 7; *domæ* ds 16, 2; *dotær* ns 1, 22 (2 ggr); 2, 5, *broþær dotær* ns 2, 8, *systær dotær* ns 2, 8; *foræ* 3 spretk 1, 6; *grofæ* 3 spretk 5, 17; *iorþæ drotæn*, *iorþadrotæn* ns 17, 3 (2 ggr), 5, 7; *klostræ* ds 2, 10; *mopær* ns 1, 2, 4, 22 (2 ggr) osv. 7 ggr. — Summa 36 ggr.

Ett enda, dock blott skenbart, undantag är att anteckna, nämligen *gopi* npm 15, 6. Enligt Thorsen s. 68 not a är det »rettet noget ved dette Ord i Håndskriftet». Granskar man hs., skall man emellertid finna, att där, såsom ordet nu står, närmast är att läsa *gopa*, ehuru väl läsningen ej kan betraktas som säker. Det är tydligt, att, såsom Thorsen anmärker, en rättelse blivit gjord, men om den är av den ursprungliga handen eller ej, kan ej avgöras. Jfr inl. § 6. I det följande tages ordet ej med i räkningen.

e. Efter *ö* i rotstaveln.

1. *e* i ändelsen:

gøre 3 spk 10, 1; *ohse* ns 7, 8 (2 ggr). — Summa 3 ggr.

2. æ i ändelsen:

förræ ns 1, 24; *gøræ* 3 p, spk 5, 9; 7, 1, 4; *høggæt* nsn 11, 5.
— Summa 5 ggr.

f. Efter *ō* i rotstavelen.

1. *e* i ändelsen:

bøte 3 spk 3, 7 osv. 7 ggr; *døpe* best. form nsm 5, 17; *føre* 3 spk 9, 13; 11, 11; *søker* 3 spi 1, 4; *takføre* 3 spk 11, 1; *torhkøpe* ds 7, 8. — Summa 13 ggr.

2. *æ* i ändelsen:

bøtær 3 spi 5, 26; 14, 1, *bøtæs* 3 spi, 3 s, ppk 3, 12; 5, 12, 14 (3 ggr), 17, 22 (2 ggr), *bøtæ* 3 s, ppk 92 ggr; *dømæ* 3 ppk 7, 9, 21; 9, 4; 14, 4; *døpæ* dsf 1, 12, 14¹, best. f. nsm 2, 7; *førpæ* 3 spreti 1, 6; 9, 14, *føræ* 3 s, ppk 1, 19 osv. 9 ggr, -r 3 spi 1, 5, 6; 11, 11; KR 6; *føpær* 3 spi 5, 19, 21 (2 ggr); *gømæ* 3 spk 9, 20; *køftæ* 3 spreti 3, 7; *køpæ* subst. nsm 7, 8, subst. dsn 4, 7; 7, 8; *køpær* 3 spi 9, 22 (5 ggr), *køpæs* 3 spi 2, 2, *køpæ* 3 spk 17, 3 (2 ggr); *lødæ* 3 spreti 9, 4, *lødær* 3 spi 5, 7; 6, 13, *lødæ* 3 s, ppk 6, 12 osv. 13 ggr; *pløhær* 3 spi KR 6; *skøtær* 3 spi 4, 15, *skøtæs* 3 spi 3, 8, *skøtæ* 3 spreti 2, 9 (2 ggr); 4, 15; *søkær* 3 spi 1, 14 (2 ggr); 7, 11 (5 ggr); 11, 2; *takføræ* 3 spk 7, 1, 2; *trøstær* 3 spi 7, 11; *uanføræ* nsm 2, 13 (3 ggr); *øræ* as 'öre' 7, 20; 9, 19; KR 2, *øræs* [*bot*, *land*, *mun*] 7, 19; 14, 4; 4, 13; 2, 4. — Summa 183 ggr.

Såsom synes, är övergången konsekvent genomförd med blott få undantag. En särskild uppmärksamhet förtjänar det faktum, att framför *r* och mediopassivmärket *s* med särskild förkärlek användes *æ*. Framför *r* förekommer, såsom av materialförteckningen framgår, *e* blott i *leher*, *ueter*, *søker*, eljes genomgående *æ*. Framför mediopassivmärket förekommer överhuvudtaget intet *e*. Detta kan naturligtvis ej gärna vara en tillfällighet, utan orsaken bör sökas i den förut omtalade analogiska påverkan från ord med svarabhaktivokal framför *r*. Mediopassivformerna ha sedan påverkats av den aktiva formen. För konj-formerna i pass., liksom i akt., är, ännu en förklaring möjlig, varom se § 150, I.

Vad de fåtaliga undantagen med *i* beträffar, är att märka, att i tre av dem, nämligen *ehit* (3), *mislekin* och *hoggit*, en palatal föregår vokalen och att ändelsevokalen står i slutet stavelse. Bägge omständigheterna kunna ha bidragit till bevaran-

¹ Det kunde ifrågasättas, om man ej här bör utgå från ack.-formen, använd som dat.-form, i uttrycket *at kunu* (*bondæns*) *døpæ*.

det av den ursprungliga ändelsevokalen, jfr delvis Kock i Ark. 5, 83 samt ovan under I. För *af skorit* kan man naturligtvis med Kock anf. st. s. 84 tänka på en biform med *u* i rotstavelsen, ehuru väl en dylik förklaring synes mig föga sannolik. Snarare skulle man kunna tänka på analogiskt inflytande från de part.-former, som regelbundet ha *i*, alltså framför allt på dem av 3:dje avljudsklassen.

Granskningen av hela det ordmaterial, i vilket ändelsevokalen omedelbart följer på rotstavelsen, har sålunda givit följande resultat. En försvagning av ändelsevokalen till *e*, *æ* har inträtt i olika utsträckning efter de skilda rotvokalerna, så att, om man ordnar dem i en serie *ē, o, ø, a, æ, y, u, i*, försvagningen i störst utsträckning inträtt efter de förra rotvokalerna i serien, i minst efter de senare, närmare besett sålunda, att efter *e, o, ø, ā* en allmän övergång till *e, æ* skett med undantag för det fall, att en palatal konsonant föregår den ej slutljudande ändelsevokalen i ord med lång rotstavelse (troligen väl också, ehuru exempel därpå saknas, om palatal konsonant föregår ändelsevokalen i ord med kort rotstavelse). Exempel på kvarstående *i* i det nämnda fallet finnes dock blott efter *e* och *ø*.

Efter *ā* har ändelsevokalen försvagats utom i ord med kort rotstavelse och ord med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal, då en palatal konsonant föregår densamma, efter *æ* kvarstår ändelsevokalen i ord med kort rotstavelse, med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal samt med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal, i detta senare fall dock blott om palatal konsonant föregår. Efter *y, u* och *i* kan ävenledes förmärkas en försvagning till *e, æ* efter lång rotstavelse, då ändelsevokalen är slutljudande, men antalet exempel är förhållandevis mindre här än efter *æ*.

Det har redan förut antytts, att den här relaterade fördelningen av ändelsevokalerna ej fullständigt upprätthållits i R-skrivarens språk, utan representerar ett äldre språkstadium. För det förra har man måhända närmast att antaga, såsom ock förut påpekats, en genomgående försvagning av ändelsevokalen ej blott efter *e, o, ø* och *ā*, utan även efter *ā* och *æ*. Möjligen gäller försvagningen efter lång rotstavelse med slutljudande ändelsevokal, då rotvokalen är *y, u* och *i*, blott R-skrivarens språk. — Härvidlag är att erinra om den principiella uppfattning, som

klart formulerats av Olson i Ark. 30, 273 f., enligt vilken en övergång $i > e$ i svagtonig stavelse varit utsträckt över en relativt lång tidrymd och fullbordats olika tidigt i olika fonetiska omgivningar.

Återstår så frågan om förhållandet mellan beteckningarna e och $æ$. Kock har i Ark. 5, 79 f. som sin mening uttalat, att $æ$ betecknar den allmänna försvagningen av såväl i som u , under det att i förra fallet e , i senare fallet o representerar den genom vokalharmoni åvägabragta utvecklingen av i , resp. u . Huru det förhåller sig med $u : o$, skall närmre visas i det följande. Kocks antagande synes mig göras osannolikt genom den av honom själv anf. st. s. 80 noten framhållna men ej närmre undersökta eventualiteten, att $æ$ -skrivningarna äro förhållandevis talrikare efter e , o , $ø$ än efter övriga vokaler. Såsom av det framlagda materialet framgår, är detta i hög grad fallet. Det bör härvid framhållas, att man har att bortse från $æ$ -skrivningarna framför r och mediopassivmärket s , vilka ju enligt min ovan uttalade mening äro att förstå på annat sätt. Till någon allmän övergång av de olika ändelsevokalerna till ett $æ$ -ljud tvingade som bekant ej förhållandena vid urspr. u . De felaktiga ändelsevokaler, som där insatts och för vilka ovan redogjorts, behövde ej nödvändigtvis föranleda ett antagande, att de tillkommit genom en skrivare, i vars språk ändelsevokalerna sammanfallit¹. Så är ej heller fallet vid urspr. i , se strax nedan. Sålunda torde man böra antaga, antingen att e vidare utvecklats till $æ$, eller att $æ$ är en ortografisk variant till e och att e , $æ$ beteckna ett ljud, vars fonetiska beskaffenhet möjliggjorde båda beteckningssätten. I varje fall har man tydligen ej rätt att bortse från $æ$ -skrivningarna vid bedömandet av växlingen $i : e$.

I följande fall har för urspr. i insatts oriktig ändelsevokal.

a i ändelsen: *andra* npm 13, 7; *fara* 3 spk 2, 13; *førra* dsf 17, 4; *gialda* 3 ppk 9, 20; *hafa* 3 spk 16, 1; *halfa* dsf 7, 7; *lofa* 3 spk 17, 8; *læggias* 3 spk 9, 19; *marha* npm 9, 12; *sialfa* npm 9, 5;

¹ Då i vissa fall, såsom i det följande skall visas, ett u möjligen utvecklats till $æ$, kan man på så sätt tala om ett sammanfall av ändelsevokaler under vissa förhållanden, dock ej ett allmänt. Likaså har givetvis ett sammanfall i stor utsträckning ägt rum mellan i och u , som båda utvecklats till $æ$.

sinna dsf 13, 9; *sælia* 3 spk 9, 17; *þokka* ns 9, 7; *uuina* ap 7, 11;
— Om *sihar* 3 spi 9, 7 se s. 216.

u i ändelsen: *faþur* ns 1, 17, 18; 2, 9, *faþur faþur* ns 2, 8, 9;
kunu (= *kyni*) ds KR 11; *faþur moþur* ns 2, 8, [*moþur*] *moþur*
ns 2, 8; *muhu* 3 spk 10, 2; *skulu* 3 spk 9, 14; 17, 4; *uaru* 3 ppk 4, 1.

o i ändelsen: *broþor* ns 5, 9; *moþor* ns 1, 22; *æho* 3 spk KR 8.

Dessutom finnes 1 gg *ø* i ändelsen, nämligen i *uskiftø* dsf
1. 1. Någon större betydelse är emellertid ej att tillmätta denna
skrivning, jfr inl. § 6.

Säkerligen kunna, de relativt fåtaliga, fallen med *a* för ur-
sprungligt *i* i gemen förstås så, att skrivaren missförstått formen.
Så kan han t. ex. ha uppfattat *hafa* 16, 1 såsom inf., *halfa* 7, 7
såsom ack., *marha* 9, 12 såsom ack. (jfr att denna kasus av ordet
förekommer strax nedanför) osv. Men härvidlag är att erinra
om det sammanfall av ändelsevokaler, som påpekats i noten
föreg. sida, nämligen mellan det ur *a* utvecklade *æ* och det ur *i*
utvecklade *e*, *æ*. Den skrivare, som med *a* betecknade det i
hans språk ur *a* utvecklade *æ*, kan då av misstag någon gång
ha insatt *a* även för ett *æ*, som utvecklats ur ett urspr. *i*. Detta
antagande bestyrkes därav, att samtliga dessa *a*-skrivningar, med
ett undantag, finnas i hs:s senare hälft. På detta sätt skulle
man möjligen ock kunna förklara det *e*, som understundom
mötte för äldre *a*. — Formerna med *u* och *o* såsom ändelse-
vokal synas mig ej nödvändiggör ett antagande av en genom-
gående försvagning till *æ*. Det bör framhållas, att felaktigt *u*
och *o* väsentligen föreligger i släktskapsorden 'fader' och 'moder',
i vilka ändelsevokalen säkerligen tidigt utplånats genom den
starka nötning och förkortning dessa ord i det talade språket
voro föremål för. Jfr Dahlerup i Tff 3 R 17, 41 f., där han
påvisar, att redan vid nedskrivandet av Flensburg-hs. till JL
fathær förkortats till *fār*. Detta kan ha givit upphov till
sammanblandning av ändelsevokalerna för nom. och de oblika
kasus. Jfr emellertid även Kock i PBB 15, 258.

Axel Kock har, såsom flerstädes i det föregående påpekats,
i Ark. 5, 79 ff. framlagt en redogörelse för växlingen av ändelse-
vokalerna *i*:*e* (liksom för *u*:*o*), baserad på en granskning av
de första 20 sidorna i Thorsens upplaga. De resultat, till vilka
han därvid kommit, stämma väsentligen överens med dem, som

här publicerats, vad beträffar den vokalharmoniska växlingen. Min framställning har dock i någon mån blivit annorlunda därigenom, att jag för bedömandet av »undantagen» andragit andra faktorer än de vokalharmoniska såsom reglerande växlingen. För snärre avvikelser från Kocks uppfattning hänvisas till det föregående. Särskilt må nämnas, att då Kock förklarar de många *e* efter *æ* såsom beroende på en föregående dental konsonant jag omvänt ansett mig böra betona en föregående palatal konsonants betydelse för bevarandet av *i*¹, varigenom vunnits en önskvärd parallellitet med förhållandena efter övriga rotvokaler, särskilt efter *ä*. Å andra sidan har jag kunnat bortse från en del av de specialförklaringar, som Kock lämnat.

IV. För undersökningen av det infortisbetonade *i* har i det föregående endast det material använts, i vilket slutstavelsen omedelbart föregås av rotstavelsen, och av dithörande ord ha ej de medtagits, vilka ingå som första kompositionsled i sammansättningar. Här skola nu, jämte dessa senare, till granskning upptagas de ord, som ha urspr. *i* i ändelse, skild från rotstavelsen genom en mellanstavelse, samt urspr. *i* i mellanstavelser. Slutligen skola de artikulerade formerna framläggas.

Urspr. *i* såsom ändelsevokal efter mellanstavelse finnes i följande fall.

Med *i* i mellanstavelsen: *fæþrini* 1, 19, 26 osv. 5 ggr, -s 1, 2, 5, 22 osv. 8 ggr, *fæþrine* 3, 10; *mæþrini* 1, 24, 26, 27 (2 ggr), -s 1, 23; 2, 9 osv. 6 ggr, *syzkini* 1, 27 (2 ggr); 2, 7 (2 ggr) osv. 7 ggr, *samsyzkini* 1, 28; *kynzimi*, *kyzimi* KR 10 (2 ggr); 11; *ysildæ* 3, 4.

Med *u* i mellanstavelsen: *kunungi* ds 1, 14, 19 osv. 9 ggr, -e ds 7, 9.

Med *æ* i mellanstavelsen: *hæræþe*, -æ ds 7, 9 (2 ggr), 11; *kallæþæ* 3 spreti 7, 17; *lifændæ* npn 2, 1; *sannændæ* 4, 13; *suuræþæ* 3 spreti 3, 22 (2 ggr); *sæktæþæ* npm KR 19; 20; *þiufnæþe* ds 11, 5; *ukunnæræ* KR 11; *urakændæs* 8, 8; *uæriændæ* nsm 1, 2, 9, 11; *æhændæ* nsm 8, 3, *iorþæhænde* nsm 17, 3.

Med *a* i mellanstavelsen: *annaræ*² dsf 3, 12; *duhande* apm 2, 16; *iattapæ* 3 spreti 2, 16; *kirkju brytaræ* ns 7, 15; *kostnapæ* ds

¹ Det har förut påpekats, att även Kock haft blicken öppen för denna synpunkt.

² Se Schlyter s. 42 not 32.

3, 12; *lifande* nsm 13, 2, dsf 13, 10; *morþare* ns 7, 15; *oftare* 14, 4; *saksøkiaræ* ns 7, 11.

Med *o* i mellanstavelsen: *arfoþæ*, *-e* ds 2, 13; 3, 12; KR 6.

Tendensen är tydligen densamma, som förut konstaterats för de tvåstaviga orden. I detta sammanhang äro ock att nämna några fall, då starkare betoning än infortis tydligen är att förutsätta för *i*:ets bevarande. Hit hör avledningsändelsen *-ing*, som påträffas i *almænning* 4, 6, *-s* 5, 17 osv. 4 ggr, *flatføring* 2, 16; *gornipins* 9, 8, *gærningæ* 1, 8, 15; 6, 11, *-um* 1, 17, 18 osv. 4 ggr, *handagærning* 16, 4, *-um* 16, 4, *køpingæs* 4, 8, *læþing* 4, 11, *pænning* 2, 16; 6, 11 osv. 6 ggr, *-æ* 7, 15; 9, 22, *-a* 9, 7, *skaninga* KR 1, *stæfning*, *-æ* KR 21 (2 ggr), *uinningæloh* 8, 8, *uir(þ)ning* 7, 9 (3 ggr), 14 osv. 15 ggr. Vidare suffixet *-ini* i *fæþrini*, *møþrini*, *syzkini*, om vilkas förekomst se ovan, *syzkinæ børnum* KR 11 (2 ggr). I avledn.-ändelsen *-likær*, *-lika* har *i* i regel bevarats, dock ej genomgående. De förekommande fallen äro nämnda under svagtonigt *a* s. 153. Med till *e* försvagad suffixvokal uppträder *lahlekæ* 14, 4, vilket sålunda avger vittnesbörd om försvagad akcentstyrka på avledn.-ändelsen. För de nu nämnda avledningsändelserna och deras vokalisation må f. ö. hänvisas till Kock, Anschw. acc. 165 ff. Här må ock nämnas *aldrih* 1, 15; 3, 2 osv. 14 ggr, vars *i* uppfattats på olika sätt, jfr å ena sidan Kock, Ark. 11, 138 f., å andra sidan Hultman, Häls.-l. 96 not 1 o. där cit. litt.

Av ord med *i* såsom mellanvokal finnas ej många. Först må hänvisas till de ovan nämnda suffixbildningarna; vidare må nämnas de likaledes förut anförda *kynzimi*, *kyzimi* och *kynzimis brut* KR 13 samt *ysildæ*. Försvagning till *e* visar *huærtelhæn* 10, 2. Något särskilt anmärkningsvärt erbjuder sålunda ej denna kategori.

Svagtonigt *i* i ord, vilka ingå som första led i sammansättning, följa i stort sett de regler, som gälla för enkla ord. Sålunda:

Efter *i*: *firitiuhu* 2, 3 osv. 7 ggr, *-tiuþu* (= *tiuhu*) KR 21; *kristindom*¹ 1, 2, 8 (3 ggr); 4 (3 ggr); *innæsmæn* 15, 1; *pingizæftæn* 9, 11; 12, 4, *pingizdahe æftæn* 12, 4, *pingiz uku* KR 14, *pingæzdahæ æftæn* 9, 20. Bland trestavingar är å ena sidan *syzkinæ børnum* KR 11 (2 ggr), vars *æ* skulle kunna tyda på särskild behandling,

¹ Det är ej uteslutet, att det här ej föreligger någon komposition, jfr Kristensen, Fremmedordene 30 med not 2.

jfr *syzkini*, å andra sidan *kynzimis brut* KR 13, vars *i* kan vara analogiskt.

Efter *u*: här är väl att nämna *fullælikæ* 9, 20, med försvagning av *i* i levissimusställning; *undistandæ* 4, 15.

Efter *y*: *kryzi uku* KR 14; *lytis botum* 5, 22; *yfirlifþi*, *yfir lifþi* 1, 4 (2 ggr).

Efter *æ*: *brænnæstuþ*, *brænnæ stuþ*¹ 14, 2 (3 ggr) osv. 7 ggr; *lækisgift* 5, 22 (2 ggr), *lækisgift* 5, 22; *æplis børn* 3, 6; *ærkæ*-, *ærkebiskop*, -s, -e 2, 15; 4, 1 (2 ggr), 3, 4 (2 ggr) osv. 14 ggr.

Efter *a*: *heþuarþe man* 5, 28; *pingæzdahæ*, *pingizdahæ aftan* 9, 20; 12, 4.

Efter *o*: *forebiuþa* 8, 2, *fore gaf* 16, 1 (2 ggr), *fore gæræ* KR 18.

Efter *ø*: *asøræs eþ* 7, 11; *skøtæ uitni* 4, 15; *sløkefriþu dotær* 13, 7; *øþæ mark* 4, 6.

Artikeln följer i allmänhet i sin vokalisation de i det föregående uppställda reglerna, dock så, att man kan spåra en viss förkärlek för *æ*.

Efter *e*: *eldæn* as 14, 1, 2.

Efter *o*: *husætoftæn* g(a ?)s 4, 11, *husæ*-, *husætoftænæ* as 4, 11, a(g)s 4, 11; *iorþæn* a, ns 4, 15 (4 ggr), -æ as 1, 9; 3, 3, *iorþana* as 17, 3; *kirkiu soknæn* as 4, 4; *kostæn* as 7, 2 (2 ggr), 4 (2 ggr), 7; *skohæn* as 11, 8.

Efter *a*: *arfæn* ns 'arv' 2, 3, 4, 6.

Efter *æ*: *næfndæn* a, ns 7, 11 (5 ggr); *præstæn* ns KR 9; *þiuf næþæn* as 7, 6.

Efter *u*: *brunnin* as 5, 17.

Efter *y*: *bygðin* as 4, 7; *byrþæn* ns 5, 9.

I följande fall är artikelns vokal eliderad (jfr Noreen, Aschw. gr. § 511, I): *bondæn* ns 1, 6 (3 ggr) osv. 61 ggr²; *husætoftænæ* ap 4, 1; *arfin* ns 'arvinge' KR 9, *arfæn* ns 'arvinge' KR 9; *utlændæt* as 4, 11; *brytin* ns 15, 4, 5, 6, *brytæn* ns 15, 4.

Om artikelnas vokal i fsv. se särskilt Kock i Fsv. ljudl. II, 288 ff.

Särskilt påfallande är användningen av *æ*, ej *e*, vilket måhända tyder på en utveckling *e* > *æ* framför *n*; jfr Kock, Fsv. ljudl. II, 276 ff.

¹ Jfr om bildningar av denna art Hellquist, Ark. 15, 280 ff.

² Därjämte *bondær* ns 13, 3 genom felskrivning för *bondæn*, såsom läses i H, se Schlyter s. 190, 9; *bondæn* ns 7, 8, jfr § 59 anm. 1.

Svagtonigt *u*.

146 I. Det svagtoniga *u* kvarstår i stort sett efter *ǣ*, *æ*, *i*, *u*, *y*.

Om en försvagning till *æ* talas i följande §. — Liksom i det föregående upptagas till granskning först de ord, i vilka rotstavelsen omedelbart föregår slutstavelsen och som ej utgöra förled i sammansättning. Om de övriga se längre fram.

Först anföras de exempel, i vilka på ändelsevokalen ej följer ett *m*.

Efter *ǣ*: *ah[s]ul* as 10, 3; *allu* dsn 2, 14; 7, 11; *allugatu* 2, 6; *andru* dsn 2, 15 osv. 6 ggr, *antru* (= *andru*) dsn 7, 9, *annur* n, asf. n, apn 1, 1 osv. 13 ggr; *fastu* ds KR 14; *faþur* d, as 1, 2, 4 osv. 10 ggr, *faþur faþur* a, ns 2, 5, 8, 9, *guþfaþur* as 1, 3; *fiatur* as 7, 2; *gatu* as 4, 1; *hafþu* 3 ppreti 5, 29; *halfu* dsn 1, 22 (2 ggr) osv. 6 ggr; *sahu* as 7, 19; *salu* as 1, 13; 2, 2; *siagu* ds (= *siangu*) 13, 1 (2 ggr), 2, *saanku* (= *siangu*) ds 13, 1, jfr inl. § 6.

Undantag med *o*: *allo* dsn 5, 11; *hafþo* 3 ppreti 4, 6; *marko* ds 9, 10; 11, 6, 9; 12, 1; 13, 4.

Efter *ǣ*: *fæstu* ds 17, 6, *garþfæstu* as 12, 2; *maria mæssu* ds 17, 4; *snæru* ap 11, 9; *stæfnu* as 17, 7; KR 21 (4 ggr), *botæ stæfnu* gs KR 21, *gatustæfnu* ds 7, 12, *kirkiu stæfnu* ds 7, 12, *lahstæfnu* g, d, as 9, 14 (2 ggr) osv. 8 ggr, *malstæfnu* ds KR 1; *ængu* dsn 7, 7, 8.

Undantag med *o*: *næso* ds 5, 10; *æho* 3 ppi 1, 19; 3, 3; 4, 10 osv. 11 ggr.

Efter *æ*: *rætu* dsn 2, 6; 7, 8.

Undantag med *o*: *siahsærþo* dsn 8, 1.

Efter *i*: *fingu* 3 ppreti 9, 18 osv. 5 ggr; *innu* ap 17, 2; *kirkiu* g, d, as 1, 3 (3 ggr) osv. 6 ggr; *skiftu* 3 ppreti 3, 12 (2 ggr); 15, 4; *uildu* 3 ppreti 4, 6; *uitu* d, as 1, 26; 2, 9 (2 ggr); 3, 6; 4, 1; *uskiftu* dsn 7, 6.

Efter *i*: *hinu* dsn 9, 22; *sinu* dsn 1, 2, 4, 18 osv. 20 ggr; *sliku* dsn 2, 16.

Efter *u*: *brunu* as 15, 1; *firitiuhu* (-*tiuþu*) 2, 3 osv. 8 ggr; *kunu* g, d, as 1, 1, 3, 5, 6 osv. 30 ggr, np 2, 6 (2 ggr), 8, *aþulkunu* g, ds 1, 12; 13, 1, *frænkunu* as KR 10, *huskunu* as 13, 8; *muhu* 3 ppi 1, 17; 3, 4 (2 ggr) osv. 12 ggr, inf. 9, 23; *skulu* 3 ppi 1, 13, 27

(3 ggr) osv. 22 ggr; *tiuhu* 1, 1 (skrivet *tiukhu*), 13; 7, 19; 14, 1; *tungu* as 5, 10; *uku* ap 1, 1 (skrivet *ugu*), ds 7, 16, gp KR 14.

Efter *y*: *myllu* as 12, 1, 4 (2 ggr); 14, 4.

Med hänsyn till dat.-ändelsen *-um* kan anmärkas, att den samma föreligger efter *ǣ* 119 ggr, *-om* 1 gg, nämligen i *bandom* 5, 20, efter *ǣ* 20 ggr, *-om* 3 ggr, nämligen i *næfndom* (*næfdom*) 1, 2; 5, 29; KR 9, efter *æ* 9 ggr, *-om* 6 ggr, nämligen i *frændom* 3, 7 (2 ggr)¹; 5, 9, 17 (2 ggr); 13, 5, efter *ī* 14 ggr, efter *ī* 77 ggr, efter *ū* 7 ggr, efter *ū* 4 ggr, efter *ȳ* 5 ggr, efter *ȳ* 2 ggr.

Vi möta sålunda här i viss mån parallella företeelser med dem vid svagtonigt *i*. Efter *ǣ* råder, som synes, en viss vacklan, visserligen ej så starkt framträdande som vid *i*: *e*, men dock skönjbar i de antecknade undantagen *allo*, *hafþo*, *marko*, *bandom*. Dock förefaller det, som om det uteslutande förefintliga *o* i *marko* borde ha någon särskild orsak; härvidlag kan man möjligen tänka på inflytande från det ungefär likbetydande *iorþo* eller ock på förlängning av *a* framför *rk*, jfr § 50 o. där cit. litt. — Efter *ǣ* finnas två undantag, av vilka det ena väl blott är skenbart, nämligen *æho*, konsekvent med *o*. Här kan man väl räkna med inflytande från formerna *aho*, *eho*, jfr Kock, Ark. 5, 81, vilket dock har emot sig det faktum, att *æho* tyckes vara huvudformen. En annan möjlighet vore att tänka på ett *æho* med *æ*, utgående från **æih*, jfr Löffler, Ark. 4, 191 f., vilket dock blir mer eller mindre osannolikt på grund av den fördelning av *u* och *o*, som de fåtaliga exemplen med *æ* i rotstavelsen utvisa. — Att märka är vidare *o* i *næfdom*, *næfudom*. — Att på de båda orden *rætu* och *siahsærþo* bygga en regel för behandlingen av *u* efter *æ* är naturligtvis ytterst vanskligt; likväl är det tydligt, att växlingen *u*: *o* finge en enkel och lätt förklaring under antagande av att efter *æ*, uppkommet genom *i*-omljud på *ā*, fordras *o*, eljes *u*. Detta skulle bekräfta den tendens till likartat förhållande, som Kock i Ark. 5, 82, 84 velat finna vid *i*: *e*, varvid dock är att märka, att detta antagande synes tämligen ovisst vid en granskning av hela det förefintliga materialet, se ovan s. 167. Växlingen *-um*: *-om* i dat. plur. fördelas på följande sätt: *-um* i *frælsu*m, *frændu*m, *klæþu*m, *manuætum*, *næstu*m, *rætu*m (4), *-om* i *frændom* (6).

Liksom i fråga om svagtonigt *i* är vokalisationen mest konstant efter *i*, *u*, *y*, där *o*-skrivningar fullständigt saknas.

¹ Jfr inl. § 6.

II. Det svagtoniga *u* har efter *e*, *o*, *ø* och *ā* genom vokalarmonien blivit *o*, dock i regel ej, om på ändelsevokalen följer ett *m*.

Om möjligen likartat förhållande efter genom *i*-omljud på *ā* uppkommet *æ* se under I.

Efter *e*: *ehno* dsn 5, 9; 7, 10 (2 ggr); *eho* 3 ppi 5, 17; *eno* dsn 14, 4; *leho* ds 8, 2.

Efter *ö*: *borto* 7, 11 (2 ggr); *hioggo* 3 ppreti 5, 17; *hiorþo* ds 9, 2; [e] *horo* 3, 21; 7, 5; 9, 7; *iorþo* ds 1, 23 (2 ggr); 2, 1 (skrivet *iþo*) osv. 10 ggr. Efter *ø*: *broþor* ds KR 11; *hiono* ds 6, 13; *moþor* g. d. as 1, 2, 4 (2 ggr); KR 11.

Undantag med *u*: *moþur* as 2, 5, 7, 8, *guþmoþur* as 1, 3, *moþur* *moþur* as 2, 5.

Efter *ō*: *førsto* dsn, m (!) 7, 12; 9, 4; *gørþo* (?) dsn 1, 17, jfr inl. § 6. Efter *ā*: *ahøro* ds KR 21; *a hørþo* 3 ppreti KR 9; *dømdo* 3 ppreti 16, 2 (2 ggr); *friþlæso* as 7, 9; *rætlæso* as 4, 9; *øhon* ap 5, 10.

Undantag med *u*: *ahøru* ds KR 21.

Efter *ā*: *aho* 3 ppi 11, 4, *ato* 3 ppreti 1, 6; *baro* 3 ppreti 15, 4; *sato* 3 ppreti KR 9; *saþo* 3 ppreti 4, 10; *uaro* 3 ppreti 3, 6 (2 ggr), 21; 16, 2 (2 ggr).

Undantag med *u*: *gafu* 3 ppreti KR 23; *uaru* 3 ppreti 3, 6, 22.

Med hänsyn till dat.-ändelsen *-um* är att anmärka: efter *e* förekommer *-um* 3 ggr, efter *ö* 23 ggr, efter *ø* *-um* 7 ggr, *-om* 3 ggr, nämligen i *bondom* KR 4, *oþolbondom* 1, 14, *brokom* 5. 10 (i dessa ord aldrig *-um*), efter *ō* 11 ggr *-um*, efter *ā* 2 ggr, efter *ā* 112 ggr (därav *hanum* 105 ggr). i *løndom* KR 10 uppvisar även en gammal dativändelse, ehuru väl ordet anknutits till bildningar på *-dom*, se t. ex. Wimmer, Navneord. böjn. 72 not *, Såby i Blandinger I, 33, Noreen, Ark. 6, 307 not 2, Torp-Falk, Lydh. 231. annorlunda Falk-Torp, Et. W. 681.

De slutsatser, som det givna materialet föranleder, äro tydligen desamma som de, vartill Kock kommit vid sin granskning i Ark. 5, 79 ff. Att märka är blott den förut omnämnda ev. differentieringen efter *æ*. Undantagen låta sig till största delen lätt förklara: *moþur* osv. genom anslutning till *fupur*, Kock anf. st. 81; *gafu* och *uaru* ha erhållit kort rotvokal under påverkan från sing., Kock anf. st., jfr om samma företeelse även Jessen, TfPh 5, 198, Såby i Blandinger I, 6. Kock påvisar från senare da. ett förhållande av motsatt slag; intyg härom föreligger redan

i cod. AM 453, 12:mo (från 14:de årh. enl. Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling II, 495), se Boberg, Ark. 12, 334.

Ändelsevokalen i ord, som ingå såsom förra leden i sammansättningar, förhåller sig på ungefär enahanda sätt som det förut behandlade materialet. Till den först behandlade gruppen höra: *allugatu* 2, 6; *aþul uæh*, *aþul uæhæ* 4, 5, 2, *aþulkunu* 1, 12; 13, 1; *fastu hælh* 7, 16; *faþur broþær* 2, 8; 13, 6. *faþur faþur* 2, 5, 8, 9, *faþur moþur* 2, 8; *gangu arf* 2, 6; *gatustæfnu* 7, 12; *mikialsmæssu afne*, *dah* 12, 4; KR 14, *olafs mæssu aftæn* KR 14; *asuæru eþ* 7, 11, 13, 19 osv. 7 ggr; *stæfnu dah*, -e, *stæfnudæhe* 17, 7 (2 ggr), 8, *lahstæfnu dahi* 12, 4; *kirkiu akre*, *brytaræ* m. fl. sms. 25 ggr; *lihþu træ* 11, 14; *mikialmissu aftne* 9, 11; *sløkefriþu dotær* 13, 7; *þumul fingær* 5, 12; *myllu damme* 12, 1. Med försvagad vokal: *faþærbroþær* 13, 6; *gangæ arf* 2, 8; *asuææs eþ* 7, 11; *þumæl fingær* 5, 12, *systær dotær*, *systær sun* 2, 8 (2 ggr). -- Till den andra gruppen höra: *leho hionæ* 9, 22; *hofoþlot*, -ær 1, 6; 2, 10 osv. 12 ggr, *hofoþsak* KR 21; *moþorbroþær* 13, 6, *moþur moþur* 2, 5. Med försvagad vokal: *broþær sun*, *broþær dotær* 2, 8 (2 ggr); 5, 9; *moþær systær* 2, 8.

Angående *u* för *o* i *moþur* hänvisas till vad ovan sagts om det enkla ordet. Av orden med försvagad vokal böra släktskapsorden bortelimineras, av skäl, som ovan anförts s. 175. Vokalen i *systær* kan ha försvagats efter analogi från *faþær*, *moþær*, *broþær*. De få återstående fallen skulle möjligen kunna peka på en större benägenhet för försvagning av ändelsevokalen hos förleden i komposita. De böra dock givetvis ses i samband med övriga fall av försvagad ändelsevokal, vilka behandlas i nästa §.

Trestavingar äro sällsynta. Jämte några stycken på -um, vilka ha denna ändelse bibehållen, nämligen *bondænum* ds 1, 11; 7, 9 (2 ggr), 12; 15, 4, *bondanum* ds 13, 2; *brytianum* ds 15, 4 (2 ggr), 6; *kapalanum* ds KR 2; *gærningum* dp 1, 17 osv. 4 ggr, *handagærningum* dp 16, 4, äro blott att anteckna *uitnæþo* 3 ppreti 15, 4, vars *o* möjligen skulle tyda på en utveckling *u* > *o* i slutstavelse, skild från rotstavelsen genom en mellanstavelse, samt *þianæstæ*, -e as KR 21 (2 ggr). Om *u* i *hæggumæ* ds 7, 2 hänvisas till § 61.

Slutligen finnes *u*, resp. *o* i stavelser, om vilka kan antagas, att de uppburit starkare akcent än levis, nämligen *afund* 7, 13, -ung i *kunung* etc., *aldungæ* 4, 7 (2 ggr), *þriþiungs*, -þung KR 23; 2, 15.

fiarpung 4, 9 (2 ggr), 11, *atung* 4, 9, 11, *biskop*, -s, -e KR 1; 2 (2 ggr); 3 osv. 13 ggr, *ærkæ*-, *ærkebiskop*, -s, -e 2, 15; 4, 1 (2 ggr), 3, 4 (2 ggr) osv. 14 ggr, *ørtoha* 9, 7, *ørtoh man* 5, 9. I *arfoþæ*, -e ds 2, 13; 3, 12; KR 6 kan *o* representera ett äldre *o*-ljud (< $\bar{o}$), jfr Noreen, Aisl. gr.³ § 144, 5.

147. Det svagtoniga *u* har — ehuru i rätt begränsad utsträckning — i vissa fall försvagats till *æ* (*e*).

De fall, i vilka *æ* (*e*) föreligger för äldre *u*, äro följande. Till första gruppen höra

annær n, asf 1, 7; 13, 10; *faþer* as 1, 5, *faþær* a, ds 1, 4, 17, 19, 20; *skeppæ* as 14, 3, *skæppæ* ap 14, 3; *stæfne* as KR 21; *rætæ* adj. dsn 7, 8; *innæ* ap 4, 11; *kunæ* as 1, 6, 22; KR 10, *frænkunæ* as KR 10; *systær* as 2, 8.

Till andra gruppen höra

skenæ gs 5, 14; *bortæ* adv. 7, 8; *broþær* as 2, 8; 13, 6, *faþur* *broþær* as 13, 6, *moþorbroþær* as 13, 6; *dotær* as 1, 23; 2, 5; 9, 22 (2 ggr), *sløkefriþu* *dotær* as 13, 7; *giorþæ* 3 ppreti 5, 29; *moþær* as 1, 4, 20; *gønæm* 11, 11; *gøræ* dsn 13, 1; *rætlæsæ* as 1, 19; *baræ* gs 6, 12.

Hur *næsæ* as 1, 2 skall uppfattas, är ovisst. Möjligen har man att tänka på inflytande från mlt., jfr Falk-Torp, Et. W. under *næse*.

Hos släktskapsorden kan *æ* bero på överföring från nom., liksom det i denna kasus understundom befintliga *u*, *o* (se ovan under svagtonigt *i*) inkommit från de oblika kasus. Osäkerheten inom denna ordgrupp torde, som redan förut påpekats, få tillskrivas den tidiga förkortning, som drabbat *faþær*, *moþær*, *broþær*.

Likaledes på formöverföring beror väl *æ* i *annær*. Liksom nsm och asin sammanfallit, i regel därigenom, att nom. inträngt i ack., så har förmodligen nsm inträngt även i fem. — I den mån, som man har att utgå från ett äldre *o* i ordet 'någon', och det ett par gånger anträffade *nokot* asn 1, 5; 4, 15 talar för möjligheten av denna utgångspunkt, har väl analogi från *annær* spelat in för formerna *nokær* a, nsm 4, 13; 8, 3 (2 ggr), *nokæt* n, asn 1, 13; 2, 1 (2 ggr) osv. 22 ggr. Ett dylikt analogiskt inflytande har väl ock sträckt sig till *ænnær* 4, 1, 7; 8, 3 (2 ggr), *ænnæt* 1, 16. — En formöverföring torde också ha ägt rum inom paradigmet för 'kvinna', jfr *kunu* såsom nom. ovan under svagtonigt *a*.

Även om således försvagningen är osäker för en del fall, återstå dock andra, där man ej gärna kan komma från antagandet av en dylik. Det bör emellertid fasthållas, att densamma framträder i förhållandevis synnerligen få fall, vilket sålunda gör i sin mån osannolikt, att alla *æ*-skrivningar för ursprungligt *i* skulle bero på en dylik allmän försvagning. Liksom det ej är säkert, att *i* i någon dialekt genomgående försvagats till *e*, *æ*, så är det ej heller säkert, att försvagningen av *u* till *æ*, i den dialekt, väl R-skrivarens, där den förekommer, är allmän. Det är emellertid ej möjligt att med detta ringa material söka begränsa övergången.

Ett indirekt bevis för övergången $u > æ$ kunde synas föreligga i de visserligen mycket fåtaliga skrivningarna med felaktigt *a*: *annar* nsf 12, 4; *halfa* i uttrycket *ofna møprinis halfa* 13, 7; *stæfna* as 7, 10; *fripløsa* 7, 9. Nu torde emellertid samtliga vara att förstå på annat sätt. *annar* bekräftar blott den nyss uttalade uppfattningen om formöverföring; likaså har väl *stæfna* sitt *a* från nom. *halfa* kan bero på att ordet redan tidigt stelnat i en bestämd fras, varigenom man förlorat känslan för dess kasusformer. 1, 21 har ordet formen *half* i uttrycket *a kuinnæ half*, jfr f. ö. Leffler, Ant. Tidskr. f. Sv. V, 285. Att *fripløsa* är missuppfattat, därom kan ej råda tvivel.

Huruvida det genom hela hs. förekommande *ææ* skall anses utgå från en form med *u* eller *a* i ändelsen, kan knappast avgöras. 1 gg, 9, 12, förekommer *æra*. Det är nämligen möjligt, att *u* i detta ord, på grund av dess relativa svagton, blivit *æ*, ehuru en övergång $u > æ$ speciellt i levissimusstavelser ej eljes kan påvisas för hs:s språk. Jfr emellertid Kock i Ark. 5, 78.

Slutligen är att omnämna ett fall, där ett urspr. *u* föreligger såsom *ø* efter *ø*, nämligen *døtør* as 1, 22. Sannolikt beror *ø* här på dittografi.

Cod. Holm. B 76.

Svagtonigt *a*.

148. Liksom i R (§ 143) återfinnes i H en dialekt, i vilken en genomgående försvagning av *a* till *æ* ägt rum.

Ändelsevokalen framträder på följande sätt efter de skilda rotvokalerna. Då exemplen äro i stort sett desamma som i R, behöva de i de flesta fall ej utförligt angivas.

a. Efter *æ:æ* i *afhændæ af hændæ* (4), *brænnæ*, *bæg(g)ie* (3) osv. 250 ggr.

e i *dræpne* dsm 107, 7; *hæne* gs 194, 5; *mæle* inf. 129, 7; *sæcte* inf. 95, 4; *wætte* 202, 1. — Summa 5 ggr.

a i *bæprat* sup. 42, 3; *dræpna* gsm 110, 7; *frælsan* asm 110, 6, 9; 111, 2; *fællat* nsn 126, 9, *u fællat* nsn 126, 6-7; *gærþa* inf. 169, 8; *hwæria* asf KR 375, 5; *hælghan* asm KR 376, 1; *hænna* gs 194, 4; *læggia* inf. 52, 8; *e mæþan* 148, 5-6; *siæta* gsm 168, 8; 211, 3, 6; *swæria* inf. 96, 5; 99, 4; 135, 3; KR 369, 6; *sæcta-thær*, *sæctapær*, *sæctapær*, (*sactapær*) nsm 58, 3; 78, 7; KR 367, 5; 374, 3; *sælia* inf. 208, 3. Hit är väl ock närmast att föra *Eltu* 3 ppi 162, 5. — Summa 26 ggr.

I det föregående ha ock inräknats *sectæ* inf. 202, 5, se § 100, f, *swariæ* inf. 54, 1; 68, 2 not 11, se § 103 anm., *wattæ* 7, 3, se § 96 anm. 2, *verie* inf. 41, 2, se § 100 anm.

b. Efter *y:æ* i *af nyttæ*, *at lythæ* osv. 31 ggr.

e i *mylne* ns 188, 3.

a i *styria* ns 147, 4; *thrythia* asn 14, 8.

c. Efter *ø:æ* i *børnæ* (7), *bøtæ* (19), *bøttæ* part. pret. (2) osv. 208 ggr. Inberäknade äro även *tac foræ* inf. 125, 6, se § 120 anm., och *oræ* ap 73, 3; 161, 3, se § 133 anm.

e i *bøte* (18), *første*, *føre* (2), *høffe*, *høke*, *skøte*. Dessutom må här nämnas även *tac fore* iuf. 143, 4, se § 120 anm., samt *ore* ap 66, 6, se § 133 anm. — Summa 26 ggr.

a i *døma* inf. 138, 5; *døþan* asm 45, 6 not 24¹; *førsta* gsm 173, 6-7. — Summa 3 ggr.

d. Efter *a:æ* i *aflær* (4), *aftæn*, *akræ* (4) osv. 597 ggr.

e i *aldre* gp 32, 1; *bæpe* apm 85, 3; *gange* inf. 27, 5; *til gialde* 10, 1; *gialde* inf. 205, 3; *graue* inf. 91, 2; *late* inf. 37, 1; 71, 2; 143, 1; 166, 4; 204, 6; *nate* gs 199, 3-4; *sammen* 15, 6; *stande* inf. KR 373, 3; *take* inf. 95, 3; 99, 7, *tackne* asm 122, 7. — Summa 17 ggr.

Medräknat är då *Thattæ* 66, 9; däremot icke *æruæ* gp 9, 3. Se om dessa ord ovan §§ 89 anm. 2, 107 anm. 3.

a i *aflath*, *aflat*, *aftan*, *akarn*, *allan* (7), *alla*, *åndra*, *annan*

¹ Formen tydligen analogisk i uttrycket *at hanum døþan*.

(13), *annar* (30), *annars* (44), *annat* (29)¹, *arua* (3), *Falla*, *fara*, *fiarþa*, *gamal*, *-t* (4), *Hagha*, *haluan* (3), *halua*, *hana* (6), *hauat*, *haua* (2), *kalla*, *calla*, *laghat* (2), *laghfasta* (4), *lata* (3), *mannas*, *manna* (20), *þingmanna*, *marca* (3), *saghat* (3), *samma* (3), *samman* (8), *saman*, *sannan*, *sialuan* (2), *siata*, *scaþa* *skaþa* (4), *spallath* (= *spiallath*), *taka* (3), *tupat*, *þaghar*, *wagha*, *wanta*, *wartha* *warþa* 'bliva' (5), *warþa* 'vårda' (2), *waþa*. — Summa 228 ggr. — Ej medräknat är *saka* 63, 8, jfr Schlyter s. 63 not 18, varav framgår, att de två sista bokstäverna ifyllts av senare hand. Ursprungligen har nog ej stått *-ku*, då ordet på övriga ställen, där det förekommer i hs., 63, 5; 64, 10; 65, 8; 137, 1, har *æ*.

e. Efter *i*: *æ* i *antwigia*, *bitæ* (2), *biþæ* (3), *bithiæ* *biþiæ* (7) osv. 323 ggr.

e i *hirþe* as 151, 6; *sine* apf 111, 3; *tinde* as KR 378, 6; *wite* inf. 54, 7. — Summa 4 ggr.

a i *biþa*, *biþia*, *brista*, *illan*, *innan* (9)², *kirkia* (2), *cristnut*, *liggia*, *minna* (2), *sighia* (3), *sina* (2), *sitia*, *sithan* *sipæn* (22)³, *skifta* (2), *skilias* (6), *twigia* (17), *þighat* (2), *thrigia* *þrig(g)ia* (6), *thrithia* *þriþia* (18), *wighya*, *wilia* subst. (6), *Uilia* *wilia* verb (7), *wita*. — Summa 113 ggr.

f. Efter *u*: *æ* i *anbuþæ*, *biuthæ*, *biuþæ*, *brunæ*, *brutæ* osv. 42 ggr.

e i *liuse* inf. 46, 8.

a i *bundna*, *dugha*, *fulla*, *fullas*, *fullan* (3), *husat*, *cumma* (8), *kumma*, *kuna* (4), *kunan*, *summan* (2), *Tiuthrar*, *undan* (2), *utan* (69)⁴. — Summa 96 ggr.

¹ Därjämte må här anmärkas, att *annæn* förekommer 79, 8, *annæt* 15, 4 (obs. dock, att på detta ställe har R, 1, 16, *ænnæt*, vilket tydligen är den urspr. formen), *annær* 45 ggr, *annærs* 15 ggr. En jämförelse med förhållandena i R, se s. 148 f., visar, att där förekommer *annæn* 3 ggr, *annær*, *anær* 59 ggr, *annærs* likaledes 59 ggr, *annæns* 1 gg, *annæt* 15 ggr. Med *a* i ändelsen förekomma *annar* 3 ggr och *annat* 8 ggr. Härav framgår, att användningen av *æ* i ändelsen av dessa former är betydligt vanligare i R än i H, samt även att, ehuru både nom.- och ack.-formen begagnas i såväl subjekts- som objektsställning i båda hss., ack.-formen blivit ännu mera undanträngd i R än i H.

² Liksom här genomgående *a*, har ordet i R genomgående *æ*.

³ I R genomgående *sipæn*. I H finnes därjämte *sithæn*, *sipæn* 58 ggr.

⁴ I R heter ordet, med ett undantag, *utæn*. Under det att i H jämte 2 ggr *undan* finnes, likaledes 2 ggr, *undæn*, har ordet genomgående *æ* i R.

g. Efter o: æ i *bondæ* (12), *husbondæ*, *bondæn*, *bondæns* (4), *botæ* osv. 74 ggr.

e i *bonde* ds KR 372, 2, *husbonde* as 204, 5, *hælæghdome* gs 74, 3, *þokke* as 190, 8. — Summa 4 ggr.

a i *bonda*, *bondan*, *bondans* (18), *gotha*, *hiona*, *hælaghdoma*, *konan* (3), *nokar*, *nokat* (27)¹, *uforthat*. — Summa 55 ggr.

h. Efter e: æ i *betæ*, *delæ*, *eghnæ* (2) osv. 108 ggr.

e i *lete* inf. 122, 4; *reþe* inf. 62, 7; 198, 3; 212, 4; *þerre* gp 52, 5; 201, 9; *wete* inf. 163, 1; 203, 2. — Summa 8 ggr.

a i *eghna*, *ena* (2), *hema* (7), *hemblan*, *hemblat* (3), *hemlat* (2), *hela*, *mera*, *repa*, *thera* (4), *þera*, *þerra*, *þrepia*. — Summa 26 ggr.

Det torde med tillräcklig tydlighet framgå av det givna materialet, att i hs. finnes en dialekt representerad, i vilken en allmän övergång av svagtonigt *a* till æ ägt rum. I hela hs. föreligga i ord med ett æ, *y* eller *ø* i den slutstavelsen omedelbart föregående rotstavelsen 521 æ-(e-)skrivningar mot 31 *a*-skrivningar, efter *a*, *i*, *u*, *o*, *e* 1178 æ-(e-)skrivningar mot 518 *a*-skrivningar.

Beviskraften av den lämnade statistiken förringas ej väsentligen därigenom, att för någon ordkategori möjligen en analogisk ombildning kan ha föranlett insättandet av æ för *a* i större utsträckning, än annars skulle varit fallet. Sålunda är det påfallande, att i 3 spi aktivum av verb, tillhörande första svaga konjugationen, -ær är den praktiskt taget enda förekommande ändelsen. Av 35 dylika former ha 34 -ær, endast en, *Tiuthrar* 157, 1, -ar. Den föregående rotvokalen är *a* (24 ggr), *i* (8 ggr), *u* (2 ggr), *o* (1 gg). Detta förhållande bör ses ur samma synpunkt som det alldeles likartade i fråga om *i*:*e*(æ) i R²: de många formerna med slutljudande *r* och föregående svarabhaktivokal ha övat påverkan. Att icke den av Hultman i Häls.-l. framställda och här förut diskuterade förklaringen är riktig, antydes även av det faktum, att, under det av 35 hithörande presensformer endast en har *a* och förhållandet mellan æ- och *a*-former sålunda blir 34:1, av ord med *a*, *i*, *u*, *o* i rotstavelsen

¹ Dessutom med æ *nokær* 3 ggr, *nokæt* 2 ggr. I R, se s. 183, föreligga följande former: *nokær* 3 ggr, *nokæt* 22 ggr, *nokot* 2 ggr. För H finns således ingen anledning att förutsätta ett äldre *o* i ultima.

² Betr. vokalisationen i R av 1:sta konj:s verb i 3 spi akt. jfr s. 164 not 2.

och slutljudande ändelsevokal 813 ha $\text{æ}(e)$ och 164 a , alltså gott 20 % a -skrivningar, utan att det kan visas, att ställningen efter kort och lång rotstavelse spelat någon roll. Ett vittnesbörd i samma riktning avger även formen *for hæghthær* 44, 3, där ändelsen angivits genom förkortningstecken, vilket även pekar mot svarabhaktivokal. Slutligen ha vi att anteckna formen *reps* 3 spi 61, 7, som är att jämföra med *mæl* i R 4, 13. Med hänsyn till detta sista må särskilt hänvisas till Kock, Anschw. acc. 43. Jfr även *thaghær* osv. strax nedan.

Det jämte æ ett relativt fåtal gånger mötande e är väl närmast en beteckningsvariant till det förra, jfr även s. 175. Den differentiering $\text{æ} : e$, som av Kock påvisats i Ark. 8, 386 f. o. där cit. litt. för vissa andra hss., kan ej göras gällande för de i detta arbete behandlade hss. Det kan anmärkas, att bland orden med e träffas ej så få infinitiver. Att e särskilt gärna har velat komma in här, kan bero på sammanblandning med konjunktivformerna. Jfr strax nedan om inf. som *taki* osv.

Någon större olikhet i fördelningen mellan $\text{æ}(e)$ och a på handskriftens olika delar, såsom fallet var i R, torde ej här med bestämdhet kunna fastslås. Om man sätter gränsen på samma ställe som i R, det vill här säga s. 118 rad 3, mellan hs:s förra och senare del, te sig förhållandena på följande sätt. Efter æ , y , ø i rotstavelsen stå i förra delen 277 $\text{æ}(e)$ -skrivningar mot 12 a -skrivningar, efter a , i , u , o , e 670 $\text{æ}(e)$ -skrivningar mot 230 a -skrivningar, i senare delen 244 $\text{æ}(e)$ -skrivningar efter æ , y , ø mot 19 a -skrivningar, efter a , i , u , o , e 508 $\text{æ}(e)$ -skrivningar mot 288 skrivningar med a . Förhållandevis blir alltså siffran för a något större i senare än i förra delen av hs., men skillnaden är dock ej större, än att den väl kan vara tillfällig.

Felaktigt insatta i och u (o) möta här i något större utsträckning än i R:

alli apf 211, 3; *annir* nsm 71, 10; *dyli* inf. 158, 4¹; 159, 5; KR 363, 5; 366, 3, 3 ppi 131, 6; *hau* 3 ppi 55, 2; 65, 6, *hauit* sup. 64, 3; *ilzskis* 3 spi 137, 6; *kirkiu manni* gp KR 376 not 37; *ransakis* 3 spi 143, 2; *sinni* gsf 11, 2; KR 359, 2; *sipin* 124, 4; *skifti* inf. 22, 1; 203, 3; 205, 1; *sliki* apm 133, 4, *slikin* asm 138, 7; *taki* inf. 28, 11; 33, 1, 2, 5; 48, 2; 76, 7; 112, 3, 7; 134, 2; 197, 6; *winnis*

¹ Även R har här, 9, 7, *dyli*.

3 ppi KR 374, 7; *witi* inf. 53, 8; 62, 4; 203, 6; KR 377, 7, 3 ppi 65, 3; *ængi* apf 155, 4.

annur asm 45, 6-7; 56, 5; *kunu* ns 5, 10; 192, 1; KR 369, 5¹; *laghstæfnu* ns 169, 5, 7²; *sinu* gsf 85 not 3, apm 133 not 21, *sinum* gsf 61 not 11; *scapu* as 196 not 30; *stæfnu* inf. 214 not 91; KR 375 not 31; *marco* ap 181, 9.

Att märka är det stora antalet av *i*-former i verbens inf. och 3 ppi. Man har här tvivelsutan att räkna med påverkan från de talrika konjunktivformerna, såsom redan ovan framhålits ifråga om infinitiverna på *e* och med hänsyn till *dyli* i R, jfr s. 151. För *skifti* kan även inflytande från motsvarande subst. komma i fråga, jfr 22, 1: *skil them um skifti thaghær skifti scal*. För *hauit* kan man tänka på inflytande från de vanliga part. på *-it*³. Vid *kirkiu manni* har nog skrivaren avsett dat. sing.: i cod. står nämligen *at a høro presti oc kirkiu manni*. Slutligen kan dittografi ha vållat en del av *i*-skrivningarna, i främsta rummet i de fall, då *i* föregår i rotstavelsen, men även i sådana fall som exempelvis *alli* 211, 2-3: *halde uppi alli innu* eller *annir* 71, 10: *utan hin annir haur cumit*. Det är vidare givet, att det partiella sammanfall av svagtonigt *i* och *a*, som påvisats ha inträffat i av R representerad dialekt och vilket, såsom vi skola finna, även är utmärkande för H, föranlett de felaktiga *i*-skrivningarna, därigenom att skrivaren gått för långt i sin strävan att insätta de urspr. ändelsevokalerna.

Vad formerna med *u* beträffar, ha tydligen nominativer som *kunu* och *laghstæfnu* funnits redan i hs:s förlaga. De bero säkerligen på formöverföring liksom *annur* och behöva ej förutsätta en försvagning av *u* > *æ*. De oriktiga formerna av det possessiva pron. 'sin' bero givetvis på felskrivning eller missuppfattning, inf. *stæfnu* väl på sammanblandning med substantivets oblika kasus. *scapu* ligger det närmast till hands att uppfatta som en nykonstruerad oblik kasusform till den sås. nom. använda urspr. oblika formen på *-a*. *marco* är säkerligen tillkommet genom misstag, då denna form av ordet är synnerligen vanlig.

¹ På de båda senare ställena har även R *kunu*, 13, 5 och KR 12.

² På båda ställena likaledes R *lahstæfnu* 9, 19.

³ I fsv. finnes även 1 gg formen *hawidh* Sv. Dipl. NS 2, 117 (1409), se Söderwall I, 471, Noreen, Aschw. gr. § 553 anm. 9. Diplomet är västgötskt.

Genom förkortning har ändelsen angivits i det förut omnämnade *for hæghthær* 3 spi 44, 3 samt i *thaghær* 27, 7; 38, 1, *Thaghær* 99, 2, *paghær* 70, 4; 118, 5; 164, 6. Däremot *thaghær*, *Thaghær*, *paghær*, *paghær* 19 ggr, *paghar* 1 gg. Det är möjligt, att infortisvokalen även i det sistnämnda ordet, som ju alternativt kunde förekomma i satsen relativt obetonat, uppfattats som svarabhaktivokal.

De återstående grupperna förhålla sig på följande sätt:

i. Första leden i sammansättningar.

Ändelsevokalen visar större benägenhet för försvagning än hos den föregående kategorien. Detta framgår därav, att mot c. 90 æ- (e-)skrivningar efter *a*, *i*, *u*, *o* svara blott 13 *a*-skrivningar. Ännu mera fåtaliga äro *a*-skrivningarna efter *æ*, *y*, *o*, nämligen blott 6, gentemot c. 100 æ- (e-)skrivningar (av vilka 81 utgöras av ordet *tyltær* i *tyltær ep(e)*). De 6 fallen äro: *hælagh brut*, -i KR 371, 6; 372, 3, *hælaghdome* KR 358, 5, -a 132, 6, -e 99, 4; *Ræua ungæ* 181, 2. Därjämte finnes *hælæghdome* 74, 3. Det övertägligande *a* i *hælagh brut* osv. beror tydligen på anslutning till det enkla ordet; om dettas vokalisation se nedan. — Något ytterligare torde ej vara att anmärka om denna grupp, sedan det nämnts, att *i* finnes i *bani sac* 102, 9 (däremot *bana sac* 102, 6, 7, *banæ sac* 104, 4, *banæ sar* 102, 10); *tyltir ep(e)* 95, 6, 8; 97, 2; 103, 4; 125, 9; 206, 1.

j. Slutstavelens vokal i trestaviga ord.

Här är æ ännu mera genomfört än i R. Blott följande *a*-former finnas: *annærra* gp 171, 1 (däremot *annarræ* gp 168, 5, *annærræ* gsf KR 373, 6); *iamlanga* as KR 376, 5 (däremot *iamlangæ* as 132, 7; 150, 1, *iamlingæ* as 185, 6, *iamlængæ* as 185, 8); *iorþena* as 67, 1, 4; 212, 1 (däremot *iorthenæ*, *iorþenæ* as 36, 9; 67, 7; 74, 5). Härtill må läggas *annæþoghan* asm 114, 1; 115 not 23¹ samt det felskrivna *annæþoghon* asm 116 not 60. Eljes står genomgående æ samt något enstaka *e*.

Av orden på -*lika*, -*likær* finnes, liksom i R, blott ett på -*a*, nämligen här *lønlika* asf KR 377, 7.

k. Mellanvokal i trestaviga ord.

Här uppträder *a* i vissa kategorier under förhållanden, som göra det troligt, att stavelsen uppburit starkare tryck än levis.

¹ Här analogiskt för dativ.

Sålunda finnes *a* utom i *atandæ* asin KR 370, 6, *dyande* as 162, 6 och *sannandæ* as 66, 1 nästan genomgående i pres. part. Formerna äro följande: *dughandæ* apm 35, 2; *liuande* nsm 190, 1, dsm 45, 5; 46, 2; 97, 8, asm 45, 5, dsf 194, 6, -*æ* dsm 15, 8; 45, 7; *wrakandis* 149, 4; *wæriande* nsm 10, 5; 11, 2; 43, 8, dsm 3, 4; *æghunde* nsm 73, 8, dsm 70, 8, *eghande* nsm 150, 4, -*æ* npm 50, 7, *iortheghandæ* nsm 212, 2. Endast 2 ggr föreligger *æ*: *liuændæ* dsm 29, 5; *wæriændæ* nsm 4, 3. För *atandæ* må hänvisas till vad ovan sagts i fråga om R, s. 155, för *sannandæ* jfr Kock, Anschw. acc. 167, Ljudh. I § 20. Angående bildningen av ordet *dyande* se Falk-Torp, Et. W. 444. Om vokalisationen av pres. part. i R är talat s. 155; det framgick av förhållandena i denna hs., att man ej hade anledning antaga semifortisbetoning på avledningsändelsen. Förhållandet är här det motsatta, jfr Kock, Ark. 5, 77.

En annan grupp utgöra bildningarna på *-naðr*. Hithörande ord med *a* i mellanstavelse äro: *halfnathæ* gs 8, 9; *hæгнаþe*, *hæghnaþæ*, -*e* (*hagnaþæ*) skogh, -*e* osv. 172, 2, 5; 174, 7 osv. 16 ggr; *iafnaþæ*, -*thæ* gs 41, 3-4, 7, *iafnaþæ* ep 99, 3; 100, 6; *costnaþe* ds 42, 3; *manaþæ* gs 132, 4; *þiufnaþe* ds 180, 7, -*æn* as 124, 5. Endast ett fall med *æ* förekommer, nämligen *iafnaþæ* ep 100, 4. Det synes mig otvivelaktigt, att dessa fakta peka mot antagandet av semifortisakcent på avledningsändelsen, ehuru, såvitt jag vet, ett dylikt förhållande hittills ej konstaterats för någon östnordisk dialekt. Det bekräftas ock av de tvåstaviga formerna, vilka därför för denna hs. ej medräknats i första gruppen. De äro: *hæghnaþ* 166, 7; 167, 2; *costnaþ* 150, 5, 6; *manaþ* 132, 5; *skialnaþ* 5, 10; *þiufnaþ* 130, 7; 145, 2; 180, 4; *warthnath* 131, 1; 173, 7.

Liksom i R föreligger även här *a* i *bardaghæ* a, ns 87, 8; 97, 7; 100, 3; 109, 8. Dessutom med bortfallen ändelsevokal i *bardagh* ds KR 366, 1.

Orden på *-are* förete däremot mera växlande former: *altæræ* sten, *horn* KR 358, 1 (2 ggr); *kirkiubrytare* ns 139, 4; *morþare* ns 139, 5; *sac søkiæræ* ds 191, 5, med bortfallen ändelsevokal *Sac søkiær* ns 135, 1. I detta sammanhang må dessutom nämnas *ofture* 198, 6. Något stöd för antagandet av starkare akcent än levis på pænultima av dessa ord kan sålunda ej vinnas.

I övriga ord föreligger växling mellan *a* och *æ*. I de artikulerade dat. sing.-formerna visar H något mera *a* än R: *bondanum* 11, 1; 109, 6 osv. 9 ggr; *brytianum* 202, 7; 203, 1; 205, 2; där-

emot *bondænum* KR 359, 6. Pret.-formerna av de svaga verben, tillhörande 1:sta konjugationen, föreligga på följande sätt: *høf-paþu* 59, 8; *iattlathe* 35, 1; *kallaþe* 142, 7; *swaraþe* 51, 6; *witnoþe* 202, 5; däremot *ilzskæþæ* 69, 3; *kallæþu* 58, 9; *costæþæ* 114, 5; *swaraþæ* 51, 5. — Slutligen återstå följande, som här må anföras: *annarræ* gp 168, 5, *annærru* gp 171, 1, *annærræ* gsf KR 373, 6, *hundræthæ* 8, 2, 7; *sæctæþæ*, -i npn KR 373, 4; 374, 7; *þianastæ* as KR 376, 4, 6; *ukunnarre* KR 366, 4. Av dessa förete de båda sista i R mellanvokalen æ.

I *æruathe* as 32, 8, -þe ds 42, 3, -þo ds KR 361 not 18 har pænultima säkerligen haft semifortis, jfr Kock, Ark. 5, 76 f. Likaså i *ysuldæ* ns 37, 3, jfr anf. arb. 77 f.

I sammanhang härmed må omtalas några andra ord, i vilka ett starkare tryck än levis alternativt kunnat vila på en viss stavelse. Den växling *a:æ*, som förefanns i R hos ordet *fælah:fælæh*, i vilket den senare ledens akcentstyrka försvagats, är i H ej fullt densamma. Sålunda finnes *fælægh* as 212, 5 blott en gång, under det att f. ö. ordet har formen *fælagh* 5 ggr, -s 4 ggr, -e, -æ 5 ggr. Mot *fælæþ* i R svarar här *fælath* as 167, 1. I ordet för 'härad', som i R endast företedde æ, finnes här dels *a*, dels æ, fördelade på följande sätt: *hæraþe* ds 71, 2; 129, 3; 133, 5, *hærazsmannum* 53, 5; däremot *hæraþ* as 197, 2, -e ds 129, 4, -a ds 133, 4, *hærazmæn* 53, 6, *hærazstþing* m. fl. former 11 ggr. Försvagningen har tydligen först inträtt i sammansättningar. — I räkneordet 'femton', som i R endast uppvisade *a*, föreligger här en æ-form, *fæmtæn* 88, 2; däremot *fæmtan* 36, 3; 43, 8; KR 371, 7. — Prep. o. adv. *ofna* förete här några fler æ-former: *ofnæ* 24 ggr gentemot *ofna* 94 ggr. æ-formerna äro jämnt fördelade över hela hs. — Slutligen kan det ifrågasättas, om ej *hælaghær* nsm 142, 2, *half hælaght* nsn KR 371, 2-3 uttalats med semifortis på ultima. Om vissa sammansättningar se ovan under i. Jfr härmed de sydsv. formerna *helat*, *hälut*, Rietz 250, och framför allt Kock, Landsm. XII, 7 s. 21 not 1 samt Noreen, Aisl. gr.³ § 418 anm. 3.

Av de i slutet av § 143 från R anförda egennamnen och lånorden med *a* finnes dels *a*, dels æ i *michiæls missu* 161, 6, *michials mæssu* 188, 5; KR 370, 5 samt æ i *maricæ mæssu* 212, 4 och *naturæ* 93, 2, 4.

149. I H finnes därjämte spår av en dialekt (resp. ett utvecklingsstadium), i vilken (vilket) *a* genom vokalharmoni blivit *æ* (*e*) efter *æ*, *y*, *ø*, men kvarstått efter *a*, *i*, *u*, *o*, *e*. Av materialet framgår dessutom, att ändelsevokalen, då den föregicks av sistnämnda vokaler och möjligen även av *æ*, lättare kunnat motstå en allmän tendens till försvagning av ändelsens *a* till *æ*, om den icke var slutljudande.

Den förra delen av denna regel har redan givits av Kock i den förut åtskilliga gånger omnämnda avhandlingen i Ark. 5.75 ff. En granskning av hela det i hs. förefintliga ordmaterialet bekräftar till fullo densamma. Detta framgår av den statistiska översikt, som givits i föregående §. Den tedde sig på följande sätt:

Efter <i>æ</i> : <i>æ</i> (<i>e</i>) 255, <i>a</i> 26	Efter <i>a</i> : <i>æ</i> (<i>e</i>) 614, <i>a</i> 228
Efter <i>y</i> : » » 32, » 2	Efter <i>i</i> : » » 327, » 113
Efter <i>ø</i> : » » 234, » 3	Efter <i>u</i> : » » 43, » 96
Summa: <i>æ</i> (<i>e</i>) 521, <i>a</i> 31.	Efter <i>o</i> : » » 78, » 55
	Efter <i>e</i> : » » 116, » 26
	Summa: <i>æ</i> (<i>e</i>) 1178, <i>a</i> 518.

Härtill kommer, att det ena fallet av *a* efter *y* är *thrythia*, vilket, såsom Kock framhållit, ej får tillmätas fullt vittnesbörd. Ej medräknade äro *æra* och *ællar*. Om det förra se under svagtonigt *u* s. 213, om det senare § 154. För de mer än tvåstaviga orden hänvisas till vad som sagts i föregående §, där jämväl sådana ord behandlas, hos vilka ett starkare tryck än levis bevarat vokalen. De ytterligare fall, då en dylik orsak kan föreligga för *a*-vokalisation, diskuteras nedan.

Emellertid synes det otvivelaktigt, att vokalen i större utsträckning bevarats i det fall, då den ej stod slutljudande, än eljes. I och för sig är ju detta förhållande mycket rimligt och bekräftas av analoga företeelser såväl i fsv. — jag tänker närmast på den s. k. ofullständiga vokalbalansen och på de regler för slutstavelesens vokalisation, som för HL uppställts av Hultman i Häls.-l. — som vid växl. *i*:*e*(*æ*) i R för vissa fall. Härvid få emellertid till ord med ej slutljudande ändelsevokal icke utan vidare räknas presensformerna i sing. ind. akt. eller 3 s. ppi och inf. i pass. De förras ändelsevokalisation har be-

handlats i föregående §, och deras benägenhet för försvagad ändelsevokal har jag där sökt förklara. Vad de pass. formerna angår, har man all anledning att tro, att desammas ändelsevokalisation varit analogiskt påverkad av den aktiva formen. En granskning av dessa former ger följande resultat. Efter *a* finnas 9 *æ*, 1 *a* (*gialdæs* inf. (2), *takæs* 3 ppi, *tapæs* 3 spi (3), inf. (2), *walkæs* inf., *mannas* inf.). I akt. inf. o. 3 ppi finnas 202 *æ(e)* och 19 *a*. Förhållandena här äro sålunda närmast sådana, att man är böjd för att anse de pass. formerna ha följt de akt. i sin ändelsevokalisation. Gå vi till orden med *i* till rotvokal, blir *a* något bättre ställt. Här finnas nämligen 10 passivformer med *æ* mot 6 med *a* (*giuæs* inf., *ilzskæs*, *Ilzkæs*, *Ilzskæs* 3 spi (5), *skiliæs* 3 ppi, inf. (4), *skilias* 3 ppi, inf. (6)); i akt. 111 *æ(e)* mot 19 *a*. Dock måste det betonas, att materialet är alltför obetydligt för att man skall kunna draga någon säker slutsats, i all synnerhet som alla sex *a*-formerna tillhöra ett och samma verb. Ännu sämre ställd blir man i fråga om *u*, *o* och *e*. Efter *u* finnes blott en pass. inf., nämligen *piuftæs*, samt *fullas* 3 spi, *piuftæs* 3 spi, efter *o* ingen pass. form överhuvudtaget, ej håller någon pass. inf. efter *e*, såvida man ej får räkna med *leggiæs* (2); därjämte *repæs* 3 spi 65, 4, 5; KR 361, 1. Frågan om de passiva formerna äro att ur innevarande synpunkt föra till ord med slutljudande ändelsevokal eller icke, låter sig sålunda näppeligen besvara med det material, som här står till buds. Sedan jag emellertid nu anfört detsamma, lämnar jag det i det följande ur räkningen. Ej håller medräknas *paghær* osv., om vilket talats i föregående §.

Förhållandet mellan orden med slutljudande och dem med ej slutljudande ändelsevokal gestaltar sig med hänsyn till denna vokals kvalitet på följande sätt. Efter *a* ha, av ord med slutljudande ändelsevokal, 459 till ändelsevokal *æ(e)*, 72 *a*. Den ej slutljudande ändelsevokalen utgöres däremot i 103 fall av *æ(e)*, i 154 av *a*. Efter *i* äro siffrorna resp. 251 *æ(e)*, 72 *a* och 58 *æ(e)*, 35 *a*, efter *u* 36 *æ(e)*, 16 *a* och 4 *æ(e)*, 78 *a*, efter *o* 67 *æ(e)*, 4 *a* och 10 *æ(e)*, 51 *a*, efter *e* 111 *æ(e)*, 20 *a*, intet *æ*, 6 *a*. Nu kunna dessa siffror emellertid i vissa fall reduceras därigenom, att *a*-vokalisationen kunde tänkas vara beroende av någon annan faktor än stavelsens slutenhet. Efter *a* har man då att tänka på formerna av ordet *annar*, in-

alles 116 ggr. Som bekant uppträder understundom detta ord i fsv. under former, som ge vid handen, att på ultima legat en starkare akcent än levis, jfr Kock, Fsv. ljudl. I, 179 f., 196 och se f. ö. den hos Ekholm, Vidhemsprästens ant. 145 f. cit. litt.¹ Då nu H, i jämförelse med R, uppvisar ett frapperande stort antal *a*-former, kan detta tillskrivas antingen en olika akcentuering av ordet i de båda dialekter, som hss. representera, eller också att en i H representerad dialekt låtit infortisvokalen kvarstå i slutet stavelse. Det senare synes mig i varje fall vara ett mera tilltalande alternativ än det förra, under förutsättning att skäl f. ö. finnas, som tala för ett dylikt förhållande. I någon mån tvivelaktigt är också *gamal*, -*t* (4), vilket i sin egenskap av urspr. kompositum kan tänkas alternativt ha haft semifortis på ultima, se Kluge, KZ XXVI, 70, Kock, Landsm. XII, 7 s. 21 not 1, Anschw. acc. 163, 212. Dock har, såvitt jag vet, från någon fsv. skrift ej påvisats ett *gamal* med akcentföljden fortis + semifortis. R har *gammælt* 3, 2, *gamal* KR 16². — Ekholm antar, Vidhemsprästens ant. 145, att *hingat* alternativt haft biton på

¹ Å andra sidan är att erinra om att i andra fsv. skrifter detta ord har en viss benägenhet att mot den allmänna regeln använda *æ* i ändelsen. Så är fallet i SML, varom se Kock anf. arb. 117, Larsson, Södermannal. språk I, 56. Kock pekar på det intervokaliska -*nn*- såsom orsak till övergången *a* > *æ*. Om ev. levissimusbetoning på ultima av 'annan' se Kock, Anschw. acc. 52, 80, Olson, Ögl. ljudl. 81. Ekholms anf. st. framställda teori, att det intervokaliska -*nn*- jämte det slutande *n* skulle ha framkallat övergången *a* > *æ*, under det att *a* framför *r* bevarats, låter visserligen ganska tilltalande, men stödjdes ingalunda tillräckligt av föreliggande fakta. För här undersökta hss:s vidkommande hänvisas till s. 186 not 1. För försvagningen av *a* > *æ* i R behöver ej antagas någon särskild orsak utöver den allmänna försvagningen av *a* > *æ*.

² Ekholm anför Vidhemsprästens ant. 146 såsom stöd för att »måhända (dialektiskt) på avledningsändelsen -*al* överhuvud» legat »stark biton», att »så åtminstone varit fallet med *gamal*», och hänvisar därvid till Kock, Anschw. acc. 79, 163, 212. Bortsett från det oegentliga i att sammanställa den urspr. kompositionen *gamal* och orden, bildade med afledningsändelsen *al*, bör det med anledning av Ekholms hänvisning till Kock påpekas, att Kock på de anförda ställena, närmast s. 79, anför *gamal* såsom exempel på ord med levis (i motsats till ord med levissimus). Ekholm måste däremot, om hans resonemang skall få mening, med »stark biton» avse semifortis. Ty såvitt jag kunnat förstå, har ändelsens *a* försvagats till *æ* i den urkund han behandlar såväl i stavelser med stark som med svag levis. Samma anmärkning gäller hans framställning av adv. på -*an* anf. st.

senare sammansättningsleden; i överensstämmelse härmed skulle man möjligen kunna tänka sig, att *þihat* (2) haft starkare akcent än levis på ultima. I sammanhang härmed kan nämnas, att i vissa socknar av södra Halland förekommer *hlat*, *dlat* med akc. 2, Wigforss, SH I, 18. Denna akc. 2 kan dock ha tillkommit på analogisk väg, såsom Kock antytt i Anschw. acc. 39. R har *þihæt* (2), *þihat* (1). — Likaså skulle man kunna tänka sig, att en äldre semifortis, möjligen t. o. m. reducerad från urspr. fortis, dröjde kvar på ultima av *þokar*, *nokar*, ehuru väl jag ej kan se någon omständighet, som direkt talar för ett dylikt antagande, jfr emellertid Kock i Ark. 18, 159 f. Om R:s former se s. 187 not 1.

Om man frånräknar ovan relaterade fall, skulle siffrorna komma att ställa sig på följande sätt för ord med ej slutljudande ändelsevokal. Efter *a*: 41 *æ(e)*, 34 *a*, efter *i*: 58 *æ(e)*, 33 *a*, efter *u* oförändrat: 4 *æ(e)*, 78 *a*, efter *o*: 5 *æ(e)*, 23 *a*, efter *e* oförändrat: intet *æ(e)*, 6 *a*. Även om man bortser från de anförda grupperna, vilka enligt min mening äro att föra hit, visar dock den sist anförda statistiken, att efter *a*, *i*, *u*, *o*, *e* ändelsevokalen längre hållit sig oförsvagad i ej slutljudande än i slutljudande stavelse. Någon olikhet med avseende på kort eller lång rotstavelse har jag däremot ej kunnat konstatera.

Det skulle möjligen kunna ifrågasättas, att ett likartat förhållande ägt rum efter *æ*, *y*, *ø*. Siffrorna för dessa vokaler må därför ock här meddelas. Efter *æ* finnas, av ord med slutljudande ändelsevokal, 238 *æ(e)* och 14 *a*, av ord med ej slutljudande ändelsevokal 17 *æ(e)* och 12 *a*. För *y* kan överhuvudtaget ingenting sägas, då här saknas ex. på ord med ej slutljudande ändelsevokal. Efter *ø* däremot ställa sig siffrorna så, att i den första gruppen finnas 221 *æ(e)* och 2 *a*, i andra gruppen 10¹ *æ* och 1 *a*. Skulle man våga något omdöme på grundval av det synnerligen knappa materialet, bleve det väl närmast, att efter *æ* samma regel gjorde sig gällande som efter *a*, *i*, *u*, *o*, *e*; efter *ø* är förhållandet mera ovisst.

Försåvitt de olika drag, som i denna och föreg. § konstaterats beträffande ändelsevokalen *a*, få anses tillhöra samma dialekt,

¹ *flat* *föræs* inf. 33, 4; 34, 1, *noþæs* inf. 76, 8 ej medräknade.

ehuru på olika utvecklingsstadier, och en sådan uppfattning torde ej möta några oöverstigliga hinder, får utvecklingsförloppet tänkas ha varit följande. Försvagningen började efter *ø* och möjligen även efter *y* för att därefter fortsätta efter *æ*, då ändelsevokalen var slutjudande. Sedan kom turen till den slutjudande ändelsevokalen efter *a*, *i*, *u*, *o*, *e* och slutligen till den ej slutjudande ändelsevokalen efter *æ*, *a*, *i*, *u*, *o*, *e*. Det är emellertid naturligtvis ej uteslutet, att sammanblandning av geografiskt skilda dialekter ägt rum.

Svagtonigt *i*.

150. Det svagtoniga *i* representeras här liksom i R dels av *i*, dels av *e*, *æ*, fördelade på olika sätt efter de olika rotvokalerna och i olika ställningar. Sålunda har en vokalharmonisk tendens gjort sig gällande på så sätt, att efter *i*, *u*, *y*, *æ* och *ä* *i* kvarstår i större utsträckning än efter *æ*, *ā*, *e*, *o* och *ø*. Denna vokalharmoniska tendens har emellertid reglerats av vissa andra faktorer, olika för skilda grupper av rotvokaler, såsom nedan skall närmre utvecklas.

Den vokalharmoniska tendensen framträder tydligast vid å ena sidan ord med *i*, *u*, *y* i rotstavelsen, å andra sidan ord med *ā*, *e*, *o*, *ø* i rotstavelsen. En mellanställning intaga orden med *æ* och *ä* i rotstavelsen. Detta framgår redan vid en hastig överblick av materialet. — Till att börja med räknas endast de ord, i vilka rotstavelsen omedelbart föregår slutstavelsen, undantagandes dock dem, som ingå såsom förra led i sammansättning. Ej håller äro medräknade verbens 3 spi i akt. och pass., plurala subst. på *r* samt släktskapsorden, vilka avvika från den regelbundna behandlingen av ändelsevokalen. Redogörelse för dessa former lämnas längre fram; dock må redan här påpekas, att de, även om de nu inräknats, ej skulle väsentligen förändra relationen mellan de siffror, på vilka den ovan omtalade uppfattningen av vokalharmoniens verkningar baseras. — Fördelningen mellan *i*, *e* och *æ* är följande.

	<i>i</i>	<i>e</i>	<i>æ</i>		<i>i</i>	<i>e</i>	<i>æ</i>
Efter <i>i</i>	260	12	23	Efter <i>æ</i>	2	15	32
Efter <i>u</i>	58	15	7	Efter <i>ā</i>	2	72	27
Efter <i>y</i>	79	7	11	Efter <i>e</i>	7	53	9
Summa	397	34	41	Efter <i>o</i>	5	191	61
				Efter <i>ø</i>	0	103	87
				Summa	16	434	216

Efter *æ* 225 *i*, 47 *e*, 91 *æ*; efter *ā* 180 *i*, 165 *e*, 106 *æ*.

Orden med *æ* i rotstavelsen närma sig sålunda *i*, *u*, *y*-gruppen, de med *ā* i rotstavelsen den motsatta gruppen. Emellertid är, efter de skilda rotvokalerna, fördelningen av *i* å ena sidan, *e*, *æ* å andra tydligt beroende av vissa andra faktorer, på så sätt, att utvecklingen till *e*, *æ* inträtt tidigare i vissa ställningar än i andra. På så sätt bliva även *e*-, *æ*-formerna efter *i*, *u*, *y* förklarliga, nämligen under antagande av att i viss ställning även här en övergång till *e*, *æ* börjat göra sig gällande.

I. Efter *i*, *u* och *y* kvarstår *i* i ord med kort rotstavelse och i ord med lång rotstavelse, såvitt ändelsevokalen *ej* är slutljudande. I ord med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal däremot finnes dels *i*, dels *e*, *æ*, dock övervägande det förra.

Efter *i* i kort rotstavelse finnas inalles 81 *i*-skrivningar, t. ex. *bipi bithi* (4), *frælsgiui*, *giui* (5), *giuin* (7), *giuit*, *gripin* osv. Av dessa stå 52 i öppen, 29 i sluten-stavelse. Närmast hit hänförliga äro 5 *æ*-skrivningar, nämligen *bipiæ* 3 spk 137, 6, *sighæ* 3 spk 128, 7, *skiliæ* 3 spk 193, 6; KR 372, 4; *wiliæ* 3 spk 44, 8. Däremot *bipi*, *-thi* (4), *sighi* 3 s, ppk (7), *wili*. — Man har näpeligen att förklara dessa fall så, att *i* skulle undantagsvis ha försvagats till *æ* även efter kort rotstavelse. Man borde då tilläventyrs ha väntat sig någon *e*-form av de fem. Men framför allt är det påfallande, att samtliga utgöras av verb i pres. konj. Därigenom kunde man frestas att tro, att man har att göra med på analogisk väg tillkomna former. Möjligen skulle man kunna tänka sig, att *i* analogiskt införts i konj., vars *i* därefter utvecklats till *æ*. Men det konstanta *æ* tyder snarare på att det helt enkelt är infinitivens form, som användes. Detta kan ha tillgått på följande sätt. Av många verb voro, sedan inf:s *a* utvecklats till *æ* och konj:s *i* till *e*, *æ*, dessa båda former fullkomligt lika,

så t. ex. *bøte*, *bøtæ*. I analogi härmed nybildades, kan man säga, till en inf. som *bipia* en konj.-form *bipia* i st. f. *bipi*.

Efter *i* i lång rotstavelse finnes *i* såsom ej slutljudande ändelsevokal 12 ggr, nämligen *hwilkin* (3), *hwilkit*, *litins*, *litit*, *skiftis* gs (3), 3 spk (2), *twe gildis*. Ett undantag, *skiftæs* 3 spk 3, 6, är att förklara såsom *bipia* etc. ovan eller beroende på inflytande från den aktiva formen.

Efter *i* i lång rotstavelse finnes såsom slutljudande ändelsevokal *i* 167 ggr, t. ex. *bristi*, *gildri*, *hini* (10), *hitti* (3) osv., *e* 12 ggr, nämligen *finge* 11, 3; *ikke* 63, 1, 5; *lundgilde* 212, 4; *løpstighe* 146, 1; *sinne* pron. poss. dsf 8, 4; *skifte* ds 201, 9, 3 spk 204, 8; *twe gilde* 128, 2; *þinge* 105, 6; 207, 6; *wilde* 3 spreti 206, 2, *æ* 17 ggr, nämligen *i bliþæ* dsf 93, 4; *hinæ* npm 17, 6 osv. 3 ggr; *liggia*¹ 3 ppk 54, 2; 59, 5; *minæ* npm 65, 6; *iorþæ skiftæ* 59, 7 (rubr.); *twe gildæ* 160, 9; *thingæ* 32, 2; *wildæ* 3 spreti 99, 7; 154, 7; *wisæ*¹ 3 spk 153, 6; 154, 3; *witnæ* 81, 1 osv. 3 ggr.

Efter *u* i kort rotstavelse och efter *u* i lång rotstavelse av ord med icke slutljudande ändelsevokal finnes *i* 31 ggr, t. ex. *bruti* ds, *brutin*, *brutit* (2), *burghit* (3), *ut buþit*, *laghbuthit*, *-þit*, *guþi* (3), *cummin*, *cumit* (2), *kumit* (3) osv. — Intet undantag.

Efter *u* i lång rotstavelse finnes slutljudande *i* 27 ggr, t. ex. *i hiupi*, *brunni*, *fulli* 3 spk (2), *guldi* 3 spretk osv., *e* 15 ggr, t. ex. *i biuþe*, *liusde* (2), *liuse* 3 s, ppk (8) osv., *æ* 7 ggr, t. ex. *i biuthæ*¹, *brunnæ*, *husæ* osv.

Efter *y* i kort rotstavelse finnes *i* såsom ändelsevokal 64 ggr, t. ex. *bryti* (5), *dyli* (44), *kyni* (3), *mykit* (3) osv. Här finnas 5 undantag, nämligen med *e* *bryte* 155, 9; 201, 9, med *æ* *dyliæ* 3 ppk 132, 1; *yuær* 6, 2; KR 364, 1, däremot *bryti*, *dyli* se ovan, *quir* (8). *dyliæ* är tydligen att förklara som *bipia* etc. ovan. För *yuær* har man väl att tänka på ordets relativt oakcentuerade ställning, se Kock, Akc. I, 82, 105, varigenom ultima fått levissimus och följaktligen tidigt försvagad ändelsevokal. Härigenom har väl vokalen framför *r* blivit uppfattad som svarabhaktivokal och följaktligen tecknad *æ*. Här föreligger således ett förhållande, delvis analogt med presensformernas i sing. Jfr f. ö. *systær* nedan s. 207 samt i det föregående s. 169 f.

Något exempel på *y* i lång rotstavelse av ord med ej slutljudande ändelsevokal finnes icke.

¹ Möjligen att förklara som *bipia* etc. ovan.

Efter *y* i lång rotstavelse finnes såsom slutljudande ändelsevokal *i* 15 ggr, t. ex. i *byrþi*, *fylghi*, *fylli* 3 s, ppk (2), *kynni* subst. (3), adj. npm (1), *lyti* (2), *e* 5 ggr, nämligen i *lyte* (4), *þykke* 3 spi, *æ* 8 ggr, nämligen i *dryghæ* 3 spk, *fylghæ* ds, *grymmæ* dsf, *lytæ* (4), *skyldæ* npm.

II. Efter *æ* kvarstår *i* i ord med kort rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal och, med några oväsentliga undantag, även i ord med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal. I ord med slutljudande ändelsevokal däremot föreligga dels *i*, dels *e, æ*, dock så, att *i* är övervägande i ord med kort rotstavelse, *e, æ* i ord med lång rotstavelse. I senare fallet har möjligen en föregående palatal konsonant predisponerat för bevarandet av *i*. — Efter *ä* äro förhållandena i någon mån, om ock ej fullt, likartade. Sålunda står *i* i ord med ej slutljudande ändelsevokal, dock troligen även genom påverkan av en föregående palatal konsonant. I ord med slutljudande ändelsevokal finnas såväl *i* som *e, æ*, men här är *e, æ* övervägande redan i ord med kort rotstavelse. Vid dessa har möjligen även en föregående palatal konsonant predisponerat för bevarande av *i*.

Efter *æ* står *i* såsom ej slutljudande ändelsevokal i ord med kort rotstavelse 28 ggr, nämligen i *dræpin* (16), *dræpit* (10), *stæthil*, *wæghin* part. pret. — Intet undantag.

I ord med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal står *i* 123 ggr, nämligen i *daghswærkis* (3), *frælsis* (3), *mællin* (24), *mællin*¹ (7), *ful wæxin*, *æftir* (61), *ængin* (23), *Engin*. — Undantag med *e*: *mællen* 59, 7 (rubr.), med *æ*: *inlændæs*, *læggiæs* 3 s, ppk (3), *nefnæs* 3 ppk, *utlændæs*, *æftær* (3). — *mællen* torde förklaras av sin förekomst i rubrik; kapitelöverskrifternas språk är, såsom även någon gång förut antytts, ej alltid uniformt med handskriftens språk i övrigt. Av skrivningarna med *æ* kunna *læggiæs* och *nefnæs* förklaras liksom *biþiæ* etc. eller bero på anslutning till den akt. formen; *-lændæs* kan vara influerat

¹ Till orden med *æ* i rotstavelsen ha i allmänhet även räknats ord med ett mer eller mindre sporadiskt förekommande *e*, växlande med *æ*, vare sig nu *e:æ* beror på en ljudlagsenlig utveckling *æ > e* eller *e* är att betrakta blott och bart som en ortografisk variant till *æ*. Jfr dock s. 203.

av *-lændæ*, som finns i *ut lændæ*, *utlændæ* 61, 9; 64, 7 och även skrives *-lænde* i *ut lænde* 62, 9; 63, 8-9, *vtlænde* 61, 8 (rubr., bis). *æftær* slutligen, som förekommer 4, 2; 5, 9 (rubr.); 17, 7, är att uppfatta som *yuær*, varom talades under I.

Efter *æ* i ord med kort rotstavelse och slutljudande ändelsevokal finnes *i* 35 ggr, t. ex. i *bæri* (6), *swæri* (3), *sæli* (10) osv., *e* 10 ggr, t. ex. i *bære* (2), *mæte*, *sæte* (3) osv., *æ* 18 ggr, t. ex. i *bæræ*, *kræuæ*, *skæræ*, *swæriæ* (3), *sæliæ* (6). Utav dessa 18 behöver emellertid flertalet ej förklaras genom antagande av en övergång *i* > *æ*, utan kan fattas såsom *bipia* etc.

Såsom slutljudande ändelsevokal i ord med lång rotstavelse däremot dominera, såsom nämnt, *e*, *æ* över *i*. Detta senare finnes 39 ggr, t. ex. i *brænni*, *frælsi* (2), *fæsti* (2), *hæfti*, *læggi* (3) osv., *e* 36 ggr, t. ex. i *gærþe* (5), *giærþe* subst., *gærþe* (2) verb, *hwærre*, *hænde* (2), *hænge*, *hæne* (henne) (4), *hæste*, *iærne* (2), *lægge* (2) osv., *æ* 64 ggr, t. ex. i *bi swærmæ*, *brungærþæ*, *buphælghæ*, *bætræ* (3), *bæthræ* *bæþræ* (3) osv. Beträffande denna kategori finns det måhända en svag möjlighet för att en föregående palatal kan ha inverkat konserverande på *i*. Av inalles 39 *i*-skrivningar stå 9, men av 36 *e* blott 3 och av 64 *æ* blott 9 efter föregående palatal konsonant. Härtill kommer, att av de 9 med *æ* 6 utgöras av *læggiæ*, *lægiæ*, vilka ju möjligen äro att förklara i enlighet med *bipia* etc. Något säkert stöd lämna emellertid ej de anförda siffrorna. För en särskild benägenhet för utveckling *i* > *e*, *æ* efter dental talar i varje fall ej håller fördelningen av ändelsevokalen. Av 39 *i*, 36 *e* och 64 *æ* möta efter dental resp. 27 *i*, 33 *e* och 51 *æ*. Med hänsyn till förhållandena efter *ä* är jag dock närmast benägen att tillskriva en föregående palatal konsonant en konserverande inverkan på *i*, om man nu överhuvudtaget för denna kategori skall förutsätta inverkan av en föregående konsonant.

Efter *ä* finnes, i ord med kort rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal, *i* 36 ggr, nämligen i *farin*, *takin* (11), *hærtakin*, *rantakin*, *takit* (19), *ran takit* (2), *warit*. En *æ*-skrivning finnes, nämligen *faræt*. Då av dessa 36 ggr de 34 utgöras av olika former av *takin*, alltså ord med föregående palatal konsonant, kunde det synas troligt, med hänsyn till *faræt*, att denna palatal har spelat någon roll. Ungefär likartade äro förhållandena i ord med lång rotstavelse och ej slutljudande än-

delsevokal: här finnas 15 *i*, nämligen i *fangit* (12), *fangin*, *haldin*, *haldit*, men *e* i *laghwæxen*, *æ* i *wæxæn*.

Gå vi till orden med slutljudande ändelsevokal, påträffas efter kort rotstavelse 75 *i*, nämligen i *arf taki*, *daghi*, *fari* (7), *fiati*, *grau*, *handtaki hand taki* (3), *hau* (15), *mantali*, *swari* (2), *taki* (41), *wari* (2), 37 *e*, t. ex. i *bane* (2), *daghe* (5), *fare* (8) osv., 46 *æ*, t. ex. i *banæ*, *bardaghæ*, *daghæ*, *faræ* (14) osv. Av dessa 75 *i* befinna sig 46 efter palatal konsonant, under det att dylik konsonant endast i 7 fall av de 37 *e*-skrivningarna och i 16 av de 46 *æ*-skrivningarna föregår ändelsevokalen. Härtill kommer, att av dessa sista 16 *æ*-skrivningar 9 utgöras av pres. konj. *takæ*, vilken ju ej nödvändigt behöver förutsätta en utveckling $i > e, æ$. Bortelimineras å ena sidan de övriga konj.-formerna, å andra sidan *takæ*, ställa sig siffrorna för *æ* såsom ändelsevokal så, att av inalles 9 *æ* stå 7 efter palatal, Proportionen blir då tydligen en annan, men å andra sidan bli siffrorna så små, att de förlora väsentlig betydelse.

Efter lång rotstavelse finna vi förhållandevis ännu flera *e*-, *æ*-former. *i* föreligger 54 ggr, t. ex. i *akri* (2), *alli* (9), *andri* (3), *banni* osv., *e* 127 ggr, t. ex. i *aftne* (6), *akre* (3), *alle*, *andre* (2), *arue* ds (2), *barme*, *barne* (4) osv., *æ* 58 ggr, t. ex. i *allæ* (5), *and-ræ* (3), *aruæ* ds, *aruæ* ns (3), *bannæ*, *barnæ*, *gangæ* (4) osv. I sista fallet förekomma 28 konjunktivformer. Någon inverkan av föregående palatal konsonant kan här ej spåras. Efter palatal stå av 54 *i* 6, av 127 *e* 14, av 58 *æ* 6. Avlägsnas i sista fallet konj.-formerna, bli siffrorna resp. 30 och 2.

III. Efter *ā*, *ā*, *e*, *o*, *ø* är övergången till *e*, *æ* nästan allmän. För vissa undantag och avvikelser redogöres efter varje särskild rotvokal.

Efter *ā* finnes *i* blott 2 ggr, nämligen i *ræti* ds KR 379, 1: *præli* ds 146, 1. Eljes finnes *e* 15 ggr, nämligen i *bæþe* (2), *læþe*, *næste* (3), *ræte* (7), *skære*, *præle*, *æ* 32 ggr, t. ex. i *bæþæ*, *-thæ* (4), *frændæ* (2), *hættæ* (2), *clæþæ*, *klæþæ* osv. Någon anledning att skilja mellan *ā*, som går tillbaka på äldre *ē*, och *æ*, som uppkommit genom *i*-omljud på *ā*, finnes ej. *e* finnes 8 ggr efter *ā* = äldre *ē*, *æ* 7 ggr.

Att benägenheten för *e*, *æ* i ändelsen ingalunda bör förklaras därmed, att hithörande ord samtliga ha lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal, framgår därav, att efter *ā* ett re-

lativt större antal *i*-skrivningar förelåg inom denna samma kategori. $\bar{e}$ och $\bar{a}$ kunna sålunda ej anses jämslådade med avseende på sin vokalharmoniska inverkan.

Efter $\bar{a}$ finnes, såsom slutljudande ändelsevokal, *e* 72 ggr, t. ex. i *atte* (13), *ate*, *bathe*, *-þe* (12), *hare*, *lane*, *lase* osv., $\bar{e}$ 24 ggr, t. ex. i *aghæ*, *attæ* (6), *bathæ*, *-þæ* (8), *latæ* (7) osv. Ett enda, dock väl blott skenbart, undantag finnes, nämligen *lati* 3 spk KR 377, 1. Säkerligen är *a* i detta fall kort, jfr Kock, Fsv. ljudl. II, 420 f., Ljudh. II § 436, Olson, Fragment LXVIII, LXXXIX, se även Tamm, Uppsalastudier 26, Olson, Ögl. ljudl. 88, Hultman, Häls.-l. 23 not 1. På ej slutljudande ändelsevokal finnas några få exempel. $\bar{e}$ står i *latæn*, *latæt* (2), i däremot i *latit*. Även här har tydligen skett övergång *i* > $\bar{e}$.

Att $\bar{a}$ haft en annan vokalharmonisk inverkan än $\bar{e}$ framgår, liksom i fråga om förhållandet mellan $\bar{e}$ och $\bar{a}$, av en jämförelse mellan ändelsevokalens gestaltning i kategorien »ord med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal» efter de båda vokalerna. Efter $\bar{e}$ finnes förhållandevis betydligt större antal *i* än efter $\bar{a}$.

Efter *e* finnes intet exempel med kort rotstavelse, försåvitt ej hit skall föras *sker* 3 spk 185, 6. Ordet kan dock även tänkas ha varit uttalat med $\bar{e}$ -ljud, och i varje fall kan ett uttal med $\bar{e}$ -ljud ha föranlett insättandet av *i* i ändelsen.

I ord med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal finnas 53 *e*, t. ex. i *burswene*, *eghne*, *E-*, *elde* (5), *eþe* (23), *flere* (6), *heste*¹ (2) osv., 8 $\bar{e}$, nämligen i *fleræ* (5), *repæ* ds, *retæ* 3 spreti (2). Ett, dock blott skenbart, undantag finnes: *presti* ds KR 376 not 36 (men *preste* 5, 9). Detta ord uttalades även med $\bar{e}$ i rotstavelsen, och det är detta $\bar{e}$ -ljud, som föranlett ändelsens *i*¹. I sluten stavelse påträffas 5 *i*, nämligen i *eghin* (2), *eghins*, *mislekin* (2). Därjämte ett $\bar{e}$ i *beþæs* 3 spk KR 359, 6. Det är tydligt, att det bevarade *i* beror dels på stavelsens slutenhet, dels på den föregående palatala konsonanten. $\bar{e}$ i *beþæs* kan naturligtvis bero på ljudlagsenlig utveckling *i* > $\bar{e}$ (resp. anslutning till motsvarande akt. form), men kan även förklaras som *bipia* etc.

Efter *o* finnes i ord med kort rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal 6 *e*, nämligen i *boret*, *frælsboren*, *stolet* (2), *þiufstolen*, *þiufstolet*, och 6 $\bar{e}$, nämligen i *frælsboræn*, *skoræt*, *soræt*, *stolæn*, *stolæt*, *þiufstolæt*. Intet undantag.

¹ Om övriga ord med växl. *e* : $\bar{e}$ i rotstavelsen se s. 200 not 1.

I ord med kort rotstavelse och slutljudande ändelsevokal finnas 123 *e*, nämligen i *fore* (119)¹, *lote* (2), *loue* (2), 28 *æ*, nämligen 27 ggr *foræ* och 1 gg *þolæ* 3 spk. Ett *i* finnes, nämligen *fori* 67, 7.

Efter *o* i ord med lång rotstavelse och ej slutljudande ändelsevokal påträffas *e* 1 gg, i *hogget*, *æ* 4 ggr, i *hoggæt*, *iorþe drotæn*, *iorþædrotæn*, *iorþædrotæns*. Två *i*-skrivningar föreligga, nämligen i *hoggin*, *kommit*. Den förra antyder, att slutet stavelse förmått alternativt bevara *i*, försåvitt detta föregåtts av palatal konsonant, ett förhållande, parallellt med det efter *e*. Den senare formen är influerad av det med *o* växlande *u* i detta verbs rotstavelse, jfr *kumit*, *cumit* 12, 5; 23, 4; 50, 3; 71, 10; 76, 1.

Efter *o* i ord med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal finnes *e* 61 ggr, t. ex. i *boþe*, *bole* (2), *bonde* (6), *husbonde*, *dome* (6), *fore* 3 spretk osv., *æ* 23 ggr, nämligen i *boþæ*, *bondæ* (5), *husbondæ*, *foræ* 3 spretk, *giorþæ* (8), *hoggæ* (2), *costæ*, *oxæ*, *siukdomæ*, *þokkæ* (2), och *i* 2 ggr, nämligen i *þokki* ns 201, 6; 201 not 26.

Slutligen ha vi orden med *ø* i rotstavelsen. Här finnas några få ord med kort rotstavelse, vilka uppvisa dels *e*, dels *æ* i ändelsen, nämligen *gøre* 3 spk, *gøræ* 3 s, ppk (4) och *spøræ* 3 ppk.

I långstaviga ord med ej slutljudande ändelsevokal finnes endast *æ*: *hætæs* 3 s, ppk (9), *øræs* (4). Återstå så orden med lång rotstavelse och slutljudande ändelsevokal: 102 *e*, däribland *bøte* (73), *døme* (4), *døþe*, *føre* osv., 69 *æ*, däribland *bøtæ* (29), *dømæ*, *døþæ* (3) osv., intet *i*. — Ej medräknat är *tuk fore* 3 spk 119, 2; 176, 4.

I enlighet med vad som anförts med hänsyn till förhållandena i R (s. 174) får det anses sannolikt, att *e* och *æ* avse en beteckning för ett och samma ljud, så beskaffat, att det kunde betecknas med båda bokstäverna, eller ock, att en ytterligare utveckling $e > æ$ försiggått. Särskilt det faktum, att *æ*-skrivningarna låta väl inpassa sig i förloppet av den utveckling, enligt vilken *i* blivit *e*, gör det sannolikt, att man ej bör uppfatta *æ*-skrivningarna såsom tillkomna genom en allmän utveckling av ändelsevokalerna till *æ*, till skillnad från den speciella utvecklingen $i > e$.

¹ Dessutom 1 gg i *føre* (= *fore*), se s. 135.

IV. Vid den i det föregående meddelade statistiska överblicken utelämnades vissa kategorier av ord, vilka här må upptagas till behandling.

Först och främst ha vi de singulara pres.-formerna i akt. Det visar sig, som ju också, i enlighet med vad som anförts i § 145, I med hänsyn till R, var att vänta, att *æ* finnes här i större utsträckning än vad som varit skäligt, om denna ordkategori följt de i det föregående uppställda reglerna. Anledningen härtill är redan förut omtalad: analogisk påverkan från de verbalformer, som hade enstavighetsakcentuering, varigenom den före *r* gående vokalen betraktades som svarabhaktivokal. Härigenom förklaras, att det är *æ* och ej *e*, som i regel möter i dessa former. Att *i* förefinnes jämte *æ* efter *i*, *u*, *y*, *æ* och *ä* hindrar naturligtvis ej antagandet av analogisk påverkan. Efter de andra rotvokalerna har ej blott detta analogiska inflytande ersatt *i* med *æ*, utan därjämte har här i regelbundet utvecklats till *e*, *æ*. — Ett bevis för att dessa former uppfattats såsom utgående på svarabhaktivokal + *r* ligger också däri, att de understundom, liksom orden med egentlig svarabhakti, skrivas med förkortningstecken för *ær*. Dessa former anges i det följande efter de övriga.

Efter *i* finnes kortvokaliskt 7 ggr *S-*, *sighir*, däremot *S-*, *sighær* (9), *Sjghær*, *sigher* samt *S-*, *sighær* (4)¹. Långstaviga äro med *i* *hittir* (14), med *æ* *hittær*, *M-*, *mistær* (4), *spillær*.

Efter *u* finnes endast 1 hithörande form, och denna med *i*, nämligen *fullir*.

Efter *y* finnas 4 med *i*, nämligen *Ryftir* (2) och *yrkir* (2), 9 med *æ*: *F-*, *fylghær* (4), *myndær* (4), *þykkær*. Liksom fallet är med *y*, föreligga med ett *æ* i rotstavelsen endast långstaviga former, av vilka 17 ha *i*, nämligen *fællir* (2), *Fæstir* (2), *hæftir*, *kiænnir* (6), *kænnir* (3), *stæfnir*, *S-*, *sæctir* (2), och 23 *æ*, nämligen *Ellær*, *æltær*, *Fællær*, *F-*, *fæstær* (3), *gærþær*, *Hændær*, *kiænnær* (6), *kænnær* (2), *mærkiær*, *S-*, *sæctær* (4). Dessutom *gærþær* 169, 6.

Med *ä* i rotstavelsen finnes endast ett hithörande ord, nämligen presens av verbet 'hava', som företer överraskande många

¹ Härvidlag är dock att märka, att verklig svarabhaktivokal kan föreligga i detta ord, se Noreen, Aschw. gr. § 553, 18 o. anm. 16, 17. Jfr § 157.

i-former: ej mindre än 115 ggr *hauir* 3 spi samt 1 gg samma form såsom 1 spi. *hauær* finns 3 ggr, *hawær* 1 gg.

Efter *æ* finnas endast *æ*-former, till antalet 19, nämligen *kiærær* (7), *kærær*, *mælær* (8), *næmær*, *S-*, *særær* (2). Troligen genom felskrivning står *mælæ* för *mælær* 65, 4 (R har på motsvarande ställe *mæl*).

Efter *e* finnas 2 former med *e*, *heter* och *Legher*¹, 5 med *æ*, *resær* och *U-*, *wetær* (4). Att *e* uppträder just här torde böra förstås som dittografi; dock bör anmärkas, att *e* finnes även och ej mindre än 4 ggr efter *ø*.

Efter denna sista stamvokal föreligga sålunda 38 *æ*-skrivningar: *bætær* (7), *førær* (4), *Føþær* (2), *gømær*, *køpær* (5), *løser* (2), *pløghær*, *skøtær* (4), *søkær* (6)², *S-*, *søkiær* (4), *søghær*, *Trostær*, samt de ovannämnda 4 *e*-skrivningarna, *fører*, *løser*, *søker* (2). Dessutom *Føþær* 93, 1, *søkær* 80, 8, *søghær* 105, 5.

Vi övergå till motsvarande passiva former: efter *i* *hittis* (2), efter *y* *þykkiaes*, efter *æ* *F-*, *fæstis* (3), *kiænnis* (2), *kænnis*, *sæctis* (2), efter *e* *B-*, *bepæs* (3), efter *ø* *køpæs*, *lønæs*, *løses*, *skotæs* och med *e* *bøtes*.

Med hänsyn till passivformerna är det sålunda blott en enda, som antyder, att desamma behandlats annorlunda än i överensstämmelse med de vanliga reglerna för utvecklingen av svagtonigt *i*, det är *þykkiaes*. Möjligen skulle denna form kunna tänkas bildad på annat sätt än genom analogisk påverkan från akt., jfr det ovan anförda *þykkær*. Man har då att tänka på den mängd av verb, i vilka pres. ind. och inf. ljudlagsenligt ha samma vokal, sålunda 1:sta konj:s verb och en stor del av 3:dje konj:s verb (*lønæ*, *lønæs*). I analogi härmed kan då *þykkiaes* tänkas vara bildat till *þykkiaæ*, varför särskilt *i*-inskottet talar. Jfr även s. 244.

Enligt Hultmans förut vid flera tillfällen berörda förklaring skulle ej blott nu behandlade verbalformer, utan även övriga mediopassiva former (jänte andra ord på samn. *R* och släktskapsorden, som strax nedan behandlas) ha erhållit samma ändelsevokalisation, som om ändelsevokalen varit slutljudande. I det föregående ha framdragits de skäl, som synas mig tala mot

¹ *weter* 101, 4 kan ej komma med i räkningen, jfr nämligen Schlyter s. 101 not 48.

² Dessutom 1 gg *søkær* 105, 7.

en dylik uppfattning. Här skall blott omnämnas ännu en sak. De övriga mediopassiva formerna (utom pres. ind.) äro följande: *af sighis* 3 spk, *skiftis* 3 spk (2), *skiftæs* 3 spk, *skiliæs* 3 spk (2), *sundis* 3 spreti, *læggæs* 3 s, ppk (3), *nefnæs* 3 ppk, *beþæs* 3 spk, *bætæs* 3 s, ppk (9). Av dessa kan *skiliæs* icke förklaras, om man endast tar sin tillflykt till Hultmans teori och icke vill tänka på analogiskt inflytande. Ty *i* övergår ej till *e*, *æ* efter ett föregående *i* i kort rotstavelse, även om ändelsevokalen är slutljudande. Men det är naturligtvis mest tilltalande att söka en gemensam förklaring för t. ex. *skiftæs* och *skiliæs*.

Vidare skola här omtalas pluraler på *r* och släktskapsorden. De förra representeras av *limmir*, *limmær*, *synir* (3), *samfyndær*, *skyldær*, *næfndær*, *sakær*¹, *husæ toftær*, *husa tofter*, *lotær* (4), *loter*, de senare av *systær* (3), *fapær*, *fathær* inalles 11 ggr, *aldæfapær* och *fathær* (4), *broþær*, *brothær* inalles 4 ggr och *broþær*, *brothær* inalles 4 ggr, *dottær* (5), *mopær*, *-thær* (4) och därjämte *mothær* (9).

Orden med *o* i rotstavelsen kunna under alla förhållanden på ljudlagsenlig väg ha fått *e*, *æ*. Vad som inom den förra kategorien skulle kunna tänkas tala för Hultmans teori, är motsättningen mellan det kortstaviga *synir* och de långstaviga *samfyndær*, *skyldær*. Dock får väl ej byggas för mycket på detta enstaka fall; jfr dessutom s. 165.

För det uteslutande förefintliga *ær* inom släktskapsorden är mer än en orsak tänkbar, jfr s. 169 f. och s. 175 och på dessa ställen cit. litt.

Svagtonigt *i* såsom slutvokal i trestaviga ord förhåller sig på ungefär enahanda sätt som i R. Då exemplen äro i stort sett desamma, behöva de här ej upprepas. I ord med *i* i mellanstavelse kvarstår alltid *i*, i ord med *u* växlar *e* med *i*, i ord med *a* eller *æ* i mellanstavelsen föreligger i regeln *e* eller *æ*, i blott i *sæctæþi* npm KR 374, 7; *wrakandis* 149, 4. Här är ock att nämna ett fyrstavigt ord med *i* i ändelsen, *annøthoghith* 48, 5-6, tydligen en analogiskt bildad form.

Starkare akcent än levis har legat på vissa avledningsändelser, desamma som nämnts vid behandlingen av R. Med hänsyn till avledningsändelsen *-ini* är att nämna, att en enda

¹ Dessutom 1 gg *sakæ* KR 372, 6.

gång, troligen genom dittografi, *i* blivit *y*, nämligen i *syskyni børnum* KR 366, 3. Eljes kvarstår överallt *i*. Någon vacklan visa, liksom i R, orden på urspr. *-likær*, *-lika*, i det att som regel *i* kvarstår, men en gång föreligger såsom *e*, nämligen i *lagh-leghæ* 74, 1.

De ord, vilka ingå som första led i sammansättning, uppvisa följande avvikelser från R. Endast *i* förekommer i *pingisdaghæ aftne* (2), *pinzgisdaghæ aftæn* osv. I stället för *syskini børnum* i R KR 11 (2 ggr) står i H *syskini børnum* 366, 2, *syskyni børnum* 366, 3. Efter *u* finnes *undærandæ* 68, 8, jfr *undir* 124, 8, *vndir* 171, 7. *undær* är väl här närmast att uppfatta som *æftær*, *yuær*. se ovan s. 199, 201. Omväxlande *i* och *æ* visar *brænnæ stuþ* (3), *brænni stuþ* (2). Om *brænnastuþ* se strax nedan. Endast *i* har *lækis gift* (4), *lægisgift* och likaså *ærchibiscop*, -s (5), vilket senare ord i R uppträder endast med *ærkæ*-, -e- som förra led. I H finnes dessutom *archi*- 10 ggr och *arche*- 2 ggr. *slæki*- uppträder 8 ggr med *i* i sammansättningarna *slækifriþu børnum*, *dottær*, *slækifrithu børn* (3)¹, *slækifrith børn*, *slækifriþubarn*, *slækifrithæ børnum*, med *e* i *slækefriþu barne*, *børnum* 2 ggr och med *æ* i *slækæfrithæ børnum*. I R finns ordet endast en gång och då under formen *slækefriþu dotær*.

Hos de artikulerade formerna i denna hs. (jfr med hänsyn till R s. 178) föreligger *e*, *æ* i något större utsträckning än vad de i det föregående givna reglerna för fördelningen av *i* och *e*, *æ* giva vid handen.

Felaktiga ändelsevokaler äro insatta i följande fall:

a i *bondan* ns 120, 6 osv. 10 ggr; *brænnastuþ* 197, 1-2; *hæræþa* ds 133, 4; *lata* 3 spk 144, 7; 175, 8; *liggia* 3 ppk 54, 8; *standa* 3 spk 137, 4.

u i *fap̃ur*, *fathur* ns 15, 8; 16, 7 osv. 8 ggr, *moþor fap̃ur* ns 43, 6; *muhu* 3 spk 89, 7; 173, 2; KR 358, 3; *sculu* 3 spk 212, 4; *witnu* ds 126 not 40; *þingu* ds 133 not 33.

o i *dottor* ns 27, 2; *æruaþo* ds KR 361 not 18.

Beträffande det felaktigt insatta *a* har man givetvis att tänka på den sammanblandning av urspr. *i* och urspr. *a*, som möjliggjorts genom bådass partiella utveckling till *æ*, jfr s. 174 not 1. Denna synpunkt bör kanske framför allt anläggas i fråga om konj.-formerna; med dessa äro att jämföra konj.-formerna *bipia*

¹ En gång genom felskrivning *sbæki*- 49 not 81.

etc., om vilkas förklaring se ovan. *bondan* såsom nom. sing. synes närmast bero på formöverföring, under det att *hæræþa* väl är skrivfel. Med hänsyn till *u* i *faþur*, *o* i *dottor* må hänvisas till det likartade förhållandet med släktskapsorden i R, vilket behandlats s. 175. Subst. *witnu*, *þingu* och *æruaþo* ha fått *u*, resp. *o* genom tillfällig påverkan från den adjektiviska böjningen, jfr 126. 2-3: *ængu witnu*, KR 361, 1: *æruaþo sino*.

På något sammanfall av *i* och *u* tyda sålunda ej de felaktigt insatta *u* och *o* för väntat *i* (*e, æ*).

Svagtonigt *u*.

151. Det svagtoniga *u* företrädes, med *i* följande § nämnda undantag, dels av *u*, dels av *o*, fördelade sålunda, att efter *i*, *u*, *y*, *æ*, *ǣ* i regeln står *u*. efter *ā*. *e*, *o*, *ø* står *o*. — Dock kvarstår i vanliga fall *u* framför *m*.

Exempel:

Efter *i*: *fingu* (4), *hinu* (2), *innu*, *kiltu*, *kirkiu* (16), *litlu*, *sinu* (25), *skiftu* 3 ppreti, *sliku*, *þriþiu*¹, *witu* (4). — Undantag: *sino* dsn KR 361, 1. — *-um* i *fiskum*, *-cum* (3), *hinum* (24) osv.

Efter *u*: *brunnu* as, *kunu* g,d,as (27), np 27, 7, *kunur* np 28, 11, *athul*, *apulkunu* (2), *fræn-*, *frænd kunu* (3), *huskunu*, *mughu* (18), *skulu sculu* (31), *tiughu* (3), *tiuku*, *firi-*, *fyrítiughu* (12), *tungu*, *uku* (2). — *-um* i *diurum*, *fughlum*, *fullum* osv.

Efter *y*: *mylnu* (3). — *-um* i *tyltum* (6), *ulytum* (2), *yngrum*.

Efter *ǣ*: *fæstu*, *mariaæ mæssu*, *skiæppu*, *-r* (2), *Snæru*, *stæfnu* (7), *kirkiu stæfnu*, *laghstæfnu* (5), *malstæfnu*, *stefnu* (2), *laghstefnu* (3), *sæghu*, *ængu* (2). — Undantag: *garþ fæsto* as 187, 6; *ægho* 3 ppi 17, 4 osv. 13 ggr. — *-um* i *forældrum*, *frælsu*, *hwærium* (5) osv. 26 ggr i 10 ord. Undantag utgör *næfndom* 4, 4; 99, 3; KR 362, 7, *næfdom* KR 364, 2. I detta ord finnes endast *-om*.

Efter *ā*: *mæltu* 3 ppreti, *rætu* dsn (2). — Undantag: *siaxærþo* dsn 148, 1. — *-um* i *frændum* (7), *clæpum*, *manwætum*, *næstum*, *rætum* (5). Däremot *-om* i *frændom* 39, 6; 110, 6-7.

¹ R har på motsvarande ställe *þriþia* KR 21. Jfr *þriþia* asf 161, 3 = R 9, 19 *þriþia*. Angående ordets böjning hänvisas till Noreen, Aschw. gr. § 491 anm. 1.

Efter *ǣ*: *allu* (3), *allugatu*, *andru* (8), *annur* (11), *axul* (2), *fathur*, *-þur* (17), *faþur faþur*, *fiatur*, *gatu*, *halw dsn* (4), *iathurs*, *-þurs* (3), *salu* (2), *saþul*, *siangu* (4). — Undantag: *fasto ds* KR 370, 7; *marco ds* 79, 5 osv. 8 ggr. — *-um* i *akrum* (6), *allum* (22), *andrum* (40) osv.

Härefter följa de rotvokaler, som regelbundet fordra *o* i ändelsen, sålunda:

Efter *ā*: *atto*, *baro*, *sato*, *saþo*, *waro* (5), *agho*. — Undantag: *gauu* 3 ppreti KR 378, 1. — *-um* i *baþum* (3), *hanum* (c. 100), *natum*, *Uapnum*, *full-* (= *fulk-*) *wapnum*. 1 gg finnes *-om* i *batom* 96, 7.

Efter *e*: *eghno* (6), *eno* (3), *legho*. — *-um* i *eghnum*, *enum*, *flerum*.

Efter *o*: *giorþo*, *hioggo*, *hioldo*, *hiortho*, *H-*, *horo* (4), *iortho*, *-þo* (12), *kono*, *moþor* (2), *mothor mothor*, *soro* (2), *þoro*¹ 3ppi 56, 7. — Undantag: *konu* (5), *athul-*, *aþulkonu* (3), *frænkonu*, *huskonu*. — *-um* i *botum* (9), *lytis botum*, *manbotum*, *flotum*, *horsum*, *Stothhorsum* osv. Undantagsvis förekommer *-om* i *brokom* 85, 5.

Efter *ø*: *a høro* (2), *a hørþo*, *dæmdo*, *friþlæso* (2), *gøro*, *gartho*, *øghon*. — *-um* i *børnum* 7, 8; 16, 1 osv., *dæþum*, *udæþum*, *gønum* (3) osv. Särskilt må anmärkas *lændum* KR 365, 6, jfr s. 181.

Den vokalharmoniska fördelningen är sålunda påtaglig, även om vissa undantag finnas. Det bör anmärkas, att några av dessa äro gemensamma med R. Med hänsyn till *ægho* och *marco* se s. 180, till *gauu* se s. 181 f. Att *konu* oregelmässigt uppträder med *u* är tydligen beroende på inflytande från *kunu*.

De ord, vilka ingå som första led i sammansättning, överensstämma väsentligen med dem i R. — Bland trestavingar märkas *høfþaþu* 3 ppreti 59, 3 och *kallæþu* 3 ppreti 58, 9, vilka båda saknas i R.

Starkare betoning än levis har vilat på vissa avledningsändelser och slutstavelser, för vilka hänvisas till behandlingen av R s. 182 f.

152. Liksom i R förekommer här — i något större utsträckning än i nämnda hs. — en del fall med *æ(e)* för

¹ Formen är tydligen en analogibildning efter pret.-pres., väl närmast *þurwa*. Om sammanblandningen mellan *þora* och *þurwa* yttrar sig redan Lund i Ordforråd 148; se även Vilh. Andersen i Festskr. t. Thomsen 266. Jfr att i cod. C står *thuru*, Schlyter s. 56 not 58.

urspr. *u*, vilka, åtminstone delvis, antyda en försvagning av *u* till *æ*.

Efter *i*: *innæ* ap 62, 6 (= R 4, 11).

Efter *u*: *athulkunæ* gs 46, 1 (R lakun); *fuldæ* 3 ppreti 102, 5 (R lakun); *sculæ* 68 not 11 (R lakun).

Efter *y*: *systær* a, ds 28, 7 (= R 2, 8); KR 366, 2 (R *systur*).

Efter *æ*: *rætæ* dsn 71, 11 (R lakun); 126, 8 (R *rætu*); *laghstæfnæ* ds 169, 6 (R *lahstæfnu*), *gatu stæfnæ* a, ds 72, 8 (R lakun); 135, 7 (R *gatustæfnu*).

Efter *a*: *annær* n, asf, apn 3, 7; 21, 4; 141, 5 (R *annur* resp. 1, 1, 25; 7, 16); 56 not 65 (R *andræ* 4, 7); 93, 1 (R *annur*); *fathær*, *fapær* ds 18, 3 (= R 1, 20); KR 366, 1 (R *fæpær*)¹; *hafpæ* 3 ppreti 100, 1 (R *hafpu*); *halwæ* dsn 19, 4, 7 (R *halfu*); *waræ* 3 ppreti 51, 1 (R *uaro*); *wasbaræ* gs 117, 1 (R *baræ*).

Efter *e*: *eghnæ* dsn 64, 9 (R lakun); *skene* gs 87, 9 (R *skenæ*).

Efter *o*: *apulkonæ*, *athulkonæ* gs 47, 4, 6; 49, 2 (R lakun); *bropær* a, ds 195, 5-6 (= R 13, 6); KR 366, 2 (R *broþor*)², *fapur bropær* as 195, 6 (= R 13, 6), *moþær bropær* as 195, 6-7 (R *moþor-bropær*); *dottær* as 19, 3 (R *døtær*); 20, 4; 27, 1; 140, 5, 7 (R på samtliga ställen *dotær*), *sløkifriþu dottær* as 194, 7 (R *sløkefriþu dotær*); *giorpæ* 3 ppreti 99, 6 (= R 5, 29); *moþær* as 5, 9 (rubr.); 6, 3 (R *moþor*); 47, 1, 8 (R lakun); KR 366, 2 (R *moþor*), *mothær* d, as 18, 8 (R *moþær*); 28, 7 (R *moþur*)³, *guthmoþær* as 5, 2-3 (R *gupmoþur*).

Efter *ø*: *dømde* 3 ppreti 206, 8 (R *dømdo*); *ræt løæ*, *rætløæ* as 18, 1-2 (= R 1, 19); 60, 9 (R *rætløso*).

Det är av ett visst intresse att konstatera, att de flesta ord, i vilka *u* ersatts av *æ*, äro gemensamma för R och H, vilket väl får anses som vittnesbörd om hss:s nära samband med varandra, särskilt då gemensamheten gäller de ord, där en verklig försvagning av ändelsevokalen måste anses föreligga. Ty att i vissa av de uppräknade orden en blott analogisk ombildning föreligger, får anses som givet. De flesta av dem ha behandlats vid granskningen av R, § 147, vartill hänvisas. Här kan till-

¹ Dessutom med förkortningstecken *fapær* d, as 6, 6 (rubr.); 7, 2 (R *fapær*), *fathær* as 47, 7 (R lakun), *guthfathær* as 5, 2 (R *gupfapær*).

² Dessutom med förkortningstecken *brothær* as 28, 7 (R *broþær*).

³ Dessutom med förkortningstecken *mothær* gs 4, 3 (R *moþor*), as 28, 8 (R *moþur*), ds 44, 6, 7 (R lakun).

läggas, att man möjligen för 3 ppreti kan tänka på formöverföring från sing. Detta gäller alltså formerna *fuldæ*, *hafþæ*, *giorþæ*, *dæmde*, jfr Noreen, Aschw. gr. § 563 anm. 6 o. där cit. litt.¹ *waræ* vore då en analogibildning efter dessa andra pret.-former. — *sculæ* återigen kan vara en ombildning av *sculu* > [*scula*] *sculæ* efter mönstret av de vaul. pres. plur.-formerna på [a]æ. Jfr Noreen, Aschw. gr. § 556 anm. 3. Slutligen kan man för *-læsæ* tänka på en bildning, motsvarande isl. *-leysi*, jfr härom Kock i Ark. 8, 387 f. Häremot talar dock R:s *-læso*, jfr även Hultman, Häls.-l. 168.

Till de nu anförda orden komma följande trestavingar: *unnøþoghæ* dsn 111, 10 (R lakun); *pianastæ* as KR 376, 4, 6 (R *pianæstæ*, -e); *witnæþe* 3 ppreti 202, 5 (R *uitnæþo*). Det senare är att jämföra med de förut omtalade pret.-formerna. För *pianastæ* har man möjligen att tänka på dess främmande ursprung.

Följande ord, vilka ingå såsom första led i sammansättning, ha ändelsens *u* försvagat till *æ*: *sløkifrithæ børnum* 46, 8—47, 1, *sløkæfrithæ børnum* 46, 8 (R i båda fallen lakun); *systær søn* 28, 10 (R *systær sun*)²; *wærælzskæt* 75, 2³ (R, lakun); *leg hæ hionæ* 140, 8 (R *leho hionæ*); *møþær broþær* 195, 6-7 (R *møþorbroþær*), *mothær fathær* 28, 8 (R lakun)⁴.

Felaktigt insatt ändelsevokal föreligger endast i tre fall, nämligen *fingi* 3 ppreti 196 not 31; 197 not 78 och *kuni* 5 not 84. Det sista är alldeles tydligt skrivfel, tillkommet genom inflytande från det föregående *manni* i uttrycket: *af andrum manni ællær af kuni*. Även för *fingi* kan väl skrivfel, närmast dittografi, antagas.

¹ I H föreligga f. ö. en del fall av inkongruens mellan subj. o. pred., så att vid pluralt subj. följande sing. verbalformer användas: 23, 7 (*warthær barnmynd ællær arfbet*, även i R 2, 1, på två ställen); 47, 5 (*all þe børn siþan warþær aflath*); 50, 5 (*Er mangh børn*); 52, 2 (*kiærær summe grannæ*); 103, 5-6 (*fyritiughu marc star æftir*); 103, 6 (*swa ær logh*); 110, 1-2 (*warþær lyti. bætæ þem*).

² Dessutom med förkortningstecken *søstær dottær* 28, 10 (R *systær dotær*).

³ Däremot *wærulzskæt* 74, 9 (2 ggr); æ kan dock även fattas annorlunda, se Kock, Uml. u. Brech. 66 f.

⁴ Dessutom med förkortningstecken *mothær systær* 28, 9-10 (R *møþær systær*), *mothær møþær* 43, 1 not 3 (R lakun), *mothær mothær* 28, 8-9 (R lakun), *mothær brothær* 28, 9 (R lakun). Därjämte *fathær systær* 28, 9 (R lakun); *brothær sun* 28, 10 (R *broþær sun*); *broþær sun* 83, 4-5 (R *broþær sun*), *brothær dottær* 28, 10 (R *broþær dotær*).

3 ppi av verbet 'vara', som vanligen uppträder under formen *æræ*, men även har biformerna *Eræ*, *aræ* (se ovan §§ 90, 103 anm.), *æra* 43, 3; 62 not 60, kan utgå från en form med *u*, försvagat till *æ* på grund av fullständig akcentlöshet, men även ha ett från övriga verbs presensformer analogiskt infört *æ*. Jfr s. 184.

B. Vokalbortfall.

Cod. Run.

153. En obetonad vokal har i ställning omedelbart efter en starkare betonavokal bortfallit.

Jfr Kock, Skand. Arch. I, 38 ff., Noreen, Aschw. gr. § 154 och framför allt Hultman, Häls.-l. 175 ff., Noreen, GgPh³ 4 § 167, Olson i Festskr. t. Söderwall 88 ff.

Exempel:

ble as 13, 1; *bo* 3 ppi 4, 1, 6; 9, 19; *lanbo* d,a,us 17, 3 (5 ggr) osv. 15 ggr; *by*¹ gs 7, 2 (3 ggr); 10, 2; *dynde*² as 9, 12; *fa* 3 s, ppk 2, 16; 5, 7 osv. 10 ggr; *fly* 3 spk 13, 3; *husfrø* gs 7, 6; *ni*³ 5, 21 osv. 5 ggr; *se* inf. 2, 16, *til se* inf. 1, 1; *se* 3 s, ppk (av 'vara') 2, 14; KR 4; 10; 11 (2 ggr); 13; *tinde*, -æ⁴ a, ds KR 23; 24; 25; *pre* n,af, am 1, 19; 2, 3, 5, 13 (2 ggr) osv. 62 ggr. — Slutligen äro att nämna de artikulerade formerna *fæt* as 9, 4, 8, 9; *træt* as 11, 12.

154. Genom synkope bortfaller en obetonad vokal i en av två på varandra följande infortisbetonade stavelser, vilken står omedelbart före eller efter en stavelse med starkare akcent.

Se Kock, Språkh. 54 ff., Noreen, Aschw. gr. § 156, Hultman, Häls.-l. 178 och f. ö. Noreen, GgPh³ 4 § 166 och där cit. litt.

¹ Jfr Hultman, Häls.-l. 175 not 2.

² Till bildningen jfr Falk-Torp, Et. W. 171, betr. akcentueringen Hultman, Häls.-l. 175 not 3.

³ Jfr Noreen, GgPh³ 4 § 226, det är dock tydligen obehövt att skilja den fda. från den allmänna fsv. formen.

⁴ Någon anledning att med Noreen, Ark. 3, 26 not 1 antaga suffix-avljud *ind:und* för fsk. *tindæ*, jämfört med fsv. *tiundi*, synes mig ej föreligga; annorlunda Aschw. gr. § 492 anm. 3, Kock, Ljudh. I § 21. Jfr föreg. not.

Exempel på denna synkoperingslag erbjuder

huilkit, huilkæ 1, 4; 9, 9.

Hit hör troligen även *ællær* 1, 3, 4 (3 ggr) osv. c. 270 ggr (om *ellær* 17, 1 jfr inledn. § 6). Till omedelbar jämförelse meddelas här även formerna i H: *ællær* 5, 5, 11 (2 ggr); 6, 3 osv. 123 ggr, *ællær* 8, 8; 9, 2; 12, 5 osv. 197 ggr, *ællær* 69, 6; 72, 2 (2 ggr); 77, 1; 79, 5 osv. 9 ggr, *ællr* 78, 5, 6; 79, 3, 6 osv. 19 ggr, *ællar* 18, 6, *ællæ* 27, 3, *allær* 12, 1; 41, 8.

Vore nämligen ultimas vokal i *ællær* osv. den direkta fortsättningen av *a* i samn. **ællar* (och ej att fatta som svarabhakti-vokal), skulle man enl. § 201, B ha väntat *r*-lösa former, jfr Hultman, Häls.-l. 179 not 3. Under sådana förhållanden får det även anses tvivelaktigt, huruvida *ællar* omedelbart återgår på den urspr. formen, vilken däremot kan föreligga i det enstaka *ællæ*. Med hänsyn till dubbelformer av detta ord dels med svarabhakti, dels med bevarad ändelsevokal jfr även Tamm i Uppsalastudier 28, Olson, Fragment LXXXVII f. Till utredningen av ordet 'eller' har särskilt Kock bidragit i Ark. 28, 170 ff., särsk. 184, 186 ff. (jfr även på dessa ställen cit. litt.). Det framgår av Kocks utredning, att *ællær* etc. kunnat uppstå även på annat sätt än genom synkopering av *a* i ett samn. **ællar*. — Om *ællr* se nedan s. 218.

Cod. Holm. B 76.

155. Cod. H föranleder endast följande anmärkningar utöver vad i det föregående anförts. Såsom nytt ex. till regeln i § 154 tillkommer här *antwigia* KR 369, 4, se Kock, Språkh. 62, samt väl även *Sac søkiær* ns 135, 1 (däremot *sac søkiæræ* ds 191, 5), annorlunda Såby, Blandinger I, 24. Mera ovissa äro däremot *bardagh* ds KR 366, 1 (men *bardaghæ* a, ns 87, 8 osv. 4 ggr); *annøpogh* asm 94, 3 (men *annøpoghan*, -æ, -om, -on 114, 1 osv. 5 ggr).

C. Svarabhakti.

Cod. Run.

156. Svarabhakti inträder mellan utljudande *r* och föregående konsonant, undantagsvis även mellan utljudande *n* och föregående konsonant.

Svarabhaktivokalen tecknas merendels æ. — Exempel:

3 spi av verb: *akær* 8, 1; 9, 17; *bitær* 11, 11; *biufær* 7, 11, 12; 17, 8; *bristær* 7, 11 (2 ggr); *brytær* 8, 2 osv. 10 ggr; *brændær* 7, 9 (skrivet *brærdær*), 9, 19 osv. 7 ggr; *dræpær* 2, 15; 5, 20; 7, 19 osv. 11 ggr, osv. Inalles förekomma med æ som svarabhaktivokal 200 hithörande former av 33 verb.

Subst.: *kostær* ns 7, 1; *rætær*¹ ns KR 1; *piufær* ns 7, 9 (3 ggr), 10, 20. — *akær* as 4, 11 (2 ggr) osv. 7 ggr, *akær friþ*, *giald*, *gærþæ*, *spial* 9, 15, 2, 18, 2 (2 ggr), 3; *bulstær* (skrivet *bultær*) as 13, 1; *fiŋgær* as 5, 12 (3 ggr); *fæþær* ds KR 11; *klostær* as 2, 10, 11; *timær* as 11, 18. — *bøndær* n, ap KR 2; 3 (2 ggr); 23; 25; *bøtær* a, np 3, 22; 5, 9 (2 ggr) osv. 15 ggr, *munbøtær*, *man bøtær* ap 5, 10 (4 ggr), 12, 19, *þokka bøtær* ap 5, 20; 9, 7 (2 ggr); *døtær*, *døttær* n, ap 1, 22, 23; *frændær* n, ap 1, 1, 2 osv. 15 ggr; *føtær* ap 5, 10; *hændær* ap 2, 9, 13 osv. 8 ggr; *nytær* ap 11, 11; *nætær* ap KR 2; *uintær* ap 3, 2².

Adj. (och particip) i nsm: *aldær* 2, 4; 9, 20; *barnmyndær* 1, 8; *bøttær* 5, 9; *døþær* 1, 10, 12; *fætøkær* 2, 13; *gøþær* 15, 6; *harþær* KR 1; *hælæhær* 7, 16; *kraffþær* 14, 4; *kuikær* 2, 10; 7, 7; *kuiþæ fuldær* 2, 10; *lahæþær* 4, 1; *lytær* 5, 11; *rætær* 2, 7 osv. 4 ggr; *sandær* 5, 28; 7, 13; *sattær* KR 1; *siukær* 2, 10; 7, 10, *usiukær* 7, 10; *skyldær* 15, 4; KR 11, *uskyldær* 5, 28; *sotær* 1, 14; 7, 9; KR 21; *stæfndær* 7, 10; *sæktæþær* 7, 12 osv. 6 ggr; *tøkær* 7, 6; *ufældær* KR 11; *ugildær* 13, 2; *up hæhdær* 14, 5. Härtill *sialfær* nsm 1, 14; 2, 18; 4, 11 osv. 14 ggr.

Partiklar: *aftær* 1, 19; KR 8; *atær* 1, 11, 13 (2 ggr) osv. 39 ggr; *hældær* 1, 18 osv. 15 ggr, *hællær* 2, 10; *længær* 1, 4; 5, 9 osv. 5 ggr; *niþær* 4, 11; 5, 15; 12, 4; *sundær* KR 10; *sændær* KR 20; *uiþær* 1, 5, 6 osv. 95 ggr. Om *ællær* se ovan § 154.

Framför *n* föreligger svarabhakti i *uapæn* np 5, 23. Märk däremot *uapn* ap 5, 28 (5 ggr), 24; *kirkiu sokn* KR 5; 9 osv. 6 ggr; *uatn* 12, 1, 3. Säkerligen ej hithörande är *egen* ds 1, 1, jfr *egn* 1, 1, *ehn* 1, 15; 2, 13 (2 ggr) osv. 9 ggr. Stället är nämligen korrumperat, se särskilt Schlyter s. 3 not 10.

Endast 1 gg förekommer sås. svarabhaktivokal *e*, nämligen i *kumber* 3 spi 13, 2 (*kumbær* 17 ggr). — *a* förekommer såsom

¹ Denna form är dock troligen tillkommen genom felskrivning, se Schlyter s. 357 not 15. I H står *rætæn*.

² Däremot *uintre* ap KR 16. Om ordets böjning se Noreen, Aschw. gr. § 383 anm. 3, § 432.

beteckning för svarabhakti i *akar* 3 spi 11, 11 (-*ær* 8, 1; 9, 17); *takar* 3 spi 9, 1; 11, 14 (-*ær* 2, 5; 6, 12 osv. 6 ggr). Härtill ev. *sihar* 3 spi 9, 7; överallt annorstädes *sihir* 1, 1, 2, 18 osv. 18 ggr¹. — I *uarþar* 3 spi 1, 4 har näst sista runan förändrats från *æ* till *a* genom radering, jfr inl. § 6. Förhållandet är sålunda jämförligt med det vid *sitta*, *bægja* osv., jfr ovan s. 151 samt inl. § 6.

Beträffande de tre första skrivningarna med *a* kunde det tänkas, att rotstavelens *a* föranlett *a* såsom svarabhaktivokal, jfr härom följande §. Men det är att beakta, att samtliga tre fallen äro till finnandes i hs:s senare hälft, där ju, såsom i § 143 f. påvisats, äldre svagtonigt *a* i relativt stor utsträckning företrädes av *a*. Det torde sålunda ej vara alldeles uteslutet, att de ifrågavarande *a*-skrivningarna helt enkelt böra fattas sålunda, att skrivaren för ett äldre *æ* insatt *a*, i den tron, att detta vore det ursprungliga, liksom han säkerligen någon gång gjort i fråga om svagtonigt *a*, då ett *æ*, *y* eller *ø* stod i rotstavelen, jfr s. 157.

Mera svårförklarligt är *sihar* 9, 7, såvida ej skrivfel får antagas. Det i övrigt brukliga *sihir* svarar tydligen till det fsv. *sighir*, fisl. *segir*, se Noreen, Aschw. gr. § 553, 13 o. anm. 17, och har sålunda ej svarabhaktivokal. I detta sammanhang kan påpekas, att det urspr. *sihir* 3, 6 av senare hand förändrats till *sigar*, se Schlyter s. 38 not 65. Här föreligger möjligen ett misslyckat arkaiserande försök; samma synpunkt kan möjligen anläggas i fråga om det anförda *sihar*.

i såsom svarabhaktivokal påträffas 1 gg i ordet *uipir* 1, 23 (däremot *uipær* 95 ggr). Troligen föreligger väl här dittografi, så mycket mera lättförklarlig, om man får antaga, att talspråket hade en form med framför *r* bortfallet *ä* och med en övergång *i* > *e*, se ovan § 86. Möjligheten av en dialektform är emellertid ej utesluten, se nästa §. — Ursprungligen har väl svarabhakti förelegat även i *ryfir* 3 spi 7, 12². Möjligen har här en övergång skett till de långstaviga *ia*-verbens presensböjning, kanske under påverkan av ett *ryftir*, som dock 7, 19 föreligger såsom *ryftær*. En dylik ombildning vore alltså diametralt motsatt den förut behandlade, enligt vilken presensformerna på *-ir* (och *-ar*) anslutit sig till verbalformerna med svarabhakti. För dylik öm-

¹ Om ordets utseende 1, 1 jfr dock inl. § 6.

² Machule 45 not 2 uppfattar dock denna form såsom felskriven för *ryftir*.

sesidig påverkan redogöres hos Kock, Akc. I, 92 ff., för da. särskilt 95 f.

Det kan i detta sammanhang omnämnas, att i vissa andra fda. dial. svarabhakti inträtt i större omfattning än i den dial., som representeras av den här undersökta hs. Se sålunda Boysen, Voc. d. JL 63, Lis Jacobsen, Studier I, 73, Brøndum-Nielsen, Dyrerim XI not 4, Noreen, GgPh⁸ 4 § 165. Framför *l* har sålunda ej svarabhakti inträtt i *nahl* 1, 2; däremot i den av Boysen undersökta hs. till JL *naghæl* (Boysen anf. arb. 63).

Cod. Holm. B 76.

157. I H har ävenledes svarabhakti inträtt mellan utljudande *r* och föregående konsonant; däremot ej mellan utljudande *n* och föregående konsonant.

Svarabhaktivokalen tecknas liksom i R merendels med *a*. Dock finnas här flera undantag än i nämnda hs. Därjämte är att märka, att ett slutljudande *-ær* understundom återges med förkortningstecken.

Med utskrivet *-ær* förekomma av 33 verb 203 former i 3 spi. Verben äro i stort sett desamma som i R, varifrån exempel anförts i föregående §. Det kan anmärkas, att hit förts även *sighær*, *Sighær* 16, 5; 71, 5; 74, 8; 91, 2; 127, 3; 148, 2; 153, 1; 177, 1; 203, 4, *Sjghær* 4, 2. Däremot *S-*, *sighir* 159, 5; 177, 7 osv. 7 ggr; om andra presensformer av detta verb se strax nedan och jfr s. 205. — Med förkortningstecken för *-ær* återfinnas däremot följande hithörande former: *dughær* 63, 5; *raþær* 98, 4; *riþær* 185, 1; *S-*, *sighær* 96, 2; 103, 3, 4; 153, 2; *warþær*, *Uarthær* osv. 5, 3; 21, 5; 23, 7; 29, 6; 30, 7; 34, 5; 69, 6; 78, 3; 80, 7 osv. inalles 48 ggr¹.

Med utskrivet *-ær* förekomma ungefär samma subst. som i R. Att för R:s *rætær* KR 1 i H står *rætæn*, är redan anmärkt. *fæþær* i R, KR 11, är utbytt mot *fapær* KR 366, 1. Däremot har även cod. AM 37, 4:to *fæþær*, se Schlyter s. 366 not 7. Därsammastädes upplyses, att andra hss. ha *fapur*, varjämte en

¹ Av dessa verb förekomma med utskrivet *-ær* *riþær* 6 ggr, *sighær* osv. 10 ggr (se ovan), *warþær* osv. 36 ggr.

har *færdh*, en felskrivning, som erinrar om Flensburghs:s till JL, se Dahlerup i Tff 3R 17, 41 f., jfr ovan s. 175. I st. f. *timær* R 11, 13 står *Timbri* 185, 9, troligen genom skrivfel. *wintær* ap står här både 36, 3 och KR 371, 7. Därjämte tillkommer här ännu ett subst., nämligen *fostær løn* 44, 7, där R har *lakun*. — Med förkortningstecken för *-ær* finnas blott *akær* as 64, 4; *hændær* 40, 6.

Med hänsyn till adj. och part. i nsm äro att påpeka några ord, som saknas i R: *barþær* 109, 4-5; *bol fastær* 102, 4; *kunnær*, *kundær*, *ukundær* 76, 9; 78, 4, 5; *saldær* 114, 2; *warþær* (av *wæriæ*) 74, 5. Vidare kan anmärkas, att i st. f. *kraþær* R 14, 4 har H *kiærþær* 198 not 6 samt att, tydligen på grund av skrivfel, 127 not 85 står *rætæræ* för *rætær*. — Med förkortningstecken för *-ær* finnas inom denna grupp: *døthær* 11, 6 (däremot *døþær* 13, 6; 46 not 72); *sæctathær*, *sæctapþær*, *-æþær* 58, 3; 78, 7; 113, 3-4; KR 377, 8 (däremot *sæctæþær*, *-aþær*, *sactapþær* 78, 3; 136, 3-4 osv. 6 ggr); *warþær* 81, 3 (däremot *warþær* 74, 5).

Av partiklarna förekomma följande med blott förkortningstecken för *-ær*: *neþær* 63, 6, *niþær* 88, 8 (men *niþær* 188, 5); *weþær* 127, 1, *wiþær*, *withær*, *uithær* 6, 8; 9, 5; 12, 3; 15, 9 osv. 74 ggr (men *withær*, *wiþær* 8, 1-2; 29, 2; 30, 2 osv. 38 ggr¹). — Om *ællær* osv. se § 154; med hänsyn till skrivningen *ællr* jfr Kock, Fsv. ljudl. II, 294, Ark. 28, 188 f.

I vissa fall föreligger annan svarabhaktivokal än *æ*, nämligen dels *a*, dels *i*, dels *e*. *a* är svarabhaktivokal inom första gruppen i orden: *Dræpar* 110, 6 (*-ær* 9 ggr); *Gitar* 67, 4 (*-ær* 8 ggr); *cumbar* 64, 5 (*-ær* 29 ggr), *Sætar* 74, 7 (*-ær* 2 ggr); inom andra gruppen i *þiufar* 146, 4 (*-ær* 4 ggr), *akar spial*, *spiall* 151, 6; 152, 2, 3 (*-ær* 11 ggr, med förkortningstecken 1 gg); inom tredje gruppen i *sialuar* 148, 6; 155, 11 (*sialuær* 3 ggr, *siæluær* 2 ggr); inom fjärde gruppen i *atar* 155, 4; KR 368, 2 (*-ær* 47 ggr). Om *ællar* se § 154.

i finnes som svarabhaktivokal i *D-*, *dræpir* 81, 8; 112, 4; *giuir* 112, 1 (*-ær* 6 ggr); *liggir* KR 363, 3 (*-ær* 3 ggr); *takir* 31, 3; 34, 1; 47, 7, 9; 49, 6 (*-ær* 27 ggr); *akirs spial* 152, 6-7; *rikir* 44, 8; *sialuir* 120, 5; 136, 3; 144, 3; 146, 7; 212, 2, *siæluir* 31, 6; 61, 10; 120, 5.

¹ Därjämte 1 gg, väl genom felskrivning, *withræ* 35 not 29.

e står slutligen som svarabhaktivokal i *cumber* 143, 5; *sigher* 3. 2; *bøter* 51, 4 (-*ær* 28 ggr); *alder* 25, 5 (-*ær* 2 ggr).

En del av dessa från den normala avvikande beteckningar av svarabhaktivokalen skulle man möjligen kunna förklara genom dittografi, jfr föreg. §. Ett sådant antagande ligger nära till hands exempelvis för en form som *rikir*.

För verbalformerna på *-ir* har man måhända att tänka på en annan förklaring. Liksom, såsom i det föregående framhållits, utan tvivel verbalformerna på urspr. *-ir* rönt stark påverkan av de starka verbens och de kortstaviga *ja*-verbens presensform, så är det ju ej heller uteslutet, att denna senare någon gång ombildats efter den förra. Detta skulle då förklara former som *dræpir*, *giuir* osv. Jfr även s. 216 f.

Möjligen kunna också de avvikande skrivningarna förklaras av en viss osäkerhet i beteckningen av den kvalitativt ej särdeles utpräglade svarabhaktivokalen, varvid emellertid även inflytande från olika dialekter kunnat spela in. Härmed tangera vi spørgsmålet om svarabhaktivokalens art, nämligen huruvida den är att anse såsom blott ett uttryck för det stavelsebildande *r*:s klangfärg eller utvecklats till en självständig vokal. Kock har, i Akc. II, 427, Fsv. ljudl. II, 293, Tff NR 9, 165, för fsv:s vidkommande närmast hävdad den förra ståndpunkten, annorlunda däremot Noreen, Aschw. gr. § 160 anm. 3 o. 6. Av synnerligt intresse äro förhållandena i östgötaskrifterna, för vilka Olson redogjort i Fragment CXXVIII f. Det äldsta tillståndet representeras enligt honom av en vokalharmonisk växling, vilken antyder, att vokalen »vid denna tid blott [är] att anse som en *r*-ljudet tillkommande sonoritet». Svaga spår av denna vokalharmoniska växling kvarstå i senare skrifter. Svarabhaktivokalens utveckling till en mera självständig vokal framgår emellertid av dess konsekventa beteckning i de senare skrifterna med *a*, resp. *æ*, *e* och *i*. Möjligen kan man ock spåra en utveckling av svarabhaktivokalen till ett allt slutnare ljud.

Dessa iakttagelser ur medeltidens östgötaskrifter äro för oss av så mycket större intresse, som ungefär enahanda förhållanden tyckas föreligga i fsk. Svarabhaktivokalens vokalharmoniska anpassning, efter föregående stavelses vokal återfinnes i cod. AM 37, 4:to, alltså en gammal handskrift, enl. Schlyter (se sid. XIII ff.) från början av 1300-talet. Denna vokalharmoniska växling är

redan för länge sedan iakttagen, se Schlyter s. XVI, Lyngby, TfPh 1, 23, Kock, Fsv. ljudl. II, 295, jfr även Noreen, GgPh³ 4 § 165, b. 1. I cod. AM 41, 4:to, beskriven av Schlyter s. XVII ff. och enligt honom från medlet av 1300-talet, tyckes råda en viss vacklan vid beteckningen av svarabhaktivokalen. Ur denna hs. har Thorsen ifyllt luckorna i R; vidare finnas utdrag ur densamma hos Thorsen s. 253—255, hos Schlyter s. 216—224. Sålunda finnes *e* i *frænder* Th. s. 253 (2 ggr), *fælder* Schl. s. 217 (2 ggr), *falder* s. 217, *cumber* s. 218, *vskylder* s. 218, *æ* i *ællær* Th. s. 254, *liggær* s. 255, *hældær* s. 27, *cumdær* s. 27, *frændær* s. 27, *a* i *længar* Th. s. 254, *atar* Schl. s. 216, 217, *DRæpar* s. 218, *dræpar* s. 221, *cumar* Th. s. 21, *Cumbar* s. 24, *Sætar* s. 26, *sitar* s. 26. Utan någon beteckning för svarabhaktivokal finnas *frændr* Th. s. 253, *wardr* s. 254, *warthr* s. 254 (2 ggr), *standr* s. 254.

Av cod. Ledreborg nr 12, beskriven av Schlyter s. XXII ff. finnas utdrag hos Thorsen s. 255 ff., Schlyter s. 228—230, 448—459. Det nu nämnda är enligt Schlyter skrivet i medlet av 1300-talet. Här synes svarabhaktivokalen i allmänhet vara *æ*. sålunda *frændær* Th. s. 255, 256 (2 ggr), *warthær* s. 256 (2 ggr), *Dræpær* Schl. s. 229, *dræpær* s. 448, 449, *frændær* s. 449, *warthær* s. 449, *sætær* s. 452 osv., men understundom även *e*, t. ex. *warther* Th. s. 257, *witer* Schl. s. 228. Denna hs. innehåller även Skånska stadsrätten. enligt Schl. skriven av en hand från slutet av 1300-talet och tryckt hos honom s. 399—429. Här är svarabhaktivokalen *e* eller *i*, t. ex. *drikker* s. 400, *bryter* s. 402, *Bryter* s. 402, *æller* s. 402, *taker* s. 405 osv., *withir* s. 401 (2 ggr), *takir*, *Takir* s. 402 (2 ggr), 404 (2 ggr), *ellir* s. 427. Dock även någon gång *æ*, t. ex. *witar* s. 419.

Cod. Holm. B 69, Schlyter s. XIX f., från medlet av 14:de årh., representeras hos Schlyter av s. 224—227. Här är svarabhaktivokalen genomgående *æ*. t. ex. *atær* s. 224, 225, *ællær* s. 224, *warthær* s. 227.

Cod. n:r 136, e donatione variorum, beskriven av Schlyter s. XXVII ff., finnes i utdrag hos Thorsen s. 207 ff. (den s. k. Skånske Arvebog och Orbodemål), hos Schlyter s. 231, s. 440—448. Allt från medlet av 15:de årh. I denna hs. är svarabhaktivokalen normaliter *i*, t. ex. *ellir* Th. s. 207, *withir* s. 208, *leggir* s. 209, *frendir* s. 209, *Aldir*, *worthir*, *adir*, *ellir*, *Takir* Schl. s. 231, *bæthir*, *warthir*, *sektir*, *skyldathir* Schl. s. 441.

I cod. Holm. B 71, beskriven av Schlyter s. XXXIV f. och hos honom representerad av s. 231, 232 (medlet av 15:de årh.), s. 232—234 (förra hälften av 15:de årh.), s. 234, 235 (något yngre än närmast föregående), är svarabhaktivokalen normaliter *e*, t. ex. *leffwer*, *helder*, *kommer* s. 233, *finner* s. 235, men *a* i *takar* s. 233 (2 ggr).

Cod. Holm. B 73, Schlyter s. XXXVIII f. och avtryckt hos Schlyter s. 235—236, 494—498 (Schanerlog), från medlet av 15:de årh., har i allmänhet *e*, t. ex. i *Faller*, *faller* s. 494, 495, *kommer* s. 496, 497 (3 ggr) osv., men även *æ*, t. ex. i *kommer* s. 495 (2 ggr), *Siddær* s. 496.

Den tämligen konstanta *æ*-skrivningen i de båda äldsta, här undersökta handskrifterna skulle sålunda ge vid handen, att svarabhaktivokalen utvecklats till en verklig vokal, och de enstaka avvikelserna vore delvis att förklara såsom kvarstående reminiscenser från ett äldre stadium. Men om den vokalharmoniska växlingen, såsom Olson gjort troligt, anger en mera ursprunglig beskaffenhet av svarabhaktivokalen, så torde framgå av den ovan givna redogörelsen för olika handskrifter, att vi ej ha att göra med en över ett större språkligt område, exempelvis över hela det fisk. språkområdet, kronologiskt jämnt fortlöpande utveckling, utan att densamma i olika dialekter försiggått i ett olika hastigt tempo. Därigenom kunna de avvikande skrivningarna förklaras genom inflytande från olika närgränsande dialekter. Det synes mig ej uteslutet, att i någon dialekt, ehuru jag nu ej kan påvisa någon sådan, svarabhaktivokalen erhållit en sådan klangfärg, att den närmast kom att återgivas med *a*. Att dialekter funnits, i vilka den normalt betecknades med resp. *æ*, *e* eller *i*, har den givna utredningen ådagalagt¹. Likaså, synes det troligt, att, såsom Olson för östgötadialektens vidkommande alternativt antager, svarabhaktivokalen utvecklats till ett allt slutnare ljud.

Framför *n* lika litet som framför *l* inträder i denna hs. svarabhakti: *wapn* 95, 1, 3, 5 (2 ggr), 6, 7; *Uatn*, *watn* 186, 6; 187, 9; *socn* KR 360, 5 osv. 6 ggr; *naghl* 4, 6. Liksom R har H det säkerligen felskrivna *eghen* ds 3, 3.

¹ Dock bör härvidlag även tagas i betraktande den av Olson, Fragment CXXIX (§ 179 slutet) framhållna synpunkten.

D. Kvantitativ ljudutveckling.

158. De upplysningar, som den i det föregående behandlade kvalitativa ljudutvecklingen såväl i R som i H giver med hänsyn till vokalernas kvantitativa utveckling, äro ej många ¹.

Om förlängning av *y* framför *rā* och ev. även framför *rk* hänvisas till vad som anförts §§ 50, 116. En, dock högst osäker, förlängning av *a* i *marko* (*marco*) har antagits i § 146, I, jfr även § 151.

Förkortning av $\bar{a} > \check{a}$ har förutsatts i *lati*, se s. 203; dessutom föreligger ett analogiskt $\check{a}$ för $\bar{a}$ i R *gafu*, *uaru*, se s. 181 f., H *gauu*, se s. 210.

Ytterligare är att tillägga, att $\bar{e}$ säkerligen förkortats till $\check{e}$ framför den enl. § 218 uppkomna geminatan i *hæggumæ* ds R 7, 2 (jfr Kock, Anschw. acc. 161 f., Noreen, Aschw. gr. § 131, 1); H har däremot *hægumæ* 120, 2. Möjligen har ock på samma sätt inträtt förkortning $\bar{e} > \check{e}$ i *perræ*, se nyss cit. § samt § 221, b.

Anm. I detta sammanhang må ock meddelas de föreliggande formerna av de poss. pron. *min*, *din* och *sin* samt pron. *hin*. R uppvisar följande former.

(*min*): npm *mini* 4, 18, gsf *minæ* 4, 11, 18.

(*sin*): asm, apn *sin* 1, 2, 8, 4 (4 ggr) osv. 50 ggr, asn *sit* 1, 11, 19 osv. 31 ggr, gsm, n *sins* 7, 4; 9, 8 osv. 6 ggr, dsm, dp *sinum* 1, 1, 5 osv. 51 ggr, *sinu* 9, 2, gsf *sinnæ* 1, 11, 18; 4, 10; KR 10, -e KR 3, -i 4, 10; 5, 10, *sina* 1, 8, -æ 1, 10, 14, dsf *sinni* 7, 7; 9, 2, 18 osv. 9 ggr, -a 13, 9, *sini* 2, 1, asf *sinæ*, -a 1, 4, 6, 11 osv. 32 ggr, *sinna* 9, 19, dsn *sinu* 1, 2, 4, 18 osv. 20 ggr, gp *sinnæ* 2, 18; 3, 1; 5, 10, -e 9, 5, apm *sinæ* 1, 28; 5, 9; 7, 4, 11, apf *sinæ* 6, 11.

(*din*): dsm *pinum* 4, 11.

(*hin*): n,asm, n,apn *hin* 1, 25; 2, 1, 5 osv. c. 130 ggr, gsm, n *hins* 1, 18; 2, 7 osv. c. 30 ggr, asn *hint* 11, 4, dsn *hinu* 9, 22, npm *hini* 2, 5; 4, 6 (2 ggr) osv. 7 ggr, -æ 1, 19; 4, 6, *hinni* 4, 6, gp *hinna* 17, 8, dp *hinum* 1, 14; 3, 8 osv. 20 ggr, apm *hinæ*, -a 4, 6, 7; 15, 4.

Med hänsyn till formerna i H må följande nämnas:

(*min*): npm *minæ* 65, 6, gsf *minnæ* 63, 5; 65, 8.

¹ Om några ord med dubbelskriven vokal i H se inl. § 8. — De möjligheter, som den senare ljudutvecklingen i sk. och överhuvudtaget da. dialekter ger för bedömande av vokalernas kvantitativa utveckling, tagas ej här i betraktande.

(*sin*): gsf *sinnæ* 9, 4; 11, 4; 12, 6 osv. 9 ggr, -*i* 11, 2; KR 359, 2, *sinu* 85 not 3, -*m* 61 not 11, dsf *sinni* 23, 8; 64, 7 osv. 15 ggr, -*e* 8, 4, asf *sinæ*, -*a* 6, 2, 6 (rubr.); 10, 7 osv. 36 ggr, *sinnæ* 39, 2, gp *sinnæ* 32, 8; 35, 7 osv. 5 ggr, apm *sinæ* 75, 9; 83, 2 osv. 5 ggr, -*u* 133 not 21, apf *sinæ* 102, 4; 116, 6, -*e* 111, 3.

(*din*): dsm *pinum* 63, 4, dsf *pinni* 65, 6.

(*hin*): npm *hini* 55, 7; 56, 1 osv. 10 ggr, -*æ* 17, 6; 27, 2; 55, 4, apm *hinæ* 55, 4; 202, 6, gp *hinnæ* 215, 1.

Vad beträffar formerna av de poss. pron., framgår av den meddelade förteckningen, att den gamla kvantitetsväxlingen ännu tämligen väl bibehållits. De få undantagen torde få sin förklaring i antagandet dels av felskrivning, som här är ganska naturlig, då förlagan kan ha använt nasalstreck, resp. ett dylikt kan i hs. ha uteglömts, dels av kons.-förkortning i svagtonställning, jfr om detta senare § 223 och där cit. litt. Sådan förkortning har troligen inträtt i R gsf *minæ* 4, 11, 13, bägge gångerna i det helt säkert formelartade uttrycket *foræ minæ hæfþ sakæ* (-*a*). I andra fall kan skrivaren ha missförstått ordets kasus; att så är fallet, framgår ock av den givna förteckningen. Se betr. formerna av 'sin' med enkelt *n* i gen. o. dat. sing. fem. även Olson, Ögl. ljudl. 147 o. där cit. litt.

Vidkommande pron. *hin* är att märka, att man för detta får förutsätta urspr. kort *i* i alla kasus över hela det nordiska språkområdet (se härom Noreen, Aisl. gr.³ § 461, Aschw. gr. § 510, Falk-Torp, Et. W. 405). Detta korta *i*-ljud motsvaras i såväl da. rspr. (i da. dial. saknas ordet i allmänhet, Bennike-Kristensen, Kort 164) som i sydsv. dial. delvis av långt *i* (se t. ex. Olséni 11, Wigforss, SH I, 49). Detta långa *i* beror på inflytande från poss. pron., jfr Wigforss anf. st. not 5. Det synes mig troligt, jfr s. 169, att denna på analogisk väg genomförda förlängning föreligger redan i våra hss. i de former, där poss. pron. ha lång vokal.

II. KONSONANTISM.

A. Kvalitativ ljudutveckling.

Cod. Run.

Klanglösa explosivor.

159. Det samn. *p* övergår till (troligen bilabialt) *f* framför *t*.

Denna ljudövergång föreligger i

køftæ 3 spreti 3, 7. — Däremot (analogiskt) *køpt* sup. 3, 6.

Jfr Tamm, Fon. kännetecken (39,) 41, Noreen, GgPh³ 4 § 180, a, Aschw. gr. § 265. Även i JL finnes formen *køftæ*, jfr Lis Jacobsen, Studier I, 87 och även Torp-Falk, Lydh. 211, Bennike-Kristensen, Kort 108.

I fsv. torde övergången i stort sett ha inträtt senare än i fda., jfr Tamm och Noreen anf. st. Enligt Noreen har man närmast att antaga, att då *p* i vissa dial. redan tidigt (omkr. 1325) övergick till *f*, detta *f* då var bilabialt. Vid den senare inträdande, mera allmänna övergången *p* > *f* framför *t* (och *s*) har man däremot att ansätta dentilabialt *f*. Att det senare alternativet gällde även för fsk., trots den tidigt belagda övergången, skulle möjligen framgå därav, att någon övergång *ft* > *pt* ej förekommer, jfr nedan § 168. Emellertid tala emot ett sådant antagande de moderna dialektformerna av ord med gammalt *ft*, *pt* på det danska språkområdet, varom upplysningar erhållas hos Bennike-Kristensen, Kort 108. Här föreligger nämligen i regel en utveckling till *w*¹, vilken tydligen förutsätter ett urspr. bilabialt *f*. Just i Skåne finnes emellertid i vissa trakter dentilabial, vilken man väl med Bennike-Kristensen har att fatta som en utveckling av *w*. Se om denna utveckling Olséni 54,

¹ Resp. bortfall, därjämte understundom *f*.

56. Billing 137. Upplysningar om hithörande ords uttal i sö. Halland lämnar Wigforss, SH I, 323 ff., där även en del skånska former anföras. De sk. dialekternas *tjofte* kan även ha fått sitt *f* genom en övergång av ett från presens lånat *v* till *f* framför *t*, se Olséni 53, Billing 151.

160. Det samn. *k* övergår framför *s* och *t* till guttural spirant, för vilken användes samma beteckning som för den klingande gutturala spiranten, nämligen runan för *h*, men som sannolikt har varit klanglös.

Såsom antydande en dylik övergång böra nämligen förstås följande skrivningar:

a. *ahsul* (skrivet *ahul*) 10, 3, *ahslæ*, -a 10, 3 (2 ggr); *ohse*, -æ 7, 7, 14; *siahs* 1, 27 (2 ggr) osv. 30 ggr, *siahsærþo* 8, 1; *uahsæn* 7, 6, *fuLuahsin*, -en 3, 6 (2 ggr), *lahuahsen* 3, 5; *ehse* 7, 8 (2 ggr).

b. *uanrøht* 15, 1; 16, 4.

Däremot finnes förbindelsen *ks* i följande former, där *s* är att betrakta som böjningsändelse: *luks* 3 spi KR 14, *taks* 3 spi 2, 3, *tæks* 3 spi 4, 11. Om *læks* 3 spi 1, 5 (2 ggr) för *lægs* jfr inl. § 6. Vidare förbindelsen *kt* med väl från äldre tid kvarstående *k* i *røktæ* inf. 7, 4, *sæktæ* inf. m. fl. former 4, 7 osv. 32 ggr. Jfr om den kvarstående förbindelsen *kt* strax nedan.

I de under a anförda orden har med ett undantag det samn. *k* uppstått ur äldre klanglös spirant, se t. ex. Noreen, GgPh³ 4 § 66, b. Det är, även om man bortser från parallellismen med övriga, här anförda ord, där samn. *k* ej har detta ursprung, fullständigt uteslutet, att i någon trakt den ursprungliga spiranten fortlevat såsom sådan i dessa ord, jfr Tamm. Ark. 2, 342, Noreen, Aisl. gr.³ § 108 anm. 4, Kock, Ljudh. II § 742.

Utan allt tvivel ha vi att i den här antagna ljudövergången se det första stadiet i den utveckling till *w*, *j* resp. bortfall, som är utmärkande för de moderna dialekterna över det gamla danska språkområdet, se Bennike-Kristensen, Kort 116, 117 f., jfr f. ö. Olséni 66, Billing, § 283, 5, § 290, 1 anm., samt s. 134 f. Upplysningar om det här framlagda ordmaterialets gestaltning i sö. Halland lämnas av Wigforss, SH I, 245 f., 323 ff.

I Kort 106 antaga Bennike-Kristensen, att R:s *hs* såsom

beteckning för x tyder på öppet ljud framför s , jfr f. ö. redan Schlyters anm. s. VIII not 13, Wimmer, DRM I, 1 s. LIX. Om $k > \chi$ med hänsyn till vissa skrivformer i JL se Lyngby, Udsagnsord. böjn. 12 o. där cit. litt., om ch framför t i fsv. se Kock, Fsv. ljudl. I, 69 ff., särskilt 107 samt den hos Saxen. Landsm. XI, 8 s. 79 med not 2 cit. litt.

Övergången erbjuder sålunda en parallell till den i föregående § behandlade från $p > f$. Liksom i fråga om denna lämnar beteckningen i och för sig ej någon upplysning om huruvida klanglös eller klingande spirant avses. Utvecklingsgången har väl närmast varit explosiva $>$ klanglös spirant $>$ klingande spirant med därefter följande differentiering. Att mellanstadiet 'klanglös spirant' bör ansättas, synes mig troligt därav, att hela den nu behandlade ljudutvecklingen liksom den i föregående § från $p > f$ väl är att uppfatta som en utveckling av det mellan klanglösa konsonanter klanglösa 'glidningsljudet', varom se Storm. Norvegia I, 69, 70 o. där cit. litt.

Mot det här framställda antagandet, att de anförda skrivningarna skulle beteckna det första stadiet i den ljudutveckling, som, efter vad ovan anförts, försiggått över ett ganska stort område, skulle den invändningen kunna göras, att man under sådana förhållanden borde ha ungefär samtida vittnesbörd därom från annat håll än denna hs. Att så (med ett par undantag, varom strax nedan) icke är fallet, är emellertid lätt förklarligt. Det urspr. ks betecknades, som bekant, i hss., skrivna med latinska bokstäver, i regeln med x ¹, som sålunda senare troligen även kom att beteckna ljudförbindelsen χs . Då nu R-skrivaren, vilken, såsom i inl. § 3 visats, avskrev en hs. med latinska bokstäver, skulle återge de ljud, som i hans förlaga betecknades med x , vilket tecken ej fanns i hans alfabet, menade han sig tydligen mest korrekt återgiva ljudförbindelsen med hs , ej med ks . Då man däremot påträffar åtskilliga skrivningar med kt , som ovan meddelats, förklaras de därav, att i detta fall förefanns en direkt motsvarighet mellan R-skrivarens och förlagans alfabet.

Emellertid kan nämnas den av Bennike-Kristensen, Kort 106, 116 anförda skrivningen *auct* för *act* i Harpestreng (Ny kgl. Saml. 66, 8:vo från 1310, se Noreen, GgPh³ 4 § 20). Från

¹ Angående beteckningen av ljudförbindelsen ks se Noreen, Aschw. gr. § 49 o. där cit. litt.

SkL:s yngre hss. äro att anföra *auxul*, *auxla* Schl. s. 174 not 23. *saukt* Schl. s. 364 not 75.

Från runinskrifterna skulle möjligen kunna hämtas ett stöd för den utveckling av den samn. ljudförbindelsen *ks*, som jag här velat göra gällande. På Aarhusstenen I (från slutet av 900-talet, Wimmer, DRM I, 2 s. 121 ff.) påträffas ordet *pigsla*, transkriberat *þexla*, med bet. 'yxa', här använt som tillnamn. Om ordets etymologi se Falk-Torp, Et. W. 1252. Samma ord återfinnes i Valdemars Jordeb., se Nielsens uppl. 59, 148, 149, under formerna *thæghslæas*, *thæchslæbæc*, *thæchslæ syo*; på motsvarande ställe i VGL IV, Schl. s. 288, *þægsluas*, *þægsluasi*. Enl. Wimmer anf. arb. 124 har uttalet varit spirantiskt *g*; det synes mig dock ej osannolikt, att den punkterade *k*-runan här kan ha ljudvärdet klanglös spirant, liksom *h*-runan senare användes såsom beteckning för klingande spirant. Det bör nämligen märkas, att något eget tecken för den klanglösa gutturala spiranten ej egentligen fanns, då spiranten redan tidigt i anljud övergått till 'spiritus asper' (jfr t. ex. Noreen, Aschw. gr. § 15) och *h*-runan användes till betecknande härav och sålunda i allmänhet förekom uteslutande i anljud. Påfallande äro emellertid skrivningarna i VGL IV; hos Ekholm, Vidhemsprästens ant. 57 upplyses, att av ord, i vilka *ks* hör till stammen, beteckningen *gs* finnes endast i det här omtalade. Eljes däremot *sæx*, *waxæ*, *sæxstandi* osv. Beteckn. *g(h)s*, *g(h)x* finnes däremot i böjningsformer av ord med *gg*, *gh* i stammen och dessutom en gång i böjningsform av ord med *k* i stammen, nämligen *bændigs* (för *-kts*), varifrån väl här kan bortses. Med anledning härav är det möjligt, att *þægsluas(i)* i VGL IV är en från danskan påverkad form, något som i fråga om VGL ej är osannolikt, jfr ovan om *uku* § 16. En dylik påverkan kan ligga särskilt nära till hands i den för fsv. och fda. urkunder gemensamma förteckningen på Västergötlands gränsorter.

161. Någon ljudutveckling torde näppeligen föreligga i *uihþ* nsn KR 5, vars *þ* för *t* jag närmast är böjd att uppfatta som felskrivning, så att skrivaren har trott sig ha att göra med *nsf* liksom i KR 2. Tänkbart vore väl, att då den klingande palatala spiranten *i* detta ord, vilken regelrätt frf. *t* skulle utvecklats till *k* resp. (enligt föregående §) *χ*, analogiskt bibehållits eller återinförts, densamma påverkat den följande explosivan,

så att av denna blev klingande spirant. Sannolikt synes det mig dock ej. — Genom felskrivning står för *t f* i *af* 17, 7, Thorsen s. 71 not e, *l* i *alung* 4, 9, Th. s. 21 not b, *mælæ* 5, 13, Th. s. 31 not a, *ællær* (för *æltær*) 9, 1, Th. s. 52 not a, *øræs bol* 14, 4, Th. s. 66 not b.

Med de undantag, som i det föregående nämnts, kvarstå de klanglösa explosivorna i R:s språk oförändrade¹, såvitt av beteckningen kan slutas; sålunda kvarstår *p* t. ex. i *køpæ* m. fl. former, *t* t. ex. i *lata* m. fl. former, *k* t. ex. i *taka* m. fl. former, *fætøkær* osv.

Av 'förmjukningen' från tenuis till media torde i R:s ursprungliga avfattning några spår ej ha förelegat. Närmast kunde man till äventyrs väntat dylik i fråga om *k*, jfr Såby, Det AM Hs. Nr 187 i oktav s. XIV, Kock, Ark. 4, 181 ff., men även Benike-Kristensen, Kort 101. De exempel på denna ljudutveckling, som R, sådan den utgivits av Thorsen, antyder, äro emellertid blott skenbara. Hithörande äro ej alls *huztrygæ*, -a 7, 19; 9, 15 samt *oftligæ* 9, 22, vilka, såsom i inl. § 6 nämnts, blott äro tryckfel hos Thorsen. De förtjäna sålunda inte ens den uppmärksamhet, som Lyngby ägnat det förra i Udsagnsord. böjn. 13 not 2. Att *ugu* 1, 1 ej är ursprungligt, mena både Thorsen s. 3 not c och Schlyter s. 3 not 15. Återstår så slutligen *neg* 9, 15, vars ursprunglighet med hänsyn till *k*-runans punktering bestrides av Wimmer, Navneord. böjn. 8 not*, 94 not* och även drages i tvivelsmål av Lyngby anf. st. Schlyter har i sin textkritiska apparat ingen uppgift i denna fråga, ehuru han eljes brukar angiva, även när senare hand infört en ändring i R. Vid den granskning jag underkastat hs. har jag ej kunnat förstå annat än att Wimmers bestämt uttalade mening är fullkomligt motiverad. Jfr inl. § 6. I R, sådan hs. urspr. förelegat, har sålunda ej funnits något exempel på övergången *k > g*.

Ej håller finnes någon antydning om övergång *k > kj*, jfr Noreen, Aschw. gr. § 278, GgPh³ 4 § 179 o. där cit. litt. Sålunda *kænnæ* m. fl. former, *kæræ* m. fl. former, *skæræ* osv.; likaså framför *ø*, t. ex. *køpæ* osv.

¹ Om assimilation se i det följande § 214 f.

Klingande explosivor.

162. Det samn. *d* övergår framför *s* till *t*, och den sålunda uppkomna ljudförbindelsen *ts* tecknas med runan för *s*.

Om denna ljudövergång se Hoffory, Ark. 2, 92 ff., Kock, Fsv. ljudl. II, 428 ff., Noreen, Aschw. gr. § 263, GgPh³ 4 § 67.

Följande exempel föreligga:

branzten as 17, 8; *gialz* 3 spi 2, 2; *halzfæ* as 16, 5; *hunz* gs 5, 18; *innæn lūnz*, *innænlas* (för *lanz*) 6, 12; 7, 10, *utænlanz* 6, 12; 7, 10; *kuelz* gs KR 14; *lanzþing*, -s, -i 1, 17, 19 osv. 9 ggr.

I detta sammanhang må även nämnas lånordet *hanzka* ap 11, 11.

Det är naturligtvis ej uteslutet, att *d* i dessa former kan ha analogiskt återställts, varigenom *z* får ljudvärdet *ds*, jfr s. 270 o. där cit. litt.

Om *gials* 2, 1, *halsfæ* 17, 1 se § 214, d.

Anm. Blott skrivfel är att antaga för *antru* 7, 9, *lantæ* 7, 4. Det horisontala tvärstrecket i runan för *d* har uteglömts. — Likaså skrivfel är *þør* för *dør* 1, 20, 21; 9, 21; jfr härom även inl. s. 4 not 2.

163. Det samn. *g* (*gg*) har framför *d* ($< \tilde{d}$) utvecklats till motsvarande spirant.

Exempel på denna utveckling erbjuder

byhd KR 19 (3 ggr). Däremot med kvarstående *g* *bygd* 4, 3; 17, 6, -in 4, 7, *hembygd* 7, 4 (2 ggr): *trygd* 5, 15.

Om *g* (*gg*) i ordet 'bygd' se Kock, Tff NR 9, 147 f., Noreen, Aschw. gr. § 258 anm. 2 och särskilt Olson, Ögl. ljudl. 104.

Beträffande övergången till γ jfr Bennike-Kristensen, Kort 116. Att en dylik utveckling i fsk. försiggått, framgår av de moderna dialektformerna, vilkas *j* tydligen förutsätter spiranten γ såsom övergångsstadium från *g*. Dialektformer från Skåne och sö. Halland givas av Olsén 66, Billing 82, Wigforss SH I, 73.

164. Någon ljudutveckling $g > k$ framför *s*, i enlighet med Noreen, Aschw. gr. § 264 och parallell med den nyss omtalade $d > t$, föreligger väl ej i *læks* 3 spi 1, 5 (2 ggr) för *lægs*, som förekommer 1, 6; 9, 14, 19. Punkteringen kan vara uteglömd; dock synes det snarare förhålla sig så, att punkten i *k*-runan på båda de ifrågavarande ställena av obekant anledning utplånats, jfr

inl. § 6. — Skrivfel är säkerligen *pink*i för *ping*i 2, 13, Th. s. 12 not a.

Med förut nämnda undantag kvarstå i R de samn. klingande explosivorna. Lika litet som för $k > kj$ finnes antydning om övergång $g > gj$, sålunda städse *gærþæ* subst. med sms. 4, 5 osv. 7 ggr, verb inf. 9, 19 (2 ggr) m. fl. former 6 ggr, *brungærþæ* 3 spk 9, 20; *handagærning*, -um 16, 4 (2 ggr); *gømæ* inf. m. fl. former 8, 3 osv. 4 ggr; *gønum*, -æm 9, 17; 11, 11; *gøræ* inf. m. fl. former 1, 19 osv. 42 ggr; *gøræ* 8, 1.

Klanglösa spiranter.

165. Det samn. $\bar{p}$ övergår till t efter s , f (i vissa fall senare bortfallet), k ($> \chi$ i enlighet med § 160) och framför s (i senare fallet skrives ljudförbindelsen ts z).

Det samn. $\bar{p}$ har i hithörande ord oftast uppstått ur äldre $\bar{t}$ på grund av ställning invid klanglösa konsonanter. Då inom ett ords flexionssystem former förekomma med regelbundet bevarat $\bar{t}$, kan detta tänkas analogiskt bevarat även i de fall, då man väntat en regelbunden utveckling till t . Detta har dock ej kommit till uttryck i skriften.

De hithörande fallen äro

a. *liustæ* 3 spreti 7, 12; b. *husætoft* m. fl. former 4, 11 (3 ggr); 17, 6 osv. 9 ggr, *toftæ gærþæ* 9, 18; *tylt* 7, 7, 8, -um 2, 4 osv. 5 ggr, *tyltær eþ(e)* 1, 10, 12 osv. 74 ggr¹, *tylftær eþe* 1, 4; c. *uanrøht* 15, 1; 16, 4; d. *døzdæhi* KR 9; *guz* 1, 9; KR 2; *huztrykæ*, -a 7, 19; 9, 15; *hæræþing*, -s, -i 1, 17 osv. 11 ggr, *hæræsmæn* 4, 3, *hæræ* (för *hæræz*) *mannum* 4, 3; *umbuzman*, -ne 5, 25 osv. 7 ggr.

Om denna övergång se Noreen,¹ Aschw. gr. § 260, 1, 2, 4, GgPh³ 4 §§ 61, b och 177, β samt på dessa ställen cit. litt.

Utvecklingen $\bar{p} > t$ efter s i Skåne är senare än runinskrifternas tid, jfr emellertid även Wimmer, DRM I, 1 s. LXVI. Sålunda möta *raisþu* Ö. Herrestad, c. 975 (DRM Haandudg. nr 101), *risþi* på många stenar, t. ex. Torsjö, c. 985—1000 (nr 113), Uppåkra, c. 1000 (nr 129), Lundagård, c. 1000—25 (nr 134), Holmby, 1025—50 (nr 138) m. fl., *risþu* Gårdstånga II, slutet av 900-talet (nr 120), Tullstorp, samma tid (nr 122), Köpinge, samma tid (nr 123), Ålstorp, 1025—50 (nr 137). Möjligen an-

¹ Om *tytær*, *tylær* se uppgifterna s. 66 not 1.

tyder ristpi Hällestad II, 980—85 (nr 110), att övergången börjat inträda, jfr emellertid Wimmer, DRM I, 2 s. 88.

Däremot bära (de i allmänhet något senare) runinskrifterna på Bornholm vittne om övergången, sålunda *reistu* t. ex. Kuregaard, c. 1050 (nr 146), *raisti* t. ex. Ny Larsker I, 1050—60 (nr 149), *raistu* Vester Marie II, c. 1060 (nr 152), *reisti* Vester Marie III, c. 1060 (nr 153), *ristu* Øster Marie I, c. 1080—1100 (nr 162) osv.

Anm. Genom analogi inkommet (jfr Machule 53) är väl *d* för *t* i *lœsdæ* 3 spreti 9, 4, *þingliust* nsf 13, 7. Härmed kan jämföras från EL *up resd* 2, 60, från VL *resdæ*, *lœsd* 3, 18; om *livsdæ*, *livsd* i JL se Lyngby, Udsagnsord. böjn. 28¹. Eljes vore det tänkbart, att man med *d* här velat beteckna den modifiering i uttalet av *tenuis*, som i de nordiska språken i regel förekommer efter *s*. För det da. språkområdet hänvisas till Bennike-Kristensen, Kort 81, där det framhålls, att efter *s* uttalas det skrivna *k*, *t*, *p* som klanglöst *g*. *d*, *b* även öster om Öresund. Jfr även Storm i Norvegia I, 67, Noreen, Vårt språk I, 402 f., 421 ff. Om samma företeelse vittnar måhända skrivningen *sdundum* i en norsk runinskrift från 13:de århundradet, se Afh. viede S. Bugges minde 46 not 2, likaså (för *k*) *misguntar* Øster Brønderslev, Jylland, c. 1210—20 (DRM Haand-udg. nr 226), jfr även Wimmer, DRM IV, 1 s. 164. Nu kan det emellertid emot en dylik uppfattning av de i R föreliggande formerna med *d* göras gällande, att gentemot dem stå massor av ord med ljudförbindelsen *st*, där *t* skrives med *t*-runan. Sålunda kunna nämnas först och främst *þingliust* nsn 3, 20 och det ovan behandlade *liustæ* 3 spreti 7, 12, dessutom ord som *bristæ* m. fl. former 8 ggr, *fæstæ* m. fl. former 18 ggr, *stæn* KR 2, *stens hog* 5, 16, *-løst* i *sak-løst* osv. 7 ggr, etc. Möjligen skulle man kunna tänka sig, att det analogiska införandet av *d* underlättats av det, i enlighet med vad som ovan framställts, modifierade uttalet av *t* i denna ställning.

166. Samn. klanglös palatal (guttural) spirant (ʔ) har efter *t* övergått till *k*.

I de ord, varom här är fråga, kan övergången möjligen betraktas som samnordisk. Jfr Noreen, Aschw. gr. § 261, 2, GgPh²⁴ § 63, b.

De hithörande fallen äro

huækin KR 11 (med bortfallet *rt*); *syzkini* 1, 27 (2 ggr) osv. 7 ggr, *syzkinæ børnum* KR 11 (2 ggr), *samsyzkini* 1, 28; *ækki* 2, 7

¹ Det kan f. ö. nämnas, att likartade skrivningar äro mycket vanliga i ä. da. litt.

osv. 10 ggr (med assimilation $tk > kk$, se nedan § 214, c), *alziki* KR 24.

Anm. Av det sistnämnda ordet föreligga dessutom följande neutr. former: *ænkti* 1, 20, *ængte*, -i 2, 7; 4, 6, *ænti* 2, 5. De äro alla förklarade av Noreen, Aschw. gr. § 523, I, 2.

167. Det kunde möjligen ifrågasättas, huruvida någon egendomlighet i uttalet av ljudförbindelsen *sl* ligger till grund för skrivningarna *sklit* 1, 4, *sklika* 7, 11 (däremot *slik* m. fl. former 10, 2 osv. 10 ggr, *sløkefriðu dotær* 13, 7). Dessa former kunde väl (särskilt den första) betraktas som tillkomna genom skrivfel, om ej förhållandena i vissa andra hss. gjorde saken något misstänkt. I JL 1, 16 finnes *Skliet*, i Dyrerim på ett par ställen *skligh*, se Indledn. IX. För fsv:s vidkommande är att an- föra, att *scl* förekommer för *sl* i vissa hss. till MESTL¹, i ord som *scla*, *sclikt* osv., för vilket redogöres hos Rydqvist 4, 305 med hänvisning till Schlyters edition av närönda lag. Rydqvist anför flera förklaringsmöjligheter till ifrågavarande skrivsätt; bl. a. håller han före, att *sl* dialektiskt antagit ett uttal *skl*. Om samma företeelse yttrar sig Kock i Fsv. ljudl. I, 68 f. och synes där närmast böjd att anse *sc* representera »ett dialektiskt använt 'sch'-ljud». Noreen ställer sig i Aschw. gr. § 44 anm., § 276 anm. 2 tveksam till frågan om en dialektisk övergång $s > sch$ och synes närmast benägen för antagande av ett uttal *skl* (jfr Ryd- qvist). I förbigående beröres frågan av Johansson i PBB 14, 290 med not 1, se även där cit. litt. Johansson anför exempel på skrivningar *scl*, *skl* även från andra nordiska (och germanska) dialekter än fsv. Sålunda vill han förklara det ffris. *skluta* när- mast sålunda, att *k* anger ett klanglöst uttal av *l*. En liknande förklaring har även givits för de fht. och ags. formerna med *scl*, se den hos Johansson cit. litt., en förklaring, som numera synes godtagen av de flesta².

Återvända vi så till de nordiska språken, föreligga alltså, med bortseende från den redan av Rydqvist alternativt föreslagna

¹ Dessutom även 1 gg *skl* i ett fragment av SML, se Noreen, Aschw. gr. § 44 anm.

² Om uppkomsten av det tyska *sch* ur *s* i *schlagen* osv. se bl. a. Passy, Etude sur les changements phonétiques 150 med not 2, Jespersen, Fonetik, 237 not 2 o. där cit. litt.

möjligheten, att *sch* har tyskt inflytande att tacka för sin existens, tre olika förklaringsmöjligheter till denna skrivning, nämligen övergång $s > sch$, inskott av *k* och *c* (*k*) såsom beteckning för *l*'s klanglöshet. Av dessa synas mig de två sista kunna nära nog identifieras, i all synnerhet om man uttrycker den senare företeelsen såsom exempelvis Braune i Ahd. gr. ^{3.4} § 169 anm. 3: es ist durch assimilation an *s* stimmloses *l* entstanden, dessen explosivgeräusch durch *k* ausgedrückt wird. Och just en dylik utveckling till klanglöst *l* är ingalunda främmande för åtskilliga dialekter inom det nordiska språkområdet: ljudförbindelsen *sl* företrädes på åtskilliga ställen av klanglöst (+ klingande) *l*. Upplysningar härom lämnas av Ross, No. Bygdem. I s. 24, Lundell, Landsm. I, 29 f. Å andra sidan har, som bekant, det anljudande *sl* inom vissa andra, och ej så fåtaliga, dialekter utvecklats till *sch*-ljud + *l*, se Ross, No. Bygdem. VI (Upplandsmaal) s. 65, VII (Foldamaal) s. 11, VIII (Oustfjellmaal) s. 27, IX (Trøndemaal) s. 46, sålunda företrädesvis i östra delen av östlandet; se vidare Lundell, Landsm. I, 78 f., jfr även Leffler, Om konsonantljuden i de svenska allmogemålen I, 16, 52 f. Härvid är även att erinra därom, att en likartad företeelse möter på Bornholm, där (bl. a. framför *l*) *s* övergår till »en læspende *s*-lyd» enl. Bennike-Kristensen, Kort 83. En närmare beskrivning av detta *s*-ljud erhålles hos Jespersen, Dania I, 47. Enligt Bennike-Kristensen anf. st. skall liknande ljud finnas i Nordskåne; såvitt mig är bekant, finnes det dock ej framför *l*.

Under sådana förhållanden är det tydligt, att de skrivningar med *sch* (*skl*), som i det föregående omnämnts, kunna såväl representera ett uttal med *sch*-ljud + *l* som angiva ett ur *l* (eller möjligen rättare ur förra delen av *l*) utvecklat klanglöst *l*-ljud. Då för de moderna dialekterna inom det gamla danska språkområdet ett uttal klanglöst + klingande *l*-ljud för urspr. *sl* är, såvitt mig bekant, okänt, låge det nära till hands att för R:s *sklika*, *sklit*, med tanke på vad som nyss anförts ifråga om Bornholm, antaga *skl* såsom beteckning för något slags *sch*-ljud + *l*. Fråga är dock, om ej företeelsen över hela det nordiska språkområdet kan ses ur en gemensam synpunkt. Den utveckling, som det anljudande (och mångenstädes även inljudande) *sl* varit underkastat över en stor del av det nordiska språkområdet, har helt säkert till en viss punkt följt en gemensam linje. För de båda

differentieringarna — *sch*-ljud + *l*, klanglöst (+ klingande) *l*-ljud — finns en teoretiskt tänkbar, gemensam utgångspunkt, nämligen förbindelsen *s* + klanglöst + klingande *l*-ljud, som uppstått däri-genom, att *l*-ljudet i förbindelsen *sl* till sin förra del blivit klanglöst under inflytande av det föregående *s*. Därifrån har differentieringen skett, varvid *s* dels fullständigt assimilerats med det följande klanglösa *l*, så att förbindelsen klanglöst + klingande *l*-ljud uppstått, dels tillsammans med det följande klanglösa *l* utvecklats till ett *sch*-ljud. Detta senare antagande är ur ljudfysiologisk synpunkt synnerligen rimligt; det innebär endast, att man vid bildandet av *s*, under påverkan av det följande *l*, skjutit tungspetsen längre tillbaka i munnen. Det kakuminala *s*-ljud, som därvid uppstår (identiskt med det förut från bornholmskan anförda), har en klang, som starkt påminner om det egentliga *sch*-ljudet. Se härom Jespersen, *Fonetik* 217 f. För detta inre samband mellan de båda differentieringarna talar även, att i vissa norska dialekter uttalet av äldre *sl* växlar mellan klanglöst *l* och en ljudförbindelse tyskt *ich*-ljud + *l*, se Ross, *No. Bygdem. V* (*Gudbrandsdalsmaal*) s. 42, att i andra dialekter *s*-ljud växlar med *sch*-ljud i samma förbindelse, se *anf. arb. VI* (*Upplandsmaal*) s. 65, och slutligen att i västgötamål riksspråkets anljudande *sl* uttalas dels såsom klanglöst + klingande *l*, dels såsom supradentalt (eller kakuminalt) *s* + *l*, se Landtmanson, *Västgötam. l- och r-ljud* s. 9. Det förra uttalet förekommer enligt honom sporadiskt och väl individuellt.

Med stöd av vad som ovan anförts är jag närmast benägen för att antaga, att med de enstaka skrivningarna *skl* i fda. liksom med *scl* i fsv. och fno. avses att beteckna ett ur *l* utvecklat tonlöst *l*-ljud, alltså en uppfattning, överensstämmande med den från Braune för fht. strax ovan citerade.

168. I övriga fall kvarstå de samn. klanglösa frikativorna oförändrade. Särskilt kunde det förtjäna framhållas, att *f* städse kvarstår i ljudförbindelsen *ft*, t. ex. *gift* 3, 2 osv. 3 ggr, *skiftæ* inf. m. fl. former 1, 13 osv. 17 ggr, etc. etc. Detsamma gäller för fda. överhuvudtaget, även för runinskrifternas språk — med två undantag: *abt* Gunderup II, Jylland, 950—1000 (DRM Haand-udg. nr 247), *abtir* (2 ggr) Vester Marie II, Bornholm, c. 1060 (nr 152). Den förra stenen anser Wimmer, DRM I, 1 s. CXLIII,

av flera skäl, stamma från Sverge, och detta förhållande är tillräckligt för att förklara skrivningen *abt*. Om det bornholmska *abtir* se Wimmer, DRM III, 222, jfr även Runenschrift s. 332, § 13, b, 2, Noreen, GgPh³ 4 § 64, a. Möjligt är, att beteckningen bör förklaras enligt Kock, Ark. 6, 39 f., ehuru formens isolerade förekomst talar däremot.

Ljudvärdet av *h* i *annþoht*, *anþoht* 6, 13; 9, 22; *halfhæleht* KR 14; *re[p]døht* KR 6 (2 ggr) samt *dahs* 14, 5 är ovisst. Fullt ljudlagsenligt skulle i dessa former föreligga samn. klanglös guttural (palatal) spirant, jfr Noreen, Aschw. gr. § 225, 2, GgPh³ 4 § 63, b, vilken väl i fisk. borde kvarstå enligt § 160. Emellertid kan *h* även representera klingande spirant, införd från de former inom resp. flexionssystem, där dylik ljudlagsenligt förefinnes.

Om övergången *f* > *þ* kan på grund av beteckningens bristfällighet ingenting slutas. Jfr emellertid inl. s. 17 ff.

Klingande spiranter.

169. Det samn. *þ* har framför *n* övergått till *m*, då det tillhör en relativt obetonad stavelse.

Se härom Kock, Ark. 6, 36 ff. I de här föreliggande exemplen har *n* senare fallit.

æm i *æmmykit* 1, 22 osv. 6 ggr, *æm fullælikæ* 9, 20, *æm got*, *æm got* 9, 7, 8, *æm goþæ* 1, 10, *æmnær*, *æm nær* 2, 8; 5, 15, *æmuæl*, *æmuæl* 1, 5, 8 osv. 10 ggr; *iamlangæ*, *-a* 7, 10 osv. 5 ggr.

Om akcentueringen av komposita med *iam-*, *æm-* som förre led se Kock anf. st.

Däremot kvarstår *fn* i *iafnæ* (verb) 4, 1 osv. 3 ggr, *iafnæþæ* 5, 29, *iafnæþæ* 3, 11 (2 ggr); *næfnd* m. fl. former 30 ggr; *næfnæ* m. fl. former 23 ggr; *stæfnæ* (subst.) m. fl. former 23 ggr, *stæfnæ* (verb) m. fl. former 15 ggr, *stufn* 10, 2. Det kan synas egendomligt, att partikeln *ofna*, *-æ* städse (93 ggr) förekommer med *fn*¹. Förklaringen ligger måhända däri, att ordet är en relativt sen bildning (< *ofan* *ā*). Möjligen kan också den omständigheten ha spelat in, att ljudförbindelsen är heterosyllabisk, jfr Wadstein, Fno. hom.-bokens ljudl. 108 f.

¹ 1 gg, gm felskrivning, *okna* 3, 8, jfr Thorsen s. 15 not a.

170. Det samn. $\bar{d}$ övergår till d efter g (som i något fall övergått till γ , se § 163), l , m och n .

Följande fall föreligga:

a. *bygd* 4, 3; 17, 6, *bygdin* 4, 7, *hembygd* 7, 4 (2 ggr); *trygd* 5, 15; *byhd* KR 19 (3 ggr). Hit bör även föras *up hæhndær* 14, 5.

b. *skild* 1, 19; *uild*¹ subst. 4, 7; *ysildæ* 3, 4.

c. *dømdo* 16, 2 (2 ggr); *glømda* KR 25; *tilkømd*, *til kømd* KR 19 (2 ggr).

d. *synd* KR 22; *syndi*, *sundi*, -s 3 spreti(k) 7, 5 (2 ggr); 10, 2. *sund* part. pret. npn 10, 2.

Se om denna ljudövergång Noreen, Aschw. gr. § 257. 1, a. GgPh⁸ 4 §§ 61, a, 175, a och jfr Celanders framställning i Om övergången av $\bar{d} > d$.

I andra ställningar kvarstår $\bar{d}$. Visserligen förekommer en gång d efter r i *suærd* 7, 8, vilket väl dock närmast är att betrakta som skrivfel. $\bar{p}$ skrives nämligen efter r i ett ansevärt antal fall, varav först och främst må nämnas *suærp* 7, 8 samt *uærp* 1, 13; 3, 3; 4, 15, -æ, -e 1, 13 (2 ggr); *borp* 1, 13; 2, 1, *stibo[r]p* 12, 4 (4 ggr) osv. Inalles förekommer c. 140 ggr ljudförbindelsen $r\bar{d}$, skriven rp , i ett 20-tal ord.

Efter γ - och v -ljud kvarstår $\bar{d}$, sålunda; *lahpæ*, -e 4, 10 osv. 3 ggr; *lihpu træ* 11, 14; *uihp* KR 2, *u uihp* KR 2, *uihpæ* KR 13; *hafpi*, -e, -u, -o 1, 6 osv. 9 ggr; *hæfp* m. fl. former 4, 7 osv. 16 ggr; *krafpær* 14, 4; *lifpi* 1, 4 (3 ggr). Framför r står $\bar{p}$ i *tiuprær* 9, 6.

Det kvarstående $\bar{d}$ efter γ visar sålunda, att $g > \gamma$ i *byhd* först efter övergången $\bar{d} > d$ efter g .

171. Det samn. γ har i ställning mellan palatal vokal och följande (vokaliskt eller konsonantiskt) i övergått till j , vilket absorberat det följande i ($\bar{i}$).

Jfr delvis Noreen, GgPh⁸ 4 § 176, c. — Följande exempel föreligga:

æin, *ein* adj. 1, 11; 7, 2; *æi* adv. 1, 3 (4 ggr) osv. omkr. 300 ggr. *ei* KR 21; *piæ* 3 ppi 3, 5; *uiia*, -æ inf. KR 2 (2 ggr).

Denna övergång har delvis redan behandlats i §§ 29, 67. I enlighet med den där givna utredningen är det antagligt, att

¹ Jfr Tamm, Fem. på *ti* och på *ipa* s. 47.

γ i denna ställning under svagton bortfallit så tidigt, att den av ett föregående æ + följande i uppkomna diftongen blivit underkastad samma behandling som samn. æi. Man skulle därför alternativt kunna modifiera den ovan givna regeln därhän, att under starkton γ i ifrågavarande ställning likaledes bortfallit, men senare, så att den av ett föregående æ + följande i bildade diftongen kvarstått. Detta tyckes närmast vara Lis Jacobsens uppfattning, Studier I, 77. Skälet till att hon föredrar detta alternativ är emellertid ej hållbart; då hon hänvisar till Noreen, Aschw. gr. § 311, 2, c, är det att märka, att där blott talas om bortfall av γ mellan två svagtoniga palatala vokaler, och hänvisningen till detta ställe skulle alltså innebära, att enligt Lis Jacobsens mening det fsk. *ey* uppstått uteslutande i svagtonställning, något som ej synes mig rimligt.

Närmast skulle man väl kunna antaga, att γ bortföll mellan två i-ljud även i fortisställning, sålunda i *uiia* och *piia*, men även detta synes mig mindre troligt. Det kan i sammanhang härmed anmärkas, att Kock, Ark. 11, 189 antar bortfall av palatal frikativa mellan två i med infortis, under det att Noreen anf. st. antar γ-bortfall mellan två svagtoniga palatala vokaler. Jfr emellertid även Kock, Ljudh. I § 99.

Då γ synes oförändrat kvarstå mot den här givna regeln i vissa ord, torde orsaken vara påverkan från former inom resp. ords flexionssystem med regelbundet kvarstående spirant; möjligen är företeelsen i något fall av rent ortografisk natur och beroende på skrivtradition. Sålunda finnas *dæhi*, *døzdæhi* KR 14; 9; *ehit* 7, 16; 15, 4; 16, 3, *ehæns* 7, 4; *lopsihi* 7, 20; *sihiæ* m. fl. former 36 ggr; *uæhin* KR 12; jfr härmed *dah*, *ehno*, -um osv., *løpsihi* m. I *sihiæ* osv. torde skrivtraditionen ha bevarat tecknet för spiranten; påverkan kan dock ha utgått från pret.-formerna och även från sing. pres. ind., som ju alternativt kan förekomma utan samn. ändelsevokal.

I övriga fall kvarstår γ, sålunda intervokaliskt exempelvis i *flyhæ* 11, 3; *høhæ man* 1, 3; *leho hionæ* 9, 22; *pihæt*, -at 7, 4 (2 ggr), 20; *æha* m. fl. former KR 6 osv. 19 ggr; *øhon*, *øhæ* 5, 10 (2 ggr); framför *ð* i *lahpæ*, -e 4, 10 osv. 3 ggr; *lihpu træ* 11, 14; *uihp* nsf KR 2 (nsn KR 5), *u uihp* nsf KR 2, *uihpæ* gp KR 13; framför *l* i *fuhla*, -um 5, 19, 21; 11, 9; *nahl* 1, 2; framför *r* i *læhræ* 13, 3 (2 ggr); efter *l* i *fylhir* 8, 3 osv. 4 ggr; *hælh* m. fl. former

7, 16 (3 ggr) osv. 13 ggr; efter *r* i *burhit* 8, 2 (2 ggr); 9, 18; *mark* adj. m. fl. former 3, 21 osv. 13 ggr; *torhkøpe* 7, 8.

Förhållandena framför *n* äro ej fullt så klara, då här finnes *egn* 1, 1 (jfr sammastädes *egen*) och *hægnæþæ skohe* 10, 1. Den förra skrivningen är dock säkerligen ej ursprunglig, se Thorsen s. 3 not b. Emot desamma stå ganska många skrivningar *hn* (= γn): *ehn* 1, 15 osv. 9 ggr, *ehnæ*, -o, -um 1, 11 osv. 7 ggr; *hæhnæþ* m. fl. former 9, 16 (3 ggr) osv. 17 ggr; *uahne* 9, 18. Emellertid finnes också *up hæhdær* 14, 5, vilket möjligen genom »omvänd skrivning» står för *hængdær* och sålunda skulle antyda en övergång $\gamma > \eta$ framför *n*. Härmed är att jämföra skrivningen *þignmæn* 7, 15 och vidare *æghnti* i fsv., varom se Noreen, Aschw. gr. § 523 anm. 1. Om en dialektisk övergång $\gamma > \eta$ framför *n* vittnar även *frængnær* i cod. Ny kgl. Saml. 66, 8:vo, Thorsen s. 260. Tänkbart är även, att *g* i skrivn. *gn* avser explosivan, jfr Olson, Ögl. ljudl. 105. Att med anledning av skrivningarna i R formulera någon bestämd ljudregel, torde dock vara för djärvt. I varje fall synes det mig högst osäkert att med stöd av övergångens förefintlighet i moderna sk. dial. i de nämnda skrivningarna söka en utgångspunkt för lokalisering av den dialekt, som R representerar. Detsamma gäller för H, se § 189. För utbredningen av övergången *gn* (γn) $> \eta n$ i sk. dial. redogör Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best. 31 f. Se även Kock, Ark. 9, 76.

Anm. Genom skrivfel står *firitiupu* för -*tiuhu* KR 21; *tiukhu* för *tiuhu* 1, 1, jfr Thorsen s. 3 not c.

Nasaler, halvvokaler och liquidæ.

172. Det samn. *m* har, då det stod slutljudande och tillhörde en relativt oakcentuerad stavelse, genom dissimilation övergått till *n*, om ordet även började med labial.

Denna övergång föreligger i

fran prep. 1, 17 osv. 13 ggr, verbalpart. 1, 19; (i) *mællin*, *handæ mællin* osv. 1, 5 osv. 30 ggr.

m däremot i adv. *fram* 2, 6 osv. 7 ggr, *framarfæ* 2, 6, 8; *fæm* 5, 14 (3 ggr) osv. 5 ggr.

Se Kock, Ark. 6, 80 ff., Ljudh. I § 400. En annan, och enligt min mening mera osäker, förklaring av *n* i *fran* har givits av Zetterberg, Björköar. ljud- o. böjn.-l. 36 f. och akcepterats av Noreen, Aschw. gr. § 330 anm. 1.

173. Det samn. *m* övergår till *n* framför *t* i *fæntan* 5, 14. Däremot *fæmt* 4, 6; 7, 7, *fæmtan* 3, 2; KR 16, där *m* analogiskt bibehållits från *fæm*.

Se Noreen, (Ark. 1, 170 not 1,) Aschw. gr. § 272, 1, GgPh^s 4 § 173, Kock, Ark. 7, 808 not 1 och jfr även Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best. 7 not 1.

174. Det samn. *m* övergår till *ŋ* framför *k* i *sankke* 3 spk 5, 9, *sankæ* inf. 11, 11.

Se Noreen, Aschw. gr. § 272, 2, GgPh^s 4 § 173.

175. *ŋ* övergår till *n* framför *s* och *t*.

Detta antydes av följande mera sporadiska skrivningar:

gornipins gs 9, 8; *hæræþins* 1, 19 (jfr inl. § 6; däremot *þings*, *hæræz-*, *lanzþings* 19 ggr); *kununs* 4, 3; 5, 25 (*kunungs* 28 ggr); *ænti* 2, 5 (*ængte*, -*i* 2, 7; 4, 6). — Urspr. har dessutom skrivits *þins* 7, 1; 13, 1, vilket dock blivit av skrivaren själv på olika sätt rättat, se härom Schlyter s. 118 not 68, s. 189 not 8.

Jfr Kock, Ark. 7, 807 f. o. där cit. litt., Noreen, Aschw. gr. § 281, 2.

Anm. Genom felskrivning står väl *þinmæn* för *þingmæn* 7, 9. Th. s. 44 not d.

176. För övrigt erbjuder denna konsonantgrupp intet särskilt anmärkningsvärt. Det samn. *n* kvarstår regelbundet såsom sådant. Särskilt må här nämnas, att ingen assimilation *n* > *m* ägt rum i *anbuþa* 5, 10. För övrigt äro blott att anföra några fall av felskrivning. Sålunda står *r* för *n* i *allær* asm 7, 8, dock möjligen redan av första hand rättat, jfr Th. s. 43 not b, *bondær* 13, 3, *brærdær* 7, 9; *i* för *n* i *iokræ* 7, 4.

För *i* står *r* i *ær* 17, 6, se Thorsen s. 71 not b. — Om den egendomliga beteckningen för *l* (*ll*) i *fuLuahsen* osv. se inl. s. 6.

Cod. Holm. B 76.

Klanglösa explosivor.

177. Samn. *k* och *t* föreligga sporadiskt såsom *gh* (*y*) och *th*, *þ*, vilka beteckningar sannolikt angiva en utveckling till (klingande) spirant.

De föreliggande fallen äro

aghær 3 spi 147, 7 (*Akær* 3 spi 167, 5; 185, 1); *flaghæ* 180, 2; *høghæ* 180, 2 (därjämte *høghæ* 180, 3 not 28, men genom en under *g* satt punkt har skrivaren antytt, att denna bokstav bör utgå; däremot *høkæ*, -e 179, 5, 7, *høk* 93, 5); *lægisgift* 94, 2 (*lækis gift* 94, 4, 4-5; 109, 6, 8); *noghre* 122, 5 (*nokræ* KR 378, 6, *nockræ* 133, 5, *nokrum* 195, 8; KR 369, 2, *nokar* 150, 6, *nokær* 66, 1; 79, 4; 149, 4, *nokat* 12, 3; 24, 1 osv. 27 ggr, *nokæt* 23, 5; 61, 7); *søghia* 72, 9, *søghær*, *søghær* 14, 7; 105, 5 (*søkie* m. fl. former 107, 1, 4 osv. 20 ggr); *Taghær* KR 359, 9 (*taka* m. fl. former c. 170 ggr); *laghlegghæ* 74, 1 (*laghlikæ* 198, 6, *uloghlikæ* 36, 7, *fullælikæ* 170, 5, *lønlika* KR 377, 7, *oflikæ* 139, 7, *opinbarlikæ* KR 372, 4-5, *wranglika* 36, 8; 68, 4).

bruthstok 12, 5 (*brutstok* 23, 4); *bæthræ*, -*þræ* komp. 32, 5; 108, 7; 157, 9, *bæþræ* inf. 55, 3, *bæþrat* sup. 42, 3 (*bætræ* 143, 9; 160, 3, 9); *loth* 30, 7 (*lot* m. fl. former 7, 2 osv. 37 ggr); *sithia* 44, 2 (*sitiæ*, -*u* 3, 3; 17, 6; 170, 1; 175, 8, *Sitær* 198, 2; KR 375, 6; 376, 1-2); *annøthoghith* 48, 5-6 (*annøþoct*, -*þoght* 109, 7; 140, 7; 118, 1); *sagth* 50, 3 (*saght* 184, 2, *saghæt*, -*at* 25, 4 osv. 5 ggr).

Att något säkert exempel på försvagning av de urspr. *tenuis* ej förefinnes i R, har omtalats i § 161.

Emellertid äro ej alla de här anförda skrivningarna att bedöma ur samma synpunkt.

I en del av dessa ord kan försvagningen ha inträtt på grund av ordets, resp. stavelsens relativa akcentlöshet. Övergången från *tenuis* till spirant har fda. (fsk.) i detta fall gemensam med fsv. Utvecklingen $k > \gamma$ (g) i fsv. under dylika förhållanden har Kock utrett, se särskilt Tff NR 3, 249, Fsv. ljudl. I, 35 ff., Språkh. 19 med not, om en motsvarande utveckling av *t* se Kock, Språkh. 1 ff. Av de anförda skrivningarna äro hit hänförliga *noghre*, *Taghær*, *laghlegghæ*, möjligen också det med hänsyn till det inskjutna i egendomliga *annøthoghith* 48, 5-6. Härvidlag är även att erinra därom, att enl. Bennike-Kristensen, Kort 100 i orden 'nogen', 'tage' (och även 'meget') en så stark förskjutning av den intervokaliska konsonanten ägt rum, att de äro att föra till orden med fda. *gh*. Detta förhållande gör, att vi i de anförda skrivningarna ha att se ett uttryck för denna ljudförsvagning (*tenuis* > klingande spirant) i rel. oakcentuerad ställning, ehuru ordet för 'mycken' städse upp-

träder med *k* och *gh*-skrivningarna av de övriga orden äro av synnerligen sporadisk natur.

Även i ljudförbindelsen *tr* inträder en försvagning av den klanglösa explosivan så tidigt, att *t* i denna förbindelse kommer, åtminstone i stort sett, på samma nivå som äldre *ð*. Se härom (Kock, Språkh. 12 f.,) Bennike-Kristensen, Kort 95, 98, 112. Ur denna synpunkt bör *bæthræ* etc. ses.

Av de övriga kunde *loth* möjligen förklaras så, att *h* anger det slutljudande *t*:s aspiration, jfr Brate, Ä. Vml. ljudl. 56, Kock, Tff NR 8, 292 ff., Larsson, Södermannal. spr. I, 182. Skrivningen är dock för isolerad för att denna förklaring skall kunna gälla för annat än en blott osäker möjlighet. Likaså är det ovisst, huruvida en verklig försvagning föreligger i *bruthstok*, då detta ord redan tidigt blivit föremål för analogisk ombildning, jfr Schlyter i Gloss. — *sagth* är väl närmast skrivfel.

I de övriga orden föreligga, såsom man redan sedan gammalt insett, exempel på den i fda. allmänna övergången av (intervokalisk och något senare även av slutljudande eftervokalisk) klanglös explosiva till klingande explosiva eller spirant. Jfr den hos Noreen, GgPh³ 4 §§ 180, b, 181, b och 182, b cit. litt.

En svårighet har emellertid legat däruti, att man i denna fsk. hs. hade (med ett undantag) skrivningar, som angåvo ett uttal med klingande spirant, under det att de moderna Skåne-dialekterna i allmänhet uppvisa klingande explosiva i dessa ställningar. Denna svårighet sökte Jessen i TffPh 5, 216 undgå genom att antaga, att dessa skrivningar tillkommit genom ett slags ortografisk substitution: man uttalade i själva verket i dessa ord *g* och *d*, men då man på ett äldre språkstadium saknat eftervokaliskt *g* och *d*, betecknade man på grund av skrivtradition de nyuppkomna klingande explosivorna med tecknen för de klingande spiranterna. Detta betraktelsesätt låter sig möjligen genomföra för *g*, men däremot ej så gärna för *d*, då man väl får antaga, att ljuden *ð* och *d* hållits tämligen bestämt åtskilda, samtidigt med att de i denna hs. betecknas på fullkomligt olika sätt (*th*, *þ* och *d*).

Frågan om hur de ifrågavarande beteckningarna skola uppfattas sammanhänger nära med spørsmålet, utefter vilken väg »försvagningen» av *tenuis* försiggått. I allmänhet har man väl antagit utvecklingsgången *tenuis* > *media* > klingande spirant,

se t. ex. Såby, Det AM Hs. Nr 187 i oktav s. XIV, Kock, Ark. 4, 181, Noreen, GgPh⁸ 4 nyss anf. ställen. En avvikande uppfattning framlägges emellertid av Bennike-Kristensen, Kort 101, där en enhetlig utveckling över hela det danska språksområdet drages i tvivelsmål även beträffande de första stadierna i densamma. För Skåne (och med reservation även för Själland) antages emellertid, på grundval av det moderna dialektmaterialet, att stämbandsvibrationen är det väsentliga och primära och ljudöppningen sekundär. Sålunda skulle förloppet här ha varit *tenuis* > *media* [> spirant]. Det är emellertid klart, att under dylika förhållanden någon förklaring ej kan erhållas för de ifrågavarande skrivningarna i denna hs. Kunde man där emot antaga ett utvecklingsförlopp *tenuis* > spirant [> *media*], skulle dessa former bliva fullt förståeliga. En dylik ljudutveckling saknar för visso ej sina analogier — på det svenska språksområdet. Kock har nämligen i Fsv. ljudl. I, 69 ff., särskilt 94 f., påvisat, att vid utvecklingen $k > \gamma$ i fsv. (åtm. dialektiskt, jfr Ark. 18, 167 f.) den sannolika utvecklingsgången varit $k > \chi > \gamma$. Och en utveckling [$k > \gamma > g$] antages i fråga om adj.-ändelsen *-lighen*, *-lighit* anf. arb. 36. Att en utveckling $\gamma > g$ ägt rum i de mellansvenska dialekterna, är i varje fall obestridligt. Likaså påvisar samme förf. i Språkh. 1 ff. en utveckling $t > \bar{p} > \bar{d}$ ¹. Jfr dessutom Kocks anm. i Fsv. ljudl. I, 94 noten angående skrivningen *ch* i fda.

Mot en dylik uppfattning av utvecklingen av *k* och *t* i fsk. skulle möjligen kunna andragas, att man bort vänta en vidare utveckling av dessa nyuppkomna spiranter, analog med de från samn. tid kvarstående spiranternas. Emellertid torde man ha rätt att antaga, att dessa senares utveckling fortskridit så långt, att ett sammanfall mellan dem och de förra var uteslutet, jfr delvis M. Kristensen i Ark. 25, 142. I detta sammanhang må anmärkas, att en liknande utveckling för *p* — det är just på Skånedialekternas förhållande till detta ljud, som Bennike-Kristensen stödjade sitt förut omtalade antagande — ej med nödvändighet behöver förutsättas; här kan utvecklingsgången ha varit $p > b$ [> *v*].

¹ Jfr emellertid anf. arb. 13 not, där även påpekas möjligheten av en direkt övergång $t, k > \bar{d}, \gamma$.

Anm. I *stæfnd* nsn 105 not 52 har man väl närmast att antaga felskrivning; jfr *stæfnt* 74, 1 samt *uihþ* i R, se § 161. — Någon betydelse kan väl ej håller tillmätas det enstaka *pb* i *archibiscopbe* 72, 2. — Om förhållandet mellan R:s *stypbarn* 1, 21: H:s *stlfbarn* 18, 6 se i § 88 anm. 1 cit. litt.

178. Det samn. *k* har i vissa fall övergått till affrikata, vilken framför *æ* understundom betecknas med skrivningen *ki*.

Denna beteckning finnes i följande fall:

kiennæ 3 spk m. fl. former 35, 3 osv. 15 ggr; *kiæræ* inf. m. fl. former 9, 6 osv. 12 ggr; *skiæppu*, -r 198, 1 (2 ggr); *skiær*, -u, *vskiær* adj. 106, 4, 5 osv. 5 ggr; *skiæræ* 'rena' 78, 8 osv. 3 ggr, 'skära (med kniv)' 166, 4.

Däremot finnes enbart *k* i *kænnæ* m. fl. former 123, 9 osv. 7 ggr; *kæræ* m. fl. former 37, 6 osv. 6 ggr; *skæft*, *uskæft* 126, 6, 9; *sker*, *uskær* adj. 130, 3 osv. 3 ggr; *skærskiuti*, -skuti 163, 6-7 osv. 3 ggr; *skæræ*, -e 'rena' 160, 8 osv. 7 ggr; *skæræ* 'skära (med kniv)' 146, 6, 7, *skær* 3 spi 167, 6, [*skeri* 3 spk 185, 5].

Denna vacklan i ortografien torde väl bero på att *i* insatts av skrivaren, under det att förlagan haft enbart *k*. Jfr härmed, att R uteslutande har *k*.

Beträffande den utsträckning, i vilken ljudutvecklingen *k > kj* försiggått, må hänvisas till Noreen, GgPh⁸ 4 § 179 o. där cit. litt. I vad mån man ännu vid den tid, som representeras av H-skrivarens språk, skilde mellan slutet och öppet *ø*-ljud (jfr Kock, Fsv. ljudl. I, 55, Noreen, Aschw. gr. § 278 anm. 2) och ev. lät affriceringen inträda endast framför det förra, kan ej bestämt avgöras, då under inga förhållanden något i inskjutits mellan *k* och *ø*. De exempel, som finnas, äro följande:

køp subst. m. fl. former 12, 4 osv. 9 ggr; *køpæ* subst. 122, 1 osv. 5 ggr; *køpingæs* 53, 5; *køpæ iorth*, *køpæiorth* 3, 6 osv. 7 ggr; *køpæ* inf. m. fl. former 62, 8 osv. 17 ggr (därav *køpte*, -æ 3 spreti 39, 4 osv. 4 ggr, *køpt* 36, 7; 38, 2); *køuæn rakkæ* 171, 8; *skøtæ*, -e, *skøttæ* 3 spreti 29, 9; 30, 3; 66, 11; *wærulz-*, *wærælzskøt* 74, 9 (2 ggr); 75, 2.

Då *c* understundom brukas som beteckning för *k* framför hård vokal (se inl. s. 15), men däremot aldrig i de fall, som ovan anförts, skulle detta i sin mån kunna tala för att vokalen genomgående vore sluten. Det är dock möjligt, att analogiskt

inflytande från former med *k* framför ljudlagsenligt slutet *ø* spelat in; jfr även Pipping, Gutalag LIX. I varje fall är det sannolikt, att affriceringen av *k*, framför vokalen *ø*, även försåvitt den är sluten, inträtt senare än framför övriga palatala vokaler. I överensstämmelse härmed äro förhållandena i Den danske Rimkrønike (cod. Holm. K 41, utg. av H. Nielsen 1895—1911), där man har omväxlande *k* och *ki* i ord som *kiær*, *kær* adj., *kiæræ*, *kæræ* verb, *ski* i *skiæræ* verb, men enbart *k* i *køræ*, *køræswen* (och även i *kølfue*, *køn* samt *kødh*, *kødmangheræ*), *skødh*, *skøn*, *skøthæ*. Se f. ö. gloss. till Nielsens edition. För den dialekt, som Rimkr. representerar, är det väl antagligast, att någon affricering av *k* framför *ø* överhuvud ej inträtt. Jfr även Lis Jacobsen, Studier I, 162 med not 1. Om affriceringen av *k* (och *g*) i de moderna dialekterna på danskt språkområde se Bennike-Kristensen, Kort 85 f. — I detta sammanhang må påpekas, att då hos Schlyter läses *cøpt* 38, 3, 6, *cøps* 38, 7 i det parti, som enligt Schl. s. 38 not 67 är avtryckt efter cod. C (= AM 41), man härav ingalunda får draga den slutsatsen, att *ø* här står såsom beteckning för ett gutturalt ljud. Delar av samma hs. äro nämligen avtryckta av Thorsen för att utfylla luckorna i R, och här påträffas skrivningar som *scøtæ* 3 spk t. ex. 3, 16, 20, inf. 3, 20; *scylde* 5, 1, *scylde* 5, 2; *sciold* 5, 8; *scære* 3 spk 5, 2, 4; *vscær* 5, 4; *marca scial* 4, 8, osv. För övrigt kan anmärkas, att i denna hs. även mellan *k* och *æ* ej tycks finnas något *i*-inskott.

Ovisst är, huruvida någon dylik affricering ljudlagsenligt inträtt även framför svagtonigvokal. För affricering synas följande fall tala: *markiæ skiæl* 57, 4, 5 (men *markæ skiæl* 56, 7; 59, 5; *marcæ skiæl* 56, 5); *mærkiær* 180, 1; *S-*, *søkiær* 14, 6-7 osv. 4 ggr (men *søker*, *-ær* osv. 6, 5 osv. 10 ggr); *þykkæ* 64, 9 (men *þykkær* 178, 6). Av dessa är emellertid endast *markiæ skiæl* 57, 4, 5 något så när beviskraftigt, enär de övriga kunna ha fått sitt *i* på analogisk väg och sålunda äro att jämföras med *bæriær* 3 spi 111, 1 (jfr Lyngby, Udsagnsord. böjn. 37) samt konj. *þippiæ* etc., vilken ovan s. 198 f. förklarats såsom tillkommen på analogisk väg. Om *þykkæ* jfr även s. 206. Och även för *markiæ skiæl* synes mig en ljudlagsenligt tillkommen affricering ej vara den enda möjliga förklaringsgrunden, detta så mycket mindre, som på ett ställe möter skrivningen *marcæ skiæl* med *c*, vilket ej eljes brukas framför palatal vokal (jfr inl. s. 15). Fastmer är jag här benägen för

att antaga ett slags, dittografi, tillkommen på grund av det följande *ki* i *skial*.

179. I övriga fall kvarstå de klanglösa explosivorna. Sålunda kvarstår här, i motsats till i R (jfr § 159), *p* i *køpte*, *-a*, *køpt*, vilka ords frekvens angivits i föregående §. — Om utvecklingen av *k* framför *t* och *s* (jfr § 160) lämnar denna hs. ingen upplysning, då här, liksom i allmänhet är regeln i hss., skrivna med latinska bokstäver, den samn. ljudförbindelsen *ks* återgives med *x*, och *k* framför *t* återgives med *c*, vars ljudvärde för denna hs. åtminstone ej behöver vara annat än *k* (jfr emellertid inl. s. 15 och i det följande s. 247). Sålunda skrivas med *c* t. ex. *røctæ* inf. 122, 6, *wan røct*, *wunrøct* 200, 5; 209, 7; vidare *axul* 174, 7, *axlæ* 174, 7, 9 m. fl. ord med *x*.

Klingande explosivor.

180. Övergången *d > t* framför *s* föreligger även här. Ljudförbindelsen *ts* tecknas *z* eller *zs*, se inl. s. 20.

Exemplen äro desamma som i R (se § 162), sålunda *gialzs* 3 spi 24, 7; *halz fæ* 210, 2, 5 m. fl. Därjämte *wærulz-*, *wærælzskøt* 74, 9 (2 ggr); 75, 2.

Om *bransten* 215, 1; *gials* 23, 4 se i det följande § 216, a och jfr § 162.

181. En utveckling *g > γ* framför urspr. *ḡ* återfinnes även här, i något större utsträckning än i R. jfr § 163.

Sålunda

byghd 212, 8; KR 372, 4; 373, 1; 374, 3, *hembyghd* 122, 1, 5; *tryghd* 76, 4, *tryghdær eþ* 100, 5.

Däremot *bygd* 53, 5, *-en* 56, 6; *trygd* 89, 4. — Om *gh* i förbindelsen *ngh* se nedan § 216 anm.

182. Det samn. *g* har i vissa fall övergått till affrikata, vilken framför *æ* understundom betecknas med skrivningen *gi*. Utvecklingen är fullständigt parallell med den av samn. *k*, se § 178.

Sålunda skrives *gi* i

giærningæ, *-e* 9, 6 osv. 10 ggr, *giærningum* 16, 3 osv. 3

ggr, *giærninggæ* 111, 4, 5; *giærþe* subst. 151 not 57; *giærþæ* inf. 170, 1.

Däremot *gærningum* 209, 4¹; *gærþe* subst. m. fl. former 170, 6 (2 ggr) osv. 6 ggr; *gærþa* inf. 169, 8 m. fl. former 7 ggr. — Framför *ø* skrives enbart *g*, t. ex. *gømæ* inf. 149, 7 m. fl. former 5 ggr; *gønnum* 100, 8 osv. 3 ggr; *gør læ* 147, 4; *gøræ* m. fl. former 17, 5 osv. c. 50 ggr. Det kan anmärkas, med hänsyn till det i § 178 anförda, att i Rimkr. något *i*-inskott efter *g*, vare sig framför *æ* eller *ø*, överhuvud ej synes ifrågakomma.

Huruvida affricering ljudlagsenligt inträtt även framför svagtonig vokal, kan, liksom i fråga om *k*, ej med säkerhet avgöras. De ex., som kunde tala därför, böra måhända uppfattas på annat sätt, såsom i § 178 angivits. Dessa ex. äro: *liggiær* 3 spi 187, 1 (*liggær*, *Liggær* 10, 4-5; 193, 1, *liggir* KR 363, 3); *lægiæ*, *læggiæ* 3 ppk 33, 3 osv. 6 ggr, *læggiæs* 3 p, spk 51, 2; 88, 8; 169, 7 (*L-*, *læggær* 165, 1 osv. 4 ggr). Utan *i* är städse *H-*, *hog-gær*, *høggær* 172, 2 osv. 5 ggr.

Klanglösa spiranter.

183. Den i § 165 omtalade övergången från *p* > *t* efter och före vissa klanglösa konsonanter är utmärkande även för denna hs.

I stort sett äro exemplen desamma, som där anfördes; blott följande torde behöva anmärkas. Såsom ex. på övergången *p* > *t* efter *s* finnes här blott skrivn. *lanzstingh* 45, 2 (om övr. former av ordet se § 216 anm.). Det *liusta*, som från R 7, 12 anfördes, skrives nämligen här *liusde* 135, 7, likaså 49, 2. Därjämte förekomma (jfr § 165 anm.) *læsde* 155, 5; *þinghliusd*, *þingliusd* npn, nsf 47, 2; 48, 1; 194, 7. Jfr härmed *þinghliust* nsn 47, 7-8; 48, 5; 50, 2. Till förklaringen av *d* se anf. st. Att en ytterligare orsak än enbart analogiinverkan spelat in, torde framgå av det strax anförda *mæltu*. — I denna hs. finnes nämligen ex. på övergången *p* > *t* efter ett urspr. klanglöst *l*, jfr Noreen,

¹ Att de växlande skrivningarna med *g* och *gi* ha tillkommit på det sättet, att den ena tillhör förlagan, den andra avskrivaren, synes kunna slutas därav, att på detta ställe, jfr Schlyter s. 209 not 57, ursprungligen skrivits *giær gærningum*, varefter under bokstäverna *giær* satts punkter, angivande att de böra utgå.

Aschw. gr. § 260, 3, GgPh³ 4 § 61, b: *mæltu* 3 ppreti 73, 2. — Slutligen är att omnämna, att i H läses *huþstrykæ* 144, 4; 166, 4, där analogien från det enkla *huþ* gjort sig gällande, jfr R:s *huztrykæ*, -a.

184. Övergången av klanglös palatal (guttural) spirant till *k* efter *t* har H, även vad exemplen beträffar, gemensam med R (se § 166).

Det kan tilläggas, att här även ev. föreligga exempel på övergång till *k* framför *t* och *s*, jfr Noreen, Aschw. gr. § 261, 1, GgPh³ 4 § 63, b, nämligen i *annþoct* 109, 7; 140, 7; *wict* KR 360, 2; *laxmæn* 80, 4. Däremot finnes *gh* (möjligen betecknande γ på grund av analogi från de former, där detta ljudlagsenligt kvarstår) i *daghswærkis* 94, 3; 109, 5; 110, 1, *daghs* 199, 3¹; *annþoght* 118, 1 (jänte *annþoghith* 48, 5-6); *hælaght* KR 371, 2-3; *saght* 184, 2². På grund av vad som i § 160 utvecklats, vore det emellertid frestande att antaga, att *c* i *annþoct* och *wict* betecknar klanglös spirant och *x* i *laxmæn* ljudförbindelsen klanglös spirant + *s*. Härmed är att jämföra skrivningen med *h* i R i hithörande ord, se § 168. — I samband härmed är att nämna presensformen *læghs* 6, 8; 7, 4, 8; 165, 4; 169, 4, 5 (om motsvarande former i R se § 164), vilken med sitt *gh* betecknar en mera ursprunglig form än det aktiva *læggær*, som anförts i § 182, jfr Noreen, Aschw. gr. § 239, 1 med anm. 1, § 553 anm. 12 och senast Lindroth, IF 35, 303 f. o. där cit. litt. (annorlunda Björkman, Smål.-l. ljudl. 36).

Påfallande är *g* i *scogs* 53, 6; *sigs* 3 spi 149, 1, där det väl ändock närmast avser att återgiva en klusil.

Beteckningen av det samn. γ framför *s* är sålunda ganska vacklande.

Anm. 1. Jänte *ækki* 45, 5; 86, 3 osv. 5 ggr, *ikke* 63, 1, 5 förekommer i H *æncti* 18, 4 osv. 5 ggr, jfr anm. till § 166.

Anm. 2. Om övergång $f > b$ (och ev. $> u$) se inl. s. 17 ff.

¹ *s* dock tillagt av senare hand, se Schlyter s. 199 not 38.

² I *sagth* 50, 3 torde, såsom förut antytts, *h* genom felskrivning ha kommit efter *t* i st. f. efter *g*, se s. 241.

Klingande spiranter.

185. Den i § 169 omtalade övergången $\bar{b} > m$ framför n i rel. obetonad ställning har även här ägt rum.

Exemplen äro desamma som i R.

186. Likaledes har, liksom i R (se § 170), $\bar{a}$ m n . $\bar{d}$ blivit d efter g , l , m och n .

Med hänsyn till exemplen är blott att anmärka, att i H skrives *hængdær* 199, 5 gentemot R:s *hæhndær* 14, 5, att till exemplen med $\bar{d} > d$ efter l här kan fogas *uældæ* npm (part. pret. av *uæliæ*) 54, 2 (R 4, 3 har *næfndæ*), och att ännu ett exempel på $\bar{d} > d$ efter m finnes i *næmdæ* 3 spreti 77, 4 (R lakun).

För övrigt kvarstår $\bar{d}$, i samma utsträckning som i R. Med hänsyn till *fuldæ* 3 ppreti 102, 5 är väl att antaga, att γ förlorats, innan övergången $\bar{d} > d$ efter l försiggått.

Anm. Tvivelsutan på grund av felaktig etymologisering har t ersatt th ($\bar{d}$) i *iwistort* KR 362, 3. Att ordet tidigt varit oförståeligt, därom vittna varianterna i de olika hss, se Schl. s. 362 not 54; jfr även Gloss. Om ordets etymologi se den s. 135 cit. litt.

187. På övergången $\gamma > j$ mellan palatal vokal och följande (vokaliskt eller konsonantiskt) i (jfr § 171) föreligga även här exempel, nämligen

eyn, *eyt* adj. 120, 4; 142, 1; 203, 1; 209, 1; *ey* adv. passim, *æy* 5, 6, 7, 8; 6, 8; 7, 3, 8; 181, 9, *æi* KR 370 not 66, *ej* 3, 5 (jfr dock inl. § 9).

I *wighæ* inf. KR 357, 6 och *sighæ*, *Sighæ*, *up sighæ* 3 ppi, inf. 36, 8; 38, 1; 148, 2; 212, 5 torde *gh* stå såsom tecken för detta j -ljud, jfr även 3 spk| *sighæ* 128, 7. Genom en dylik tolkning kunna dessa skrivningar enklast sättas i samband med ifrågasvarande övergång; jfr emellertid även Noreen, Aschw. gr. § 270. Däremot skrivas *Thighyæ* 37, 6; *wighya* KR 358, 4; *sighiæ*, -a 57, 6 osv. 5 ggr (*sighi* pres. konj. 129, 6 osv. 7 ggr, *sighær*, *Sighær*, *sighær*, *Sighær* 16, 5 osv. 13 ggr, *Sjghær* 4, 2, *sigher* 3, 2, *S-*, *sighir* 159, 5 osv. 7 ggr, *af sighis* 112, 2).

188. Det samn. γ , föregånget av $\ae$ (måhända även av i), har troligen framför δ övergått till j .

Detta tyckes framgå av skrivningen

vhæigthæ 44, 2-3; jfr emellertid *for hæghthær* 44, 3, *for hæghþæ* 76, 7-8 (R har på samtliga ställen lakun). — Om *uwith* se i det följande § 205 anm.

I fall den anförda skrivningen får antagas såsom intyg om en dylik ljudutveckling, bör väl denna anses såsom en början till den allmänna utveckling $\gamma > j$ efter palatala vokaler, som av Noreen omnämnes GgPh⁸ 4 § 176, c, β , jfr även där cit. litt. I övrigt kvarstår *gh* (med de undantag, som omnämnas i föregående och följande §§) efter palatala vokaler; exemplen äro i stort sett desamma, som för R anförts i § 171; jfr även de i föregående § anförda exemplen.

189. Det samn. γ skrives framför n understundom blott *g*, vars ljudvärde är ovisst.

Fallen äro följande:

egn subst. 31, 9 (*eghn* 3, 6 osv. 12 ggr, *æghn* KR 363, 3. Därjämte möter 3, 3 den egendomliga, i denna hs. ursprungliga skrivningen *eghen*, vars motsvarighet i R, se s. 215, 238, är det ej ursprungliga *egen*. Adj. 'egen' skrives i synkoperade former städse *eghne*, -a osv. 13 ggr); *hæghnaþe skoghe*, *haghnaþæ skoghe* 172, 2; 179, 7 (*hæghnaþ* m. fl. former 166, 7 osv. 16 ggr); *wagne* ds 168, 1.

Med dessa skrivningar är att jämföra, vad som sagts i § 171.

Anm. Även i H finnes felskrivningen *tiuku* 3, 4 för *tiughu* (= *tiukhu* i R 1, 1).

Nasaler, halvvokaler och liquidæ.

190. Det samn. *m* har genom dissimilation under förhållanden, som angivits i § 172, övergått till *n*, samt blivit η framför *k*, se § 174.

Exemplen äro desamma, som i dessa §§ anförts. — Där emot kvarstår *m* städse i *fæmtan*, -tæn 36, 3; 43, 8; 88, 2; KR 371, 7, jfr § 173.

191. På övergången $\eta > n$ framför *s* (för R jfr § 175) föreligger här exemplet *almænnins* 180, 1.

B. Konsonantbortfall.

Cod. Run.

192. *d* bortfaller oftast mellan *n* och följande konsonant. Sålunda

frænkunu, -æ KR 10 (2 ggr), *hantæki*, -*taki* 7, 11; 14, 2; *lanbo*¹ 17, 3 (5 ggr) osv. 15 ggr, *langildi*, -*e* 17, 7, 8 (6 ggr). — Däremot *landgildi* 17, 4; *handlæsæn*, -*læsum* 5, 18; 11, 9. I de enkla orden *frændæ* 3, 2, 4; 5, 9; KR 10, *frændum*, -*om* 3, 7 (3 ggr); 5, 9 osv. 7 ggr; *hand* 5, 10, 12; KR 12 (2 ggr); *land* 4, 18; 13, 3; KR 6; 19 finnes städse *d*.

Jfr Noreen, Aschw. gr. § 307 samt Wimmer, Runenschrift 334, där ristningen *lanmitr* på Lundagårdsstenen omtalas.

193 a. *ð* utstötes i ljudförbindelsen *rðn* i *uarnæþ* 7, 10; *uirning* 7, 9 (2 ggr); 11, 4, 7; 16, 3 (2 ggr).

Däremot *uarþnæþ* 10, 2; *uirþning* 7, 9, 14 osv. 9 ggr. I *uirning* 7, 9 är (på ena stället) ett *þ* tillsatt ovan raden, möjligen av den urspr. skrivaren, se Thorsen s. 44 not e, Schlyter s. 129 not 49.

193 b. *ð* har i svagtonig ställning bortfallit framför *r* i

ær 'eller' 1, 13; 6, 12²; 7, 18; ? KR 12.

Jfr härmed Torp-Falk, Lydh. 188 samt Noreen, Aisl. gr.³ § 282 o. där cit. litt., Kock, Landsm. XV, 5 s. 28. Om *æðr* > *ær* se särskilt Löffler, Ant. Tidskr. f. Sv. V, 236 not 1.

194. *f* utelämnas i gruppen *lft* i

halt asn 11, 1; *tylt* 7, 7, 8, -*um* 2, 4 osv. 5 ggr, -*ær eþ(e)* osv. 1, 10, 12 osv. 74 ggr (jfr s. 66). — Däremot kvarstår *f* (analogiskt) i *halft* 1, 25 osv. 6 ggr; *tylftær eþe* 1, 4; *tolfta* KR 14.

¹ Med anledning av Lis Jacobsens uppfattning av detta ord i Studier I, 87 se Dahlerup i Ark. 29, 87.

² Här läses *æmuæl* i *kunungs garþe ok ær ærkebiskops*. Förhållandet mellan *ok* och *ær* bör troligen så fattas, att *ær* stått i den urspr. texten, *ok* insatts av avskrivaren, för vilken *ær* kanske ej varit förståeligt. Jfr att i en ha., I, läses enligt Schlyter s. 117 not 27 *ællær* i *ærkebiscops*.

Se Noreen, Aschw. gr. § 309, jfr även Kock, Ark. 9, 253, Billing 152 o. där cit. litt.

Anm. Om bortfall av *g* i ljudförbindelsen *gg* + annan konsonant (se Noreen, Aschw. gr. § 310) vittnar möjligen skrivningen *hæhdær* 14, 5, jfr även *þignmæn* 7, 15 (Noreen, Aschw. gr. § 293). — Jfr även den i § 175 omtalade övergången.

195. *h* har — liksom överhuvudtaget i östnord. — försvunnit anljudande framför *l* och *u* (för *r* saknas ex.). Exempel:

enløp nsf 13, 5; *laþ* 9, 14; *lot* m. fl. former 1, 5 osv. 37 ggr; *nytær* ap 11, 11; *næfæ hog* 5, 16.

Se Noreen, GgPh³ 4 § 189, 7, a och där cit. litt., Aschw. gr. § 312, 1.

Anm. I ett par enstaka fall saknas samn. *î*: *sitta* inf. 1, 1 (däremot *sitiæ*, -a 1, 19; 9, 19; 11, 1); *uilæ* 3 ppi 2, 14 [däremot *uiliæ*, -a verb 1, 17 (2 ggr) osv. 38 ggr, subst. 7, 18; 9, 1 osv. 10 ggr, *uillie* subst. 5, 26 (2 ggr)]. *î*-bortfallet i det senare ordet omnämnes av Brøndum-Nielsen, Sprogl. Forf.-best. 131 not 3. Om man ej bör antaga felskrivning, är *î*-bortfallet att förklara genom påverkan från andra former inom paradigmet, se Noreen, Aschw. gr. § 537 anm. 5, § 549, 1, Boberg, Ark. 12, 351, Wigforss, SH I, 21. — Inf. o. 3 ppi av verbet 'hugga' förekommer dels med, dels utan *i*, sålunda *hoggie* 5, 17; 11, 1 men *hoggæ* 11, 8. Då *i* troligen tillkommit på analogisk väg, se Noreen, Aschw. gr. §§ 227, 240, behöver frånvaron av detsamma sålunda ej vara sekundär. — *î* har vidare bortfallit i *þriþung* 2, 15 (*þriþiungs* KR 23), möjligen under påverkan av *þriþing*, som visserligen ej finnes i R, men väl i H, *thrithing* 34, 4 (däremot *þriþiung(s)* 113, 6; KR 378, 1); suffixformen -*ing* är särskilt vanlig i fda., jfr Hultman, Häls.-l. 135. — *kær* 'kärr' 9, 12, i vilket ord man väl rätteligen bör utgå från samn. brytningsdiftong, se Falk-Torp, Et. W. 519 (jfr emellertid Kock, Fsv. ljudl. I, 56, Brate, Ä. Vml. ljudl. 17), förklaras både med hänsyn till frånvaron av *î* och *æ*-vokalen därigenom, att urspr. stått *akær*. Detta är fallet även i H samt i ännu en tredje hs., se Schlyter s. 162 not 43.

196. *k* har fallit i ljudgruppen *rkt*, *þkt* i orden *yrt* sup. 4, 6 (2 ggr) [*yrkiæ* inf. 4, 6 (3 ggr), *yrkir*, -ær 3 spi 17, 3 (2 ggr), *yrki* 3 ppk 4, 6]; *ængte*, -i 2, 7; 4, 6 (*ænkti* 1, 20, *ænti* 2, 5, se § 166 anm.).

Jfr Noreen, Aschw. gr. § 314. I LÄU finnes *styrt* 3, 105 i ett diplom (på tydligen sydsånsk dialekt) av år 1431 (i avskrift av år 1762). Jfr även om mod. dial. Billing 182 f. o. där cit. litt.

Anm. En gång, 4, 1, förekommer *ærkebisops* utan *k*, jfr Thorsen s. 19 not b. Troligt är väl, att detta enstaka fall av *k*-förlust hör förklaras genom skrivfel; det kan dock erinras om det 3 ggr i textcod. till VML II förekommande *ss* för *sc* i ordet 'biskop', se Siljestrand, Ordböjn. i Vml. I, 1, till förklaringen av detsamma Wadstein, Tff NR 10, 227.

197. Ovisst är, huruvida ljudlagsenlig *l*-förlust framför *ð* föreligger i

siafum 2, 13, jfr Thorsen s. 12 not b (*sialfær* m. fl. former 19 ggr).

Att en dylik inträtt dialektiskt i fsv., är otvivelaktigt, jfr Noreen, Aschw. gr. § 315, 2, b o. där cit. litt. Jämförlig är *l*-förlusten i verbet 'hjälpa' på vissa danska runstenar, varom se Bugge i Ant. Tidskr. f. Sv. X, 38 och Wimmer, DRM i glossaret under *hialpa* och I, 2 s. 165. De två ggr, som 'själv' påträffas på danska runstenar, är *l* ristat. Något stöd för *l*-bortfall i ordet 'själv' lämnar, såvitt mig är bekant, ej de mod. dial. på danskt språkområde.

Anm. Skrivfel vållar däremot säkert frånvaron av *l* i *tytær*[*ep*] 7, 8. 12.

198 a. *n* bortfaller sporadiskt mellan två konsonanter.

Detta är fallet i

æmmykit osv., se § 169; *iamlangæ*, -a 7, 10 osv. 5 ggr; *næfdom* part. pret. dp 1, 2 (subst. *næfnd* m. fl. former 30 ggr, *næfnde* 3 spreti 7, 8 (2 ggr), *næfndæ* part. pret. npm m. fl. former 7 ggr; *stæfndær* nsm 7, 10).

Se Noreen, Aschw. gr. § 317, 1; jfr även Celandier, Om övergången av *ð* > *d* 5 f.

198 b. *n* saknas några enstaka ggr framför dental konsonant, nämligen i

bodæ ds 1, 15 (*bondæ* m. fl. former c. 140 ggr); *innæn laz* 7, 10 (*innæn lanz* 6, 12, *utænlanæ* 6, 12; 7, 10); *kyszimi* KR 10; 11 (*kynzimi*, -s KR 10; 13); *has* 17, 7 (*hans* passim).

Den närmast till hands liggande förklaringen av dessa enstaka former utan *n* är givetvis, att blott felskrivning föreligger ¹.

¹ Det bör anmärkas, att *s*-runan i *has* till formen avviker från den i hs. normala, se Thorsen s. 71 not c, vilket ytterligare inbjuder till antagande av skrivfel, jfr inl. § 6.

En dylik felskrivning kunde återigen bero därpå, att förlagan använt förkortningstecken för nasaler, liksom fallet i stor utsträckning är med H, och att detta i något enstaka fall ej observerats av R-skrivaren. Jfr inl. § 3. Eller också kan frånvaron av *n* bero på den benägenhet att utelämna nasaler, som i allmänhet är utmärkande för ruuskriften, jfr Wimmer, Runenschrift 334 och Ottelin, Cod. Bur. I, 137 ff. Detta gäller närmast de tre första orden; att emellertid *n* understundom utelämnades även framför *s*, framgår av *has* på ett par danska stenar, se DRM Haandudg. nr 153, 169. I en del fda. hss. kan frånvaron av *n* i vissa ställningar bero på en ljudlagsenlig dial. utveckling, bestående däri, att *n* försvunnit och ersatts av nasalering av den föregående vokalen, med mer eller mindre tydligt framträdande *j*-efterslag, se den strax cit. litt. Detta är fallet i huvud-hs. till Mandevilles Rejse, se Lorenzens Indledn. LII f., och i något mindre utsträckning i Dyrerim, se Brøndum-Nielsens Indledn. VII, XI not 4. I det sista fallet kan det dock synas något tvivelaktigt, huruvida här föreligger bevis för en dylik ljudutveckling; de ex., som anföras, äro i varje fall ej absolut bevisande. Om den geografiska utbredningen av denna dialektala utveckling lämnas upplysningar hos av Lorenzen anf. st. cit. litt., Bennike-Kristensen, Kort 120. För vår hs:s vidkommande finnes emellertid ej anledning att tänka på en dylik orsak till det sporadiska utelämnandet av *n* i något eller några av de anf. orden, då språket på Själland väsentligen icke, på Bornholm och i Skåne ej alls synes ha berörts av denna företeelse. — Naturligtvis kan ej *n*-förlusten i *has* förklaras genom den av Noreen, Aschw. gr. § 317, 2 för fsv. omtalade ljudlagen.

199. *n* (såsom beteckning för samn. *ŋ*) saknas framför *g* i några enstaka fall, nämligen i

fagit 3, 21; 7 6 (*fangit* 1, 19 (2 ggr) osv. 11 ggr, *fangin* 14, 5); *gagæ* 3 spk 1, 7 (*gangæ* inf. m. fl. former 22 ggr); *siagu* 13, 1 (2 ggr), 2 (*saanku* 13, 1, jfr inl. § 6); *pigs* 7, 1¹ (*ping* m. fl. former 78 ggr).

Därjämte är att märka, att enl. Th. s. 43 not d den andra runan i *ængu* är »vilkårlig aldeles bortskrabt».

¹ Märk att det enl. Thorsen s. 41 not a är »rettet noget ved Runen for *g*».

Frånvaron av *n* i dessa isolerade former (*ng* förekommer dessutom uteslutande i massor av ord) bör tvivelsutan förstås på samma sätt som frånvaron av *n* i de föregående § anförda orden, dvs. beror på skrivfel eller för runskriften karaktäristiskt utelämnande av nasal. Något slags dissimilatorisk tendens, jämförlig med den, som framträder i vissa fsv. skrifter, se Noreen, Aschw. gr. § 318, Olson, Ögl. ljudl. 164 f. och där cit. litt., förefinnes ej i fsk.

Anm. Genom skrivfel saknas *p* i *redøht* KR 6; sammastädes står även *repdøht*. Troligen skrivfel äro väl ock *ioþo* 2, 1 (*iorþ* m. fl. former c. 80 ggr); *stiboþ* 12, 4 (*borþ* 12, 4 (3 ggr), *borþ* 1, 13; 2, 1). Jfr emellertid Olson, Ögl. ljudl. 166 o. där cit. litt. Likaså *huækin* KR 11 (där ett urspr. *rtk* blivit *rk* i enlighet med Noreen, Aschw. gr. § 323, 1); *makæ skial* 4, 7 (*markæ skial* 4, 7 (3 ggr), *mark* m. fl. former passim) och *miþstømæ* 12, 2. Ävenledes genom skrivfel saknas *s* i *ahul* 10, 3 (sammastädes *ahslæ*, -a); *bultær* 13, 1. — Om bortfall av *r* i *køfæn rakke* se Kock, Ark. 18, 160.

200. *t* bortfaller alternativt i ljudgruppen *ftn* i *afne* 12, 4. Däremot *aftne* 9, 11. — Se Noreen, Aschw. gr. § 323, 1.

Anm. Förmodligen blott skrivfel är *t*-förlusten i *hua nsu* 17, 1 (*huat* många ggr); *sar* 3 spi (för *star*) 7, 12; 12, 4; *uini* (för *uitni*) 7, 9 (*uitni* m. fl. former c. 45 ggr). — Likaså blott på grund av skrivfel saknas väl *u* i *hært* 1, 5, 14 (*huært* 2, 1 (2 ggr) osv. 9 ggr).

201. Bortfall av (konsonantiskt ¹) *R*.

A. I enstaviga ord har *R* troligen ljudlagsenligt bortfallit efter etymologiskt lång vokal, om ordet är relativt oakcentuerat.

Förhållandet framträder tydligast vid en granskning av hela det hithörande materialet, vilket, fördelat på skilda kategorier, är följande.

1. Subst.: *by* ns 4, 7, 9; *tær* ap 5, 13 ².

¹ Jfr till frågan om *R*:s vokaliska eller konsonantiska karaktär Kock, Akc. II, 427, Tff NR 9, 161 ff., Brate, Ä. Vml. ljudl. 83 ff., Ottelin, Cod. Bur. I, 158, Noreen, Aschw. gr. § 283.

² I *diur* ap 5, 19, 20, 21 (2 ggr) kvarstår naturligtvis städse *R*, väl beroende på att det i detta ord medföljer genom hela böjningen, jfr *diurum* 11, 9.

I sammanhang härmed kunna nämnas de synkoperade formerna *by* gs 7, 2 (3 ggr); 10, 2; *husfrø* gs 7, 6.

2. Pron. pers. refl. dat. sing.: *sæ* 1, 2 osv. 38 ggr. Där-
emot såsom adv. *sær* KR 20.

3. Pron. 'vem': *hva* 3, 10 osv. 6 ggr.

4. Pron. 'de' nm: *þe* 1, 5 (2 ggr) osv. c. 130 ggr.

5. Räkneordet 'två': nm *tue* 1, 18; 16, 2 (2 ggr); 17, 6; ge-
nom överföring från ack. *tua* 4, 11; 9, 7 (3 ggr); 11, 10¹; af *tua*
5, 14 (2 ggr); 13, 5; 14, 8; KR 21².

6. Räkneordet 'tre': nm *þre* 4, 11, 15; 7, 11, *þri* 7, 11 [n, af
þre 1, 19; 2, 8, 13 (2 ggr) osv. 54 ggr, *þra* KR 4].

7. Adv. 'mer': *mer* 1, 5 osv. 19 ggr, *mær* 3, 8; 7, 8, 12; 9, 8.

8. Adv. 'nära': *æmnær*, *æm nær* 2, 8; 5, 15.

9. Part. rel. *ær* passim.

10. Verbet 'vara', pres. o. pret. sing.: *ær* 3 spi 1, 1 (3 ggr)
osv. passim, *uar* 3 spreti 1, 2 (3 ggr) osv. 27 ggr.

11. 3 spi av verb, vilkas stam slutar på vokal: *bor* 8, 8
osv. 4 ggr; *dør* (*þør*) 1, 1 osv. 27 ggr; *far* 1, 1 osv. 34 ggr; *flar*
10, 4; *gar* 2, 2 osv. 24 ggr; *lær* 5, 24; 16, 8; *sar* 17, 8; *slar* 9, 17;
star (*sar*) 1, 8, 8 osv. 7 ggr.

12. Sammansättningar: *orsaki* KR 22; *urnummæ* 4, 7; *uær-
mær* 1, 4; 3, 6; 5, 15.

Någon växling mellan former med och utan *R* inom de olika kategorierna finnes sålunda ej, utom i den första, där frånvaron av *R* i *by*, jämförd med dess bibehållande i den fem. plur. *tær*, säkerligen beror på utjämning från dat. och ack. sing., se Kock, Tff NR 9, 171, Landsm. XI, 8 s. 23 f., Noreen, Aschw. gr. § 321 anm. 4, samt i den andra, där motsättningen pron. *sæ*: adv. *sær* tydligen bör förklaras genom ordets förekomst i relativt oakcentuerad, resp. huvudtonig ställning, jfr Ottelin, Cod. Bur. I, 159, Olson, Ögl. ljudl. 172.

Att *R* kvarstår efter etymologiskt lång vokal, om ordet är huvudtonigt, synes mig alltså framgå av *tær* och *sær* samt av *orsaki* och *urnummæ* (kat. 12) och i någon mån av de i kat. 11 uppräknade verbalformerna, se dock nedan. Detta motbevisas ej av de till kat. 5 och 6 hörande orden, i vilka den konstanta

¹ Ack. mask. *tua* förekommer c. 35 ggr.

² Därjämte *mæþ* . . . *tua tyltum* 7, 14.

frånvaron av *R* kan bero på andra orsaker. I nm av räkneordet 'två' behöver *R* aldrig ha funnits (Kock, Tff NR 9, 176 f., Landsm. XI, 8 s. 23, Noreen, Aschw. gr. § 321 anm. 4), ej häller i fem. (Noreen, GgPh⁸ 4 § 215, 2), eller ock kan i senare fallet *R* ha genom analogi avlägsnats (Kock, Landsm. anf. st.). Bortfallet av *R* i räkneordet 'tre' kan bero på inflytande från 'två', se Ottelin, Cod. Bur. I, 161, eller också på dissimilation, se t. ex. Kock, Landsm. XI, 8 s. 22. Huruvida den senare förklaringsgrunden kan gälla för fsk., är dock ovisst, jfr i det följande ¹. — Å andra sidan stödjdes ej antagandet av kvarstående *R* efter huvudtonig, lång vokal i nämnvärd mån av det bevarade *R* i *mer*, *nær* (kat. 7 o. 8), i vilka *R* även utan detta antagandes giltighet skulle kunnat kvarstå, jfr Noreen, Aschw. gr. § 321, 4, Olson, Ögl. ljudl. 172.

Att *R* bortfallit efter etymologiskt lång, rel. oakcentuerad stavelse framgår närmast av det omtalade *sæ*. Såsom stöd för detta antagande kan ej utan reservation andragas kat. 4, pron. *þe*. Detta kan nämligen återgå till en urspr. *R*-lös form, se Kock, Tff NR 9, 176 f., Landsm. XI, 8 s. 23, Noreen, Aschw. gr. § 321 anm. 4. Å andra sidan talar den rel. part. *ær* samt 3 spi o. 3 spreti av verbet 'vara' för att *R* ej bortfallit efter urspr. kort, rel. oakcentuerad vokal. Formerna av verbet 'vara' äro dock föga beviskraftiga, jfr Noreen, Aschw. gr. § 321, 4, Olson, Ögl. ljudl. 172, Fragment XXIV. Något *R*-bortfall behöver ej *hua* (kat. 3) antyda, då en grundform utan *R* är tänkbar och så mycket rimligare för fsk., som just från Skåne föreligger Glemminge *huas* (= *hua es*), se Wimmer, DRM III, 78 o. där cit. litt., Kock, Landsm. XI, 8 s. 30.

Att den föregående vokalens längd spelat någon roll, blir så mycket sannolikare av det förhållande, som Olson, Ögl. ljudl. 173 uppvisat för ÖGL:s textcodex, nämligen att i alla de fall, där *R* fullständigt eller delvis bortfallit, den föregående vokalen är etymol. lång, i de fall, där *r* alltid kvarstår, etymol. l. fakultativt på grund af relativt tonlös ställning kort. Med hänsyn till akcentstyrkans inflytande på *R*-bortfallet hänvisas särskilt till

¹ För fsk. gives ännu en tredje möjlighet till förklaring av den totala frånvaron af *R* i räkneordet 'tre'. Det är väl antagligt, att *R* i fem. bortfallit före synkopen, sål. ljudlagsenligt, jfr avd. B, och efter synkopen ha således formerna för mask. och fem. likdanats.

Kock, Landsm. XI, 8 s. 19 ff. Det är fullt i sin ordning, att *R* i enstaviga ord snarare fallit bort efter etymologiskt lång, rel. oacentuerad vokal än efter urspr. kort vokal, jfr Kocks utredning i Ark. 18, 148 f. — Bland de i kat. 11, 3 spi av verb, anförda fallen kunde det tänkas befinna sig några, i vilka svagtonig ställning bort medföra *R*-bortfall. Då nu samtliga till denna kat. hörande former ha konstant *r*, beror väl detta ej blott på att *R* bevarats i de starktoniga formerna och från dessa på analogisk väg överförts till de svagtoniga, utan även på ett analogiskt inflytande av samma slag som det, varigenom de i avd. B nämnda verbalformerna konsekvent bibehålla *r*.

B. I två- och flerstaviga ord har *R* ljudlagsenligt bortfallit inljudande framför konsonant och slutljudande i ord, som ingå såsom förra led i sammansättning (vars senare led börjar med kons.); dessutom överhuvudtaget efter *a* och troligen även efter *u*. Däremot kvarstår det efter *i*.

Materialet gestaltar sig på följande sätt:

a. Efter *a*.

1. Sammansättningar, vars första led utgöres av subst. på *ar*: *aldæfapær*¹ 3, 10; *asynæ uitni* KR 11; *handagærning*, -um 16, 4 (2 ggr), *handæmællin* m. fl. former 3, 3 osv. 10 ggr; *iafnapæ ep* 5, 29; *iorþaskuf* 5, 16, *iorþæ drotæn*, *iorþadrotæn* 17, 3 (2 ggr). 5, 7; *kuiþæ fuldær* 2, 10; *markæ (makæ) skial* 4, 7 (4 ggr); *skoha flot* 10, 5; *soknæmæn* 4, 4; *sota forfal* KR 19; *stangæ hog* 5, 14, 26; *toftæ gærþæ* 9, 18; *ufriþæman* 8, 2; *ættæbot* 5, 9 (2 ggr).

Med *r* föreligga blott *byrþær mæn* 2, 6; *tylftær*, *tyltær ep(e)* osv. 1, 4, 10 osv. 75 ggr.

2. Nom. plur. av mask. *a-* (*ia-*) och *an-* (*ian-*) stammar: *aldungæ* 4, 7 (2 ggr); *arfæ* 1, 11 osv. 17 ggr; *brytiæ* 9, 5; *dahæ* KR 14; *ehændæ* 3, 21; *forældræ* 4, 13; *grannæ* 4, 1 (2 ggr) osv. 8 ggr; *halmæ* 4, 15; *karlæ* 2, 6 (2 ggr), 8; *lantæ (=landæ)*² 7, 4;

¹ Det är möjligt, att man med Falk-Torp, Et. W. 789 har att betrakta detta ord som lån. Ordet finnes ej i den fsv. laglitteraturen. I varje fall är Kristensens invändning, Fremmedordene 45, med hänsyn till frånvaron av *r* föga vägande, jfr Falk-Torp anf. st. o. Schiller-Lübben 3, 223.

² Jfr dock Noreen, Aschw. gr. § 321 anm. 4.

níþia 7, 10; 13, 7; *skohe* 11, 10; *timæ* KR 14; *uangæ* 4, 11 (3 ggr); *øræ*, -a 9, 7 (5 ggr); 14, 1.

3. Gen. sing. av mask. i-st.¹: *apuluæhæ*, *uæhæ* 4, 2, 3, 4; *døþæ* 11, 4; *halfnæþæ* 1, 7; *iafnæþæ* 3, 11 (2 ggr); *lotæ* 15, 4; *manæþæ* 7, 10; *rætæ* 1, 20.

4. Plur. av *ð-* (*ið-*)st.: *grafæ* 5, 17; *gærningæ* 1, 8, 15; 6, 11; *markæ* 11, 7, *by-*, *þorpemarka* 9, 16; *stæfningæ* KR 21; *ængia* 9, 11 (3 ggr); 12, 4; *ørtoha* 9, 7.

5. Gen. sing. av fem. subst.: *handæ* 4, 1 osv. 7 ggr; *markæ* 9, 2, 15; *natæ* 14, 5; *sakæ*, -a 4, 11, 13; 7, 13; *strandæ* 4, 8.

6. Plur. av fem. subst. med best. art.: *husætoftænæ* 4, 1.

7. Fem. plur. av adjektiviskt böjda ord: *allæ*, -a 1, 22; 4, 1, 11 osv. 8 ggr; *andræ* 11, 7; KR 19; *bæþe* 5, 10; *ehnæ* 6, 11; *fiura* 9, 7; *fulla* 5, 10; *fæstæ* 5, 15; *glømda* KR 25; *goþæ* 5, 14 (3 ggr), 16; 13, 5; *halfæ*, -a 5, 9, 10 (2 ggr), 12; *marha* 11, 11; *nokre* KR 25; *sinæ* 6, 11; *slika* 5, 29; *usota* KR 19; *ænga* 9, 4.

8. Gen. sing. fem. av poss. pron.: *minæ* 4, 11, 13; *sina*, -æ. *sinnaæ*, -e 1, 8, 10, 11 osv. 8 ggr [*sinni* 4, 10; 5, 10].

9. Gen. av 'hon': *hænnæ* 1, 1, 6 osv. 16 ggr. Däremot med *r* 1 gg: *hænnær* 1, 2, jfr Th. s. 3 not f.

10. 3 spi av verb, tillhörande konj. 1: *aflær* 1, 5; 6, 13; 13, 6; *druknar* 5, 17; ?*fullær* 11, 7; *kallær* 1, 18 osv. 8 ggr; ?*menær* 4, 5; ?*netær* (*nætær*) 1, 14 osv. 5 ggr; *orkar* KR 4; *ranzakær* 7, 6; *skriflær* 13, 2; *suarær* 3, 22 (2 ggr); 4, 9; 9, 22; *tapær* 1, 16; 7, 5; *tiuþrær* 9, 6.

β. Efter *i*.

1. Sammansättningar: *undistandæ* 4, 15; *yfirlifþi*, *yfir lifþi* 1, 4 (2 ggr).;

2. Plur. av mask. i-st. Analogiskt har här nom:s *R* överförts även till ack. *R* kvarstår i *hofoplotær* ap 2, 13, *lotær* ap 1, 23; 2, 15; 17, 6 (däremot *lotæ* ap 3, 21 (2 ggr)); *limmir* ap 5, 13; 9, 23; *synir* np 2, 5, ap 1, 23; 2, 5.

Utan *R* förekommer *uini* np 5, 20.

3. Plur. av fem. i-st.: *fordæþær* KR 12; *husætoftær*² 3, 12; *næfndir* KR 9; *sakær*² KR 19; 25; *samfyndir*³ 5, 15; *skyldær* 4, 11.

4. Plur. av fem. subst. med best. art.: *husætoftænæ* 4, 1.

¹ Hit föras även vissa subst., som ej tillhöra i-st. i egentlig mening.

² Noreen, Aschw. gr. § 399 anm. 1.

³ Jfr Noreen, Aschw. gr. § 407, § 408 anm. 2.

5. Nom. plur. mask. av adjektiviskt böjda ord: *alle*, -i, -æ 1, 19; 2, 5 osv. 11 ggr; *andri*, -e, -a 4, 15; 16, 2; 13, 7; *buþhælhæ* KR 14; *baþe*, *bæþe* 11, 4; 15, 5; *goþe*, -i 9, 7; 15, 6; *hinæ*, -i, *hinni* 1, 19; 2, 5; 4, 6 (4 ggr) osv. 10 ggr; *kuærræ* 9, 19; *kynni* 5, 29; *mangi* KR 20; *marhæ*, -e, -a 1, 24; 5, 9 osv. 4 ggr; *mini* 4, 13; *nokræ* 7, 4 (skrivet *iokræ*); *næfndæ*, -e, -i 4, 3; KR 5; 11; *rætæ* 15, 6; *satæ* 4, 4; *sialfa* 9, 5; *summi*, -e 1, 26 (2 ggr) osv. 8 ggr; *takni* 9, 21, *tækni* 2, 3.

6. 3 spi av verb (i regeln tillhörande konj. 3): *betær* 2, 3; *bøtær* 5, 26; 14, 1; *fylhir* 8, 3; 11, 1, 3 (2 ggr); *fællær* 10, 3; 11, 1, 12; *fæstir*, -ær 15, 2; 4, 14 osv. 5 ggr; *førær* 1, 5 osv. 4 ggr; *føþær* 5, 19, 21 (2 ggr); *gærþær* 9, 19 (2 ggr); *hetær* 1, 24; *hitir*, *hittir*, -ær 11, 2; 6, 12; 7, 2, 6 osv. 16 ggr; *hæftir* 9, 13; *hændær* 5, 9; *kænnær*, -ir 7, 1, 7 (3 ggr) osv. 16 ggr; *kærær* 2, 16 osv. 6 ggr; *køpær* 9, 22 (5 ggr); *leher* 16, 4; *læsær* 5, 7; 6, 13; *mistær* 4, 13; 5, 10 (5 ggr); *myndær* 1, 23 (3 ggr); 3, 1; *mælær* 1, 4 osv. 4 ggr; *mærkær* 11, 5; *pløhær* KR 6; *resær* 1, 21; *ryftær* 7, 19; *skøtær* 4, 15; *stæfnir* 9, 5; *sæktær*, -ir 7, 10, 19 osv. 6 ggr; *særær* 5, 8; *søkær*, -er 1, 14 (2 ggr) osv. 9 ggr; *trøstær* 7, 11; *þykkir* 11, 4; *uetær*, -er 5, 30; KR 11; *yrkir*, -ær 17, 3 (2 ggr); *æltær* 9, 1 (skrivet *ællær*); 11, 7. Där-jämte *hafir* (*hauir*) 1, 6 osv. 79 ggr [*hafær* (*hauær*) 1, 7 osv. 10 ggr], *sihir* 1, 1, 2 osv. 18 ggr, *sihar* 9, 7.

þykki 4, 7 är möjligen en motsvarighet till fvn. *þykki*; jfr Jls *thyckæ*, Lyngby, Udsagnsord. böjn. 37 not 3; se även Machule 47 not 5 (som alternativt antar, att formen är konj.), Noreen, Aisl. gr. ³ § 521 anm. 3.

8. Prep. (o. adv.) 'under', 'över', 'efter': *undir* 7, 6; 9, 21; *yfir* 4, 1 osv. 7 ggr; *æftir*, -ær 1, 2 osv. 50 ggr¹.

γ. Efter u.

Plur. av fem. *ön*-st.: *innu* 17, 2; *kunu* 2, 6 (2 ggr), 8; *skæppæ* 14, 3; *snæru* 11, 9; *ugu* 1, 1.

δ. Slutligen äro att nämna några urspr. komposita, i vilka såsom senare led ingår adv. 'mer': *fiarmær* 5, 9; *frammer*, -ær 2, 6; 4, 7; 12, 2; *nærmær* 1, 4; 3, 6; 5, 15.

Bevisande för att *R* ljudlagsenligt bortfallit efter *a* äro kat. 3, 4, 5, 7 och sannolikt även 8 och 9 (för dessa båda senare jfr

¹ Om utbyte av *r* mot *R* i dessa ord se den hos Olson, Ögl. ljudl. 186 cit. litt.; en ljudfysiologiskt motiverad övergång *r* > *R* antages av Jespersen, Udsigt over det phil.-hist. samfunds virksomhed 1889—91 s. 208.

dock Kock, Tff NR 9, 176, Landsm. XI, 8 s. 20, 26; det kan likväl ej med säkerhet visas, att dissimilation eller levissimus-akcentuering spelat någon roll för *R*-bortfallet i fsk.). I dessa kategorier är nämligen på analogisk väg framkallat bortfall av *R* uteslutet eller osannolikt, jfr Kock, Tff NR 9, 170 f., Olson, Ögl. ljudl. 187. — Den en enda gång förekommande *r*-formen *hænnær*, till finnandes på hs:s första, överhuvud något korrumpade blad, torde ej kunna väsentligt rubba slutsatsens giltighet. För densamma talar även *R*-bortfallet i kat. 6, jfr f. ö. beträffande denna typ i fsv. Kock, Landsm. XI, 8 s. 24. Det är då naturligast att på detta sätt förklara det konstanta *R*-bortfallet i kat. 2, ehuru här analogiskt inflytande kan ha bidragit, varom se Kock, Tff NR 9, 170. I de i kat. 1 anförda sammansättningarna är vid bedömandet av *R*-bortfallet hänsyn jämväl att taga till de av Olson, Ögl. ljudl. 185 andragna faktorerna. Under dylika förhållanden förklaras det i *tyltær eþ* konstant förefintliga *r* därav, att orden sammansmält till en enhet, varigenom *R* blivit intervokaliskt. I juxtapositionen *iafnæþæ eþ*, där likaledes *R* kommit framför vokal, har emellertid *R* fallit, kanske på grund av juxtapositionens mera tillfälliga art (möjligen också på grund av förledens trestavighet). Påfallande är det kvarstående *R* i *byrþær mæn*; det är här ej möjligt att ta sin tillflykt till den förklaring, som av Kock, Landsm. XI, 8 s. 28 f. andragits för några analoga fall i fsv.: en akcentuering av juxtapositionen med två fortisakcenter. *R* skulle nämligen i detta fall ändock ha fallit. En möjlighet vore väl, att *a* i **byrþær* synkoperats på grund av levissimus, då ordet ingick som förled i komposition, redan före *R*-bortfallet, och att *æ* i detta fall står såsom beteckning för svarabhaktivokal. Man fuge då ett med *ællær*, se § 154, analogt fall.

Såsom en instans mot ett ljudlagsenligt bortfall av *R* efter *a* kan ej, på grund av de i det föregående framdragna förhållandena, anföras kvarstående av *R* i kat. 10. Det är tvärtom tydligt, att det kvarstående *R* här måste bero på analogiskt inflytande av något slag. Närmast till hands ligger onekligen att antaga påverkan från de starka verbens och de svaga verbens av konj. 2 pres. sing., ett antagande, som först gjorts av Brate i Ä. Vml. ljudl. 95, men som drages i tvivelsmål av Kock i Tff NR 9, 168 ff. Av samma mening som Brate är Noreen i

Aschw. gr. § 321, 3, under det att Olson i Ögl. ljudl. 190 närmast ansluter sig till Kock. I ett par senare arbeten, Utdrag ur MELL XXVIII och Fragment CXXV, har dock Olson gett uttryck åt en något modifierad uppfattning, i det han håller det »för möjligt, att starka verb och *ja*-verb med »fast» *r* kunnat utöfva påverkan.» Denna uppfattning är jag så mycket mera benägen att understryka, som härigenom vinnes ett stöd för den påverkan i fråga om ändelsevokalen, som jag ovan s. 162 ff. postulerat.

Då *R* kvarstår efter *i* konstant i kat. 3 och i stor utsträckning i kat. 2, synes mig detta närmast böra så tolkas, att *R* ljudlagsenligt kvarstår efter *i*, med de undantag, som nedan angivas. Den vacklan, som kan konstateras för den senare kat., beror nämligen tvivelsutan på formöverföring från den urspr. *R*-lösa ack., se härom den i det föreg. cit. litt., särskilt Kock i TtF NR 9, 170 f. Ljudlagsenligt kvarstående *R* kan således även föreligga i de i kat. 8 anförda orden, vilka dock även kunna innehålla ett ursprungligare *r*, se s. 259 noten. Något undantag erbjuder ej prep. och adv. *fore*, *-æ*, för vilket flera förklaringsmöjligheter förefinnas, se den hos Olson, Ögl. ljudl. 186 anf. litt. För vår dial. ligger närmast till hands att antaga, att ordet aldrig haft något *R*. Undantag utgöra ej håller orden i kat. 5, där dels analogiskt inflytande kan ha avlägsnat *R* (märk särskilt, att fem. plur. ljudlagsenligt förlorat *R*), dels något *R* aldrig behöver ha förefunnits, Noreen, Aschw. gr. § 321 anm. 4. Verkliga undantag påträffas däremot inom kat. 1 och 4, vardera med blott ett exempel, som likväl visar, att *R* bortfallit dels i ord, som ingå såsom förled i sammansättning (vars senare led börjar med kons.), dels inljudande framför konsonant. — För 3 spi av verben (kat. 6) är här antagande av analogiinflytande tydligen överflödigt, vilket naturligtvis ej hindrar, att det kunnat äga rum.

Att *R* ljudlagsenligt bortfallit efter *u*, framgår väl av de förebragta exemplen, då anledning att för dem antaga analogiskt *R*-bortfall ej föreligger. — Med hänsyn till de under 8 anförda orden är blott att anmärka, att *R* kan kvarstå på grund av inflytande från det enkla *mer*.

Cod. Holm. B 76.

202. Bortfallet av *d* mellan *n* och följande konsonant gestaltar sig i H på följande sätt (jfr § 192):

frænkunu, -*konu* 115, 9-10; KR 364, 5-6; 365, 5 (*frænd kunu* KR 372, 5); *lanbo* 211, 4 (*landbo*, *land bo* 64, 8 osv. 15 ggr), *langildi* 213, 3 (*landgilde*, -*i* 212, 4 osv. 7 ggr). Konstant *d* i *handtaki*, *hand taki* 73, 7; 135, 4; 197, 5.

I de enkla orden finnes städse *d*. Därifrån har *d* tydligen analogiskt införts i de här anförda sammansättningarna.

203. *ð* har liksom i R (se § 193 b) bortfallit i det svagtoniga

ær 'eller' 46 not 71; 87 not 82; 94 not 4; 162 not 27¹.

Däremot kvarstår *ð* i de § 193 a nämnda orden, sålunda *warthnath* 131, 1; 173, 7; *wirþning*, *wirthning* 137, 5 osv. 11 ggr. *wurþning*, -*æ* 129 not 60, not 49.

204. I förbindelsen *lft* har *f* fallit (betr. R jfr § 194) i

tyltær ep osv. passim, *tylt* 126, 2; 127, 3, -*um* 25, 5 osv. 6 ggr. Däremot kvarstår *f* (analogiskt) i *halft* 3, 6, 7 osv.

205. *γ* har fallit i den urspr. ljudförbindelsen *lγð* i

fuldæ 3 ppreti 102, 5 (R lakun). Jfr *fuld* i JL, se Lyngby. Udsagnsord. böjn. 32; för fsv. se Noreen, Aschw. gr. § 553 anm. 2.

Anm. Osäkert är, hur *uwith* KR 358, 3 (*wighth* KR 357, 6. *wighþæ* KR 370, 1) bör uppfattas. Möjligen står *i* såsom beteckning för *ij*, vilket tillkommit i överensstämmelse med § 188, varvid även inflytande från inf. kan tagas med i räkningen, jfr §§ 171, 187. Om ev. bortfall av *γ* ($> j$) se § 171.

206. Liksom i R (se § 195) har *h* fallit anljudande framför *l* och *n*. — Exempelen äro desamma som från denna hs. anfördes.

Därjämte saknas *h* i *alf* 19, 2; 43, 3 (jfr Schl. s. 43 not 14); 195, 3 (jfr Schl. s. 195 not 34), varom se Leffler, Ant. Tidskr.

¹ Möjligen har redan på hss nedskrivningstid *ð* även under starkton fallit framför *r*, jfr § 86 o. där cit. litt.

f. Sv. V, 285 f., Noreen, Aschw. gr. § 246 anm. R har på första stället, 1, 21, *half*, på det sista, 13, 7, *halfa*. På mellersta stället har R *lakun*.

207. *i* har sporadiskt bortfallit efter guttural konsonant i följande fall (med hänsyn till R jfr § 195 anm.):

up hengæ inf. 146, 6 (*hængiæ* 139, 1; 199, 5); *ængum* dp 152, 6; 153, 4; 168, 2; 187, 8 (*ængium* 188, 3; 189, 2), *ængæ* ap 161, 5; 162, 3 (*ængiæ* 162, 1); *Ænkæ* ns 36, 4.

Jfr Wimmer, Navneord. böjn. 61, DRM I, 2 s. 165. Motsvarighet härtill saknas i R, se § 195 anm. Det därst. omtalade verbet 'hugga' finnes likaledes i H dels med, dels utan *i*: *hoggæ* inf. 175, 8; 182, 7, *Høggiæ* 3 ppi 90, 5. — Dessutom saknas *i* på grund av skrivfel i *spallath* KR 358 not 37.

Anm. *k* kvarstår, i motsats till *i* R, se § 196, i *yrct* 56, 2 och *æucti* 18, 4 osv. 5 ggr. Däremot står genom skrivfel *mar* för *marc* 87, 8, Schl. s. 87 not 21. — Någon ljudlagsenlig *l*-förlust (jfr § 197) föreligger ej; det bör dock antecknas, att för *alf* 43, 3 urspr., enligt Schl. s. 43 not 14, troligen stått *hafæ*, och likaså, att genom skrivfel står *skyd* för *skyld* 10, 7, Schl. s. 11 not 58.

208. *n*-bortfall i trekonsonantförbindelse förekommer även i H (jfr § 198 a), således i

æm [*wæl*] osv. 7, 2 osv. 22 ggr, *em* [*-mikit, wæl*] 27, 2; 197, 6; *iamlangæ*, -a 132, 7; 150, 1; KR 376, 5, *iamlingæ* 185, 6, *iamlængæ* 185, 8; *næfdi*, *næfdom* KR 360, 5; 364, 2, *næfden* 134, 5 (subst. *næfnd* m. fl. former 16 ggr, *næfndæ* 3 spreti 127, 4, 5, part. pret. npm 59, 4, *næfndom* part. pret. dp 4, 4; 99, 3; KR 362, 7). *næfdndi* KR 367, 4, där enl. Schl. s. 367 not 59 det första *d* försetts med en punkt, antydande att bokstaven bör utgå, anger möjligen, att formerna utan *n* tillhöra avskrivarens språk, med *n* däremot förlagans. Dessutom saknas *n* i *bars* 44 not 63 (*barns* 16, 5, 7; 27, 3; 44, 7); *wazbaræ* 117, 1.

Anm. 1. Med hänsyn till *frædæ* 37 not 39 (*frændæ* m. fl. former 37 ggr); *hæde* 142 not 24 (*hænde*, -æ 7 ggr); *bodanum* 114 not 60 (*bondæ* m. fl. former c. 140 ggr) är att jämföra, vad som sagts i § 198 b. Att ett uteglömt nasalstreck vållar frånvaron av *n*, är så mycket sannolikare, som i denna hs. nasalförkortning är ganska allmän.

Anm. 2. *t* kvarstår konstant i *afne* 161, 6 osv. 6 ggr, jfr R:s *afne* § 200. — Genom skrivfel saknas *t* i *oflikæ* 139, 7 och möjligen också i *rep drøgh* KR 360, 7; 361, 4. I detta senare fall kan dock även s. k. *t*-löst neutrum föreligga, så mycket snarare, som adj. här står substantiverat¹. Jfr Noreen, Aschw. gr. § 454, 1, c o. där cit. litt. — Genom skrivfel står *stænæ* för *stæfnæ* 52 not 63.

209. Bortfall av *R*.

R-bortfallet följer i H samma regler som i R; blott följande må anmärkas.

Av komposita, vars förled ändas på äldre *-a_R*, finnes med bevarat *R* jämte *tyltær eþ* osv. även *tryghdær eþ* 100, 5, där R har lakun. Däremot liksom i R *iafnaþæ*, *-æþæ eþ* 99, 3; 100, 4, 6. Mot R:s *byrþær mæn* 2, 6 svarar i H det ljudlagsenligt väntade *byrthæ men* 27, 6.

I st. f. R:s (bland fem. *ð*-st. upptagna) *by-*, *þorpemarka* 9, 16 har H *by*, *þorpmarkær* 166, 6. Förhållandet är tydligen det, att ordet i senare fallet böjdes såsom *i*-st. (jfr Noreen, Aisl. gr.³ § 381, Aschw. gr. § 399 anm. 1 samt Olsénis uppgift s. 79, att 'marker' i sö. Luggudemålet har akc. 2, = isl. *markir*), varför *R* sålunda ljudlagsenligt kvarstått. — Av *gs hænnæ* osv. 20 ggr förekomma uteslutande *R*-lösa former. — Jämte *ællær* osv. (se ovan § 154) förekommer 1 gg, 27, 3, *ællæ*, som möjligen kan gå tillbaka till ett **ælla_R* med bortfallet *R*.

Bland orden med *R* efter äldre *i* märkes med bevarat *R* *undærstandæ* 68, 8 (= R *undistandæ* 4, 15), som dock, liksom *yuær lifþi* 6, 2 (i R *yfirlifþi*, *yfir lifþi* 1, 4), kan ha *R* från det enkla ordet (*undir*, *vndir* 124, 8; 171, 7). — Av 'toft' möta plur.-formerna *husa tofter* 41, 8 (= *husætoftær* R 3, 12) samt *husætoftær* 52, 4-5, svarande till R:s *husætoftænæ* 4, 1. Märk dock, att enl. Schlyter s. 52 not 47 »*husætoftærne* scriptum est, att litt. *-ne* deletæ sunt». — Jämte *sakær* np KR 379, 1 står *sakæ* np KR 372, 6, som kanske häntyder på alternativ *ō*-stamsböjn., Noreen, Aisl. gr.³ § 365, Aschw. gr. § 399 anm. 1; se f. ö. redan Jessen, TfPh 5, 214.

Liksom i R (*þykki* 4, 7) möter i H *þykke* utan *r* 57, 9. Där jämte påträffas här ännu ett par *R*-lösa former, nämligen *menæ* 54, 10 (= *menær* R 4, 5); *mælæ* 65, 4 (= *mæl* R 4, 13). Troligen

¹ Märk, att på senare stället *land* ej tillhör *codex*, Schl. s. 361 not 32.

föreligga skrivfel; någon större betydelse kan i varje fall ej tillmätas dessa isolerade former.

Mest avvikande från förhållandena i *R* äro formerna med äldre *u* framför *R*. I run-hs. var *R*-bortfallet konstant; här råder växling. Sålunda *kunur* 28, 11; *skiæppur* 198, 1, däremot *innu* 211, 3; *kunu* 27, 7; *Snæru* 183, 4; *uku* 3, 4. Förmodligen har denna växling uppstått genom dialektblandning, eller ock äro formerna med *r* sekundära, i det att en plural på *r* nybildats efter de ord, i vilka *R* ljudlagsenligt bevarats. Detta ligger särskilt nära till hands att antaga för här ifrågavarande ordkategori, där ett vidsträckt sammanfall av sing. och plur. former eljes skulle ägt rum.

Undersökningen av *R*-bortfallet i båda hss. har givit vid handen, att detsamma troligen ej reglerats av akcentueringen i annan mån än vad som angivits i § 201, A; ej håller ha några satsfonetiska faktorer av den art, som först påpekats av Brate i Ä. Vml. ljudl. 83 ff. spelat någon roll, lika litet som dissimilatoriska tendenser tyckas ha gjort sig gällande.

C. Konsonantinskott.

Cod. Run.

210. *b* inskjutes mellan *ml* och *mr* i följande fall:

hemblan as 16, 2; *hemblæ* inf. 16, 2; *kumbær*, -er 3 spi 2, 8 osv. 18 ggr; *nimbær* 3 spi 9, 4.

Undantag utgör *kummær* 3 spi 7, 11, 15, som väl beror på analogi från övriga former av verbet. Jfr Noreen, Aschw. gr. § 325 anm., Olson, Ögl. ljudl. 96. Påfallande är frånvaron av *b* i *timær* 11, 13, där ett äldre *b*-inskott förefunnits, se t. ex. Streitberg, Urg. Gr. § 130, 2. — Om tiden för denna ljudlags genomförande samt om dess geografiska utbredning hänvisas till Noreen, GgPh³ 4 § 187, 5 (Aschw. gr. § 325 o. där cit. litt.); jfr även Lyngby, TfPh 1, 21 ff., Lis Jacobsen, Studier I, 88 f.¹

211. *d* inskjutes mellan *ll* eller *nn* och *r* i följande fall:

¹ Lis Jacobsen sidoordnar dock *timbær*, i vilket *b*-inskottet har betydligt större utsträckning än i andra ord, med övriga fall.

aldær nsm 2, 4; 9, 20, *aldræ*, -a gp 1, 16 osv. 7 ggr; *andrum* dsm, dp 1, 8 osv. 28 ggr, *andru* dsn 2, 15 osv. 6 ggr, *andri* dsf 4, 8, *andræ*, -a asf 3, 2 osv. 13 ggr, *andri*, -e, -a npm 4, 15; 16, 2; 13, 7, *andræ* npf KR 19, *andra* gp 9, 11; 16, 2, *andræ*, -a, -i apm 1, 8 osv. 10 ggr, *andræ* apf 11, 7¹; *brændær*² 3 spi 7, 9 (2 ggr, därav 1 gg genom felskrivning *brærdær*) osv. 7 ggr; *faldær* 3 spi 7, 10 (2 ggr) osv. 5 ggr; *kuiþæ fuldær* nsm 2, 10; *sandær* nsm 5, 28; 7, 13; *uindær* 3 spi 1, 16; *uældær* 3 spi 9, 8.

Möjligen föreligger dylikt inskott även i *forældrum*, -æ 4, 7, 13, jfr isl. *forellri*. Dock är det tänkbart, att i detta ord finnes en urgerm. växling *p*:*ð*, se t. ex. Noreen, Urg. Lautl. 127.

I dsf och gp av ordet *annar* finnas, såsom av ovanstående framgår, synkoperade former med *d*-inscott, vilka väl tillkommit genom analogi, se hos Olson, Ögl. ljudl. 99 f. anf. litt. Emellertid påträffas även några få osynkoperade former: gsf *annara* KR 19, dsf *annaræ* 3, 12 (æ är dock utplånat, jfr Schlyter s. 42 not 32), gp *annæra* 9, 18, 20.

d-inscott saknas hos *fallær* 3 spi 5, 17, beroende på analogi från former utan *d*, jfr *kummær* i föreg. § samt Noreen, Aschw. gr. § 326 anm. 1.

Med hänsyn till ljudregeln i dess helhet må hänvisas till Noreen, GgPh³ 4 § 187, 6, Aschw. gr. § 326 och där cit. litt., för fda:s vidkommande särskilt till Lyngby, TfPh 1, 21 ff.

Anm. I *arþdahe* 4, 5 beror väl *þ* på (felaktigt) etymologiserande skrivning; i *mistæ* inf. 4, 10, 13, -r 3 spi 4, 13; 5, 10 (5 ggr), *misti* 3 spk 4, 10 har *t* införts från pret.-formerna (jfr *mist* 3, 3), se redan Rydqvist 5, 18. — Redan i samn. tid har ett *t* inskjutits mellan *ll* eller *nn* och *s*, se Hoffory, Ark. 2, 90 f., Kock, Fsv. ljudl. II, 426 ff.,

¹ Dessutom, troligen genom skrivfel, *aldræ* för *andræ* i uttrycket *aldræ lund* 16, 1 samt det i § 162 anm. omtalade *antru* 7, 9.

² Enl. Kock, Ljudh. I § 6 beror æ hos det starka verbet 'brinna' väsentligen på inflytande från kausativet *brannian. Även inflytande i motsatt riktning har emellertid gjort sig gällande. Kock anför sammastädes ett ex. från ett par hss. till VML, där det trans. verbet har *i*. Inflytande från det starka verbet antager även Noreen, Aschw. leseb. 119 för det trans. *brændær*. Däremot har Noreen en annan mening om orsaken till förekomsten av æ (*e*) i det starka verbet, se Urg. Lautl. 13. För inflytande från lågty., som Kock antar, skulle möjligen den genomgående æ-vokalisationen på det danska språkområdet tala.

Noreen, Aschw. gr. § 254, 1, och ljudförbindelsen *ts* tecknas här i regeln *z. t. ex.* i *alz* 1, 20; 16, 2, *alzkyns* 15, 5, *alziki* KR 24; om några fall av blott *s* i denna ställning se nedan § 214, d. Egenomlig är emellertid skrivningen *kynzimi* KR 10, -*s* KR 13, *kyzimi* KR 10; 11, då ju här efter det enkla *n* något ljudlagsenligt *t*-inskott ej skulle ifrågakomma. Jfr även med enbart *s* *alzkyns* 15, 5, *huærkyns* 5, 19, *þæskyns* 5, 17, 18; 7, 14. Har möjligen *n* blivit dentalt genom inflytande från besläktade ord, *kundær*, *kynni*, eller har det likbetydande *frændsimi* (*frænzimi*) spelat in?

Cod. Holm. B 76.

212. Liksom i R har under enahanda förhållanden inskott av *b*, resp. *d* ägt rum.

Betr. ex. är följande att anföra:

Humblær 3 spi 110, 9 saknas i R, som här har lakun. Jämte *hemblan* 206, 7; *hemblær* inf. 71, 9; 72, 1; 207, 5, *hemblat* 72, 1, 3, 4 finnes 2 ggr *hemlat* 71, 4, 5. Möjligen beror frånvaron av *b* här på inflytande från en dialekt, där synkope i detta ord inträtt senare än *b*-inskottet, varmed är att jämföra, att i de fsv. lagtexterna verbet enligt Schlyters Ordbok genomgående har formen *hemula*. — 3 spi av verbet 'komma': *kumbær* etc., förekommer ej i denna hs. utan *b*-inskott. Likaså kvarstår i denna hs. *b* i *Timbri* 185, 9. Undantag utgör ej, såsom Lis Jacobsen, Studier I, 89 tycks hålla före, 3 spi *næmær* 77, 2, då detta verb tillhör 3:dje sv. konj. och bör skiljas från *nimbær*, se ovan s. 123 noten.

Av ordet *annan* finnas följande osynkoperade former: *annæræ*, *annærra* gp 168, 5; 171, 1, svarande till R:s *annæra* 9, 18, 20; *annærræ* gsf KR 373, 6, svarande till R:s *annara* KR 19. Där emot har dsf i H formen *andre* 42, 1-2, motsvarande *annæræ* i R 3, 12. I H förekomma således endast i gsf o. gp osynkoperade former jämte synkoperade. *F-*, *faldær* har *d*-inskott på de två ställen, där det förekommer, 75, 6; 90, 5; på övriga ställen, där R har *faldær*, har H *brændær*. *d*-inskott föreligger även i *kundær*, *ukundær* nsm 78, 4, 5 (R lakun), trots möjligheten av redan urg. växl. *p: ð* (jfr t. ex. Noreen, Aisl. gr. ³ § 307, 2, b), jfr nämligen *kunnum*, *ukunnum* dp 40, 1; 39, 2, *ukunnærre* KR 366, 4. I *kunnær* nsm 76, 9 föreligger väl utjämning från kasus, som regelmässigt sakna *d*.

Anm. I st. f. R:s *arþdahe* har H *ardrøgh* 54, 10. — Liksom i R finnes här *kynzimi*, -*s* KR 364, 5; 365, 3; 367, 2-3; 370, 1, men

alkyns 203, 7, *hwærskyns*, *hwærskyns* 77, 8; 92, 1, *þæskyns*, *þæskyns* 91, 2, 6; 138, 3-4. — *gh* i *hiughl* 139, 5 (jfr *hiugl* m. fl. former i vissa andra hss., se Brøndum-Nielsen nedan cit. st.) gentemot *hiul* i R m. fl. hss., se Schlyter s. 139 not 88, anser Brøndum-Nielsen i Sprogl. Forf.-best. 26 not 2 vara av blott grafisk natur; jfr emellertid Iversen i Maal og Minde 1915 s. 187 not 1 o. där cit. litt. Iversen hänvisar till av honom i Skrifter utg. av Videnskapsselsk. i Kristiania 1912 II nr 4 s. 72 f. från no. dial. (Senjen) anförda adj. *juggel*(*beint*) och verbet *jugle* (= gå hjulbent), vilka han anser gå tillbaka till ett urn. **hwegiwl-*, samt till Rygh, No. Gaardn. 15 s. 182, där det no. ortnamnet *Jugle* behandlas, vilket av Bugge antages gå tillbaka till urspr. **Hjogli*, dat. till *hjól* 'hjul'; Bugge jämför ags. *hweog(u)l* n. = *hwéol*. Härtill kommer ytterligare, vad som i detta sammanhang har än större intresse, att nämligen ordet i bornholmskan har formen *jawol*, som tydligen går tillbaka till en äldre form med *γ* framför *l*, se Indl. till Espersen § 24. Sammanställas nu anförda förhållanden, förefaller det mig, som om man i alla fall ej utan vidare kan avvisa tanken på att det är ett urspr. *γ*, som i dessa former lever kvar, såsom redan Machule 20 not 4 antagit i fråga om H:s *hiughl*. Men det skall dock villigt erkännas, att den väg, på vilken man har att tänka sig det urspr. *γ* bevarat ända ned till de moderna dialektformerna, ingalunda är klar. Att *γ* bibehållits trots Sievers lag saknar visserligen ej analogier och bestyrkes ju f. ö. av ags. (se t. ex. Noreen, Urg. Lautl. 228), men man tycks likväl ej kunna komma längre än till ett **hweyl-*, vars vokalisation sålunda genom en ny kompromissbildning ersatts av dift. *iū*, *iō*.

D. Metatesis.

213. Metatesis föreligger troligen i *pingiz* (*pingizaftæn* 9, 11; 12, 4, *pingæzdahæ aftæn* 9, 20, *pingizdahæ aftæn* 12, 4, *pingiz uku* KR 14) och i *syskini* 1, 27 (2 ggr) osv. 7 ggr, *syskinæ børnum* KR 11 (2 ggr), *samsyskini* 1, 28. Se Noreen, Aschw. gr. § 337, 10, jfr emellertid även darsammastädes § 50 anm. 2.

I H skrives *pingiz aftne* 188, 7 osv., men därjämte 1 gg *pinægisdaghæ aftæn* 171, 2¹; *syskini* 21, 8 osv. 8 ggr, *syskini* 28, 2, *samsyskini* 22, 7 samt därjämte *syskini*, *syskyni børnum* KR 366, 2, 3, om vilka senare se nedan § 216, a.

¹ Möjligen en kompromissbildning mellan *pinz* (Noreen, Aschw. gr. § 281, 2) och *pingiz*.

På felskrivning bero säkerligen *huærkus bruna* 14, 4 i R, se Thorsen s. 67 not a, likaså i H *banr* 4 not 54; *withræ* 35 not 29.

E. Kvantitativ ljudutveckling.

1. Assimilation.

Cod. Run.

214. Regressiv assimilation har försiggått i följande fall:

a. $\bar{d}l > ll$ i (i) *mællin*, *handæ mællin* osv. 1, 5 osv. 30 ggr. Se Noreen, Aschw. gr. § 285, 3, GgPh³ 4 § 71.

b. $ft > tt$ (som senare förkortats) efter rel. obetonad vokal i *atær* 1, 11 osv. 39 ggr. Däremot *aftær* 1, 19; KR 8.

Om assimilationen se Kock, Fsv. ljudl. II, 413, Ljudh. I § 459 f., Noreen, Aschw. gr. § 288, GgPh³ 4 § 183, f, jfr även Olson, Ögl. ljudl. 130, Fragment XXXVIII, Wigforss i Från Filologiska fören. i Lund III, 179. Om förkortningen se § 223. — Om en dylik assimilation i Skånemål se Olséni 53, [Billing 159.

c. $tk > kk$ (understundom förkortat) i

ækki 2, 7 osv., *alziki* KR 24; *nokær* m. fl. former 4, 13 osv. Se Noreen, Aschw. gr. § 290, 1, GgPh³ 4 § 75. Om förkortningen se § 223.

d. $ts > ss$ (som efter konsonant förenklats) i

gials 3 spi 2, 1 (*gialz* 2, 2); *ilskas* 3 spi 7, 8 (*ilzkæ* m. fl. former 2, 9 osv. 8 ggr); *mans* gs 1, 23; 7, 19; 9, 9 (*manz* 2, 7 osv. 97 ggr, *mænz* 7, 19); *ransak* 6, 12 osv. 4 ggr, *ransakæ* inf. 6, 12 (*ranzak* 7, 5, 7, 18, *ranzaka* m. fl. former 7, 18 osv. 3 ggr).

Om *halsfæ* 17, 1 (*halzfæ* 16, 5) se inl. § 6. :

Om assimilation $ts > ss$ se Kock, Fsv. ljudl. II, 426 ff., Noreen, Aschw. gr. § 290, 2, GgPh³ 4 § 183, g. Runan för *z* möter i hs. såsom konstant beteckning för etymologiskt *ds* i 4 ord [*branzten*, *hunz*, *kuelz*, *la(n)z* (4), *lanzþing* m. fl. former (9)] inalles 16 ggr (härtill *hanzka*), för etymologiskt ($\bar{d} >$) *þs* i 5 ord [*døzdæhi*, *guz*, *huztrykæ*, -a, *hæræzþing* m. fl. former (12), *umbuzman*, -ne (7)] inalles 23 ggr, för etymologiskt *ts* i 4 ord [*alz* (2),

alziki, alzkyns, fulz, ræz, uinz] inalles 7 ggr [härtill det ovan § 211 anm. omtalade *kynzimi, -s, kyzimi* (4)], slutligen i *pingizaftæn* m. fl. former 5 ggr, *syzkini* m. fl. former 10 ggr, *kryzi uku*. Dessutom finnes ett lättförklarat *zs* för etym. *ts* i *enðsamæn* 5, 17 (Kock, Fsv. ljudl. II, 480 f.). Att *z* (*zs*) i samtliga fall står såsom beteckning för ljudvärdet *ts* (eller möjligen i vissa fall genom analogisk inverkan från andra former inom flexionssystemet för *ds* eller *ðs*, se Kock anf. arb. 427), är så mycket sannolikare, som tecknet *z* ej i något fall brukas för etymologiskt *ss* eller liknande, jfr den ovan cit. litt. samt Olson, Ögl. ljudl. 141 f.

Det är under sådana förhållanden antagligt, att assimilation *ts* > *ss* tillhör avskrivarens språk. Det är dock möjligt, att *mans* helt enkelt är en nybildning till *man*, jfr Olson anf. arb. 142, om *ransak* jfr även Kock, Fsv. ljudl. II, 422 f. — Slutligen förtjänar det måhända påpekas, att assimilation ej i något fall föreligger efter vokal.

215. Progressiv assimilation förekommer i följande fall:

a. *mb* > *mm* (som därefter förkortats) i det svagtoniga *um* prep., adv. 1, 4 osv. 44 ggr. Se Noreen, Aisl. gr.³ § 268 anm. 1, Aschw. gr. § 291, 1, GgPh³ 4 § 184, d.

b. *ld* > *ll* i det svagtoniga *hællær* 2, 10 (*hældær* 1, 13 osv. 15 ggr). Se Noreen, Aschw. gr. § 292, 1, GgPh³ 4 § 184, a. Ex. är dock ej fullt säkert, då *ll* kan bero på anslutning till *ællær*, jfr Kock, Bidr. t. sv. etym. 13, Dahlerup i Ark. 29, 87.

I övrigt kvarstår förbindelsen *ld*, t. ex. *gialdæ* m. fl. former 1, 9 (2 ggr) osv. c. 30 ggr, *guldi* 3 spretk 9, 14; *haldæ* m. fl. former 3, 22 (2 ggr) osv. 10 ggr; *hærskildi* 14, 5; *mishælde* KR 11; 13; *saldæ*, -e 3 spreti 1, 9 osv. 13 ggr, *sald* nsf 3, 3, 6; *uilde*, -i, -u 3 s, ppreti 16, 1; 5, 29; 9, 4; 4, 6 m. fl. — Likaså kvarstår *nd*, t. ex. i *afhændæ* 1, 11 osv. 4 ggr; *band* 5, 28 osv. 7 ggr, -om 5, 20; *bondæ* m. fl. former c. 140 ggr; *hændæ*, -e subst. 1, 26 osv. 4 ggr; *innæn lændæs* 5, 8, *utlænde*, -æ, -æt 4, 11 (3 ggr); *undir* 7, 6; 9, 21, *undistandæ* 4, 15; *undæn* 7, 11 osv. 4 ggr; *urakændæs* 8, 3 m. fl.

Anm. Assimilation föreligger ej i *uillum* 9, 11, jämfört med *uild* 5, 19, 20, -æ 5, 19. Om förhållandet mellan *ll* och *ld* i detta ord se ovan s. 29. — Ej håller i *mylla* m. fl. former 12, 4 osv. 6 ggr

(såsom Lyngby, Udsagnsord. böjn. 2, Thomsen, Forh. paa 4:de filologmøde 208, Kristensen, Fremmedordene 18 m. fl. mena), se Kock, Ark. 9, 84, Noreen, Aschw. gr. § 116 anm. 2. Härför talar även det av Kristensen anf. arb. 26 not 3 påpekade *møllæ* (Sjælland) från år 1282. — Om en ev. assimil. $l_k > ll$ (i slutljud enkeltecknat) i presensformerna *dyl* 2, 1 osv. 21 ggr, *skil* 1, 4 osv. 11 ggr, *stial* 7, 15 (3 ggr) osv. 7 ggr, *sæl* 1, 8 osv. 13 ggr, *uil* 1, 5 osv. 109 ggr se Noreen, Aschw. gr. § 295, men jfr även Olson, Ögl. ljudl. 158 f. o. där cit. litt.

Cod. Holm. B 76.

216. Beträffande såväl regressiv som progressiv assimilation är för denna hs. blott följande att anmärka.

a. Assimil. $ts > ss$ antydes måhända av följande skrivningar:

bransten 215, 1; *ensamæn*, *-sammæn* 90, 8; 100, 3; *gials* 23, 4 (*gialzs* 24, 7); *Ransac*, *ransac*, *ransak* 117, 5 osv. 7 ggr, *ransakæ* m. fl. former 117, 5-6 osv. 4 ggr (däremot ingen form med *z*); *syskini*, *syskyni børnum* KR 366, 2, 3 (*syzskini*, *syskini*, *samsyzskini* 21, 8 osv. 10 ggr).

De flesta av dessa skrivningar kunna dock förklaras på annat sätt än genom assimilation $ts > ss$. Om *bransten* och *syskini* jfr Olson, Ögl. ljudl. 142 med not 1 (om *branstuþ* i ÖGL), om *ransac* osv. se i § 214, d anf. litt. Den av Kock för MELL påvisade dubbelformen med långt *a* och kort *n* i första kompositionsleden blir så mycket sannolikare även för fsk., som ordet i denna hs. konstant uppträder med *s*, aldrig med *z*. *ensamæn* kan mycket väl vara nybildning efter *en*. Under sådana förhållanden återstår, såsom bevis för assimil. $ts > ss$, blott *gials*, vilket emellertid även blir osäkert i den mån en assimil. $ld > ll$ (även) efter starktonig vokal får antagas för denna hs:s språk, se strax nedan. Då likväl den nyss cit. förklaringen till *s* i *bransten* och *syskini* synes mig, för SkL:s vidkommande, ej alldeles påtaglig, och *gials* är gemensamt för R och H, förefaller det mig rimligast att antaga en assimilation av $ts > ss$, närmast för avskrivarens språk, liksom i fråga om R. Det för båda hss. gemensamma *gials* torde nämligen ej ensamt kunna föranleda antagandet, att assimilationen förelegat redan i den för H och R gemensamma förlagan.

Ljudförbindelsen *ts* tecknas f. ö. i denna hs. dels *z*, dels *zs*, närmare härom i inl. s. 20.

b. I denna hs. kvarstår städse *ld* i *hældær* 12, 7 osv. 16 ggr. Däremot föreligger möjligen en antydan om assimilation efter starktonig vokal i *wal* 71, 6 (*wald* 17, 5 osv. 10 ggr, -*e* 80, 6). Då blott ett enda ex. finnes, är det dock måhända ej uteslutet, att skrivfel föreligger.

Anm. Adj. 'vild' har här uteslutande *ld*: *wild* 92, 1, 7, -*æ* 92, 1, -*um* 161, 4. — 'Mölla' har här *ln*: *mylne* m. fl. former 188, 3 osv. 6 ggr.

Med hänsyn till den samn. ljudförbindelsen *ŋ + g* må i detta sammanhang meddelas följande. Den 2 ggr förekommande skrivningen *giærninggæ* 111, 4, 5 kan möjligen ge en direkt antydan om att *g* intervokaliskt kvarstår, jfr Kock, Tff NR 8, 293, Ottelin, Cod. Bur. I, 88, Olson, Fragment LXXII. Detta blir emellertid högst osäkert på grund av de många fall, då intervokaliskt blott skrives *ng*, t. ex. i *giærningæ*, -*e*, -*um* 9, 6 osv. 14 ggr, *stæfningæ* KR 375, 4, *winningæ* *logh* 150, 2 m. fl. Understundom tillfogas efter *ng* ett *h*, nämligen i *things* 46, 8 (*things*, *þings* 33, 4 osv. 24 ggr, *hæræzþings* 121, 6; 129, 5, *hæræzþings* 55, 5, *lanzþings* 55, 5, *lanzþings* 102, 3; 122, 8), *lanzstingh* 45, 2 (*þing*, *thing* 14, 6 osv. 21 ggr, *hæræzsting*, -*þing*, *hæræzthing*, -*þing* 15, 9 osv. 6 ggr, *lanzthing*, -*þing*, *lanzþing* 15, 8-9 osv. 5 ggr), *þinghi* ds 53, 8 (*þingi*, -*e*, -*u*, *thingæ* ds 39, 8 osv. 25 ggr, *þingæ* gp 204, 7, *þingum* dp 106, 3 osv. 3 ggr, *hæræzþingi* 121, 7, *hæræzþingi* 197, 4, *lanz þingi* 102, 6, *lanzþingi* 130, 6, *lanzþingi* 129, 7; 130, 5, *lanz þingum*, *lanzþingum* 104, 1, 3-4), *þinghliust* 47, 7-8; 48, 5; 50, 2, *þinghliust* 47, 2; 48, 1 (*þingliust* 194, 7), *thinghmen* 33, 3, *thingh-*, *þinghmannum* 45, 4; 46, 8 (*thingmen*, *þing men*, *þingmen*, *þingmæn*, *Thingmæn* 17, 7 osv. 22 ggr, *þingmanna* 147, 1, *thing-*, *þingmannum* 33, 2 osv. 3 ggr, *thingwitni*, *þing witni*, *þingwitni* 16, 7 osv. 5 ggr). För de olika uppfattningar, som framställts angående betydelsen av trigrafen *ngh*, lämnar Olson en redogörelse i Ögl. ljudl. 110 ff., till vilken här må hänvisas. En möjlighet är, att skrivningen med *gh* är av blott grafisk natur, beroende på de förhållanden, som berörts s. 241. — I *mangh* 50, 5, -*æ* 20, 8; 50, 6-7 kan *gh* såsom tecken för *γ* vara ursprungligt, jfr got. *manags* och se Lyngby, Udsagnsord. böjn. 10¹, Dahlerup, Ark. 29, 88, Kock, Uml. u. Brech. 109. Möjligen skulle *gh* även kunna bero på anslutning till det jämte *mangh* lika brukliga *margh* 60, 1, -*æ*, -*e*, -*i* 51, 1 (2 ggr) osv. 11 ggr.

¹ Med orätt antar Boysen, Voc. d. JL 63 svarabhaktivokal i JL:s (cod. AM 286) *manugh*.

2. Övrig konsonantförlängning.

Cod. Run.

217. Framför *i* har förlängning av *l* inträtt i *uilliæ* subst. 5, 25 (2 ggr), möjligen också av *t* i *sitta* 1, 1.

Se om förlängning framför *i* Noreen, GgPh³ 4 § 185, Aschw. gr. § 296. — I det stora flertalet fall står enkelt *l* framför *i*: *uiliæ* subst. 7, 13 osv. 10 ggr, *uiliæ*, -*a* verb 1, 17 (2 ggr) osv. 38 ggr, jfr även *uæliæ* KR 3, *dyliæ*, -*a*, -*as* 4, 15 osv. 10 ggr, *hylie* 5, 18. — Till *sitta* bör måhända ej alltför stor hänsyn tagas, då det förekommer på den korrumpierade första sidan, jfr *sitiæ*, -*a* 1, 19; 9, 19; 11, 1, *sætia*, -*æ* 10, 2; KR 12; 21 (2 ggr). Jfr dock Boberg, Ark. 12, 350 not 1.

218. Kort konsonant förlänges, när den föregås av lång rotvokal (med enspetsig fortis) och efterföljes av vokal med levissimus.

Se om denna ljudlag Kock, Ark. 7, 350 ff., Anschw. acc. 118 f., Noreen, Ark. 6, 326 ff., Aschw. gr. § 297, GgPh³ 4 § 185, b.

En dylik förlängning föreligger i

*hæggumæ*¹ 7, 2. — På samma sätt är möjligen ock att förklara det dubbla *rr* i *þerræ* 1, 1 (2 ggr); 3, 21 [*þera*, -*æ*, -*e* 1, 5 (2 ggr), 7 (3 ggr) osv. 66 ggr], se Noreen, Aschw. gr. § 297, 3, Olson, Fragment XCVI, jfr *huilkit þæræ* 1, 4. En alternativ förklaring lämnas emellertid av Olson anf. st., vilken synes mig ha företräde framför allt med hänsyn till flsl.

Däremot är ej hithörande växlingen *n:nn* i *anøþohan*, *anøþoht* 5, 22; 9, 22: *annøþohæn*, *annøþoh*, *annøþoht* 6, 11 (2 ggr), 13, se Noreen, Ark. 6, 330 f. o. där cit. litt., Aschw. gr. § 249 anm. 5, Kock, Ark. 11, 130.

219. Intervokaliskt kort *m* förlänges efter kort rotvokal.

Följande fall föreligga:

gammælt 3, 2 (*gamal* KR 16); *kummæ*, -*a*, -*e* inf., 3 ppi 2, 14 osv. 11 ggr, *kummi*, -*e* 3 spk 2, 9 osv. 5 ggr, *kummin*, *kummit* 5, 9; 1, 13; 3, 20, därjämte analogiskt *kummær* 3 spi 7, 11, 15 (*kumæ*, -*e*

¹ Med hänsyn till pænultimas levissimus i detta ord jfr ovan § 61.

3 ppi, inf. 1, 7, 3, *kumit* 2, 1, 2, *kumbær*, -er 2, 8 osv. 18 ggr); *limmir* 5, 18; 9, 28; *sammæ*, -a 1, 4 osv. 22 ggr, *sammæn* 1, 10 osv. 16 ggr, *samman* 11, 10 (2 ggr); KR 10 (*samæn* 1, 7, *enksamæn* 5, 17); *summi*, -e 1, 26 (2 ggr) osv. 8 ggr, *summan* 11, 4 (2 ggr), *summum* 17, 6 (3 ggr); *urnummæ* 4, 7. Enkelt *m* finnes däremot i *þumæl*, *þumul fingær* 5, 12.

Denna tidiga förlängning i fda. av *m* efter kort vokal behandlas särskilt av Boberg i Ark. 12, 318 ff. Jfr även den korta antydan av Machule 30¹, Lis Jacobsen, Studier I, 44, som konstaterar, att »Fordoblingen allerede i 13. Aarh. var temmelig fremskreden navnlig efter kort Vokal», Noreen, GgPh³ 4 § 185, e. Om förlängning av *m* i no. dial. se Storm, Norvegia I, 61 f., 77.

Att däremot det intervokaliska *m* ännu kvarstod såsom kort efter lång vokal, framgår av följande skrivningar: *dømæ* 3 ppi, k, inf. 7, 1 osv. 13 ggr, *gømæ* inf., 3 spk 8, 3; 9, 11, 20, *hemæ*, -a 7, 5, 6 (2 ggr) osv. 11 ggr, *miþst[r]ømæ* 12, 2, *rymæ* inf. 5, 15, *timæ* 8, 3; KR 14 (3 ggr). Även i detta fall har förlängning inträtt i fjutskan, se Lyugby, Udsagnsord. böjn. 7 med not 2, Boysen, Voc. d. JL 32. — Urspr. långt intervokaliskt *m* dubbeltecknas alltid.

Enl. Boberg anf. st. 323 inträdde tidig förlängning även av slutjudande *m* efter urspr. kort vokal, något som emellertid ej kan konstateras för de äldre fda. hss. på grund av den regelmässiga enkelteckningen av konsonant i slutljud. En antydan om en dylik förlängning skulle möjligen kunna finnas i skrivningarna *huæm* osv., där ju emellertid föreligger urspr. lång vokal, jfr ovan § 66 anm. 1.

Någon ljudlagsenlig förlängning av *n* kan däremot ej konstateras.

220. *k* har förlängts efter *ɣ* i

sankke 3 spk 5, 9 (*sankæ* inf. 11, 11).

Se Kock, Skand. Arch. I, 54 ff.

Anm. Jämte *netæ* inf. 10, 2, *netær* 3 spi 1, 14 osv. 5 ggr förekommer 1 gg, 1, 2, *netta* 3 ppi. Ordet finnes på den korrumpierade första sidan. Jfr fisl. *neita*: *neitta* (IED) och *nitta*: *nitta* (Noreen, Aisl. gr.³ § 258 anm. 1) samt de no. dialektformerna hos Aasen under *neitta* och *jatta*. Det vore väl en teoretiskt tänkbar möjlighet, att

¹ Oriktigt uppger Boysen, Voc. d. JL 32 not 5, att förlängningen av intersonantiskt *m* icke inträtt, resp. icke betecknas i EL och SkL.

tt inkommit genom påverkan från motsätsverbet *iatta*; jfr härmed, att enl. Tamm, Et. ordb. 393 *neka* kunnat vara mönsterverbet, efter vilket fäv. *iaka* bildats¹, samt sammanställningen i GL:s början (Schlyter, GL s. 7): *naicca haiþnu oc iatta* (ev. *iacta*, jfr Schl. anf. st. not 7) *crisnu*. — Dat. *þrælle* 7, 19 har väl sitt *ll* från nom., där det uppkommit genom assimil. *l_R* > *ll*, jfr dock *þræli* 7, 20; i *þræln*, as 7, 15, 19 (6 ggr) osv. 13 ggr, -s 7, 19 (2 ggr) kan någon dubbel-skrivning ej väntas. En dylik överföring av långt *l* från nom. vinner stöd av mod. da. uttal, jfr härin Boberg, Ark. 12, 335 f.

Cod. Holm. B 76.

221. Betr. denna hs. är följande att anmärka:

a. Någon förlängning framför *i* kan ej konstateras, men däremot framför *n* och *r* i några sporadiska fall, nämligen *tackne* 122, 7 (*takni*, -e 25, 8; 122, 4; 171, 5); *wittni* 105, 3 (*witni* 3, 5 osv. passim); *nockræ* 133, 5 (*nokræ* KR 378, 6, *nokrum* 195, 8; KR 369, 2, *noghre* 122, 5).

Om utveckling *t* > *ð* framför *r* se ovan § 177. Det synes sålunda antagligt, att man för fsk. har att antaga en förlängning framför *r* blott av *k*², ej av *t*, jfr Noreen, Aschw. gr. § 296, 4, GgPh³ 4 § 185, a. — *noghre* kan bero på svagtonsställning eller inverkan från former med intervokaliskt *k* > *ɣ*, jfr ovan § 177.

b. I *hægumæ* 120, 2 är här ingen förlängning betecknad. Däremot växla, liksom i R, *r* och *rr* i *thera*, -æ, *þera*, -æ 3, 4, 6; 8, 7 osv. 28 ggr: *therræ*, *þerræ*, -a, -e 32, 1 osv. 43 ggr, *þærræ* 50, 6; 79, 8. Här tillkommer ännu ett ex., nämligen *asswæru eþ* 134, 2, *asswaru eþ*, *eth* 136, 7 osv. 8 ggr, *assøræs eþ* 135, 1, se Noreen, Ark. 6, 333.

Anm. Ovisst är, huru det dubbla *tt* i *af nyttæ* inf. 86, 4, jämfört med *nyti* 3 spk 181, 7; KR 359, 2, skall förklaras. Antingen kan man tänka på mlt. påverkan, jfr Boberg, Ark. 12, 350 not 1, eller ock utgår formen från ett *nytia*, vars *t* förlängts framför *i*, som därefter bortfallit. Med hänsyn till att en dylik förlängning framför *i* ej i övrigt kan konstateras för denna hs:s språk, förefaller mig dock detta alternativ föga tilltalande. Sannolikast synes mig, att förlängning inträtt i enlighet med den av Noreen, GgPh³ 4 § 185, d

¹ Till bildningen av de båda verben jfr f. ö. Hellquist, Ark. 7, 146; 14, 181.

² Jfr dock även § 226 och där cit. litt.

(o. där cit. litt., jfr även Kock, Ljudh. I § 38) framställda regeln, att kort konsonant förlänges efter »starkt bitonig» vokal: denna akcentuering av *nyttæ* skulle då bero på sammanställningen *af nyttæ*. Det kan tilläggas, att R har blott *t* i *af nyttæ* inf. 5, 11, *nyti* 3 spk KR 3, -æ 3 spk 11, 7.

Av *annþogk* m. fl. former 94, 3 osv. 10 ggr föreligga i denna hs. endast former med *nn*.

c. På förlängningen av intervokaliskt *m* efter kort vokal föreligga följande exempel:

Cummæ, *C-*, *cummæ*, -a, *kummæ*, -a 3 ppi, inf. 8, 6 osv. 15 ggr, *kommæ* inf. 5, 4; 73, 10, *cummi*, *kummi* 3 s, ppk 30, 1 osv. 5 ggr, *kommit*, *cummin* 24, 7; 84, 5; *limmir* 141, 2, *limmæ* 87, 1; *sammæ*, -a, -e 14, 1 (2 ggr) osv. 29 ggr, *sammæn*, -an, -en 8, 6 osv. 22 ggr; *summi*, *Summi*, -æ, *summe* 21, 5, 6 osv. 10 ggr, *summun* 213, 1, 1-2, 2, *summan* 179, 1, 2; *ornnummæ* 56, 8.

Däremot med *m*: *gamal*, -t 43, 9; KR 371, 7; 36, 3; 44, 6; *kumit*, *cumit* 12, 5 osv. 5 ggr; *samæ* 84, 1; 174, 10; *samæn*, -an 13, 3 osv. 4 ggr; *þumul fingær* 86, 6-7, 8.

Efter lång vokal står här, liksom i R, städse enkelt *m*; såsom nytt ex. tillkommer *næmæ* 77, 5; 198, 3, *næmæ* 77, 2.

Dubbelskrivning av intervokaliskt *n* efter kort rotvokal förekommer i ett enstaka fall, nämligen *brunnu* 200, 5 (men *werkhus brunæ* 198, 8). R har på motsvarande ställe, 15, 1, *brunnu*. Någon förlängning behöver ej antagas med anledning av denna isolerade skrivning; *nn* kan ha inkommit från verbet, och det är rent av möjligt, att skrivaren ansett sig ha pret.-formen av detsamma framför sig; jfr härmed, att enl. Schlyter s. 200 not 79 hss. 59 etc. ha: *at det huus brende*.

d. Förlängningen av *k* efter *ŷ* är här konstant betecknad i *sanckæ* inf. 184, 6, *sancki* 3 spk 75, 8; 83, 2.

Anm. Jämte *þræl* m. fl. former förekommer här ns *þrææll* 143, 8.

3. Förkortning.

Cod. Run.

222. Lång konsonant förkortas mellan en lång huvudtonig och en bitonig (dvs. ej levissimusbetonad) vokal.

Se Noreen, GgPh³ 4 § 186, a o. där cit. litt., Aschw. gr. § 304.

Regeln har tillämpats i följande fall:

atanda KR 14; *ate*, -æ 3 spreti 1, 5; 3, 9 osv. 11 ggr, -o 3 spreti 1, 6; *atung* 4, 9 (skrivet *alung*), 11; *dotær*¹ 1, 22 (2 ggr) osv. 7 ggr, *døtør* 1, 22; *hætæ* 3 spk 7, 11; *mate* 3 spreti 1, 11; 4, 15; *natae* gs 14, 5; subst. *ræti* ds KR 23, *rætæ*, -e g, ds 1, 20; 2, 15 osv. 6 ggr; adj. *rætæ* dsn 7, 8, -u dsn 2, 6; 7, 8, -æ npm 15, 6, -um dp 1, 7 osv. 4 ggr; verb *rætæ* 3 spk KR 5; 6; *satæ* npm 4, 4; *siatæ*, -a 8, 3; 9, 7 osv. 10 ggr; *skætæ*² 3 spreti 2, 9 (2 ggr); 4, 15; *sotum* KR 9; *uæte*, -æ, -a 1, 5, 19; 4, 11; 15, 4; 17, 6.

Mot regeln står dubbelkonsonant i följande fall, vilka kunna förklaras antingen genom påverkan från former med ljudlagsenligt bevarad lång konsonant, genom överföring från förlagan eller genom växlande akcentuering:

atte, -æ 3 spreti 5, 17 osv. 8 ggr; *iattæpæ* 3 spreti 2, 16, *iattat* nsn 2, 16; *sattæ* apm 5, 29; *siattæ* 4, 14; *uettæ* 3 spreti 5, 11, 25; *uættæ* 4, 11 (2 ggr) (därjämte *lotæ uætte* 5, 25).

I följande fall återigen, i vilka dubbelkonsonanten väntats kvarstå, finnes enkel konsonant: *broþær dotær*, *systær dotær* 2, 8 (2 ggr), *sløkefriþu dotær* 13, 7; *iorþæ drotæn*, *iorþadrotæn* 17, 3 (2 ggr), 5, 7; *lytær* nsm 5, 11, *ulytum* 5, 14 (2 ggr); *manuætum* KR 13; subst. *rætær* ns KR 1; adj. *rætær* nsm 2, 7; 7, 8; 8, 3 (2 ggr); *sota forfal* KR 19, *usota* npf KR 19, *sotær* nsm 1, 14; 7, 9; KR 21.

Anledningen till enkelskrivningen kan för samtliga fallen vara analogisk påverkan från former, där enkel konsonant är regelbunden. Betr. *dotær* jfr emellertid nedan not 1; *lytær*, *rætær* och *sotær* kunna hava redan i samn. tid förenklad kons., se Hoffory, Ark. 2, 38 ff., Olson, Ögl. ljudl. 147. Dock är det väl i varje fall troligt, att man har att utgå från former med analogiskt återinfört *tt*, vilket sedan återigen (analogiskt) gått förlorat vid den här behandlade förkortningslagens genomförande. Härför talar det kvarstående *tt* i *bottær* nsm 5, 9; ljudlagsenligt finnes likaledes *tt* i *ættæbot* 5, 9 (2 ggr). Samn. kort *t* finnes i *dotær* 1, 22 och *nætær* KR 2, se Hoffory, Olson anf. st., samt i

¹ I detta ord kan även äldre *t* föreligga, jfr Kock, Ark. 13, 163, Noreen, Aschw. gr. § 233 anm. 1.

² Ordet hithörande endast under förutsättning, att det erhållit (analogisk) akc. 2, jfr Kock, Aschw. acc. 54.

bætær med sammansättn. 3, 22 osv. 24 ggr, *fætær* 5, 10. Desto mera påfallande är *døttær* 1, 23. Att med anledning av denna skrivning antaga en förlängning framför *r* (se om denna företeelse särskilt Olson i Svenska studier, tillägn. Cederschiöld 49 ff.), är föga tilltalande, jfr särskilt anf. st. s. 70. Snarast får man kanske tänka sig förhållandet så, att *tt* införts till plur. från sing., redan innan den ovan anförda förkortningslagen trätt i verksamhet; sedan densamma började tillämpas, förkortades *tt* i sing., men kvarstod ljudlagsenligt i plur. — Det kan tilläggas, att även efter kort vokal kvarstår det samn. korta *t* framför *r*: *nytær* 11, 11.

223. Lång konsonant förkortas efter infortisbetonad kort vokal.

Se Noreen, Aschw. gr. § 303, GgPh³ 4 § 186, b och där cit. litt.

Från denna hs. äro att anteckna följande fall:

alziki KR 24 (*ækki* 2, 7 osv. 10 ggr); *annæra* gp 9, 18, 20, -*ara* gsf KR 19, -*aræ* dsf 3, 12; *atær*¹ 1, 11 osv. 39 ggr; *nokær* m. fl. former 4, 13 osv. 32 ggr.

Hit kan även höra *huæri* dsf 7, 16; möjligen kan det enkla *r* även bero på rent grafisk överföring från andra former av ordet. Förkortningen av *m* i *um* (Noreen, Aschw. gr. § 291, 1) kan ej grafiskt komma till uttryck.

Anm. Ovisst är, huruvida även ur denna synpunkt bör förstås enkelskrivningen av *g* i *bægia* 1, 1 (*bæggia*, -*æ* 5, 9, 29); *tuigia*, -*æ* 1, 2; 7, 11 osv. 6 ggr (*tuiggia*, -*æ* 1, 4 osv. 25 ggr, städse *þriggiæ*, -*a* 5, 23; 15, 4; 16, 2). För det senares svagton talar övergången *æ* > *i*. Men å andra sidan äro att jämföra motsvarande förhållanden i H, se § 226 anm., där enkelskrivningen i detta fall är betydligt vanligare, samt i vissa fsv. hss., se Ottelin, Cod. Bur. I, 128, Olson, Ögl. ljudl. 150, Fragment LXXVI. Möjlig, men för fsk:s vidkommande ingalunda säker, är Ottelins av Olson modifierade förklaring, att i analogi med ett uttal *sittia*, skrivet *sitia*, erhållits en skrivning *ligia*, då ju förlängningen framför *ǵ* är tämligen svagt styrkt, se ovan § 217. I varje fall synes mig dock detta förslag mera tilltalande än den alternativa förklaring, som av Olson med tvekan framlägges, nämligen att en verklig förkortning föreligger. — Kan det möjligen

¹ Se Wigforss, Från Filologiska fören. i Lund III, 179, Kock, Ljudh. I § 459 f., Olson, Fragment XXXVIII, annorlunda Noreen, Aschw. gr. § 288 anm. Jfr ovan § 214, b.

tänkas, att det följande *j*:s konsonantiska natur framkallat vacklan vid beteckningen av den föregående konsonantens kvantitet?

224. I detta sammanhang må, med hänsyn till de slutsatser, som i det föregående dragits av konsonantkvantitetens beteckning i denna hs., påpekas, att intervokalisk geminata efter kort kons. i regeln dubbeltecknas. Jfr härom Ottelin, Cod. Bur. I, 140. De undantag, som finnas, äro följande: *anær* 1, 18; 3, 21; 11, 9 (*annær* m. fl. former över 100 ggr); *hitir* 3 spi 11, 2 (*hittir* m. fl. former 6, 12 osv. 18 ggr); *manum* 16, 2 (*mannum*, *þingmannum* 27 ggr). Om *kuina* 1, 1 (*kuinnæ* 1, 21) se inl. § 6. Det av Ottelin nämnda *þæsi* har troligen enkelt *s*, se ovan s. 38. Dessa fåtaliga enkelskrivningar ge sålunda ej, såsom redan Ottelin framhållit, anledning till att antaga, att till grund för desamma ligger någon skrivtradition från den egentliga runtiden. I samtliga fallen utom ett är det nasal, som enkelskrivits; troligen beror detta därpå, att i förlagan använts nasalstreck som beteckning för det andra *n*, vilket av R-skrivaren lämnats obemärkt, jfr inl. § 3 samt §§ 198 b, 199.

Cod. Holm. B 76.

225. På den i § 222 omtalade förkortningsregeln föreligga här följande exempel:

utandæ KR 370, 6; *atung* 65, 1; *ate* 40, 5; *mate* 68, 3; *nate* 199, 3-4, *natum* 134, 9; subst. *rætæ*, -e, -i gs, ds 18, 4 osv. 12 ggr; adj. *rætæ* gp, npm, asf, dsn 24, 6 osv. 5 ggr, *rætu* dsn 27, 4; 127, 8, -m dp, dsm 8, 6 osv. 5 ggr; verb *rætæ* 3 spk KR 360, 3; 361, 6; *sate* npm 54, 6; *siatæ*, -a, *siætæ*, -a 66, 6 osv. 12 ggr; *skætæ*, -e 3 spreti 29, 9; 30, 3; *sotum* KR 363, 4; *wetæ*, -æ¹ 3 spreti 86, 4; 96, 4; 102, 10; *wætæ* 63, 1, 5, 6; 213, 3.

Mot regeln föreligger dubbelskrivning i

attung 59, 9; 60, 2; 63, 2; *atte*, -æ 7, 5 osv. 19 ggr, -o 8, 3; *dottær*, -or 19, 3, 4, 6, 7 osv. 9 ggr; *hættæ* 3 spk 112, 10; 135, 2; *iattatæ*, *iattæt* 35, 1; 34, 7; *mattæ* 11, 3; subst. *rættæ* gs 79, 7; adj. *rættæ* gp 3, 7; 9, 1, 2; 21, 4; *sattæ* apm 99, 7; *skøttæ* 3 spreti 66, 11; *sottum* 50, 1; *wette* 3 spreti 101, 8; *wætte* 202, 1, *wattæ* 7, 3.

¹ *wetæ*, anført av Boberg, Ark. 12, 331, behöver sål. ej uppfattas så, som han där föreslagit.

Sålunda representerar H i detta fall tydligen ett ursprungligare skick än R.

Enkel kons. står mot regeln i följande fall: *iorþe*, -*ædrotæn*, -*s* 211, 5-6; 212, 1, 6; *lytær*, *ulytum* 86, 3; 87, 9; 88, 3; subst. *rætæn* KR 357, 4; adj. *rætær* 28, 1; 150, 3, 4 (gm felskrivning *rætæræ* nsm 127 not 85); *sotæ for fall* KR 373, 5; *usotæ* npf KR 372, 6, *sotær* 15, 2; *manwætum* KR 370, 2.

I överensstämmelse med regeln står dubbelkonsonant i *böttær* nsm 84, 6, *böttæ*¹ a, npf 81, 8; 113, 9; *brothær*, *søstær* *dottær* 28, 10 (2 ggr), *sløkifriþu* *dottær* 194, 7; adj. *rættær* 73, 7; *sottær* 106, 2-3; 129, 7; KR 376, 2; *ættæ bot*, *bøtær* 75, 6 osv. 4 ggr.

Det urspr. korta *t* företrädes av *tt* i *nættær* KR 358, 4 och *døttær* 19, 5; 20, 3 (däremot *B-*, *bøtær* 48, 2 osv. c. 30 ggr, *føtær* 85, 3). Anledningen till dubbelskrivningen är omtalad redan i § 222.

226. Den i § 223 omtalade förkortningsregeln gäller även för denna hs. Betr. ex. må anmärkas, att *alzs-*, *alziki* här förekommer 2 ggr, nämligen 50, 1; KR 378, 3 (*ikke* 63, 1, 5; *ækki* 45, 5 osv. 5 ggr). Jämte *nokær* osv. förekommer här även *nockræ*, varom se ovan § 221, a. Jfr dock även Noreen, *Aschw. gr.* § 242, 3, Olson, *Fragment XCVIII*. Däremot finnes här uteslutande *annarræ*, -*ærra* gp 168, 5; 171, 1, *annærræ* gsf KR 373, 6 och *hwærre* dsf 141, 6.

Anm. Enkelskrivning av *g* framför *i* är här, såsom i anm. till § 223 antyddes, vanligare än i R (betr. förklaringen se anf. st.): *bægiæ* 3, 4; 99, 6 (*bæggiæ* 84, 3); *antwigiæ* KR 369, 4, *twigiæ*, -*a* 4, 4 osv. 30 ggr (*twiggia* 74, 4); *þrigiæ*, -*a*, *thrigia* 95, 4 osv. 6 ggr (*þriggia* 202, 7; 201 not 26); *Ligiæ* 3 ppi 166, 6; 183, 8 (jfr pres. *L-*, *liggær*, -*ir*, *liggiær* 10, 4-5; 187, 1; 193, 1; KR 363, 3); *lægiæ* 3 ppi, k, inf. 17, 7; 33, 3; 120, 6; 165, 2 (*læggia*, -*æ* inf., 3 ppk 52, 8 osv. 8 ggr, *læggiæ* 3 spk 82 not 58, *læggiæs* 3 p, spk 51, 2; 88, 8; 169, 7, *leggiæ* inf. 169, 2, -*s* inf. 63, 6-7; 132, 4).

Säkerligen på uteglömt nasalstreck bero *manum* 40, 1; KR 378, 4 (*mannum* 27 ggr), *kyni* 84, 3 (*kynni* 88, 5; 192, 5).

¹ Om akc. se Kock, *Anschw. acc.* 54.

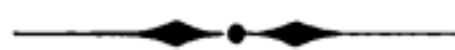
STUDIER

ÖVER

DE STARKTONIGA VOKALERNA
I 1500-TALET SVENSKA

AV

JOHAN PALMÉR

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1917
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

FÖRORD.

Föreliggande avhandling var ursprungligen avsedd att omfatta även vokalismen i svagtonig ställning, men på grund av den korta tid, som stått mig till buds vid tryckningen, har jag avstått från att här framlägga den del av undersökningen, som omfattar de svagtoniga vokaler. Jag hoppas dock att inom kort få offentliggöra även denna. Då denna förändring i arbetets plan vidtagits först sedan tryckningen redan påbörjats, har den givetvis vållat en del olägenheter, vilka huvudsakligen torde bestå i en del mindre betydande inkonsekvenser. I ett par kapitel har jag tillåtit mig att draga nytta av de resultat, jag kommit till vid undersökningen av ändelsevokaler, dock utan att framlägga materialet.

*   *   *

Jag begagnar tillfället att här få framföra mitt hjärtliga tack till min lärare, professor AXEL KOCK, som väckt mitt intresse för studiet av reformationstidens språk i Sverige och därigenom givit första uppslaget till detta arbete. Jag tackar honom även för den välvilja och det intresse, varmed han städse följt mina studier. I stor tacksamhetsskuld står jag ock till docenten EMIL OLSON, som genomläst större delen av min avhandling i korrektur och därvid givit mig många värdefulla råd och anvisningar.

Chefen för Svenska Akademiens ordboksarbete, professor E. TEGNÉR, tackar jag för det han välvilligt ställt Akademiens rika språkprovssamlingar till mitt förfogande.

Till sist vill jag även uttala min tacksamhet till samtliga tjänstemän vid Lunds universitetsbibliotek samt humanistiska sektionens seminariebibliotek för deras tillmötesgående och välvilja.

Johan Palmér.

Innehåll.

Citerad litteratur	Sid. VI
Excerperad litteratur	IX
Rättelser och tillägg	XII
Inledning	1

KAP. 1.

Vokalismen i Olavus Petris skrifter.

Fsv. *ī* s. 8. Fsv. *ī̄* s. 37. Fsv. *ȳ* s. 41. Fsv. *ȳ̄* s. 58. Samnordiskt *ē* s. 59. Fsv. *ē* s. 61. Fsv. *æ* s. 65. Fsv. *ǫ* s. 90. Fsv. *ō̄* s. 93. Fsv. *ǣ* s. 96. Fsv. *ā* s. 110. *ā̄* (< *ā*) s. 116. Fsv. *ø* s. 122. Fsv. *ō* s. 130. Fsv. *ũ* s. 132. Fsv. *ū* s. 156.

KAP. 2.

Avekrivares och sättares inverkan på vokalismen i Olavus Petris skrifter	159
---	-----

KAP. 3.

De starktoniga vokalerne i Olavus Petris språk i deras förhållande till 1500-talets allmänna språkmiljö.

Fsv. *ȳ* s. 170. Fsv. *ī̄* s. 186. Fsv. *ȳ* s. 188. Fsv. *ȳ̄* s. 195. Samnordiskt *ē* s. 195. Fsv. *ē* s. 197. Fsv. *æ* s. 200. Fsv. *ǫ* s. 208. Fsv. *ō̄* s. 209. Fsv. *ǣ* s. 210. Fsv. *ā* s. 218. *ā̄* (< *ā*) s. 220. Fsv. *ø* s. 222. Fsv. *ō* s. 228. Fsv. *ũ* s. 229. Fsv. *ū* s. 248.

KAP. 4.

Enhetlighet och växling inom vokalismen i 1500-talets litteraturspråk.

I. För de olika urkunderna enhetliga drag	251
II. Dubbelformer av mera konstant karaktär	252
III. Kronologisk utveckling under 1500-talet	252
IV. Dialektala drag	254

Citerad litteratur.

- Arkiv för nordisk filologi. [Arkiv]
Beiträge zur geschichte der deutschen sprache und literatur. Bd 1—15 hrsg. von Hermann Paul und Wilhelm Braune. Bd 16—31 hrsg. von Eduard Sievers. Bd 32—41 hrsg. von Wilhelm Braune. [Beiträge]
BENNIKE, VALDEMAR och KRISTENSEN, MARIUS, Kort over de danske folkemål. København 1898—1912.
BJÖRKMAN, ERIK, Scandinavian loan-words. Halle 1900.
DIETZ, PH., Wörterbuch zu Dr. Martin Luthers deutschen Schriften.
Diplomatarium norvegicum. [DN]
ERICSSON, TORSTEN, Grundlinjer till undersökning av Södermanlands folkmål. Stockholm 1913. (Sv. landsm. 1913, h. 2) [ERICSSON SF]
FALK, HJALMAR, og TORP, ALF, Norwegisch-dänisches etymologisches wörterbuch. 1—2. Heidelberg 1910—11.
Festskrift till K. F. Söderwall på hans sjuttioårsdag den 1 januari 1912. Lund 1911.
Finländska bidrag till svensk språk- och folklärforskning utg. af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors. Helsingfors 1894.
FRANCK, JOHANNES, Etymologisch woordenboek. 'S-Gravenhage 1892. [FRANCK Et. woordenb.]
Franck's etymologisch woordenboek der nederlandsche taal. Tweede druk door Dr. N. van Wijk. 'S-Gravenhage 1912. [FRANCK-WIJK Et. woordenb.]
FRANKE, CARL, Grundzüge der Schriftsprache Luthers. I, II. Halle 1913—1914.
Från Filologiska föreningen i Lund. Språkliga uppsatser. 1—4. Lund 1897—1915.
Germania.
Grundriss der germanischen Philologie.
Göteborgs högskolas årsskrift.
HESSELMAN, BENGT, De korta vokalerna *i* och *y* i svenskan. Uppsala 1909—1910. (Uppsala universitets årsskrift) [HESSELMAN Korta vok.]
—, Sveamålen. Uppsala 1905.
—, Stafvelseförlängning och vokalkvalitet i östsvenska dialekter. Uppsala 1902.
HULTMAN, O. F., Hälsingelagen och Upplandslagens ärfdabalk i Cod. Ups. B 49. Språkhistorisk undersökning I. Helsingfors 1908. [HULTMAN, Hälsingel.]
Indogermanische Forschungen.
KARSTEN, T. E., Germanisch-finnische Lehnwortstudien. Helsingfors 1915.

- KLUGE, FRIEDRICH, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 8:e Aufl. Strassburg 1915. [KLUGE Et. wb.]
- KOCK, AXEL, Die alt- und neuschwedische accentuierung unter berücksichtigung der andern nordischen sprachen. Strassburg 1901.
- , Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent. I, II. Lund 1878, 1884—1885. [KOCK Sv. akcent]
- , Studier öfver fornsvensk ljudlära. I, II. Lund 1882, 1886. [KOCK Fsv. ljudl.]
- , Svensk ljudhistoria. Lund 1906 ff. [KOCK Ljudh.]
- , Tydning af gamla svenska ord. Lund 1880.
- , Umlaut und Brechung im Altschwedischen. Eine Übersicht. Lund 1911. (Lunds universitets årsskrift N. F. Avd. 1. Bd 12. Nr 1.) [KOCK Uml. u. Brech.]
- , Undersökningar i svensk språkhistoria. Lund 1887. [KOCK Sv. språkh.]
- Konung Gustaf den förstes registratur. [Gust. I:s Reg.]
- LARSEN, AMUND B., Lydlæren i den solørske dialekt. Kristiania 1894.
- , Selbygmålets lydlære. Kristiania 1908 (i Norvegia II).
- LINDROTH, HJALMAR, J. Th. Bureus, den svenska grammatikens fader. Stockholm 1911—1912. (Samlingar utg. af svenska fornskrift-sällskapet, h. 140, 141).
- MALMBERG, G. och NORDÉN, A., Vårt gamla Norrköping. Norrköping 1913 f. Meddelanden från norra Smålands fornminnesförening.
- Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening.
- MÄNSSON, ARVIDH, Örtabook. Stockholm 1642.
- Namn och Bygd. Tidskrift för ortnamnsforskning. [NoB]
- Neuphilologische Mitteilungen.
- Nordisk revy, tidning för vetenskaplig kritik och universitetsangelägenheter, utg. af Adolf Noreen.
- Nordisk Tidskrift for Filologi (og Pædagogik). [Tidskr. f. filol.]
- Nordiska studier tillegnade Adolf Noreen. Uppsala 1904.
- NOREEN, ADOLF, Altisländische und altnorwegische grammatik. 3. Aufl. Halle 1903. [NOREEN Aisl. gr.]
- , Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle 1904. [NOREEN Aschw. gr.]
- , Vårt språk. Lund 1903 ff. [NOREEN Vårt spr.]
- (Nyare) Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. 1878 ff. — Svenska landsmål och svenskt folkliv. 1904 ff. [Sv. landsm.]
- OLSON, EMIL, Utdrag ur Magnus Erikssons landslag med inledning, anmärkningar och glossar. Lund 1909. [OLSON Utdrag ur MELI.]
- , Östgötalagens 1300-tals-fragment. Lund 1911. [OLSON Fragment]
- , Östgötalagens ljudlära. Akad. afhandling. Lund 1904. [OLSON Ögl. ljudl.]
- Om then christeliga riddaren, förswenskat aff Nicolao Balck. Rostock 1599. [Balck Ridd.]
- Ordbok öfver svenska språket utg. af Svenska Akademien. Lund 1898 ff. [SAOB]
- PÉRSSON, P., Beiträge zur indogermanischen Wortforschung. 1—2. Uppsala 1912. [PÉRSSON Indog. Wortf.]

- PETRI, LAURENTIUS, Dialogus om then förwandling som medh messonne
skedde, tå ewangelium j wår tijdh först vthi liwset vpkom. Utg. af
A. A. Angermannus. Wittenberg 1587. [L. Petri Dialog om messan]
- REITAN, JØRG., Aalens maalføre. Christiania 1906.
- ROSS, HANS, Norske Bygdemaal. I—XVII. Kristiania 1905 ff.
- RYDQVIST, JOHAN ER., Svenska språkets lagar. 1—6. Stockholm 1850 ff.
[RYDQVIST SSL]
- RYGH, O. och RYGH, K., Norske elvenavne. Kristiania 1904.
- SANDSTRÖM, JOSEF, Studier öfver utvecklingen av fsv. *ö* och *å* i starktonig
ställning inom västgötadialekterna. Akad. avhandling. Stockholm 1910
—12. (Sv. landsm. Bihang 6.)
- SCHAGERSTRÖM, AUGUST, Om tyska lånord med *kt* i medeltidssvenskan. Akad.
afhandling. Upsala 1880.
- Skrifter från reformationstiden utg. af Aksel Andersson och Henrik Schück.
1—7. Uppsala 1889—1898.
- Språk och Stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning.
- Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar.
- Studier i nordisk filologi, utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland genom
H. Pipping. [SNF]
- STYFFE, C. G., Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver. I—V
(1859—84). [STYFFE BSH]
- Svenskt Diplomatarium. [SD]
- Svenskt Diplomatarium. Ny serie. [SDns]
- Svenska fornminnesföreningens tidskrift.
- Svenska studier tillägnade Gustaf Cederschiöld. Lund 1914.
- SÖDERBERG, SVEN, Några anmärkningar om *u*-omljudet i fornsvenskan. Lund
1890 (i Lunds universitets årskrift. Tom. XXV).
- SÖDERWALL, K. F., Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. I—II. Lund 1884 ff.
- TAMM, FREDRIK, Etymologisk svensk ordbok. 1. Uppsala 1890—1905. [TAMM
Et. ordb.]
- , Fonetiska kännetecken på lånord i nysvenska rikesspråket. Upsala 1887.
- , Om avledningsändelser hos svenska adjektiv. Upsala 1889.
- , Om ändelser hos adverb. Upsala 1899.
- TORP, ALF, Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania 1915 f. [TORP Nynor.
et. ordb.]
- TUNBERG, SVEN, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning.
Akad. avhandling. Uppsala 1911.
- VENDELL, HERMAN, Språket i Peder Swarts krönika. Helsingfors 1905.
- WIGFORSS, ERNST, Södra Hallands folkmål. I. Vokalismen. Akad. avhandling.
Stockholm 1913. (Sv. landsm. 1913, 1915). [WIGFORSS SHF]
- Vocabulorum liber de orationis partibus, secundum Donatum. Handskrift i
Riksarkivet, Skoklostersamlingen 142 folio. [Voc. lib.]
- ÅKERBLOM, AXEL, Runii svenska rim. Göteborg 1915.

Excerperad litteratur.

A. Systematiskt excerperade arbeten.

För Kap. 1.

- PETRI, OLAVUS, Een christelighen formaning til clerekrijt. 1528. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I) [Clerekrijt]
- , En christelighen formaning til Sweriges inbyggjare vthropat j Vpsala offuer högmectig förstes konung Götzstaffz cröning. 1528. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I) [Kpr.]
- , Een handbock påå Swensko. 1529. Uppsala 1915. (Samlade skrifter II) [Handb. (1529)]
- , Een handbock på swensko. Stockholm 1533. [Handb. (1533)]
- , Een handbock på swensko. Stockholm 1537. [Handb. (1537)]
- , Een liten boock j huilko closterleffwerne forclarat warder. 1528. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I) [Closterl.]
- , Een liten boock om sacramenten. 1528. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I) [Sacr.]
- , Een lijten boock ther vthi forclarat warder hwar igenom menniskian får then ewigha salighetena. 1535. Uppsala 1915. (Samlade skrifter II) [Saligh.]
- , En liten ingong j then helga scrifft. 1529. Uppsala 1915. (Samlade skrifter II) [Ingong (1529)]
- , En liten ingong j then helliga scrifft. Stockholm 1538. [Ingong (1538)]
- , Een lijten postilla. 1530. Uppsala 1916. (Samlade skrifter III) [Post. (1530)]
- , Een liten postilla offuer all euangelia. Lübeck 1537. [Post. (1537)]
- , Een liten vnderuisning om echteskapet. 1528. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I) [Echteskap.]
- , Een liten vnderuisning om echteskapet. Stockholm 1529. [Echteskap. (1529)]
- , En nyttog postilla. 1528. Uppsala 1915. (Samlade skrifter II) [Post. (1528)]
- , Een nyttwgh wnderwijsning. 1526. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I) [Wnd.]
- , Een predican emoot the gruffueliga eedher och gudz försmädilse. 1539. Upsala 1889. (Skrifter från reformationstiden. 2.) [Eeder]
- , Förmaning til alla euangeliska predicare. 1535. Uppsala 1916. (Samlade skrifter III) [Pred.]

- PETRI, OLAVUS, Jtt fögho sendebreff til Paulum Helie. 1528. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I) [Itt fögho sendebr.]
- , Någre gudhelige Wijsor (fragment av psalmboken af år 1530). Uppsala 1915. (Samlade skrifter II) [Wijsor]
- , Om gudz ordh och menniskios bodh och stadhgar. 1528. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I) [Gudz ordh]
- , Om helgon och om änglar (tvänne fragment från omkr. 1530-talet). Uppsala 1916. (Samlade skrifter III) [HÄ]
- , Orsack hwar före messan böör wara på thet tungomål som then menighe man forstondelighit är. 1531. Uppsala 1915. (Samlade skrifter II) [Orsack (1531)]
- , Stockholms stads tänkebok under vasatiden utgifven af samfundet S:t Erik genom N. Sjöberg I. 1524—1529. Stockholm 1908—1914. (Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1908—1914) [Tänkeb.]
- , Swar vppå jtt ochristelighit sendebreff. 1527. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I) [Itt ochr. sendebr.]
- , Swar påå tolf spørsmål. 1527. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I) [Spörsm.]
- , Svenska krönika utgifven af G. E. Klemming. Stockholm 1860. [Krön.]
- , Swenske songer eller wisor. 1536. Uppsala 1915. (Samlade skrifter II) [Songer]
- [—], Tobie comedia. Stockholm 1849. [Tob. Com.]
- , Then swenska messan. 1531. Uppsala 1915. (Samlade skrifter II) [Messian (1531)]
- , Then swenska messan. Stockholm 1535. [Messian (1535)]
- , Then swenska messan. Stockholm 1537. [Messian (1537)]
- , Undervisning om människans ärliga skapelse, fall och upprättelse (omkr. 1530-talet). Uppsala 1916. (Samlade skrifter III) [Ärlig skap.]
- , Vår äldsta lagkommentar utgifven af Carl G. E. Björling. Lund 1896. (I Lunds universitets årsskrift Tom. XXXII.) [Lagk.]

För Kap. 2.

- PETRI, OLAVUS, Een skön nyttugh vnderwisningh. 1526. Uppsala 1914. (Samlade skrifter I)

För Kap. 3.

- ANDREÆ, LAURENTIUS, Een kort vnderwisning om troona och godha gerningar. Stockholm 1528. [L. Andreæ]
- BRAHE, PER, Fortsättning af Peder Swarts Krönika utg. af Otto Ahnfelt. 1—2. Lund 1896—97. [P. Brahe, P. Brahe Krön.]
- BUREUS, JOHANNES THOMÆ, Sumlen. Stockholm 1886. (i Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif. Bihang I, 2.)
- GOTHUS, PETRUS PETRI, Een rett christeligh vnderwijsningh. Stockholm 1590. [P. Gothus l. P. Gothus Vnd.]
- HELSINGIUS, ELAUS PETRI, Synonymorum libellus. Stockholm 1587. [Syn. lib.]

Jesus Syrachs bok i 1541 års svenska bibel utgifven . . . af Otto v. Friesen.
Uppsala 1912. [Syrach]

OLAVI. BENEDICTUS, Een nyttigh läkere book. Stockholm 1578. [B. Olai]

PETRI, LAURENTIUS, Een forclarning om wijgdawatn. Stockholm 1538.
[Wijgdaw.]

—, Then swenska kyrkeordningen. Stockholm 1571. [Kyrkeordn.]

SWART, PEDER, Konung Gustaf I:s krönika utg. af Nils Edén. Stockholm 1912.
[P. Swart, P. Swart Krön.]

Variarum rerum vocabula cum sueca interpretatione utg. av Aksel Andersson.
Uppsala 1890. [Var. rer.]

B. Endast för vissa frågor helt eller delvis huvudsakligen för Kap. 4 exciperade arbeten.

Biskop Hans Brasks Kopiebok. Stockholm 1875. (Östergötlands fornminnesförenings tidskrift I) [Brask Kop.]

BIELKE, HOGENSKILD, Brev tryckta i serien »Äldre handlingar angående Vestergötland» i Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift I, 10, II, 4—5. [Hog. Bielke Vgl. fornmin.-tidskr. I, II]

PETREIUS, PETRUS, Regni muscovitici sciographia. I—VI. Stockholm 1614—1615. [Petreius Sciogr.]

GOETHUS, PETRUS JOHANNIS, Wägen til salighetena. Rostock 1592. [P. J. Gothus]

MESSENIUS, JOHANNES, Blanckamäreta utg. af Henrik Schück. Upsala 1887.
[Messenius Blanckam.]

Förkortningarna av de olika boktitlarna hava i regel gjorts så fylliga, att de icke torde tarva någon särskild förklaring. Då författarnamnet alltid är helt utskrivet, kunna de dessutom lätt återfinnas i litteraturförteckningen, varest de starkaste förkortningarna anföras. För övrigt användas endast sådana förkortningar, som äro allmänt gängse i den språkvetenskapliga litteraturen och som därför icke torde vålla någon svårighet. Följande förkortningar tarva dock en förklaring:

B efter en sidohänvisning angiver, att formen hämtats från ett stycke, som är skrivet med annan stil än huvudparten av urkunden, eller från ett parti, som avtryckts efter en annan handskrift.

DN = Diplomatarium Norvegicum.

G efter en sidohänvisning i Olavus Petris Swar påå tolf spørsmål angiver, att formen hämtats från ett parti, som utgör referat av Peder Galles svar.

NoB = Namn och Bygd.

SD = Svenskt Diplomatarium.

SDns = Svenskt Diplomatarium från och med år 1401.

SNF = Studier i nordisk filologi, utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland genom Hugo Pipping.

En siffra inom parentes (0) efter en form anger antalet antecknade former.

Termerna »medelsvensk» och »uppsvensk» hava den innebörd, som HESSELMAN givit dem i Sveamålen.

Rättelser och tillägg.

Sid. 23 rad 15 uppifrån står *beseglat*, läs *beseglat(t)*.

- 27 • 36 • • 171 B, läs 171.
- 32 • 35 • • *Selbumålet*, läs *Selbygmålet*.
- 39 • 7 • • 217 B, läs 217.
- 39 • 8 • • 243, läs 243 B.
- 40 • 34 • • 180 B, läs 180 br.
- 46 • 11 • • 55, 55 B, läs 55 B (2).
- 58 • 37. Tillägg: Om *frijdhe* Krön. 5 se Kock Sv. landsm. XIII, 8 s. 1 f.
- 64 not står *Hagfællet* ND, läs *Hagfællet* DN.

Inledning.

Den undersökning, som härmed framlägges, behandlar det nysvenska litteraturspråket i dess tidigaste skede. Uppgiften har varit att utreda, i vilka hänseenden enhetlighet uppnåtts i 1500-talets litteraturspråk, på vilka punkter växling råder mellan från riksspråklig synpunkt lika berättigade former samt i hur stor utsträckning det dialektala språkbruket inverkat på litteraturspråket. På grund av ämnets omfattning har undersökningen begränsats till vokalismen i starktonig ställning. Problemet är sålunda i viss mån av skrifthistorisk natur. Vokalismen i skriftspråket har dock väsentligen formats under inverkan av det talade språket. Den skrifthistoriska undersökningen mynnar därför med nödvändighet ut i eller rättare måste bygga på en ljudhistorisk. De ljudhistoriska problem, som härvid framställa sig, äro förut behandlade. Om alla har dock ej enighet uppnåtts. Ibland står teori mot teori, och det har sålunda gällt att med ledning av det nya material, som en systematisk excerpering av reformations-tidens litteratur kunnat ge, taga ståndpunkt till den omtvistade frågan. Även i andra fall har en prövning av en förut framställd teori visat sig nödvändig. I regel är det dock ej själva villkoren för en ljudövergång, som granskningen gällt. Men genom att konsekvent tillämpa den dialektgeografiska synpunkten på materialet har jag sökt bringa reda i ett till synes nyckfullt oregelbundet material. Granskningen av de framställda teorierna om en viss ljudövergång har i regel koncentrerats till avhandlingens första del i samband med redogörelsen för vokalismen i Olavus Petris skrifter. Jag har valt att behandla denna i en avdelning för sig, dels för att därigenom få en lämplig utgångspunkt för den senare undersökningen, dels för att därigenom åtminstone på en punkt avhjälpa den i vår språkvetenskapliga litteratur

kännbara bristen på en monografi över O. Petris språkbruk. Hela första kapitlet har därför en rent monografisk karaktär. Härvid har emellertid ännu ett problem vuxit fram, nämligen frågan om avskrivarens och sättarens förhållande till författarens manuskript.

Till utgångspunkt för den ljudhistoriska undersökningen har tagits tillståndet i den klassiska fornsvenskan, lagarnas språk. Därav följer, att förklaringen av de fsv. formerna ej faller inom ramen för undersökningen. I regel hava dylika frågor endast i förbigående berörts, oftast genom hänvisning till de ställen, där de behandlats, eller till allmänt tillgängliga handböcker. Överhuvud ha särskilt i senare delen detaljproblem så mycket som möjligt skjutits åt sidan, för att de ej skola skymma bort de stora linjerna och draga blicken bort från själva grundproblemet.

Till grund för undersökningen av språket i O. Petris skrifter har lagts den av HESSELMAN redigerade upplagan av de Samlade skrifterna, och sidohänvisningarna för de däri ingående urkunderna gälla sålunda denna upplaga, av vilken dock hittills endast tre band utkommit. Dock hava flertalet av dessa skrifter excerperats direkt från originalupplagorna, varefter sidohänvisningen av praktiska skäl överflyttats till HESSELMANS allmänt tillgängliga upplaga. Den enda skillnaden mellan originalen och denna synes vara den, att förkortningar upplösts och att skrivningarna *thz*, *mz* utbytts mot *thet*, *medh*. I Een nyttwgh wnderwijsning synes dock utgivaren på ett par ställen avsiktligt hava rättat originalets form. I dessa fall anföres givetvis den ursprungliga läsarten. Senare upplagor av äldre arbeten medtagas endast, om de utkommit under O. Petris livstid. Dock uteslutas även Handbook 1541 och 1548 samt Messan 1541 och 1548, om vilka man vet, att de icke ombesörjts av O. Petri själv. Dessa senare upplagor, vilka ej ingå i de Samlade skrifterna, citeras efter originalen. Även originalarbeten, som utkommit på tryck först efter O. Petris död, uteslutas. Detta gäller »Wårs Herras Jesu Christi pina och vpståndelse . . . Stelt på rijm» (Sthlm 1556) samt »Om werldennes största förwandlingar och ålder» (Sthlm 1558, första upplagan 1548?).

De urkunder, som ännu ej införlivats med de Samlade skrifterna, äro Tänkeboken, Krönikan, Lagkommentar, Een predican emoot the gruffueliga eeder, Tobie Comedia och Domarereglerna. Av dessa citeras Eeder efter AKSEL ANDERSSONS avtryck i Skrifter från reformationstiden 2 och Tob. Com. efter avtrycket 1849.

Att O. Petri är författaren torde knappast kunna betvivlas. Även språkliga skäl tala härför. Lagk. citeras efter BJÖRLINGS avtryck i Lunds universitets årsskrift och Krön. efter KLEMMINGS upplaga. Denna senare har dock rättats efter handskriften. I de fall, då den tryckta texten avviker från handskriften, antydes detta genom ett (hskr.) efter den anförda formen. I handskriften till Krön. kunna urskiljas åtminstone två olika stilar, A och B. Stil A omfattar ungefär två tredjedelar av hela arbetet; stil B användes dels i tillägg och rättelser i marginalen eller på särskilt vidfästa lappar, dels i hela sista tredjedelen av arbetet från och med sid. 222 r. 2 och börjar med orden »at han fick Stocholm in på then daghen . . .». KLEMMINGS antagande s. 339, att dessa tillägg och ändringar införts av samma hand, som skrivit hela texten, vederlägges av såväl typologiska som språkliga skäl. Enligt en iakttagelse av doc. SAHLGREN härstamma dessa partier från år 1553.

Tänkeb. utgöres av de protokoll, som O. Petri förde såsom sekreterare i Stockholms rådstuga åren 1524—1529. Den tillhör följaktligen ej litteraturspråket i egentlig mening. Men på grund av sin stora betydelse för kännedomen om O. Petris eget språkbruk under 1520-talet har den dock medtagits. Den föreligger i originalmanuskript, som tillhör Kungl. biblioteket i Stockholm. Sidohänvisningarna gälla NILS SJÖBERGS avtryck i S:t Eriks årsbok 1908—1914. Denna upplaga är dock från språklig synpunkt fullkomligt otillfredsställande. Sålunda har stavningen normaliserats, så att *u*-ljudet alltid återges med *u*, under det att handskriften har *u*, *v*, *w*; handskriftens *w* återges med *v* o. s. v. Ord, som i handskriften skrivas med förkortningstecken, hava godtyckligt upplösts. *Scriffuare* heter i den tryckta texten dels *scriffuare*, dels *screffuare*, under det att ordet i manuskriptet alltid skrives med förkortningstecken för *-ri-*. *Tunna* är i regel förkortat. Utgivaren trycker dock *tunna*, men på alla ställen, där det i manuskriptet är utskrivet, heter ordet *tönna*. Även andra godtyckligheter finnas. Slutligen förekomma rena felläsningar eller tryckfel. Härav framgår, att om den tryckta upplagan skulle läggas till grund för en undersökning av O. Petris språkbruk, resultatet skulle bliva fullkomligt missvisande. Bäst hade därför varit, att den tryckta upplagan ord för ord rättats efter manuskriptet, innan den användes. Tiden har dock icke medgivit ett dylikt tillvägagångssätt för hela urkunden. Endast sid. 1—49 hava på detta

sätt korrigerats efter handskriften före exciperingen. Resten av arbetet har exciperats efter SJÖBERGS upplaga, varefter de exciperade orden jämförts med och rättats efter handskriften. Stavningen är sålunda handskriftens med undantag därav, att för mitt syfte betydelselösa upplösningar av med förkortningstecken skrivna ord bibehållits, t. ex. *ther* för *th̄r* o. dyl. Genom ett dylikt tillvägagångssätt torde all fara för missvisande framställning ha undvikits.

Åtskilliga av de skrifter, som gå under O. Petris namn, äro anonymt utgivna. STEFFEN¹ har ock huvudsakligen av språkliga skäl fränkänat O. Petri författarskapet till åtskilliga av dem, nämligen Wnd., Sacramenten, Postilla (1528) och senare hälften av Messan. STEFFENS argumentering har dock ej godtagits. I de Samlade skrifterna ha alla de nämnda arbetena upptagits som O. Petris. I Kap. 2 har jag yttrat mig om värdet av det språkliga kriteriet för bestämmandet av författaren. Resultatet har blivit, att den metod, STEFFEN använt, är otillfredsställande och att vi måste böja oss för de argument av annan art, som kunnat framdragas till förmån för O. Petris författarskap. För dessa skäl redogöres i inledningen till de olika banden av de Samlade skrifterna. Även om dessa skäl ej alltid äro så starka, finns det å andra sidan inga avgörande invändningar framställda mot O. Petris författarskap. Tvärtom synas vissa språkliga företeelser tala till förmån för O. Petri. Och då för övrigt de språkliga särdragen i de olika skrifterna särskilt framhållas, torde resultatet icke på något sätt äventyras av att de nämnda anonyma arbetena medtagits bland dem, som hava utsatt författarnamn. Endast Een skön nyttugh vndervisningh har ej medtagits bland de övriga skrifterna, emedan faktiskt inga skäl förebragts, som direkt tala för att O. Petri är författaren. Då emellertid heller inga avgörande argument anförts mot, att så är fallet, ha dock de språkliga särdragen i densamma särskilt framlagts i Kap. 2. — De i Samlaren 1888 tryckta småskrifterna »Til att förstå runeschrift» och »Nampn-kunoga städhr i Swerige» ha däremot helt utelämnats, då de endast föreligga i sena avskrifter. Ej heller Domarereglerna ha medtagits. På universitetsbiblioteket i Lund finnas visserligen flera avskrifter av dem, av vilka flera härstamma från 1500-talet.

---

¹ Samlaren 1893.

Jag har tagit kännedom om de tvenne äldsta av dessa, den ena sannolikt från förra hälften av 1500-talet, den andra sannolikt från mitten av århundradet. Ingendera lämpar sig dock för mitt syfte. Den förra är nämligen i hög grad daniserande. Titeln lyder »Nogra almyneyga regler ther domaren bör rette segh efther». Som exempel på dess danismer må nämnas stavningen *hand* 'han', *mand*, *kand*, *ind*, *indehaller*; vidare formerna *wrett*, *wretfongett*, *wstraffat*, *wlag* m. fl., *förstandt*, *offorstannighz*, *offorstandiga*, *obestand*, *förstandēdes*, *siger* 'säger', *sia* 'säga', *futeburd* m. fl. Den senare åter, som tillsammans med en del andra avskrifter är bunden i ett band, som på pärmen bär årtalet 1561, avviker från innehållets synpunkt delvis från den föregående, som i huvudsak överensstämmer med den tryckta versionen. Rubriken lyder »Någre almennelige regler ther domare och the för lagh och rätt sittia bor weta och rätta sigh effter». Inledningen är en annan än i den tryckta versionen. Ej heller denna lämpar sig därför som grundval för en undersökning av O. Petris språkbruk. Senare avskrifter har jag ej tagit kännedom om.

I avhandlingens senare del utredes, i vad mån de för de starktoniga vokaler i O. Petris språk gällande lagarna även tillämpas i 1500-talets litteraturspråk överhuvud, om dubbelformer, som hos O. Petri uppträda sida vid sida, även återfinnas i övriga urkunder, i vad mån dialektalt inflytande gjort sig gällande o. s. v. De urkunder, vilkas språk användes som jämförelsematerial, ha därför valts så, att de dels representera hela 1500-talet, dels de olika dialekter, som haft störst betydelse för riksspråket, d. v. s. sveadialekterna. Anonyma arbeten och skrifter, om vilkas författare ingenting är känt, medtagas i regel ej, för så vitt de ej kunnat språkligt lokaliseras till en bestämd trakt, såsom fallet är med Peder Swarts Krönika. Av samma skäl medtages ej Thet nyia testamentit 1526. Då man beträffande tidens tryckta skrifter ej a priori kan vara säker på om en form tillhör författaren eller sättaren, ha i flera fall handskrivna urkunder föredragits framför sådana, som tryckts på 1500-talet, nämligen om ifrågavarande urkunder utgivits efter författarens egenhändiga manuskript, såsom fallet är med Bureus' Sumlen, eller om avskriften kunnat språkligt lokaliseras till en viss trakt, såsom fallet är med Peder Swarts och Per Brahes Krönikor. Den senare har delvis jämförts med handskriften. De partier

i P. Swart Krön. och P. Brahe Krön., som avtryckts efter annan handskrift än huvuddelen av urkunderna, hava ej medtagits. Om någon gång ett exempel från dessa partier anförts, har det anmärkts genom ett B efter sidohänvisningen. Sumlen tillhör visserligen ej litteraturspråket i egentlig mening. Men då den dialektgeografiska synpunkten för mitt ändamål är viktigare än den stilistiska, har jag föredragit den i originalmanuskript föreliggande Sumlen framför exempelvis Petreius' tryckta arbeten. De delar av Sumlen, som utgöra avskrift av äldre handlingar, liksom de ord, som direkt angivas som dialektord, medtagas givetvis ej. Det är närmast Bureus' egna språkformer, som varit av intresse.

Från dialektgeografisk synpunkt fördela sig urkunderna på följande sätt. Närke representeras av bröderna Petris skrifter, Jesu Syrachs bok i Bibeln 1541 och Benedictus Olais Een nyttigh läkare book, bergslagsmålet i nordvästra Västmanland av P. Swart Krön., Uppland av Sumlen, Södermanland av P. Brahe Krön., Östergötland av Petrus Petri Gothus' (sudercopensis) Een rett chresteligh vndervijdsningh, vartill kommer Elaus Petri Helsingius' Synonymorum libellus som representant för Hälsingland. Mera enstaka uppsvenska dialektdrag kunna dock av olika anledning spåras även i andra skrifter än P. Swart Krön. och Sumlen, nämligen Bib. 1541, Laurentius Petris Then swenska kyrkeordningen, Syn. lib. och P. Brahe Krön. Att detta är fallet med de tre förstnämnda, har man redan a priori rätt att vänta därför, att L. Petri och Helsingius voro bosatta i Uppsala. P. Brahe var född i Uppland. I krönikan kan ock spåras en rad dialektdrag, som troligen förskriva sig från detta landskap. Såsom längre fram visas, torde dock krönikan i stort sett återspegla språket i det inre av Södermanland. P. Gothus Vnd. är tryckt i Stockholm. Det är därför osäkert, i vilka hänseenden och i hur stor utsträckning den kan anses representera östgötskt språkbruk. På avgörande punkter har därför som jämförelsematerial även använts dels ett par i Gust. I:s Reg. 1525 tryckta brev från Hans Brask samt Brasks i Östergötlands fornminnesfören. tidskrift I tryckta copiebok, dels Petrus Johannis Gothus' (norcopensis) i Rostock 1592 tryckta Wägen til salighetena etc., dels slutligen Messenius' i Stockholm 1614 tryckta Blanckamäreta, som citeras efter Schücks upplaga. Till slut har även

medtagits *Variarum rerum vocabula* (1538), som av HESSELMAN¹ lokaliseras till en »Mälardialekt, som ligger närmare sörmländskan än uppländskan».

Utan att vara uttömmande hava exempelsamlingarna gjorts så fylliga, som i det enskilda fallet ansetts behöfligt för att belysa frekvensen av tvenne dubbelformer eller giva stöd åt en given regel.

---

¹ Nordiska studier t. Noreen s. 389.

KAP. 1.

Vokalismen i Olavus Petris skrifter.

Fsv. *ī*.

Kort *i* tecknas i framljud *i* eller *j*. Ortografien är något olika i olika urkunder. I Tänkeb. användes nästan uteslutande *i*: *it* 4 (2), *in* 4, 5, *i* 4 (4), 5, *i ghen* 5, 6 (2), *inthet* 6 o. s. v. I Ärlig skap. är tvärtom bruket av *j* genomfört: *j* 517, *jtt* 517 (3), *jdher* 517, *jnbåste* 518 m. fl. Krön. har *i*: *i* 1 (3), *illa* 1, *icke* 1, 2, *inbundit* 2, *ingen* 2, *i gen* 201, *i dagh* 305 B o. s. v. I Tob. Com. är *j* tecken för prep. *i*, vare sig den är självständig eller vuxit samman med det följande ordet till ett ord: *j* A 2 s. 1 (6), *jbland* A 2 s. 1, *j hoghkomma* A 2 s. 1, *jgen* A 4 s. 2 o. s. v. I annat fall skrives kort *i*-ljud med *i*: *itt* A 2 s. 1 (2), *icke* A 2 s. 1, *ingen* A 2 s. 1, *inne* A 4 s. 1, *intet* B s. 1 o. s. v.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna är förhållandet ej fullt enhetligt. Wnd. överensstämmer med Tob. Com.: *j* 3 (4), *j ghen* 4, *j frå* 4, *j genom* 7 o. s. v., men *infalla* 4, *itt* 4, 5, *it* 4, *idher* 4 (3), *icke* 5, *ingen* 5, *inthet* 5 o. s. v. Även i de övriga tecknas *i* som prep. *j*, men i andra ord växla *i* och *j*, t. ex. Itt ochr. sendebr.: *jtt* 170, *jnga* 170, *jngen* 170, *jcke* 168, *jntit* 171 men även *icke* (*iche*) 167 (7), 168 (4), *inkom* 170. Proportionen är något olika i olika urkunder. I Messan (1531) äro skrivningarna med *i* något vanligare än de med *j*.

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna skrives prep. *i* med *j*, endast då den är ett självständigt ord. Songer: *j* 523 (2), 524 (4) m. fl., *ibland* 523, *igenom* 523 (2), *ifrå* 526 o. s. v. I övriga ord står *i*: *ingifft* 523, *ingen* 523, *icke* 523, *idher* 524, *inbyrdes* 524 o. s. v.

I inljud tecknas kort *i* med *i*, endast ytterst sällan med *ij*, i ord som *blijffuom* Handb. (1529) 357 (2), *blijffuo* Post. (1530)

169, 394, *lijdho* Post. (1537) 54 s. 1, Krön. 167, 206 o. s. v. Ännu mera sällan förekommer *ij* i ord av annan typ, t. ex. *mijnsta* Saligh. 457.

i : e.

I. Fsv. *i* motsvaras i regel av *e* framför enkel konsonant, utom då följande stavelse innehåller *i*, *u* eller av levisbetonat *i* utvecklat *e*, samt framför de oassimilerade konsonantförbindelserna *dh*, *gh*, *ff*, *k*, *p*, *t* + *l*, *m*, *n*, *r*. Exempelen äro ungefär desamma som i det nuvarande språket.

A. Framför enkel konsonant (utom *m*): *bedh*, *bedher*, *fredh*, *ledh*, *ledhamoot*, *Ledhernöö* Krön. 271 B, *Ledersetre* Tänkeb. 155, *medhel* 'förmedling' dårs. 27, *medhel*. I *medhel tijdh*, *medhåldersman* Clerekrijt 355, *edher* (pron.), *nedh*, *nedher*, *nedhan*, *qwedhen* (se nedan), *sedh*, *sedher*, *sedhan*, *smedh*, *swedhe*, *Tiuedhen* Krön. 317 B, *wedh* (prep.), *wedher* - i sms. som *wedherfaras*, *wedertall* Tänkeb. 76, *wedherredho* m. fl., *beghare* Pred. 509 (2), *legat* Tänkeb. 44, *seghel* dårs. 4, *segher*, *segherman* Post. (1530) 174, *steghan* Tänkeb. 221 (3), *förteghat* Songer 556, *dreffijs* Krön. 216, *kleff silke* Tänkeb. 141, *leffua*, *Closterleffwerne*, *leffuer* (subst.) Tob. Com. D 2 s. 2, *jordhreffua* Post. (1528) 249, *reffuet* Echteskap. 446, *reffbeen* Handb. (1529) 328, *sidhoreff* Echteskap. 446, *hweka* Post. (1528) 232, *smeker* Wnd. 20, *Closterl.* 505, *ögnableck* Ärlig skap. 522, *sweck* dårs. 555, *skep*, *uthskepa*, *skepare*; *wett*, *weta*, *forweta*, *förwetenheet*, *heta*, *andlete*, *samwet*, *ämbete*, *gelena* Tob. Com. D 2 s. 1, *skelfong* Wnd. 43, *speel*, *teen* Tänkeb. 65, 79, *tenfatt* dårs. 141 (2), *tenkannor* dårs. 141, *wen*, *ween* Itt ochr. sendebr. 206. — Formerna *screffua*, *screffuare*, *screffrij*, *screfft*, *screffuit* i Tänkeb. äro utgivarens. I hskr. skrivs orden med förkortningstecken för *-ri*. Ätminstone en gång förekommer dock *handscrifft*es 132 fullt utskrivet.

Framför *dh*, *gh* + *l*, (*m*), *n*, *r*: *medhla* Post. (1528) 295, *medh-lare* Wnd. 37, *edhra* Wnd. 81, *seglat* Lagk. 9, *seghren* Post. (1528) 79, *teghlet* Tänkeb. 247, *leeffren* Ärlig skap. 520, *fiskaleffwerena* Tob. Com. E 2 s. 1.

Säkra exempel på övergången *i* > *e* framför ovannämnda konsonantförbindelser äro synkoperade kasus av pret. part. Tänkeb.: *framledhna* 171, 192, 207, 216, 224 br., 228, 234, 239, 248, 256

(4), *framled(h)ne(s)* 25, 28, 229, 258. Även former med *i* förekomma, t. ex. *framlid(h)na* 82, 83, 182 m. fl. I Ärlig skap. träffas uteslutande *e*: *bedreffna* 571, *vthdreffne* 551, *vndergeffne* 550. Krön. har tvärtom i regel *i*. Endast några enstaka exempel med *e* förekomma: *framledhna* 73, *bescreffne* 49, *fördreffne* 239 B. I Tob. Com. äro exemplen *affledhne* F 4 s. 2, *dreffne*: *öffuergeffne* B s. 2. Med *i* träffas endast *giffne* A 3 s. 2. Även i övriga skrifter råder växling. Som exempel på former med *e* från dessa må nämnas Wnd.: *effiherscreffna* 15 men *bliffne* 112, *offwergiffne* 113, *förscriffna* 13 m. fl. (7), *effthersscriffna* 14, 16; Itt ochr. sendebr.: *bescreffna* 180 (-i- endast *framlidna* 208); Spörsn.: *framledhna* 307, 309, *bescreffne* 290 G, 291 G, *geffne* 290 G, *geffna* 290 G (-i- 4 ggr); Closterl.: *framledhna* 522; Gudz ordh: *bleffne* 547; Post. (1528): *dreffne* 236, *bedreffna* 23, *fördreffna* 116, *skreffna* 299 (-i- endast *bescriffna* 263); Handb. (1529): *framledhna* 350, *framled(h)ne* 351, 358 (-i- 3 ggr); i de senare upplagorna utbytes s. 350, 358 *e* mot *i*; Post. (1530): *framledhna* 371, *bleffne* 238 (= NT), 248, *dreffne* 92 (-i- o. 10 ggr); Messan (1531): *framledna* 424 (= 1535); Saligh.: *vndergeffne* 458 (-i- endast *bescriffna* 462); Songer: *bescreffne* 524, *fördreffne* 539. Av redogörelsen framgår, att formerna med *e* i flertalet urkunder äro ungefär lika talrika som de med *i*. Då de ej kunna förklaras genom analogi, torde de vara bevisande för att övergången $i > e$ verkligen ägt rum framför *dh*, *ff* + *n*. Jfr HESSELMAN Korta vok. s. 158 ff.

Undantagen från mom. A låta inordna sig under följande huvudgrupper.

1. *i* kvarstår genom inverkan från föregående *g*: *giffua* Ärlig skap. 526, *giffz* dars. 515, *rådHgiffuare* dars. 561, *gitter* Post. (1528) 284, Songer 532, *giter* Tob. Com. C 2 s. 2, *gita lidhit* Post. (1530) 112.

Sidoformer med *e* träffas endast av *giffua*. Exemplen äro i Tänkeb.: *geffue* 135, 161, 223, i Ärlig skap.: *vndergeffne* 550. I Krön. äro dylika former nästan helt inskränkta till stil B: *geffua(s)* 124, 204 m. fl. (o. 9); för övrigt blott *geffua* 175. I Tob. Com. träffas *dreffne*: *öffuergeffne* B s. 2.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna är *geffua* en jämförelsevis sällsynt variantform till *giffua*. Endast i Wnd. är den vanlig: *geffwa* 19, 33 m. fl., *geffwer* 19, 69 m. fl., *geff acht*

117. *geffmildher* 19 o. s. v. (o. 41). *E*-formen träffas även i Itt ochr. sendebr. (6), Spörsm. (7), Kpr. (1), Itt fögho sendebr. (5), Clerekrijt (1), Sacr. (1), Ehteskap. (1), Post. (1528) (19), Handb. (1529) (2), Post. (1530) (11).

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är *giffua* nästan enrådande. De enda undantagen äro *vndergeffne* Saligh. 458, *geffuit* Messan (1535) E 4 s. 2 (1537: -i-). Man lägge märke till utbytet av *e* mot *i* i Handb. (1533, 1537) A 2 s. 1, F 3 s. 1. Post. (1537) har dock övertagit den äldre upplagans *e*-former. De ä. nsv. formerna *giffua*, *geffua* anser Kock Fsv. ljudl. II s. 460 urspr. hava tillhört olika dialektskiftningar. I Ljudh. I s. 36 fattas saken så, att *geffua* är den ljudlagsenliga formen, men genom anslutning till *gif*, *gifne* uppkommo dubbelformer. Då *i*-formen segrat, beror det på inverkan från det föregående palatala *g*. Resonemanget kan uppehållas, om man utbyter formerna *giff*, *giffne* mot *giffuin*, *giffuit*, eftersom hos O. Petri *i* ej behandlas annorlunda i sluten stavelse än i öppen. Materialet hos O. Petri ger knappast något direkt utslag i frågan, huruvida övergången ägt rum i starktonig eller svagtonig stavelse efter *g*. Följande överväganden kunna dock framställas. Till förmån för HESSELMANS uppfattning, att övergången skett i starktonig ställning, talar motsättningen *giffuin* : *giffne*, *geffne* liksom även formen *vndergeffne*. Synkoperade former av pret. part. äro väl alltid starktoniga, varför man skulle väntat uteslutande *giffne*, om övergången ägt rum, då ordet i satsen var svagtonigt. Formen *geffne* kan icke utan vidare förklaras genom anslutning till presensformerna, ty i så fall skulle man även väntat, att formen *geffuen* varit lika vanlig som *geffne*, under det att den faktiskt antecknats endast ett par gånger. Men å andra sidan kan ovannämnda motsättning ha uppkommit efter mönstret *bidhin* : *bidhne*, *bedhne*, *scriffuit* : *scriffne*, *screffne* o. s. v. Ord som *sken*, *ked* kunna ej heller anföras som argument mot den uppfattningen, att ett föregående *g* hindrat övergången $i > e$ i starktonig stavelse, då det ej a priori kan antagas för givet, att *k*, *g* verka på samma sätt på följande konsonant. WIGFORS SHF s. 15 f.

Ordet *gitter* ger ej heller något direkt utslag, då ordet i uttryck som *giter giordt* var relativt obetonat. I denna ställning förlängdes *t* tidigt. Både Kock Ljudh. I s. 36 och NOREEN Vårt spr. III s. 176 sätta med rätta bevarandet av *i* i samband härmed.

Då formen *giffua* segrat i skriftspråket, beror det delvis på anslutning till det ljudlagsenliga *giffuit* och på skriftspråkstradition. HESSELMAN Korta vok. s. 78 not 2.

2. Fsv. *i* kvarstår på grund av tidig förlängning av den efter *i* omedelbart följande konsonanten: *witterlig(hit)* Tänkeb. 31, 32, 39 m. fl., Itt ochr. sendebr. 192, 209, Spörsn. 243, 258, 309 o. s. v. Formen är vanlig och återfinnes i nästan alla urkunderna. Undantag träffas endast i Krön. B: *wetterligit(t)* 241 br., 244 br., 249 br., Lagk.: *weterligit* 13. Wnd.: *vetherlighet* 5 och Itt ochr. sendebr.: *wetterlighit* 211, *weterligit* 177. Formen *wet(t)erlig* har uppkommit antingen genom anslutning till verbet *weta*, eller ock härstammar den från en dialekt, i vilken *i* blivit *e* före förlängningen av *t*. Om denna förlängning se KOCK Arkiv XX s. 59 och om *i*-ljudets bevarande KOCK Ljudh. I s. 34. Enligt NOREEN Vårt spr. III s. 183 skulle *tt* ha överförts från *vitter*, y. biform till *viter*. Detta är emellertid föga sannolikt beträffande *witterligh* hos O. Petri, då i hans språk övergången *i* > *e* ägt rum även framför *tr* (se sid. 24).

På samma sätt förklaras delvis formen *gitter* (se ovan) och möjligen även *bitterlig* (fsv. *biterliker*) Songer 544 m. fl. Detta senare har dock även påverkats av mnt. *bitterlik* ävensom av lånorden *bitter*, *bitterheet*, som alltid ha *i*, t. ex. *bittra* Eeder 8, Songer 544 (2), *bitter* Post. (1530) 162. Se sid. 25.

Om förlängningen av *t* i *sitter* Tob. Com. D s. 2 m. fl. se NOREEN Aschw. gr. § 296, 4.

3. Fsv. *i* kvarstår på grund av tidig assimilation mellan de efter *i* omedelbart följande konsonanterna.

Assimilation av *d* och följande konsonant föreligger i *emillan* (se sid. 67), *frillo* Krön. 266 B, *frillobarn* Lagk. 26 (3), *middags måltijdh* Krön. 109, *midhsomar* Tänkeb. 261, *midhsommars tijdh* Krön. 284 B och med labialisering av *i* om *mynnattes tijdt* Tänkeb. 43. Den redan i fsv. förekommande skrivningen *mis-somar* visar, att ordet i vardagligt tal uttalades med assimilerat *ds*. Från dylika ord har *mid-* överförts även till *midfasto* Tänkeb. 89, 186, *midhfaste tijdh* Tänkeb. 204, *midfaste tijdh* Krön. (hskr.) 168, *Midfasto* Krön. 289 B, *midhfasto* Post. (1530) 357. Den ljudlagsenliga formen träffas i *medhåldersman* Clerekrijt 355. Formen

midhfasto kan även ha påverkats av sådana med *midhio* sammansatta ord som *midhionat*, *midio alder*, *om midhian dagh*, *vm mipian nat*, *vm mipian aftan* o. dyl. Jfr HESSELMAN Korta vok. s. 60, NOREEN Vårt spr. III s. 177 och om assimilationen *dl* > *ll* därs. s. 199.

Övergången *ghn* > *ngn* har förhindrat utvecklingen *i* > *e* i *signade* Songer 540, *signing* Sacr. 397, *signelse* därs. 397, *welsingelse* Ärlig skap. 523 m. fl. Jfr HESSELMAN Korta vok. s. 150 f., NOREEN Vårt spr. III s. 199.

4. Ersättningsförlängning på grund av bortfallet *gh*¹ föreligger i egennamnen *Siwald* Krön. 21, *Siwold* Krön. 21, *Siward(h)* Krön. 21, 35, *Sywardh* Krön. 29, *Siword(z)son* Tänkeb. 137, 189.

5. *i* kvarstår på grund av analogisk inverkan från närstående ord med ljudlagsenligt bevarat *i*. Om formen *midhfasto* se ovan inom. 3.

skel ~ *skil*. Den förra formen är den vanliga: *skel* Pred. 487, *skelfong* Wnd. 43, *skelweng* Spörsm. 230, 253, *skelueng* Itt ochr. sendebr. 155 men i Gudz ordh: *skilfong* 550, *skilfång* 547. De sistnämnda formerna visa, att formen *skelfong* Wnd. 43 sannolikt ej bör läsas *skälfång*, som AKSEL ANDERSSON antager (Skr. fr. ref. 3 s. CLXIX). *Skilfång* har varit utsatt för påverkan från två håll. Det betyder dels 'skillnad', dels 'något som skiljer, skiljemur' e. dyl., t. ex. »upprättade gärdesgårdar ... (*untogos*) för rätta och obestrideliga skiljefång» (Växjö domk. akt. 1793, nr 379). I förra fallet har det påverkats av 'skillnad', i senare fallet av 'skilja' och skrives då ibland såsom i exemplet ovan 'skiljefång'. Att antaga, att *k*-ljudet bidragit till *i*-ljudets bibehållande, är obehövt. Skrivningen med *i* kan under sådana förhållanden mycket väl beteckna en alternativ uttalsform. Osäkert är, om *skelactig(h)a* Messan (1535) F s. 2, Pred. 478, *skeelactig* Pred. 505 höra hit. De kunna hava direkt övertagits från mnt. *schelachtich*. Jfr SCHAGERSTRÖM Om tyska lånord med *kt* s. 90.

sken ~ *skijn*. Båda formerna äro vanliga. Ärlig skap.: *sken* 529 ~ *soolskijn* 546; Krön.: *skijn* 132; Itt ochr. sendebr.: *sken* 154, 155, 185, *skenn* 211, *skenbarligha* 170; Spörsm.: *sken* 291 G ~ *skinbarliga* 292 G; Kpr.: *skinbarliga* 325; Clerekrijt: *skijn* 363;

¹ Jfr HESSELMAN Stafvelseförlängning s. 50 ff., Korta vok. s. 147 f., NOREEN Vårt spr. III s. 199.

Sacr.: *skijn* 395; Post. (1528): *skenet* 114 ~ *skijn* 72, 73, 75, 103, 105 m. fl.; Post. (1530): *skijn* 283, *skijnbarlighare* 143; formerna återfinnas i uppl. 1537; Saligh.: *skenbarligha* 481 ~ *skijnet* 452, *skijnactigh* 456; Songer: *skeen* 555 i rim med *alleen*; Eeder: *skenbarliga* 6, 20. *Skijn* har som bekant uppkommit genom anslutning till *skijna*. Ännu heter det i folkmålen i Uppland, Södermanland och Östergötland *solskin*.

swek ~ *swik*. Den förra formen träffas endast i följande fall: *sweck* Ärlig skap. 555, *swek* Post. (1528) 305; för övrigt användes uteslutande *i*: *swik* Wnd. 98, 99, Post. (1528) 305, Songer 538, *swick* Wnd. 99, 103, Post. (1530) 46, 161, 400, Songer 533; så även i Post. (1537); *swikliga* Spörsm. 290 G. Jfr *swika*, *swikit* samt Kock Ljudh. I s. 32, LINDROTH Bureus s. 142 not.

På samma sätt förklaras *tijdhfördrijff*¹ Krön. 17 (2) gentemot *dreffijs* Krön. 216 och möjligen *angrip*, *handgrip*.

Om vokalismen i dylika verbalbildningar med abstrakt eller kollektiv betydelse till första klassens starka verb se HESSELMAN Korta vok. s. 52 ff. Specialförklaringarna återfinnas hos NOREEN Vårt spr. III vid behandling av de enskilda orden.

6. Av väsentligen stilistisk art är växlingen *fredh* ~ *fridh*. Den senare formen är den vanliga, t. ex. Ärlig skap. *fridh* 564, 567, *til fridz*, 538 (2), 540 (2) m. fl. Om man bortser från Post. (1528), är formen *fredh* ganska sällsynt. I Ärlig skap. finnes den ej, i Tänkeb. endast någon gång, t. ex. *til(l) fredz* 5 (2), 7, 11 (2) samt en gång i sammansättningen *fredzskilling* 119 men för övrigt *fri(j)d(z)skilling(en)* 10, 14, 16, 37 m. fl., i Tob. Com. endast *wedh* : *fredh* B 2 s. 2, Spörsm.: *fredh* 225, Itt fögho sendebr.: *til fredz* 345, Handb. (1529): *fredh* 329 (1533, 1537: *fridh* C 2 s. 1). Endast i Post. (1528) är *fredh* jämförelsevis vanligt: *fredh* 62, 65 (4), 190 (7), *til fredz* 54, *fred(h)en* 65 (4), *fredhin* 65 m. fl. Formen *fridh* torde helt och hållet kunna förklaras från stilistiska grunder. Såväl Kock som HESSELMAN ha med rätta framhållit den roll, som lagspråket och framför allt det religiösa språket spelat för just detta ord. I predikospråket liksom i den religiösa litteraturen bibehölls otvivelaktigt av pietetsskäl det från fornspråket ärvda *fridh*. Genom inverkan härifrån bibehölls denna form även i

¹ Kan även vara lånat. OLSON De appellativa subst. bildning s. 349 not.

det bildade talspråket men erhöll här genom samma inverkan en högre klang, en större helgd än den mera vardagliga, ljudlagsenliga. Både KOCK och HESSELMAN antyda dessutom, att det ty. *Friede* kan ha varit av betydelse för *i*-formens bibehållande. Som ännu en bidragande orsak härtill har slutligen NOREEN¹ framhävt, att gen. *til frids* ljudlagsenligt skulle behålla *i*-ljudet.

kidh Songer 529 är möjligen arkaistiskt. Den ljudlagsenliga motsvarigheten till fsv. *kīþ* i O. Petris språk torde vara *kedh*. Som bidragande orsak till att *kidh* bibehållits kan anföras anslutning till *killling*, *kidde*². Att sambandet med *killling* känts tillräckligt starkt för att möjliggöra en dylik inverkan visas därav, att detta ord i ä. nsv. under inverkan av *kedh* ofta skrives *kedh-ling*, t. ex. Var. rer. 51, *kedlinge kött* B. Olai 40 s. 1 m. fl. Att dock även den stilistiska synpunkten, som HESSELMAN³ så starkt framhävt, härvid spelat en roll, torde framgå av de båda formernas fördelning i 1500-talets litteratur. Formen *kidh* förekommer i religiös litteratur, t. ex. NT (1526) s. 110, Bib. 1541, Gen. 19 b, Domb. 25 a, Syrach 73 m. fl., men dessutom även hos B. Olai *kijd* 59 s. 1. Formen *kedh* däremot har antecknats från Var. rer. s. 51, Voc. lib. avd. 9 (*keedh*) och Syn. lib. Formen *kedling* hos B. Olai förutsätter även *kedh*. I Bib. 1541 förekomma endast följande *e*-former: *kedh(en)* Gen. 19 b (3), därav en gång i marginalen! Ordet bildar rim med *tijd* Songer 529⁴.

qwidh ~ *qwedh*. Båda formerna finnas: Post. (1530): *quedhen* 136 (NT: *qwedhen*), *qwedhen* 139; Saligh.: *qwidh* 487. Post. (1537) har samma former som Post. (1530), vilka upptagits från NT. Rimmet *tijd* : *quid* Songer 545 vittnar om uttal med *i*-ljud. Att formen *qwidh* bibehållits av stilistiska skäl blir sannolikt därav, att den profana litteraturen oftast har *qwedh*, t. ex. Var. rer. 6, B. Olai 77 s. 2, 79 s. 1. Denna form förekommer dock även i religiös litteratur, t. ex. Bib. 1541, P. Gothus Vnd. L 2 s. 1.

¹ NOREEN Vårt språk III s. 175.

² Jfr KOCK Fsv. Ljudl. II s. 553.

³ Korta vok. s. 77; jfr även NOREEN Vårt språk III s. 176.

⁴ Även under 1600-talet växla *kidh* och *kedh*. Först på 1700-talet blir *kidh* allennarådande riksspråksform. Som bidragande orsak härtill torde böra nämnas inverkan från dialekter med kvarstående *i*, vare sig detta beror på inverkan från föregående *k* eller utgår från en form med långt *i*-ljud. Jfr *kīth* Småll., *kīþ* MELL. En dylik form kan ligga till grund för *kijd* hos B. Olai.

7. I följande ord beror *i*-formen på inverkan från tyskan. *medhlare* ~ *midhlare*. Den senare formen är den vanligaste och träffas t. ex. Ärlig skap. 559, 572 (3), Itt ochr. sendebr. 206, 214 (4), Saligh. 143 (2), Songer 554 o. s. v. Formen *med(h)lare* träffas endast i följande urkunder: Wnd. 27, 37, Sacr. 433 och Post. (1528) 137, 141, 196, 197. Ordet har sannolikt påverkats av mnt. *middeler*. NOREEN Vårt spr. III s. 197 antager, att *i*-formen är rent arkaistisk.

skep ~ *skip*. Formen *skep* är den vanliga, t. ex. Tänkeb.: *skeep* 25, *skepet* 29, 36, 45 (3) m. fl., *skeplagh* 249, *vthskepa* 247 o. s. v. Även i Post. (1530) förekommer *skeep* 96. Ordet förekommer även i övriga urkunder. De enda undantagen äro i Tänkeb.: *skip* 4 (2), *skipit* 4, *skipfolkit* 4, alla i det första protokollet. Därefter uppdyka några enstaka gånger följande *i*-former: *skip* 67, *skipet* 79, *skipit* 67, *skipspart* 78. I de tryckta urkunderna träffas denna form endast Post. (1530): *til skips* 142 (= 1537). Däremot är den vanlig i Krön. 47, 72, 77, 113 m. fl. (o. 37 ggr ant.). *Skip* förekommer också hos andra författare även under senare hälften av 1500-talet, t. ex. P. Swart, P. Brahe och B. Olai. Men framför allt synes det vara vanligt i tidens kanslispråk. Det torde kanske t. o. m. kunna anses som karakteristiskt för kanslispråket gentemot det i litteraturspråket vanligare *skep*. Formen har sannolikt bevarats under tysk eller dansk inverkan. För inverkan från tyskan talar den i Gust. I:s Reg. ofta förekommande skrivningen *schip*, t. ex. 1550 sid. 26, 27, 28, 29 m. fl., som sannolikt avser att återgiva ett uttal med *sch*-ljud; jfr. mnt. *schip*. I det svenska ordet *skep* torde *sch*-ljud knappast varit i bruk så tidigt. Ännu Bureus talar om *k*-ljud i *skipi*¹, vilket dock snarast gäller uppländskt talspråk. Det bör ej heller förvåna, om just detta ord varit utsatt för inverkan från tyskan, om man betänker, att nästan all handel på utlandet under 1400-talet och in på 1500-talet bedrevs av tyskar². Att i någon trakt det föregående *k*-ljudet fördröjt övergången *i* > *e* är även möjligt³. I vilket fall som helst torde skrivningen *skip* haft stöd i tidens talspråk. — Skrivningen *skeep* återger uttal med långt *e* och bör sammanställas med det från Närke (Kvistbro) antecknade *skēp*.

¹ LINDROTH Bureus s. 211.

² Jfr NOREEN Vårt Språk III s. 190.

³ Jfr LINDROTH Bureus s. 142 not.

skipare(n) Tänkeb. 4 (3) och *skiperen* dars. 66 hava bildats på eller anslutit sig till *skip*. Ordets vanliga form är *skepare* Tänkeb. 4, 14 m. fl., *skeperen* Tänkeb. 4, 45 (2), *skepar* 81.

Ordet *wedher-* har i regel *e*, t. ex. *wedertall* Tänkeb. 76, *wedherfaras* Itt ochr. sendebr. 186, *wedhertörfft* dars. 178, *wederpart* dars. 211, *wedhermödho* Ärlig skap. 542, 552 o. s. v. Även främmande ord hava sålunda antagit det inhemska ordets form. Undantag finnas dock. Ordet *wedherpart* skrives ofta *widderpart*, t. ex. Tänkeb. 192, 219, 263, Orsack (1531) 391, *widderpartz* Itt ochr. sendebr. 169 men även *widerpart* Tänkeb. 71, *widher part* Krön. 247 B. Skrivningen *widder-* återspeglar påtagligen det tyska uttalet *widerpart* liksom även skrivningen *wedderköp* Tänkeb. 256 angiver tysk inverkan. Även ordet *wedherfaras* (mht. *widervarn*) har i stor utsträckning *i*, t. ex. Itt ochr. sendebr. 162, Post. (1528) 66, 67, Post. (1530) 63, 133 m. fl. I den senare urkunden liksom i uppl. 1537 är formen mycket vanlig. Kanske även formen *widhermödha* direkt återgår på ä. ty. *widermuote*: *wid(h)ermödha* Post. (1528) 66, Post. (1530) 413, *widhermödho* Post. (1528) 111, 116, 123, Post. (1530) 160, 161, 413. Så även i Post. (1537). Från dylika ord har *widher-* spritt sig även till rent inhemska ord. Om man bortser från Post. (1530) och (1537) äro dock *i*-former av andra ord ytterst sällsynta: *widergöre* Tänkeb. 41, *kommer . . . widher* Post. (1528) 84, *widhertagher* Wnd. 48, *wid(h)erkennilse* Handb. (1533, 1537) C 3 s. 2, *widhergöra* Krön. 210, *widerläggning* Krön. 203, *widerlegning* dars. 220, *widherkommo* Krön. 192, *widersakadhe* dars. 313 B. I Post. (1530) och (1537) är skrivningen *widher* något vanligare. Post. (1530): *widherleggiandes* 353, *widherquekelse* 247 (2), *widhersakar* 220, *widhersakat* 220, *widherstyggelse* 147, *widhertorfftig(h)e* 250, 252, 288, *widhergella* 452. Ej heller här är sålunda formen *widher-* i och för sig allmän. Jfr Kock Ljudh. I. s. 37 f.

Kanske bör den någon gång förekommande skrivningen *spil* förklaras på samma sätt: *spil* Post. (1528) 185, 260, *spill* Closterl. 519, *spil : til* Songer 536. Rimflätningen *spil : til* anger kanske, att ett uttal med *i*-ljud var möjligt. I så fall kan ordet ha påverkats av da. *spil*, mnt. *spil*. Rent lånord är *förespill* (mht. *vor-spil*) Krön. 199. De vanliga formerna äro *spell* Post. (1528) 33, *speel* Krön. 17 o. s. v. I Tob. Com. träffas rimflätningen *spel : tel* G s. 1, G 2 s. 1.

8. Följande småord hava i regel *i*: *migh*, *tigh*, *sigh*, *til*, *widh*. Av dessa ord hava endast följande former med *e* antecknats: *tech* Wnd. 101, *spel: tel* Tob. Com. G s. 1, G 2 s. 1, *tellåta* Spörsm. 255, *telscriffuer* Itt ochr. sendebr. 156. Beträffande uppfattningen av dessa former se dels Kock Ljudh. I s. 58 och där citerad litteratur, dels utförligt HESSELMAN Korta vok. s. 27 ff. — Något vanligare särskilt i Wnd. är formen *wedh*: *vedh* Tänkeb. 131, Wnd. 16, 19, *VEdh* Wnd. 14, *wedh* Tänkeb. 98, 158, 163, 169 br., 221 (i direkt anföring!), Wnd. 23, 33 m. fl. (9), *Sacr.* 394, 432, *Post.* (1528) 35 (3 ggr; = NT), *Post.* (1537) 68 s. 2, *Krön.* 16, *wed* Tänkeb. 62, *Wedh* *Post.* (1528) 176, 197, *sedh: wedh* Tob. Com. B 2 s. 1, *wedh: fredh* dars. B 2 s. 2. Att *e*-formerna tillhört tidens talspråk framgår därav, att de äro vanligare i brev eller skrivelser, som ej varit avsedda att tryckas, liksom i skrifter med mera vardaglig språkbehandling, t. ex. *Hist. Trojana*, som dock sannolikt tillhör ett annat dialektområde. Förmodligen hade *i*-formerna liksom nu en mera litterär prägel. Möjligen har dock *i* även i vardagligt tal kvarstått under vissa betoningsförhållanden. Jfr HESSELMAN a. st.

9. I denna grupp sammanföras en del ord, vilka mot bruket i det nuvarande språket alternativt skrivas med *i*. Formerna med *i* tillhöra uteslutande 1500-talets förra hälft. Då *i* alternativt bibehållits i skrift, beror det på särskilda faktorer, framför allt anslutning till närstående ord och former med ljudlagsenligt bevarat *i*. Huruvida *i*-formen haft stöd i tidens talspråk är svårt att i det enskilda fallet avgöra.

bedh, *bedher* ~ *bidh*, *bidher*. De senare formerna träffas endast sporadiskt, t. ex. *bidh* Wnd. 70, Itt ochr. sendebr. 206, *Post.* (1528) 228, *Handb.* (1529) 336 (= 1533, 1537: D 2 s. 2), *Post.* (1530) 452 (= 1537: 221 s. 2), *Songer* 532, *forbidh* *Post.* (1528) 302, *bidher* *Handb.* (1529) 362 (= 1533, 1537: H s. 1), *Post.* (1530) 251, 255; båda formerna återfinnas i *Post.* (1537); *Songer* 531, *Ingong* (1538) B 3 s. 1, Tob. Com. D 2 s. 1, E 4 s. 2, *bider* Tob. Com. C 4 s. 1, *bidhen* *Post.* (1528) 291. *I*-formerna bero på anslutning till *bidhia*, *bidhin*, *bidhit*. Rimställningen *nidher: bidher* träffas i *Songer* 529, *bidher: idher* i Tob. Com. D 2 s. 1.

idher ~ *edher*. Den förra formen är allmän, t. ex. *Ärlig skap.: jd(h)er* 517 (2), 523 (2), 531 m. fl., *jdhar* 573, 574, *jdhor* 532.

Endast undantagsvis träffas *edher* Wnd. 81, 85 (2), 86, 91, Ectheskap. 450 (2), Post. (1528) 143, 147, 181, Handb. (1529) 346 (= 1537: E 4 s. 2), *edhert* Wnd. 81, *edhra* Wnd. 81, *edhan* Post. (1528) 9. — Formen *idher* är vanlig även hos andra författare under förra hälften av 1500-talet och torde huvudsakligen få anses som en skriftspråksform. Som bidragande omständighet till *i*-ets bibehållande i skrift kan framhåvas känslan av dess samhörighet med nominativen av personl. pron. *I*. Även en annan faktor förtjänar framhållas. Ordet heter i vissa delar av Uppland och norra Södermanland *ieran*, en form som enligt HESSELMAN¹ förutsätter ett äldre **īran* < *idhran*. Huru tidigt brytningen *ī* > *ie* försiggått i detta ord känner jag ej. Det är dock möjligt, att *i*-ljudet på grund av ersättningsförlängning levat kvar ännu i början av 1500-talet och att detta faktiskt förekommande uttal kunnat bidra till *i*-formens bibehållande i skrift, fastän ordet i vardagligt tal i flertalet dialekter torde haft uttalet *e*. Jfr *nidher*. Att ovannämnda dialektområde varit av betydelse för ordets vokal hos O. Petri blir sannolikt därav, att östgöten Hans Brask, som tydligen ej kände ett uttal med *i*, skriver *ed(h)er*. Föga belysande för uttalet är rimmet *idher* : *widher* Songer 531.

liffua ~ *leffua* m. fl. Båda formerna äro vanliga. I Tänkeb. dominerar *i* (1—49): *liffua* 41, *liffuandes* 8, *epterliffue* 47, *epterliffuer* 16, *epterliffues* 15, *epterliffuerske* 6, 7, 9(?), 11, 16 (2), 17, 39, *renliffuet* 47. I Ärlig skap råder växling med övervikt för *liffua*: *leffuandom* 548, *Leffuande* 548, 549 (2), *leffde* 546 ~ *liffua* 530, 545, 546 m. fl., *liffuande(s)* 518 (2), 523 m. fl., *liffde* 545 (otydligt i hskr.), *liffuerne* 574, 576 m. fl. Även i övriga skrifter råder växling, dock ofta med övervikt för *leffua*. I Itt ochr. sendebr. t. ex. är proportionen 16 *e*, 5 *i*. Växlingen återfinnes även hos övriga författare men endast under århundradets förra hälft. *I*-formerna äro därför helt säkert arkaistiska och hava bibehållits tack vare ordens anslutning till subst. *lijff*. Särskilt beträffande *liffuerne* är en sådan anslutning lätt förklarlig, emedan detta ord ofta förekommer just i frasen *lijff och liffuerne*. Formen *leffuerne* träffas exempelvis Saligh. 451, 452. Rimmet *bliffua* : *liffua* Songer 530 vittnar möjligen om uttal med *i*-ljud. Jfr Kock Ljudh. I s. 35, HESSELMAN Korta vok. s. 238 not 3, 245, NOREEN Vårt spr. III s. 177.

¹ Korta vok. s. 97, 147.

nidh, *nidher* ~ *nedh*, *nedher*. Formerna med *i* äro de allmänna, t. ex. Ärlig skap.: *nidh* 547, 568, *slå nidh* 563 (2), 564, *nidherlade* 570, *nidher slå* 571, *nidherslå* 571, *nidherslaghet* 549, 567, 571, 573, *nidherslaghen* 541, 567, *nidharst* 540. Inga undantag. Även i Tänkeb. äro *nidh*, *nidher* så gott som enrådande. Undantag utgöra endast *neder* 85 (2), *ned(h)erst* 235, 260. Så även i Lagk. och Tob. Com. I Krön. äro *e*-formerna inskränkta till stil B, men där äro de talrika: *nedh* 254, 265, 272, 300, 302, 315 m. fl., *nedher* 303, *nedherbryta(s)* 312, 328, *ned(h)erbrut(t)it* 313, 315, 328, 332, *nederleggia* 268, *nedherlagt* 271, *nedherlagd* 317, *nedhertryckiom* 241, *nedhre* 271.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna äro *nidh*, *nidher* de vanliga formerna, men enstaka sidoformer med *e* förekomma. Vanliga äro dessa dock blott i Wnd. och Post. (1528). I Wnd. äro dessutom exemplen inskränkta till urkundens senare hälft: *needh* 83, 94, 118, *nedhre* 83, *nedherfara* 118, *nedherslag(h)en* 109, 113, *nedherslaghit* 110, 111, 117, *nedherkramar* 102, *nedhertryckelse* 102, *nedhertryckter* 83, *nedhertryckt* 95, *nedhertrycte* 114 (2). Från urkundens förra hälft har antecknats endast *nedh* 28. Från Post. (1528) må anföras: *nedh* 64, 174, 298, *här nedhre* 96, 113, 129, 156, 159, 160, *nedher* 25, 125, 150, 166, 222 m. fl. För övrigt äro exemplen mera enstaka. Itt fögho sendebr.: *nedh* 339, *slåå nedher* 341; Clerekrijt: *nedherlagt* 363; Closterl.: *nedherslår* 485; Handb. (1529): *nedhertryckelse* 323; Sacr.: *nedhergången* 422, *nedherkom* 408; Post. (1530): *nedh* 330 (= 1537), *nedher* 39 (= 1537).

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna träffas inga former med *e* utom någon enstaka gång i Post. (1537), som övertagit dem från den äldre upplagan.

Formerna *nidh*, *nidher* träffas även hos andra författare under 1500-talets förra hälft och äro säkerligen i huvudsak arkaistiska skrivningar. Så HESSELMAN Korta vok. s. 142, NOREEN Vårt spr. III s. 177, 178. Som bidragande omständighet till att *nidher* bibehållits i skrift kan framhållas, att i vissa centrala dialekter ordet på grund av ersättningsförlängning uttalats med *i*-ljud. I sydöstra Uppland och norra Södermanland heter det ännu *nir*. I flertalet övriga dialekter torde det dock redan i början av 1500-talet hava uttalats *ner*. Jfr ord som *Surköping*, *far*, *mor*, *Peer* m. fl. samt skrivningen *ner* hos P. Brahe 19, 21. Jfr *idher* ~ *edher*. För uttal med *i*-ljud tala möjligen rimmen *fridh*: *nidh*

Songer 535, *nidh*: *fridh* dårs. 549, medan å andra sidan rimmet *nider*: *ledher* dårs. 531 vittnar om att *nidher* även kan vara en ren skrivform.

nidhan ~ *nedhan*. Den senare formen är den allmänna. Den förra träffas endast i Tänkeb.: *nidhen* 6, 11, 23 m. fl. Längre fram i Tänkeb. användas omväxlande *nedhen* 175, 177 m. fl. och *nidhen* 175, 177 m. fl. I övriga urkunder endast *nedhan*, *nedhen*, t. ex. Spörsm.: *nedhen fore* 307 G; *nidhan* Krön. 141 br. har övertagits från fsv. — *nidhen* (i Tänkeb. skrivet med förkortningstecken för *-en*) är arkaistiskt. Som bidragande omständigheter till dess bibehållande i skrift kan framhåvas dels anslutning till *nidh*, *nidher*, dels möjligen inverkan från danskan via kanslispråket. Jfr *nia* i Strängnästrakten.

samwit ~ *samwet*. Den senare formen är vanlig, t. ex. Closterl. 484 (2), 489. Av den förra träffas endast spridda exempel, t. ex. *samwit*, *samuit* Wnd. 107, 109, Itt ochr. sendebr. 156, 210, Closterl. 519, Gudz ordh 549 o. s. v. Även trestaviga former hava i: *samwite* Tänkeb. 242, *samwitet* Gudz ordh 540 (2). I de 1533—1539 tryckta skrifterna förekommer *i*-formen endast Ingong (1538) A 2 s. 2, B 2 s. 2, på vilka ställen den övertagits från den äldre upplagan.

sidh ~ *sedh*. Den senare formen är vanlig, t. ex. Itt ochr. sendebr.: *sedh* 158, *sed(h)er* 196 (2), 197, 203, *seduane* 196, 202, 213, *sedwänior* 200 o. s. v. Av den förra träffas endast spridda former. I Tänkeb. och Ärlig skap. förekommer den ej, vilket kan vara en tillfällighet. Från nästan alla de övriga urkunderna har den antecknats såväl i Krön. som i de under olika tider tryckta skrifterna men alltid mera sporadiskt: *sidh* Post. (1530) 71, 155, *sidher* Spörsm. 266, *osidher* Itt ochr. sendebr. 167, 211, 216, 221, *ordhsidh* Closterl. 515, *pläghsid* Eeder 19, *sidwana* dårs. 19, *sidwane* dårs. 18, *sidhwänior* Krön. 129 B, *sidhwenio(r)* Gudz ordh 549, 555, Krön. 52, 319 B o. s. v. — *I*-formen förekommer även hos andra författare men endast från århundradets förra hälft. Jfr även *sidhug*, ett ord som dock är jämförelsevis sällsynt.

sidhan ~ *sedhan*. Den senare formen är den vanliga utom i Tänkeb., där i början formen *sidhen* är den enda brukliga, t. ex. *sidhen* 14, 22, 23, 29 (2), 38 m. fl. Längre fram växlar den med *sedhen* 165, 204, 243 m. fl. och *sedhan* 178. I Ärlig skap. och HÄ användes endast *sedhan*. Så ock i Lagk., Tob. Com. och i Krön. med endast följande undantag: *sidhen* 15 B, *sidhan* 30 (2), 168.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna är *sid(h)an* jämförelsevis vanligt: Itt ochr. sendebr. 170, 211, 215, 217, Wnd. 81, Spörsm. 236, Itt fögho sendebr. 339 (2), 338, Echteskap. 458, 462, 465 (2), Closterl. 475, 479 m. fl., Sacr. 390, 397, 404 (2), 405 o. s. v. Även *sidhen* förekommer, t. ex. Spörsm. 235, Kpr. 317, Itt fögho sendebr. 333, 338, 340 o. s. v.

I de mellan 1533 och 1539 utkomna originalskrifterna är *sidhan* mera sällsynt. Endast följande belägg finnes: Saligh. 477. I senare upplagor av äldre arbeten bibehålles dock ofta *sidhan*, t. ex. Handb. (1537) A 4 s. 1, B 3 s. 1, B 4 s. 2, D s. 2, D 4 s. 2 m. fl. Så även i Ingong (1538) och Post. (1537). I Handb. (1533) utbytes till och med på flera ställen den äldre upplagans *e* mot *i*.

Formen *sidhan* förekommer även hos andra författare men endast från 1500-talets förra hälft. Framför allt tillhör den dock tidens kanslispråk. Den är där mycket vanligare än i litteraturspråket. Det är väl därför ej tillfälligt, att den är jämförelsevis talrikare i Tänkeb. än i andra urkunder. I kanslispråket har formen bättre bibehållits, förmodligen under inflytande av danskan. Tänkebokens form är också *sidhen* (skrivet med förkortningstrecken för *-en*) ej *sidhan*. Att *sidhan* skulle vara den direkta fortsättningen av ett starktonigt fsv. *sīdhan* och haft stöd i talspråket är väl knappast sannolikt.

smidh ~ *smedh*. Den förra formen träffas endast omväxlande med *smedh* i Tänkeb.: *gwolsmid(z)* 8 (2), 11, 12, 13, 15, 20 m. fl., *kniffwasmid* 23. Formen kan vara av rent ortografisk natur. Inverkan från tyskan, som HESSELMAN föreslår Korta vok. s. 245, är väl även möjlig, en inverkan, som just beträffande hantverksord är lätt förklarlig.

För övrigt träffas endast enstaka *i*-skrivningar av inhemska ord. Rena arkaismer äro *Mariefrijd* (jfr även *fridh*) Tänkeb. 12 men *Mariefredz* dars. 267, *Holawiden* Krön. 113, *Agnafijt* Krön. 26, *Ti-widh* Krön. 141 br., *lima* dars. 142 br., *nidhra* dars. 142 br., *winskap* Tänkeb. 75, *witer* 'vetter' dars. 53; *lighat* Tänkeb. 199, 200 br. har anslutit sig till *liggia*; *lidh* träffas i ett bibelcitat Post. (1530) 426 (= 1537). *lidhamoot* Wnd. 44 kan liksom flera andra enstaka former i denna urkund härröra från en tysk sättare, som identifierat ordet med mnt. *lidmāte*(?). Även *tighelslagare* Tänkeb. 247 gentemot *teghlet* dars. 247, *tegelladhu* Krön. 323 B återgår kanske på främmande förebild (jfr mht. *tigel* men även uppländska *tigel*)

likson *thin* 'tenn' Tänkeb. 114. Om detta ord se NOREEN Vårt spr. III s. 191. *wita* Krön. 217 kan bero på anslutning till *wiste* (Kock Ljudh. I s. 29) och *forwit(t)* Sacr. 426 (2) på anslutning till *forwitin*. De kunna dock även vara rent tillfälliga skrivningar.

10. I följande lånord har växlingen övertagits från det långgivande språket.

angrip Krön. 291 (2), Saligh. 487 har väl anslutit sig till verbet *angripa*. Så NOREEN Vårt spr. III s. 189. Jfr dock även mht. *angrif*.

bedreff Ärlig skap. 522, Krön. 5, 21, 227 B (2), Post. (1528) 87 återgår sannolikt på mnt. *bedrēf*. Se IDA MARQUARDSSEN Beiträge XXXIII s. 436. Annorlunda Kock Ljudh. Is. 32 och SAOB art. *bedref*.

besegla ~ *besigla*. Den förra formen är den vanliga, t. ex. Tänkeb.: *beseglde* 163 br., *beselgde* 238, *besegelde* 165, 262, *beseglat* 238, 242; Krön.: *beseglade* 223 B, *beseglat* 8, 96 B, 260 B, 328 B, *besegling* 312 B (2), 329 B. Endast i Clerekrijt 358 träffas *besiglar*. Ordet är lånat dels från mnt. *besegelen*, dels från ä. ty. *besigelen*, eller ock har *besigla* i svenskan blivit *besegla*, varefter ordet ånyo påverkats av *besigelen*.

Växlingen *bett* 'betsel' Tänkeb. 130, *bittet* Messan (1531) 420 återgår på mnt. *bete*, *bet*, *bit*, *bitte*; *förespill* Krön. 199 B återgår på mht. *vorspil*, *formidelst* Spörsin. 289 G på mnt. *vormiddelst*.

fornidhra ~ *fornedhra*. Den förra formen torde vara den vanligare, t. ex. Post. (1528): *förnidra* 10, *förnidhrade* 258, *förnidhrat* 310, Krön.: *förnidhras* 223 B, Sacr.: *förnidhrar* 427, Post. (1530): *fornidhra* 297 m. fl. (o. 16 ggr). Den senare träffas Post. (1528): *fornedhrat* 157, Krön.: *fornedhra* 3, Post. (1530): *fornedhra* 297, *fornedhrar* 294 (NT: *förnedrar*). De båda sista återfinnas i Post. (1537). Ordet är lånat dels från ä. ty. *vernideren*, dels från mnt. *vornederen*, eller ock har *fornidhra* blivit *fornedhra*, varefter ordet ånyo påverkats av *vernideren*.

handgrip Krön. 299 B är väl ty. *handgriff*, ä. da. *haandgrib* eller ock ombildat efter *gripa*; *i middeltijdh* Tänkeb. 205 är mnt. *in der middelen tīt*, da. *i midlertid*. Ordets vanliga form hos O. Petri är *i medhel tijdh*, t. ex. Krön.: *I medhel tijdh* 319 B.

incigel ~ *incegel*. Den förra formen är den vanligare, t. ex. Tänkeb. 206, 224 m. fl., *insigel* Krön. 85, 93, 157 m. fl., Closterl. 501, 502 o. s. v. Den senare förekommer Tänkeb.: *insegel* 163

br.; Post. (1528): *jnsegel* 14, *jnseglet* 155, *inseglet* 155; Krön.: *insegel* 331 B, Ingong (1538): *insegil* A 2 s. 2. Ordet har lånats dels från mht. *insigele*, *insigel*, dels från mnt. *ingesegel*, eller ock har *insigle*, *insigel* blivit *insegle*, *insegel*, varefter ordet ånyo påverkats av *insigele*. Jfr Kock Ljudh. I s. 41, NOREEN Vårt spr. III s. 176.

midhel ~ *medhel*. Den förra formen är den vanliga: *middel* Tänkeb. 133, Post. (1528) 126, 141, 152, Ingong (1529) 373, Krön. 52, 75, 76 (2) o. s. v., *midhel* Ärlig skap. 562, Post. (1530) 213 m. fl. Den senare förekommer endast i Krön. stil B 267, 291, 325, Post. (1528) 196 samt i Tänkeb. s. 27. Formen *medhel* är inhemsk, *middel* är lån från mnt. *middel*, da. *middel*. Kock Ljudh. I s. 38, NOREEN Vårt spr. III s. 177.

skip:d Tänkeb. 67 återgår på mnt. *schippunt*. Ordets vanliga form är *skepundet* Tänkeb. 142 (2), *skep:d* dars. 67, 107, 130, vilken form påverkats av *skep. witschap* Tänkeb. 237, Krön. 104, 234 B, 235 B är mnt. *witschap*.

Ordet *predika* (lat. *predicare*) har lånats med *i*. Formerna *predekar* Post. (1528) 96 och *predekan* dars. 88 återgå sannolikt även på främmande förebild; jfr mnt. *predeken*.

B. Övergång *i* > *e* framför *k*, *p*, *t* + *l*, *n*, *r*: *smekra* Post. (1528) 133, *wetne* Tänkeb. 248, *Wetnade* Tänkeb. 228, *wetnesbyrd* Post. (1530) 43 (NT: *witnesbyrdh*), 406; på det senare stället har Post. (1537) *witnesbyrd*; *wetrade* Tänkeb. 39, *affwetredes* Tänkeb. 45.

I pret. part. råder växling. Tänkeb.: *grepne* 195 (i *grepne* s. 42 är *re* tillsatt av utgivaren); Wnd.: *affweekne* 112, *affweckne* 112; Closterl.: *beswekna* 520 ~ *beswikna* 519, *beswikne* 520 (3); Krön.: *grepne* 250 B, 265 B ~ *gripne* 185, 227 B, 228 B. Likartat är *wisna* Post. (1530) 20 med *i* från *wisen*.

Orden *witne* och *wittra* ha dock i regel *i*, t. ex. *witne* Tänkeb. 31, 36, 48 m. fl., *witnede* Tänkeb. 31, *witnesbyrd(h)* Ärlig skap. 556 (2) m. fl., *wittrede* Tänkeb. 47, *affwil(t)rat(-et)* dars. 163, 266 m. fl., *affwittrades* dars. 266. Ordet *witne* behandlas av HESSELMAN i Korta vok. s. 156, där det förklaras så, att »i-vokalen i *vitne* är juridiskt språk, tingsspråk, skyddadt av skrifttraditionen, *e*-formen är 'dialekt', talspråk». Att så är fallet framgår även därav, att *e*-formerna huvudsakligen förekomma endast i friare stilarter, i brev, protokoll eller skrivelser, som ej voro avsedda för

tryck, under det att *i*-formerna äro så gott som enrådande i litteraturspråket. HESSELMANS exempel på anförda ställe äro hämtade från dylika urkunder, likaså de av HJELMQUIST i Arkiv XXIX s. 242 f. anförda *e*-formerna. Till *i*-ljudets seger har dock även i någon mån bidragit, att i någon dialekt *t*-ljudet förlängdes före övergången *i* > *e*. Redan i fsv. förekommer skrivningen *wittne*. På samma sätt förklaras även *wittra*. Skrivningen med *tt* tyder på tidig förlängning av *t*-ljudet i någon trakt.

Ordet *bitter* har alltid *i*, t. ex. *bitter* Post. (1530) 162, *bittra* Eeder 8. I överförd bemärkelse är ordet säkerligen lånat. Jfr FALK-TORP Et. wb., HESSELMAN Korta vok. s. 157 not 1. Även *söndersplittrade* Post. (1537) 106 s. 2 är lånat. Så NOREEN Vårt spr. III s. 208. Annorlunda HESSELMAN Korta vok. s. 157.

C. Framför *sm* kvarstår *i*: *lismadhe* Krön. 133, *lismat* Krön. 137. Mindre bevisande är lånordet *bismar* Krön. 159, *Bisman* Lagk. 17; jfr mnt. *bisemer*.

D. Övergång *i* > *e* framför *m*: *förnema* Wnd. 120, *förnemandes* Wnd. 90, *fornemmandes* Post. (1528) 44, *hemmel* (se nedan), *lem* Ärlig skap. 520 (2), 521 (2), *lemmar* därs. 520 m. fl. Osäkert är *remnat* Tänkeb. 73; jfr å ena sidan Kock Ljudh. I s. 170, å andra sidan HESSELMAN Korta vok. s. 17, 142, LINDROTH Bureus 241 not 2.

Ordet *lem* har alltid *e*. Däremot heter det i regel *fornimma*, t. ex. Post. (1528) 48, 76 m. fl., genom anslutning till analogien *simma* : *sam*. NOREEN Vårt spr. III s. 192. Något annorlunda HESSELMAN Korta vok. s. 79. *I*-ljudet i *glimmande* Post. (1528) 114 beror enligt NOREEN »väsentligen på inflytande från *glimra*, *glimta* och ty. *glimmen*». Delvis kan det väl ock, såsom TAMM antar om *glimma* Bib. 1541, motsvara no. dial. *glīma*. Dock synas mig HESSELMANS invändningar häremot synnerligen vägande. Jfr NOREEN Vårt spr. III s. 189, TAMM Et. ordb.; annorlunda HESSELMAN Korta vok. s. 80 f.

himmel ~ *hemmel*. Den förra formen är vanlig. Även den senare förekommer ganska ofta men nästan endast i de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna. Endast spridda exempel meddelas. Wnd.: *hemmel(en)* 4 (2), 5, 29, 36 m. fl., *hemmelska* 51, 52 (2) m. fl., *hemmelrike* 12, 39, *hemmelrikis* 36, 37, 42 m. fl. men *himbla* 33, 34, 39 (2), 40; Itt fögho sendebr.: *hemmelen* 335,

hemmelrikit 342; *Sacr.*: *hemmelen* 418, 424, *hemmelriket* 400, 428 o. s. v. Dylika former ha vidare antecknats från *Post.* (1528), där de äro talrika, *Handb.* (1529) och *Post.* (1530). I *Handb.* (1533, 1537) hava de i regel utbytts mot *i* utom D 3 s. 2. Å andra sidan utbytes i *Handb.* (1533) den äldre upplagens *him-melska* mot *hemmelska* C 4 s. 2. I *Post.* (1537) bibehållas som vanligt den äldre upplagens former.

I motsättningen *hemmel* ~ *himbla*, *himblom* i *Wnd.* finner Kock ¹ ett stöd för sin regel, att fsv. kort *i* övergår till *e* i öppen stavelse men kvarstår som *i* i slutet. Enligt HESSELMAN ² åter är formen *hemmel* endast »en tillfällig tryckspråksform, utan betydelse för svensk talspråkshistoria». Den kan enligt honom härstamma från en lågtysk sättare, som återgivit O. Petris *h̄imel* med *hēmel*, »förledd av den normala formen i sitt modersmål (hem(m)el) eller i reformationstidens danska». HESSELMAN antagande grundar sig på den förutsättningen, att *hemmel* endast är en tillfällig form. Han känner den endast från *Wnd.* och *Handb.* (1529) samt i de enstaka fsv. formerna, som enligt HESSELMAN »kunna tänkas vara påverkade av danskt språkbruk». Formerna ovan visa emellertid, att denna förutsättning ej är riktig. Formen *hemmel* är jämförelsevis vanlig och förekommer även i NT 1526 och hos L. Andreæ (se Kap. 3). I själva verket torde den kunna betraktas som ljudlagsenlig under vissa förutsättningar. De fsv. formerna äro i detta hänseende betecknande. De äro *hemmelfart*, *hemerige*, *hemmerijk*. Däremot ha de enkla orden *himin*, *himel* aldrig *e* i fsv. *hemerige* har uppkommit av *himinrike*. I detta ord föll levissimus på andra stavelsen. Därvid försvagades dess *i* tidigt till *e*, varefter stamstavelsens *i* ljudlagsenligt övergick till *e*. Härifrån kan *e* hava överförts även till det enkla ordet. Å andra sidan påverkades givetvis sammansättningarna av det enkla ordet, vilket förklarar *e*-formernas fåtalighet. På samma sätt förklaras *hemmelfart* av äldre *himilfart* > *himelfart*. Sammansättningarna med *himil* äro ganska talrika. En möjlighet är också, att då det svenska *himin* ersattes av det ty. *himel*, detta senare redan hade *e* i ändelsen, i vilket fall det på svensk botten skulle bli *hemel*; jfr mht. *himel*. I Sverge bibehölls emellertid i regel den gamla stamvokalen, dels på grund av inverkan från synkoperade kasus, dels

¹ Ljudh. I s. 26.

² Korta vok. s. 160 not 3.

genom inverkan från det svenska ordet, dels slutligen emedau ändelsen *-el* i regel ersattes med det i inhemska ord brukliga *-il*. I någon trakt kan dock övergången ha ägt rum, fastän den senare åter utjämnats. En tredje möjlighet, som dock är föga sannolik, är, att det svenska ordet påverkades ej endast av det mht. *himel* utan även av det mnt. *hemmel* och att dettas vokalisation undantagsvis bibehållits. Detta motsäges dock därav, att *e*-formerna äro jämförelsevis sena. — Kocks andra antagande, att *i* kvarstår i sluten stavelse, torde däremot knappast finna stöd i former som *himbla*, *himblom*. De visa endast, att *i* kvarstår framför *mbl*. Däremot säga de ingenting om *i*-ljudets behandling framför slutljudande *m*.

E. Fsv. *i* kvarstår framför enkel konsonant, då följande stavelse innehåller *i*, *u* eller av levisbetonat *i* utvecklat *e*.

Subst. och adjektiv.: *peninga girj* Lagk. 12, *girigh* Itt ochr. sendebr. 172, *girigheet(en)* Sacr. 372 (2), *blodhgirugh* Krön. 333 B, *girugheet* Wnd. 19, *Saligh*. 496 o. s. v., *trid(h)ungen* Tänkeb. 67 (2), Krön. 117.

I orden *förwetenheet* Krön. 16, *Post*. (1537) 61 s. 1 m. fl., *wijskepelse* Sacr. 397 var tredje stavelsens *e* absolut obetonat, varför övergången *i* > *e* ej förhindrades därav. Det enstaka *förwittinheet* Sacr. 434 beror på anslutning till *förwittin* eller på tidig förlängning av *t*, liksom *wiskipelse* Spörsm. 290 G anslutit sig till *skipilse* eller direkt övertagits från P. Galles text. *Samwetige* Spörsm. 298 G är en ren analogiform. Adjekt. *ledig* har alltid *e*, t. ex. Tänkeb.: *ledig(h)* 6, 7, 13 (3) m. fl., *ledug* 6, 17, 18 m. fl. Ordet förekommer i Tänkeb. synnerligen ofta i frasen »qwit, frij, ledigh och löös» och återgår direkt på mnt. *led(d)ich*. Kock Ljudh. I s. 43, HESSELMAN Korta vok. s. 246 not 1, NOREEN Vårtspr. III s. 176.

I fem. *n*-stammar är vokalen *e*, om ändelsen har *o*, men *i*, om ändelsen har *u*. Även kompromissformer förekomma dock. Tänkeb.: *wekor* 25, 38, 212, 264 ~ *wikur* 70, 180, *vikur* 96, *witu* 141 men även *wiker* 25, *wikor* 46, 153; Ärlig skap.: *weko* 567, *wekor* 567 (2), *senor* 520, 521; Krön.: *wekor* 137 B ~ *wikur* 173, 175, 199, 220, 261 B, 292 B, 297 B, *wikunne* 12 men även *wikor* 171 B, 230 B; Itt ochr. sendebr.: *wiku* 196; Sacr.: *wekon* 417, 437; *Post*. (1530): *wiku* 168, 434, *wikun* 293 (NT: *wikwn*), *wikuna*

173 (2), *wikunne* 294, 434, *wikune* 173 men även *wikone* 323, *wikonne* 212, *wikona* 171, 435. *i* är sålunda enrådande i denna urkund. Så även i upplagan 1537. I Ingong (1529) träffas *wikonne* 381 (= 1538). Av exemplen framgår, att det i O. Petris språk råder en verklig korrespondens mellan stammens vokal och ändelsens, så att om stamvokalen är *e*, är ändelsevokalen i regel *o*, om stamvokalen är *i*, är ändelsevokalen *u*. Är det under sådana förhållanden stammens vokal, som bestämmer ändelsens, eller tvärtom? I förra fallet finge man tänka sig följande utveckling. Det i endast två kasus, nom. sing. och gen. plur., ljudlagsenliga *e* skulle så småningom ha inträngt i övriga kasus. I samband därmed skulle ändelsevokalen *u* ersatts av *o*. En sådan utveckling är dock föga sannolik. A priori skulle man vänta, att den alldeles motsatta utvecklingen ägt rum, så att den vokal, som fanns i sex kasus, skulle segrat över den, som förekom endast i två. I själva verket har detta också skett i sveadialekterna. Även i mask. *n*-stammar, där ställningen var ungefär densamma, ha sex kasus segrat över två, nom. sing. och dat. plur. Denna motsättning torde knappast kunna lösas på annat sätt än genom antagandet, att ändelsevokalen *u* först på analogisk väg ersattes av *o*, varefter en övergång *i* > *e* ägt rum även i oblika kasus framför ändelsevokalen *o*. I sveadialekterna kvarstår däremot ändelsevokalen *u*, därför bevaras också stammens *i*. Bakom denna utveckling i bokspråket torde ligga en liknande utveckling i det bildade talspråket. De särskilt i friare stilarter en och annan gång uppdykande formerna med *i* torde därför böra betraktas som vardagliga.

Pres. ind. och imperat. plur. av verb. I första personen, så vitt denna ändas på *-um*, och i andra personen borde *i* enligt regeln kvarstå. Exempel finnas endast av verben *giffua*, *liffua* och *weta*. Av dessa hava de två förstnämnda *i* även i andra former (se sid. 10, 19). *Weta* böjes *wij wete* Ärlig skap. 528, 560, *I weten* Spörsm. 268, till vilken senare form *e* överförts från verbets andra former.

Om pres. konj. av verben *giffua* och *liffua* se sid. 10, 19.

Pret. ind. plur. av verb, tillhörande första avljudsserien, har i regel *i*. Exemplen äro talrika, varför endast enstaka belägg på de olika verben angivas: *bedriffuo* Saligh. 455, 456, 458, Ärlig skap. 539, *bliffuo* Ärlig skap. 545, 568 (2), *driffue* Tänkeb. 212, *driffuo* Krön. 39, 131, *driffuos* Ärlig skap. 550, *födriffuo* Krön. 116, *gripo* Krön. 91, 192 m. fl., *begripo* Post. (1528) 89, *vtdriffuo*

Post. (1530) 407, *lijdho* Krön. 167, *lidho* Tob. Com. G s. 1, *Sacr.* 428, *ridho* Krön. 79, 219, *riffuo* Post. (1530) 330, *stigho* Wnd. 103 (2), *stighu* Post. (1530) 97, *scriffuo* Wnd. 33 (2).

Undantag träffas endast i Lagk.: *blefuo* 25, samt i Krön. stil B: *bleffuo* 225 B (2), 228 B, 248 B, 272 B (2) m. fl., *grepo* 301 B, 323 B. För övrigt endast *bleffuo* 128, *bestegho* 211. De tillhöra sålunda en annan dialekt. Motsättningen *bliffuo*, *bedriffuo* ~ *ueko*, *seno* i Ärlig skap. beror väl därpå, att *o* senare införts i pret. plur. än i substantiven. *E*-ljudet i *bleffuo*, *grepo*, *bestegho* kan ha införts från sing. eller ljudlagsenligt ha uppkommit framför ändelsens *o*, vilket överförts från ord med lång rotstavelse. Ännu en annan faktor torde dock härvid ha medverkat. Alla exemplen utom tre tillhöra verbet *bliffua*. Detta kan knappast förklaras endast därav, att detta verb överhuvud förekommer oftare än de övriga. Proportionen av *e*-formerna är alldeles för stor. Säkerligen har vid detta verb även den omständigheten medverkat till utvecklingen *bliffuo* > *bleffuo*, att ordet i satsen var relativt obetonat. Detta under förutsättning, att *e*-formerna i ifrågasvarande dialekt ej voro allmänt genomförda. Former som *scriffuo* 263 B, 266 B, *gripo* 324 B m. fl. kunna ha övertagits från förlagan.

I pret. konj. står *i*. Endast enstaka belägg medtagas: *bliffue* Tänkeb. 42, Closterl. 517 o. s. v., *vthdriffue* Post. (1530) 137, *vthdriffue* dars. 137. Undantag endast *bleffue* Post. (1528) 39, 77.

Pret. part. har *i*. Exemplen äro ytterst talrika, varför endast enstaka belägg meddelas: *affwikit* Saligh. 457, *besitit* Tänkeb. 115, 182, *beswikit* Handb. (1529) 360, *begripen* Itt ochr. sendebr. 207, *bidhit* Handb. (1529) 316, *bitin* Ärlig skap. 541, *bliffuit* Ärlig skap. 538, *driffuit* dars. 574, *framliden* Songer 552, *föregiffuit* Ärlig skap. 515, *förliden* Songer 524, *förtigit* Post. (1528) 240, *giffuit* Ärlig skap. 531, *gripen* Tänkeb. 19, 38, *förgripet* Ärlig skap. 542, *jubittin* Ärlig skap. 557, *instighen* Eeder 6, *lidit* Tänkeb. 13, *medhgiffuit* Ärlig skap. 532, *scriffuit* dars. 556, *vpstighin* Post. (1537) 4 s. 2, *wiken* Ärlig skap. 535.

Endast följande enstaka undantag träffas: *bedhen* Tänkeb. 179, *besweken* Ärlig skap. 538, *framledhet* Tänkeb. 220, *framledhen* Itt fögho sendebr. 336, Post. (1528) 25, *forledhen* Tänkeb. 236, *geffuit* Messan (1535) E 4 s. 2, Post. (1530) 71 (1537: *giffuit*), *förgeffuen* Itt ochr. sendebr. 155, *grepen* Tänkeb. 22, *screffuit* Gudz ordh 543. De hava erhållit *e* från synkoperade kasus. Om *screffuit* i Tänkeb.

se sid. 9. I orden *welet* Itt ochr. sendebr. 195 o. s. v. och *wetet* dars. 185 är *e* enrådande. Den förra formen har uppkommit av *wilat*, är alltså ljudlagsenlig, den senare av *wilit* eller *witat*. I förra fallet är *e* analogiskt.

II. Framför enkel konsonant + *i*.

A. Framför *dhi* kvarstår i regel *i*: *bid(h)ia* Krön. 17, 116, 123, *Kidhiaskäär* Krön. 94, *smidie dreng(en)* Tänkeb. 98 (2), *trid(h)ie* Krön. 13, 14, 53, 61 o. s. v. Exempelen äro talrika. Endast i följande fall träffas övergång *i* > *e*. Tänkeb.: *Smedhie gillet* 269; *tred(h)ie* 71, 247, 249 är utgivarens form; Wnd.: *bed(h)ia* 64, 65 (3), 69 m. fl. (13), *bedhiom* 51, 88 (2), *bedhiandes* 100, *bedhie* 65, 70; Itt ochr. sendebr.: *bedia* 161, 207, *bedhia* 213; Spörsm.: *bedia* 297 G, *bedhia* 245; Post. (1528): *bedhiom* 45; Post. (1530): *bedhia* 294 (= 1537), *tredhie* 104 (= 1537 o. NT), 442 (= 1537); Pred.: *bedie* 480; Krön.: *beiandes* 185. Exempelen äro sålunda i huvudsak inskränkta till de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna, framför allt (senare hälften av) Wnd. *Bedhia* kan ha erhållit *e* från *bedh*, *bedher*, *tredhie* från *tre*, *Smedhie* från *smedh*. Då de emellertid endast anträffats i sådana urkunder, som utgått från trakter, vilkas dialekter hava *e* i hithörande ord, äro de snarast att uppfatta som medelsvenska talspråksformer, som ännu ej vunnit insteg i litteraturspråket.

B. Framför *ffi*: *leffian* Wnd. 57, *liffwia* Wnd. 12. Formerna bedömas som *bidhia* etc. *Leffia* kan ha påverkats av *leff* 'läkemedel'.

C. Framför *li* kvarstår *i*: *skilias* Ärlig skap. 548, *åtski-lieliga* dars. 520, 521 m. fl., *wilia* (subst.) dars. 525, *welwiliogh* dars. 528, *godhwiliogha* Post. (1528) 126, *godwiliogheet* Post. (1537) 10 s. 2.

Endast enstaka undantag finnas: *welia* Krön. 189, Itt ochr. sendebr. 220, *welie* Wnd. 63, *veliom* Wnd. 71, *welie wij* Spörsm. 241, Post. (1530) 142 (= 1537), *skelier* Messan (1535) F 2 s. 2, *skielias* Handb. (1537) E 2 s. 2. *Wij welie* kan ha uppkommit genom kontamination av *wij wele* och *wij wilie*, som båda äro synnerligen vanliga i O. Petris språk. Från *wij wele* och pret. part. *welet* kan *e* även någon gång hava inträngt i infinitiv. En liknande förklaring gives dock ej för *skelia*, som är en medelsvensk talspråksform. På samma sätt kunna givetvis även *welia*,

celie uppfattas. *Wilia* (v.) heter i Närke numera *villa* men *skilja skelja*.

D. Framför *ti* kvarstår *i*: *besittia* Ärlig skap. 573, *sittia* dars. 525 o. s. v. Ordet har alltid *i* även i andra urkunder liksom i de moderna sveadialekterna. Orsaken härtill söker HESSELMAN i analogi från andra verb av tredje avljudsserien, såsom *spritta*, *slippa* o. dyl. Korta vok. s. 79.

Den åsikt, som här framställts angående övergången $i > e$ i ord av ovannämnda typer, ansluter sig i princip till den av HESSELMAN i Korta vok. framlagda och sedan av NOREEN i Vårt spr. III accepterade. Redan förut har KOCK tidigast i Tydning af gamla sv. ord s. 31 not, därefter i Fsv. Ljudl. II s. 454 ff. och Ljudh. I s. 26 ff. sökt förklara den i ä. nsv. förekommande växlingen mellan *i* och *e* på så sätt, att *e* ursprungligen tillhör öppen stavelse, *i* slutet utom framför *dh*, där *i* blivit *e* även i slutet stavelse. Härtill kan först anmärkas, att hos O. Petri denna regel ingenstädes finnes bevarad utom i motsättningen *hemmel* ~ *himbla* i Wnd. Såsom ovan anmärktes, kan dock denna ej tagas till intäkt för att regeln utsträcker till alla slutna stavelser, i synnerhet som formerna *himbla*, *himblom* då som nu säkerligen voro arkaistiska. KOCKS regel motsäges direkt av former som *bleffne*, *dreffne*, *affledhne*, *screffne*, *grepne*, *beswekne*, *affweckne*, vilka ej kunna förklaras genom analogi från osynkoperade kasus, då i dessa övergången $i > e$ aldrig ägt rum. Former som *wetna*, *wetra* kunna ej heller avfärdas som dialektiska. Som ovan nämndes, äro de vanliga i brev och officiella handlingar, även från högtstående personer. De äro sålunda vardagsformer, som tillhört även de bildades talspråk. Om småorden *migh*, *thigh*, *sigh*, *til*, *widh* se ovan s. 18.

Ett ord gör emellertid svårighet, nämligen *diger*, som dock ej finnes belagt hos O. Petri utom i uttrycket *Digre dödhen* Krön. 128. I fsv. heter det *dig(h)er*, *dyg(h)er*, *deg(h)er*. I Bib. 1541 Es. 20 a träffas det under formen *lambdijghra*. Skrivningen *ij* i denna urkund torde med säkerhet beteckna långt *i*-ljud. Därom synas ock alla vara ense. Vid förklaringen av denna form gå dock meningarna i sär. Olika förklaringsmöjligheter hava antytts av å ena sidan SAOB art. *diger* och LINDROTH i Indogerm. Forsch. 30. Anz. 28, å andra sidan HESSELMAN Korta vok. s. 148, 150. SAOB och LINDROTH framhålla såsom en möjlighet tidig förlängning av *ī* fram-

för *ghr* i någon ännu icke geografiskt bestämd dialekt. Något annat stöd för detta a priori rätt osannolika antagande än just denna form, jämförd med skrivningen *dijgna* Bib. 1541 Dan. 8, 18, där en liknande tidig förlängning skulle ha ägt rum framför *ghn*, har dock ej framställts. HESSELMAN har visserligen ej direkt uttalat sig om just denna form men synes dock anf. arb. sid. 151 (jämfört med sid. 148) antyda som en möjlig förklaringsgrund, att *i*-ljudet förlängts genom ersättningsförlängning vid bortfall av *gh* framför *r*; *gh* skulle väl i så fall i skriftspråket hava analogiskt överförts från *digher*. Förklaringen förefaller ej omöjlig, i synnerhet som ordet här icke står i huvudtonig stavelse. Den analoga utvecklingen *Sigrid* > *Siri* har väl även ägt rum, då ordet i satsen var relativt obetonat. Men härigenom isoleras formen från det nsv. riksspråkets *diger*, som väl näppeligen kan förklaras på detta sätt. HESSELMAN (anf. arb. sid. 150 not 1) och SAOB anse ock med instämmande av NOREEN Vårt spr. III s. 174 detta senare ord vara väsentligen lånat från fornspråket. Detta är säkerligen i viss mån berättigat. Dock torde en förklaringsgrund, som omedelbart förklarar både Bibelns *lamdijghra* och riksspråkets *diger* äga företräde. Dessutom är det tvivelaktigt, om något av dessa förslag kan användas vid förklaring av det i många dialekter faktiskt förekommande *diger*. Från Uppland anger HESSELMAN sålunda *diger* 'tjock, förmögen' och *lam(m)diger*, från Södermanland *grisdiger*; i Värmland finnes likaledes *diger* enligt NOREEN Ordb. ö. Fryksdalsmålet. Även i Finland förekommer t. ex. i Nyland ett *dīgri(gär)*, till vars förklaring HESSELMAN nödgas tillgripa ett postulerat, icke belagt **dīr*. Att för de nämnda formerna antaga riksspråkslån förbjuder deras betydelse.

På grund av dessa svårigheter vågar jag föreslå en tredje förklaringsmöjlighet. I norska dialekter synes utom ett kortstavigt *diger* även finnas ett långstavigt *dīger* med ursprungligen långt *ī*. Detta framgår därav, att ordet i östliga dialekter, vilka uppvisa övergång *ī* > *e* i ursprungligen kortstaviga ord, uppträder med långt *i*-ljud. AMUND B. LARSEN anmärker också i sin avhandling om Selbumålet¹: »Behandl. av *i* som *ī* er der i *dīg'er* (tyk)» (sid. 163). I samme författares avhandling om Solørmålet² uppräknas som exempel på övergång *ī* > *e* framför *g* bl. a. *sēg*, *stēg*,

¹ Norvegia.

² Videnskabselskabets Skrifter. II (1894).

srēg, *ēgle*, *tēgel*. Därefter heter det (sid. 150): »*dīger* . . . synes således her at udgå fra en form med *i*». Att denna form är gammal framgår väl därav, att den ingår i en del särskilt östnorska ortnamn, alltså ortnamn från områden, vilkas dialekter normaliter visa övergång *i* > *e* framför *g* i kortstaviga ord, såsom *Digeråsen*, *Dijer*, *Digre*, *Digresaune* i Søndre Trondhjems amt, *Digrea* < *Digraheidr*, *Dingnes* < *Digranæs*, *Digeru* < *Digrarud* i Hedemarken, *Digeræne* < *Digerenget* i Nordre Trondhjem m. fl. I andra trakter förekommer den kortstaviga formen, t. ex. *Degeru* i Akershus amt, *Denes*, *Dængnes* < *Digranæs* i Smaalenene, *Degermulen* i Nordland (Melø) m. fl. — Jag antar, att det är denna otvivelaktigt existerande långstaviga form *dīger*, som ligger till grund för såväl bibelns *lambdijghra*, riksspråkets *diger* som de nämnda dialektformerna. Denna form står i avljudsförhållande till *dīger* enligt första avljudsserien. Härmed upphäves ej HESSELMANS och SAOB:s åsikt, att riksspråkets *diger* väsentligen är en skriftspråklig glosa, som på 1600-talet upptagits från fornspråket. Detta återupptagande blir dock mera förklarligt, om man antager, att ordet aldrig varit helt utdött, utan att jämte det dialektala *deger* en form *diger* med långt *i* levat kvar i talspråket i vissa trakter, liksom det ännu lever kvar i vissa dialekter, och att denna form på 1600-talet i anslutning till fornspråket ånyo framdragits från en förut mera obemärkt tillvaro. Genom denna hypotes återknytes även sambandet mellan bibelns *lambdijghra* och riksspråkets *diger*.

III. Ord med andra konsonantförbindelser än de ovan behandlade.

A. Övergång *i* > *e* mellan *w* och efterföljande tautosyllabiskt kakuminalt *l* och supradentalt *n*: *weeld* Krön. 198, Post. (1528) 205, *weelda* Krön. 2, *wenstra* Handb. (1529) 363, Post. (1537) 4 s. 2, *wänstre* Itt ochr. sendebr. 176.

Lånordet *wilkor* har *i*, t. ex. Itt ochr. sendebr. 169, *Echteskap*. 457 (3) m. fl. Undantag: *velkor* Wnd. 48, *welkor* Krön. 275 B, 276 B, Post. (1528) 24, 250. Övergången står sannolikt i samband med det föregående *w*-ljudet. Kanske har ock i sådana dialekter, i vilka kakuminalt *l* kvarstod mellan *i* och *k* vid tiden för inlånandet, det dentala *l* ersatts av kakuminalt *l*, varefter *i* regelbundet övergick till *e*?

B. Övergång $i > e$ framför *ln*: *åtskelnat* Spörsin. 254 (2 ggr). Formen kan vara närkisk. Ordets vanliga form hos O. Petri är dock *åtskilnat*, t. ex. Spörsin. 254, eller *åtskildnat*, t. ex. Saligh. 508. Denna beror helt säkert på att ordet i vissa dialekter, däribland i Uppland, haft dentalt *l* vid tiden för övergången $i > e$. Under inflytande av dessa dialekter har *i*-formen bibehållits i litteraturspråket.

Pret. av *skilia* heter *skilde*, t. ex. *aat skild* Tänkeb. 30, en form som bör bedömas på samma sätt som *åtskilnat*. I detta fall har dock även sambandet med *skilia* verkat *i*-ljudets bibehållande.

C. Framför *lk*, *lv* kvarstår *i* i *silke*, *silff*, t. ex. Tänkeb.: *silke* 21, *silff* 31, *silff pant* 33, *silffuer* 10, 11, 32, *silffret* 33, *silffkamaren* 43 m. fl. Även i andra urkunder kvarstår *i* i dessa ord. Exempel på en övergång $i > e$ framför *lv* i O. Petris språk föreligger dock möjligen i *skelweng* Spörsin. 230, 253, *skelueng* Itt ochr. sendebr. 155. Dessa kunna emellertid även förklaras genom den allmänna övergången $i > e$ i urspr. kortstaviga ord, emedan de egentligen äro sammansättningar; jfr *skelfång* sid. 13. Ord som *selffuer kalkar* i L. Petri Kyrkeordn. visa dock, att övergången $i > e$ framför *lv* varit genomförd i 1500-talets närkiska.

D. Övergång $i > e$ framför *rd*, *rs* och mellan *r* och *rk*: *heerdar* Ärlig skap. 568 m. fl., *Kerstens* Tänkeb. 137, *werke* Tänkeb. 195.

Möjligen föreligger samma övergång även framför *rv* i ordet *sperff*, som alltid har *e*, t. ex. *sperff* Wnd. 112 (2), Handb. (1529) 359, *sperfuor* Itt ochr. sendebr. 190. Så HESSELMAN Korta vok. s. 212. En alternativ uppfattning av denna form framställles av SÖDERBERG *U*-omljudet s. 41 och KOCK Ljudh. I s. 114. *Erffua* nu 'Järva' Krön. 271 B antager KOCK Ljudh. III s. 219 vara en kompromissform mellan **iarva* och **ervu*. Ordet heter i P. Swart Krön. och i fsv. *Yrffwa*. Växlingen *Järva*, *Yrva* återgår enligt NORRÉN Aschw. gr. § 100 på en böjning **Iarva*, obl. kasus **Iurvu*. HESSELMAN däremot ansätter i Korta vok. s. 214 en utgångsform *Irwa* med långt *i*. Härigenom förklaras emellertid ej *Erffua*. Om formen *Irwa*, som jag ej själv återfunnit, verkligen förekommer i fsv., har den väl därför haft kort vokal. Förmodligen sammanhänger ordet med isl. *jörfi* 'sand- eller grusbank', nor. dial. *jørvi*, *jærve*, *jerva* 'jordvall.

grushop', en betydelse som nära överensstämmer med traktens utseende. Utgångsformen är i så fall **erv-*, som vid *a*-brytning givit *iärv-*, vid *i*-omljud *irv-*, vilket sedan blivit dels *erv-*, dels *yrv-*, liksom *dirva* blivit dels *derva*, dels *dyrva*. Orsaken till att *y* ej blivit *ö* i *Yrffwa* är i så fall densamma som till att *y* kvarstår i *dyrffua*. Förhållandet mellan de brutna och omljudda formerna är dock ej klart, såvida man ej med NOREEN vill antaga sidoformer med *i*-omljud av mask. *n*-stammar. Se härom NOREEN Sv. landsm. I s. 696 not. 3, KARLSSON Arkiv I s. 388, NOREEN Aschw. gr. § 416, 6, Grundriss³ 4 s. 170 f. men å andra sidan KOCK Uml. u. Brech. s. 128.

På övriga *r*-förbindelser saknas säkra exempel. Egennamnen *Birgers* Tänkeb. 84, Lagk. 18, *Birger Jerls* Echteskap. 461 o. s. v., *Chirstin(e)* Krön. 320 B (3) kunna vara arkaistiska. Om *wirke* Ärlig skap. 553 se HESSELMAN Korta vok. s. 214 f.

E. Övergång *e* > *i* efter *r*: *bresten* Tänkeb. 66. Formen *brennande(s)* Closterl. 490, Post. (1528) 36 (= NT), 50, 174 (3), 175, Post. (1530) 178 (= 1537; NT: *brennādhe*) har uppkommit genom förväxling med det transitiva *brenna*. Om *brinna* för *brenna* se NOREEN Aschw. gr. § 550, 2. Om *screfft* se sid. 9.

F. Övergång *i* > *e* i andra ställningar: *bescopar* Echteskap. 468, Kpr. 321, *besper* Itt fögho sendebr. 335, *Epestel* Echteskap. 461, *jngefft* Spörsm. 230 G, *jngeffter* Spörsm. 252 G, *mesbruck* Itt ochr. sendebr. 176, *twest* Tänkeb. 48. För formen *bescop* antager KOCK alternativt en akcentuering med fortis på senare stavelsen. För förklaringen av denna form hos O. Petri är dock ett dylikt antagande obehövt. *Epestel* och *twest* utgöra säkra exempel på att i hans språk en dialektisk utveckling *i* > *e* framför *s* i långstaviga ord ägt rum. Härtill kommer, att övergången befordrats av att ordet *biscop* i satsen ofta var relativt obetonat i fraser som 'biscop₁Brask' o. dyl. Snarare torde *mesbruck* böra förklaras genom en dylik akcentuering¹. Formerna böra helt säkert sättas i samband med närkiska dialektegenheter. Jfr beträffande *twest* HESSELMAN Korta vok. s. 197.

Andra former, i vilka *e* motsvarar det nuvarande språkets *i* äro *guluect* Tänkeb. 141, som lånats med *e*-ljud, *slenter* Messan

¹ KOCK Ljudh. I s. 56.

(1531) 421, som förmodligen bör sättas i samband med ä. da. *slente*, *sneckare(s)* Tänkeb. 6, 8, *snedekeren* Tänkeb. 164 av da. *snedker*, *skennade* Krön. 206, som sannolikt sammanblandats med *skenda* 'förstöra'; jfr dock även ä. da. *skene*. Mot bruket i det nuvarande språket har lånordet *opphitningen* i Spörsm. 293 G.

e (< i): ä.

Fsv. *i* motsvaras ibland av *ä* mellan *w* och supradentalt *n*: *väner* Wnd. 35, *wäner* Post. (1528) 288, Krön. 227 B, 229 B, *owäner* Krön. 227 B, 230 B, *godhewän* Wnd. 22, *wänskap* Wnd. 47, *wänstra* Gudz ordh 535, *wänstre* Itt ochr. sendebr. 176.

Formerna *twäka* Spörsm. 306 G, 309, *twäkan* Spörsm. 230, 254, 278 G, Sacr. 385, *otwäkeliga* Spörsm. 297 G äro *a*-omljudda, under det att *twekan* Spörsm. 306 G återgår på fsv. *twikan*. NOREEN Aschw. gr. § 163, 1. *lädhoghe* Post. (1528) 261 är mnt. *led(d)ich*; jfr sid. 27.

i : y.

Labialiseringen av *i > y* framför *rv* är fullt genomförd i *dyrffuas* Clerekrijt 354, Post. (1528) 84, Krön. 250 B. Den förutsättes även av formen *dörffdes* Post. (1528) 138. Jfr HULTMAN Hälsingel. s. 28, КОК Ljudh. I s. 76. I följande ord är labialiseringen av sporadisk natur. Den förekommer mellan *b* och *r* i *Byrgers* Lagk. 16, 29, framför *b* i *Sybbe(s)* Krön. 32 (2), mellan *h* och *m* i *hymblomen* Wnd. 56, efter *m* i *mynne* Tänkeb. 44, *mynnattes tijdt* Tänkeb. 43, mellan *g* och *f* i *gyfftemåål* Krön. 133 (så i hskr.), framför *p* i *sypskap* Lagk. 12, mellan *sk* och *k* i *skyclelse* Itt ochr. sendebr. 167, *skyckat* Itt ochr. sendebr. 172, mellan *g* och *r* i *gyrugheten* Post. (1528) 278, *gyrugheet* Post. (1530) 176 = 1537), *gyrigheet* Tänkeb. 41, Post. (1537) 4 s. 1 (1530: *gijrigheet*). Om *y* i *gyrugheet* verkligen betecknar *y*-ljud och ej avser *ij*, kan i detta ord även det efter *r* följande *u* ha bidragit till labialiseringens genomförande. Samma utveckling föreligger möjligen i *Roskyld* Krön. 164 och i svagtonig stavelse i *Pylato* Post. (1528) 296 och *Tyberias* Post. (1530) 141 (= NT). *Lynköping* Krön. 229 B (hskr.) är väl snarast skrivfel för *Lijnköping* liksom *kystan* Tänkeb. 25 för *kijstan*; jfr *kijsto* Itt ochr. sendebr. 160. Även skrivningarna *tyttelen* Post. (1528) 197, *tyllydher* Post. (1537) 191 s. 2 äro väl av ortografisk natur.

Av annan natur är *y*-ljudet i *eenskylda* Sacr. 385, (*e*)*enskylt* Sacr. 385 (2), 386 o. s. v. av *skylder*. Jfr TAMM Et. ordb. *hysop* Wnd. 107, 108 återgår på lat. *hysopus*, *mirram* Post. (1530) 71, 72 m. fl. på ä. ty. *mirre*.

Fsv. *i*.

Långt *i*-ljud tecknas i sluten stavelse och i slutljud i regel med *ij*: *frij* Tänkeb. 5, *Hwij* Ärlig skap. 531, *bedrägerij* Ärlig skap. 531, *tiwffrij* Tänkeb. 32, *wij* Spörsm. 241, *Sij* Ärlig skap. 556 o. s. v.; *hijt* Tänkeb. 14, 22, *lijff* Tänkeb. 29, *forlijkt* Tänkeb. 27, *Aijt* Ärlig skap. 521, *lijck* Post. (1530) 60, *tijdh* Tänkeb. 1 o. s. v. Dock förekommer framför allt i sluten stavelse även skrivningen *i* särskilt i Tänkeb., t. ex. *forrädri* 22, *liff* 12, *forlikte* 15, *forlikning* 22, *skrin* 13 (2), *win* 4 m. fl. I Ärlig skap. äro dock dylika skrivningar sällsynta. Endast följande exempel ha antecknats: *förlikning* 516, *förlikningesman* 572, *twiffla* 525, 532 (2). *twifflandes* 532, *Wisheet* 527. Jfr *förlika*, *twiffuel*. I övriga urkunder är förhållandet ungefär detsamma som i Ärlig skap.

I öppen stavelse råder växling mellan *i* och *ij*. Ärlig skap.: *begripa* 521, *bewisa* 527, *liten* 577, *rike* 577 o. s. v. ~ *lijffuet* 518, *tijdhen* 519, *lijke* 562, *wijse* 569, *bewijsa* 558, 561, *prijsat* 563, *pjno* 570, 573 o. s. v.

Utom denna rent ortografiska växling mellan *i* och *ij* finnes det även en ljudhistoriskt motiverad växling mellan dessa tecken i possessiva pronomina *min*, *tin*, *sin*, i det att mask. sing. skrives *min*, *tin*, *sin*, fem. sing. och neutr. plur. däremot *mijn*, *tijn*, *sijn*. I Tänkeb. finnes denna växling ej. Formerna *myn*, *syn*, *sijn* användas här även i mask., t. ex. *myn herres naad* 24, *syn broder* 28, *sijn gyllene* 40 (2) o. s. v. I Ärlig skap. däremot är växlingen fullt genomförd, t. ex. *sin son* 558, *sin gong* 563, *tin fotapall* 566, *min Herra* 566, *tin nästa* 576 o. s. v. men *Tijn helsa* 562, *sijn barn* 552, 556, *sijn Creatur* 530, *sijn namn* 523, *tijn barn* 542, *sijn persone* 573, *sijn werk* 561 o. s. v. De enda undantagen äro å ena sidan *sijn* ... *wilia* 563, å andra sidan *sin vpstondelse* 577, *j sin motto* 528. Med *ij* träffas även *sijns Mandz* 532, *tijns anletes* 544, *tijns lijffz frucht* 566 men också *sins wilijs* 558, 560, *sins Sons* 560. — Regeln iakttages någorlunda konsekvent i Krön. och Tob. Com.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna iakttages regeln mera allmänt först från och med 1529. I de tidigare urkunderna träffas endast sporadiska exempel med *ij*. Closterl.: *sijn ordh* 509; Gudz ordh: *mijn scriffuelse* 527, *mijn ordh* 544 (3); Post. (1528) s. 1—180: *t(h)ijn hand* 77 (2), *mijn modher* 78, *mijn fåår* 99, *mijn ordh* 179 (2); Sacr.: *mijn mening* 400, *mijn ordh* 436. — Från och med 1529 äro formerna med *ij* något vanligare: Ingong (1529): *sijn creatur* 386; Handb. (1529): *mijn ... been* 354, *Mijn fåår* 348, *mijn welmacht* 334, *mijn åminnelse* 342, *sijn barnabarn* 329, *sijn knää* 336, *j sijn motto* 317. I Post. (1530) äro formerna med *ij* i fem. och neutr. plur. ungefär lika vanliga eller kanske något vanligare än de med *i*, och i Messan (1531) är regeln nästan fullt genomförd. Proportionen är här o. 18 *ij* ~ 5 *i*. Jfr SAOB art. *din*.

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna iakttages regeln konsekvent. I de under dessa år utkomna nya upplagorna av äldre arbeten utbytes dessas *i* ofta mot *ij*, t. ex. *sijn ... barn* Ingong (1538) B 4 s. 2 gentemot *sin ... barn* i uppl. 1529; *tijn scrifftemål* Handb. (1537) D s. 2 (1529: *thin*) o. s. v.

Orsaken till växlingen är givetvis den, att *i* var kort i mask. framför ursprungligt *nn* men långt i fem. och neutr. plur. Skillnaden kan ännu iakttagas på skilda håll i sveadialekterna, t. ex. Roslagen¹. I Närke böjes pronomenet mask. *dinn*, fem. *dī*. BORGSTRÖM Sv. landsm. 1914, h. 4 s. 18.

i : e.

I starktonig stavelse kvarstår *i*. Endast i stavelser, vilkas fortis eller semifortis nedsjunkit till infortis, har *i* övergått till *e*².

Övergång *i > e* föreligger i *belete* Ärlig skap. 517, *emellen* Ärlig skap. 521, *emoot* Ärlig skap. 539, *Lekamen* Ärlig skap. 520, *lekamlig* dårs. 520, *hendrene* Itt ochr. sendebr. 170. De enda undantagen härifrån äro *imellen* Post. (1537) 203 s. 1, *likamen* Itt ochr. sendebr. 177, *likam(b)liga* Sacr. 417, Post. (1528) 64, 69, *likammelighit* Itt ochr. sendebr. 198, *Likamsens* Wnd. 42. Exempelen äro förmodligen tillfälliga arkaismer. Detta är väl även fallet med *Helge Likamegrend* i Tänkeb. 216 och *Helgelikame gård* Tänkeb. 119. Sid. 260 skrives namnet *Helgelecamegrend*.

¹ HESSELMAN Korta vok. s. 198.

² KOCK Ljudh. I s. 54 ff.

Nästan uteslutande *i* hava däremot *bijstår* Post. (1528) 73, *bijstond* Post. (1537) 55 s. 1, *bistondigh* dars. 26 s. 2, *bittidha* dars. 33 s. 1, *j bland* Ärlig skap. 546, *j gen* dars. 546, *j genom* dars. 547, *likawell* Itt ochr. sendebr. 157. Undantag härifrån utgöra blott i Wnd.: *lekawäl* 36, 41, 54, 68, 83, 94, 108, *lekawel* 79, 89, 105, *lekaue* 75, *dochlekawäl* 48, i Post. (1528): *lekowel* 43, *egenom* 137 (2), 200, 205, samt i Krön.: *betijdha* 217 B. Förmodligen föreligger även övergång *i* > *e* i *bestond* Krön. 71, 218, 243, Songer 541, Post. (1530) 84, 229, 278, *bestondig* Post. (1530) 86. Det är dock ofta svårt att avgöra, om *bestond* uppkommit av äldre *bijstond* eller är det tyska lånordet *bestond*.

Ordet *helwete* har i regel *e* i penultima, t. ex. Ärlig skap. 554 (3). I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna träffas dock ej så sällan *helwite*. Wnd.: *helwitis* 40, 95, 96, *helwite* 96 (3), 97; Itt ochr. sendebr.: *helwite* 199 (2); Spörsm.: *heluite* 302; Closterl.: *heluitit* 498 (2); Gudz ordh.: *heluites* 555; Sacr.: *heluite* 431, *heluitis* 430, *helwitit* 430, *heluites* 391; Post. (1528): *helwite* 33, 77, 176 m. fl. Exempel träffas även i Handb. (1529) och Post. (1530), från vilken senare urkund de övertagits i upplagan 1537. Som propr. träffas ordet även i Tänkeb.: *Helwiti* 237, *Heluitit* 114, *Helwites gatuna* 246, *Helwitestorp* 249.

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna förekommer det endast i Post. (1537) samt Pred.: *helwiti* 500, *heluiti* 500. De i Handb. (1529) förekommande *heluite* 348, *heluitit* 348 och *heluites* 361 hava i de senare upplagorna utbyts mot former med *e*.

Skrivningen med *i* kan avspegla ett verkligt uttal, som ännu kvarlever exempelvis i Uppland och under vissa förhållanden även i riksspråket. *I*-ljudet har bevarats vid uttal med semifortis på andra stavelsen. Även ultimas *i* torde i någon mån ha bidragit till bevarandet av penultimas *i*. Jfr NORÉN Vårt spr. III s. 176.

Samma utveckling antar Kock för *leffdaghar* Post. (1528) 178, *leffsdagha* dars. 140, *lenn clädhe* Post. (1530) 26 (2), 28 (2). Formerna återfinnas i uppl. 1537. Det förra kan dock även bero på anslutning till *leffua*, och det senare har snarare övertagits med *e*-ljud från mnt.; jfr mnt. *lennewant*, *lentwant*. Postillans former härstamma för övrigt från NT.

¹ Ljudh. I s. 56 ff.

Ordet *sidher* (adv.) har i regel *i*, t. ex. Closterl. 496, Post. (1530) 251 m. fl.; *sed(h)er* träffas endast Gudz ordh 547, Post. (1528) 10, 125. Ordet har lånats dels med *i*, dels med *e*; jfr mnt. *sider*, *seder*.

Lånad är även formen *pelegrims re(e)so(r)* Spörsm. 272, Gudz ordh 557, Krön. 116, *pelagrims resor* Gudz ordh 557 o. s. v.; jfr mnt. *pelegrim*; *papeer* Spörsm. 291 G är likaledes lånat med *e*-ljud; jfr mlat. *papericius*. Kock Ljudh. I s. 97. Om *Fresar* Krön. 27 se MUCH Beiträge XVII s. 150, SIEBS i Grundriss² I s. 1153. Formen är lånad. Oklart är *himmelrekis* Spörsm. 291 G.

i : y.

Det är svårt att avgöra, i vilka fall en verklig övergång *ij > y* ägt rum, då *y* även kan vara tecken för *ij*. Detta torde med säkerhet vara fallet i ord som *alltydh* Post. (1537) 44 s. 2, *party* Closterl. 479 (2), 482 (2) m. fl., *sy* Handb. (1529) 333 (1537: *si*), *sy* (pres. konj.) Spörsm. 259, *Tydhrics* Krön. 21, *Tytum* Spörsm. 238, *syn* Tänkeb. 42, *syne* Tänkeb. 26 (2) och förmodligen även *kystan* Tänkeb. 25 o. s. v. Om *y* står onedelbart bredvid labiala eller labialiserade konsonanter, kan man däremot misstänka, att *y* verkligen avser *y*-ljud. Detta är fallet efter *m* i *mylor* Lagk. 19; *myn* Tänkeb. 24 m. fl. torde dock böra bedömas som *syn* i samma urkund; framför *m* i *tymeligha* Handb. (1529) 332 (1537: *timeligha*); *Symon* Tänkeb. 16, 28, 31 m. fl. är väl snarast likartat med *syn*, *myn*; efter *w* i *wy* Post. (1537) 2 s. 1, 2 s. 2 (2), 3 s. 1, framför *w* i *Sywardh*¹ Krön. 29 (3), *Sywardz* Krön. 29, 35, mellan *w* och *ffu* i *twyffuelactigheet* Saligh. 489, mellan *l* och *ff(u)* i *blyffua* Post. (1537) 3 s. 2, *lyffaktogh* Wnd. 67. Mera osäkra äro *lykaue* Post. (1537) 18 s. 2, *flyteligha* dars. på titelbladet.

Tvärtom har adj. *styv* hos O. Petri i regel formen *stijff* (mnt. *stīf*), t. ex. *stijff* Post. (1530) 133 (= 1537), Krön. 309 B, *stijffua* Eeder 13, *stijffue* Itt ochr. sendebr. 168. Endast Post. (1528) 42 träffas den labialiserade formen *styffwe*. Skrivningen *trij* för *try* i neutr., som träffas några gånger i Krön., t. ex. 82 B, 166 B, 179, 180 B m. fl., kan vara den gamla maskulinformen men är väl snarast av rent ortografisk art.

¹ Utvecklingen kan dock även ha varit *Sigvardher > Sygvardher > Sywardh*. Kock Arkiv XXXII s. 179 f.

Fsv. *ȳ*.

Fsv. *ȳ* kvarstår utom i följande fall.

y : *i*.

Övergång *y* > *i* föreligger endast i orden: *mindugt* Post. (1528) 166, *richte* Post. (1537) 6 s. 2, *Risseland* Lagk. 20, *skilloger* Tänkeb. 54, *vpliffte* Wnd. 112, *sticket* Wnd. 33, Post. (1537) 34 s. 2, *stirkiaren* dars. 108 s. 1, *Kindersmesso* Krön. 178, *Kindermesso* Krön. 285 B, 295 B, 307 B, 310 B, 317 B (2). Formerna med *i* äro sålunda nästan inskränkta till Krön. stil B. För övrigt heter ordet *kyndersmessa* (se sid. 50). Även i ortnamnet *Tillinge* Krön. 140 har *y* övergått till *i*. Endast *y* ha däremot *dryck*, t. ex. *Ärlig skap*. 525 (2), 546, 553, *dryckekaret* Post. (1530) 464, *dryckis peningar* Lagk. 15, *watusychtigh* Post. (1530) 322, *watusychtugha* dars. 322 av ty. -*süchtig*. Undantag utgör endast *drick* Ingong (1529) 375 (1538: *dryck*) med *i* från *dricka*.

Även i några lånord träffas ibland *i* för *y*, beroende på att ordet lånats dels med *y*, dels med *i*. Detta är fallet med *Ciprianus* Wnd. 33 och *martires* Wnd. 45, Itt ochr. sendebr. 169, *martirelse* Post. (1528) 172 gentemot *martyres* Itt ochr. sendebr. 169 (2), 196, 202 m. fl.; jfr lat. *martyr*, ffris., fsachs., feng. *martir*; *martiler* Sacr. 428, *martileres* Itt fögho sendebr. 335, *martilera* Post. (1528) 277 hava lånats från ä. ty. *martiler*; *martylers* Itt ochr. sendebr. 211 (2) beror möjligen på anslutning till *martyr*. Även ordet *synagogor* (Pred. 479) har ibland *i*, t. ex. *sinagoganar* Post. (1528) 161, av ä. ty. *sinagōgē*; *tiran* Post. (1528) 41 återgår på ä. ty. *tiranne*; *sinodus* Echteskap. 457 återgår på främmande förebild; jfr ags. *sinop*, *synop*. Detta är sannolikt fallet även med *Egipti* Spörsm. 278 G, Post. (1537) 21 s. 2, *Egipten* dars. 24 s. 1.

y : *ö*.

1. Övergång *y* > *ö* framför kakuminalt *l*.

a. framför enkel konsonant: *döl* (av *dölia*) Post. (1528) 289, *fördööl* dars. 201, *fööl* Post. (1530) 16.

b. framför *l̥* (av *l̥*, *lgh̥*): *dölia sich* Post. (1528) 289, *fördölia* Tob. Com. F 3 s. 2, *hölia* Saligh. 510, *bölionar* Post. (1528) 33, *bölior* Post. (1530) 94, *dödhdölia*¹ Post. (1528) 251, *dödhdölior*

¹ Se RYDQVIST SSL VI s. 83, KOCK Tidskr. f. filol. NR VII s. 309 f.

därs. 252, *fölia*, *fölgie* Krön. 48, *fölyet* Tänkeb. 36, *aff skölias* Wnd. 107.

c. framför *l* + konsonant: *köld* Itt ochr. sendebr. 203, Ärlig skap. 525 (2), *stöld* Post. (1528) 307, Post. (1530) 207, *mölnare* Tänkeb. 31, 222, 254, *mölner* därs. 36. Detta senare ord kan dock även hava lånats med *ö*-ljud. Кокк Arkiv IX s. 84, Ljudh. I s. 471. Arkaistiskt är *Ingrid Ylffwa* Krön. 71 m. fl.

2. Övergång *y* > *ö* framför supradentalt *n*.

a. framför enkel konsonant: *dön* Post. (1530) 227, *jordönen* Post. (1528) 26, *tordön* Krön. 117, *manköön* Krön. 14, *mankönet* Ärlig skap. 563 (2), (*j*) *sköön* Itt ochr. sendebr. 195, Songer 553, *sköna vppå* Kpr. 327, *oskönsamheet* Post. (1530) 257, *spönan* Post. (1528) 282, *spönar* Post. (1530) 136 (= 1537; NT: *spenar*); söner pl. av *son* kan ha uppkommit genom *i*-omljud på *o*.

b. framför *nj*: *Bröniolff* Tänkeb. 136 (2), *Bröniolfz* därs. 136, *sönia* Tänkeb. 239, *sönyer* Wnd. 55. Däremot skrives i Krön. biskop Bryniolfs av Skara namn *Bryniolff(z)* 96 (2), 117, en form som tydligen är arkaistisk.

3. Övergång *y* > *ö* framför *r*.

a. framför enkelt *r*: *döör* (fsv. *dyrr*) Tänkeb. 12, Itt ochr. sendebr. 187, *Förett* (av **Fyrwe*¹) Krön. 246 B, *smör* (av *smöria*) Post. (1530) 119.

b. framför *ri* (av *ri*, *rghj*): *smöria* Post. (1528) 5, *smöriel-sen* Handb. (1529) 366, *bespörie* Tänkeb. 43, *spöriandes* Krön. 186, *Örian* Krön. 225 B, *Örianson* därs. 333 B, *söria* Post. (1528) 112, 116, *försöria* Krön. 160, *sörielig* Post. (1530) 162, 166, *Törielson* se sid. 46.

c. framför *rd*: *y* kvarstår dock i regel efter *b*, ofta efter *w*.

Efter *b*: *byrd(h)* Tänkeb. 242 br., Krön. 10 (2), 16, 21, 24, 28 m. fl. (ytterst vanligt), Itt ochr. sendebr. 175, Post. (1530) 12, Lagk. 28 *byrdenne* Lagk. 29 (2), *barnsbyrden* Ärlig skap. 543, *jernbyrdena* Krön. 77, *vpbyrdh* Krön. 207, *vpbyrd* Clerekrijt 363, 365, Sacr. 388 *witnesbyrd(h)* Tänkeb. 215, Ärlig skap. 556 (2), 568 o. s. v. (ytterst vanligt), *byrda* (subst.) Post. (1530) 100 (= 1537;

¹ NOREEN Vårt spr. III s. 219.

NT: *bördha*), Messan (1531) 421, Wnd. 102, *byrde* Wnd. 41, 45, *byrdo* Clerekrijt 360 (3), 362, Post. (1528) 23, *byrdho* Wnd. 106, *byrdor* Post. (1528) 207, *byrda* (v.) Tänkeb. 186, 228, *byrdat* Lagk. 30 (2), *byrdeman* Tänkeb. 153, *byrdamän* Lagk. 29, 30, *byrdamen* Lagk. 30, *byrdig* Tänkeb. 173, *welbyrdig(e)* Tänkeb. 236, 268, *inbyrdes* Krön. 28 (2), 34 (2), 66 m. fl. (vanligt), *vthbyrdes* Lagk. 29.

Undantag träffas dock, t. ex. *bördh* Krön. 130 B (men *byrd* 56 B, 125 B m. fl.), *barnbörd* Post. (1530) 378 (= 1537), *witnesbörd* Post. (1530) 87 (= 1537), varest formen övertagits från NT, som på motsvarande ställe har *witnesbördh*, *börda* Post. (1530) 103 (= 1537), 104 (= 1537), Messan (1535) F 2 s. 1, *bördo* Ärlig skap. 547, *welbördig(h)* Tänkeb. 7, 8, 31, Itt ochr. sendebr. 153, *bördigh* Krön. 327 B, *jnbördes* Handb. (1529) 357 (1533, 1537: *inbyrdes* G 2 s. 2), Ingong (1529) 381 (1538: *inbördes* B. 4 s. 2), Post. (1530) 19, 283, *inbördes* Post. (1530) 301, 346 (2) m. fl. (5), Saligh. 506, 510 (3). Den äldre upplagans former bibehållas i Post. (1537).

Efter *w*: *wörda* Eeder 7, 18, *wördade* Ärlig skap. 528 o. s. v., *wördhning* Itt ochr. sendebr. 209, Krön. 22 o. s. v., *sielffwördingar* Eeder 18, *wanwörde* Eeder 19 (2).

Formerna *wörda*, *wördning* äro talrika. De enda undantagen äro: *wyrdar* Songer 526, *wyrdes* dars. 540, *wyrda* Sacr. 377, *wyrd(h)ning(en)* Spörsm. 266 G (2), 284 G, Post. (1528) 73, 273, Sacr. 413 (2), Post. (1530) 76, 85, 432, 468, Krön. 205, *wyrdning* Post. (1530) 311, *wyrning* Spörsm. 306 G. Formerna i Post. (1537) överensstämma med den äldre upplagans.

Efter andra konsonanter än *b*, *w*: *mörda* Krön. 319 B, Post. (1528) 208, *mördt* Tänkeb. 218, *mördhare* Itt ochr. sendebr. 217, Krön. 331 B, *siälamördare* Ehteskap. 463, *nörre* Tänkeb. 176 br. (2), Krön. 77, 131 m. fl. (se sid. 126 f.), *skörda tidhen* Post. (1530) 96 (= NT), *Skördotijdhen* dars. 98, *skördesmannommen* dars. 96 (= NT), *Skördemennena* dars. 98.

Uppenbart är, att de labiala ljuden *b*, *w* fördröjt övergången *y* > *ö*. Kocks antagande, att *y* i vissa dialekter tidigt förlängts framför *rd*, förklarar ej, varför det kvarstår endast efter *b*, *w*. Oklart är dock, varför den bilabiala nasalen *m* ej haft samma verkan.

d. framför *rt* står i regel *ö*: *örter* Ärlig skap. 517, 518 (2), 544, 545, *Örter* dars. 525, *örtegården* Post. (1530) 162 (= 1537); *y* kvarstår endast i *yrtagårdhen* Wnd. 91, *yrtä gården* Post. (1528) 114, *vmstyrta* Songer 537.

I alla *y*-formerna följes *rt* av sonant, varför det är möjligt, att övergången hindrats genom förlängning av vokalen åtminstone i framljud ¹. I så fall skulle *ö* i *örter*, *örtegård* ha överförts från sing. Intet exempel är dock bevisande; *yrtagård* är nämligen på båda ställena benämning på Getsemane, varför det kan vara arkaistiskt. Formerna *yrtagård*, *yrter* förekomma dock även i profan litteratur, t. ex. Var. rer. och ännu så sent som hos B. Olai, varför en uttalsform *ȳrter* ej är utesluten. Ordet *vmstyrta* står i en parabelpsalm och kan hava direkt övertagits från Psaltaren eller ha ånyo påverkats av ty. *stürzen* ². Ordet *störta* har för övrigt hos O. Petri alltid *ö*, t. ex. *störte* Ärlig skap. 540, Krön. 32. Formen *störta* kan vara lånad med *ö*-ljud. CLARA HOLST Arkiv XVIII s. 222.

e. framför *rk* kvarstår fsv. *ȳ*, under det att fsv. *ȳ* övergått till *ö* i inljud.

Fsv. *ȳ*: *dyrka* Itt ochr. sendebr. 206, 209 (2) o. s. v., *dyrkan* dars. 211, 215, *dyrkian* dars. 206, *dyrkilse* dars. 206, *affgudha dyrkare* Post. (1530) 428, *fyrcken* Tänkeb. 35, *fyrcker* dars. 42.

Fsv. *ȳ*: *Börclinge* Tänkeb. 191, *mörka* Itt ochr. sendebr. 161. 185, *förmörkrat* dars. 160, *körkiona* Tänkeb. 32, *körkione* dars. 22, *domkörkies* dars. 80; *törka* (se sid. 128) kan ha uppkommit av äldre *thyrka*, men *ö* kan även hava uppkommit genom *i*-omljud på *o*.

Undantag utgör *Byrköö* Krön. 36, 37 (2), 42 (3) m. fl., som är arkaistiskt. Ordet står som benämning på Birka. Möjligen är ock labialiseringen av *i* till *y* senare än övergången *y* > *ö*. Ordet *kyrkia* har i regel *y*, t. ex. *kyrkia* Krön. 64, *kyrkio* dars. 64, 82, *kyrkiegarden* Tänkeb. 28, 31 o. s. v. Liksom i våra dagar torde dock denna form huvudsakligen vara inskränkt till skriftspråket och det därav beroende mera högtidliga talspråket, under det att vardagsformen var *körkia* ³. Kocks ⁴ åsikt, att *y* skulle härstamma från trakter, i vilka *i* blivit *y* först efter övergången *y* > *ö*, vinner ej stöd i det moderna dialektmaterialet, då inga dialekter med kvarstående *y* i detta ord äro kända.

Mot ovanstående regel står nästan alltid *y* i *styrkia*, t. ex. Post. (1528): *styrke* 42, *styrkes* 6, *styrkie* 44, *styrkio* 21, 41, *styrkelse* 43, *forstyrkelse* 42, *Styrkiaren* 172. Endast i följande fall

¹ Jfr Kock Arkiv IX s. 236, Ljudh. I s. 458.

² Kock Ljudh. I s. 458.

³ Jfr Kock Arkiv IX s. 239, HESSELMAN Korta vok. s. 216.

⁴ Arkiv IX s. 239, Ljudh. I s. 458.

träffas *ö*: *störkia* Pred. 495, Post. (1528) 165, *störkias* Wnd. 91, *vij stärke* Post. (1528) 299, Messan (1535) E 4 s. 2, *förstörkier* Wnd. 50, *forstörkt* Post. (1528) 155, *störkilse* Sacr. 398. Orsaken till *y*-ljudets kvarstående i detta ord (liksom i *yrke*, *yrkia*, där *y* står i framljud) vill Kock finna i en tidig förlängning av rotvokalen framför *rk* + sonant. Därvid fordrar dock *ö*-ljudet i *körka* en specialförklaring, som i så fall skulle vara den, att ordet ånyo påverkats av det främmande ordet (Arkiv IX s. 240). Men även bortsett härifrån har WIGFORSS i SHF s. 313 f. mot denna förlängningsteori riktat en del vägande invändningar, som göra den rätt osannolik. Kocks åsikt har ej heller godtagits av HESSELMAN, som i stället tänker sig, att *styrkia* egentligen endast är en skriftspråksform, som utträngt den ljudlagsenliga formen ej endast i det bildade talspråket utan även i dialekterna. Detta antagande blir dock högst osannolikt inför det faktum, att även de skånska dialekterna visa alldeles samma motsättning som de mellansvenska mellan å ena sidan *mörk*, *körka*, å andra sidan *styrka*, och dessa ha naturligtvis stått utom räckhåll för de svenska skriftspråksformerna. Om de skånska formerna se WIGFORSS SHF s. 313 f. Den enda utvägen att förklara denna motsättning ser jag i att i anslutning till WIGFORSS ansätta en utgångsform med långt *ȳ*. Ett sådant antagande skulle tillfredsställande förklara den genomgående överensstämmelsen i vokalisationen med de långvokaliska *dyrka*, *dyrk*, *fyrk* liksom även den brutna vokalen i *diörk*, *fiörk*, *stiörka*, *fiörti* i vissa Upplandsmål. Annorlunda om *stiörka* HESSELMAN Korta vok. s. 208.

Isl. *styrkr*, *styrkia* fattas i allmänhet som avljudsform till isl. *starker*, fsv. *starker*, da. *sterk*. Det gäller sålunda att för *styrkia* finna en ny orientering. En sådan erbjuder sig i följande ordgrupp: fsv. *stūr* 'stor', fsv. *styras* 'yvas, högmodas', isl. *stúra* 'dysterhet', nsv. *stūra* 'stirra', fht. *stūri* 'stark, ståtlig', lt. *stūr* 'stor, stark' m. m., vilka återgå på en rot *st(h)ū-* 'vara styv'¹. Huruvida båda parallellformerna förefunnits i svenskan, vågar jag ej avgöra. Former som *störkia*, *störkte* kunna givetvis häröra från dialekter med tidig förkortning av rotvokalen alldeles som *dörkia*, *dörkirska* o. dyl. Som i viss mån parallell till motsättningen *stark*, *styrka*, *styrka* kan anföras *kall*, *köld*, *kyla*.

¹ Jfr PERSSON Indog. Wortf. s. 714.

f. framför *rn*: *hörnhuset* Tänkeb. 21 m. fl., *gatuhörnen* Post. (1530) 452 m. fl., *törne* Ärlig skap. 545, 551, 552, 554, *törnig* Post. (1528) 92, *törnebuskan* Post. (1530) 282, *törnogesta* Post. (1528) 243, *törnafulla* Ärlig skap. 551. Genom analogi har *o* även överförts till *törn* Ärlig skap. 544, 553, 554. Кокк Ljudh. II s. 130.

g. framför *rr*, *rs*: *förre än* Tänkeb. 152, *först* (se sid. 90), *spörsmål* Tänkeb. 40, *spörsmål* Ärlig skap. 532, *törster* Handb. (1529) 339, *Börstele* Tänkeb. 58. Undantag: *Byrstel sokn* Tänkeb. 150, varest *y* föregås av *b*.

h. framför *rg*, *rv*: *Törgils* Krön. 97 (2), *Törgilson* Tänkeb. 129, 174, *Törielson* Tänkeb. 249, *sörgde* Krön. 55, 55 B, 58 m. fl., *dörffdes* Post. (1528) 138; om *-törfft* se sid. 129. Undantag äro *Byrgers* Lagk. 16, 19, som kan vara en arkaistisk skrivning eller hava uppkommit därigenom, att *i* labialiserats till *y* först efter övergången *y* > *ö*, samt *Tyrgels* Krön. 103, 108, *Tyrgils* Krön. 101, 102 m. fl., som direkt upptagits från fornspråket. På alla ställena avses marsken Torgils Knutsson. Formen *Törgils* kan möjligen hava uppkommit genom *i*-omljud på *o*. — I ordet *dyrffua* är *y* regel, t. ex. *dyrffuas* Clerekrijt 354, Post. (1528) 84, Krön. 250 B, *dyrffdes* Post. (1530) 186 (= 1537 o. NT). Såvida ej formen är arkaistisk, kan utvecklingen *dirvas* > *dyrvas* i vissa trakter ha inträffat först efter övergången *y* > *ö*. Jfr HESSELMAN Korta vok. s. 215, NOREEN Vårt spr. III s. 225. — Om *Törbiörn* se sid. 132.

4. Övergång *y* > *ö* framför spiranterna *dh*, *gh*, *ffu* utom i ursprungligen kortstaviga ord, då följande stavelse innehåller *i* (på *u* finnas ej exempel).

a. framför enkel konsonant: *söder* Tänkeb. 181, *Södhermannom* Krön. 125 B m. fl., *till sköffuels* Krön. 173, *til sköuels* dars. 246 B.

b. framför *dh*, *gh*, *ff* + *l*, *r*: *södre* Tänkeb. 23, 36, 41 m. fl., *böghlone* Krön. 58, *tröghlare* Itt ochr. sendebr. 205, *sköffla* Krön. 263 B. — Formen *böghlone* kan återgå på äldre **byghlone* med *y* från **byghil*, isl. *bygill*. Den kan dock även hava lånats med *ö*-ljud¹.

c. mellan *r* och *ghd*: *frögd* Spörsm. 244 o. s. v., *frögda* Post. (1530) 17 m. fl., *helbröghda* Wnd. 83, 101, Krön. 101. — Först HESSELMAN Korta vok. s. 180 och efter honom NOREEN Vårt spr. III s. 226 sätta övergången *y* > *ö* i ovanstående ord i sam-

¹ LINDGREN Sv. landsm. XII, 1 s. 98, TAMM Et. ordb., NOREEN Vårt spr. III s. 211 f., TORP Nynor. et. ordb.

band med det föregående *r*-ljudet. I anslutning till Kock¹ antaga dock båda, att *ö*-ljudet i *fröghd* delvis stadgats genom förnyad påverkan från ty. *freude*, enligt NOREEN även nederl. *vreugde*. Det är väl antagligt, att ordet erhållit sin nuvarande ljudgestalt genom inverkan från tyskan. Men även oberoende härav är dock *fröjd* den form, man har rätt att vänta i svenskan — trots *blygd*, *dygd*, *bygd* och det av *brygga* påverkade *brygd*. Gentemot dessa står nämligen *helbröghda*. Utvecklingen torde ha varit denna. Efter *r* övergick *y* > *ö* framför spiranten *gh* tidigare än i övriga ord med ljudförbindelsen *ghd*, varefter *ghd* blev *jd* liksom i *höjd* < *höghdh*. Under tiden övergick i *dyghd* *gh* till *g*, varigenom övergången *y* > *ö* förhindrades.

d. framför *ghn* kvarstår *y* utom alternativt i ordet *lögn*: *lygn* Wnd. 9, 10, 22, 104, *lygnen* Wnd. 10, 33, *lygnena* Wnd. 8, *lygnactughe* dars. 8. I alla andra urkunder än Wnd. har detta ord *ö*: *lögn* Ärlig skap. 531, Krön. 242 B m. fl., *lögnare* Ärlig skap. 533, *löngnachtig* Ärlig skap. 575. Orsaken till att *y* kvarstår framför *ghn* är givetvis den, att *ghn* tidigt övergått till *ngn*. I ordet *lögn* kvarstod emellertid alternativt *ghn* genom inverkan från *liugha*. Kock Arkiv IX s. 76 f.

e. framför *dhj*: *rödhia* Post. (1530) 29. 34 (2), 35 m. fl., *stödie* Messan (1535) E 4 s. 2, *stödiandes* Krön. 327 B.

f. framför enkel konsonant kvarstår *y*, då i följer i nästa stavelse: *tygilen* Post. (1528) 218. Ordet torde motsvara isl. *tygill*².

5. Övergång *y* > *ö* framför *ss*: *löss* Krön. 25. Övergången uteblir i följande ord: *kyssa* Spörsn. 270, *Pryss* Tänkeb. 24, *Ryssar* Krön. 77, *Rysseland* Tänkeb. 22 (2) m. fl. Övergången *y* > *ö* ådagalägges otvetydigt av formen *löss*, varför *y*-ljudet i *kyss*, *pryss*, *ryss* måste bero på särskilda omständigheter. Enligt Kock Arkiv IX s. 80 har övergången i *kyssa* hindrats av det föregående *k*-ljudet och genom inverkan från ändelsens *i*-ljud i former som *kyssir*. Samma antagande beträffande de palatala ljudens inverkan gör REITAN³ för förklaring av formerna *kyss*

¹ Arkiv IX s. 69.

² Så HESSELMAN Korta vok. s. 108 med not 3. Annorlunda Kock Arkiv IX s. 70, Ljudh. I s. 465.

³ REITAN Aalens maalføre s. 21.

och *jyss* i Aalensmålet. *Pryss* är lånord och har ursprungligen långt *y*. För övrigt skrives det även med *tz*, t. ex. *Prytzer* Krön. 68, *Prytzen* dars. 76. Även *ryss* (fsv. *ryz*) har långt *y*, varpå ursprungligen följt *ts*. Kock Arkiv IX s. 71.

HESSELMAN vill för sveadialekternas del inskränka övergången *y* > *ö* framför *ss* till Närke. Från närkesurkunder, framför allt Bib. 1541, skulle hithörande *ö*-former ha inkommit i riksspråket. De former, som enligt honom tala mot en övergång *y* > *ö* framför *ss* äro *kryssa*, *kryssväg*, *krysse* 'en sorts spjäll', *krysse* 'svag stackare', *kyss*, *kyssa*, (*kol*-)*ryss*. Av dessa äro *kyss*, *kyssa* ovan förklarade. Ord, som tala mot en dylik inverkan från föregående palatalt *k*, finnas ej. Av annan natur äro givetvis *köld*, *kön*, *körtel*, *körvel*. *kryssa* och *kryssväg* äro som bekant lånord, som för övrigt tidigare haft långt *ü* + *ts* (jfr lt. *krüütz*, *krüüs*). Till grund för såväl *krysse* 'ett slags spjäll' som *krysse* 'svag stackare' ligger förmodligen även samma ord; jfr TORP Nynor. et. ordb. art. *kryss*. Återstår sålunda endast (*kol*-)*ryss*. Även detta är emellertid osäkert. Det har nämligen *y*-ljud även i dialekter med otvetydig övergång *y* > *ö* framför *ss*, t. ex. i Småland. Det heter här *köss* men *ryss*. Ordet har sannolikt ursprungligen haft långt *y*. Det sammanhänger förmodligen med nor. dial. *rūsa* 'vidjefletning til at velte hø i', 'fiskeruse', *rýsa* 'fiskeruse'. Slutligen anföras, men endast från Dalarna, *tysse*, *lintysse* 'linkärve', som sålunda ej tillhöra de dialekter, som varit av betydelse för riksspråkets daning.

6. framför *st*: *ȳ* kvarstår i regel utom efter *r*: *Oluff dyster* Tänkeb. 216, *lysta* Ärlig skap. 551, *lyste* Krön. 280 B, *lyster* Itt fögho sendebr. 345, 350, Post. (1528) 252, *syster* Tänkeb. 32, 37 m. fl., *systerson* Tänkeb. 13. — Undantag utgör *löste(r)* Itt ochr. sendebr. 158, Spörsm. 279, Closterl. 485, Sacr. 406, Post. (1528) 107, Eeder 8, 16, 19, Krön. 173, 193, Post. (1530) 351 (= 1537). *Lösta* är en närkisk dialektform. HESSELMAN Korta vok. s. 196 f.

Efter *r* växla *y* och *ö* i ordet *bröst*: *bryst(et)* Kpr. 320, Handb. (1529) 318 (2), 321, Post. (1530) 295, 296, Krön. 50 B, *bryste* Son-ger 528, *brystarff* Lagk. 24, *brystarffuar* Krön. 71, *Brystarffuet* Lagk. 25. Formerna i Handb. och Post. (1530) återfinnas i uppl.

1537. Formen med *ö* förekommer: *tröst* : *bröst* Songer 537, *bröst* : *tröst* Tob. Com. D 2 s. 1, *bröset* Spörsm. 271, Closterl. 480. Belysande för uttalet äro rimmen *bryste* : *kyste* Songer 528, *tröst* : *bröst* dars. 537. — Uteslutande *y* har däremot *kryst* Wnd. 101, *inkrystes* Wnd. 99, 100, *ful(t)tryst* Post. (1528) 261 (= NT), Post. (1530) 263 (= NT) med ursprungligen långt *ȳ*.

Orsaken till att *y* i flertalet fall kvarstår framför *st* men ej framför *ss* är säkerligen den, att vokalen var förlängd vid tiden för övergången *y* > *ö* (Kock Arkiv IX s. 71 f.). Därom vittna skrivningarna *kijsto* Itt ochr. sendebr. 160, *kijstomakare* Var. rer. 13. Att ursprungligen långt *i* ännu ej förkortats framgår av *bijster* Spörsm. 301, *bijstert* Kpr. 315, *drijstade* Krön. 246 B, *fördrijsta* Krön. 175. Lämningar därav finnas ännu i uppländska bygdemål, såsom Vätö: *knäster*, *knästra*, *gäst*, *fästna*, *talträst*, *tȳsta*, *tȳster* m. fl. I närkiskan synes dock övergången hava ägt rum före denna förlängning. Därifrån härstammar *lösta*. Formen *bröst* kan dock ej avfärdas som en dylik dialektform. Den förekommer även i övriga urkunder och dessutom i de moderna sveadialekterna liksom i riksspråket. Utgångsformen är sannolikt *brȳst*¹. Genom inverkan från föregående *r* övergick *y* > *ö* i detta ord före vokalförlängningen framför *st*. Växelformen *bryst* åter kan återgå på äldre *brȳst* eller möjligen på de tvåstaviga formerna, ifall *y* förlängts endast framför *st* + sonant². Att gammalt *ȳ* kvarstod framför *st* framgår väl av *fultryst*. Kock härleder såväl *bryst* som *bröst* ur äldre *brȳst* och anser växlingen delvis vara dialektisk. Detta stöter emellertid på oöverbärliga svårigheter. — Om *armbröst* Krön. 333 B se SAOB art. *armborst*.

7. Framför *sk* : fsv. *ȳ* kvarstår, fsv. *ȳ* kvarstår likaledes utom efter *r*.

a. Ord med lång vokal: *kysk* (mnt. *küsch*) Closterl. 486, *kyskheet* (mnt. *küschheit*) Ärlig skap. 543, *kyskheet* Tob. Com. C 4 s. 1 o. s. v., *tysk* Tänkeb. 19, 38, *tyske* Itt ochr. sendebr. 170 (2) o. s. v.

b. Ord med kort vokal utan föregående *r*: *samsyskene* Tänkeb. 23, *syskane* Lagk. 26, *samsyskon* Krön 309 B.

¹ LINDGREN Sv. landsm. XII, 1 s. 120 not 4; HULTMAN Finländska bidrag s. 204 f.; HESSELMAN Korta vok. s. 179; NOREEN Vårt spr. III s. 225 f.

² Kock Arkiv IX s. 72, Ljudh. I s. 467.

c. Ord med föregående *r*: *tröske* Clerekrijt 361, *tröskar* Clerekrijt 361 (2), Sacr. 416.

Orsaken till att *y* kvarstår framför *sk* är säkerligen densamma, som vållat, att det kvarstår framför *st*. Vokalen var förlängd vid tiden för övergången *y* > *ö* framför *ss*; jfr i Vätö-målet *t̄ysk*, *br̄ösk*. Efter *r* var emellertid övergången i vissa dialekter redan slutförd, då förlängningen inträffade. Dubbelformerna *tryska* ~ *tröska* kunna emellertid även hava uppkommit inom samma dialekt. Ordet *tröska* var i satssammanhanget ofta relativt obetonat i uttryck som 'tröska råg' o. dyl. I denna ställning uteblev givetvis förlängningen. Om *tröska* se HESSELMAN Korta vok. s. 177 f.

8. Framför dentalt *n* i förbindelserna *nn*, *nd*, *nt* kvarstår *y* men övergår framför *ns* till *ö*. Exemplen äro desamma som i det nuvarande språket: *begynna*, *begynnelse*, *beynnerlig*, *ynnest*, *befryndad*, *förmyndare*, *kynde* 'kynne' Saligh. 496, *kynders messe tijdt* Tänkeb. 28 m. fl., *myndeligha* Gudz ordh 553, *myndig*, *skynda*, *tilskyndan*, *tilskyndelse*, *synd*, *synda*, *syndare*, *syndig*, *mynt*, *pynta*. Härtill komma *förgynna* (mnt. *vorgunnen*) Krön. 331 B, *synda* 'samma' Krön. 106 samt *syndra*, *syndring*, som alltid ha *y*, t. ex. *syndra* etc. Closterl. 478, 479 (2) m. fl., Arlig skap. 567, Itt ochr. sendebr. 185, Clerekrijt 353 o. s. v., *syndring* Closterl. 477, 496, 501, 507. Däremot har *sönder* alltid *ö* utom Sacr.: *synderkrossat* 421; Post. (1528): *synder bryta* 64, *synderbryta* 91, *bryter thet synder* 91, *brytes . . . synder* 93, *synderbrutit* 90, 93, *Synderbrutit* 93, *synderbrotna* 90; Post. (1530): *gåå synder* 267 (NT: *sönder*). Formen *sönder* träffas exempelvis i Ärlig skap.: *sönderkrossa(t)* 541, 542, 548 m. fl. Undantag utgöra däremot ej *Tönnelsö* Krön. 318 B, *Tönelsö* dars. 318 B. Dessa former äro gamla. Redan 1282 förekommer skrivning med *ö*: *Thønnils ø* SD 1 s. 612. I Tänkeb. heter ordet *Tynnelsöo* 195 (2).

Framför *ns* står *ö*: *önskar* HÄ 586 m. fl., *mönsterscriffuere* Tänkeb. 11, 43, 176, *mönsterscriffueren* Tänkeb. 43 m. fl. *Mönster* kan återgå på äldre *mynster*. En sådan utveckling förutsätter NOREEN Vårt spr. III s. 226 för *mönstra*. Det kan emellertid även hava direkt lånats med *ö*-ljud. Så KOCK Arkiv IX s. 84, Ljudh. I s. 471. Båda alternativen anföras av HESSELMAN Korta vok. s. 186.

Orsaken till att övergången $y > ö$ uteblir framför nn , nd , nt liksom framför ll , ld , lt torde helt säkert vara den, att dessa ljud, såsom HESSELMAN¹ framhållit, vid tiden för nämnda övergång hade palatal artikulation. Detta framgår beträffande nn och nd bl. a. av övergången $u > y$ mellan s , t och nämnda konsonantförbindelser i vissa fornsvenska källor² liksom av förhållandena i bl. a. norska bygdemål. En jämförelse med exempelvis Aalensmålet är i detta hänseende belysande även för förhållandena i svenskan. I REITANS avhandling om detta mål³ nämnes sid. 32 ff., att palatalisering inträder i förbindelserna gammalt nn , nn ($< rn$), nd , nt , ll , ld , lt . Förutsättningen för denna palatalisering är, att konsonanten var lång redan i fornnorskan. »Er derimod n eller l forbundet med følg. s , en lyd som ikke er homorgan med n og l , da er behandlingen vaklende. . . . I *nsk*, hvor jo n skulde være noget kortere end i *ns*, mangler palataliteten næsten bestandig: *kunse* (kanske), *ønse* (ønske)» (s. 34). Förklaringen till att y i svenskan liksom i Aalensmålet blir $ö$ framför ns men kvarstår framför nn , nd , nt är sålunda den, att n i denna ställning icke var palatalt. Någon annan förklaring på $ö$ -ljudet i detta ord behöves från min utgångspunkt ej⁴.

Härigenom förklaras också övergången $y > ö$ i *sönder*. Denna form har väl delvis uppkommit genom en övergång *sunder* $>$ *sönder*, som HESSELMAN föreslagit⁵. Men delvis återgår den säkerligen på äldre *syndir*. Motsatsen *syndra* $\sim$ *sönder* beror därpå, att det senare ordet i sammansättningar ofta uttalades med infortis⁶, i vilket fall n -ljudet förblev kort och därigenom undgick att palataliseras; *synder* är den betonade formen. HULTMANS uppfattning av motsättningen *sönder* : *syndra* Hälsingel. s. 56 f. sammanhänger med hans uppfattning av övergången $a > å$ framför nd . Om denna se sid. 105.

Den uppfattning av övergången $y > ö$ framför dentalt n jag här i huvudsak i anslutning till HESSELMAN framlagt torde

¹ Korta vok. s. 181 ff.

² Jfr KOCK Arkiv XV s. 210, HULTMAN Hälsingel. s. 52 ff., KOCK Ljudh. II s. 206 f.

³ REITAN Aalens maalføre.

⁴ Jfr däremot HESSELMAN Korta vok. s. 184 ff.

⁵ Korta vok. s. 190 ff.

⁶ Jfr KOCK Arkiv IX s. 61.

ha det företrädet framför Kocks hypotes om förlängning av *y* framför *nd* + sonant och framför *nt*, att den överensstämmer med förhållandena i med sveamålen mera besläktade dialekter, under det att Kock utgår från ett sydsåkanskt bygdemål. Dessutom förbli med Kocks teori ord som *grynna*, *ynnest*, *Tynnelsö* oförklarade.

9. Framför den palatala nasalen *ng* kvarstår *y*: *stynng* Post. (1528) 77, *yngre* Krön. 269 B. Jfr Kock Arkiv IX s. 75.

10. Framför *ll*, *ld*, *lt* kvarstår *y* utom mellan *r* och av *dl* uppkommet *ll*. Exempelen äro desamma som i det nuvarande språket: *fylla*, *fyllest*, *förgylla*, *gyllene*, *hylla*, *hyllning*, *syllasetiere* Tänkeb. 11, *gå yllen* Post. (1530) 147, *skyld* 'besläktad', *skyldman*, *skyldskap*, *skylla*, *blodhskyllor* Post. (1528) 310, *skyldig*, *skyldener*.

I ordet *bröllop* råder växling: *bryllop* Krön. 100 (2), 101, 102 m. fl. (o. 13), *Bryllops* Lagk. 21, 24. I övriga urkunder liksom även alternativt i Krön. användes alltid *ö*-formen, t. ex. Post. (1530) 83 (2) m. fl., Krön. 86, 109. I Krön. träffas även formerna *brölop* 218, *Brölopet* 206.

Anledningen till att *y* kvarstår framför dentalt *l* i förbindelserna *ll*, *ld*, *lt* har ovan angivits vara den, att *l*-ljudet var palatalt i dessa förbindelser. Härmed förklaras också *ö*-ljudet i *bröllop*. Det av *dl* uppkomna *ll* var icke palatalt. Detta framgår bl. a. av ordets form i Kökarsmålet¹) liksom i det ovan nämnda Aalensmålet, som båda hava palatalt *l* i förbindelserna *ll*, *ld*, *lt* utom i *bröllop*, som i Aalen heter *brølløp*², och överhuvud i ord, i vilka *ll* uppkommit genom assimilation av *nl*, *dl*. Att som HESSELMAN föreslagit det före *y* gående *r* befordrat övergången är påtagligt. HESSELMANS andra alternativ, att utgå från en utgångsform *brylop*, synes mig mindre tilltalande på grund av de många skrivningarna med *ll* i fsv., vilket H. själv framhållit. Om skrivningen *brölop* se Kock Arkiv IX s. 69. Av samma

¹ HESSELMAN Korta vok. s. 182 f.

² Jfr REITAN anf. arb. s. 32.

skäl synes mig Kocks mening, att riksspråkets *bröllop* huvudsakligen uppkommit genom en övergång $y > ö$ redan på stadiet *brydlop* mindre sannolik¹. Visserligen kan formen *bryllop* i riksspråket hava undanträngts av *bröllop*, men det är föga troligt, att detta skett även i de dialekter, från vilka *bryllop* stammar. Åtminstone i dessa måste under alla förhållanden en övergång $y > ö$ mellan *r* och *ll* ($< \tilde{ll}$) hava ägt rum, ty någon mellansvensk dialekt med kvarstående *y* i detta ord är ej känd.

11. Framför *k*, *p*, *t* står *y*.

a. framför enkelt *k*, *p*, *t*, då *i* följer i nästa stavelse: *mykit* Tänkeb. 12, 13, 34 m. fl., *nykilen* dars. 154; *öpen* har aldrig *y*; *ö* har här uppkommit genom *i*-omljud på *o*. Kock Ljudh. I s. 470.

b. framför *k*, *p*, *t* + *l*, *n*: *mykla* Krön. 114, *Philimer hin mykle* Krön. 20, *nyklar* Wnd. 42, *nyclar* Spörsm. 263, Closterl. 481, *nyklana* Krön. 118, *nyklene(r)* Tänkeb. 24 (2), *nyclana* Tänkeb. 138, 159, 240, *nyclene* Tänkeb. 78, 122, *portnykla* Krön. 326 B o. s. v., *ypnat* Post. (1528) 250. Detta ords vanliga form är hos O. Petri *öpnä*. Utom det redan anförda *ypnat* förekomma former med *y* endast i Post. (1530) 182, 376, 379, 460. Men på dessa ställen torde formen ha övertagits från NT. Formerna återfinnas på motsvarande ställen i upplagan 1537. Verkliga undantag äro *nöklar* Krön. 332 B, *nöklene* Tänkeb. 21, 39, *nöklanar* Sacr. 387.

c. framför *kj*, *tj*: *lyckia* Itt ochr. sendebr. 189, Post. (1528) 71, 157 m. fl., *nyttia* Ärlig skap. 517 (2) m. fl. Undantag utgöra *flötia* Krön. 81, *flötias* Tänkeb. 173, *nötia* dars. 16.

d. framför *kk*, *ks*, *kt*, *pp*, *pt*, *tt*. Exempelen äro desamma som i det nuvarande språket, t. ex. *betryck*, *dryck*, *dryckenskap*, *flycht*, *lycta*, *lychta dörrar* Tänkeb. 160, *ryckia*, *stycke*, *tryckia*, *tyckia*, *yze*, *endalycht*, *yppa*, *yppare*, *nytta*, *nyttigh*, *ryttare*, *ytterst*. De enda undantagen äro *löchta* (part.) Tänkeb. 12, *löckta dörrar* Post. (1528) 64, *röchte* (pret.) Tänkeb. 14, *löchtas* Post. (1530) 429.

Övergång $y > ö$ föreligger sålunda endast i *nöklene* Tänkeb. 21, 39, *nöklar* Krön. 332 B, *nöklanar* Sacr. 387, *flötia(s)* Tänkeb. 173, Krön. 81, *nötia* Tänkeb. 16, *löchtas* Post. (1530) 429, *löchta* (part.) Tänkeb. 12, *löckta* Post. (1528) 64, *röchte* Tänkeb. 14. Dessa äro att betrakta som närkiska dialektformer och böra sam-

¹ Arkiv IX s. 68 f., Ljudh. I s. 464.

manställas med de från Närke antecknade *lökta* 'sluta', *öppæ* 'yppa', *flötta* 'flytta'. Formerna *nökla*, *flötia*, *nötia* hos O. Petri kunna givetvis ej anföras som bevis för en allmän övergång *y > ö* i urspr. kortstaviga ord, då samma övergång faktiskt föreligger även i de långstaviga *löchtas*, *röchte*. Men å andra sidan är det frapperande, att flertalet *ö*-former just förekommer i den kortstaviga typen, oaktat formen *nöklar* varit starkt påverkad av *nykil* med kvarstående *y* enligt mom a. ovan. Om formen *ypna* verkligen tillhör O. Petris eget språk, kan den ha erhållit *y* från *ypin*. Materialet ger sålunda ingen direkt upplysning om huruvida övergången varit mera allmän i kortstaviga ord än i långstaviga. — *röcht* Tänkeb. 53, *sielerökt* Tänkeb. 153 motsvara isl. *rækt*.

12. Framför *ft* kvarstår *y*: *lffyta* Krön. 23, *vplyffter* Messan (1531) 416 o. s. v. Dessa former äro vanliga. Men dessutom förekommer även den närkiska dialektformen *löffta* Tänkeb. 136, Post. (1530) 24, 250 (NT: *lyffte*), *löffter* Post. (1530) 20 (= NT), Messan (1531) 416. Formerna återfinnas i uppl. 1535 o. 1537 av Messan och 1537 av Post. Då *ft* uppkommit av äldre *pt*, är väl övergången *y > ö* i detta ord att sammanställa med motsvarande övergång i mom. 11.

13. Framför *b*, *d*, *g* kvarstår *y*. Exempelen äro desamma som i det nuvarande språket, t. ex. *blygd* Ärlig skap. 526, *bygd*, *byggia*, *stygg*, *trygg*, *Sybbe*, i vilket ord dock övergången *i > y* kan vara sen, *krydder*, *mygger* m. fl.

14. Framför *m* kvarstår *y* i följande ord: *bekymmer* Ärlig skap. 544, *bekymra* dars. 552, *grym* Tob. Com. B 3 s. 1, *grymmeligha* Krön. 242 B br., *förgrymma* Post. (1530) 318, *skrymtar* Post. (1528) 165, *skrymtare* Itt ochr. sendebr. 163, *skrymteri(j)* dars. 163, 216, *skrymtiligha* Post. (1528) 243, *ymnoght* Handb. (1529) 315 samt vidare i de ursprungligen långvokaliska *rymma* Krön. 53, 105, i stil B skrivet *ryma* 257, likaledes i *ymse* Krön. 66, *ymsom* dars. 73 B och ortn. *Ympseborgh*¹ dars. 91.

Övergång *y > ö* föreligger alltid i personnamnen *Gröm*, t. ex. *Olaff Grööm* Tänkeb. 13, *Olaff Gröm(s)* Tänkeb. 17, 139, 247, *Peder Gröm* dars. 130, 177, 179 (3), och *Bröms* Tänkeb.

¹ Förslag till etymologi hos HELLQUIST Sv. landsm. XX s. 755.

177 (2), för övrigt endast i de enstaka *grömmen* Wnd. 94, *grömma* Songer 550 samt i *förrömdt* Krön. 239 B, som dock säkerligen övertagits från ett i Krön. avskrivet brev från Karl Knutsson. Ordet *sömpu* har aldrig *y*. Det förekommer exempelvis *Echteskap*. 446, Handb. (1529) 350.

Olika förslag hava framlagts till förklaring av *y*-ljudet i ovanstående ord. Kock¹ utgår från förlängningsteorien. Enligt honom skulle *y* ha varit förlängt framför *mp*, *mt* och *mb* + sonant vid tiden för övergången *y* > *ö*. Det har ovan visats, att förlängningsteorien varit obehövlig och t. o. m. otillräcklig för förklaring av *y* framför dentalt *n*. Även i detta fall är det tvivelaktigt, om den kan tillämpas. Så tidig förlängning framför *mp*, *mt* är ej styrkt för mellansvenska mål. HESSELMAN² och efter honom NOREEN³ antaga, att övergången ägt rum endast i kortstaviga ord samt framför *ms*. Orsaken skulle i senare fallet ha varit den, att vokalen nasalerats av det följande *ms*. Något bevis för detta antagande har dock ej framlagts. Parallellen med *ns* är osäker, då enligt mitt förmenande ej heller i detta fall nasalering behöver tillgripas för förklaring av övergången *y* > *ö*. Varigenom skilja sig då *Gröm*, *bröms* (och riksspråkets *ömse*) från de övriga? Först torde kunna bortses från *ryma* med gammalt *ȳ* och möjligen *ymse*, som alternativt kunnat uttalas med *ȳ* genom anslutning till *ȳmiss*. Kock Arkiv IX s. 65. I alla de övriga följes *m* av en konsonant, framför vilken i fsv. ofta inskjutits *b* eller *p*: *bekymmer*, ännu i de mellan 1526 och 1537 tryckta skrifterna stavat *bekymber*, *skrymta* etc., *ymnig*, *Ympseborgh*. Så även i *grymt*, *grymber*. Måne man icke i denna omständighet ha att söka orsaken till *y*-ljudets kvarstående? I ljudfysiologiskt hänseende är enligt NOREEN *m* i dessa ställningar liksom framför *m* nasalt, i övriga nasoort. Skillnaden mellan *Gröm* och *grym* kan förklaras så, att det senare fått sin vokal från former som *grymber*, *grympt*, *grymbliga*, *grymmer* (< *grimmr*). Det är i enlighet med riksspråkets hela kynne, att de former normaliserats, som bevarat den gamla vokalen. *Sömn* återgår väl delvis på äldre *symn* utan *p*-inskott; delvis har det väl annat ursprung. Jfr NOREEN Aschw. gr. § 116 anm. 2, Kock Ljudh.

¹ Arkiv IX s. 65 ff., Ljudh. I s. 462 ff.

² Korta vok. s. 184 ff.

³ Vårt spr. III s. 211 ff.

I s. 127 f. Det ljudfysiologiska underlaget för den givna regeln blir förklarligt, om man betänker, att övergången $y > ö$ hindrats av explosiva ljud. Endast då m följdes av b, p, m , var avspärrningen tillräckligt stark för att hindra övergången.

Den uppfattning av övergången $y > ö$, som här framställts, överensstämmer i princip med den av Kock framlagda. Övergången är sporadisk och allmän, men det beror på de omgivande ljudens karaktär och på vokalens egen kvantitet, om den genomförts eller ej.

15. Växling $y \sim ö$ i lånord. Växlingen $y \sim ö$ i lånord kan antingen bero därpå, att orden lånats dels före, dels efter ljudutvecklingen $y > ö$, eller ock därpå, att de lånats med olika vokaler från olika språk eller från olika dialekter i samma språk. Ibland kunna orden hava lånats med ett vokalljud, som ej fullt överensstämde med det motsvarande svenska ljudet, varför det inassimilerades på olika sätt i olika svenska dialekter och därför också i skrift erhållit olika beteckning. Även andra möjligheter äro tänkbara. Om denna fråga se Kock Ljudh. I s. 471, II s. 15, CLARA HOLST Arkiv XVIII s. 219 ff. samt HESSELMAN Korta vok. s. 187 ff.

berÿctu $\sim$ *beröcta*. *berÿchtude* Tänkeb. 152, *berÿctat* Wnd. 76, Krön. 198, *högberyktat* Krön. 73 $\sim$ *beröctat* Post. (1530) 285, *oberöchtada* Tänkeb. 219. Jfr mnt. *beruchten*.

byssu $\sim$ *bössa*. *byssor* Kpr. 318, 326, Krön. 325 B, *byssen* Tänkeb. 204, *byssone* Tänkeb. 96 (2), *hakabyssor* Krön. 320 B, *byssegiuterens* Tänkeb. 120, *Bysse skyttens* Tänkeb. 29 $\sim$ *bössona* Tänkeb. 51, *bössor* Krön. 208, *bösso steen* Krön. 236 B, *bösseskötens* Tänkeb. 77, *hakabösso lodh* Krön. 272 B, *kerrebössor* Krön. 304 B. Jfr mnt. *busse*.

lyffte $\sim$ *löffte*. I Tänkeb., Ärlig skap. och Krön. råder växling. Tänkeb.: *lyffte* 152 (2) $\sim$ *löffte* 151, 152; Ärlig skap.: *lyffte* 516 $\sim$ *löffte(t)* 565 (3), 566 (2) m. fl.; Krön.: *lyffte(t)* 98, 111, 144, 188 m. fl. $\sim$ *löffte* 138, 139, 151, 211 m. fl. Formen *löffte* är något vanligare än *lyffte*.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna råder växling. Båda formerna äro dock (kanske tillfälligtvis) ej belagda i alla. Endast *lyffte* har antecknats från Itt ochr. sendebr. 167 (3) och Spörsm. Sacr. har endast *löffte(t)* 376, 384 m. fl. Så ock Ingong

(1529) 379 (3), Wijsor 563, 568 och Messan (1531) 414, 418, 426. Exemplen äro således i flertalet urkunder jämförelsevis fåtaliga. Båda formerna förekomma i Wnd., Itt fögho sendebr., Closterl., Post. (1528) och Post. (1530) liksom även i Post. (1537).

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är däremot *löffte* enrådande: *löffte(t)* Saligh. 470 (2), 471 (13), 473 (2) m. fl. (o. 23), Songer 545, 548, Eeder 19 (3). Jfr mnt. *lufte*, *lofte*, nnt. *löffte*.

lycka ~ *löcka*. Den förra formen är den vanliga, t. ex. Post. (1528): *lycko* 182, *olycko* 21, 39, 182 (2) m. fl. Även den senare är dock ej så sällsynt: *löcka* Post. (1530) 318, *löckan* Tob. Com. A 3 s. 2, C 4 s. 2, *löcko* Post. (1528) 7, Messan (1531) 411 (2), *olöcko* Post. (1528) 7, 37, Ärlig skap. 562, *olöckan* Post. (1528) 113, *löckosam* Krön. 219 B. Formerna i Messan (1531) återfinnas i uppl. 1535. I Messan (1537) är den ena utbytt mot *lycko*.

Förhållandet mellan *lyckas* och *löckas* är detsamma som mellan *lycka* och *löcka*. *Lyckas* är den vanliga formen, t. ex. Krön. 126, 208 B m. fl.; *löckas* förekommer endast Ärlig skap. 540, Tob. Com. D 3 s. 1, Krön. 145 B, Pred. 502, Eeder 3. Ordet har lånats med olika vokaler¹. Då *ö*-formerna antecknats endast från närkesurkunder, böra de dock sammanhållas med de från Närke antecknade *lökka* 'fortuna', *lökka* 'jordstycke, ögla'. I så fall kunna de betraktas som närkiska dialektformer.

mönsterscriffuare se sid. 50.

nycter ~ *nöcter*. *nychtern* Itt ochr. sendebr. 216, Itt fögho sendebr. 349, *nychterhoet* Wnd. 18 ~ *nöctere* Messan (1535) E 4 s. 1 (= 1537 o. NT), Saligh. 497. Är det en tillfällighet, att *nychtern* antecknats endast i skrifter från 1520-talet, *nöctere* endast i skrifter från åren 1535 och 1537? Jfr nnt. *nöchtern*, nht. *nüchtern*.

rychte ~ *röchte*. Den förra formen är vanlig, t. ex. Tänkeb. 220, Krön. 7, 18 m. fl. Den senare förekommer endast Tänkeb. 14, 41 (2) samt skriven *röchte* Pred. 473, 499 (2). Jfr mnt. *ruchte*, *rochte*.

skytta ~ *skötta*. *Walram skytta* Krön. 120, 121, *Bysse skyttens* Tänkeb. 29 ~ *skötta* Krön. 55, *sköttor* Krön. 27, *bössesköttens* Tänkeb. 77. Jfr mnt. *schutte*, ä. ty. *schotze*, mnt. *shot* 'geschoss'.

¹ CLARA HOLST Arkiv XVIII s. 221.

y : u.

besynnerlig har i regel *y*. Endast i de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna möter formen *besunnerlig*. Saligh.: *besunnerligit* 451, *besunnerliga* 453; Messan (1535): *besunnerliga* C 3 s. 1 (= 1537; 1531 har på motsvarande ställe *besynnerligh* 408), *besunnerligha* E 3 s. 2; Pred.: *besunneliga* 502, 508; Songer: *besunnelig* 524; Ingong (1538): *besūneliga* B 3 s. 2. Upplagan 1529 har på motsvarande ställe *besynnerliga* 380. Jfr mnt. *besunderliche*.

Ordet *dryckenskap* har likaledes i regel *y*, t. ex. Saligh. 497, Lagk. 13. Formen *druckenskap* möter dock Ingong (1529) 377 (= 1538: A 7 s. 2). Jfr mnt. *drunkenschap*.

flycht ~ flucht. Den förra formen träffas Wnd.: *tilflycht* 94, Krön.: *flychten* 263 B, *flychtena* 211, 294 B, *flychtenna* 259 B, *landflychtige* 96, 138. Formen *flucht* synes dock vara den vanligare. Post. (1528): *fluktena* 16; Messan (1531): *tilfluct* 424 (= 1535: E s. 2); Songer: *vtfluct* 547; Krön.: *fluchten* 257 B, 265 B, 272 B, *fluchtena* 29, 72, 113, 285 B, *fluchtene* 47, 140. Jfr mnt. *vlucht*, *vluchtich* samt sv. *fly*.

förskyllan ~ förskullan. Den förra formen är vanlig, t. ex. Ärlig skap. 561, 563 o. s. v. Den senare har påträffats endast en gång: *forskullan* Post. (1528) 139. Jfr mnt. *vorschult*.

kysk (av mnt. *kusch*) har i regel *y*. Med *u*-ljud träffas ordet endast i Wnd.: *okuschu* 18, *okuscht* 18, *okuscheet* 18 (3), 22, *kuscheet* 18 (5), 58, *kusskheet* 18, *okusckheet* 58, *okuskheet* 62, samt i Post. (1528): *kusk* 81, *kuskheet* 63, 75, 152, *okuskheet* 75.

Orden *Lykebe* Tänkeb. 101, *lybeske* Tänkeb. 142, 153 (2) m. fl. skrivs i Tänkeb. ofta med *u*: *Lubeke* 89 (2) m. fl., *Lubeskes* 138, *lubeske* 140, *lubesch* 133 m. fl. Ett par enstaka gånger har fyllest den mnt. formen med *u*: *fullest* Sacr. 388, 437. Även *synnerlig* (mnt. *sunderlik*) skrives någon gång med *u* men endast i brev, som avskrivits i Tänkeb.: *sunnerlig(e)* 125 br., 194 br., 213 br. Formen *gullene* Tänkeb. 240 återgår på främmande förebild.

Fsv. *ȳ*.

Fsv. *ȳ* kvarstår; i för *y* föreligger endast i lånorden *Bithiniam* Pred. 482, *Dionisius* Closterl. 476 (3), *Dionisij* Tänkeb. 146, *Dionisii* Tänkeb. 58. Om *styff*, *stijff* se sid. 40. I *betijdh*a Post. (1537) 71 s. 2, *sijntes* dars. 46 s. 2 betecknar väl *ij* *y*-ljud. *euenturs* Post. (1528) 3 återgår på mnt. *ewentur*.

Samnordiskt $\bar{e}$.

1. Vid (fsv.) hiatus kvarstår i regel samnordiskt $\bar{e}$: *fregedag(h)en* Itt ochr. sendebr. 196, 215, 216 o. s. v., *see* Ärlig skap. 523, 525 m. fl.

2. Övergång $ea > ia$ föreligger i följande fall: *siya* Tob. Com. F. s. 2, *försije daghar* Wnd. 12, *tilsiyare* Spörsm. 241, 250, Clerekrijt 357 (2), 358. — Olika åsikter om denna övergång hava framställts av Kock Arkiv V s. 383, Ljudh. I s. 88, 150 f. och NOREEN Arkiv VI s. 383, Aschw. gr. § 153, 3. Jfr även SWENNING Sv. landsm. B 4 s. 127. Enligt Kock har övergången skett i starktonig ställning, enligt NOREEN i svagtonig. Stavningen *iy* visar, att någon akcent- och kvantitetsomkastning icke ägt rum. Vid valet mellan starkton och svagton ger materialet knappast något direkt utslag. Om övergången ägt rum i starktonig stavelse, kan skillnaden i behandlingen av ea i *tilsiyare* och *fregedagh* bero därpå, att i det senare penultimas *a* tidigt reducerades till *e*. Å andra sidan kan *siya* ha uppkommit i uttryck som *se på*, *se till*, *se upp* eller ock ha bildats efter pres. *sir*, såsom NOREEN och alternativt Kock antaga.

Pres. konj. av *waru* heter någon gång *sij* (*sy*) (got. *sijai*), t. ex. Itt ochr. sendebr. 185, Spörsm. 259 (*sy*). Kock Ljudh. I s. 141.

Imperat. av *se* heter ofta *sij*, *sy*, t. ex. Post. (1528): *sy* 17; Handb. (1529): *syy* 333 (1537: *si* C 4 s. 1); Ärlig skap.: *Sij* 518, 550, 566 m. fl. Formen har väsentligen lånats från nht. imperat. *sieh*. Kock Arkiv V s. 383, Ljudh. I s. 88.

3. I slutljud och framför konsonant motsvaras samnordiskt $\bar{e}$ av $\bar{ä}$ (framför *rd* stavat *e*): *fää* Post. (1537) 230 s. 2, *fänat* Ärlig skap. 523, *knä* Tänkeb. 43, *trää* Ärlig skap. 517, 518 (2) m. fl., *trägårdh* Ärlig skap. 524, *trähuss* Tänkeb. 6, *läreff* Tänkeb. 19, 21, Krön. 42; *gräte* Post. (1528) 298, *grä(ä)tt* Post. (1528) 46, 300, *gräte* Spörsm. 239, Post. (1530) 57, *gräto* Post. (1530) 121, *här* (se nedan), *läät* Tänkeb. 18, Ärlig skap. 533, 535 m. fl., *förläte sich* Krön. 75, *wplät(e)* Tänkeb. 16 (2), 18, 20 m. fl.

Särdeles skrives alltid med *e*: *serdeles* Spörsm. 243, Messan

(1535) E 3 s. 2, *serdelis* Itt ochr. sendebr. 165 o. s. v. Dubbel-skrivning av *e* i antepenultima förekommer ej. Sannolikt är *e* här endast tecken för kort *ä*-ljud alldeles som i *lerde*, *lerdom* enligt den sid. 75 framställda ortografiska regeln om *ä*-ljudets beteckning framför *rd*. Så förklaras även *lereffte* Tänkeb. 208.

Adverbet *här* heter dels *här*, dels *her*. Väcklingen mellan de båda formerna är synnerligen oregelbunden. I Tänkeb. s. 1—49 förekomma endast *her* 9, 46, 48, *här* 29. På övriga ställen, där ordet förekommer, är det skrivet med förkortnings-tecken, och vokalen är tillsatt av utgivaren. Ärlig skap. har tvärtom uteslutande *här* 515 (2), 519 (2), 538, 551, 552 (6) m. fl. • Krönikans A-stil ansluter sig i början till Ärlig skap.: sid. 1—21 förekommer *här* 44 ggr, *her* 2 ggr, sid. 170—210 är proportionen däremot 3 *här*, 12 *her*, i stil B sid. 300—334 *här* 2 ggr, *her* 9 ggr. I Lagk. förekommer endast *her* s. 14. Tob. Com. har uteslutande *här* A 2 s. 2, A 3 s. 1 (3) m. fl.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna råder växling. Wnd. (4—51): *här* 11 ggr ~ *her* 3 ggr, Itt ochr. sendebr. (150—170): *här* 10 ggr ~ *her* 7 ggr, Spörsn. (225—235): *her* 11 ggr, Kpr: *här* 4 ggr ~ *her* 12 ggr. — I de närmast följande skrifterna är *her* jämförelsevis sällsynt. Itt fögho sendebr. (333—343): 22 *här* ~ 1 *her*, Clerekrijt: 8 *här* ~ 1 *her*, Echteskap. (445—466): 32 *här* ~ 4 *her*, Closterl. (475—496): 20 *här* ~ 1 *her*, Sacr. 17 *här*, Gudz ordh (527—547): 15 *här*, ~ 2 *her*. — Härfter börjar *her* åter bliva vanligare. Post. (1528) s. 1—21: 7 *här* (alla sid. 17—18), 2 *häär* ~ 34 *her*, Handb. (1529) s. 313—323: 8 *här* ~ 8 *her*, Ingong (1529): 2 *här* ~ 2 *her*, Post. (1530) s. 3—55: 17 *här* (därav 2 i bibelcitater) ~ 17 *her* (därav 2 i bibelcitater), Wijssor: 11 *hää(r)* ~ 2 *her*, Orsack (1531): 12 *här* ~ 5 *her*, Messan (1531): 24 *här*. I Echteskap. (1529) har den första upplagens *här* ofta utbytts mot *her*.

I vissa av de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är *her* dominerande. Saligh. (451—471): 14 *her* ~ 1 *här*, Pred.: 23 *her* ~ 2 *här*. I Songer och Eeder däremot avspeglas bättre förhållandet i O. Petris eget språk. Songer: *her* vanligt ~ 14 *här*, Eeder: 16 *här* ~ 3 *her*. I åtskilliga av de under dessa år utkomna nya upplagorna av äldre skrifter utbytes den första upplagens *ä* i regel mot *e*. Så i Messan 1535 och 1537 och Handb. 1533 och 1537. I Post. (1537) bibehållas däremot i regel

den äldre upplagans former. Så ock i Ingong (1538), där dock exemplen äro fåtaliga. En gång utbytes dock *her* mot *här* s. 371.

Orsaken till den olika proportionen i de olika skrifterna kan delvis vara den, att ordet i O. Petris eget manuskript ofta skrivits med förkortningstecken liksom i Tänkeb. och att denna förkortade form godtyckligt upplösts av sättaren. Formen *her* är ursprungligen svagtonsform, som sedermera, då den uttalades med fortis, bibehöll *e*-ljudet. Kock Ljudh. I s. 147. I Songer bildar *her* rim med *kär* 532, 542 och med *är* 532.

Dialektiskt kvarstår samnordiskt *ē* framför konsonant¹. En dylik dialekt avspeglas i Krön. stil B: *greet* 332, *leet* 126, 129, 166, *leeth* 129, 166, 229. — För övrigt förekommer *leet* endast Ehteskap. (1529) A 4 s. 2 samt *let*, i motsats till de ovannämnda exemplen stavat med enkelt *e*, endast Messan (1537) D s. 1 samt *lest* (< *letst*) Wijsor 565. Då dessa urkunder för övrigt ej visa spår av inflytande från uppsvenska dialekter, böra åtminstone formerna *let*, *lest* sannolikt förklaras annorlunda än Krönikans. Sannolikt är *e* här tecken för det vokalljud, som uppkommit, då ordet i satsen var relativt obetonat.

Av annan art äro de i Tänkeb. någon gång förekommande formerna *wplet* 9, 39, 41, 47, 54, 195, 235, *vplete* 129, *oplet* 36, 69. I regel heter verbet i denna urkund *wplät* liksom pret. av det enkla *lata* heter *lä(ä)t*. Formen *wplet* fordrar därför en specialförklaring. Ordet återgår på mnt. *uplaten*. Det förekommer i Tänkeb. endast som juridisk term i formeln 'wplet med hand och mund', t. ex. 'Niels scriffuere ... wplet mz hand och mund Jöns Warg it trähuss' (sid. 39). Formeln är givetvis direkt upptagen från fsv. och återgår i sista hand på främmande förebild; jfr mnt. »he let up de greveschop».

Fsv. *ē*.

Fsv. *ē* kvarstår i regel. Endast i enstaka ord förekommer annan vokal.

1. Om övergången *ea* > *ia* se sid. 59. För övrigt förekommer ej någon egentlig växling *ē* ~ *i*. De enda formerna

¹ HESSELMAN Språk o. Stil V s. 101 f., Arkiv XXVII s. 351 f.

med *i* för väntat *e* äro *ginstig* Spörsm. 277 G, *ginstigher* 277 G, *jgginom* Krön. 222 B. De vanliga formerna äro *gensegn* Tänkeb. 45, *genseyelse* dars. 170, *genstig(hen)* Spörsm. 282 (5), *genstighin* Spörsm. 282, *genom* Ärlig skap. 530, *j gen* Ärlig skap. 516 m. fl. Både *gen* och *gin* återfinnas i fsv. Beträffande uppkomsten av fsv. *gin* hava olika åsikter framställt av å ena sidan NOREEN Aschw. gr. § 102, 2, OLSON Ögl. ljudl. s. 29 f, KOCK Ljudh. I s. 85, SWENNING Sv. landsm. B 4 s. 121, å andra sidan HULTMAN Hälsingel. s. 75 f. Alla utgå från en ursprunglig svagtonsform. NOREEN antar en utveckling **gighu* > *gin*, OLSON och KOCK **gighin* > **giin* > *gin*, SWENNING **gighen* > **gien* > *gin*, Hultman däremot *gēn* > *gĭn* vid förkortning i svagton. Alla förklaringarna äro formellt möjliga. Beträffande Hultmans teori kan dock anmärkas, att ett fsv. *gĭn* knappast skulle ha levat kvar som *gĭn* i exempelvis uppländska bygdemål, såvida man icke vill antaga, att vokalen i *gĭn* tidigt förlängts i anslutning till *gēn*.

Av namnet *Fredrik* förekommer någon gång i Tänkeb. den tyska formen *Frideric*, t. ex. *Friderics* 178. Den vanliga formen är dock *Frederic*, t. ex. 179 — *annerlides* Spörsm. 286 torde ha påverkats av ä. da. *anderlis*.

2. Någon övergång $\bar{e} > \bar{ä}$ kan ej spåras i O. Petris språk. Den växling mellan $\bar{e}$ och $\bar{ä}$, som förekommer i enskilda ord, är att förklara på annat sätt.

Ordet *helig* har ibland vokalen $\bar{ä}$. Wnd.: *häligt* 73, *häliqhat* 70; Spörsm.: *häligheet* 231; Post. (1528): *hälīga* 26, *häloghe* 95. Ä-ljudet har inträngt från *helge* med kort $\bar{ä}$ -ljud; jfr Post. (1528): *hälge* 27, *hålgden* 32 m. fl. KOCK Ljudh. I s. 198.

speghel ~ *späghel*. Den förra formen förekommer Itt ochr. sendebr.: *spegel* 207, *speghla* 207; Handb. (1529): *speghil* 355 (1537: *spegil* G s. 1); Post. (1530): *speghil* 253, *spegil* 388, 399, *spegla* 103; formerna återfinnas i upplagan 1537; Tob. Com.: *degil*: *speghel* G s. 1; Krön.: *spegel* 1. Ä-formen träffas Wnd.: *bespägla* 82; Post. (1528): *spägel* 73, *spägil* 288, *spägla* 96; Ärlig skap.: *späghel* 521; Krön. *späghil* 155. — Växlingen förklaras av NOREEN Aschw. gr. § 114, anm. 1 så, att mnt. *spēgel* skulle ha lånats dels före, dels efter övergången $\bar{e} > \bar{ä}$. Det är dock högst osannolikt, att ordet lånats så tidigt. SÖDERWALL

anför endast tre exempel på *späghel*, alla från den jämförelsevis sena Schack-tafvels lek. Mera antaglig är Kocks förklaring i Ljudh. I s. 161 f. Enligt honom härstammar endast formen *speghel* från mnt. *spēgel*, under det att *späghel* återgår på en form med kort *e*-ljud, motsvarande isl. *spégill*, nno. *spegel* (lat. *spēculum*), vilken form lånats till Norden före övergången $e > æ$ i fsv. eller ock redan vid inlånandet hade *ä*-ljud. För förklaring av formen *späghel* hos O. Petri behöver man dock ej antaga dylika dubbla lån. Formen kan förklaras utifrån *spēghel*. Sid. 78 meddelas exempel på att i O. Petris språk *gh* blir *j* mellan palatala vokaler. I samband därmed förkortades ett föregående *ē* till *ä*¹. *Spēghel* blev alltså i vardagsspråket *späjel*. Denna form lever kvar i gammalspråket i norra Södermanland. Skrivningen *späghel* kan representera ett dylikt uttal eller hava nybildats enligt analogien *säjel*: *säghel*, *stäjel*: *stäghel* (se sid. 79). Den kan emellertid även uppfattas som en kontaminationsform mellan riksspråkets *spegel* och vardagsspråkets *späjel*. På samma sätt kan den i äldre svenska jämförelsevis vanliga formen *dägel* förklaras.

Fonemet *twē-* skrives alltid med *e* utom i följande fall: *twädelene* Tänkeb. 71, *twäddelene* dars. 38, *twädrägt* Spörsm. 225, *twädregtigheet* Spörsm. 229, *twädrecht* Sacr. 429, Ingong (1529) 376, *twätall* Tänkeb. 152. *Twädel* återgår på mnt. *twēdēl*, *twädrecht* på mnt. *twēdracht*. *twē* har förmodligen utbytt mot *twä* genom inverkan från ord som *twæfulder*, *twægipter* o. dyl.; *tüadelene* Tänkeb. 115 kan vara en försvenskad form av *twēdel*.

Lånorden *Greken* 'Grekland' Krön. 24, 28, 29, 30 (3) m. fl. och *weegra* ha alltid *e*. Det senare förekommer Post. (1530): *weeghrude* 73, *weghrat* 341; samma former återfinnas i Post. (1537); Saligh.: *weeghra* 472. Lånordet *Pedher* har *ä* endast Wnd. 6: *Pädher*.

Verbet *ägha*, subst. *ägho(r)*, *äghodelar* ha alltid *ä*, t. ex. Tänkeb.: *ägher* 9, *äghor* 21, *äger* 22; Ärlig skap.: *äghodelar* 558. Endast Krön. 246 B föreligger den ursprungliga starktonsformen *egha*. Formen *ägha* (v.) har väsentligen uppkommit i svagtonsställning. I någon mån har även pres. *æ(h)* < *æih kunnat bidra till *ä*-ljudets seger. Från verbet har *ä* överförts till subst

¹ Kock Ljudh. I s. 164 f. och där cit. litt.

äghor, *äghodelar*. Om uppkomsten av *ägha* se OLSON Ögl. ljudl. s. 65, LEFFLER Arkiv IV s. 191 f., NOREEN Aschw. gr. § 80, II, 1, KOCK Ljudh. I s. 202.

3. Det vid förkortning av *ē* framför dubbelkonsonant eller konsonantgrupp uppkomna ljudet tecknas i regel *e* utom i vissa ord, som redan i fsv. hava *i*: *enkom* Spörsn. 236, 242 m. fl., *Henric* Tänkeb. 6 (3), 7 (2) m. fl., *helso* Ärlig skap. 551, *svena* Krön. 241, *swett* Ärlig skap. 544, 545, *swettade* Post. (1537) 74 s. 2 o. s. v. Vilket ljud som avses med tecknet *e*, är svårt att med säkerhet avgöra, då även kort *ä*-ljud i dessa ställningar i regel tecknas med *e*. Frånvaron av skrivningar med *ä* liksom den sporadiska övergången *ē* > *ī* i vissa ord synes dock tyda på att ljudet haft ett slutet uttal.

a. Övergång *ē* > *ä* förekommer möjligen i *redheswänar* Spörs. 240, *redhoswänar* Sacr. 390; *fylläst* Itt ochr. sendebr. 197 återgår på mnt. *vullest*.

b. Övergång *ē* > *ī* träffas regelbundet i *ingen*, *intet*, *icke*, *it*. De enda undantagen äro *enga* Krön. 141 br., *enkte* Krön. 142 B br., *eth* Krön. 19 B samt *ecke*, som i Wnd. är mycket vanligt, t. ex. 4, 5, 7 (2), 8 m. fl. För övrigt träffas *ecke* endast Spörsn. 292 G, Post. (1528) 64, 185, Krön. 51 B.

Mera sporadiskt förekommer *i* för äldre *ē* i *inkom* Itt ochr. sendebr. 154, 170, *jnkorn* 219, *Girfelle*¹ Tänkeb. 64, 155 (2), *Girfella* dars. 155, *Hinric(s)* dars. 6, 7, 15, 181, *swittadhe* Wnd. 91, *Warnim* Krön. 55 B. I dem alla utom ortnamnen *Girfelle* och *Warnim* äro formerna med *e* de vanliga.

Övergången föreligger även i *fliskande* Eeder 6, som är lånat i sista hand från mnt. *vlésken*. Till Sverige kan det dock

¹ Formen *girfelle* förekommer redan i fsv., t. ex. *De girfelle* SD 5 s. 236 (1343) m. fl. De äldsta beläggen hava dock *e*: *gerfelli* SD 2 s. 599 (1310), SD 3 s. 148 (1314), SD 3 s. 428 (1302—1319) o. s. v. Övergången *e* > *i*, som befordrats av det föregående *g*, har sin motsvarighet i personnamn som fsv. *Girbiørnarson*, *Girmund*, *Girwidher* m. fl. Första sammansättningsleden är sannolikt identisk med isl. *geirr* i betydelsen 'kilformigt jordstycke'. Senare leden är väl *fälle* n. i betydelsen 'plats, där skog blivit fälld'; jfr *Hagfællat* ND 2 s. 556 (1440). Först 1409 uppträder *Gerfelda* SD ns 2 s. 164. med *e* i ultima. Om en alternativ uppfattning av övergången *Gēr* > *Gir* i personnamn se KOCK Alt- u. neuschw. accent. s. 194, Ljudh. I s. 178.

hava kommit från danskan. I så fall torde övergången ha ägt rum före inlånanandet i svenskan; jfr ä. da. *fliske* 'banna, svärja'.

hiligha Wnd. 56 uppföres av Kock Ljudh. I s. 176 bland exemplen på ord med övergång $e > i$. Snarare ser jag här med AKSEL ANDERSSON¹ det mnt. *hillich*.

fyllist Itt ochr. sendebr. 215, som även föres hit av Kock Ljudh. I s. 178, är väl snarast att jämföra med former som *argista* o. dyl. Jfr Kock Ljudh. I s. 234. *e* kvarstår i *slekia* Post. (1528) 243 och *wedherqwekia*.

3. Övergång $e > \bar{o}$ efter en labialiserad konsonant, då *u* följer i nästa stavelse: *lödhungxlama* Krön. 117. Skrivfel är väl ej uteslutet.

Det nuvarande språkets *e* motsvaras av *ei* i lånordet *capiteinere* Tänkeb. 178. Ordet heter i regel *capitenere*, t. ex. Krön. 87.

Fsv. æ.

A. Fsv. kort *ä*-ljud bibehålles i regel som *ä*-ljud i de ställningar, i vilka det förblivit kort. Det återges i skrift dels med *e*, dels med *ä*. Flertalet ord stavas oftast med *e*, men framför alla konsonantförbindelser förekommer dock någon gång stavning med *ä*, även i ord som *bränna* Post. (1528) 301, *känner* dårs. 244. I vissa ord är dock stavning med *ä* regel, såsom *ängel*, *ände* subst. i motsats till *ende*, *män* subst. i motsats till *men* konj. och *än* adv. och konj. i motsats till *en*. Även dessa ord träffas dock någon gång med *e*, såsom *Engelen* Tob. Com. D 2 s. 1 (2), D 3 s. 2 (4) m. fl., *en* Krön. 17, *formen* Orsack (1531) 400. Andra ord, t. ex. *klädde*, *trädde*, stavas på grund av samhörighetslagen i regel med *ä*, men i Post. (1530) äro formerna *cladde* 304, *tredde* 462 ej sällsynta. Då en äldre skrift under åren 1533—1539 omtryckes i en ny upplaga, respekteras givetvis ej den första upplagans ortografi. Vid en jämförelse mellan Orsack (1531) och upplagorna 1535 och 1537 av samma skrift visar det sig, att orden *rätt*, *rätta*, *rättsligha* i de senare upplagorna 22 ggr ändrats till *rett*, *retta*, *rettsligha*, liksom *läggia* 392 ändras till *leggia*. Å andra sidan

¹ Skrifter fr. reformationstiden 3 s. LXXVIII.

utbytes första upplagans *e* mot *ä* på följande ställen, *forbet(t)ring* 393, 398, 399, *better* 399, *bettra* 401, *bettre* 402, *formen* 400. Växlingen *ä* ~ *e* är i hithörande ord av uteslutande ortografisk art.

Fsv. *iä* motsvaras i regel av *ie*. I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna förekomma dock någon gång skrivningar med *iä*. Wnd.: *fiärde* 68, *iämradhe* 86; Sacr.: *siälsyndt* 441, *siälsynare* 441; Spörsm.: *iämt* 252; Gudz ordh: *siälsynheet* 537; Post. (1528): *fiärran* 211, *fiärde* 250.

I de egenhändiga manuskripten, Krön. och de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna hava dylika skrivningar ej antecknats. Förmodligen hade *ä*-ljudet här ett mera slutet uttal; jfr *iä* > *iē* sid. 69 f.

Framför *ghn* växla *ä* och *e*, t. ex. *fäghnat* Wnd. 39, *feghna* dars. 80, *wegna* Tänkeb. 6, 7 m. fl. Ordet *tilegna* har dock i regel *ee*, troligen emedan man känt dess samhörighet med *eeghen*. Tänkeb.: *tilegnedes* 9, *tileegnade* 163, 183, *tileeghnade* 185 m. fl. Enda undantaget är *tilägnat* Post. (1528) 83. Om *be-neghne* se sid. 77 f.

Ordet *wäl* heter i regel *wel*, t. ex. Tänkeb. 10, 14, 16, eller *well* dars. 9, 15 (2), 17 m. fl., endast undantagsvis *wäl*, t. ex. Itt fögo sendebr. 343, *wäll* Tänkeb. 7 eller *wääl* Itt ochr. sendebr. 191. Den ursprungliga starktonsformen *weel* träffas Krön. 36, 85, 170. I Songer bildar *wäl* rim dels med *ihiel* 529, 542, dels med *trääl* 545.

I följande i satsen ofta obetonade småord skrives så gott som alltid *e*: *eller*, *epter*, *thet*, ofta skrivet *thz*, *them*, *then*, *thenne*, *thesse*, *henne*, *emellan*, *men* (konj.). Även *medh*, *ther* ha med ett par enstaka undantag *e* (se sid. 76).¹ I Tänkeb. träffas dock *til täss* 159, 166, i Post. (1530): *thätta* 77 (1537: *thetta*).

ä (*e*) ~ *i*.

Övergång *ä* > *i* efter *g* föreligger möjligen i *forgiffuens* Post. (1528) 230, *förgiffues* Pred. 484, Eeder 14, *forgiffues* Post. (1528) 150.² Ordets vanliga form är *forgeffues*, t. ex. Post. (1528) 150.

¹ Jfr Kock Ljudh. I s. 218 f.

² Kock anf. arb. s. 229.

Framför *ll*, *ld* har *ä* blivit *i* i *aff arilde tijdh* Itt och r. sendebr. 197, *Billenake* Krön. 327 B, som båda övertagits med *i* från danskan. Det senare ordets vanliga form är *Bellenacke* Krön. 327 B, 333 B. *Roskilde* har den mera ursprungliga formen *Roskäl* Krön. 315 B men *Roskild* dars. 208.

I stället för *emellan*, *emellen* förekomma spridda exempel på parallellformerna *emillan*, *emillen* i följande urkunder: Gudz ordh 550, 551, Post (1528) 3, 99, 109 (NT: *emellen*), Handb. (1529) 323 (*j millen*), 346, Post. (1530) 48 (NT: *emellan*), 200 (NT: *emellan*), 201, 219, 251, 412 m. fl. (= 1537), Lagk. 26 och Krön. 168, 196, 200. Endast i Sacr. äro de vanliga, t. ex. 373, 401, 408. Växlingen återgår sannolikt på ursprungliga dubbelformer *mipil*, *mæpal*. NOREEN Aschw. gr. § 164.

Mera enstaka former med *i* äro *stilla til godho* Krön. 230 B, *affstilt* Spörsm. 225, vilka båda återgå på eller påverkats av ä. da. *stille*, *afstille*, *Laurintze* Krön. 141 br. samt *hiluitis* Post. (1528) 287 (NT: *helwetis*), varest antepenultimas *i* helt säkert beror på anslutning till följande stavelses *i*.

Å andra sidan står *e* för väntat *i* i följande ord: *feck* Krön. 184, *geck* Wnd. 35, *misgeck* Krön. 127 B, *pågeck* Spörsm. 307 G, *til geck* Krön. 127 B. I moderna dialekter förekomma dylika former i Uppland, Dalarna och Västmanland. De uppfattas av KOCK såsom kvarlevande äldre former motsvarande isl. *fekk*, *gekk*, fsv. *fæk*, *gæk*¹. Enligt HESSELMAN (och NOREEN)² kunna de moderna dialektformerna också förklaras ur fsv. trycksvaga former med kort *k* i *fik*, *gik*. I varje fall tillhöra ovannämnda former ej O. Petris eget språk. Även i *ketelen* Tänkeb. 196, *Ketzlabötare* Krön. 80 kvarstår *e*.

ä ~ a.

Orden *warda*, *afftonward*, *natward* hava alltid *a* (se sid. 100).

Ovisst är, om man i formerna *twart om* Wnd. 25, *twarheet* Wnd. 17 har att se en dialektisk övergång *ä > a* mellan *w* och *r* i huvudtonig stavelse³. De kunna vara av samma natur som *wäl* för *wäl*, *lofftet* för *löfftet*, *hora* för *höra*, *royer* för *röyer* i

¹ Ljudh. I s. 110 f.

² HESSELMAN Korta vok. s. 36, NOREEN Vårt spr. III s. 206.

³ KOCK Ljudh. I s. 240.

samma urkund, antingen så, att de äro rena tryckfel, eller så, att de av en lågtysk sättare anslutits till mnt. *dwars* 'tvärs'.

Av annan natur äro formerna *inwartes*, *vthwartes*. Wnd.: *rtwartes* 14, 25, 26, *vthwartes* 15; Itt ochr. sendebr.: *vtwartis* 164, 201, *vtuartis* 204, *vthuartis* 217 (*vtuertis* endast s. 200). Former med *a* träffas även i Spörsm. (10), Post. (1528), Post. (1530) 2 ggr, Saligh. (11) och Ärlig skap.: *vthwartes* 520, 522 (*jnwertes* endast 519). De vanliga formerna äro dock i flertalet urkunder *jnwertes*, *vthwertes*, t. ex. Post. (1528): *vthuärtes* 21, *vthwertes* 21, *jnwertes* 21 o. s. v.; jfr mnt. *utwerdes*, *utwart*.

Inverkan från främmande språk torde ock ha givit upphov åt formen *rätfardig*, som träffas i följande urkunder: Itt ochr. sendebr.: *rätfardig* 163, *rätfardige* 163, *rätfurdigheten* 163, *orätfardigt* 164; Spörsm.: *rätfardiligit* 252; Post. (1528): *rätfardiga* 31, *rätfardigheet* 29; jfr ndl. *rechtvaardig*, *rechtvaardiglijk*, *rechtvaardigheid*.

kampade Krön. 6 torde ha påverkats av *kamp*, *hat(z)ske* dars. 122, Post. (1528) 65 av *hat*. *vthsparra* Post. (1528) 96 har väl påverkats av mnt. *sparren*; jfr Кock Ljudh. I s. 249. Rena tryckfel äro *alskade* Post. (1537) 18 s. 2, *älande* Post. (1530) 455 (1537: *älende*), *arffdt* Tänkeb. 82, *halga* Post. (1528) 161. Om *graffua* ~ *greffua* se sid. 108.

ä (e) ~ iä (ie).

Ordet *sällan* har oftast obruten vokal: *sällan* Krön. 126 B, *sellan* Krön. 92, 122 B, 156, Lagk. 19. Formen *siellan* träffas Krön. 332 B och Lagk. 16, 25. Olika förklaringar av de båda växelformerna ha framställts av Кock Arkiv XVII s. 193 f.

Bruten vokal föreligger även i *sniel* Clerekrijt 366 men *snel(l)* Krön. 67, 97, 158 och i *siälsyn* Ehteskap. 462, *siälsyndt* Sacr. 441, *siälsynare* Sacr. 441, *siälsynheet* Gudz ordh 537. I HÄ heter ordet *selsynt* 585, i Post. (1528): *sälsyn* 306, i Krön.: *sel-synt* 155, i Pred.: *sälsynt* 491 o. s. v. Den senare formen har väl bildats i anslutning till *sellan*.

Orduingstalet *siette* har i anslutning till *sex* stundom formen *sette*, t. ex. Tänkeb. 85, 148 m. fl., Spörsm. 270, Closterl. 508. Former med bruten vokal träffas Wnd. 70, Gudz ordh 551, Post. (1528) 4 o. s. v.

Inskott av *i* efter *f, t, s*: *fierre* 'färre' Itt fögho sendebr. 342, Post. (1528) 111, Krön. 16 (hskr.), Lagk. 25, *tienkia* Post. (1528) 41, *siälskap* Post. (1528) 277 (men *selskap* Pred. 482). Jfr NOREEN Aschw. gr. § 328, 2.

Labialisering av *e, ä* framför *m*: *thöm* Wnd. 40, *thom* dars. 46, vilka ord i satsen ofta äro relativt obetonade.

B. Fsv. *æ* samt fsv. *ǣ*, som uppträder som långt framför enkel konsonant och framför konsonantförbindelserna *dh, gh, ff, k, s, t + l, m, n, r*, motsvaras i regel av *ä*. Exempelen äro ungefär desamma som i det nuvarande språket, t. ex. *beläghen, bära, förgäta, glädhe, grääs, näsa, fäghrind, läghra, näghla, läsning* m. fl. I följande grupper av ord förekommer dock en växling mellan *ä* och *e*.

1. Fsv. *iæ, jæ* motsvaras ofta av *ie, je*.

I O. Petris egenhändiga manuskript äro formerna med *ie* dominerande. Tänkeb. *siel* 7, 13, 15, 23, 28, 36 m. fl., *sieleboodz* 77, *siele ga(a)rden* 49 (3), 50, *sielegardzens* 83 (3), *Sielegardz* 92, *Sielagardz* 107, *Sielegårdz* 118, *Sielagården* 148 m. fl., *stadztienere* 21, 70, *tienar* 126 br., *tenist* 43, 55 br., 94 (2), *tient(e)* 50, 74, 106 br., *dieknen* 91, 92, *dieknar* 91 (2), *gardieknen* 12. De enda undantagen äro *Siälagarden* 10, *siälaboodz* 56, *tiänist* 12. — Ärlig skap.: *dieffuulen(s)* 541, 547 m. fl., *siel* 520, 557, *sielen* 522, *sielennes* 520, *tiena* 527, 561, *tenar* 527, *tiente* 520 (2), 523, 524 m. fl., *förtient* 536, 540 (3), 541 m. fl., *tenare* 543, *förtienst* 563, *tenistachtig* 528, *Gudz tienist* 575, *tenst* 528, 529, *fiedhrar* 535. Undantag: *siäl* 518, 576 (på senare stället i hskr. ändrat från *siel*), *siälenne* 522, *fiädhrar* 526. — HÄ: *dieffuulens* 584, *tiena* 584, 585, *tenare* 583, 584 m. fl. (5), *medhtienare* 584, *tenistandar* 583, *tenst* 585, 584 (4), 586, *tenstena* 584, *förtienst* 582.

Krön., Lagk. och Tob. Com. ansluta sig i detta hänseende till O. Petris eget språkbruk. Krön. (1—101): *dieffulen* 17 (4), *dieffuulen* 11, 39, *dieffuuls konst* 39, *förieghade* 37, *Jerteekn* 70, *stiela* 76, *tiena* 13, 61, 80, *tenare* 29, 59, 78 (3), 79, *tenist* 23, 94 (2), *fiedhrungaland* 100. Undantag: *Järunder* 26, 27, som direkt upptagits från fornspråket, *i hiäll* 6. I det senare ordet är *ä* vanligt, t. ex. s. 229 B, 246 B, 247 B. Dock förekommer

även *ihielstagne* 240 B br. jämte *ihäl* 273 B, 278 B, som är den i O. Petris skrifter vanligaste formen. Då ä kvarstår i *ihäll*, kan det bero på inverkan från *i hæl*. — Lagk.: *stiel* 15, *stiela* 15, *tienista pigho* 19. — Tob. Com.: *tiena: förläna* B 2 s. 2, *förlänt: förtient* F 3 s. 2, *tienista pighon* C 3 s. 2.

I de före 1533 tryckta skrifterna bibehålles däremot i stor utsträckning fsv. *iä* mot bruket i O. Petris eget språk. Som typ för dessa kan tjäna Itt ochr. sendebr.: *järtekn* 205 (2), *siäl* 220 (3), *siälen* 199, 209, *siälen(n)e(s)* 178, 198, 199, 204, *tiäna* 164, *tiänare(n)* 180, 183, 197, 200, 202 m. fl., *tiänere* 186, *tiänest* 165, 178, *tiänist* 198, *gudz tiänst* 164 ~ *dieffuullen(s)* 167, 193, *dieffuullen* 196, *dieflar* 205, *jertekn* 207, *iertekne* 213, *ieffua* 187, *siel* 155, 187, *siell* 197, 220, *siels* 196, *sielar* 153, *tiena* 210, 213, *tiente* 178, *tiänare* 159 (2), *tiänist* 172, *fortiänist* 185, *förtienst* 163 (3). Även i övriga till denna grupp hörande urkunder skrives ordet *dieffuul* oftast men icke alltid med *e*. Proportionen mellan former med *iä* och former med *ie* är för övrigt ungefär densamma även i de övriga urkunderna ända t. o. m. Messan (1531). Här träffas följande exempel: *tiäna* 425, *tiänare* 424 (2), 425, *tiänte* 412 ~ *for tient* 413, *siel* 418, 419 (2), 424 (7).

Från och med Handb. (1533) till och med Eeder äro formerna med *ie* enrådande. Saligh. (451—487): *dieffuul* 473, *dieffuullen(s)* 468, 473, *iertekn* 485, *tiänar* 481, *fortiena* 467 (2), *fortiänist* 481, *fortiäniste* 451, 470, (*for*)*tient* 454 (2), 456, 462 m. fl., *fortienst* 455, 465 m. fl., *fortienste* 454, 467, 469, *gudz tiänst* 456. Inga undantag hava antecknats vare sig från Saligh., Pred., Songer eller Eeder. Betecknande är, att när vissa av de i slutet av 1520- och början av 1530-talet utkomna skrifterna på 1530-talet omtrycktes, ändrades dessas *iä* till *ie*. Sålunda ha alla de från Messan (1531) anförda skrivningarna med *iä* i upplagorna av åren 1533 och 1537 ersatts med *ie*. I Handb. (1529) träffas bl. a. följande former med *iä*, vilka alla i upplagorna 1533 och 1537 ändrats till *ie*: *diäffuul* 318, *siäl(en)* 331 (2), *siälar* 329, 331, *siälenne* 331, *tiäna(r)* 318, 363, *tiänare(s)* 318, 320 (3), *diäknar* 332. Undantag härifrån utgör dock Post. (1537), som i stor utsträckning bibehållit *iä*, t. ex. *iärtekn* 34 s. 1, *iärteeknet* 64 s. 1, *tiänest* 54 s. 1, 215 s. 1, *tiänist* 209 s. 2 (2), *tiänestena* 215 s. 1, *tiäna* 209 s. 2.

Formerna *i hel(l)* Tänkeb. 7, 38 (2), *j helslåå* Post. (1528) 102,

j helslaghe Post. (1530) 292, *ihelslagne* Eeder 12 ha uppkommit genom kontamination av *j hääl* och *j hiel*.

2. Mera sporadiskt träffas *e* för det vanliga *ä* efter *g*, *k* och framför *k(i)*, *dh(i)*, *ff(i)*, *s*, *r*, (*p*, *t*).

a. Efter palatalt *g*, *k*: *geffwe* och *gengse* Tänkeb.. 259, *forgett* Post. (1528) 292, *forgetna* Krön. 108, *Geffle* Tänkeb. 99. Hit höra även *geeld* Krön. 203, *geest* dars. 188, för så vitt skrivningen *ee* verkligen betecknar lång vokal. Osäkert är *gent* Krön. 64 gentemot *gänt* dars. 68, 117. Enligt TAMM Nordiska studier tillägn. Noreen s. 33 f. har det uppkommit av äldre *güngt*. I så fall torde det ha kort *ä*-ljud. Efter *k* står *e* i *natskeffua* Messan (1535) D 4 s. 2, *Skelby* Tänkeb. 155 (2), *finska skeren* Tänkeb. 252, *omskerelsen* Ärlig skap. 567 samt jämförelsevis ofta i *ker*, *skel*. Osäkert är *beskerdt* Ärlig skap. 563 (jfr sid. 75). Jfr för flera av dessa ord även de följande momenten.

Ordet *kär* har nästan alltid *ä* i Ärlig skap., Lagk., Krön. och de före 1530 tryckta skrifterna. Här träffas endast följande enstaka skrivningar med *e*: Tänkeb.: *kereste* 24, 145 br., 177, *kera* 182 (2), 192, 224 br., *kere* 89 (3), 242 br., 250; Krön.: *kera* 141 br., 142 br., *kerom* 141 br. Flertalet av dessa former träffas sålunda i avskrivna brev. Från och med 1530 börjar *ker* bliva vanligare. Redan i Post. (1530) förekomma spridda exempel på denna form, t. ex. 6, 9, 10 m. fl. Från Messan (1531) har antecknats *KEre* 413. Först från och med 1533 är dock *ker* vanligt. I Handb. 1533 och 1537 liksom i Messan 1535 och 1537 har den första upplagans *kär* ofta ändrats till *ker*, t. ex. Handb. C 4 s. 2 (2), D 2 s. 1 (2), F 2 s. 2 m. fl. I originalskrifterna från dessa år användes givetvis oftast *ker*, t. ex. Saligh.: *kera* 477, *kere* 487. Så även i Tob. Com., t. ex. *kere* B 2 s. 1, B 3 s. 2 (2) m. fl. Post. (1537) bibehåller dock den äldre upplagans former. *Ker* anföres av Kock Ljudh. I s. 281 f. som exempel på en övergång $\bar{e} > e$ i yngre fsv. omedelbart efter *k*. Formerna hos O. Petri kunna väl delvis fattas på samma sätt. Men då *e*-skrivningarna av speciellt detta ord äro så vanliga, beror det sannolikt främst på ortografisk anslutning till *kerlek*, *kerlig*, vilka i stor utsträckning skrivas med *e*; jfr sid. 75.

Orden *skäl*, *skälig* skrivas huvudsakligen i de tidigaste skrifterna någon gång med *e*. Tänkeb.: *skel* 11, 36, 41, 64, 71

m. fl., *skelig(a)* 174, 194 br., 245 m. fl.; Itt ochr. sendebr.: *skel* 196 (2), *skeel* 187, 196, 204, *skell* 202, 211; Post. (1530): *skelighit* 105 (NT: *skälighit*), *oskelig* 292; Pred.: *skel* 487. — Ej heller *skel* är ett säkert exempel på övergången *ä* > *e* efter *k*. Formen kan delvis återgå på fsv. *skil*, vilket ej hållits i sär från *skæl*.

b. Framför *k(i)*: *lekere(s)* Tänkeb. 9, 83, 88, *Lekares* Tänkeb. 7, *lekiaren* Wnd. 83, *lekiedomen* Post. (1530) 30 (= 1537), *lekiedom* Tob. Com. F 3 s. 1, *lekedom* Handb. (1529) 358, *wrekias* Krön. 250 B br., *Steket* Krön. 178. Om dylika skrivningar i fsv. se Кock Ljudh. I s. 282 och där cit. litt.

c. Framför *dh(i)*, *ff(i)*. Tänkeb.: *stedhia* 179, 216, *tilstedhiat* 239, *tilstedie* 53, *wedhie* 232; Echteskap.: *tilstedhia* 469; Post. (1528): *tilstedia* 27, *stedhia* 251; Post. (1530): *gled(h)ias* 42 (2), 200 (NT: *ä*), 201 m. fl. (10), *gledies* 201 (NT: *glädhes*), *Gledhiens* 260, *tilstedhia* 54, 146, 279, *tilstedia* 323, *tilstedhiandis* 47; formerna bibehållas i upplagan 1537; Orsack (1531): *tilstedhia* 401, 402; formerna bibehållas i de senare upplagorna; Saligh.: *Glediens* 499; Pred.: *tilstedhia* 501; Eeder: *tilstedia* 16, 21; HÄ: *tilstedhia* 584; Krön.: *tilsted(h)ia* 48, 92, 152, 272 B. Om *kedhia* se sid. 84. — Framför *ff(i)*: Clerekrijt: *kreffia* 359 (2), 363, 364; Ingong (1529): *kreffia* 384; formen bibehålles i upplagan 1538; Post. (1530): *sielffkreffiaandes* 319 (= 1537), *kreffia* 449 (1537: *kreffuia* 220 s. 1); Saligh.: *kreffia* 484, *kreffies* 512; Songer: *kreffia* 542, *creffia* 547; Tob. Com.: *kreffia* E 3 s. 2; Krön.: *kreffuia* 95, *vthkreffuia* 168, *förqweffia* 108.

Exempelsamlingen är ej uttömmande, men den torde vara tillräckligt fyllig för att visa, att ord av denna typ möjligen intaga en särställning.

d. Framför *dh*: *bredhe* Tänkeb. 84, *breden* dars. 80, *bredh-snijdher* (jfr dock mnt. *bretsnider*) 72, *gledhi* Post. (1530) 200, 201, 202, 226, 259, 260; samma former återfinnas i upplagan 1537; *fedher* Echteskap. 457 (2), *federne(s)* Tänkeb. 163, 170 br. (2), 181, 193 br., 251, 258, *läre fedher* Echteskap. 460, *lärofeder* dars. 460, *klede* Tänkeb. 9, *sengacledet* dars. 157, *lindacledher* Post. (1530) 39, *cladhe(r)* Post. (1530) 171 (= 1537), 280 (= 1537), 396 (1537: *cläde*), Krön. 42, *försmedelse* Pred. 487, *sted(h)er* Tänkeb. 236, Post. (1530) 109 (NT: *städher*), 292, 399; även upplagan 1537 har på motsvarande ställen former med *e*; Krön. 1, Pred. 479.

498 m. fl., *stederne* Tänkeb. 157, 158, *köpsted(h)er* Krön. 41, 42, *sledha* Krön. 196 kan även återgå på äldre *sliþa*, *Sledorm* Krön. 306 B, 320 B, *tedhen* Tänkeb. 48, *tedhan* Krön. 231 B, *Tedhan* Wnd. 39, *tredha ifrå* Post. (1530) 112, *oqwedens ordh* Tänkeb. 164, *oquedens ordh* Krön. 50, *tilsted(h)er* Pred. 491, 502, *Eeder* 19, Handb. (1529) 359, *wedher* Post. (1530) 227 (1537: *wäder*), *wedhret* Handb. (1529) 357, Post. (1530) 92 (= 1537), Krön. 128 B, 137, *Wedhret* Post. (1530) 244 (= 1537), *Wedhrit* dars. 241 (= 1537), *Wedherhatt* Krön. 54, *wederleek* dars. 322 B, *Pedher Sunnanweder* Tänkeb. 178, *Vedhle* dars. 222. Hit hör väl även *hen* (fsv. *hädhan*) Songer 556.

e. Framför *ffu*: *genstreffuig* Post. (1528) 76, *genstreffuoghe* Krön. 279 B, *attheffwor* Wnd. 36, *ättheffwor* Wnd. 13, *ätthef(f)uor* Spörsm. 283 G, 284 G, *upgreffua* Krön. 332 B, *kreffuer*, *tilkreffuer*, *kreffwer* Spörsm. 281, 302, *Clerekrijt* 359, Post. (1528) 74, 179, Handb. (1529) 363, Post. (1530) 67, 266 m. fl. (6), *Orsack* (1531) 396, *Messan* (1531) 413, *Saligh*. 457 (2), 458, *Eeder* 4, 5, *Ärlig Skap*. 576. Samma former återfinnas på motsvarande ställen i senare upplagor av Post. (1530), *Orsack* och *Messan*.

f. Framför *s*: *leset* Tänkeb. 240, *lesne* dars. 78, *lesning* *Clerekrijt* 364, *ogress* Post. (1530) 98 (= 1537), *cressligha* Post. (1530) 250 (= 1537), *kresseligh* Post. (1537) 7 s. 2 (1530: *krässeligh*), *nesana* Krön. 190. Om *Strengenes* se sid. 76.

g. Framför *r*: *berandes* Handb. (1529) 326, *swera* 'svärmoder' Tänkeb. 69, *sweres* dars. 250, *swero* Pred. 505, *twer-sadel* Tänkeb. 22. Hit hör kanske även den synnerligen vanliga skrivningen *heradh*, t. ex. Krön. 55 (*heredh*), 121 (*herede*), 9 (*Heredzhöffdinge*), Tänkeb.: *heredzting* 196, 244, *heresting* 258. Även en annan faktor kan dock hava medverkat till stavningen med *e* i detta ord. Skrivning med dubbelt *r* förekommer ej, men såväl ordets etymologi¹ som det moderna sörmlandsuttalet *härrasdommare*² gör det troligt, att det fanns ett alternativt uttal med kort *ä*. Även formerna *heer* Krön. 177, *hersköld* dars. 262 B kunna ha uppkommit genom övergång av *ä* till *e*. In-

¹ Om denna se KOCK Arkiv XXI s. 358 f., XXII s. 272 ff., THUNBERG Stud. rörande Skandinaviens äldsta pol. indelning s. 24 ff., KARSTEN SNF V, 2. Annorlunda FALK Arkiv IV s. 358, BRATE Arkiv IX s. 130 ff., XXII s. 206.

² ERICSSON SF s. 79.

verkan från nht. *heer* på dessa ord ligger dock nära. Jfr Kock Ljudh. I s. 223. Osäkra äro även *nerware* Tänkeb. 26, *Werendt* Krön. 14, vilket i P. Swart Krön. skrives *Wärnd* s. 40, *kyrkio werende* Tänkeb. 244, *kyrkiowerendene* dars. 247 m. fl., som återgå på äldre *kyrkiowäriande*, *Nereke* Krön. 33, 84, som kanske uttalats med kort vokal liksom helt säkert *Mereta* Krön. 101, *Meretes* Tänkeb. 16.

h. Framför *p*: *drepne* Pred. 500, *bewepnat* Post. (1530) 138 (= 1537), *bewepnadhe* Krön. 109, *beuepnat* Post. (1530) 140 (= 1530). Det senare ordet kan dock jämföras med mnt. *wēpenen*.

i. Framför *t*: *metit* Tänkeb. 39, *Ledersetre* dars. 155, *Sparseter* Krön. 70. Det sid. 61 omtalade *let* samt *leta* Krön. 166, *lete* Tänkeb. 22 torde ha uppkommit, då ordet i satsen var relativt obetonat. Kock Ljudh. I s. 219.

Hur skola dessa *e*-former uppfattas? De äro tydligen för många och uppträda alltför regelbundet för att avfärdas som rena ortografiska varianter. De måste ha haft stöd i uttalet. Det ljud, som ligger bakom dessa skrivningar med *e*, torde snarast vara slutet *ä*-ljud, som sålunda endast undantagsvis erhållit en från det äldre *ä*-ljudet skild beteckning. Utvecklingen till slutet *ä*-ljud torde sålunda tidigast ha ägt rum omedelbart efter *k*, *g* och omedelbart framför palatalt *k* samt framför spiranterna *dhj*, *ffj*, *dh*, *ffu*, *s* och den apiko-alveolara tremulanten *r*. Framför *p*, *t* däremot synes ingen nämnvärd grad av förträngning ha ägt rum. I varje fall äro exemplen med *e* framför dessa konsonanter alltför enstaka för att medgiva några säkra slutsatser. Någon principiell olikhet mellan ord med *dhj*, *ffj* och *dh*, *ffu* finnes ej, men det förefaller dock, som om *e* uppträder relativt oftare i ord med *dhj*, *ffj* än i ord med enbart *dh*, *ffu*. Detta kan i så fall bero därpå, att övergången påskyndats av det efter *dh*, *ff* följande *i*, alldeles som detta ljud fördröjt eller till och med hindrat övergångarna *i* > *e*, *y* > *ö* i ord som *bidhia*, *rydhia*. Att åtminstone under 1600-talet *ä* framför *dhj*, *ffj* haft ett jämförelsevis slutet uttal framgår av rim som *bedia* : *tilstädhia*, *bedia* : *glädia*, *bedie* : *glädie* hos 1600-talets skaldar. Såväl HESSELMAN Korta vok. s. 12 ff. som ÅKERBLOM Runii sv. rim s. 162 ff. antaga, att bakom dylika rim ligger ett uttal med slutet *ä*-ljud. Detta ljud förekommer bl. a. i Närke enligt NOREN Vårt spr. I s. 502, BORGSTRÖM Sv. landsm. 1914, 4 s. 39. Det är också för-

klart, att vid en allmän övergång från öppet till slutet *ä*-ljud det slutnare ljudet inträdde först i närheten av främre ljud, då det slutna *ä*-ljudet faktiskt uttalas längre fram i munhålan än det öppna *ä*-ljudet. NOREEN anf. arb. I s. 501, 505.

3. Även framför *rd*, *rl*, *rs*, *rt* motsvaras fsv. *æ* ofta av *e*.

Verbet *lära* har i infin. och pres. alltid *ä*, men i böjningsformerna *lärde*, *lärđ* och subst. *lärdom* uppträder ofta *e* i Post. (1530): *lerde* 188, 277 m. fl., *lerdom* 107, 112, 269, 277 m. fl. Samma former återfinnas i samma utsträckning i Post. (1537), t. ex. *lerde* 87 s. 1, *lerdt* 16 s. 2, *scrifftlerda* 27 s. 2, 28 s. 1, *scrifftlerde* 28 s. 1, *lerdom* 22 s. 1, 24 s. 2 (2), 25 s. 1 (2), 31 s. 2, 39 s. 2, 83 s. 1 m. fl. — Om *serdeles* se sid. 59 f.

Adjektivet *käär* har i flertalet skrifter i regel *ä* men subst. *kerleek* lika ofta *e* som *ä*. Itt ochr. sendebr.: *kerlek(en)* 155, 158, 185 m. fl.; Ärlig skap.: *kerleck* 538, 553, *kerlekenom* 543 m. fl. Dessutom förekommer även *kerlegh*, t. ex. Spörsm. 281.

Adjektivet *skäär* har alltid *ä*, men subst. *skärseld* har i Spörsm. ofta *e*: *skers(s)eeld* 227, 292 G, 298 m. fl. (6).

Likartad, fastän med ursprungligen kort *ä*, är den synnerligen vanliga formen *twert* Itt ochr. sendebr. 170, 176, Ingong (1538) B 8 s. 1, Eeder 3, 6 o. s. v. Däremot har *twär* nästan alltid *ä*. Hit hör kanske även *beskerdt* Ärlig skap. 563 (jfr dock sid. 71).

Det är knappast troligt, att även bakom dessa skrivningar ligger ett uttal med slutet *ä*-ljud. Sannolikt bero de endast därpå, att vokalen framför dessa konsonantförbindelser alternativt förkortats. För det förra alternativet talar visserligen den omständigheten, att i modern närkiska slutet *ä*-ljud förekommer just framför apiko-alveolarer och apiko-kakuminaler. BORGSTRÖM Sv. landsm. 1914, 4 s. 39. Men å andra sidan torde *nermer(e)* Tänkeb. 40 (2), *nermest* Lagk. 25 och väl även *treldom* Post. (1530) 36 (= 1537) snarast böra förklaras därigenom, att *ä*-ljudet var kort, liksom också motsättningen *kär* ~ *kerleck*, *lära* ~ *lerdom* talar härför. — Orden *kerlig*, *kerlek*, *skerlæsslo eelder* anföras av KOCK Ljudh. I s. 281 f. alternativt som exempel på övergång *æ* > *ē* i yngre fsv. Hos O. Petri böra dock dessa skrivningar ej skiljas från *lerdom*, *lerde*. KOCK framkastar dock även tanken på förkortning. Skrivningen *treldom* kan jämföras med *trälldom* Krön. 189.

4. I relativt obetonade ord och i stavelser med infortis motsvaras äldre *æ* ofta av *e*. Detta är fallet i *Stega sund* Krön. 232 B, *sleperij* Tänkeb. 125 br. och väl även i *Strengenes* Tänkeb. 5, 15, Krön. 99, 152 m. fl., i vilket senare ord ultimas *e* i modern sörmländska t. o. m. uttalas med *i*-klang¹. Om *leta* Krön. 166 se sid. 74.

Medh skrives i regel *mz*, t. ex. Ärlig skap. 5 (A), 8 (A) m. fl., eller *medh*, t. ex. Ärlig skap. 3 (A; *Medh*). Endast en gång möter *mädh* Wnd. 33. Angående ordets uttal i äldre tid hava olika åsikter framställts av å ena sidan KOCK Fsv. Ljudl. II s. 534, Ljudh. I s. 218 f. och där citerad litt., NOREEN Aschw. gr. § 147, å andra sidan HESSELMAN Korta vok. s. 20 ff. Skrivningen *medh* hos O. Petri ger ingen upplysning angående ett eventuellt uttal med *e*. Då ordet i satssammanhanget i regel var obetonat, uttalades det givetvis med kort vokal, och kort *ä*-ljud tecknas hos O. Petri i regel med *e*.

ther skrives med *ä* endast i Krön.: *thär* 8, *thär som här* 46, och i Tob. Com. i rimflätningarna *thär : när* A 3 s. 2, *swär : thär* A 4 s. 2, *här : thär* F 2 s. 2. — *thet*, ofta skrivet *thz*, har aldrig *ä*.

ää ~ *ee*. Både som självständigt ord och som förled i juxtapositioner användes i O. Petris egenhändiga manuskript nästan endast *ää*, *ä*. Tänkeb.: *ää hoo* 226, *ää huad* 237, *ää huad* 133, *ää huem* 126 br., *ää nu* 24 ~ *ee hoo* 94 br., *e huad* 242 br. Formen *ee* träffas sålunda endast i i texten avskrivna brev. — Ärlig skap.: *ä huru* 536, 553 m. fl. (8), *ä huad* 553, *ä j huad* 554; HÄ: *ä huru* 584 (2). Krön. och Lagk. överensstämman i detta hänseende med O. Petris eget språk. De enda *e*-formerna i Krön. äro *ehuar* 241, *ehwad* 16, *eehuad* 196, *ehuadh* 278 B, *ee huru* 189, *ehurudan* 142 B, *emedhan* 239 B. I Lagk. träffas uteslutande *ä*: *ä sitt merke* 14, *ähuru* 13.

Även i de före 1533 tryckta skrifterna är *ää* den vanliga formen. Men jämte *ää* träffas här sporadiskt även former med *e*, vilka särskilt mot slutet bliva jämförelsevis talrika. Endast *e*-formerna antecknas. Wnd.: *e(e) huad* 27, 79, *ee huru* 87, 88, 94 (2), *e när* 92; Echteskap.: *ee hoo* 453 (2), 454; Closterl.: *ee huru* 519, *ee hwem* 519. — Jämförelsevis talrika äro de i Post. (1528), Sacr. och Post (1530). Post. (1528): *e(e) huru* 93, 94, 124, 127 m. fl.,

¹ ERICSSON SF s. 108.

e huad 105, *Ehuadh* 79; Sacr.: *ee hoo* 386, *ee huru* 429, 441, *ee hwad(h)* 386 (2) ~ *ää huru* 388 är enda exemplet med *ää*; Post. (1530): *ee for vtan ända* 365, *ee for hwem* 370, *ee hoo* 306, 369, *ee huru* 305, 310, 370, *ee hwad* 111, 120, 358, 362 m. fl., *ee huad* 112, 396, *ee huilkit* 396, *ee vnder* 343, *ee j hwad* 343. Det är frapperande, att flertalet exempel härstamma från urkundens senare hälft. I Orsack (1531) träffas endast två exempel: *ää hoo* 402 (1537: *ee hoo*) ~ *ee huru* 398. I Messan (1531) finnas inga exempel.

I de mellan åren 1533 och 1539 tryckta skrifterna är *ee* nästan enrådande utom i Post. (1537). Saligh.: *ee huru* 451, 460, *ee hwad* 457, 478, 491, 510, *ee hwem* 500; Pred.: *ee huru* 473, 496, 500, *ee hwem* 490, *ee hoo* 500, *ee hwad* 506; Songer: *ee huru*, 535, 538, 554, 558, *ee hwad* 535, 537, 557 (2), *ee huad* 523, *Ee hwad* 537, *ee hwart* 538, *ee men* 533; Eeder: *ee* 14, *ee hwad* 14. I de under dessa år utkommande nya upplagorna av äldre skrifter utbytes *ää* mot *ee*. *ää huru* Ingong (1529) 378 motsvaras av *ee huru* i upplagan 1538, *ää hoo* Orsack (1531) 402 av *ee hoo* i Orsack 1538. I Handb. (1533 och 1537) träffas *ee huru* D s. 2, D 2 s. 1, D 3 s. 1, D 3 s. 2, *ee hwadh* D 2 s. 2, *ee huad* E 4 s. 1, i uppl. 1537 dessutom *ee hoo* H s. 1. På motsvarande ställen har Handb. (1529) *ää* eller *ä*. I Post. (1537) bibehållas vanligen den äldre upplagans *ä*-former. På åtskilliga ställen har dock även här *ää* utbyts mot *ee*, t. ex. *ee huru* Inl. 2 s. 2, 97 s. 2, *ee hwadh* Inl. 3 s. 1, Inl. 3 s. 2, 83 s. 2.

Tob. Com. har oftast *ee*: *Ee mädhan* E 3 s. 2, *ee hwadh* F s. 2, *ee* G s. 1, *ee hwar* D 4 s. 1, ~ *ä hwar* A 3 s. 2. — *ee* har väl väsentligen uppkommit av *ää* i svagtonig ställning. Delvis kan det ock motsvara isl. *é* 'alltid'. Jfr Kook Ljudh. I s. 220, 286.

Orden *ewärdeligh*, *ewinnerligh* hava i regel *e*, t. ex. Tänkeb.: *ewerdelig(a)* 183 (2), 188, *euerdeliga* 189 m. fl., *ewinnerlige* 9; Wnd.: *ewinnerlighet* 23, *ewinnerlighin* 23, 26 o. s. v. Endast i Tänkeb. *äuerdelig(h)a* 100, 116, 123, 126, 163, *äuerdelige* 59, 99, 126, 128, *äwerdeliga* 140, *äwerdelige* 59, 177 m. fl.

5. Framför *gh* motsvaras fsv. *æ* (kort eller långt) ofta av *e*. Tänkeb.: *wegh* 5, 19, 24, 30, 39, 98 (2), 201, 250, *hemweghen* 250; Wnd.: *beneghen* 62; Ehteskap.: *lönskaleghe* 450, 468; Closterl.: *leghe* 500, *weghen* 511; Post. (1528) *deghelegh(a)* 89,

120, *deghelega* 166, *weghen* 16, 39, 74, 75, 98 m. fl., *biwegh* 208 (2), *wegfarilsen* 143; Handb. (1529): *weghabreff* 316, 343 (2), 344; Post. (1530): *lönskalege* 145, *wegh* 31 (NT: *wägh*), 56, 140, 261 (1537: *wägh*), 109 (NT: *wäghen*), 109 (NT: *wäghen*), 235, 269, 307, *wegh-wisare* 235, *longuegha* 276 (1537: *longwägha* 132 s. 1; NT: *longwäga*), *beneghen* 456, *benegenheet* 456. *E*-formen bibehålles, så vitt ej annat anmärkes, i Post. (1537). Saligh.: *beneghen* 488 (4); Pred.: *wegh* 481, 488, *weghar* 482, *wegs* 486, *weghfarande* 486, *weghskreppo* 476, 484; Songer: *wegh*: *dreggh* 537, *wegh* 540; Ingong (1538): *benegen* B 6 s. 2; HÄ: *weghen* 583, *weghom* 586; Krön.: *beneghen* 99, 302 B, 317 B, *deghelegh* 67, *wegh* 235 B, 271 B, *weg(h)en* 317 B (2), 262 B, 263 B, *til wegs* 235 B, *weghfarande* 94, *steghla* (se nedan). Hit hör sannolikt också *beneg(h)ne* Wnd. 67, Post. (1530) 145, 161, Ingong (1529) 379 (= 1538), Messan (1531) 426, *benegna* Ärlig skap. 556 o. s. v.

Exempelsamlingen är ej uttömmande men torde vara tillräcklig för att visa, att ord av denna typ verkligen utgöra en grupp för sig. *E*-skrivningarna äro alldeles för många för att vara av rent ortografisk natur. Formen *legie* anföres av Kock Ljudh. I s. 282 som exempel på en övergång $\bar{a} > \bar{e}$ framför *gi* i yngre tsv. Genom ett dylikt antagande förklaras dock ej formerna *beneghen*, *deghelegh*, *dreggh*, *wegh* etc. hos O. Petri. Någon övergång $\bar{a} > e$ föreligger ej i dylika ord. Skrivningen med *e* är att förklara på följande sätt. I vardagsspråket övergick åtminstone mellan palatala vokaler och i slutljud efter palatal vokal *gh* till *j*¹. Detta framgår av följande skrivningar hos O. Petri. Ehteskap.: *lönskaleye* 452, 453, 462, 465, *lönskaläye* 457; Itt fögho sendebr.: *eyendo(o)m* 346 (3); Post. (1528): *benäyien* 302, *till eyen* 152; Post. (1530): *lönskaleye* 84, *krij* 22, 433; Messan (1531): *weyen* 420, *weyenom* 423; Messan (1537): *weyen* E s. 1, E 2 s. 1; Songer: *weyen* 556; Saligh: *tilböyelighen* 488; Krön.: *deyelig* 122 o. s. v. Både skrivningen *wegh* och *wey* representera säkerligen ett uttal *wäj* med kort *ä*-ljud. Ordet uttalas ännu i modern sörmländska på vissa håll *väj*.² Men kort *ä*-ljud tecknades i regel med *e*. Om

¹ Jfr LIDÉN Gbgs högskolas årsskr. 1904, 1, 36, LINDROTH Bureus s. 197 ff.

² ERICSSON SF s. 119.

övergången *gh* > *j* ej försiggått framför guttural vokal, böra formerna *weghabreff* och *longwegha* förklaras genom analogi.

Orden *stegel*, *stegla* heta i Tänkeb. *stägel* 34, *stäglade* 63, i Krön. *stegel* 121, 193, 279 B, *steg(h)lat* 121, 228 B, *steghlat(h)e* 121, 265 B. Orden behandlas av Kock Ljudh. I s. 221, där följande uppfattning framställs: »Efter växlingen *sägel*: *segel* har man väl senare till (det i nyare tid allt mera ur bruk komna) *stägel* bildat *stegel*, som sedan blivit enrådande, och från vilket *stegla* fått sin vokal.» Själva det avgörande momentet vid denna analogibildning har dock ej särskilt framhävts av Kock. Själv fattar jag saken på följande sätt. Ord som *segel*, *spegel*, *stegel* hade på 1500-talet (i vissa trakter) ett dubbelt uttal, dels det vårdade språkets *seghel*, *säghel*, *speghel*, *stäghel*, dels vardagsspråkets *säjel*, *späjel*, *stäjel*; jfr *stäijlla*, *stäijllde* BSH 5 s. 638 (1520). I enlighet med analogien *säjel* (vardagligt): *seghel* (vårdat), *späjel* (vardagligt): *speghel* (vårdat) nybildades till vardagsspråkets *stäjel* det vårdade uttalets *steghel*, liksom å andra sidan analogien *säjel*: *säghel*, *stäjel*: *stäghel* givit upphov till nybildningen *späghel* såsom motsvarighet till vardagsspråkets *späjel*. Även en annan omständighet kan ha bidragit till uppkomsten av formen *steghel*. Vardagsspråkets *säjel*, *späjel* återgavs i skrift med *seghel*, *speghel*, vilka skrivningar sålunda representera ett dubbelt uttal. På samma sätt återgavs vardagsspråkets *stäjel* i skrift med *steghel*, vilken skrivning sedan kunde utläsas dels som *stäjel*, dels som *steghel*.

Sägher pres. av *sägha* heter dels *sägher*, dels *segher*. I Tänkeb. förekommer uteslutande former med *e*, t. ex. 151. I Ärlig skap. träffas *sägher* endast 524, 525, 554, för övrigt *segher*. Samma är förhållandet i HÄ och Krön. I de tidigaste 1520-talsskrifterna utom Wnd. dominerar däremot *sägher*. Detta är fallet i Itt ochr. sendebr., där *seg(h)er* endast träffas 165, 166, Spörsm., som på sid. 225—240 endast har *segher* 226, Kpr. (*segher* 318, 325), Itt fögho sendebr., som har *segher* 335, 345 (2), 346 och Post. (1528), som sid. 1—20 endast har *segher* 16. I Clerekrijt väga de båda formerna någorlunda jämnt. I alla övriga skrifter dominerar *e*-formen, detta framför allt i de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna med undantag av Messan (1537), som egendomligt nog på flera ställen har *sägher*, där Messan (1531) har *segher*, t. ex. 413, 414, 415, 417 (2), 419. — Angående uppkomsten av de båda for-

merna hava något olika åsikter framställt av Kock Ljudh. I s. 225 och NOREEN Vårt spr. III s. 179 not 6. Kock anser, att det är mycket möjligt, att *e* i fsv. *segher*, ä. nsv. *segher* »stundom betecknar *e-* (ej *æ-*)ljud, vilket i så fall förklaras på följande sätt. När *sæghia* blev *seghia* > *sighia*, kvarstod *æ* ljudlagsenligt i pres. sg. *sæghr*, imperat. *sægh*. Till dessa senare former överfördes *e*-ljudet från *seghia*, så att man fick *seghr*, *segh*. Enligt NOREEN åter kan pres. *segher* hos O. Petri »möjligen motsvara fsv. *sigher* (till *sighia*), men lika väl vara en blott ortografisk variant till det hos O. Petri även förekommande *sægher*, fsv. *sægher* (till *sæghia*). Både Kocks och NOREENS första förslag äro formellt möjliga, men de äro båda otillräckliga, då det gäller att förklara skrivningen *segher* hos O. Petri. Denna är nämligen hos honom ytterst vanlig och i flertalet skrifter den nästan enda brukliga. NOREENS andra alternativ, att *segher* hos O. Petri blott är en ortografisk variant till *sægher* är däremot mera antagligt. NOREEN anför dock ingen förklaringsgrund till att just i detta ord *e*-skrivningarna äro så talrika. Detta förstås emellertid omedelbart, om man gör klart för sig, att ordet uttalades *säjer* (icke *sægher* eller *segher*). Därom vittna skrivningar som *seyes* Kpr. 327, Closterl. 476, *utseyes* Orsack (1531) 396, *tilseyelse* Saligh. 471 (2), Ärlig skap. 516, *oseyeligha* Post. (1530) 465 o. s. v. Då skrivningen *segher* är relativt vanligare än *wegh*, beror det därpå, att uttalet *säjer* varit mera spritt än uttalet *wäj*, emedan *sægher* påverkats av infin. *säja*, varest *ghj* jämförelsevis tidigt och mera allmänt övergått till *j*. Skrivningen *seya* är hos O. Petri ytterligt vanlig. Dessutom förekommer *sigher* Post. (1530) 461.

6. I följande ord återgår växlingen på ursprungliga dubbelformer.

bäffua ~ *beffua*. Formen *bäffua* förekommer Wnd.: *bäwinge* 86; Post. (1528): *bäffua* 197, *bäffwa* 283; Post. (1530): *bäffuande* 19 (NT: *bäffwande*), 20; Ärlig skap.: *bäffuan* 577. Skrivningen *beffua* föreligger Handb. (1529): *beffwa* 357; Post. (1530): *beffua* 22, *beffuande* 354, *beffuande* 464; Saligh.: *beffua* 513. De olika formerna i Post. (1530) återfinnas på motsvarande ställen i upplagan 1537. Jfr dels mnt. *beven*, dels isl. *bifa*¹.

¹ Kock Ljudh. I s. 214.

beläte ~ *belete*. Den förra formen förekommer Tänkeb. 226, Ärlig skap. 517 (2 ggr; på ena stället ändrat från *belete*), 518 (2), 519 (2), 522 (2 ggr; på ena stället ändrat från *belete*) m. fl., Wnd. 4. 5 (4), 6 (2), 8, 9 m. fl., Itt fögho sendebr. 334, Echteskap. 446 (3), 447 (2). I alla övriga urkunder är *belete* enrådande, nämligen Closterl. 508 (3), Gudz ordh 556 (2), Post. (1528) 73, Ingong (1529) 381, Post. (1530) 348 (NT: *beläte*), Saligh. 467 samt dessutom Ärlig skap. 517. I andra upplagan av Ingong och Post. (1530) bibehållas första upplagans former. Jfr dels isl. *bilæti*, dels fsax. *biliti*. Formen *belete* kan dock även hava uppkommit av *beläte*, om man förutsätter ett uttal med infortis på penultima. Se Kock Ljudh. I s. 287 f.

Subst. *leg(h)re* HÄ 585, Krön. 313 B (2), *leg(h)restadh* Krön. 97 liksom verbet *leg(h)rade* Krön. 106 återgå på former med äldre *i*, fsv. *lighri*, *lighra*¹.

mädhan ~ *medhan*. Den förra formen är den vanliga, t. ex. Tänkeb.: *Mädhen* 72, 195, Ärlig skap.: *mädhan* 544, 547 (2), 552. I O. Petris egenhändiga manuskript träffas endast en gång formen *meden* Tänkeb. 20. I Krön. A-stil är förhållandet detsamma. Endast sid. 40, 78, 100, 170 förekommer *medhan*. I stil B är dock denna form jämförelsevis vanlig, t. ex. 126, 166, 247 (2), 256 m. fl. (o 12). De tidigare 1520-talsskrifterna överensstämman i detta hänseende med Tänkeb., Ärlig skap. och Krön. Endast enstaka *e*-former anträffas. Wnd.: *medhan* 27; Itt ochr. sendebr.: *medhan* 199, *medhen* 212 (2); Spörsm.: *medhen* 252; Kpr.: *medhen* 328; Post. (1528) s. 1—160: *medhan* 44; Echteskap.: *medhan* 464, *Medhan* 460, *medhen* 447, *Medhen* 454; Closterl.: *medhan* 519; Sacr.: *medhan* 412, 429, *Medhan* 410; Handb. (1529): *medhan* 317, 334, 336, 339, 348. Handb. (1533 och 1537) överensstämman med Handb. (1529) utom däri, att *Mädhen* 350 i de senare upplagorna utbytts mot *Medhan*. I Post. (1530) synes *medhan* vara relativt talrikare än i de föregående urkunderna. Den erinrar i detta hänseende i någon mån om de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna. I dessa är dock *medhan* ännu vanligare. Saligh.: *medhan* 461 (2), 491, 498, 515, *Medhan* 516 (2), *MEdhan* 487 ~ *mädhan* 464, 466, 472 (3), *Mädhan* 463, 472; Pred.: *medhan* 7 ggr ~ *mädhan*, *mädhen* 5 ggr; Songer: *med(h)an* 528, 533; Tob. Com. har i regel

¹ Jfr Kock Ljudh. I s. 49.

mädhan, men *medhan* A 4 s. 2, F s. 1, *Medhan* C s. 2, C 3 s. 1. Någon formell skillnad mellan *medhan* som konjunktion och *medhan* som adverb har ej kunnat konstateras. *Mädhan* återgår på fsv. *mæþan*, *medhan* på fsv. *miþan*. Jfr NOREEN Aschw. gr. § 164, Vårt. spr. III s. 177. Skrivningen *medhan* hos O. Petri kan dock delvis även hava uppkommit av äldre *mädhan* enligt mom. 2 d.

Ortnamnet *Reval* skrives i Tänkeb.: *Reuele* 44, *Räuele* 113, *Räffle* 41, 42, *Räfflä* 124, i Krön. *Reffle* 69. Om de växlande formerna av detta ord och om dess etymologi se KARSTEN Germanisch-Finnische Lehnwortstudien s. 215 med not 5.

Verbet *sväva* heter *sweffuar* Post. (1528) 169, *sweffde* dars. 219, vilka former återgå på äldre **swæiva*¹. Med *ä*-ljud är ordet ej belagt.

säker ~ *seker*. Den förra formen är vanlig, t. ex. *Echteskap*: *ssäkert* 448, 449; *Messan* (1531): *säkir* 425; *Tob. Com.*: *szäker* B 2 s. 2 o. s. v. Den senare träffas endast *Songer*: *seker* 556; *Krön.*: *szeker* 75, 76, *szekerheet* 58, 75, 84, 153 (jämfte *szäkerheet* 58). Jfr dels mnt. *seker*, dels fsv. *siker*, mht. *sicher*.

träta ~ *tretta*, *trätta*. Den förra formen träffas endast *Tänkeb.*: *träte* 13, *trätan* 52, *trätebroder* 30; *Krön.*: *trätan* 83. Den senare formen, skriven med *ä* eller *e*, är vanlig, t. ex. *Tänkeb.*: *trätta om* 189, 231, *trette* subst. 235; *Itt ochr. sendebr.*: *trettor* 184; *Itt fögho sendebr.*: *trätto* 343; *Handb.* (1529): *trättona* 367 ~ *tretta* 332, 366 o. s. v. Växlingen *tretta* ~ *trätta* är av ortografisk natur, i det att kort *ä* betecknas dels med *e*, dels med *ä*. Växlingen *träta* ~ *trätta*, *tretta* är däremot ljudhistoriskt motiverad och motsvaras av isl. *þræta*, *þrætta*.

7. I åtskilliga lånord av denna typ föreligger en växling mellan *ä* och *e*, beroende på olika omständigheter. Vad som i det enskilda, konkreta fallet givit upphov till denna växling, är ofta omöjligt att avgöra. Den kan bero därpå, att orden lånats med olika vokal från olika trakter. Det kan t. o. m. i åtskilliga fall sättas ifråga, om den ortografiska växlingen verkligen motsvaras av en liknande växling i tidens talspråk. Vidare är det omöjligt att avgöra, om ord med etymologiskt kort vokal verkligen lånats på en tid, då vokalen ännu var kort eller då den

¹ Jfr KOCK *Ljudh.* I s. 163, v. FRIESEN *Jesus Syrachs bok* s. X.

redan var förlängd. Om dylika svårigheter se Кock Ljudh. I s. 222, 224.

a. Lånord med gammal kort vokal.

bardskärare (mnt. *bartscherer*) skrives i Tänkeb. *bardskärere* 33, *bardsketere* 183, 227, *bardskeres* 26, 27, i Krön. *bårdskärare* 331 B (2). Samma växling föreligger i *offuerskärare* (mnt. *overscherer*). I Tänkeb. heter ordet *Offuerskärare* 16, *öffuerskerere* 244, 250, *offuerskerere(s)* 16, 189, 228, *offwerskereres* 9.

begiära ~ *begiera* (mnt. *begeren*). I O. Petris egenhändiga manuskript är formen *begiera* så gott som enrådande. Tänkeb.: *begierar* 168, *begierede* 167 m. fl. ~ *begiärade* 219; Ärlig skap.: *begiera* 529, 537, 538, *begierede* 533, *begierade* 529, *begierat* 529 (2), 537, 538. Inga undantag finnas. Samma är förhållandet i Krön. A-stil. Sid. 1--50 träffas *begierade* 41, 46 (2), *begerade* 36, *begerendes* 28, 31. Från stil B ha däremot antecknats några former med *ä*: *begära* 249, *beg(i)ärade* 260, 291 (2), *begärendes* 310 ~ *begeran* 328. — Även Tob. Com. följer i detta hänseende O. Petris eget språkbruk: *begiera* F s. 1, *begierar* E 3 s. 2, *ährat*: *begierat* C 4 s. 1, *begiere*: *ähre* A. 4 s. 2 m. fl. ~ *begära* D 2 s. 2.

I de tidigare 1520-talsskrifterna är tvärtom formen *begiära* den vanliga. I Itt ochr. sendebr. träffas sålunda *begiära* omkr. 9 ggr, *begiera* endast 3 ggr: *begiere* 180, *begierer* 196, *begierandes* 168. I Spörsm. är *begiära* ytterligt vanligt, men endast en gång s. 225 träffas *begierendes* o. s. v. Något vanligare är den dock i Wnd.; *begiera*, *begiere* m. fl. 58, 63, 65 m. fl. (o. 8 ggr). Mot slutet av årtiondet blir antalet *ie*-former ännu större. I Handb. (1529) är proportionen 5 *iä* ~ 8 *ie*, i Post. (1530) s. 1—138 träffas 18 *ie*, 5 *iä*. I Messan (1531) förekommer ordet endast två gånger: *begiärrar* 411, *begiärelse* 425.

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är *ie* nästan enrådande. Saligh.: *begiera(r)* 461, 464, 476 m. fl., *begier* 454, 458, 490, *begieran* 497, *begierilse(n)* 457, 463, 491 m. fl. (inalles o. 19 ggr) ~ *begiära* 465 (2), *begiärlilse* 464; Pred.: *begiera* 480, 484, *begier* 506; Songer: *begier* 523, 536, 551, *begiera* 542, 543. — I de mellan åren 1533 och 1539 utkomna nya upplagorna av äldre skrifter är i regel dessas *iä* utbytt mot *ie*. Så motsvaras *begiäre* i Ingong (1529) 374, 375 (2), *begärlilse* dars. 376 av resp. *begier(e)*, *begierilse* i upplagan 1538 A 4 s. 1, A 6 s. 1 (2), A 7 s. 1. —

Likaledes utbytes i de senare upplagorna av Handb. och Messan den första upplagans *iä* ofta mot *ie*. Post. (1537) överensstämmer i stort sett med Post. (1530). Redan i denna senare äro ju formerna med *ie* i stor majoritet. I Tob. Com. A 4 s. 2, C 4 s. 1 och Songer 543 bildar *begiera* rim med *ähra*, *äro* etc.!

belägen ~ *belegen* (mnt. *belegen*). Den förra formen är vanlig. Tänkeb. *belägit* 26, 37, 39 m. fl. Den senare träffas endast Tänkeb.: *beleget* 18, 23, 31; Post. (1530): *belegghen* 69 (1537: *belägen*). I Krön. träffas även *belegligh* 258 B, *belegligheten* 301 B, *belegghligheeter* 79, vilka återgå på mnt. *belegelik*, *belegelicheit*. Skrivningen *belegligh* kan dock även förklaras utifrån ett uttal *beläjlig*. Skrivningen *beleiligitt* i P. Brahe Krön. vittnar om att ett sådant funnits.

beläghra ~ *belegghra* (mnt. *belegeren*). Krön.: *beläghrade* 170 ~ *belegghrade* 'hade samlag med' 81, *belegghrad(h)e* 75, 175, 313 B.

besetin Tänkeb. 269, Krön. 90 (2) återgår på mnt. *beseten*.

bräka och stäka (mnt. *breken unde steken*) heter i Krön. *stäkande och bräkande* 88, 100, *stekande och brekande* 105, *stekende och brekende* 78.

clerek, *clerekrij* skrivas med *ä* endast Itt ochr. sendebr.: *clärekrijt* 348, Post. (1530): *cläreck* 54; jfr mlat. *clericus*, fsv. *klärk*.

förgäves (mnt. *vorgeve(n)s*) heter i regel *forgeffues*, t. ex. Post. (1528) 104, 150, eller *förgeffues*, t. ex. Gudz ordh 545. Endast ett par gånger förekommer *förgäffues* Eeder 16, Krön. 321 B.

gräselig(h) (mnt. *greselik*) är en exempelvis i Ärlig skap. vanlig form, t. ex. 537, 539, 540. Skrivningen *greselig* föreligger endast Eeder 12 samt någon gång i Tänkeb.

käde (mnt. *kede*) föreligger endast Tänkeb. 34, 181. De vanliga formerna äro *kede* Tänkeb. 61, *kedie* Tänkeb. 22, *kedhie* Krön. 26, *kedhio* dars. 72, *gulkedio* dars. 327 B. Då *e* segtrat i detta ord, beror det väl delvis på inverkan från det föregående *k*.

läghligheet ~ *legghligheet* (mnt. *legelicheit*). Den förra formen förekommer endast sällan, t. ex. Spörsn.: *läg(h)lighe(e)ten* 236 (2), Handb. (1519) 317, *läghligheet* dars. 316. Den senare är den vanliga. Post. (1530): *legghligheeten* 121 (1537: *legghligheeten* 53 s. 2), *legghligheeten* 324 (1537: *läghligheetē*); Pred.: *legghligheeten* 498; Ärlig skap: *legghligheet* 544; Krön.: *leg(h)ligheet* 15, 291 B, 293 B, *legghligheetenne* 79. Skrivningarna med *e* kunna även förklaras utifrån ett uttal *läjligheet*; jfr *leyligheet* Krön. 180 br. och *belegghlig*.

lagherbers träät Songer 540 kan jämföras med ty. *lorbeer*.

mäkla (mnt. *mekelen*) förekommer Tänkeb.: *mäclade* 266, *mäclet* 197; *mäklare* (mnt. *mekeler*) träffas Ärlig skap.: *mäklare* 559; Saligh.: *mäclaren* 486. Skrivet med *e* träffas ordet endast i Krön.: *meklare* 105. Berendt v. Melens namn skrives *Mälen* Krön. 322 B.

offuerwägha (mnt. *overwegen*) har i regel *ä*, t. ex. Tänkeb.: *offuerwäghen* 221; Ärlig skap.: *offuerwägher* 515, *offuerwägha* 519. Skrivning med *e* förekommer i Tänkeb.: *offuerweghen* 251, *offueruegit* 53; Handb. (1529): *öffwerwegha* 323 (1537: *öffueruägha*); Saligh.: *offuerwegher* 490, 493; Ärlig skap.: *offuerwegha* 539, 540. Dessutom förekommer i Krön. 79 subst. *offuerweghning* (mnt. *overuepinge*).

plägha ~ *plegha* (mnt. *plegen*). Den förra formen är den vanliga, t. ex. Ärlig skap.: *pläghar* 524, 534 m. fl. (4). Den senare förekommer dock även. Post. (1530): *pleghar* 228, 242, *pleghade* 173. Formerna återfinnas i Post. (1537). Orsack (1531): *pleghar* 395, *plegade* 398; Saligh.: *pleg(h)ar* 453, 483, 514; Handb. (1533 och 1537): *Plegade* A 3 s. 1, *plegsid(h)* B 4 s. 1; Krön.: *pleghade* 78.

räkenskap ~ *rekenskap*, *regenskap* (mnt. *rekenschop*, ä. da. *regenskab*). De två sistnämnda formerna äro de vanliga, t. ex. Tänkeb.: *reghinskap* 14, *reginskapen* 40 (2), *reg(h)enskap* 15, 20 m. fl.; Itt ochr. sendebr.: *rekinskap* 218. Skrivningen med *ä* förekommer endast Echteskap.: *räkenskap* 468; Post (1530): *räkinskap* 25 (= 1537), 79 (= 1537).

räkna ~ *rekna*. I O. Petris egenhändiga manuskript, Krön., Lagk. och Tob. Com. användes i regel formen *rekna*, t. ex. Ärlig skap.: *reknandes* 518, 539, 543, 553, *reknat* 518 (3) m. fl. De enda undantagen äro i Tänkeb.: *räkna(t)* 122, 214, i Krön.: *räknas* 42, *räcknades* 82 B, *vpräknadhe* 16 (2), *räckna* 243 B br., Lagk.: *vpräknar* 25 (~ *reknas* 18, 21). I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna växla de båda formerna. I de tidigare har *räkna* övervikt, i de senare är *rekna* ungefär lika vanligt som *räkna*. Wnd. har endast *ä*-former, Itt ochr. sendebr. 3 *ä*, 1 *e*, Spörsm. 6 *ä*, 2 *e*, Post. (1528) s. 1—200: 11 *ä*, 2 *e*. I övriga urkunder från denna tid förekomma de båda formerna ungefär lika ofta.

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är däremot *rekna* så gott som enrådande. Saligh.: *reknas* 454, *reknar* 454

(3), 457 m. fl. (o. 40). Undantag utgör endast *räknar* 495 (2). I Pred. är proportionen 12 *e*, 4 *ä*. Från den äldre upplagan har övertagits *räknar* Ingong (1538) B 5 s. 1. Post. (1537) har som vanligt i regel övertagit den äldre upplagans former.

De båda formerna förklaras av Kock Ljudh. I s. 162 på så sätt, att ordet lånats under skilda perioder eller från olika dialekter. »Dels synes det hava lånats med (ett i Tyskland tidigt förlängt) *ē*-ljud, vilket vid ordets inlånande i fsv. förblev *ē* (*rēkna*) . . . , dels synes det hava lånats med *æ*-ljud (fsv. *ræ̃kna* nsv. *räkna*)». Kock bygger sin förklaring på former som *tilrecknar* hos BALCK Ridd. Beträffande de båda formerna hos O. Petri är det dock ej nödvändigt att utgå från ursprungliga dubbelformer. Ordet är lånat från mnt. *rekenen*. Redan detta förklarar i någon mån dubbelskrivningen. Men dessutom synas former som *reckna*, *räckna* antyda, att ordet åtminstone alternativt uttalats med kort *ä*-ljud. Och detta återgavs i skrift dels med *ä*, dels med *e*. Växlingen *räkna* ~ *rekna* hos O. Petri kan sålunda vara av rent ortografisk natur. Angående *ä*-ljudets kvantitet jfr ÅKERBLOM Runii sv. rim. s. 184 ff.

-städhes ~ *-stedhes*. I O. Petris egenhändiga manuskript är *-stedhes* enrådande. Tänkeb.: *ingenstedes* 242 br., *noghorstedes* 242 br., *til stedes* 4, 7 (2), 26 m. fl.; Ärlig skap.: *til stedes* 535, 540. Övriga ord med denna ändelse finnas ej. Krön. stil A följer i detta hänseende O. Petris eget språkbruk: *annor stedes* 16, 145, *annorstedes* 43, *alle stedes* 44, *allestedes* 47 m. fl. Undantag: *til städes* 83, *tilstädes* 60. I Krön. stil B äro *ä*-formerna jämförelsevis talrika: *tilstäd(h)es* 209, 229, 297 m. fl., *til städes* 140, 234, 319, *annorstädz* 318, *allestädz* 255, 334, *ingenstädz* 314, *många städes* 82, *sammestädz* 317, *ingenstädz* 314.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna växla de båda formerna. I början är *-städhes* nästan enrådande, längre fram blir *-stedhes* mera vanligt. Itt ochr. sendebr.: *ene städhis* 205, *ingenstädhis* 220, *mongestädes* 188 m. fl. (4), *mongestädhis* 215, *monge städhis* 205 ~ *mongestedes* 188; Spörsn.: *mongestädes* 230, 231, *jngenstädes* 250. Från och med Itt fögho sendebr. börjar *-stedhes* uppträda oftare: *mongestedes* 344, 345; Ehteskap.: *fleerestedes* 461; Closterl.: *allestedes* 498, *annerstedes* 489, *enestedes* 489, *mongestedes* 487, 489 m. fl. (*-städ(h)es* endast 479, 491, 510); Sacr.: *allestedes* 423, för övrigt *-städ(h)es*, *-städz* o. 14 ggr o. s. v.

Samma växling förekommer även i de övriga före 1533 tryckta skrifterna.

I de åren 1533—1539 tryckta skrifterna är tvärtom *-stedhes* dominerande. Saligh.: *allstedes* 451, *allestedes* 453, 454, 478 m. fl. (o. 14 ggr). Inga undantag. Pred.: *tilstedes* 498, *mongestes* 487. I Songer och Eeder är ordet ej belagt. I de under dessa år utkomna nya upplagorna av äldre arbeten utbytes dessas *-städhes* ofta mot *-stedhes*; *altstedhes* Handb. (1537) C 2 s. 1 motsvarar sålunda *allestädhes* i upplagan 1529, men sidan C 4 s. 1 ha båda upplagorna *annerstädes*. Likaledes bibehålles *ä* i *jngestädes* Ingong (1538) B 6 s. 1. Och i Messan (1537) träffas *altstädes* E s. 1, E 3 s. 1, i Messan (1535) *alle städz* F 3 s. 1 o. s. v.

Lagk. och Tob. Com. ha *ä*: Lagk.: *allestäde* 14, *tilstädes* 19; Tob. Com.: *allestädz* B 4 s. 1, *til städhe*: *glädhe* G. s. 1.

Av de här behandlade orden är *til städes* förmodligen bildat; efter da. *tilstede*, som i sin tur förmodligen återgår på ett lt. uttryck; jfr mnt. *stede* 'ställe'¹. I de övriga orden heter avledningsändelsen i fsv. nästan uteslutande *-stads*. Orsaken till att *-stads* ombildats till *städhes* är väl den, att de med *-stads* sammansatta orden anslutit sig till motsvarande danska eller tyska ord på *-stedes*, *-steds*; jfr ä. da. *alsteds*, mnt. *alstedes*, ä. da. *ensteds*, *andensteds* o. s. v.

Träsel (mnt. *tresel*) skrives alltid med *ä*. I *treselen* Tänkeb. 25 är *-re* tillsatt av utgivaren.

vpheffwa Post. (1528) 120, *vpheffuet* Closterl. 508 återgå på mnt. *upheven*.

wegere(n) Tänkeb. 40 (2) är mnt. *weger* 'vågmästare'. Även *weghskålar* Tänkeb. 141 återgår förmodligen på ett mnt. *wege-schale*; jfr dels mnt. *wegebode*, *wegegelt*, *wegehūs*, dels mnt. *wägegelt*, *wägehūs*, *wägeschale*. Kanske också *veghas* Tänkeb. 150, *weger* (v.) dars. 141, *wegit* dars. 149, *wegendes* dars. 204 kunna förklaras genom påverkan av mnt. *wegen*.

Huns weffuer(s) Tänkeb. 72, 122, 167, *weffueres* Tänkeb. 122 (3), *weuers* Tänkeb. 74 är mnt. *wever* 'vävare'.

wäsende ~ *wesende* (mnt. *wesent*). I de egenhändiga manuskripten förekommer endast formen *wesende* Ärlig skap. 528. Krön. har emellertid uteslutande *wesende* 3, 9, 54, 60, 155 (2).

¹ TAMM Ändelser hos adverb s. 14.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna råder växling. Wnd.: *wäsende* 42 ~ *wesende* 31 (3); Closterl.: *wäsende* 511 (2), 512 (2) m. fl. (7), *munkawäsende* 519 ~ *wesende* 511, 521, 523 (2); Post. (1528): *wäsende(t)* 10, 13, 54 m. fl. ~ *wesende(t)* 34, 70 m. fl.; Post. (1530): *wäsende* 35, 40, 45 m. fl. ~ *wesende* 170, 201, 220 (3) m. fl. Så även i övriga skrifter från denna tid. — I de mellan åren 1533 och 1539 tryckta originalskrifterna har endast antecknats *wesende*: Saligh. 512, Pred. 473 m. fl., Eeder 3, 4, 12, 15. *wesende* Handb. (1529) 321 ändras dock i senare upplagor till *wäsende*. Post. (1537) följer som vanligt den äldre upplagan.

ädhel ~ *edhel* (nht. *edel*). De vanliga formerna äro *äd(h)elu*, t. ex. Saligh. 498, *ädla* Saligh. 494, *ädhele* Krön. 62 o. s. v. Endast i 1530-talsskrifterna träffas skrivningar med *e*, t. ex. Saligh.: *edela* 485, och Eeder: *edlare* 5, 7, 9.

älende ~ *elende* (mnt. *el(l)ende*). Den förra formen är vanlig, t. ex. Ärlig skap.: *älende* 554, *älände* 551; Saligh.: *älende* 466 o. s. v. Den senare förekommer endast i 1530-talsskrifterna: Handb. (1537): *elende* D s. 1 (2), F 3 s. 1, F 3 s. 2 (2), F 4 s. 1, *elenda* G 3 s. 1, *elendheet* F. 4 s. 1, G 3 s. 1; Ingong (1538): *elendhet* A 5 s. 1. Dessutom träffas den en gång i brev i Krön.: *elende* 240 B br. Formen *elende* kan även hava uppkommit vid akcentuering *elénde*. Kock Ljudh. I s. 219 f.

äwentyr ~ *ewentyr*. Den senare formen är så gott som enrådande i de egenhändiga manuskripten, i Krön. och Tob. Com., t. ex. Tänkeb. 221, 239, 263, 201 (*ewentyrs*), Ärlig skap. 532 (2), Krön. 22 (*ewentyrs*), 23 m. fl. Enda undantaget är *äuentyr* Tänkeb. 104. — I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna råder växling. Itt ochr. sendebr.: *äuentyrs* 154; Post. (1528): *til äwentyrr* 25 ~ *till ewentyrs* 3, 103, *ewenturs* 3; Closterl.: *til ewentyr* 514; Gudz ordh: *til ewentyrs* 549; Post. (1530): *til äwentyr(s)* 5, 76, 123 m. fl. ~ *til ewentyr* 284, 395. Formerna bibehållas i upplagan 1537. I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna förekommer ordet endast i Pred.: *til ewentyr* 474.

Främmande egennamn bibehålla givetvis ofta det främmande språkets stavning, såsom *Mekelborg* Krön. 112, 114 m. fl. Namnet *Ewert* skrives i Tänkeb. dels med *e*: *Ewert* 196, dels med *ä*: *Äwerdt* 187. På främmande förebild återgå väl ock formerna

Hermen Trielman Tänkeb. 88, *Trierman* dars. 226, *Treelman* dars. 219. På alla ställena avses sannolikt samma person.

b. Lånord med etymologiskt lång vokal.

bedrägha ~ *bedregha* m. fl. (mnt. *bedrēgen*). Den förra formen träffas Itt ochr. sendebr.: *bedrägha* 220, *bedrägeliga* 344, *bedrägherij* 219 (2), 220; Spörsm.: *bedrägerij* 279; Itt fögho sendebr.: *bedrägeliga* 344, *bedrägerij* 344; Gudz ordh.: *bedrägha* 548, *bedrägerij* 546; Ärlig skap.: *bedrägerij* 531. Den senare förekommer endast Closterl.: *bedregheligit* 501; Post. (1528): *bedregerij* 79; Songer: *bedregerij* 541; Ärlig skap.: *bedregerij* 548.

eerliga Krön. 62 är mnt. *erlik*. Ordet skrives i regel *ärligh*. — *felig* (mnt. *vēlich*) Krön. 229 B, 310 B ~ *fälig* dars. 193.

förläna ~ *förlena* (mnt. *vorlēnen*). Den förra formen är vanlig, t. ex. Post. (1530): *forlänt* 287, *förläning* 288 o. s. v. Den senare förekommer endast Post. (1530): *förlent* 286 (= 1537), *forlent* 287 (= 1537), Tob. Com. i rimställningen *tiente*: *förlente* G. s. 2 och Krön.: *förlente* 164, *forlente* 105.

förrädhare (mnt. *vorrēder*) har alltid *ä* utom Tänkeb. 48. *heerligheet* Post. (1530) 314 återgår på *ä*. ty. *hērlich*.

läriunge ~ *leriunge* (ä. ty. *lērjunge*). Båda formerna äro vanliga. Den förra är dock den oftast förekommande, t. ex. Post. (1528): *läriungar* 62, *läriungana(r)* 37 (2), 51 m. fl.; Ärlig skap.: *läriungar* 574 o. s. v. Den senare förekommer exempelvis Post. (1528): *leriungana* 75, 109; Post. (1530): *leriungar* 19, 25 (NT: *läryungar*), 81 (2), 96 m. fl.; Saligh.: *leriunga* 497; Messau (1535): *leriungar* F s. 1, F 2 s. 1, *Leriungen* F s. 1, *leriunganom* F s. 1, *leriunganar* F 2 s. 1 o. s. v.

Ordet *maiestet* har aldrig *ä*. *Maiestet* Itt fögho sendebr. 333, 337, Ärlig skap. 539, *maiestet* Post. (1528) 19, 20, Post. (1530) 23, Saligh. 486, *maiesteet* Messan (1535) F 2 s. 1 o. s. v.

äre: *nymere* Tob. Com. B 4 s. 2 återgår på *ä*. ty. *nūmere*, *niūmære*. Obs.! rimmet.

-(e)när ~ (e)ner o. dyl. (innt. (e)nēre). Den senare formen bibehålles i regel, t. ex. Tänkeb.: *canceler* 130, *gellener* 192, *kemener* 5, 35; Krön.: *canzeleer* 203, *portaner* 105 o. s. v. De enda undantagen äro *gellenär* Tob. Com. C 4 s. 2 (men *gellenere* F 2 s. 2), *resenärer* Krön. 119, *tollanären* Post. (1530) 362 (= 1537). Belysande för uttalet är rimmet *skyldener*: *bär* Songer 530.

ständig ~ *stedig* (mnt. *stēdich*). Itt ochr. sendebr.: *stedheliga* 191; Echteskap.: *ständig(h)t* 457, 465 ~ *stedigh* 449; Closterl.: *städigh* 490, *ständigdt* 478; Post. (1528): *stedigt* 39.

Framför *m* växla *ä* och *e* i lånorden *bequämlig*, *fornämlig*, *krämare*, delvis beroende därpå, att de uttalades med kort *ä*. Detta framgår av de rätt ofta förekommande skrivningarna med dubbelt *m*: *bequämeligit* Itt ochr. sendebr. 180, *obequämeliga* Spörsn. 238 o. s. v. ~ *beqwemmelige* Gudz ordh 543, *bekwemelig* Ärlig skap. 546, *obekwemlig* Ärlig skap. 546 o. s. v.; *fornemligasta* Ärlig skap. 527; *krämeres* Tänkeb. 40, *krämare* Itt ochr. sendebr. 220 ~ *kremer* Tänkeb. 4, *kremmare* Itt ochr. sendebr. 220 (2), 221.

$\bar{a} \sim a$.

bedrägerij, *bedrägelig* (se sid. 89) ha genom anslutning till *bedraga* på följande ställen formen *bedragerij*, *bedragelig*. Itt ochr. sendebr.: *bedrageligit* 166, *bedragerij* 203; Echteskap: *bedrageliga* 507, *bedragerij* 508, 510; Closterl.: *bedragerij* 517; Sacr.: *bedragerij* 371; Post. (1530): *bedrag(h)erij* 254, 433, *bedragheligit* 438. På motsvarande ställen har även upplagan 1537 former med *a*. Exempelen är (tillfälligtvis?) inskränkta till 1520-talsurkunderna.

Maiestet (sid. 89) har sidoformen *maiestat* Post. (1528) 22, 70, 144, Krön. 329 B, *maiestatet* dars. 42, *maiestates* Souger 526, *Maiestat* Ärlig skap. 539; jfr mht. *maiestat*, lat. *majestas*. Kock Ljudh. I s. 288.

Fsv. ö.

Fsv. ö kvarstår i regel.

I följande fall föreligger möjligen en övergång $\ddot{o} > o$ framför *r* + konsonant¹: *sporsmåll* Spörsn. 241, *sporsmåål* Itt ochr. sendebr. 196. Samma övergång kan ha ägt rum i följande ord: *forst* Wnd. 46, 70 (*FOrst*), Spörsn. 284 G, Post. (1528) 25 (*FOrst*), 73 (*forste*), 124 (*FOrsta*), 169 (*forsta*), Post. (1530) 385 (*Forst*), Saligh. 490, Post. (1537) Inl. 3 s. 1 (*Forst*), 183 s. 2, 201 s. 1 (*forsta*), 207 s. 1, 224 s. 2, 222 s. 1

¹ Kock Arkiv XVI s. 267 not, Ljudh. II s. 18 f.

(*forsta*), 228 s. 2 (*Forst*) m. fl., *forra* Pred. 481, 506, Post. (1537) 41 s. 1 (*Forra än*), Messan (1537) C 2 s. 1. I dessa former kan dock *o* vara ursprungligt eller hava överförts från *for*. Så ock i *forston(n)e* Post. (1528) 111, 258, Post. (1530) 409 (= 1537). Jfr Kock Ljudh. II s. 19, NOREEN Aschw. gr. § 468, 4, a, b, Vårt spr. III s. 314 not 4, HULTMAN Hälsingel. s. 258. — *storre* Songer 535, Krön. 76 (hskr.), 300 B (hskr.), *storsta* Krön. 71 (hskr.) kunna ha påverkats av *stoor*; *sorgde* Krön. 236 B kan ha anslutit sig till *sorgh* eller bildats i analogi med *fölia*: *folgde*, *spöria*: *sporde*. Lånorden *besorgt* Ärlig skap. 526, *storte* Krön. 27 kunna ha lånats med *o*-ljud. Så även subst. *forste* Krön. 54, 73 (hskr.), *forster* Spörsm. 270, *forstar* Post. (1530) 352 (= 1537), Krön. 92 (hskr.). Jfr Kock Ljudh. II s. 80 f. *tilborlig(h)it* Post. (1530) 359, Post. (1537) 183 s. 1 kan jämföras med mnt. *borlik*. Tryck- resp. skrivfel kan alltid i enstaka fall förutsättas. Så är t. ex. *forst* Tänkeb. 89 sannolikt felläst för *först*.

Orden *törst*, *törsta*, *törstig* ha i regel *ö*, t. ex. *törst* Ingong (1529) 374, *törsta* Post. (1530) 158, *törstogh(e)* Post. (1528) 265, 269. Endast i följande fall förekomma de med *o*: *torst* Wnd. 7, Post. (1530) 333, Ingong (1538) A 5 s. 1, *torstogh* Messan (1535) F 2 s. 2 (2), *torstog(h)an* dars. F. 2 s. 2 (2). Messan (1537) har på motsvarande ställen resp. *torstugh*, *torstug(h)an*. *O*-formerna i Messan 1535 o. 1537 kunna ha övertagits från NT, som på motsvarande ställen har *torstogher*, *torstoghan*. Formerna utgå från subst. *thorster*. Kock Arkiv XVI s. 267 not, Ljudh. II s. 20, NOREEN Aschw. gr. § 550, 3.

Växlingen *mörd(h)are* Itt ochr. sendebr. 217, Ehteskap. 463 (*siälamördare*), Krön. 331 B ~ *mo(o)rdare* Post. (1528) 88, 163, 204 m. fl. återgår på en ursprunglig växling *myrþare* ~ *morpore*, isl. *mordari*. Den oomljudda formen föreligger även i ordet *mannamorderska* Tob. Com. C 3 s. 2, *mannamordiska* dars. C 3 s. 2 (2).

Även i ord av annan typ förekomma någon gång enstaka former med *o* för väntat *ö*.

Orden *öpen*, *öpna* hava sålunda på följande ställen *o*: Tänkeb.: *open* 206, *opet* 218, 268, 269, *opna* 54 br., 55 br., 162 br., 165 br., 213 br., 242 br.; Post. (1528): *opnade* 38; Post. (1530): *oppen* 161, 219, 299. Så även i Post. (1537); Ärlig skap.: *opnat* 536. Formerna *open*, *opna* äro vanliga i kanslispråket särskilt i frasen

»meth thesso mino opno breefwe», som väl återgår på mnt. *open brēf*. Jfr HULTMAN Hälsingel. s. 329. Det är betecknande, att flertalet *o*-former hos O. Petri antecknats just från Tänkeb. och där oftast i avskrivna brev.

Ordet *sömpn* har i regel *ö*, t. ex. Songer 550 (2), 552 (*sömpnen*) o. s. v. Undantag utgör endast *sompnen* Post. (1530) 56 (2), 69 (= NT), 71; formerna återfinnas i Post. (1537); *sompn* Krön. 106, 118. *Sompn* motsvarar isl. *sofn* och utgör i så fall ett annat avljudsstadium än *sömn*. Kock Ljudh. I s. 127 f. Formen kan emellertid även vara sekundär i förhållande till *sömpn*, i vilket fall den erhållit *o* från *soffua* eller *sompna*¹, vilket senare ord alltid hos O. Petri har *o*, t. ex. Tob. Com.: *aff sompnade* A 4 s. 2, *Affsompnade* B s. 1; Messan (1535): *afsompnade* E 4 s. 1. Om *sömn* se sid. 55.

alskons Songer 533 för det vanliga *alzköns* förekommer endast i en från medeltiden upptagen psalm, varifrån det direkt övertagits. Jfr SAOB art. *alsköns*.

Lånorden *Köln*, *kölnisk* ha i Krön. följande former: *Colne* 38, *Colnesk* 143, *kolnesk* 124, *kölnisk* 124, *Colneska* 88. Båda formerna äro lånade.

Adjektivet *sorgelig* har ofta *ö*, t. ex. *sörielig* Post. (1530) 160, 162, 166 m. fl., men även *o*, t. ex. *sorgeligha* Post. (1530) 160.

Huruvida i Wnd. formerna *royer* 17 (av HESSELMAN rättat till *röyer*), *skropligheet* 25, *lofftet* 27 äro avsiktliga eller blott tryckfel är, såsom AKSEL ANDERSSON framhäver², omöjligt att avgöra. *Sondaghen* Post. (1537) 87 s. 2 jämföres av Kock Ljudh. II s. 81 med mnt. *sondach*. Snarast skriv- resp. tryckfel äro väl följande enstaka former i Tänkeb.: *Borstel* 217, *miolet* dars. 199, i Post. (1530): *folia* (jfr *folgde*) 233, 202 s. 2, *sporia* (jfr *sporde*) 6 s. 2, i Krön.: *sonder* 27; *tilfol* Tänkeb. 53 är tryckfel.

¹ Jfr NOREEN Aschw. gr. 65, 8.

² Skr. fr. reform.-tiden 3 s. LXXVIII f. och beträffande *skropligheet* CLXX.

Fsv. $\bar{o}$.

Fsv. $\bar{o}$ kvarstår i regel.

1. Övergång $\bar{o} > \bar{y}$ vid förkortning framför *ghn* och *nk*¹: *dygn(et)* Spörsm. 239, Post. (1530) 127 m. fl., *ynka* Spörsm. 242, *ynkut* Kpr. 326, *ynkelighare* Post. (1528) 243, *yn(c)kesam* Post. (1530) 291 (2) o. s. v. I *ömkelig* kvarstår däremot $\bar{o}$ Krön. 34. Kompromissformer mellan *ynka* och *ömka* äro *önka* Wnd. 84, Post. (1528) 163, *önkelig(h)* Songer 531, Krön. 28, *önko* Tob. Com. B 2 s. 1, *önkar* Pred. 479, *önkade* Pred. 479 (3), *önkeliga* Pred. 480.

I övriga ställningar träffas *y* endast i *Bryllinger* Lagk. 25, *hyginde* Tänkeb. 142. Båda orden skrivas även med $\bar{o}$, t. ex. *bröllinga* Lagk. 26, *höyende* Post. (1530) 94. I formen *hyghinde* föreligger enligt Kock Ljudh. II s. 34 en dialektisk övergång $\bar{o} > \bar{y}$ framför *ghi*. Enligt NOREEN åter har den uppkommit vid akcentueringen *höghi'nde*. Aschw. gr. § 106, 2 b. Formen *hyghinde* uppträder emellertid först på 1500-talet, varför även följande förklaring torde förtjäna övervägande. Skrivningen *höyende* visar, att *gh* i vardagsspråket uttalades som *j*-ljud, i vilket fall vokalen säkerligen förkortats. I samband därmed övergick $\bar{o}$ till *y* framför följande palatala ljud. Formerna *hyginde* och *höyende* kunna tillhöra olika dialekter, eller ock återgår $\bar{o}$ -formen på det mera vårdade uttalets *höghinde* med bevarat *gh*, under det att *y*-formen återgår på vardagsformen med förkortad vokal framför *j < gh*.

Hit hör möjligen även *Rygnabroo* Krön. 86, *Rynabroo* dars. 187. Ordet skrives 1360 *Røgnabro* hos STYFFE Bidrag t. Skand. hist. I s. 42. Första sammansättningsleden sammanhänger förmodligen med *Rogen*, Rönneåns äldsta namn, som finnes belagt redan år 1200 i SD I s. 685.

För övrigt kvarstår $\bar{o}$, t. ex. *heemsökn* Krön. 77, *tilsökning* Krön. 35 (2). I de två senare orden har väl dock sambandet med *söka* känts tillräckligt starkt för att en eventuell övergång $\bar{o} > y$ därigenom kunnat hindras.

¹ Kock Arkiv IX s. 84 f., Ljudh. II s. 31, HULTMAN Hälsingel. 78, NOREEN Aschw. gr. § 106, 2 a.

2. I följande ord föreligger *e* för väntat *ö*. Detta är fallet i *Beemesk* Itt ochr. sendebr. 159, som återgår på mnt. *bemesch*.

Jönköping har i regel formen *Jenecöping(s)* Tänkeb. 69, 236, Krön. 131, *Jenek(i)öping* Tänkeb. 137, Krön. 217 eller *Jenek(i)öpfung* Krön. 77, 208, 209. Dessutom förekomma formerna *Jönaköpfung* Krön. 113, *Jöneköping* dars. 300 B, 334 B, *Junaköpungs* dars. 91. För formen *Jeneköping* ansätter NOREEN Aschw. gr. § 100 en utgångsform **Ianakøpinger*. v. FRIESEN däremot, som senast behandlat ordet¹, ser häri endast »ett försök att återge ø-ljudet med en bokstav, som i motsats till ø verkligen finns i det rent latinska alfabetet (i motsats till det latinska alfabetet som adapterats för att återge svenskan) nämligen *e*». Från den latiniserade formen *Jenecopia* skulle sedan *e* ha överförts till den rent svenska formen *Jønekøpfung*. Härtill kan anmärkas, att den bokstav, som användes för att återge ø, snarare är *o* än *e*; jfr *-copia* för *-köping*. Av exemplen ovan framgår vidare, att *e* förekommer ymnigt även i den svenska formen. Första leden i det uppländska *Enåker* fsv. *Junakr* identifieras av v. FRIESEN med första leden i *Junakøpingr*. Men i så fall måste skrivningen med *e* haft stöd i uttalet. En utveckling *Jønekøping* > *Jeneköping* är väl ej omöjlig vid uttal med fortis på senare sammansättningsleden. Om orsaken till en dylik betoning se v. FRIESEN anf. st. Samme författare förklarar själv *Enåker* utifrån ett äldre *iønaker*, som skulle ha uppfattats som **ienaker*. Även en annan uppfattning är möjlig, om v. FRIESENS tolkning av ordet överhuvud är riktig². Han anser, att första sammansättningsleden är identisk med isl. *æfinn*, äldre **æiwinn* i betydelsen 'ständig, permanent' i bestämd form. Enligt de av KOCK framställda reglerna för utveckling av samn. *æiw*³ blev nom. sing. mask. **æiwne* > *iōne* > *iöne*, under det att i oblik kasus **æiwna* blev **iāna* > *iāna* > *iēna*. För det sistnämnda alternativet talar formen *Iænækøpung*, som anföres av NOREEN Aschw. gr. § 100, dock utan att beläggställe anges.

Krönikans *Löd(h)ese* 106, 284 B m. fl., *Lödhesa* 106 hava uppstått genom övergång *ō* > *e*, då andra stavelsens semifortis

¹ Meddel. fr. n. Smålands fornm.-fören. 1915 s. 5 ff.

² Jfr BUGGE hos O. RYGH och K. RYGH Norske Elvenavne s. 323, PIPPING Neuphil. mitteilungen 1904 s. 155 f.

³ Arkiv XVII s. 355 ff., XVIII s. 226 ff., XX s. 255 ff.

reducerats till infortis¹. Ordet uttalades i 1500-talets vardags-språk helt säkert *Löse*, och såväl *Lödese* som *Lödose* (se nedan) äro säkerligen arkaistiska eller uppsnyggade former. Ordet skrives *lösa* i Gust. I:s Reg. (1525) s. 17. Reduktionen av *ö* till *e*, *i* i ord som *Scåne Krön.* 40 och *fattig* är genomförd redan i fsv.

3. I följande ord förekommer någon gång *o* för väntat *ö*. I Post. (1528) träffas dels *synderna . . . böta* 128, dels *bota . . . synder* 128. *Bota* har givetvis påverkats av subst. *bot*²; jfr *syndaboot* Post. (1528) 129 men *Ketzlabötare* Krön. 80.

Verbet *döma* heter i Tänkeb. *dombdes* 46, *domdes* 110, i Itt ochr. sendebr. *doma* 181, 182. Såvida ej skriv- resp. tryckfel föreligger har väl *döma* påverkats av subst. *domber*³. Kock framhåver även analogien med verb som *göra : giorde*, *spøria : spordhe*.

Ordet *Göstaff* har vokalen *o* dels i ett brev från Gustav Vasa, som avskrivits i Tänkeb., t. ex. *Gotzstaff* 169, dels en gång i Krön.: *Gotzstaffzson* 169. Formen finnes redan i fsv. och har uppkommit genom övergång *au* > *o* i relativt obetonad stavelse. Kock Ljudh. II s. 61 ff. och där cit. litt. I Krön. kan dock *o* vara skrivfel för *ö*. Samme man benämnes s. 170 *Nielss Götzstaffzsons*.

Utom den vanliga formen *cröneka* förekommer sidoformen *croneke* ett par gånger: *cronekerne* Spörsm. 278, *cronekerna* Messan (1531) 408. Jfr lat. *chronica*, mht. *kronike*. Kock Ljudh. II s. 29.

I stället för det vanliga *-köpung* förekommer en gång sidoformen *-kopung*: *Lincopung* Krön. 60. NOREEN och KOCK⁴ anse, att *o*-formen uppkommit genom övergång *au* > *o* i relativt obetonad stavelse. Detta är väl delvis fallet. Delvis härrör dock *o* från de latiniserade formerna *Lincopia*, *Junacopia*, liksom *Lödose* Krön. 148 kan ha erhållit *o* från *Ludosia* eller från sidoformen *Löpos*. Om *Westergotzland* Krön. 187 (hskr.) ej är skrivfel, kan *o* ha uppkommit av *au* enligt ovannämnda regel.

För övrigt förekomma endast enstaka former med *o* av ord, som annars ha *ö*. I flertalet fall föreligger helt säkert endast skriv- resp. tryckfel. För många erbjuda sig dock rätt nära

¹ Kock Ljudl. II s. 38.

² Kock Ljudh. I s. 43.

³ Kock Ljudh. II s. 43.

⁴ NOREEN Aschw. gr. § 81, 2 b, Kock Ljudh. II s. 62.

liggande språkliga förklaringsgrunder, t. ex. för *moderne* Tänkeb. 172, *moderene* dars. 97, *modhernett* Krön. 74 B; *berordt* Krön. 13, 115, *förberordt* Krön. 201 (hskr.) kunna ha lånats under denna form. Rena skriv- resp. tryckfel äro väl med säkerhet *dodha* Handb. (1529) E 2 s. 1 (av HESSELMAN och i uppl. 1537 rättat till *dödha*), *forde* Tänkeb. 211, *horat* (mnt. *horen?*)¹ Wnd. 104 (av HESSELMAN rättat till *hörat*), *lont* Tänkeb. 154, *lonligha* Post. (1530) 215 s. 2 (i uppl. 1537 och av HESSELMAN rättat till *lönligha*), *ostantil* Tänkeb. 64, *osterland* Echteskap. 460, *Ostresjön* Krön. 68 (hskr.), *fördrogde* Krön. 199 (hskr.), *forslosa* Tänkeb. 158, *rogde* Krön. 224 B.

Ordet *snö* har formen *sniöö* Handb. (1529) 354, *snyöö* Wnd. 107, *Snyö* (propr.) Krön. 25 (2) men *snögadhe* Krön. 322 B.

Fsv. ä.

Fsv. *ä* kvarstår i regel. Under vissa förhållanden har det dock förlängts i framljud och framför vissa konsonantförbindelser. Om denna förlängning ägt rum före övergången $\bar{a} > \text{ä}$, har givetvis det ursprungligen korta *a*-ljudet deltagit i denna. I Tänkeb. erhåller dock det på så sätt uppkomna ljudet oftast samma beteckning som *a*. Jfr sid. 110.

a ~ ä.

1. I följande ord fanns redan i fsv. en växling $\text{ä} \sim \bar{a}$ beroende därpå, att *a*-ljudet förlängts i framljud, men endast då det stod i fullt betonad stavelse².

aff ~ äff. Den förra formen är den vanliga. I Ärlig skap. förekommer *uthåff* endast 526 (2). I Krön. är *vt(h)äff* jämförelsevis vanligt: 7, 9, 27, 30, 34, 37, 43 m. fl. I Tob. Com. och Lagk. förekommer det ej. — I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna är liksom i Ärlig skap. och Krön. *äff* en sporadiskt

¹ AKSEL ANDERSSON Skr. fr. reform.-tiden s. LXXVIII.

² Om förlängning i framljud se AMUND B. LARSEN Arkiv XXI s. 129 not, WIGFORSS Från Filol. fören. i Lund III s. 169 ff., KOCK Ljudh. I s. 386 ff., NOREEN Vårt spr. III s. 147 ff.

förekommande biform till *aff*. Vanligast är det i Post. (1528) och Sacr. I Wnd. träffas följande exempel: *åffödha* 73 (4), *vthåff* 7, 8 (2), *wtåff* 71; Itt ochr. sendebr.: *åffgudhar* 201, *åffguderi* 208; Spörsm.: *åffödha* 311, *åffödo* 310, *vtåff* 274 (2 ggr; = NT); Gudz ordh: *åffödha* 531; Ingong (1529): *åffödha* 376 (1538: *affödha* A 6 s. 2); Post. (1530): *åffgrund* 164, *åfsidhes* 116; båda formerna återfinnas i upplagan 1537; I Post. (1528) äro exemplen talrikare: *åff* 227, 261, 295, 303, *vthåff* 111, 154 (2), 262, *åffödha* 8, 307, *åffödha* 223, *åfftwingat* 173, *bijth* . . . *åff* 30, *åffuältradhan* 5; Sacr.: *vthåff* 393, 407, 416, *åffgudz dyrkare* 381, *åffödho* 407, *åjlöser* 384, *åjlöst* 384, 386 (2), *åflösning* 386 (2). I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna träffas aldrig *åff* utom i Post. 1537. Formen, vilken som bekant ännu kvarlever i de mellansvenska dialekterna, torde böra betraktas som talspråksform, som endast sällan insläpptes i skrift.

affuund ~ *åwund*. I Ärlig. skap. heter ordet *åwund* 530, 533, *åwundas* 530. Krön. har såväl *åffw(u)nd* 26, 33 som *affwund* 67, 105, *affwundh* 26. — De mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna ha i regel *å* utom Wnd., som har *åwund* 62, *awund* 91, *affwund* 58, *affwundas* 19. För övrigt träffas nästan uteslutande *å*. Clerekrijt: *åwund* 353, *åwundas* 353; Handb. (1529): *åwund* 332 (= 1533, 1537: *affuund* C 2 s. 1); Ingong (1529): *åwund* 376 (1538: *affuund* A 7 s. 2); Post. (1530): *åwund* 22, 137, 159 m. fl. (5), *åwund* 176. Formerna bibehållas på motsvarande ställen i upplagan 1537. Med *a* förekommer ordet endast Gudz ordh: *awund* 550; Post. (1530): *affwund* 364 (= 1537). — I de mellan 1533 och 1539 tryckta originalskrifterna träffas ordet endast i Eeder: *awund* 5. I de under dessa år utkomna nya upplagorna av äldre skrifter utbytes dessas *å* ofta mot *a* (se ovan).

åstad(h) ~ *affstadh*. Den förra formen är den vanliga, t. ex. Itt ochr. sendebr. 154, 160, 163 m. fl. Den senare förekommer endast i de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna. Wnd.: *aff stadh* 84, 85, *aff stadt* 88; Post. (1528): *affstat* 115, 307, *af(f)stadh* 76 (2), 89, 111 m. fl. (8), *aff stadh* 139; Post. (1530): *affstadh* 113, 208, 252 m. fl. (= 1537). Endast i Post. (1530) möter en gång formen *åffstadh* 175 (1537: *affstadh* 80 s. 2) och i Krön. *åff stadh* 120. — I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna träffas aldrig *affstadh* men väl någon gång *astadh* Saligh. 461, 491, 498, Pred. 493, Post. (1537) 120 s. 1. Samma form möter

även någon gång i Post. (1530). — Ordet *avog* har antecknats endast en gång och har då formen *åwoghan* Krön. 70.

Endast *å* hava *åker*, *åt*, *åter*, *åsna* (Post. (1530) 17 m. fl.), i vilket senare ord dock förlängningen kan ha försiggått före inlånandet i svenskan¹. Olika betoning kan ha givit upphov till växlingen *Åkershus* Krön. 300 B ~ *Akershus* dars. 115, *åtheffwor* Wnd. 13 m. fl. ~ *attheffwor* Wnd. 36. — En alternativ uppfattning av orden *af*, *at* antydes av Kock Ljudh. I s. 333, 389. Om dessa ord se för övrigt Kock Språkh. s. 45 ff., Ljudh. I s. 386 ff., NOREEN Vårt spr. III s. 149.

2. Framför *rå* har fsv. *a* blivit *å* i följande fall: *Peder Hård* Tänkeb. 193 m. fl., *gården* dars. 166, *kryddagård* dars. 191, *Sielegården* dars. 171, *lustgårdh* Ärlig skap. 524, *rosengårdh* Ärlig skap. 524, *trägårdh* Ärlig skap. 524, *wårdh* 'vakt' Tänkeb. 176, *Wårdscriffuere* Tänkeb. 238, *Wårdscreffuere* dars. 213 (jämf. *wardscreffuere* dars. 55 m. fl.), *wårdteckn* Handb. (1529) 339 (jfr dock *wortekn*), *wårda* Post. (1528) 91, 99. Dessa ord hava aldrig anträffats med *a* utom i Tänkeb.

I följande ord växla *a* ~ *å*.

bårdskärare (mut. *bartscherer*) är enrådande i Krön. 331 B (2). Osäkert är, om parallellformen *bardskärare* användes av O. Petri. Den förekommer nämligen endast i Tänkeb.: *bardskeres* 26, *bardskärere* 33. Om härmed avses *a*-ljud, beror detta på förnyad påverkan från det tyska ordet. Kock Ljudh. I s. 373 f., SAOB, NOREEN Vårt spr. III s. 151.

Adjektivet *hård* heter i regel *hard*. Sporadiskt förekomma dock sidoformer med *å*, vilka emellertid endast i Krön. äro mera allmänna. Ärlig skap. har endast *a*: *hardare* 548, 554 m. fl. Även i neutr. bibehålles givetvis *a*, t. ex. *hardt* 540, 542 m. fl. Former med *å* träffas itt ochr. sendebr.: *hårdelig* 157; Spörsm.: *hårda* 300, *hårdeligha* 299 G; Clerekrijt: *hård* 364; Post. (1528): *hårdeligha* 308, *hårdeliga* 221, 257; Handb. (1529): *hårdh* 334, (1537: *hard* D s. 1), *hårda* 334 (1537: *harda* D s. 2), *hårdan* 353 (= 1537); Wijzor: *hårdan* 566; Eeder: *hårdare* 15, *hårdeliga* 15 (2); Tob. Com.: *hård* C s. 2. I Krön. äro formerna med *å* vanligare, t. ex. *hård* 24, *hårdan* 23, *hårdeliga* 22, 118, 124, *hårdnackade* 72 o. s. v.

¹ NOREEN Vårt spr. III s. 145 f.

Även i neutr. har *å* införts: *hårt* 226, *hårdt* 40, 145, 295 B (2) m. fl. Att formerna med *å* i Krön. äro jämförelsevis talrika sammanhänger därmed, att avskriften härstammar från en tid, då formen *hard* höll på att utträngas ur litteraturspråket (se Kap. 3). Formen *hard* förskriver sig delvis från neutr. *hardt* men beror till väsentligare del på tysk inverkan. I förbindelser som *hart när* o. dyl. har ordet *a*, t. ex. Post. (1530): *hardt jn-trädt* 161, *hardt på* 169, *hardt widh* 72; Ärlig skap.: *hart när* 577. Betecknande för uttalet äro rimmen *warda*: *harda* Songer 545, 547, *hart*: *wart* dars. 530. Kock Ljudh. I s. 374, NOREEN Vårt spr. III s. 147 f.

I Krön. växla *Wårdhbergh* 112 och *Wardbergh* 188, *Wardbergs* 174, *Wardeberg* 107 (2). Växlingen förklaras dels genom olika betoning, dels möjligen genom tidigt bortfall av *dh* mellan *r* och *b*. Kock Språkh. 51, Ljudh. I s. 373, NOREEN Vårt spr. III s. 148.

Om *wardnagler* Krön. 114 verkligen betecknar ett uttal med *d*, kan *a* ha bibehållits i anslutning till *warnagel*, som föreligger i Krön. 117. Ett uttal *wardnágel* är väl även möjligt. Om detta ord se NOREEN Vårt spr. III s. 150.

Olika åsikter hava framställts om huruvida *a* blivit *å* framför *rå* även i stavelse med semifortis. Materialet ger intet direkt utslag angående förhållandet i O. Petris språk. Å ena sidan träffas visserligen i ett brev en skrivning *Kolmårdh* Krön. 141, men å andra sidan förekommer även en form *Ödmarden* dars. 44 (»på enom skoogh i Helsingaland som heeter Ödmarden»). Såsom propria äro emellertid orden ej bevisande för O. Petris språk. Skrivningen *Ödmarden* kan representera ett norrländskt uttal. Om behandlingen av *a* framför *rå* i norrländska mål se HESSELMAN Sveamålen s. 64. Härvid bör dock observeras BURES uttalande i Sumlen 49: *Ödhmård* 'Edhmåhlen gemeent kallat'. Bevisande äro ej heller lånorden *Bernhardus* Krön. 47 m. fl., *Ad(h)elward* Krön. 41 (2), 43 (2), *Longbarder* Krön. 33 (2) m. fl. Formerna *Sywardh* Krön. 29, *Siwardh* dars. 21, 35, *Siwardz* dars. 21 m. fl. hava i det sammanhang, i vilket de stå, upptagits från fornspråket. För övrigt äro personnamn i satsen ofta relativt obetonade, i vilket fall ultima erhöill infortis. Å andra sidan är ej heller skrivningen *Siwordson* Tänkeb. 189 bevisande för att övergången ägt rum i O. Petris språk. Den kan tillhöra

en annan dialekt eller hava uppkommit genom en dialektisk övergång *war* ~ *wor* (se sid. 107). Om denna fråga se KOCK Sv. Akcent II s. 333, Språkh. 99, Ljudh. I s. 372, NOREEN Vårt spr. III s. 156 not.

Ej heller ord som *afftonwarden* (Itt ochr. sendebr. 173), *natward* (Saligh. 480) kunna tagas till intäkt för den åsikten, att övergången uteblivit i stavelse med semifortis, ty då övergången uteblir i dessa ord, kan det bero därpå, att *a*-ljudet i dem uppkommit av äldre *æ* och därför hade ett mera öppet uttal¹. Beträffande *natward* framhäver NOREEN även, att i sammansättningar som *natwardsgång* o. dyl. andra stavelsens semifortis nedsjönk till infortis. Slutligen antager NOREEN även, att dessa ord kunna ha påverkats av dialekter med kvarstående *a* framför *rd*. Man förstår dock ej, varför just ord av denna ljudhistoriska typ skulle varit mera utsatta för dialektisk påverkan än exempelvis *hård*, *gård* o. s. v.

Huruvida av *ærd* uppkommet *ard* överhuvud behandlas annorlunda än gammalt *ard* framgår sålunda ej direkt av materialet. KOCK skiljer ej dessa båda ljudgrupper och synes mena, att även *ard* < *ærd* i huvudtonig stavelse övergått till *ård*². De former, som anförts till stöd härför, böra dock helt säkert förklaras annorlunda. Från Vadstena klosterregler anföras *natwordha* 62, *natwordh* 62, *natwordhin* 60 samt från Legendariet III *natwordyn* 100. I den del av den förra skriften, från vilken de anförda exemplen hämtats, förekomma ytterligare *antword(h)a* 68 (3), *wordher* 69, 73 men därjämte även *vardher* 74, *wardher* 73 samt *gardher* 74, *gaardh* 69, *gardhenom* 69, *gardh* 71, *gardhin* 75, *hardhum* 75. Härav framgår, att det endast är i förbindelse med ett föregående *w*, som *a* övergått till *o* framför *rdh*, samt att övergången ägt rum endast i stavelser med semifortis resp. i ett i satsen ofta relativt obetonat ord. Däremot påträffas ingen skrivning med *o* i *gardh*, *hardh* d. v. s. i ord, i vilka *a* föregicks av annan konsonant än *w* och som i satsen alltid voro fullt betonade. De ifrågavarande *o*-formerna böra därför säkerligen förklaras såsom beroende på en dialektisk övergång *wa* > *wo*, *va* > *vo* i relativt

¹ TAMM Fonet. kännet. s. 14, NOREEN Vårt spr. III s. 156 f.

² KOCK Ljudh. I s. 373.

obetonad stavelse¹. *Antworda* kan dessutom hava direkt lånats från mnt. *antworten*. Ordet har hos O. Petri alltid *a*: *antwardades* Krön. 109 m. fl.

3. Framför *ng* har fsv. *a* blivit *å* (*o*). Exempelen äro ungefär desamma som i det nuvarande språket samt dessutom *tülfång* Ärlig skap. 553, *iemlonga* Lagk. 27, *longa* 'längta' Handb. (1529) 353, *prång* Post. (1530) 117, *skilfong* Gudz ordh 550, *trång* (subst.) Krön. 165 B, *ånxe* Wnd. 116, 117. Mot bruket i det nuvarande språket heter pret. av *springa* ofta *språng* Wnd. 71, Post. (1528) 118, Post. (1530) 383, Krön. 46.

Mot regeln kvarstår *a* i Wnd.: *förgangne* 112, *mothgang* 13, *loffsang* 3, 72. Stavningen med *a* kan i denna urkund hava upptagits från O. Petris manuskript. I Tänkeb. betecknas i regel *å*-ljudet med *a* (se sid. 96). *a* kan emellertid också hava inkommit vid tryckningen genom tillfällig anslutning till motsvarande tyska ord. Den möjligheten är väl ej heller utesluten, att de upptagits från uppländska dialekter. Åtminstone *lang* Krön. 246 B (hskr.) och *sang* Spörsm. 284 G, som kan härstamma från P. Galles text, torde kunna förklaras så. *angst* Wnd. 61, Post. (1537) 74 s. 2 är ett tyskt lånord, *angse* Post. (1530) 163, *angest* Post. (1537) 3 s. 2, *angist* Ingong (1538) A 5 s. 1 kunna hava påverkats av *angst* eller vara dialektiska.

Alltid *a* hava lånorden: *anhang* Itt ochr. sendebr. 154, 158 (3), *tilhang* Itt ochr. sendebr. 206, 207, *mangel* Post. (1528) 42.

4. Fsv. *a* motsvaras av *å* (*o*) framför *ld* (*ll*) i följande ord: *bold:wold* Songer 551, *clädhefål* Post. (1530) 354, *sålde* Tänkeb. 166, *wold* Ärlig skap. 524, *sielffwold* Ärlig skap. 544, *alzwollighe* Messan (1531) 426, *öffuerwold* Itt fögho sendebr. 348, *wollet* Ärlig skap. 552, *ålder* Ärlig skap. 546, *ålderdom* Post. (1530) 52, *ålderfädrane* Spörsm. 230, *åldersmen* Spörsm. 249, *föråldras* Messan (1535) F 3 s. 2. Dessa ord hava nästan alltid *å*. Endast följande enstaka undantag förekomma: Post. (1530): *alder* 78, *aldersmän* 410, *alderdom* 372 (NT: *ålderdoom*). Samma former återfinnas i uppl. 1537. Krön.: *aldersti(j)g(h)en* 74, 102, *wallande* 311 B. Möjligen föreligger inflytande från dialekter med

¹ Så Kock Arkiv XI s. 338, Ljudh. I s. 309.

kvarståendē *a*; jfr även ä. da. *alderdom*, *aldermand*. *wallet* Krön. 244 B kan hava direkt övertagits från fsv. Det står nämligen i ett i Krön. inryckt brev.

Växling *a* ~ *å* förekommer i följande ord.

Avledningsändelsen *-faldig* har alltid *a* i Ärlig skap., Krön. och Tob. Com. Exempelen äro dock ej talrika. Ärlig skap.: *eenfuldige* 515, *eenfaldigt* 577, *marg(h)fallelig(a)* 544, 545, *Trefaldigheet* 518; Krön.: *eenfaldighe* 16; Tob. Com.: *enfaldigh* A 2 s. 2. I Tänkeb. förekommer en gång formen *margfollelig* 162 br. — I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna äro tvärtom formerna *-fåldig*, *-foldig* mycket vanliga och förekomma ungefär lika ofta som formerna med *a*, i vissa skrifter, t. ex. Post. (1530), t. o. m. oftare. Endast några enstaka exempel meddelas. Wnd.: *eenfåldighe* 54, *margfålleligha* 56, 107; Itt ochr. sendebr.: *eenf(f)åldigha* 182, 207, *eenfåldigheet* 184, *enfollige* 187, *enfolligha* 189, *enfoldiga* 160, 195, 212, *enfålligha* 220, *enfolligheet* 221. Exempel förekomma vidare i Spörsm., Clerekrijt, Closterl., Gudz ordh, Sacr., Post. (1528), Handb. (1529), Post. (1530) och Messan (1531). — I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna träffas nästan uteslutande *a*, t. ex. Saligh.: *eenfaldiga* 453, *margfalleliga* 491 o. s. v. Undantag: *eenfåldiga* Pred. 491, *eenfåldige* Pred. 489. I de nya upplagor, som under dessa år utkomma av äldre skrifter, utbytes den äldre upplagans *å* oftast mot *a*. Följande former motsvaras sålunda i den äldre upplagan av *å* (o): *eenfaldigha* Handb. (1537) A 2 s. 1, *eenfaldeliga* Messan (1537) B 4 s. 2, *margfaldeliga* Messan (1537) C 3 s. 2. I Post. (1537) bibehållas dock oftast den äldre upplagans former. — I skrifter med *-fåldig* har genom analogi *å* införts även i former som *siwåfålt* Spörsm. 248, *ottaåfålt* Closterl. 481, *hundradeåfålt* Post. (1530) 109 (NT: *hundradeåfål*).

Verbet *hålla* företer en rätt växlande vokalisation. I alla O. Petris skrifter förekomma både *halla* och *hålla*. I dem alla är formen *halla* vanligast. I Ärlig skap. är sålunda proportionen *halla* 15 ggr, *hålla* 8 ggr, näml. *behålla* 522, 555, *behollet* 553, *behållen* 574, *behåldna* 574, *jnnehåller* 575, *vppehålla* 554, *beholdne* 568. I Itt ochr. sendebr. är *halla* ytterligt vanligt, under det att *holla* endast träffas 5 ggr: *holla* 160, *holler* 163, *hollet* 203, *holden* 202, *holdne* 158. Även i de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna förekommer *hålla*, t. ex. Saligh.: *hollet* 457, *hållen* 457, *hållandes* 502, *behållandes* 500, *innehålla* 461. Osedvanligt ofta

förekommer *å*-formen i *Sacr.* (o. 19 ggr) och *Krön.* Beträffande den senare urkunden kan den stora frekvensen av *hålla* stå i samband därmed, att avskriften härstammar från en tid, då formen *halla* började försvinna ur litteraturspråket. Betecknande för uttalet äro rimmen *halla: falla* *Songer* 545, *kallur: haller* dars. 556.

I motsats till verbet *hålla* har subst. *håld* i regel *å* i sammansättningarna: *behåll* *Post.* (1530) 262, *medhåld* *Krön.* 320 B, *samhåld* *Ärlig skap.* 527, *tilhåld* *Krön.* 30, *återhåld* *Itt ochr. sendebr.* 216 o. s. v. Endast följande exempel med *a* finnas: *innehald* *Krön.* 239 B, *tilhald* *Krön.* 48, *återhald* *Ingong* (1538) A 5 s. 2.

Subst. *hållare* har också i regel *å*: *hållare* *Krön.* 150, *stadhållare* *Post.* (1528) 104, *Itt fögho sendebr.* 333, *stadhollare* *Itt fögho sendebr.* 335, *Sacr.* 389 o. s. v. Endast i *Itt ochr. sendebr.* träffas *stadhallare* 158 (2). Den förra formen kan direkt återgå på mnt. *statholder*, under det att *stadhallare* anslutit sig till *hallu*.

Uteslutande *a* hava orden *aldrig*, *kald* *Echteskap.* 451, *Waldemar* *Krön.* 205 m. fl.

Materialet fordrar ej, att regeln om övergång *a > å* framför *ld* utsträcker att omfatta även sådana ställningar, i vilka *ld* ej följes av sonant. Man har å ena sidan *sålde*, *wålla*, *ålder*, å andra sidan *aldrig*, *kall*. Former som *återhåll*, *fåll*, *wold* hava påverkats utom av de bestämda formerna även av *hållu*, *fålla*, *alziwöldig* o. dyl. *Waldemar*¹ och *ribalder* *Itt ochr. sendebr.* 214 äro lånord.

I stavelse med semifortis kvarstår *a*, t. ex. i *enfaldig*. Endast skenbara undantag äro *Gripeswold* *Krön.* 153 br., *Rygenwold* dars. 212, *Siwold* dars. 21, *Westerwold* *Tänkeb.* 259, i vilka *o* uppkommit genom labialisering av *a* mellan *w* och *l* redan före inlånanandet i svenskan; jfr beträffande de två förstnämnda mnt. *woldich* 'skogig'. *Siwold* uppgives hava varit konung i Danmark, under det att en herreman »här i landet» kallas *Siwald* *Krön.* 21. Ord som *Siwald*, *Harald*, *Ingewald* *Krön.* 56 B, *Ragwaldz* *Krön.* 59 äro dock givetvis ej bevisande för att *a* kvarstår i stavelse med semifortis. Växlande akcentuering har i väsentlig mån givit upphov åt växlingen *-faldig ~ fåldig*, *-fald ~ fåld*; *å*-formerna kunna dock i någon

¹ TAMM *Fonet. känn.* s. 81.

mån bero även på senare tysk påverkan; jfr mnt. *-valt*, *-valdich*, *-volt*, *-voldich*. -- Växlingen *halla* ~ *hålla* beror på växlande betoning i satssammanhanget. Dessutom förekommer ordet ofta i sammansättningar som *innehalla* o. dyl. Endast i ringa mån har imperat. *halt* bidragit till *a*-ljudets bibehållande. Att antaga inflytande från uppsvenska dialekter torde ej vara nödvändigt. I en ordsamling från Vinön av H. CELANDER har jag antecknat ett par exempel, som tyda på att *halla* mycket väl kan vara inomdialektiskt: *bokhallare*, *ekhallon* 'ekållon', *walla* i uttrycket 'va valler de dej' vad är det fatt med dig. TAMM Fonet. kännet. s. 00; Kock Språkh. s. 52, Arkiv XIII s. 190, Ljudh. I s. 379. Härmed förnekas givetvis ej, att inflytande från dialekter med kvarstående *a* framför *ld* kan ha befordrat växlingen *a* ~ *å* i ovan behandlade ord.

5. Fsv. *a* motsvaras av *å* (*o*) framför *nd* i följande ord: *bestond* Itt ochr. sendebr. 197, *bestondandes* dars. 162, *bestondig* Post. (1530) 86, *bijstond* dars. 124, *bijstondigh* dars. 127, *forstånd* Itt ochr. sendebr. 160 (2), *förstondig* Ärlig skap. 555, *förstaandare* Tänkeb. 17, *mootstånd* Ärlig skap. 552, *motstondare* Itt ochr. sendebr. 154, *stond* Krön. 18, *vnderstånd* Itt ochr. sendebr. 180, *stondandes* Ärlig skap. 530, *laghstondit* Tänkeb. 167, *vpstondelse* Ärlig skap. 577, *wånda* (subst.) Songer 542, 547, *wåndade* Post. (1530) 363. Dessa ord hava uteslutande *å* utom lånordet *stand* Ärlig skap. 554 och *förstandandes* Lagk. 28.

Nästan uteslutande *a* hava: *helgeandz* Itt ochr. sendebr. 195, *anda* Ärlig skap. 518, *andelig* dars. 520, *j bland* dars. 520, *blandar* Messan (1531) 423, *brand* Messan (1531) 422, *brandar* Ärlig skap. 554, *grand* Post. (1530) 265, *grandet* dars. 265, *hand* Ärlig skap. 550, *clandrat* Lagk. 29, *land* Kpr. 316, *sanden* Post. (1528) 282, *strandenne* Post. (1530) 186, 187 (2). Av dessa ord träffas endast några enstaka *å*-former, huvudsakligen i Wnd.: *hånd* 100, *håndawärck* 114, *ånde* 116 (2), 117, 118, *ånda* 118, *åndelighe* 106, *åndeligha* 108. Alla exemplen tillhöra sålunda slutet af urkunden. I Post. (1528) förekomma *gråndh* 262 (NT: *grand*), *gråndet* 262 (NT: *grandit*) och i Krön.: *allehonda* 18. För övrigt ha sammansättningarna *allahanda*, *mongahanda* o. s. v. alltid *a*.

Ordet *band* heter i urkunderna från 1520-talet *bånd(h)* Itt ochr. sendebr. 156, Spörsm. 263, Handb. (1529) 318. Formen

ändras i senare upplagor till *band*. I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna heter ordet *band*: Saligh. 510 (3), Songer 551 (*syndaband*).

Följande lånord ha alltid *a*: *handla* Ärlig skap. 540, *handlingar* Eeder 19, *förwandla* Ärlig skap. 573, *föruandling*, *mishandel* Itt ochr. sendebr. 157 (2), *mishandlas* Gudz ordh 539, *wandrar* Ärlig skap. 547.

I talspråket torde dock ej tillståndet ha varit lika enhetligt, vilket möjligen framgår av följande rimflätningar i Songer: *wānda* : *handā* 542, *and* : *forstond* 554, *bestond* : *hand* 541 men även *öffueruan* : *syndaband* 551, *land* : *hand* 551.

Tre olika åsikter hava framställts angående de omständigheter, under vilka övergången *a* > *ā* framför *nd* ägt rum. I Fsv. Ljudl. II s. 394 ff. och Sv. Språkh. 45 ff. antar Kock, att växlingen är av dialektisk natur. Denna åsikt har sedermera upptagits och vidare motiverats av HESSELMAN i Språk o. Stil V s. 103 f. I anslutning till NORRÉN i Nordisk revy II s. 182 och TAMM Fonet. kännet. s. 14 har Kock¹ senare delvis övergivit denna teori och menar, att i riksspråket (resp. i de dialekter, som härvid spelat en roll) förlängningen till god del så reglerats, att *a* ljudlagsenligt förlängdes framför dentalt *n* + *d*, när sonant omedelbart följde. En tredje åsikt har framställts av HULTMAN². Enligt honom skulle vokalförlängningen stå i samband med tvåspetsig fortis. Beträffande HULTMANS teori kan anmärkas, att i hela Sverge söder om Mälaren övergången icke är inskränkt till ord med tvåspetsig fortis. Ej heller har det visats, att så varit förhållandet på ett äldre stadium av dessa dialekters utveckling. Den ljudlagsenliga växlingen *hand* ~ *honden* i P. Swarts Krön.³ anger tvärtom, att så ej varit förhållandet, utan att den stått i samband med att *nd* följdes av en sonant.

Att detta varit fallet även i O. Petris språk framgår väl av motsättningen *stånda*, *wānda* ~ *bland*, *brand*, *grand*, *hand*, *klandra*, *land*, *strand*. Härigenom förklaras ock i Ärlig skap. *stand* 'stånd', som dock är ett tyskt lånord. Men att även den dialektala motsättningen spelat in är högst sannolikt. Det är

¹ Arkiv IX s. 66 ff., Ljudh. I s. 372, 380 ff.

² Hälsingel. s. 56 ff.

³ Se Från Filol. Fören. i Lund IV s. 107 f.

väl tack vare denna de enstaviga formerna segrat i de ovan nämnda orden. Åtskilliga ord förekommo ofta i sammansättningar, i vilket fall de betonades med semifortis, t. ex. *allahanda*, *mongahanda* (även *allahandra* Messan (1531) 409, Ingong (1529) 375, *monga handra* Post. (1528) 54 m. fl.), *samanblanda*, *blanda hop*, *syndaband* (se ovan), *fädernes land* o. s. v.; *allehonda* Krön. 18 förutsätter väl ett alternativt uttal med två fortisakcenter eller med fortis på senare sammansättningsleden. Även associationen med närstående ord och former utan vokal efter *nd* har ibland verkat *a*-ljudets bibehållande, t. ex. *bland* och *blanda*, *and* och *ande*, *klandra* och *klander*. Till slut ha formerna med *a* också bibehållits av stilistiska skäl. Så framför allt i ord av religiös färg, t. ex. *ande*, *andelig*, vilka former säkerligen hade en högre klang än de en och annan gång i Wud. uppdykande vardagsformerna *ånde*, *åndeligh*. *clandra* är i Lagk. en juridisk term. — Å andra sidan har *å*-ljudet ofta införts i enstaviga former genom inverkan från de tvåstaviga eller från närstående former med gammalt *ā*. Detta är fallet med alla de enstaviga ord, som hos O. Petri ha *ā* (*o*), t. ex. *bestond*, *bistond*, *forstånd*, *motstånd*.

6. Fsv. *a* motsvaras av *ā* framför *mb* + vokal: *Vaambafierden* Tänkeb. 36, *Våmbafierdungen* dars. 27, 167, *Våmbafierdingen* 235. Ordet *lamb* har däremot alltid *a*, t. ex. *lamb* Post. (1528) 28, 60, Saligh. 473, 500, Tob. Com. D 4 s. 1, *lamhet* Post. (1528) 28 o. s. v. Åtminstone i Tob. Com. står ordet ej i biblisk betydelse. Jfr TAMM Fonet. kännet. s. 14, KOCK Ljudh. I s. 382 f. Annorlunda KOCK Fsv. Ljudl. II s. 395, 403, Språkh. 47.

7. Fsv. *a* motsvaras av *ā* (*o*) framför *rt* + vokal. Tänkeb.: *Mortin* 164 (3), 171, 175, 178 (2) m. fl., *Morten* 202, *Mortinson(s)* 184, 198, *Mårtinsons* 254; Krön.: *Morten* 236 B, *Mortenson* 193, *Mortens messo tijdh* 275 B. Formen *Martin* Krön. 260 B beror på förnyat lån från tyskan. NOREEN Vårt spr. III s. 151. Som nomen propr. är dock ordet *Morten* kanske ej bevisande för O. Petris språk. För övrigt träffas endast *swart* samt lånorden *arten* Ärlig skap. 543, 547, *partar* Post. (1530) 138, vilka alltid ha *a*. KOCK Fsv. Ljudl. II s. 403, Språkh. 45 f., Arkiv IX s. 236, Ljudh. I s. 383 f., TAMM Fonet. kännet. s. 15,

WADSTEIN Sv. landsm. XIII, 4. Skrivfel är sannolikt *pärt* 'part' Krön. 322 B (hskr.) liksom *såde* 'sade' dars. 51 B (hskr.), *plätt* 'platt' dars. 249 B (hskr.).

8. Framför *nk* kvarstår fsv. *a*: *unkar* Krön. 281 B, *kranck* Spörsm. 233, *krankheeter* Ärlig skap. 551, *sanka* (< *samka*) Itt ochr. sendebr. 171, *sankladde* Post. (1530) 269, *stanck* Post. (1528) 245, *tanka* Ärlig skap. 559, *wankar* Post. (1530) 71.

9. Övergång *war* > *wor* i relativt oakcentuerad stavelse: *wårdt* Tänkeb. 212, *wort(t)* dars. 55 br. (2), Wnd. 70, 86, 90, 105, 119, Post. (1528) 148, 172, 173, 190, 228, 231 (= NT), Handb. (1529) 342, Post. (1530) 255 (= NT), *wordt* Messan (1531) 408 (= 1537). Samma övergång föreligger möjligen i *Siword(x)-son* Tänkeb. 137, 189. För formen *wort* i y. fsv. och NT antar KOCK Ljudh. I s. 310, att *o* lånats från plur. *wordho*, och förutsätter sålunda ett uttal med slutet *o*. Skrivningen *wårdt* i Tänkeb. visar emellertid, att denna förutsättning ej är riktig beträffande O. Petris språk. Exempel på en övergång *va* > *vå* förekomma för övrigt i moderna sörmålsdialekter: *våför*, *vådrann*, *vår* 'varest', *våndera*, *wårt* 'blev'¹. Annorlunda NOREEN Vårt spr. III s. 149. *huor* Tänkeb. 141 är felläst för *huar*.

10. Övergång *a* > *o* framför *m* i relativt oakcentuerad stavelse: *lekomen* Sacr. 410, Messan (1537) D 4 s. 1. Övergången förutsätter väl ett uttal med fortis på första stavelsen. KOCK Ljudh. I s. 306 ff.

11. En labialisering av *a* till *o* föreligger även i följande lånord i ljudgruppen *ful* > *fol*, *wal* > *wol*. Övergången har dock ej skett på svensk botten. Spörsm.: *befolt* 227, 232, 233, 253 G, *befolning* 233; Kpr.: *befolning* 319, *befolninges man* 319; Gudz ordh.: *befolninges men* 553; Post. (1528): *befolte* 148, *befolning* 25; Post. (1530): *befolte* 268. De vanliga formerna äro *befala*, *befalning*; jfr mnt. *bevalen*, pret. *bevol*, part. *bevalen*, *bevolen*². Om en lik-

¹ ERICSSON SF s. 84.

² SAOB, KOCK Ljudh. I s. 310, NOREEN Aschw. gr. § 535, 2, Vårt spr. III s. 125.

nande labialisering i avledningsändelsen *-foldig* samt i *Siwold*, *Gripeswold*, *Rygenwold* se ovan.

Ordet *hånung* har följande former: *honogh* Post. (1528) 50 (NT: *honnogh*), Post. (1530) 182 (NT: *honnogh*), *hanoghen* Tänkeb. 77, *hanog* Post. (1528) 94, *hanigh* Handb. (1529) 316 (1537: *hanig* A 3 s. 1). Även andra belägg finnas. Formerna med *a* jämföras av Kock¹ med fsax. *hanig*.

Ordet *Salomon* har ibland formen *Solomon*, som sannolikt övertagits från den latinska bibelöversättningen. Exempel träffas Wnd. 6, Itt ochr. sendebr. 190, Spörsm. 248, Closterl. 495, Post. (1528) 5 (*Solome*). Ordet har i Spörsm. bibehållit latinsk böjning: *Solomonis* 255, *Solomonem* 255. Jfr lat. *Solomon*, gr. Σολομών.

a : ä.

Fsv. *ia*, *ja* motsvaras av *iä*, *ie*, *jä*, *je*. Exempel se sid. 69. Övergången *ja* > *jä* har ägt rum även i ord, som i det nuvarande riksspråket uteslutande ha *ja*: *iäghar* Post. (1528) 199, *iäghat* Sacr. 394, *förieghad* Krön. 37 jämte *jagadhe* Krön. 313 B, *föriagha* Itt ochr. sendebr. 157. I Närke heter ordet *jäga*. — Ordet *jarl* har i Krön. alltid formen *Jerl* 14, 71 (2), 72 (2), *Birger Jerls* 73, 81, *Jerll* 59 B.

Av annan art är växlingen *a : ä* i följande fall.

Ordet *arffuinge* har genom inverkan från *arf*, *arver*, *arve*² i regel *a*, t. ex. Ärlig skap.: *arffuingar* 559, 560, *medharffuingar* dars. 560 m. fl. Den *i*-omljudda formen träffas dock i Tänkeb.: *erffwinge* 6, *erffuinge* 107, *erffwingomen* 23, *ärffvingen* 13; Wnd.: *erffwinge* 37; Krön.: *erffuingar* 249 B br. I Post (1528) förekomma även *erffwodelar* 271, *erffskiliare* 271 och *ärffskapit* 203, vilket senare är lånat; jfr ty. *erbschaft*. Å andra sidan har verbet *erffua*, som i regel har *ä*-ljud, t. ex. Tänkeb.: *ärffua* 224, formen *arffua* Krön. 24, *arffdt* Tänkeb. 82.

Verbet *gräva* har kvar sin gamla form *graffua* Post. (1530) 285 (= NT), Ärlig skap. 545, Krön. 47, *Graffua* Post. (1530) 285, *graffuo* Krön. 305 B. Men dessutom förekommer även *gräffua* Post. (1528) 307, *vpgreffua* Krön. 332 B, *gräffuit* Post. (1528) 263. Till verbet har bildats subst. *dödhgraffuare* Spörsm. 236.

¹ Ljudh. II s. 144.

² Kock Ljudh. I s. 248.

Ordet *kvarn* har alltid *e*. Tänkeb.: *qvern* 31; Post. (1530): *quernsteen* 392; Messan (1535): *quernasteen* 435. Formen representerar sannolikt ett annat avljudsstadium än *qvarn*. Kock Ljudh. I s. 237, 241.

Ordet *sparv* heter *sperf(f)uar* Itt ochr. sendebr. 190, Messan (1535) F s. 2 (2). Formen har enligt SÖDERBERG *U*-omljudet s. 41 och Kock Ljudh. I s. 114 uppkommit genom *i*-omljud på *a*. Enligt HESSELMAN¹ åter är den utvecklad av fsv. *spirver*. Mot bruket i det nuvarande språket användes *i*-omljudda former även av orden *nägla* Post. (1530) 166, *näg(h)lad(h)er* dars. 165, 414, *j wädhet* (isl. *veð*) Post. (1528) 97, *wädhit* dars. 234, *termaner* Tänkeb. 220. Det sistnämnda ordet böjdes kanske liksom i tyskan som *i*-stam. Kock Ljudh. III s. 127 framkastar möjligheten av inverkan från nnt. *därm*, nht. *gedärm*.

Mera enstaka former med *e* för väntat *a* äro *beblendelse* Handb. (1529) 329 (= 1533; 1537: *beblendilse*), som enligt Kock Ljudh. III s. 102 erhållit *ä*-ljud från pres. sing. **blænder* och pret. **blænt*. Jfr även fsv. *blenda*, sv. dial. *blänna*.

I *dreggh* Songer 537, *drägher* dars. 538, Post. (1528) 225 har *ä* uppkommit genom *i*-omljud. Kock anf. st. s. 103. *fråfellen* Krön. 56 anser Kock Ljudh. II s. 408 hava uppkommit genom anslutning till pret. *fell*, en form som dock ej förekommer hos O. Petri. Snarare har det erhållit *e* från subst. *frånfelle*. NOREEN åter anser fsv. *fællin* hava uppkommit genom *i*-omljud. Aschw. gr. § 569, 1. Avgörandet sammanhänger med frågan om pret. part. överhuvud kan uppträda med *i*-omljudad vokal genom inverkan från den osynkoperade ändelsevokalen. För förklaring av *fråfellen* hos O. Petri är i varje fall ett dylikt antagande onödigt. Ordet *stadh* har alltid *a* utom en gång: *köpstedes men* Post. (1530) 55.

I verb av typen *sätta*: *satte*, *wälia*: *walde* har ibland *ä* inträngt även i pret. och pret. part. De ljudlagsenliga formerna äro dock de vanliga.

Former av *fortelde*, *forteld* etc. träffas exempelvis Tänkeb. 180, Closterl. 497, Post. (1528) 37 (NT: *förtälde*), 133, 147, Post. (1530) 178 (NT: *förtälde*). Osedvanligt ofta förekomma dessa former i Sacr., t. ex. 384, 404 m. fl. (o. 11).

¹ Korta vok. s. 212.

Formen *gläddens* förekommer Post. (1528) 183, 191 (NT: *gläddēs*), *gleddens* Post. (1530) 227 (NT: *gläddēs*).

Jämförelsevis vanliga äro *sätte*, *sette*, *sett*, *vthsett*, *jnsett* etc., t. ex. Tänkeb. 184, 187, 265, Itt ochr. sendebr. 166, 176 (2), 170, Post. (1528) 63, 70 m. fl. (o. 7), Sacr. 393, 405 o. s. v. Dylika former träffas även i Krön. (o. 10) och de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna, t. ex. Saligh. 471, Songer 533.

Endast en gång har antecknats *tilsteddes* Post. (1528) 40; för övrigt alltid *tilstaddes* Tänkeb. 170, *tilstadt* dars. 169 m. fl. Av verben *kräffia*, *qwäffia*, *welia* träffas endast former med *a*, t. ex. *vthkrafft* Krön. 62, *forquafft* Itt ochr. sendebr. 201. Detta är även fallet med *wädhia*, *wäria* mot bruket i det nuvarande språket, t. ex. *wadde* Tänkeb. 111, 118, *warde* Krön. 228 B. — *kräffia* Tänkeb. 131 är väl skrivfel.

I följande ord är formen med *ä*, *e* antingen direkt övertagen från eller påverkad av ett främmande ord: *ärbethe* Wnd. 12, *erbetar* Spörsm. 252 återgå på ä. ty. *erbeite*, *erbeit*, *erbeiten*, vilka former användas av Luther¹. Jfr dock även *erffuodhe* Lagk. 20 samt SAOB, Kock Ljudh. I s. 318. — *befält* Itt ochr. sendebr. 164, *bestelt*: *befält* Songer 553 är mnt. *bevelen* SAOB. — *färlighit* Kpr. 320 återgår på ä. ty. *værlich*, *krefftugt* Sacr. 398, *cräfftugh* dars. 434, *crefftugh* Post. (1528) 117 ha påverkats av mnt. *kreflich*, *oförstendugheethen* Wnd. 9 av mnt. *unvorstendicheit*², *städughare* Sacr. 442 möjligen av mnt. *stēdich* och *säligh* Wnd. 76 av ä. ty. *selich*. *lest* (isl. *lest*) Tänkeb. 84, 108, 117 m. fl. är enligt FALK o. TORP Et.wb. lån från mnt. *last*, *leste*. I *wecht* Post. (1530) 39 har *e* möjligen överförts från *væktare* mnt. *wechter*, eller ock har redan tyskan haft en sidoform med *e*. Kock Ljudh. I s. 319. Från tyskan har övertagits *Dener* Krön. 293 B; *Dytmersken* Tänkeb. 131 är tryckfel.

Fsv. *ā*.

Fsv. *ā* motsvaras av *å*. Å-ljudet tecknas med *ā* eller *o* (se sid. 116) utom i Tänkeb., där det i regel återges med *a*, *aa*, någon gång *ā*, *o*. Kanske avse skrivningarne *faat* (v.) Krön. 279,

¹ FRANKE Grundzüge d. Schriftspr. Luthers I s. 125.

² AKSEL ANDERSSON Skr. fr. reform.-tiden s. LXXVIII o. CLXII.

281 (hskr.), *gifftermaal* därs. 279 (så i hskr.) *å*-ljud. Sannolikt är dock *aa* skrivfel för *åå*. Som exempel på skrivningen *aa* i Tänkeb. må meddelas: *skotzmaal* 33, *aaghandes* 24, *traan* 19, 20, *naadighe* 3, *naadh* 5 o. s. v. För den följande framställningen jfr Kock Ljudh. I s. 355 ff. och där cit. litt., varest åtskilliga av de nedan anförda exemplen återfinnas, och Noreen Vårt spr. III s. 147 ff.

a : å.

1. Övergången $\bar{a} > \text{å}$ uteblir, emedan det långa *a*-ljudet förkortats framför vissa konsonantförbindelser: *blagarn* Lagk. 29, *förradde* Krön. 151, *förradder* Krön. 151, *matto* Ärlig skap. 533 (marg.), *förradt* Krön. 239 B br. (hskr.), *förstadt* Krön. 251 B (hskr.), *warfrw dagh* Post. (1530) 382, *Warfrudagh* Krön. 297 B (så i hskr.), *Warfru tijdh* Krön. 308 B (så i hskr.). De två senare rättas av Klemming till *Wårfrudagh*, *Worfru tijdh*. Det är dock ej alldeles säkert, att skrivfel föreligger. Ordet *vårfrudag* förekommer ännu i formen *vafferdag*. Ovisst är, om *wanka* (se sid. 107) hör hit. Jfr å ena sidan TAMM Arkiv II s. 348, å andra sidan FALK o. TORP Et. wb. Om *nalkas* se nedan.

2. Övergången $\bar{a} > \text{å}$ uteblir, emedan $\bar{a}$ förkortats i stavelse med infortis: *Arboga*¹ Closterl. 508, *Aranäas* Krön. 104, *Bagahuus* Krön. 274 B, *Baghahws* Krön. 274 B, *Bawahuvs* Krön. 115, *Bahuus* Krön. 223 B ~ *Bowasund* därs. 109, *Boghasund* därs. 316 B, *Pekensara* därs. 127 B ~ *Pekensåre* därs. 127 B, *astundadhe* Wnd. 118, *aminne* Post. (1537) 78 s. 1. På samma sätt förklaras av Kock skrivningar med *a* av ordet *sadan*. Endast i Post. (1537) träffas *sadant* 81 s. 2. Kock Ljudh. I s. 360 f. Det är dock omöjligt att avgöra, om i det enskilda fallet *a* är ljudlagsenligt uppkommet av äldre $\bar{a}$ eller om det endast är skriv- eller tryckfel. Andra enstaka *a*-former äro: *Vesterars* Krön. 231 B (hskr.), *mandrapare* Ärlig skap. 530. Ordets vanliga form är *mandråpare*, t. ex. Post. (1530) 150; jfr dock även fsv. *mandrapp* men hos O. Petri alltid *mandrådp*, t. ex. Post. (1530) 273.

Hit höra även växlingarna *Oloff* Krön. 179 (3), 186 m. fl. ~ *Olaff* därs. 179 (2) samt *-an* ~ *-on* i räkneord, t. ex. Krön.: *trettan*

¹ HULTMAN Hälsingel. s. 306 not.

74 B, *fiortan* 162, *femtan* 78, *nittan* 148 ~ *fiorton* 222 B, *femton* 321 B, *aderton* 164, *nitton* 125 B m. fl. Båda formerna äro vanliga.

3. Övergången $a > å$ uteblir ofta i ord, som i satsen äro relativt obetonade.

Hit hör möjligen *ifra* Krön. 264 B (hskr.) samt *ja*, som alltid har *a* utom Krön.: *jå* 3 (hskr.), 326 B. Jfr även mnt. *ja*.

I verbet *låta* växla *a* och *å*. Detta är även fallet i sammansättningar som *förlåta*, *tillåta* o. dyl. samt genom inverkan från dessa i subst. som *förlåtelse*, *tillåtelse* m. fl. Proportionen är något olika i olika skrifter. I de tidigare av de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna är *lata* normalform, längre fram är *låta* väl så vanligt som *lata*. I Itt ochr. sendebr. träffas *lata* som enkelt verb o. 22 ggr, i sms. 4 ggr, *låta* däremot endast 6 ggr. I Spörsm. är proportionen ungefär densamma: *lata* enkelt o. 23 ggr, i sms. 17 ggr, *låta* enkelt 3 ggr, i sms. 5 ggr. Kpr. har endast *latit* 327, *forlata sich* 318 (3). Därefter blir *låta* något vanligare. I Post. (1528) sid. 1—160 träffas sålunda *lata* 6 ggr, i sms. 18 ggr, *låta* 10 ggr, i sms. 4 ggr, i Closterl. *lata* 5 ggr, i sms. 3 ggr, *låta* 6 ggr, i sms. 3 ggr o. s. v. Proportionen är ungefär densamma i övriga urkunder utom i Wnd. och Sacr., i vilka *låta* är enrådande. Undantag utgöra endast *förlata* Wnd. 82, *förlatelse* dars. 117, *latijd* dars. 102. I Gudz ordh förekomma endast *förlåta* 543, *förlåte* 543, *förlåtne* 543. Det är väl därför tillfälligt, att inga *a*-former belagts.

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är proportionen ungefär densamma som i de senare 1520-talsskrifterna. Saligh.: *lata* 1 gng, i sms. 35 ggr, *låta* 3 ggr, i sms. 32 ggr; Pred.: *later* 474, *forlata* 473, *låtne* 492, *forlåtne* 479; Songer: *LAT* 537 ~ *förlåter* 539, *förlåtne* 539; Eeder: *lata* 4 ggr. I de under dessa år utgivna nya upplagorna av äldre skrifter respekteras ej utan vidare den äldre upplagans former. Proportionen blir dock ungefär densamma i dem båda.

I Ärlig skap. träffas *lata* 5 ggr, *låta* 3 ggr, i sms. 11 ggr. I Tob. Com. och Lagk. är *låta* enrådande. Exemplen äro dock fåtaliga. Tob. Com. A 2 s. 2, F 3 s. 1, F 3 s. 2, Lagk. 6, 13. Även i Krön. är *låta* så gott som enrådande. Undantagen äro i varje fall ytterst fåtaliga: *lata* 156, *vplata* 143, *latit* 184. Då dessa tre sistnämnda urkunder hava normaliserat *låta*, står det i sam-

band därmed, att de tillkommit vid en tid, då formen *lata* redan börjat försvinna ur litteraturspråket.

Andra svagtformsformer äro *pa* Post. (1537) 179 s. 2, *tha* Wnd. 5, 6, 14, 23, 24 (2) m. fl., Krön. 22 (2), 25, 40, 166 B m. fl., *sa* (?) Post. (1530) 26 s. 1 (1537: *så*), *Sa* Krön. 249 B (hskr.), *vppa* Spörsn. 248, Handb. (1529) 331, Sacr. 420, Post. (1530) 156, *war* Krön. 152, *warā* Krön. 250 (hskr.), *war* Wnd. 66, *WAr*s Wnd. 84 kanske också *waart* Wnd. 68, *naghor* Krön. 238 B (hskr.); *Hakon* Krön. 27 (4) är sannolikt upptaget från fornspråket. *hanom* Post. (1530) 110 kan ha påverkats av *han*.

4. Om skrivningen *öffwergaffwo* Wnd. 10 verkligen betecknar ett uttal med *a*, kan detta bero på inverkan från sing. Inverkan från tyskan föreligger i *salugh* och möjligen *nalkas*, som alltid ha *a*, t. ex. *salugh* Post. (1528) 81, 83, *nalkades* Post. (1528) 35.

Även för *gaffwor* Wnd. 41, 44, 79, *gafwor* Wnd. 72, 79 (2), *begaffwa(t)* Wnd. 79, 81 antar Kock Ljudh. I s. 465 inverkan från tyskan. Beträffande *begaffwa* se även SAOB. Om *Munedaghen* Krön. 140 betecknar uttal med *a*-ljud, kan det ha påverkats av da. *mandag*, mnt. *manendag*. Ordet heter i regel *monedaghen*, t. ex. Tänkeb. 171, eller *Månedaghen*, t. ex. Post. (1528) 4. Arkaistiska skrivningar äro *Abiörn* Krön. 70 B (2), 102, *Östra Arus* Krön. 63, *Östraarus* 81 samt väl även *Brawalla* Krön. 27. Rena skriv- resp. tryckfel äro sannolikt *forgas* Post. (1528) 307, *lagh*¹ Krön. 292 (hskr.), *lagho* Krön. 283 (hskr.), 274 B (hskr.), *sagho* Krön. 58 (hskr.), *Mana* Ärlig skap. 544, *wagha* Post. (1528) 27.

5. Följande lånord hava i regel *å*: *beswārat* Closterl. 493, 509, *drāp(e)ligh* Tänkeb. 264, Krön. 222 B, *frāsserij* Itt ochr. sendebr. 216, *gåffwo* (v.) Wnd. 50, *Mārmessa afflon* Krön. 326 B, *offuerdådig(a)* Eeder 11 (2), *nådih*, *ståāt* 'ställning' Krön. 33 (2) m. fl., *traan* Tänkeb. 19, 20 (såvida tecknet *aa* verkligen avser uttal med *å*), *trātza(r)* Eeder 13 (2), *wārtekn* Tänkeb. 184, även skrivet *wārdlekn* Handb. (1529) 339 o. s. v. De enda undantagen härifrån äro *nadhe* Post. (1537) 24 s. 2, *offwer dadugheet*

¹ Jfr dock Kap. 3.

Wnd. 14, *staat* Songer 539, *stater* dars. 539, som dock på detta ställe rimmar med *förlåter* (!), *wartekn* Post. (1528) 16, 79. Även *bespråkade* Tänkeb. 168, 181, 192, 240 m. fl. uttalades sannolikt med *å*-ljud trots den vanliga skrivningen *besprakede* i Tänkeb., t. ex. 15 m. fl. *Stadhållare* (mnt. *statholder*), som är relativt vanligt, har alltid *a* i första sammansättningsleden: *stadhållare* Post. (1528) 104; Itt fögho sendebr. 333 m. fl. (o. 9 ggr) o. s. v. Ordet har tydligen anslutit sig till *stadh* 'ställe'.

I följande lånord växla *a* och *å*.

Affplåna, *vtplåna* ha i regel vokalen *a*, t. ex. *affplana*(r) Post. (1530) 34, 35, *affplanat* dars. 165 (2), *aff planadha* Post. (1528) 20, *vtplanas* Itt ochr. sendebr. 179, *vtplanat* dars. 179 o. s. v. Undantag utgör dock Wnd., som alltid har *å*, t. ex. *aff plåna*, *affplåna* etc. 99, 107 (2) m. fl. (8). För övrigt träffas en dylik form endast Wijsor 568. Jfr mnt. *planen*.

Ordet *påscha* har i regel *å*; t. ex. Itt ochr. sendebr. 196, 201 m. fl. Endast undantagsvis förekommer *pascha*, t. ex. Itt ochr. sendebr. 197, 200, 201, Spörsm. 235, Post. (1528) 4 (2), Post. (1530) 170 (*pascha affton*), *paschana* Itt ochr. sendebr. 200, *paschalambet* Itt ochr. sendebr. 173. Jfr fsax. *pāscha*.

Ordet *påwe* har likaledes i regel *å*, t. ex. Itt ochr. sendebr.: *påwen* 217, 158 (2) m. fl. Formen *pawe* förekommer Itt ochr. sendebr.: *pawen* 200, *pawans* 199, *pauans* 204; Wnd.: *pauuom* 46 (*aa* avser kanske *å*-ljud); Spörsm.: *pawe* 236, *pawom* 238, *pawar* 240, 256, 268, *pawans* 256; Post. (1528): *pawans* 210; HÄ: *pauans* 582. Jfr lat. *pāpa*, fht. *bābes*, mnt. *paves*. Om uppkomsten av ordet se Kock Arkiv XIX s. 97 f. och där cit. litt., något annorlunda FALK o. TORP Et. wb. art. *Pave*.

Aposteln Paulus namn heter ofta *Paual*, *Pauel*, *Påual*, *Påuel*. Post. (1537): *Paual* 72 s. 2; Wnd.: *Pawal* 15, *Paual* 5, 50, *Pauel*(s) 84, 91 (3), *Paual* 28, 29; Spörsm.: *Paual* 229, *Pauel* 238 (2), *Pauel*(s) 238, *Påuel* 253, 283; Post. (1528): *Påwal* 233, *Paual* 67, *Påuel* 172; Sacr.: *Påual*(s) 391, 429, 437, 439, *Påuels* 419; Krön: *Sancti Påuels dagh* 224, *Pauale* 141 br. Som svenskt mansnamn förekommer ordet i Tänkeb.: *Paual* 205 m. fl., *Påual* 182, 205, 206 m. fl., Krön.: *Påuel* 292 B, 331 B. Ordet har övertagits från mnt.

Stralsund skrives i Krön. dels *Stralesund* 166 B, dels *Strålesund* 10, 33, 152, 153, 166 B. Jfr Kock Sv. språkh. s. 51.

Nästan uteslutande *a* ha däremot bl. a. *abbater* Closterl. 478, 500, *Abbatz* dars. 477, *abbatissen*es Tänkeb. 246, *afflat* Krön. 224 B. avledningsändelsen *-bar*, adjektivet *claar* Spörsm. 233, Post. (1528) 219, *clar* Krön. 152 samt *wapn* Messan (1535) E 3 s. 1. Undantag härifrån utgöra i Sacr.: *oppenbåra* 382, 387, 388, *oppenbårat* 380, *Vppenbåra* 384, *clår* Sacr. 412, *clåra* Post. (1528) 173. Om *abboten* Krön. 334 B se sid. 118.

Skriv- resp. tryckfel är väl *a* i *frawarelse* Krön. 286 B (2 ggr; hskr.). *Aboo* Krön. 14, *fragade* Post. (1537) 156 s. 1. Jfr dock även svagtonigt *fra* och mut. *vragen*.

a : ä.

Fsv. *ia* motsvaras i regel av *iä*, *iē* (se sid. 69). Endast i det relativt obetonade *ja* och de därav påverkade *iakade* Spörsm. 225, *jakat* Krön. 326 B kvarstår *a*.

Verbet *blåsa* har i regel vokalen *ä*, t. ex. *blåås(s)* Post. (1528) 68, 214, 222, *blåsa* Post. (1530) 244 o. s. v. Den *i*-omljudda formen träffas dock Post. (1528): *inblääs* 164, *vpblästa* 169; Sacr.: *blüäs* 442; Itt fögho sendebr.: *affbläst* 349; Saligh.: *vpbläses* 495.

Den *i*-omljudda formen *läta* förekommer i alla urkunderna parallellt med *lata*, *läta*, t. ex. Tänkeb. 27, 44, 220, 337 m. fl.; Ärlig skap. 522, 568, 569, *läter* 568, 575, 576 (3), *Läta vtaff* 577; Itt ochr. sendebr.: *läta* 158, 161, 168 m. fl. (o. 12 ggr former med *ä*); Saligh.: *läta* 491, *läter* 477 (2), 479 (2) m. fl. (o. 8 ggr). Imperat. heter alltid *lät*, *läter*, t. ex. *Lät* Ärlig skap. 517, 518, *Läter* Post. (1530) 82.

Andra *i*-omljudda former äro *gråhärote* Itt fögho sendebr. 343, *läsza vp* Krön. 189, *rådhräghilse* Sacr. 380 jämte *rådhräghelse* 384, *vplätning* Krön. 89 jämte *vplätning* dars. 90 (2).

Formen *ågha* lever kvar i rätt stor utsträckning. Tänkeb.: *ågher* 184, *åghandes* 167; Wnd.: *åågher* 44, *åågha* 44; Closterl.: *ågher* 483, 487, 499; Post. (1530): *ågher* 106 (2), 258, 293, *ågha* 106, *wij åghe* 347; Saligh.: *ågher* 478; Tob. Com.: *plågha: ågha* B s. 2, *mågher: ågher* D 2 s. 2, F s. 1; Krön.: *ågha* 68 (hskr.). Därjämte förekommer *ägher*, t. ex. Post. (1530) 138, Saligh. 478, Songer 529, Lagk. 24. Om uppkomsten av formerna se NOREN Aschw. gr. § 80, II, 1.

Några enstaka gånger träffas även *når* Wnd. 14, 22, Post. (1528) 251, Saligh. 489, samt en gång *förrådhare* Krön. 141 br.

Jämte verbet *låna* Post. (1528) 270 förekommer även *läna*. Tänkeb.: *länt* 57; Wnd.: *läner* 19; Post. (1528): *läna* 275, *läner* 266; Post. (1530): *läna* 389, *Läna* 389. Så även i uppl. (1537); Pred.: *läna* 486; Krön.: *läna* 224 B, *vthläna* 243 B br., *länte* 146 (2), *vthläntes* Krön. 243 B br. Formen är åtminstone delvis lånad; jfr mnt. *lënen*, isl. *léna*. Kock Ljudh. III s. 119. — Avledningsändelsen *-bäre* i *dyrebäre* Itt ochr. sendebr. 176, *dyrbära* Post. (1530) 407 härstammar från ä. ty. Jfr TAMM Avledningsändelser hos sv. adjektiv s. 14 f.

â (< *ā*).

Det av äldre *ā* uppkomna ljudet tecknas i regel *â*. Undantag härifrån utgöra följande grupper av ord.

A. Om det av fsv. *ā* uppkomna ljudet senare förkortats, skrives det ofta *o*. Det med *o* betecknade ljudet var helt säkert ej endast kvantitativt utan även kvalitativt skilt från det långa, med *â* betecknade ljudet, i det att *o* betecknade öppet, *â* slutet *â*-ljud. Här föreligger dock knappast en verklig övergång av slutet till öppet *â*, såsom Kock Ljudh. I s. 399 ff. menar, utan förkortningen har väl ägt rum på ett stadium i utvecklingen *ā* > *ā̃*, då det långa ljudet ännu hade ett öppet uttal. NOREN Vårt spr. III s. 153.

1. Förkortning framför dubbelkonsonant har ägt rum i följande ord, som i regel skrivas med *o*: *motte* (v.) Ärlig skap. 531, 542, *motten* (subst.) Ärlig skap. 570, *motto* Ärlig skap. 524, 526 m. fl., *ottafält* Closterl. 481, *otta hundra* Ärlig skap. 565, *Ottonde* Spörsn. 276. Någon gång förekommer *o* även i *förmotte* Ärlig skap. 571 (3), 574, *mottelig* Handb. (1529) 356, *motteligheet* dars. 356, *otte* 'ägde' Tänkeb. 224, Post. (1530) 354.

Annars bibehålles i regel *â*-tecknet i sådana ord, vilka utgöra böjningar eller avledningar av ord med långt *â* i stammen, t. ex. *berådt* Ärlig skap. 533, *fått* Ärlig skap. 532, *förbrådde* Ärlig skap. 550, *förmåtte* Ärlig skap. 524, *förrådder* Itt ochr. sendebr. 173, *förstådt* Itt fögho sendebr. 343, *gått* Ärlig skap. 531, *rådde* dars. 569, *spådt* Echteskap. 455, *ådt* 'ägt' Tänkeb. 233, *âlte* 'ägde' Krön. 61, 81, 82 (2). Även i ord utan dylik anslutning bibehålles ibland *â*-tecknet, t. ex. *måtte* (subst.) Itt ochr. sendebr. 169, *måtteligheet* Handb. (1529) 349.

2. Förkortning i inljud framför *ng*, *ld*, *nd*.

a. Framför *ng* skrives *å*-ljudet med *o* eller *å* i följande ord: *skilfong* Gudz ordh 550, *fonge* Handb. (1537) D s. 2, *fongut* Handb. (1529) 359, *gong* Ärlig skap. 577, *gongandes* Itt ochr. sendebr. 185, *iemlonga* Lagk. 27, *long* Ärlig skap. 545, *longa* 'längta' Handb. (1529) 353, *Monge* Ärlig skap. 520, *natsongs* Spörsn. 291 G, *trongt* Post. (1528) 93, *wrongheet* Ärlig skap. 573. Endast de relativt sällsynta *prång*, *språng* (v.), *trång* (subst.) och *twång* hava ej belagts med *o*. I stort sett äro formerna med *o* i flertalet ord talrikare än de med *å*. Den relativa frekvensen framgår av förhållandena i Ärlig skap. Där träffas endast följande former med *å*: *gång* 544, *långsamliga* 577, *mång* 527, 528, *tilfång* 553, *twång* 528. Former med *o* äro däremot ytterst vanliga. I övriga urkunder är förhållandet ungefärligen detsamma.

b. Framför *ld* står oftast *o* i *wold*, *alzwollig* och andra sammansättningar med *wold* samt i verbet *wolla*. Ungefär lika talrika äro formerna *såldes* (Tänkeb. 166) och *solde* (Krön. 101), *-fåldig*, *-foldig* samt *hålla*, *holla*. Endast *å* hava *clüdhefål*, *behåll*, *innehåll*, *medhåll*, *samhåll*, *tilhåld* och andra sammansättningar med *håld*. Undantag endast *återhol* Spörsn. 276.

c. Framför *nd* står omväxlande *o* och *å* i *allehonda* Krön. 18, *bestond* Songer 541, *bestondig* Post. (1537) 36 s. 1, *bestondandes* Itt ochr. sendebr. 162, *bijstond* Post. (1530) 124, *bi-stondig* Post. (1528) 17, *förstond* Ärlig skap. 530, *förstondig* Ärlig skap. 555, *mottstond* Ärlig skap. 561, *motstondare* Itt ochr. sendebr. 154, *stondandes* Ärlig skap. 530, *vpstondelse* Ärlig skap. 577, *wonda* Songer 527. Endast *å* hava de jämförelsevis sällsynta *bånd*, *wånda* (v.). — I flertalet ord äro formerna med *o* de vanligare. Den relativa frekvensen av formerna med *å* torde vara något olika i olika skrifter. Talrikast äro de i de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna, särskilt de tidigare. I Itt ochr. sendebr. träffas sålunda följande former med *å*: *båndh* 156, *beståndandes* 222, *förstånd(et)*, *förstånd(et)* 160 (2), 166, 172 m. fl., *förståndeliga* 155, *oförståndigh* 205, *ståndandes* 162, 191, *mootståndares* 169, *vnderstånd* 180. I Ärlig skap. däremot träffas endast två skrivingar med *å*: *ståndandes* 527, *mootstånd* 552. Så är även förhållandet i Krön. och de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna.

d. Framför *rd* och i framljud framför *ng*, *ld*, *nd* står däremot alltid *å*, beroende därpå, att *å* i dessa ställningar

var långt ännu vid den tid, då det långa *å*-ljudet antog sitt mera slutna ljud: *ångest*, *ånger*, *ångra*, *ånxe*, *Ångermanland*, *ålder*, *ålderfäder*, *ålderdom*, *åldras*, *åldrig*, *ända*, *ändeligh*, *bårdskärare*, *gård*, *hard*, *wård*, *wårda*, *Wårdbergh* (se sid. 99). Lånnordet *påsk* har aldrig *o*.

3. Förkortning i svagton: *Oloff* samt räkneord på *-ton*: *tretton*, *fiorton*, *femton*, *aderton* o. s. v. (se sid. 111 f.). Samma utveckling kan föreligga i *abboten* Krön. 334 B, förutsatt att det uttalades med fortis på första stavelsen. Om det uttalades *abo't* med slutet *o*-ljud i ultima, har det lånats med *o*-ljud; jfr isl. *ábóte*, ags. *abbot*. Kock Arkiv IX s. 159 ff., Noreen Vårt spr. III s. 91.

Enstaka ord: *lota* Post. (1530) 56 (NT: *lata*), *forlotne* Spörs. 293 G, *forlotna* Post. (1530) 30, *Messan* (1531) 420, *uplotit* Tänkeb. 256. Formerna kunna ha uppkommit genom anslutning till *lota*, svagtonsform till *låta*, liksom *forlatne*, *forlatilse* o. dyl. påverkats av *luta*, svagtonsform till *lāta*. Att de representera ett verkligt uttal blir sannolikt därav, att ordet i svenska bygdemål utvecklas på samma sätt som ord med fsv. *ō*. Noreen Vårt spr. III s. 113 f.

B. I följande ord betecknar skrivningen *o* sannolikt ett ljud med slutet uttal.

1. Detta är först fallet i ord, som i någon form varit underkastade *u*-omljud. På så sätt kan den någon gång uppdykande skrivningen *mogha* förklaras¹. Tänkeb.: *mogha* 165 br., 245; Itt ochr. sendebr.: *mogha* 161; Spörs.: *moghe* 236; Post. (1528): *moge* 85; Closterl.: *mogha* 522; Post. (1530): *mogha* 181, 407, 434, *moghe* 35, 46, 67 m. fl.; skrivningarna återfinnas i uppl. 1537; Saligh.: *moga* 515; Pred.: *moghe* 494; Krön.: *mogha* 1 (2), 4, *moghe* 16 o. s. v.

Ordet *någon* skrives i Tänkeb. *nagre* 12 eller *naager* 13, i Ärlig skap. och Lagk. alltid *noghon*. I Krön. stil A är *noghon* normalform. Endast undantagsvis träffas skrivningen *någhon*, t. ex. *någhen* 16, *någhon* 172 (2). I stil B är däremot *någhon*

¹ Kock Uml. u. Brech. s. 198.

vanligt. På sid. 250.—260 ha följande exempel antecknats: *någhon* 251, 255, *någhot* 250, 253, 254, *någ(h)ra* 250 (2), 251, 253 (2), 254, 259, *någhro* 250, *någhrom* 250. På samma sidor förekommer skrivning med *o* 9 ggr. — I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna är *noghon* den normala formen, men dessutom träffas även *någhon* som en mindre vanlig sidoform, t. ex. Wnd.: *någhot* 12, 78, 80, *någhor* 87; Itt ochr. sendebr.: *någhon* 201; Spörsin.: *någro* 225; Itt fögho sendebr.: *någhon* 345, 348 o. s. v. Osedvanligt ofta förekommer denna form i Sacr., t. ex. 375, 385 (2), 387, 396 (2), 397 m. fl. — Även i de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna träffas skrivningen med *å*. Den äldre upplagans stavning respekteras dock ej i en senare. I Handb. (1537) förekommer sålunda *någ(h)on* F s. 1, F 3 s. 1, H 2 s. 2, under det att Handb. (1529) på motsvarande ställen har *noghon*, liksom *noghro* Messan (1531) 415 i Messan (1537) motsvaras av *någor* C 4 s. 2. Å andra sidan utbytes i Orsack (1538) den äldre upplagans *någhor* 398, *någher* 403 mot former med *o*.

I Tob. Com. heter ordet *någhon* C 4 s. 1, E s. 2, *någhot* B s. 1, C 3 s. 2, *någhra* E 3 s. 1. — *Någhon* återgår på fsv. *nåkwur*, *noghon* på fsv. *nokor*. Om uppkomsten av denna senare form se SÖDERBERG *U-omljudet* s. 84, KOCK *Ljudh. I* s. 351, OLSON *Arkiv XXIX* s. 34 f. Mindre sannolikt HULTMAN *Hälsingel.* s. 12. Även formerna *Moens*, *wor*, *woro* (v.) kunna ha uppkommit genom *u-omljud*, men de böra dock väsentligen förklaras på annat sätt. Jfr nedan. Den från norskan övertagna växlingen *Aslo* Krön. 115 ~ *Orlo* dars. 101 har likaledes förorsakats av *u-omljud*. NOREEN *Altisl. gr.* § 111. Första sammansättningsleden i *Romunda-boda* Krön. 84 motsvarar väl isl. *Hrómundr*. Jfr *Romonda bo-pir* UL.

2. I stavelser, vilkas fortis nedsjunkit till infortis, övergår *å* till slutet *o-ljud* omedelbart efter *b*, *w*, *m*¹.

a. Efter *b*: *Boghasund* Krön. 316 B, *Bowasund* dars. 109, *bodho* Krön. 288 B, *boro* Post. (1530) 335, vilka senare former uppkommit i uttryck som *bådho fram*, *till*, *ut*, *båro fram*, *in*, *ut* o. dyl. NOREEN *Vårt spr.* III s. 116.

¹ Jfr KOCK *Arkiv VI* s. 23, Sv. landsm. XV, 5 s. 45 ff., *Ljudh. I* s. 405 f., NOREEN *Vårt spr.* III s. 113 ff.

b. Efter (fsv.) *w: ää hoo* Orsack (1531) 402 m. fl. Ordet har alltid *o*. Samma utveckling föreligger säkerligen i *szo* Tänkeb. 68 (3). I Flores och Blanzefflor bildar *so* rim med *bro*, *tro*. HULTMAN Hälsingel. s. 13 f., OLSON Festskr. t. Söderwall s. 85 f.

Possessiva pron. *wår* skrives i Tänkeb. *war*, *waar*, *wor*. I Ärlig skap. förekommer *å* endast: *wår* 546, 571, *wåra* 560. I Krön. är ordet överhuvud sällsynt. Formen *wor* är dock den vanliga. Möjligen är i stil B *wår* något allmännare än i övriga delar. Exempel äro *wår* 250, *wåra* 251. Tob. Com. har i regel *å*, t. ex. B s. 2 (3), B s. 1 (2), B 4 s. 2 m. fl.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna förekommer *wår* endast som en mindre allmän biform till *wor*. I Itt ochr. sendebr. träffas sålunda *wåro(m)* 153 (2), 157, i Spörsm. *wår(s)* 226 (2), 252, 259, i Kpr. *wåra* 328, i Itt fögho sendebr. 10 ggr, i Echteskap. *wåre* 465 o. s. v. Osedvanligt ofta förekommer *å*-formen i Wnd. och Sacr.

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är *wor* så gott som enrådande. Undantag utgöra endast *Wåre* Saligh. 458, *wår(a)* dårs. 466, 473 (2), *wåra* Handb. (1537) C 3 s. 2. Formerna med *å* i Handb. (1529) och Messan (1531) utbytas nästan konsekvent mot *o* i de senare upplagorna. De enstaka exemplen i Post. (1530) bibehållas dock i upplagan 1537.

Pret. ind. plur. av verbet *wara* heter i regel *wore*. Parallellformen *wåre* förekommer dock även. I Tänkeb. heter formen *waare* 4 (2), 5, 10, 13, 14 m. fl. eller *ware* 9, 14 m. fl. I Ärlig skap. är tvärtom *wore* den vanliga formen; undantag utgöra endast *wåre* 568, *wåro* 534, 536. Även i Krön. förekommer *wåre* endast undantagsvis, t. ex. *wåro* 89 (*wåre* 100 är fel för *wore*). — I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna är *wåre* vanligt, t. ex. Itt ochr. sendebr. 154, 161, 177, Spörsm 230 (2), 231, 250, 253 G, 253, Ingong (1529) 381 (3), Messan (1531): *wij wårom* 416 o. s. v. — I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är *wore* enrådande. I de under dessa år utkomna nya upplagorna av Messan och Ingong har den första upplagans *å*-former utbytts mot resp. *wore*, *worom*. I Post. (1537) bibehållas dock i regel den äldre upplagans former, t. ex. *wåre* 40 s. 2, 69 s. 1 o. s. v. Tob. Com. har *wåre* F 3 s. 1. Beträffande uttalet av *wore* må dock observeras rimmen *årom*: *worom* Songer 528, *wore*: *dåre* dårs. 532.

c. Efter *m*: *Moens* Tänkeb. 7, Krön. 258 B, 317 B, 320 B, 324 B m. fl., *Moensson* Tänkeb. 164 (men *Måens* Krön. 302 B, 326 B), *Morten* se sid. 106, *moske* Spörsm. 284 G, förutsatt att detta senare ord uttalats med fortis på ultima. Kock Ljudh. I s. 405. Såsom ovan antytts, kan formen *Moens* även hava uppkommit genom *u*-omljud eller hava lånats från danskan. Om detta ord se Kock Sv. landsm. XII, 7 s. 8 f., Arkiv X s. 298 f., Ljudh. I s. 351, 405.

3. Även i starktonig stavelse har *å* antagit ett slutnare uttal omedelbart efter *w*, *m*.

a. Efter *w*: *swort* Post. (1528) 275, *forswort* dars. 135, *wogenne* 'libra' Tänkeb. 169, *woghdragare* dars. 149, *woghdragere* dars. 223, *woghen* 'unda' Post. (1530) 20 (= 1537), *helewogh* Handb. (1529) 331 (= 1533, 1537), varest *o* står i stavelse med senifortis, *wogha* Pred. 506, *woknhuset* Spörsm. 239, *worte(e)kn* Post. (1528) 17, 18, 155, Handb. (1529) 340 (2), Post. (1530) 39, 378, 466; formerna återfinnas i upplagan 1537; Handb. (1533, 1537) B 4 s. 2 (2). Ordet *woning* Tänkeb. 181, 189 m. fl. har väl övertagits med *o* från det långivande språket. Osäkert är, om *j wonom* Tob. Com. A 3 s. 2, F s. 2 hör hit. Det kan representera den *u*-omljudda formen. Kock Ljudh. I s. 429.

Samma utveckling föreligger framför *rd* i *worda* Clerekrijt 358, *wordat* Post. (1530) 94 (= 1537), *Döraworden* Post. (1528) 208, *döraworden* dars. 204, *dörawordhen* dars. 204 (NT: *dörawardhen*), *döreworden* Post. (1530) 236 (= 1537).

c. Efter *m*: *formoge* Post. (1528) 39 (jfr dock mnt. *vormoge*), *molzägende* Tänkeb. 163 och möjligen *mormessen* Tänkeb. 205, *mormessone* dars. 72, vilket ord dock kan ha erhållit *o* genom anslutning till *mo(dhe)r*. Kock Tidskr. f. filol. NR VII s. 307 f., Ljudh. I s. 370, 406. Ordet *måndag* skrives i Tänkeb. synnerligen ofta *monedaghen* 50, 63 (2), 72, 89, 97 m. fl. Om denna skrivning betecknar uttal med långt vokalljud i första stavelsen, kan samma utveckling föreligga i detta ord. Ordet skrives emellertid i andra urkunder även *Måndaghen*, t. ex. Krön. 230 B, *Mondaghen* Krön. 299 B, vilket möjligen uttalats med kort *å*-ljud. I så fall kan skrivningen *monedagh* möjligen jämföras med stavningen av kort *å*-ljud framför *nd*.

Den sist framställda regeln om övergång $\bar{a} > o$ även i huvudtonig stavelse efter w, m synes icke förut hava iakttagits för svenskan. Exempelen äro dock alldeles för många och otvetydiga för att lämna rum för något tvivel angående dess riktighet, i synnerhet som o -skrivningarna i huvudtoniga stavelser äro inskränkta till ord av denna typ. För övrigt ha antecknats endast *goendes* Post. (1530) 250, *Hoquon* Tänkeb. 88, *nodhog* Post. (1528) 300.

4. Åtminstone i relativt oakcentuerad stavelse har $\bar{a}$ antagit ett slutnare ljud även omedelbart före *ffu* (och? ett därpå följande o -ljud): *goffue* (subst.) Tänkeb. 135, *goffuo* (subst.) Tänkeb. 94 br., *Echteskap*. (1529) A 4 s. 2, Post. (1528) 291, Post. (1530) 274 (1537: *gåffuo*), 385 (1537: *gåffuo*), *goffuor* Tänkeb. 187, *goffwor* Post. (1530) 429 (1537: *goffuor*). *goffue* (subst.) Tänkeb. 91, *goffwe* Handb. (1529) 316 (1533, 1537: *gåffue*). Orden anföras av Kock som exempel på en dialektisk övergång $\bar{a} > \bar{o}$ omedelbart framför v (och? ett därpå följande o -ljud)¹. För huvudtonig stavelse äro dock orden ej bevisande. Övergången kan i substantivet ha ägt rum i sammansättningar som *nyårs-gåffuo* o. dyl., och o kan därifrån ha överförts till det enkla ordet. I verbet kan det slutnare ljudet ha uppkommit i sammanställningar som *gåffuo bort, ut, till* o. dyl. NORRÉN Vårt spr. III s. 116.

Fsv. ö.

Det ljud, som motsvarar fsv. $\bar{o}$, tecknas i inhemska ord alltid o . Endast i lånord uppträder någon gång skrivningen $\bar{a}$. I 1520-talsskrifterna är dock detta ytterst sällsynt: Post. (1528): *stålte* 42, 255, Post. (1530): *ståltheet* 364 (= 1537). En enstaka gång finnes i Post. (1528): *fårderff* 211 och i Spörsm.: *färe-giffwer* 256. — I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är skrivningen med $\bar{a}$ vanlig i orden *håp, håpas*, t. ex. Messan (1535): *håpet* E 3 s. 2; Saligh.: *håp* 491, *håpet* 469, 509 (3), *håpas* 495; Pred.: *håp* 484, 485, *håpp* 497, *förhåp* 489; Songer: *håp* 534, 537, 543; Messan (1537): *håpas* 441; Ingong (1538): *håp* A 4 s. 2, B 5 s. 2 (2), *håpet* A 4 s. 1, *håpe* A 4 s. 1, *Håpet* A 4 s. 2; Handb. (1537): *håp* F 4 s. 2, *håpes* H 3 s. 2. — I Krön. an-

¹ Arkiv XXII s. 339 noten, Ljudh. I s. 404.

vändes i stil A alltid *o* utom *Hålawedhen* 217, *gått* 'gott' 18 samt i lånorden *stålte* 58, *stålt(a)* 58 (2), *slått* 106, *förlåssade* 173 i stil B jämförelsevis ofta *å*; lånord: *bårgare* 141, *bårgarenar* 231, *förlåssa* 116, *förlåssade* 173, *Pålackar* 248, *Pålnisk* 248, *Hållendere* 279, *Hållenderne* 279, *sålderat* 223; inhemska ord: *bårta* 166, *Nårra-malm* 231, 234, *Nårra malm* 232.

Den skillnad mellan lånord och inhemska ord, som faktiskt göres framför allt i 1530-talsskrifterna, kan knappast förklaras på annat sätt än genom antagandet, att vokalen uttalades annorlunda i lånorden än i inhemska ord. Då *å* väl var tecken för av *ā* uppkommet *å*-ljud, följer därav, att detta ljud ännu under förra hälften av 1500-talet hölls i sär från det av fsv. *ø* utvecklade. Först i Krönikan, som delvis tillhör 1550-talet, uppdyka enstaka skrivningar med *å* för *o* även i svenska ord. Detta överensstämmer med förhållandet i övriga 1500-talsskrifter (se Kap. 3). Sammanfallet av *de* båda ljuden torde sålunda böra sättas till omkr. 1550. Skrivningarna *motte* för *mätto*, *horkaano* för *horkona* o. s. v. på 1400-talet, vilka enligt NOREEN¹ tyda på att redan under förra hälften av 1400-talet, ja beträffande kort *o* redan omkring 1400, fsv. öppet *å* och öppet *o* (i någon dialekt) kommit varandra mycket nära eller rent av sammanfallit, torde därför böra tolkas på annat sätt. Möjligheten härav framhålles ock av NOREEN beträffande förlängt *o*. I Tänkeb. förekommer dock en gång *laghen* 'lågan' s. 73.

Fsv. *o* motsvarande äldre *o* övergår till *u* i ursprungligen kortstaviga ord, då *u* följer i nästa stavelse, åtminstone i stavelse med semifortis och i ord, som i satsen voro relativt obetonade: *huru* Tänkeb. 40. Ärlig skap. 568, *ä huru* Ärlig skap. 571 (3), *hurudana* Ärlig skap. 539 o. s. v.

Ordet *huvud* heter däremot i regel *hoffuud*, t. ex. Tänkeb.: *hoffuudbolster* 142, *houudstol* 71, *hoffuudstolen* 140, *hoffuudsummen* 133, *hoffuudsumman* 133; Ärlig skap.: *hoffuud(h)* 540, 541 (3) m. fl. (19), *hoffuudh flodher* 525. Det enda undantaget i dessa urkunder är *Hökhuuud sokn* Tänkeb. 144, där *huuud* står i stavelse med semifortis. Även i övriga urkunder är *hoffuudh* den

¹ Vårt spr. III s. 130, 336.

normala formen. Endast undantagsvis, framför allt i de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna, träffas *huffuud*. Itt och sendebr.: *huwudstycket* 179, *huvudstycket* 154, *huwudh* 190; Spörsin.: *huwud* 270, 306 G, *huwudet* 282 G. I dessa båda urkunder är *u*-formen enrådande. Closterl.: *huwudh* 500, *huwudstycken* 482; Post. (1528): *huwud(h)* 29 (2), 300 m. fl. (o. 10 ggr; *houudet* 28, *houudh* 46, *hoffuudh* 46); Post. (1530): *huwudstycket* 184 (2). Samma former återfinnas i Post. (1537). I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna träffas *huffuudh* för övrigt endast Messan (1537) E 4 s. 1. — I Krön. användes ofta *u*-formen: *huffuudet* 201, *huffuudit* 183, 194, 207, *huffuud hane* 51 B. Vanligare är dock *hoffuudh*. — Om formen *hoffuud* är ljudlagsenlig, kan *u*-formen ha uppkommit i sammansättningar som *fårahuffuud*, *swinahuffuud* o. s. v. eller också härstamma från dialekter med övergång *o* > *u* även i huvudtonig stavelse. Mindre sannolikt är det, att *o* i *hoffuud* härstammar uteslutande från ord som *hofdagerd*, *hofdadya* o. dyl.

o ~ *ö*.

Under denna rubrik sammanföres en del ord, som redan i fsv. uppvisa en växling *o* ~ *ö* beroende därpå, att ordet i någon form varit underkastat *i*-omljud, eller ock därpå, att ordet påverkats av närstående ord, som undergått *i*-omljud. Att vid behandlingen skilja de båda kategorierna från varandra har ej ansetts lämpligt. Men dessutom har av praktiska skäl hitförts även ett och annat ord, vars grundform är *ö* och som erhållit *o* först genom inverkan från närstående ord. Någon övergång *o* > *ö* förekommer icke i O. Petris språk.

Ordet *brotzligh* har i regel vokalen *o*. Endast i Post. (1537) träffas *brötzig(h)e* 159 s. 2, 166 s. 1; *brötzighen* Tänkeb. 56 är felläst.

drotning ~ *drötning*. Den förra formen är vanlig, t. ex. Krön. 80, 84, 91 m. fl. Den senare träffas endast i Krön.: *drötning(en)* 57, 119, 138 m. fl. (7), *dröttningen* 132 B, 166 B, *dröttningen(n)e* 149 B, 166 B. Ordet hade ursprungligen lång vokal. Växlingen beror på olika betoning. Кock Uml. u. Brech. s. 106.

folgde ~ *fölgde*. Den förra formen är vanlig. Den senare träffas endast i Wnd.: *förfölgt* 116; Pred.: *förföljde* 489, 497. I Post. (1530) har *fölgde* 86, 87, 114 övertagits från NT. I

Post. (1537) bibehålles formen. I Krön. stil B är tvärtom *fölgde* den normala formen: *fölgde*, *fölgt* etc. 114 B, 129 B, 259 B m. fl. (o. 15). För övrigt träffas *ö* endast 117, 143, 194, 208. På följande ställen har hskr. *o* gentemot textens *ö*: 91, 257 B, 285 B, 290 B. *fulföljde* Tänkeb. 187 är felläst. Vokalen *ö* härstammar givetvis från infin. och pres. Så förklaras även det enstaka *spörde* Tänkeb. 104.

for ~ *för*. Ordet är synnerligen vanligt både som preposition och prefix. Om den relativa frekvensen av de båda formerna torde följande tablå ge en föreställning. I Tänkeb. är *for* nästan enrådande. På sid. 1—49 träffas endast två exempel med *ö*: *förnögd*a 26, *förnöy*a 35. Samma är förhållandet i resten av denna urkund. I Ärlig skap. är tvärtom *för* nästan enrådande. Endast sex undantag finnas: *forde(e)l* (mnt. *vordēl*) 551, 568, *forman* 549, *forderff* 529 (i hskr. skrivet i margen), *fornemligasta* 527, *forseedt* 524. På denna punkt har sålunda O. Petri ändrat sitt språkbruk. Krön., Lagk. och Tob. Com. följa i detta hänseende Ärlig skap. Krön. s. 1—10: 54 *för*, 5 *for*, s. 170—180: 43 *för*, s. 290—300: 77 *för*; Lagk.: 27 *för*, 2 *for*; Tob. Com. har alltid *för* utom i *forman* D 4 s. 2, *föräldra(r)* A 3 s. 1, D 4 s. 1 m. fl. (4). — I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna råder växling. Om man bortser från Wnd., som nästan uteslutande har *för*, är frekvensen av de båda formerna rätt nyckfull, detta även i olika partier av samma arbete. I Post. (1530) är proportionen mellan de båda formerna i Inl. 55 *for*, 3 *för*, s. 13—24: 18 *for*, 43 *för*, s. 426—436: 78 *for*, 11 *för*. Den tablå över frekvensen av de båda formerna, jag uppgjort, erbjuder för övrigt knappast något egentligt intresse, varför den utelämnas. Som exempel må dock ytterligare nämnas ltt ochr. sendebr. s. 153—173: 89 *för*, 86 *for*, Clerekrijt s. 353—363: 40 *för*, 70 *for*. — Även i de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna råder växling. I flertalet torde dock *for* vara vanligare än *för*, t. ex. Saligh. s. 451—461: 91 *for*, 15 *för*, i Songer däremot s. 523—543: 55 *for*, 55 *för*. I de senare upplagorna av Handb. och Ingong utbytes den första upplagans *för* i stor utsträckning mot *for*. Om uppkomsten av de båda formerna se Kock Ljudh. II s. 128.

Den relativa frekvensen av *fore* ~ *före* är densamma som för *for* ~ *för*. I Tänkeb. är sålunda *fore* enrådande, i Ärlig skap. tvärtom *före*. Så ock i Krön., Lagk. och Tob. Com. Endast i Krön.

träffas spridda undantag. I övriga skrifter råder växling i regel med någon övervikt för *fore* i de mellan 1533 och 1539 tryckta urkunderna, t. ex. Saligh. s. 451—461: 8 *fore*, 1 *före*, Eeder: 16 *fore*, 9 *före*, Songer: 5 *fore*, 3 *före*. Wnd. har uteslutande *före*. Om uppkomsten av dubbelformerna se Kock Ljudh. II s. 128.

nödhtorfft ~ *nödhtörfft*. I Tänkeb. och Ärlig skap., Krön., Lagk. och Tob. Com. förekommer ordet ej. I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna råder växling. Itt fögho sendebr.: *nödhtorfft* 347; Sacr.: *nödhtorfftigha* 417 ~ *nödhtörfftighe* 410, *nödhtörfftugha* 417, *nödhtörfft(en)* 391, 392; Post. (1528): *nödhtorfft* 140, *nödhtorfftiga* 90, *nödhtorfftuga* 275, *nödhtorfftogha* 245 ~ *nödhtörfft* 262, 308, *nödhtörfftogha* 271; Ingong (1529): *nödhtörfftig* 375; Post. (1530): 7 *o* ~ 3 *ö*. Post. (1537) överensstämmer i stort sett med upplagan 1530. Dock utbytes *nödhtorfft* 467 mot *nödhtörfft*. — I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är ordet sällsynt. Om man undantager Post. (1537) är endast *o*-formen belagd: Messan (1537): *nödhtorfft* E 3 s. 2. I Ingong (1538) är den första upplagans *nödhtörfftig* utbytt mot *nödhtorfftig* A 5 s. 2. Ordet är lånat, och växlingen kan ha tagits i arv från det långivande språket; jfr mnt. *nōtorft*, ä. da. *nødtørft*. *Ö*-formen kan emellertid även hava uppkommit i Sverige genom ordets anslutning till inhemska ord på *-törft*. Ordet *wedhtörfft* har sålunda hos O. Petri alltid *ö*: *wedhtörfft* Itt ochr. sendebr. 178, *wedhtörfftigh* Spörsn. 281. I *torffteligh* råder växling. Post. (1530): *torfftelighen* 455, *torfftelighit* 455 ~ *törfftelighit* 467 (1537: *torfftelighit* 228 s. 2).

Ordet *norr* heter *nör*. Tänkeb.: *nör om* 72, *nör i fra* 83, *nöör ut(h)* 123, 195, *Nörköping*¹ 83, 85, 161 men därjämte *Nörkiöpungh* 198 br. (2) och *Norala* Krön. 44. Även Severin Norbys namn skrives i Tänkeb. *Nörby* 42 men i Krön. stil B *Norby* 327 B, 333 B. *Ö*-ljudet har överförts från *nörre*. Kock Ljudh. II s. 130. Detta senare ord har alltid *ö* utom i Krön. stil B, t. ex. Tänkeb.: *nörra* 90, 92 m. fl., *nörre* 53, 62 m. fl., *Nörrabotn* 81, 111, 117, *Nörre malm* 67, *Nörre port* 125, 156 m. fl. Däremot förekommer i Krön. stil B ofta *norre*: *Nörrabotn* 247, *Nörramalm*

¹ På 1500-talet fattades sålunda *Nor* i *Norrköping* som identiskt med *norr* (ej *nor* 'sund'). Jfr SCHNITTGER i Meddel. från Östergötl. fornm.- och museifören. 1909 s. 18, KJELLBERG dars. 1913—1914 s. 90 ff., NORDÉN i MALMBERG o. NORDÉN Vårt gamla Norrköping s. 67 f.

228, 233 m. fl. (6), *Norremalm* 320, *Nårramalm* 231, 234, *Nårva malm* 232, *Norra vdden* 281. Härav förklaras också motsättningen *Nörby* i Tänkeb., *Norby* i Krön. stil B.

offuer ~ *öffuer*. I Tänkeb. och Ärlig skap. är *offuer* så gott som enrådande. På sid. 1—49 i Tänkeb. träffas endast *öffuermen* s. 20 Tob. Com. följer i detta hänseende de egenhändiga manuskripten med 6 *offuer*, 1 *öffuer*. Däremot är i både Krön. och Lagk. *öffuer* den allmänna formen. Krön. s. 1—11: 1 *offuer*, 7 *öffuer*, s. 170—180: 1 *offuer*, 9 *öffuer*, s. 290—300: 5 *öffuer*; Lagk.: 13 *öffuer*.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna råder växling. Wnd. har nästan uteslutande *öffuer*, s. 4—14: 19 *öffuer*, 2 *offuer*. I de närmast följande dominerar *offuer*. Proportionen är sålunda i Itt ochr. sendebr. s. 153—173: 20 *offuer*, 5 *öffuer*, i Spörsm. s. 225—245: 19 *offuer*, i Kpr.: 35 *offuer*, 2 *öffuer*. I övriga skrifter väga de båda formerna mera jämnt. Den relativa frekvensen kan dock vara rätt nyckfull. I Echteskap. träffas s. 445—455: 3 *offuer*, 18 *öffuer*, i Gudz ordh s. 527—537: 8 *offuer*, 2 *öffuer* och i Catech. av Post. (1530): 26 *offuer*, 1 *öffuer*. — I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna dominerar *offuer*, t. ex. Saligh. s. 451—471: 15 *offuer*, 5 *öffuer*; Songer: 13 *offuer*, 5 *öffuer*; Eeder: 37 *offuer*, 8 *öffuer*. I de under dessa år utkomna nya upplagorna av äldre skrifter utbytes dessas *öffuer* ofta mot *offuer*. Även i Post. (1537) är *offuer* dominerande, men detta var fallet redan i första upplagan. — Växlingen fanns redan i fsv. och beror på att *öffuer* anslutits till *of*. Då *offuer* är så vanligt, står det kanske också i samband därmed, att det ofta förekommer som förled i sammansättningar, som lånats från mnt. Kanske har också det enkla ordet påverkats av mnt. *over*. Jfr Kock Ljudh. II s. 128 f.

Från *offuer* har o någon gång överförs även till adj. *offuerst*, t. ex. Tänkeb.: *offuerst* 132, *offuerste* 198, *offuersta* 128, 134; Sacr.: *offuersta* 418; Post. (1530): *offuarst* 125 (NT: *öffuerst*), *offuerste(s)* 115, 139 m. fl. Samma föriner återfinnas i Post. (1537). Sannolikt har även mnt. *overst* inverkat. Subst. *offuerste* torde ha direkt lånats från mnt. Former med o träffas exempelvis Post. (1530) 255 (= 1537), 355 (= 1537), Pred. 490. I Tänkeb. förekommer även *then offra gatu* 123.

tilforenne ~ *tilförenne*. Den relativa frekvensen av de båda formerna är i de olika urkunderna i stort sett densamma som av *for* ~ *för*, *fore* ~ *före* och parallellismen med dessa är påtaglig. I Tänkeb. användes sålunda uteslutande *til forenne* 6, 19, 37, 39 (2) m. fl. Endast under år 1524 och i det första protokollet för år 1525 träffas *til förenne* 15, 16, 29, 38, *tilförenne* 14. I Ärlig skap. äro däremot *tilförenne*, *til förenne* enrådande 530, 531, 534 m. fl. Krön, Lagk. och Tob. Com. följa i stort sett Ärlig skap. Endast spridda former med *o* träffas i Krön. 19, 29, 37, 53 m. fl.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna råder växling. Wnd. har nästan uteslutande *til förenne*, *til förenna*; Itt ochr. sendebr.: *til forenne* 169 ~ *til förenne* 219; Spörsm.: *til forenne* 226, 282, 302 ~ *til förenne*, *tilförenne* 231, 237, 255 m. fl. (o. 13 ggr) o. s. v. I Orsack (1531) har antecknats endast *tilforenne* 402 och i Messan (1531) *til forenne* 407 (3). Andra belägg förekomma ej. I Post. (1530) finnas båda formerna.

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna dominerar *tilforenne*. Saligh.: *tilforenne* 453, 454, 455, 486, 488 m. fl. ~ *tilförenne* 488, *til förenna* 486, *til förenne* 499; Pred.: *til forenne* etc. 9 ggr ~ *tilförenne* s. 479; Eeder: *tilforenne* 5, 18, 21 ~ *tilförenne* 5, *til förenne* 21. I de under dessa år utkomna nya upplagorna av äldre skrifter utbytes dessas *ö* mot *o*. Handb. (1537) har sålunda på följande ställen former med *o* gentemot första upplagens *ö*: A 2 s. 1 (2), A 3 s. 1, H s. 2 (2). I Post. (1537) råder växling liksom i upplagan 1530. — *Ö*-formen har uppkommit genom anslutning till *för*, *före*, *förr*.

Torgils ~ *Törgils*. Tänkeb.: *Törgilson* 129, 174; Krön.: *Törgils* 97 (2) ~ *Torgils* 99. *Törgils* kan som bekant återgå på äldre *Tyrgils* eller hava uppkommit direkt genom *i*-omljud på *o*.

torka ~ *törka*. Wnd. *förtörkat* 111, 112 (4), 113, *förtörkas* 112 ~ *borttorkadhes* 112; Post. (1530): *borttorkas* 19 (= NT), *förtorkas* 20, *förtorkadhes* 109 (NT: *förtörkadhes*) ~ *borttörkas* 22; Messan (1531): *fortorkat* 422 ~ *förtörkas* 421, *fortörkadhes* 420. De två senare utbytas i upplagan 1535 mot former med *o*. Saligh.: *törkande* 511. I Post. (1537) bibehållas den äldre upplagens former. — *Törka* återgår på fsv. *thørka*, som uppkommit genom anslutning till adj. *thor*. NOREEN Aschw. gr. § 423 anm. 5.

torffua ~ *törffua*. Clerekrijt: *törff* 358; Sacr.: *betörffuer* 441; Post. (1528): *torffuer* 82 ~ *törff* 62, 96, 153 (2), 198 m. fl., *törffua* 116, 203, *betörffua* 97; Tob. Com.: *torffue* D 3 s. 2; Lagk.: *torff* 18. Enligt NOREEN Aschw. gr. § 555, 2 anm. 2 härstammar *ö* från konj. Men då pres. konj. varken i isl. eller fsv. har *i*-omljud, är det mera tilltalande att med Kock Ljudh. II s. 126 antaga anslutning till *thorft*, *thørft* o. dyl. Beträffande speciellt O. Petris språk kan även en annan omständighet framhåvas. Verbet *töra*, *töras* har hos honom nästan alltid *ö*: *töras* Itt fögho sendebr. 334, *törr* Tob. Com. E 2 s. 2 i rim med *förr*, Spörsm. 226, *töra* Post. (1528) 164, *törss* Itt ochr. sendebr. 179, 211 (2) o. s. v. Med *o* har ordet anträffats endast Wnd.: *torss* 112 (2), Lagk.: *thor* 31. Om uppkomsten av *ö* i detta ord se Kock Ljudh. II s. 127. De båda verben hava ej alltid hållits i sär, vilket framgår därav, att de ömsesidigt antagit varandras betydelser. Det är därför antagligt, att verbet *töra* bidragit till att *ö* införts även i *törffua*.

Formen *törn* Ärlig skap. 544, 553, 554 har uppkommit genom kontamination av *torn* och *törne*. Kock Ljudh. II s. 130.

Tyska *köstlich* återfinnes i Post. (1528): *kösteligh* etc. 74, 138, 178 m. fl. (13).

Lånad är väl även formen *Hölsker* Tänkeb. 132 jämte *Holsker* dars. 133 (3) m. fl. och *Hulsker* dars. 185. Det enstaka *kömpne* Post. (1528) 212 kan ha erhållit *i* från pres. *kömer* men kan även jämföras med former som *kömet*, *kömp* hos Luther, liksom *börgare* Tänkeb. 175 kan jämföras med ty. *bürger* med omljud. Rena skriv- resp. tryckfel äro sannolikt *nögher* 'någon' Spörsm. 282, *rösterede* Tänkeb. 238, *stör*m Post. (1530) 93, *ellöffua* dars. 217, *hötna* Krön. 145 B (hskr.). — Ordet *ortugh* har alltid o. t. ex. *ortuger* Tänkeb. 29 (hskr.), 42, 44, *ortugh* Krön. 42 (2), 43 (2). Om uppkomsten av denna form se litteraturhänvisningen i Kap. 3. Formen *härskiold* Krön. 244 B torde ej kunna tagas till intäkt för att *io* kvarstår ännu i ä. nsv. Den förekommer nämligen i ett i Krön. inryckt brev och har helt säkert övertagits från fsv. Jfr Kock Ljudh. II s. 410. Även *Minneskiold* Krön. 71, *Minniskiold* dars. 56 (2) härstamma från fsv.

Fsv. *ō*.

Fsv. *ō* kvarstår i regel.

Prefixet *o-* har samma form som i det nuvarande språket i ord som *orett*, *olydhnan*, *olydigh*, *otroon* m. fl. De enda undantagen äro *vlempe* Itt fögho sendebr. 337, *vmack* Sacr. 393, *vstraf-felighit* Wnd. 86.

1. I följande ord råder växling mellan *ō* och *u*.

almosa ~ *almusa*. Den förra formen är den vanliga, t. ex. *almosa* Clerekrijt 363, *almose* Closterl. 479, 509, *almoso* Post. (1528) 302, *almosogifft* Tob. Com. C 2 s. 1 o. s. v. Den senare förekommer endast i Itt ochr. sendebr.: *almusa* 203, *almuse* 203, *almusor* 212, och Closterl.: *almuso* 506 (2), 507 (4), *almuse* 507 m. fl. Ordet har lånats med olika vokaler; jfr fsax. *almōsa*, mt. *almūse*, isl. *plmusa*. SAOB, Kock Ljudh. II s. 176 f., NOREEN Vårt spr. III s. 91, 261.

orsa(c)k ~ *ursa(c)k*. Den förra formen är vanlig, t. ex. Krön. 2, 88 m. fl., Saligh. 473, 498 o. s. v. Den senare förekommer endast i skrifterna från 1520-talet: Closterl. 503, Ehteskap. 469 (*ursaack*), Post. (1528) 21 (*ursach*), 111, samt jämförelsevis ofta i Sacr.: *ursack* 406, *ursaken* 405 (2), 406 (2), *ursaker* 406, *föruřsaka* 406. Jfr dels mnt. *orsake*, dels nht. *ursache*. Kock Ljudh. II s. 177. I samband härmed kan nämnas, att orden *ursaka* 'göra saklös', *vrsegdt*, *vrprung* alltid ha *u*, *orloff* alltid *o*, t. ex. *ursakat* Ärlig skap. 538, *vrsegdt* Saligh. 465, *oorloff* Krön. 116. De enda undantagen äro *orsecht* Krön. 194, *orsakade* Tänkeb. 211, vilket senare påverkats av mnt. *orsaken*. Kock Ljudh. II s. 177.

En övergång av (gammalt eller av äldre *au* uppkommet) *ō* > *ä* i relativt obetonad stavelse¹ har ägt rum i följande propria: *Algutz* Tänkeb. 121, *Algut* Krön. 96 (2), 162, *Aws* dars. 215, *Östraarus* dars. 81, *Östra Arus* dars. 63. De två sistnämnda orden äro dock helt säkert arkaistiska skrivningar. Uttalet av staden Västerås namn framgår otvetydigt av skrivningen *Vesterå(å)rs* Tänkeb. 183 (3), 185 m. fl. Hit höra även *ortug* Tänkeb. 34, *ortugh* Krön. 42 (2), 43 (2), *Oluff* Tänkeb. 112, 146 och möjligen *husbunden* Post. (1530) 256. Kock Ljudh. II s. 170.

2. I följande fall växla *o* ~ *ö*.

closter ~ *clöster*. Båda formerna äro vanliga. Tänkeb. har

¹ Kock Ljudh. II s. 70 f., 169 f. och där cit. litt.

i regel *closter* 161, 211 (2), 212 (2) m. fl. ~ *clöstred* 107; Post. (1528): *closter* 135, 152, 279 ~ *clösterfolks* 309; Closterl.: *closterleffnat* 475 (2), 476, *closterlyffte* 484, 485 (5) m. fl. ~ *clöster man* 484, *clösterlyffte* 485, 499, *clösterliffuerne* 499 (2), 503, *clösterleffnat* 503, *clösterfolk* 507; Krön.: *Closter* 60, *closter* 64, 72 m. fl. ~ *clöster* 73, 77, 93 m. fl. Stil B har nästan uteslutande ö: *klöster* 266 B, 271 B (2) m. fl. (6), *klöstret* 271 B; undantag: *klostret* 166 B, 278 B. Formen *clöster* återgår i sista hand på lat. *claustrum* (jfr ags. *clauster*, isl. *klaustr*), *closter* däremot på mnt. *klöster* eller möjligen på en form med redan i mnt. förkortat ö. Kock Gamla sv. ord s. 6, Ljudh. II s. 263, NOREEN Aschw. gr. § 123 anm. 1, Vårt spr. III s. 315 med not 5.

fogha ~ *föggha*. Den senare formen är den vanliga, t. ex. Echteskap.: *samman föghat* 447, 456, *til hopa föghat* 456; Post. (1528): *tilföghat* 247; Sacr.: *hopafögdt* 401; Handb. (1529): *föghade* 327, *samman föghat* 324, 327 (2). Samma former återfinnas i Post. 1530 och 1537. Formen *fogha* träffas endast i Wijssor: *foghar* 557, och Saligh.: *til fooghar* 487. *Föggha* har påverkats av äldre *foghia*, *fogha* återgår på mnt. *vogen*.

Ordet *högmod* heter hos O. Petri alltid *hogmodh*, under det att *högfärd* alltid har ö-ljud i penultima. Det enda undantaget är *hoghferd* Wnd. 90. Bland mängden av exempel må endast följande antecknas: *hogmoodh* Itt fögho sendebr. 337, *hogmodh* Post. (1528) 302 (2), *hogmodas* Saligh. 495, *hoghmodiga* Krön. 58, *hogmodhog* Krön. 58 men *högfärd(h)* Spörsm. 266, 267, 277 m. fl., *högferd* Closterl. 502 o. s. v. -- Motsättningen *hogmodh* ~ *högferd* återfinnes i den äldre danskan. Uppkomsten av densamma är att fatta på följande sätt. Ordet *hogmod* heter i fsv. *hogmod*, *hoghamodh*, *hoffmod*, *ho(v)modh*, *hommodh*, *hughmodh*, *hugamot*. Ordet återgår, sannolikt över ä. da. *hogmod*, *hovmod*, *homod*, i sista hand på mnt. *hömöt*. Formerna *hoghamodh*, *hughmodh* visa möjligen, såsom SÖDERWALL antagit, att ordets förra led identifierats med fsv. *hogher*, *hugher*. I varje fall har sambandet med adj. *högh* ej känts. Ordet *högfärd* heter i fsv. dels *hoghfürdh*, dels *höghfärpe*, *höffärpe* och återgår, sannolikt över ä. da. *hoffærd*, *hoffart*, *högfærd*, *höffærdh*, *höyfærd*, i sista hand på mnt. *hochvart*, *hövart* obl. kasus *höverde*. I formen *hochvart* igenkändes med lätthet *hoch* som den tyska motsvarigheten till adj. *høgher*, vilket däremot ej var fallet med *hō* i *hömöt*, som är den enda i mnt.

anträffade formen. *Hochvart* fördanskades resp. försvenskades därför till *högfärd* (Kock Ljudh. II s. 262), under det att *homodh*, *hogmodh* tills vidare stod kvar. Då sedermera *hogmodh* utbytts mot *högmöd*, beror det på anslutning till *högferd*. Utvecklingen till å ena sidan *hogmodh*, å andra sidan *högferd* kan givetvis vara parallell i svenskan och danskan. Den kan emellertid också ha från danskan inkommit i svenskan; jfr NOREEN Aschw. gr. § 284, 4, § 286 anm. 2.

I övriga med *hög* sammansatta ord är ö-formen allmän, t. ex. *höglärda* Post. (1528) 125, *höghwerdiga* Closterl. 495. Det enda undantaget är *hogwärdiga* Post. (1528) 23. Såvida ej tryckfel föreligger, kan formen möjligen förklaras genom inverkan från ty. *hochwürdig*.

I *Törbiörn* Tänkeb. 176, *Törbiörnson* Krön. 270 B föreligger i-omljud. Kock Umlaut u. Brechung s. 74. Så även i *köör* Sacr. 421. Formerna *Römerska* Wnd. 99, *römerske* Wnd. 26, *römersca* dars. 33 ha enligt AKSEL ANDERSSON¹ uppstått genom kontamination av *romersker* och *römsker* (mht. *römisches*, *römsch*). I Krön. heter ordet *Romesk* 95. Rent skrivfel är väl *betröendes* Tänkeb. 251. *saktmöduger* Wnd. 17 är lånat med ö.

Oleff Tänkeb. 28 har uppkommit av *Oloff* eller *Olaff*, då ordet i satsen var relativt obetonat.

Jämte *Mose(s)* förekommer någon gång formen *Moyse(s)*, t. ex. Spörsm. 253 (*moyse*), Post. (1528) 295, dars. 288 (*Moisi*), som väl härstammar från den latinska bibelöversättningen. Jfr lat. *Moyse*s, gr. Μωϋσῆς. I Post. (1530) har ordet *Johannes* någon gång den tyska formen *Jahannes*, t. ex. 73.

Fsv. ũ.

Kort *u*-ljud tecknas i regel i framljud *v*, i inljud *u* utom i Tänkeb., där det såväl i framljud som i inljud ofta tecknas *w*.

$$u \sim o.$$

I. I ord, som ej varit underkastade *a*-omljud eller i fsv. uppvisa någon av samnordiska ljudlagar vållad växling $u \sim o$, kvarstår *u* utom framför *rd*, *rt* (*rs*, *rn*, *rl*) samt kakuminalt *l* och supradentalt *n + d*, *t (n)*, i vilka ställningar *u* redan i fsv. blivit *o*, samt i relativt oaccentuerade ord.

¹ Skr. fr. reform.-tiden 3 s. CLXVII.

1. Fsv. *u* kvarstår:

a. framför enkel (ej supradental) konsonant: *grumhet* Krön. 166, *suder frå* Tänkeb. 177, *Sudercöping* dars. 201, 205, *Suderköping* dars. 258, *tiwg(h)u* Krön. 21, 60, 70, *tiugunde* Krön. 264 B, 275 B.

Pret. ind. plur.: *bruto* Saligh. 460, *budho* Itt ochr. sendebr. 201, *vtgute* Itt ochr. sendebr. 169, 207, *nwto* Saligh. 455, *skutto* Krön. 316 B.

Endast av verbet *löpa* förekommer genom inverkan från sing. jämte *lupo* även *lopo*. Den förra formen träffas Post. (1528): *lupe* 91; Krön.: *lupo* 72, 254 B, 315 B. Den senare förekommer Post. (1528): *lope* 126, *lopo* 45; Post. (1530): *j lope* 29, *Lopo the* 142.

b. framför *bb*, *dd*: *krubbo* Songer 546, *sammanskuddat* Post. (1528) 275.

c. framför *gg*: *biugbrödh* Post. (1530) 277, *huggande* Ärlig skap. 550, *Huggorma ether* Ärlig skap. 555, *stenhuggere* Tänkeb. 37, *skugga*¹ Post. (1530) 377 (= NT), *skörbiwg* Krön. 100.

d. framför dentalt *ll*: *buller* (mnt. *bulder*) Krön. 226, *buller-sam* dars. 3; om pret. *full*, *hull* se sid. 155.

e. framför nasal + konsonant eller två nasaler. Exempelen äro desamma som i det nuvarande språket, t. ex. *brun* 'brunn', *funnen*, *humble*, *hund*, *hungrig*, *kunna*, *Kungelle* Krön. 115, *lungan*, *Rumblaborgh* Krön. 174, *Skumpo skatt* Krön. 193, *tunnor* Post. (1530) 286, *stundom* m. fl.

De enda undantagen äro *sonder* Krön. 27, *Kongelle* dars. 115 (2), *Rombla borg* dars. 218. Av dessa är *sonder* snarast skrivefel för *sönder*. *Kongelle* återger däremot sannolikt ortsuttalet. Formen kan ha uppkommit antingen genom sammandragning av ett äldre *Konungahælla* eller genom den västsvenska övergången *u* > *o* framför *ng*. Kock Ljudh. II s. 137, 206, NOREEN Vårt spr. III s. 110. Formen *Romblaborg*, som förekommer redan under medeltiden och kan ha övertagits från fsv., är väl även dialektisk. Jfr Kock anf. st. 195 f.

2. Redan i fsv. övergick *u* till *o* framför *rd*, *rt* samt kuminalt *l* och supradentalt *n* + *d*, *t*. Hos O. Petri hava lithörande ord givetvis *o*-ljud.

a. Framför *rd*: *borde* Tänkeb. 17, *gioordudhe* Post. (1537)

¹ Om möjligheten av *a*-omljud i detta ord se Kock Uml. u. Brech. s. 18.

19 s. 1, *smoordh* Ärlig skap. 515, *sporde* Ärlig skap. 535, *toorde* Itt fögho sendebr. 337, *worde* Tänkeb. 5.

b. Framför *rt*: *kiortelen* Tänkeb. 25, *sport* dars. 11, *worte* dars. 13.

c. Framför kakuminalt *l + d, t*: *dolde* Tänkeb. 37, *fördoldt* Ärlig skap. 560.

d. Framför supradentalt *n + t*: *sont* (av *sönia*) Post. (1530) 341.

Framför kakuminalt *l + annan konsonant än d, t*. Ordet *folgde* har aldrig *u*: *fulfolgt* Tänkeb. 198, *folgde* Ärlig skap. 533, 544, 555, *epterfolgde* Ärlig skap. 535 o. s. v. Om sidoformen *fölgde* se sid. 124 f. Ordet *vlff* har däremot alltid *u*: *vlff* Spörsm. 270, *vlffuar* dars. 259 (2) o. s. v. Någon övergång *u > o* i denna ställning torde ej ha funnits i O. Petris språk. Formerna *folgde*, *folgt* kunna vara analogiskt bildade efter mönstret *dölia*: *dolde*, *spöria*: *sporde*¹. Å andra sidan utgör icke formen *vlff* i och för sig något direkt hinder för antagandet av en övergång *u > o*, ty denna kan vara en litterär form. Så är exempelvis fallet i Fasternamålet, där ortnamnet *Ulvstad* heter *olvsta*, medan ordet för varg heter *ulv*². Men då i Närke och Södermanland *u* kvarstår i de rent folkliga *ulva* 'gråta' (Södermanl.), *ulvträ* (Södermanl.), *ulvtry* (Närke), är det påtagligt, att i hithörande ord ingen övergång *u > o* ägt rum i dessa dialekter. Angående förklaringen av det i andra dialekter förekommande *olv*, *olvon* se Kock Umlaut u. Brechung s. 19 f. Annorlunda Kock Beiträge XXIII s. 531 och Ljudh. II s. 97.

3. Övergång *u > o* i relativt oaccentuerade ord³.

Verbet *mon* har alltid *o*, t. ex. Spörsm. 244 (fl. g.), Echte-skap. 459, Sacr. 416 o. s. v.

Som enkelt ord och i sammansättningen *omkring* har *om* alltid *o* utom i *vmkring* Messan (1537) E 2 s. 2 samt i Sacr., där formen *vm* är vanlig, t. ex. 379 (2), 380, 383 (2), 407, 409, 410 m. fl. I den följande tabblån medtagas ej *o*-former av dessa ord.

¹ Kock Ljudh. II s. 193.

² TISELIUS Sv. landsm. XVIII, 5 s. 72.

³ Kock Ljudh. II s. 200 f.

I Tänkeb. växla *vm-* ~ *om-*: *wmbära* 10, *umbewarat* 254, *umbevarat* 233, 255, 261 ~ *ombewarat* 192, 235, *ombeuarat* 160. I Ärligskap. är däremot *vm* enrådande: *gått vm* 531, *vmlop* 529, *vmlopp* 527, 544, *vmseepter* 550, *vmwendt* 534, 553 (men *om kring* 535, 546). — I Krön. stil A växla *vm-* ~ *om-*: *om gonget* 109, *om tala* 16, *omtalas* 7, *omtalat* 2, 16, 123, *om talat* 47, *omwende* 43, ~ *umbewaruthe* 151, *vmgå* 76, *vmgengelse* 62, 172 (2), *vmgengilse* 61, *vmstendigheter* 1, *vmwendandes* 37, *vmwenda* 117, *vmwende* 36, 72, 100, *vmwendning* 34, *vmgella* 173. — I Krön. stil B användes nästan uteslutande *vm-*: *om kull* 278 ~ *vmgången* 239 br., *vmgått ther vm* 239 br., *vmslag* 274.

I Lagk. träffas endast *vmstendigheter* 12, i Tob. Com.: *omsorgh* B 4 s. 2 ~ *vmwenda* C s. 2.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna råder växling. Wnd.: *omgella* 47, *omwendes* 99, *omwendt* 24, *omwändt* 9, 103 ~ *wmgängilse* 70; Itt ochr. sendebr.: *omgååss* 161, *omtalas* 179, *omwendas* 195, *omuendt* 203, *omtalendes* 167, *omgengelse* 191, *omgengilse* 200 ~ *vmgengilse* 175, *vmwend(a)s* 187, 190, *wmghengelse* 191. Även i de följande urkunderna utom Post. (1528) och Sacr. är *om-* den vanligare formen. Endast formerna med *vm-* anföras. Spörsm.: *vmföras* 259 (2), *vmginges* 279, *vmgååss* 264, *vmgengelse* 292 G, *vmwenda* 284 G; Closterl.: *vmgengilse* 513, 515; Gudz ordh: *vmgengilse* 555.

Häremot bryta bestämt Sacr. och Post. (1528). I båda är *vm* betydligt vanligare än *om*. Sacr.: *vm* (se ovan), *vmdragha(s)* 374, 412, 415, *vmdraghes* 413, *vmdragher* 414, *vmdraghen* 414, *vmdragilse(n)* 413 (2), *vmginges* 382, *vmskärilse(n)* 402, *vmskärelsen* 414 (3), *vmgångenom* 413, *oumskoren* 414, *vm Sorgen* 416, *vmtala(t)* 391, 423, ~ *Om* 402, *om* 417, 423, *om rördt* 382, *omsorg* 391, *omwenda* 387, *omtalat* 383, *omtalande* 404, *omwende* 441, *omuendt* 441. — I Post. (1528) är sid. 1—160 proportionen 12 *vm-*, 5 *om-*; därvid är dock ej det enkla *om* medräknat, som alltid utom sid. 145 (2) har formen *om*.

Även i de under åren 1529—1531 tryckta skrifterna är *vm* vanligare än i flertalet av de tidigare 1520-talsskrifterna. Ingong (1529) dock har endast *vmgengelse* 383; Messan (1531): *ombelegiandes* 420 ~ *vmbare* 425, *vmläggia* 420, *vmuenda* 414. I Post. (1530) väga de båda formerna mera jämnt liksom i Post. (1537).

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är *vm-* i det närmaste enrådande. Saligh.: *om sus* 500 (2), *omtala* 490 ~ *vmgeller* 510, *vmgengilse* 451, 485, *vmgå(ds)* 460, 508 (3), *vmgåss* 509, *vmsorg* 497, *vmталат* 488, *vmwend* 488, *vmuendning* 488; Pred.: 10 *vm-*; Songer (1536): *gå om* 539 ~ *vmgå* 539, *vmgå* 541, *vmstyrta* 537, *vmтала* 524, *vmtenct* 533, *vmwendt* 544, *vmwende* 554; Eeder: *vmgå*s 21. Så även i Messan 1535 och 1537: *vmsorg* E 3 s. 2, E 4 s. 1 (2), F 3 s 1 (2), *vmwende* F 2 s. 1, samt i Messan (1537) dessutom *vmskäras* D 4 s. 1, *vmkring* E 2 s. 2. — I enstaka ord kan *vm-* ha bibehållits under inverkan från tyskan.

Formen *vp-* är i alla urkunder den vanliga. Sporadiskt förekommer dock även svagtonsformen *op-*. Tänkeb.: *opbrutit* 37, *opbygdt* 62, *oplet* 36, 69, *oplät* 59, 72, 82, 99, 175 m. fl., *oplot* 28, *opmuret* 46, *opredda* 121, *opresning* 47. I Ärlig skap. träffas inga dylika former; ej heller i Krön., Lagk. och Tob. Com. utom *oppå* Krön. 280 B.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna uppträder ej så sällan *op-*. Wnd.: *op* 90, *opbygger* 113, *opfyller* 94, *opfylt* 74, *ophöghder* 65, *opkommen* 46, *opkommit* 43; Itt ochr. sendebr.: *ophoof* 187 (2), *opkomma* 210, *oproor* 155; Spörsm. *opp* 292 G, *opbrutit* 266 G, *opfylte* 291 G, *opfödt* 270, *opphitningen* 293 G m. fl. (o. 16). Alla exemplen tillhöra de delar, som utgöra referat av Peder Galles skrift. Då de dessutom där äro talrika, torde de sannolikt hava övertagits från Peder Galles språk. — Sacr.: *opp* 427, *opbygdt* 432; Echteskap: *opfyller* 456, *opfylte* 446; Closterl.: *opuecht* 504; Gudz ordh: *ophögde* 537, *ophögda* 537, *opkomna* 551, *opsdt* 528; Post. (1528): *opfylla* 159, 219, *opfyller* 159, *opfylte* 276 (NT: *vpfylte*), *opfylt* 231 (NT: *vpfylt*), *ophooff* 218, *ophögde(r)* 228 (NT: *vp-*) m. fl. (o. 12); Handb. (1529): *opstondelsen* 356 (1533, 1537: *vp-*), *oprychte* 357 (1533, 1537: *vp-ryc(h)te* G 2 s. 2), *optaghne* 357 (1533, 1537: *vptaghne* G 2 s. 2); Ingong (1529): *opfylt* 374 (1538: *vpfylt*); Post. (1530): *ophögder* 242 (NT: *vp-*), *ophögde* 307 (NT: *vphöghde*); *oplysa* 377 (NT: *vplysa*) m. fl.

I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna förekommer *op-* nästan ej. Den enda autecknade formen är *opweckier* Eeder 13. Betecknande är, att i de senare upplagorna av Handb. och Ingong den äldre upplagans *op-* utbytts mot *vp-*. Undantag utgör dock Post. (1537), som ibland har *op-* även på sådana ställen,

där den äldre upplagan har *vp-*, t. ex. *opp* 21 s. 2, *opfylthes* 23 s. 1, *opstondelse* 23 s. 2 m. fl.

Även formen *oppe* är sällsynt: *oppe* Tänkeb. 77, Post. (1528) 158, *oppeholler* Wnd. 15, *oppehelle* Clerekrijt 361, Closterl. 503 (2), *Echteskap*. 469.

II. Ord, som tack vare samnordiska ljudlagar redan i fsv. uppvisa en växling *u* ~ *o*.

A. Ord, i vilka *u* efterföljes av enkel konsonant eller konsonantförbindelserna *dh*, *gh*, *ff*, *p*, *t*, *k + l*, *m*, *n*, *r* (»kortstaviga ord»).

1. Framför *ghn* står uteslutande *u*: *hugnadh* Son-ger 536, *hugneliga* Post. (1528) 63, *lugn* Post (1530) 95, *rgn* dars. 98 o. s. v. Övergången *o* > *u* har ägt rum redan i fsv. Kock Beiträge XXIII s. 522.

2. Ord, i vilka *u* efterföljes av *m*. I dessa ord har någon enhetlig utjämning ej ägt rum. Vissa ord ha alltid *o*, andra alltid *u*. Endast *o* hava *Bromma*¹ (ortn.) Tänkeb. 52, *komma* Ärlig skap. 560, *sommaren* Krön. 115, *sompt* Tänkeb. 48, *somlige* dars. 48, *sommestädes* Krön. 9 (2). Enda undantagen äro *kummo* Tänkeb. 114, *til kumma* Wnd. 63, varest *u* kan ha inkommit från pret. part. I den senare urkunden kan dock även föreligga enstaka inverkan från *ty*. Luther använder i varje fall formen *kummen*. — Endast *u* hava *brudgummen* Handb. (1529) 326, Post. (1530) 81, *brudhgumman* Post. (1530) 83, *förnummet* Ärlig skap. 522 (2), 545, det senare genom inverkan från ord som *brinna*: *brunnit* o. dyl. De enda undantagen härifrån äro *brudhgoman* Post. (1528) 264, *förnommet* i rim med *kommet* i Tob. Com. G s. 1.

3. I ord med enkel konsonant, vilkas ändelse innehåller *i*, *u* eller av levisbetonat *i* utvecklat *e*, har vid valfrihet mellan *u* och *o* den förra vokalen i regel valts, såvida ej analogiskt inflytande från närstående ord och former fordrat *o*.

¹ Fsv. *brumar* SD 3 s. 428 (1302—1319), *brumum* SD 3 s. 148 (1313).

a. Subst. och adjektiv.

I fem. *n*-stammar växla *u* och *o*, dock så att vissa ord i regel ha *u*, andra i regel *o*. I regel *u* hava *flughur* Itt ochr. sendebr. 188 men som propr. *Enar Flogha* Krön. 214 samt alltid *stuga*, t. ex. Tänkeb.: *stughu* 27, *raadztugone* 4, 31, *raadztugune* 3, *radztugu dagh* 8 (2), *ra(a)dzstugudag* 9, 11, 42, *radztuge dagh* 14 m. fl., *gillestugu* 5, *gille stugu suen* 35, *badstugune* 25 o. s. v.; Handb. (1529): *siwkastughur* 332; Orsack (1531): *ölstughu* 401, *ööstughunne* 400 o. s. v.

Nästan uteslutande *o* hava *hosor* Tänkeb. 187, *kona*, *smola*, t. ex. *Adelkona* Lagk. 19, *adhelkono barn* 19, *löskona* Post. (1528) 272, *löskonor* dars. 232, *lösakonor* Post. (1530) 159 (= 1537), *smolor* Post. (1528), 237 (= NT), Post. (1530) 131 (NT: *smulor*), 133, 134, 249 (= NT), *smolo* Post. (1530) 253, *smolonar* Post. (1530) 133, 253, *smoloner* Post. (1530) 250, *brödsmolor* Post. (1528) 243 o. s. v. Enda undantaget är *smulor* Songer 531.

Då orden *smola*, *kona* nästan alltid ha *o*, står det möjligen i samband med att *u* här följes av supradentala ljud. Det råder likaledes en genomgående parallellism mellan stammens vokal och ändelsens, mellan å ena sidan *flughur*, *stughur*, å andra sidan *hosor* (jfr dock mnt. *hose*), *smolor*, *konor*. Endast sällan träffas i Tänkeb. ett *radztugone*. Huruvida det är ändelsens vokal, som betingat stamvokalen, eller tvärtom, är dock ovisst. Förmodligen är påverkan ömsesidig.

Då ordet *stugha* alltid har *u*, kan det även stå i samband med en annan omständighet. Ordet förekommer huvudsakligen i sammansättningar som *badstugha*, *gillestugha*, *rådztugha*, *ölstugha*. Dessa uttalades i vardagsspråket, åtminstone i sammansättningar som *badstugukarl*, *gillestugu suen*, *rådztughudag* o. d., som *bastu*, *råstu*¹ o. s. v. Dessa former äro faktiskt belagda under 1500-talet, t. ex. *Jönss bastukarll* Gust. I:s Reg. (1530) s. 121, i P. Swart Krön: *bastulaget* 34 men *badstugu* 34; jfr även i Syn. lib.: *Badhstughkarl*, *-klädhe*, *-kärel*, *-pijgha*. Att formen *stogha* ej belagts kan dock vara en tillfällighet. I Kyrkeordn. är den vanlig (se Kap. 3).

Formerna *bebodhilse* Post. (1530) 372, *bebodhelse* dars. 378, *beskodhilse(n)* Post. (1528) 170 (2), 247, *tolug* Messan (1535) E 3 s. 2, *tolluge* Post. (1537) D 4 s. 2., *tolugher* Wnd. 17 ha erhållit

¹ Om uppkomsten av dessa former se Kock Tidskr. f. filol. NR VIII s. 297 not, Arkiv XI s. 151, HELLQUIST Sv. landsm. XV, 6, s. 1 ff.

o i anslutning till *bebodha*, *skodha*, *tola*. *honogh* Post. (1528) 50 m. fl. har erhållit *o* från *honagh*. Det några gånger antecknade *open* (se sid. 91 f.) kan ha påverkats av mnt. *open*. Ordet *konung* har alltid *o*, t. ex. *konung* Tänkeb. 45, Ärlig skap. 515 o. s. v., *koning* Messan (1531) 414 o. s. v. Härav torde man dock knappast kunna sluta, att *o* kvarstår framför *n*, även då *u* eller *i* följer i nästa stavelse. Ty för det första är formen *koning* lånad från eller påverkad av mnt. *konink*¹, för det andra synes man ej heller ha rätt att av detta ord vänta en strängt ljudlagsenlig form. Formen *konung* är knappast folklig i den mening, att den användes i vardagligt tal. Den har en avgjort litterär, högtidlig prägel. Vardagsspråkets form är det ursprungligen svagtoniga *kung*, som förutsätter ett *kununger*.

vppenbar ~ *op(p)enbar*. Den senare formen är i de egenhändiga manuskripten nästan enrådande, t. ex. *openbare* Tänkeb. 43, *openbara* Ärlig skap. 530, *openbart* Tänkeb. 6 o. s. v. Det enda undantaget är *vppenbara* Ärlig skap. 562. Samma är förhållandet i Tob. Com., Lagk. och Krön. stil A. Undantag utgör endast *vppenbara* Lagk. 7, 14. I Krön. stil B är tvärtom *vppenbar* enrådande, t. ex. *vppenbar(a)* 50, 129, 239 br., 241 br., 267, 273 m. fl., *vppenbart* 228, 255, *vppenbarlig(h)a* 71, 95, 224, 226 (2) m. fl., *vppenbarilse* 126 (4), 127 (2), 129 m. fl.

I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna är likaledes *op(p)enbar* den vanliga formen, men i ett par av dem träffas dock även sidoformen *vppenbar*. Detta är fallet i Itt ochr. sendebr.: *vppenbarlig(a)* 156 (2), 157, 165, 191, 203, *vppenbart* 154, *vppenbarat* 163, *vppenbarelse* 163, 213, *vppenbarilse* 197; Sacr.: *vppenbart* 431, *vppenbaras* 434, *vppenbarlig(h)a* 400, 436, *Vppenbåra* 384; Post. (1528): *vppenbara(s)* 50, 133, 149, 193, *vppenbaradhe* 268, *vppenbarat* 80, 81, *vppenbar* 101 (2), 124, *vppenbara* (adj.) 62, *vppenbarlig(h)a* 68; Messan (1531): *vppenbarligha* 408.

Även i de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna träffas någon enstaka gång *vppenbar*. Messan (1531): *vppenbart* 432; Songer: *vppenbar* 546; Messan (1537): *vppenbara* 444. — Formen *openbar* torde ha påverkats av mnt. *openbar*. TAMM Avledn. hos sv. adjektiv s. 14. Å andra sidan har väl *vppenbar* anslutit sig till adjektivet *vpin* med *u* framför ändelsens *i*.

¹ Jfr KOCK Sv. landsm. XV, 5 s. 49, Ljudh. II s. 160 f.

b. Pret. part. och därmed likställda ord: *bwdit* Tänkeb. 24, 27, *forbwdit* Tänkeb. 12, *hembudit* 25, *lagbudin* 255, *wpbudit* dars. 25, *brutit* Ärlig skap. 571, *forbrutit* Tänkeb. 34, 45 (2), *opbrutit* dars. 37, *burin* Post. (1537) 24 s. 1, *wpburit* Tänkeb. 17, 20, *forflugit* Tänkeb. 35, *gutin* Itt ochr. sendebr. 162, *vthguttit* Ärlig skap. 560, *kulit* Tob. Com. C s. 2, *lugit* Itt ochr. sendebr. 170, *nwtit* Saligh. 483, *skwtin* Tänkeb. 27, *vpskutit* Krön. 153 br., *vpslutit* Songer 555. De enda undantagen äro *broten* Wnd. 3, *kloffuen* Post. (1528) 135, *skotten* Krön. 272 B, vilkas *o* kan härstamma från synkoperade kasus. I följande ord råder verklig växling.

stolit ~ *stulit*. Tänkeb.: *stolet* 32, 34, 37 (2), 43, 91 m. fl., *stolit* 56 (2), 81 (2) m. fl. ~ *stulit* 12, 32, 37, 91 m. fl., *stwlit* 19 (2), *stulet* 11; Krön.: *stolet* 76; Tob. Com.: *stolet* C 2 s. 2 men Lagk.: *stulit* 12. Orsaken till *o*-vokalisationen i detta ord är tydligen den, att i synkoperade kasus *u* tidigt fick vika för *o* framför *ln*, varefter *o* inträngt även i osynkoperade kasus¹.

skuren ~ *skoren*. Tänkeb.: *uthskoren* 170 br. ~ *offuerskurit* 175; Ärlig skap.: *vpskurit* 521; Closterl.: *omskoren* 491; Post. (1530): *omskorit* 379 (1537), *wmskwrit* 64 (1537: *rmskwrit* 25 s. 2); Messan (1537): *vmskoren* D 4 s. 1. Orsaken till *o*-vokalismen är den, att i synkoperade kasus *u* tidigt övergick till *o* framför *rn*, varefter *o* inträngt även i osynkoperade kasus. Motsättningen *burit* ~ *skorit*, *skurit* förklaras så, att i det förra ordet den framför vokalen stående labiala konsonanten i förening med ändelsens *i* tidigare stadgat *u*-vokalisationen i detta ord. Kanske har ock en strävan att även till formen skilja *buren*, pret. av *bära*, från det tyska lånordet *boren* 'född' bidragit härtill? Detta senare har alltid *o*, t. ex. *enboren* Post. (1528) 193, *högboren* Itt fögho sendebr. 344, Spörsm. 225, *frijboren* Krön. 231. I Sacr. 422 träffas dock *borit* 'burit'.

Ordet *sworen* har alltid *o*, t. ex. *sworen* Tänkeb. 4, *sworet* dars. 4, Ärlig skap. 566, Krön. 112, 172, 173 o. s. v., *sworit* Songer 525, Krön. 115, 241 B o. s. v. Orsaken härill är, att part. pret. här påverkats ej endast av synkoperade kasus utan även av det långa *o*-ljudet i pret. ind.¹

lupen ~ *lopen*. *lupen* Tänkeb. 19, *lupit* Post. (1528) 292, *lopet* Post. (1528) 129, 283, *inlopen* Krön. 47, *vthlopit* Post. (1528) 245, *wplopet* Krön. 304 B. Part. *forlopen* har i regel *o*, t. ex. Tänkeb.:

¹ Jfr OLSON Fragment s. LX.

forloopen 209, 226, 238, *forlopet* 259; Krön.: *förloopen* 275 B, *förlopitt* 164; Post. (1530): *förlopet* 40, 60, 73. Samma former återfinnas i Post. (1537). Undantag utgöra endast: *förlupet* Tänkeb. 75, *förluppit* Krön. 125 B. Orsaken till *o*-vokalismen är, att verbet även i pret. ind. sing. hade vokalen *o*. Härifrån överfördes den till pret. plur., t. ex. *lope* Post. (1528) 126, *lopo* dars. 45. Formen *lupin* blir härigenom utsatt för påverkan av *o*-vokalismen dels i synkoperade kasus av pret. part., dels i pret. ind. *Forloopen* kan väl ock ha påverkats av mnt. *vorloopen*.

I Beiträge XXIII s. 503 ff. samt Ljudh. II s. 88 ff. framhåller Kock, att användningen av *u: o* i pass. participier till ganska väsentlig del reglerats genom analogiinflytande på så sätt, att *u* allt mera genomförts i anslutning till verb av typen *bundu: bundit* med ljudlagsenligt kvarstående *u*. Dessutom framhåller han ock i anslutning till ÅSTRÖM i Sv. landsm. VI, 6 s. 41, att även den omständigheten, att ultima innehöll ett *i*-ljud, bidrog till genomförande av *u*-vokalen. Kock Arkiv VI s. 14, IX s. 245, Beiträge XXIII s. 506, Ljudh. II s. 95. Att vid stadgandet av vokalismen i kortstaviga particip i O. Petris språk även den senare omständigheten varit verksam framgår av den i vissa urkunder faktiskt förekommande motsättningen *budhin* ~ *bodhne*.

4. I övriga ställningar är tillståndet ej enhetligt i de olika urkunderna.

a. För de egenhändiga manuskripten, Krön. och de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna gäller följande regel: i kortstaviga ord har oberoende av den föregående konsonantens kvalitet den fsv. växlingen *u ~ o* upphävts till förmån för *o* utom framför *ghn, m* samt framför enkel konsonant, då följande stavelse innehåller *i, u* eller av levisbetonat *i* utvecklat *e*. Exempelen äro ytterligt talrika, varför endast enstaka beläggställena anföras: *bod(h)* Tänkeb. 26, 42, 52, 179 (2), 219 m. fl., Ärlig skap. 516, 531 (2), 532 m. fl. (o. 21) o. s. v., *til bodz* Tänkeb. 256, *bodhet* Ärlig skap. 531, 532, 576, *bodhen* Ärlig skap. 576, *bodhordh* Ärlig skap. 577, *forbodh* Tänkeb. 160, 226, 227 (2) m. fl., *hembodh* Tänkeb. 196, *gestabodh* Post. (1528) 232, *sendebod(h)* Tänkeb. 22, 104, 105 m. fl., *sendebodz* dars. 178, *vpbodh* dars.

182, 196, *bodhar* Post. (1530) 30, 39, *bebodhade* Ärlig skap. 568, *lodher* . . . *widh* Post. (1528) 241, *lodha widh* Messan (1531) 422, *beskod(h)a* Ärlig skap. 521 m. fl., *Arbog(h)a*¹ Tänkeb. 7, 12 (2), *dogher* Post. (1528) 39, 84, 131, *dogse* Messan (1531) 425, Krön. 327 B, *foglar* Ärlig skap. 517, 535, *foglanar* dars. 517 (2), 523, *hogh* Ärlig skap. 576, *hoghen* Ärlig skap. 522 (2), *j hogh* Ärlig skap. 526, 543, *j hoghkommelse* Ärlig skap. 549 (2), *fulhore* Krön. 217, *omhogse* Post. (1528) 86, *rogh* Tänkeb. 193 (2), 247, *soghel* Post. (1530) 187, *toghet* Krön. 48, *toghliga* Post. (1528) 166, *og(h)an* Tänkeb. 27, 31 (2) m. fl., *og(h)antil* dars. 18, 59 m. fl., *loff* dars. 4, 44, 46, *loffuar* Ärlig skap. 559, *skoffwel* Handb. (1529) 352, *soffua* Spörm. 246, *oker* Post. (1528) 280, *droprum* Tänkeb. 83, *kopar* dars. 20, *koper* dars. 15, 44 (9), *koperslagers* dars. 17, *Koperbergit* dars. 13, 33, *lopp*² Krön. 4, 17, *vthlopp* Krön. 47, *opna* Tänkeb. 170 br. (se sid. 91 f.), *botnar* dars. 245, *botnen* Ärlig skap. 569, *Botnakar* Tänkeb. 3, 5, 21, *botnaskepen* dars. 245, *Nörrebotn* dars. 40, *brott* Ärlig skap. 542, 571, 577, *brotzlig* Ärlig skap. 576 (3), *Ladhubrott* Krön. 95, *brotas* Post. (1528) 116, *flotaborg* Krön. 173, *Gotland* Tänkeb. 4, 22, *lott* Post. (1528) 265, *lotta* Krön. 160, *rotna* Post. (1528) 26, *rottna* Wnd. 102, *Rothnaby*³ Krön. 187, *skotet* Tänkeb. 260, *skotfrij* dars. 176, *Ro(o)mskott* Krön. 45 (2), 128, *bolen* Wnd. 44 (2), *holl* Post. (1528) 12, *Hålawedhen* Krön. 217, *Kol* (propr.) Krön. 59, *Kolbeck* Krön. 256, *kolare* Tänkeb. 195, *Kolbrenna* Krön. 49 (2), *Kolbiörn* Krön. 218, *tolamodh* Post. (1528) 85, *toleliga* Ärlig skap. 542, 543, *mon* (subst.) Songer 528, *Son* Ärlig skap. 562 (2), *footspor* Post. (1528) 73, 299, *bloss* Post. (1530) 371.

Även mask. *n*-stammar hava *o*: *boghar* Krön. 38, *almboghan*

¹ Etymologi se HULTMAN Hälsingel. s. 306 not 1.

² Det är ovisst, om ordet hör hit. Utgångsformen *hlöp*, *hlüp* ansättes av FRANCK Et. woordenb. (1892) under *loopen*, KLUGE Et. wb. under *laufen*, HULTMAN Hälsingel. s. 301 not 1, KOCK alternativt Ljudh. II s. 52. Som lånord ledande sitt ursprung från mnt. *lop* fattas det av TAMM Fonet. kännet. s. 60, SÖDERWALL Ordb. och NOREEN Aschw. gr. § 123 anm. 1. Jfr dock HULTMANS invändningar häremot anf. st. En tredje åsikt, enligt vilken *lop* skulle återgå på äldre *hlaup* i sms., representeras av BJÖRKMAN Scandinavian loanwords s. 71 not, KOCK (alternativt) Ljudh. II s. 52 samt FRANCK-WIJK Et. woordenb. (1912) under *loopen*.

³ Etymologi se HELLQUIST Sv. landsm. XX, 1 s. 482 f., NOREEN Spridda stud. III s. 89.

Krön. 23, *loghan* Post. (1530) 251, *morgonrodhan* Post. (1528) 77, *reddhoge*¹ Ärlig skap. 556, *reddhoga* Post. (1528) 53, Ärlig skap. 535, *åhogha* Post. (1530) 76, *mosar* Krön. 176, *brotta(n)* Krön. 317 B (3), *dropa* Post. (1528) 121, Post. (1530) 253, *folan(n)* Post. (1530) 15, 16, 17 (2), *Sone* Tänkeb. 15, *sporrar* Krön. 332 B. Om *strupe* se sid. 157.

En bekräftelse på huvudregeln finner jag däri, att synko-perade kasus av part. pret. av verb, tillhörande 2:dra avljudsserien, i regel ha vokalen *o* trots det starka inflytandet från osynko-perade kasus. Exempelen ordnas efter de urkunder, i vilka de förekomma. Tänkeb.: *forbrotne* 261, *skotne* 264; Ärlig skap.: *förbodhna* 533, 534, 538 (2), 539, 552, *förbodna* 536; Krön.: *affbrotne* 213; Wnd.: *bodhna* 22 (2), *förbodhna* 21; Itt ochr. sendebr.: *vtskotne* 203; Sacr.: *vthskotne* 411; Post. (1528): *bod(h)na* 82, 230 (NT: *bodhne*), 233, *bod(h)ne* 231 (= NT), 233, 236 (= NT), 237, *synderbrotna* 90, *gotna* 256; Post. (1530): *bod(h)ne* 254 (= NT), 255 (= NT), 256 (3), 335 (2), 336 m. fl., *rthskotna* 206. — Undantagen äro fåtaligare, än man skulle vänta: *lagbudne* Tänkeb. 126, *vpstukna* Post. (1528) 152. Det senare har aldrig *o*. Detta kan stå i samband därmed, att det i infinitiv och presens i motsats till de övriga har *u* (ej *iu*), varför det lättare anslutit sig till presensstammen. Kanske även strävan att till formen skilja *slukna* (pret. part. av *sluka*) från *slokna* kan ha medverkat till *u*-ljudets seger. Lånordet *beslutne* har givetvis *u*, t. ex. *beslutne* Krön. 297 B, *beslutna* Spörsm. 294.

Från den givna regeln träffas endast följande undantag.

Ord, som egentligen tillhöra det religiösa språket och i vilka därför *u*-formen bibehållits av stilistiska skäl: *gwd* Tänkeb. 28, *Gudh* Ärlig skap. 541, *hugswalar* Post. (1530) 30, *hughsualan* Ärlig skap. 568, *Hugswalaren* Ärlig skap. 574, *hugswalilse* Itt ochr. sendebr. 211. Exempelen äro talrika. Endast ett par gånger träffas *o* i dessa ord: *Hoghsvalaren* Post. (1528) 124, *hoghsvalilse* Post. (1530) 329. Anslutning till *hogh* kan föreligga, men formerna kunna också vara ljudlagsenliga. Att det verkligen är det religiösa språkets konservatism, som verkat *u*-formernas seger,

¹ Skrivningen med *h* synes ange, att det åtminstone alternativt uppfattades såsom samhörigt med *hogh*. Men det skrives även utan *h*. I så fall torde *oghe*, *ughe* ha betraktats som avledningsändelser.

framgår därav, att i orden *omhogse* och *dogse* med samma ljudkomplex utjämnningen till förmån för *o* segrat.

Ordet *Gud(h)mund* har alltid *u*, t. ex. Tänkeb. 170, 189, 192 m. fl. Då ordet i satsen var relativt obetonat, assimilerades *d(h)m* till *mm*, varvid *u* kvarstår. Redan i fsv. träffas skrivningen *Gummund*.

Mera sporadiskt förekommer *u* efter de labiala eller labialiserade ljuden *b*, *br*, *h*. I de egenhändiga manuskripten äro exempel härpå ytterst sällsynta. I Ärlig skap. och HÄ finnas inga, i Tänkeb. endast *sendebud* 138, 157 och det ovannämnda *lagbudne* 126, som dock även kan vara analogiskt. I Krön. äro exemplen endast: *budh* 64, *budskap* 310 B, *sendebudh* 284 B, Lagk.: *gestebudh* 24. Även i de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna äro exemplen ytterligt tunnsådda, särskilt i de tidigare. Något vanligare äro de från och med 1530. Wnd.: *budhordh* 22, *brwt* 87, *brutzlighen* 87; Spörsm.: *j hugh komma* 286, *obrutzliga* 266; Itt fögho sendebr.: *budskap* 336; Closterl.: *sendebudh* 476; Post. (1528): *budh* 184 (4), 185 (2), 232; Ingong (1529): *hugh* 374; Post. (1530): *budh* 61, 78, 462, *budhordh* 65, 80, 403, *sendebudh* 34, 372, *sendningabudh* 71, *bebudade* 64, *hugh* 430, *j hugh* 13, *hwg* 325 (NT *hogh*), *hwgh* 313; Orsack. (1531): *j hugh* 403; Messan (1531): *budh* 425 (2), *brut* 417. — I alla urkunderna äro formerna med *o* av dessa ord ytterligt talrika och kunna räknas i hundratal. *U*-formerna äro tydligen att anse som enstaka kvarlevor från ett äldre tillstånd.

För övrigt möta endast enstaka former med *u*: *skula* Wnd. 15, 28, 31, *Echteskap*. 448 torde ha påverkats av *skulle*; *dugeliga* Krön. 106 är väl lånord; jfr mnt. *dugelik*. Men även om ordet är inhemskt, är dock motsättningen *dogha* ~ *dugelig* fullt förklarlig, då det senare ej varit underkastat *a*-omljud. Sidoformen *doghlig* (Bib. 1541, 1 Sam. 14) kan antingen återgå på mnt. *dogelik* eller bero på anslutning till *dogha*.

b. Ett helt annat tillstånd möter i de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna. I dem uteblir i stor utsträckning utjämnningen efter *b*, *br*, *h*, *f*. Mest genomförd möter regeln i originalskrifterna från dessa år. Saligh: *dogher* 509, *olofflig* 455, *olofflighen* 493, *soffua* 498, *soffuande* 491, *lop* 467, *tolamoodh* 514. Efter *b*, *br* kvarstår *u*: *budh* 460, 472, 476,

484 m. fl. (o. 8 ggr), *täl budz* 480, *bud(h)ord(en)* 453, 456, 460, 465 m. fl. (o. 21 ggr), *budhordz* 494, *sendebudh* 470, *brutt* 473, *brutlige* 477, *bruttlighen* 516. Undantag endast: *brott* 465, *brotzlige* 460, 516. — Pred.: *dögse* 480 ~ *budhord* 480, *bud(h)skapet* 482, 483, *sendebudh* 481, 489, 490, 497, *nödhabudh* 488, *hugh* 496. — Songer: *dogher* 528, *logha* 531, *skodha* 532, *loff* 569, *lofford* 540, *mon* 528, 532, 543, 547. Efter *b*, *br*, *h* står *u*: *bud(h)* 533, 536, 538, 540 m. fl. (o. 8 ggr), *bud(h)* 534, 541, 547, 548, *budhen* 554, *budordhen* 540, 541, 542, *budskap* 553, 554, *budha(r)* 532, 547, *brutten* 528, *j hugh* 528. Med *o* träffas dock *bogha* 538, *boghen* 538. — Eeder: *tolamodh* 13 (4), *tolamodig(are)* 13 (2) ~ *bud* 3 (2), 7 men även *brott* 5, *leekfoglar* 9.

Även i de mellan 1533 och 1539 utkomna nya upplagorna av äldre skrifter har dessas *o* i stor utsträckning utbytts mot *u* efter *b*, *br*, *f*, *h*. Messan (1535): *budh* E 2 s. 1 (2), F s. 1 (3), F 4 s. 1 (NT.: *bodh*), *budhord* C 4 s. 2, *brutt* D 2 s. 1, *obrutzeliga* C 3 s. 1, *fuglana* F 3 s. 1, *j hugh* B 4 s. 1. Även Messan (1537) har på motsvarande ställen *u*. Handb. (1533): *budh* A 4 s. 1, F 4 s. 2, *hugh* A 2 s. 2; Handb. (1537): *budh* F 4 s. 2, *budhord* C 2 s. 2, C 3 s. 1, D s. 1, E 4 s. 1, *brut* H s. 1; Post. (1537): *budh(et)* Inl. 2 s. 2, 76 s. 2 (3), 77 s. 2 (2), 110 s. 2, 207 s. 2 (2), 209 s. 2, 212 s. 1 m. fl., *budhord(h)* Inl. 3 s. 2, 76 s. 2, 110 s. 2, *budhord(h)et* 77 s. 1, 77 s. 2 m. fl., *sendebudh* 183 s. 2 m. fl. sms., *budha* 183 s. 2, *bebudhelse* 183 s. 2, *hugh* 93 s. 2 (NT: *hogh*), 209 s. 2, 230 s. 1 (2), *j hughkommelse* 229 s. 2 o. s. v. I senare hälften av urkunden äro formerna *budh*, *budhord*, *sendebudh*, *budha*, *budhne* enrådande.

Samma tillstånd möter i Tob. Com.: *skodoplatzer* A 2 s. 2, *sowel* B 2 s. 1 ~ *budh* C 4 s. 2, D 4 s. 1, F 4 s. 2, *Gudh*: *budh* A 3 s. 1, C 2 s. 2, *bud(h)ord* A 3 s. 2, C 2 s. 1, G s. 1.

I synkoperade kasus av pret. part. bibehålles i denna grupp i regel *u* efter *b*: *förbudna* Saligh. 457, *budne* Songer 532, *budhne* Post. (1537) 121 s. 1 (5), 121 s. 2 men även *bodhna* Tob. Com. B 4 s. 2.

I orden *gudh*, *hugswala*, *hugswalare* etc. kvarstår givetvis *u*.

c. Lagk. intager ett rum för sig. Här finnas en del *u*-former, som ej hava någon motsvarighet i övriga urkunder: *brutt* 8, 22, *lutt* 24, *skutt* 14, 15, *Skuttet* 16, *förskutt* 15, *Förskutt* 15 men därjämte *brotzligh* 8, *brotzlighen* 7, *brotzlighe* 12, *skottet* 14, 15

(2 ggr), *skotit* 15. — *U*-formerna kunna givetvis hava inkommit vid avskrivningen. Avskriften finnes i Skara stiftsbibliotek. Om man därav finge sluta, att avskrivaren vore västgöte, skulle de nämnda formerna på ett tillfredsställande sätt förklaras. Emellertid böra de snarare uppfattas på annat sätt. De kunna nämligen helt enkelt hava upptagits från lagtexten själv och så oförändrade ingått i kommentaren. I så fall kunna de mycket väl hava förekommit redan i den ursprungliga förlagan.

B. Ord, i vilka *u* följes av annan konsonantförbindelse än *dh*, *gh*, *ff*, *k*, *p*, *t + l*, *m*, *n*, *r* (»långstaviga ord»).

1. I den sid. 132 omtalade fsv. övergången $u > o$ framför *rd*, *rt*, *rn*, *rl*, *rs* ha givetvis även hithörande ord deltagit. De enda exemplen, som i fsv. uppvisa växling $u \sim o$, äro *bort*, *borta*, *fiorton*, *worden*, *vmskorne* Saligh. 456. Hos O. Petri ha de alltid *o*. Uteslutande *o* redan i fsv. ha *boord*, *welfoordan*, *moordh*, *mordhare*, *nordan*, *nordhlanden*, *torst*, *torsta*, *torstogh*, *horn*, *koorn*, *torn*, *sorl*, *sorla*. I lånordet *hornarburst* Tänkeb. 142 härstammar *u* från formen *armbrust*.

2. Framför $r +$ annan konsonant än *d*, *t*, *s*, *l*, *n* står i flertalet ord *o*. Detta är först och främst fallet med dem, som redan i fsv. hava uteslutande *o*: *Borga* Tänkeb. 28, *borgan* Tänkeb. 14, *sorgh*, *orka*, *orm*, *storm*, *torp*. Även följande ord, som i fsv. hava sidoforiner med *u*, hava uteslutande *o*: *borg*, *Ingeborgh*, *borgha*, *morghon*, *förtorka*, *torffua* (v.), *morra* Post. (1528) 298. Ändelsen *-borg* i ortnamn har alltid *o*, även i tyska ord.: Krön.: *Daluborgh* 106 (2), *Gröneborg* 73, *Helsingborg* 115 (2), *Stäkaborg* 119, *Tauastaborg* 73, *Wiborgh* 99, *Hamborg* 36, *Marienborgh* 163, *Mekilborg* 115, *Oldenborg* 211. Jfr mnt. *Hamborch* o. s. v.

Endast i ett ord råder växling: *Valburgis* Tänkeb. 145 br., *Valburges* dars. 167, *Walburges tijdh* Krön. 104 ~ *Walborg(h)* Tänkeb. 76, 77, *Walborgha messo tijdh* Krön. 268 B, *Walborgha messon* Krön. 213 B. Ordet har ännu *u*-ljud i Uppland (Fasterna), kanske genom inverkan från föregående *b*. Jfr dock även tv. *Valpurgis*. Ord som *burk*, *murken*, *burgen* hava ej belagts.

Formen *Turgels* Tänkeb. 51, 53 är utgivarens. I hskr. är ordet på ifrågavarande ställen skrivet med förkortningstecken. Förkortningen bör helt säkert upplösas *Trugels*, en form som möter fullt utskriven exempelvis s. 59, 135. Den vanliga namnformen är *Torgils*, som träffas exempelvis Krön. 99.

3. I den sid. 132 omtalade övergången $u > o$ framför kakuminalt $l + d, t, s, n$ ha givetvis även hithörande ord deltagit: *förkolna* Spörsm. 256, *forkolna* Closterl. 479 o. s. v., *stolna* Tänkeb. 248, *stolne* dars. 243.

4. Framför kakuminalt $l +$ annan konsonant än d, t, s, n står uteslutande o i orden *folk*, *Folke*, *molka* Clerekrijt 356, *holme*, *golffwet*, *Ingolffz* Tänkeb. 14, *stolpar* Tänkeb. 118.

I pret. part. av hithörande ord har u ofta bibehållits genom inflytande från ord som *bunden*, *brunnen*, *spunnen* o. s. v. Endast o hava *nedhstolpit* Tob. Com. G s. 2, där det bildar rim med *holpet*, *vpswolgen* Post. (1528) 79, *vpsuolghit* dars. 187.

hulpet ~ *holpet*. Formen *holpen* är enrådande i Ärlig skap., Krön. och Tob. Com.: *holpen* Ärlig skap. 557, Tob. Com. F 3 s. 1, *holpne* Ärlig skap. 541, *holpet* Ärlig skap. 533. I alla övriga skrifter är tvärtom *hulpen* enrådande utom Post. (1528), där växling råder, och Messan (1537). Wnd.: *hulpen* 31; Itt ochr. sendebr.: *hulpet* 211; Gudz ordh: *tilhulpet* 549; Post. (1530): *hulpen* 299, *hulpet* 4, 300, 306; samma former återfinnas i Post. (1537). Post. (1528): *hulpen* 43, 91, 159, 295, *hulpet* 41, 48, 92 m. fl. (o. 8). *hulpit* 118, *behulpen* 98, 159 ~ *holpen* 257, *holpet* 242, *hulpit* 176, *beholpen* 77; Messan (1537): *vpholpet* D 3 s. 1. — Från pret. part. har växlingen överförs även till pret. ind. plur.: *hulpe* Post. (1528) 58, 144, Post. (1530) 95 (= 1537 : 40 s. 2), *holpe* Post (1528) 190, *til holpo* Krön. 216.

5. Framför dentalt l har den fsv. växlingen $u \sim o$ utjämnats till förmån för u utom efter t, tr . Exempelen äro desamma som i det nuvarande språket: *full*, *guld*, *gullet* (part. av *gielda*), *huldskap*, *om kull*, *muull* Krön. 18, *mulsäck* Eeder 11, *skuld*, *vllen*,¹ *vllene* Clerekrijt 364. Utbytet

¹ Har möjligen ej varit underkastat a -omljud. OLSON Arkiv XXVIII s. 299.

av *u* ~ *o* mot enbart *u* har möjligen i vissa trakter karaktär av ljudövergång, om man får döma av orden *bultar* Tänkeb. 141, Krön. 118, som väl återgår på mnt. *bolt*¹, och *tulbodhen* Tänkeb. 89, *tullfrij* Krön. 204 (se nedan); *skolde* Tänkeb. 44 är enligt NOREEN Vårt spr. III s. 321 en proklitisk form för *skulde*; jfr även *skola*.

Efter *t*, *tr* står i regel *o*: *troll* Krön. 5, *Troll* dars. 5, *trolldom* Tänkeb. 168, Krön. 39, *Birger Trolla* Krön. 210, *Eric Trolla* dars. 307 B, 309 B, *Göstaff Trolla* dars. 305 B, *Trollar* dars. 303 B, *Trolla slechtena* 303 B m. fl., *tol* Post. (1530) 351, *toll* Tänkeb. 103, Krön. 282 B, *tollen* Post. (1530) 351, Krön. 223 B, *tolboden* Tänkeb. 247, *tollfrij* Krön. 72, 98, *tollenere* Post. (1530) 260, *tollenerne* dars. 360, *tollunär* dars. 294, *tollanärer* dars. 359; exemplen återfinnas i Post. (1537); *Tollagarna* nu 'Tullgarn' Krön. 87. Endast ett par gånger förekommer *u* i dessa ord: *truldom* Ingong (1529) 376 (= 1538), *Trullaboorgh* Krön. 174, *tulbodhen* Tänkeb. 89, *tullfrij* Krön. 204.

Det nästan genomgående *o* i *troll*, *Tollagarna* visar, att vid valfrihet mellan *u* och *o* den senare vokalen gynnats av föregående *t*, *tr*. Formen *troll* är visserligen ej fullt bevisande. Enligt NOREEN Aschw. gr. § 111 anm. 4 och där cit. litt. motsvarar den isl. *tröll*. Det är dock föga tilltalande att etymologiskt skilja de båda växelformerna *trull* och *troll* i svenskan, i synnerhet som de båda formerna låta förklara sig enligt den givna regeln. Denna är för övrigt ej uppställd ad hoc. Den har stöd i svenska bygdemål, t. ex. i södra Halland, och kan väl även ljudfysiologiskt motiveras. Jfr WIGFORS SHF s. 299 f. Visserligen brukar *r* gynna *u*, men det har sin betydelse, att *r* här föregås av *t*, i vilken ställning det uttalas längre fram än vanligt och enligt NOREEN är att betrakta som apiko-gingivalt. NOREEN Vårt spr. I s. 438. På anförda ställe begränsar WIGFORS icke uttryckligen regeln till ställningen efter *tr* utan nämner endast *r* och dentalerna *t*, *s*, men det är lätt att se, att i alla exemplen *o* föregås av *tr*. Bevisande är ej heller ordet *tol*, som lånats med *o*-ljud. Orsaken till att den redan i fsv. förekom-

¹ Så SÖDERWALL och NOREEN Aschw. gr. § 111, 2 m. fl. Att övergången är ljudlagsenlig i riksspråket antages av NOREEN anf. st., Sv. etym. s. 8, Vårt spr. III s. 275 not 6. Annorlunda KOCK Ljudb. II s. 99, HULTMAN Hålsingel. s. 236, 238 f.

mande sidoformen *tull* endast undantagsvis användes av O. Petri, är väl dock den ovannämnda tendensen.

Rena lånord äro i Krön.: *Depholt* 95, *Skalholtt* 166, *Holsten* 126 B samt i Tänkeb.: *Holtappel* 30.

6. Framför *kk*, *pp*, *tt* har den fsv. växlingen *u* ~ *o* upphävt till förmån för *o* i följande ord: *bockar* (subst.) Post. (1528) 310, *clockare* Tänkeb. 203, *lockar* Post. (1528) 48, *stocka* (v.) Post. (1528) 102, *doppa* Post. (1530) 287, *kropp* Ärlig skap. 520, *spot* Post. (1530) 299 (2), *spottade* dars. 298, *stoppa* dars. 329. I betydelsen 'håna' har väl *spotta* lånats från eller påverkats av tyskan. Ordet har i denna betydelse alltid *o*, t. ex. *spott och spee* Krön. 81, *spottar* Tob. Com. B 2 s. 1, *spottarens* Krön. 81, *spotteliga* Spörsm. 302, *spottisk* Handb. (1529) 314. Även adjektivet *tiock* har alltid *o*.

Pret. av *dricka* heter i regel *drucken* genom inverkan från ord som *brunnen*, *funnen* o. dyl. Undantag utgöra endast *drocket* Handb. (1529) 346 (1533, 1537: *drucket*), Post. (1530) 83, *drokne* Post. (1530) 81 (= NT), Pred. 487. Från part. har *o* överförts även till pret. ind. plur.: *drocke* Itt ochr. sendebr. 172, Sacr. 405, Post. (1530) 247 (= 1537). Endast *o* har *vthsloppen* Post. (1528) 122, *vndtsloppe* Ärlig skap. 555. — Verbet *sucka* har i regel *u*. Endast i följande urkunder har *socka* antecknats: Wnd.: *sokka* 9; Post. (1528): *socka* 140, 178, *sockade* dars. 141, *sockande(t)* dars. 140, 178 (2). Orsaken till att *u* i regel kvarstår i detta ord är dock ej fullt klar. Jfr HULTMAN Hälsingel. s. 190, OLSON Arkiv XXVIII s. 309 f.

Utom i *drucken* och *sucka* föreligga *u*-former endast av *duppe* Songer 531 och lånordet *buckar* Wnd. 102, *buckadhes* Wnd. 102, *bucka* Tob. Com. E 2 s. 2, vilket återgår på mnt. *hucken*. NOREEN Vårt spr. III s. 267. Däremot har lånordet *offuerloppit* o-ljud, t. ex. Post. (1528) 237; *sputtadhe* Post. (1530) 298 (= 1537) har övertagits från NT.

7. Framför *ks* står *o* i *oxe*, *woxet*, t. ex. *oxa* Itt ochr. sendebr. 219, 220, *oxar* Tänkeb. 12, 243, *oxanar* dars. 12, *vpwoxet* Spörsm. 256.

8. Framför *bb* står *u*: *klubbo(r)* Krön. 27, 38, *klubbo hä(ä)r(en)* 38 (2). Det är ovisst, om detta ord varit underkastat

a-omljud. Den fsv. formen *klobba* kan förklaras på annat sätt¹.

9. Framför *dd* står *u*: *brudden* Post. (1530) 96 (= 1537 och NT), *skarpuddat* Post. (1528) 164, *Norra vdden* Krön. 281 B. Det enda undantaget är *Odda swnd, widh Limfiordh* Krön. 26. Tillägget 'widh Limfiordh' visar, att här avses ett danskt ortnamn.

10. Framför *sk, st, ft*: *brosk* Ärlig skap. 520, *frost* ltt ochr. sendebr. 203, Post. (1528) 188.

lusta ~ *lost*. Den förra formen är vanlig, t. ex. Ärlig skap.: *lusta* 548, *lustar* 519, 556, 570, 573 (2) m. fl., den senare förekommer endast Wnd.: *lost* 23, *lost* 23; Echteskap.: *lost* 448; Post. (1528): *lost* 49; Handb. (1529): *lost* 327 (1533, 1537: *lust*); Post. (1530): *lost* 42 (= 1537: 14 s. 2); Tob. Com.: *lost*: *kost* C. s. 1. — Formen *lost* torde sålunda vara inskränkt till de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna, om man bortser från Post. (1537), som övertagit den från Post. (1530), och Tob. Com., där formen valts av hänsyn till rimmet. Växlingen *lust* ~ *lost* kan ha levat kvar under inverkan av *lust* ~ *lost*, *lustug* ~ *lostug* (se nedan).

Part. *brustet* har *u*: *vthbrustit* Closterl. 510. — *kost* i bet. 'underhåll, föda' och *kosta* äro tyska lånord och hava alltid *o*, t. ex. *bröllops kost* Songer 532, *kostar* Ärlig skap. 543. Så även *rost* Post. (1530) 312.

Man kan till slut fråga sig, om den distinktion mellan korta och långa rotstavelser, som här gjorts, verkligen är berättigad och om inte fördelningen av *u* och *o* helt reglerats av de omgivande ljudens kvalitet. Att det verkligen är principiellt berättigat att skilja de kortstaviga orden från de långstaviga torde framgå därav, att de dialekter i norra Uppland, Västmanland och södra Dalarna, som hava *u* i gammal lång rotstavelse framför *pp, tt, kk*, hava *o* framför enkelt *p, t, k*. Från Västmanland anför LEFFLER i Sv. fornm.-fören. tidskr. II s. 36 följande exempel med *u* framför tenuis geminata: *kuppa, suppa, duppa, kupp, kuppor* men *kolbotten* 55, *trollskott* 56, *Kopparbärje* 49 med *o* framför gam-

¹ NOREEN Aschw. gr. § 120 anm. 2, KOCK Uml. u. Brech. s. 20 f.

malt *t p*. Även för andra svenska dialekter synes stavelsebyggnaden ha varit av betydelse i detta hänseende. För uppländska dialekter uppställer HESSELMAN Sveamålen s. 47 en regel för fördelningen av *o* och *u*, som tydligen grundar sig på samma iakttagelse. Även WIGFORSS skiljer mellan dessa båda ordtyper vid behandlingen av *u*, *o* i södra Halland. SHF s. 267 ff.

III. Lånord. Lånorden bibehålla i regel den vokal, med vilken de lånats. Endast i ett fåtal ord förekommer en växling mellan *u* och *o*. Orsaken till denna växling kan vara den, att ordet lånats med olika vokaler ur skilda språk eller dialekter. Den kan emellertid även bero därpå, att det tyska *u*-ljudet ej fullt motsvarade vare sig svenskt *u* eller svenskt *o*, varför det uppstod tvekan om hur det borde betecknas. Det är i det enskilda fallet oftast omöjligt att avgöra, av vad natur växlingen är. Beträffande växelformerna av följande ord jfr KOCK Ljudh. II s. 80 ff., NOREEN Vårt spr. III s. 267 ff., 312 ff.

dubbel ~ *dobbel* (adj.). Den senare formen är den vanliga: *dobbel(t)* Ärlig skap. 557, 570, Krön. 40, 43, 81 m. fl., Clerekrijt 358, 362 (3), 363, Eeder 9 o. s. v., *fyradobbelt* Itt fögho sendebr. 344, Post. (1530) 358 (=NT), 360 o. s. v. Parallellformen *dubbel* träffas endast Closterl. 482 och Post. (1528) 202 (*dwbbel*); jfr mht. *doppel*, mnt. *dobbel*, nt. *dubbel*, ffr. *double*. — Verbet *dobbla* 'spela tärning' har *o*: *fordoblade* Tänkeb. 158, *doblade* dars. 188, *doblet* dars. 188.

flux ~ *flox*. *flux* Post. (1528) 236, 281, Songer 538, *flox* Post. (1528) 133, 182. Jfr mnt. *flux*, *vluges*, *vloges*.

jungfru ~ *jomfru*. Den senare formen förekommer i Tänkeb.: *jomfru* 174, den förra i Ärlig skap.: *jungfru* 566 (3). I Krön. råder växling: *jomfrudoms* 80, *jongfru* 86 ~ *jungfru* 46, 60, 93, 96, 116 m. fl., *jwngfru* 93, 112, *jungfrugher* 150. Tob. Com. har *jungfru* A 4 s. 1. — I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna är *jomfru* enrådande utom i Messan (1531). Wnd.: *jomfru* 38 (2), 40, 70 m. fl., *jomfrudoom* 38; Itt ochr. sendebr.: *jomfrun* 207, *jomfrunes* 212, *jomfruna* 214, *jomfrudoms* 167 (2), *jomfrueliga* 206 o. s. v. Ordet är i denna form belagt även i Closterl., Echte-skap., Post. (1528), Handb. (1529), Wijsor och Post. (1530). Dennas former bibehållas i upplagan 1537. Messan (1531) har däremot *jungfru* 415. — I de mellan 1533 och 1539 tryckta

skrifterna är tvärtom *iungfru* enrådande. Songer: *iungfru(n)* 545 (2), 546 (3), 549 m. fl., *iungfru liffue* 543; Messan (1537): *Jungfru* C 5 s. 1 (= 1531), E 2 s. 1. I Handb. (1533, 1537) E s. 1, bibehålles dock den äldre upplagens *jomfru*. Jfr mnt. *junkvrowe*. mht. *jonffer*.

junkar ~ *jonkar*. Den förra formen träffas endast Krön. 73, 75 (2), 76 (2), 80, 130 B (2), den senare endast i Tänkeb.: *jonkar* 152, 153, *jonker* 153 och Post. (1528): *ionkare* 133; jfr mht. *juncherre*, *jonker*, mnt. *junker*.

Ordet *konst* har alltid o utom i Saligh: *kunst* 451; jfr mnt. *konst*, mnt., mht. *kunst*.

lust ~ *lost*. Formen *lust* är enrådande i Ärlig skap. 521, 533 m. fl., *lustgårdh* 524 m. fl. I Krön. råder växling: *lust* 17, 28 m. fl. ~ *lost* 37, 60, 71, 80. — I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna förekommer endast *lost* utom i Post. (1528) och Post. (1530), där växling råder, samt Messan (1531), där det enda exemplet har u s. 422: *lost* Wnd. 24, 25 (2), 110, 111, Clerekrijt 362, Itt fögho sendebr. 451, 456, 462, Echteskap. 447 (4), 448 m. fl., Handb. (1529) 315 o. s. v. I Post. (1528) däremot *lust* 33, 43, 44 (2) m. fl. ~ *lost* 24 (2), 28, 43 m. fl.; Post. (1530): *lust* 112, 168 ~ *lost* 4, 65, 79, 80 m. fl. Samma former återfinnas i upplagan (1537). I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är *lust* enrådande: Saligh. 454, 457 (2), 463 m. fl.; Songer 523 (2), 538 (2), 540, Messan (1537) D 3 s. 1. I Handb. (1537) och Ingong (1538) utbytes den första upplagan *lost* mot *lust*. Jfr mnt. *lust*, mnt. *lost*.

lustug ~ *lostug*. Ordet är inhemskt men har påverkats av mnt. *lustich*. Formerna *lustig*, *lustug* äro de vanliga, t. ex. Post. (1528): *lustugh* 130, 175, *lustugt* 127, *lustugharen* 130 o. s. v. Formen *lustug* förekommer endast i de urkunder, som ha *lost*: *olostugt* Ingong (1529) 473 (1538: *olustigt* A 3 s. 2), *lostugt* Post. (1530) 100. Jfr *lost*, *lust*, *loste*, *lusta* men även mnt. *lustich*, mnt. *lostich*.

wellust ~ *wellost*. Den förra formen är den vanliga, t. ex. Ärlig skap. 524 (2), 525 (2) m. fl., Ingong (1529) 379 o. s. v. Den senare förekommer endast i urkunder med *lost*: *wällost* Wnd. 112, *wellost* Post. (1528) 243, Post. (1530) 42 (= 1537), 287 (= 1537).

stufft ~ *stofft*. *stofft*. Ärlig skap. 518, 519 ~ *stuffed* Messan (1531) 423 (= 1535: E s. 1), *stuffedena* Messan (1535) D 3 s. 1.

tucht ~ *tocht*. I Ärlig skap. användes endast *tuchta(t)* 543, 548, i Tob. Com. *tucht* C 4 s. 1, *tucht* C 4 s. 1 i rim med *frucht*,

tuchtan A 4 s. 1, G 2 s. 1 i rim med *fruchtan* och *tuchta* E s 1 i rim med *fruchta*. I Krön. råder växling: *tuchta* 74 ~ *tocht* 5, *tokt* 78 (2). — I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna användes i regel *tocht*, t. ex. Itt ochr. sendebr. 167, Closterl. 478 (2), Handb. (1529) 324, 329, Post. (1530) 79 (3), 86 (2), *tochteligha* Post. (1528) 218. Endast Wnd. har *tukt* 18, *twktigh* 56. — I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna är tvärtom *u*-formen enrådande: Saligh.: *tuctan* 451, *tucta* 497. I Handb. (1537) har den äldre upplagans *tocht* utbytts mot *tuct* B 3 s. 2, C 2 s. 2. I Post. (1537) bibehålles däremot den äldre upplagans *tocht*, t. ex. 36 s. 1. Jfr fht. *socht*, mnt. *tucht*, mnl. *tocht*.

Uteslutande *o* hava *koggar* (mnt. *kogge*) Krön. 120, *knorrade* (mnt. *knorren*) Post. (1528) 228 m. fl., *smok* Post. (1528) 286, *försmocka* dårs. 174, *vpsmocke* dårs. 254, *smockar sich vp* dårs. 283, *stomma synd(h)er* Wnd. 18, *Echteskap*. 462, Closterl. 489 (2), 499, *stommasynder* Closterl. 490 (av mnt. *stom*).

u ~ y, ö.

1. Övergång *u > y > ö* mellan *s, t* och *nn*.¹ Stadiet *y* föreligger: *synnan före* Tänkeb. 181, *tynno* Krön. 324 B. Stadiet *ö* föreligger i Tänkeb.: *tönne* 49, *tönnobinderes* 198 samt i Krön.: *Thönne* (propr.) 28 (2), *Tönne* 333 B. Övergången är av dialektisk karaktär. Formen *tunnor* förekommer även, t. ex. Post. (1530) 286. De växlande skrivningarna antyda, att övergången *y > ö* ej är helt slutförd. De kunna emellertid även fattas så, att *tynna* är den fullt betonade formen, under det att *tönna* uppkommit i uttryck som 'en tynna råg', då ordet var relativt obetonat. Då palataliteten synes vara beroende av konsonantens längd, är det tänkbart, att den i dylik ställning försvagades, varvid övergången *y > ö* lättare inträdde. På samma sätt kan propr. *Thönne* förklaras. Även dubbelformerna *tunna ~ tönna* kunna delvis ha uppkommit på samma sätt. Palataliseringen av *u* kan ha uteblivit, då ordet i satsen var relativt obetonat. I huvudsak tillhöra de väl dock olika dialekter. Jfr även mnt. *tunne*. Om de växlande formerna i Närke se HESSELMAN Korta vok. s. 192.

¹ Jfr Kock Arkiv XV s. 210, Ljudh. II s. 206 f., HULTMAN Hälsingel. s. 52 ff.

Huruvida samma övergång även ägt rum mellan *s*, *t* och *nd* framgår ej med säkerhet av materialet. De enda exemplen äro *sönder* (se sid. 50) och *Söndaghen* Tänkeb. 254, *söndaghen* Krön. 140 m. fl. Ordet har alltid ö-ljud utom Krön.: *Palmsynda* 195. Utvecklingen torde ha varit *sunnodagher* > *synnodagher* > *syndagh*, *söndagh*¹. Övergången *u* > *y* mellan *s* och *nn* är väl styrkt för hela södra och västra Sverge ända upp i Södermanland, Närke, Värmland och västra Västmanland². Från detta område kan riksspråkets *söndag* utgå. NORENS³ förslag, att *synno*-utgår från en form, motsvarande got. *sunnin*, som genom *i*-omljud givit *synnin*, motsäges därav, att gammalt *y* i riksspråket ej övergått till ö framför *nn*. REINIUS'⁴ och FALK o. TORPS antagande, att ordet lånats med *y*-ljud, är ej heller antagligt, då i övriga tyska låneord *y* kvarstår framför *nn*, *nd*, *nt* (se sid. 50).

KOCK skiljer ej på gammalt och av fsv. *u* uppkommet *y* vid behandlingen av övergången *y* > ö. De båda *y*-ljuden torde dock ej ha varit identiska. Detta framgår bl. a. därav, att i södra Halland *nn* blivit *ng* efter gammalt *y*, medan övergången ej är fullt genomförd efter *y* < *u*. WIGFORSS SHF s. 72.

Rena lånord äro i Spörsm. *förkynna* 238 G, *förkynnar* 238 G, *förkynnade* 238 G, *forkynna* 238 G, *forkynnelse* 289 G. De återgå på da. *forkynde*, mnt. *vorkunden*, nht. *verkiinden*. Formen *förkynna* har sannolikt liksom *gudfryctighe* Spörsm. 292 G (ä.da. *gudfryctig*) övertagits från P. Galles Text.

Tönsbergh Krön. 48 hette i äldre tid *Tunsberg*.

2. Växling *u* ~ *y*, ö av annan natur i inhemska ord.

lukt ~ *lykt*, *lökt* (part. av *lykia* 'stänga'). Post. (1528): *luchta* 61 (= NT), 64, *lucta* 64, 76 (NT: *luchta*), *lukt* 77, *lukta* 61 (= NT); Post. (1530): *lukta* 190 (= NT.; 1537: *lychta*); Songer *vte-luct* 547. I Postillorna kan formen *lukt* ha övertagits från NT. Den förekommer endast i direkta citat härifrån eller ock i referat av bibelställen. Parallellformen *lykt* träffas Post. (1528):

¹ KOCK Ljudh. II s. 206.

² HESSELMAN Korta vok. s. 192.

³ ASCHW. gr. § 63, 3.

⁴ Språkvetenskapl. sällskapets i Upps. förh. 1897—1900 s. 55 ff.

lychta 12, *jnnelychte* 52; Post. (1530): *lykta* 191, 192; Tänkeb.: *lychta* 160. Om *lökta* se sid. 53.

Pret. av *falla*, *halla* heter i bland *hull*, *full*. I Tänkeb. äro dessa former vanliga: *fulle* 11, *fwl* 16, 17, *ful* 103, *fullo* 179, *fulle* 220, *tilful* 203, 209, 234, *hult* 179, 265, *huldt* 240, *hulle* 142, *hullo* 123, *behult* 182, *forhuldt* 228, *innehult* 132, *jnnehult* 238, 251 ~ *undfööl* 212, *hölle* 207. Även i Krön. träffas någon gång dylika former: *förfullo* 188, *hultt* 163, *hullo* 196, *behult* 197. I Ärlig skap., Lagk. och Tob. Com. förekomma de ej. — I de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna träffas de någon sällsynt gång. Wnd.: *full* 105 (2), 118, *fullo* 47; Itt ochr. sendebr.: *hulle* 190, *hullo(s)* 202, 215; Spörsm.: *ful* 294 (2), *hulle* 276 G; Post. (1528): *fulle* 54, 237 (NT: *föllo*), *hullo* 16; Ingong (1529): *jnnehult* 380 (1538: *innehölt* B 3 s. 2); Post. (1530): *fullo* 150, 337, *fulle* 71, *hulle* 72, *hullo* 371, *hult* 46. Formerna återfinnas i upplagan 1537. I de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna förekomma de nästan ej. Enda exemplet är *hullo* Pred. 490. Obs.! utbytet av *hult* mot *hölt* i Ingong (1538). — Likartade äro formerna *hug* 'högg' Tänkeb. 79, *huggo* Krön. 194, 272 B. Formerna *full*, *hull*, *hug* hava uppkommit av äldre *fiul*, *hiult*, *hiug* genom analogi från former utan *i*. Formen *hyllt* Krön. 196 är resultatet av en utveckling *hiult* > *hyllt*. КОСК Arkiv XI s. 320 f., NOREEN Aschw. gr. § 313 anm. 2.

3. Växling *u* ~ *y*, *ö* i lånord.

Ordet *furste*, *furstinna* hava alltid *ö*-ljud, t. ex. Tänkeb.: *förste* 177, 240, Krön.: *förstar* 58 (2), 62, 68, 72, *förstinna* 86, 101, *förstinne* 100 m. fl.

gunst ~ *gönst*. Båda formerna äro vanliga, t. ex. Tänkeb.: *gunst* 170 br., 194 br. m. fl. ~ *ogönst* 156, 194 br.; Krön.: *gunst* 57, *ogunst* 57, 159 ~ *gönstig* 121, 177, *ogönstogh* 176. Så även i övriga urkunder såväl under 1520- som 1530-talet. Formen *gönst* är dock något vanligare än *gunst*. I Saligh. är exempelvis proportionen: *gunst* 467, 515, *ogönst* 458, 463, 477, *gönstig(h)* 476, 491, 494, 504 (2), *gönstige* 459. En gång förekommer dessutom *gonstoghan* Post. (1528) 310. Jfr mnt. *gunst*, *gonst*.

Ordet *skuldenär* har formerna *skyllener* Tänkeb. 199, *skyl-dener* Songer 530, *skuldenere* Tänkeb. 199 (2). Ordet återgår på mnt. *schuldenēre*.

tyktemestare Post. (1528) 273 är lånat med *y* från mnt. SCHAGERSTRÖM Om tyska lånord med *kt* s. 57.

vn̄ska ~ *ȫnska*. Den förra formen är vanligast: Post. (1528): *vn̄skar* 108, *vn̄ska(t)* 45, 140, 141, *vn̄ska(t)* 211, 257, 262, *vn̄skar* 141, *vn̄skade* 141, *vn̄skadhe* 190; Post. (1530): *wunskade* 60 (1537: *wunskadhe* 23 s. 1); Messan (1531): *vndskar* 411 (1535, 1537: *vunskar* C 2 s. 2); Messan (1535): *vn̄sker* E 3 s. 2 (1537: *ȫnsker*); Songer *V̄nska* 541. Ö-formen föreligger på följande ställen: *ȫnskar* HÄ 586, Krön. 1, Tob. Com. F 2 s. 2, *ȫnske* Tob. Com. D 3 s. 2. Om den senare formen se sid. 50. *vn̄ska* har uppkommit genom kompromiss mellan *ȫskia*, *ȫnska* och *wun-schen*. *Wunska* återgår kanske direkt på den senare formen.

Fsv. *ū*.

Fsv. långt *ū* i framljud tecknas i Tänkeb. *w*, i övriga urkunder *v*, t. ex. Tänkeb.: *wt* 7, 10, 43 (2), *wtan* 4, 43, *wtur* 6, *wtgiffua* 44, *wlestandendes* 39 o. s. v. Ärlig skap.: *vthguttit* 560, *vthwartes* 520, *vsakat* 538, *vth* 569 m. fl. Endast undantagsvis träffas *w*, t. ex. Krön.: *wthffouer* 5, *uthdraghen* 8.

I slutljud tecknas fsv. *ū* i alla urkunder med *w* utom i det i satsen relativt obetonade *tu* 'du', detta förmodligen delvis för att skilja det från *tw* 'två', som i regel har *w*: *Frw* Tänkeb. 11, *jw* Ärlig skap. 518, 533 m. fl., *Itt* ochr. sendebr. 158, 160 m. fl., *nw* Ärlig skap. 518, 521, 576, *twotusend* Krön. 215. Men däremot *Tu* 'du' Ärlig skap. 524, 576 m. fl. Någon gång förekommer dock även *tw* 'du'. Så framför allt i *Itt* ochr. sendebr., t. ex. 156, 157, 158, 161 o. s. v.

Beträffande beteckningen av fsv. *ū* i inljud framför enkel konsonant gå de olika urkunderna i sär. I Tänkeb. skrives i denna ställning omväxlande *u* och *w* oberoende av om ordet är inhemskt eller lånat, t. ex. *Huatiwa* 10, *kannogiwtare* 12, *kannogiwtare* 9 (2), *Cwsans* 7, *biwda* 11, *biwde* 11, *biwdut* 15, *niwta* 14, *Jwte* 12, *Kwleman* 14, *tiwff* 12 (2), *trähwss* 6, *Cnwot* 7, 9 (2), *curete* 6, *brwka* 14 men även *curete* 8, *(trä)husit* 6 (2), 7 (2), 10 (2) m. fl., *stupone* 12, *kannogiutere* 41, *kannegiutere* 41, *huss* 6, 7, 8, 10, *supra* 7, *Krussz* 13 och med *uu* *Luuk* 42, 43.

I Ärlig skap. är däremot följande regel fullt genomförd: I inhemska ord står *w*, i lånord *u*: *bwck* 540, *biwdher*

576, *diopare* 537 (2), 549, *diwpt* 558, *diwr(en)* 517, 523, 526, *dien* 526, *hw dh* 520, 525, *hws(s)* 524, 566, *lusthwss* 525, *læwffligit* 530, *nucranar* 520, 556, 573, *niwta* 527, *rw m* 524, *skiwter* 536, *sickdomar* 546, *rwmet* 526, *vthgiwta* 555, *vthgiwtelsæ* 560 o. s. v. — Lånord: *bruka* 517 (2), 524, 576, *bruck* 529, *besluta(r)* 521, 564, *beslutat* 558, 559, 560, *beslut* 564, *misbruck* 529, *creatur* 519, 571, 572, *Hierusalem* 567, *Juda* 565, *Judeska* 567, *Lucas* 574, *natur* 519 o. s. v.

Det enda undantaget är *strupe* 555, som hos O. Petri alltid skrives med *u*. Måhända vittnar det om att ordet verkligen hade kort *u* och att det sålunda motsvarar fsv. *strüpi*, som förutsättes av dialektformer i Västergötland och Dalsland¹. Då ordet i motsats till övriga mask. *n*-stammar uteslutande har vokalen *u*, kan det bero på anslutning till det långvokaliska *strüpe*.

I alla övriga urkunder kan samma regel spåras, fastän den ej iakttages så konsekvent som i Ärlig skap. I regel ha lånord endast *u*. Enstaka undantag finnas visserligen särskilt i de tidigare skrifterna, t. ex. Wnd. *creatur* 5, 6, 7, 9 m. fl., Itt fögho sendebr.: *natur* 348, *slwta* 336; Spörsm.: *bruck* 271 o. s. v. Men i jämförelse med exemplen med *u* äro de fåtaliga. I inhemska ord däremot användes dels *w*, dels *u*. I de tidigaste skrifterna, framför allt Itt ochr. sendebr., Spörsm. och Kpr., äro skrivningarna med *u* avgjort i majoritet. På sid. 154—165 träffas i Itt ochr. sendebr. intet exempel med *w*, på sid. 271—290 i Spörsm. endast: *liwss* 271, 273, *rw m* 284 samt lånordet *bruck* 271. Redan i Kpr. är *w* mera allmänt: *påbiwdha* 324, *på biwdha* 325, *på biwder* 319, *niderkwffua* 319, *åtniwandes* 320. Längre fram äro formerna med *w* i majoritet utan att dock helt uttränga *u*.

Denna ortografiska regel, enligt vilken *u*-ljudet i lånord skrives *u*, i inhemska ord *w*, måste ha sin grund i olika uttal av lånord och inhemska ord. Huvudparten av lånorden äro tyska. Dessa torde sålunda i början av 1500-talet ha haft hvar sitt tyska uttal, under det att det inhemska långa *u*-ljudet redan utvecklat sig till (någon variant av) spetsigt *u*-ljud. Detta resultat överensstämmer med det, till vilket Kock Ljudh. II

¹ Jfr NORRÉN Vårt spr. III s. 255 och där cit. litt.

s. 191 på annan väg kommit. Jfr även NOREEN Vårt spr. III s. 266.

Övergång $\bar{u} > \bar{o}$ föreligger i det från NT övertagna *hosbondans* Post. (1530) 96.

Övergång $i\bar{u} > iy > y$ träffas möjligen i *ödmykt* (adj.) Post. 1528) 74.

KAP. 2.

Avskrivares och sättares inverkan på vokalismen i Olavus Petris skrifter.

Vid redogörelsen för språket i O. Petris skrifter ha dessa för överskådlighetens skull sammanförts i tre olika grupper. Till den första gruppen hänfördes dels de egenhändiga manuskripten, dels de i avskrift föreliggande Krön. och Lagk., dels slutligen Tob. Com. Till den andra gruppen hänfördes de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna, till den tredje slutligen de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna med undantag av Post. (1537), som i stor utsträckning överensstämmer med Post. (1530). Full enhetlighet råder dock ej inom var och en av dessa grupper, men det finns inom dem vissa enhetliga drag, som göra indelningen berättigad. I de egenhändiga manuskripten erhålla vi kännedom om O. Petris eget språkbruk under olika perioder av hans utveckling, i Tänkeb. från åren 1524—1529, i Ärlig skap. sannolikt från något av de senare åren av 1530-talet. I den mån språket i Krön. och Lagk. avviker från språket i de egenhändiga manuskripten, måste avvikelserna tillskrivas avskrivarna, liksom de för de två senare grupperna utmärkande särdragen måste hava tillkommit under tryckningen. För att styrka mina resultat tillåter jag mig att även medtaga ett par av de resultat, jag kommit till vid undersökningen av ändelsevokalerna i O. Petris skrifter.

A. Jämförelse mellan O Petris egenhändiga manuskript.

Likheten mellan språket i å ena sidan Tänkeb., å andra sidan Ärlig skap. och HÄ är beträffande vokalismen omisskännlig, om man bortser från rent ortografiska skiljaktigheter,

såsom beteckningen av *å* ($< \bar{a}$) och *u*-ljuden, vilka olikheter ej medtagas nedan. Dock finns det även vissa olikheter, vilka kunna bero dels därpå, att O. Petris stil utvecklats under de mellanliggande åren, dels därpå att Tänkeb. är ett kanslispråksdokument, som ej var avsett för tryck, under det att Ärlig skap. är en med omsorg utarbetad religiös urkund. Att i detalj avgöra, i vad mån var och en av dessa synpunkter varit normgivande för det språkliga uttrycket, låter sig knappast göra, varför jag av praktiska skäl väljer följande indelning.

1. Vissa olikheter äro mera konstanta på så sätt, att den ena formen genomgående användes i Tänkeb., den andra i Ärlig skap. och HÄ. Från enstaka avvikelser bortses. Av denna art är specialiseringen av *mijn*, *tijn*, *sijn* i fem. sing. och neutr. plur., *min*, *tin*, *sin* i mask. sing., som är fullt genomförd i Ärlig skap. men främmande för Tänkeb. I detta hänseende följer Ärlig skap. säkerligen det talade språket. Genomgående är även användningen av *for*, *fore* i Tänkeb. gentemot *för*, *före* i Ärlig skap. samt den vidsträckta användningen av ändelsevokalen *e* i Tänkeb. i stället för de fulla vokalerna *a*, *o* i Ärlig skap. Detta torde böra sättas i samband med Tänkebokens egenskap av kanslispråksdokument. Måhända föreligger även en genomgående olikhet i användningen av formen *jomfru* i Tänkeb. (1), *jungfru* i Ärlig skap. (3).

2. I Tänkeb. kvarlevande dubbelformer utbytas ofta mot en enhetlig form, liksom vissa arkaistiska skrivningar försvunnit. Hit hör sannolikt utbytet av *her* ~ *här* i Tänkeb. mot *här* i Ärlig skap. Materialet i Tänkeb. är dock på denna punkt väl litet. Med säkerhet har växlingen *til forenne* ~ *til förenne* upphävts mot enbart *til förenne*, vilket står i samband med utbytet av *for*, *fore* mot *för*, *före*. Dubbelformerna *full* ~ *föll*, *hull* ~ *höll* ersättas av enbart *föll*, *höll*, liksom *wij waare* i regel ersatts av *wij wore*; de i Tänkeb. någon gång förekommande *-ogh*, *-ugh* hava i Ärlig skap. nästan helt försvunnit (endast 2 ex.). Av arkaistiska skrivningar, som uppgivits, kunna nämnas *sidhen* för *sedhan* och förmodligen *nidhen* ~ *nedhen* för *nedhan*, *smidh* ~ *smedh* för *smedh*. De två sistnämnda orden förekomma visserligen ej i Ärlig skap., men då

i-skrivningar träffas endast i Tänkeb. är det påtagligt, att O. Petri tidigt uppgivit dem: *wplet* finnes givetvis ej i Ärlig skap. Det enkla *läät* har där alltid *ä*.

3. Vardagsformer av dialektal prägel uppgivas i Ärlig skap. Dylika former förekomma även i Tänkeb. endast sporadiskt, och det är tydligt, att de även där undvekos. Flera av de nedannämnda orden träffas dock ej i Ärlig skap. eller HÄ. Siffran inom parentes angiver frekvensen: *wetne* (1), *Wetnede* (1), *wetrade* (1), *affwetredes* (1); övergång *i > e* framför *dhi*: *tred(h)ie* (2), *Smedie gillet* (1); något vanligare är formen *wedh* (prep.). Fullkomligt enstaka står *twest* (1); formerna *wiker* (1), *wikor* (1), *wikur* (1) motsvaras av *weko(r)* (3), *op-* av *vp-*; övergången *y > ö* i *kiörkone* (1), *körkiona* (1), *flötia* (1), *nötia* (1), *löchta* (1), *röchte* 'av rykia' har ingen motsvarighet i Ärlig skap.; ändelsevokalen *u* ersättes av *o*. — Flertalet av dessa förteelser äro dock så sällsynta, att de icke på något sätt sätta sin prägel på språket i Tänkeb. i dess förhållande till Ärlig skap.

B. Vokalismen i Krön., Lagk. och Tob. Com. i dess förhållande till vokalismen i de egenhändiga manuskripten.

1. De delar av Krön., som äro skrivna med stil A. överensstämma rätt nära med Tänkeb. och Ärlig skap. Enstaka avvikelser finnas, men de äro i regel av mera tillfällig natur. Knappast någon är mera konsekvent genomförd. Följande förtydja dock framhållas. O. Petri använder själv nästan uteslutande formen *skep*, Krön. däremot ofta *skip*; *offuer* hos O. Petri ersättes i Krön. ofta av *öffuer*, i stället för *hard*, *halla*, *lata* har Krön. i stor utsträckning *hård*, *hålla*, *låta* och i stället för *hofjuud* några gånger *huffuud* (men i regel *hoffuud*). I de punkter, på vilka man kan konstatera en olikhet mellan Tänkeb. och Ärlig skap. följer Krön. i regel den senare. Skillnaden mellan *mijn*, *tijn*, *sijn* och *min*, *tin*, *sin* uppehålls; liksom i Ärlig skap. äro formerna *för*, *före*, *til förenne*, *jungfru*, *wore* nästan enrådande. Formerna *nidhen*, *sidhen* hava försvunnit. Mot bruket i Ärlig skap. råder dock växling i *lust ~ lost*, *tucht ~ tocht*, liksom for-

merna *wikur*, *hull* (v.), *full* (v.) och avledningsändelserna *-ugh*, *-ogh* någon gång uppdyka. I användningen av *her*, *här* råder ej full enhetlighet. I början användes liksom i Ärlig skap. i regel *här*, längre fram är tvärtom *her* övervägande.

2. En helt annan bild visa de delar av Krön., som skrivits med stil B. Här äro avvikelserna flera och mera genomgående. Alla de företeelser, genom vilka stil A skiljer sig från språket i O. Petris egenhändiga manuskript, återfinnas här. Man kan därför tveka, om de verkligen tillhört avskrivarna. En granskning av dem visar dock, att förändringarna gått i samma riktning som språkutvecklingen överhuvud. Avskriften är gjord på 1540- och början av 1550-talet. Men vid den tiden började faktiskt i litteraturspråket *offuer* ersättas av *öffuer*, *hard*, *halla*, *lata* av *hård*, *hålla*, *låta* (se Kap. 3). Skrivarna hava sålunda endast följt den allmänna utvecklingen i tidens språk. Även följande företeelser böra ses från kronologisk synpunkt: *nidher*, *middel* hava ersatts av *nedher*, *medhel*; *e* har i jämförelsevis stor utsträckning inträngt i pret. ind. plur. av första klassens starka verb.: *bleffuo*, *bestegho*, *grepo*. I stället för *mädhan* användes i regel *medhan*; *-stedhes* och *-stedz* ha nästan helt ersatts av *-städhes* och *-städz*. Fsv. *o* motsvaras ofta av *å* även i inhemska ord: *Hålawedhen*, *bårta*, *Nårramalm*, *förlåssa*, *bårgare* o. s. v.; *någhon* är vanligare än *noghon*; pret. *fölgde* än vanligt, *klöster* (med *k* för *c*) nästan enrådande; *oppenbar* har utbytts mot *vppenbar*. Kanske är det ej heller tillfälligt, att orden *bröllop*, *löffte* anträffats endast med *ö*. Av dialektalt ursprung äro följande företeelser: *geffua* är vanligt för *giffua*; formen *Kindermessa* (6) är jämförelsevis vanlig; samnordiskt *ē* kvarstår i *greet* och *leet*; i stället för *nörr*, *Nörrabotn* etc. användas uteslutande *norr*, *Norrabotn* etc. Härtill kan läggas, att pret. part. ibland ändas på *-in* även i långstaviga ord: *bundin* (1), *fångin* (3), *gångin* (1), *kom(m)in* (10), att avvikelserna från vokalbalansen *-it*: *-et* huvudsakligen utgöras av långstaviga ord, som mot regeln hava *-it*, och att ändelsen *-is* är jämförelsevis vanlig. Flera av dessa företeelser äro av dialektskiljande natur. Med ledning av dem torde avskrivarens språk tämligen säkert kunna karakteriseras som uppsvenskt. Därom vittna formerna *greet*, *leet*, *-in* i långstaviga ord och sannolikt även *norr* för *nörr*. Detta kastar måhända ljus även över

vissa mer enstaka former, som avvika från de hos O. Petri vanliga, såsom *lang* (1), *wallande* (1).

3. Även Lagk. följer nära O. Petris eget språkbruk. Med säkerhet kan även här spåras en normalisering i ordet *öffuer* liksom i *för*, *före* och måhända även i *låta*, *-städhes*, men exemplen äro för fåtaliga för att giva någon säker ledning i detta hänseende. På en punkt torde möjligen ett dialektiskt inslag kunna spåras, nämligen i former som *brutt* (2), *lutt*, *skutt(et)* (3), *förskutt* (2), såvida de ej äro arkaismer. Jfr sid. 146. Mot bruket i Ärlig skap. använder Lagk. alltid *her* för *här* samt *emillan* för *emellan*.

4. Tob. Com. överensstämmer nästan helt med Ärlig skap. Avvikelserna äro nästan alla normaliseringar i den riktning, i vilken språkutvecklingen överhuvud gått, t. ex. *öffuer* liksom *för*, *före*, *tilförenne*, *låta*, *någhon*, *-städhes* (1) samt *ee* för *ää* hos O. Petri.

C. Vokalismen i de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna i dess förhållande till vokalismen i O. Petris egenhändiga manuskript. Vokalismen i de före 1533 tryckta skrifterna överensstämmer i stort sett med vokalismen i O. Petris eget språk. Full likformighet råder dock ej mellan de till denna grupp hörande skrifterna. Enstaka oregelbundenheter, t. ex. i frekvensen av dubbelformer som *for* ~ *för*, *offuer* ~ *öffuer* m. m., hava konstaterats. Detta är särskilt fallet med de anonyma Wnd., Sacr. och Post. (1528), utan att dock dessas allmänt språkliga karaktär kan sägas vara aunorlunda än de övrigas.

I de punkter, på vilka Tänkeb. avviker från Ärlig skap., följa hithörande skrifter i regel Tänkeb. Av de mera konstanta olikheterna bibehålles formen *jomfru* ända till Messan (1531) och skrivningen *min*, *tin*, *sin* för fem. och neutr. likaledes någorlunda konstant till Messan (1531). Redan i Handb. (1529) börja dock *mijn*, *tijn*, *sijn* uppträda något mera allmänt.

Flertalet av de i Tänkeb. förekommande dubbelformerna fortleva i hithörande skrifter. Detta är fallet med *sidhan* ~

sedhan, *til förenne* ~ *til forenne*, *vm* ~ *om*, *vp* ~ *op*, vilken senare form dock är jämförelsevis sällsynt, *full* ~ *föll*, *hull* ~ *höll*. Hit höra sannolikt även *her* ~ *här*, *rekna* ~ *räkna*. Även av andra ord, på vilka det ej finns belägg i Tänkeb., finnas dylika dubbelformer, under det att Ärlig skap. har normaliserat det ena. Sådana äro *helwite* ~ *helwete*, *sägher* ~ *segher*, *band* ~ *bånd*, *ensaldig* ~ *enfåldig*, *lust* ~ *lost*, *wellust* ~ *wellost*, *tucht* ~ *tocht*, *-ugh*, *-ogh* för *-ig*.

Enstaka vardagsformer med dialektal prägel förekomma liksom i Tänkeb. även i de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna. Sådana äro *bedhia*, *besper* (1), *Epestel* (1), *wikor* samt jämförelsevis ofta *geffua*; hit hör väl även den jämförelsevis vanliga formen *hemmel*; vidare *löffta*, *löchtas* (1), *löckta* (1), *löster*.

På följande punkter skilja sig de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna från såväl Tänkeb. som Ärlig skap.: *iä* kvarstår i stor utsträckning i ord som *diäffuul*, *diäkne*, *fiädher*, *tiäna* o. s. v. liksom i lånordet *begiära*. Även orden *-städh*, *wäsende*, *äwentyr* hava ofta *ä*. Mot bruket i O. Petris skrifter växla *o* och *ö* i *för*, *före*, *öffuer*, jämte *hoffuud* användes även *huffuud*, jämte *wor* i stor utsträckning *wår*. Avledningsändelserna *-ig*, *-lig* ha ibland formerna *-eg*, *-leg*; *-ilse* kvarstår jämförelsevis ofta åtminstone i vissa skrifter.

Som redan nämnts, är språkbruket ej fullt enhetligt i alla de mellan 1526 och 1531 tryckta skrifterna, helt naturligt, då flera olika sättare givetvis använts vid tryckningen av de olika skrifterna. Flertalet av dessa ojämnheter äro emellertid av föga intresse, varför de här förbigås. Mest avvikande äro de anonymt utgivna Wnd., Sacr. och Post. (1528).

De drag, som äro speciellt utmärkande för Wnd., äro följande: formerna *geffwa* (41), *wedh* (12) och i senare hälften *nedher*, *nedh*, *bedhia* (19) äro osedvanligt talrika; *medhlare* (2), *lekawäl* etc. (12), *ecke* för former med *i*; *lygn* etc. (8); i stället för *ää* 'alltid' står ofta *ee*; *twart* (2), *affstadh*, *förgangne* (1), *mothgang* (1), *loffsang* (2) *ände* etc. (7), *hånd* (1), *håndawärck* (1), *wort* (2); *låta*, *affplånat*, *wäl*, *för*, *före*, *tilförenne*, *öffwer* äro vanligare än i övriga till denna grupp hörande skrifter. Härtill kan läggas, att mot regeln för vokalbalans *-it* synnerligen ofta kvarstår i part. pret. även av långstaviga ord, att ändelserna *-is*, *-ilse* äro vanliga, att best. art. i neutr. ofta har formen *-it* även i sådana fall, där övriga skrifter ha *-et*, samt att avledningsändelserna

-ugh, *-ogh* äro ytterligt vanliga, den förra formen vanligare än den senare.

För Sacr. speciellt utmärkande drag: *medhlare* (1), *synder* 'sönder' (1), *ee* jämförelsevis ofta för *ää*; *åff*-, *hålla* (19), *låta* osedvanligt ofta för *aff*, *halla*, *lata*; *oppenbåra* (5), *Clår* (1); *någhon*, *wår*, *vppenbar* osedvanligt ofta för *noghon*, *wor*, *oppenbar*; *om* heter som enkelt ord ofta *vm*. Härtill kan läggas, att pret. part. visar förkärlek för *-it*, vilken ändelse ofta uppträder även i långstaviga ord, att best. art. i neutr. ofta heter *-it*, att formen *-ilse* är jämförelsevis vanlig liksom avledningsändelserna *-ugh*, *-ogh*, av vilka den förra är vanligare än den senare.

För Post. (1528) speciellt utmärkande drag: *medhlare* (5), *nedher*, *nedh* osedvanligt ofta, *lekowel* (1), *synder* 'sönder' (9), *ee* jämförelsevis ofta för *ää*, likaledes *åff*, *uffstadh* för *aff*, *åstadh*; *grånd(et)* (2); *vm*- är i sammansättningar vanligare än *om*-; *vppenbar* användes ovanligt ofta. Härtill kan läggas, att pret. part. visar förkärlek för *-it* även i långstaviga ord, att best. art. i neutr. ofta heter *-it*, att formen *-ilse* är jämförelsevis vanlig samt att avledningsändelsen *-ugh* är vanligare än *-ogh*.

Ett och annat av de här nämnda dragen återfinnes även i andra urkunder, t. ex. *synder* i Post. (1530). I ingen annan urkund äro dock avvikelserna från det normala tillståndet så många eller så i ögonenfallande som i dessa tre. Det är frapperande, att avvikelserna i de tre urkunderna delvis täcka varandra.

Av språkliga skäl har Steffen velat fränkänna O. Petri författarskapet till bl. a. dessa tre skrifter. Knappast med rätta. Steffens material är ytterligt litet, och även om man tar hänsyn till det här framlagda fylligare materialet, är en dylik slutsats knappast berättigad. De tre urkundernas språk företer på andra, mera avgörande punkter en så stor likhet med O. Petris språkbruk, att man därav med lika stor rätt torde kunna sluta till att författaren är just O. Petri. Till dessa likhetspunkter räknar jag exempelvis utjämningen till förmån för *o* i ord som *bodh*, *hogh*, *brot* och vokalbalans för *-it*: *-et*, vilka båda äro av ljudlagsenlig natur och drabba många olika ord, under det att de ovannämnda företeelserna i regel äro av mera sporadisk art eller gälla ett bestämt ord eller en bestämd form. Det är tydligt, att företeelser av senare slaget mycket väl kunna ha tillkommit vid tryckningen, under det att de förra sannolikt härstamma från

författaren. Denne måste i så fall åtminstone hava utgått från samma språkmiljö som O. Petri. Längre kan man i detta fall knappast komma på rent språklig väg. Då emellertid även andra skäl tala för att O. Petri är författaren till de nämnda skrifterna, torde något tvivel härom knappast böra råda.

Av ett visst intresse äro även följande avvikelser från det normala tillståndet i de före 1533 tryckta skrifterna, emedan de förebåda de företeelser, som genomförts i de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna. De förekomma i de under åren 1530 och 1531 utkomna arbetena. Formerna *mijn, tijn, sijn* i fem. och neutr. börja från och med Handb. (1529) bliva mera vanliga. I stället för *iä* uppträder jämförelsevis ofta *ie*, liksom *ee* för *ää*, *medhan* för *mädhan*; det råder en viss förkärlek för o-formerna av orden *för, före, öffuer*; formerna *budh, hugh, brut* användas något oftare än *förut*. Ännu längre i denna riktning går Post. (1537). I flertalet fall bibehålles här den äldre upplagans former, men just på dessa punkter går den något längre än denna.

D. Vokalismen i de mellan åren 1533 och 1539 tryckta skrifterna i dess förhållande till vokalismen i O. Petris egenhändiga manuskript och de före 1533 tryckta skrifterna. På de punkter, på vilka Tänkeb. skiljer sig från Ärlig skap., följa hithörande skrifter i följande fall den senare urkunden: differentiering av *min, tin, sin* och *mijn, tijn, sijn, jomfru* har utbytt mot *jungfru*.

Av följande i Tänkeb. och de före 1533 tryckta skrifterna förekommande dubbelformer har den ena normaliserats. Normaliseringen har gått i samma riktning som i Ärlig skap.: *sidhan* förekommer endast i senare upplagor av äldre skrifter; för övrigt endast en gång i Saligh.; växlingen *samwit ~ samwet* försvinner; *sägher ~ segher, räkna ~ rekna* utbyttas mot enbart *segher, rekna*; *band ~ bånd, enfaldig ~ enfåldig* mot enbart *band, enfaldig*; *hoffuud ~ huffuudh* mot enbart *hoffuudh*; *wor ~ wår* mot enbart *wor*; *vm- ~ om-* i sammansättningar mot nästan enbart *vm-*; *op* försvinner nästan helt; *lusta ~ losta, lust ~ lost, lustug ~ lostug, wellust ~ wellost, tucht ~ tocht* lämna rum för former med enbart *u*; *full ~ föll, hull ~ höll* utbyttas mot *föll, höll*; även *almusa* försvinner.

De i Tänkeb. och de före 1533 tryckta skrifterna förekommande dialektala vardagsformerna försvinna nästan helt. Då de någon gång förekomma, är det i regel i andra upplagan av äldre arbeten. Följande former hava sålunda nästan helt försvunnit: *wetna*, *geffua*, *bedhia*, *hemmel*, *besper*, *Epestel*, *twest*, *wikor*, *löffla*, *löcht*, *röchte*, *löchtas*.

Följande drag äro speciellt utmärkande för hithörande skrifter. 1) Växlingen *lyffte* ~ *löffte* har ersatts av enbart *löffte*; *nyctern* i de tidigare skrifterna av *nöctere*, *besynnerlig* ofta av *besunnerlig*. — 2) Tendens att använda *e* för *ä*: övergången *iä* > *ie* i ord som *fiedher*, *siel*, *tiena*, *stiela* o. s. v. är fullt genomförd; formen *ker* är vanlig; för *ää* användes alltid *ee* i ord som *ehoo*, *ehuru* o. s. v.; tendensen framträder även i ord som *elende*, *medhan*, *her*, *-stedhes*, *begiera*, *wesende*, *euentyr*. De tre sistnämnda orden liksom *fiedher*, *stiela*, *tiena* etc. ha dock även i de egenhändiga manuskripten i regel *e*. *E*-formerna äro dock i de mellan 1533 och 1539 tryckta skrifterna avgjort mera konsekvent genomförda; av rent ortografisk karaktär är väl utbytet av *ä* mot *e* som beteckning för kort *ä*-ljud. — 3) *aff* har aldrig formen *åff*; *åwund* utbytes mot *affuund*, *affstadh* mot *åstadh*, någon gång *astadh*; ett par gånger förekommer formen *lekomen*. — 4) Växlingen *wij wore* ~ *wij wåre* har ersatts av enbart *wij wore*. Detta är med få undantag fallet även i Ärlig skap. — 5) Tendens att föredraga *o* för *ö* i orden *för*, *före*, *tilförenne*, *öffuer*, *nödhtorfft*; av ortografisk art äro väl skrivningarna *håp*, *håpas* för *hop*, *hopas*. — 6) Tendens att använda *u* för *o*; sålunda kvarstår *u* i stor utsträckning efter *b*, *br*, *f*, *h* i ord som *budh*, *budha*, *brut*, *hugh*, någon gång även i *fughel*; någon gång förekommer *u* även i *duppa*, *stufft*, *kunst*; i samband härmed kan också erinras om normaliseringen av *u* i orden *vm-*, *vp-*, *lusta*, *lust*, *lustig*, *wellust*, *tucht*, *jungfru*. — 7) Härtill kan läggas en tendens att i ändelser föredraga *i* framför *e*: undantagen från regeln om vokalbals för *-it*: *-et* utgöras sålunda huvudsakligen av långstaviga ord, som mot regeln hava *-it*; i de före 1533 tryckta skrifterna utgöras de tvärtom av kortstaviga ord, som mot regeln hava *-et*; avledningsändelsen *-ilse* är vanligare än i övriga skrifter.

Den föregående undersökningen ger i någon mån upplysning i tvistefrågan om i vad mån man vid tryckning och avskrivning känt sig bunden av författarens manuskript. Så

mycket kan genast fastslås, att någon allmän norm knappast kan fastställas. Krönikans A:stil överensstämmer säkerligen nära med förlagan, under det att skrivaren av B-stilen känt sig mera obunden av densamma. Å andra sidan finnes det ganska väsentliga avvikelser mellan O. Petris eget språk och språket i de på 1530-talet tryckta skrifterna. Lis Jacobsens¹ teori att i sådana fall tryckmanuskriptet icke utarbetats av författaren själv, motsäges av det faktum, att förändringarna icke finnas endast i Olavus Petris originalarbeten från dessa år utan även i de nya upplagorna av äldre arbeten, som då trycktes. Och det torde icke finnas någon sannolikhet för att så omfattande arbeten som Handb. och Post. (1530) först avskrevos innan de ånyo lämnades till tryck. Från innehållets synpunkt finnas inga förändringar i de nya upplagorna. Till och med pagineringen bibehålles i vissa av dem. Språkändringarna måste ha skett under tryckningens gång vare sig av sättaren eller »correctorn» eller sannolikt av båda två. I varje fall härstamma de icke från O. Petri. På honom kan säkerligen tillämpas Luthers ord om sig själv: »dan ich furwar die zeyt nit hab, das ich müge sehen, was der Drucker für bild, buchstaben, tindten odder pappyr nympt».²

Då Post. (1537) i många hänseenden skiljer sig från de övriga vid samma tid utkomna nya upplagorna av äldre arbeten, beror det givetvis därpå, att den trycktes i Lybeck, under det att de övriga trycktes i Stockholm. Man skulle då vänta, att den första upplagans språkformer bibehöllos. Detta är emellertid ej fallet. I senare hälften har exempelvis den äldre upplagans *o* konsekvent utbytt mot *u* i ord som *budh*, *sendebudh*, *budha*, *budhne*; likaledes utbytes ofta *ää* mot *ee* i ord som *ee huru*, *ee hwadh* o. dyl. Förändringarna äro sålunda av ljudlagsenlig natur. Huru de skola förklaras är ovisst. Möjligen sysselsattes svenska sättare på tryckeriet i Lybeck.

Det är tydligt, att man under sådana förhållanden måste vara ytterligt försiktig, innan man utifrån språket i våra reformationsskrifter drager några slutsatser angående dessas författare. Av rent ortografiska överensstämmelser mellan språket i tvenne

¹ Nordisk Tidskr. f. filol. Fjerde Række s. 1 ff.

² Weimarer Ausgabe VI s. 82.

urkunder kan man icke med säkerhet sluta till att de hava samma författare, liksom icke heller skillnaden i ortografi är ett tillräckligt kriterium på att de hava olika författare. Endast i det fall, att ljudlagsenligt motiverade likheter uppträda i de jämförda arbetena och att de gemensamma ljudlagarna låta lokalisera sig till den antagne författarens hembygd, kan man åtminstone med en viss sannolikhet sluta sig till författarskapet.

Den lilla skriften *Een skön nyttugh vnderwisningh*, som upptagits bland Olavus Petris skrifter, står beträffande vokalismen nära Wnd. Den erinrar om denna i följande hänseenden. Den använder formerna *gaffuo* (v.) 148, *wort* 145, *effter fölgt* 148; pron. *wår*, *någhon* hava aldrig *o*; verbet *hålla* har alltid *å* (8); den visar förkärlek för *ö*-former av *för* (9), *före* (4) samt *effter-fölgt* 148 gentemot *for* (3), *fore* (1), använder avledningsändelsen *-ugh* (28) gentemot *-igh* (2) och *-ogh* (3) samt *i*-former av avledningsändelsen *-else* och best. art. neutr. Den skiljer sig emellertid från Wnd. genom vidsträcktare användning av formen *budh* (7) gentemot *bodh* (3) samt genom formerna *nadugh* 143, *naghon* 145, *naghor* 146. Om släktskap med O. Petris eget språk vittnar vokalbalans för *-it*: *-et*: *begripit* 145, *bud(h)it* 145 (3), *förbud(h)it* 145, 147, 148, *taghit* 143, *giffuit* 147 ~ *kunnet* 148; *egit*, *hwilkit*, *litit*, *intit* hava liksom i O. Petris språk *i*. Då detta är ett av de viktigare och ett för 1500-talets närkesdialekt utmärkande drag, torde man ej hava rätt att av språkliga skäl fränkänna O. Petri författarskapet till ifrågavarande skrift. De för densamma utmärkande språkliga särdragen böra bedömas som liknande egenheter i O. Petris övriga tryckta arbeten.

De resultat, jag kommit till rörande frågan om sättarens förhållande till författarens manuskript, överensstämma med de åsikter, som framställts för svenska förhållanden av AKSEL ANDERSSON i *Skrifter från reformationstiden* 3 s. LXXXI ff., 4 s. XX ff., för danska av BRØNDUM-NIELSEN i *Tidskr. f. filol.* Fjerde Række IV s. 146 ff., för tyska av DIETZ i *Wörterbuch zu Dr. Martin Luthers deutschen Schriften* I s. IX, WÜLCKER i *Germania* XXVIII s. 209, N. MÜLLER i *Neudrucke deutscher Litteraturwerke des XVI. u. XVII. Jahrhunderts* No. 93 u. 94 s. VII m. fl. Andra åsikter hava framställts av LIS JACOBSEN i *Tidskr. f. filol.* Fjerde Række s. 1 ff. och FRANKE i *Grundzüge der Schriftsprache Luthers* I s. 3.

KAP. 3.

De starktoniga vokalerna i Olavus Petris språk i deras förhållande till 1500-talets allmänna språkmiljö.

I detta kapitel jämföres Olavus Petris språk med språket i andra 1500-talsurkunder, representerande olika stadier i språkutvecklingen under 1500-talet och olika av de för riksspråket grundläggande dialekterna. Avsikten är att giva den språkliga bakgrund, mot vilken O. Petris språk bör ses, för att det för O. Petri säregna och det dialektbundna i hans språk må kunna fastställas. Det är sålunda dels de för de olika urkunderna gemensamma dragen, dels de dialektala inslagen i deras språk, som bli föremål för behandling. I alla enskildheter uttömmande monografier av vokalismen i deras språk avses givetvis ej.

Fsv. *ī*.

Fsv. *i* behandlas i stort sett som hos O. Petri.

i ~ *e*.

I A. Regeln: övergång *i* > *e* framför enkel konsonant, som ej efterföljes av *u*, *i* eller av levisbetonat *i* utvecklat *e*, samt framför de oassimilerade konsonantförbindelserna *dh*, *gh*, *ff* + *l*, *m*, *n*, *r*, iaktages i alla urkunderna. Utom de redan hos O. Petri förekommande exemplen må ytterligare anföras följande: *Barfre* Syn. lib., *fedhela* (fsv. *fidhla*, mnt. *vedele*) Var. rer. 47, *fedhlare* (fsv. *fidhlare*, mnt. *veddeler*) dars. 47, *kedh* dars. 51, *kedhling* dars. 51, *medelmätta* dars. 59, *Nedanet* B. Olai 177 s. 1, *cleffsadel* Var. rer. 43, *bwckreff* dars. 15, *cloreff* dars. 15, *leffras* B. Olai 189 s. 2, *beck* dars. 123 s. 2, *bekat* dars. 123 s. 1, *knäweck* Var rer. 7, *grepa* dars.

30, *pepar* därs. 21, 31, *longapeper* därs. 32, *beet* 'bett' B. Olai 19 s. 1, *bett* Var. rer. 36, *halsbett* därs. 44, *Bette* 'bolus' Syn. lib., *beta* B. Olai 106 s. 1, *gnett* Var. rer. 53, *skelbytta* därs. 37, *Letta* Syn. lib. under *Fergha*, *Lettare* därs., *spett* Var. rer. 35, *spetaskafft* därs. 57, *weter* 'vetter' B. Olai 23 s. 2, *senap* Var. rer. 27, 28, 58, *(tunge)spene(n)* B. Olai 36 s. 1 (5), *treen* Var. rer. 46 (4), *Pelare* P. Gothus C 8 s. 2¹.

I synkoperade kasus av pret. part. växla liksom hos O. Petri *i* och *e*. Wijgdaw.: *bidhna* B 2 s. 2, *forscriffne* A 3 s. 1, *giffna* B 3 s. 1 m. fl.; Syrach: *dreffne* 76, *fördreffne* 75; P. Swart: *framledne* 92, *förledna* 123, 135, *bescreffne* 106, *efterscreffne* 123, *förbescreffna* 54, *förscreffne* 48, 130, *Förskrefne* 69, *redne* 41 ~ *bescriffna* 103; Kyrkeordn.: *affledna* 23 s. 1, 29 s. 1, *framledna* 73 s. 1 (2), *förledna* 89 s. 2, *bedreffna* 30 s. 2, *screffna* 4 s. 1, *bescreffua* 3 s. 2, 6 s. 1, *efftersc(h)reffna* (-e) 11 s. 1, 121 s. 1 m. fl. (vanligt), *förscreffna* 14 s. 1, 60 s. 1 ~ *effterscriffne* 46 s. 2, *förescriffna* Inl. 8, 86 s. 1, 89 s. 2, *förscriffna* (-e) 5 s. 2, *förgiffna* 86 s. 2, *vndergiffne* Inl. 4; B. Olai: *förledna* 93 s. 1, 101 s. 2, *förledne* 64 s. 2, 65 s. 2, *bleffne* 50 s. 2, *reffne* 6 5 s. 1, *effterscreffne* 5 s. 1 m. fl. (bl. 1—31 träffas -*screffne*, *screffna* 17 ggr, *scriffne* 5 ggr); utom av *scriffne* träffas *i*-former endast av *framlidne* 160 s. 1, *förgiffne* 112 s. 2; Syn. lib.: *förledhne* S 2 s. 2 ~ *vndergiffne* B 5 s. 2; P. Brahe: *blef(f)ne* 11, 48, 63 B, *förskrefne* 20 ~ *framblidne* 18. Även hos P. Gothus, där exemplen äro talrika, råder växling. I Sumlen förekomma endast *vedher drefne* 62 (2) ~ *skrifne* 52, *skrifna* 65.

1. *i* kvarstår i *giffua* och *gita*. Regeln gäller alla urkunderna. Bland exemplen må utom *giffua* nämnas *giffmill* Var. rer. 59, Syrach 48, *gestgiffuare* Var. rer. 37, *giter* ... ätet B. Olai 59 s. 2, *gitter* Syrach 21, 64, P. Swart 121 o. s. v. Formen *geffua* är däremot ytterst sällsynt. Den har antecknats endast hos P. Swart: *geffua* 10, 32, 117, *geffue* 11, *geffuandes* 78. I friare stilarter, t. ex. brev, är den däremot ej ovanlig. Den är tydligen att fatta som en talspråksform, som ej vunnit

¹ I Språk o. Stil XIV s. 231 har jag identifierat senare leden i det ej hithörande *ormableck* Var. rer. 57 med växtnamnet *bläkk* och återfört det på en *stam blak*. Med hänsyn till fht. *bleticha* bör det kanske med TORP Nynor. et. ordb. snarare återföras på en *stam bladik*.

insteg i skrift. Detta hindrar ej, att den någon gång kan inkomma även i högre stilarter, t. o. m. i religiöst språk. Den användes exempelvis av Petrus Johannis Gothus i *Wägen til salighetena* ej så sällan. Men detta är undantag.

2. Liksom hos O. Petri kvarstår *i* i *witterlig* i följande urkunder. P. Swart: *witterligit* 71, 130, 136, 152, *owitterligen* 129; P. Brahe: *witterligitt* 43, *witterlig(h)* 19, 38 men *wetterligitt* 1 B; P. Gothus: *witterligha* B 6 s. 2, *witterlighen* O 4 s. 2 m. fl. I andra östgötaurkunder användes även *wetterligh*. Denna form träffas för övrigt i Kyrkeordn.: *wetterliga* 11 s. 2, *owetterligha* 11 s. 2; Syn. lib.: *Owetterlighit*.

3. Liksom hos O. Petri kvarstår *i* i orden *frilla*, *mid-dag*, *midsommar*, *welsigna* och *emillan*. Härtill kunna läggas *Killing* Syn. lib., *killinge kött* B. Olai 43 s. 2, 74 s. 2 m. fl., *Kidlinger* B. Olai 40 s. 1, *kidlingekött* dars. 85 s. 1 men även genom inverkan från *kedh kedlinge kött* B. Olai 40 s. 1 m. fl. (se sid. 15), *twillingar* Var. rer. 11 m. fl., i vilka övergången *i > e* förhindrats genom tidig assimilation. Om *midleste* B. Olai. Inl. 5 s. 1 (2), 147 s. 2 betecknar ett uttal med *i*, torde det kunna lokaliseras till Närke och jämföras med former som *millerst* i närkiskan. Även *medhlerste* förekommer hos B. Olai 147 s. 2. Ett undantag från regeln, att *i* kvarstår framför *ghn*, utgör *segnade* P. Brahe 13, i vilket ord *gh + n* bibehållits genom inverkan från *sigha*; jfr *lögn*.

4. Ersättningsförlängning kan föreligga i *Siffrid* P. Swart 33, *Widlunda* P. Swart 51, 58, som i så fall torde representera ett ortsuttal *Wilunda*, men det kan också vara en arkaistisk skrivning. Samma utveckling föreligger i de främmande egennamnen *Sibret* P. Swart 62, *Siward van Hålte* ('född i Ditmersken') dars. 50. Formen *sigla* Sumlen 26 har sin direkta motsvarighet i uppländska bygdemål. Om uppkomsten av de uppländska formerna se HESSELMAN Korta vok. s. 148.

5. Liksom hos O. Petri kvarstår genom analogi oftast *i* i *miderne*¹ Var. rer. 7, *midärne* dars. 8, *midålders* B. Olai 141

¹ NOREEN Vårt spr. III s. 186.

s. 1, 195 s. 1, *midåldersgammal* P. Brahe 51, *midaffton* P. Swart men även *medålders* B. Olai 107 s. 2.

skijn ~ *sken*. Den förra formen förekommer i Wijgdaw.: *skijn* A s. 2, C s. 2, *skijnactiga* C 2 s. 1; P. Swart: *soelskijn* 115; B. Olai: *soolskijn* 27 s. 2, *Solskijn* 146 s. 2, *soolskinet* 28 s. 1, *skijnachtigh* 64 s. 1, *skijnachtigt* 70 s. 1 men även *skeen* 25 s. 1, *soolsken* 98 s. 2; Kyrkeordn.: *skinbarliga* 62 s. 2 men i regel *skenbarlig(h)a* 16 s. 1, 31 s. 1, 57 s. 2, *skenbarligit* 27 s. 2, *sken* 50 s. 1; Sumlen: *solskinet* 34. Enbart den senare formen hava Var. rer.: *sken* 3, *skenactig* 53, *skenhwijt* 21; Syrach: *sken* 67; Syn. lib.: *sken* 45 s. 1; P. Gothus: *skenn* L s. 1 m. fl.

swik ~ *swek*. Den förra formen förekommer: Var. rer.: *swick* 48; Syrach: *swickfull* 56, *swijkligka* 20; P. Swart: *swick* 5, 51, 76, *swicklige* 2, 8, *swickligh* 75, *swiklige* 57 men *sweckfull* 73; P. Brahe: *swick* 36; Syn. lib.: *Swick*. Enbart *sweck* ha Kyrkeordn. 43 s. 1; P. Gothus C 4 s. 2. Formen *swick* är tydligen den vanligare.

Andra hithörande ord äro: *riffiern* Var. rer. 25, *tijdfördriijf* (som dock även kan vara lånat från mnt.) P. Brahe 68 B, *wilatt* P. Swart 31 (jfr *villa* 'velat' i västra Västmanland.), *willatt* P. Brahe 23, *williat* dars. 44 (jfr *villa* i Södermanl.), *willet* P. Gothus K 8 s. 1, li 2 s. 1.

6 Liksom hos O. Petri kvarstår ofta *i* i ordet *fridh* framför allt i den religiösa litteraturen. Nästan enrådande är denna form i Wijgdaw., Syrach, Kyrkeordn., P. Gothus samt dessutom i Syn. lib. och Sumlen. I den profana litteraturen råder dock oftast växling, t. ex. P. Swart: *fri(j)dh* 87, 132 m. fl. (5 ggr) ~ *fred(h)* 67, 75 m. fl. (2 ggr); P. Brahe: *frid* 41, *hemfrid* 40 ~ *fred(h)* 17, 25 m. fl., *hemfred* 40. Även Petreius skriver i Sciogr. oftast *fredh*. I uttrycket *til fridz* bibehålles däremot oftast *i* även hos P. Swart (89, 96) och P. Brahe (7, 18, 40, 41, 48). Endast P. Swart har s. 66 formen *tilfredz*. *Til fridz* uttalades i vardagspråket *til friss*, i vilket fall *i* var ljudlagsenligt. På grund av uttryckets adverbliella karaktär har inverkan från *fredh* uteblivit.

Om *kidh* ~ *kedh*, *qwidh* ~ *qwedh* se sid. 15.

7. Liksom hos O. Petri har i vissa ord en växling uppkommit genom inverkan från främmande språk.

Ordet *emellertid* heter liksom hos O. Petri i regel *j medhel tijdh*, t. ex. P. Gothus X 3 s. 2, *I medler ti(j)dh* P. Swart 23, 62, 75, 111, *i medler thid* P. Brahe 8 eller *Vti medler tijdh* P. Swart 14. Endast hos P. Brahe träffas *I midler t(h)i(j)d* 9, 14, 16, 23 m. fl. och *wdj midler thid* 37. Enligt Kock Ljudh. I s. 39 återgår i-formen på mnt. *in der middelen tit*, ä. da. *vdi midler tid*. Härför talar den omständigheten, att den tycks vara mera spridd i kansli-språket än i litteraturspråket. Formerna hos P. Brahe behöva dock ej vara direkt lånade. I Södermanland heter ordet ännu *imillertid*. Assimilationen *dl > ll* har sålunda här inträtt före övergången *i > e*. Skrivningen *midler* i Krönikan kan representera ett uttal *miller*.

Växlingen *midhlare ~ medhlare* hos O. Petri återfinnes i andra urkunder. Wijgdaw.: *medlare* B s. 1; Kyrkeordn.: *Medlare* 9 s. 1 ~ *Midlare(n)* Inl. 4, 40 s. 1; Syn. lib.: *Medhlare*; P. Gothus: *Midlare* N 7 s. 1 (bib.) ~ *Medhlaren(s)* S 6 s. 2, B b 3 s. 1 m. fl. Samma växling föreligger i Kyrkeordn. även i ordet *förmidla* 73 s. 2 ~ *förmedlan* 46 s. 2; jfr da. *formidle*.

Pepar förekommer ej hos O. Petri. Ordet har i regel *e*, t. ex. Var. rer. *pepar* 21, 31, *longapeper* 32, B. Olai: *Pepar* 47 s. 2 m. fl., Syn. lib.: *peppar*, *Pepparkaka*. Endast hos B. Olai träffas någon gång *Piper* 39 s. 2, 40 s. 1, *Piperroot* 75 s. 1, som påverkats av den latinska formen. Ett sådant antagande torde ej vara osannolikt, då det gäller ett vetenskapligt arbete, som ofta använder latinska växtnamn. Jfr Voc. lib. s. 14: »Piper... Pepper» och Månson Örtabook s. 10: »Piper, thet är Pepar».

Ej heller ordet *senap* träffas hos O. Petri. Det har i regel *e*, t. ex. Var. rer. 27, 28, 58, B. Olai 20 s. 2 m. fl. Den av latinets påverkade formen *sinap* träffas dock även, t. ex. Var. rer. 21, B. Olai 74 s. 1, 85 s. 2 (*Sinapzfrö*) m. fl.

I ordet *skep* råder växling liksom hos O. Petri. Formen *skip* träffas exempelvis hos P. Swart 55 m. fl., B. Olai 123 s. 2 (*shipsbeck*), P. Brahe 26 (*skippen*), P. Gothus M 5 s. 1 (*Skipbrutten*) och Sumlen 46, 70 (*skipet*), 70 *skipen*.

En ren danism är väl *spillemän* P. Brahe 26, 59.

Förstavelsen *weder-* har i regel *e*. Någon gång förekommer dock även *wider-*, särskilt hos P. Swart och P. Brahe. Exempel äro i Var. rer. *widerboende* 12, som väl lånats från fornspråket, i Wijgdaw.: *widerfarit* C 2 s. 1, i Kyrkeordn.: *Widderpart* Inl. 12

(2), Inl. 13, *widersakare* Inl. 12, i Syn. lib.: *Widertagha* (2), *Widher-torffwa*, *Friskas widher*. Ensamt i P. Swart Krön. träffas där- emot *wider-* 13 ggr i ord som *widerfara(ss)* 17, 156, *widerfarit* 153, *widergella* 72 (2), *widerlegning* 86, *widermercke* 35, *widermöde* 66, *widersaka(de)* 15, 100 m. fl., *widersyn* 71, *widerwåga* 146. P. Brahe har *wider-* i *widerlegning* 59, *widergiörett* 59, *widderfarridt* 4, *widerfarris* 7, *widerwåga* 37. Skrivningen *widder-* i ett par ord angiver, att orden direkt påverkats av eller övertagits från tyskan.

8. Småorden *migh*, *tigh*, *sigh*, *til*, *widh* hava med ytterst få undantag *i*. De rent folkliga talspråksformerna hava dock någon gång trängt in i litteraturspåket. Av de personliga pronomina träffas dessa dock endast i den för tryck ej avsedda Sumlen: *megh* 46 i direkt tal, *mägh* 23, *dägh* 55; de senare formerna äro uppländska. Något allmännare är *wed(h)*: P. Swart 11, 14, 19, 22, 25, 28, 98, P. Brahe 3, 37, 15 (*ved*), 53 (*hwarwed*). Belägg finnas sålunda endast i den profana litteraturen.

9. Karakteristiskt för de i grupp 9 sammanförda *i*-skrivningarna hos O. Petri angavs s. 18 vara den omständigheten, att sidoformerna med *i* väsentligen endast tillhöra 1500-talets förra hälft och att de under senare hälften av århundradet mer och mer försvinna ur litteraturen, varför de antogos vara i stort sett endast arkaistiska skrivningar. I detalj ställer sig saken på följande sätt.

Formen *bider* träffas endast Wijgdaw. B s. 1 (3), B 5 s. 2 och Kyrkeordn. 68 s. 1 (*Bider*).

Liksom hos O. Petri är formen *idher* i det närmaste en- rådande i Wijgdaw. (utom *edher* B 2 s. 1), Syrach och Kyrke- ordn., alltså i religiös litteratur ända fram i senare hälften av 1500-talet. I Var. rer. är ordet ej belagt. Under senare hälften av århundradet börjar *i*-formen dock utträngas av *edher*, tidigast i profan litteratur. P. Swart skriver sålunda *edher* 116, 132 (4), *edre* 9, men *idher* endast 140. Syn. lib. har *edher* R 6 s. 1, P. Gothus *edher* B 4 s. 1, C 3 s. 1 m. fl. I bibelcitater utbytas dock i denna urkund *edher*, *edhra* ofta mot *jdher*, *jdhra* etc., t. ex. D 5 s. 1 (4), D 5 s. 2 (4) m. fl. *Idher* kändes sålunda faktiskt som bibelns form.

Liffua, *liffuerne* förekomma endast under århundradets förra hälft. L. Andreæ: *liffuandes* A 5 s. 1; Wijgdaw.: *liffuerne* C 2 s. 1, C 3 s. 1; Var. rer.: *liffua* 8, 52 (2), *liffuer* 52, *liffuandes* 11 (2). Från och med Syrach äro *e*-formerna enrådande, t. ex. Syrach: *leffua* 2, 5, *leffde* 2, *leffuerne* 2. Belägg träffas dessutom hos P. Swart, P. Brahe, i Kyrkeordn. m. fl. urkunder.

Den hos O. Petri nästan enrådande formen *nidher* är även hos L. Andreæ (1), i Var. rer. (5) och Wijgdaw. (4) den enda använda. I Syrach normaliseras *nedher* 2, 17 m. fl., *nedhre* 17, varefter *nidher* småningom försvinner ur litteraturen. Under senare hälften av 1500-talet träffas den sålunda endast som en sällsynt variant till *nedher*: B. Olai: *nidher* 40 s. 1, 149 s. 1, *nidhre* 150 s. 1, 158 s. 1 m. fl. (inalles o. 8 ggr); Syn. lib.: *Wälta nidher vide Nidherwälta*; P. Gothus: *nidherkasta* K 5 s. 2 i citat från Psalmb., *nidher* U 4 s. 2 i citat från bibeln. Hos P. Swart och i Kyrkeordn. förekommer icke *nidher*. Två urkunder använda dock *i*-formen i större utsträckning, nämligen P. Brahe krön. (o. 23 ggr) och Sumlen. Det är väl ingen tillfällighet, att båda påverkats utifrån uppländskt språkområde. Formerna *nidher*, *nidhre* i dessa båda urkunder böra därför helt säkert sättas i samband med de från södra och västra Uppland bekanta *nīr*, *nīre*. De äro med andra ord att betrakta som dialektformer.

nidh ~ *nedh*. Användningen av *nidh* är parallell med användningen av *nidher*. Den tillhör sålunda egentligen endast 1500-talets förra hälft före Syrach, där den ersättes av *nedh*. Var. rer.: *nidh* 15, 39, 44; Syrach: *nedhsunket* 80. Därefter förekomma endast enstaka former, t. ex. Kyrkeordn. 30 s. 1, B. Olai 36 s. 1, 121 s. 2 m. fl. (o. 7 ggr). I Syn. lib. samt hos P. Gothus förekommer den ej. Liksom *nidher* användes den däremot ofta av P. Brahe och i Sumlen. Dessutom är den nästan enrådande hos P. Swart, t. ex. 35, 46, 122, 150 m. fl. (*nedh* endast 11, 22, 30, 141). Av den motsättning mellan å ena sidan *nedher* å andra sidan *nidh*, som sålunda faktiskt förefinnes hos P. Swart, torde det dock vara oberättigat att draga den slutsatsen, att *i* övergått till *e* endast i öppen stavelse. Detta motsäges av former som *redne*, *förledna* o. s. v., som i P. Swart Krön. äro vanligare än de med *i*. Såsom ovan framhållits, var *nidh* säkerligen liksom nu *ned* ett skriftspråkligt ord och bevisar sålunda ingenting om talspråket. Talspråksformen var *ner*.

Nid(h)an, som hos O. Petri träffas endast i Tänkeb., är ytterst sällsynt. Det har antecknats endast Var. rer. 6, B. Olai 196 s. 1 och Sumlen 78. *samwit* träffas endast hos L. Andreæ A s. 2, *sidwenia* endast Wijgdaw. A s. 2, *plegsijd* därs. B s. 1.

Sid(h)an är vanligt under århundradets förra hälft. Belägg finnas hos L. Andreæ A 3 s. 1, A 5 s. 2, Wijgdaw. B 2 s. 1, C s. 1 (2) m. fl. I Syrach normaliseras *sedhan* 2, 17 m. fl., var- efter denna form blir skriftspråkets. Endast P. Brahe använder därefter i större utsträckning *sidan* 6, 9, 12, 13 m. fl. Hos honom bör denna form sannolikt sättas i samband med de i uppländska bröllopsvisor från 1600-talet förekommande *siän*, *sien*. Om upp- komsten av dessa former se HESSELMAN Korta vok. s. 68. *än* *sidan* P. Swart 66 återgår väl på da. *end sidhen*.

, Det i O. Petri Tänkeb. vanliga *smidh* träffas för övrigt en- dast i Var. rer.: *smidh* 13, *gulsmidh* 'aurifex' 13, men även *knijffua- smedh* 13, *ketzlasmedh* 13, *liya smedh* 13; jfr mnt. *smit*. Formen *gulsmidh* användes väl för att skilja detta ord från det i samma urkund förekommande *guldsmedh* 'cantharis' 53. *Smidsinder* B. Olai 148 s. 1 har påverkats av *smidhiesinder*.

Av ortnamn förekomma givetvis ofta arkaistiska skrivningar. t. ex. *Skiplanda* P. Swart 151, *Söderwidbo* därs. men *Wedboo* därs. 33, *Widbo* P. Brahe 42. Om *Widlunda* se ovan.

Ännu återstå dock några ord huvudsakligen från Bure. Från olika skrifter av honom anför LINDROTH Bureus s. 141 not 4 följande former: *beenvidh*, *vidh*, *Torvidz stokkar*, *Brachwidh*, *Svidh*, vilka på grund av sin vokal av LINDROTH anses tyda på en över- gångstid beträffande stavelseförlängningen eller möjligen beteckna oförlängda former med slutet *e*. Övriga av LINDROTH på samma ställe anförda former med *i* för väntat *e* förklaras av honom själv alternativt på annat sätt. Så *ligat*, *svik*, *skip*, *skipa*, *siglu*. De böra också med säkerhet skiljas från de föregående. LIND- ROTHS förklaring av *i*-ljudet i *vidh*, *Svidh* är dock knappast riktig. Alla orden äro av alldeles samma typ. I dem alla står *i* mellan *v* och *d*, varför en förklaring, som utgår från speciellt denna om- ständighet och sålunda förklarar, att *i*-ljudet kvarstår just i dessa ord i motsats till alla övriga, är att föredraga. I mellersta Upp- land uppträda de numera med *ö*-ljud. Utvecklingen antydes av HESSELMAN hava varit *vidh* > *vyd* > *vöd*. I varje fall torde vo- kalen redan på Bures tid hava varit labialiserad. Men det ge-

nom labialisering av *i* uppkomna *y*-ljudet kändes som dialektiskt och har ytterst sällan inkommit i litteraturspråket. Liksom vardagsspråkets *svyn* i litteraturspråket motsvarades av *svin* kommo vardagsspråkets *vyd*, *svyd* någon gång att i litteraturspråket motsvaras av *vid*, *svid*. Formerna med *i* äro sålunda reaktionsfenomen och bero på Bures bristande känsla för det litteraturspråkligt riktiga. Denna omständighet kan även i någon mån hava bidragit till att i prep. *vid* *i*-tecknet segrat i skrift och att *lifiva* så regelbundet uppträder ännu hos Lucidor. Ovisst är, om även *Brakwidzbark* B. Olai 174 s. 1 och *knäwiken* därs. 184 s. 2 böra förklaras på samma sätt. I modern närkiska ha båda orden *e*-ljud.

10. Liksom hos O. Petri står *i* i orden *angrip* P. Brahe 37, *håndgrip* därs. 47, *håndgrippz* därs. 37, *handgrijpz* därs. 14 men *e* i *handgrep* P. Swart 52.

Beseg(h)la har uteslutande antecknats med *e*; Var. rer. 33. P. Swart 66 m. fl., Syn. lib., P. Gothus I i 8 s. 1 m. fl. Så även subst. *besegling* P. Swart 66 och *förseglatt* P. Brahe 9, 23, *Förseghla* Syn. lib. O. Petri använder nästan uteslutande *e*.

Växlingen *förnedhra* ~ *förnid(h)ra* bibehålles. Med *e* träffas ordet i Syrach 11, 29, 51, med *i* hos P. Swart 124. Hit hör även *förneddring* P. Brahe 53. — Hos B. Olai träffas en växling *glijth* 28 s. 2 ~ *Gledh* 130 s. 1, *Gledt* 122 s. 2, *Silffuer glädt* 139 s. 2 m. fl. Den förra formen återgår på en form med *i* (jfr holl. *glit*, *glid*), den senare på mnt. *gledē*. — *Inseghel* har kanske tillfälligtvis endast antecknats med *e*: *inseghel* Syrach 34, *insegell* P. Swart 136. Den vanliga formen i Bib. 1541 är dock *insigel*.

Dubbelformerna *med(h)el* ~ *midhel* leva kvar, den senare dock endast hos P. Brahe: *middel(l)* 53 (3); den förra träffas däremot Wijgdaw. B s. 1 (2), P. Swart 108 (*medell*), 128 (*medell*), Kyrkeordn. 39 s. 2 m. fl., P. Gothus K s. 2 m. fl.

Växlingen *nedrigt* Syrach 6 ~ *nidrigt* P. Swart 124, *nidrigare* därs. 78, *nidrig(h)e* B. Olai Inl. A 2 s. 1, 66 s. 1 förekommer ej hos O. Petri; jfr mnt. *nedderich*, ht. *niedrig*. — *Skippondz* har *i* ännu i Sumlen 20. *marteler* Var. rer. 3 återgår på ä. da. *martel*, mnt. *martel*.

B. Övergången *i* > *e* framför *k*, *p*, *t* + *l*, *n*, *r* finns det exempel på i följande urkunder. Var. rer.: *fetme* (jfr nedan) 7,

s, *pepra* 'Raphanum' 58; Syrach: *angrepne* 72; P. Swart: *affreckne* 82, *grepne* 156; Kyrkeordn.: *begrepna* 40 s. 2; B. Olai: *betna* 153 s. 1, *blecknar* 157 s. 2, *fetma(n)* 125 s. 2, 142 s. 1, 183 s. 2, 196 s. 2; P. Brahe: *grepne* 6.

Undantag utgöra i alla urkunder orden *witna*, *witne*, *witnesbyrd* samt synkoperade kasus av pret. part., som ofta ha *i*: P. Swart: *beswickne* 8, *wickne* 148; P. Brahe: *gripna* 52; Gothus: *besitna* G 6 s. 1. Genom inverkan från *wisen* kvarstår *i* ofta i *wisna*, t. ex. *wijsnar* B. Olai 177 s. 1, *Förwisna* Syn. lib., *Oförwisnadh* därs.

Undantag utgöra även *Smickra*, *Smickrare* i Syn. lib., vilka former utgått från dialekter, i vilka *i* kvarstår framför *kr*¹. Från dylika ord har *i* överförs till *smicker* P. Swart 75, *Smicker* Syn. lib. Om dylika dialekter se HESSELMAN Korta vok. s. 153 ff. *Feetme* Syn. lib. har påverkats av adj. *feet*. Jfr skrivningar som *Bett*, *Letta*, *wett*, *wetta* i samma urkund.

C. Framför *sm* kvarstår *i* i *lisma* Syrach 12 not, *bismar* Var. rer. 48, *Bisman* Syn. lib., *Fritzmar* P. Gothus I i 2 s. 2. Däremot har *i* blivit *e* i *fresmon* B. Olai 115 s. 2, *fresmor* därs. 115 s. 2, *fresmorna* därs. 115 s. 2. Den olika behandlingen av *i* i *lisma* och *fresma* kan stå i samband med att i det senare ordet vokalen föregås av *r*.

D. Framför *m* kvarstår *i* i *förnimma*, *glimma*, *simma*, *himmel* men har övergått till *e* i *lem*, *rempna*. Fördelningen av *i* och *e* är sålunda densamma som i O. Petris skrifter med undantag därav, att det hos O. Petri förekommande dialektiska *hemmel* antecknats endast en gång, nämligen L. Andreæ: *hemmelriket* A 4 s. 1. Exempel: *fornimma* L. Andreæ A 3 s. 2, *glimmar* Wijgdaw. B s. 2, *simmer* Var. rer. 52, *himmel* Var. rer. 3 m. fl., *lem* Var. rer. 7, *lemmalöös* Var. rer. 9, *sperlemmat* B. Olai 183 s. 2, *remnar* Sumlen 61, *rämna* därs. 61, *rempnade* B. Olai 174 s. 1, *rempnoga* därs. 118 s. 2, *remknat* därs. 118 s. 2. Övergången kan i detta senare ord ha skett på stadiet *rivna*. *nemen* 'läraktig' i Var. rer. 58 kan ha fått *e* från *nema* (fsv. *nima*).

¹ NORRÉN Vårt spr. III s. 200, OLSON Svenska studier t. Cederschiöld s. 71.

E. Liksom hos O. Petri kvarstår *i* framför enkel konsonant, då följande stavelse innehåller *u*, *i* eller av levisbetonat *i* utvecklade *e*.

Subst. och adjektiv. Uteslutande *i* hava *förwitten* Syrach 6, *girigh*, *girugh*, *girigheet*, *girughet*, *blodhgirigh*, *spiki* B. Olai 23 s. 2 samt ofta *sid(h)ug(h)* Syrach 48 (2), Kyrkeordn. 66 s. 1, *osidhigh* Syrach 32, *siälfgiri* Sumlen 73, *tridingen* B. Olai 12 s. 1, 16 s. 1, 75 s. 2 m. fl. (o. 7 ggr). Undantag utgöra endast *gerugheet* P. Brahe 44, *ährugerigh* P. Brahe 33, vilka former böra sättas i samband med det från Uppland och Södermanland antecknade *gerig* med övergång *i* > *e* framför *r*¹.

Genom anslutning till grundordet *hava* i Syn. lib. följande ord *e*: *Betul*² E s. 2, *Ilsnedigh*, *Sedigh*, *Wettigh*, *Wettigheet*, *Owettigh*. — *Beleffwen*, *Beleffwenheet* i Syn. lib. återgå direkt på da. *beleven*, *belevenhed*³; *bedhel* Var rer. 11 kan ha fått *e* från *bedhla*, *bedhlare*. Liksom hos O. Petri har adjektivet *ledig(h)* alltid *e*, t. ex. Kyrkeordn. Inl. 4, Syn. lib.: »Gifua ledigh löös frij». Då följande stavelses *e* (< *i*) är levissimusbetonat, hindras icke övergången *i* > *e*. Genom anslutning till närstående ord bibehålles dock ofta *i*. Härav förklaras dubbelformerna av följande ord: *förwetenheet* Kyrkeordn. 10 s. 1, 32 s. 1 m. fl. ~ *föruitenheet* Wijgdaw. C s. 2, *foruittenheet* dars. C 2 s. 1; jfr adj. *förwitin*; *wanwittigheet* Var rer. 16 har anslutit sig till *wanwittig*; *welwelleligh(en)* (fsv. *velvililiker*) P. Gothus E s. 1, A a 4 s. 2, H h s. 2. Formen *willig* i *godwiligheet* P. Swart 5 återgår väl snarast på främmande förebild⁴. Ljudlagsenliga äro även *åtskieleligha* P. Gothus C c 4 s. 1, *åtskelelig(h)a* dars. P 5 s. 2, P 7 s. 2. *Widskepelse* har alltid *e*, t. ex. P. Swart: *wieskeppelse* 114, *vieskepelse* 114; Kyrkeordn.: *wijskepelse* 5 s. 1, 19 s. 2.

Fem. *n*-stammar hava i regel *e*: *fiskafena* Var rer. 55, *seena* dars. 6, *senodragh* dars. 16, *reffua* dars. 24, 39, *Rennesketa* Syn. lib., *Haffwa rännesketo* dars. O 2 s. 2, *weka* Var rer. 4. Särskilt i uppsvenska urkunder står *e* i stammen, även om ändelsen är *u*: P. Brahe: *weku* 2, *wekur* 7, 8, 51, *weku siöös* 67, *wekur* 43 B;

¹ HESSELMAN Korta vok. s. 97, ERICSSON SF s. 95.

² HESSELMAN Korta vok. s. 96.

³ Jfr SAOB.

⁴ Jfr FALK o. TORP Et. wb. art. *Wilje*.

Syn. lib.: *Wecku*; Sumlen: *vekun* 60, *vekursiö*. Så även ett par gånger hos B. Olai: *wekur* Inl. A 5 s. 1, 133 s. 2. — Endast följande *i*-former ha anträffats: B. Olai: *wikur* 194 s. 1; P. Swart: *wicke* 12, 14, 151, *wickor* 133, *wickur* 137, *wicker* 25, 61, 78, *wicke siös* 4; Sumlen: *vijku* 37, *vikun* 58. De dialektala *i*-formerna undvikas tydligen. *Weku* är en kompromissform mellan litteraturspråkets *weko* och dialektens *wiku*. Då ändelsens *u* bibehållits, beror det därpå, att i vissa urkunder *u* överhuvud ofta kvarstår i kortstaviga ord.

Pres. ind. och imperat. plur. av verben *weta* och *leffua* ha alltid *e*; *wilia* heter i dessa former liksom hos O. Petri dels *wij wele*, dels *wij wilie*. Endast hos P. Swart träffas *wile* 15, *wilen j* 136.

I pret. ind. plur. kvarstår *i* i stor utsträckning. Mot slutet av århundradet bliva dock *e*-formerna allt talrikare. Frekvensen torde framgå av följande översikt. Syrach: *bliffuo* 69, 72, *bedriffuo* 73. — P. Swart: *angripe* 8, *driffue* 62, *Gripe* 98, *ride* 106, *riffue* 88, *scriffuo* 110, *wicke* 14 ~ *bleffue* 35 (2), 36, 61, *bleffuo* 48, *dreffue* 61, 131, *greppe* 33, *rede* 41, 81, *reffue* 91, *sc(h)reffue* 131, 149, *stege* 74, 118, *sletthe* 91, *wecke* 82. — Kyrkeordn.: *bleffuo* 75 s. 1. — P. Brahe: *rido* 13, *stige* 25, *stigo* 51, *blif(f)ue* 12, 26, 50; *wij(c)ke* 17, 25 ~ *bleffue* 3, 6 (5), 7, 50 (2), 55 m. fl., *blefwo* 62, *dreffue* 41, *skreffue* 39, *stege* 21, *weke* 47. — P. Gothus: *angrijpo* P 3 s. 2, *bliffue* G 7 s. 2, I 2 s. 2, *bliffuo* G 7 s. 1, I s. 2, *lijdho* Y 2 s. 1, *vpstigho* U 2 s. 1, *riffue* C 2 s. 2, *wiko* Z 5 s. 1 ~ *bleffue* B 8 s. 1, *bleffuo* E 6 s. 2 (2), Z s. 1, Z 3 s. 1. — Sumlen: *lidho* 29, *klifuo* 33, *slittos* 64 ~ *blefro* 24, 38, 62, 70, *refvo* 69.

Pret. konj.: Wijgdaw.: *bliffue* C 3 s. 1; P. Swart: *bleffue* 3; B. Olai: *vpsteghe* 57 s. 2, *bleffue* 14 s. 2, 184 s. 1; P. Brahe: *bliffue* 46, 50 ~ *bleffue* 7 (3); P. Gothus: *bliffue* H 6 s. 2.

Oåsynkoperade kasus av pret. part. ha nästan uteslutande *i*. Endast följande undantag ha antecknats: Wijgdaw.: *bleffuet* 31; P. Swart: *bleffuit* 27, *förleden* 89; Kyrkeordn.: *begrepen* 78 s. 2, *bescreffuen* 10 s. 1; B. Olai: *bleffuen* 89 s. 1, *förscreffuen* 190 s. 1, *wreden* 5 s. 1; P. Brahe: *greppen* 4, *bleffuit(t)* 6, 43, 48, *bleffuin* 9 (2), *förscreffuit* 7, *leditt* 50; P. Gothus: *bleffuen* A 2 s. 2, *bedhit* A 8 s. 1, T s. 2. Om uppkomsten av *e*-formerna se sid. 29.

II. Framför enkel konsouant + *i*.

A. Framför *dhī* kvarstår i regel *i* liksom hos O. Petri: *bidhia*, *bidiare* Kyrkeordn. 40 s. 1, *midhie* Sumlen 27, *midhian* dars. 32, *midhiesommar* Sumlen 69, *smidhio* Syrach 60, *smidiesinder* B. Olai 157 s. 1, *Smidiesinder* Inl. A 6 s. 1, dars. 67 s. 2, 123 s. 2 m. fl., *Smidhie slinder* Sumlen 33, *swidiowedhen* Kyrkeordn. 74 s. 1, *Swidioland* dars. 74 s. 1 (2), *tridie* B. Olai 27 s. 1 m. fl., *wid(h)ia* Var. rer. 44, 56, *Widhia* Syn. lib., *vidhian* Sumlen 41.

I följande urkunder, som alla utgått från eller påverkats av dialekter med övergång *i* > *e* framför *dhī*, förekomma dock några enstaka *e*-former. P. Swart: *bedias* 127, *bediandes* 15, 116 (2), 138, *Smediegatune* 25, *Smediegutenne* 26, *tredie* 25; jfr *smājja*, *vājja* i västra Västmanland; Kyrkeordn.: *bediandes* 17 s. 2; B. Olai: *Smediesinder* 21 s. 2, *Smedie sinder* 26 s. 1; P. Brahe: *bedia(s)* 50 (2), 65; P. Gothus: *bedhia* U 2 s. 2, N 4 s. 1, Gg 6 s. 1, Hh 8 s. 1, *bed(h)iom* Kk s. 1, Kk s. 2. Det är påtagligt, att dessa former betraktats som vardagsformer, som endast undantagsvis upptagits i skrift.

B. Framför *ffī* står *e* i *Leeffuierskor* Wijgdaw. B s. 2, *leffian* Kyrkeordn. 76 s. 1, vilka ord bedömas som hos O. Petri.

C. Framför *lī* kvarstår i regel *i*: *skilia*, *tilior* Sumlen 42, *wilia*, *welwilieliga* L. Andreæ A 4 s. 2, *welwiliogheet* dars. A 3 s. 2, *wiliogh* dars. A 4 s. 2, *oåtskilieliga* Wijgdaw. B 2 s. 1. Endast i Var. rer. förekomma exempel på övergång *i* > *e* i denna ställning: *seelia* 36, *teelia* 24.

D. Liksom hos O. Petri kvarstår *i* i *sittia* Syrach 48 m. fl.

III. Ord med andra konsonantförbindelser än de ovan behandlade.

A. Övergång *i* > *e* mellan *w* och efterföljande tautosyllabiskt, kakuminalt *l* och supradentalt *n*: *welkare* L. Petri Dialog om Messan 10 s. 2, *wenstre* Var. rer. 6, P. Brahe 47 m. fl.

Lånordet *wilkor* har liksom hos O. Petri i regel *i*. Endast i Kyrkeordn. förekommer *welkor*, t. ex. Inl. 13, 17 s. 1, 27 s. 2, 92

s. 2 m. fl., *welkoralöst* 17 s. 1, *welkorligh* 25 s. 2, 38 s. 1, *welkorligit* 18 s. 1, 26 s. 1.

B. Framför *ln* kvarstår *i* i ordet *åtskilnat*, t. ex. *Wijgdaw.* C 3 s. 2 m. fl.

C. Framför *lk*, *lv* kvarstår i regel *i* i orden *silke*, *silff*, *silffuer*. De enda undantagen äro *selffuer klenodier* P. Swart 66, *selff* Kyrkeordn. 48 s. 1, *selffuer kulkar*, Kyrkeordn. Inl. 10. I Närke heter ordet *selver*.

D. Övergång *i > e* framför *ls*: *Delsbo* P. Swart 107, *Skelsmessa* P. Gothus A 4 s. 2, Cc 2 s. 2, Cc 3 s. 2. Den senare formen kan vara östgötsk.

E. Övergång *i > e* framför *rd*, *rn*: *heerde* Var. rer. 13, *stelna* B. Olai 68 s. 2, *Keerna* Syn. lib.

F. På övriga *r*-förbindelser saknas säkra exempel: *kirkior* *Wijgdaw.* C 4 s. 2 kan vara arkaistiskt liksom *kyrkia*. Så ock *Birgitte* P. Swart 68, *Kirstin* P. Swart 98, *Kirstina* P. Brahe 9 (jfr *Kristina*); *Birkala* Sumlen 24 m. fl., *Birkarlarna* dars. 24 (2) äro helt säkert arkaismer. *Birkarl* träffas med *i* långt in på 1800-talet.

G. Övergång *i > e* omedelbart efter *r* träffas endast hos P. Swart: *förscrefft* 10, *oskrefflade* 55; jfr *fresk*, *flekka* i västra Västmanland.

H. I andra ställningar kvarstår *i*. De enda undantagen äro: *försnella* (jfr ä. da. *forsnelle*) P. Swart 69, *kamellabloma* Var. rer. 57, *smettesiwka* dars. 16, *stella* P. Brahe 47, *Telleberga* P. Swart 28; *skelingar* P. Swart 59 kan återgå på holl. *Schelling* enligt NOREEN Vårt spr. III s. 207 not 5. Att denna förklaring har sannolikheten för sig framgår möjligen även av P. Swarts egen utsago. Stället lyder: »men strax the vtlendske finge them (dvs. de av Gustav Vasa slagna rundstyckena) vnder henderne . . . förändradhe the strax theres klädebonadt, så finge the strax nytt

nampn, och kallades dubbell skelingar.» Sid. 70 heter ordet *skillingar*. Annorlunda om detta ord VENDELL Språket i P. Swarts krön. s. 8 och för södra Halland WIGFORSS SHF s. 36.

IV. Lånord. De nedan anförda orden förekomma ej hos O. Petri. Växlingen beror därpå, att de lånats med olika vokaler.

hillebard ~ *hellebard*. Med *i* träffas ordet under formerna *hillebart* Var. rer. 36, *hillebarder* P. Swart 26, *Hillebårar* P. Gothus E s. 2, *hillebården* Sumlen 60, med *e* förekommer det endast hos P. Brahe: *hellebordar* 41, *hellebårdar* 54. Den senare formen återgår på mndl. *hellebaerde*, den förra är dunkel. Jfr NOREEN Vårt spr. III s. 151 not 2 och där cit. litt.

Verbet *hetsa* har endast anträffats med *i*: *hijtzar* Syrach 42, *hidzade* P. Swart 78, *vphidza* dars. 71, *Hissa* Syn. lib.; jfr mnt. *hitsen*, *hissen*. Endast *i* hava även *graffstikel* Var. rer. 39, *Graffstickel* Syn. lib., *Circkel*, *Circkla* i Syn. lib., *Kirffwel* B. Olai 11 s. 2, *Kirwell* 47 s. 1, *Kirffuel watn* dars. 96 s. 1 av ä. ty. *kervele*, *kirbele*. Härigenom får *i*-ljudet sin naturliga förklaring, och det är knappast behöfligt att med NOREEN Vårt spr. III s. 202 fatta formen *kirffuel* som arkaiserande.

Formen *Kirsebär(s)* B. Olai 52 s. 2, 77 s. 1 m. fl. återgår på mht. *kirse*, *Kärsebär* dars. 105 s. 2, *Kersebär* dars. 77 s. 2 m. fl. på mnt. *kerse*. — *pinsel* B. Olai 27 s. 1 är nht. *pinsel*, *Pensel* Syn. lib. mht. *pensel*.

spitz ~ *spetz*. Båda formerna äro vanliga. Var. rer.: *spetz* 35 ~ *spitzen* 42, *spitzot* 9, *spitzhöffdat* 9; Syrach: *spetz* 44, *spetzadhe* 68 ~ *spitzer* 14; P. Swart: *spetz* 22 m. fl. (3 ggr); B. Olai: *spitzigh* 44 s. 1; Syn. lib.: *spissight* N 7 s. 1; P. Brahe: *spidzsar* 41 ~ *spedzar* 54; P. Gothus: *Spessar* E s. 2. Enligt NOREEN Vårt spr. III s. 207 not 6 återgår *spetz* på mnt. *spētze*, *spitz* på mnt. *spitz*. Annorlunda Kock Ljudh. I s. 40.

Av samma art är växlingen *Spisglas* B. Olai 130 s. 1 ~ *Spesglas* dars. 21 s. 2, *Spesseglass* dars. 120 s. 2, 122 s. 1; jfr mht. *spizglas*, *spiseglas*.

Endast *e(ä)* hava *fenekål* Var. rer. 57 m. fl., *fenster* Var. rer. 24, 25 m. fl., *Fänster* Syn. lib., *fänstren* P. Swart 31 m. fl., *härss* Var. rer. 42.

i : ä.

Liksom hos O. Petri motsvaras ibland fsv. *i* av *ä* mellan *w* och supradentalt *n*: *Wänster* Syn. lib., *wänlig(en)* P. Brahe 15, 26.

Utan motsvarighet hos O. Petri är däremot övergången *i* > *ä* i av uppländskan påverkade urkunder i följande fall: framför gammal enkel konsonant: *trän* (< *trin*) P. Brahe 61, *Sägersiöö* dars. 65, *bättan* Sumlen 56, *läghat* dars. 67, *Longsäll* dars. 40 (4), *nädhan* dars. 44, *nädher* dars. 20, *säghelsteen* dars. 40, *vätta* dars. 66. Liknande exempel träffas i Petreius Sciogr.: *Gulds Städ-bodarna* II: 159, *wäderfaras* I: 9, *läfwer* (subst.) II: 93, *gnäter* II: 157; framför *rd*: *kyrkohärder* P. Brahe 6.

Av annan natur äro *Nädanet* B. Olai 141 s. 1, *säd(h)an* dars. 74 s. 2, 198 s. 1, *mägh* Sumlen 23, *dägh* dars. 55, vilka ej heller anträffats hos O. Petri.

i : y.

Liksom hos O. Petri förekommer labialisering av *i* till *y* endast sporadiskt utom i *dyrva*, *ympa*: *dyrffds* Wijgdaw. A 2 s. 2, *ymp* Var rer. 56, *ympa* Var. rer. 56, *Inympa*, *Ympning* Syn. lib. Andra exempel äro *Byrge* P. Swart 123, *Klyppa* 'radere' Syn. lib., *Klyppare* 'tonsor' dars. Däremot kvarstår i samma urkund *i* i det litterära *Klippa* 'promontorium'. Bure skriver *trydhie* Sumlen 59.

Imperat. *dryck* B. Olai 144 s. 1 har enligt Kock Ljudh. I s. 78 erhållit *y* från subst. *dryck*. I *Spryngia* Syn. lib. är *y* gammalt (Kock anf. st.) liksom i *eenskyldt* Kyrkeordn. 22 s. 2; *ylla* P. Swart 134 är väl beteckning för *ijlla*.

Lånord. Endast *i* hava *beril* Var. rer. 51, *kristal* dars. 50, *siressa* dars. 53. I följande ord råder däremot växling.

cypress ~ *cipress*. Ordet har dels *y*: *cypress* Var. rer. 57, *cypressebloma* 57, *cypressört* dars. 57, *Cypressträ* Syrach 78, dels *i*: *Cipressnöt* B. Olai 152 s. 1, dels slutligen *u*: *Cupres* B. Olai 152 s. 2, 153 s. 1, *Cupressnötter* dars. 153 s. 1; jfr mht. *zipres*, *zipresse*, fornfr. *ciprès*, *cypres*, ital. *cipresso*, senlat. *cypressus*, äldre *cupressus*.

isop ~ *hysop*. Exempel: *isop* Var. rer. 58, *Isop* B. Olai 22 s. 2, *Hysop* dars. 12 s. 1, dels *y*: *Hysop* B. Olai 39 s. 1, 39 s.

2 m. fl.; jfr mht. *isope*, nht. *ysop*, *isop*, fornfr. *hysope*, *hyssope*, lat. *hyssōpus*, *hyssopum*. Skrivningen *Hijsop* avser möjligen uttal med *y*.

Libbesticka skrives av B. Olai dels *Libbesticke* 111 s. 1, 161 s. 2 m. fl., dels *Lybbesticka* 77 s. 1, 77 s. 2 m. fl., *lybesticke* 118 s. 2; jfr mnt. *lubbstock*, mlat. *Ligusticum*.

Mirram hos O. Petri motsvaras av såväl *mirram* Var. rer. 31, *Mirrham* B. Olai 16 s. 1 m. fl., *Mirrhe* dars. 136 s. 2, som *Myrrham* B. Olai 29 s. 1, 30 s. 1, 35 s. 1 m. fl.; jfr mnt., mht. *mirre*, nht. *myrrhe*, lat. *myrrha*.

Av samma art är växlingen *mirtelträ* Var. rer. 57, *Mirtillen olie* B. Olai 84 s. 2, *mirtelen olie* dars. 83 s. 2, 86 s. 2, *Mirthen olio* dars. 147 s. 2, *Mirtis* dars. 71 s. 2 ~ *Myrtillen frö* B. Olai 147 s. 2, *Myrtil* dars. 59 s. 2 m. fl., *Myrthin* dars. 119 s. 2; jfr mht. *mirtel*, fornfr. *mirtillo*, *myrtillo*, *myrtil*, lat. *myrtus*.

Sirap heter hos B. Olai *Syrop* 11 s. 2, 43 s. 1 m. fl.; jfr mht. *sirop*, *syrop*, mnt. *sirop*, *sirup*, mlat. *sirōpus*, *sirūpus*.

Fsv. ī.

Den hos O. Petri konstaterade olikheten mellan mask. *min*, *tin*, *sin* och fem. sing. och neutr. plur. *mijn*, *tijn*, *sijn* återfinnes i Wijgdaw., Syrach, Kyrkeordn., B. Olai och Sumlön. L. Andreæ följer i detta hänseende som i flera andra O. Petris tidigare tryckta skrifter. P. Swart skriver i regel *i* även i fem. och i neutr. plur. Någon gång inträder dock *ij* i dessa former, t. ex. *sijn flijtt* 20, *sijn macht* 9, *sijn kläder* 12, *sijn mynte* 47; *ij* träffas dock även någon gång i mask., t. ex. *sijn hals* 121, *sijn påwa* 113. P. Brahe använder endast *i*, P. Gothus däremot ofta *ij* men gör därvid ej skillnad på mask. och fem., t. ex. *sijn Ängel* L. s. 2, *tijn Kiortel* L. s. 1. Sammanblandningen är möjligen tecken till att de olika formerna ej längre höllos i sär i riksspråket vid århundradets slut.

i ~ *e*.

Liksom hos O. Petri har i följande ord *i* blivit *e*: *beläte*, *lekamen*, *emellan*, *emoot*, *anlete*, *helwete*, *läreffft* samt i avledningsändelsen *-ena*. Härifrån träffas inga undantag. Däremot kvar-

står liksom i regel hos O. Petri *i* i orden *bistå*, *bistånd*, *bistondigh*, *bittidha*, *ibland*, *igen*, *igenom*, *likwel*. Härifrån träffas följande undantag: P. Swart: *bestond* 58, 96, *egenom* 22, 30 (2), 43, 75 m. fl.; B. Olai: *egenom* 52 s. 1; P. Brahe: *ebland(t)* 5, 13, 14, 23 m. fl., *Eblandt* 2. I denna urkund föreligger deasutom övergång $\bar{i} > e$ i de i satsen ofta relativt obetonade *bleffua* 24, *Bleffine* 40. *E*-formerna äro troligen att anse som vardagsformer, som ej vunnit burskap i litteraturspråket.

Liksom hos O. Petri heter ordet *pilgrim* i regel *pelegrim*, t. ex. *Pelegrimmer* P. Gothus R 2 s. 1, *Pelegrims standh* dars. E e s. 2. Undantag utgör endast *pilegrimsfärder* P. Swart 90. Den tyska formen *papir* föreligger hos B. Olai 130 s. 1, 132 s. 1, *papeer* däremot i Sumlen 53 m. fl. — *Triakelse* B. Olai 15 s. 2, 62 s. 2, 63 s. 2 m. fl. återgår på mnt. *triakel*. *Treakelse* B. Olai 45 s. 1, 75 s. 2 m. fl. motsvarar däremot eng. *treacle*.

$i \sim y$

Labialisering av $\bar{i} > \bar{y}$ uppträder alltid mera sporadiskt. Mest utpräglad möter den hos P. Swart: *y* inträder här dels mellan *w* och en labial eller labialiserad konsonant, dels omedelbart före *w*: *swyn* 100, *swynehuffwudt* 146, *swynestijor* 141, *förtwyffladt* 87, *twyffuell* 51, *styfft* 136, *styffjheet* 78, *Tyffweden* 130, 133, 134 (2); möjligen hör hit även *förby* 133 med labialisering efter *b*.

I Sumlen träffas *y* omedelbart efter *v* (*w*): *hvy* 68, *svynen* 69. — Labialisering mellan *l* och *r* föreligger möjligen i *flyra* P. Gothus E s. 2 och efter *l* i *klyiar* dars. C 3 s. 2. — Liksom hos O. Petri har adjektivet *styv* i regel formen *stijff*. Så i Var. rer. 59, Syrach 46, P. Swart 119, B. Olai 124 s. 1 m. fl., Syn. lib. (*Halsestijff*), P. Gothus G 3 s. 1 (2). *Styff* har anträffats endast hos P. Swart.

Lånordet *safir* har dels formen *Saphir* Syn. lib., B. Olai 4 s. 1, 19 s. 2 m. fl., *Saphirer* P. Gothus F 4 s. 1, dels formen *saphyr* Var. rer. 51, B. Olai 147 s. 1; jfr mnt. *saffir*, *saphir*, lat. *saphirus*, i ä. eng. även *saphyr*.

I *Tygris* Syrach 37, *Syles* 'silas' B. Olai 43 s. 1 är väl *y* tecken för *ij*. Så kanske ock i *klyia*, *flyra* hos P. Gothus, *Dyrick* P. Swart 53, *tydende* dars. 21.

Fsv. *ȳ*.*y* : *i*.

Spår av en övergång *y* > *i* förekomma endast hos P. Brahe: *bärgsklipto* 42, *besinderlig(e)* 19, 56, *sinderligen* 7, *sinderligitt* 21, *phisiognomus* 2, *Ridboholm* 20. Osäkra äro *beginte* 38, *beginnelsse* 44, vilka även kunna återgå på ty. *beginnen*, *beginsel*¹. De övriga formerna äro sörmländska. Övergång *y* > *i* förekommer i Södermanland i väster, norr och öster och även för övrigt sporadiskt i landskapet. ERICSSON SF s. 101. Möjligen föreligger samma övergång i *Hilsen* 'hylsan' B. Olai Inl. A 5 s. 1².

Subst. *dryck* har liksom hos O. Petri i regel *y*. Genom inverkan från *dricka* förekommer dock även *drick*³ hos P. Swart: *drick* 7, *dricker* 74, 79, *drijcks* 26, och B. Olai: *drick* 107 s. 1, *dricker* 192 s. 1, *dricken* 192 s. 2. På samma sätt får subst. *st yng* någon gång formen *sting*, t. ex. B. Olai 2 s. 1, 17 s. 2, genom inverkan från *stinga*. Formen *kirkior* träffas endast Wijgdaw. C 4 s. 2. — *Paralasis* B. Olai 14 s. 2 m. fl. återgår på ä. ty. *Paralis*, under det att *Paralysis* därs. 15 s. 2 hänvisar på lat. *paralysis*.

y : *ö*.

1. Liksom hos O. Petri har *y* blivit *ö* framför kuminalt *l*: a) framför enkel konsonant i *mammoföl* Var. rer. 10, *Gööl* Syn. lib. — b) framför *l̥* (< *l̥*, *lg̥*): *dölie* P. Swart 6, *fölia* Syrach 57, *hölia* Sumlen 45, *mölia* Var. rer. 27, *skölias* Var. rer. 30, *sköliowijn* Var. rer. 30, *sölia* därs. 20. — c) framför *l* + konsonant: *köld* B. Olai 70 s. 1 m. fl., *stöld* Var. rer. 48, *mölnare* (jfr sid. 42) Var. rer. 14, *sölffuor* Var. rer. 20.

Utan motsvarighet hos O. Petri äro formerna *sölff*, *sölffuer*, som jämförelsevis ofta träffas hos P. Swart 69, 80, 109 m. fl., B. Olai 146 s. 2, 186 s. 1 (5) m. fl., P. Brahe 12, 21 och P. Gothus O 8 s. 1. Om ordet, såsom Kock Ljudh. I s. 459, Wig-

¹ Kock Ljudh. I s. 79, NORRÉN Aschw. gr. § 108 anm. 3.

² Det hos O. Petri vanliga *kindermessa*, som sid. 41 antogs hava uppkommit genom en utveckling *y* > *i*, är väl snarare en kompromissform. Kock Ljudh. I s. 64. Ordet har för övrigt ej antecknats med *i*.

³ Kock anf. st. s. 450.

FORSS SHF s. 67 antaga, haft kakuminalt *l*, hör det hit. Var åter *l* dentalt, såsom NOREEN Vårt spr. III s. 229 not 6 håller före, förklaras övergången därav, att det dentala *l*-ljudet icke var palatalt, emedan ordet var lånat. Parallellformen *sylff* P. Brahe 42, 44 kan hava uppkommit genom förnyad inverkan från mnt. *sulver*, ags. *sylfor* eller bero på jämförelsevis sen utveckling *i* > *y* framför *lv*; jfr NOREEN Aschw. gr. § 108 anm. 3, Vårt spr. III s. 229, KOCK Ljudh. I s. 79.

Utan motsvarighet hos O. Petri är även den dialektala formen *kyld(en)* hos B. Olai 36 s. 2, 37 s. 1, 45 s. 2 m. fl. (o. 29 ggr ant.); jfr Närke *kyld*, *styld*. Då orden i Närke hava *y*, beror det väl på att deras ursprungligen dentala *l* först sent utbyttes mot kakuminalt *l*. Om detta utbyte se PIPPING SNF VI, 5 s. 26 f. I Bib. 1541 träffas någon gång *styld*. *Boghehylster* Syn. lib. är lånat; jfr KOCK Arkiv IX s. 83, FALK o. TORP Et. wb.

2. Liksom hos O. Petri har *y* blivit *ö* framför supradentalt *n*: a) framför enkel konsonant: *dröna* Sumlen 62, *iordh dönn* Var rer. 4, *toordön* dars. 3, *Lönn* Syrach 36, *man-könet* Kyrkeordn. 55 s. 1, *osköniga* P. Swart 115, *spöne* Var. rer. 5. 6 (2), *spönam* dars. 6, *spönanar* dars. 18, *sön* (av *sönia*) Syrach 7. — b) framför *nj*: *skönia* dars. 32, 69. — c) framför *nd*: *sönd* (av *sönia*) Kyrkeordn. 58 s. 2.

3. Liksom hos O. Petri har *y* blivit *ö* framför *r*: a) framför enkel konsonant: *Böör* Syn. lib., *dör* Syrach 22, *smör* 'smörj' B. Olai 27 s. 2 (3). — b) framför *rj*: *askomörion* B. Olai 188 s. 2, *smöria* P. Swart 91, *smöriobössa* Var. rer. 32, *spöria* P. Brahe 18, 60, *störia* Var. rer. 55, *söria* Syn. lib. R 6 s. 1, *ijssörjan* Sumlen 72, *Örians* P. Swart 30. Hit hör möjligen ock *Börie* P. Brahe 20, *Börier* dars. 20, *Börjerson* Sumlen 34 av äldre *Byrge(r)*.

c) Liksom hos O. Petri kvarstår *y* i stor utsträckning framför *rd*, då det föregås av *b*, *w*. L. Andreæ: *witnesbyrd* A 3 s. 2; Var. rer.: *effterbyrd* 8, *vpbyrdzboock* 32, *witnesbyrd* 3; Wijgdaw.: *wyrdar* B s. 1, *wyrdning* B 2 s. 2, E 6 s. 1; Syrach: *byrda* 32, 51, *byrdo* 19, *witnesbyrd* 71, *owyrdigt* 46, *sielfffswyrding* 10 (ö endast *vpbörd* 66); P. Swart: *byrde* 64, *byrdig* 95, *inbyrdes* 9, 140, *inbijrdes* 119, *vpbyrd* 112, *wyrdesamheet* 79, *wyrdning* 108

m. fl.; Kyrkeordn.: *barnsbyrd* 54 s. 2, *inbyrdes* 43 s. 2, 51 s. 2, *witnesbyrd* 53 s. 1 m. fl., *wyrdning* 14 s. 2 m. fl., *wanwyrdt* 77 s. 1; P. Brahe: *welbyrdige* 23, *wyrdning* 5; P. Gothus: *inbyrdes* C 8 s. 2 m. fl. (4), *witnesbyrd* C 5 s. 2 m. fl. (5), *wyrdan* A a 7 s. 2, *wyrdadhe* N s. 1, N s. 2, *wyrdig* P 7 s. 1, *Ährawyrdige* C c s. 2. Från Bure anför LINDROTH (Bureus s. 232): *byrda*, *efterbyrd*, *förebyrd*, *wanwyrdadhe*, *vyrdning*. Liksom hos O. Petri träffas i dessa urkunder utom Var. rer. även växelformer med *ö* av ovannämnda ord. Hos B. Olai och i Syn. lib. ha dock inga exempel med *y* antecknats av nämnda ord. De enda exemplen hos B. Olai äro dock *barnsbörden* 168 s. 1 (2), *barns börden* 167 s. 2, varför frånvaron av exempel med *y* kan vara tillfällig.

Ord, i vilka vokalen *ej* föregås av *b*, *w*, ha liksom hos O. Petri alltid *ö*: *mördat* P. Gothus E 8 s. 2, *mördare* P. Brahe 33, *mörderij* dars. 50, *nörre* P. Swart 107, *skördemånat* Var. rer. 4, *Skördeman* Syn. lib., *affskörd* Syn. lib. B 3 s. 2, *Affskööl* (< *-skördh*) Syn. lib. Enda undantaget är *efterskyrd*, som av LINDROTH anf. st. antecknats från Bure.

d) framför *rt* har *y* blivit *ö* som hos O. Petri: *körtel* Var. rer. 5, *vörten*¹ Sumlen 22, *ört* Var. rer. 56, *örter* dars. 25, *örtegård* dars. 40, *holört* dars. 58, *iernört* dars. 58, *malört* dars. 57. Utom i Var. rer. förekommer ordet enkelt eller sammansatt med *ö* i Syrach, hos B. Olai, P. Brahe och i Syn. lib. Med *y* träffas endast följande former: *yrter* B. Olai 57 s. 2, 60 s. 1, *yrtegårdzmestere* Var. rer. 13. Om dessa se sid. 44. *Störta* har alltid *ö*.

e) framför *rk* behandlas *y* som hos O. Petri med å ena sidan *börketrast* Var. rer. 55, *mörk*, *törka*, å andra sidan *dyrka*, *styrka*. *Kyrkia* har *y* utom *Domkiörckio* P. Swart 123, *kiörkon* Sumlen 30, *körkeheren* dars. 41, *kiörkoherden* dars. 81.

f) framför *rn* har *y* blivit *ö* som hos O. Petri: *hörn* Var. rer. 24, *eenhörne* dars. 52, *törne* dars. 57 (2), *törneskogh* dars. 57 o. s. v.

g) framför *rr*, *rs* står *ö* liksom hos O. Petri: *förä* än, *Börstela* Sumlen 20, *första* P. Swart 5, *körsebäraträ* Var. rer. 56, *körs(s)edranck* P. Swart 26, 28, *Spörsmål* Syn. lib., *törst*, *törsta*

¹ Jfr om detta ord NOREEN Vårt spr. III s. 223.

(se sid. 208). I *kyrsedrancks* P. Swart 28 är övergången $i > y$ relativt sen. NOREEN Vårt spr. III s. 224, 225.

h) framför *rg*, *rm* står *ö* i *Börie* (se ovan), *Börge* P. Brahe 62, *sörgeligt* (se sid. 208), *sörgse* Syrach 33, *sörgde* dars. 78. *Byrge* P. Swart 123 är väl arkaistiskt. NOREEN Vårt spr. III s. 224; *förmde* P. Swart 91. Liksom hos O. Petri kvarstår däremot *y* i *dyrffdz* Wijgdaw. A. 2 s. 2 samt i *Yrffwa* P. Swart 48, i vilka ord övergången $i > y$ torde vara jämförelsevis sen. Om *Yrffwa* se sid. 34 f.

4. Liksom hos O. Petri har *y* blir *ö* framför spiranterna *dh*, *gh*, *ff*, utom framför enkel konsonant, då följande stavelse innehåller fsv. *i*: a) framför enkel konsonant: *stödher* Sumlen 27, *stödhestaf* dars. 39, *söder* P. Swart 21, *Vnderstödh* Syn. lib., *klöffsadel* Var. rer. 44. — b) framför *dh*, *gh*, *n + l*, *r*: *bödhlar* 'siktat' (nor. dial. *bydla* av holl. *buide-len*) Var. rer. 42, *Södre* P. Swart 65, *böglor* Var. rer. 36, *Böghlen* P. Gothus Bb 6 s. 2, *skiöfla* P. Brahe 50; *höffuel* Var. rer. 39, *Höfla* Syn. lib. kunna ha lånats med *ö*-ljud. Kock Arkiv IX s. 83. — c) mellan *r* och *gh*: *fröjd* P. Brahe 19 o. s. v., *höl-brögde* Sumlen 30. — d) framför *ghn* står *ö* i *lögn* Syrach 11 (2) m. fl.; alternativt träffas dock även *y*, nämligen *Lygnare* P. Gothus I s. 1, *Lygnere* dars. Gg 3 s. 1. — e) framför *dhj*: *rödhja* Sumlen 43, *rödjare* dars. 43, *stödhia* Syrach 56. Den uppländska formen *rydier* träffas endast Kyrkeordn. 8 s. 2. — f) framför enkel konsonant + fsv. *i* kvarstår *y*: *tordyffuel*¹ Var. rer. 52, 53, *tygil* Var. rer. 36, *tyelen* P. Swart 90, *Tyielen* P. Gothus Aa s. 1.

5. Övergång $y > ö$ framför *ss*: *löss* Petreius Sciogr. II: 157, *mös* Sumlen 60, *Möss* dars. 72. Bure använder även formen *lös(s)* (LINDROTH Bureus s. 230). Däremot kvarstår liksom hos O. Petri *y* i *kysser* Syrach 44, *pryssing* P. Swart 71, *rysserna* P. Brahe 61, *Rysby* dars. 33, *syszlor* Syrach 57, *Sysleman* Syn. lib., som kanske uttalades med långt *y*.

6. Framför *st* kvarstår i regel *y* utom efter *r* liksom hos O. Petri: *lyst* P. Swart 84, 87, *nystan* Var. rer. 34, *nystestool* dars. 34, *syster* dars. 10, *thystare* P. Brahe 48, *ystes*

¹ HESSELMAN Korta vok. s. 108.

B. Olai 42 s. 2. Undantag träffas nästan endast i närkesurkunder och hos P. Swart: *löster* Syrach 8, Kyrkeordn. 11 s. 1, 69 s. 1, 83 s. 2; formerna *löst* 15, *löstug* 121 hos P. Swart kunna jämföras med *böske* i västra Västmanland. Dessutom förekommer en gång *Lösta* 'placere, arridere' i Syn. lib. Osäkert är *Knöstra* Syn. lib.; jfr dels Kock Ljudh. I s. 467, dels HESSELMAN Korta vok. sid. 194. Formerna *beröstade* P. Swart 67, *beröstadt* dars. 4, *rösta sigh* dars. 126, *utrösta* dars. 74, *röstning* dars. 152, *krigxröstning(en)* dars. 54, 83 kunna sammanställas med *löst*, *löstug* i samma urkund. De kunna emellertid även hava lånats med ö-ljud; jfr ä. da. *røste*, *røstning*.

Ordet *bröst* har vokalen ö i Var. rer. 6, P. Swart 56 (*bröstgengest*) B. Olai (2), Syn. lib., P. Gothus och Sumlen. I närkesurkunderna och Var. rer. är dock *bryst* förhärskande: Var. rer.: *brystdwk* 18, *brystpeltz* 18, *ångbrystat* 15; Syrach: *brystet* 71. Hos B. Olai är *y*-formen ytterst vanlig, t. ex. 34 s. 1, 53 s. 2. Hos P. Gothus träffas en gång *Bryst* D d 7 s. 2 men i citat från bibeln. Det förefaller sålunda, som om formen *bryst* levde kvar i 1500-talets närkiska. Även Petreius skriver dock *brystgengies* Sciogr. I: 93.

7. Framför *sk* behandlas *y* som hos O. Petri: *y* kvarstår sålunda i *kysk*, *syskon*. Oklart är *fnyske* Var. rer. 25, *fnysket(h)* Sumlen 46 (2) ~ *fnöske* B. Olai 174 s. 2. I sv. dialekter förekomma båda formerna. Jfr dels Kock Ljudh. I s. 467, dels HESSELMAN Korta vok. s. 193 f.

Efter *r* står ö i *tröska* Var. rer. 41, *Tröska* Syn. lib., *Tröskare* dars., *otröskat* B. Olai 5 s. 1, *tröskil* Var. rer. 23, *offuertröskil* 23. I Bib. 1541 träffas dock båda orden alternativt med *y*, t. ex. *söndertryska* Dom. 21 s. 2, *tryskell* Hes. 94 s. 2. Om *tröska* se sid. 50. Även *tröskel* var i sammansättningar som *döra-tröskel* relativt obetonat. Jfr för övrigt sid 50.

8, 9. Liksom hos O. Petri kvarstår *y* framför *nn*, *nd*, *nt*, *ng*, *nk* men övergår till ö framför *ns*. Exempelen äro i stort sett desamma som hos O. Petri, vartill dock kommer med *ns* ordet *fönster* B. Olai 101 s. 2, Sumlen 66, *fönstret* Sumlen 33 (3), 39, 63. Ordets vanliga form under 1500-talet är dock *fenster*. Undantag utgör genomgående ordet *sönder*, som

aldrig har *y*, samt de av *sönder* påverkade *söndra* P. Swart 18, 49, Syn. lib., *affsöndra* Syn. lib. B 4 s. 1. Formen *syndra* lever dock kvar ännu hos P. Gothus Hh 2 s. 2. För övrigt träffas undantag endast hos P. Brahe: *Måns Brönt(h)eson(s)* 7, 52, *wdj sönderhett* 51, vilka böra sättas i samband med former som *sönn* 'synd', *sömligast* i södra Södermanland¹. Måns Brynteson var för övrigt västgöte. Det är därför tänkbart, att skrivningen *Brönteson* återger namnets dialektala uttal.

10. Framför dentalt *l* behandlas *y* som hos O. Petri. Exempelen äro desamma som hos honom, vartill komma *Hylder* B. Olai 128 s. 2, *hylleträ* Var. rer. 56, *syllat* Var. rer. 27, *tryllar* Wijgdaw. C 2 s. 2, *trylta* dars. A 4 s. 1. Ordet *bröllop* har däremot nästan uteslutande *ö*. Exempel träffas hos P. Swart (4), P. Brahe (3), Syn. lib., P. Gothus och Sumlen. De enda undantagen äro *bryllop* Kyrkeordn. 94 s. 1, *bryllops daghen* dars. 53 s. 1. Liknande former förekomma i Bib. 1541. Är det tillfälligt, att *bryllop* antecknats endast i närkesurkunder?

11—13. Framför *k*, *p*, *t*, *ft*, *b*, *d*, *g* står uteslutande *y* även i ord, som *nyttia*, *gytian* (Sumlen 22). De enda undantagen äro *löffter* (v.) Var. rer. 40, *öppa* Kyrkeordn. 57 s. 1, vilka bedömas som motsvarande former hos O. Petri. Ännu P. Gothus använder *yppen* Aa 6 s. 1, Gg s. 2 (cit.), *ypnat* Bb 8 s. 2.

14. Framför *m* står *y* i samma ord som hos O. Petri och dessutom i *affstympade* P. Swart 54, *krympa* B. Olai 17 s. 2, *symptan* P. Swart 17, *Ympa* Syn. lib. och lånordet *hymno* Kyrkeordn. 88 s. 2. Särskilt må nämnas, att *ymse*, *ymsom*, *ymsa*, *ymsan* alltid ha *y*. Exempel träffas hos P. Swart, P. Brahe, i Kyrkeordn. och hos B. Olai. Däremot har *sömn* aldrig *y*. Med *ö* träffas för övrigt endast *bröms* Var. rer. 53, *Bröms* (propr.) P. Swart 8, P. Brahe 20, 21, *Brömssebroo* P. Brahe 24 (2), *Gröm* (propr.) P. Swart 95 (2) samt *grömme* P. Brahe 50. Den senare formen är tydligen avsedd att verka talspråksmässig. Den förekommer nämligen i direkt anföring i en sats, som uttalas av en smålandsbonde.

¹ ERICSSON SF s. 101.

15. Lånord.

berycta har endast antecknats med *y*, t. ex. Kyrkeordn. 70 s. 1 (*berychtar*). Så ock *byxor* Sumlen 27, *byxorna* dars. 71.

byssa ~ *bössa*. Ordet har nästan uteslutande *ö*. Exempel med *ö* förekomma Var. rer. 25, 35 m. fl. (5), P. Swart 21, 45 m. fl. (6), Syn. lib. (4), Sumlen 20. Bland exemplen ha medräknats även former som *Krydebössa* Syn. lib., *smöriobössa* Var. rer. 32. Endast i följande urkunder träffas *byssa*: P. Brahe: *byssor* 39, 41, *byssa* 49, *byssen* 49; B. Olai: *Bysse pulwer* 139 s. 1. Även Bure använder denna form (LINDROTH Bureus s. 230). Om fördelningen av dessa former i de moderna sveadialekterna se HESSELMAN Korta vok. s. 188 f. *köridtz* P. Swart 106, 143 torde ha lånats med *ö*-ljud.

lyffte ~ *löf(f)te*. Den senare formen är den vanliga. Den förekommer hos L. Andreæ A 4 s. 2 m. fl. (6), i Syrach 44, 45, Kyrkeordn. 41 s. 2 m. fl. (4), P. Brahe Krön. 17, Syn. lib., P. Gothus Vnd. B 5 s. 1 m. fl. Med *y* träffas ordet endast hos P. Brahe: *lyffthe* 17, i Syn. lib.: *lyffte(t)* N 3 s. 2, och hos P. Gothus A 7 s. 2 m. fl.

lycka ~ *löcka*. Den förra formen är vanlig. Den senare har antecknats endast i Var. rer.: *löckosam* 59, och Kyrkeordn.: *löcka* 53 s. 2, *löcko* 82 s. 2, således endast i närkesurkunder och Var. rer.

Ordet *mössa* är ej belagt hos O. Petri. Det heter i Sumlen *mössor* 31, *myssorne* 27, hos B. Olai *mysse* 3 s. 2 (2).

nycter ~ *nöcter*. Var. rer.: *nöchter* 59; B. Olai: *allenöchterste* 104 s. 1; Syn. lib.: *Nöchter*, *Nöchterheet*. I Kyrkeordn. råder växling: *nöchter* 66 s. 1 ~ *nychter(t)* 71 s. 2, 83 s. 2, *nychtre* 70 s. 1.

skytt ~ *skött*. Båda formerna äro vanliga. Den förra användes av P. Brahe 15 (2), 61 m. fl. (7), i Syn. lib. och Sumlen 36 (*skyttholen*), 70. *Skytten* B. Olai 183 s. 1, *skytten* dars. 179 s. 2 äro namn på stjärubilden. Endast *skött* har P. Swart 27, 50 m. fl. och Kyrkeordn.; omväxlande med *skytt* användes det även av P. Brahe: *skiött* 8, 10, 11, *feltskiött* 14, *fältskiött* 62.

skyttare ~ *sköttare*. Den senare formen träffas endast hos P. Swart: *sköttare* 82, *bösseskiöttare* 26, den förra hos P. Brahe: *skyttare* 49, *ha(c)keskyttar(na)* 36, 38, 49, *hackeskyttare* 44, *hackeskytter* 41, och i Syn. lib.

För övrigt förekomma endast följande mera enstaka avvikelser från det nuvarande språkbruket: *höffuel* Var. rer. 39 (2), *knöffel* dars. 49, *widlöfftigdt* P. Brahe 53, *widlöfftigiare* dars. 5; jfr *vilöfti* i modern sörmländska; *fransöske* P. Brahe 26, *Fransöske* P. Swart 51 m. fl. ha aldrig *y*.

y ~ *u*.

O. Petri använder någon gång tyska former med *u* för de vanliga med *y* i vissa ord. Dessa försvinna så småningom under århundradets lopp och förekomma endast helt sporadiskt. Vanligast är formen *flucht*, som dock endast antecknats hos P. Swart: *fluchten* etc. 20, 27, 29 m. fl. (7), *tilflucht* 76, 111, och P. Brahe 16. För övrigt träffas endast *druckenskap* Kyrkeordn. 72 s. 1, B. Olai 12 s. 2, *i sunderheet* P. Gothus A 5 s. 2, X s. 2, *wtskulder* P. Brahe 5, 22, *fullest* L. Andreæ A 4 s. 2, *forskullan* dars. A 5 s. 2.

Fsv. $\bar{y}$.

Fsv. $\bar{y}$ kvarstår. Möjligen föreligger dock hos P. Brahe en övergång $\bar{y} > \bar{i}$ i *fördj* 8, *förthj* 44, *Thi* 18, 35 analog med övergången $\check{y} > \check{i}$ i samma urkund. Men dessa former återgå snarare på äldre $\bar{p}\bar{i}$. Jfr NOREEN Grundriss 4 s. 182. — *Dionisium* P. Brahe 65 återfinnes hos O. Petri.

En växling $\bar{y} > \bar{o}$ föreligger hos B. Olai i orden *kyler* 56 s. 1 m. fl. och *köla* 8 s. 1, *förköld* 14 s. 1, 182 s. 2, *förkölda* 154 s. 2 m. fl., och hos Bure i *mörrena* (isl. *maurr*) Sumlen 69 och *myrorna*¹.

Samnordiskt $\bar{e}$.

1. Vid (fsv.) hiatus kvarstår samnordiskt *e*: *fre-dagen* P. Swart 100, *Lekutt* Syn. lib. V 3 s. 1, *see*.

2. Den hos O. Petri konstaterade övergången $\bar{e}a > \bar{i}a$ föreligger med säkerhet endast i ordet *forsijor* P. Swart 91. *Långefriedagh* Syn. lib. är osäkert. HESSELMAN ser med tvekan häri »ett af de äldsta exemplen på den diftongering af långt $\bar{e}$ -ljud, som är så karakteristisk för uppländskan» (Uppland II s. 511).

¹ LINDROTH Bureus s. 161 not 3.

Sannolikt bör dock formen ej skiljas från fsv. *friadagher*. LINDROTH¹ antar därför, att den ljudlagsenligt utvecklats ur *freadagher* genom övergång *ēa* > *īa*, liksom SWENNING² redan tidigare på så sätt förklarat fsv. *friadagher*. Övergången *ēa* > *īa* är dock med säkerhet styrkt endast för sydsvenska mål samt genom O. Petri och P. Swart för 1500-talets närkiska och det därmed besläktade målet i västra Västmanland (jfr dock SWENNING anf. st.). Kanske är det därför tills vidare tryggast att förklara *Långefriedagh* genom inverkan från (originalets?) mnt. *vrīdach*. På så sätt förklarar KOCK fsv. *friadagher*. Ljudh. I s. 94.

3. Liksom hos O. Petri motsvaras samnordiskt *ē* av *ä* alltid i slutljud och i regel även framför konsonant: *füä* Syn. lib., *Fäheerde* dars., *Fähund* dars., *fänat* Syrach 63, *Knä* Syn. lib., *Knäsländ* dars., *Trä* dars., *trägården* P. Swart 30, *Fläta* Syn. lib., *Flätadh* dars., *flätat* Kyrkeordn. 71 s. 2, *Lärefft* Syn. lib., *Osläät* dars., *lätt* P. Swart 28 m. fl.

Ordet *serdeles* skrives liksom hos O. Petri av ortografiska skäl i regel med *e*, t. ex. Wijgdaw. B s. 1 m. fl., P. Swart 106 o. s. v. Enda undantaget är *särdels* Sumlen 22.

Skrivningarna *här*, *her* växla ända till slutet av århundradet, då *här* segrar. L. Andreæ använder *här* A 6 s. 1, Wijgdaw. däremot uteslutande *her* A s. 2 m. fl. Växling råder hos P. Swart, P. Brahe (oftast *her*), i Kyrkeordn. och hos B. Olai, vilken senare dock i regel har *ä* (*her* 127 s. 1). Endast *här* träffas i Syrach, Syn. lib., hos P. Gothus och i Sumlen.

4. I sådana urkunder, som rönt inflytande från språket norr om Mälaren, kvarstår ofta samnordiskt *e* framför konsonant. Detta är fallet i följande urkunder. P. Swart: *greet(t)* 23, 82, 86, 95, 116, *greto* 95, *lett* 9, 11, 28, 38 m. fl., *lette* 24, *lete* 85, 129, *lettz* 134, *effterlett* 65, *vplette* 52, *lerefft* 71. Det senare torde dock kunna bedömas som *serdeles*; ordet skrives *lürfft* hos Petreius; P. Brahe: *lett* 18, 41, *lette* 40 (2); Syn. lib.: *Fleta* v., *Fletadh* (2), '*Flätadh vide Fleeta*'; Sumlen: *greet* 37, *let* 24, 35, 69. *Let* kan dock även vara en svagtousform.

¹ LINDROTH Bureus s. 151 not 1.

² Sv. landsm. B. 4 s. 127.

Fsv. e.

1. Fsv. *e* kvarstår. I stället för det vanliga *gen-* uppträder då och då det i sveadialekterna lite varstans kvarlevande *gin-*: *ginast* P. Swart 77, *framgi(j)nt* Syrach 8, P. Gothus E 2 s. 1, Q 7 s. 2, Sumlen 35, *igin* P. Brahe 21, 37, 41 m. fl.

Imperativen *sij* 'se' har antecknats från P. Gothus I 5 s. 1.

2. Liksom hos O. Petri har *speghel* dels *ē*, dels *ä*. Formen med *e* är den vanliga. Den har antecknats från Wijgdaw. C 2 s. 1, Var. rer. 31, Syrach 19, B. Olai 178 s. 1 (*Stålspegel*), P. Gothus F 2 s. 2 m. fl. *Späg(h)el* förekommer däremot endast i Syn. lib. och som propr. hos P. Swart 23. Övergången *gh > j* efter *e* förekommer både i Västmanland, Uppland och Hälsingland.

Fonemet *twē-* har alltid *e*, t. ex. *twebakat* Var. rer. 28, *twe-dregt* dars. 35. Hos P. Gothus ha orden *Grekland*, *Grekisk* ibland *ä*-ljud, t. ex. *Grækeske* N 3 s. 1, *Grækeland* G 6 s. 2, *Græken* E 8 s. 1. I Petreius Sciogr. äro former som *Grækeland(h)* I: 14 (2), *Gräkiska* I: 16 ej ovanliga. — *träffua* B. Olai 149 s. 1 återgår på äldre *trëva*; om *förweghrat* Kyrkeordn. 58 s. 2 se sid. 63.

De synnerligen ofta förekommande orden *ägha*, *äghor*, *äghodelar* skrivas liksom hos O. Petri i regel med *ä*. Undantag utgöra endast hos P. Swart: *ege* 80, *egor* 7, 62, 113, i Kyrkeordn.: *mälzegande* 30 s. 2, i Syn. lib.: *eghor* H 8 s. 2.

Adjektivet *eghen* skrives i Sumlen *ägit* 24. Då även Petreius synnerligen ofta har former med *ä* av detta ord, t. ex. Sciogr. I: 29, 37, 38 m. fl., bör Bures *ägit* kanske anses som ett uppländskt dialektdrag. Om uppkomsten av detsamma se Kock Ljudh. I s. 199. — *räfform* Var. rer. 17 hör väl ej hit; jfr NOREEN Vårt spr. III s. 186. Annorlunda Kock Ljudh. I s. 201 och där cit. litt. samt HESSELMAN Korta vok. s. 58.

Utan motsvarighet hos O. Petri är övergången *ē > ä* framför dental konsonant samt *k* i urkunder, som påverkats av uppländskan. Denna övergång förekommer hos P. Brahe: *hüder* 'heder' 33, *lädas wid* 34, *rädis* 'red-des' 26, *lätandes* 'letandes' 4, *lättade . . . wtt.* 6, *ähn* 'en' 25, *änslige* 39, *föränthes* 25, *secrettärare* 59, *thornäring* 59, *skamfärade* 59, *Bläcking(z)* 12, 22, *wäck* 'vek' 25. — I Syn. lib. träffas endast ett hithörande exempel: *Vthluta*. I Sumlen träffas intet säkert exem-

pel. I *Stänkils* 49 kan *ä* vara gammalt. Det finns redan i fsv. Från annat håll anför dock LINDROTH¹ *skamfärat*, som hör hit. Detta ord har dock *ä* även hos B. Olai: *skamfärade* 66 s. 1. Till ytterligare belysning av förhållandena i uppländskan må här följande former från Petreius Sciogr. meddelas: *näse* 'nesa' II: 43, *räter* 'retar' II: 43, *handthärade* II: 50, *afsläkia* II: 18, *på knäken* II: 171. Det är ovisst, om samma övergång kan spåras även hos P. Swart. Exempler är *Räkarne* 28, vilket som ortnamn ej är fullt bevisande för Krönikans språk, samt *suäner* 38, *gul-smedzswäner* 38, vilka äro hämtade från ett ställe, som är skrivet med annan handstil än resten av krönikan. I det senare ordet kan övergången dessutom ha påskyndats av ställningen mellan *w* och supradentalt *n*. Om uttalet varit *swänn*, kan formen direkt återgå på samn. *swæinn*. KOCK Ljudh. I s. 157.

3. Det vid förkortning av *ē* framför dubbelkonsonant eller konsonantgrupp uppkomna ljudet tecknas liksom hos O. Petri i regel *e* utom i vissa ord, som redan i fsv. hava *i*: *enkom* Kyrkeordn. 15 s. 1, *Lexand(t)* P. Brahe 4 (3), *swett* Var rer. 8 o. s. v.

a. Mot bruket hos O. Petri träffas dock i urkunder, som påverkats av uppländskan, i dylik ställning ofta *ä*. Syn. lib.: *Bäsk*, *Bäskheet*, *Frästa*, *Frästare*, *Frästelse*, *Swätt*, *Swättehohl*, *Swättas*. Osäkert är, om även *ränsa*² hör hit. Formen förekommer även hos P. Swart 102. — Sumlen: *täkn* 46, *täknet* 76, förutsatt att *ä* verkligen betecknar kort vokal. Bure använder även *frästälsä*. BECKMAN Arkiv XI s. 178. Fördelningen av *ä*-formerna på uppländska språkkällor stämmer med Hofs uppgifter för 1700-talet, enligt vilka *bä(t)sk*, *frästa*, *skammfära* äro uppsvenska³, under det att *besk*, *skammferu* betecknas som västg., *fresta* som rspr.; jfr *beesk* P. Gothus Dd 4 s. 2.

b. Orden *icke*, *ingen*, *intet* ha alltid *i*. Liksom hos O. Petri heter obest. artikeln *itt* i flertalet urkunder, nämligen hos L. Andreæ, i Wijgdaw., Var. rer., Syrach, Kyrkeordn. och hos P. Gothus. Mot slutet av århundradet börjar det dock utträngas av *ett* åtminstone i profan litteratur. P. Swart skriver sålunda i regel

¹ Bureus s. 153 not 1.

² KOCK Ljudh. I s. 167.

³ Jfr BECKMAN Arkiv XI s. 219.

ett. Så ock P. Brahe (*itt* endast s. 15) och Bure i Sumlen (*itt* 77, *it* 45). Syn. lib. använder uteslutande *ett* C 7 s. 1 m. fl.

För övrigt förekommer en övergång $\bar{e} > \bar{i}$ nästan endast i ordet *Henrik*, som av P. Swart skrives *Hinrick* 65, av P. Brahe *Hindrich* 8, *Hindrick* 12, 23 och i Sumlen *Hinrich* 24. Samma övergång föreligger visserligen även i *hilsade* P. Brahe 51 och *storlich* dars. 3, men dessa båda ord kunna tillhöra Krönikans danismer. Formen *fliskbancken* P. Swart 4, 87 återföres av VENDELL och KOCK¹ på mnt. *vlēsbank*. Då emellertid krönikan för övrigt ej företer några exempel på övergången $\bar{e} > \bar{i}$ med undantag av de 5 gånger antecknade *itt*, *ith*², som äro vanliga i tidens bokspråk, är det tvivelaktigt, om formen verkligen bör uppfattas så. Ordet är lånat, i sista hand från mnt. Men från mnt. uppger SCHILLER-LÜBBEN utom *vlēsch* även en sidoform *vlīsch*, varför ordet kan ha lånats med *i*-ljud. — Hit hör väl ej *rimsor* Sumlen 65, som KOCK antar Ljudh. I s. 179. Jfr häremot HESSELMAN Korta vok. s. 172 med not 1. Även FALK o. TORP utgå från en form med *i*.

I likhet med hos O. Petri och mot bruket i det nuvarande språket kvarstår däremot genomgående $\bar{e}$ i orden *slekia* B. Olai 175 s. 2 m. fl., *sleckia* P. Gothus U 3 s. 2, *sleker* Sumlen 69, *wedherqwecker* B. Olai 97 s. 2, *wedherqweckning* P. Gothus T 2 s. 1 o. s. v. samt dessutom i *frest* Kyrkeordn 70 s. 1, *wefftat* P. Gothus A 2 s. 1.

c. Labialisering av *e* till $\bar{o}$ mellan *l* och *f* föreligger i *Löfånger* Sumlen 35 och i lånordet *Ditlöff* (propr.) P. Brahe 13, *Detlöff* dars. 13. Av annan natur är $\bar{o}$ -ljudet i *igönom* P. Brahe 8 (2), *jg(i)önom* 9, 17, 19, 21 m. fl., *i giönom* dars. 48, 49 m. fl. Formen är sörmändsk; jfr ERICSSON SF s. 91. Om uppkomsten se KOCK Arkiv IX s. 263, X s. 303, Beiträge XVIII s. 430. *stöflor* Sumlen 62 kan ha lånats med $\bar{o}$ -ljud från ä. da. NOREEN Vårt spr. III s. 236.

På inflytande från danskan bero *reisa* *vp* P. Brahe 23, *reissa* dars. 35, *reisde* dars. 57. Såvida ej *capitiner* P. Brahe 54 är skrivfel för *capiteiner*, kan det möjligen förklaras på samma sätt som *reisa*. Formen känner jag ej från litteraturen, men i skånska dialekter uttalas ordet med *i*-ljud.

¹ VENDELL. Språket i P. Swarts krön. s. 12, KOCK Ljudh. I s. 179.

² Formen *Lixand* i KLEMMINGS upplaga 172 (2) tillhör en annan hskr. EDÉN har *Lexand* 155 (2).

Fsv. æ.

A. Fsv. kort æ bibehålles i regel som ä-ljud. I alla ställningar, i vilka det förblivit kort, återges det dock i skrift ofta med *e* liksom hos O. Petri.

Utan motsvarighet hos O. Petri är förlängningen av *ä* i framljud i ordet *än* hos P. Brahe: *ähn* 7, 8 (2), 10, 14, 15, 51-53, 60 (3), *ähntå* 7, 51, *ähnnu* 7, 65, *för ähn* 8, *förähn* 7 (2), 8, 9, 14, 21, *ähndelige* 45 m. fl. Detta torde vara utmärkande för sörmlandsurkunder. Samma förlängning träffas nämligen hos H. Bielke Vgl. fornm.-tidskr. II, 4—5: *ähn* 84, *förähn* 86, *ähnu* 85. 96 (2) m. fl.

Liksom hos O. Petri motsvaras fsv. *iæ* i flertalet urkunder i regel av *ie*. Uteslutande *ie* ha Wijgdaw., Var. rer. och P. Swart. Jämförelsevis sällsynt är *iä* i Syrach: *fjättrar* 10 (2), *fjättor* 32, *tiäll* 36, *jämren* 6, hos B. Olai och P. Brahe: *fjättrar* 10, *thiäld* 24.

Väl skrives dels *wäl*, dels *wel*. Mot slutet av århundradet börjar dock den förra formen bli den vanligare.

Liksom hos O. Petri skrivas småorden *eller*, *epter*, *thet*, *them*, *then*, *thenne*, *thesse*, *henne*, *emellan*, *men* (konj.) alltid med *e*. Även *medh*, *ther* ha på några enstaka undantag när *e*: *thär* P. Swart 134 (2), 145, 150, *Sumlen* 21, *Thär Sumlen* 27, *Där dars.* 21 *mädh* P. Swart 144.

2. *i* för väntat *e* träffas dock i orden *millan*, *emillan*: P. Swart 66, 72, 75, Syn. lib.: *Sättia emillan*, *Emillansättia* Gg 7 s. 2, P. Brahe 9, 11 m. fl., och *Sumlen*: *millan* 22, 35, 45 m. fl., *emillan* 24, 32, 37 m. fl. Formerna leva ännu kvar i Uppland m. fl. ställen. — *fichteschola* P. Brahe 2 torde ha lånats med *i*-ljud: jfr mht. *vihte*, eng. *fight*¹. Även *knicht* torde snarast ha lånats med *i*-ljud. Så alternativt Kock Ljudh. I s. 127 samt NOREEN Vårt spr. III s. 206 not 6. Annorlunda HESSELMAN Korta vok. s. 188. Formen träffas hos P. Swart: *knichter* 149, *knichte hoop* 102, och i *Sumlen*: *knicht* 44, *knichter(na)* 46, 57 (2), *knichtetj[enst]* 56, *knichterne* 65. Ordet har ännu *i*-ljud i Uppland. Om *lipper* P. Brahe 3 se LINDROTH i Festskr. t. Söderwall s. 138 f. och om *hackspit* *Sumlen* 45 FALK o. TORP Et. wb. I *triggiahanda* kvarstår ännu

¹ Kock Ljudh. I s. 231.

i, t. ex. B. Olai 14 s. 1, 17 s. 2 m. fl. Härifrån har det överförs till *twiggiahanda* B. Olai 9 s. 1. Kock Ljudh. I s. 226. Övergång *ä* > *i* föreligger endast i *kittil* Sumlen 47. För övrigt heter ordet alltid *kätil*. Av *snäll* förekommer den *i*-omljudda formen *snill* P. Swart 23, 33 m. fl. men *snell* P. Brahe 3.

3. Liksom hos O. Petri ha orden *warda*, *afftonward*, *natward* alltid *a*. Någon övergång *ä* > *a* föreligger för övrigt ej. De då och då uppträdande formerna med *a* för det vanliga *ä* äro att förklara på annat sätt: *befallhaffuare* P. Brahe 4 har påverkats av *befalla*, *bradd* Var. rer. 40 företer ett annat avljudsstadium än *brädd*, *twart* P. Gothus C s. 1 har förklarats sid. 67 f., *othsparradhe* P. Gothus Ff 4 s. 1 har väl snarast påverkats av nt. *sparren* (se sid. 68), *wplandske* P. Brahe 35 beror på anslutning till *land*, *warmde* P. Gothus O 7 s. 2 till *warm*, *svarta* (v.) Sumlen 22 till *svart*, *lutte* P. Brahe 10 till *lata*, eller ock har det bildats efter mönstret *sätta*: *sutte*. På så sätt kan även *wacht* P. Brahe 47 förklaras. *naplige* P. Swart 150 är bildat till *nap*, P. Brahe skriver *näpligen* 48. Jämte det ljudlagsenliga *sijlende* Var. rer. 40, *sidlendet(t)* P. Brahe 24 (3) uppträda hos P. Brahe även *sidlandet* 25, *sidolandett* dars. 24 (2) genom anslutning till *land*. Det inhemska *allmanna wägh(ar)* lever ännu kvar i Var. rer. 40 och P. Brahe 40. Formen *-stadz* träffas endast Wijgdaw.: *enestadz* A 3 s. 1; P. Gothus: *samma stadz* K 7 s. 2, M 4 s. 2, Y 4 s. 1 (*sommastadz*), Hh 7 s. 2, *många standhz* Y 5 s. 1; *föraldrar* P. Brahe 45 är väl skrivfel.

Lånord ha ofta *a* i ord, som i det nuvarande språket ha *ä*. Detta är alltid fallet med *förandra*, *förandring*, t. ex. P. Swart 59, 94, 155, P. Brahe 6, Syn. lib., P. Gothus G 4 s. 2, I 7 s. 1 o. s. v., samt dessutom med en del enstaka ord: *belaggrade* P. Brahe 46, som möjligen kan återgå på ty. *belagern*¹, *walsk(a)* Var. rer. 46 (3), 58; *fliskbancken* P. Swart 87 kan sammanställas med mnt. *rlésbank*. Även *-wart* i *siöwart* P. Swart 27, *siöwardt* dars. 49, 51 har lånats med *a*-ljud liksom *wärdt* i *ingen wärdt* P. Brahe 10 lånats med *ä*-ljud; *wälfard* P. Swart 26 kan ha påverkats av tyskan; jfr mnt. *wolvart*.

4. Liksom hos O. Petri har *sällan* ofta bruten vokal: *siellan*

¹ SAOB antar felskrivning.

Wijgdaw. B 4 s. 1, P. Swart 132, Kyrkeordn. 6 s. 1 m. fl., B. Olai 23 s. 1, 57 s. 2 m. fl., *Siällan* Syn. lib., *sielden* B. Olai A 6 s. 1. Med obruten vokal träffas det exempelvis Sumlen 66. *Sällsynt* har antecknats endast från Sumlen: *sälsynt* 39, och P. Brahe: *siel-synt* 65. *Snäll* har endast antecknats med obruten vokal.

Inskott av *i* mellan *f*, *s*, *t* och *ä* (*e*) träffas sporadiskt hos P. Brahe: *fieltweifell* 36, *thiänckte* 19, *förtiänckia* 51, och P. Gothus: *siäliande* F 3 s. 1. På samma sätt kunna även *barmhiertighet* P. Brahe 6 och *obarmhierteliga* dars. 5 uppfattas. Men här kan även dansk inverkan föreligga.

5. Labialisering av *e* till *ö* träffas i *Oluffz mösso tijd* P. Brahe 12 och *Söffrin* P. Swart 39 (2), 46 m. fl., vilken senare form dock jämte *Seffrin* dars 39 B, 40 B övertagits från danskan. Kock Ljudh. I s. 127, 128. Labialisering av *ä* till *o* föreligger endast i *dom* Sumlen 71. Genom sammanblandning med *sönder* har *i sänder* antagit formen *i sönder* P. Brahe 36, 43, en form som återfinnes i modern sörmländska. Jfr Kock Ljudh. I s. 265. Om *Asökian* Sumlen 79 se Kock anf. st.

B. Fsv. *æ* samt fsv. *ǣ*, då det uppträder förlängt framför enkel konsonant och framför konsonantförbindelserna *dh*, *gh*, *ff*, *k*, *p*, *t*, *s + l*, *m*, *n*, *r*, motsvaras i regel av *ä* liksom hos O. Petri. Undantagen kunna sammanföras i följande grupper.

1. Liksom hos O. Petri motsvaras fsv. *iæ*, *jæ* ofta av *ie*, *je*. Full enhetlighet råder dock ej mellan de olika urkunderna.

Övergången är mest genomförd i sörmlandsurkunderna. P. Brahe använder sålunda uteslutande *ie* i orden *tienar* 40, *förthienar* 35, *welförtiente* 52, *thienare* 4 m. fl., *thieniste* 19 m. fl., *thienst* 44, *thiera* 46. *Ihjäl* skrives dels *ihuell* 13, 15, *ihuel* 34, dels *ihüäl* 22, 23, *i hiäll* 33, *ihüäll* 34, 45 (2), 62. Förklaringen härtill se sid. 79 f. Det enda undantaget för övrigt är *oförtiänt* 63 B. Även sörmlänningen Hog. Bjelke skriver så gott som uteslutande *je* i motsvarande ord. I Vgl. fornm.-tidskr. II, 4—5 förekommer endast ett undantag: *tjäre* 92. — Till sörmlandsurkunderna sluter sig i detta hänseende Wijgdaw. med enbart *ie* i *dieffuulen* (8), *dieffuulen* (3), *diefflar* (2), *tienar* (5), *tient* (1) för-

tient (1), *tienist* (1), *tiens* (1), *iertekne* (2). Enda undantaget är *föriägha* A 4 s. 1. — Var. rer. har likaledes enbart *ie*. Exempelen äro desamma som i Wijgdaw. och dessutom *diekne* 12, *erchediekn* 12, *siel* 5, *fieder* 54, *frendspiel* 11, *iegare* 14, *horoiegare* 11. Enda undantaget är *fiäder* 54. — Till denna grupp sluta sig även O. Petris mellan 1533 och 1539 tryckta skrifter.

Snarlikt är förhållandet i närkesurkunderna och P. Swart Krön. Här äro dock formerna med *iä* något talrikare: Syrach: *siäl* 22, 48, 80, *tiäro* 19, *jhiäl* 58; Kyrkeordn.: *siäl* Inl. 1, *siälar* 19 s. 2, *siälena* 39 s. 2, *Siälamessor* 2 s. 1 m. fl. Orden *dieffuul*, *diekne*, *tiena* ha däremot alltid *ie*; B. Olai: *Fiäderhöns* 104 s. 2, *tiänligit* A 3 s. 1, *tiänlighe* 51 s. 1, 95 s. 1, *tiäran* 134 s. 2, *Skips tiära* 134 s. 2, *Skepstiäro* 38 s. 1; P. Swart: *siäll* 95, 149, *siälarycht* 93, *stiäländes* 35 j *hiäll* 13, 14. Dessa urkunder överensstämma sålunda nära med O. Petris egenhändiga manuskript.

I östgötaurkunderna är *iä* i stort sett ännu något vanligare. P. Gothus använder alltid *ie* i orden *dieffuul*, *tiena*, *Fiedrar* Ee 2 s. 2; däremot skrives ordet *siäl* i regel med *ä*, t. ex. A 4 s. 1, A 5 s. 1, E s. 2, F s. 2 m. fl. Former med *iä* av andra ord äro *ihäl* O 8 s. 2 jämte *ihel* C 8 s. 2 m. fl., *Jägarens* Ee 2 s. 2, *stiäla* G 3 s. 2. Full enhetlighet råder dock ej i östgötaurkunderna. Hans Brask skriver själv *ie*: *gudztienisten* 273, *siel* 278, men i hans copiebok användes nästan uteslutande *iä*: *miäta* 32, *gardiäknen* 29, *siäl* 15 ~ *siell* 11. P. Johannis Gothus skriver uteslutande *iä*: *Siäl* A 5 s. 2, B 2 s. 1 m. fl., *tiäna* m. fl. — Ortografien tyder på att övergången ej fortgått så långt som i Södermanland och Närke.

Uppländska urkunder använda nästan uteslutande *iä*. I Sumlen träffas med *ie* endast *fiet* 20, *ihjel* 39 men däremot *iä* i *Siäl*, *ihäl* (i regel), *fiät(et)* 40, 68, *tiära*, *fiädher*. Även Syn. lib. använder i övervägande grad *iä*: *Fiädher*, *Fiädherbuska*, *Scrif-fiädher*, *Stiäla*, *Tiäna*, *tiäna* R 4 s. 1, *Tiänare*, *Tiänarinna*, *Tiänst*, *Tiära* (v.), *Tiäru* ~ *Dieffwul*, *Dieffwulsk*, *Siel*, *sieletoghan* R 6 s. 1.

L. Andreæ följer O. Petris mellan 1526 och 1531 tryckta skrifter: *tienar* A 4 s. 2, *tiene* A 3 s. 2, A 4 s. 2 ~ *tiäna* A 5 s. 1 (2), *tiänare* A 5 s. 1 (2).

2. Mera sporadiskt träffas i vissa skrifter *e* för *ä* efter *g*, *k* och framför *k(i)*, *dh(i)*, *ff(i)*, *s*, *r*, (*p*, *t*).

a. Efter (g), k: *oskelig* Var. rer. 33, *skierren* P. Brahe 10, *Skedhwiij* Sumlen 20, *Skedui* P. Swart 97, *vägha skelet* Sumlen 44; *kiere* P. Brahe 25 uttalas av en dansk.

b. Framför *kj*: *lekiare* Wijgdaw. C 3 s. 2, *lekedom(en)* dars. C 3 s. 2 (2), *Lekedomar* B. Olai 108 s. 1, *lekiedom* Var. rer. 17. Från Bure anför LINDROTH (Bureus s. 153) dessutom *lekedomar*, *Lekereboken*.

c. Framför *di*: *gledia* P. Brahe 26, *gledie(n)* dars. 6, 49, *tilstedies* dars. 37.

d. framför *dh*: Wijgdaw.: *wedhret* C 3 s. 1; Var. rer.: *clad(h)e* 19, 20 (4) m. fl. (o. 19 ggr), *reknebredhe* 32, *sengabrede* 31, *skriffbredhe* 33, *ledermakare* 13, *leder mantel* 18, *wedhur* 51; P. Swart: *hedan* 119, 122, 144, *heden* 78, 117, *tedan* 139, *feder* 89, *federnesland* 87, *Synnawed(h)er* etc. 68 (2), 78, 95 m. fl. (13); Kyrkeordn.: *hedhan* 71 s. 1; P. Brahe: *brede* 6; P. Gothus: *hedhan* B s. 2; Sumlen: *bredhen* 45, *kledhe* 27, *Leder Peningar* 76, *thedhen* 44, *vedhret* 33, *vedhrena* 38. Av LINDROTH anf. st. anföras dessutom *kledning*, *sed* 'säd'.

e. Framför *ffu*: Var. rer.: *geenstreffwig* 60, *weffuet* 20, *linweffuare* (jfr mnt. *wever*) 14, *weffskapt* 34, *förqweffuer* 15; P. Swart: *streffuer* 114, *reffuen* 121, *åtheffuer* 87, *åtheffuorne* 79; B. Olai: *queffues* 44 s. 2, *qweffues* 44 s. 2.

f. Framför *s*: Wijgdaw.: *lesningar* B s. 1.

g. Framför *r*: Var. rer.: *twerfinger* 45; P. Swart: *Ner* 57, *ner* 63, 150; B. Olai: *perun* 129 s. 2, *Perun* 26 s. 1, 119 s. 1, *Perur* 105 s. 2; P. Brahe: *landamerett* 5, *ner* 49, 54 (osäkert); P. Gothus: *neerdt* M 5 s. 2, *sweer* 'svärjer' F 8 s. 2. Även i orden *häräd*, *Närke*, *Wärend* råder växling liksom hos O. Petri. — *herfärd* P. Swart 89, 90 kan ha påverkats av ty. *heer*. *Ner* kan ha uppkommit i svagtonig ställning. Osäkra äro *besueringar* Wijgdaw. C 4 s. 1, *besuering* dars. C s. 1; jfr *besueria*.

h. Framför *p*, *t*: *letid* P. Brahe 35, *bewepna(t)* P. Gothus T 2 s. 1, Z 2 s. 2.

Exemplen tillhöra sålunda huvudsakligen Var. rer., P. Swart, B. Olai och Sumlen, vartill komma några få i P. Brahe Krön., vilket överensstämmer därmed, att det mera slutna ä-ljudet huvudsakligen uppträder i dialekterna norr om Mälaren samt i medelsvenska dialekter åtminstone i delar av Närke. NOREEN Vårt spr. I s. 501 f. De enstaka exemplen hos P. Gothus torde ha inkommit vid tryckningen.

3. Framför *rs*, *rd* skrives *e* i *skerdzeeld* P. Swart 90, *lerdom(en)* dars. 84, 88, 141.

4. I relativt obetonade ord och stavelser med infortis, motsvaras äldre *æ* ofta av *e* liksom hos O. Petri. Ordet *med* skrives alltid med *e* utom *mädh* P. Swart 144, så ock *ther* utom några gånger hos P. Swart, t. ex. 12, 48, 150, och i Sumlen 21, 27. — Väcklingen *ä* ~ *e* i ord som *emedan*, *ehuru* o. dyl. hos O. Petri har ersatts med *e* utom i Kyrkeordn., där *ä* är vanligt: *ähoo* 24 s. 1, *ähwadh* 17 s. 2, 38 s. 2 m. fl., *ähwilkit* 9 s. 1, *ämedhan* 4 s. 2, *änär* 44 s. 2 o. s. v. — Hit hör även *Stekeborgz slått* P. Brahe 21, *Stekeborg* dars. 42, *Strengnes* P. Swart 87.

5. Framför *gh* motsvaras fsv. *æ* ofta av *e* liksom hos O. Petri. L. Andreæ: *beneghne* A 3 s. 2; Wijgdaw.: *degeliga* B s. 2, B 2 s. 2, *degeligen* B s. 2, *wegenom* C 5 s. 2, *weghleda* B 3 s. 2, *treghit* C 5 s. 1. — Var rer.: *weghagräss* 58; Syrach: *deghelegh(a)* 14 (2), 35, 66, *deghelegh(e)* 37, 38, 40, 56, *degheleghit* 36, 63, 64; P. Swart: *obenegen* 75, *borgelege* 77, 80 (*borgeleige* 97, *borgeleie* 100), *degeligh* 130, (*deieligh* 95), *wegen* 85, 86, 102, *almendewegen* 133, (*weigen* 97), *wegar* 116, 129, *weger* 124; jfr även *annorwegx* 90, *ingenwegx* 92; B. Olai: *degeligh(e)* 18 s. 2, 182 s. 2; P. Gothus: *degeligh* F 4 s. 1, *degheleghit* Q. 2 s. 1, *weghenom* D 4 s. 1; Sumlen: *veghe* 37. — I ordet *seghe* (v.) är skrivningen med *e* liksom hos O. Petri vanlig, särskilt under århundradets förra hälft och hos P. Swart, varest det ofta har formen *seie*. I Wijgdaw. är *seghe* enrådande. Under århundradets senare hälft synes dock denna skrivning undvikas. I Syrach förekommer den ej. — Väcklingen *stäghe* ~ *steghe* lever kvar: P. Swart: *stegell* 96; P. Brahe: *stegill* 6 (2), *stägill* 52, *stägla* 50, *stägladt* 50; Petreus Sciogr.: *Stegel* I: 13, *steghe* I: 32.

6. I följande ord återgår väcklingen på ursprungliga dubbelformer.

Väcklingen *bäffua* ~ *beffua* har i det närmaste upphävts till förmån för den förra formen. Ordet träffas med *ä* hos P. Swart 135, B. Olai 142 s. 2, 177 s. 2, P. Gothus C 2 s. 2 m. fl. En gång förekommer dock *jordbeffningar* P. Gothus C 2 s. 2.

Väcklingen *beläte* ~ *belete* lever kvar. Uteslutande *e* ha Syrach 25, 52, 60 och P. Swart 88, 112. Uteslutande *beläte* ha Kyrkeordn. Inl. 10, Inl. 11, Inl. 12, 31 s. 1, 49 s. 1, Syn. lib. och P. Gothus.

Båda formerna träffas i Var. rer.: *beläte* 38, *belete* 14, och Sumlen: *beläte* 54, *manneträbeläte* 32, *belete* 33, P. Brahe skriver *bällete* 2, *bälettes* 59. Jfr härmed Hofs uttalande: »bälläte (uppsv.) *beläte* (rspr.). Arkiv XI s. 219.

Formen *mäd(h)an* träffas endast i Syrach 39, 81, Kyrkeordn. Inl. 10, Inl. 11, 16 s. 2, 25 s. 2 m. fl., P. Brahe Krön. 5, 46, 48, 51 m. fl. (6). Formerna *Räffle*, *Reffle* fortleva.

Liksom hos O. Petri heter verbet *sväva* i närkesurkunder *sweffua*: Syrach: *sweffua* 67, *sweffuer* 36, 50; B. Olai: *sweffua* 88 s. 2, *sweffuer* 198 s. 2. För övrigt har ordet anträffats endast i Wijgdaw.: *swäffuer* B 3 s. 1. Även Petreius skriver emellertid *swäffuat* Sciogr. I: 17. — *Säker* har alltid *ä*.

Ordet *träta* har i regel två *t* och i enlighet därmed *ä* eller *e* som vokal. Båda skrivningarna äro vanliga, t. ex. Var. rer.: *tretta* 48; Syrach: *tretta(n)* 42 (2), 62, 66, *trettosam* 7, *Trätt* 13 (3), *trättosamom* 13 o. s. v. Andra belägg träffas i Syn. lib. (*ä*), P. Brahe (*ä*, *e*), P. Gothus (*e*). Med enkelt *t* förekommer ordet endast i Syrach: *medhträtersko* 57. — I Sumlen lever *ä* kvar i *Mälpadh(a)* 35, 51.

9. Lånord skrivas liksom hos O. Petri ofta med *e* i urkunder från århundradets förra hälft. I Var. rer. äro exemplen: *bardskerare* 14, *feniko* 12, *knewelbårdh* 5, *kreweta* 55, *legil* 31, *kedia* 3, *offuerskerare* 31, 44, *pleghar* 53, *regenskap*, *rekna(t)* 12, 33 m. fl., *edla* 12, *konst(e)ner* 13 (2). — Wijgdaw.: *begierar* A 2 s. 1 (2), B 2 s. 1 m. fl. (alltid), *leglighheet* A 2 s. 1, *legghligheten* C 6 s. 1, *plegade* A 2 s. 2, *plegar* B s. 2, C 2 s. 1, *plegsijd* B s. 1, *rekna* B s. 1 m. fl. (3), *-stedhes* och *-stedz* äro vanliga, *euentyrs* B 2 s. 1, *bedregerij* A 2 s. 1, C 2 s. 1, *stedigt* C 4 s. 1. — L. Andreae *reknas* A 4 s. 1.

Under århundradets senare hälft äro skrivningarna med *e* vanliga endast i vissa ord. Detta är fallet med ord med *g(h)* efter *e*. P. Swart: *beleglig* 107, *legre* 48, *legligast* 130, 150, *legligit* 77, *legenheet* 37, 51, 146, 150, *legenheten* 119, *plega* etc. 76, 97, 147 m. fl.; P. Brahe: *beueglige* 53, *belegrade* 11, *legeligest* 37, *legenhett* 43, 60 (2), *olegligit* 16, *borgeleiger* 35, *borgoleger* 45, 51, *leger* 26, 37, 42, 43, 62, *legir* 47, *legre* 47, 62, *legrett* 41, 42 B, *legredt* 40, *feltlegerett* 24, *fältlegerett* 15, *natlegerett* 4, *odregelig* 53, *plega* 25, *plegade* 33; Kyrkeordn.: *legenheten* 7 s. 2; *plegat* 85 s. 2. P. Got-

hus: *belegredhe* C s. 1; Sumlen: *legghenheet* 29; B. Olai: *Negli(c)ker* 22 s. 2 m. fl. (vanligt). Då *e* är vanligt i speciellt ord av denna typ, beror det väl därpå, att åtminstone flera av dem i vardags-språket uttalades med *j*-ljud liksom hos O. Petri. Härom vittna skrivningarna *borgeleiger* P. Brahe 35, *leijligitt* dars. 56.

Ordet *kedja* 'kedja' har liksom hos O. Petri ofta *e*: *kedhen* Sumlen 69, *gullkeedh* P. Swart 96, *gullkeder* dars. 128.

För övrigt är *e* vanligt endast i enskilda ord. Skrivningen *rekenskap* träffas i Syrach 65, i P. Swart Krön. 143 (*regenskap*), Kyrkeordn. 13 s. 1, 48 s. 2 (2) m. fl., P. Gothus R 2 s. 2. Undantag utgör endast *Räkenenskap* Syn. lib., P. Gothus H h 5 s. 2. *Räkna* har däremot i regel *ä* utom i Kyrkeordn., där *e* är vanligt. För övrigt träffas *e*-formen endast Syrach 57, P. Gothus C 3 s. 2, E 7 s. 1 och P. Swart 66.

Formerna *-stedhes*, *-stedz* äro vanliga i P. Swart. Krön. För övrigt ha de antecknats endast hos P. Brahe: *allestedz* 51, *annorstedis* 53, *annorsteds* 59 m. fl. (13), samt i Sumlen: *någre stedhes* 33.

Formen *wesende* lever kvar i Syrach 25 (2), 37 och hos P. Gothus G s. 2 m. fl. men har för övrigt utbytts mot *wäsende*.

til ewentyrs (*euentyrs*) är jämförelsevis vanligt, t. ex. Syrach 28, 56, P. Swart (4), B. Olai 154 s. 1, P. Brahe 37 (2).

Alla övriga ord skrivas endast sporadiskt med *e*: *befelhaffuare* P. Swart 56, 152, *besuerligit* P. Brahe 53, *Beswerningar* P. Gothus Dd 4 s. 2, *begerede* P. Swart 117, *Bewergäldz* B. Olai 23 s. 1, *Bewergeldz* dars. 127 s. 1 m. fl., *Bårdskierare* P. Brahe 10, *edle* P. Brahe 19, 23, 58, *oedle* P. Swart 44, *Edle Stenar* B. Olai Inl. A 6 s. 1, *elendes* Syrach 54, *Fenicke* P. Swart 51 m. fl., *förgeffues* P. Swart 4, *greseligh* P. Gothus B s. 1, B 5 s. 2, *greseligitt* dars. C 6 s. 2, *hielperede* Wijgdaw. C 4 s. 1, *kneffuelspiutt* P. Brahe 13, *jngefer* B. Olai 19 s. 1, *Ingefera* P. Gothus Ii 3 s. 1, *stretted* P. Brahe 48, *ewen* P. Gothus Z 2 s. 2, R 8 s. 2 m. fl., *weghebredhe* B. Olai 96 s. 1, *Zedefera* P. Gothus I i 3 s. 1, *förredere* P. Brahe 21, *förrederij* dars. 17, *forredelige* P. Swart 81, *lhen* P. Brahe 18, *lensman* dars. 42, *Ehrenprijs* B. Olai 24 s. 1, *stedigt* B. Olai 139 s. 2, *canceller* P. Brahe 22, *cantzeleren(n)* dars. 53, 54, *sollenere* dars. 36, *wtweelingen* P. Brahe 36. *Maiestet* har liksom hos O. Petri *e* utom en gång i P. Swart Krön.: *Maiestätt* 64. — Åtskilliga av dessa ord kunna ha erhållit *e* på svensk botten, i det de deltagit i den ovan behandlade övergången $\ddot{a} > e$. Framför *m* är *e* vanligt, t. ex. *förneembbligaste* P. Brahe 6, *förnemligaste* dars. 9.

a för väntat *ä* träffas endast i *bedragerij* Syrach 28 (2), *Bedragheligh* Syn. lib., *Maiestat(s)* P. Swart 120, Kyrkeordn. 13 s. 1, 56 s. 2.

Formerna *fieltweifell* P. Brahe 36, *fälttwcifill* dars. 42 ha påverkats av motsvarande tyska ord.

Fsv. ö.

Fsv. *ö* kvarstår i regel. Liksom hos O. Petri träffas dock någon gång former med *o* för äldre *ö*: *forst* Var. rer. 6, 34. som bör bedömas som liknande former hos O. Petri. Tryckfel äro väl de enstaka *smories* B. Olai 136 s. 2, *mordadt* P. Gothus X 8 s. 1; om det senare jfr dock sid. 91.

Växlingen *sömn* ~ *somn* lever kvar: Var. rer.: *sömpnsicka* 16 ~ *sompn* 16; Syrach: *sömpn* 33, 66; P. Swart: *sömpnen* 44, *sömps* 79; B. Olai: *sömpnen* 2 s. 1 m. fl.; Syn. lib.: *Sömn* »vide *Somn*», *Somn*, *Somnigh*; P. Gothus: *sömpnen* A 3 s. 2 m. fl. ~ *Somnedryck* Q 6, s. 1; Sumlen: *sommen* 37. Båda formerna förekomma ännu i svenska dialekter, t. ex. i Uppland.

Jämte den vanliga formen *sorgeligh*, som träffas hos P. Swart 44, B. Olai 106 s. 2, P. Gothus A 5 s. 1 m. fl., förekommer även sidoformen *sörgeligh* hos P. Swart 37, 79, 146 och P. Gothus B 3 s. 2, H 5 s. 1, O 4 s. 1. *sörghen* P. Gothus O 4 s. 1 är analogiskt.

Även växlingen *törst* ~ *torst* fortlever liksom ännu i dialekterna. Var. rer.: *torstig* 59; Syrach: *törstighe* 81; B. Olai: *törst(en)* 51 s. 1, 51 s. 2 (2) m. fl., *törster* (v.) 46 s. 1, 73 s. 2 m. fl. ~ *torst* 2 s. 2, 52 s. 2 m. fl., *torstigh* 59 s. 1, 89 s. 1; Syn. lib.: *Törst*, *Törsta*, *Törstigh* ~ *Torstigh*, *Släckia torsten*.

Genom inverkan från *torn* har *Törne* någon gång formen *Torne* Syn. lib., *tornebuska* Sumlen 62. Hos P. Brahe träffas även följande analogiformer: *dåttrar* 56, *thrått* 1 B, *tråtter* 49, *utträtte* 47 (efter *trottna*)¹, vilka sannolikt äro sömnländska dialektformer; jfr ERICSSON SF s. 110. Även i Sumlen förekomma *fottren* 52, *fotterna* 45.

Mera enstaka skrivningar äro *sondagen* P. Swart 68, *Sondagen* dars. 110, 123, som förklaras som liknande former hos O.

¹ SANDSTRÖM Stud. öfv. ntv. av fsv. ö och ä s. 16 med not 2, KALLSTENIUS Sv. landsm. s. 97.

Petri, *genstort(t)ige* P. Swart 144, Kyrkeordn. 70 s. 2, som kan ha påverkats av nnt. (Kock Ljudh. II s. 19) liksom *försorge* P. Gothus Gg 8 s. 1 av mnt. *vorsorgen*. För övrigt träffas endast hos P. Swart: *Hoffwitsmen* 75, *Soderköping* 50, *Soderkoping* 50, hos P. Gothus: *åtloiye* D 8 s. 1, samt i Sumlen: *forr* 26, *ofver* 21, *Monsterskrifvaren* 76.

Pret. *affelle* P. Brahe 56, *fell* därs. 48 stå fullkomligt ensamma i den undersökta litteraturen.

Fsv. $\bar{o}$.

1. Fsv. $\bar{o}$ kvarstår i regel. Liksom hos O. Petri har dock $\bar{o}$ blivit *y* vid förkortning framför *ghn* och *nk*: *dygn* Var. rer. 4 o. s. v., *Yncka* Syn. lib. (2), *ijnckeligh* P. Swart 120, *ynckelig(h)* P. Brahe 6, P. Gothus O s. 2, *ynckelighen* P. Gothus Aa s. 2, *Ynckelighit* Syn. lib. o. s. v. Kompromissformer äro *önka* P. Gothus G 5 s. 1, X 7 s. 2, *önckeligh(a)* därs. K 5 s. 1, L 6 s. 2, *ön(c)kelighen* därs. A 3 s. 1, Z 2 s. 1 m. fl., *önckeligh* P. Swart 30.

Framför *p* föreligger samma övergång hos P. Swart i *snyp-
ligheet* 77 (men *snöpligh* Kyrkeordn. 28 s. 1). Högst ovisst är, om övergången hos P. Swart genomförts även framför labialen *m* + *k*: *ijmke* 6, *ijmka* 115, *ymko* 42, 51, *ymkade* 123, 134, *ymkelig(h)* 82, 137, *ymkelige* 54, 134, 141, *ymkemåell* 64, *ymkeligit* 82, *ymkeligare* 82. I så fall skulle *ömkade* 23, *ömkoo* värddt 73, *önckeligh* 30 hava upptagits från annat håll. Liksom *öncka* kan emellertid även *ymka* vara en kompromissform. Så Kock Ljudh. II s. 31. Det är emellertid frapperande, att kompromissformerna i så fall äro talrikare än de ljudlagsenliga formerna. Ingenting tvingar dock till antagandet av en övergång $\bar{o} > \bar{y}$ framför *mk*. — *Tynies* (propr.) Sumlen 57 återgår väl på äldre *Tönies* (av *Antonius*).

Framför övriga konsonauter bibehålles $\bar{o}$ -ljudet även vid förkortning: *bröllingar* Var. rer. 10, *Bröllingar* Syn. lib. F 4 s. 2, *Söknedagh* Kyrkeordn. 43 s. 1 o. s. v.; *berymbdt* P. Gothus F s. 2 har väl direkt lånats från tyskan. Kock Ljudh. II s. 36.

2. Formen *Jenek(i)öping*¹ föreligger även hos P. Swart 129 m. fl. och P. Brahe 35, 40, 41, *Beehmeske* hos P. Swart 91.

3. Enstaka former med *o* för det vanligare *ö*. Liksom hos O. Petri är formen *crönica* vanlig. Undantag endast: *Cronicha* P. Swart 10, *Cronichor* dårs. 109; denna form är dessutom genomgående hos P. Gothus, t. ex. E 7 s. 2, F 3 s. 1; *bondernar* P. Brahe 37 kan vara en analogiform liksom *dottrar* i samma urkund. Det är dock oftast omöjligt att avgöra, om bakom en skrivning med *o* verkligen ligger ett uttal med *o* eller om endast skriv- resp. tryckfel föreligger. Jag anför de antecknade exemplen utan att närmare ingå på en diskussion i detalj: *Soderkoping* P. Swart. 50, *Falekoping* Sumlen 34, *Croning* P. Swart 122, *frandsoske* (jfr *fransos*) P. Brahe 53, men *frandsösche* dårs. 8. *fransöske* dårs. 26, *förberordt* (jfr mnt. *beroren*) P. Swart 68, *Gostaffz* P. Brahe 58, *Gostaffs* dårs. 56, *Hoga Wijzor* P. Swart 108, *förmogenheet* (jfr mnt. *vormogen(t)heit*) P. Swart 112, *Kiopenhavn* P. Brahe 14, *til Losn* P. Gothus X s. 1, *äterlosnings* dårs. Aa 4 s. 1, *Återlosnings werck* dårs. Aa 3 s. 2, *Nodhdoop* Kyrkeordn. 18 s. 1, *Slaghook* P. Swart 65, *romisk* Var. rer. 46, *oronagåt* Sumlen 23.

Formerna *siosidone* P. Swart 127, *sneiomoln* P. Brahe 56 äro möjligen dialektiska. I vissa trakter, däribland Västmanland och Uppland, sammanföll tidigt det av samn. *aiw* uppkomna *io* med den slutnare diftongen *iö*. Kock Ljudh. II s. 313 f.

Fsv. *ä*.

Fsv. *a* behandlas i stort sett som hos O. Petri.

1. Övergång *a* > *ä* på grund av förlängning i framljud. Liksom hos O. Petri har ordet *aff* i regel *a*. De enda undantagen äro hos P. Swart: *åffstå* 32, *åfftog* 15, *vtåff* 113 samt i den ej för tryck avsedda Sumlen: *åf* 31, 60 (2), 65, 66, 72, *åv* 54, 55, *tåf* 61. Formerna hade en vardaglig prägel och undvekos tydligen i litteraturspråket. — Den hos O. Petri vanliga formen *åwund* träffas endast i Var. rer.: *åwundzfull* 59. I alla övriga urkunder från och med Syrach är däremot *a*-for-

¹ Till de sid. 94 nämnda tolkningsförslagen kan nu läggas ännu ett av H. PIPPING i SNF VIII s. 84 ff.

men enrådande. Belägg finnas i Syrach 57, 71, Syn. lib. och hos P. Gothus F 6 s. 2. — Formen *affstad(h)* förekommer endast hos L. Andreæ A 2 s. 1 och i Wijgdaw. A 4 s. 2, C 3 s. 1 samt hos P. Brahe 42 (*afstad*), 47. För övrigt är *åstadh* enrådande. — Tidig förlängning föreligger även i *återåffuoge* P. Swart 102, *åwogh* P. Brahe 52. Ordet heter även *affwogh*, t. ex. P. Swart 83, 103. — *Akerhönsen* Suml. 45 är enligt LINDROTH (Bureus s. 233) troligen slarvfel. Bure skriver även *Åkerhöns*, *åker*. För övrigt ha *åker*, *åt*, *åter*, *åsna* alltid *å*.

2. Övergång *a > å* framför *rd* föreligger i samma ord som hos O. Petri samt dessutom i *mårdh* Var. rer. 52, *wårdmännenar* Kyrkeordn. Inl. 15, *Dörewård* Syn. lib., *wårdnat* Kyrkeordn. Inl. 15, *Wårdsteen* P. Gothus D. 5 s. 1, *wårdning* P. Gothus D s. 1, *omwårdningar* dars. A 5 s. 2.

Liksom hos O. Petri växla formerna *bårdskärare* och *bardskärare*: *bardskerare* Var. rer. 14, *Barskärarener* P. Swart 31, *Bardskärare(s)* B. Olai 26 s. 2 (2), 116 s. 1 (2) m. fl. (7) ~ *Bårdskärare(n)* B. Olai 128 s. 2, 129 s. 1 m. fl. (4), *Bårdskierare* P. Brahe 10. Härtill kommer *knewelbårdh* Var. rer. 5.

Den hos O. Petri vanliga växlingen *hard* ~ *hård* förekommer endast under århundradets förra hälft: Wijgdaw: *hardhee* C 5 s. 1; Var. rer.: *hard* 21, 22, 54 m. fl. I Syrach normaliseras *hård*, varefter *hard* nästan helt försvinner ur litteraturen. Neutr. *hardt* fortlever dock jämte *hårdt*: Syrach: *hardt* 48, 66 ~ *hårdt* 8, 39; P. Swart: *hardt* 50 m. fl. ~ *hårdt* 58 m. fl.; B. Olai: *hardt* 2 s. 1 m. fl. ~ *hår(d)t* 80 s. 2 m. fl. Endast *hår(d)t* hava Kyrkeordn. och P. Gothus. Adverbet *hart* har alltid *a*.

Ej belagt hos O. Petri är ordet *hillebard*. Det heter dels *hillebart* Var. rer. 36, *hillebarder* P. Swart 26, dels *hellebårdar* P. Brahe 54, *hellebordar* dars. 41, *Hillebård* Syn. lib., *Hillebårar* P. Gothus E. s. 2, *hillebården* 60. Formen *hillebard* beror på nytt lån. NOREEN Vårt spr. III s. 151. Kock antager ett alternativt uttal *hillebård*. Ljudh. I s. 373.

wardteckn P. Swart 60 beror på nytt lån från mnt. *wārteken*. Formen *ward-* har väl uppkommit genom felaktig anslutning till svenska ord på *ward-*, *wård-*. Så ock *wårdnagla* Kyrkeordn. 31 s. 1¹. Dylik anslutning har väl ock givit upphov till

¹ Kock Ljudh. I s. 373, NOREEN Vårt spr. III s. 150.

formerna *Bärkwård* 'Bergkvara' P. Brahe 35, *Bärquard* dars. 45, som dock även kan vara en »förbättrad» skrivform för *Berkwar*. Jfr Namn o. Bygd 4 s. 68.

Huruvida övergången uteblivit i stavelse med semifortis framgår ej av materialet. Ord som *Adelward* Kyrkeordn. Inl. 17, *Jedwardson* dars. 17 äro givetvis ej bevisande liksom ej heller *antwarda*, som alltid har *a*. *Sarder* 'ett slags ädelsten' P. Gothus F 4 s. 1 är sent lån. *Biscopsgarden* P. Swart 31 kan vara skrivfel. *Warda*, *afftonward*, *daghward* Var. rer. 26, *nutwardh* ha liksom hos O. Petri alltid *a*.

3. Framfö *ng* har *a* blivit *å*. Exemplen äro desamma som hos O. Petri, vartill kunna läggas: *Brudabång* Kyrkeordn. 54 s. 1, *stångkräer* P. Brahe 10, *stångkrägare* dars. 12, *Ångbröstadh* Syn. lib. Pret. av *springa* heter ofta *språngh*, t. ex. P. Brahe 17, 34, 49, P. Gothus O 8 s. 2 m. fl., liksom pret. av *siunga* i Sumlen heter *sång* 26 (3).

Övergången uteblir undantagsvis i följande urkunder. P. Swart: *Angermanland* 107, *lungligh* 154, *mangehande* 8, *Mangestadz* 22, *wrangt* 92; Kyrkeordn.: *Långufaston* 7 s. 2; P. Brahe: *lang(t)* 21, 48 (2); Sumlen: *angen* 42, *angan* 61, *Angermanland* 40; *mangestedhes* 75 s. 1 är enligt LINDROTH (Bureus s. 237) felläst för *å*. — Då dessa urkunder utgått från eller påverkats av uppsvenskt språkområde, är det sannolikt, att det inom detta område funnits en dialekt, i vilken fsv. *a* kvarstod framför *ng*. Jfr Kock Ljudh. I s. 377 f., LINDROTH Bureus s. 237.

I följande lånord står alltid *a*: *anhang*, *belånga*, *Galanga* B. Olai 71 s. 2, *Hårstrang rot* dars. 115 s. 1, *Klang* Syn. lib., *mangils* P. Brahe 15, *medhang* P. Swart 104, *skranga* Var. rer. 24, *slanga* dars. 35.

4. Framför *ld* står liksom hos O. Petri uteslutande *å* i orden *fåll*, *sålde*, *wård*, *wälla*, *ålder*, *ålderdom*, *åldras*, *åldrig* samt dessutom i *Bållenäs* P. Svart 127, *Såll* Syn. lib., *Sålla* dars., *Målle* B. Olai 163 s. 1, *målla* dars. 165 s. 2, *ållon* dars. 70 s. 2.

Den hos O. Petri vanliga formen *-fåldig* försvinner så småningom. Den har antecknats endast i följande urkunder: Wijgdaw: *trefollighetz* B 2 s. 1; P. Swart: *Trefolligheetz* 16, 65;

P. Gothus: *enfolliha* Ff 5 s. 1, *Trefolliheet(z)* Aa 3 s. 2, Dd 5 s. 2, Dd 7 s. 2, *siwfalt* G 5 s. 1.

Den hos O. Petri ytterligt vanliga formen *halla* tillhör egentligen endast 1500-talets förra hälft. Mera allmänt förekommer den endast hos L. Andreae, i Wijgdaw. och Var. rer. I Syrach normaliseras *hålla*, varefter *halla* endast undantagsvis vinner insteg i litteraturspråket. Exempel träffas Syrach 40, 49 not. Kyrkeordn. 29 s. 2, 70 s. 2, 93 s. 2, B. Olai 99 s. 2, Syn. lib. (1), Sumlen 46, 67. — Även i imperat. har *å* införts: *hålt* Syrach 7, 9, 10 m. fl. Dock kvarlever även den ljudlagsenliga formen *halt* Syrach 7, 9, 10 m. fl., B. Olai 175 s. 1. — I *Handhall* 'grepe', *Samhalligh* Syn. lib. är *a* ljudlagsenligt, då det ej står i huvudtonig stavelse. Formerna kunna dock även vara dialektiska.

Utom *kall* träffas i medelsvenska urkunder även *käll*, t. ex. *källhiertat* (adj.) Kyrkeordn. 35 s. 1, *kåld* B. Olai 19 s. 1, 20 s. 1 (2) m. fl., *kolda* dars. 24 s. 2 m. fl., *källesiwkon* dars. 196 s. 1. — *Aldrigh* har liksom hos O. Petri alltid *a*.

5. Fördelningen av *a* och *å* framför *nd* är i stort sett densamma som hos O. Petri och i det nuvarande språket. Till exemplen hos O. Petri kan läggas *brander* (på tak) Sumlen 41. Avvikande från det normala tillståndet äro endast följande ord.

Brand, *hand*, *rand* hava i medelsvenska urkunder ofta *å*, *bånd* träffas Var. rer. 19 (*huffuo bånd*), B. Olai 8 s. 1, 191 s. 1, (2), 191 s. 2, P. Swart: *bonden* 28. — Formen *hånd* är vanlig hos B. Olai: *een hånd full* 170 s. 1, *hånden* 121 s. 1, 166 s. 1, 181 s. 1 (2), *för hånden* 83 s. 2, 114 s. 2, *förhånden* 89 s. 2, 91 s. 2, 95 s. 2 m. fl., *öffuerhånden* 95 s. 2. Samma form användes med endast ett undantag (*handgrippz* 14) av P. Brahe, såväl då ordet är enkelt som i sammansättningar: *hånd* 25, 38, *hånden* 42, 47 (2), 56, *förhånden* 46, *håndgrippz* 37, *håndgrip* 47, *håndspich* 10, *allahånda* 2, 3 (4), 21, 36 (2) m. fl. (o. 37); P. Gothus: *allahånda* D 4 s. 1, G 5 s. 1, *mångahånda* C 3 s. 1.

En ståndpunkt för sig intager P. Swart Krön. I denna urkund har *a* övergått till *å* framför *nd* + *sonant* men kvarstår i annat fall: *hand* 7, 37 (*gå i hand*), 60, 75, 83 m. fl. (16) men *för honden(n)e* 13, 29, 126, *för hånden* 149, *till*

honda 8, *till honde* 35, *tilhonda* 32, 67, 81 m. fl. (39). De från tyskan lånade *handgrep* 52, *handthäffue* 7, *handscriffler* 136, *handsteen* 82 hava i enlighet med regeln *a*. — Undantag utgöra endast kompromissformerna *hånd* 72, 111, *för handen(n)* 109, 116, *handene* 121. *Öffuerhandenne* har i regel *o*: *öffuerhondenne* 3, 4, *öffwerhondenne* 90 ~ *öffuerhandene* 58. Då *allahanda* 74 (2), 96, 131, *allehanda* 121, *mangehande* 8, *mongahanda* 151, *marghanda* 91 nästan alltid ha *a*, tyder *å*-ljudet i *öffuerhondene* på en fakultativ akcentuering med fortis på senare sammansättningsleden; *allehånde* 115 kan vara en kompromissform eller ha uppkommit vid uttal med två fortisakcenter. Om denna fråga se vidare min uppsats i Från Filol. fören. i Lund IV s. 107 f.

Formen *rånd* träffas endast i Var rer.: *dagårånd* 4. Ordet är för övrigt belagt endast i Sumlen: *rand* 68. — Ordet *sland* heter i Var. rer. *sland* 34, i Syn. lib. *Slånd*, *Knäslånd*, vilka former dock kanske utgå från en grundform med långt *ā*. Jfr HESSELMAN Språk o. Stil X s. 288 med not 2 o. där cit. litt.

Rena lånord som *alhandal* B. Olai 135 s. 1, *andring* dars. 81 s. 2, *förandra* dars. 81 s. 2 (2), *förhandla*, *förhandling* m. fl. hava liksom hos O. Petri *a*. Undantag utgör *förhåndling* P. Brahe 21, en form som är tämligen enastående och möjligen tyder på att i Krönikan övergången *a* > *å* ägt rum även framför *nd* + konsonant. En liknande form är *förhåndle* Gust. I:s Reg. (1550) s. 252.

I stället för det numera brukliga *å* användas av följande ord även former med *a*. *Bijstand* P. Gothus X s. 2, *bestand* P. Swart 80 kunna vara ljudlagsenliga. Båda orden hava emellertid för övrigt endast *å*-ljud. Lånordet *stånd* däremot har mycket ofta *a*: *stand(h)* Syrach 6 (2), 51, 70, 72, P. Gothus A 8 s. 1, *Stand(h)* P. Gothus F 5 s. 1 (3), F 5 s. 2 m. fl., *Standet* dars. G 3 s. 2, G 4 s. 1 m. fl.

6. Framför *mb* står alltid *a*: *Damb* B. Olai 36 s. 2, *Dambande* B. Olai 22 s. 1, *kamb* Var. rer. 36, *Clädhekamb* dars. 34, *lamb* dars. 51, *Lambakött* B. Olai 11 s. 1, *nötewamb* P. Swart 34, *Vambedal* Sumlen 33. Motsättningen *Våmbafierdungen* hos O. Petri ~ *Vambedal* Sumlen avspeglar tydligen en dialektskillnad.

7. Framför *rt* möter *o* i *Morten* P. Swart 102, 122, *Mortenson* dars. 127, 128, *å* i *mårsmånadh* Syn. lib. (under *Månadh*) av äldre *martesmanadher, som självt lånats från mndl. *mar-te* eller en därmed likalydande mlt. biform till *merte*.¹ NOREEN Vårt spr. III s. 152; annorlunda KOCK Ljudh. I s. 384 f. Ordet har möjligen lånats med långt *a*. Däremot kvarstår *a* i *warta* Var. rer. 6, 10 (2), *wartor* dars. 10 (2), *wartofull* dars. 10.

8. Framför *nk* kvarstår i regel *a* liksom hos O. Petri: *Anckare* Syn. lib., *Ancka* Syn. lib., *Ankar* 'ankor' P. Gothus B 8 s. 1, *blanck* P. Swart 106, 150, *Brystdranck* B. Olai 192 s. 1, *körs(s)edranck* P. Swart 26, 28, *krancheet* B. Olai 34 s. 2, *Ranka* Sumlen 27, *Ranckhijttan* P. Swart 99, *Ranchyttan* P. Brahe 4, *Stanck* P. Gothus F 4 s. 2 m. fl., *tanckar*, *vankar* Sumlen 71, *wankade* P. Brahe 21.

Endast i av uppsvenska dialekter påverkade urkunder träffas undantag härifrån. P. Swart: *Rånckhyttan* 153, *Rånckhytton* 139, *stonckade* 121, *wonkade* 6, 74, vilka alla äro västmanländska dialektformer. Beträffande det senare ordet jfr dock TAMM Arkiv II s. 348. — Sumlen: *sänk* 26.

9. Övergång *va > vå*, *vo* i relativt oakcentuerad stavelse föreligger möjligen i *wort* P. Swart 12, 55, *wår* pret. av *wara* P. Brahe 45, som dock även kunna vara analogiformer. Övergången förekommer dock faktiskt i Södermanland i ord som *våför*, *vår* 'varest', *vårann*, *vändera*, *vårt* 'blev'¹. *Sortkällor* Sumlen 72 är upptaget från norrländska dialekter. En ren danism är *woret* P. Swart 85.

10. Övergång *a > o* framför *m* i relativt oakcentuerad stavelse föreligger endast hos P. Brahe: *långsomare* 4 (hskr.), *olycksomme* 37, vilka former dock även kunna vara danismer.

11. I huvudtonig stavelse föreligger ingen dylik labialisering. Det heter sålunda Var. rer.: *ballar* 'Testes' 6, *balskinn* 'scrotum' 6, *balskinnet* 15, *fyyrhal* 35, *ball* 'pila' 34, *wald* 36; Syn. lib.: *Ballar*, *Balskräppa* 'testiculum', *Balsteenar*, *Beetes wald* men *Boll*

¹ ERICSSON SF s. 84.

'pila'. Även hos P. Gothus träffas *boll* Z 3 s. 1¹. — Av lånordet *befala* föreligger den labialiserade formen *befola* endast hos P. Swart: *befolandes* 44, *befolt* 15, 97, 152, *befolte* 24, 65, 83, 91, 98 m. fl., *bofolt* 54.

Ordet *honung* heter hos B. Olai *honigh* 29 s. 1, *hånig(h)* 8 s. 1, 29 s. 1 m. fl., i Sumlen *hanogh* 56, 69, *hanogz* 56. I växlingen *abrott* Var. rer. 57, *Abrot(h)* B. Olai 6 s. 2, 20 s. 1 (2) m. fl., Syn. lib. ~ *Åbrot* B. Olai 143 s. 2 har den senare formen uppkommit genom folketymologisk anslutning till *å*. Ätminstone i formen *åbrot* har väl anslutningen till *å* skett i Sverige². — *akerleya* Var. rer. 57, *Akerleye* B. Olai 63 s. 2 av mnt. *akeleye* har belagts endast med *a*. Genom anslutning till *stååt* 'ställning' har fsv. *stathallare* hos P. Brahe ombildats till *ståthållare(n)* 23, 61. Hos O. Petri heter ordet *stadhållare*.

a ~ ä.

1. Liksom hos O. Petri förekommer en övergång *ia > ie* i ordet *horoiegare* Var. rer. 11 samt dessutom i *Jens* P. Swart 94 och *Jenson* P. Swart 126, 129.

2. Övergång *a > ä* i *Lädeby* (*ladhubij* (1316) SD 3 s. 25) P. Swart 33, *Häkesta* (*hacastum* (1302—1319) SD 2 s. 428) P. Brahe 4, båda i Uppland. *Häkesta* kan ej förklaras enligt den av Kock Ljudh. I s. 313 f. behandlade dialektiska ljudlagen, enligt vilken *a* blir *æ* i kortstaviga ord, när *u* följer i nästa stavelse. Ljudlagen måste vidgas till att omfatta även sådana kortstaviga ord,³ som hava *a* i ändelsen. Ännu förekomma i vissa delar av Södermanland (Södertörn) exempel på en dylik övergång i kortstaviga ord med *a*, *i*, *u* i ändelsen⁴. *Häkesta* kan sålunda vara en från detta område härstammande dialektform.

Av annan natur är växlingen *a ~ ä* i följande ord.

Liksom hos O. Petri ha orden *arffuinge*, *arffuodel* i regel *a*.

¹ OLSON Arkiv XXVIII s. 323. Att *boll* skulle motsvara nederl. *bal* och stå i avljudsförhållande till *ball* (som LINDGREN Sv. landsm. XII, 1 s. 58 och TAMM Et. ordb. antaga) avvisas med rätta av OLSON. Denna supponerade avljudsform föreligger dock faktiskt i ordet *bullerblomst*, vars första sms.-led är genitiv av *bullr* ej *bulle*, som TAMM Et. ordb. och NOREEN Vårt spr. III s. 267 not 3 antaga.

² Jfr SAOB, Kock Ljudh. I s. 389, NOREEN Vårt spr. III s. 147.

³ ERICSSON SF s. 85.

Undantag träffas endast i följande urkunder. L. Andreæ: *erffuedelen* A 5 s. 1, *erffuodelen* A 5 s. 1, *erffwodelen* A 5 s. 2; P. Brahe: *erffuinger* 55, *erfuinger* 56 (2), *liffz erfzherskapter* 56, *liffz erffherrers* 56 (men även *liffzarff herskaffther* 55). De två sistnämnda orden äro väl tyska lånord, som övertagit ä-judet från det långgivande språket. Kock Ljudh. III s. 85.

Mot bruket i det nuvarande språket användas *i*-omljudda former av följande ord: *blänningar* P. Swart 68, *fästerste* B. Olai 75 s. 2, *fäghst* Sumlen 23, *nägler* B. Olai 160 s. 2, *Näglerne* dars. 121 s. 1, 121 s. 2, *stäckre* dars. 40 s. 2, 158 s. 1, *steckre* dars. 89 s. 1, Kyrkeordn. 56 s. 1, *stäckre* Sumlen 69. Rent dialektiska äro *grän* Sumlen 68, *Gräne Kjälén* 68, *käppas* Sumlen 25.

Verbet *gräva* heter liksom hos O. Petri dels *gravit* Sumlen 37, dels *gräva* dars. 72. — Formen *härff* 'rijffua, harka' Var. rer. 43 har möjligen påverkats av en sidoform *härffue*; jfr isl. *herfi* 'harv', *anherve* Smål-l. Eller har det även funnits ett *herfr, som i så fall skulle återfinnas även i nor. dial. *herv*? Jfr Torp Nynor. et. ordb. art. *herv*, *horv*, Kock Ljudh. III s. 85 f. I Var. rer. förekommer även *harff* 'Sarcolum, Irpex' 43 (2).

hwerffögder Var. rer. 9, *soolhwerff* dars. 5 representera väl ett annat avljudsstadium än nysv. *varv*, isl. *hvarf*; jfr got. *hwairban*.

Växlingen *quern* ~ *quarn* fortlever. Var. rer. använder utslutande den förra formen 43 (3), B. Olai och Syn. lib. den senare, t. ex. B. Olai: *quarna wäggierne* 187 s. 2, *quarnsteen* 119 s. 1, *quarnadofft* 132 s. 1. Formerna representera olika avljudsstadier. Kock Ljudh. I s. 237.

Jämte *sperff* Var. rer. 55 förekommer även formen *Sparff* Syn. lib., P. Gothus H 7 s. 1, K 8 s. 1, *sparhööck* Var. rer. 55. — Ordet *tarm* heter i Var. rer. *tärm* 6, *arstärm* 7, *term* 8, *termana* 7, *botnatarm* 8 o. s. v., i Sumlen s. 24 och hos B. Olai *tarm*. Formerna *barläst* P. Swart 71, *lester* dars. 104 återfinnas likaledes hos O. Petri.

Pret. av verben *förteliu*, *weliu*, *sätta* hava i regeln *a*. Undantag utgöra endast *förtelt* L. Andreæ A 5 s. 2, *sätte* P. Swart 110.

Från mnt. stammar *hensestäder* P. Brahe 17. Även *Ditmersken* P. Swart 50 återgår på främmande förebild. Mot bruket i svenskan kvarstår *a* i *Ingiard* P. Swart 78, *Ingegiard* dars. 96, som på båda ställena är namn på en norsk dam. I O. Petris Tänkeb. kallas dock samma person *Ingegierdes* 177, *Ingegerd* 178.

Fsv. $\bar{a}$.

Fsv. $\bar{a}$ motsvas av $\bar{a}$. Liksom hos O. Petri uteblir dock övergången, om a -ljudet tidigt förkortats.

1. Övergången uteblir i stavelse, vars semifortis nedsjunkit till infortis, och i ord, som i satsen voro relativt obetonade. Härpå beror a -ljudet i *Bahwess* P. Swart 151, *Bahuss* P. Brahe 16, 23, *naboer* P. Swart 3, *naborskap* dars. 67 gentemot *nåbo* Var. rer. 12, *Nåbo* Syn. lib. — Den hos O. Petri ytterligt vanliga formen *lata* förekommer allmänt i Wijgdaw., t. ex. B 2 s. 1, C s. 1. I Syrach normaliseras *låta*, varefter *lata* försvinner ur litteraturspråket — utom i närkesurkunder. Det är sålunda vanligt endast i Kyrkeordn. Inl. 11, Inl. 12, Inl. 13, Inl. 15 m. fl. och hos B. Olai 19 s. 1, 20 s. 1, 29 s. 2 m. fl. För övrigt har *lata* antecknats endast hos P. Brahe 16, 65. — De enstaka *bade*... och P. Brahe 4, *iffra* P. Swart 28, 41, *Sasom* B. Olai 20 s. 2, *sadana* P. Swart 119 kunna förklaras enligt den givna regeln, såvida ej skriv- resp. tryckfel föreligger. *Akeson* Sumlen 36, *bade* 'båda två' P. Brahe 62, *ware* 'vore' dars. 59 och sannolikt *Asökian* Sumlen 79 äro väl skrivfel. Om det sistnämnda ordet jfr dock Kock Ljudh. II s. 359.

Kardinaltalen *fiorton*, *femton* etc. hava former på *-an* endast i Var. rer.: *fiortan* 46, *sextan* 44, 46, *ad(h)ortan* 44 (2), 46. I övriga urkunder är ändelsen uteslutande *-on*. Exempel träffas hos P. Swart, B. Olai och P. Gothus.

2. Genom analogi kvarstår a i *bade* 'bådo' P. Brahe 39, 44, 48, 49, *satto* P. Gothus X 7 s. 1, *lag(h)* 'låg' P. Brahe 26, 38 (2), det senare efter mönstret *bidia* : *badh* : *bådho*, *sittia* : *satt* : *såto*.

3. Övergången uteblir, emedan det äldre ordet undanträngts eller (ånyo) påverkats av ett främmande ord eller också emedan ordet lånats efter övergången $\bar{a} > \bar{a}$. Endast a hava sålunda *affplana* Wijgdawatn C s. 1, *nal-ka(s)* Kyrkeordn. Inl. 8 m. fl., *salughe* L. Andreæ A 4 s. 1 (i övriga urkunder heter ordet alltid *saligh*), *klaar* (*claar*), t. ex. P. Swart 75 m. fl., *planeet* Var. rer. 3, *pläneter* B. Olai 100 s. 2, *apinia*

Var. rer. 52, Sumlen 38, *Apinia* Syn. lib. I de två sistnämnda orden kan dock *a* ha förkortats före övergången $\bar{a} > \text{å}$ på grund av svagton. Även i följande mera enstaka former föreligger senare inverkan från främmande språk. *Pavel* P. Gothus T 2 s. 2, *Paweska* Kyrkeordn. Inl. 3, *maltijdhen* B. Olai 72 s. 1, *maltid* P. Brahe 20, *svara* Sumlen 72, *suartt* 'svårt' P. Brahe 38, *warteckin* P. Brahe 51 (för övrigt endast *wortecken* P. Swart 59), *var-taflen* Sumlen 59 men *Wårtaffwel* Syn. lib., *Wårtaffwels leek* Syn. lib., *wårtaffwel* Kyrkeordn. 70 s. 2, *vårtafl* Sumlen 59.

Mot bruket i modernt språkbruk står å i *S. Klåra Clöster* P. Swart 59, *Compås* Syn. lib. Andra låuord, som hava å , äro *Påwels* (L. Andreæ A 3 s. 2), *påwe*, *påwisk*, *bijsläpare* Var. rer. 11, *bijsläperska* därs. 11, *slåpekammar* därs. 23, 31, *Slåpekummar* Syn. lib.

Växling $a \sim \text{å}$ föreligger i Var. rer.: *muskat* 31, *muskatblomma* 31 $\sim$ B. Olai: *muskåte* 19 s. 2, *Muskåter* 33 s. 1, 33 s. 2 m. fl., *Muskåteblommer* 33 s. 1; Syn. lib.: *Muskåt*; jfr mnt. *musc(h)ate*, mndl. *muskaet*; mlat. *muscātum*.

hwalsrå B. Olai 192 s. 2 är väl identiskt med ä. da. *hval(s)-raad*, mnt. *wal-rāt*, under det att *Hwalsraffn* B. Olai 193 s. 2 bör jämföras med da. *hvalrav*¹.

Abbat $\sim$ *abbot* hos O. Petri motsvaras av *abbot* Var. rer. 12, *Abboten* Petreius Sciogr. 9. Hos P. Swart förekommer dock även formen *Abbatissa* 59; jfr dels fht. *abbat*, dels ags. *abbod*, eng. *abbot*. Kock Arkiv IX s. 159 ff.

$a \sim \text{ä}$.

Växlingen *bläsa* $\sim$ *bläsa* fortlever: Syrach: *bläs* (pres.) 43, *blääs* (pres.) 68 (2), *Vpbläs* 13 $\sim$ *bläås* 68; P. Swart: *bläsa* 45, 46, *vpbläste* 57, *vpbläsas* 140, *hor(n)bläsare* 45 $\sim$ *bläsa* 83, 122, *bläste* 27 m. fl.; Kyrkeordn.: *vpbläsas* 66 s. 2; B. Olai: *bläses* vp 15 s. 1, *vpbläst* 65 s. 1, 142 s. 1, *vpbläster* 104 s. 1, *vpbläsning* 58 s. 1 m. fl.; P. Gothus: *vpbläsa* E s. 1, *vpbläser* E 7 s. 1, *vpbläste* G 2 s. 2 m. fl.

Formen *läter* är liksom hos O. Petri vanlig. Endast hos P. Swart saknas den helt, och i Wijgdaw. och P. Brahe är den

¹ Jfr TAMM Et. ordb., FALK. o. TORP Et. wb.

jämförelsevis sällsynt. Från P. Brahe ha antecknats endast *lätid* 24, *letid* 35, (*lättedes* 39).

Av följande ord träffas endast enstaka, belägg: *fräghade* Sumlen 45, 56, 61, 69, *frägha* dars. 65, *frägn* dars. 63, *grä-häroghe* Syrach 38, *Jgenläsa* Syn lib., *vplästes* P. Swart 79, *lässa thill* P. Brahe 57, *thäer* P. Brahe 38, *tärne* B. Olai 121 s. 1 (2), 122 s. 2.

Liksom hos O. Petri är *läna* 'låna' vanligt, t. ex. Syrach 13, 43' (2) m. fl., P. Swart 66, 110 (*länste*), Sumlen 40, 31 (*länste*) o. s. v. — *När* för *när* är däremot ytterst sällsynt. Det har antecknats endast hos B. Olai 154 s. 1 och P. Swart 53, 105. Så även *åger* P. Swart 115.

å (< *ā*).

Det av äldre *ā* uppkomna ljudet tecknas liksom hos O. Petri i regel med *å*. Liksom hos honom träffas dock undantag därifrån. De tidigaste skrifterna, nämligen L. Andreae, Wijgdaw. och Var. rer., överensstämma i detta hänseende med O. Petris skrifter.

A. Om det av fsv. *ā* uppkomna ljudet senare förkortats, skrives det liksom hos O. Petri ofta *o*. Under slutet av 1500-talet försvinna dock *o*-formerna mer och mer. Vanliga äro de endast t. o. m. P. Swart Krön. och vissa av dem även i Kyrkeordn. I senare urkunder förekomma de däremot endast sporadiskt.

1. Framför dubbelkonsonant träffas *o* allmänt i orden *otta*, *ottonde*, t. ex. ännu hos P. Gothus E 8 s. 1, Cc 6 s. 2 och i Sumlen 46 (*otto*). För övrigt ha i skrifter från århundradets senare hälft exempel antecknats endast i P. Swart Krön., t. ex. *motto* 103, *motte* (subst.) 4, 61, *motte* (v.) 2, 4, 11, *öffuermottons* 7, *offuermottons* 26.

2. Förkortning i inljud framljud *ng*, *ld*, *nd*.

a. Framför *ng* skrives *o* i ord som *fonge*, *gong*, *long*, *mong*, *sprong* (subst.), *song*, *trong*, *wrong* utom i de tidigare skrifterna även i Syrach, P. Swart och Kyrkeordn. I övriga urkunder är *o* ytterligt sällsynt. Exempel ha antecknats endast i Sumlen,

t. ex. *aftonsonger* 30, *Aftonsongen* 30, *bong* 39, *Longsäll* 40, 41, *Longslädhar* 27.

b. Framför *ld*. I de tidigare skrifterna och P. Swart Krön. är fördelningen av *å* ~ *o* ungefär densamma som hos O. Petri. Syrach skiljer mellan *hålla* och *wold* (v. FRIESEN Jesus Syrachs bok s. XII). Så ock Kyrkeordn. Endast undantagsvis träffas här *holla*, t. ex. 46 s. 2 (*hollas*), 46 s. 2 (*holles*). B. Olai skriver i regel *hård*, *hålla*, *målla*, mera sällan *kolde* 2 s. 2 m. fl., *holles* 136 s. 2, *molla* 94 s. 2, *Molla* 35 s. 2. Enstaka *o*-former ha för övrigt antecknats endast hos P. Brahe (*holdne* 17) och P. Gothus, t. ex. *wold* K s. 2, *beholne* O 7 s. 1, *holdne* H 2 s. 1, *Treefolligheet(z)* Aa 3 s. 2, Dd 5 s. 2.

c. Framför *nd*. De tidigare skrifterna och P. Swart krön. överensstämman med O. Petris skrifter. Alla de övriga, även Syrach, hava nästan uteslutande *å*. Undantag: *vondar* Sumlen 60.

d. Framför *rd* och i framljud framför *ng*, *ld*, *nd* står liksom hos O. Petri alltid *å*.

3. Förkortning i svagton. Liksom hos O. Petri står alltid *o* i räkneorden *tretton*, *fiorton*, *femton* o. s. v. och i egennamnet *Olof* samt dessutom i *Muskoter* B. Olai 6 s. 2, *Muskoteblomre* dars. 5 s. 1. Hit höra väl ock de i satssammanhanget ibland relativt obetonade *loghe* P. Brahe 15, *sog* dars. 43, *tho* dars. 34. Osäkra äro däremot *lotit* P. Swart 89, *tillotne* dars. 4, då även slutet *å*-ljud i denna urkund ofta tecknas *o*. Se nedan.

B. I följande ord är *o* beteckning för ett ljud med slutet uttal.

1. Ord, som varit underkastade *u*-omljud. Den hos O. Petri någon gång förekommande formen *moghe* har anträffats endast hos P. Swart: J... *moge* 20. *Någhon* har *o* endast i de tidigare skrifterna före Syrach och P. Swart Krön., varest dock *nighon* är vanligare. I alla övriga urkunder, även Syrach, användes uteslutande *någhon* etc. — *honom* har liksom hos O. Petri *o* utom en gång i Sumlen: *hånom* 69.

2. Övergång *å* > *o* efter *b*, *p*, *w*, *m* i stavelser, vilkas fortis nedsjunkit till infortis: *bode* ... och

P. Brahe 38, 44 (2), *bore* P. Swart 104, *ee hoo* Wijgdaw. B. s. 1, *Monsons* Sumlen 69, *Mons(s)on* P. Swart 53, 60 m. fl., *Mortenson* P. Swart 127, Sumlen 32, *wpo* P. Brahe 44. — Poss. pron. *wår* har utom i de tidigare skrifterna och P. Swart Krön. endast undantagsvis formen *wor*. Flertalet exempel träffas i P. Brahe Krön., t. ex. *wor* 41 (2), 50, *wort* 10, 41, 47, 48, *wora* 50 (3). Syrach har normaliserat *wår*. — Pret. ind. plur. av verbet *wara* heter i regel *wore*, *woro*. Parallellformerna *wåre*, *wåro* ha endast antecknats hos L. Andreae: *wåre* A 2 s. 1, *wåro* A s. 2, och P. Brahe: *wåre* 9, 12, 16, *wåro* 33.

3. Efter *b*, *w* har *å* möjligen antagit ett slutnare ljud även i *hellebordar* P. Brahe 41, *suora* dars. 7, *fiskie vonen* Sumlen 64. Om det senare jfr dock sid. 121. P. Swart skriver ofta *o* för *å* i dylik ställning, t. ex. *gifftermoel*, *swore* (adv.), *sworlige*, *ther vppo*, *wortecken*, men då även ord som *fron*, *hordeliga*, *vnderdonig*, *rodeligit*, *öffuerdodigh* skrivs med *o*, är väl denna skrivning snarast av rent ortografisk art.

4. Liksom hos O. Petri träffas enstaka exempel på övergången *å > o* i relativt obetonad stavelse framför *ffu + o* i följande urkunder: P. Gothus: *öffuergoffuo* M s. 2; Sumlen: *gofvo* 30, *govo* 30; P. Brahe stil B: *gofwo* 62, *gofwe* 55, 62, 63.

För övrigt ha antecknats endast *skooro* P. Gothus X 5 s. 2, *dropo* Sumlen 26. Om *oo*, *o* i dessa ord verkligen beteckna långt *o*-ljud, kan detta hava uppkommit efter mönstret av *båra*: *boro*, om utvecklingen till slutet *o* överhuvud är inskränkt till ställning efter labial konsonant. Annorlunda NOREN Vårt spr. III s. 116.

Fsv. Ǫ.

Liksom hos O. Petri tecknas under förra hälften av 1500-talet det ljud, som motsvarar fsv. Ǫ, i inhemska ord alltid med *o*. Endast i lånord uppträder någon sällsynt gång *å*: Var. rer.: *tråtz* 'tross' 49, *warpotråtz* 49; Syrach: *stålt(a)* 15, 31. Under senare hälften av århundradet bli skrivningarna med *å* talrikare icke blott i lånord utan även i inhemska ord. Detta är fallet

även i ord med *i* det nuvarande språket förlängd vokal. P. Swart: lånord: *cläcko* 142, *Hålst* 36, 43, *Hålland* 148, *van Hålte* 50, *håppandes* 137, *försåffat* 11, *Nimrådz* 117, *Råstockerske* 101, *ården* 150, 153, *Påland* 53, 109, *trådza* 'hala fram en tross' 57, *hampetrådz* 56, *kåhret* 147, *håla* 'hämta' 151, *wåning* 10; inhemska ord: *dåtter* 62, *kåparen* 70, *Kåparberget* 107, 153, *Kåpperbergzmen* 143, *stäckade* 44, *Såmmar* 119, *årkade* 46, *bådha* 144, *hånig* 64, *åhåga* 112. — P. Brahe: lånord: *hålk* 15 (2), *kåsteliga* 16, *förhåp* 6, *låssada* 49, *slått* 17, 21 m. fl., *månadzsåld* 35, *pålskis* 17, *wtplåckatt* (lån?) 6; inhemska ord: *blåtta* 5, *bråtta* 49, *brått* 39, *dråtning(en)* 7, 20, *dåtter* 19, *systerdåtter* 56, *flåtte* 16, *skipzflåtta* 18, *skipzflåtte* 24, 60, *skipzflåtten* 14, *örligzflåtte* 18, *skiepzflåtte* 12, *Gåttlandt* 14, *förtrått* 59, *gåt(t)* 'gott' 19, 24, 26 m. fl., *thrått* 1 B, *tråtter* 49, *åm* 40, *åffwan* 1 B, *åffuan* 20 (2), 43, *någh* 42. — B. Olai: lånord: *kåppas* 13 s. 2, *låssar* 183 s. 1, *såpper* 13 s. 2, *kläckan* 184 s. 2, *plåckat* (?), 124 s. 2 o. s. v.; inhemska ord: *flåt* 141 s. 1 (2), 165 s. 2, *flått* 146 s. 1, *dåppa* 139 s. 2, *kålna* 67 s. 2, *bårttorckas* 177 s. 1, *mårgoner* 137 s. 2, *nymålkadhe* 171 s. 1, *tårka(r)* 70 s. 1, 168 s. 2, *dråpa* 21 s. 1, *kåhl* 176 s. 2, *Hålört* 34 s. 2, *fråsa* 92 s. 1 (2), *näsabårorna* 167 s. 1, *påsa* 86 s. 2, *påse* 55 s. 2, *råsa* 92 s. 1, *skoosålor* 130 s. 1, *såd*h 35 s. 1, 150 s. 2 o. s. v. — P. Gothus: lånord: *ståltza* F s. 1, *ståltze* G 2 s. 2, *ståltzheet* G 3 s. 1, *Ståltzheet* F 4 s. 1, *stålte* B 6 s. 2, *spåtskelighen* C 3 s. 2, *bespåtta* D 3 s. 2; inhemska ord: *fördåld* H 6 s. 2, *fördult* C 6 s. 2, *Råtth* F 4 s. 2, *förråttna* F 5 s. 2, *låffuat* F s. 2, C 8 s. 1, *förlåffuadhe* A 5 s. 1, *vthlåffuadhe* A 5 s. 2, *låcker* B 7 s. 2, *Tågh* A 3 s. 1, *tålomodz* C 8 s. 1, *åhågha* E 4 s. 2 o. s. v. — Sumlen: *bekåstat* 25, *bårt* 42, 76, *mårgon* 41, 46, *Mårgonbönen* 29, *gålfret* 39, *kyrkegålfven* 42, *gasse* 26, *Gåssar* 23, *ståkkarna* 36, *ap* 27, *stålbågha* 39, *låffwedt* 74, *måsan* 65.

Skrivningarna med *å* för *o* äro sålunda under senare hälften av 1500-talet ej så tunnsådda, som man möjligen av NORENS exempelsamling i Vårt spr. III s. 334 skulle frestas tro. Sammanfallet av de av fsv. *ā* och fsv. *ō* utvecklade ljuden torde sålunda böra sättas till omkr. 1550. Det synes ej vara inskränkt till endast vissa dialekter utan tillhöra riksspråket.

Om formen *vårdne* Sumlen 30 se КОК Ljudh. II s. 133, LINDROTH Bureus s. 235 f., NOREEN Vårt spr. III s. 105.

$o \sim u$.

Övergång ($\varphi >$) $o > u$ framför enkel konsonant, då u följer i nästa stavelse. I ordet *huru* är övergången fullt genomförd. Beträffande *huffuud* skilja sig de olika urkunderna. I närkesurkunderna och Var. rer. användes uteslutande formen *hoffuud*, i alla övriga *huffuud*: Wijgdaw.: *hoffuudt* C 4 s. 2; Var. rer.: *hoffuud(h)* 5, 42, 54, *hoffuudit* 17, *forhoffuud* 5, *hoffuudtygh* 36, *hoffuudet* 18, *quinnohoffuudhbonat* 18, *suinahoffuud* 27, *hoffuudwerk* 15; Syrach: *hoffuudh(et)* 19, 20, 25, 31, 38 (2), 42, 55 m. fl.; Kyrkeordn.: *hoffuud* 16 s. 1, 16 s. 2, 62 s. 2; B. Olai: *hoffuudh* 18 s. 2 m. fl., *hoffuudet* 18 s. 1, 27 s. 1 m. fl. Endast en gång träffas *Huffuudwerk* B. Olai 1 s. 1. I alla övriga urkunder användes endast u -formen. De enda undantagen äro *hoffuit* P. Swart 115, *hoffuud* dars. 115, *hofuudhet* Sumlen 54.

$o \sim ö$.

1. Övergång $o > ö$ mellan dentalerna n , t och r samt omedelbart efter r ¹. Övergången träffas endast hos P. Swart: *Nörby* (propr.) 41 (3), 46, 48, 49, 70, 71, 72, *Nörbij* 36, *Nörge* 61, 78, 86, 96, *Nörige(s)* 15, 85, 96 (2), 148 (4), *The Nörske* 148, *törgen* 88, *törget* 26, 27, 102, 116, 147, *Törsten* 46, *Törsåker* 142 (2), *Törsång* 11, *Winstörp* 70, *iordetörffuor* 115. I dessa exempel torde övergången $o > ö$ vara säker. De specialförklaringar, som VENDELL Språket i P. Swarts krönika s. 19 lämnar, äro föga övertygande. Sålunda skulle exempelvis *Nörge*, *Nörske*, *Nörby* ha påverkats av *nörre > nyrre*. Orden hava helt säkert vid inlånandet inordnat sig i målets ljudsystem. Även för ord som *törg*, *Törsten* torde specialförklaringar vara svåra att finna. För *iordetörffuor* antar VENDELL anf. st. och NOREEN² påverkan av fsv. *tyrva*, *tørva* 'torvkasta', vilket är möjligt men högst osäkert. I åtskilliga andra ord kan samma övergång föreligga, t. ex. *Nörrale* 18, *Nörboo* 127, *Nörbokara* 127, *Nörbo karar* 128, men beträffande dem äro även andra förklaringsgrunder möjliga (se nedan).

¹ Jfr Från Filol. fören. i Lund IV s. 109 f.

² Vårt spr. III s. 223; *pyrva* hos VENDELL är väl tryckfel.

Övergång *o* > *ö* omedelbart efter *r* föreligger endast i *Trölle* 148, 151 och möjligen *fröst* 56, 151. Föga övertygande förefaller mig VENDELLS och NORRENS¹ antagande, att *Trölle* utgår från ett icke belagt fsv. *Trylle, uppkommet genom anslutning till *trylla* 'trolla', då någon övergång *y* > *ö* framför gammalt *ll* ej ägt rum. Övergång *o* > *ö* i *tröll* antager även LINDROTH Bureus s. 238. Mera antaglig är förklaringen av *fröst* såsom påverkat av *frösa* 'bringa att frysa' eller såsom utgående från ett ursprungligt *fröst*. KOCK Ljudhist. II s. 323. Så bör helt säkert *Fröst* P. Gothus G 8 s. 2 förklaras. Samma övergång kan föreligga i *gröffskött* 54, förutsatt att *gröff*- utgår från äldre *gröv*-. *gröff*- har dock kanske snarare uppkommit genom anslutning till senare stavelsens *ö*-ljud². — En dylik övergång kan möjligen spåras även hos P. Gothus. Det enda exemplet är dock *pörssar* Hh 5 s. 2.

Det *ö*-ljud, det här gäller, är tydligen, som KOCK påpekat, det dialektala mellanljudet mellan *ö* och *ö*, som uttalas med olika skiftningar i olika trakter. Tillståndet hos P. Swart betecknar endast ett stadium i förskjutningen av fsv. *o* mot *ö*-hållet i vissa ställningar. Fördelningen av *o* och *ö* i Krönikan visar, att denna förskjutning ägt rum tidigare i närheten av *r* än i andra ställningar³. Övergången i Krönikan är, såsom jag i min ovan anförda uppsats visat, ett västmanländskt dialektdrag.

2. Växling *o* ~ *ö* av annan natur.

drotning ~ *drötning*. *drotning* Var. rer. 12, P. Swart 5, *drotning(ens)* P. Brahe 7 (2), 56, 57 m. fl., *drätning(en)* dars. 7 (2), 20 ~ *drötning* P. Swart 96, *Dröttningar* P. Gothus L 6 s. 2.

brotzlig ~ *brötzlig*. Den förra formen är vanlig. Den senare förekommer endast hos P. Swart: *obrötzelige* 65, 106, *obrötzeliga* 100, och P. Brahe: *obröttzlig* 61.

folgde ~ *fölgde*. Liksom i O. Petris språk är den förra formen den vanliga. Endast på följande ställen förekommer *fölgde*: P. Swart 47, 86, 108, 113, 124, 127 (~ *folgde* 16, 64, 132), P. Brahe 7, 8, 46, 61, *fuldfölgde* 11, 12, *fölggt* 51 (~ *ful(g)de* se sid. 230); P. Gothus har nästan uteslutande *fölgde*,

¹ anf. st.

² Så VENDELL a. arb. s. 250. Om dylik assimilation i ortnamn se LINDROTH NoB 3 s. 36 f.

³ Jfr KOCK Ljudh. II s. 125.

fölgdt, t. ex. B 8 s. 2, C s. 1 (2), C 8 s. 2, E 4 s. 2, G s. 2 m. fl. ~ *folgde* Aa s. 1; Sumlen: *fölgde* 37, 46 (2), 65. Övriga urkunder ha uteslutande *folgde*. Är fördelningen dialektiskt begränsad?

for ~ *för*, *fore* ~ *före*. Växling *for* ~ *för*, *fore* ~ *före* föreligger endast under århundradets förra hälft, alltså hos L. Andreae i Var. rer. och Wijgdaw. I Syrach normaliseras *för*, *före*, var efter dessa former äro så gott som enrådande. De enda antecknade undantagen äro i Syrach: *fordeel* 30, 54, *forkorta* 46, och hos P. Swart: *for monge* 92, *forandring* 110, *forbemelt* 110 m. fl. (o. 45 ggr), *fore* 41, *foretagen* 141. Exempelen med *for* synas visserligen rätt talrika, men i jämförelse med *för* utgöra de endast ett försvinnande fåtal. — B. Olai: *föräldranar* 160 s. 2; P. Brahe: *for* 11, 12; Syn. lib.: *forfordra* B 6 s. 1; P. Gothus: *Formaningh* D 8 s. 1, *forwarningh* E s. 1, *fornimma* E 2 s. 2 (bib.), *foruthan* K 3 s. 2 m. fl.; Sumlen: *forklädhe* 44. Försvinnandet av *for* bör säkerligen sättas i samband med normaliseringen av *för* i Bib. 1541. Även i kanslispråket har samma utveckling försiggått. Den kan där bestämmas till förra hälften av 1540-talet, vilket framgår av en enkel statistik från Gust. I:s Reg. Ännu i årgångarna 1540 och 1541 råder växling, t. ex. 1540 s. 1—9: 7 *för*, 31 *for*; 1541 s. 231—238: 20 *för*, 31 *for*. I början av årgången 1542 är förhållandet detsamma, t. ex. s. 1—7: 15 *för*, 21 *for*. Längre fram i denna årgång är *för* nästan enrådande, t. ex. s. 349—356: 48 *för*. Tillståndet är detsamma i de följande årgångarna, såvitt jag undersökt dem, t. ex. 1543 s. 1—8: 48 *för*, 1 *for*, 1544 s. 1—7: 42 *för*, 1 *for*. Siffrorna äro så till vida approximativa, att de ej kontrollerats.

Växlingen *nödhtorfft* ~ *nödtörfft* fortlever endast hos P. Swart: *nödhtorfftige* 32, *nödtorfftiga* 123 ~ *nödtörfft(er)* 63, 92 (2), 113, 148, *nödtörfftigare* 91. För övrigt är *nödhtorfft* enrådande. Exempel träffas i Syrach, Kyrkeordn., hos P. Gothus och P. Brahe.

Växlingen *nor* ~ *nör*, *norre* ~ *nörre* fortlever i Var. rer.: *nörstierna* 3, och P. Swart: *norre* 35, 63, *Norköping* 38 B, *Norbotn* 44, *Norlanden* 31 m. fl. (6) ~ *Nörrale* 18, *Nörboo* 127, *Nörbokara* 127, *Nörbo karar* 128, *NörFinland* 47, *nör* 102, *nör ååt* 127, *nörre* 63, *nörre* 107. I Sumlen däremot är *nor* enrådande: *Norbotn* 22, 25 m. fl., *Norala* 49, *norran til* 52. Även B. Olai har *Norlanden* 14 s. 2. Växlingen är möjligen av dialektisk natur. Be-

lysande är i detta hänseende BURES uttalande i Sumlen, att man i Ångermanland säger »nörr för Norr» (s. 39).

Motsättningen mellan Var. rer.: *nott* 56, *notaträ* 56, *walnota trä* 56, och B. Olai: *nott* 42 s. 2, *nåtaskaal* 170 s. 2 å ena sidan och Syn. lib.: *Nött*, *Haslenött* å andra sidan kan vara dialektisk. I Närke böjes ordet ännu: *not*, *nötter* BORGSTRÖM Sv. landsm. 1914, 4 s. 18, 55.

offuer ~ *öffuer*. Växlingen förekommer endast under förra hälften av 1500-talet, alltså i Var. rer. (*offuer* 12 ggr ~ *öffuer* endast s. 59: *öffuerflödig*), Wijgdaw. och Syrach (*öffuer* endast 19, 59). I alla följande urkunder är *öffuer* så gott som enrådande. Undantag äro endast hos P. Swart: *offuer*(-) (5), och i Sumlen: *ofver* 21; I samband därmed har också växlingen *offuerst* ~ *öffuerst* försvunnit. Den förekommer endast i Var. rer.: *offuerst* 49, Syrach: *offuerste* 8, 51 ~ *öffuerste* 1, 7, 78 m. fl.

tilforene ~ *tilförene*. Växlingen förekommer endast i Wijgdaw.: *tilforenna* A. s. 2, A 2 s. 2 m. fl. (o. 7 ggr) ~ *tilförenne* A 2 s. 2. Under århundradets senare hälft är enbart *tilförenne* i bruk. Undantag utgöra endast *tilforende* P. Swart 50, *tilforenne* P. Brahe 15, B. Olai 74 s. 2, 158 s. 1. Normaliseringen av *tilförenne* står väl i samband med normaliseringen av *för*, *före*.

Växlingen *torr* + *tör*, *torka* ~ *törka* lever kvar. Syrach: *torkas* 28, *torka* (subst.) 54; P. Swart: *törachtigt* 106, *intörka* 113, *törkandes* 12; P. Brahe: *thörtt* 3; Syn. lib.: *Torr*; B. Olai: *afftorakat* 109 s. 1 ~ *törkas* 109 s. 1; P. Gothus: *Torheet* D 4 s. 1 ~ *törskodda* A 2 s. 2; Sumlen *torkat* 33, *törkar* 27.

Verben *torffua*, *betorffua* ha uteslutande *o*: *torff* Syrach 23 m. fl., *betorff* dars. 43 m. fl.; Wijgdaw. B 3 s. 1. Däremot fortlever växlingen *thora* ~ *thöra*: Syrach: *thor* 45; P. Gothus: *tor* I 8 s. 1, men P. Swart: *thora* 154 ~ *tör* 131, *töre* 119, Syn. lib.: *tor* O 5 s. 2.

Ordet *ortugh* heter i Var. rer. *ortuy(ar)* 46, 47 (2), i Sumlen *ortugh* 75, i P. Brahe däremot *örtuger* 44. Om orsaken till växlingen, som övertagits från fsv., se NOREEN Aschw. gr. § 59, 7, § 104 anm. 3, КОК Ljudh. I s. 422 f., II s. 6, OLSON Utdrag ur MELL s. XVI.

För övrigt förekomma endast enstaka former med *ö*. I följande ord är *ö* analogiskt infört: *fördölda* P. Swart 59, *fördöldt* P. Gothus Ff 5 s. 2, *löp* (v.) P. Brahe 52, *löpp* (v.), P. Gothus

A 2 s. 2, *löpp* (subst.) därs. A 2 s. 2, *Rödhna* Syn. lib. (2), *Rödhne* därs., *Mårgonrödhans* P. Gothus H 6 s. 2 (bib.), R 7 s. 1, *öffuan* B. Olai 199 s. 1, 72 s. 2.

Övergång *io* > *iö* föreligger i *tiökka* Sunlen 27. Osäkert är, om skrivningarna *Biorn* P. Swart 67, *Biorn Biornson* därs. 141 tyda på att *io* dialektiskt kvarstår på grund av förlängning framför *rn*. Kock Ljudh. II s. 410. Skrivfel är helt säkert *Kio-penhapn* P. Brahe 14.

I följande lånord har väl *ö* övertagits från det långivande språket: *fördrar* B. Olai 179 s. 2, *fördradt* P. Brahe 8, *fördrad(h)e* P. Gothus D d 2 s. 1, H h 6 s. 2, *tijkörtning* P. Swart 110 samt i egennamnet *Knipperdölling* P. Swart 88. Svårförklarliga äro *Dörfft* P. Brahe 8, *Hölsten* därs. 11, *Hölstenden* därs. 11, *föcken* därs. 10.

nödtarffligare P. Swart 140 har *a* från *tharf*, *tharfteliker*. Jfr Kock Ljudh. II s. 147.

Fsv. *ō*.

Fsv. *ō* kvarstår. Negationen *o* har formerna *v-*, *w-* endast i orden *vskyllogh* L. Andreæ A 5 s. 1, *wkysk* B. Olai 198 s. 1. — Orden *almosa*, *orsak* hava *o*, *vsaka*, *vrsekt*, *vrsekta*, *vsinnig*, *vsprung* alltid *v*. Endast följande undantag finnas: *vsar(a)k* B. Olai Inl. A 3 s. 1, 104 s. 1, *vsaker* därs. 100 s. 2, *vsaken* 15 s. 2, 151 s. 2.

1. Övergång av gammalt eller av *au* utvecklat *ō* > *ū* i relativt oaccentuerad stavelse föreligger i följande urkunder. Var. rer.: *ortugar* 46, 47 (2); P. Swart: *Gustaffs* 157 (i regel *Göstaff*), *Jusse* 13, *Oluff* 118 (2), 119; B. Olai: *S. Oluffz gräs* 39 s. 1, 62 s. 2, 143 s. 1, 143 s. 2 (men *S. Oloffz gräs* 52 s. 2 m. fl.); P. Brahe: *bröllup* 23, 58, *bröllupitt* 58, *bröllupz* 58, *Gustaff(z)* 35, 34, 56, *Gustaff Olson* 34, 35 m. fl., *Oluff(z)* 12, 59, 60, *skäggutta* 36. I alla exemplen står *u* antingen omedelbart före eller efter *g*, *ff*, *p*.

2. Växlingen *closter* ~ *clöster* lever kvar. P. Swart använder båda formerna, t. ex. *Closter* 10, 19, 66 m. fl., *clöster* 59, 88, 93 m. fl. I Sunlen förekommer uteslutande *klöster*.

Även växlingen *fogha* ~ *fögha* fortlever. P. Swart: *fogu* 14, *foge* 11, 39; P. Gothus: *fogha* E 3 s. 2, U 5 s. 2, *fogadhe* G 4 s. 1 m. fl.; Syn. lib.: *Fogha* men *Sammanföghelse*, *Sammanföghning*, *Tilhopaföghelse*.

Motsättningen *hoghmod* ~ *höghferd* uppehålls konsekvent endast under förra hälften av 1500-talet: Var. rer.: *högfärdig* 59; Syrach: *hoghmo(o)dh* 6, 15 (2), 24, 76, *hogmodhas* 15, *hoghmodhighe* 80 ~ *höghferd* 15 (2), *höghferdigh(a)* 15, 19, 23, 37, 50 m. fl. Redan hos P. Swart har dock *ö* överförts till *högmod*: *högmodh* 124, 146, *högmodige* 155, *högmodigheetz* 53 ~ *hogmodh* 140. Så ock i Syn. lib.: *Höghferd*, *Höghferdas*, *Höghferdigh*, *Höghferdigheet*, *höghmodigh* E. 6 s. 1; P. Gothus: *höghferdh* E 7 s. 1 m. fl., *höghmodigheet* E 7 s. 1, *Höghmodh* F 8 s. 2 ~ *Hogmodigheet* Y s. 2, *hoghmodigheetennes* E 7 s. 1. I Kyrkeordn. förekommer endast *hogmodiga* Inl. 11.

Orden *Lödha*, *Lödhele* i Syn. lib. och *lödningen* i Syrach 48 hava alltid *ö*. Hos P. Gothus träffas de omljudda formerna *Eldstöd* M 5 s. 2, *Målnstöd* M 5 s. 2. Andra enstaka former med *ö* äro *wpröriske* P. Brahe 22, som kanske återgår på ä. da. *oprørsk*, och *nögha* (adv.) Kyrkeordn. Inl. 2, 47 s. 1, *nöge* P. Swart 134, *nögsampt* P. Swart 92, vilka återgå på ä. da. *nöghe*, mnt. *neuwe*. Kock Ljudh. II s. 180.

Övergång *io* > *iö* föreligger i *liömt* B. Olai 23 s. 2, 163 s. 1, 170 s. 2, *liömpt* dars. 11 s. 2, 52 s. 2 m. fl. Dock förekomma även formerna *liomt* B. Olai 42 s. 1 m. fl., *liumt* dars. 187 s. 2, *liumpt* dars. 177 s. 2.

Övergång *ō* > *e* i stavelser, vilkas semifortis försvagats till infortis: *Eleff* P. Swart 60, *Oleff* P. Swart 17, 28, 42, 43 m. fl., *Olef(f)son* dars. 35, 41, 44 m. fl.

Johan motsvaras hos P. Brahe av det av mnt. påverkade *Jahan* 7 m. fl. Jfr Kock Ljudh. II s. 314 f.

Fsv. *ū*.

u ~ *o*.

I ord som ej varit underkastade *a*-omljud eller i fsv. uppvisa någon av samnordiska ljudlagar vållad växling *u* ~ *o*, kvarstår *u* utom framför *rd*, *rt*, *rs*, *rn*, *rd* och kakuminalt *l* och supradentalt *n* + *d*,

t, *n*, i vilka ställningar *u* redan i fsv. blivit *o*, samt i relativt oakcentuerade ord.

Exemplen äro ungefär desamma som hos O. Petri. Bland orden med övergång *u* > *o*, som ej återfinnas hos honom, må dock nämnas *holdt* 'höljt' Kyrkeordn. Inl. 8, *skolt* B. Olai 54 s. 1. Undantagen utgöras dels av ord, som mot regeln hava *o*, dels av ord, som mot regeln hava *u*.

a. Pret. ind. plur. av verbet *löpa* har *o* endast hos P. Swart: *loppe* 26.

Utan motsvarighet hos O. Petri är övergången *u* > *o* framför *nn* i Var. rer.: *tonn* 22, *tont* 19, 20, *tonna* (adj.) 9, *tonkaka* 29, och Syn. lib.: *Tonn*, *Tonn göra*. Jfr beträffande Syn. lib. former som *tonga*, *tongel* i Hälsingland. *Sondagen* P. Swart 110 förklaras som motsvarande form hos O. Petri. *Vhrsprång* i Syn. lib. är väl snarast en försvenskning av ty. *ursprung* i anslutning till sv. *språng*. Formen *kong* är vanlig hos P. Swart. *Kongligit* Kyrkeordn. Inl. 15, *kongeligitt* P. Brahe 1 är sammandraget av *konunglik*¹, *Konge rike* B. Olai Inl. A 2 s. 1 av *konunga rike*.

b. Mot bruket hos O. Petri kvarstår hos P. Brahe *u* i orden *burde* 14, *spurde* 13, *fördult* 49 samt i stor utsträckning i *fulde* 12, 18, *Fulde* 34, *förfulde* 14, 16, 41, 48, 61 (2), *fulgde* 39, 40, *forfulgde* 61. Exempler äro att förklara på följande sätt. Efter *f* kvarstod i Krönikans dialekt *u* ljudlagsenligt i *fulgde*. Efter mönstret *fölia*: *fulgde* bevarades någon gång även pret. *dulde*, *burde*, *spurde*, i de två senare kanske delvis under inverkan av *b*, *p*; *burde* och *spurde* kunna dock även tillhöra krönikans danismer. Formerna *fulgde*, *fulde* äro sannolikt sörmländska. Likartad är hos Hog. Bielke *Fulme* Vgl. fornm.-tidskr. II s. 86, liksom även *fördullt* återfinnes hos honom dars. s. 89, 90.

Övergång *u* > *o* i relativt oakcentuerade ord. Liksom hos O. Petri hava det enkla *om* samt *om kring*, *om kull* så gott som alltid *o*. Undantag träffas endast hos B. Olai: *vm* (konj.) 1 s. 2 (2), *Här vm* 92 s. 2, *rö(ö)r vm* Inl. A 4 s. 2, Inl. A 5 s. 2, Inl. A 6 s. 1. Även *omtala* har uteslutande antecknats med *o*. I övrigt råder växling. Först mot slutet av århundradet

¹ Kock Ljudh. II s. 160.

bli formerna med *om-* mera dominerande. Om man bortser från ovannämnda ord, användes i Var. rer., Wijgdaw. och Syrach utslutande *v*. Var. rer.: *vmdriffues* 39, *vmgår* 13; Wijgdaw.: *vmgengelse* A 2 s. 2, A 3 s. 2, *vmförde* B 4 s. 1 (*vngengilse* B 3 s. 1); Syrach: *ymbär(a)* 44, 60, *vmdriffua* 60, *vmföras* 9, *vmgella(t)* 21, 36, *vmgå(år)* 14, 19, 22 (2), 59, *vmgåås* 28, *vmgången* 78, *vmgärdar* 43, *vmhwerffd* 80, *vmwerffdt* 80, *vmorgh(en)* 60, 66, *vmstörter* 4, *vmstördt* 15, 40, *vmwendt* 16, 25. Redan hos P. Swart är däremot *om-* vanligare: *ombewaradt* 100, *omgået* 7, *omliggiande* 3, *omridandet* 81, *om röra* 118, *omröre* 6, *omrördt* 18, *omseer* 125, *om sider* 30, *omständ* 4, *om syss* 123, *omwend* 149, *omuendning* 139 ~ *ymbewarade* 4, *ymbära* 66, 138, *ymbäre* 115, 138, *ymburit* 141, *vmgå* 84, 91, *vmgoet* 100, *vmgänge* 2, 6. I Kyrkeordn. är *om-* ännu mera dominerande. Endast följande *u*-former anträffas: *ymbära* Inl. 6 m. fl. (5), *vmgella* 31 s. 2, 56 s. 1, *vmgänge* 71 s. 2, *vmgengelse* 72 s. 1. Tillståndet är ungefär detsamma hos B. Olai med *u* i *vmgenge* 101 s. 2 (2), 133 s. 1, *vmgänge* 165 s. 1, *vmgengelse* 100 s. 1, 157 s. 2, *vmkomma* Inl. A 2 s. 1, *wmliggiende* 145 s. 2, *wmständigheter* Inl. A 3 s. 1, hos P. Brahe med *u* i *wmgå* 1, *wmgicks* 3, *wmgången* 9, 15, *wmgångerne* 59, *wngenge* 4, *wmkost* 66, samt P. Gothus med *u* i *Vmgenge* B 3 s. 1, *vmgänge* D d s. 2, Gg 4 s. 1, *vmklädd* Aa 8 s. 2, *Vmskärelsen* Bb 6 s. 1, *vmwårdnat* A 4 s. 1 och nästan genomgående i *vmwenda* A 4 s. 2, L 2 s. 2 m. fl. I Sumlen förekommer ej *vm-*, men exempel därpå från andra skrifter av Bure anföras av LINDROTH Bureus s. 238. Syn. lib. har *om-*.

Det hos O. Petri någon gång uppträdande *op* har antecknats endast i Sumlen med dess mindre vårdade språk: *åp* 27, *opföre* 71, *op för* 46, *op* 20, 23, 65, 68, 70, *oppe* 54.

Osäkra äro *monne* P. Gothus G 2 s. 2 m. fl., *monde* P. Brahe 14 m. fl. De återgå väl dock på fsv. *monde*. Den regelbundna motsvarigheten till fsv. *mande* borde nämligen åtminstone i P. Brahe Krön. ha hetat *mānde*. Jfr Kock Sv. landsm. XIII, 8 s. 7, NOREEN Aschw. gr. 556 anm. 2, Vårt spr. III s. 318 med not 8.]

II. Ord, som tack vare samnordiska ljudlagar redan i fsv. uppvisa en växling *u* ~ *o*.

A. Ord, i vilka *u* efterföljes av enkel konsonant eller konsonantförbindelserna *dh*, *gh*, *p*, *t*, *k* + *l*, *m*, *n*, *r* (»kortstaviga ord«).

1. Framför *ghn* står liksom hos O. Petri nästan enbart *u*: *hugnat* Kyrkeordn. 17 s. 2, *hugnelige* P. Swart 26, *Lugn* Syn. lib., *vgn* Var. rer. 24 (2), 25, *kalk vngn* Var. rer. 40. Enda undantaget är *rogn* 'rom' Var. rer. 55, som kan ha upptagits från en dialekt med kvarstående *ghn* eller erhållit *o* genom anslutning till sidoformen *romm*. Jfr Kock Ljudh. II s. 205 f.

2. Framför *m* står liksom hos O. Petri *o* i *komma*, *sommar*, *somme*, *sommestädhes*. *u* i *kumo* Sumlen 26 härstammar från pret. part. Ordet *brwdgumme* har däremot i regel *u*, t. ex. Var. rer. 11, P. Swart 108, Kyrkeordn. 39 s. 1 liksom även det enkla *gummar* Var. rer. 51 (2). Endast hos P. Gothus möta *Brwdgome* L 6 s. 2, *Brudgome* K 2 s. 2.

Formerna *tummelfinger* ~ *tommelfinger* växla. B. Olai: *Tommel fingret* 1 s. 2 ~ *Tummelfingers* 174 s. 2; Syn. lib.: *Tumelsfinger*. *Tumelfinger bredd*. *U*-formen kan utgå från fsv. *pumul*¹. Ordet *tumme* heter alltid *tume*, *tuma*, t. ex. Var. rer.: *tume* 6, B. Olai: *tuman* 119 s. 2, *Tuman* 180 s. 2. Den genomgående stavningen med enkelt *m* är frapperande, om utgångsformen är *pūmi*² med kort *ū*. Dylika kortstaviga ord skrivas såväl i Var. rer. som hos B. Olai alltid med dubbelt *m*: *komma*, *sommar*, *brudgumme*, *tummelfinger*. Utgångsformen är därför kanske snarare *pūmi*; jfr ffris. *thūme*, mnt. *dūme*. På svenskt språkområde är denna med säkerhet belagd i östsv. dial.: *tūmgräin* 'mellanrummet mellan tummen och pekfingret', *tūmagås* 'smörgås, påbredd med tummen'. *u* kvarstår vidare i *Bruma* nu *Bromma* P. Swart 58.

3. I ord med enkel konsonant, vilkas ändelse innehåller *u*, *i* eller av levisbetonat *i* utvecklat *e*, har vid valfrihet mellan *u* och *o* den förra vokalen i regel valts, såvida ej analogiskt inflytande från närstående ord och former fordrat *o*.

a. Subst. och adjektiv.

I fem. *n*-stammar växla *u* och *o*. Var. rer.: *flogha* 53, *hunda-*

¹ Kock Arkiv XXVI s. 110.

² Jfr NOREEN Vårt spr. III s. 275.

flughu 53, *stogha* 24, *siwkastoga* 15, *bröðskota* 28, *ploogskota* 43, *smola* 29, *sola* 20, *footsola* 7, *ploogsola* 43, *näsaboror* 7, *swettebora* 8, *hosa* 20, *hosor* 17 ~ *frustuga* 22, *mannastugha* 22, *rådzstugu* dagh 4, *flugukwast* 26, *badhstugulakan* 30, *badhstugukarl* 30, *huffua* 17, *hwoffua* 19, *huffuo bånd* 19, *lukur* 49, *skulor* 26. Flertalet ord med *u* äro av samma typ som hos O. Petri. — Syrach: *purpurhuffuo* 10. — P. Swart: *badstugu* 34, *bastulaget* 34, *stugune* 134, *Rådstuffuune* 26, 78, *radstugeclocken* 38. — B. Olai: *näsaboron* 25 s. 1, *näsaborerna* 177 s. 1, *näsabårorna* 167 s. 1, *skoosdlor* 130 s. 1, *hoser* 60 ~ *näsaburen* 173 s. 1, *Näsaburen* 173 s. 2, 174 s. 2, *skuru* 137 s. 2, *skuruna* 138 s. 1, *flughu frö* 150 s. 2, *stugur* 24 s. 1, *Badhstugu* 22 s. 1, *stugon* 102 s. 1, *Badhstugugång* 52 s. 1, *stuffuun* 103 s. 1, 103 s. 2, *Badhstuffuugång* 106 s. 2, *bastuffuuer* 106 s. 2, *stuffuor* 99 s. 2, *hwsstuffuor* 101 s. 2. Flertalet *u*-former äro av samma typ som hos O. Petri. I *näsaburen* kan även det föregående *b* hava medverkat till *u*-ets bibehållande. — Kyrkeordn.: *hoffua* 64 s. 1, *Badstoffua* 94 s. 1, *stoffuo* 73 s. 2, *Siukstoffua* 93 s. 2, *siukastoffuo(r)* 91 s. 2 (2), 92 s. 1, *Siukestoffuor* Inl. 18 ~ *badstugur* 93 s. 1. — P. Brahe: *stugor* 24, *stugon* 51, *luckan* 10. — Syn. lib.: *Hossor*, *Smola*, *Brödhsmla*, *Footsola*, *Plogsola*, *Råfohra* 'confinium', *Trolkona* ~ *Hussor* 'vide Hossor', *Flugha*, *Flugheqwast*, *Flughesmella*, *Flughesopp*, *Flugheswamp*, *Huffioa*, *Rådhestughu*, *Rådhestughe dagh*, *Rådhestughe handel*, *Frustughu*, *Förstughu*, *Siukestughu*, *Scholestughu*, *Hundeluka*. Flertalet *u*-former äro av samma typ som hos O. Petri. — P. Gothus: *Hossor* E s. 2, *Hoorkonan* Q 2 s. 1, *Flughan* Q 3 s. 2.

Ord som *toligh*, *honigh*, *konung* hava liksom hos O. Petri *o*. Däremot är formen *uppenbar* så gott som enrådande från och med Syrach. Endast hos L. Andreæ A 4 s. 1 och i Var. rer., t. ex. 37, träffas former med *o*.

b. Pret. part. och därmed likställda ord hava liksom hos O. Petri i regel *u*. Utom de hos O. Petri förekommande exemplen må ytterligare nämnas: *duffuet* Kyrkeordn. 35 s. 1, *vthflutit* Syrach 37, *ofrussit* P. Brahe 43, *krupet* P. Gothus G 7 s. 2, *ludin* Var. rer. 22, *mulit* dars. 4, *rutit* B. Olai 152 s. 2, *vtsluken* dars. 199 s. 1, *vtstrukit* Wijgdaw. B s. 2, *sudhin* Var. rer. 27, *försupen* P. Swart 124, *tuttit* P. Gothus A 3 s. 1, *förtruttid* P. Brahe 44, *oförtrutten* P. Gothus G g 7 s. 2.

Häriifrån träffas endast följande undantag: *vpborit* Kyrkeordn. 48 s. 2, 73 s. 1, *förrotet* B. Olai 32 s. 2, *vthsloken* Kyrkeordn. 57 s. 2, *stroken* Var. rer. 45, vilka äro lätt genomskådade analogiformer. Å andra sidan står *u* i *friburit* P. Swart 37. Mera allmän är liksom hos O. Petri växlingen i följande ord.

Endast *o* har *stolet* P. Swart 101, P. Gothus O 2 s. 2, *stolne* Sumlen 34.

Växlingen *skuren* ~ *skoren* lever kvar: Var. rer.: *kringskoren* 9; P. Swart: *kringskurit* 84; B. Olai: *skurit* 54 s. 1, *bortskoret* 27 s. 1; P. Gothus: *vpskurit* Bb s. 1; Sumlen: *skurin* 78, *skurit* 43, *utskurin* 56, *inskurina* 56. Är det tillfälligt, att *skoren* antecknats endast från närkesurkunder och Var. rer.?

sworen har liksom hos O. Petri alltid *o*, t. ex. P. Swart 5, 86, 106, 120, 131 m. fl., Kyrkeordn. 30 s. 2, P. Brahe 5, 17, 21, 56 m. fl., P. Gothus Bb 8 s. 1; Part. av *soffua* heter *soffuit* Syn. lib. Q 5 s. 1. Andra belägg finnas ej.

Liksom *skoren* har *lopit* antecknats endast från närkesurkunder och Var. rer.: *vtlopen* Var. rer. 8, *vthlopet* B. Olai 194 s. 2, men *lupet* P. Swart 83, *förlupin* P. Brahe 13, *luppet* P. Gothus G 7 s. 2, *luppit* P. Gothus A 3 s. 1, Gg s. 2, *vthlup(p)it* A 2 s. 2, K 3 s. 1.

4. I övriga ställningar är tillståndet ej enhetligt i de olika urkunderna. För dem alla gäller dock liksom hos O. Petri följande regel: i kortstaviga ord harden fsv. växlingen *u* ~ *o* upphäfvts till förmån för *o*, såvida vokalen ej föregås av *b*, *h*, *r*, *f* eller efterföljes av *ghn*, *m*, eller framför enkel konsonant, då följande stavelse innehåller *i*, *u* eller av levisbetonat *i* utvecklat *e*. Följande ord hava sålunda alltid *o*, i den mån de äro belagda i de olika urkunderna: *clethhalodh* Var. rer. 31, *offuerskerare lodh* dars. 31, 44, *lodha jhoop* B. Olai 21 s. 1, *skodha* Syrach 35, *skodeplatz* Var. rer. 37, *Sodh* Syn. lib., *sodh* B. Olai 29 s. 2 m. fl., *dogha* Kyrkeordn. 82 s. 2, P. Gothus Hh 2 s. 2, *dogher* Var. rer. 33, 35, Syrach 16, 26 m. fl. (6), B. Olai Inl. A 5 s. 2, P. Gothus H s. 2, *dog(h)se* Syrach 79, P. Gothus F 5 s. 2, *Odogse* Syn. lib., *Eeldzlogha* P. Gothus Cc s. 1, *flogheeld* Var. rer. 19, *flogmaul* dars. 53, *Floghmatkar* P. Gothus U 4 s. 2, *offörflogna* P. Swart

106, *oghan* Var. rer. 24, *togh* Syn. lib. Q s. 2, *Humbletågorna* Sumlen 42, *togliga* Kyrkeordn. 83 s. 2, *sieletoghan* Syn. lib. R 6 s. 1, *loff* 'tillstånd' P. Swart 32, *loff* 'beröm' dars. 30, *lo(f)flig(e)* dars. 17, 62 m. fl., *Loffsong* Kyrkeordn. 9 s. 2, *Loffsmessor* dars. 36 s. 2, *hemloff* dars. 88 s. 2 m. fl. sms., *loffuadzmen* Var. rer. 19, *loffua* P. Swart 75, *loffuen* 'borgen' dars. 5, 10, *offuan* Var. rer. 20, *skoffuel* Var. rer., 43 *dyngio skoffuel* dars. 43, *eeldzskoffuel* dars. 25, *kastoskoffuel* dars. 43, *soffua* dars. 8, 25, *sowel* dars. 27, *Mocka* Syn. lib., *Mockning* dars. G 8 s. 2, *slocknadt* P. Swart 28, *ocker* Syrach 27, *kop(p)ar* Var. rer. 47, 50 m. fl., *blotna* B. Olai 81 s. 2, *lott* P. Swart 5, *skott* dars. 31, *skotzmoel* dars. 113, *flot* B. Olai 88 s. 2, *flotbomar* P. Swart 58, *flotbroo* dars. 58 (2), *flote* Var. rer. 37, 50, *Otter* Syn. lib., *Plogskotta* Syn. lib., *goll* Var. rer. 21, 57, *bleekgoll* dars. 21, *rödhgoll* dars. 21, *saffran goll* dars. 21, *swartgoll* dars. 21, *golt* dars. 16, 55 m. fl., Syrach 71, B. Olai 172 s. 1 m. fl., *Goolfergha* Syn. lib., *Goolsoot* dars., *Kohl* Syn. lib., *colare* Var. rer. 14, *Kohlpanna* Syn. lib., *kolning* P. Swart 153, *Ko(h)lesund* P. Swart 11, 43, *Tola* Syn. lib., *Tolemodh* dars., *Tolcligh* dars., *Dohn* dars., *Dohna* dars., *son* Var. rer. 3, *Sponkäring* Syn. lib., *smolas* B. Olai Inl. A 4 s. 2, *småhlas* Sumlen 73, *Bloss* Syn. lib., *mosan* B. Olai 130 s. 2, *påse* dars. 55 s. 2, *Gortiuff* Syn. lib., *Footspor* dars., *spore* Var. rer. 36.

I synkoperade kasus av pret. part. råder givetvis växling: Var. rer.: *sodne* 28, *strokna* 45 (2); P. Swart: *offörflogna* 106; B. Olai: *sod(h)ne* 23 s. 2, 43 s. 1, 85 s. 1 m. fl. (8), *skotne* 128 s. 2, 189 s. 1. Vanligare är dock *sud(h)ne* 16 s. 2 (2), 21 s. 1, 25 s. 1 m. fl.; P. Gothus: *gutne* D 4 s. 1; P. Brahe: *hiertnopne* 14, *skutne* 12, 48, *skutna* 50, *förflugne* 63 B; Sumlen: *ludhna* 61 (2).

För övrigt träffas endast följande undantag. Ordet *gudh* har liksom hos O. Petri alltid *u*. *Gudmund* skrives hos P. Swart dels *Godmund* 23, 121, 123 (2), dels *Gudmund* 40. Om den senare formen se sid. 144. Även *duglig(h)* har liksom hos O. Petri alltid *u*, t. ex. P. Swart 22, 36, 67 m. fl., B. Olai 22 s. 1 (*oduglige*), 179 s. 1 (*odugligh*), P. Brahe: *duglig(itt)* 3, 4. Men dessutom kvarstår hos P. Swart mot bruket hos O. Petri och i alla övriga urkunder *u* i *dug(h)de* 18, 37. Ordet *duga* äger ej i sin ljudgestalt något, som kan motivera *u*-ljudets kvarstående. Att detta utan inverkan av andra faktorer skulle vara det enda ord (utom de ovan förklarade *Gudh*, *hugswala*, *Gudmund*), som un-

dandragit sig utjämnings-tendensen i P. Swart Krön., förefaller osannolikt. Fördelningen av *dogha* och *dugha* i de olika urkunderna överensstämmer med de båda formernas fördelning i moderna dialekter. I Uppland, Närke och Östergötland har ordet *o*-ljud, i Södermanland och västra Västmanland i regel *u*-ljud. Jfr beträffande västra Västmanland LEFFLER i Sv. forn.-fören. tidskr. II s. 42 och BORE Bergslagshistorier samt beträffande Södermanland ERICSSON SF s. 90. I alla övriga ord med ljudförbindelsen *ūgh*, *ōgh* synes däremot utjämnning till förmån för *o* ha ägt rum, såvida ej ändelsen innehåller *i* eller *u*. Så även i svenska riksspråket: *båge*, *flogrönn*, *fågel*, *håg*, *låga*, *råg*, *vattensåg*, *tråg*, *tåg*, *odåga* men *fluga*, *stuga*, *flugit*, *duga*. Samma frapperande *u*-vokalisation visar ordet även utanför svenskt språkområde. I hela Jutland finnes sålunda en genomgående olikhet vid behandlingen av *duga* och övriga ord med äldre *ugh*, *ogh*. De moderna dialektformerna här visa överallt tillbaka på en grundform med långt *ū*; jfr BENNIKE-KRISTENSEN Kort over de danske folkemål s. 44, FEILBERG Ordbog over de jyske almuesmål. BENNIKE-KRISTENSEN antaga därför — och på grund av ordets i förhållande till fda. inskränkta betydelse — att ordet inkommit i Jutlands och Fyens dialekter från skriftspråket. — Även i vissa norska dialekter tycker man sig kunna spåra en viss oregelbundenhet i behandlingen av *duga*. I Hardanger heter ordet '*dūa* sumstad *dūga*', men övriga kortstaviga ord av samma typ hava endast *ū*: *hūg*, *flūga* (Ross No. Bygdem. III s. 122). I Solør motsvaras isl. *rug* av *rog* men isl. *duga* av *dūga*, vilket dock av AMUND B. LARSEN förklaras så, att *dūga* är den direkta utvecklingen av isl. *duga*, under det att *rog*, åtminstone vad vokalen beträffar, snarare härstammar från danskan än från isl., emedan odlingen av råg synes vara sen i distriktet (ASMUND B. LARSEN Lydlæren i den solørske dial. s. 150). — En enhetlig förklaringsgrund för alla de nämnda formerna vore givetvis att föredraga. Anslutning till adj. *dugelig* torde ej vara tillfyllestgörande, då detta ord ej synes förekomma i de norska dialekterna. Ordet är ursprungligen ett preterito-presens. I denna omständighet söker HULTMAN Hälsingel. s. 214 anledningen till att ordet i isl. saknar *a*-omljud, men då ordet på östnordiskt språkområde redan tidigt heter *dogha*, kan denna förklaring ej tillämpas på den svenska formen

dugha. Under sådana förhållanden må ännu ett förklaringsförsök göras. De danska formerna återgå otvivelaktigt på en form med långt *ā*. De svenska och väl även de norska kunna göra det. Vid en böjning *duga*: *dög*, som ännu kvarlever exempelvis i Södertörn, kan infinitiven fakultativt i vissa trakter ha ombildats efter mönstret *sūga*: *sög*, *sūpa*: *söp* o. s. v.

Även i ordet *gul* kvarstår mot den givna regeln ofta *u*, t. ex. B. Olai: *gul* 102 s. 1, 198 s. 2, *gule* 88 s. 2, 198 s. 2, *gulan* 102 s. 1, 123 s. 1, *gulachtigh* 97 s. 2, *gule sotten* 88 s. 2 m. fl., *Gulesivokon* 93 s. 1 o. s. v. Även formen *gol* är vanlig, t. ex. B. Olai: *gola* 197 s. 2, *gole* 172 s. 1, *golt* 151 s. 1, 191 s. 2 m. fl., *Golesott* 178 s. 1, *golesotten(s)* 63 s. 2 (2), 197 s. 2. P. Brahe skriver *huittgultt* 3. Ett föregående *g* gynnar visserligen i fsv. vid valfrihet mellan *u* och *o* *u*-formen. Men då utjämningsen undantagslöst genomförts i ord med *b*, *h*, *r* före vokalen, förefaller det högst osannolikt, att ordet *gul* ensamt skulle bilda undantag, om vokalismen normerats uteslutande av det föregående *g*. I de moderna sveadialekterna har ordet *o*-ljud i Uppland, *u* ~ *o* i Södermanland och Östergötland, under det att övriga ord av samma typ endast ha *o*. Även i riksspråket intager *gul* en särställning: *bål*, *hål*, *håla*, *fåle*, *kål*, *tåla* ~ *smula*, *sula*, *gul*. I sydsvenska dialekter är förhållandet detsamma. Motsättningen mellan å ena sidan *bål*, *hål* o. s. v., å andra sidan *gul* är sålunda genomgående. Man tvingas då att söka en gemensam förklaringsgrund. Ordet torde utgå från ett urn. *zulua*. Enligt HULTMAN¹ hindrades *a*-omljudet av det mellan *l* och *a* stående *u*. Först sedan *u* på analogisk väg bortfallit framför *a*, kunde *a*-omljud inträda². Härigenom fick ordet en helt annan ställning än övriga ord, i vilka *a*-omljudet omedelbart inträdde, och det är a priori att vänta, att *u*-formerna skulle bli de förhärskande och i många dialekter de enda förekommande. Därtill kommer, att vid utjämning *g* gynnar *u* och att i åtskilliga former av böjningssystemet ändelsen innehåller *i* eller *u*. Eller har *u* tidigt förlängts framför *lu*? De skånska dialekternas genomgående *gāl* gentemot *höll* 'hål', *hōlla* 'håla', *kōll* 'kål' alla med slutet *o*-ljud pekar kanske i den riktningen?

¹ Hälsingel. s. 205 f.

² Jfr Kock Uml. u. Brech. s. 21 f.

Formen *wpne* i frasen *wpne breff* P. Brahe 12 har väl övertagits från kanslistilen, där denna fras är synnerligen vanlig. Formen *skutt* P. Brahe 48 är möjligen en av Krönikans danismer.

I sådana ord, i vilka vokalen föregås av *b*, *h*, *r*, *f*, är behandlingen av vokalen ej enhetlig.

I sörmlandsurkunder kvarstår i stor utsträckning *u* särskilt efter *b* mindre ofta efter *h*, *r*, *f*(?). P. Brahe: *bud(h)* 7, 8, 16, 33, 34, 36, 40, 43 m. fl., *förbudh* 22, *giestebud(h)* 49, 57, *sendebudh* 63 B, 66 B, *sen(n)ingebud(h)* 6, 18, 19, 20, 22, 26, 35 m. fl., *thilbud* 9, *budne* 20, *hornbugar* 22, *redhuga* 66 B, *hugh* 68 B, *i hug(h)* 35, 52, *hulskepidt* 10, *Hullewägin* 'Holaweden' 47. Hit hör möjligen ock *fouglar* 2. Endast följande ord hava *o*: *bod* 1 B, *bogha* 51, *regnboge* 56, *redd(h)oga* 39, 43, 45 m. fl., *brätta* 49, *brotta* 37 m. fl., *Hollewägen* 41. *Polyxer* 36 är lånat. -- Samma bild företer Hog. Bielkes språk. I Vgl. fornm.-tidskr. I, 10, II 4—5 träffas följande former: *bud(h)* I: 91, II: 63, II: 96, *förbudh* II: 64, *gestebud* II: 66, *hug* II: 67, II: 82, II: 83, *ihugkomme* II: 82, *ijhugkomme* II: 82, *ijhugkommett* I: 92, II: 93, *rug* II: 92, II: 93 ~ *fönsterbogar* I: 90, *rågh* II: 93, I: 94, *hufvudbrätt* II: 94. Även lånordet *bulverketh* I: 92 har *u*.

I upplandsurkunder kvarstår *u* efter *b*, sällan efter andra konsonanter. Sumlen: *budh* 55, *gestebudh* 54, *gästebudh* 67, *Sendebudh* 67, *hughen* 28 ~ *rodgan* 43, *rogh* 43 (2), *roghhäsjør* 43, *Rogh* 27, *Roghbrödh* 27, *skyttholen* 36, *boradhe* 40. — Ställningen tycks vara densamma i Petreius Sciogr.: *budh* I s. 17, *Sändebudh* I s. 3, I s. 14 (2), I s. 36 ~ *Foghla* I s. 35 m. fl., *Rogh* I s. 31, *holl* I s. 3.

Till någon av dessa grupper hör även Wijgdaw.: *budh* B 4 s. 1, *tilbud* B 3 s. 2, B 4 s. 1, *budhordet* B s. 2, *j hug kommilse* C. 4 s. 2 ~ *foglar* B 2 s. 1.

I östgötaurkunderna kvarstår ibland *u* efter *b*, *br*, *h* men ej i så stor utsträckning som i de föregående grupperna. P. Gothus skriver sålunda i regel *Bodh* D 3 s. 1, E 2 s. 1, D 8 s. 1 m. fl., *bodh* D 3 s. 2, E 4 s. 1, O 3 s. 2 m. fl., *Senningabodhet* Bb 6 s. 2, *bebodadhe* Y s. 2 m. fl., *Bogha* D 8 s. 2 m. fl., *ihogh* U 6 s. 1, *ihoghkomma* N 5 s. 1 m. fl., *åhågha* E 4 s. 2, *reddogha* A 3 s. 2, *omhogse* Z 8 s. 1, *bråttas* T 2 s. 2 m. fl., *Råtth* F 4 s. 2 m. fl., *fråssa* G 3 s. 2, *Holteghel* K 5 s. 1, *bronna(n)* Y 4 s. 1, Z s. 1, *foghlarnar* B 8 s. 1 m. fl. Endast

följande *u*-former förekomma: *budh* H 8 s. 1, O 6 s. 1, *Budh(en)* B 6 s. 2, B 7 s. 1, K 5 s. 1, *tilbudh* O 4 s. 1, *Gästabudæ hws* H 5 s. 2, *Gestabudh* X 7 s. 1, *budhne* Dd 8 s. 2, *k. ihugh* K 2 s. 2, Kk 5 s. 1, Gg 3 s. 1, Kk 5 s. 1, *(i)hughkommelse* L 8 s. 2, Bb 4 s. 2, *hugh* A 6 s. 1, P 5 s. 2, Q 3 s. 1, R 5 s. 2, li 5 s. 1, Kk s. 1, *Skepbrut* Kk 3 s. 1, *Skipbrutten* M 5 s. 1. I *ruttnadhe* Ee 7 s. 1, *rutnadhe* Z 3 s. 1 kan *u* hava införts på analogisk väg.

Då *u*-formerna hos P. Gothus äro jämförelsevis talrika, kan det dock även bero på inflytande från språket i Stockholm, där P. Gothus var präst. Boken är dessutom tryckt i Stockholm. I andra östgötaurkunder äro nämligen *u*-formerna ej så talrika. Hans Brask skriver visserligen själv *bud*, *budit* (subst.) i ett i Gust. I:s Reg. (1525) tryckt brev s. 275, men i hans Kopiebok är *o* nästan enrådande: *bod(h)* 6, 15, *rog(h)* 24, 26 ~ *opbudna* 28. Även i P. J. Gothus Saligh. är *o* nästan enrådande: *Bodet* B 6 s. 1, *hogh* B 6 s. 1, *bråtades* B 3 s. 2, *forrotnade* A 4 s. 2 ~ *i hughkomēlse* B 2 s. 1. — Förhållandet är detsamma i Messenius Blankam.: *förbodh* 163, *Gästabodh* 181 ~ *hugh* 155, 179.

I närkesurkunder med undantag av Wijgdaw. samt i Var. rer., P. Swart Krön. och Syn. lib. har utjämningen till förmån för *o* genomförts även efter *b*, *h*, *r*, *f*. Undantag utgöra liksom hos O. Petri de till det religiösa språket hörande *hughswala*, *hugswalelse*, *hughswalare*.

Syrach: *bodh(et)* 3, 5 m. fl. (ytterligt vanligt), *bodhorden* 4 m. fl., *foghel* 16, *lockofoghel* 18, *foghlar* 25, 33, *j hogh* 12, *jhogh* 13 (2) m. fl. (7), *vmhogse* 27, *botn* 79, *brotzligh* 8, *regnboghen* 78, *Regnboghan* 67, *drope* 26, *droppar* 3, *drossan* 30. Inga undantag. Kyrkeordn.: *bod(h)* Inl. 15, Inl. 16 m. fl. (ytterligt vanligt), *Bodordet* 46 s. 1, *Bodhorden* 28 s. 1, 38 s. 2, *gestebod* 45 s. 2, *Gestebodh* 16 s. 1, *gestabodz* 31 s. 2, *Arbogha* 47 s. 2, *jhogh* 57 s. 2, *ihogh* 74 s. 1, *ihoghkommandes* 3 s. 2, *brott* 31 s. 1, *brotzligh* 30 s. 1 m. fl. Undantag: *budh* 29 s. 1, 29 s. 2, 61 s. 1, *budord* Inl. 9.

B. Olai: *rodna* (subst.) 187 s. 1, *foglekött* 35 s. 1, *skogsfoglar* 6 s. 2, *skogsfoglar* 38 s. 2, *Rog(h)brödh* 104 s. 2, 115 s. 1, *botnan* 196 s. 1, *botnen* 157 s. 1, *rotna(r)* 98 s. 2, 105 s. 2 m. fl., *hol(l)* 61 s. 2 m. fl., *holögder* 97 s. 2, *ihol* 103 s. 2, *Holört* 27 s. 1 m. fl., *kindbogen* 33 s. 2, *reddhoga* 45 s. 2, *droppa(r)* 68 s. 2 m. fl., *hoffuudbrota* 23 s. 2, *frosa* 88 s. 2 m. fl., *rdsa* 92 s. 1, *förbodne*

105 s. 1, *frosna* 122 s. 2; *brutna* 127 s. 2 är analogiskt. För övrigt inga undantag.

Var. rer.: *bogh* 'böjning' 9, 22, *fog(h)el* 54 (5), *foglaboo* 54, *foglafengare* 14 m. fl. sms., *hogh* 8, *rog* 42, *rogbröd* 28, *trog* 30 (3), *trog* 25, *bakotrog* 28, *botn* 40, *brotas* 33, *strochträä* 44, *holl* 'truncus' 8, *boll* 'stipes' 56, *bolgeting* 53, *hol* 25, *armhol* 5, *hollskepp* 49, *holört* 58, *forr* 43, *kindboge* 7, *regnboghe* 3, *roke* 45, *drope* 4, *brotan* 33, *hoffuudbrote* 15, *rone* 51, *strokna* 45 (2). Undantag: *gestebud* 28, *j hwg komma* 38.

P. Swart: *bodh* 24, 27 m. fl., *bodkaffle* 17, *gestebodh* 30, 31. 46 m. fl., *påbodh* 71, *sennungebod(hen)* 29, 51, 67, 71 m. fl., *bådha* 144, *bodat* 57, *spelefogel* 154, *hogh* 131, *rog* 104, 115, *rogåker* 137, *botnar* 141, *brott* 101, *brotzliga* 136, *hohll* 35, *Arboga* 143 (2), *almbogan* 31, *Stålboge kraan* 39, *reddog(h)a* 108, *åhdga* 51, 112, *drope* 20, *brotta* 127. Inga undantag.

Syn. lib.: *bodh* N 2 s. 2, *Bodhskup*, *Sänningebodh*, *Bebodha*, *Gästebodh*, *Hogh*, *Hoghzens* (2), *Ihoghkomma*, *Ihoghkommelse*, *K. jhogh*, *Foghel*, *Foghelbur*, *Foghleboo*, *Påfoghel*, *Strudzfoghel*, *Rogh*, *Roghbrödh*, *Baketrogh* C 4 s. 2, *Deghtrog*, *Botn*, *Bråtas*, *Skälffwebrott*, *Bolgeting*, *Hohl*, *Hohlot*, *Holdt*, *Armhohl*, *Swättehohl*, *Bohra*, *Fingerbor*, *Fohr*, *Morghonrodhe*, *Rodhe* 'Gärdzle' N 4 s. 2, *Boghe*, *Boghemakare*, *Almboghe*, *Fänsterboghe*, *Kindboghe*, *Rägnboghe*, *Harpestroke*, *Dropp*, *Droppe*, *Bränne*, *Näsebohre*. Undantag: *Budh*, *Hugh*, *Fughel*, *Fånga Fughlar*. Av annan art äro väl *Rutna*, *Förrutna*, *Förrutnadh*, *Förrutnelse*. *Budh*, *Hugh*, *Fughel* kunna betraktas som enstaka lämningar av en äldre vokalisation. Åtminstone de två förstnämnda orden kunna dock även härstamma från Uppland. Det är dock ovisst, om *u* i *Fughel*, *Fughlar* beror på inverkan från föregående *f*. Det enda exempel på dylik inverkan för övrigt är det osäkra *fouglar* i P. Brahe 2, fastän ordet i och för sig är rätt vanligt. Formerna böra kanske därför snarare sättas i samband med de från Hälsingland antecknade *fugel*, *ful* (RIETZ). Angående uppkomsten av dylika former se SANDSTRÖM Stud. öfver utv. av fsv. ð, ö s. 37 f.

Tillståndet hos L. Andreæ erinrar närmast om förhållandet i O. Petris mellan åren 1526 och 1531 tryckta skrifter: *bodhoord* A 3 s. 2, *på bodhna* A 4 s. 1, *hogh* A 5 s. 1, *j hogh komma* A 5 s. 1 ~ *budhordhē* A 5 s. 1, *brutzligen* A 2 s. 1 samt *reddug(h)u* A 3 s. 1 (2), A 4 s. 2 (2).

B. Ord i vilka *u* följes av annan konsonantförbindelse än *dh, gh, ff, k, p, t + l, m, n, r*.

1. Framför *rd, rt, rn, rl, rs* står *o*. Exempelen äro desamma som hos O. Petri, vartill kunna läggas: *framborne* P. Swart 101, *Ikorne* Syn. lib., *forsar* Sumlen 71, *hors* Var. rer. 51, *pors* Var. rer. 57, *Torsk* B. Olai 105 s. 1, *portzsa* P. Gothus B 7 s. 1, *korlar* B. Olai 88 s. 2; *murlas* P. Swart 104 är enligt VENDELL lånat från da. *murle*¹, och *skurne* P. Brahe 3 är en analogiform.

2. Framför *r +* annan konsonant än *d, t, s, l, n* står *o* i samma ord som hos O. Petri, vartill komma *aborre* Var. rer. 55, *korp* Var. rer. 54, *skorpa* dars. 29, *korff* dars. 27, *skorffuota* B. Olai 134 s. 2, *Torffuan* P. Gothus A 2 s. 1, *storck* Var. rer. 54, *storcknar* B. Olai 126 s. 2. — Liksom hos O. Petri har ändelsen *-borg* i ortnamn alltid *o*. Talrika exempel finnas i P. Brahe Krön. De enda undantagen äro *Augsburg* P. Gothus C s. 2 och *mäckilburgers* P. Brahe 25. — *Walborgsmessan* skrives i det enda antecknade exemplet med *o*: *Walborgsmessetijdh* P. Swart 131. — Ord som *burk, gurka, murken, burgen, skurk, surra, vurma* finns det ej belägg på; *murr* P. Gothus S 7 s. 1, *murra* dars. Ff 3 s. 1 äro onomatopoetiska bildningar, som kunna ha kvar *u* i anslutning till naturljudet.

3. I den fsv. övergången *u > o* framför kakuminalt *l + d, t, s, n* ha även hithörande ord deltagit. Exempelen äro utom de redan hos O. Petri belagda *förkolna, stolna, bold* Var. rer. 17, *bolde* dars. 16, *boldar(s)* 155 s. 2, 174 s. 1, 187 s. 1 m. fl., *bolster* Var. rer. 31, 44, *Dønholster* Syn. lib., *Huffwundholster* Syn. lib., *vnderbolster* Var. rer. 31, *kolning(er)* P. Brahe 4 (2), *(vth)bolna* (isl. *bolgna*) B. Olai 82 s. 1, 189 s. 2 m. fl., *Moln* Var. rer. 3, Syn. lib., *mollnet* B. Olai 198 s. 2, *Molna* Syn. lib., *swolnar* (subst.) B. Olai 116 s. 1, *swolnat* B. Olai 129 s. 1. Undantag utgöra hos B. Olai: *bulder* 71 s. 1, *buldar(na)* 133 s. 1, 136 s. 2, 182 s. 1, 196 s. 1, 198 s. 2, 199 s. 1 (2) om utgångsformen var **buldan*, är formen förklarlig. Liksom i *byld, styld, kyld* bibehölls det dentala *l*-et i närkiskan. — *Swolnad(h)*

¹ Språket i P. Swarts Krön. s. 15.

har hos B. Olai oftast *u*, t. ex. 173 s. 1, 178 s. 2. Även hos P. Gothus träffas *Swulnat* D 4 s. 1. Ordet har givetvis påverkats av *swullen* med dentalt *l*, liksom *Sulnat* B. Olai 114 s. 2, *swlnaden* B. Olai 128 s. 1 tidigt anslutit sig till den genom utjämning inom flexionssystemet uppkomna parallellformen *sullen* och de i anslutning därtill bildade *sullne*, *sullna* med dentalt *l*.

4. Framför kakuminalt *l* + annan konsonant än *d*, *t*, *s*, *n* synes den fsv. växlingen *u* ~ *o* hava upphävts till förmån för *o*, såvida ej genom analogiskt inflytande *u* bevarats. Exempelen äro utom de hos O. Petri förekommande *folk*, *Folke*, *molka*, *holme*, *golff*, vilka äro vanliga under 1500-talet, även *bolmoifröö* Var. rer. 58, *stolpa(r)* Syrach 40, 56, *swolme(n)* B. Olai 60 s. 2, *swolman* dars. 127 s. 1, 129 s. 1, *swolmar* dars. 126 s. 2, 136 s. 2, *Solcka* Syn. lib.¹ — Undantag utgöra *Swulmen* B. Olai 114 s. 2, *swulma(r)* 172 s. 2 m. fl., som väl påverkats dels av *swullen*, dels av parallellformen *sulme*. Denna senare har varken i fsv. eller nsv. anträffats med *o*. Under 1500-talet förekommer den exempelvis i Var. rer.: *sulme* 15; B. Olai: *swlmer*, *swlmar* 116 s. 1. m. fl., *sulman* 114 s. 2 m. fl.; Syn. lib.: *Sulme*, *Halsesulme* o. s. v. Växlingen *sulme* ~ *swolme* har uppkommit på så sätt, att *sulme* utgår från nom. sing., *swolma* från obl. kasus av ett subst. *swulmæ, *swulma. Då *u* är enrådande i *sulme*, beror det delvis på att ordet tidigt anslutit sig till ordgruppen *sullen*, *sullna*, *sullne* med dentalt *l*. I Södermanland, där det ännu förekommer, uttalas det med dentalt *l*.

I pret. part. av verben *hielpa*, *swelgia* förekommer *o* endast i närkesurkunder och hos P. Swart: Syrach: *holpet* 44, 59, 80 (3), *epswolgne* 71; Kyrkeordn.: *holpet* Inl. 2, 94 s. 1; B. Olai: *holpit* 86 s. 1, *holpne* Inl. A 2 s. 2; P. Swart: *holpet* 42. I Syrach och Kyrkeordn. är *o*-formen enrådande. I de båda andra är *u* vanligare. — I *pulyxenne* P. Swart 112 har *o* blivit *u* efter *p*; jfr *bult* av mnt. *bolt*. Ordet har liksom i mnt. i regel *o* (å), t. ex. *pålyxor* Sunlen 35.

5. Framför dentalt *l* har den fsv. växlingen *u* ~ *o* upphävts till förmån för *u* utom efter *t*, *tr*. Utom

¹ *träholk* (jfr ags. *holc*) B. Olai 124 s. 2, *Holcka* Syn. lib., *vthtolka* Syrach 2 äro väl lånord.

de hos O. Petri anträffade: *full*, *guld*, *gullet*, *huld*, *omkuld*, *muld*, *skuld* (och möjligen *vll*), må även nämnas: *bulle* Var. rer. 26, *gnullit* P. Gothus A 2 s. 1, *gullet* (pret. av *gielda*) P. Swart 8, *hwlt* Var. rer. 40, *hullangere* P. Brahe 48, *hullit* P. Gothus H 5 s. 2, *kul-ladt* P. Brahe 41, *kulle* Var. rer. 5, *smult* Var. rer. 27, 28, *smult-ron* dars. 42, *vpsuuldna* Var. rer. 10, *(vp)swullen* B. Olai 57 s. 2, 61 s. 2, 63 s. 1, 180 s. 2, *swullet* dars. 89 s. 1, 142 s. 1, 194 s. 1, *Sullen* Syn. lib., *sultna* P. Swart 102, *wulte* P. Swart 104, 106. — Undantag: *wedhergollet* Syrach 18, *swollen* B. Olai 47 s. 1, 61 s. 2, 72 s. 2, *swollin* B. Olai 60 s. 1, *vpswollen* dars. 96 s. 1, *opswollit* dars. 61 s. 2 o. s. v. Undantagen träffas sålunda endast i närkesurkunder. Det jämförelsevis ofta förekommande *swollen* har dock säkerligen även anslutits till *swolna*, *swolme*.

Efter *t*, *tr* står *o* i Var. rer.: *tollanär* 13; P. Swart: *trol-konan* 62, *Trolle* 18; Syn. lib.: *Trolla*, *Troldom*, *Trolkona*, *Tollenär*. P. Brahe skriver dels *Trolle* (propr.) 42, 43, 45, 47, dels *Trulle* 42. Den senare formen torde vara sörmländsk; jfr *tull* i modern sörmländska. Detta blir sannolikt även därav, att Bjelke skriver *tullen* Vgl. fornm.-tidskr. I s. 92, *tullfrie* dars. II s. 91. Wijgdaw. följer i detta hänseende som i åtskilliga andra sörmlandsurkunderna: *Truldom* B 4 s. 2, *Trulkarl* C 2 s. 2, *trulkarlar* B s. 2. — Uppländska urkunder ha i regel *u*. Sumlen: *Trulkäringar* 23, *tullen* (trädslag) 22, *Tullskrivare* 34 ~ *troll* 79¹. Från Uppland kan *truldom* Kyrkeordn. 76 s. 1 stamma. P. Gothus har *Truldom* S 3 s. 2. Om formen är östgötsk eller stockholmsk är svårt att avgöra. Fördelningen mellan *toll*, *troll* och *tull*, *trull* kan sålunda vara dialektisk på så sätt, att de förra formerna äro västliga, de de senare östliga. *O*-formerna i Syn. lib. härstamma väl från Hälsingland.

6. Framför *kk*, *pp*, *tt* har den fsv. växlingen *u* ~ *o* upphävts till förmån för *o* i samma ord som hos O. Petri och dessutom i följande: *lokket* Sumlen 33, *häärlock* Var. rer. 7, *pläckat* B. Olai 124 s. 2, *rock* Var. rer. 34, *doppor* Sumlen 54, *gräshoppa* Var. rer. 53, *toppa* dars. 53, *Topp* P. Gothus Ff 4 s. 2, *mott* 'mal' Syrach 28, *potta* (om det är

¹ Något annorlunda om dessa former LINDROTH Bureus s. 238.

inhemskt ¹⁾ Var. rer. 30. — Undantag utgöra liksom hos O. Petri *sucka*, *drucken* samt dessutom de hos O. Petri ej antecknade *sprucken* B. Olai 70 s. 1, *stucken* P. Swart 26. Liksom hos O. Petri träffas dock i Var. rer. *drocken* 29, 30. — *Ighelkott* Syn. lib. motsvaras av *Ighelkutz* Sumlen 60, vilken form enligt Kock uppkommit genom övergång $\rho > u$ i infortisstavelse ²⁾. Mot bruket hos O. Petri har adj. *tjock* *u* i Var. rer. '6, B. Olai 69 s. 1 117 s. 1, 118 s. 2 m. fl., Sumlen: *tjukt* 42, *Tiukka* 24. Formen med *u* är sannolikt ej lokalt begränsad. — Formen *bucka* träffas P. Gothus Ff 6 s. 1. Annars alltid *bocka*, t. ex. Sumlen: *bokka* 55, *bokkadhe* 55; *sloppe* P. Swart 97 bör bedömas som motsvarande form hos O. Petri.

7. Framför *ks* står liksom hos O. Petri *o* i *oxe*. Formen *woxen* synes tillhöra närkesurkunder, P. Swart och Syn. lib.: *vpwoxen* Syrach 36, *woxet* B. Olai 24 s. 2, *woxne* P. Swart 124, *Manwoxen* Syn. lib. I Sumlen däremot användes *vuxin* 44, *vuxin* 65.

8. Framför *bb*, *dd* står *u* liksom hos O. Petri i *klubba*, *vdd* samt dessutom i *skrubba* Var. rer. 23, *skrubbor* P. Swart 95, *stubbe* Var. rer. 56. Lånnord är väl *sudd* B. Olai 185 s. 1; jfr NOREEN Vårt spr. III s. 290. Enda undantaget är *nälz od* P. Brahe 3, som förmodligen är en danism.

9. Framför *sk*, *st*, *ft* användes liksom hos O. Petri *o* i *brosk*, *frost* samt dessutom i *Ostekar* Syn. lib., *lofft* 'vindsplats' Var. rer. 24. Däremot hava följande ord alltid *u*: *Buske* Syn. lib., *fiederbusk* Var. rer. 35, *brustit* B. Olai 174 s. 1, *vpbrusten* dars. 71 s. 1 samt *luste* Syrach 14, *lustogh* Var. rer. 33. Den hos O. Petri någon gång förekommande sidoformen *lostug* återfinnes i Var. rer.: *lostogt* 41. *Brusken* B. Olai 178 s. 1 (2) är dialektiskt. Formen förekommer ännu exempelvis i Södermanland.

¹⁾ Jfr NOREEN Vårt spr. III s. 320 och där cit. litt.

²⁾ Ljudh. I s. 421.

III. Lånord.

Den hos O. Petri vanliga formen *dobbel* uppträder endast i närkesurkunder, Var. rer. och Syn. lib., t. ex. Kyrkeordn. 30 s. 1, B. Olai 104 s. 2, Var. rer. 19, 23, Syn. lib. li 7 s. 1. — *Dobbel* 'spel' uppträder hos P. Brahe med *u*: *dubbell* 3.

Jämte *gurgel* B. Olai 35 s. 1 m. fl., *gurgla* dars. 32 s. 2 m. fl. förekommer även *gorgle* dars. 3 s. 1, *gorgelle* (v.) dars. 39 s. 2; jfr mht. *gurgeln*, nt. *gorreln*, *gorgel*, ndl. *gorgeln*. — *knurrade* P. Swart 75, P. Brahe 45.

Ordet *Luther* skrives av P. Swart några gånger *Lotter* 112, *Lotther* 95, 131, *Lotthar* 131.

Must ~ *most* växla. Den senare formen användes i Var. rer.: *most* 29, *mostfull* 58, *päronamost* 29, och P. Gothus: *Most* U 4 s. 2, den förra av B. Olai 75 s. 1, 121 s. 1 och i Syn. lib.; jfr mnt. *must*, mht. *most*.

Skoffuesteen P. Swart 56 återgår på mnt. *schöfstēn*, *skuffuesteen* dars. 35, *skuffwesteen* dars. 79 på mnt. *schuvestēn*. Även *skuffuerk* P. Brahe 35 är lånat.

Smuck ~ *smock* växla. P. Swart: *smuckt* 25 ~ *smocke* 16, 33, 38, *smockt* 46; B. Olai: *smuckt* 134 s. 1; P. Brahe: *smuck* 48; Syn. lib.: *smock*.

Sucker tycks vara vanligare än *socker*. Den förra formen träffas Wijgdaw. C 3 s. 7, B. Olai 15 s. 2, 19 s. 2 (*Zucker*), 26 s. 1 (2) m. fl., Syn. lib., P. Gothus O 5 s. 2, den senare endast B. Olai 76 s. 1 och Sumlen 60 (*sokker*); jfr mnt. *sucker*, mht. *zocker*.

Trumma ~ *tromma* växla. Var. rer.: *trumba* 24; P. Swart: *trummo* 116 ~ *tromme* 30; P. Brahe: *tromma* 48. Likartat är *Trumeten* P. Swart 27, *trom(m)et* Var. rer. 47 (2), *trommetare* dars. 14; jfr mnt., mht. *trumbe*, mht. *trumme*, *trumpe*, *trompe*.

Annan vokal än i det nuvarande språket hava även *bucka* (se sid. 244), *puckar* Syrach 48, *kardamon* Var. rer. 31, *Cardamomi* B. Olai 33 s. 1, *Cardamomum* dars. 47 s. 2 m. fl., *Cardamoni* dars. 39 s. 2, *krom horn* (holl. *krom*) Var. rer. 47, *kromkaka* dars. 29, *dorck* (mnt. *dork*) Var. rer. 49, *Dorck* Syn. lib., *polwer* (mndl. *polver*) Var. rer. 35. Det enstaka *upskuff* P. Swart 72 motsvarar ty. *aufschub*.

Endast *u* hava däremot *jungfru*, *iunker*, *flux*, *lust*, *tucht*, *tuchta*, som hos O. Petri visa växling. Vidare ord som *buffel* (Bure använder dock *boffel*. LINDROTH Bureus s. 238), *buxbom*, *buller*, *bulsar*, *bult*, *duncken*, *flucht*, *frucht*, *fruchta*, *funt*, *förnufft*, *gunst*, *gurka*, *Krumen*, *Kuckla*, *Kucklare*, *lucht*, *luchta*, *lunta*, *pur-gatz*, *rund*, *rundstycke*, *skuldra*, *summa*, *plundra*, *rulle*, *suttla* m. fl. Endast *o* hava bl. a. *rost*, *rosta*, *kopp*, *koppa*, *soppa*, *stoppa*, *klocka* (se ovan), *pocka* (subst.), *socka* (subst.), *rocka*.

u ~ *y*. *ö*.

1. Övergången *u* > *y* > *ö* förekommer endast i Var. rer. och P. Swart Krön.

Var. rer.: övergång *u* > *y* > *ö* mellan *s*, *t* och *nn*: *sönnan* 4, *tönna* 29, 44, *tönno(r)* 44 (2), *tönnobindare* 13; om *sönderrijffues* 57 se sid. 51.

P. Swart: Fsv. *ũ* motsvaras av *ö* mellan *s*, *t* och *nd*, av *y* mellan *s*, *t*, *r* och *nn*¹: *stöndom* 95 (2), 136 (2), *söndagh* 127, *Söndag* 16, *söndagen* 25, 45, *Palmsöndagh* 48, *söndrogt* 102; om *sönder* 88, 105, *sönderslå* 73, *sönderskuttet* 83 se sid. 51. Att som VENDELL² och NOREEN³ antaga, att *stöndom* återgår på ett icke belagt fsv. **styndom*, vars *y* överförts från *styndi(r)* med *y* uppkommet genom *i*-omljud, torde knappast vara riktigt, då inga andra ord i Krönikan visa övergång av samnordiskt *y* till *ö* framför *nd*.

Framför *nn*: *synnan* 44, 48, 58, 63, *Peder Synnanwed(h)er(s)* 67, 68, 78, 95, 101, 102, 103 (2), 106, 108; *Synnanwed(e)ren(s)* 101, 102, 103, *Peder Synnanwäder* 53, 102, *tynnone* 104, *tijnnor* 69, *tynneläst* 49, *Jule tynno* 45, *kyrsedrancks tynnor* 28, *ölltynnor* 28, *Brynnebeckz älf* 140, *Brynnebekz Färie* 141. Osäkert är, om även *förtynnadt* 58 hör hit; jfr fsv. *tunna* 'förtunna' men isl. *þynna*, uppl. *tyнна* (äv)⁴ med gammalt *y*. ÄVEN LIND, SERENIUS, SAHLSTEDT och WESTE upptaga formen *tyнна* 'göra tunn'. Framför *nn* står *ö* endast i *sönnan* 14, som kan ha påverkats av *söder*, och *Tönne* 47 (2), 48, vilket såsom egennamn ej är bevisande

¹ Jfr min uppsats i Från Filol. fören. i Lund IV s. 110 f.

² Språket i P. Swarts krön. s. 19.

³ Vårt spr. III s. 228 f.

⁴ HESSELMAN Korta vok. s. 170.

för Krönikans språk och för övrigt i satssammanhanget ofta är relativt obetonat. *Synnerborg* 151 har övertagits från danskan. Om anledningen till den olika behandlingen av *y* framför *nn* och *nd* se min ovan anförda uppsats.

I de moderna bygdemålen i västra Västmanland har *y* blivit *ö* även framför *nn*: *brönn* 'brunn', *tönna* 'tunna'¹. Företeelsen är sålunda i Krönikan ett västmanländskt dialektdrag.

I övriga urkunder förekomma ej exempel på denna övergång utom i ordet *söndag*, som är allmänt. *Sönder* har alltid *ö* utom några gånger hos B. Olai: *sunder* Inl. A 6 s. 1, 168 s. 1, 118 s. 2, 125 s. 1 m. fl., och i Sumlen: *sunder*(-) 47, 61, *sundrigt* 47, vilka former väl upptagits från en dialekt, i vilken *sunder* levat kvar. Dock kan *sunder* även vara svagtonsform till *sönder*; jfr sid. 153. — Med *y* träffas hos P. Brahe ortnamnet *Synnerbo* 48. *myuckerijet* Sumlen 70 har lånats med *y*; jfr mht. *münich*, *münch*.

2. Växling *u* ~ *y*, *ö* av annan natur.

Pret. part. *lukt* av *lykia* har antecknats endast i Var. rer.: *inneluct* 40, och B. Olai: *lucht* 138 s. 1. P. Gothus har *innelycht* T 5 s. 2; *hull*, *full* träffas endast hos P. Swart: *hulle* 97, *hult* 106, och P. Brahe: *hull* 53, *full* 38 och i infin. *hulla* 47, samt hos P. Gothus: *fullo* X 5 s. 2, Z 3 s. 1, Ee 2 s. 2, *hullo* P 3 s. 1, R s. 1, R 7 s. 1 och i part. *hullin* P 3 s. 1, *hullet* M 3 s. 1, *hullit* H 5 s. 2, Bb 5 s. 2, Aa 8 s. 1. Pret. *hug* förekommer hos P. Swart: *knaphugge* 151, och i Sumlen: *uthuggo* 26. Efter mönstret *halda*. *hölt* har till *walda* bildats pret. *wölt* P. Gothus M 6 s. 1.

Liksom hos O. Petri äro formerna *förste*, *förstinna* vanliga och träffas i Syrach, P. Swart, Kyrkeordn., B. Olai, Syn. lib., P. Brahe, P. Gothus och Sumlen. Formerna *furste*, *furstinna* hava däremot antecknats endast från B. Olai Inl. A 2 s. 1 (2: *Furstinne*), P. Brahe: *furste* 21, *furstar* 21 (2), *sthorfurste* 22, *furstlige* 56 m. fl. (med *ö* endast *förstelige* 55, *förstendöme* 60) och P. Gothus: *Furste* A 8 s. 1, F 5 s. 1, *Furstinna* A 8 s. 1. U-formerna uppträda sålunda mera allmänt först mot århundradets slut.

Växlingen *gunst* ~ *gönst* synes ha upphävts till förmån för *gunst*, vilken form normaliserats i Syrach 20, 47, 56. Formen *gönst* har ej anträffats.

¹ LEFFLER Sv. fornm.-fören. tidskr. II s. 38.

I stället för *rusta*, *rustning*, vilken senare form föreligger hos P. Brahe 2, 60 (*krigzrustningh*), träffas hos P. Swart: *rösta sigh*, *utrösta*, *röstning* m. fl. (s. 192) med övergång *y* > *ö* framför *st*. Dessutom förekommer även en form med *o*: *rostningen* P. Swart 152, P. Brahe 4. Formen har av P. Brahe direkt övertagits från P. Swart. I handskr. till P. Brahe Krön. är dock skrivningen med *o* osäker. *rostning* P. Brahe 4 är tryckfel.

Växlingen *vnska* ~ *önska* lever kvar. Den förra formen har dock anträffats endast i Syrach: *vnskat* 61, *vnskadhe* 79, och Kyrkeordn.: *vnskan* 60 s. 2.

Fsv. *ū*.

Beteckningen av *ū* är under århundradets förra hälft i stort sett densamma som i O. Petris skrifter, så att i framljud användes *v*, i inljud i inhemska *w* eller *u*, i lånord endast *u*. Denna regel iakttages sålunda av L. Andreæ, i Wijgdaw., Var. rer. och Syrach. Liksom hos O. Petri stavas *strupe* med *u*: Var. rer.: *strupe* 6, *wrongestrupe* 6. I inhemska ord använder Var. rer. för övrigt endast *w* utom *ögnebruner* 9, *bössegiutare* 14. I slutljud skrives *w* i *nw*, *jw*, *tw* 'två' men *u* i *tu* 'du'. — Under senare hälften av 1500-talet kan regeln spåras ännu i Kyrkeordn., B. Olai och P. Gothus på så sätt, att *w* aldrig användes i lånord (av yngre datum). Även i inhemska ord är det mindre vanligt än *u*. På sid. 1—20 i Kyrkeordn. har jag antecknat i inhemska ord i inljud 18 *u* ~ 6 *w*, hos P. Gothus s. B 3 s. 2—F 8 s. 2 i samma ställning 18 *u* ~ 13 *w*, i flertalet fall står *u* i förbindelsen *iu*: *förbiudher* D 2 s. 2, *giuta* C 2 s. 2, *liugha* C 4 s. 2 o. s. v. I slutljud står i Kyrkeordn. *u* i *nu* Inl. 1, 5, 8, 9, *tu* 'du' Inl. 8, *w* i *jw* Inl. 6, 13, 17, *iw* Inl. 12, 14; P. Gothus har *siw* D 5 s. 2, *tw* E 8 s. 1; i framljud användes alltid *v* i båda urkunderna. — P. Swart har i framljud *v*, i övriga ställningar *u* såväl i inhemska ord som i lånord. Endast enstaka undantag träffas: *bwbff* 94, *hwes* 7, 17, *hws* 65, *hwss* 38, 68, *hwse* 68, 79, *hwse* 48, 148, *Stwre* 2, *Twna* 16. — P. Brahe har sin egen ortografi: i framljud *w*: *wtt* 2, 6, *wdj* 2, *wtan* 2, 3, 5 o. s. v., i slutljud *u*, *w*: *nu* 6 (3), *tu* 'två' 6, *iw* 1 (2), 3, 4, 5 o. s. v., i inljud *u* i såväl inhemska ord som lånord. — Syn. lib. använder i framljud *v*, i inljud *u* eller *w*, detta såväl i inhemska ord som i lånord, i slut-

ljud *u* eller *w*: *Baswn*, *brwk* V 2 s. 2, *Natwr*, *Misbrwk*, *Mwr*, *Krws* o. s. v.; *Nw*, *Siustiernor*. Någon gång förekommer en skrivning *uu*: *Bruuk*, *Bruuka*, *Bruukelighit*, *Bruukning*. — Sumlen har *u* i alla ställningar.

Kanske får man tyda denna oregelmässighet i ortografin så, att den olikhet i uttal mellan *ū* i inhemska ord och i lånord, som måste ligga till grund för olikheten i stavning under århundradets förra hälft, efter mitten av 1500-talet ej längre uppehålls åtminstone i vissa dialekter.

Utveckling *ū* > *ø* i stavelse med semifortis föreligger endast hos P. Gothus: *Hustro* O 8 s. 2, U 6 s. 1 m. fl. (4). Kock Ljudh. II s. 221. Ordet heter för övrigt *hustru*. — Direkt lånat är *näsedook* B. Olai 102 s. 2.

Diftongen *iū* kvarstår i samma ord som i det nuvarande språket samt dessutom i *Niusekrydder* Syn. lib. Bb 4 s. 2. Liksom i fornsvenskan träffas dock ännu hos Brask den *i*-omljudda formen *nyt(h)e* 275, 278. — Dialektisk är övergången *iū* > *iy* hos P. Swart: *tiyff* 96, *tiyffueriedt* 101, *Daletiyffuen(s)* 95, 96. Jfr i Västmanland *tyñ* 'tjuren', *pyk* (< *piuk*) 'järnring'.

KAP. 4.

Enhetlighet och växling inom vokalismen i 1500-talets litteraturspråk.

Den föregående framställningen har visat, att man under 1500-talet ännu ej nått fram till någon fullt enhetlig språkform ens beträffande litteraturspråket. De dubbelformer, som förekomma, äro delvis sådana, som i stort sett träffas i alla urkunderna, från vilken tid eller trakt de än stamma. Dessa kunna i viss mån sägas tillhöra »riksspråket» i mera egentlig mening än de övriga. Andra oregelbundenheter äro av dialektal art, antingen så att de olika huvuddialekterna gått skilda vägar, så att någon enhetlighet i skriftspråket ej uppkommit, eller så att de i form av undantag sticka av mot det normala tillståndet. En tredje art slutligen utgöres av sådana, som endast uppträda under århundradets förra hälft eller i de tidigaste urkunderna. De äro sålunda av kronologisk art. Då huvudintresset i viss mån varit skarpast inriktat på dessa oregelbundenheter i språkbuket, har kanske i den föregående framställningen det enhetliga draget något undanskymts. Det har dock gång på gång uppställts vissa huvudregler, fastän det legat i sakens natur, att undantagen från dessa i vissa fall tarvat en utförligare behandling än huvudregeln själv. Det må dock framhållas, att det är dessa huvudregler, som satt sin prägel på språket, ty det är genom dem, som de flesta och i framställningen oftast förekommande orden fått sin förhärskande ljudgestalt. Vid läsning av 1500-talets litteratur får man därför ej det intryck av regellöshet och oreda, som en renodling av de nämnda företeelserna givetvis ger. För att skarpare framhäva, vad som kan anses

tillhöra »riksspråksdialekten» i mera egentlig mening, sammanföras här nedan dels sådana företeelser, i vilka full enhetlighet uppnåtts i de olika urkunderna, dels växlingar av så att säga mera legitim art, d. v. s. sådana, som uppträda i de olika urkunderna oberoende av från vilken tid och trakt de stamma. Mot bakgrunden härav skall sedermera undersökas, om man i denna »riksspråksdialekt» kan spåra någon kronologisk utveckling under loppet av århundradet och i vad mån det dialektala inflytandet präglat språket i de olika urkunderna. Någon bestämd gräns mellan dessa olika grupper kan naturligtvis ej alltid dragas. En form, som under århundradets förra hälft uppträder som en fullt jämnställd parallellform till en annan, kan exempelvis under århundradets senare hälft leva kvar endast i vissa dialektalt samhöriga urkunder. Den fordrar därför en dubbel behandling. På grund av materialets knapphet kan man i det enskilda fallet vara i tvivelsmål om huruvida en form verkligen är allmän eller endast dialektal eller tillfällig o. s. v. Från smärre avvikelser måste därför bortses.

1. För de olika urkunderna enhetliga drag.

Betecknande för den relativa fasthet, språket redan har, är, att de för de olika urkunderna enhetliga dragen i stort sett utgöras av de för utvecklingen av de olika ljuden gällande huvudreglerna. Gemensamma äro sålunda huvudreglerna för utvecklingen av fsv. *ī*, *ī̄*, *ȳ*, *ȳ̄*, samnordiskt *ē* utom framför konsonant, fsv. *e*, fsv. *æ* utom i diftongen *iæ*, fsv. *ō̄*, *ō̄̄*, *ā̄*, *ō̄̄*, *ū̄*, *ū̄̄*. Enhetlig är även utvecklingen av den fsv. växlingen *u ~ o* utom i kortstaviga ord, i vilka vokalen föregås av *b*, *br*, *h*, *f*.

Om man från dialektsynpunkt granskar dessa för de olika urkunderna enhetliga drag, finner man, att flertalet äro sådana, som äro gemensamma för de uppsvenska och medelsvenska dialekterna, t. ex. övergångarna *i > e*, *y > ö*, fördelningen av *u ~ o* o. s. v. Ett par hänvisa dock avgjort till medelsvenskt område, framför allt övergångarna *a > å* framför *nd*, *ld* + vokal, *y > ö* framför *dh*, *l*, *n* + *i*. Man torde därför kunna fastslå, att grundstommen i 1500-talets litteraturspråk snarare överensstämmer med medelsvenskt än uppsvenskt språkskick. Detta motsäges ej därav, att *i* i regel kvarstår framför *dh* i *bidhia*, *tridhie* o. s. v., ty detta visar endast, att språket på denna punkt står på en

äldre ståndpunkt än de nuvarande medelsvenska dialekterna, en ståndpunkt, som helt säkert i tidens medelsvenska talspråk redan var överskriden.

II. Dubbelformer av mera konstant karaktär.

a. Inhemska ord. Dubbelformerna ha uppkommit dels genom analogi, dels genom olika ljudutveckling i olika dialekter, dels slutligen genom inverkan från främmande språk. Åtskilliga återfinnas ännu i de moderna sveadialekterna. Dubbelformer av denna art äro *förlidne* ~ *förledne*, *scriffne* ~ *screffne* m. fl., d. v. s. synkoperade kasus av pret. part., *witterligh* ~ *wetterligh*, *mid-* ~ *med-* i ord som *midålders* o. dyl., *skin* ~ *sken*, *swick* ~ *sweck*, *riffiern* ~ *dreffijss*, *smicker* ~ *smecker*, *fridh* ~ *fredh*, *skip* ~ *skep*, *kidh* ~ *kedh*, *fnyske* ~ *fnöske*, *tryska* ~ *tröska*, *tryskel* ~ *tröskel*, *speghel* ~ *späghel*, *sorgeligh* ~ *sörgeligh*, *sömn* ~ *somn*, *törst* ~ *torst*, *drotning* ~ *drötning*, *swäffua* ~ *sweffua*, *träl(t)a* ~ *tretta*, *graffua* ~ *gräffua*, *tarm* ~ *term*, *quarn* ~ *quern*, *sparff* ~ *sperff*, *lata*, *låta* ~ *läta*, *blåsa* ~ *bläsa*, *låna* ~ *läna*, *önska* ~ *vnska*, *honogh*, *hanigh* ~ *honogh*, *warnagel*, *wårdnagel* ~ *wårdnagel*, *torr* ~ *törr*, *torka* ~ *törka*, *tora* ~ *töra*, *torffua* ~ *törffua*, *fogha* ~ *fögha*, växling *u* ~ *o* i synkoperade kasus av pret. part. av verb, tillhörande andra avljudsserien, samt i fem. *n*-stammar, *vm* ~ *om*.

b. Lånord: *förmedhla* ~ *förmidhla*, *medhel* ~ *midhel*, *medhlare* ~ *midhlare*, *nedhrig* ~ *nidhrig*, *peper* ~ (piper), *spinat*, *senap* (~ *sinap*), *gledh* ~ *glidh*, *hillebard* ~ *hellebard* ~ *hellebård*, *bardskärare* ~ *bårdskärare*, *hitza*, *kirsebär* ~ *kersebär*, *pinsel* ~ *pensel*, *spitz* ~ *spetz*, *mirrha* ~ *myrrha*, *libbesticka* ~ *lybbesticka*, *mirtel* ~ *myrtel*, *hysop* ~ *isop*, *papir* ~ *paper*, *triakelse* ~ *treakelse*, *byssa* ~ *bössa*, *lyffte* ~ *löffte*, *nychter* ~ *nöchter*, *skytt* ~ *skött*, *closter* ~ *clöster*, *flycht* ~ *flucht*, *förste* ~ *furste*, *gurgla* ~ *gorgla*, *sucker* ~ *socker*, *trumma* ~ *tromma*, *gönst* ~ *gunst*, *affplana* ~ *affplåna*, *wartekn* ~ *wortekn*, *croneka* ~ *cröneka*, *skeppund* ~ *skippund*, *spisglas* ~ *spesglas*, *saphyr* ~ *saphir*, *Maiestet* ~ *Maiestat*, *rekna* ~ *räkna*, *plägha* ~ *plegha*, *läglighet* ~ *leglighet*, *til eventyrs* ~ *til äventyrs*, *stand* ~ *stånd*.

III. Kronologisk utveckling under 1500-talet.

Språket utvecklas under loppet av 1500-talet i tre hänseenden: Först och främst förekommer en utveckling av rent ljudhistorisk art, som kan spåras i skriftspråket från omkring

mitten av århundradet, för det andra uppträda mot slutet av århundradet vissa analogiska nybildningar. Men dessutom förekommer en utveckling, som sannolikt huvudsakligen berör skriftspråket och som består däri, att gamla dubbelformer försvinna och ersättas av en enhetlig form. I detta sista hänseende synes 1540-talet vara av betydelse. Litteraturspråket är sålunda under århundradets sista hälft mera enhetligt än under förra hälften.

a. Den utveckling, som kan spåras i uttalet av vissa ljud, gäller närmast det mot fsv. *ö* svarande ljudet, som omkr. 1550 sammanfaller med det av fsv. *ā* utvecklade ljudet, varefter det rätt ofta tecknas *å*. Även i uttalet av *ū* i sena lånord synes mot slutet av århundradet åtminstone i vissa trakter en utveckling äga rum, så att detta ljud slutligen sammanfaller med inhemskt *ū*. I närkesurkunder och av P. Gothus hålles dock det europeiska *u* i lånorden och det inhemska *u* i sär, i det att det förra alltid tecknas *u*, det senare *u* eller *w*.

b. De analogiska nybildningar, som äro av större betydelse och verkligen sätta en prägel på språket, äro framför allt följande. Pret. ind. plur. av verb, tillhörande första avljuds-serien, börja omkr. 1550 att i anslutning till sing. mera allmänt erhålla vokalen *e*. Ännu Bib. 1541 har i regel *i* men O. Petris Krön. stil B har *e*. I alla urkunder från århundradets senare hälft råder växling. Utvecklingen av pret. konj. av tillhörande verb synes vara parallell härmed. En annan nybildning, som även uppträder mera allmänt först efter 1550, är formen *följde*. Den är vanlig i O. Petris Krön. stil B, hos P. Swart, P. Brahe och P. Gothus. I övriga urkunder från senare hälften av 1500-talet heter ordet *folgde*. Kanske är fördelningen dialektiskt begränsad? Hit hör ock *höghmodh*.

c. Från omkring mitten av århundradet försvinna ur litteraturspråket en hel rad dubbelformer, varigenom språket får en mera enhetlig karaktär. Åtminstone i flertalet fall går denna normalisering i samma riktning som den, vilken helt säkert avsiktligt genomförts i Bib. 1541. Det torde därför ej vara oberättigat att häri se en inverkan av bibelspråket på litteraturspråket överhuvud. Att i det enskilda fallet med bestämdhet avgöra, om normaliseringen skett i anslutning till bibelspråket, är givetvis omöjligt. Redan före 1541 kan man i vissa fall

spåra en dylik normalisering. Den form, som därvid segrat, har i regel upptagits i Bib. 1541.

Följande former tillhöra väsentligen 1520-talet och förra hälften av 1530-talet. De träffas sålunda huvudsakligen i O. Petris Tänkeb. eller O. Petris före 1533 tryckta skrifter och hos L. Andreæ. Även senare förekomma de väl men då alltid mera enstaka. Hit höra dialektala former som *förnema*, *hemmel*, *wedh*, *eenfäldig*, varpå dock träffas exempel även i Bib. 1541, *op*-, vidare arkaismer som *nidhen*, *smidh*, *samwit*; även *sidhan* blir på 1530-talet mera sällsynt; dialektiskt uppträder det ännu hos P. Brahe. Andra dylika exempel äro *pascha*, *puwe*, som träffas ännu i Ärlig skap. (1) och Kyrkeordn. (1), *almusa*, *jomfru*, *lost*, *lostug*, varpå några exempel även träffas i O. Petris Krön., *tocht*, *skil*.

I följande ord fortlever växlingen ända till 1540-talet. I Bib. 1541 har dock den ena formen normaliserats, varefter denna upptagits som litteraturspråkets normalform. Från litteraturspråket försvinna sålunda väsentligen i anslutning till Bibelns språkbruk *geffua*, *bidh*, *bidher*, *liffua*, *liffuerne*, *nidher*, *nidh*, av vilka de två sista dock dialektiskt uppträda i P. Brahe Krön., *sidh*, *qwidh*, *wikor*, som dock är vanligt i P. Swart krön.; *gönst*, *dobbel*, *most*, *for*, *fore*, *tilforenne*, *törffua*, *nörr*, *nödhtörfft*, av vilka de två senare äro vanliga i P. Swart Krön., *halla*, *ågha*, *åff*, *åffuund*, *affstadh*, *lata*, *hard*, *sette* (pret. av *sätta*), *fortelde*, *-stedhes* (dock ännu hos P. Swart och P. Brahe), *befhua*, *begiera*, *plegha* (dock ännu hos P. Swart), *ähuru*, *ähoo* m. fl., (dock ännu i Kyrkeordn.), *lëriunge*, *-ener* i ord som *geldenär* o. dyl.

I följande ord har normaliseringen gått i annan riktning än i Bib. 1541: *idher*, som upptagits i Bib. 1541, försvinner, *räkna* blir snart enrådande trots *rekna* i Bibeln och Kyrkeordn. Detta är även fallet med *wäsende*, *öffuer* trots Bibelns *wesende* (någon gång *wäsende*), *offuer*. I sådana fall, då Bibeln sannolikt normaliserat en dialektform som *belete* (i vissa delar, t. ex. 5 Moseb., heter ordet dock *beläte*), *sweffua*, *holpen* (~ *hulpen*), har utvecklingen i riksspråket gått en annan väg. *Inseghel* heter i Bibeln oftast *insig(h)el*. De fåtaliga gånger, då det antecknats i senare urkunder, har det dock *e*.

IV. Dialektala drag. De dialektala dragen äro dels sådana, som äro lokalt begränsade och därför endast förekomma

i vissa urkunder, dels sådana, som tillhöra hela språkområdet, t. ex. *åff* för *aff*, *wikur*, *geffua* o. s. v. Dessa hava säkerligen tillhört även de högre klassernas vardagsspråk, fastän de endast sällan inkommit i tidens litteratur. De äro sålunda att betrakta som vardagsformer. Till dessa tages ingen hänsyn vid den följande framställningen.

A. Uppsvenska dialektdrag.

Uppsvenska dialektdrag träffas i följande urkunder: O. Petri Krön. stil B, P. Swart Krön., Petreius Sciogr., Sumlen, Syn. lib., P. Brahe Krön., Kyrkeordn. Av dessa utgå visserligen de två sistnämnda huvudsakligen från medelsvenskt område. I P. Brahe Krön. träffas dock företeelser, som ej låta förena sig med krönikans för övrigt sörmländska språk. Då i Kyrkeordn. några enstaka upplandismer påträffas, beror det sannolikt därpå, att L. Petris språk i någon mån påverkats av Uppsaladialekten. P. Gothus var kyrkoherde i Stockholm, varest hans bok också trycktes. Man kan därför vänta, att även denna i någon mån påverkats av uppsvenska dialekter. Exempel från P. Swart Krön. medtagas ej här, då de behandlas särskilt i mom. B.

1. Företeelser, som äro allmänt uppsvenska: a) Samnordiskt *ē* kvarstår i *Fle(e)ta* Syn. lib. (2), *Fletudh* Syn. lib. (1), *greet* O. Petri Krön. (1), Sumlen (1), *leet*, *let(t)* O. Petri Krön., P. Brahe Krön., Sumlen. — b) Övergång *ä* > *e* efter *k*, *g* och framför *k(i)*, *dh(i)*, *ff(i)*, *s*, *r*. Exempel träffas även i närkesurkunder. — c) Fsv. *a* kvarstår framför *ng*: P. Brahe: *långt* (3); Kyrkeordn.: *Langefaston* (1); Sumlen: *Angermanlandh* (1), *angan* (1), *angen* (1). — d) Fsv. *a* kvarstår framför *ld*: *wallande* O. Petri Krön. B (1), *alder* Sumlen (1) och möjligen i Syn. lib.: *Halla*, *Handhall*, *Samhalligh*. — e) Övergång *a* > *å* framför *nk*: *sånk* Sumlen (1).

2. Företeelser, som i huvudsak äro inskränkta till eller utmärkande för upplandsurkunderna. Först behandlas sådana drag, vilka utgöra undantag från eller brott mot det normala tillståndet i litteraturspråket. De hava därför sannolikt känts som dialektiska och tydligen i skrift undvikits. De äro också

jämförelsevis spridda och hava ej i någon högre grad satt sin prägel på språket. a) Övergång $i > e$ framför r i *gerugheet* P. Brahe (1), *ärugerigh* dars. (1). Företeelsen träffas även i delar av Södermanland. — b) Fsv. i motsvaras av $ä$ framför rd : *kyrkohärder* P. Brahe (1), framför enkel kons.: *Sägersiöö* P. Brahe (1), *trän* ($< trin$) P. Brahe (1); Petreius Sciogr.: *Guldsmedebodarna*, *läfwer* (subst.), *gnäter*, *wäderfaras*; Sumlen: *nädhan* (2), *nädher* (1), *bättan* (1), *säghelsteen* (1); jfr även *mägh*, *dägh*. — c) Övergång $\bar{e} > \bar{ä}$ framför d , t , n , r , s , k . P. Brahe Krön.: *häder* (1), *lädas* (1), *rädis* (1), *lätandes* (1), *lättade* . . . *wtt* (1), *ähn* (1), *änslige* (1), *föränthes* (1), *secrettärare* (1), *thornäring* (1), *Bläcking(z)* (2), *wäck* (1); Petreius Sciogr.: *näse*, *räter*, *handtärade*, *afsläkia*, *knäken*; Syn. lib.: *Vthläta* (1). — d) Övergång $\bar{e} > \bar{ä}$ vid förkortning framför dubbelkonsonant eller konsonantgrupp. Syn. lib.: *Bäsk* (1), *Bäskheet* (1), *Frästa* (1), *Frästare* (1), *Frästelse* (1), *Swätt* (1), *Swättehohl* (1), *Swättas* (1); Petreius Sciogr.: *täknet*, *vptäkna*. — e) Övergång $a > ä$ framför enkel konsonant + fsv. u , a : *Lädeby* P. Swart (1), *Häkesta* (sörmländska?) P. Brahe (1). — f) y kvarstår framför di i *rydier* Kyrkeordn. (1). — g) *millan*, *emillan* Sumlen, Syn. lib. återfinnas i modern uppländska.

Följande företeelser äro sådana, beträffande vilka ingen enhetlighet ännu uppnåtts i litteraturspråket, utan de olika urkunderna följa språkbruket i den trakt, från vilken de utgått. De äro därför visserligen dialektiska men ej i samma mening som de föregående. — a) Fsv. $iä$ med lång eller förlängd vokal kvarstår i större utsträckning än i övriga urkunder, varför någon högre grad av palatalisering knappast ägt rum. — b) Orden *e hoo*, *e hwad*, *e hwilken* etc. hava liksom i övriga urkunder utom bröderna Petris skrifter alltid e . — c) I »kortstaviga ord» har den fsv. växlingen $u \sim o$ upphävts till förmån för o utom framför ghn , m samt framför enkel konsonant, då följande stavelse innehåller i , u eller av levisbetonat i utvecklat e . Efter b , h kvarstår dock alternativt u såsom en lämning av det äldre tillståndet. Petreius Sciogr. (1—39): *budh* (1), *Sändrebudh* (4); Sumlen: *budh* (1), *gästebudh* (1), *gestebudh* (1), *Sendebudh* (1), *Bugemän* (1), *hughen* (1). — d) Framför dentalt l står u även efter t , tr : Sumlen: *Trul käringar* (1), *Tullskrivare* (1), *tullen* (trädet) 178 (2). Kanske hör hit även *truldom* Kyrkeordn. (1). — Härtill kan läggas: e) Sup. och part. neutr. ändas uteslutande på $-it$ hos Petreius och i Sumlen. — f)

Långstaviga part. och adjektiv ändas ibland på *-in*. O. Petri Krön. stil B, P. Brahe Krön., P. Gothus.

3. För Syn. lib. utmärkande dialektdrag. a) Det förefaller, som om utjämningen till förmån för *o* i orden *budh*, *hugh* fortskridit längre i Syn. lib. än i upplandsurkunderna. Det finnes i Syn. lib. endast ett belägg på var och en av dessa former; *Fughel*, *Fånga Fughlar* kunna direkt motsvaras av *fugel*, *ful* i Hälsingland. — b) *o* kvarstår i *Trolla*, *Troldom*, *Trollkona*, *Tollenär*. — Övergång *u* > *o* framför *nn* i *Tonn* (2). — Beträffande behandlingen av *iä* erinrar Syn. lib. närmast om upplandsurkunderna. — d) Härtill kan läggas vokalbalans för *-it*: *et*: *Sudhit*, *mulit*, *myckit* M 6 s. 1 m. fl., *förgätit*, *soffwit* Q 5 s. 2 ~ *Bundet*, *Framgånget*, *intet*; *Klyffwit* är väl en kompromissform.

B. P. Swart Krön.

P. Swart Krön. intager en mellanställning mellan de uppsvenska och medelsvenska urkunderna på så sätt, att den visar drag av båda. Som jag på annat ställe visat, utgår den från nordvästra Västmanland, alltså från ett gränsområde mellan uppsvenska och medelsvenska dialekter.

1. Uppsvenska drag. a) Samnordiskt *e* kvarstår i *greet* (6) och *let*, *lett*. — b) Fsv. *a* kvarstår framför *ny*: *Angermanland* (1), *mungehande* (1), *mangestadz* (1), *wrang* (1). — c) Övergång *a* > *å* framför *nk*: *Rånckhyttan* (1), *Rånckhytton* (1), *stonckade* (1), *wonkade* (1). — Ovisst är, om *Räkarne* är tecken till en övergång *e* > *ä* framför *k* i Krönikans språk.

2. Medelsvenska dialektdrag. a) Övergång *i* > *e* framför *di*: *bedias* (1), *bediandes* (2), *Smediegatune* (1), *Smediegatenne* (1), *tredie* (1). — b) Övergång *a* > *å* framför *nd* + vokal i *honden* etc., *bonden*. — c) Övergång *a* > *o* (*å*) framför *ld* i *trefollighets* (2).

3. För Krönikans dialekt utmärkande drag av olika art. a) Övergång *i* > *e* framför *lv* i *selffuer klenodier* (1), efter *r* i *förskreff* (1), *oskreffade* (1) samt dessutom i *Telleberga*; Vml.: *fresk*, *krekke*, *flekka*, *selver* (Nora). — b) Övergång *ea* > *ia* i *försiyor* (1). — c) Övergång *y* > *ö* framför *st* i *löst* (1), *löstug* (1); Vml.: *böske*. — d) *y* för *ö* i *yppen* (1), *ypet* (1) (Vml. *yppit*); *ymsandes* (1), *ym(b)st* (2), som dock under 1500-talet äro vanliga, motsvaras av *ymsum* i Vml., liksom *emillan* av *i millu*. — e) Lånorden *bössor*

(4), *bösseskötte* (1), *bössesköttare* (1), *skött(et)* (7), *sköttare* (1) ha uteslutande *ö*; Vml. *skött* (Nora). Formerna äro givetvis ej speciellt västmanländska. Kanske även *knichter* (1), *knichte hoop* böra bedömas på samma sätt. Från västmanländskan känner jag ej ordet. — f) Övergång $\bar{i} > \bar{y}$ före och efter *w*: *Tyffweden* (3), *styfft* (1), *styffheet* (1), *swyn* (1), *swynehuffwudt* (1), *swynestijor* (1), *förtwyffladt* (1), *twyffwel* (1); Vml.: *Jyva* (ortn.) 'Givorna'. — g) Övergång $\bar{o} > \bar{y}$ framför *p* i *snyplighet* (1) och möjligen framför *m* (?) i *ymke* (1), *ymka* (1), *ymko* (2), *ymkade* (2), *ymkeligh* m. fl. Jfr dock sid. 209. Några fullt motsvarande exempel känner jag ej från modern västmanländska. — h) Den fsv. växlingen *u ~ o* har utjämnats till förmån för *o* i kortstaviga ord, även då vokalen föregås *b, f, h*: *bod, fogel, hogh* o. s. v. Undantag utgör dock *duga*; Vml.: *bo, boa, foggel, duga*. — i) Formerna *holpet* (1), *hoffuit* (1) träffas för övrigt endast i närkesurkunder; i Vml. numera *hulpi, huve*. — j) Övergång $u > \bar{o}$ mellan *s, t* och *nd*, och $u > y$ mellan *s, t, r* och *nn*: *stöndom* (4), *söndagh* (1), *Söndag* (1), *söndagen* (2), *Palmsöndagh* (1), *söndrogt* (1); om *sönder, söndra* se sid. 51; *synnan* (4), *Synnanwed(h)er(s)* (10), *Synnanwed(e)ren(s)* (3), *Synnanwäder* (2), *Synnerborg* (1), *förtynnadt* (1), *tynnone* (1), *tijnnor* (1) m. fl., *Brynnebe(c)kz* (2); Vml.: *brönn, stönn, tönna*. — k) Övergång $i\bar{u} > i\bar{y}$: *tiyff* (1), *Daletiyffuen(s)* (2), *tiyffueriedt* (1); Vml.: *tyn* 'tjuren', *pyk*. — Även en form som *brytet* har sin motsvarighet i västmanländska *brytin* (Norberg). — l) Fsv. $i\bar{a}$ motsvaras oftast av $i\bar{e}$, vilket tyder på förträngt uttal av $\bar{ä}$; ord som *ehuru, ehwad* etc. ha alltid *e*. — m) Övergång $o > \bar{o}$ mellan *n, t* och *r* samt efter *r* i ord som *Nörge, Nörsk, Nörby(?)*, *törg, Törsten, Törsåker, Törsång, Winstörp, iordetörffuor* och förmodligen *Trölle*. — Härtill kan läggas: n) Tillstymmelse till vokalbalans för ändelsen *-it ~ -et*. — o) Försvagning av svagtonigt *a, o, u* till *e* i stor utsträckning.

Åtskilliga av dessa drag tyda på en viss släktskap med närkesurkunderna. Detta är fallet med följande: övergång $i > e$ i ord som *selffuer, skreft, Telleberga*, $y > \bar{o}$ i *löst, löstug*, utjämnning till förmån för *o* i ord som *bod, foghel, hogh*. *o* i *holpet, hoffuit* samt vokalbalans för *-it ~ -et*. Även andra drag äro gemensamma, men de finnas även i andra urkunder.

C. Medelsvenska dialektdrag.

Medelsvenska dialektdrag träffas i följande urkunder: O. Petris skrifter, L. Petris skrifter, Syrach, B. Olai, P. Brahe, P. Gothus och Var. rer.

1. Företeelser, som äro allmänt medelsvenska. a) Övergång $i > e$ framför dh , ffu , $l + i$: *bedhia* O. Petri, P. Gothus (6) m. fl., *bediandes* Kyrkeordn. (1), *bedia(s)* P. Brahe (3), *tredhie* O. Petri, *Smedhie gillet* O. Petri (1), *Smediesinder* B. Olai (2), *leeffian* O. Petri (1), *Leeffuierskor* Wijgdaw. (1), *leffian* Kyrkeordn. (1), *seelia* Var. rer. (1), *teelia* Var. rer. (1), *skelier* O. Petri (1), *skielias* O. Petri (1), *welia* m. fl. O. Petri (6). — b) Övergång $a > å$ framför $ld +$ vokal. O. Petri: *enfåldigh*, *trefåldigh*, *margfåldigh*, *siwfålt*, *ottafålt* etc.; Wijgdaw.: *trefollighet* (1); Kyrkeordn.: *kållhiertat* (1); B. Olai: *kåll*, *kållesiuka*; P. Gothus: *eenfolligha* (1), *Trefolligheet(z)*, *siwfålt* (1). — c) Övergång $a > å$ i *bånd*, *hånd*, *ände*, *grånd*, *rånd*. O. Petri: *bånd(h)* (3), *hånd* (1), *håndawärck* (1), *ände* etc. (7), *gråndh* (1), *gråndet* (1), *allehonda* (1); Var. rer.: *bånd* (1), *dagzrånd* (1); B. Olai: *hånd* (4), *hånd(en)* (vanligt); P. Brahe: *hånd* (vanligt); P. Gothus: *allehånda* (1), *mångahånda* (1). — d) Övergång $a > å$ framför $mb +$ vokal: *Våmbaferden* O. Petri.

2. Särkdialektiska företeelser.

a. Dialektala drag i närkesurkunderna. Till dessa räknas O. Petris skrifter med undantag av dem, som äro tryckta mellan åren 1533—1539, Syrach, Kyrkeordn. och B. Olai. Dessutom ansluter sig till denna grupp även Var. rer., såsom framgår av nedanstående jämförelse. Däremot synes Wijgdawatn snarare höra samman med O. Petris mellan åren 1533 och 1539 tryckta skrifter, under det att L. Andreæ Vnderwisning hör samman med O. Petris på 1520-talet tryckta skrifter.

α) Formen *midleste* B. Olai (4) kan jämföras med närkiska *milla-*, såvida ej arkaiserande ortografi föreligger. — β) Övergång $i > e$ i *selffuer* Kyrkeordn. (1) samt hos O. Petri i *Epestel* (1), *besper* (1), *twest* (1); Närke: *selver*. — γ) Den sporadiska labialiseringen av $\ddot{i}$, $\ddot{e}$ hos O. Petri synes ej ha fortsatts i modern närkiska. — δ) Växlingen *min*, *din*, *sin* i mask., *mijn*, *tijn*, *sijn* i fem. och neutr. plur. återfinnes i modern närkiska. — ε) *y* kvarstår ofta i *kyld* liksom *u* i *bulde* hos B. Olai; Närke: *kyld*. — ζ) *y* kvar-

står alternativt i *yrta gården* O. Petri (1), *yrtagårdhen* O. Petri (1), *yrter* B. Olai (2), *vmstyrta* O. Petri (1) (?); härtill sluter sig Var. rer.: *yrtegårdsmestare* (1); *bryst* O. Petri, Syrach (1), B. Olai; härtill sluter sig Var. rer.: *brystdick* (1), *brystpeltz* (1), *ångbrystat* (1). I inga andra urkunder kvarstår i samma utsträckning *y* i detta ord; *bryllop* O. Petri, Kyrkeordn. (2), Bib. 1541. I övriga urkunder alltid *ö*. Orden *yrter*, *bryst*, *bryllop* hava i modern närkiska endast *ö*, men då *y*-formerna finnas nästan endast i närkesurkunder, är det möjligt, att ett uttal med *y* fanns kvar ännu i 1500-talets närkiska. — γ) Övergång *y* > *ö* i *löster* O. Petri, Kyrkeordn. (3), *flötias* O. Petri (2), *nötia* dars. (1), *löchtas* dars. (1), *löckta* part. (1), *röchte* (v.) (1), *öppa* Kyrkeordn. (1), *löffta*, *löffter* O. Petri (5); för övrigt endast i Var. rer. *löffta* (1); Närke: *lökkta* 'sluta', *öppa*, *flötta* o. s. v. Huruvida även formen *nöklar* hör hit, är oklart. Växlingen *tryska* ~ *trüska*, *tryskel* ~ *tröskel* återfinnes i närkiska dialekter. Lånorden *löcka*, *löckas*, *löckosam* O. Petri, Kyrkeordn. (2) träffas med *ö* endast i närkesurkunder och Var. rer.: *löckosam* (1). — δ) Förträngning av *ä* efter *k*, *g* och framför *k(i)*, *dh(i)*, *ff(i)*, *s*, *r*. — ϵ) Orden *ehuru*, *eho*, *ehwadh* etc. hava formen *ähuru*, *ä hoo*, *ä hwadh* etc. hos O. Petri och i Kyrkeordn. men för övrigt nästan uteslutande *e*; Närke: *äländit*. — ζ) Formerna *nott* (1), *notaträ* (1), *walnota trä* (1) i Var. rer. och *nott* (1), *nätaskaal* (1) hos B. Olai motsvaras av närkiska *not*, *nötter*. Syn. lib. har *nött*. — η) Formerna *iäghar* (1), *iäghat* (1), *förieghade* (1) hos O. Petri motsvaras av närkiska *jäga*. — θ) Formen *lata*, som är allmän under första hälften av 1500-talet, träffas under senare hälften mera talrikt endast i Kyrkeordn. och hos B. Olai. — ι) *o* kvarstår i ordet *hoffund* hos O. Petri, Wijgdaw., Syrach, Kyrkeordn., B. Olai och Var. rer. I modern närkiska har ordet *u*, men dialekterna längre västerut ha *o*. — κ) Utjämning till förmån för *o* är genomförd även i orden *bodh*, *hogh*, *foghel*, *boghe*, *brot* o. s. v. — λ) Efter *t*, *tr* står i regel *o* framför dentalt *l*: *troll*, *Trolle*, *Tollagarna*, *toll*, *tollanär*. Regeln är ej inskränkt till närkesurkunderna. — μ) Nästan utan motsvarighet i andra urkunder äro i närkesurkunderna *holpet* O. Petri, Syrach (5), Kyrkeordn. (3), B. Olai (2), *nedhstolpit* : *holpet* O. Petri (1), *vpswolgen* O. Petri (1), *vpswolghit* O. Petri (1), *vpswolgne* Syrach (1), *drocken*, *drocket*, *drocke*, *drokne* O. Petri (5), Var. rer. (1), *wedhergollet* Syrach (1). Även en form som *dobbel* synes huvudsakligen höra hemina i närkesurkunder och Var. rer.

I modern närkiska ha orden *u*. — ρ) Övergång $u > y$, *ö* mellan *s*, *t* och *nn* i orden *sönnan*, *synnan*, *tönna*, *tyнна* O. Petri (5), Var. rer. (6); Närke: *tönna*, *sönna*. Övergången är ej speciellt närkisk. — σ) Vokalbalans för *-it* : *-et*. Så även i Var. rer. Exempelen äro: *bulit* 15, 17, *ludit* 19, *mulit* 4, *sudhit* 27, *swdit* 29, *mykit* 45 m. fl., *slaghit* 41 ~ *litet* 40, 49, *intet* 16, *linnet* 20 (3), *seenmoghet* 42, *moghet* 56, *vllet* 19. Undantag utgöra liksom hos O. Petri ofta *litit* 26, 28 m. fl., *intit* 16, 49 m. fl. samt dessutom *opet* 18, *weffuet* 19; *löpet* kan vara ljudlagsenligt.

b. Dialektala drag i sörmlandsurkunderna. Till dessa hör P. Brahes Krön. P. Brahe var född i Uppland, och man kan därför vänta att i Krönikan finna uppländska dialektdrag. Former som *bedia* och det nästan genomgående *händ* visa dock, att Krönikan utgår från medelsvenskt dialektområde. Vissa särdrag tyda emellertid på släktskap med uppsvenska dialekter. Dessa hava behandlats ovan. För att ytterligare styrka, att nedannämnda företeelser verkligen äro sörmländska, anföras även former från Hogenskild Bjelkes brev och skrivelser, som avtryckts i Vestergötlands fornm.-fören. tidskr. I, 10, II 4—5 (cit. I s. 00, II s. 00). Hogenskild Bielke var son till riksrådet Nils Pederson till Åkerö i Södermanland och härstammade sålunda från en central del av landskapet.

Dialektdrag utan direkt motsvarighet i modern sörmländska. α) *ä*-ljudet uppträder förlängt i orden *ähn*, *förähn*, *ähndelige* både hos P. Brahe och Hog. Bielke. I inga andra urkunder har detta iakttagits. — β) Efter *b*, *r*, *f* kvarstår i stor utsträckning *u* i orden *budh*, *hornbugar*, *hugh*, *ihugkomma*, *redhuga*, *hulskepidt*, *Hullewägin*, *rug* och möjligen *fouglar*, samt dessutom i *gul*; Södermanl.: *bud* ~ *bo(d)*, *gul* ~ *gol*. — γ) *u* kvarstår i *fulgde*, *fulde*, *forfulgde*, *Fulme* och genom analogi i *fördul(l)t* P. Brahe (1), Hog. Bielke (2) och möjligen *burde* P. Brahe (1), *spurde* dars. (1). Även ordet *bock* skrives av Bielke *buckar* II s. 64, 91, *bucker* II s. 64. — δ) Äldre *iä* motsvaras nästan uteslutande av *ie*. Enda undantaget utom *ihiäl* är hos Hog. Bielke *tjäre* II s. 92. Svaga spår av denna palatalisering av *ä* finnas möjligen ännu i Södermanland. ERICSSON SF s. 107. — ε) Som en ytterligare parallell må nämnas, att den av Kock i Sv. landsm. XI, 8 s. 39 ff. påvisade övergången $t > d$ i svagtonig slutstavelse, om ändelsen omedelbart föregås av *t*, i P. Brahes Krön. nästan undantagslöst iakttages även av Hog. Bielke,

t. ex. I s. 90 f.: *efterlåtidh*, *köötedh*, *latid*, *mälled*, *salted* (4) m. fl. Denna dissimilation spåras dock även i andra urkunder, såsom Gust. I:s Reg.

Dialektala drag, som återfinnas i modern sörmländska.

α) Formen *j midler tijdh* P. Brahe, Hog. Bielke II s. 85 kan vara en ren danism. Då den ej förekommer i andra urkunder, bör den kanske dock sättas i samband med sörml. *imillertid*. Även *emillan* P. Brahe. *emillen* H. Bielke II s. 83, *emillom* dars. II s. 83, *millen* dars. 86 motsvaras i sörmländskan av *imillan*. Denna form finns dock även på annat håll. — β) Övergång $y > i$ hos P. Brahe: *bärgzklipto* (1), *besinderlig(e)* (2), *sinderligen* (1), *sinderligitt* (1), *phisiognomus* (1), *Ridboholm* (1) och möjligen *beginnelse* (1), *beginte* (1). Denna delabialisering är känd från Södermanland i väster, öster och norr. ERICSSON SF s. 101. — γ) Övergång $y > ö$ i *Bröntheson(s)* P. Brahe (2), *wdj sönderheet* dars. (1), *widlöfftigt* dars. (1), *widlöfftigiare* dars. (1); Sdml.: *vilöfti* och i södra delen *sönn*, *sönlīgast*. — δ) *igin* P. Brahe kan jämföras med *ginom*, *ginväg* i Sdml. Dessa former finnas dock även i andra dialekter. — ε) Formerna *i giönom* P. Brahe och *i sönder* P. Brahe (2) förekomma ännu i Sdml., det senare dock endast i Södertörn. — ς) Formerna *thrått* P. Brahe (1), *tråtter* dars. (1), *wthträtte* dars. (1), *dåtrrar* dars. (1) finnas ännu i Sdml. — θ) *Trulle* P. Brahe (1) motsvarar *trull* i Sdml, *tullfrie* Bielke II s. 91. *tullen* Bielke I s. 92 (2) motsvara *tull* dars. — ι) Övergång $u > y$ mellan *s*, *t* och *nn* i *Synnerberg* H. Bielke II s. 91, *tynner* dars. 90, 92, *tynnor* dars. 92. Om en eventuell övergång av denna art i någon del av Södermanland se HESSELMAN Korta vok. s. 192. — Sörmländska drag äro kanske även formen *wår* P. Brahe (1) och inskott av *i* efter *f*, *t* i *fieltweifell* P. Brahe (1), *thiänckte* dars. (1), *förtiänckia* dars. (1). Jfr Sdml.: *vändera*, *vår* 'varest', *fjäl-rägar*, *fjälhatten*, *fjånig*. Liknande former finnas dock även i O. Petris skrifter.

Det förefaller, som om särdragen i O. Petris mellan 1533 och 1539 tryckta skrifter samt Wijgdaw. snarast överensstämma med dialektdragen i sörmlandsurkunderna.

c. Dialektdrag i östgötaurkunderna. Till dessa räknas P. Gothus Vnd. Dessutom anföras exempel från HANS Brasks brev i Gust. I:s Reg. II s. 272 f. (1525) (cit. Brask). HANS Brasks Kopiebok i Östergötlands fornminnesfören. tidskr. I, Petrus Jo-

hannis Gothus (Norcopensis) Wägen til Salighetena och Messenius Blanckamäreta.

α) Övergång $i > e$: *Skelsmessa* P. Gothus (3), *skelde* Brask Kop. s. 4; jfr *wtskelia* Brask Kop. s. 30. Övergången återfinnes i modern östgötska. — β) *iä* kvarstår i större utsträckning än i närkiska och sörmäländska urkunder. Brask skriver visserligen själv *gudztienistens* 273, *siel* 274, 278, men Brask Kop., P. J. Gothus, Messenius använda uteslutande *iä*. P. Gothus har $iä > ie$. Däremot användas i alla urkunderna uteslutande *e* *huru*, *e huadh* etc.: Enda undantaget är *æuerdelica* Brask Kop. — γ) Övergång $wa > wā$; Messenius: *wāra* 'vara' 179, *hwār* 152, *Wāldemar* 150, *rtwāld* 148, *Wāstena* 199. Modern östgötska? — δ) Utjämnningen till förmån för *o* synes ej vara helt genomförd i orden *bud*, *hug*, *brutt*. Hos P. Gothus träffas jämförelsevis ofta sidoformer med *u* av dessa ord, men detta kan bero på dialektblandning. Brask skriver själv *bud*, *budit* (subst), men i Brask Kop. står uteslutande *o* i *bod(h)* (3), *rog(h)* (2), P. J. Gothus har likaledes uteslutande *o* (*ā*) i *bodh*, *hogh*, *brātas*, *forrotna* men *u* i *hughkomēlse* (1); Messenius skriver *o* i *forbodh* 163, *Gästebodh* 181, men *u* i *hugh* 155, 179. Olikheten kan bero på att de uppgivna urkunderna spegla olika östgötska dialekter. I modern östgötska synes *o* vara helt genomfört. — ε) *y* kvarstår i *Lyss* P. Gothus M. 3 s. 2; Ögl. *lyss*. — Måhända äro även följande enstaka former östgötska: *miäta* Brask Kop. 32, *siälände* P. Gothus (1), *hustro* P. Gothus (4). Ett östgötskt drag är säkerligen ändelsen *-et* i sup. och pret. part. hos Messenius och P. Gothus, hos den senare huvudsakligen i långstaviga ord. På olika håll i Östergötland är numera *e* ändelse i sup.

Till slut återstår ännu en synpunkt, nämligen i vad mån vokalismen i 1500-talets litteraturspråk påverkats av främmande språk. Då dylikt inflytande huvudsakligen visar sig i ordförrådet, mindre på ljudlärans område och säkerligen minst drabbar de starktoniga vokaler, har man knappast rätt att vänta, att något starkare intrång på de starktoniga vokaler utveckling skall kunna spåras i tidens litteraturspråk. I ett hänseende har dock detta inflytande varit av betydelse för vokalismen i tidens skrifter, i det att de lånord, som inkommit, ofta lånats med olika vokaler, varav följderna blivit en viss regellöshet och vacklan i an-

vändningen av dylika ord. Exempel på sådana dubbelformer hava lämnats flerstädes, t. ex. sid. 252. Däremot förekommer det mera sällan, att ett inhemskt ord undantränges av motsvarande främmande ord. Enstaka exempel på dylik inverkan ha dock lämnats, t. ex. *skip* för *skep*, *widher* för *wedher*, *spil* för *spel*, *sallig* för *sålugh* m. fl. Exempelen äro ofta ytterst osäkra. Endast i en urkund äro exemplen mera allmänna, nämligen P. Brahes Krön. Här träffas: *hilsade* 41, *storlich* 3, *spillemän* 21, 26, 57, *middel(l)* 53 (3), möjligen *i midler t(h)id* (se dock ovan), *wpröriske* 22, möjligen *burde* 13, *spurde* 13, som dock även kunna förklaras på annat sätt, *od* 3, *skutt* 48, *reisa vp* 23, *reissa* 35, *reisde* 57, *barmhiertighet* 16, *obarmhierteliga* 5, möjligen *långsomare* 4, *olycksomme* 37. Även inom konsonantismen kan detta inflytande spåras. *nn* skrives ofta *nd*: *befunden*, *bekende* (inf.), *findas*, *hand* (pron.), *ind*, *kunda* (inf.), *kiöpsuend*, *rand* m. fl.; övergång *k > g*: *Franckeriget* 27 (2), 54 (2), *Francke rige* 26; övergång *tn > nu*: *wand* 'vatten' 15; övergång *t > d*: *häder* 'heter' 18, 33, *lod* 'lät' 14, 57, *mod* 'mot' 18, *modständt* 50 m. fl.; övergång *p > b*: *Koberbergz* 6; skrivning *dz* för *ts*: *skodzmäll* 17, *spedzar* 54, *spidzar* 41, *skiermydzla* 46, *Prydzen* 8, 9 o. s. v. — Man kan tveka om, huruvida dessa danismer härstamma från P. Brahe själv eller en med danskan eller det daniserande kanslispråket förtrogen skrivare. I varje fall står P. Brahes Krön. i denna vidsträckt användning av danismer ensam bland de undersökta urkunderna.

REMARQUES

SUR

LA PARTIE GÉNÉRALE D'UN AVANT-PROJET
DE CODE PÉNAL SUÉDOIS

PAR

JOHAN C. W. THYRÉN

II

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Ce mémoire a été publié en appendice au programme de l'installation des Docteurs K. A. A. Grönwall et M. J. S. Wallengren comme professeurs à l'université de Lund, le 8 et 9 octobre 1917.

LUND 1917
IMPRIMERIE HÅKAN OHLSSON

II.

Que les infractions pour la plupart remontent à des intérêts égoïstes et immoraux du coupable, cela va sans dire. D'abord les passions originaires, la haine, la colère, la jalousie etc. peuvent soulever une hostilité des individus entre eux montant jusqu'à un degré dangereux pour la Société. La progression de la culture engendre des causes toujours nouvelles de cette hostilité, telles la vanité, l'ambition, le désir de dominer et, la plus forte, l'âpreté au gain. Mais par-dessus ces infractions, comme qui dirait, ordinaires, on trouvera aussi des infractions découlant d'une volonté altruiste. Le délinquant veut travailler au salut public — croyant même peut-être renouveler la Société — mais son opinion sur l'intérêt public diffère de celle qui prédomine dans la Société. Qu'il ait — d'un point de vue impartial — raison ou non, dans le milieu donné il paraîtra inévitablement »antisocial«. On sait combien la civilisation multiplie et accroît ces déviations. La Société primitive est homogène quant aux idées et aux moeurs; les idées sur le bien et le mal, sur le juste et l'injuste, sur l'utile et le nuisible, sont inébranlables, les unes et mêmes partout; des opinions différentes sont d'autant plus rares que toutes ces idées sont liées aux idées religieuses. La Société développée, tout en rendant peut-être les hommes extérieurement plus uniformes, laisse le champ libre aux opinions les plus diverses. Des religions et des idées tout à fait contraires sont tolérées à la fois; la liberté de penser devient un des »droits de l'homme«; il s'ensuit la naissance d'opinions individuelles sur le salut public s'écartant infiniment de l'opinion prédominante. On saisit le mieux ce changement en comparant la sévérité de la Société primitive, maintenant ses idées religieuses contre les personnes privées, avec l'indolence ou le scepticisme qui décidera la Société développée à se départir tôt ou tard de toute position fixée en matière de religion (à ne pas garder

de »religion d'Etat»). Mais cette liberté infinie de former son opinion (et de la proférer) ne correspond pas — et ne saurait correspondre — à la même liberté quant à l'action. L'indolence de la Société laissant passer une attaque théorique p. e. au droit de propriété, finira infailliblement au moment où l'idée théorique se matérialise en attaque de fait à ce droit.

Supposé certain état politique, il se pourrait bien que la volonté criminelle altruiste fût d'accord avec l'opinion prédominante de la Société. C'est ce qui advient, si la »volonté de la Société», à laquelle cette opinion est contraire, n'est en effet que la volonté d'un pouvoir despotique. Il va sans dire que la concordance des dites »infractions» avec l'opinion publique n'est nullement faite pour en atténuer le danger aux yeux du détenteur du pouvoir et aux intérêts égoïstes de celui-ci. Tout le temps que ce pouvoir restera intact, elles garderont donc leur nature d'infractions. Il est vrai que, dans ces cas-ci, le pouvoir despotique court lui-même la chance d'un recul, la discordance entre le pouvoir et l'opinion publique augmentant et le puni devenant martyr non seulement de ses idées mais de celles de la pluralité des citoyens. En effet la tension engendrée par la lutte du pouvoir arbitraire et de l'opinion publique a été de tout temps une des plus grandes forces motrices de l'évolution.

Enfin, que l'altruisme de ces infractions soit plus ou moins fondé, il nous interdira toujours de conclure de l'infraction à un caractère répudiable (la fausseté des idées ne prouvant pas l'infériorité du caractère). C'est pourquoi la loi, tout en réservant le droit de la punir, même très sévèrement — à cause du danger qu'elle lui suppose — agira prudemment en portant une peine différant d'une manière très marquante de la peine de l'infraction ordinaire. Renfermer, dans les temps agités, avec des escrocs, des faussaires etc., un criminel politique, dont la criminalité s'épuise dans la mise en pratique d'une certaine idée, même dangereuse, c'est miner la confiance dans l'impartialité de l'Etat, sans que cet inconvénient soit racheté par aucun avantage. Mieux vaut, tout en mettant ce criminel honnête hors d'état de nuire, avouer hautement que son caractère et ses motifs n'ont rien de commun avec ceux du criminel ordinaire.

Ces réflexions mènent à la création d'une peine privative de liberté, se distinguant, quant à l'exécution, le plus possible de la

prison ordinaire. La durée *maxima* doit être à vie comme celle de la peine ordinaire, les raisons de prévention individuelle et générale étant les mêmes. Aussi comme durée *minima* il vaudra mieux prescrire le même temps que la durée *minima* de la peine ordinaire privative de liberté. On a objecté contre cette «*custodia honesta*» que la peine ordinaire privative de liberté ne devrait pas être du tout infamante; que c'est précisément en détachant la *custodia honesta* qu'on rendra celle-là vraiment infamante; que pour atteindre le but proposé il faut plutôt changer la règle en exception, en frappant les pires caractères d'une peine particulièrement infamante etc. Pourtant il ne s'agit pas de la peine idéale, mais de la peine réelle; certes on ne saurait nier que la peine ordinaire ne soit en vérité plus ou moins infamante — chose qui n'est pas *ab omni parte* regrettable, le législateur gagnant ainsi en prévention générale (par la peur de la peine) ce qu'il perdra sans doute en prévention individuelle (par la difficulté de réhabilitation). Enfin, la peine ordinaire étant nécessairement infamante, le législateur devra, tant qu'il peut, restreindre cet effet aux infractions moralement condamnables. Certes la restriction exige des moyens énergiques, mais elle ne pourrait pas s'obtenir par l'institution, pour les cas exceptionnels, de peines particulièrement infamantes.

Les principes de la peine de *custodia honesta* devront ainsi être les suivants. Elle devra être appliquée — la peine de l'amende à part — si l'infraction, ainsi que les antécédents du prévenu, sont tout à fait libres de tout élément déshonorant, et jamais dans le cas opposé. Elle devra être exécutée de façon à se distinguer très nettement, même aux yeux du peuple, de la peine ordinaire privative de liberté. Elle devra, pour ce qui est de mettre le coupable hors d'état de nuire, marcher parallèlement avec la peine ordinaire, pouvant ainsi être portée même à vie.

Quelles infractions sont compatibles avec la *custodia honesta*? S'autorisant de l'exemple du Code Norvégien on a souvent soutenu que le juge devrait toujours, en imposant cette peine, être en état d'agir à sa guise, sans être restreint à certaines catégories d'infractions, parce que, dit-on, il se trouvera, dans toutes les catégories d'infractions, des cas, où la qualité morale du délinquant n'est pas compromise par l'infraction. Mais cette conclusion n'est guère admissible. Sans doute il n'est jamais impossible d'imaginer

de tels cas. Mais supposée p. e. une effraction (avec intention de voler), commise dans des circonstances qui admettent un caractère honnête, il s'ensuit nécessairement que le danger social menaçant du coupable, tant qu'il est manifesté par ce fait, est proportionnellement insignifiant. Tout autre le cas du délinquant politique: tout probe que soit son coeur, son antisocialité ainsi que le danger que court la Société pourront être extrêmes, exigeant une riposte proportionnée du côté de l'Etat. L'effracteur honnête et ses semblables ne pourront donc prétendre à une peine spéciale: dans ces cas-ci il faudra réduire la quantité de la peine, soit par le juge soit par la voie de grâce. Dans la plupart de ces cas — d'ailleurs assez rares — la peine de l'amende, élargie comme il est dit auparavant, sera précisément ce qu'il faudra.

Mais si la peine de *custodia honesta* doit être réservée aux infractions pouvant être commises par des caractères à la fois très respectables et très dangereux, il ne faut pas oublier que ces infractions aussi peuvent exceptionnellement émaner de motifs improbables, p. e. de l'âpreté au gain. C'est pourquoi la peine de *custodia honesta* devra toujours être instituée alternativement et dans aucune catégorie d'infractions n'être portée comme la seule peine privative de liberté. On n'a pas ici un correctif tel qu'est, dans le cas opposé, le droit de grâce.

Quant à l'exécution de la peine de *custodia honesta* il est indispensable qu'elle ne soit pas exécutée dans les mêmes établissements que la peine ordinaire privative de liberté. Il faudra aussi que le législateur lui trouve un nom exempt de tout assaisonnement d'infamie. En suédois j'ai proposé le mot *arrest* (arrêts). Quant au régime cellulaire il n'y a pas de raison pour l'imposer de rigueur; pourtant il se produira des cas où la facilité de conspirations politiques rendra la communauté entre certains détenus inopportune.

La différenciation de la peine de *custodia honesta* est basée sur la différence entre les motifs égoïstes et les motifs altruistes. Il y a une autre différence psychologique, dont la portée est bien plus étendue dans la législation moderne. Cette différence dépend de la durée de la volonté antisociale ainsi que de sa propension

à se réaliser en action. Si l'un et l'autre sont peu considérables, il y a de la criminalité dite *aigüe*; si la volonté antisociale est presque inextinguible et, en même temps, sa tendance à se réaliser très forte, c'est ce qu'on a appelé de la criminalité *chronique*. Entre ces deux poles opposés la criminalité ordinaire s'étend, qui, n'étant ni *aigüe* ni *chronique*, n'est ni tout à fait volatile ni très durable ou bien, si elle est durable, n'apparaît en action que plus rarement. On voit que la différence psychologique entre la criminalité *aigüe* et *chronique* est indépendante de la qualité matérielle de l'*infraction*: que celle-ci soit légère ou grave, la criminalité du délinquant (la durée de sa volonté antisociale) pourra être ou *aigüe* ou *chronique* ou bien quelque chose d'intermédiaire entre ces extrêmes.

La *criminalité aigüe* est donc une disposition d'âme s'emparant tout à coup du coupable et passant tout à coup, comparable à une maladie *aigüe* (dont la dénomination). Il faut supposer que sa cause, à moins d'être une confusion occasionnelle et passagère, un désordre mental diminuant les motifs répressifs, a été un aiguillon *extérieur* d'une force extraordinaire (et non pas une qualité antisociale de la volonté). L'offensé, transporté de fureur, malmène l'offenseur; le mari trompé se venge, dans un accès soudain de jalousie, de sa femme et de l'amant; un affamé passant devant un panier à provisions ne peut résister à la tentation d'assouvir sa faim etc. En effet on parcourra toute la gamme des passions humaines et on trouvera dans chacune un germe de criminalité *aigüe*; il suffit qu'un de ces sentiments naturels et partant explicables (quoique défendus) soit poussé, par des circonstances extraordinaires, au delà de sa hauteur ordinaire; bientôt il arrivera au point d'enfoncer le barrage posé par les lois. Sans doute il faudra dans la plupart des cas regarder ces actions comme des infractions. Toutefois on ne saurait nier que les hommes en grande partie auraient agi de même, s'ils avaient été à la place du délinquant. Il est possible que les hommes en commun se persuadent qu'il ne leur arriverait jamais, à eux, de commettre une infraction, mais cela ne fait que prouver combien il est difficile de se connaître soi-même. Si l'on poursuivait toutes les injures, grandes et petites, toutes les voies de fait, les petits larcins (sans parler des contraventions de police, des fraudes en douane etc.) le nombre de ceux qui n'auraient jamais été au delà

des limites du punissable se montrerait bien moindre que l'on ne pense; et si la plupart des hommes n'ont pas commis de plus graves infractions, c'est que la destinée leur a fait quartier des tentations extraordinaires qui ont échoué à ceux-là. En un mot: l'anormal qu'on trouvera toujours dans l'infraction et qui, quant au délinquant chronique, est immanent en lui-même, est situé, quant au délinquant aigu, dans les circonstances extérieures. Celui-là est un homme anormal dans des circonstances normales, celui-ci un homme normal dans des circonstances anormales. Ces délinquants aigus ne sont guère, il est vrai, des caractères de bonne trompe, mais c'est justement ce qui se peut dire des hommes en commun: ce sont des faibles que la plupart.

C'est un malentendu assez ordinaire qu'expliquer l'indulgence envers le délinquant aigu par la *facilité* de commettre l'infraction. Rien de plus faux. Assez souvent l'occasion commode est une marque de gravité: le voleur de chevaux mis au pacage; le serviteur volant ce qui lui est remis par le maître; le fonctionnaire détournant les fonds qui lui sont confiés en vertu de sa charge etc.

Le criminel aigu en procédant à l'exécution de l'infraction est souvent reconnaissable par son mode d'agir. Etant novice et se trouvant dans un état surexcité, il exécutera son projet assez maladroitement; souvent il manquera son coup; en tout cas il ne réussira guère à se dérober, étant loin du sang-froid et de la circonspection qu'il faut pour effacer toutes les traces. Souvent il se dénonce lui-même — soit que cela ait été son dessein dès le commencement, soit qu'il se trouve, après l'assouvissement de la passion, tout aussi sans résistance qu'il a été, avant le déchargement, gorgé d'une énergie exaltée. Arrivé par-devant le juge, il témoigne d'un repentir de bonne foi et fait l'aveu de son crime sans l'embellir; si quelquefois il n'avoue pas, c'est plutôt qu'il est, dans cette situation nouvelle, frappé de terreur, foudroyé.

La criminalité aiguë est bien autrement fondée sur la nature humaine que le reste de la criminalité. Ainsi que les passions normales sont de la nature de l'homme, les circonstances qui les exaspèrent ne se laisseront jamais éliminer. Certes la force des passions varie non seulement dans le même individu, selon l'âge etc., mais aussi dans les âges de la Société; de même les aiguillons des passions sont d'une fréquence et d'une force très variables.

Le progrès de la civilisation n'a pas manqué d'apaiser certaines passions, telles la colère, la jalousie etc. Mais cette même civilisation crée des passions nouvelles (basées p. e. sur l'institution de la propriété privée) et elle multiplie souvent le frottement des individus entre eux; ainsi l'effet de la civilisation sur la criminalité est en somme incalculable. Toutefois la Société pourra-t-elle, de quelque manière — non pas essayer d'extirper les passions de l'âme humaine, ce qui serait fouetter la mer pour lui faire perdre l'habitude d'ondoyer — mais bien ôter ou adoucir certaines provocations, comme l'alcool, l'opposition trop immédiate entre le luxe et la pauvreté extrême etc.

Maintenant, que faire avec ce délinquant aigu? Sa personne ne représente guère de danger social; il est déjà contrit d'avoir la conscience d'être un criminel; bientôt s'y ajoutera la conscience d'être un homme puni. Surtout s'il s'agit d'une peine privative de liberté, il s'apercevra, du moins s'il n'appartient au dernier prolétariat, combien la peine lui a imprimé une marque indélébile. Les hommes en général pensent d'une manière impitoyablement abstraite; parmi ceux qui appartiennent à la classe des *coffrés*, le monde n'est pas trop porté à distinguer. Par cela même, il est vrai, la force préventive de la peine est agrandie. Mais ce délinquant-ci en est cruellement frappé et il n'y a pas à s'étonner, si, suivant son caractère, ou il devient un homme brisé, perdant tout ressort, ou bien sa contrition tourne en aigreur contre la Société, dont il se croit malmené. D'une manière et d'autre la peine pourra le rapprocher de la véritable criminalité au lieu de l'en éloigner; épée à deux tranchants, la peine se dirigera contre la Société elle-même.

Pourtant il ne serait pas prudent de supprimer la peine comme si de rien n'était, d'acquitter le prévenu tout simplement. Une telle indulgence de la part de l'Etat affaiblirait infailliblement le sentiment de justice qui se trouve réellement dans ce coupable. La contrition salutaire qu'il a senti jusque-là à cause de son infraction, s'effacerait; se réclamant de l'acquiescement du juge, il s'estimerait parfaitement innocent et, la première tentation venue, sa force de résister aurait de beaucoup diminué. Ainsi il passerait par suite de ce traitement, tout aussi inévitablement que par le traitement opposé, à la criminalité véritable. Et pourtant l'essentiel n'est pas cette objection de prévention individuelle; le danger

serait plus grand encore au point de vue de la prévention générale. Tôt ou tard le sentiment prévaudrait dans la Société qu'«une fois n'est nulle fois»; chaque individu prétendrait au droit de commettre, sans être puni, une infraction une fois au moins, pourvu qu'il y eût eu des «tentations». La démarcation du punissable pourrait être ainsi oblitérée dans la conscience des hommes et les freins des lois pénales, si nécessaires pour contenir la Société dans ses jointures, être desserrés ou relâchés. Si grand est ce danger qu'on a pu dire non sans raison que l'essentiel pour la Société c'est punir et non pas le mode de punir.

Donc, pour ne pas procéder de mal en pis, il ne faudra pas trop affaiblir la réprobation énergique de la peine. Le procédé des Codes pénaux modernes, adapté pour ménager le plus possible le coupable et en même temps veiller à la prévention générale est, comme on sait, la *condamnation conditionnelle*, qui, dans ces trente dernières années, s'est frayée le chemin, avec une rapidité extraordinaire, en la législation de presque tous les pays civilisés. Supposé que le coupable appartienne au type «aigu» et que l'infraction matérielle ne soit pas trop grave, il faut avouer qu'avec ce procédé, proprement administré, on pourra non seulement éviter les inconvénients de la peine ainsi que ceux d'un simple «pardon» mais aussi obtenir un avantage positif. Etre traduit, en prévenu, devant les tribunaux, être interrogé et entendre prononcer l'arrêt, tout cela est sans doute une vraie catastrophe dans la vie d'un homme de cette trempe; il ne manquera pas de ressentir la majesté de la Loi et de l'Etat, lui barrant le chemin en condamnant son action. L'effet sera améliorant et en même temps intimidant, mais sans l'écraser. En faisant, sur ces entrefaîtes, appel à son ambition, qu'on éveille en la supposant, et en lui ouvrant la perspective d'être définitivement libéré on lui donnera un double éperon, aussi efficace pour l'améliorer que le coup de massue de l'emprisonnement est souvent contraire à une véritable amélioration. Car l'essentiel, dans la condamnation conditionnelle, n'est pas en première ligne les menaces — bien que l'épée suspendue, pendant le délai, au-dessus de sa tête soit de beaucoup plus intimidante que la pure et simple connaissance de l'existence de la loi pénale. L'efficace c'est plutôt l'aiguillon stimulant, qui donne au lieu d'ôter, qui rend une nature faible plus élastique au lieu de la briser — tandis que, si la peine est

exécutée, tous efforts, tout repentir seront inutiles: ce qui est fait, est fait. Par le sursis d'exécution de la peine un but lui est proposé, qu'il dépendra de lui-même d'atteindre. On pourrait objecter que, la peine ayant un effet flétrissant, l'arrêt devrait produire un effet semblable. Mais ordinairement le coupable trouvera, à cause d'une illusion psychologique, toute autre chose d'être condamné à une peine à l'exécution de laquelle il est sursis que d'être réellement puni; et à mesure que cette institution pénétrera dans l'âme du peuple on la concevra généralement de la même manière.

Pourtant la condamnation conditionnelle ne devra pas comprendre les infractions matériellement graves. Le sentiment de la justice tel qu'il existe dans le peuple serait blessé en voyant, à différentes reprises, comment, de deux infractions matériellement égales, l'une est punie sévèrement et l'autre est impunie de fait. C'est pourquoi le législateur prudent doit restreindre la condamnation conditionnelle aux infractions qui se tiennent, aussi à un point de vue matériel, au dessous de certaines limites, un peu variables avec les temps et les lieux. Quant aux infractions matériellement peu sévères on ne saurait affirmer que le sentiment de la justice exige indispensablement une souffrance disproportionnée telle qu'est la peine — par ses suites fâcheuses — du coupable dont il s'agit. Pour peu que ce sentiment s'élève à une véritable pureté, loin de réagir contre la non-punition d'une petite infraction, il sera plutôt blessé par une peine dégénérante, frappant le repentant qui avoue et laissant libre l'impénitent qui nie. Il est possible que le sentiment de la justice — tel qu'il est influencé par l'instinct d'expiation — serait le plus à son aise si l'on pouvait faire suivre à la petite infraction aigüe une peine sans effet nuisible même indirect. Mais partout où la peine de l'amende, vu le côté matériel de l'infraction, sera trop légère ou que l'emprisonnement subsidiaire ne sera pas exclu, la difficulté est précisément de trouver une telle peine — autre que la condamnation conditionnelle.

L'avant-projet établit deux formes de condamnation conditionnelles, l'une au délai de trois ans, l'autre au délai d'une année. Dans l'un et l'autre cas il est entendu que le coupable ne doit avoir été condamné auparavant à la peine de réclusion ou d'emprisonnement direct. Vu que le but principal de la condamnation

conditionnelle est de garder le coupable vierge de prison, cet obstacle ne doit pas être prescriptible.

Le délai de trois ans est applicable aux condamnations à la peine de la détention ou de l'emprisonnement direct d'une durée *maxima* d'une année. Dans ce cas il est essentiel que le condamné soit, non surveillé par la haute police mais confié aux soins d'un organe ou d'un tuteur privé de telle façon conditionnés que le juge pourra admettre que le condamné sera corrigé suffisamment sans l'exécution de la peine. Pourtant, dans des cas exceptionnels (p. e. quand il s'agit de délinquants politiques), il sera possible au juge d'accorder le sursis sans que le condamné soit mis en cette espèce de tutelle. Pour que la condamnation soit réputée non avenue il faudra non seulement que le condamné, pendant le délai fixé, n'ait encouru aucune poursuite suivie de condamnation à une peine privative de liberté, mais aussi qu'il ait payé, avant l'expiration d'un certain temps fixé par le juge, plus court que le délai, les dommages-intérêts ou une partie fixée de ceux-ci. Les objections qu'on a vu se multiplier dans ces derniers temps contre la condamnation conditionnelle découlent pour la plupart d'une grave erreur, qu'on a commise, dans plusieurs pays, en y transplantant cette institution d'origine anglo-américaine. On en a reçu la moitié, c'est à dire le sursis à l'exécution de la peine, et on a omis l'autre moitié, tout aussi importante, la surveillance et les soins humanitaires obligatoires pendant le délai.

Le délai d'une année au contraire est applicable à l'emprisonnement subsidiaire, quand il est prouvé par les circonstances qu'il n'a pas été possible au condamné de payer l'amende. Dans ce cas, dont la base est un fait économique et où la gravité de l'infraction est bien moindre, l'avant-projet n'a pas cru nécessaire, lorsqu'il ne s'agit pas de jeunes délinquants (qui seront l'objet d'une loi spéciale) d'établir une surveillance obligatoire. Toujours est il que le juge pourra l'ordonner, s'il y a de bonnes raisons. Quant à la condition du paiement des dommages-intérêts, elle manquerait ici de sens, la cause du sursis étant justement l'impuissance économique du condamné.

La *criminalité chronique* — nous ne parlons ici que de la criminalité ordinaire «égoïste» — a des racines profondes jusqu'au point de paraître congénitale. Parfois cet homme a montré, encore enfant, un manque absolu de pitié et même de sentiments humains, prenant plaisir à faire souffrir ses petits compagnons, à mutiler les oiseaux, les mouches etc. Arrivé à l'âge de la passion, il entre d'autant plus facilement dans la carrière du crime qu'il n'y a pour le retenir, tout au plus, que la crainte de la peine; le sentiment de la justice, qui suffit, pour la plupart des hommes, à les faire s'abstenir des crimes sérieux, du moins quand ils n'éprouvent pas de tentations exceptionnelles, lui manque totalement. Selon ses dispositions il se développera en criminel universel, ou bien se façonnera en criminel de type spécial. Si son trait prédominant est p. e. l'âpreté au gain, il deviendra usurier, entremetteur, receleur; si c'est la vanité, il deviendra escroc vivant en grand seigneur; s'il est poussé par des passions sexuelles, il commettra ces crimes plus ou moins pervers. Chaque passion pourra devenir la base d'un type spécial de criminalité chronique (ainsi que de criminalité aiguë), la marque de la criminalité chronique n'étant pas l'existence d'une passion plutôt que celle d'une autre, mais la domination absolue, sans rétention altruiste, d'une passion quelconque. Toujours en quête d'occasions, ce criminel n'a pas besoin d'être «tenté». D'assez bonne heure il aura l'habitude de son métier; comme il n'est guère rongé de scrupules troublant son sang-froid, il aura de bonnes chances non seulement de parvenir à consommer le crime mais aussi d'éluder la recherche. Par devant le juge il niera le plus souvent: si quelquefois il avoue, en jouant le contrit, ce n'est qu'un calcul pour obtenir une diminution de la peine.

Certes la présomption est très forte que les criminels de cette espèce soient des aliénés. Mais leur aliénation mentale n'est pas une règle sans exceptions et dans plusieurs cas la maladie mentale, même existant en germe, ne sera pas encore si développée qu'elle se laisser constater. On ne pourrait donc pas tout simplement envoyer ces criminels en bloc dans un hospice d'aliénés. Mais sans doute il sera à désirer que l'individu de ce type étant à regarder — du moins provisoirement — comme mentalement normal, pourra être réprimé plus effectivement que cela ne se peut faire, dans la plupart des cas, avec la peine ordinaire — en étant

interné à vie ou à très long temps (soit avec un traitement moins rigoureux que celui de la peine). L'usage de ce moyen spécifique se déterminera de deux façons: l'infraction actuelle, sur laquelle sera basée la condamnation, ne doit être ni des plus graves ni légère. Si l'infraction a mérité la peine de la réclusion à perpétuité, il serait déraisonnable de soumettre ce grave criminel chronique, par la seule raison qu'il est plus incorrigible, à un traitement en somme plus indulgent que celui des criminels ordinaires. De l'autre côté on ne saurait, à cause d'une petite infraction quelconque, interner, à vie ou à un temps indéfini, un criminel même incorrigible. Cette remarque s'applique non seulement au criminel répétant sans cesse de petits larcins etc., mais aussi au criminel vraiment dangereux (à juger de ses précédents) qu'il faut condamner à présent pour une petite infraction. Celle-ci n'est pas une cause suffisante pour l'interner à vie (autre chose est s'il l'a commise en état de libéré conditionnellement d'une peine prononcée à cause d'une grave infraction).

L'avant-projet établit deux degrés d'internement, le premier pour vingt-cinq ans, le second à vie. Dans l'un et l'autre cas il est entendu qu'une peine de réclusion est formellement prononcée, laquelle est transformée en internement par le juge. L'internement pour vingt-cinq ans pourra être prononcé si l'inculpé, dont les circonstances prouvent le danger social, a subi auparavant douze ans de réclusion (continûment ou à différentes reprises) et si l'infraction actuelle est commise dans la prison même ou dans l'espace de cinq années après qu'il l'a quittée; pourtant il faudra aussi que le juge, tout en gardant les mains libres, consulte certaines autorités administratives (médicales et pénitenciaires). Le temps de la peine prononcée étant écoulé, le condamné pourra être libéré conditionnellement de l'internement. Ainsi ce temps-là marque le *minimum* et les vingt-cinq années le *maximum* de la durée de l'internement. — L'internement à vie n'est applicable qu'au criminel ayant déjà subi une condamnation à l'internement du premier degré. L'interné à vie ne peut être libéré que par la voie de grâce.

Donc la cumulation de la peine et de l'internement, vivement recommandée de plusieurs côtés, n'est pas acceptée dans l'avant-projet. Sans doute on pourrait, dans plusieurs cas, obtenir le même résultat avec ce procédé combiné. Pourtant il faut se

rappeler qu'il est assez vraisemblable que le condamné dont il s'agit va subir une privation de liberté bien plus longue que la durée de la peine ordinaire; on présume (et on doit présumer) le danger, tant qu'il n'y a pas de forte évidence pour le contraire. C'est pourquoi il me semble équitable de lui administrer, de prime abord, un traitement aussi doux qu'il est compatible avec l'intérêt de la Société de faire attention à la prévention générale, tout en neutralisant le danger sur ce point isolé.

Johan C. W. Thyrén.

Extrait de l'avant-projet.

ANDRA KAPITLET.

Om straffets arter.

---

3 §.

Tukthus ådömes på livstid eller ock på viss tid ej under sex år eller över tjugo år, utom i de fall, som i 10 kap. sägas.

---

5 §.

Fängelse kan antingen omedelbart för brott ådömas (*omedelbart fängelse*) eller ock i fall, som i 24 § sägs, i stället för ålagda böter användas (*förvandlingsfängelse*).

Fängelse, som omedelbart ådömes, må ej sättas under tre månader, eller, utom i fall, som i 10 kap. sägs, över tre år.

---

7 §.

I särskilda fall, som i lagen utsatta äro, må, i stället för tukthus eller omedelbart fängelse, kunna till arrest dömas.

CHAPITRE II.

Des diverses espèces de peines.

ART. 3.

La réclusion sera prononcée à perpétuité ou à temps. La durée de la réclusion à temps sera au moins de six années, et de vingt ans au plus.

ART. 5.

L'emprisonnement pourra être prononcé ou immédiatement (emprisonnement direct) ou bien, dans le cas de l'art. 24, pour remplacer l'amende non payée.

La condamnation à l'emprisonnement direct sera prononcée pour trois mois au moins, et trois ans au plus, sauf les cas prévus par le chap. X.

ART. 7.

Dans des cas spéciaux, la loi autorise le juge à prononcer, au lieu de la réclusion ou de l'emprisonnement direct, la condamnation à la peine de la détention.

Arrest i stället för tukthusstraff ådömes å tider, som i 3 § sägas.

Arrest i stället för omedelbart fängelse ådömes å tid, som i 5 § 2 mom. sägs.

8 §.

Till arrest enligt denna lag må den ej dömas, som genom brottet ådagalagt ett ohederligt eller oärligt sinnelag, ej heller den, som förut genom laga kraftvunnen dom blivit till tukthus eller omedelbart fängelse dömd, så framt han ej genom benådning blivit från sådant straff till fullo befriad.

9 §.

Där lagen för visst fall stadgar, att straffet må nedsättas, under vad eljest å gärningen följa bort, må, där ej annorledes stadgat är, för uppsåtligt brott arrest ådömas, endast om brottet eljest kan enligt lag med arrest straffas.

10 §.

Arreststraff skall verkställas i anstalt, som uteslutande användes för detta ändamål.

La condamnation à la détention au lieu de la réclusion sera prononcée pour les temps qui sont stipulés dans l'art. 3 ci-dessus.

La condamnation à la détention au lieu de l'emprisonnement direct sera prononcée pour le temps qui est stipulé dans l'art. 5 § 2 ci-dessus.

ART. 8.

Ne pourra être condamné, d'après les dispositions de ce code, à la peine de la détention:

quiconque aura révélé par l'infraction, un caractère malhonnête;

quiconque aura été précédemment condamné, par un jugement devenu irrévocable, à la peine de la réclusion ou de l'emprisonnement direct, s'il n'a été, en obtenant sa grace, tout à fait absous de cette peine.

ART. 9.

Dans les cas où la loi autorise les tribunaux à atténuer librement la peine d'une infraction volontaire, la peine de la détention ne pourra être prononcée que si la détention est expressément nommée par la loi parmi les peines de l'infraction dont il s'agit.

ART. 10.

La peine de la détention sera subie dans un établissement employé uniquement pour cet objet.

TREDJE KAPITLET.

Om skyddsåtgärder.

4 §.

Begår den, som i tukthus tillbragt minst tolv år för straffs avtjänande, i tukthuset eller inom fem år efter det han senast var där intagen, brott, därför han åter till tukthus, dock icke på livstid, dömes; och giva omständigheterna vid handen, att han är i särdeles hög grad för allmän säkerhet vådlig; då må domstolen, sedan utlåtande inhämtats från myndighet, som Konungen bestämmer, kunna förordna, att han, i stället för att avtjäna straffet, skall i interneringsanstalt förvaras, så länge hans samhällsvådlighet kan anses fortfara, dock högst i tjugofem år och minst lika lång tid, som den nu ådömda strafftiden. Frigives han innan han tjugofem år i anstalten tillbragt, skall han vara underkastad särskild tillsyn, till dess tid är förfluten, som i 19 kap. 19 § 2 mom. sägs.

Visar han, medan han är sådan tillsyn underkastad, dåligt uppförande; då må domstolen kunna förordna, att han skall ånyo i anstalten förvaras, till dess han där varit intagen sammanlagt tjugofem år.

CHAPITRE III.

Des mesures de sûreté.

ART. 4.

Lorsqu'un délinquant ayant déjà subi au moins douze années de réclusion commettra, dans la prison même ou dans l'espace de cinq années après qu'il l'a quittée, une infraction, pour laquelle il est condamné à la peine de la réclusion à temps, le juge, après avoir consulté l'autorité administrative désignée par le Roi, pourra prononcer, si les circonstances prouvent que le délinquant est d'un imminent danger social, qu'il sera, au lieu de subir la peine, interné tout le temps que persiste ce danger. Pourtant la durée de l'internement ne dépassera pas vingt-cinq années et ne sera inférieure à la durée de la peine prononcée. Si l'interné est libéré avant d'avoir passé vingt-cinq années dans l'établissement d'internement, il sera surveillé jusqu'à l'expiration du délai porté dans le § 2 de l'art. 19 du chap. 13.

En cas d'inconduite pendant la durée de la surveillance, le juge pourra ordonner qu'il sera remis dans l'établissement d'internement et qu'il y restera jusqu'à ce qu'il y ait passé vingt-cinq années en tout.

5 §.

Har någon blivit dömd till förvaring, som i 4 § sägs, och begår han därefter ånyo brott, för vilket han till tukthus, dock icke på livstid, dömes; då må domstolen kunna förordna, att han, i stället för att avtjäna straffet, skall under sin återstående livstid, på sätt nu sagt är, förvaras.

ART. 5.

Lorsqu'un délinquant ayant été déjà condamné à l'internement porté dans l'art. 4 commettra de nouveau une infraction, pour laquelle il est condamné à la peine de la réclusion à temps, le juge pourra prononcer qu'il sera, au lieu de subir la peine, interné durant toute sa vie.

ELFTE KAPITLET.

Om villkorlig dom.

1 §.

Dömes någon till arrest eller till omedelbart fängelse, vilken ej förut genom laga kraft ägande dom förklarats förfallen till omedelbart fängelse eller till tukthusstraff; må domstolen, där strafftiden icke överstiger ett år och fall ej är, som i 4 § sägs, kunna förordna, att med straffet skall anstå och att på den dömdes uppförande under viss prøfvotid må bero, huruvida straffet skall gå i verkställighet.

Sådant förordnande må endast givas, där det, efter noggrann undersökning av den tilltalades personliga förhållanden, kan såsom sannolikt antagas, att han skall utan undergående av straffet låta sig rättas.

CHAPITRE XI.

De la condamnation conditionnelle.

ART. PREMIER.

En cas de condamnation à la détention ou à l'emprisonnement direct, si la durée de la peine ne dépasse pas une année et si l'inculpé n'est pas antérieurement condamné, par un jugement devenu irrévocable, à l'emprisonnement direct on à la réclusion, le juge pourra ordonner, exception faite du cas de l'art. 4, qu'il sera sursis à l'exécution et qu'elle dépendra de la conduite du condamné pendant un certain délai.

Pour ordonner le sursis il faudra que le juge, ayant recueilli des renseignements exacts concernant la situation personnelle de l'inculpé, estime que, selon toute probabilité, il se laissera corriger sans subir la peine.

I fall, som här sägs, skall prøvotiden omfatta tre år, från det domen vann laga kraft.

2 §.

Den, som villkorligt dömes enligt 1 §, skall, där det icke av särskilda skäl synes olämpligt eller obehövt, under prøvotiden ställas under vård.

Är han ersättningsskyldig för skada, som genom brottet åstadkommits, förelägge honom domstolen, där han är arbetsför, att inom viss tid före prøvotidens utgång gälda skadeståndet eller viss del därav, vid äventyr, att straffet verkställs. Domstolen må ock kunna föreskriva honom att, vid samma äventyr, under prøvotiden iakttaga annat, som för hans rättelse anses nödigt.

Uppfyller han icke de förelagda villkoren eller visar han eljest under prøvotiden dåligt uppförande, må domstolen kunna förklara anståndet förverkat.

3 §.

Varder någon, som ådömda böter ej erlagt, till förvandlingsfängelse dömd och måste efter omständigheterna antagas, att det icke varit honom möjligt att böterna gälda; då må med det förvandlingsstraff anstånd under viss prøvotid kunna givas, där han ej förut genom laga kraft ägande

Dans le cas de cet art. le délai sera de trois ans, à dater du jour, où le jugement est devenu irrévocable.

ART. 2.

Quiconque aura été condamné conditionnellement selon l'art. premier, sera confié, pendant le délai, aux soins d'un organe surveillant.

S'il est astreint, à cause de l'infraction, à des dommages-intérêts et s'il est capable de travailler, le juge lui imposera, sous menaces d'exécution de la peine, de payer, dans un certain temps avant l'expiration du délai, les dommages-intérêts ou une partie de ceux-ci, fixée par le juge. Encore le juge pourra-t-il, sous les mêmes menaces, lui prescrire d'observer d'autres règles qui sont réputées nécessaires à sa correction.

En cas d'infraction aux conditions stipulées ou d'inconduite pendant le délai, le juge pourra révoquer la suspension.

ART. 3.

Quiconque n'ayant pas payé l'amende qu'il a encourue, aura été condamné à l'emprisonnement subsidiaire, si les circonstances indiquent que le paiement de l'amende lui a été impossible, pourra obtenir un sursis à l'exécution de la peine subsidiaire, pourvu qu'il n'ait été condamné

dom förklarats förfallen till tukthusstraff eller till omedelbart fängelse eller ock, i fall, som i 4 § sägs, till förvandlingsfängelse.

Beviljas anstånd, varom här stadgas, vare prøvotiden ett år.

Där särskilda skäl äro, må domstolen ock kunna förordna, att den dömd under prøvotiden skall ställas under vård, och vare i ty fall, där han under den tid visar dåligt uppförande, lag, som i 2 § 3 mom. stadgas.

4 §.

Nu har bötesstraff, som blivit någon för brott ådömt, till fängelse förvandlats, då han böterna ej erlagt: varder han därefter för annat brott lagförd och ådömes honom för båda brotten frihetsstraff såsom gemensamt eller sammanlagt straff; då må ej med det straff anstånd givas, där ej anstånd givits med förvandlingsstraffet.

Har bötesstraff, vartill någon dömd blivit, till fängelse förvandlats, utan att anstånd blivt beviljat, och skall, i annat fall än i 1 mom. sägs, innan förvandlingsstraffet är till fullo verkställt, förvandling ske av annat bötesstraff, som honom ådömt blivit; då må ej heller med sistnämnda straff anstånd beviljas.

auparavant, par un jugement devenu irrévocable, à la peine de la réclusion ou de l'emprisonnement direct ou bien, dans le cas de l'art. 4, à la peine de l'emprisonnement subsidiaire.

Le délai, dont il s'agit dans cet art., sera d'une année.

Quand il y aura des raisons spéciales, le juge pourra ordonner que le condamné sera confié aux soins d'un organe surveillant. En cas d'inconduite la disposition de l'art. 2 § 3 sera appliquée.

ART. 4.

Lorsqu'une peine d'amende, à cause de non-payement, aura été convertie en emprisonnement, sans qu'il ait été accordé de sursis, et que le condamné, à cause d'une autre poursuite, aura encouru plus tard, en peine conjointe ou cumulée, une peine privative de liberté, il ne sera pas accordé de sursis à l'exécution de cette peine.

Si le condamné a encouru autrement une nouvelle peine d'emprisonnement subsidiaire, avant qu'il n'ait achevé de subir la peine antérieurement encourue, il ne sera non plus accordé de sursis à l'exécution de la peine nouvelle.

DIE VERBRECHEN

GEGEN

KÖRPERLICHE UNVERSEHRTHEIT

IN DEM VORENTWURFE ZU EINEM SCHWEDISCHEN

STRAFGESETZBUCH

VON

JOHAN C. W. THYRÉN

LUND

C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG

OTTO HARRASSOWITZ

Diese Abhandlung begleitete die Einladungsschrift zur Installation Dr.
J. E. Olsons als Professor an der K. Universität Lund, am 3. Dezember 1917.

LUND 1917

HÅKAN OHLSSONS BUCHDRUCKEREI

Im Auftrag der K. schwedischen Regierung hat der Unterzeichnete die Anfertigung eines Vorentwurfs zu einem schwedischen Strafgesetzbuche unternommen, dessen erster (allgemeiner) Teil im vorigen Jahre herausgegeben wurde. Diesem Teile habe ich einige allgemeine legislative Erörterungen vorausgeschickt (T. I—III, von denen T. I auch deutsch als »Prinzipien einer Strafgesetzreform I, Lund 1910« erschienen ist). In diesen Tagen wird ein erstes Bruchstück vom speziellen Teil des Vorentwurfes, nebst komparativer und rechtsgeschichtlicher Einleitung, in schwedischer Sprache veröffentlicht. Die Gesetzesbestimmungen dieses Vorentwurfes, die sich auf Verbrechen gegen die körperliche Unversehrtheit beschränken — insoweit dieselben schon jetzt einer bestimmten Formulierung haben unterworfen werden können — werden hier in schwedischer und deutscher Sprache mitgeteilt. Ich schicke ihnen folgende Bemerkungen voraus.

Die hier behandelten Verbrechen richten sich entweder gegen einen Menschen oder gegen die ungeborene Frucht; mithin ist die Abtreibung für sich, nach den übrigen Fällen, aufgestellt worden. Als Verbrechen gegen einen Menschen sind nicht nur vorsätzliche Tötung, vorsätzliche Misshandlung (nicht nur Körperverletzung!), fahrlässige Tötung, fahrlässige Körperverletzung (nicht Misshandlung ohne Körperverletzung!) aufgestellt worden, sondern auch eine allgemeine Kriminalisation der vorsätzlichen und offenbaren Gefährdung des Lebens oder der Gesundheit (§ 15); dabei ist das Duelldelikt (nicht aber die Aussetzung) besonders kriminalisiert.

Innerhalb der *vorsätzlichen Tötung* ist die Kindestötung als selbständige Privilegiation aufgestellt (s. u.). Im übrigen ist, bei Abwesenheit von Überlegung *und* Anwesenheit von starkem Affekt, das Minimum herabgesetzt; liegen in diesem Falle besonders

mildernde Umstände vor, wie *iustus dolor*, so ist eine weitere Herabsetzung gestattet. Ein höheres Minimum ist für besonders erschwerende Umstände aufgestellt; dieses Minimum ist obligat, wenn die Tötung mittels eines gemeingefährlichen Verbrechens herbeigeführt worden ist oder, umgekehrt, selbst das Mittel dazu gewesen ist, ein anderes (mit Freiheitsstrafe bedrohtes) Verbrechen zu begehen oder sich dessen Früchte zu sichern. Die besondere Behandlung der Tötung auf Verlangen (ebenso wie die der Teilnahme am Selbstmord) gehört zu den bis auf weiteres hinausgeschobenen Materien.

Wer ein Verbrechen zwar ohne Überlegung, aber ganz kaltblütig ausführt — der Raubmörder, der, ohne sich einen Augenblick zu bedenken, die sich plötzlich darbietende Gelegenheit benutzt — zeigt, durchschnittlich gesprochen, eher grössere Gemeingefährlichkeit als der Mörder, der erst nach einer doch meistens ein gewisses Zaudern offenbarenden Überlegung handelt. In jenem Falle ist das Vorhandensein hemmender Beweggründe im Bewusstsein überhaupt kaum anzunehmen; in diesem Falle weiss man nur soviel, dass die zur Handlung antreibenden Beweggründe stärker gewesen sind als etwaige hemmende. Ist aber der plötzliche Entschluss ebenso plötzlich in einem Zustande starken Affektes ausgeführt worden, so ist es jedenfalls sehr möglich — wenn auch natürlich keineswegs gewiss — dass die Psyche hemmende Beweggründe enthält, die, wenn sie mobilisiert gewesen wären, den entgegengesetzten Entschluss hervorgerufen hätten, dass, m. a. W., der Verbrecher nicht seine wirkliche Natur in dem Verbrechen geoffenbart hat. Die Fälle, in denen ohne Überlegung und gleichzeitig in starkem Affekte gehandelt worden ist, lassen sich demnach, als durchschnittlich gelinder, denen gegenüberstellen, wo eine von diesen Bedingungen fehlt.

Doch ist der Gegensatz hiermit noch nicht zureichend durchgeführt. Denn auch der plötzliche Affektentschluss verbürgt nicht ohne weiteres eine geringere Gemeingefährlichkeit: auch der Grund des Affektes muss in Betracht gezogen werden. Der Verbrecher, der aus jedem Anlass in Affekt gerät und das Verbrechen während eines solchen Affektes begangen hat, ist darum nicht weniger gemeingefährlich, weil er weder mit Überlegung noch mit kaltem Blut gehandelt hat: der habituelle Affekt ist ein Massstab seiner beharrlichen psychischen Beschaffenheit ebenso

gut wie der nach langwieriger Überlegung gefasste Entschluss des anderen.

Das Ergebnis ist also, dass die niedrigere Strafbarkeit den Verbrechern vorzubehalten ist, die *sowohl* 1) ohne Überlegung als 2) im Affektzustande gehandelt haben, unter der weiteren Bedingung, dass 3) der Affekt, nach der normalen Beschaffenheit der Menschenseele, »natürlich«, »erklärlich« ist. Die höhere Strafbarkeit hingegen ergreift die Fälle, wo der Verbrecher gehandelt hat *entweder* 1) mit Überlegung (vor oder nach der Entschlussfassung und, im letzteren Falle, vor oder nach dem Beginn der Ausführung); oder 2), wenn auch ohne Überlegung, doch in verhältnismässig kaltblütigem Gemütszustand; oder 3), wenn auch in starkem Affekt und ohne Überlegung, doch unter solchen Umständen, dass der Affekt nicht leicht »erklärlich« ist. (Der letztgenannte Gesichtspunkt legt indessen die Bemerkung nahe, dass der abnorme Hang, aus unbedeutendem Anlass in gewaltsame Affekte zu geraten, zwar einerseits eine grössere Gemeingefährlichkeit bedeutet, andererseits aber eine von dem gewöhnlichen Strafverfahren abweichende Behandlung veranlassen kann.)

Diese Unterscheidungen haben jedoch nicht vollständig in die Gesetzesbestimmungen aufgenommen werden können. Die beiden ersten Punkte machen freilich keine Schwierigkeit. Auch der dritte Punkt ist bisweilen von den Gesetzgebern in den Tatbestand eingezogen worden, indem der Affekt als »*aus dem gewöhnlichen Menschengefühle entstanden*« (Österr. StrGB. § 46 d), als »*nach den Umständen entschuldbar*« (Schw. Vorentw. 1916, art. 105) oder gar als »*gerechtfertigt*« (Österr. Vorentw. § 288; Gegenentw. § 254) bezeichnet worden ist. Zugestanden aber, dass der Gedanke richtig ist und dass die Rechtfertigung des Affektes keineswegs die Rechtfertigung der daraus entsprossenen Handlung involviert, so scheint es doch klüger zu sein, eine Ausdrucksweise zu vermeiden, die als ein relatives Gutheissen der verbrecherischen Handlung (nicht nur des Affektes) aufgefasst werden könnte. Es wird darum vorzuziehen sein, die anormalen Affektfälle — insofern sie mit gewöhnlicher Strafe zu belegen sind — in der Weise zu berücksichtigen, dass das Höchstmass offen gelassen und nur das Mindestmass gesenkt wird. Der Richter hat somit die Möglichkeit, in den Fällen, wo vom Affektzustand nicht auf geringere Gefährlichkeit geschlossen werden

darf, auf eine ebenso hohe Strafe wie in irgend einem Falle der Überlegung zu erkennen.

Unter die Qualifikationen ist der Fall nicht aufgenommen worden, dass der Verbrecher getötet hat, um sich der Bestrafung wegen einer strafbaren Handlung zu entziehen. Dieser Beweggrund scheint nicht *unbedingt* strafwürdiger zu sein als viele andere und der Richter hat ja immer die höchsten Strafgrade zur Verfügung, wenn die Umstände *in toto* sehr erschwerend sind.

Bei der *Kindestötung* ist das Objekt als *aussereheliches* Kind bestimmt; die Fälle, wo eine Mutter (in ökonomischer Notlage) ihr eheliches Kind tötet, stehen praktisch wohl meistens nicht in besonderem Zusammenhange mit der Geburtsdepression und sollten nicht mit der Kindestötung im althergebrachten Sinne zusammengeworfen werden. Andererseits ist die Privilegation auf *jede* Mutter eines ausserehelichen Kindes ausgedehnt. Freilich ist die *ratio legis* der Ehrennotstand, der sich gewiss nicht in jedem Falle vorfindet. Praktisch aber dürfte es sich sehr unbequem zeigen, dieses Moment in den Tatbestand aufzunehmen (wenn nicht schablonenmässig verfahren werden soll). Fällen wie die, dass die Verbrecherin schon notorisch geboren hat oder im voraus übelberüchtigt ist, wird wohl der besondere Strafrahmen für sehr erschwerende Umstände gerecht werden. Die Zeitdauer der durch den Gebärakt hervorgerufenen Depression ist nur durch den Ausdruck *kurz darnach* (wie im Holländ. Str. G.B. Art. 290 ff.) begrenzt. Das geltende schwedische Strafrecht kennt (seit dem Ges. vom ¹⁷/₆ 1912) ein eigentümliches Zwischenstadium zwischen Kindestötung und gewöhnlicher Tötung (wenn die Geburtsdepression zwar vorüber ist, die Verbrecherin aber doch unter dem Einfluss der von der Geburt hervorgerufenen [ökonomischen oder sozialen] Notlage oder ihres verlassenen Zustandes steht); dieses Zwischenstadium ist im Vorentwurf beibehalten und in der Tat, mit dem desgleichen übernommenen hohen Mindestmass der Tötung, praktisch kaum zu entbehren. — Die moderne Pönalisation (seit dem Finnl. Str.G.B. 22: 3) gewisser Unterlassungen des Schwängerers u. a. gehört wohl richtiger in einen anderen Zusammenhang und ist darum hier nicht aufgenommen (dem Schwed. Str.G.B. aber durch das Ges. v. ¹⁴/₆ 1917 einverleibt).

Das geltende schwedische Recht straft die vorsätzliche *Körperverletzung* nur insofern sie durch »Misshandlung« zustande kommt (also nicht etwa das Überführen einer Krankheit durch Geschlechtsverkehr oder das Verursachen einer Geisteskrankheit in anderer Weise als durch Misshandlung). Selbstverständlich hat der Vorentwurf diese Lücke ausgefüllt. Daneben ist im 7. § die Misshandlung kriminalisiert, auch wenn sie keine Körperverletzung hervorruft. Ist diese Handlung eine Realiniurie, so tritt also Konkurrenz ein.

Der Vorentwurf hat den Begriff der durch den Erfolg qualifizierten Körperverletzung (oder Misshandlung) beibehalten — selbstverständlich insofern der Erfolg innerhalb der *culpa* des Verbrechers liegt (oder durch seine vorsätzliche Passivität herbeigeführt ist, = dem Norweg. Str.G.B. § 43). Die Zerlegung des Falles in einen vorsätzlichen und einen fahrlässigen Teil ist abgelehnt worden. Die »Fahrlässigkeit«, die darin besteht, eine Wunde vorsätzlich beizubringen, von der zu befürchten ist, dass sie den Tod herbeiführt, ist ganz besonderer Art und keineswegs einfach nach der grösseren oder geringeren Wahrscheinlichkeit des Todes einzuschätzen: sie müsste, wenn sie mit der gewöhnlichen Fahrlässigkeit zusammen kriminalisiert werden sollte, das Höchstmass wesentlich erhöhen. Ohne eine solche Erhöhung würde diese Konstruktion praktisch in vielen Fällen eine Präsumption des Tötungsvorsatzes mit sich führen. Auch würde die genannte Zerlegung folgerichtig die Zerlegung aller Fälle straf erhöhender Legalkonkurrenz, etwa des Raubes, nach sich ziehen: es ist kein zureichender Grund ersichtlich, warum, wegen der Verwendung der Misshandlung als Mittel, die Strafbarkeit des vorsätzlichen Zueignens hoch emporgeschnellt werden, die der fahrlässigen Tötung aber unberührt bleiben sollte.

Eine Konsequenz der Qualifizierung durch den tödlichen Erfolg scheint mir zu sein, dass die Strafe der vorsätzlichen Misshandlung, die eine offenbare Lebensgefährdung enthält, nicht zu niedrig gesetzt werden soll, auch wenn die Misshandlung an und für sich gering ist (vgl. §§ 6, 7). Desgleichen ist Wiederholung der Misshandlung während längerer Zeit als Qualifikation aufgestellt (ib.). Innerhalb der geringeren Grade des Delikts ist, bei Rückfall und bei Aszendentenmisshandlung, das Mindestmass erhöht (§§ 9, 10).

Der scharfe, unvermittelte Gegensatz zwischen Vorsatz und Fahrlässigkeit — oft mit einer gewaltigen Lücke zwischen dem Mindestmass der Strafe des vorigen und dem Höchstmass der Strafe der letzteren — hat den Gesetzgeber von alters her dazu genötigt, Fälle, die nicht als Vorsatz bestraft werden konnten, für die aber die Fahrlässigkeitsstrafe zu niedrig schien, als Sonderdelikte aufzustellen. Der Unterschied zwischen diesen Fällen und gewöhnlicher Fahrlässigkeit tritt noch schärfer hervor, wenn die Handlung ohne Erfolg geblieben ist, in welchem Falle sie nach fast allen Gesetzen ausserhalb der *culpa*-Kriminalisation fällt, bei den besonders aufgestellten Instituten aber oft mit hoher Strafe belegt wird. Innerhalb des hier behandelten Gebiets ist vor allem die Aussetzung ein solches (in allen europäischen Strafgesetzen, nur das türkische ausgenommen, vorkommendes) Sonderdelikt. Im Gebiete der gemeingefährlichen Verbrechen ist die Regel, dass die Gesetze gewisse Fälle der vorsätzlichen Gefährdung strenge strafen, auch wenn kein Vorsatz, einen Schaden herbeizuführen, erwiesen und kein Schaden eingetreten ist. Von Konsequenz in der Behandlung dieser Frage durch die geltenden Gesetze kann keine Rede sein. Da einerseits das Herbeiführen einer Gemeingefahr für Menschenleben etwa durch eine unerlaubte Manipulation an einer Lokomotive, andererseits desgleichen die Aussetzung eines einzigen Menschen strenge bestraft wird, mutet es gewiss fremdartig an, dass das vorsätzliche Herbeiführen einer grossen Gefahr für einen einzelnen oder für eine begrenzte Anzahl von Menschen, etwa durch das Lockern einer Schraube eines Kraftwagens oder Flugzeugs, gar nicht — wenn Körperverletzungsvorsatz nicht zu erweisen ist — bestraft werden kann (ausser wenn ein Erfolg eintritt, in welchem Falle die meistens verhältnismässig geringe Strafe der fahrlässigen Tötung oder Körperverletzung zur Verfügung steht).

Es ist nicht ersichtlich, wie eine konsequente Lösung des Problems anders möglich wäre als durch die allgemeine Pönalisation der offenbar lebens- oder gesundheitsgefährlichen Handlung (jedenfalls wenn die Gefährdung vorsätzlich ist), mit oder ohne Aufstellung von Sonderdelikten. Gegen dieses Institut — das in der modernen Diskussion oft energisch verlangt wurde, so von v. LISZT und LÖFFLER — ist oft der Einwand erhoben worden, dass man dadurch viele Handlungen pönalisieren würde, die freilich lebens-

gefährlich, dennoch aber wegen einer Interessenkollision erlaubt oder gar notwendig sind. Der Einwand ist m. E. nicht durchschlagend. Er könnte ebensowohl — oder vielmehr noch eher — gegen die überall herkömmliche Pönalisation der fahrlässigen Tötung — sowie gegen das Aufstellen fahrlässiger Verbrechen überhaupt — gerichtet werden. Auch hier kommt es ja immer wieder vor, dass der Tod die Folge einer Handlung ist, deren Gefährlichkeit handgreiflich genug, deren Erlaubtheit aber ebenso handgreiflich gewesen ist; die demnach gar nicht unter die strafbare Fahrlässigkeit fällt. Gewissermassen ist jedoch der Einwand durch die bisweilen vorgeschlagene Formulierung der neuen Pönalisation nahe gelegt worden. Die Strafbarkeit der Handlung — wenn diese nicht näher begrenzt werden soll — darf sich nicht einfach auf den Grad der Gefährlichkeit aufbauen — ebensowenig wie dies mit dem *culpa*-Begriff der Fall sein darf. Es muss daneben in den Tatbestand die Abweichung von der Norm, d. h. von der in der Gesellschaft — nach Abwägung der Gefährlichkeit der betreffenden Handlung gegen ihre Nützlichkeit — auktorisierten Handlungsweise, aufgenommen werden. Dies ist dadurch zu erreichen, dass die Handlung als gleichzeitig gefährlich und *unachtsam* bestimmt wird; das letztgenannte Prädikat besagt unzweideutig, dass sich keine rechtfertigende Interessenkollision vorfinden darf (wie derselbe oder ein ähnlicher Ausdruck, Fahrlässigkeit, Versäumnis etc., in der *culpa*-Kriminalisation denselben Sinn haben muss). Das im Vorentwurf pönalisierte Gebiet umfasst nur die Fälle, die gleichzeitig die Bedingungen »*offenbarer Lebens- oder Gesundheitsgefährdung*» und »*grober Unachtsamkeit*» erfüllen, wozu noch die Voraussetzung kommt, dass die Gefährdung als solche »*med vett och vilja*» = vorsätzlich geschehen ist. Gewiss können Gründe dafür vorgebracht werden, dass man nicht bei dieser Grenze stehen bleibe (vgl. d. Österr. Vorentw. § 312 etc.); indessen hat der Vorentwurf die Regel befolgt, eine neue Pönalisation lieber zu eng als zu weit zu machen.

Betreffs der *Abtreibung* ist die Gewerbsmässigkeit, dagegen nicht der blosse *animus lucri*, als Grund einer strengen Qualifikation aufgestellt. Mit der erwiesenen Gewerbsmässigkeit ist der Fall gleichgestellt, dass der Inkulpat schon früher wegen Abtreibung rechtskräftig verurteilt ist. I. ü. schliesst sich der Vorentwurf den Gesetzen an, die eine dreifache Graduierung des

Verbrechenssubjekts durchführen: 1) die Schwangere selbst, 2) der mit ihrem Willen und 3) der ohne ihren Willen wirkende *extraneus*.

Dem Leser, der den allgemeinen Teil des Vorentwurfs nicht kennt, tut, bezüglich der aufgestellten Straflatituden, eine Erklärung not. Das absolute Höchstmass der Gefängnisstrafe (die als Einzelhaft gedacht wird) ist drei Jahre, das absolute Mindestmass der Zuchthausstrafe (Progressivstrafe) ist sechs Jahre. Diese Lücke, deren Gründe in den *Prinz. einer Strafgesetzsref.* I, S. 91 ff. angegeben sind, wird indessen insofern ausgefüllt, als bei der Zuchthausstrafe eine obligate Strafverkürzung von einem Jahr vorgeschlagen ist, die jedoch, bei gutem Betragen des Gefangenen, bis auf die Hälfte der Strafzeit ausgedehnt werden darf. Die Zuchthausstrafe »von sechs Jahren« ist also in Wirklichkeit als eine unbestimmte Strafe von 3—5 Jahren aufzufassen. Während ich es nicht für ratsam gehalten habe, das Prinzip der Unbestimmtheit der Strafe bei den geringeren Verbrechen anzuerkennen, habe ich dagegen geglaubt, demselben bei den schwereren Verbrechen in der jetzt angegebenen Weise Einlass gewähren zu können. Natürlich wird die Festsetzung der Strafe im voraus unbequemer, je länger die Strafzeit; auch ist die Zahl der schweren Verbrecher recht gering, was eine besonders genaue Beobachtung jedes solchen Falles zulässt.

Lund, im November 1917.

Johan C. W. Thyren.

Om brott emot kroppslig okränk- barhet.

1 §.

Var, som uppsåtligen berövar en människa livet, straffes med tukthus på livstid eller från och med tolv till och med tjugo år.

Begick han brottet under stark sinnesrörelse och utan att hava sitt beslut övertäckt; må straffet kunna nedsättas till tukthus i tio år. Hade, i fall som här sägs, gärningsmannen, strax innan han brottet förövade, blivit, genom synnerlig misshandel eller svår förolämpning mot honom själv eller honom närstående person, av den dräpne till vrede retad, eller äro omständigheterna eljest synnerligen mildrande; må straffet kunna nedsättas till tukthus i sex år.

Försök är straffbart.

2 §.

Förövas gärning, som i 1 § sägs, förmedelst allmänfarlig förbrytelse, varom i . . kap. . . §§

Verbrechen gegen die körper- liche Unversehrtheit.

§ 1.

Wer vorsätzlich einen Menschen tötet, wird mit lebenslänglichem Zuchthaus oder Zuchthaus von zwölf bis zu zwanzig Jahren bestraft.

Hat er das Verbrechen in starker Gemütsbewegung und, ohne seinen Entschluss überlegt zu haben, begangen, so kann die Strafe bis auf zehn Jahre Zuchthaus herabgesetzt werden. War in diesem Fall der Täter, kurz bevor er das Verbrechen verübte, durch besondere Misshandlung oder schwere Beleidigung seiner selbst oder einer ihm nahestehenden Person vom Getöteten gereizt worden oder sind die Umstände sonst sehr mildernd, so kann die Strafe bis auf sechs Jahre Zuchthaus herabgesetzt werden.

Der Versuch ist strafbar.

§ 2.

Wird eine nach § 1 strafbare Handlung mittels eines im Kap. . . § . . genannten, gemeingefährli-

stadgas, eller sker den i avsikt att underlätta utförandet av annat brott, som i lag är med frihetsstraff belagt, eller att tillgodogöra sig eller annan frukterna av sådant brott, eller äro omständigheterna eljest synnerligen försvårande; då må ej till mindre straff dömas än tukthus i aderton år.

3 §.

Har kvinna, som fött barn utom äktenskap, vid födseln eller kort därefter uppsåtligen dödat barnet; dömes till fängelse från och med ett till och med tre år. Äro omständigheterna synnerligen försvårande, må till tukthus från och med sex till och med åtta år kunna dömas.

Försök är straffbart; dock må, där omständigheterna äro synnerligen mildrande, straff för försöket kunna nedsättas till minst trettio dagsböter. Har av försöket följt svår kroppsskada, straffes med fängelse.

Har kvinnan, utan uppsåt att döda, förövat gärning, som i 15 § 2 st. sägs, må, evad barnet ljutit döden eller blivit vid liv, ej till högre straff dömas än fängelse. Samma lag vare i fall, varom i 15 § 3 st. stadgas.

chen Verbrechens begangen oder geschieht sie in der Absicht, die Ausführung eines anderen Verbrechens, das im Gesetz mit Freiheitsstrafe belegt ist, zu erleichtern, oder um sich oder einem anderen die Früchte eines solchen Verbrechens zugute kommen zu lassen, oder sind die Umstände sonst sehr erschwerend, so darf nicht auf geringere Strafe als achtzehn Jahre Zuchthaus erkannt werden.

§ 3.

Hat die Mutter eines ausser-ehelichen Kindes, während oder kurz nach der Geburt, das Kind vorsätzlich getötet, so ist die Strafe Gefängnis von einem Jahre bis zu drei Jahren. Sind die Umstände sehr erschwerend, kann auf Zuchthaus von sechs bis zu acht Jahren erkannt werden.

Der Versuch ist strafbar; doch kann die Strafe des Versuches, wenn die Umstände sehr mildernd sind, auf mindestens dreissig Tagesbussen herabgesetzt werden. Hat der Versuch eine schwere Körperverletzung verursacht, so ist die Strafe Gefängnis.

Hat die Mutter ohne Tötungsvorsatz die im 15. § 2. St. bezeichnete Tat verübt, mag das Kind den Tod erlitten haben oder nicht, so kann höchstens auf Gefängnis erkannt werden. Dieselbe Bestimmung ist im Falle des 15. § 3. St. anzuwenden.

4 §.

Har gärning, som i 3 § sägs, ehuru den ej skett å tid, varom där stadgas, dock förövats under inflytande av den belägenhet, vari kvinnan i följd av barnets födelse sig befann; då må straff efter 1 § kunna nedsättas till fängelse i två år.

5 §.

Har någon uppsåtligen förorsakat svår kroppsskada å annan, straffes med tukthus i högst tolv år, eller, där omständigheterna äro mildrande, med fängelse i minst ett år.

Med svår kroppsskada förstås i denna lag: förlust av fortplantningsförmåga, talförmåga, syn eller hörsel; svårt lyte eller annat svårt kroppsfel; långvarigt och svårt men å hälsa; livsfarligt sår eller livsfarlig sjukdom; väsentlig och varaktig minskning av arbetsduglighet; samt annan skada, som till sin betydelse är lika med de nu nämnda.

Försök är straffbart.

6 §.

Har någon uppsåtligen å annan förorsakat kroppsskada, som

§ 4.

Ist eine Handlung der im § 3 bezeichneten Art, obwohl sie nicht in der dort bestimmten Zeit geschehen ist, doch unter der Einwirkung der Lage verübt worden, worin sich die Mutter infolge der Geburt befand, so kann die Strafe des § 1 auf zwei Jahre Gefängnis herabgesetzt werden.

§ 5.

Wer vorsätzlich einem anderen eine schwere Körperverletzung zugefügt hat, wird mit Zuchthaus nicht über zwölf Jahre oder, wenn die mildernden Umstände überwiegen, mit Gefängnis nicht unter einem Jahr bestraft.

Unter schwerer Körperverletzung wird in diesem Gesetz verstanden: Der Verlust der Fortpflanzungsfähigkeit, des Sprech-, des Seh- oder des Gehörvermögens, eine schwere Entstellung oder ein andererschwere Körperfehler; ein langwieriger und schwerer Schaden der Gesundheit; eine lebensgefährliche Wunde oder Krankheit; wesentliche und dauernde Minderung der Arbeitsfähigkeit; so wie auch jeder andere Schaden, der von gleicher Bedeutung wie die jetzt genannten ist.

Der Versuch ist strafbar.

§ 6.

Hat jemand vorsätzlich einem anderen eine Körperverletzung zu-

mindre är, än i 5 § sägs; straffes med fängelse eller böter ej under trettio dagsböter eller, där omständigheterna äro försvårande, med tukthus från och med sex till och med åtta år. Var gärningen uppenbart livsfarlig eller fortsattes den under längre tid, må ej till böter dömas.

Försök är straffbart.

Var gärningsmannens uppsåt sådant, som här sägs, men följde av gärningen svår kroppsskada; dömes till tukthus i högst tio år, eller, där omständigheterna äro mildrande, till fängelse icke under sex månader.

7 §.

Har någon, utan uppsåt att förorsaka kroppsskada, uppsåtligt misshandlat annan; straffes högst med fängelse i ett år.

Var gärningen uppenbart livsfarlig eller fortsattes den under längre tid eller följde av misshandeln kroppsskada; må straffet kunna förhöjas till fängelse i tre år. Var kroppsskadan svår, må ej till böter dömas.

gefügt, die geringer ist, als im 5. § gesagt wird, so ist die Strafe Gefängnis oder Geldstrafe nicht unter dreissig Tagesbussen oder, wenn erschwerende Umstände überwiegen, Zuchthaus von sechs bis zu acht Jahren. War die Handlung offenbar lebensgefährlich oder wurde sie während längerer Zeit fortgesetzt, so darf nicht auf Geldstrafe erkannt werden.

Der Versuch ist strafbar.

War der Vorsatz des Täters ein solcher, wie hier gesagt wird, aber wurde durch die Handlung eine schwere Körperverletzung verursacht, so ist die Strafe Zuchthaus nicht über zehn Jahre oder, wenn mildernde Umstände überwiegen, Gefängnis nicht unter sechs Monaten.

§ 7.

Hat jemand ohne den Vorsatz, eine Körperverletzung zu begehen, einen anderen vorsätzlich misshandelt, so ist die Strafe Gefängnis nicht über ein Jahr.

War die Handlung offenbar lebensgefährlich oder wurde sie während längerer Zeit fortgesetzt oder wurde durch die Misshandlung eine schwere Körperverletzung verursacht; so kann die Strafe auf drei Jahre Gefängnis erhöht werden. War die Körperverletzung schwer, so darf nicht auf Geldstrafe erkannt werden.

8 §.

Har gärning, som i 5, 6 eller 7 § sägs, haft döden till följd; vare straffet tukthus från och med sex till och med femton år, eller, där omständigheterna äro synnerligen mildrande, fängelse i minst ett år.

Var gärningen uppenbart livsfarlig eller fortsattes den under längre tid; då må ej till mindre straff än fängelse i två år dömas.

9 §.

Har någon, inom fem år efter det han genom laga kraftvunnen dom blivit dömd till frihetsstraff enligt någon av föregående §§, begått brott, som i 6 § sägs; då må ej till böter dömas. Har han begått brott, som i 7 § sägs, vare minsta straff femtio dagsböter.

10 §.

Har någon begått brott enligt 6 eller 7 § mot skyldeman i rätt uppstigande led, må ej till mindre straff än fängelse dömas.

11 §.

Hava tvänne, efter avtal och i vittnens närvaro, inlåtit sig med

§ 8.

Hat eine nach dem 5., 6. oder 7. § strafbare Handlung den Tod verursacht, so ist die Strafe Zuchthaus von sechs bis zu fünfzehn Jahren oder, wenn die Umstände sehr mildernd sind, Gefängnis nicht unter einem Jahre.

War die Handlung offenbar lebensgefährlich oder wurde sie während längerer Zeit fortgesetzt, so ist die Strafe nicht geringer als zwei Jahre Gefängnis.

§ 9.

Hat jemand binnen fünf Jahren nachdem er durch ein rechtskräftiges Urteil laut eines der vorigen §§ zur Freiheitsstrafe verurteilt worden ist, ein Verbrechen der im § 6 bezeichneten Art begangen; so darf nicht auf Geldstrafe erkannt werden. Hat er ein Verbrechen der im § 7 bezeichneten Art begangen, so ist die Strafe nicht geringer als fünfzig Tagesbussen.

§ 10.

Hat jemand ein nach dem § 6 oder 7 strafbares Verbrechen gegen einen Verwandten in gerader aufsteigender Linie begangen, so ist die Strafe nicht geringer als Gefängnis.

§ 11.

Haben sich zwei, nach Verabredung und in Gegenwart von

varandra i livsfarlig strid och varder någon däri dödad; dömes dråparen till tukthus från och med sex till och med åtta år eller, där omständigheterna äro mildrande, till fängelse ej under ett år. Var det avtal gjort, att enviget ej skulle utan enderas död slutas, och kommer död därav; dömes till tukthus i högst tio år. Får någon i envig svår kroppsskada; vare gärningsmannen förfallen till fängelse i minst sex månader, eller, där omständigheterna äro försvårande, till tukthus i högst åtta år; skedde ringare eller ingen skada, dömes till fängelse.

I stället för tukthus eller fängelse må till arrest å samma tider kunna dömas.

12 §.

Den, som utmanar annan till envig, eller slik utmaning antager, skall, ändå att enviget icke kommer till verkställighet, straffas med fängelse i högst två år eller med böter.

I stället för fängelse må till arrest kunna dömas.

Zeugen, mit einander in lebensgefährlichen Zweikampf eingelassen und wird einer darin getötet; so ist die Strafe des Totschlägers Zuchthaus von sechs bis zu acht Jahren oder, wenn mildernde Umstände überwiegen, Gefängnis nicht unter einem Jahre. War die Verabredung getroffen, dass der Zweikampf den Tod des einen von beiden herbeiführen solle, und hat dies den Tod verursacht, so ist die Strafe Zuchthaus nicht über zehn Jahre. Erhält jemand im Zweikampf eine schwere Körperverletzung, so wird der Täter mit Gefängnis nicht unter sechs Monaten bestraft oder, wenn erschwerende Umstände überwiegen, mit Zuchthaus nicht über acht Jahre; trat geringerer Schaden ein oder blieb der Zweikampf ohne Erfolg, so ist die Strafe Gefängnis.

Anstatt auf Zuchthausstrafe oder Gefängnis kann auf Arrest von derselben Dauer erkannt werden.

§ 12.

Wer einen anderen zum Zweikampf fordert oder eine solche Aufforderung annimmt, soll, auch wenn der Zweikampf nicht stattfindet, mit Gefängnis nicht über zwei Jahre oder mit Geldstrafe bestraft werden.

Anstatt auf Gefängnis kann auf Arrest erkannt werden.

13 §.

Förfar någon vid envig svikligen, och får den andre död därav; straffes med tukthus på livstid eller från och med tio till och med tjugo år. Får han ej död därav; straffes, om av gärningen följde svår kroppsskada, med tukthus i högst tolv år, och, i annat fall, med tukthus i högst tio år eller med fängelse ej under ett år, där gärningen ej särskilt med högre straff belagd är.

14 §.

Straff skall ej ådömas den, som endast i egenskap av läkare vid envig närvarit.

15 §.

Har någon av grov oaktsamhet om annans liv eller hälsa, med vett och vilja bragt honom i uppenbar fara, straffes, där gärningen ej särskilt med svårare straff belagd är, med fängelse eller böter.

Följer av gärningen död eller svår kroppsskada, straffes med tukthus i högst tio år eller med fängelse. Var den skadade en hjälplös person och hade gärningsmannen skyldighet att honom vårda, må, där fall ej är, som i 3 eller 4 § sägs, ej till mindre straff än ett års fängelse dömas.

§ 13.

Übt jemand im Zweikampf Betrug und findet der andere hiedurch den Tod, so ist die Strafe lebenslängliches Zuchthaus oder Zuchthaus von zehn bis zu zwanzig Jahren. Wird er nicht getötet, so ist die Strafe, wenn eine schwere Körperverletzung durch die Handlung verursacht wurde, Zuchthaus nicht über zwölf Jahre und anderenfalls Gefängnis nicht unter einem Jahre, es sei denn, dass die Tat mit höherer Strafe besonders belegt ist.

§ 14.

Wer nur als Arzt am Zweikampf teilgenommen hat, soll nicht bestraft werden.

§ 15.

Wer mit grober Unachtsamkeit bezüglich des Lebens oder der Gesundheit eines anderen diesen vorsätzlich in offenbare Gefahr bringt, wird, wenn die Tat nicht mit schwererer Strafe besonders belegt ist, mit Gefängnis oder Geldstrafe bestraft.

Wenn der Tod oder schwere Körperverletzung durch die Handlung herbeigeführt wird, so ist die Strafe Zuchthaus nicht über zehn Jahre oder Gefängnis. War der Verletzte ein hilfloser Mensch und hatte der Täter die Pflicht, ihn zu pflegen, so darf, ausser in den Fällen des 3. und 4. §, nicht

Hade gärningsmannen sådant uppsåt att döda, som i 6 kap. 2 § sägs, och följer ej av gärningen döden; straffes ock, såsom här stadgat finnes, där gärningen ej särskilt med svårare straff belagd är.

16 §.

Förorsakar någon, av oaktsamhet, annans död och är gärningen ej särskilt med svårare straff belagd; straffes med fängelse eller minst femtio dagsböter. Äro omständigheterna synnerligen försvårande, må straffet kunna förhöjas till tukthus i åtta år.

I stället för fängelse må till arrest å samma tid kunna dömas.

17 §.

Är någon av oaktsamhet vållande till kroppsskada å annan och är gärningen ej särskilt med svårare straff belagd; straffes med böter eller fängelse. Är kroppsskadan svår, må ej till mindre straff än tjugo dagsböter dömas.

I stället för fängelse må till arrest å samma tid kunna dömas.

auf geringere Strafe als ein Jahr Gefängnis erkannt werden.

Hatte der Täter den im 6. Kap. 2. § bezeichneten Tötungsvorsatz und wurde der Tod nicht durch die Handlung verursacht, so ist er, wenn die Tat nicht mit schwererer Strafe besonders belegt ist, in der gleichen Weise zu bestrafen.

§ 16.

Wer unachtsam den Tod eines anderen verursacht, wird, wenn die Tat nicht mit schwererer Strafe besonders belegt ist, mit Gefängnis oder Geldstrafe nicht unter fünfzig Tagesbussen bestraft. Sind die Umstände sehr erschwerend, so kann die Strafe auf acht Jahre Zuchthaus erhöht werden.

Anstatt auf Gefängnis kann auf Arrest von derselben Zeit erkannt werden.

§ 17.

Wer unachtsam die Körperverletzung eines anderen herbeiführt, wird, wenn die Tat nicht mit schwererer Strafe besonders belegt ist, mit Geldstrafe oder Gefängnis bestraft. Ist die Körperverletzung schwer, so darf nicht auf geringere Strafe als zwanzig Tagesbussen erkannt werden.

Anstatt auf Gefängnis kann auf Arrest von derselben Zeit erkannt werden.

18 §.

Havande kvinna, som sitt foster uppsåtligen livet berövar, straffes med fängelse.

Försök är straffbart; dock må, där omständigheterna äro mildrande, straff för försöket kunna nedsättas till minst tjugo dagsböter.

19 §.

Den, som, med kvinnans vilja, förövar gärning, som i 18 § sägs, straffes med fängelse i minst ett år.

Utövar han brottet yrkesmässigt, eller har han förut, genom laga kraft ägande dom, blivit fälld till ansvar enligt denna eller nästföljande §, må straffet kunna förhöjas till tukthus i tio år.

Försök är straffbart.

20 §.

Den, som, utan kvinnans vilja, förövar gärning, som i 18 § sägs, straffes med tukthus från och med sex till och med tio år. Äro omständigheterna försvårande, må till tukthus i högst femton år kunna dömas. Ljuter kvinnan av gärningen döden, dömes gärningsmannen till tukthus på livstid eller från och med tio till och med tjugo år.

Försök är straffbart.

§ 18.

Eine Schwangere, die ihre Leibesfrucht vorsätzlich tötet, wird mit Gefängnis bestraft.

Der Versuch ist strafbar; doch darf, wenn mildernde Umstände überwiegen, die Strafe des Versuches bis auf zwanzig Tagesbussen herabgesetzt werden.

§ 19.

Wer mit der Einwilligung der Schwangeren ein Verbrechen der im 18. § bezeichneten Art verübt, wird mit Gefängnis nicht unter einem Jahre bestraft.

Übt er das Verbrechen berufsmässig aus oder ist er früher durch ein rechtskräftiges Urteil nach diesem oder dem folgenden § für schuldig erklärt worden, so kann die Strafe auf zehn Jahre Zuchthaus erhöht werden.

Der Versuch ist strafbar.

§ 20.

Wer ohne den Willen der Schwangeren ein Verbrechen der im § 18 bezeichneten Art verübt, wird mit Zuchthaus von sechs bis zu zehn Jahren bestraft. Wenn erschwerende Umstände überwiegen, kann auf Zuchthaus nicht über fünfzehn Jahre erkannt werden. Erleidet die Mutter durch die Handlung den Tod, so wird der Täter mit lebenslänglichem Zuchthaus oder mit Zuchthaus

von zehn bis zu zwanzig Jahren bestraft.

Der Versuch ist strafbar.

21 §.

Förövar någon å kvinna, den han vet havande vara, sådan misshandel, att fostret framfödes utan liv eller utan livsduglighet, och hade han ej uppsåt att fostret skada; dömes till tukthus från och med sex till och med åtta år eller till fängelse. Äro omständigheterna försvårande, må straffet kunna förhöjas till tukthus i högst tolv år.

22 §.

Har brott, som i detta kap. sägs, blivit begånget genom missbruk eller försummelse i utövning av yrke; må domstolen, såsom straffpåföljd, kunna ådöma förlust av rättighet att det yrke utöva för en tid av minst ett och högst tio år eller för alltid.

§ 21.

Wer ein Weib, von dem er weiss, dass es schwanger ist, ohne den Vorsatz, der Leibesfrucht zu schaden, so misshandelt, dass die Frucht ohne Leben oder ohne Lebensfähigkeit geboren wird, ist mit Zuchthaus von sechs bis zu acht Jahren oder mit Gefängnis zu bestrafen. Wenn erschwerende Umstände überwiegen, kann die Strafe auf Zuchthaus nicht über zwölf Jahre erhöht werden.

§ 22.

Ist ein nach diesem Kap. strafbares Verbrechen durch Missbrauch oder Versäumnis in der Ausübung eines Gewerbes begangen worden, so kann das Gericht als Beistrafe auf Verlust des Rechtes, das Gewerbe auszuüben, erkennen, entweder für eine Zeit nicht unter einem Jahre und nicht über zehn Jahre oder für immer.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AVD. 1. Bd 18. Nr 5.

REFORMATORISKA MOTIV

INOM DEN SENARE LUTHERSKA PROTESTANTISMEN

NÅGRA DOGMHISTORISKA KONTURER

AV

GUSTAF AULÉN

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

Denna avhandling åtföljde inbjudningsskriften till den högtidlighet, varmed Lunds Universitet den 31 oktober 1917 firade fyrahundraårsminnet av den Lutherska reformationens början.

LUND 1917
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

En överblick över de 400 år, som nu förflutit sedan reformationens verkets begynnelse, uppklarar omedelbart, att protestantismen har tvänne huvudskeden. Visserligen kan åtskillig diskussion uppstå angående gränslinjen mellan dessa båda skeden, visserligen kan man hänvisa till övergångsformer, om vilkas ställning tveksamhet kan råda, men allt sådant hindrar icke, att olikheten mellan den äldre och den senare protestantismen ligger i öppen dag. Denna olikhet röjer sig redan från mera yttre synpunkter däri, att den äldre protestantismen, vad den kristna tankens område beträffar, sedan de första heta lärostriderna närmast efter reformationen fått sin avslutning i »endräktboken», företer en bild av sällsynt slutenhet och fasthet, under det att den senare protestantismen däremot är fylld av skarpa motsättningar mellan olika riktningar, som i snabb följd avlösa varandra. Även om olika skiftningar framträda också under den s. k. ortodoxiens tid, och även om förebud till kommande omstörtningar låta sig förmärkas, sitter dock i stort sett teologien trygg i sitt lugna bo och vakar över reformationens skatter; motsättningarna äro framför allt motsättningar mellan de olika konfessionerna — det är den konfessionella polemikens klassiska tid. Man håller samman inåt för att kunna äga styrka utåt. Så mycket större äro de inre motsättningarna inom den senare protestantismens teologi. Här är samhörighetskänslan mellan de olika teologiska riktningarna ofta starkt reducerad, stundom ända därhän, att man kan fråga sig, om det överhuvud har någon mening att tala om den senare protestantismen såsom en enhetlig företeelse. Betraktar man preliminärt förhållandet mellan den äldre och den senare protestantismen från denna mera yttre synpunkt och förlägger man alltså närmast det skiljande däri, att den äldre protestantismens lugn avlöses av upprepade kriser och ständiga brytningar, så kan det i själva verket knappast råda någon

meningsskiljaktighet om var gränsen mellan de tvänne protestantiska huvudperioderna bör dragas; den senare protestantismens brytningstid tar sin början med pietismen och upplysningsteologien. I denna betydelse tages också uttrycket den senare protestantismen i det följande; med den äldre protestantismen förstås då det skede, som når sin avslutning med den s. k. ortodoxiens tid.

Så snart man emellertid övergår från dylika preliminära synpunkter till ett skärskådande av den senare protestantismens karaktär och dogmhistoriska ställning från mera inre synpunkter, resa sig genast en mångfald invecklade och svårutredda spörsmål. I vilken grad är den senare protestantismen förberedd under den äldre protestantismens dagar? Varifrån stamma de impulser, som driva fram de nya företeelserna på den kristna tankens område? Vari ligger överhuvud det konstitutiva för den senare protestantiska teologien i dess motsättning till den äldre? Kan man inför de stora och djupgående olikheterna mellan 1700-talets och 1800-talets teologi med någon rätt tala om den senare protestantismen såsom en sammanhängande enhet? I vad mån kan den 200-åriga utvecklingen inom den senare protestantismens teologi sägas ha avsatt några påtagliga och klara resultat, eller i vad mån kan man åtminstone fastställa de riktlinjer, efter vilka det teologiska arbetet rör sig framåt?

Alla sådana frågor sammanhånga på det närmaste med och visa över till den fråga, som från dogmhistorisk synpunkt sett blir själva centralfrågan, frågan om den senare protestantismens förhållande till reformationen. I vilken grad ha direkt reformatiska motiv framkallat eller medverkat till att framkalla de problem, med vilka den senare protestantiska teologien arbetat? Och i vilken grad ha reformatiska synpunkter kommit till användning vid försöken att lösa dessa problem? Har reformationens betydelse för den senare protestantismen varit stadd i tillväxt eller i avtagande? Har den omvälvning, som under denna tid ägt rum på den kristna tankens område, inneburit en upplösningsprocess för det reformatiska, eller i vad mån kan det med skäl sägas, att den senare protestantismen under sin fortgång lösgjort under den föregående tiden bundna reformatiska krafter?

I regel har man under de senast förflutna decennierna icke velat tala om en »dogmhistorisk» behandling av den senare protestantismen — om än på sistone åtskilliga röster höjts för dogmhistoriens fullföljande fram till nutiden. O. Ritschl har ock påbörjat en stort anlagd framställning av »protestantismens dogmhistoria». Harnacks dogmhistoria stannade för protestantismens vidkommande vid reformationen, Loofs' och Seebergs vid de reformatöriska bekännelseskriterierna. Men försåvitt som det man kallat »ren lära» från protestantisk synpunkt sett icke kan sökas i det förgångna, utan i stället måste betraktas såsom ett ideal, som vi i oavslått sanningsssträvan måste söka nalkas, blir det i själva verket en ofrånkomlig uppgift att låta den dogmhistoriska framställningen gå fram så långt som möjligt, d. v. s. till nutiden. Det är också påtagligt nog, att teorierna om dogmhistoriens avslutning vid eller strax efter reformationen i hög grad bidragit till att draga intresset från det protestantiska lärobegreppets historia. Loofs invänder, att dogmhistorien, som vill vara »de kyrkliga lärobegreppens historia», icke kan gå längre fram än till de reformatöriska bekännelseskriterierna, alldenstund den senare tiden icke avsatt några »odisputabla resultat». Bakom denna invändning ligger den riktiga tanken, att dogmhistorien — till skillnad från teologiens historia i allmänhet — måste behålla en nära kontakt med lärobildningens normativa syftning och att därför frågan om betydelsen av läroutvecklingen i dess sammanhang här måste göra sig förnummen med en alldeles särskild styrka. Givetvis har Loofs också rätt däri, att den senare protestantismen icke nått — i regel icke heller avsett att nå — några i form av bekännelseskriterier el. dyl. fixerade »resultat» på den kristna tankens område. Men icke desto mindre kan det i själva verket knappast råda något tvivel om, var den specifikt dogmhistoriska huvudsynpunkten är att finna. Försåvitt som det nämligen icke efter reformationen funnits någon religiös nybegynnelse, som överbjuder reformationen eller som ens kan jämföras med densamma, och försåvitt som protestantismen överhuvud låter sig betraktas under en enhetlig synpunkt — d. v. s. just såsom protestantism — måste huvudfrågan från dogmhistorisk synpunkt bliva att undersöka protestantismens förhållande till reformationen. Man måste fråga sig, i vad mån det religiösa innehållet i reformationen under den följande tiden

blivit ställt inför svårigheter, motverkats, förkrympts eller utbildats och fullföljts till större teologisk klarhet. En självklar sak är, att det vid besvarande av dylika frågor icke kan vara tal om, att vissa vid reformationen eller senare formulerade läro-satser skulle kunna läggas såsom en linjal på den kristna tankens historia. Men de svårigheter, som framväxa, därigenom att sådana yttre synpunkter icke äro tillfyllest, ha på samma gång den hälsosamma verkan med sig, att de lägga hinder i vägen för all schlablonmässig och mekanisk behandling av den kristna tankens historia.

Litteraturen om den kristna tankens arbete under 1700-talet är påfallande knapp. Visserligen finnas från senare tid åtskilliga monografiska arbeten till teologiens historia, men bristen på sammanfattande och överblickande framställningar är starkt framträdande, allrahälsst när det gäller icke blott pietismen för sig och upplysningsteologien för sig, utan 1700-talet i dess helhet och i dess inre sammanhang bakåt och framåt. Vad den kristna tankens historia under 1800-talet beträffar är litteraturen ojämförligt rikare. Representanter för århundradets olika riktningar ha givit var sina överblickar över 1800-talets teologiska utvecklingsgång. Så har 1800-talets teologi skildrats av Pfeiderer, Kattenbusch, Herrmann, v. Frank, Grützmacher, Seeberg, Schaeder m. fl. Men huru betydelsefulla dessa bidrag till kännedomen om den kristna tankens läge under det förflutna århundradet än kunna vara, ha dock framställningarnas anläggning i allmänhet visat vissa olägenheter. Dels har 1800-talet som regel alltför mycket betraktats isolerat, såsom en storhet för sig, sammanhanget med det föregående har icke blivit tillräckligt beaktat. Denna omständighet har i sin mån bidragit till utbredandet av den vanföreställningen, att de s. k. moderna teologiska problemen blott höra den närmaste nutiden till; den har också sin del i den förkortning av det dogmhistoriska perspektivet, som kännetecknar icke så få dogmatiska arbeten från senare tid. Dels kommer blicken lätt, när 1800-talet så isoleras, att allt ifrån början med en viss ensidighet riktas på de olika teologiska riktningarna under århundradet och deras mellanhavanden; 1800-talsteologien ter sig då, ännu mera än som verkligen påkräves, blott såsom ett komplex av emot varandra stridande skolor och riktningar. Inblicken i det inre samman-

hanget växer i varje fall, om uppmärksamheten från början hänvändes till de i stor utsträckning gemensamma teologiska problem, som ligga till grund för 1800-talet och som de olika teologiska riktningarna på olika sätt och efter måttet av sina krafter söka lösa.

*   *

*

Den första överblicken i stor stil från senare tid över protestantismens inre utvecklingsgång intill nutiden har givits av Ernst Troeltsch i hans mycket uppmärksammade avhandling *Protestantisches Christentum und Kirche in der Neuzeit* (i samlingsverket *Die Kultur der Gegenwart* I afd. IV: 1, andra uppl. 1909, s. 431—755). Framställningen är gjord från mera allmänna och omfattande synpunkter än de rent dogmhistoriska, men just dessa senare intaga dock en synnerligen framskjuten plats i Troeltschs teckning. Icke minst är just den senare protestantismens karaktär och ställning föremål för Troeltschs intresse. Den grundritning han ger av denna senare protestantism har emellertid i den vidlyftiga diskussionen om Troeltschs arbete något undanskymts av hans uppseendeväckande framställning av reformationen och dess dogmhistoriska ställning. Nu är Troeltschs uppfattning av vad han kallar den »moderna protestantismen» givetvis betingad av hans tolkning av reformationens ställning. Med stor energi har han understrukt reformationens nära sammanhang med medeltiden samt med den följande »gammalprotestantismen» för att i stället draga gränsen så mycket skarpare mellan »gammalprotestantismen» och »den moderna protestantismen». Visserligen är det — naturligtvis — icke Troeltschs mening att bestrida, att reformationen skulle komma med något nytt. Reformationen har sina »moderna element» och såsom centrum i detta moderna betecknar Troeltsch upphäandet av den katolska sakramentsidéen — från denna reformationens »nya grundidé» härleder han sedan såsom följer: uppfattningen av kristendomen såsom »ande- och sinnelagsreligion», det allmänna prästadömet religiösa individualism, »sinne-lagsetiken», samt det — relativa — världsbejakande, som ligger däri, att kallelsebegreppet göres till den kristna etikens mittpunkt. Men efter dessa medgivanden åt reformationens »moder-

nitet» vill Troeltsch å andra sidan på det eftertryckligaste betona, att dessa moderna element voro inkapslade i gamla former och att »det nya för att kunna verka såsom något principiellt nytt först måste lösas från förbindelsen med reformationens supranaturala kyrko-, auktoritets- och kulturidé, från syndafallets och det Danieliska världsrikets trånga historiefilosofi, från den geocentriskt metafysiska världsbild, vilken grupperar jord, himmel och helvete kring människan samt från de trinitarisk-kristologiska förutsättningarna i reformationens dogmatiska tankevärld¹.» Framför allt ser Troeltsch i den exklusiva supranaturalismen och i uppfattningen av kyrkan såsom den övernaturliga frälsningsanstalten de makter, som stäcka det nyas inflytande: det nya innehållet gjutes i gamla former och dessa ha enligt Troeltsch så avgörande betydelse, att tack vare dem — trots allt nytt innehåll — »katolicismens väsentliga idé» förblir bestående i reformationen. Karakteristiskt för åskådningen är vad Troeltsch skriver om det reformatoriska kyrkobegreppet: »*blott* (kursiverat här) kyrkans väsen är förändrat, dess formella under- och anstaltskaraktär förblir»². I stort sett ter sig därför utvecklingen för Troeltsch såsom en från medeltiden över reformationen till och med »gammalprotestantismen» löpande linje, som egentligen först med »den moderna protestantismen» på allvar får en ny riktning.

Förutsättningarna för denna »moderna protestantism» finner Troeltsch framför allt utgöras av de stora förändringar på den allmänna världs- och livsåskådningens område, vilka så småningom tränga sig fram och göra sig gällande. Han hänvisar härvid särskilt till den nya filosofi, som förjagar den gamla aristoteliska skolastiken, till den nya naturvetenskapen med den oändligt vidgade världsbilden och med kausalitetsprincipen såsom förklaringsgrund, vidare till den nya historievetenskapen med sina ofantligt vidgade perspektiv, med sitt upphävande av den isolering, i vilken kristendomen tidi are varit ställd, och med sin kritiska undersökning av kristendomens urkunder, samt slutligen till den nya etik, som växer fram med inomvärldsliga synpunkter och inomvärldsliga mål. På alla dessa punkter

¹ TROELTSCH, Protestantisches Christentum und Kirche in der Neuzeit, 2 uppl., s. 454.

² TROELTSCH, a. a., sid. 451.

vända sig de nya förutsättningarna mot den gamla »absoluta, exklusiva supranaturalismen» och i dennas fall ser Troeltsch mer än i något annat den klyfta, som skiljer »den moderna protestantismen» och den nya tiden från den alltifrån medeltiden till och med »gammalprotestantismen» löpande linjen.

Inom den moderna protestantismen konstaterar Troeltsch förefintligheten av tvänne från varandra skarpt skilda huvudriktningar, som han benämner »pietismen» och »den filosofiska bildningsreligionen». Den ställning pietismen intar är dock synnerligen komplicerad. Visserligen träder den enligt Troeltsch genom sin strävan till religionens förinnerligande samt genom sin individualistiska och autonoma hållning i motsättning till gammalprotestantismen, och visserligen bildar den i sina radikalare former utgångspunkten till en ny syn på den religiösa kunskapen, men i stort sett är pietismen icke desto mindre bunden vid de gamla formerna: även här möta den äldre protestantismens »exklusiva supranaturalism», »det gamla frälsningsdogmat» och den gamla kristologiska ramen — det vill alltså säga samma faktorer, som föranledde Troeltsch att fatta reformationen såsom en fortsättning av katolicismens »väsentliga idé». Han kan också beteckna pietismen såsom »den moderna formen för gammalprotestantismens fortbestånd»¹. Det finnes enligt Troeltschs framställning blott en enda punkt, ifråga om vilken pietismen — om än icke konsekvent, så dock på ett mera effektivt sätt — bryter med det gammalprotestantiska skemat, och det är kyrkobegreppet, ty för pietismen blir det »korporativa» kyrkobegreppet i motsättning till det anstaltliga rentav en religiös fordran.

Den egentlige bäraren av den moderna protestantismen blir alltså enligt Troeltsch »den filosofiska bildningsreligionen». Vad denna företeelses förhållande till reformationen beträffar framhåller Troeltsch, hurusom man här i Luther firar samvetsfrihetens och den gentemot världen öppna hållningens (Welt-offenheit) genombrott. Här inom »den filosofiska bildningsreligionen» äro den nya naturvetenskapliga världsbilden och den kritiska historieforskningen samt i övrigt alla förvandlingarna på världsåskådningens område självklara förutsättningar. »Det gammalkyrkliga dogmat» är slutgiltigt dött. Hela den gamla

¹ TROELTSCH, a. a., s. 686.

exklusiva supranaturalismen har fallit sönder och samman — denna form av protestantismen griper icke tillbaka på den gammalkyrkliga kristologien utan anknyter i stället kristendomens idévärld till »Jesu person och lära»¹. Den filosofiska bildningsreligionen framträder först i upplysningens filosofi och teologi och vinner genom dem en vidsträckt och långvarig popularitet. Med alla sina brister och all sin »Unbehilflichkeit» betydde upplysningen en djupt ingripande förvandlingsprocess med hänsyn till »den kristliga idé», en oerhörd reduktion och förenkling; dess tankevärld karakteriseras av det personliga gudsbegreppet. dualismen mellan friheten och det naturbetingade, hävdandet av livets mening och av etikens religiösa grundval, vilket allt knytes samman med den kraft, som utströmmar från Jesu mänskliga bild. Upplysningen efterföljdes på lutherdomens mark av idealismen, under det att däremot den reformerta kristendomen efter upplysningsteologiens kris vid 1800 talets början i stor utsträckning kom att behärskas av pietismen. Det var enligt Troeltsch ingen tillfällighet, att idealismen uppstod just på lutherdomens mark. Troeltschs framhållande av huru lutherdomen genom idealismen åstadkommer en nyansats av största betydelse är f. ö. så mycket mera värt att beakta, som han eljest i sin framställning visar sig benägen att övervärdera Calvin på bekostnad av Luther. Troeltsch betonar emellertid här starkt de förutsättningar med hänsyn till idealismens framväxt som lutherdomen ägde framför den reformerta kristendomen² samt fäster uppmärksamheten på, huru också idealismens bärare — Kant, Fichte, Schleiermacher, Schelling, Hegel, Jacobi, Fries — själva äro medvetna om och lägga vikt vid detta sitt lutherska sammanhang. Men trots denna förbindelse är idealismens åskådning dock en helt annan, än den gamla lutherdomens. Dess religiösa tänkande karakteriseras av idéerna om »allt ändligts immanens i den gudomlige anden» — Troeltsch finner här ett sammanhang med den äldre lutherdomens sats *finitum capax infiniti* — om »den eviga skapelsen», om »andens utvecklingshistoriska uppåtstigande inom människovärlden», om kristendomens historiska utbildning ur sina förstadier samt om Jesu

¹ TROELTSCH, a. a., s. 687.

² TROELTSCH, a. a., s. 700.

rent mänskliga gestalt såsom kristendomens stora centralpersonlighet. När tanken på frälsningen nu åter gör sig gällande i motsättning till upplysningens moralism, fattas synden icke längre såsom »eine Weltzerstörung» utan såsom ordnad tillsammans med det godas vardande, och nåden och frälsningen äro icke längre en återställelse av något en gång förlorat utan en uppenbarelse av den Guds kärlek, som föder liv och frihet¹.

Ehuru Troeltschs hjärta klappar för denna »filosofiska bildningsreligion» såsom den egentliga bäraren av den moderna protestantismen och såsom representerande den linje, som på allvar kan föra framåt i den situation, vilken skapats av de stora förändringarna på den allmänna världsåskådningens område, har han likväl sina bestämda invändningar att göra. Det undgår honom icke, att den typ, han tecknat, visat sig äga en ganska begränsad inflytelsesfär. Han finner, att detta förhållande har olika orsaker, men såsom en särdeles betydelsefull omständighet hänvisar han till det bristande samfundsintresse, vilket merendels utmärker den idealistiska bildningsreligionen. Denna extrema individualism kan Troeltsch visserligen finna vara historiskt förklarlig, men den är icke desto mindre ett avgjort svaghetstecken — i sina senare skrifter har Troeltsch f. ö. med ännu större energi framhållit samfundssynpunktens betydelse för kristendomen². Troeltsch ser därför icke, såsom Richard Rothe på sin tid gjorde, kyrkoidéns upplösning såsom ett ideal, till vilket protestantismen måste syfta, likalitet som han — såsom Rothe gjorde — betraktar reformationen såsom begynnelsen till en sådan upplösning. Troeltschs tankar gå i stället till en fortgående ombildning av kyrkoidén. Ansatser härtill finner han, såsom vi sett, visserligen vara givna i reformationen, ehuru dessa här stannade inom den gamla supranaturala anstaltens ram. Pietismen har sedan gjort åtskilligt för denna ombildning genom sina tendenser till ett »korporativt» kyrkobegrepp, som i själva verket utplånar motsatsen mellan kyrkotyp och sekttyp. Ett kyrkobegrepp, där enheten icke vilar på lärouniformiteten utan är av praktisk-religiös art, har, säger Troeltsch,

¹ TROELTSCH, a. a., s. 701.

² Jfr TROELTSCH, Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, 1912.

också föresvävat den senare protestantiska teologien, i synnerhet Schleiermacher och sammanhänger hos honom på det närmaste med hans teorier om den religiösa kunskapens art och det religiösa tänkandets symboliska karaktär¹.

Under det att den senaste framställningen av protestantismens inre utvecklingsgång — K. Sapper: *Der Werdegang des Protestantismus in vier Jahrhunderten*, 1917 — i huvudsak följer Troeltschs konstruktion av den senare protestantismens karaktär och relationer, har tidigare Horst Stephan i en studie med titel *Heutige Auffassungen vom Neuprotestantismus* (1911) underkastat Troeltschs teorier en sakkunnig och intresseväckande granskning. De benämningar, som Troeltsch givit de båda huvudriktningarna inom den moderna protestantismen, finner Stephan icke vara särdeles lyckligt valda. Med all rätt ifrågasätter han lämpligheten av att giva ordet »pietism» en så vidsträckt räckvidd som Troeltsch gjort, när han, i stället för att låta ordet behålla sin egentliga historiska betydelse, låtit det bli ett allmänt släktnamn, som sluter inom sig en hel rad olika företeelser inom de senaste århundradena. Och ännu mera misslyckat synes Stephan uttrycket »den filosofiska bildningsreligionen» vara: benämningen är alltför snäv, den ger icke tillräckligt utrymme åt de företeelser, som här kunna komma ifråga, och den ger icke heller uttryck åt de positivt religiösa drag, som Troeltsch dock själv finner vara förhanden hos de av honom avsedda företeelserna. Bortsett från denna terminologiska invändning har Stephan framför allt två huvudanmärkningar att göra. Den ena av dessa går ut på, att Troeltsch alltför mycket härleder de förändringar, som ske inom den senare protestantismen, från utifrån verkande faktorer och icke tillräckligt beaktar sammanhanget med den äldre protestantismen. Detta gäller såväl pietismen som framför allt »den filosofiska bildningsreligionen». Stephan söker uppvisa, att båda de av Troeltsch nämnda huvudriktningarna i själva verket framväxa ur en och samma rot, »gammelprotestantismen» och anknyta var och en till sin sida inom densamma — pietismen till den innerlighetssida, som trots det stela teologiska höljet fanns i gammelprotestantismen, och

¹ TROELTSCH, Rückblick auf ein halbes Jahrhundert der theologischen Wissenschaft, i *Gesammelte Schriften* II, s. 201 f.

»bildningsreligionen» till de utåtgående motiv, som ville knyta de protestantiska grundtankarna samman med den allmänna världs- och livsåskådningen. Tillmäter Troeltsch omvälvningen på världsåskådningens område en avgörande betydelse för den moderna protestantismens framväxt, så vill Stephan högst avsevärt inskränka denna omvälvnings rol: den ger blott en yttre handräckning, som hjälper fram den utveckling, vilken tvingat sig fram inifrån. Denna sin uppfattning om kontinuiteten i protestantismens utvecklingsgång vill Stephan ytterligare principiellt motivera med en hänvisning till teorien om religionens självständighet. Är det sant, att, såsom den senare teologien så starkt framhållit, religionen äger en självständig karaktär, så måste man också — argumenterar Stephan — i första hand söka motiven till förändringarna inom protestantismen på religionens eget område och icke, såsom Troeltsch gör, i förändringarna på den allmänna världsåskådningens område. Stephens andra huvudanmärkning mot Troeltschs framställning av den moderna protestantismen riktar sig mot, att Troeltsch icke tillräckligt allsidigt tar hänsyn till de olika företeelserna under protestantismens senaste århundraden. Hänger pietismen så löst tillsammans med den moderna protestantismen, att den kan bestämmas såsom »den moderna formen för gammalprotestantismens fortbestånd» och blir därför »den filosofiska bildningsreligionen» den enda egentliga bäraren av den moderna protestantismen, så vilar i själva verket teckningen av denna på ett alltför knappt material, under det att det måste vara ett vetenskapligt krav att låta en dylik teckning i största möjliga utsträckning taga hänsyn till samtliga föreliggande faktorer.

Stephan söker nu för egen del bättre komma till rätta med det föreliggande materialet genom att inom »nyprotestantismen» särskilja två huvudtendenser, som finnas vid sidan av varandra, brottas med varandra samt på olika sätt modifiera och komplettera varandra. Han söker åskådliggöra dessa båda tendenser med uttrycken »centripetal» och »centrifugal». De centrifugala motiven beteckna den kristendomens utåtverkande rörelse, som vill låta den från centrum utgående kraften omfatta hela människolivets oändliga mångfald, omfatta allt vad »liv och världsbild» heter. De centripetala motiven åter ge uttryck åt den kraft, som »alltjämt tillför kristendomens empiriska utveck-

ling nytt hjärtsblod» och som bevarar den från att i det utåtgående arbetet »förlora sin själ»¹. Vardera riktningen har sina förtjänster och sina faror. Den centripetala kretsar med ledning av bibeln kring kristendomens centrala tankar om synd och nyskapande frälsning. Dess tankegång är emellertid ingalunda blott en fortsättning av gammalprotestantiska tankar: här sker en stark omprägling, en subjektivering och ett personliggörande av en viss grupp gammalprotestantiska motiv. Men å andra sidan löper denna riktning, när den framträder i ensidighet, fara att försumma trons förbindelser utåt, till »liv och världsbild», att ställa tron i en oförsonlig motsättning även till den moderna bildningens sanningselement samt att med yttre underkastelse under bibliska tankar hamna i ett katolicerande trosbegrepp. Även de centrifugala motiven anknyta enligt Stephan till gammalprotestantiska tankar, försåvitt som gammalprotestantismen icke blott gjorde gällande exklusivt soteriologiska synpunkter utan också ville hävda kristendomen utåt i förhållande till »världen» och till vetenskapen. Denna linje fortsattes såväl av upplysningen som av 1800-talets idealism, vilka emellertid båda, med allt hävdande av de »utåtgående» synpunkterna, ingalunda ville släppa av »det specifikt kristliga»². »Nyprotestantismen» karakteriseras just av spänningen mellan dessa båda riktningar. De förhålla sig icke till varandra såsom »gammal och ny tro» utan såsom »två former av nyprotestantisk tro», av vilka den ena mera betonar »troskällans världsöverlägsenhet» och den andra mera det från källan utgående »bevattnandet av livets fält». Lämnade var och en åt sig, skulle den ena riskera att hamna i snävt sektväsen och den andra att uppsugas av en »etisk, vetenskaplig eller kulturell idealism». Blott när man betraktar de båda riktningarna såsom en organisk enhet kan man i dem erkänna den äkta fortbildningen av den reformatoriska och gammalprotestantiska tron. Höjdpunkterna inom den »nyprotestantiska» utvecklingen inträda, när de båda strömningarna genomtränga varandra — dylika höjdpunkter finner Stephan framför allt hos sådana teologer som Schleiermacher och Ritschl.

¹ STEPHAN, *Heutige Auffassungen vom Neuprotestantismus*, s. 40.

² STEPHAN, *a. a.*, s. 44.

Den kritiska granskning, som Stephan underkastar Troeltsch, för i flera avseenden fram beaktansvärda synpunkter. Så torde det knappast kunna bestridas, att Stephan har ett företräde framför Troeltsch, när han kräver, att den senare protestantismens — eller, såsom han säger, nyprotestantismens — karaktär i möjligaste mån måste bestämmas av alla de olika företeelserna inom de senaste två århundradenas protestantism. Stephens benämningar på de olika huvudriktningarna — »centripetal» och »centrifugal» — äro också på en gång mera omfattande och mera expressiva än Troeltschs: »pietism» och »filosofisk bildningsreligion». Stephens båda uttryck återspegla i själva verket den dubbelsidighet, som karakteriserar evangeliets universalism, dess strävan att å ena sidan nå så djupt in som möjligt och å andra sidan så vitt som möjligt¹. Är nu denna dubbelsidighet överhuvud förbunden med evangeliets art, så skulle då snarast den senare protestantismens egenart giva sig tillkänna däri, att spänningen mellan de två tendenserna här skulle göra sig förnummen på ett särdeles starkt och påtagligt sätt. I själva verket kan också åtskilligt sägas till förmån för ett sådant betraktelsesätt.

Sakligt sett ligger den starkaste differensen mellan Troeltsch och Stephan däri, att Troeltschs intresse koncentrerar sig kring att uppvisa vilken skarp motsättning, som föreligger mellan den äldre och den »moderna» protestantismen, under det att Stephan söker klarlägga, hurusom de olika riktningarna inom »nyprotestantismen» fullfölja var sina gammalprotestantiska motiv — vi måste, säger han, »fordra en sådan uppfattning av nyprotestantismen, som ännu tydligare än hittills uppvisar det inre religiösa sammanhanget, den immanenta dialektiken i dess utveckling»². Bakom denna kritik av Troeltsch ligger den invändningen mot hela Troeltschs syn på protestantismens utvecklingsgång, att denna alltför mycket blivit bedömd från filosofiska och allmänt kulturella synpunkter och icke tillräckligt från de rent religiösa, som dock här måste vara de primära. Det är ju i själva verket också detta förhållande, som vållat, att Troeltsch kommit att reducera betydelsen av reformationen såsom nybegynnelse för att så mycket starkare förfäktas, att den stora och avgörande skilje-

¹ AULÉN, Evangelisk kyrklighet, s. 48 ff.

² STEPHAN, a. a., s. 37.

gränsen ligger vid den moderna protestantismens framträdande. Reformationens fasthållande vid den gamla medeltida ramen — den gamla världsbilden, den gamla historieuppfattningen o. s. v. — väger mera än dess nya centralt religiösa tankar. Karakteristisk är den ovannämnda egendomliga formuleringen om kyrkan: *blott* innehållet är något nytt, formen är densamma. Kritiken af Troeltschs uppfattning af reformationens ställning och betydelse har också med stor enstämmighet lagt fingrarna på denna punkt. Och det berättigade i denna kritik försvinner icke, därför att det onekligen också varit något berättigat i den starka hänvisningen till reformationens förbindelser med den äldre medeltida teologien. Det kan då under sådana förhållanden ligga nära tillhands, att — såsom Stephan gör — överflytta denna kritik av Troeltschs ställning till reformationen också till hans bedömande av »den moderna protestantismen» och göra gällande, att Troeltsch likaväl i detta fallet som i det förra övervärderar de allmänna kulturella synpunkternas betydelse, och att han därför låter den senare protestantismens förvandlingsprocess i alltför hög grad bero av de allmänna stora förändringarna på världsåskådningens område. Och detta resonnemang synes stödjas av, att Stephan onekligen är i sin goda rätt, när han hänvisar till det sammanhang, som faktiskt finnes såväl mellan gammalprotestantism och pietism som mellan gammalprotestantism och upplysningsteologi — för att nu stanna vid den senare protestantismens begynnelsepunkter. Detta sammanhang åskådliggöres icke minst av de övergångsformer, som finnas såväl i ena fallet som i det andra. Men å andra sidan resa sig åtskilliga frågor inför den av Stephan föreslagna grundritningen. Det är visserligen sant, att motsättningen mellan pietism och ortodoxi likaväl som mellan upplysningsteologi och ortodoxi mången gång icke framträdde så särdeles stark samt att den äldre riktningen kan synas glida lugnt över i den senare, men lika visst är också, att dessa motsättningar annorstädes ytterst starkt gjorde sig förnumna — till sist kommer det ju f. ö. mindre an på, huru motsättningarna förnummos än på hurudana de faktiskt voro, och de voro dock onekligen ytterst starka såväl mellan den utbildade pietismen och ortodoxien som mellan den utbildade upplysningsteologien och ortodoxien. Hänvisningen till kontinuiteten med gammalprotestantismen har i båda fallen sina mycket

påtagliga gränser. Under sådana förhållanden blir det dock en öppen fråga, i vad mån Troeltsch har rätt i att göra gällande förändringarna på den allmänna världsåskådningens område såsom en huvudfaktor inom den »moderna» protestantismen. Det låter sig ju väl tänkas, att han här träffat djupare, än han gjort vid sin teckning av reformationen — i och för sig är detta snarast sannolikt inför den genomgripande karaktär förändringarna på världsåskådningens område äga. Vill Stephan såsom en instans häremot hänvisa till den senare teologiens betonande av religionens egenart och självständighet, så måste dock räckvidden av denna argumentation sättas ifråga, försåvitt som nämligen religionens egenart icke är detsamma som dess isolering och försåvitt som egenarten icke hindrar att religionens uttrycksformer äro underkastade stark inverkan utifrån.

Men alla dessa frågor om den senare protestantismens ställning och om betydelsen av förvandlingarna på den allmänna bildningens område äro i själva verket på det intimaste sammanbundna med frågan om reformationens förhållande till den senare protestantismen. Spörsmålet om, i vad mån reformatoriska motiv direkt utöva sitt inflytande inom den senare protestantismen, har eudast mera i förbigående berörts av Troeltsch och Stephan. Troeltsch har härvid såsom sin huvudpunkt betonat den skarpa skillnaden mellan den med gammalprotestantismen sammanhörande reformationen och den »moderna» protestantismen; dock har han även velat hänvisa till, att det ideal, till vilket den senare protestantismen strävar, understundom — såsom t. ex. på det kristna samfundets område — måste gripa tillbaka till vissa reformatoriska, fastän i reformationen likaväl som i gammalprotestantismen bundna krafter. Stephan har lagt vikt vid det samband mellan »nyprotestantismen» och reformationen, som löper genom gammalprotestantismen, men vill samtidigt tala också om ett direkt samband främst därigenom, att den personlighetsprincip, som är reformationens främsta kännetecken, inom »nyprotestantismen» finner andra vägar, på vilka den kan göra sig gällande, än tillföre. Frågan om den senare protestantismen och reformationen skall bli centrum i den här följande dogmhistoriska konturteckningen. Denna tar direkt sikte på den kristna tankens ställning under den senaste protestantismen och avser alltså icke någon så omfattande och mång-

tidig belysning av detta skede som Troeltsch och Stephan. Men å andra sidan torde frågan om förhållandet till reformationen vara den fråga, som mer än någon annan träffar den kristna tankens arbete i dess innersta.

*   *

Det kunde verkligen närmast se ut som om *pietismen*, just när den betraktas från dogmhistorisk synpunkt, skulle böra knytas så nära samman med »gammalprotestantismen», att den på sin höjd, såsom Troeltsch säger, skulle kunna betraktas såsom den moderna formen för dennas fortbestånd. Pietismen i allmänhet följer ju den äldre protestantismen icke blott ifråga om den »exklusiva supranaturalism», på vilken Troeltsch lägger så stor vikt; den förutsätter därjämte, åtminstone i de flesta av sina riktningar, i stort sett hela den gamla »ortodoxiens» dogmatik. Men trots denna pietismens hållning torde man ha goda skäl till att — i ännu högre grad än Troeltsch gör — även från dogmhistorisk synpunkt se pietismen såsom den senare protestantismens begynnelse. Här kunde till en början läggas vikt vid den omständigheten, att pietismen, även när den stillatigande i det stora hela fortsätter ortodoxiens lärosystem, dock endast intresserar sig för vissa dogmatiska frågor och därmed lämnar ortodoxiens utredning av en hel del spörsmål åt dess värde. Denna behandling av det gamla systemet innebär i själva verket en oerhörd reduktion och förenkling, snarlik den, som en gång under medeltiden skedde genom mystikens hållning till skolastiken. Men ännu betydelsefullare är en annan omständighet. Inleder pietismen den senare protestantismen, så beror detta mindre på, vad pietismen producerat av eget dogmatiskt tänkande än därpå, att av pietismen — eller rättare *genom* densamma — ställas vissa problem, som sedan visa sig äga konstitutiv betydelse för hela den senare protestantismen. Man har ofta visat hän på och beklagat pietismens jämförelsevis ringa teologiska intresse. Har det än legat en viss överdrift i dessa anklagelser och har pietismen verkligen frambragt åtskilliga nya ansatser inom olika teologiska discipliner, så är det dock påtagligt, att dogmatiken varit den disciplin, som fått jämförelsevis minst på sin lott av detta direkta omdaningsarbete från pietismens

sida. Men icke desto mindre har pietismen sin stora dogmhistoriska betydelse, först och främst genom det jäsningsämne, den inför i det gamla systemet, genom de vittomfattande problem, som tack vare pietismen bringas till aktualitet. Dessa problem röra dels den allmänna tendensen inom pietismen och dels särskilt två dogmatiska huvudfrågor: frälsningsfrågan och samfundsfrågan. Pietismens ställning i dessa stycken sätter sina spår inom hela den följande protestantismen och är på samma gång starkt be-tingad av pietismens förhållande till reformationen.

Redan pietismens allmänna hållning till reformationen och Luther är f. ö. ett symptom, på att pietismen inleder ett nytt skede inom protestantismen. Vid dess bedömande av Luther framträda två drag, som sedan mer eller mindre starkt utpräg-lade möta under hela den följande senare protestantismen med undantag blott för den teologiska riktning under 1800-talet, som direkt strävade efter att väcka nytt liv i 1600-talets ortodoxi. Å ena sidan spelar pietismen ut Luther mot 1600-talets ortodoxi och gör därvid gällande, att viktiga sidor i reformationen blivit förbisedda eller rentav undertryckta under den äldre protestan-tismens tid. Å andra sidan börjar man också till en viss grad öva kritik även mot Luther själv; man skiljer mellan sådant i reformationen och hos Luther, som man vill hålla fast vid och åberopa sig på, och sådant, som man vill skjuta undan eller di-rekt avvisa. Det dogmhistoriskt viktiga är därvid mindre, huru man vill genomföra denna åtskillnad, än *att* en sådan nu för första gången kommer tillstånd inom den protestantiska teolo-gien. Sådana tendenser voro främmande för ortodoxien, när denna framför allt betraktade Luther som den rena lärans åter-ställare — först i kampen mot pietismen blir senortodoxien nöd-sakad att, även den, taga ställning mot vissa uttalanden av Luther; det visar sig då, att för denna senortodoxi »den rena läran» har blivit en självständig storhet, som, om så påfordras, kan vändas också mot Luther. Karakteristiskt är att pi-etismen gärna — såsom t. ex. Zinzendorf — skiljer mellan den yngre och den äldre Luther under framhållande av, att man bör hålla sig till den förre, icke till den senare.

Redan vid den allmänna tendens, som uppbar pietismens strävanden, framträder denna dess dubbelsidiga ställning till Luther. När nämligen pietismen gentemot ortodoxien vill förfäkta

kristendomens subjektiva sida och lägger den starkaste tonvikt på den individuella religiösa upplevelsen, kan den — redan hos en man med så konservativ hållning som Spener — rikta en polemisk udd också emot Luther och göra gällande, att han alldeles för mycket framhävt »lärans» betydelse samt att hans häftiga uppträdande i dogmatiska frågor åvägabragt mycken skada.¹ Men om man alltså har åtskilligt att invända mot Luther, är man dock förvissad om, att i det väsentliga kunna åberopa sig på honom gentemot det urgerande av läran och den objektivism, som man bekämpar hos ortodoxien. Och man söker därvid stöd icke blott i de Luthers polemiska uttalanden om Aristoteles och hans »skolvisdom», som man upptäcker och ställer emot ortodoxiens föreställningar om att befinna sig på god luthersk grund, när den utan tvekan vill gjuta det reformatoriska trosinnehållet samman med den aristoteliska skolfilosofien. Utan man hänvisar framför allt till Luthers religiösa utveckling, till hans anfäktelser och hans seger över dessa samt finner i hans »hjälte-tro» själva kärnpunkten i reformationen. Oförnekligt är, att pietismen därmed har djupare blick för det karakteristiska för Luther än ortodoxien, vilkens uppfattning typiskt kommer fram i inskriptionen på ett jubileumsmynt från 1617: »Gross war er im Leben, grösser im Reden, der grösste aber im Lehren». ² Pietismen sammanhänger med en omfattande interkonfessionell rörelse; den har mottagit impulser från skilda håll och har sina rötter icke bara i reformationen utan också bl. a. både i medeltida rörelser och hos de vid reformationen framträdande oppositionella riktningarna. Men visst är, att just pietismens allmänna tendens till betonande av kristendomens rent personliga karaktär, dess hänvisning till »livet» såsom något primärt i förhållande till läran, grep tillbaka till och stödde sig på direkt reformatoriska motiv samt betydde ett fullföljande av dessa gentemot den intellektualisering och mekanisering, från vilken ortodoxien icke hade kunnat frigöra sig, även om det rättvisligen måste erkännas, att den allvarligen bemödat sig därom — något som alldeles särskilt kommer fram i den lutherska ortodoxiens strävanden att uppskatta teologien såsom en »praktisk» vetenskap. ³

¹ STEPHAN, Luther in den Wandlungen seiner Kirche, 1907, s. 30.

² Citatet hämtat från STEPHAN, Luther in den Wandlungen etc., s. 20.

³ Jmfr AULÉN, Dogmhistoria, s. 267 f.

I denna pietismens allmänna hållning lågo i själva verket förutsättningar till en djupgående omgestaltning av det äldre systemet. Genom pietismen upprullades de för hela den senare protestantismen så brännande problemen om förhållandet mellan den religiösa upplevelsen och uppenbarelsen samt överhuvud om den religiösa kunskapens art. De ansatser, som här gjordes, inneslöt vittgående konsekvenser. När i det följande Schleiermacher ger en ny lösning av den religiösa kunskapens frågor, är sammanhanget med pietismen omisskänligt. Men pietismen själv ställde ingalunda dessa frågor på något medvetet och klart sätt, och den gav ännu mindre svar på dem. Just denna bristfälliga teoretiska behandling av saken vållade, att pietismen kunde vackla mellan de mest motsatta ståndpunkter: än kan den trots allt sitt betonande av det subjektiva momentet återfalla i ortodoxiens hävdande av den yttre, lagiskt fattade auktoriteten, än åter kan den förvandla frågan om olika dogmatiska uppfattningar till en fråga om de diskuterande teologernas själstillstånd. Den strid, som pietismen förde med ortodoxien om »de opånyttföddes teologi» (*theologia irrogenitorum*) visar bäst den oklarhet, som rådde inom det pietistiska lägret med hänsyn till frågan om den religiösa kunskapens art.

Pietismens dogmatiska intresse uppgick i frälsningsfrågan — i den meningen är dess teologi utpräglat »centripetal», för att begagna Stephans uttryck: hela pietismens tankevärld behärskas av ett starkt medvetande om, hur det gäller att hålla sig till »det ena nödvändiga». Alla andra dogmatiska frågor ha i jämförelse med frälsningsfrågan endast sekundärt intresse; detta gäller även om samfundsfrågan — det var mera på grund av de yttre omständigheternas makt, som pietismen tvangs att taga en mera ingående befattning med denna. Med hänsyn till frälsningsfrågan vill nu pietismen i alldeles särskild grad anknyta till Luther och göra honom gällande mot den äldre protestantismen. Det är därvid visserligen symptomatiskt för pietismens åskådning, att den vida hellre talar om »pånyttfödelse» än om »rättfärdiggörelse», men härmed avser den på intet sätt att skjuta den reformatoriska rättfärdiggörelsetanken å sido. Pietismen förmenade tvärtom, att rättfärdiggörelsens betydelse kommit till korta mitt under allt ortodoxiens tal om densamma samt inskräper nödvändigheten av ett upplevande av rättfärdiggörelsen. Mot

ortodoxiens rättfärdiggörelselära invänder pietismen, att den genom sitt tal om rättfärdiggörelsen såsom en akt av Gud i himmelens forum lösgjort rättfärdiggörelsen från det personliga livet — den hade blivit någonting ovanför och utanför människan, och härav följde, dels att frälsningsvissheten toge skada och dels att det etiska momentet i frälsningen icke komme till sin rätt. Pietismens frälsningslära uppbäres därför av det dubbla intresset för den religiösa vissheten och för det etiska momentets tillvaratagande. Rättfärdiggörelsen skulle upplevas av människan så personligt, att en full visshet komme tillstånd och på samma gång så djupgående, att verkligen ett pånyttfött, etiskt, helgat liv framträdde. I båda dessa hänseenden grep pietismen tillbaka till ursprungligt reformatoriska motiv — även i fråga om det etiska momentets innerliga förbindelse med, eller rättare sagt, ingående i rättfärdiggörelsen. Ty Luther kunde som bekant tala om »helgelsen» och »förnyelsen» såsom »en del av rättfärdiggörelsen.» Så mycket det än för Luther vid rättfärdiggörelsen gäller att se bort från alla mänskliga sedliga kvalifikationer liksom överhuvud från alla slags subjektiva betingelser och rikta blicken allenast till Guds nådeslöfte i Kristus, så visst är det för honom, att just då — men också endast då — kommer även det etiska till full och obetingad giltighet. Det närmare genomförandet av en så djup uppfattning av förhållandet mellan det religiösa och det etiska i frälsningen vållade, såsom naturligt var, Luther åtskilliga svårigheter. Och den följande lutherska ortodoxien förstod mera att draga upp gränsen mellan det religiösa och det etiska än att på samma gång skåda dem samman i en enhet. Denna ortodoxiens hållning är bakgrunden till, att pietismen med särskild energi för de etiska synpunkternas talan. Pietismen inleder därmed i själva verket en eticistiskt färgad frälsningsuppfattning, som inom upplysningen förstärkes och går över till ren moralism, men som eljest i stor utsträckning har bibehållit sig inom och präglat den senare protestantismen. Det har visat sig, att denna därvid haft svårt att tränga in i djupet av Luthers rena, paradoxala nådestanke.

Med all sin strävan att fullfölja de reformatoriska motiven gick pietismen dock andra vägar än Luther. Detta märkes närmast vid visshetsfrågan. Pietismen kände tvänne huvudvägar; båda finnas redan hos Spener. Vissheten om frälsningen moti-

veras med »andevittnesbördet»: den nya kraft- och salighetskänsla, som bildar en kontrast till det föregående själstillståndet. Men med blick för att de individuella salighetskänslorna knappast kunde vara en tillräckligt fast visshetsgrund, vill Spener därjämte även hänvisa till ett etiskt kriterium: den strävan efter att tjäna Gud i ett nytt liv, som den rättfärdiggjorda människan måste kunna iakttaga hos sig. I själva verket förde båda dessa tankegångar lätt till en legalistisk och asketisk uppfattning av det sedliga, en uppfattning, som blev benägen att i asketiskt fattade yttre kriterier konstatera det skarpa avståndet mellan den troende och världen. Den här föreliggande skillnaden mellan reformationens och pietismens tankegång kunde icke bli för dold för denna senare, och pietismen tvekar icke heller att ställa sig avvisande mot Luthers mera öppna och fria förhållande till »världen». Men uppenbart är, att skillnaden i själva verket låg vida djupare än pietismen förnam den, och att den närmast rörde själva visshetsfrågan. Luther hade, när det gällde frälsningen, framför allt riktat människans blick bort från alla subjektiva betingelser och kvalifikationer till Guds barmhärtighet i Kristus och hade just här sett den enda hållbara garantien, såväl för att den subjektiva vissheten skulle bli fast grundad, som för att det etiska momentet skulle komma till obetingad giltighet. Inom ortodoxien hade det sedan skett en klyvning mellan det objektiva och det subjektiva, som Lutner sammanlutit till en omedelbar enhet. Det objektiva hade mekaniserats och närmast blivit föremål för ett försanthållande, och det subjektiva hade i och med detsamma framträtt såsom något sekundärt. Pietismen reagerar mot detta av ortodoxien skapade läge, och de reformatöriska motiven till denna reaktion äro omisskännliga. Men samtidigt står pietismen fast i de genom ortodoxien skapade förutsättningarna och finner därför ingen annan utväg än den — från reformationen avvikande — att flytta tonvikten över från det objektiva till det subjektiva, till andevittnesbördet och helgelsevittnesbördet. Från reformatörisk synpunkt sett hade därför — när det gäller problemets lösning — ortodoxien strängt taget lika rätt mot pietismen som denna gentemot ortodoxien.

Synnerligen belysande för pietismens ställning överhuvud och speciellt för dess förhållande till reformationen är dess be-

handling av den kristna samfundsfrågan. Samfundsfrågan var måhända den punkt, där motsättningen mot ortodoxien starkast kom till uttryck, trots det att pietismen även här i stor utsträckning nära slöt sig till ortodoxiens läroformler om kyrkan. Med pietismen begynner den kyrkokris, som sedan i stort sett varit utmärkande för hela den senare protestantismen. Pietismens samfundsuppfattning bär ett dubbelansikte. Den lösgör å ena sidan vissa inom den reformatoriska kyrkoidén förefintliga moment, som inkapslats i och undanträngts av ortodoxien, men den för å andra sidan också fram faktorer, som, därest de fått verka ensamma, skulle lett till upplösning av den reformatoriska grundåskåduingen. I striden med ortodoxien åberopar sig pietismen med synnerlig förkärlek på de i Luthers bekanta företal till Die Deutsche Messe uttalade önskningarna om, att de, som med allvar vilja vara kristna, måtte sluta sig tillsammans; däremot ställde man sig helst avvisande mot Luthers starka betonande av det ordnade ämbetet i hans kamp mot »svärmeandarna». Huru pietismens ecclesiolæ-idé än må bedömas, är det tydligt, att reformatoriska motiv ligga bakom pietismens starka intresse för denna samfundsform: dels kravet på att kyrkan framför allt måste ses från trosgemenskapens synpunkt — icke såsom för ortodoxien primärt bliva en läroanstalt — dels Luthers reformatoriska tanke på de kristnas allmänna prästadöme i motsats mot ortodoxiens klyvande av kyrkan i tvenne hälfter, en aktiv, representerad av ämbetet, och en passiv, bestående av kyrkans övriga medlemmar. Men icke desto mindre blev pietismens samfundsideal ett annat än Luthers. Man hade icke längre någon klar blick för det, som varit centrum hos Luther: tanken på evangeliet självt såsom den samfundsbyggande, kyrkoskapande faktorn. I själva verket hade denna reformatoriska grundtanke för övrigt redan förut fördunklats inom ortodoxien. Visserligen ville pietismen — liksom ortodoxien — betona »nådemedelns» betydelse för det kristna samfundet. Men för pietismen blevo dock på ett helt annat sätt än tillföre de enskilda troende individerna betraktade såsom samfundsbildningens utgångspunkt. Härav följde en tendens att betrakta de eftersträlvade smärre sammanslutningarna av de troende såsom ett synliggörande av vad man kallade den osynliga kyrkan, samt att i sammanhang därmed utblotta det man kallade den synliga kyrkan på religiöst värde. Så ter sig

pietismens kyrkoideal såsom en egendomlig complexio oppositorum. Å ena sidan strävade man att frigöra individerna från det institutionalistiska trycket, å andra sidan vållar tanken på sammanslutningar av likartade religiösa erfarenheter ett nytt tryck med dömande över andras trosliv. Å ena sidan ville man vinna en omedelbar visshet om kyrkans tillvaro i de smärre sammanslutningarna, å andra sidan går dock vissheten om kyrkans tillvaro principiellt förlorad, försåvitt den göres beroende av analysen av eget och andras trosliv och icke längre, såsom hos Luther, vilar på trons visshet om evangeliets kraft att verka.

Pietismens förhållande till de här omnämnda problemen visar rättmätigheten av att i pietismen se den senare protestantismens begynnelse. Karakteristiskt för pietismens ställning är därvid, att de ansatser till djupgående ombildningar, som här förefinnas, i första hand gå tillbaka på rent religiösa motiv, icke på allmänt kulturella eller på de förändringar, som skett ifråga om den allmänna världsåskådningen, att vidare dessa motiv på alla punkter söka och delvis finna stöd direkt hos reformationen, samt slutligen att man i sitt förhållande till reformationen för första gången känner nödvändigheten av att göra en kritisk värdering och ansluta sig till vissa av dess tankar med undanskjutande av andra.

Stephan har med stor energi understrukt sammanhanget mellan upplysningsteologien och gammalprotestantismen. Han hänvisar härvid dels till den lugna övergången från den ena till den andra, förmedlad av män, som ungefär i lika hög grad kunna räknas till båda riktningarna, dels till att upplysningen företräder vissa moment — de »centrifugala» — som framträtt i ortodoxien, men skjutits å sido i pietismen. Oförnekligt är också att sådana teologer som till exempel Buddeus, Pfaff, Mosheim m. fl. personligen demonstrera det så småningom skeende glidandet över från ortodoxi till upplysningsteologi, att vidare ortodoxiens s. k. articuli mixti med deras hänvisning också till »det naturliga ljuset» betydde en förberedelse av upplysningsteologien, samt slutligen att ortodoxien, liksom upplysningsteologien, på sitt sätt står inne för den strävan att ställa kristendomen i en omfattande förbindelse till liv och världsbild, som Stephan betecknar med uttrycket centrifugal. Men lika säkert

är å andra sidan, att den mognade upplysningsteologien betraktade sig själv såsom skarpt skild från 1600-talets ortodoxi samt att den hade fullt fog för en sådan uppfattning.

Frågas nu, i vad mån direkta reformatoriska motiv göra sig gällande inom upplysningsteologien, så måste man till en början konstatera, att upplysningsteologien liksom pietismen — och i ännu högre grad än denna — vill skilja mellan sådant hos Luther och reformationen, som har förblivande betydelse, och sådant, som tillhör det förgångna. Hade pietismen funnit Luther alltför upptagen av lärofrågor och lärostrider, så är Luther från upplysningsteologiens synpunkt alltför dogmatiskt trångbröstad — trots allt vad han gjort för »religionsbegreppens renande». Upplysningsteologien är starkt medveten om att hava nått upp till en högre nivå än reformationen och hela den föregående tiden. Men om man än alltså är starkt kritisk mot Luther och reformationen, så är man å andra sidan angelägen om att betona reformationens stora betydelse och sin tillhörighet till protestantismen. Därvid framhåller man gärna såsom en viktig omständighet, att Luther vinnlagt sig om klarläggandet av den »religionens praktiska karaktär», som man själv med så stor förkärlek betonar. I denna strävan att uppvisa »religionens» direkt praktiska läggning förenas upplysningsteologien med pietismen, om än det praktiska nu fick en helt annan och mera allmän betydelse: dygd, moralisk förbättring, lycksalighet i stället för helgelse, nytt liv och salighet. Liksom pietismen finner upplysningsteologien den gamla ortodoxien lägga alltför stark vikt vid läran, vara alltför »intellektualistisk», och man vill befria sig från denna »intellektualism» genom att tala om religionens praktiska betydelse och praktiska nytta. En väg till befrielse från »intellektualismen» söker man även nå genom att förenkla och reducera läroinnehållet. Hade pietismen också slagit in på denna väg, mera indirekt genom att stillatigande sätta vissa sidor av det gamla systemet ur funktion, så går upplysningsteologien i stället till verket i fullt medvetande om sina gärningars innebörd. Att man dock icke heller här lyckades effektivt bryta intellektualismens välde, och att upplysningsteologien på sitt sätt i stället så småningom leder fram till en ny intellektualism — en rationell intellektualism — sammanhänger därmed, att man lika litet här som i pietismen kom till

någon principiell klarhet över den religiösa kunskapens art. Upplysningsteologien liksom pietismen visar var på sitt sätt, att »intellektualismen» i själva verket aldrig effektivt övervinnes genom något än så kraftigt betonande av »de praktiska synpunkterna» eller genom någon reduktion av ett visst givet läroinnehåll. Men detta hindrar icke att tendensen till att övervinna intellektualismen måste betraktas såsom karakteristisk för den senare protestantismen allt ifrån början.

Det framför allt betydelsefulla hos Luther såg emellertid upplysningsteologien däri, att Luther var den store frihetshjälten, som krossat påvedömet's auktoritet och med denna all annan yttre auktoritet, och som kämpat för »samvetsfrihet och förnuft». Från denna synpunkt sett betraktar upplysningsteologien den äldre protestantismen såsom en kvarleva från påvedömet's gamla förtryck och sig själv som reformationens sanne fortsättare. Det är från denna tid benämningen »protestantism» börjar vinna popularitet. Redan sammanställningen samvetsfrihet och förnuft visar nogsam, att upplysningsteologien, glömsk av Luthers kraftord mot förnuftets oförmåga i trosangelägenheter, klädde Luther i 1700-talsdräkt. Karakteristiskt är vad Lutherbiografen Motz skriver: »Luther renade den kristna religionen och sedeläran från den myckna vidskepelse och de vilseledande föreställningar, med vilka prästernas härsklystnad hade förorenat den, och utbredde bland människorna riktigare och värdigare begrepp om Gud och dygd»¹. Man jämföre också Tegnér's hyllningsdikt från reformationsfesten 1817, som trots hans bekanta samtida kritik av upplysningen visar hans beroende af dess syn på reformationen:

Förnuftet slår sitt öga
Ur långa dvalan opp
Och blickar mot det höga
Med undran och med hopp.
Förnuft och tro nu vandra
Försona hand i hand
Och leta åt varandra
En väg till ljusets land.

Man får icke underskatta den anknytning till direkt reformatöriska motiv, som ligger i upplysningsteologiens hävdande

¹ Citatet från STEPHAN, Luther in den Wandlungen, etc., s. 60.

av, att den kristne ej är träl under yttre auktoriteter. Dock sammanhänger upplysningsteologien uppenbarligen mera med de negativt frigörande momenten i reformationen, än den har någon verklig inblick i reformationens nya religiösa innehåll. Att så är, kommer karakteristiskt till uttryck däri, att upplysningsteologien i själva verket känner sig mera befryndad med renässansen och humanismen än med Luther. En så framstående och representativ upplysningsteolog som Semler ställer Erasmus framför Luther. Erasmus har enligt Semler gjort mera för teologiens »renande» än alla andra efter honom: »Jag känner ingen kristen trosartikel, som Erasmus skulle ha förklarat sämre, mindre troget, försumligare, än Luther. Hade hans lärdom och rättskaffenhet förblivit förebild och exempel för alla teologiska protestantiska skriftställare, skulle den sanna religionen blivit befordrad på ett mycket lyckligare sätt¹».

Ha alltså de reformatoriska motiven på ett påtagligt sätt begränsats inom upplysningsteologien, så ha i stället de stora förändringarna på den allmänna världsåskådningens område inverkat så mycket starkare. De revolutionerande förvandlingar, som här ägt rum på filosofiens, naturvetenskapens, historiens och etikens områden, ha icke blott bidragit till att hjälpa fram och påskynda teologiska förvandlingar, vilka i och för sig skulle framvuxit organiskt från ortodoxiens tankevärld, utan ha också direkt inverkat omgestaltande. Det är visserligen sant, såsom Stephan säger, att upplysningsteologien fortsätter ett »centrifugalt» intresse, som funnits inom ortodoxien, men som undertryckts i pietismen, att nämligen liksom ortodoxien vilja hävda de kristna tankarna utåt och sätta dem i livlig förbindelse med »världsbilden». Men denna världsbild är här en helt annan och detta verkar direkt ombildande på beskaffenheten av de centrifugala synpunkter, som nu framföras — redan detta, att de centrifugala intressena i så hög grad som sker lösgöras från de s. k. centripetala är för övrigt ett symptom på den inverkan, som förvandlingarna på världsåskådningens område utöva. Inflytandet av dessa förvandlingar visar sig också på alla huvudpunkter inom upplysningens teologiska åskådning. Det, som mer än något annat så småningom driver fram den rent rationalistiska grundläggningen av religionen, är i själva verket den förändrade

¹ Citatet från STEPHAN, Luther in den Wandlungen etc., s. 55.

synen på historien, icke minst den framväxande kritiska bearbetningen av kristendomens urkunder. Det historiska tedde sig därmed såsom något tillfälligt och växlande och kunde av denna anledning icke vara den fasta grund, som »religionen» behövde. Just kontrasten mot ortodoxiens uppfattning av de kristna urkunderna — å ena sidan den fasta gudomliga auktoriteten, å andra sidan inställandet av dessa urkunder i det allmänna historiska sammanhanget och den kritiska bearbetningen av dem — vållade, att förtroendet till kristendomens historiska urkunder såsom auktoritet och grundval för det kristna livet underminerades och upplöstes. Den konsekventa hänvisningen till de »eviga allmänna förnufts-sanningarna» framträdde först sent, under upplysningsteologiens sista rationalistiska skede, men intet har i själva verket bidragit så mycket till detta resultat som den kritiskt historiska forskningen under upplysningsteologiens närmast föregående skede, den s. k. neologiens tid, och de försök, som då gjordes, att skilja mellan det tidshistoriskt bestämda och det över detta tidshistoriska upphöjda inom evangelierna. Därjämte utöva givetvis också inverkningarna från den mekaniska världsbetraktelsen och världsförklaringen ett starkt inflytande till underminerande och upplösning av uppenbarelsens begrepp.

Utövade därmed förändringarna på världsåskådningens område sitt starka och direkta inflytande på upplysningsteologiens allmänna anläggning och grundkaraktär, så var detta inflytande icke mindre i fråga om de olika dogmatiska huvudpunkterna, något som kan exemplifieras på tre viktiga punkter: upplysningsteologiens försynslära, dess ställning till frälsningsfrågan och till den kristna samfundsfrågan. Försynstron var upplysningsfromhetens centrum. Den teoretiska bearbetningen är här framför allt betingad av det genom den nya naturvetenskapen och dess hävdande av kausalitetsprincipen såsom förklaringsgrund skapade läget. Och upplysningsteologiens lösning består i att — i Leibniz' efterföljd — söka förena de kausala synpunkterna med teleologiska. Uppenbart är, att den lätthet, med vilken upplysningsteologien förenade dessa synpunkter, också sammanhängde med en annan sida i den nya allmänna livsåskådningen: dess inomvärldsliga optimistiska etik. Just denna sistnämnda är det, som i främsta rummet bestämmer upplysningsteologiens hållning i frälsningsfrågan. Hade den nya synen

på historien tjänat till att upplösa den »exklusiva supranaturalism», vilken — för att tala med Troeltsch — karakteriserade ortodoxiens frälsningslära, så vållade den etiska optimismen en upplösning av frälsningssynpunkten överhuvud. Hade reformationen i förlåtelsen sett kristendomens centrum, stannar upplysningsteologien i stället närmast vid det överseende, som Gud måste ha med människan och som på sitt sätt motsvarades därav, att även människan måste visa en smula överseende gentemot Gud, som endast givit skapelsen en relativ fullkomlighet. Även hos de mera konservativa upplysningsteologer, vilka sökte anknyta till reformationens tal om »rättfärdiggörelse genom tro», togs denna formel i en helt annan betydelse än ursprungligen, i det att man nämligen fattade tron såsom fröet till det kommande nya livet och alltså lät rättfärdiggörelsen grunda sig på den prestation, som Gud av denna anledning kunde ha rätt att vänta sig av människan. Icke heller Kants djupgående etik, som eljest företrädde starka anknytningar till Luthers reformatoriska synpunkter, såväl vid sitt hävdande av den sedliga autonomiens princip som genom sitt tal om »det radikala onda» hos människan, ledde närmast till någon förändrad hållning i frälsningsfrågan. Bröt än Kant med den optimistiska tron på människans förmåga, så neutraliserades dock dessa inflytanden därav, att varken gudsbegreppet eller tanken på det mänskliga subjektets autonomi tillät nådessynpunkten att på allvar göra sig gällande. Slutligen visar sig inflytandet från förändringarna på världsåskådningens område, icke minst ifråga om upplysningsteologiens ställning till samfundsbegreppet. Hade pietismens opposition mot det institutionalistiska kyrkobergreppet närmast härflutit av rent religiösa motiv, så får upplysningsteologiens syn på kyrkan så mycket mera sin prägel av de allmänna sociologiska s. k. naturrättsliga synpunkterna, vilka för övrigt ställdes i ett inre sammanhang med den av upplysningsteologien hävdade »naturliga religionen». På dessa naturrättsliga synpunkters grund förfäktade upplysningsteologien de olika individualiteternas rättigheter till fritt utrymme. Med denna utgångspunkt fick kyrkoidén på ett helt annat sätt än tillföre en rent individualistisk grundläggning. Därmed fick också den samfundskris, som inletts av pietismen, en vida mera akut karaktär. Det var nämligen med denna utgångspunkt svårt, för att icke säga omöjligt,

att samtidigt med kravet på individernas fria utrymme urgera samfundets fasthet och dess organiska karaktär. Redan Semlers ställning är här typisk. Semler för med förkärlek »den privata religionens» talan. Han avser icke därmed att skjuta tanken på gemenskapen åsido. Denna gemenskap finner han emellertid, liksom ortodoxien, i den officiella lära, vilkens ställning han icke vill rubba. Men denna lära har icke längre någon principiell betydelse, såsom den hade för ortodoxien, och den kan därför i själva verket icke längre göra den tjänst i enhetens intresse, som den en gång gjort. Nu ligger emellertid icke upplösningen av samfundets inre styrka i och för sig i denna upplösning av lärans betydelse. Men den ligger däri, att upplysningsteologien icke kunde finna någon ersättning för den enhetsmakt, som nu faktiskt sättes ur funktion, vilket den eljest skulle kunnat, om den — under tillvaratagande av reformatoriska impulser — grävt sig ned under läran till evangeliet självt såsom samfundsskapande makt. Härifrån hindrades man genom sina tankar om den naturliga religionen såsom kristendomens sanna innehåll. Och därför fanns det, när allt kom omkring, icke längre någon makt, som kunde effektivt balansera individualismen. Upplysningens ställning till kyrkobegreppet betydde också en fortgående upplösning av detta. Det man kallar yttre synlig kyrka utblottas på religiöst innehåll, och det man kallar osynlig kyrka blir blott en abstrakt, i luften svävande, verklighetsfrämmande idé.

Så visar det sig i själva verket, att upplysningsteologien vid sin ombildning av det kristna tankeinnehållet på alla avgörande punkter rönt stark och direkt inverkan av de revolutionerande förändringarna på den allmänna världsåskådningens område. Det är i första hand denna nya världs- och livsåskådning, som dels ställer den kristna tanken inför förut okända problem och dels också präglar upplysningsteologiens försök att lösa dessa. Kristendomen hade förut sammanbundits med en helt annan världsåskådning och världsbild än den, som nu var i färd med att tvinga sig fram — skulle den kunna lösgöras från det gamla och hävda sig inför det nya? Upplysningsteologiens styrka låg däri, att den icke kapitulerade inför allt detta nya och nöjde sig med att draga sig tillbaka i isolering, utan att den med tillförsikt tog upp problemen och med starkt självmedvetande ville förfäkta kristendomens sak i det nya läget. Upp-

giftens svårighet var sådan, att det finns alla skäl att instämma i Holls ord: »Den som hånande talar om det lilla, som upplysningen fasthöll, anar icke, vilket djupt allvarligt arbete det kostade att åter tillkämpa sig detta 'lilla'»¹. Men blott i jämförelsevis ringa grad har upplysningsteologien därunder förmått att i det nya läget finna hjälp genom reformatoriska motiv. Sin huvudsakliga hjälp hämtade den från annat håll. Oförnekligt är, att upplysningstiden betyder ett starkt försvagande av de centralt religiösa reformatoriska synpunkterna. Och skulle den senare protestantismen bedömas endast efter 1700-talet, så skulle man utan tvivel i den nödgas se en väg, som ledde bort från det mest centrala i den reformatoriska åskådningen.

Nu slår emellertid 1800-talet redan från början in på nya banor. I varje fall står vid 1800-talets början Schleiermacher såsom en vägvisare i ny riktning. Olikheterna mellan 1700-talet och 1800-talet äro i själva verket sådana, att man kunde vara benägen ifrågasätta rättmättigheten av att betrakta 1700-talet och 1800-talet såsom en sammanhängande enhet. Hade 1700-talet så småningom allt mera skjutit historiens betydelse åt sidan och i rationalismen stannat vid den naturliga religionen, så intar 1800-talet genast genom Schleiermacher en helt annan hållning genom avisande av den naturliga religionens rätt och genom hävdandet av, huru allt i kristendomen hänför sig till den »genom Jesus av Nasaret åvägabragta frälsningen». Detta sistnämnda betonde av frälsningen såsom centrum visar ock den stora skillnaden mellan 1700-talets utgång och det nya århundradets teologiska ansatser. Sammalunda är förhållandet med ställningen till samfundsproblemet. Hade 1700-talet här genom pietismen fört samfundsfrågan in i en kris och hade denna sedan under upplysningen ytterligare skärpts till den grad, att utvecklingen syntes leda hän emot kyrkoidéns fullständiga upplösning, så vill Schleiermacher redan från början och sedan allt kraftigare hävda betydelsen av en stark kristen samfundsidé. Så synes den ställning, vilken 1800-talet från början intog, icke visa hän på något särdeles intimt förhållande till den föregående epoken. Och

¹ HOLL, Die Rechtfertigungslehre im Licht der Geschichte des Protestantismus, 1906, s. 27.

dock torde det vid närmare granskning visa sig väl befogat att betrakta »den senare protestantismen» såsom en fortlöpande utveckling. Det finnes i själva verket ett nära sammanhang mellan 1800-talets och 1700-talets protestantism, men detta sammanhang ligger vida mera i frågorna än i svaren, vida mera i själva problemen än i deras lösning. De uppgifter, inför vilka teologien ställes, äro i stor utsträckning gemensamma — 1800-talet lever inom den problemställning, som skapats genom pietismen och upplysningsteologien. Kan man tala om den senare protestantismen såsom en enhetlig företeelse, så beror detta alltså i första hand på delaktighet i gemensamma frågor. Dessa frågor ha väl skärpts eller på olika sätt skiftat under tidernas lopp, men i stort sett är även 1800-talet sysselsatt med de genom pietismen och upplysningsteologien ställda problemen: pietismens frågor om förhållandet mellan det objektiva och subjektiva i kristendomen, om förhållandet mellan det religiösa och etiska i frälsningen samt om det kristna samfundets art; upplysningsteologiens dels från pietismen ärvda och dels genom förändringarna på världsåskådningens område nytillkomna frågor, bland dessa sistnämnda först den allmänna frågan om kristendomens förhållande till den nya världsåskådningen och sedan speciellt frågan om den kristna trons ställning till historien¹.

Det finnes i själva verket icke något av alla dessa problem, som icke upptages av 1800-talsteologiens store nydanare Schleiermacher och icke heller något, där han icke ger nya, värdefulla direktiv. Det, som utgjorde den schleiermacherska teologiens storhet, var icke minst just detta, att den i så hög grad förmådde i sig upptaga alla den föregående tidens frågor och samtidigt förmådde höja hela frågeställningen upp på ett högre plan. Pietismen och upplysningen ha båda satt sina djupa spår hos Schleiermacher, men han överbjuder pietismen genom ett vida skarpare teologiskt tänkande och upplysningsteologien genom ett djupare religiöst och går därigenom nya vägar.

Problemet om kristendomens förhållande till den allmänna världsåskådningen sökte Schleiermacher lösa genom att först och främst proklamera religionens självständighet och egenart, men

¹ Jmfr härtill AULÉN, Dogmhistoria, sid. 316 ff.

icke för att låta »religionen» stanna i en isolering, som enligt Schleiermacher endast skulle bli konstlad och ödesdiger, utan för att sedan med stor energi söka klarlägga kristendomens förbindelselinjer till den allmänna världsåskådningen. Schleiermachers förfäktande av religionens egenart hängde på det närmaste tillsammans med hans hävdande av den religiösa kunskapens egenartade karaktär: den religiösa kunskapen har en självständig ställning bredvid all rationell kunskap, därigenom att den låter sig återföras på sin egen källa, den religiösa erfarenheten. Med denna kunskapsteori fullföljer Schleiermacher närmast de tendenser, som, ehuru på ett inkonsekvent sätt, gjort sig gällande inom pietismen och upplysningsteologien till ett övervinnande av den äldre »intellektualism», för vilken den ur uppenbarelsen hämtade kristna läran vore föremål för försant-hållande. Han fortsätter alltså tendenser, som alltifrån början kännetecknade den senare protestantismen. Hade icke pietismen eller ännu mindre upplysningsteologien kunnat skydda för återfall i »intellektualism», så ville Schleiermacher omöjliggöra dylika återfall genom sin principiella nyorientering av det religiösa kunskapsproblemet. Men med detta starka betonande av den religiösa kunskapens erfarenhetskaraktär är det dock icke Schleiermachers avsikt att skjuta undan det historiska i kristendomen från dess betydelse för tron och erfarenheten. Tvärtom betonar han redan från början, i anknytning till åtskilliga 1700-talsmän, speciellt Herder, kristendomens historiska karaktär i skarp och medveten motsättning mot rationalismens allmänna och naturliga religion, och i *Der christliche Glaube* heter det som bekant, att allt i kristendomen har relation till den genom Jesus av Nasaret åvägabragta frälsningen. Satsen visar oss å ena sidan det starkt kristocentriska draget i Schleiermachers tankegång samt å andra sidan, att Schleiermacher i motsats till upplysningsteologien åter ställer det soteriologiska — frälsningsangelägenheten — såsom kristendomens centrum. Schleiermachers syfte är härvid att å ena sidan övervinna den exklusiva supranaturalism, som isolerar kristendomen från all annan »fromhet», men att också på samma gång urgera kristendomens och Kristi enastående ställning. Betecknar detta framhävande av frälsningen såsom kristendomens centrum en brytning med det närmast föregående, så föreligger en icke mindre motsats till detta i Schleiermachers kristna sam-

fundsideal och i hans förfäktande av kyrkoidéns betydelse. Redan i Reden über die Religion visar sig Schleiermachers skarpa blick för religionens »Geselllichkeit», och inom hans senare teologiska produktion framträder samfundssynpunkten med en ständigt växande styrka. Hade den senare upplysningsteologien betraktat kyrkan övervägande från allmänna kulturella och från etiska synpunkter, hävdar Schleiermacher med stor energi kyrkans rent religiösa karaktär. Kyrkan är först och främst trosgemenskap. Och denna såsom trosgemenskap fattade kyrka vill Schleiermacher sedan bestämma så, att den å ena sidan vinner inre fasthet, men å andra sidan också elasticitet, visar sin förmåga att giva vidsträckt utrymme åt de skilda individualiteterna.

Överväger man nu, i vad mån reformatöriska motiv utövat ett direkt inflytande på Schleiermachers grundåskådning, på hans sätt att besvara de många stora och djupgående problem, vilka han såsom ingen i samtiden kände och brottades med, så kan man till en början konstatera, att Schleiermacher icke i någon högre grad söker direkt reformatöriskt stöd för sina grundtankar. Det är betecknande, att han om den reformatöriska rättfärdiggörelse tanken kan yttra sig på ett sätt, som visar, att han knappast haft någon verkligt djupgående uppskattning av vad den här föreliggande motsatsen mellan reformatörisk och katolsk åskådning betydde för Luther personligen: »Luther hatte inzwischen mit päpstlichen Legaten konferiren und disputiren müssen. Da hatten sich in ihm selbst neue Widerstandspunkte gebildet, und der Hauptpunkt ward nun bei ihm die Lehre von der Rechtfertigung durch den Glauben»¹. Men trots det att Schleiermacher icke i så hög grad uttryckligen griper tillbaka på reformatöriska motiv, är det icke desto mindre uppenbart, att sådana på alla avgörande punkter tränga sig fram hos honom och på mångfaldigt sätt giva honom hjälp i det nya teologiska läge, i vilket han var ställd. Vill Schleiermacher hävda religionens självständighet gentemot vetande och moral samt i teologien alltid arbeta med primärt religiösa synpunkter, så ligger det i öppen dag, att det härvid råder ett nära sammanhang mellan Schleiermacher och Luthers också alltid primärt religiösa synpunkter, sådana som dessa träda fram, såväl när det gällde att övervinna allt, vad moralism hette i frälsningsfrågan, som också

¹ Citatet hos STEPHAN, Luther etc., sid. 98.

vid Luthers kamp mot Aristoteles och »den världsliga visdomens» herravälde inom teologien. Vill Schleiermacher hävda den religiösa kunskapens art att vara erfarenhetskunskap, så är sammanhanget här påtagligt med den Luthers tankegång, enligt vilken icke spekulatior eller rationella slutledningar utan den inre troserfarenheten är den enda vägen till full och viss gudskunskap¹. Hänvisar Schleiermacher till den genom Jesus fullbragta frälsningen såsom det i kristendomen, av vilket allt annat får sin egentliga karaktär, så ger detta från olika synpunkter det direktaste och starkaste uttryck åt reformatoriska motiv. Dels därigenom att frälsningen åter ställes i centrum. Dels genom det här framträdande utpräglade kristocentriska i hans teologi. Den reformatoriska tankegången visar sig här i själva verket giva Schleiermacher hjälp i det nya teologiska läget. För Schleiermacher var det en självklar förutsättning, att den exklusivitet, som karakteriserade den äldre teorien om uppenbarelsens identitet med skriften, fallit sönder och samman genom den nya synen på historien. Men om Schleiermacher i detta nya läge — i motsats till den konsekventa rationalismen — vill hålla fast därvid, att tron hämtar sin näring från historien, så är det icke minst sådana tankar som Luthers hänvisning till det som »driver Kristus» och till Kristus såsom Skriftens »dominus et rex», som ligga bakom Schleiermachers koncentration på Kristus såsom uppenbarelsens bärare. Ett reformatoriskt motiv ligger ytterligare däri, att Schleiermacher icke vill stanna vid en soteriologisk exklusivitet, utan vill binda »frälsningstron» på ett organiskt sätt samman med »försynstron» och just därigenom vill låta frälsningstron prägla hela det kristna livet. Slutligen be-tygas det inre sammanhanget mellan Schleiermacher och reformationen icke minst genom de ledande tendenserna i Schleiermachers tankar om kyrkan: just det dubbla syftet att på en gång göra gällande såväl det kristna samfundets slutenhet och fasthet som dess elasticitet ligger direkt i reformationens linje och är ett sådant fullföljande av reformatoriska motiv, som be-tingas av det nya läget.

Men om således direkt reformatoriska krafter i stor utsträckning äro verksamma hos Schleiermacher, så är det dock

---

¹ Jfr MANDEL, *Das Gotteserlebnis der Reformation*, 1916, s. 20 ff.

icke någon tillfällighet, att Schleiermacher jämförelsevis sällan uttryckligen griper tillbaka på de reformatoriska motiven eller att han kan uttala sig så pass oförstående om den avgörande punkten i Luthers personliga brytning med den katolska frälsningsuppfattningen. Schleiermachers åskådning är ingalunda blott någon fortsättning eller konsekvent utbildning av reformatoriska motiv i den nya teologiska situationen. Såg Schleiermacher religionens väsen i känslan och förelade han den kristna tanken såsom uppgift att utföra en beskrivning av de religiösa känslorna eller av den religiösa erfarenheten, så tedde sig därmed det teologiska arbetet till en viss grad från en annan aspekt än reformationens; för denna var ju icke känslan utan tron huvudordet, och därför blir det enligt reformationens grundtankar mindre fråga om en beskrivning av det subjektiva religiösa tillståndet såsom sådant, än om ett klarläggande av den verklighet, vilken genom uppenbarelsen såsom medium speglar sig i det kristna trosmedvetandet. Denna olikhet sammanhänger med en djupgående olikhet i frälsningsuppfattningen. Tonvikten ligger hos Schleiermacher mera på den förvandling i det mänskliga själslivet, som äger rum därigenom, att gudsmedvetandet får en obruten karaktär genom beroendet av den oändliga kausaliteten och att salighetskänslan med anledning därav stärkes, än den ligger på det övervinnande, av vad som skiljer den mänskliga viljan från den gudomliga, vilket är kärnpunkten i reformationens rättfärdiggörelsetro. När därvid de rent personliga synpunkterna på frälsningens innebörd och på gudsförhållandet icke komma fram med samma styrka som i reformationen, hänger detta också tillsammans med det inflytande Schleiermachers allmänna filosofiska förutsättningar utövade. Den schleiermacherska teologien hade en stor styrka däri, att den med intensitet upptog frågan om kristendomens samförstånd med den allmänna bildningen. Men när Schleiermacher tog sig uppgiften före att inställa det kristna trosinnehållet i en allmän filosofisk världsåskådningsram, framträdde i själva verket ett visst dualistiskt moment i hans teologi av den grund att Schleiermachers filosofiska förutsättningar arbetade med abstrakta kategorier, som icke helt harmonierade med de personlighetssynpunkter, vilka eljest ledde hans teologiska arbete. I denna omständighet har det till stor del sin grund, att Schleiermachers dogmatiska utsagor till en

viss grad fått en svävande och obestämd karaktär. Vad slutligen Schleiermachers kyrkobegrepp beträffar uppbäres detta som sagt av en påtaglig strävan efter större styrka och slutenhet än närmast föregående tider åstadkommit. Schleiermacher anlägger organiska synpunkter på kyrkan: kyrkan är totaliteten av Andens verkningar i deras sammanhang, »den är det till ett samfundsverk sammanfattade resultatet av frälsningen genom Kristus»¹. Ligger däri ett med reformationens tanke besläktat försök till en omfattande helhetsåskådning, så genomkorsas detta betraktelsesätt dock av andra tankegångar, vilka synas ställa det individuella religiösa själslivet såsom primärt i förhållande till samfundet. Schleiermachers kyrkoideal kom därvid att lida av en viss dualism, som i sin mån bidrog till att hindra dess inflytande och som omöjliggjorde, att det verkligen på ett inre sätt skulle kunna övervinna de faktorer, som skapat den från pietismen och upplysningstiden stammande kyrkokrisen.

Schleiermachers teologi söker i jämförelse med 1700-talets riktningar nya vägar. Men på samma gång kan denna teologi med skäl sägas fullfölja vissa karakteristiska tankar för pietismen och upplysningsteologien. Från pietismen stammar — det för övrigt av romantiken ytterligare understrukna — innerlighetsdraget samt återvändandet till frälsningen såsom kristendomens centrum; från upplysningen det humana draget och intresset för att låta kristendomen göra sig gällande inom den nya världsåskådningens ram. I så måtto kan man såsom Stephan säga, att Schleiermacher i sig förenar »centripetala» och »centrifugala» motiv. Men samtidigt verka hos Schleiermacher — och detta snarast i högre grad än han själv förnam — reformatoriska motiv. Å ena sidan visar sig därvid dessa motiv tillföra hans teologi ett starkt krafttillskott samt så litet vara oupplösligen förbundna med den gamla världsåskådningsram, i vilken de ursprungligen voro inställda — den begränsade världen och den begränsade historien — att de tvärtom kunna giva Schleiermacher direkt hjälp i den nya situationen. Men å andra sidan visar det sig också, att Schleiermachers allmänna världsåskådningsförutsättningar inneslöt motiv, som dels hämmade personlighetssynpunkterna i hans teologi och dels vållade honom svårigheter, när det gällde att låta

¹ GÖRANSSON, Evangelisk dogmatik II, s. 37.

det övervärldsliga komma till klart uttryck, och som därigenom stäckte de reformatoriska motivens möjligheter att fullt bryta igenom och göra sig gällande. Men om än dessa reformatoriska motiv på detta sätt kringskåras, göra de sig dock vida starkare gällande hos Schleiermacher än förut inom den senare protestantismen.

Den härmed givna ansatsen fullföljdes emellertid icke av den närmast följande teologien under 1800-talets förra hälft. Man måste tvärtom konstatera, att samtliga de riktningar inom teologien, vilka under denna tid voro ledande — den spekulativa teologien, restaurationsteologien och den s. k. förmedlingsteologien — snarare försvaga än fördjupa de reformatoriska motivens inflytande.

Den spekulativa teologien är det närmaste uttrycket för den filosofiska idealismens verksamhet inom teologien. På det teologiska området blev därvid Hegel den ojämförligt mest inflytelserike av de stora idealistiska filosoferna från sekelskiftet och det begynnande 1800-talet. Den av honom påverkade spekulativa teologien fullföljer upplysningsteologiens intentioner i så måtto, att den liksom denna har det starkaste intresse för kristendomens förbindelser med den allmänna världsåskådningen; den vill famna kristendomen och den allmänna världsåskådningen i en omfattande helhetsframställning. På olika sätt visar emellertid den spekulativa teologiens hållning, att tiden blivit en annan. Man kan iakttaga förändringen särskilt ifråga om ställningen till historien och uppfattningen av det kristna samfundet. 1800-talet hade begynt med ett starkare betonaude av historiens betydelse för den kristna tron. Inflytandet härav kan icke heller den spekulativa teologien undandraga sig. Stå då den vidgade historien och upphävandet av de kristna urkundernas isolering för denna spekulatation fast såsom självklara förutsättningar, så vill den spekulativa teologien söka lösningen i en omfattande betraktelse av världshistorien såsom en uppenbarelse av den gudomlige andens självrealisation. Ville man därvid så att säga kristologiskt förankra historiens betydelse genom att lägga avgörande vikt vid »det gudamänskliga» såsom denna uppenbarelses väsentliga innehåll, så visar det sig emellertid, att den betydelse Kristus fick, blev mera skenbar än verklig, och den konsekventa

fortbildningen av den Hegelska tankegången låg snarast hos Strauss, när enligt honom »det gudamänskliga» överflyttades på mänskligheten såsom sådan. Kunde alltså den spekulativa teologiens förfaringssätt än hos många bland de till denna riktning hörande teologerna åstadkomma ett förstärkt intresse för historien, särskilt i jämförelse med den konsekventa rationalismens, så låg samtidigt i de filosofiska förutsättningarna fröet till en upplösning av tanken på en den kristna uppenbarelsehistoriens avgörande betydelse. En viss likhet med denna ställning till historien företer den spekulativa teologiens hållning i kyrkofrågan. 1800-talet hade begynt med ett starkare betonande av den kristna samfundssynpunkten. Också här visar sig närmast den spekulativa teologien ligga på 1800-talets nya linje. Ja, det synes vid första påseende, som om sådana samfundssynpunkter högeligen skulle förstärkas genom Hegels inflytande i teologien: Andens rike har enligt Hegel sin tillvaro såsom kyrka. Det visade sig ock, att många av riktingens teologer med utgångspunkt i detta resonemang hämtade näring för ett starkare betonande av kyrkoidén. Men närmare sett undergrävdes denna accentuering av kyrkan därigenom, att enligt Hegel kyrkan vore en genomgångsform, som vore till för att upplösas och fullständigt gå upp i staten — liksom de religiösa föreställningarna borde uppgå i de filosofiska idéerna såsom en högre form. Det var därför fullt konsekvent, när under Hegels påverkan teologen Rothe hävdade kyrkoidéns provisoriska betydelse och förklarade, att denna idé vore till för att så småningom fullkomligt upplösas, samt i sammanhang härmed betraktade reformationen såsom begynnelsen till kyrkoidéns övervinnande och förintande. Det skall icke bestridas, att den filosofiska idealismen från 1800-talets början känner sin samhörighet just med den lutherska protestantismen, samt att det icke var någon tillfällighet, att denna idealism växte fram just på luthersk och icke på reformert mark. Men just när den filosofiska idealismen avsätter sig inom teologien i form av den spekulativa teologien, visar det sig dock bäst, vilka svårigheter som här möta de reformatoriska motiven. Icke minst visar sig detta med hänsyn till den reformatoriska frälsningsuppfattningen, för vilken dessa teologer merendels i hög grad saknade blick. Alla dessa svårigheter — framförallt oförmågan att tränga djupare in i reformationens centralt reli-

giösa tankar — härleder sig från den panteistisk-mystiska bakgrunden för denna spekulatien. När det övervärldsliga momentet i kristendomen syntes hotas av den nya världsbilden, sökte spekulatien finna en utväg genom koncentration kring de immanenta synpunkterna; men den världsomfattande religionsfilosofi, som det var spekulatien storhet att syfta till, hamnade därmed i ett fördunklande av avståndet mellan Gud och människa, som i själva verket undergrävde grundvalen för reformationens religiösa åskådning.

Låg den spekulativa teologien helt inom ramen av de nya omfattande problem, inför vilka teologien ställts genom förändringarna på världsåskådningens område, så frigjorde sig restaurationsteologien genom sin medvetna återgång till 1600-talsteologien, vilken av densamma betraktades såsom den klassiska kyrkoläran, i möjligaste grad från inflytandet av de problem, vilka skapat den senare protestantismens läge. Under sådana förhållanden kunde visserligen restaurationsteologien vinna stor kyrkohistorisk betydelse men endast ringa dogmhistorisk. Visserligen låg det i sakens natur, att man icke kunde stanna vid en ren reproduktion — särskilt gjorde sig inflytande från pietistiskt håll gällande, uppmjukande det äldre systemet. Men därmed kom man emellertid ännu mindre än pietismen till någon inblick i de av denna ställda frågorna och till de från upplysningen stammande frågorna ställde man sig rent negativt, något som särskilt visade sig däri, att man trodde sig kunna återvända till ortodoxiens verbalinspirationsteori. Till Luther sökte man alltså här endast anknytning via ortodoxien — och, för såvitt pietistiska motiv inverkade, via pietismen; därvid kritiserade man Luther, i den mån man fann honom avvika från ortodoxien, såsom t. ex. i hans kritiska uttalanden om vissa bibelböcker och dylikt. Ett undantag bildade till en viss grad den eljest med restaurationsteologien nära sammanhängande s. k. nylutherdomen, såtillvida som man inom denna riktning ifråga om det problem, som man här företrädesvis sysslade med — det kristna samfundsproblemet — direkt ville göra Luther gällande gentemot ortodoxien och i dennas hållning i kyrkofrågan fann en förvanskning av Luthers ursprungliga intentioner. Med särskild energi opponerade man därvid mot, vad man kallade atomistiska synpunkter på kyrkan: kyrkan konstitueras först och

främst av de nådens medel, genom vilka Kristus är verksam och uppbygger sitt rike. Visserligen bjöd den sakramentsuppfattning, man här företrädde, på ett katoliserande inslag och visserligen förfäktade man även ämbetets ställning på ett katoliserande sätt, men trots detta har denna riktning — såsom icke minst tydligt visar sig just i Sverige — med sin direkta appell till Luther bidragit till att för följande tider väcka till liv sinnet även för andra reformatoriska motiv, än de som verkade inom ortodoxien.

Icke heller förmedlingsteologien i dess olika skiftningar och i dess bemödanden att finna en väg mellan Schleiermacher och traditionen eller mellan spekulationen och traditionen stödde sig i någon högre grad på direkt från Luther hämtade motiv. Väl ville man giva sin hyllning åt den store reformatorn, och väl stamma åtskilliga förtjänstfulla reformationshistoriska undersökningar just från detta håll, men det är karakteristiskt nog, att man inom detta läger på många håll — såsom t. ex. lundateologen Reuterdahl visar — snarast är benägen att ställa Melancton över Luther; man fann hos Melancton uttryck för de ireniska strävanden, av vilka man själv kände sig besjälad och hyllade honom för hans bemödanden att förena »tro och vetande».

Allt som allt faller det i ögonen, att strävandet efter att gå tillbaka på direkt reformatoriska motiv mera försvagas än förstärkes under 1800-talets förra hälft. Med detta sakförhållande sammanhänger det i själva verket, att den protestantiska teologien under denna tid visar en divergerande tendens. De olika riktningarna stå skarpt emot varandra: å ena sidan en restaurationsteologi, som ställer sig utanför den nya tidens frågor, å andra sidan en spekulation, som går in på dessa frågor, men som löser dem så, att vägen i själva verket bär bort icke blott ifrån den bekämpade reaktionen utan ock från reformationen och dess djupaste religiösa motiv. I detta läge har förmedlingsteologien gjort den protestantiska teologien en stor tjänst, icke så mycket genom sin lösning av de frågor den behandlade men så mycket mera genom den tendens, av vilken den uppbars, då den i det givna läget hindrade den protestantiska teologien från att sönderfalla i de extrema motsatser, vilka representerades av traditionalismen och spekulationen. Men med denna förtjänst saknade

förmedlingsteologien dock i stort sett förmågan att föra fram sådana fördjupande motiv, som kunde bilda utgångspunkten för en inifrån motiverad mera enhetlig syftning inom den protestantiska teologien.

Under 1800-talets senare hälft får det teologiska läget en helt annan karaktär. Och denna förändring beror icke minst därpå, att under denna tid direkt reformatoriska motiv med ständigt växande styrka gjort sig gällande inom samtliga mera betydande teologiska riktningar — biblicismen, den s. k. erlanger-teologien och den från Ritschl utgånga teologien. Samtidigt tar sig förändringen det uttrycket, att den divergerande tendensen inom det tidigare 1800-talets teologi efterföljes av en konvergerande, att gemensamheten i den teologiska totalåskådningen befinner sig i avgjord tillväxt — även om medvetandet därom, såsom särskilt i Tyskland med dess ofta oresonligt häftiga teologiska partifejder, stundom kunnat vara svagt nog.

Biblicismen är bland 1800-talets riktningar, den som haft starkast kontakt med pietismen. Den förvandling, biblicismen så småningom undergår, är utomordentligt karakteristisk för situationen under det senare 1800-talet. Under det att den äldre biblicismen — t. ex. Beck — endast med eticistiska omtolkningar kunde komma tillrätta med reformationens rättfärdiggörelsetro, blir just denna reformatoriska grundtanke det centrum, kring vilket den senare biblicismens tankar kretsar. Liksom Paulus en gång ledde Luther fram till reformationen, så ledde biblicismens koncentration kring paulinska tankar åter till Luther. Samtidigt sker så småningom inom biblicismen ett lösgörande från en stel och mekanisk uppfattning av bibelinspirationen och bibelauktoriteten och reformatoriska tankar visade vägen, när det gällde att hävda bibelns centrala betydelse för det kristna livet under avvisande av all på verbalinspirationsteorien vilande motivering.

Sammalunda gjorde sig ock inom den s. k. erlanger-teologien reformatoriska motiv starkt gällande. Denna teologis hävdande av den kristna erfarenheten med opposition mot all på ett yttre, lagiskt sätt fattad auktoritet och den i stort gående frälsningshistoriska totalåskådning, som utvecklades särskilt av von Hofmann, sökte och funno direkt anknytning till reforma-

toriska motiv. Under inflytande av sådana motiv försiggick inom de båda teologiska riktningarna, vilka eljest närmast skulle representera den traditionalistiska sidan inom den dåtida lutherska teologien, en så småningom skeende, alltjämt starkare framträdande frigörelse från den äldre traditionalismen och därmed också en djupt ingripande ombildning av det gamla 1600-tals-systemet.

Ingen av 1800-talets teologiska riktningar har emellertid med sådan energi som den från Ritschl utgångna gjort anspråk på att upptaga och fullfölja genuint lutherska synpunkter. Med förvissning om, att teologien kunde hämta styrka från de ursprungliga reformatoriska motiven, bekämpade Ritschl med skärpa allt det, som syntes honom innebära en avvikelse från det lutherskt reformatoriska, var han än påträffade detta, inom ortodoxien, inom pietismen eller i samtiden. Ritschl förnam det också såsom den största bristen i Schleiermachers teologi, att denna icke tillräckligt medvetet och konsekvent anknutit till Luthers reformatoriska tankar. Vad Ritschl framför allt fann hos Luther, var först och främst, från innehållssynpunkt sett, koncentrationen på uppenbarelsen av Guds kärlek i Kristus såsom kristendomens centrum och i sammanhang därmed Luthers nya syn på den kristnes förhållande till världen, den nya uppfattning av den kristliga fullkomligheten, som kom till uttryck i de reformatoriska tankarna om den kristnes kallelse. Men även med hänsyn till formella och metodiska teologiska synpunkter sökte Ritschl stöd i reformationen, i det att han fann de religiösa värderingssynpunkter, som han urgerade under avvisande av all beröring med »metafysiken», stå i bästa samklang med Luthers förhållande till filosofien och med vad som gjordes gällande i det av Ritschl och den ritschlska teologien flitigt citerade reformatoriska ordet: »att känna Kristus är att känna hans välgärningar». Nu kan man visserligen ifrågasätta, om icke Ritschl i sina historiska studier om reformationen till en viss grad moderniserat Luther och t. ex. underskattat såväl hans sammanhang med medeltiden som hans samhörighet med den »gammalprotestantiska» teologien, och man kan likaledes finna det tvivel underkastat, om Ritschl verkligen, i den grad som han själv menat, träffat reformationens djupaste intentioner. Det kan t. ex. på goda grunder sättas ifråga, om icke reformationens övervärldsliga

perspektiv och dess gudsbegrepps suveränitet förkortats hos Ritschl, om han icke i sin ivriga kamp mot den nyplatoniska och medeltida mystiken också förgripit sig på det slags »mystik», som hade full hemortsrätt i reformationen och som bildade en integrerande beståndsdel av Luthers uppfattning av det kristna gudsförhållandet, om icke Ritschls tankar om frälsningen och Guds rike till den grad färgades av de starkt framhävda synpunkterna på den kristnes nya förhållanden till världen, hans självständighet gentemot naturen och hans »världsherravälde», att den rent religiösa synpunkten därigenom till en del något undanskymdes o. s. v. Men även om Ritschl stundom omedvetet moderniserat Luther, hindrar detta icke, att det i och för sig låg något djupt berättigat i hans — f. ö. hela den senare protestantismens tendenser fullföljande — bemödanden att skilja de reformatoriska principerna från den tidshistoriska dräkt, i vilken dessa principer ursprungligen kläddes. Och även om Ritschl — liksom pietismen, upplysningsteologien och andra riktningar med dem — med en viss ensidighet framhävde vissa reformatoriska motiv på bekostnad av andra, hindrar icke detta, att den ritschlska teologien, framför allt genom sina historiska reformationsstudier men också genom sitt systematiska arbete, i hög grad bidragit till att giva liv åt reformatoriska motiv inom den senare teologien.

Överblickar man den senare protestantismens utveckling fram till nutiden visar det sig icke blott, att teologien så småningom allt mera medvetet har sökt sig tillbaka till och åberopat sig på reformatoriska motiv, utan också att dylika motiv verkligen utövat ett allt starkare inflytande. Reformationens krafter voro ingalunda uttömda med den äldre protestantismens skede. Visserligen har den senare tidens teologiska bedömande av detta skede i hög grad varit påverkat av motsättningen till restaurationens försök att väcka »ortodoxien» till liv under 1800-talets förra hälft, och visserligen har man just därför ofta undervärderat ortodoxiens bemödanden att under brottning med ett otjänligt begreppsmaterial teologiskt utgestalta det reformatoriska trosinnehållet samt alltså icke tagit nödig hänsyn till

1600-talsteologiens egna historiska förutsättningar¹. Men icke desto mindre låter det sig å andra sidan icke förnekas, att de reformatoriska nyskapande krafterna på olika sätt bundits och stängts inne av denna teologi. Den kristid, som den protestantiska teologien genomlevt under de senaste båda århundradena, har nu mången gång med sin famlande karaktär skymt undan även de mest centrala reformatoriska motiven. Men de reformatoriska motiven ha varit alltför starka för att verkligen kunna skjutas åsido, och så har kristiden på samma gång visat sig äga förmåga att lösgöra de bundna krafterna och giva dem nya möjligheter att verka i nya lägen. Det religiösa innehåll, som kom i dagen genom Luther, har visat sig vara en alltför väldig makt för att på allvar kunna undanträngas. Om någonting med ofördunklad klarhet framgår av den senare protestantismens historia, så är det det, att någon ny religiös begynnelse, som ens tillnärmelsevis kunde jämföras med reformationen, icke förefunnits. Och i detta faktum har det sin grund, att reformationens religiösa motiv spelat rolen av en magnet, som med ofrånkomlig nödvändighet alltjämt dragit till sig även den kristna tankens arbete på att klargörande och vägledande intränga i det kristna trosinnehållet. Varhelst teologien sökt och vunnit kontakt med centrala reformatoriska motiv, där ha dessa också ovillkorligen utövat sin inverkan till koncentration, fördjupning och innerlighet i trosåskådningen. Just av denna kontakt beror det mera än av något annat, att tendensen i den ombildningsprocess, som fortgått inom den senare teologien och som under de sistförflutna decennierna gjort sig gällande inom samtliga teologiska riktningar, huru olika varandra dessa än kunna vara, gått i riktning åt att med personligt-innerliga religiösa synpunkter övervinna alla naturartade, intellektualistiska och legalistiska element inom teologien — för att nu begagna den värderingsprincip, som nyttjades av Pehr Eklund med hans djupa blick för det reformatoriska och för vad Luther betydde, »när han var som störst». Man må taga fram vilket teologiskt centralbegrepp som helst, så skall man överallt finna den härmed antydda tendensens verkningar.

¹ Jmfr särskilt E. WEBERS betydelsefulla undersökningar, *Der Einfluss der protestantischen Schulphilosophie auf die orthodox-lutherische Dogmatik*, 1908.

Saken skulle kunna exemplificeras på ett begrepp, som kan synas stå mera vid sidan, men som i själva verket är en utomordentligt känslig mätare på de teologiska skiftningarna och icke minst på teologiens förhållande till reformationen — kyrkobegreppet. Kunde det inför det utgående 1700-talet se ut, som om utvecklingen skulle lett till en upplösning av kyrkoidén, så visar 1800-talet något helt annat. Reformationen var icke en begynnelse till en upplösning av den kristna samfundstanken. När 1800-talet här gripit tillbaka till reformatöriska motiv, har syftet icke varit blott ett återupprepande av reformatöriska utsagor utan en ombildning i den nya situationen på grundval av centralt reformatöriska motiv. Troeltsch har föreslagit, att denna ombildning skulle karakteriseras av s. k. korporationstankar och att därmed en utjämning skulle ske av motsättningen mellan kyrkotyp och sekttyp. Men teologiens förhållande till kyrkobegreppet under 1800-talet är icke ägnat att utan vidare bekräfta en sådan tes. Redan Schleiermacher är en instans häremot, så tillvida som han i varje fall icke vill låta sig nöja med »korporativa» synpunkter och genom sitt tal om kyrkan såsom det till ett samfundsverk sammanfattade resultatet av frälsningen genom Kristus visar i annan riktning. Försåvitt som Schleiermachers tendenser att giva kyrkan fasthet och slutenhet på samma gång som elasticitet och utrymme åt de olikartade individualiteterna fullföljts inom den senare teologien, ha just Luthers centrala tankar om evangeliet såsom kyrkans skapande faktor och kyrkan såsom ett »nådens konungarike» förmått giva dessa teologiska bemödanden hälsosamma direktiv. Det har nämligen visat sig, att de korporativa synpunkterna isolerade varken förmå giva ett inom sig slutet kyrkoideal eller tillvarataga de olika individualiternas möjligheter och rörelsefriheter — ty den sektartade typ, som man då nalkas, leder till sist mera till ett individernas förtryckande än till deras frihet. Däremot ligger möjligheten att fullfölja de båda nämnda tendenserna och att vinna en enhet, som ligger djupare än all slags uniformitet — vare sig läro- eller rättsuniformitet — i koncentrationen på evangeliets samfundsskapande makt, försåvitt nämligen evangeliet fattas på det rent personliga sätt, som reformationens intentioner nödvändiggöra.

Alltifrån den senare protestantismens begynnelse har man på olika sätt vid sin anknytning till reformationen velat skilja

mellan sådant hos denna, som man velat lämna, och sådant, som man velat hålla sig till och hämta näring av. Denna skillnad har så småningom alltmera blivit en skillnad mellan reformationens religiösa innehåll och dess teologiska formler, mellan reformationens principer och deras yttre framträdelseformer — eller hur man nu uttryckt saken. Det har då gällt att låta teologien tillgodogöra sig detta »religiösa innehåll» mitt i den nya situation, i vilken teologien försatts, inför de nya problem, med vilka den tvungits att arbeta. Under allt detta har det visat sig, att reformationens religiösa innehåll alldeles icke varit så fastvuxet vid den världs- och livsåskådningsram — t. ex. den begränsade världen och den begränsade historien — i vilken det först framträdde, att det skulle stå och falla med denna ram. Så är, för att taga ett exempel i själva mittpunkten, reformationens frälsningsuppfattning visserligen förbunden med vissheten om verkligheten av Guds avgörande uppenbarelse i Kristus, men därför icke fastbunden vid den »exklusiva supernaturalism», som enligt Troeltsch kännetecknar gammalprotestantismen, och för vilken han, med en viss överdrift, finner det vara karakteristiskt, att den vill släcka alla ljus utom kristusljuset och förneka alla krafter utom kristuskraften¹. Ja, det visar sig tvärtom, att i många fall reformatoriska tankar erbjuda teologien hjälp inför frågor, som reformationen icke själv känt — i varje fall alls icke på samma sätt som vi — utan som ställts av senare tiders förändringar på den allmänna bildningens område. Man tänke t. ex. på, vad Luthers värdering av skriftinnehållet efter huru det »driver Kristus» har betytt, när det gällt att efter den gamla verbalinspirationsteoriens sammanstörtande på ett nytt sätt klarlägga skriftens betydelse, eller man tänke på, vad denna samma Luthers hänvisning till Kristus betytt i det problemläge, för vilket icke blott Guds nåd utan också Guds och det övervärldsligas verklighet blivit en öppen, tyngande fråga, eller man tänke slutligen på vad reformationens trosbegrepp betytt för teologiens arbete med det religiösa kunskapsproblemet.

Den kristna tankens arbete har en dubbel uppgift: en som betingas av det kristna trosinnehållet såsom sådant, och en som

¹ Jmfr diskussionen med Troeltsch hos AULÉN, Uppenbarelse och historia, Bibelforskaren 1912, sid. 306 ff.

betingat av dettas förhållande till världsåskådningen i stort. Den senare 1800-talsteologien har med särskild energi koncentrerat sig på den förstnämnda av dessa uppgifter, den centralt teologiska — klargörandet av den kristna trons grund och av det för denna tro karakteristiska och väsentliga. Troeltsch har i en studie benämnd *Rückblick auf ein halbes Jahrhundert der theologischen Wissenschaft*¹ samt annorstädes riktat den anmärkningen mot detta teologiska skede, att det försummat den kristna trons världsåskådningssida. Så har den ritschlska teologien, mot vilken han särskilt vänder sig, »endast använt sig av så pass mycket filosofi och kunskapsteori, som den behövt för att bli fri från filosofisk och metafysisk konkurrens»², den har icke haft något positivt intresse för trons världsåskådningsfrågor. Sådillvida som detta är riktigt, är onekligen Stephans tal om de »centrifugala» motivens starka ställning inom den ritschlska teologien en sanning med modifikation. Troeltsch är icke ensam om dylika invändningar. På besläktat sätt ha under senaste tid teologer med vitt skilda utgångspunkter uttalat sig om samtliga ledande teologiska riktningar under det senare 1800-talet samt krävt en mera omfattande helhetsåskådning än teologien under denna tid presterat. I själva verket låter sig icke heller den ena av de ovan nämnda teologiska uppgifterna skiljas från den andra. Det har aldrig gått och torde icke heller någonsin gå att s. a. s. renodla de religiösa synpunkterna vid framställningen av den kristna trosåskådningen. Den norske teologen Gleditsch har i en skarpsinnig studie talat om »kristologiens to rötter»: »det lar sig ikke gjøre» — heter det här — »at utskille frelsesoplevelsen fra andre kilder till enhetsanskuelse av universet och det lar sig ikke gjøre at undvære denne enhetsanskuelse»³ — kristologien har alltid till bakgrund *också* en viss totalåskådning av universum, även om vederbörande, såsom t. ex. Herrmann, icke gärna vill erkänna detta. Nu är det ju givet, att den rent religiösa »roten» till kristologien liksom till varje annan kristen trostanke är den obetingat primära och dominerande, men för den skull låter sig dock icke strävandet efter

¹ TROELTSCH, *Gesammelte Schriften* II, 1913, s. 193 ff.

² TROELTSCH, a. a., sid. 204.

³ GLEDITSCH, *Kristologiens to rötter*, i *Norsk teologisk tidskrift* 1917, sid. 9.

en omfattande helhetsåskådning, icke trons världsåskådningsram ostraffadt försummas. Det har också visat sig, att det, när man icke tillbörligt aktgiver på detta trosåskådningens sammanhang, lätt blir något oklart och svävande över de teologiska formuleringarna. Visst är i varje fall, att frågan om den kristna trons världsåskådningssida alltjämt ställer teologien inför nya och viktiga uppgifter.

Men om än den senare teologien har försummat åtskilligt i detta stycke, så torde det å andra sidan med fog kunna sägas, att dess koncentration omkring den centralt teologiska uppgiften — vilken f. ö. var betingad av det givna läget och en historisk nödvändighet — inhöstat betydande vinster samt att dessa vinster icke minst haft sin grund i det växande inflytande, som reformatoriska motiv utövat. Dessa motiv ha haft en tvåfaldig verkan. Varhelst de gjort sig på allvar gällande ha de alltid stått hindrande i vägen för förflackning samt bidragit till en fördjupning, som på samma gång varit koncentration och frigörande förenkling. Men bredvid denna de reformatoriska motivens närmaste och förnämsta gärning ha de också medverkat därtill, att det inom den närvarande tiden faktiskt inom den evangeliska teologien finnes en vida större consensus med hänsyn till kristna trosfrågor än under någon föregående period av den senare protestantismens tid. Så ter sig i varje fall saken för den, som här icke fäster något avseende vid av yttre omständigheter framkallade partimotsatser; sådana kunna fördölja förefintligheten av denna vidgade consensus, men kunna icke upphäva den. Med fullt fog kan man inom den senaste tidens evangeliska teologi tala om en konvergerande tendens, vilken i själva verket synes växa, i samma mån som lärouniformitetens ideal försvinner. Den kungl. katekesnämnd, som arbetat här i Sverige under senaste år, avslutar sitt första betänkande med följande ord: »det har ofta visat sig, att när det på någon punkt lyckats att draga det verkligt äkta lutherska fram i dagen, då hava eljest vitt skilda ståndpunkter däri kunnat igenkänna sina innersta tankar — de hava märkt, att de dock ej stodo så långt ifrån varandra, som de trott». Vad katekesnämnden här uttalar om sitt kommittéarbete äger i själva verket en vidsträckt tillämpning på den nutida evangeliska teologien i stort.

Den kristna tankens arbete med att klargörande intränga i den kristna trons grund och innehåll innebär en outtömlig uppgift. Det finnes ingenting som tyder på, att reformationens betydelse för detta arbete skulle vara statt i avtagande eller att det reformatöriska kapitalet skulle vara förtärt. De reformatöriska motiven stå på vakt såväl om den kristna tankens inre frihet gentemot all traditionalism som mot tendenser till en förfälskning, vilken gör teologien märglös genom att upplösa den kristna trons egenart. Och båda dessa slags tendenser göra sig alltför förnumna — i det närvarande kanske icke minst den sistnämnda. Detta sitt dubbla verk utför reformationen framför allt därigenom, att den oavlåtligt visar sig mäktig av fördjupande insatser i den kristna tankens arbete. Dess gärning hör icke blott det förgångna utan också framtiden till, såvisst som reformationen alltjämt är en källa till ständig förnyelse för den evangeliska teologien.

RÄTTFÄRDIGGÖRELSETANKENS UTVECKLING TILL LUTHERSK BEKÄNNELSENNORM

NÅGRA GRUNDLINJER UR DE LUTHERSKA
BEKÄNNELSESKRIFTERNAS TEXT

AV

D. FEHRMAN

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1917
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Förord.

Enligt gällande studieplan för Lunds teologiska fakultet ingår i ämnet symbolik även kännedom om de lutherska bekännelseskriaternas text. Det stora önskemålet vore, att examinanderna kunde göra så mycket av personlig bekantskap därmed, att de vore i stånd att bilda sig en egen uppfattning om de symboliska böckernas karaktär. Det är enligt min mening möjligt, endast om urkunderna själva få göra sig gällande i största möjliga omfattning. De systematiserande sammanfattningarna i våra läroböcker i symbolik såväl som de kritiska hänvisningarna i historiska och dogmatiska arbeten äro för detta ändamål otillräckliga. Att för en lägre examen fordra Konkordieboken i dess helhet är praktiskt taget omöjligt och lär väl av flera skäl icke på allvar kunna ifrågasättas. Det riktigaste vore ju då att giva de studerande anvisningar på valda ställen ur en *textupplaga* och därtill foga en historisk och kommenterande orientering. Så långt min erfarenhet sträcker sig, blir emellertid materialet på detta sätt allt för splittrat för att lämpligen låta sig sammanhållas såsom tentamenskurs. Således synes blott en utväg återstå: att paragraf för paragraf återge innehållet efter texten i förkortad form och att såsom inledning eller kommentar meddela vad som därutöver är av nöden. Det är ett försök efter sådan plan, som föreligger i detta arbete. Manuskriptet är ursprungligen tillkommet i och för föreläsningar i ämnet. Resultat av tentamina på det genomgångna ha hos mig väckt en förhoppning, att denna översikt även i bokform kunde ha en uppgift att fylla, åtminstone så länge litteraturen saknar en representativ luthersk symbolik. Framställningen inskränker sig visserligen till den del av Konkordieboken, som grupperar sig kring rättfärdiggörelsetanken som grundstomme. Men redan detta torde vara nog för att ge en föreställning om Konkordiebokens karaktär och en anvisning om hur den bör läsas.

Titeln: rättfärdiggörelsetankens utveckling till luthersk bekännelsenorm, torde ej behöva någon förklaring, ehuru bokens första kapitel behandla arvsynden och den fria viljan samt avslutningen bekännelseskriaternas lära om lag, resp. evangelium. Utan arvsynds- och viljelära som utgångspunkt hänger det lutherska rättfärdiggörelseproblemet i luften, och de avslutande avdelningarna utgöra endast prov på rättfärdiggörelselärans tillämpning. En punkt, som i och för sig själv förtjänat en fullständigare behandling är den om boten, men omfånget hade då svällt ut över det maximum, jag föresatt mig. Botläran har därför indragits i framställningen, endast för så vitt den har betydelse för de senare skiftningar, som uppfattningen av rättfärdiggörelsen själv genomgått. Det är av detta skäl utdragen ur Apologiens art. om boten placerats såsom bihang. Av sammanhanget torde, såsom jag hoppas, framgå, att den roll, boten spelat såsom en bland de grundläggande faktorerna i reformatorisk läroutveckling, icke därmed är underkänd. I övrigt behöver väl dispositionen ej någon förklaring, då den alltigenom är betingad av texterna.

Vad angår urvalet av textpartierna, har jag bestämt mig för att göra det såpass fullständigt, att den, som så önskar, skall kunna få en sammanhängande överblick över tankegången i resp. artiklar från början till slut. Vad jag önskat åstadkomma har varit icke blott ett framhävande av vissa enstaka punkter utan även en helhetsbild, fast i förminskad skala. Den olägenhet, som åtföljer varje sådan reproduktion i förminskad skala: att detaljerna trängas allt för nära tillsamman och verka allt för mycket tyngande, har icke kunnat undgås, men jag har icke ansett dessa olägenheter vara tillräckligt skäl att uppge planen på en sammanhängande översikt. Därest boken skulle kunna tagas i bruk på samma sätt som förut de ursprungliga föreläsningarna, alltså för tentamensläsning, finnas ju alltid möjligheter att ge anvisning om lämpliga strykningar; citaten torde, vad kvantiteten beträffar, kunna avsevärt nedbringas, och det hela därigenom göras mera lättläst.

Måhända tarvar den typografiska anordningen ett försvar. Jag har velat göra boken så lätthanterlig, som i detta fall är möjligt, för den händelse den skulle visa sig användbar i studiesyfte. Det har därvid gällt att markera skillnaden mellan textreferat och det övriga. De resp. partierna ha därför ställts bredvid varandra så, att de orienteringar, som ansetts behövliga, under

rubriken *Anm.* sluta sig omedelbart till ett föregående textparti. Genom mellanslag utmärkes sedan, var textreferatet ånyo börjar. I enstaka fall har en och annan reflexion utmärkts genom []. Där tilläggen ej utgöra mer än blott några få ord, har jag ej velat belasta sidorna med någon särskild markering. Det mest tilltalande hade givetvis varit att utmärka skillnaden mellan textbelägg och de tillägg, som gå under rubriken *Anm.* genom att införa det ena eller det andra i form av noter. Men platsen under strecket är nu en gång i mångas ögon liktydig med ett noli me tangere, och redan detta torde vara anledning nog att i förevarande fall pröva på en annan uppställning, hur litet jag än vill beteckna resultatet som fullt tillfredsställande.

Texten ansluter sig i de flesta fall till den svenska folkupplagan. De romerska siffrorna utvisa paragraferna i den Müllerska editionen, de därpå följande arabiska sidan i den Billingska upplagan, varvid bokstäverna a och b beteckna spalter. Av förkortningar torde böra anföras:

C. A. = Confessio Augustana.

K. F. = Konkordieformeln.

Frank = Frank, Die Theologie der Concordienformel.

Loofs = Loofs, Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte.

Till Biblioteksamanuensen B. Möller ber jag få uttala ett hjärtligt tack för värdefull hjälp vid korrekturläsning och kollarionering.

Litteratur.

- ALBRECHT, O., *Luthers Katechismen*, 1915.
Archiv für Reformationgeschichte, hrsg. von W. Friedensburg.
AULÉN, G., *Sekterism och dogmatisk nihilism*. (i Skrifter tillägn. P. G. Ek-
lund, 1911.)
—, *Till belysning af den lutherska kyrkoidén*, 1912.
BARTELS, FR., *Die Sittenlehre der ev.-luth. Kirche, nach deren Bekenntnis-
schriften zusammenhängend dargestellt*, 1893.
Lutherska kyrkans bekännelseskriterier, utg. af G. Billing, 1895.
Svenska kyrkans bekännelseskriterier, utg. af O. Bensow, 1912.
BERGER, A., *Martin Luther in kulturgeschichtlicher Darstellung*, 1895 ff.
BILLING, E., *Försoningen*. 1908.
—, G., *Lutherska kyrkans bekännelse*, 1876—78.
BONWETSCH, G. N., *Grundriss der Dogmengeschichte*, 1909.
BRAUN, W., *Die Bedeutung der Concupiscenz in Luthers Leben u. Lehre*, 1908.
BRIEGER, TH., *Die Reformation*, 1914.
Die symbolischen Bücher der evangelisch-lutherischen Kirche, hrsg. von J.
T. Müller, 1912.
BÖHMER, H., *Luther im Licht der neueren Forschung*, 1914.
CÖLLE, R., *Die guten Werke oder der VI Artikel der Augsburger Confession*,
1896.
DILTHEY, W., *Die Glaubenslehre der Reformatoren*, 1894.
DORNER, I. A., *Geschichte der protestantischen Theologie*, 1867. (Geschichte
d. Wissenschaften in Deutschland V.)
ELLINGER, G., *Philipp Melanchton*, 1902.
FISCHER, E. F., *Melanchtons Lehre von der Bekehrung*, 1905.
FRANK, F. H. R., *Die Theologie der Concordienformel*, 1—4, 1858—65.
GALLEY, A., *Die Busslehre Luthers und ihre Darstellung in neuester Zeit*, 1899.
GIESELER, J. C. L., *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, 1—7, 1835—57.
GOTTSCHICK, J., *Luthers Theologie*, 1914. (Zeitschrift f. Theologie u. Kirche
Erg.-h. 1914: 1.)
GÖRANSSON, N. J., *Katolicism och protestantism (Bibelforskaren 1907.)*
HARNACK, A., *Lehrbuch der Dogmengeschichte III*. 1910.
—, Th., *Luthers Theologie*, 1862.
HAUSRATH, A., *Luthers Leben*, 1—2, 1905.
HEIM, K., *Das Gewissheitsproblem*, 1911.
—, *Glaubensgewissheit*, 1916.

- HERMELINK, H., Reformation und Gegenreformation, 1911. (Handbuch der Kirchengeschichte hrsg. v. G. Krüger 2.)
- HERRLINGER, A., Die Theologie Melanchtons, 1879.
- HERRMANN, W., Der Verkehr des Christen mit Gott, 1908.
- HOLL, K., Die Rechtfertigungslehre im Lichte der Geschichte des Protestantismus, 1906.
- HOLMQUIST, HJ., Den lutherska reformationens historia, 1915.
- , Luther, Loyola, Calvin, 1916.
- , Lutherlitteratur från år 1916. (Kyrkohist. Årsskr. 1916.)
- , Martin Luther, 1917.
- JÖRGENSEN, A. TH., Luthers Kamp mod den romersk-katolske Semipelagianisme, 1908.
- KATTENBUSCH, F., Luthers Lehre vom unfreien Willen, 1875.
- Kirchen und Sekten der Gegenwart, hrsg. von E. Kalb, 1907.
- KOLDE, TH., Die Loci communes Melanchtons in ihrer Urgestalt, 1900.
- , Historische Einleitung in die symbolischen Bücher, 1909.
- KROPATSCHEK, F., Occam und Luther, 1900. (Beiträge z. Förderung christlicher Theologie.)
- KRÜGER, G., Philipp Melanchton, 1906.
- KUNZE, J., Die Rechtfertigungslehre in der Apologie, 1908.
- KÖLLNER, E., Symbolik aller christlichen Confessionen, 1837—44.
- KÖSTLIN, J., Luthers Theologie, 1—2, 1901.
- LENZ, M., Martin Luther, 1897.
- LIPSIUS, R. A., Luthers Lehre von der Busse, 1892.
- LOOFS, F., Die Bedeutung der Rechtfertigungslehre der Apologie für die Symbolik der lutherischen Kirche. (Theol. Stud. u. Krit., 1884.)
- , Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte, 1906.
- , Symbolik, 1902. (Grundriss der theologischen Wissenschaften, IV: 4.)
- LUTHARDT, CHR. E., Die Ethik Luthers, 1867.
- , Die Lehre vom freien Willen, 1863.
- , Geschichte der christlichen Ethik, 1888—93.
- LÄMMER, H., Die vortridentinisch-katholische Theologie, 1858.
- LÖVGREN, N., Utvecklingen inom den lutherska kyrkan under reformationsseklet af läran om människans vilja, 1884.
- MÜLLER, E. F. K., Symbolik, 1896.
- , K., Kirchengeschichte, 1892. (Grundriss der theol. Wissenschaften, IV: 1—2.)
- MÖHLER, J. A., Symbolik, 1843.
- MOELLER, W., Lehrbuch der Kirchengeschichte, III. Reformation und Gegenreformation, bearb. von G. Kawerau, 1907.
- NÖSGEN, C. F., Symbolik, 1897.
- OEHLER, G. F., Lehrbuch der Symbolik, 1891.
- PLANCK, G. J., Geschichte der Entstehung, der Veränderungen und der Bildung unsers protestantischen Lehrbegriffs, 1—6, 1791—1800.
- PLITT, G., Die Apologie der Augustana, geschichtlich erklärt, 1873.
- , Einleitung in die Augustana, 1867—68.
- , Grundriss der Symbolik, 1911.

- RADE, M., *Luthers Leben, Thaten und Meinungen*, 1—3, 1901.
- Realencyklopädie für prot. Theologie und Kirche, hrsg. von A. Hauck
(ett flertal artiklar.)
- Die Religion in Geschichte und Gegenwart, hrsg. von F. M. Schiele, 1—5,
1908—13 (ett flertal artiklar.)
- RITSCHL, A., *Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung*, 1903.
- , O., *Dogmengeschichte des Protestantismus*, 1908 ff.
- RÖMER, H., *Die Entwicklung des Glaubensbegriffes bei Melanchton*, 1902.
- SCHEEL, O., *Martin Luther*, I, 1916.
- SCHUBERT, H. v., *Grundzüge der Kirchengeschichte*, 1914.
- SEEBERG, R., *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, II, 1898. (2 Aufl. III—IV,
1913 ff.)
- SELL, K., *Katholizismus und Protestantismus*, 1908.
- , *Philipp Melanchton und die deutsche Reformation*, 1897. (Schriften des
Vereins f. Reformationsgeschichte, 56.)
- STANGE, C., *Religion und Sittlichkeit bei den Reformatoren*, 1905.
- THIEME, K., *Die sittliche Triebkraft des Glaubens*, 1905.
- TROELTSCH, E., *Protestantisches Christentum und Kirche in der Neuzeit*
(i Kultur der Gegenwart I: 4.)
- T'SCHACKERT, P., *Die Entstehung der lutherischen und reformierten Kirchen-
lehre*, 1910.
- WALCH, J. G., *Historische und theologische Einleitung in die Religions-
streitigkeiten der evangelisch-lutherischen Kirche*, 1—5, 1733—39.
- WALTER, J. v., *Das Wesen der Religion nach Erasmus und Luther*, 1906.
- WALTHER, W., *Das Erbe der Reformation*, 1903—09.
- WARKO, A., *Die Erbsünden- u. Rechtfertigungslehre der Apologie*. (Theol.
Stud. u. Krit. 1906.)
- ZÖCKLER, O., *Die Augsburger Confession*, 1870.

Den i anslutning till reformationsminnet utkomna litteraturen har i allmän-
het ej före tryckningen varit mig tillgänglig.

KAP. I.

Arvsynden.

INLEDNING.

Luthers själsstrider i klostret bruka ju betecknas som utgångspunkt för den reformatoriska tankeutvecklingen. Därvid är att observera, att dessa samvetskval mindre rörde enskilda synder än den allmänna syndiga benägenhet, han fann hos sig, mindre yttre handlingar än en inre ovilja mot Gud och hans i Skriften uttalade löften, resp. hotelser. Det förblivande resultatet av denna kamp var övertygelsen, att det är i sådana inre rörelser, man har att söka syndens rot och kärna. I samma mån som Luther i vad han i anslutning till Paulus kallade tro, funnit det religiösa livets bärande underlag och väsentliga yttring, blev följdriktigt syndens innersta väsen otro, och i sina katekeser har han som bekant bragt denna tanke till sitt fulla uttryck. Första budet förbjuder otro; synd mot de övriga är blott yttringar av otron. Måste Luther i vissa fall t. ex. vid 9:de och 10:de budet därtill foga begärelsen såsom något bredvid otron, fast ej jämbördigt därmed, så ha dock otron och begärelsen det gemensamma draget att icke vara något »verk», någon verksynd. Därför måste det dittills övliga framhävandet av de enskilda syndiga handlingarna såsom det avgörande överföras på begreppet arvsynd, huvudsynd (jfr. Schmalk. art. sid. 310: 1, 259 a). Såsom arvsynd behärskar synden efter Adams fall alla människor, såsom huvudsynd gör den alla den enskildes tankar, ord och gärningar fördömliga inför Gud. Den behärskar totalt den mänskliga naturen. Härmed är inaugurerad den »syndpessimism» (Troeltsch), som utmärkt den lutherska hamartiologien alltifrån dess tillkomst. För att undgå att betona denna pessimism till överdrift är det dock av vikt att observera ett förbehåll, som Luther gör i sin stora katekes. »Ett spätt barn

har väl inga synnerliga odygder (den lat. texten: nulla singularia vitia), men i ungdomsåren låter det besmitta sig med skörlevnad, otukt och omåttlighet, och när det kommit till sin stadiga och manliga ålder, utbrister slutligen en sådan myckenhet av synder och laster, att det bliver ju längre ju argare (4:de huvudstycket § 70, Billing sid. 388 b). Betraktas de späda barnen under bortseende från vad de under uppväxten bliva (man kan ju som konkret exempel anföra barn, som dö i sin späda ålder), finner Luther det ej nödigt att tillämpa sina uttryck om synden i deras fulla stränghet. Åtminstone framstår ej arvsynden såsom en sådan, man kunde frestas att säga teoretiskt bestämd naturbörda, som när Luther avhandlar den trälbundna viljan hos den vuxne. Även det nu gjorda förbehållet måste komma med för att ställa Luthers arvsyndslära i dess riktiga belysning, även om det ej gör talet om »syndpessimism» oberättigat. Vad nu denna pessimism angår, så är det obestridligt, att den trots alla teoretiska svårigheter låter komma till fullt uttryck den erfarenhet, som måste stå levande för den kristnes skuldmedvetande och är ofrånkomlig från en uppriktig ånger. Här är det katolska systemet »principiellt genombrutet». Å andra sidan får en så stark betoning av det medfödda onda lätt ett inslag av resignation. (Hur detta binder de sedliga uppgifterna och gestaltningen av de yttre livsformerna inom vissa för lutherdomen egendomliga gränser, blir en senare fråga). Men både i det ena och det andra fallet har den lutherska kyrkan alltifrån sin första i bekännelsesyfte tillkomna urkund följt de riktlinjer, som voro givna i och med Luthers egen tankegång.

Augsburgiska bekännelsens 2:dra artikel.

C. A. (art. 2) fastslår, att människan födes med synd, d. ä. a) negative utan gudsfruktan och gudsförtröstan samt b) positive med ond begärelse = (den tyska red.) att människan avlas och födes i synd, från moderlivet uppfylld av ond lust och böjelse samt av naturen icke *kan* äga — art. 18: icke har kraft till — någon sann gudsfruktan, någon sann tro på Gud. Samma sjukdom eller arvlyte är sannerligen synd, som fördömer och tillfogar alla dem en evig död, som ej pånyttfödas genom dopet och den

helige Ande. Därför protesteras mot pelagianerna och andra, som neka arvsynden såsom synd och grunda människans rättfärdighet för Gud på naturligt förstånd och egna krafter, under förringande av Kristi ära.

Katolicismen.

Den avslutande antitesen i Augsбургiska bekännelsens 2:dra artikel träffar närmast katolicismen. Den skiljde i sin arvsynds-lära mellan *imago Dei* (gudsbeläitet) och *similitudo Dei* (likhet med Gud), alltså mellan två slag av gåvor, varmed Gud (enl. en gammal felaktig tolkning av Gen. I: 26) utrustat människan före fallet. *Imago Dei* innefattade de oförlorbara *naturliga* gåvorna = odödlighet, förnuft och fri vilja. Till *imago Dei* lade Gud, såsom en övernaturlig gåva (ett *donum superadditum supranaturale*), *similitudo Dei* eller ursprunglig rättfärdighet: den heliggörande nåden, barnskapet, arvsrätten till himmelen, förnuftets herravälde över sinnligheten och kroppens frihet från lidande och död. Syndafallet bestod egentligen i förlust av den ursprungliga rättfärdigheten. Medgav ännu den äldre medeltids-teologien ett fördärv även av *naturen*, förorsakat genom förlusten av de övernaturliga gåvorna, så lät man senare denna tanke falla. Människan har de naturliga gåvorna kvar ofördärvade, sådana hon ägde dem före fallet, och är i och med fallet (och den saliggörande nådens förlust) reducerad på ett tillstånd av enbart sådana *dona naturæ*. Med ett visst motsatsförhållande mellan sinnlighet och ande var människans natur redan före fallet behäftad. Anlaget och benägenheten för begärelse föreligga således redan i och med skapelsen, ej först i och med syndafall och arvsynd. Dock har anden genom arvsynden, fast denna blott innebär förlusten av den ursprungliga rättfärdigheten, förlorat kraften att, så som den borde, hålla sinnligheten i tygel. Först genom arvsynden blir därför begärelsen synd (jfr. konfutationen), men det syndiga däri griper ej djupare, än att det upphör i och med dopet, som enligt katolsk föreställning just därigenom visar sin magiskt sakramentala kraft.

Mot den lutherska arvsynds-läran i C. A. invände Confutatio pontificia, att vad C. A. definierar som arvsynd snarare är verk

synd hos den vuxne än synd hos nyfödda barn, vilkas förnuft ännu ej vaknat.

Apologiens 1:sta artikel.

Om arvsynden.

Apologien svarar med hänvisning till tyska red:s »kan» (se ovan), att vad C. A. fränkänner naturen först och främst är *förmågan* till gudsfruktan och gudsförtröstan; »så ock hos de gamla och uppväxta själva [det goda] verket och gärningen» (II—III, 52). På samma sätt förstås med begärelse först och främst naturens stadigvarande onda böjelse, ej allenast verket och frukterna (III, 52 b).

Anm. Den självklara förutsättningen är, att verksynderna utgöra arvsyndens frukter. — Vulgär kritik framhåller ofta som C. A:s mening, att späda barn, som dö odöpta, på grund av arvsynden äro hemfallna åt fördömelse. Det må då erinras om att Luther själv för sådana fall tvärt om hänvisat till Guds barmhärtighet (Kommentar till Gen. XVII). Varken C. A. eller Apologien torde ha åsyftat någon bekännelse om detta specialfall, lika litet som de övriga bekännelseskriterierna.

Apologien fortsätter: Gent emot katolicismens benägenhet att förringa detta onda, att bestämma det som blott ett »dödlighetens villkor», eller som något, varmed människan belastats för en annans (Adams) skuld (V, 53 a) eller som *Fomes* (fnöske, något antändbart) »ett kroppens fel och bräcklighet», »*qualitas corporis*», har C. A. avsiktligt framhållit arvsynden i hela dess skärpa: ond begärelse, felande tro och gudsfruktan (VI—VII, 53 a), (konkretare bestämt: hat mot Guds dom, förtröstan på de ting, som för ögonen äro m. m.). Dessa sjukdomar, som äldre mest strida mot Guds lag, förbise motståndarne (VIII, 53 b). De erkänna de ringare svagheter, men icke de svårare (XI, 53 b—54 a). Skolastiken har t. o. m. upptagit filosofiens lära om naturens fullkomlighet, för mycket hävdad den fria viljan och de därav framlockade gärningarna (*actus eliciti*) samt grundat rättfärdigheten på ett utvärtes ärbart leverne (XII, 54 a). Men om naturen av sig själv kan över allting älska Gud — »Kärel vad

skall då arvsynden vara? Vartill behöva vi då Kristi nåd?» (X, 53 b).

Denna C. A:s arvsyndslära är ej [såsom motståndarna klaga] något nytt. Sedan gammalt beskrives arvsynden som saknad av den ursprungliga rättfärdigheten (XVII, 54 b). Rättfärdigheten i Skriften innefattar ej blott den senare tavlan av dekalogen utan ock den förra, som befäller om gudsfruktan, om tron, om kärleken till Gud (XVI, 54 b). Till den medskapade rättfärdigheten hörde ej blott ofördärvade kroppskrafter utan även fullkomliga krafter till kunskap om och förtröstan på Gud (XVII, 54 b). De gamla författarne, som likställde arvsynden med saknaden av den ursprungliga rättfärdigheten, fattade denna saknad som ett fördärv ej endast till kroppen och de lägre krafterna [sinnlighet] utan framför allt som förlust av kraften till sann gudskunskap, gudskärlek och gudsförtröstan (XVIII—XXIII, 54 b—55 a). Augustinus betygar, att efter fallet den onda lustan blir oss medfödd i st. f. ursprunglig rättfärdighet (XXVI, 55 a).

Anm. Den katolska distinktionen mellan Guds beläte och Guds likhet är med detta satt ur kraft och arvsyndens verkningar sträcka sig även till de krafter, som för katolikerna falla in under Guds beläte. — Att Apologien med sådan säkerhet inläser typisk luthersk arvsyndslära hos de åberopade äldre förff. — ej blott Augustinus — är naturligtvis en återverkan av den tidens ohistoriska metod.

Positivt hade C. A. bestämt arvsynden som ond begärelse, eller — som Apologien förklarar det — icke blott de naturliga krafternas fördärv (vilket katolikerna mena) utan även de andliga krafternas onda böjelse till det köttliga (XXV, 55 b).

Konfutationen hänvisar på ett yttrande av Luther, att *fomes peccati*, även om ingen verksynd kommer till, är nog att uteslänga från himmelen, och förnekar bestämt, att arvsynden är begärelse, om begärelsen skall fattas som en även efter dopet kvarblivande synd (jfr. dopets magiska kraft).

Apologien anknyter sitt svar till Luther; dopet borttager arvsyndens *reatus*: förpliktelsen till straff, änskönt själva syndens *materiale*: den onda begärelsen kvarbliver, det senare visserligen

så, att den Helige Ande, i dopet given, begynner sitt verk på dess dödande (XXV, 57 a).

Anm. Det sagda kan synas vara en abstraktion, men är i själva verket byggt på vad Luther framhåller som en erfarenhet, att den kristne just med åberopande av dopets nåd har möjlighet att inför samvetets anklagelser fasthålla vid skuldens upphörande. — Att Adams *skuld* tillräknas alla hans efterkommande, är icke symbolisk kyrkolära (Tschackert, Die Entstehung etc. sid. 317).

Betrakta katolikerna begärelsen som straff men ej synd, så förklarar Apologien efter Luther begärelsen för synd. Den är vad Paulus kallar »en lag i mina lemmar, som . . . griper mig fången uti syndens lag», även där den [hos de pånyttfödda] för Kristi skull ej tillräknas (XXXVIII—XL, 57 b). Den sofistiska skolfilosofien, som sammanblandar filosofi och evangelium, gör arvsynden till något indifferent och föregiver, att vi för våra begärelser skull varken onda eller goda äro, att ingenting är synd, utan att man därtill fullkomligen samtycker; de tillämpa på arvsyndsläran sin sats, att naturen ej är ond m. m. och detta predikas t. o. m. offentligt. Så underhålles förtröstan på våra egna gärningar och Kristi nåds kunskap undertryckes (XLI—XLIV, 58). [Häremot ställer Apologien den kristnes erfarenhet.] Ingen kan påstå, att sådant som alla gudfruktiga finna hos sig: tvivel om Guds vrede och nåd, missnöje med Guds domar och styrelse, retelse till vrede, otukt, girighet o. d. är indifferent, även om det ej framkallar det fulla samtycket (XLII, 58 a). Enär Luther ville visa, vad för en stor synd arvsynden är, samt människornas stora jämmer och elände och skröplighet, har han lärt, att arvsyndens »överlevor» efter dopet icke äro av sin egen natur något indifferent, utan att de behöva Kristi nåd för att ej tillräknas, ja ock den helige Ande, på det de dödas och dämpas måtte (XLV, 58 a).

Både saknaden av den ursprungliga rättfärdigheten och begäret äro på en gång straff och synd (XLVII, 58—59). Kristus är oss given därtill, att han skulle borttaga både synderna och deras straff, men hans nådesvälgärningar kunna icke erkännas utan att vi förut lära rätteligen känna vårt stora fördärv (L, 59 a). [Häri ligger för Apologien arvsyndslärans betydelse.]

Anm. Ett — i bekännelseform ej bestämt utsagt — korollarium till denna arvsyndslära är upphävandet av den katolska skillnaden mellan dödssynder och förlåtliga synder. Alla den opånyttföddes synder äro dödssynder (= oförlåtna), alla den pånyttföddes förlåtliga synder.

Till arvsyndsläran knyter sig frågan: Vem bär ansvaret för syndens ursprung? C. A. art. 19 svarar: »Ändock Gud skapar och vidmakthåller naturen, så är rätta orsaken till synden djävulens och de ogudaktigas egen vilja, som blev själmant från Gud avfällig». Det sista, den själmant från Gud avfälliga viljan — alltså människans egen skuld — utgör praktiskt taget tyngdpunkten. Tanken om djävulen som syndens upphov, sådan den innehålles i syndafallsberättelsen, tjänar egentligen blott det negativa syftet att bestrida synden som anordnad av Gud. Under rubriken teodicé i djupare mening låter sig art. 19 knappast hänföras.

Om synden och dess orsak innehålla de Schmalkaldiska artiklarna ej något utöver C. A. och Apologien.

Konkordieformeln.

INLEDNING.

De äldre lutherska bekännelseskrifterna beskriva såsom av det anförda framgår fördärvet som så radikalt, att det knappast stannar vid viljans blott tillfälliga egenskaper. Men om den naturliga viljan saknar varje förmåga till det goda, hurudan blir då dess ställning vid omvändelsen? Dess bundenhet var så starkt poängterad, att människan vid omvändelsen snart kom att liknas vid en stock eller sten. Där man åter ville tillvarataga sambandet mellan omvändelsen och viljans rörelser, riktade sig strävan på att fastställa vad viljan ej kan sakna, om den skall fungera som vilja. — Den gammallutherska viljeläran skärptes av Flacius, vilken betraktade människan efter fallet som omformad från Guds beläte till satans, och viljan vid omvändelsen såsom ej blott fullständigt passiv utan rent av fientlig mot Gud. Mot Flacius uppträdde senare Strigel, som utvidgade polemiken till frågan, huruvida det onda hör med till den fallna viljans substans eller

ej. Strigel framhöll fullt riktigt såsom viljans substans förmågan att instämma utan yttre tvång. Viljan kan vara god eller ond, utan att denna substans själv förändras. Egenskaperna ond eller god äro således blott accidenser. Under sitt framhållande av viljans formella frihet såsom det grundläggande i viljans substans förmådde emellertid Strigel ej hålla fullt uppe viljans begränsning vid valet mellan gott och ont. — Flacius kom att acceptera orden substans och accideus, men drog den orimliga konsekvensen, att människans substans efter fallet är arvsynden, satans beläte. Vad viljan beträffar, angav Flacius dess substans icke såsom Strigel efter viljans psykologiska lagar utan efter viljeyttringarnas art. Äro de goda, är också viljans substans god. Äro de onda — såsom hos alla människor efter fallet —, är substansen icke mer och icke mindre än det onda självt. Något tredje, en viljesubstans, fränsett bestämningarna god eller ond, är omöjligt. En vilja enligt Strigels viljebegrepp, som uppräknar viljans olika beståndsdelar utan att medtaga egenskaperna ond eller god, är för Flacius en abstraktion, en inbillning. Delvis var detta mer felaktiga uttryck än felaktig mening; Luther hade använt liknande paradoxer, och Flacius mildrade senare sina formler i känsla för det överdrivna däri. — Även mindre exklusiva naturer än hans insågo det onaturliga i att söka förlika de lutherska bestämningarna av arvsynden med begreppet accideus. Teoretiskt medförde tanken: arvsynden = satans beläte en fördel. För Luther var arvsynden otro + begärelse, och begärelsen lät sig ej under alla omständigheter hänföras påotron som orsak. Grundas däremot arvsynden på satans beläte, låta sig de båda sidorna hänföras till en gemensam orsak. Det betänkligaste hos Flacius (felet synes mest ha undgått hans samtid) var, att omvändelsen blott återställer Guds beläte, som sedan äger bestånd i människan *jämte* satans. Så neutraliserades reformatörernas lära om den troendes synd såsom icke härskande synd (*peccatum non regnans*). Bredvid gudsbelätet står alltjämt kvar en obruten syndig substans.

Bakom K. F:s hållning låg bl. a. syftet att radikalt avvisa Flacius. Och dock hade man mer gemensamt med honom än man själv insåg. Så stod man inför den svårlösta uppgiften att hävda den gammallutherska läran om arvsyndens totala fördärv, ett fördärv, som besmittat naturens ej blott tillfälliga egen-

skaper — accidenser — utan även dess substantiella, men samtidigt förklara arvsynden för ej substans utan accidens. Att satan ej är skapare av en ny substans utan fördärvare av den huvudsakliga delen av människans substans, överensstämde i huvudsak med vad Flacius efterhand medgivit. Det är egentligen blott det därmed svårförenliga: arvsynden = ett accidens (vilket Flacius ej kunde acceptera), som markerar skillnaden.

Den motsatta ytterligheten mot Flacianismen är den katolska arvsyndsläran. Den hade blivit aktuell genom det nyligen stadfästade Tridentinska mötesbeslutet, Catechismus romanus o. s. v. Formlerna äro ofta svävande för att gynna en slappare mening utan att stöta bort dem, som önskade en allvarligare. En dogm, varom tvekan ej kan råda, är emellertid, att begärelsen efter dopet ej är synd. Beträffande arvsynden går Tridentinum knappast längre än till att betrakta den såsom förlust av den ursprungliga rättfärdigheten. Den är synd [hos odöpta] egentligen blott därför att denna saknad medför skuld. Var K. F:s syfte att bekämpa icke blott Flacianismen utan även — förment eller verklig — pelagianism inom det egna lägret, så fingo K. F:s författare genom Tridentinum anledning till att i samma sammanhang göra upp räkningen med pelagianismen i hela dess vidd.

Undersökningen begränsas redan genom själva titeln till att gälla arvsynden; verksynden behandlas mer i förbigående. Och vad som är tyngdpunkten i C. A. och Ap., att arvsynden förnämligast berövat människan de *religiösa* krafterna, tron på och fruktan för Gud, mattas under K. F:s fruktlösa försök att uttrycka den radikala arvsyndssmittan i en generell teoretisk lag.

Konkordieformelns 1:sta artikel.

Om arvsynden.

Bland lutherska teologer har stått strid, huruvida arvsynden är att betrakta som substans eller accidens. Ena parten har förnekat, att åtskillnad numera är mellan människans substans och arvsynden (I, 438). Andra parten behåller åtskillnaden mellan den fördärvade människans natur, som även efter fallet är Guds skapelse, och arvsynden samt fattar arvsynden som något *uti* naturen (II, 438 b). Spörsmålet är av högsta vikt, ty därav följer

den rätta värderingen av Kristi tillfyllestgörrelse och Andens nådeverkningar (III, 439 b).

K. F:s allmänna ståndpunkt anges så: a) arvsynden bör hållas för en förskräcklig synd, ja för upphovet till alla synder; Luther kallar den natursynd och personsynd, emedan även för det [tänkta] fall, att en människa aldrig begått någon verksynd, hennes natur likväl vore i grund besmittad (V—VI, 439), således ett framhävande av skillnaden mellan arvsynd och verksynd (Epit. sid. 522 XX, 404 b). b) Ej Gud utan satan är såsom C. A. 19 uttalar, syndens skapare. Icke heller nu skapar Gud arvsynden, utan den fortplantas genom avlelsen tillika med naturen, som Gud ännu skapar (VII, 439 b). c) Intet förnuft utan blott Ordet kan, såsom Schmalk. art. (sid. 310: III, 259 b) betyga, lära vidden av detta onda (VIII, 439 b).

Arvsynden är ett brott eller *skuld*: vi äro [redan] för Adams och Evas olydnads skull vredens barn (IX, 440 a) dock ej så som vore arvsynden blott en skuld, som man ådragit sig genom en annans överträdelse utan (»absque») något vår naturs fördärv (XVII, 441 a). Arvsynden är ej blott fullständig *saknad av ursprunglig rättfärdighet* »eller Guds beläte» [vilket sålunda identifieras med rättfärdigheten, jfr. den lat. texten] (X, 440 a). Den är ock ett *outsägligt fördärv* i sinne, förstånd, hjärta och vilja (de förnämsta själsförmögenheterna i människans substans och väsen Epit. sid. 522: XXI, 405 a) (XI, 440 a). För den skull ärver människan nu en medfödd ond kraft, som strävar »stracks wider Gott» och är en fiendskap mot Gud, *onda begärelser* m. m., fast i hennes förnuft och rörande utvärtes ting ännu något av hennes ursprungliga krafter kvarstå, visserligen även de besmittade (XII, 440). *Det direkta straffet* för arvsynden är död, evig fördömdelse, lekamlig och andlig vedermöda samt satans tyranni (XIII, 440 b). Arvsynden är *så stor*, att den kan överskylas endast för Kristi skull hos den döpte och troende samt helbregdagörelse inträda först efter pånyttfödelse genom den Helige Ande, vars verk f. ö. aldrig här i livet når sin fullkomning (XIV, 440—41).

K. F. avvisar alla formler, som skymma människonaturens totala fördärv (naturen må betraktas som fullständigt frisk eller som mer eller mindre försvagad) och avfärdar därmed den tridentinska arvsyndsläran (XVII—XX, 441). Likaså avfärdas tanken,

att naturen blott i sina tillfälliga egenskaper är fördärvad, under det naturen behållit sin godhet i andliga ting (XXI, 441 b).

Anm. Enligt K. F. är arvsynden ett fördärv i själva den mänskliga substansen, men ej själv substans.

K. F. fortsätter med protest mot Strigels bekanta bild om magneten och vitlökssaften eller mot arvsynden fattad blott som ett utvärtes ting, vilket ej förtager utan blott hindrar de goda krafterna, liksom när en magnet bestrykes med vitlökssaft, hans naturliga kraft icke därmed berövas honom utan endast hindras och ånyo verkar, så snart det, som hindrar den, avlägsnas (XXII, 441 b). [Strigel hade väl ej velat framställa arvsynden som blott något utvärtes, men naturens förmåga att påbegynna, verka eller medverka var ej konsekvent utestängd. I detta avseende tillåter K. F. intet vacklande] (XIII, 441 b). Naturen har av sig själv intet gott kvar och kan icke annat än synda.

[Artikeln 2:dra och större del är en protest mot manikeismen, inräknat ett antal mer eller mindre manikeiskt färgade uttryck, och riktar sin udd mot Flacius eller ännu oresonligare meningsfränder till honom, även om långt ifrån allt träffar målet.]

K. F:s lära kan sammanfattas så: arvsynden är ej av satan ingjuten i naturen och sammanblandad med den såsom gift blandas med vin (XXVI, 442 a). Arvsynden är en förlust av den ursprungliga rättfärdigheten, och naturen på detta sätt fördärvad; sagda fördärv fortplantas ärftligen (XXVII, 442 a). I avlelsens första ögonblick är själva säden med synd besmittad. De naturligen födda människornas natur har *aldrig* varit ren; något ögonblick före det, då fördärvet inträder, existerar icke. Så är arvsynden a) icke något självständigt utom naturen [som satan skulle ha skapat för att hopblanda med varje människas natur, som dessförinnan vore ren; att satan direkt skapar människans fördärvade substans, var Flacii tidigare lära, som han senare mildrade], ej heller b) den fallna människans eget väsen (XVIII, 442), men ej heller c) skild från naturen, så att naturen skulle vara ren och blott den däri boende arvsynden ond (XXIX, 442 b). Dock är naturen ej förbytt till en substans av annat slag än förut (XXX, jfr. lat. text; 442 b).

Anm. Att så föra frågan om det ärftliga momentet i arv-

synden över på naturlivets område var en naturlig sak för den tidens spekulatör, men tillkommer enligt våra dagars sätt att se icke teologien. — Den uppkomna frågeställningen leder över till en annan, för oss lika ofruktbar: övergår själen på den naturliga fortplantningens — avlelsens — väg från fader till barn (traducianism)? Eller frambringas endast kroppen genom den naturliga avlelsen, under det Gud omedelbart skapar själen (kreatianism)? K. F. uttalar sig otydligt. »Gud skapar icke heller nu i detta naturens fördärv synden i oss, utan arvsynden *fortplantas* genom den köttsliga avlelsen tillika med naturen, som Gud ännu skapar i människan» (VII, 439 b) — således övervägande traducianism. Men Gud är skapare av »den fördärvade människans varelse, kropp och själ» (XXXIII, 443 a) också efter fallet (XXXVIII, 443 b) — således kreatianism. Det var först senare som den lutherska kyrkan avgjorde sig för traducianismen (den romerska och reformerta hylla kreatianismen).

Arvsynden besmittar hela vår natur, så att numer naturen för sig och arvsynden för sig ej kunna särskilt utpekas (*ad oculos monstrari*). Likväl är icke naturen identisk med arvsynden; man skall behålla åtskillnaden mellan naturen, i vilken arvsynden bor, och arvsynden, som bor i naturen, mellan Guds verk och djävulens verk (Epit. sid. 519, II, 403 a)), liksom man skiljer mellan spetsälskan och själva kroppen (XXXIII, 443 a).

Anm. Just här, där problemet drives till sin spets, borde det varit angelägnare än någonsin att visa, hur den stränga arvsyndsläran skulle kunna fasthållas i sina konsekvenser. Men i stället undvikes svårigheten, och man faller tillbaka på en typisk pelagiansk bild: synden såsom en sjukdom. Förff. ha för att skydda sig mot Flacii utförande av deras egen arvsyndslära — om ock blott för ett ögonblick — lämnat sin egen position. Själva — den åtminstone underförstådda — kardinalsatsen är ju, att arvsyndens förhållande till människans natur med avseende på intensitet och oupplöslighet *icke* får jämföras med sjukdomens förhållande till kroppen (sol. decl., art. 2, § 10, slutet, 450 a), om ock bilden av en sjukdom i andra fall kan vara tillåten och belysande. Inkonsekvensen är lycklig; dock står det fast, att man först genom att anlita bilden av något mindre radikalt ont, än vad arvsynden enligt förff:s förutsättningar är, kan värja sig för ren manikeism.

Denna skillnad är nödvändig. Annars skulle de tre trosartiklarna kullkastas. Gud skulle kunna fattas som arvsyndens skapare (mot 1:sta art.); Kristus skulle med vår natur också ha antagit arvsynden (mot 2:dra); återlösning, helgelse från synd och köttets uppståndelse utan synd vore omöjliga (mot 3:dje) (XXXIV—XXXVII, 443 b—445 b). Alltså måste manikeismens lära om arvsynden såsom den fördärvade människans substans förkastas (III, 445 b).

[Avslutningen, adresserad till »lärda män», söker bl. a. bestämma innebörden i de logiska kategorierna substans och accidens.] Det anbefalles som nyttigast att behålla de hälsosamma ordens form, som Skriften och bekännelseskristerna bruka (I, 446 a). [Men de en gång införda termerna kunde ej negligeras.] Allt »vad som helst är till, är antingen substantia eller accidens, d. ä. antingen något, som består för sig självt eller något som kommer annorstädes ifrån» (LVII, 447 a). Och »vart och ett självständigt ting (»substantia») är antingen Gud själv eller Guds verk» (LV, 446 b). Då detta senare ej passar in på arvsynden, kan den ej vara substans; den är alltså ett accidens (LVII, 447 a). Å andra sidan är arvsynden ett så djupt naturens fördärv, att det icke lämnat något i naturen obesmittat. Endast Skriften kan lära, hurudant accidens arvsynden är. Ordet accidens för sig, sådant det fått sin innebörd genom mänsklig spekulaton, förslår ej (IX, 447 b). Så fattat, förringar det ej arvsynden; det brukas endast för att utvisa åtskillnaden mellan Guds verk (vår visserligen fördärvade natur) och djävulens verk (synden) (LXI, 447—8). T. o. m. Luther har brukat accidens i denna mening (LXII, 448 a).

Anm. Med den begränsning ordet accidens här fått, kan det väl tillämpas på arvsynden, men dess innebörd blir då så speciell och så avvikande från den vanliga, att problemet: substans — accidens egentligen kvarstår olöst. Det må vara, att »accidens» i denna betydelse ej var okänd för K. F:s samtid, jfr. Frank, Concordienformel 1, s. 76 f. Men det är ej nog att visa, att arvsynden är ett accidens med avseende på sin *tillkomst*; frågans kärna gäller, huruvida den är substans eller accidens med avseende på sin *intensitet*. K. F. förklarar uttryckligen, att den är ett fördärv icke allenast i de tillfälliga egenskaperna (XXI, 441 b). Alltså äro de substantiella egenskaperna icke mer vad de ursprungligen varit: på ett sådant fördärv passar icke termen accidens. K. F. är

faktiskt lika främmande för att hålla arvsynen för ett accidens, som den själv anser sig höjd över felet att hålla den för substans. Dess utgångspunkt: allt är *antingen* något självständigt eller något tillfälligt, är därför oriktig; denna lag är en gång tillkommen under arbetet med motsägelselösa tankerealiteter av helt annan art än det paradoxala lutherska arvsynsbegreppet i K. F:s utformning. Att tillämpa en lag på ett område, där den ej hör hemma, är alltid ett inadekvat förfarande. Att tillämpa lagen: »*antingen substans eller accidens*» på ett arvsynsbegrepp, där arvsynen förklaras vara icke fullt ut en substans, men dock något mer än accidens (endast Skriften kan lära, hurudant accidens arvsynen är), kan tydligen icke medföra någon vinst. Detta så mycket mindre, som de båda yttersidorna måste betonas med samma styrka; det tillfälliga, som ligger i ordet accidens, måste pressas på grund av motsatsen mot Flacius; det substansartade i fördärvet måste pressas lika starkt på grund av motsatsen mot pelagianerna. Själva huvudsyftet är rent av att rikta sig med samma skärpa mot manikeism som mot pelagianism, alltså att med samma skärpa accentuera de båda motsatta sidorna: ej fullt ut substans, men mer än accidens. Därigenom har paradoxen tillspetsats, så att dess båda sidor, mer än annars skulle varit nödvändigt, måste inkräkta på varandra. Att K. F. ej funnit någon motsägelselös förklaring av det onda, är föga anmärkningsvärt. Att man däremot ville pressa in under ett logiskt schema, som kräver motsägelselöshet, en verklighet, vars motsägelser man ej drog sig för att till ytterlighet framhäva i relief, är ett fel, som i varje fall visar K. F:s tidshistoriska begränsning. Det beror på, att den egna ståndpunkten egentligen föll utanför den problemställning, som man förletts att låta påtvinga sig av de båda ytterlighetspartierna. Men detta fel utesluter ej det berättigade i vad som för förf. var själva huvudsaken: att utforma en lära om arvsynen, som tillvaratog den oundgängliga förutsättningen för det religiösa livet just i dess avgörande ögonblick. Dit hör å ena sidan garanti mot allt otillbörligt förringande av synen och mot alla otillräckliga hjälpmedel till befrielse från den, men dit hör å andra sidan möjlighet för den enskilde att kunna förtrösta på Guds nåd utan att gripas av förtvivlan över det egna fördärvet.

KAP. II.

Den fria viljan.

INLEDNING.

Luthers lära om arvsyndens totala fördärv är i mångt och mycket påverkad av Augustini tankar. Särskilt gäller detta hans uppfattning av arvsyndens inflytande på viljan, där Augustini predestinationslära och determinism göra sig omedelbart förnimbara. Det finnes knappast någon punkt, där det Augustinska draget framträder mera omisskänneligt. Luthers predestinationslära blev — åtminstone efter 1520 — deterministisk, dock så, att han på det naturliga området medgav en viss frihet. Den järnhårda determinismen från skriften »De servo arbitrio» synes han väl efter hand ha, om ej lämnat, så dock undvikit. Dock kvarstodo hans deterministiska föreställningar om den fördolde Guden, vars rådslut är hemligt, och som icke vill, att alla skola räddas — något som delvis förklarar, att Luthers predestinationslära för Melancton och andra småningom kom att avtaga i betydelse (Loofs Leitfaden sid. 760 ff.). — Bredvid den fördolde Guden ställde emellertid Luther den i Ordet och genom Kristus uppenbare. Den kristne bör lämna den outgrundliga gudomliga viljan för att hålla sig till den uppenbarade: det är av Ordet vi skola låta oss ledas. »Den korsfäste Guden säger: jag har velat, men du har icke velat.» Den åtminstone praktiska tillämpningen härav är tanken om nådens universalitet. Luther hade således att arbeta med två problem, som konsekvent genomförda utesluta varandra. Det ena är den mer eller mindre deterministiskt bestämda predestinationsläran; det andra är tanken om nådens universalitet.

Luthers förmåga att samtidigt fasthålla om olika sidor av samma sak förklarar, att han fann den deterministiska prede-

stinationstanken så litet besvärande för universalitetstanken. De återspegla i själva verket ej samma synpunkt. Vardera belyser sin särskilda sida av det religiösa livet: determinism och predestination betona den oförtjänta nåden jämte människans egen oförmåga; men först genom att samtidigt fasthålla *nådens universalitet* uppstår den för den kristne nödvändiga vissheten, att Guds anstalter för att förverkliga sitt eviga frälsningsrådslut gälla även honom. Denna senare tanke betonar Luther så starkt, att den gör predestinationstanken med möjlighet för en predestination även till fördömelse praktiskt överksam. Kvar stod väl alltid människans totala oförmåga till rättfärdighet inför Gud, men då Luther fattade Andens verksamhet såsom med nödvändighet förmedlad genom nådemedlen (en motvikt mot spiritualisters och anabaptisters urgerande av inre andeupplysning på bekostnad av Ord och sakrament), och då han t. o. m. föreställde sig Ordet såsom alltid verksamt vare sig till salighet eller till fördömelse samt ansvaret för förhårdelsen uteslutande på människans sida, var han redan därmed inne på konsekvenser, som stredo mot den dubbla predestinationsläran (Frank a. a. 1, sid. 128). Överhuvudtaget avvisade han all individuell tillämpning av predestinationstanken: om den enskilde tvivlar om sin predestination, är det att betrakta som en djävulsk frestelse.

Redan i denna förening av predestinations- och nådemedelstanken bottnar en motsats mellan Luthers åskådning och den reformerta. Zwinglis predestinationslära såväl som Calvins står i växelverkan med ett bristande intresse att betona nådemedlens kraft (Frank a. a. 1, sid. 119.)

Om Melancton ej kommit till sin åskådning om viljan på samma väg som Luther, så förenade dock även han i början nådemedelstanken med en deterministiskt uppbyggd predestinationslära. I C. A. rör han sig (Frank a. a. 1, sid. 125) på det hela med samma förutsättningar som Luthers ovan nämnda.

Augsburgiska bekännelsen.

C. A. art. 18: Viljan har någon frihet till att göra utvärtes rättfärdighet och utvälja de ting, som förnuftet kan begripa. Men utan den helige Andes bistånd har hon ingen kraft att uträtta den rättfärdighet, som för Gud gäller.

Som en skärpning av predestinationsläran kan det synas, när Melancton i C. A. art. 5 gör trons uppkomst beroende av ett »varest och när det synes Gud». Dessa ord klinga enligt dåtidens terminologi avgjort predestinationskt. Däremot beskriver han i Apologien, artikeln om rättfärdiggörelsen (sid. 95, IIL, 66 b) tron såsom ett velle et accipere promissionem = det att jag ur innersta hjärta begär och tillägnar mig nådelöftet — alltså övervägande indeterministiskt (Loofs a. a. sid. 837).

Jämställt med vad vi i övrigt veta visar detta, att Melancton tvekade att öppet lämna de strängt predestinationska tankarna, men att hans åskådning präglades av en begynnande osäkerhet.

Apologien.

Konfutationen hade gillat viljeläran i C. A. 18. Apologien har därför ingen särskild art. om den fria viljan, men upprepar i art. 8 om människostadgar i församlingen (Müller, sid. 218, Billing, sid. 184) C. A:s ifrågavarande grundtankar och framhäver särskilt den pelagianism, vartill katolicismen gör sig skyldig på denna punkt. (Jfr. ovan sid. 3.)

Schmalkaldiska artiklarna.

De Schmalkaldiska artiklarna sakna någon självständig art. om viljan, men lämna under art. om arvsynen (sid. 311, III, 259, b) det överraskande bidraget till luthersk kyrkolära, att människan saknar fri vilja även att försumma det goda och göra det onda.

Den dubbla predestinationen har således ännu ordet.

Konkordieformeln.

INLEDNING.

Melanctons logiska tänkande fordrade allt starkare en utjämning av motsatserna. Var det för honom ett faktum, som framför allt krävde accentuering, att nådelöftet 1) tillbjödes *gratis* och 2) är universellt, så leddes han därmed att mer avgjort lämna

det deterministiska elementet i predestinationsläran. Därmed är dock ej ännu avfärdad det problem, som ligger bakom predestinationen: att blott få bli saliga. Under försöket att finna en lösning tog Melancton sitt nästa steg: är nåden universell, så måste, när dock endast få mottaga den, det givas någon (visserligen ej värdighet men) orsak hos dem som mottaga löftet = hos de utvalda. Denna orsak förlade han allt bestämdare i viljan och uppställde så sina »tre orsaker till omvändelsen»: 1) Ordet, 2) Anden, samt 3) människans vilja (Loci 1535). Emellertid är förutsättningen för detta, att viljan äger åtminstone någon frihet. Vad hon kan åstadkomma är i varje fall att bedja och strida mot misströstan; hon äger alltså en *facultas applicandi se ad gratiam*, en skicklighet att »lämpa sig till» nåden (Loci 1543). Det berättigade i den synpunkt, Melancton ville tillvarataga, är utan vidare klart. Men teorien gick längre än han egentligen själv var sinnad att medge; i och för sig behöva uttrycken ej vara oriktiga, men hos Melancton sammanhängde de med ett tillbakasettande av rättfärdiggörelsebegreppet, vilket i viss mån för över till katolicism och visar bristande blick för vad Luther innerst velat tillvarataga. För första gången var synergismen uttalad av en bland protestantismens ledare.

I det olyckliga s. k. Leipziger-interim 1548 tog synergismen ännu fastare former. »Gud verkar icke så med människan som med en stock utan drager henne så, att hennes vilja även medverkar.» Efter Leipzigerinterim, som även på andra punkter gjort eftergifter till skada för äktluthersk ståndpunkt, utvecklade sig den kända hetsiga striden mellan gnesiolutheraner och filippister. Vad uppfattningen av den fria viljan angår, så voro även gnesiolutheranerna indeterminister. Även de fordrade bemödande hos människan vid omvändelsen att instämma i löftet och avlägga synd mot samvetet — således en viljeakt; även de tillskrev viljan förmåga att avvisa Ordet eller Anden resp. att efter skedd omvändelse i viss mån bevaras i dem. Men de förnekade fullständigt viljans frihet vid omvändelsen. Först den pånyttföddes vilja kan åstadkomma ett verkligt instämmande i löftet och äga någon *facultas applicandi se ad gratiam*. Vad den naturliga viljan har framför en stock eller sten är endast möjlighet till omvändelse. Viljan är ej som Melancton menade någon orsak till omvändelsen, och förklarar ej, varför somliga ut-

korats framför andra. Melancton å sin sida har aldrig förnekat människans passivitet vid omvändelsen. Dock förhåller sig människan ej som en stock eller sten, utan måste ställa sin vilja och sina krafter i rättfärdighetens tjänst.

Mer brännande blev frågan, när det visade sig, att Melanctons lärjungar ensidigt fortbildade Melanctons tankar om viljans fria instämmande, men däremot saknade sinne för hans försök att samtidigt hävda den mänskliga passiviteten vid omvändelsen. Den egentliga »synergistiska striden» brukar räknas från Pfeffingers uppträdande 1558. Pfeffinger formulerade (i anslutning till Melanctons lära om de 3 samverkande orsakerna till omvändelsen) satsen om en viss vår viljas medverkan. Hit räknade han instämmande i och begär efter löftet, vidare bön, kamp mot föraktet för Gud o. s. v. Detta ville han ej betrakta som något avbräck i den hjälpende kraft, som utgår från Anden. Dock har han ej lika klart som Melancton betonat, att det är Gud allena, som verkar omvändelsen och den därvid medverkande viljan. Vål har han protesterat mot läran om en den opånyttfödda viljans synergi med Anden vid omvändelsen, men de funktioner, på hvilka han hänvisat: bön och kamp mot föraktet för Gud, synes han dock ha tillskrivit redan den opånyttfödde. Människan äger frihet att börja, men ej att fullborda.

Det var gent emot Pfeffinger, Flacius fällde uttrycket, att viljan i omvändelsen gör direkt motstånd mot Gud. Å andra sidan kom från gnesiolutherskt håll medgivandet, att Anden *efter* omvändelsen medverkar med den nya människan. Men både med det ena och det andra invecklade man sig i motsägelser.

En ny fas i striden var Strigels polemik med Flacius om viljans väsen (jfr. ovan sid. 7). Att den egna kraften ej är nog till omvändelse, var för Strigel något lika oemotsägligt som viljans formella frihet. Först *efter* Andens rörelser genom Ordet följer viljans instämmande. Viljan är icke orsak till omvändelse (jfr. Melancton), utan Gud. Likväl sker pånyttfödelsen aldrig utan instämmande viljerörelser, ty Gud har ingen magisk kraft. Strigel strävade efter att förena sin föreställning om viljeakterna såsom något självständigt med föreställningen om ett Guds ingripande: velle est nostrum et Dei. Men viljans frigörande i omvändelsen analogt med magnetens befriande från vitlökssaft (jfr. ovan) är dock en missledande bild. Strigel behandlade den

väl med en viss varsamhet, men den åskådliggör ej klart, hur *det goda* i viljerörelserna är ett verk av Gud allena. Strigel framhåller fullt riktigt, att så länge viljan gör motstånd, ingen omvändelse är möjlig. Lika riktigt fordrar han erkännandet av viljans formella frihet. Människan är vid omvändelsen icke passiv som en stock. Men viljans formella valfrihet gled för honom omärkligt över till att skänka åtminstone något mått av kraft till *det goda*: Den icke-pånyttfödde kan ej samverka med Gud, men en sådan samverkan sker redan i omvändelsen, en samverkan mellan Anden och människans vilja.

Ingen vågar väl fränkänna Strigels ståndpunkt ett teoretiskt berättigande. I frågan om viljans frihet, resp. bundenhet stå vi inför oupplösliga motsatser för vårt tänkande. Vissheten att allt kommer från Gud får ej utesluta en anspänning av de egna krafterna, så som om allt komme från dessa senare. I varje fall kan en synergism i denna form synas ofarlig. Och dock strider den mot vad som framgår som en praktisk erfarenhet ur en upplevd omvändelse. Den kristne står därvid framförallt under känslan av de egna krafternas otillräcklighet. Där han hänvisas att räkna med något gott i dessa krafter eller betrakta resultatet av sin kamp under förlitande på *detta goda*, skulle det leda mera från än till målet.

Striden om den fria viljan är i K. F. avgjord huvudsakligen till gnesiolutheranernas förmån, dock under avvisande av Flacii mest i ögonen fallande ytterligheter.

Grundsynen är alltigenom densamma som hos Luther själv. Det är ett axiom, att den som förlitar sig på egna krafter antingen överskattar dem (och då hamnar i säkerhet) eller stannar vid iakttagelsen av deras otillräcklighet och då hamnar i en modlöshet, varur intet nytt liv kan växa fram. Det är likaledes ett axiom, att nåden ej gives åt de motsträviga. Bakom det senare ligger den pånyttföddes erfarenhet, att samvetet anklagar honom även för det motstånd, han under sitt oomvända tillstånd visat mot nåden m. a. o. anklagar honom för åtminstone vissa ytt-ringar av detta motstånd, som han redan med egna krafter bort kunna övervinna; han måste således förutsätta, att frihet till viss grad föreligger redan före omvändelsen. Å ena sidan ansvarskravet och ett därmed förbundet visst mått av egna krafter — å andra sidan den omvändes erfarenhet, att det nya livet är en

kraftverkan, som ej står i någon som hälst motsvarighet till de egna krafterna och därför måste vara framgången ur en kraftkälla utanför honom själv — dessa äro de svårförenliga synpunkter, på vilka K. F. bygger upp sin 2:dra art. Från en annan sida återkommer svårigheten så: Omvändelsen är en verkan av Anden allena (mot katolicism och synergism). Men Anden har bundit sin verksamhet vid nådemedlen (mot spiritualismen); till dessas utvärtes bruk har även den opånyttfödde en viss frihet.

Konkordieformelns 2:dra artikel.

Om människans fria vilja.

Huvudfrågan är, vad en ännu opånyttfödd människas förstånd, hjärta och vilja kan göra i själva omvändelsen av egna krafter (II, 448 b). (Omvändelse är fattad i vidsträckt bemärkelse, från Guds första dragande fram till verklig pånyttfödelse, jfr. LIV, 446 a). Svaret blir: alldeles intet ifråga om att tro, vilja, lämpa (applicare) sig till nåden, begynna, verka eller medverka, helt och hållet, till hälften eller till minsta delen. Människan är alldeles död till det, som gott är. Icke ens en gnista av andliga krafter är övrig före nya födelsen. Den naturliga fria viljan har allena drift till det, som misshagar Gud (VII, 449). Det naturliga förnuftet har väl enligt Skriften en svag gnista kvar av kunskap om Guds tillvaro och lagen (en viss naturlig religiositet och för borgerlig rättfärdighet tillräcklig sedlighet), men är så förvänt, att det i evangelium och löftet ser idel galenskap (IX, 449 b). Skriftord: »Den naturliga människan förnimmer intet av det, Guds Ande tillhör», »Köttsligt sinne är en fiendskap mot Gud», »Mig förutan kunnen I intet göra», m. fl. bevisa det sagda (X—XVIII, 449—452 a). För den ofta anlitade jämförelsen mellan den opånyttfödde och en stock eller sten, som ej ger efter för den, som rör honom, åberopas likaledes Skriftens auktoritet. Den opånyttfödde varken ser eller känner Guds vrede (XIX—XX, 452).

Anm. K. F. tar sålunda parti för gnesiolutheranernas tillämpning av uttrycket stock eller sten mot filippisterna. Bildens vanskligheter behöva knappast påpekas. T. o. m. förff. själva måste varna för att pressa den.

Den utesluter ej, att människan i utvärtes ting är flitig, skarpsinnig och arbetsam (XX, 452), och dessutom: till Andens förnyelse är ingen stock eller sten, utan människan allena skapad — allt Luthers egna ord. Detta senaste kallar Luther en *capacitas passiva* = människan kan bliva, men icke själv göra sig delaktig av nåden (XX—XXXIII, 452).

Anm. Denna *passiva capacitas* betraktar Luther som en rest från de i skapelsen förlänade gåvorna, icke som nådegåvor i speciell mening.

Människan är i sin motsträvighet mot Guds ord och vilja t. o. m. värre än en stock (XXIV, 453 a). Omvändelsen är Andens verk allena (XXVI, 453 a).

K. F. anför som stöd bibelcitat samt upprepar vad som anförts i alla föregående lutherska bekännelseskrifter, Luthers Stora bekännelse och *De servo arbitrio* och »förmanar alla, att de flitigt läsa det» (XXV—XLV, 453—456 a).

Anm. Citerandet av *De servo arbitrio* betyder ej, att K. F. delar dess determinism. Detsamma gäller upprepadet av Luthers ord från Schmalkaldiska artiklarne om människans ofrihet att försumma det goda och välja det onda (jfr. ovan sid. 21). K. F:s viljelära är otvivelaktigt indeterministiskt menad.

Läran om den opånyttfödda viljans ofrihet kan missförstås på två sätt. Dels av den, som vägrar att bruka Ordet under väntan på att omvändas våldsamt mot sin egen vilja genom de gudomliga gåvornas omedelbara ingjutande. Detta är ett gudlöst och skamligt missbruk av entusiaster och epikuréer (XLVI, 456 b). Dels av klenmodiga hjärtan under intrycket av den egna svagheten, den bristande tron och lydnaden; följden blir en farlig förtvivlan, om de äro av Gud utvalda, och om Gud vill förläna dem sin helige Ande (XLVII, 457 a). Men över allt står nådens universalitet och nådemedlens effektivitet. Omvändelsen grundar sig framförallt på Guds nåd: hans vilja, att alla skola omvända sig (IL, 457). Nåden är således universell. Därför låter Gud av sin godhet evangelium förkunnas. Det har behagat Gud genom detta medel och på intet annat sätt än genom Ordets och sakramentens bruk kalla, omvända, pånyttföda och helga (L, 457 b). Omvändelsen är således bunden

vid nådemedlen. Men nådemedlen äro ock tillräckliga: de äro verktyg, genom vilka Anden vill kraftigt verka samt åstadkomma omvändelse och förmåga både att vilja och att fullborda (LII, 458 a). [Detta belyser K. F. med en lära om omvändelsen och medlen därför, Ordet och sakramenten.]

Guds ord kan en människa, som ännu ej är omvänd, utvärtes höra och läsa; hon kan gå i kyrkan o. s. v. I sådana utvärtes saker återstår ännu någorlunda en fri vilja (LIII, 458 a).

Anm. Så långt instämmer K. F. alltså med synergismen. Den naturliga viljans förmåga att avgöra sig för eller emot ett kyrkobesök eller bruket av ett nådemedel är utan vidare självklar. Men ett sådant beslut *kan* vara första steget till verklig omvändelse (jfr. nådemedlens kraft). Och dock saknar människan fullständigt viljan att ens begynna (II, 449). Felet ligger däri, att K. F. av viljans totala ofrihet i religiösa ting gjort något, som mer påminner om en psykologisk lag, vilken ej tål undantag, än om en empiriskt konstaterad erfarenhet. Faktiskt är det för luthersk religiositet likgiltigt, huruvida den opånyttfödda viljan är oförmögen till allt eller ej. *Viljans ofrihet ur religiös synpunkt stannar vid det faktum, att den naturliga viljan är oförmögen till sådant, varpå kan grundas förtröstan om rättfärdiggörelse eller salighet.* Denna tanke är också uttalad på mångfaldiga ställen i K. F. (fast spörsmålet i 2:dra art. mer tar formen av ett abstrakt psykologiskt problem). Längre hade konstatandet av viljans bundenhet ej behövt gå — utgångspunkten är ju indeterministisk — och förff. hade ej kommit i strid med de egna förutsättningarna, när de fullt riktigt erkände friheten att utvärtes höra och läsa Ordet. Ty viljans förmåga i detta fall kan givetvis aldrig bli föremål för någon slags förtröstan. K. F. betonar själv, att åhörarens vilja och lopp vore förgäves, så framt ej Andens verkan komme därtill (LV, 458).

[Den fortsatta framställningen av omvändelsens förlopp och innebörd fasthåller alltjämt synpunkterna: viljans oförmåga, nådens universalitet och nådemedlens tillräcklighet.] Det är Gud själv, som verkar genom Ordet som medel; han gör hjärtana veka och drager människan, frammanar av lagens predikan känsla av Guds vrede samt syndabekännelse och ånger; evangeliets predikan tänder en trons guista, som anammar förlåtelsen och

löftet; på detta sätt gives den helige Ande uti hjärtana, vilken verkar allt detta (LIV, 458 a). Äro både denna förkunnelse och viljan att omfatta den förgäves utan Andens kraft, så böra dock alla vara försäkrade, att om Ordet rent och klart predikas, och människorna allvarligen (ej blott »utvärtes»; detta allvar föreställes väl redan det som en gudomlig gåva) höra och betrakta det, Herren med sin nåd är närvarande, även om den påtagliga känslan av Andens närvaro uteblir (LV, 458 b). Just löftet, att Ordet är det medel, varigenom Anden är kraftig och verkar hos oss, är ägnat att skänka förtröstan inför förnimmelsen av den egna svagheten (LVI, 458 b). Att Kristus så tillbjuder alla sin nåd, förklarar, hur den, som under förlitan på nådavalet föraktar nådemedlen, själv bär ansvaret för sin förkastelse. Kristus förbrådde uttryckligen de otrogna judarne: »I villen icke» (LVII—LVII, 458—459). [Den äldre lutherska predestinationstanken har således föga att betyda.]

Gud tvingar ingen, men han drager den människa, som han vill omvända: av ett blint förstånd blir ett upplyst, av en motsträvig vilja en lydaktig = Gud skapar ett rent hjärta (LX, 459)¹.

Emedan människan före denna omskapelse är död i synden och alldeles kraftlös till det goda, är det orätt sagt, att människan före sin omvändelse har något sätt (*modus agendi*) att göra det goda (LXI, 459 b).

¹ En kännare av K. F. sådan som Frank har menat, att K. F. här vill skilja mellan de naturliga krafterna, som endast kunna vara *passiva* i förhållande till det nya livet (= endast vara föremål för fortgående upplysning och rening) och de nyskapade andliga krafterna; först de senare äro *aktiva*, d. v. s. i stånd att medverka med Anden (a. a. 1, sid. 160 ff.). För den tidens psykologi var måhända en sådan abstrakt klyvning icke ännu omöjlig. Men har verkligen K. F. inlåtit sig på den besynnerliga tanken, att en viljas krafter kunna vara föremål för rening och helgelse utan att också samma krafter i den mån de blivit helgade, i fortsättningen uppträda som krafter d. v. s. som aktivt verkande och då i god riktning? Frank har ej observerat K. F:s senare omskrivning av samma ställe: Hur Gud i omvändelsen genom Andens dragande av motsträviga människor gör villiga och att den efter människans pånyttfödelse redan pånyttfödda viljan icke är fåfång . . . utan verkar med alla den helige Andes verk, ärovan förklarat (LXXXVIII, 463 b). Av den motsträviga viljan har blivit en pånyttfödd, som verkar med alla Andens verk. K. F. räknar icke hos den omvände med 2 viljor: en *passiv* och en *aktiv*, utan med blott en: den ur den *passiva* uppkomna *aktiva*.

Anm. Det är Strigels terminologi (jfr. ovan), som här avvisas, fast i en annan betydelse än den, som Strigel själv avsett.

Dock verkar Gud i förnuftiga kreatur på ett annat sätt än i en stock eller sten (LXII, 459 b). Jfr. Omvändelsen sker ej passive såsom när en bildstod göres av sten, vilken varken har kunskap, känsel eller vilja (LXXXIX, 464 a).

Men frivillig medverkan sker först efter omvändelsen (LXIII, 459 b). Andens drivande är icke något tvång; den omvände gör frivilligt det goda, detta trots den strid mellan kött och ande, som alltid förbliver (LXIV, 459 b). Han verkligen både kan och bör medverka — ett erkännande av det berättigade i synergismen —, fast det, att han medverkar, kommer genom de nya undfångna Andens krafter, ej av de köttsliga, naturliga (XLV, 460 a). [Kraftkällan ligger enbart hos Gud med uteslutande av allt mänskligt]: den omvände gör så mycket och så länge gott, som han av Gud ledes; hans medverkan med Gud får ej tänkas under bilden av två hästar, som tillsammans draga en vagn. Om Gud droge sin hand tillbaka skulle lydnad vara omöjlig (LXI, 460 a).

Det är denna [av Gud givna] förmåga av medverkan, som utgör den stora skillnaden mellan döpta och icke-döpta. Alla döpta ha iklätt sig Kristus, äro sannerligen pånyttfödda och hava redan en friad vilja [samtycka till Ordet] (LXV, 460).

Anm. Resonemanget bottnar väl i föreställningen, att alla andliga krafter, som finnas hos den vuxne pånyttfödde, potentiellt existera redan fr. o. m. dopet. Sammanhanget blir oklart, därför att förff. i samma andedrag tala om *yttringar* av dessa krafter, yttringar, som först uppträda på ett reflexionsmässigt stadium (samtycke m. m.). De korta antydningarna äro emellertid icke nog för att utforma någon K. F:s teori om dopet, och tvisten om i vad mån K. F:s doplära skjuter över målet är därför på det hela ett fåfängt spørsmål. Hur förff. än må ha tänkt sig saken — det omedelbara intresset ligger i varje fall i tanken: Guds verkan såsom grundvalen för människans nya andliga krafter. Dopet åskådliggör den såsom intet annat. Ett drag, som förff. särskilt tagit upp, är att Gud med dopet förbundit något, som i motsats till pånyttfödelse t. o. m. är oförlorbart.

Dopets kraft står kvar på sitt sätt obruten, även där nådaståndet gått förlorat genom synd mot samvetet. Det behöver ej

förnyas. Endast omvändelse är nödig (LXIX, 460 b). Och till sann omvändelse hör en förändring, förnyelse och rörelse i förstånd, hjärta och vilja: syndakännedom, fruktan för Guds vråde, avvändande från synden, mottagande av nådelöftet, gudliga tankar, gott uppsåt, strid mot köttet (LXX, 460—61). Är sålunda också viljan tagen i anspråk, så är dock Gud den verkande orsaken: Gud förekommer oss genom sin barmhärtighet, låter förkunna evangelium (genom vilket den helige Ande vill verka eller fullborda omvändelse och förnyelse i oss) samt upptänder tron och andra dygder: allt detta är Andens gåvor och verkan allena (LXXI, 461 a). Är Anden den begynnande och allena verkande, utesluter detta dock ej skyldigheten för oss att flitigt öva dessa gåvor (LXXII, 461 a).

Härmed avvisas: a) stoisk och manikeisk determinism, enligt vilken endast tvång behärskar det naturliga området (LXXIV, 461 b) lika väl som det andliga (LXXXIII, 462 b), b) pelagianism, såväl den äldre grova som den finare katolska och skolastiska (LXXV, LXXVI, 462 b), c) synergismen, enligt vilken människan är ej alldeles död till det goda utan liksom svårt sårad och halvdöd (LXXVII, 462 b), d) läran om fullkomlig laguppfyllelse i detta livet (LXXIX, 462 b), e) »entusiasmen», enligt vilken Gud rättfärdiggör utan Ordet och sakramenten (LXXXI, 462), f) läran att människan gör motstånd mot Gud före, i och efter omvändelsen (därest uttrycken brukas utan närmare förklaring) (LXXXII, 462 b), ett erkännande av filippisternas sats: spiritus non datur repugnantibus. Däremot är talet om de tre samverkande orsakerna i omvändelsen ägnat att förvilla, och omvändelsen är ett den helige Andens verk allena (XC, 464 a).

Anm. Art. II hör till K. F:s mest kritiserade. Framställningen själv nästan inbjuder till att taga sikte på de svårigheter, som resa sig mot en lösning efter den här utstakade planen. Tankegången följer en zigzaglinje fram och tillbaka mellan motsatta poler. Å ena sidan står den naturliga ofria viljan, å andra den naturliga fria (borgerlig rättfärdighet). Å ena sidan står den naturliga bundna viljan, å andra den pånyttfödda fria. Å ena sidan står den naturliga viljans fria utvärtes bruk av nådemedlen (ev. ett första steg till omvändelse), å andra dess fullständiga oförmåga att ens begynna. Å ena sidan saknar den naturliga viljan varje gnista av andliga krafter, å andra medges dock en

gnista av den kunskap, att en Gud är till, och om lagen. Å ena sidan stå bestämningarna stock eller sten (därför att den oomvände icke kan fritt göra eller låta något XIX, 452 a), å andra sidan står den oomvändes förmåga av omvändelse utan tvång. Å ena sidan står den totala motsträvigheten, å andra sidan principen: Anden ges ej åt de motsträvige.

Det har ännu ej lyckats att underordna religiös verklighet, sådan vi äro i stånd att uttrycka den, under lagarna för vårt tänkande. Abstrakt logisk motsägelselöshet är ej högsta kriterium på vad som är omedelbar religiös erfarenhet. Det är ej något fel, att K. F. velat inrymma tankar, vilkas innehåll ej låter sig bringas till genomgående formell överensstämmelse. Så länge de medverkande faktorerna ännu äro ofullständigt kända — och det gäller ju problemet om det onda och dess makt över viljan — kommer verkligheten lätt till korta inför kravet på motsägelselöshet såsom högsta bestämmande instans. Felet ligger däri, att K. F. gjort den konkreta erfarenheten av viljans oförmåga till *abstrakt norm* och från denna abstrakta norm vill sluta tillbaka även på sådana punkter i det religiösa livet, där omedelbar religiös erfarenhet ej står att vinna. Redan vid själva huvudfrågan: vad den naturliga viljan kan göra (eller icke göra) i omvändelsen möter en svårighet. Reflexionen däröver tillhör ett senare stadium; det avgörande omdömet över omvändelsen kan först den omvände fälla, men det kan därvid ej undvikas, att de intryck, han reflexionsmässigt återkallar i minnet, mer eller mindre få färg av vad han erfarit efter det att omvändelsen blivit ett fullbordat faktum. Det är t. ex. ifråga om Luther känt, att han vid återblicken på det förflutna stundom anklagat sig även för sådant, vid vilket ingen skuld häftat. Men just Luthers framställning av sina erfarenheter ha ju blivit i många avseenden normgivande. Än större blir svårigheten, om de olika momenten skola ongärdas med abstrakta gränslinjer. Vem kan avgöra, var omvändelseförloppet börjar eller var den naturliga viljans övergång till en ny börjar? K. F. söker väl ej fixera någon sådan vändpunkt, men om t. o. m. själva den avgörande gränslinjen undandrager sig vår blick, måste, ju mer frågan spinnes ut i detalj, sekundär reflexion träda i den omedelbara iakttagelsens ställe.

K. F:s utgångspunkt är fullt empirisk. De omvände äro försäkrade därom att Gud själv upptänt i deras hjärtan begynnelsen

till sann gudaktighet. De bekänna i sina böner, att de av sina naturliga krafter ej kunna hava det de bedja om (XIV—XV, 451 a). Alla Guds rörelser i oss äro allena Andens gåvor och verkan (LXXI, 461 a). Här talar den religiösa erfarenheten sitt eget språk. Men K. F. översätter det sedan för sitt ändamål med skoltermer, som föra ut över vad som överhuvudtaget kan vara religiös erfarenhet. Vad den enskilde upplever i och efter omvändelsen är andliga krafter, vilka framhäva hans egen oförmåga och tränga sig på med sådan makt, att inga andra formler än de starkaste göra till fyllest. Dessa formler måste väl alltid, så vitt de röra viljan, betyga, att i allt vad viljan frambringar, blandar sig något orent, som gör även det bästa oförmöget att bestå inför Guds dom. Det är deras kärna. Att detta sker i *uttryck*, som upphäva lagarna för viljan, har ej kunnat undvikas. Men till viljelagarna sträcker sig ej de religiösa omdömenas räckvidd. Svårigheten att förena viljans religiösa oförmåga med de naturliga viljelagarna må rent av slå över i det omöjliga — rätt fattade utesluta de religiösa omdömena *icke* den naturliga viljans förmåga att upptaga även de intryck, som utgå från Gud; och detta upptagande sker under en viss akt av självbestämning för eller emot, sådan viljan måste utöva denna självbestämning för att kunna fungera som vilja. Lika mycket, som viljan i ett sådant fall måste tänkas stå under gudomlig ledning, lika mycket måste den tänkas fullgöra vad som är för dess egna krafter egenomligt. Vi upprepa än en gång: det kan ej förvåna, att K. F. varit ur stånd att motsägelstöst förena sin frihetslära med arvsyndsläran. Den svaga punkten ligger i en — för förff. helt naturlig — slutledning: *förmågan till omvändelse* är betingad av även viljans *teoretiskt bestämbara* möjligheter att fullgöra sin anpart såsom en av de faktorer, vilka inverka på omvändelsen. *Dessa senare* måste tänkas som förlorade, eftersom förmågan till omvändelse saknas. Förff. söka visserligen själva efter en utväg att upprätthålla viljans egenart. Omvändelsen sker ej genom tvång, ej såsom när en bildstod hugges i sten, vilken ej har känsel eller vilja. Gud verkar på ett annat sätt i förnuftiga varelser än i oförnuftiga. Men just det svaga för att icke säga ointresserade i dessa reservationer visar, hur man ställde omvändelsen i ett mycket löst sammanhang med det »naturliga» viljelivets funktioner. De synas mindre tillkomna under blick för det

berättigade i synergismen än för att utestänga de längst gående formerna av manikeisk dualism, som liksom den dualistiska arv-syndsteorien (jfr. art. I) skulle gå utanför kristendomens rāmärken och riva upp förutsättningar för all omvändelse. Dessa reservationer bilda därför ingen tillräcklig motvikt mot alla de starka termer, som avkläda den oomvända viljan alla positiva viljestämningar och nå sin höjd i uttrycken: alldeles död till det goda, och rent av mot Gud alldeles motsträvig. De många »*particulæ exclusivæ*» (jfr. ovan sid. 21) tillåta ingentvekan: Ingen förberedande nådeverkan, icke ens den aldra svagaste, finner någon anknäytning i den naturliga viljans egna krafter. Denna oomvända, naturliga vilja ställes alltså i total motsats mot den nya, som just har till grundläggande egenskap att kunna förbereda sig för, lämpa sig till nåden, mottaga den m. m. Det är för att skärpa denna motsats till det yttersta man anlitat en apparat, vars uttrycksmedel äro hämtade mindre från det religiösa livet självt än från en sekundär tankeoperation däröver. Så blir lagen om viljans religiösa ofrihet en abstrakt norm. Denna spekulation med dess delvis abstrakta termer är skuld till att man bestämt det naturliga viljelivet så som om det vore bl. a. dess teoretiskt åtkomliga möjligheter, det vore fråga om. Även viljelivets teoretiskt åtkomliga funktioner avgränsas i vissa fall så skarpt mot den religiösa sfären, att de ej tänkas reagera för gudomliga rörelser, lika litet som en sten ger efter för beröring. Om förff. öppet låtit sin terminologi gälla för vad den faktiskt är: approximativa uttryck för en verklighet, som ej kan adekvat återgivas, skulle de många reflexionsmässiga detaljerna trots sin formulering ej behövt spela en så dominerande roll. Men att så schematiskt, som K. F. gör, balansera den naturliga viljan mot den nya och omgärda den förra med bestämmningar, som antingen inkräkta på det naturliga viljeorganets förmåga att förmedla *alla* viljeintryck, eller också upphäva sig själva, är farligt. Det leder till frågeställningar så abstrakta och speciella, att de aldrig kunna bli föremål för omedelbar religiös erfarenhet, lika litet, som de kunna inläsas i de många åberopade skriftcitaten. Det är denna teoretiska tillspetsning av paradoxerna, som gör K. F:s viljelära så svårhanterlig och klarast belyser dess begränsning.

Men denna begränsning bottnar ytterst i tidsförhållandena själva. Voro de tillgängliga vetenskapliga medlen underkastade ödet att mer och mer ersättas av andra, kan man ej vänta, att

de vetenskapliga inslagen skola utan vidare visa sig förenliga med vår tids tänkande. Voro de anlagda synpunkterna bestämda av ett visst tids- och strids-läge, får man ej vänta, att de skola verka uttömmande, då frågan under ett helt annat tidsmedvetande och tidsläge tages upp till debatt. Avsåg artikeln framförallt en protest mot synergism och förtjänstlära, får man ej vänta, att den skall äga samma aktualitet för tider, då religiös, resp. sedlig indifferentism utgör den stora frestelsen. Den allmängiltighet, som K. F. nog till viss grad kräver för sina teorier, måste betydligt reduceras. En sak bör tilläggas. Även om K. F. ej lyckats avskära alla teoretiska inslag, har dock det drivande intresset ej varit det teoretiska. Hela behandlingsgången visar, hur förff. kände uppgiften som praktiskt religiös och den teoretiska lösningen eller möjligheten till en sådan blott som medel.

Att så mycket i K. F:s uttrycksformer är betingat av de föregående skolstriderna, är således ej blott en anmärkning utan även ett försvar. Till K. F:s förmån bör vidare ihågkommas, hur de lutherska tankarna under tiden närmast förut varit på väg att grumlas även av sådana, som utifrån helt riktiga iakttagelser sökt komplettera och korrigera dem. Detta ställde gnesiolutheranerna på vakt gent emot *alla* nya filippistiska formler, och en sådan misstänksamhet, den må ha varit berättigad eller ej, var under det spända polemiska läget i viss mån oundviklig. För det tredje gäller här detsamma som vid striden om adiafora, att eftergifter, som under andra förhållanden kunnat vara sakligt berättigade, skulle fått en falsk innebörd, om de skett motståndaren till behag. Att förkasta t. ex. orden »stock eller sten» hade blivit ett slags synergistisk paroll, inför vilken motparten icke vågade offra ens ett i och för sig obekvämt uttryck. Mycket av det, som för oss ter sig som oresonlighet, var för gnesiolutheranerna en bekännelseakt, där det var en samvetssak att ej ge vika. Den »rabies theologorum» och den småaktiga renlärighetsmani, som ovedersägligen också spelat in under denna strid, behöver därmed ej tagas i försvar.

Först om man tager K. F:s viljelära för vad den verkligen är: frukten av en mången gång hopplös brottning med svårigheter, i vilka förff. själva ej alltid hade skuld, kan man uppskatta det bestående däri utan att låta det förgängliga göra sig gällande på dess bekostnad. Den, som gör sig mödan att tränga

in bakom den stränga schematismen, finner lätt, att innehållet dikterats av pietet för religiösa värdesynpunkter. Bakom den främmande förklädnad, vari dessa värden stundom intvingats, förmå de dock verka i sin ursprunglighet. Artikelns styrka är, att den så fast tar sikte på vad som fordras för att hålla vägen öppen för den lutherska rättfärdiggörelseläran. Vägen kan väl stundom bli en onödig omväg över ofruktbara abstrakta spekulationer, men den tar ej miste om huvudriktningen och den stänges aldrig. Någon självständig ställning intar denna viljelära ej för det hela. Den återger egentligen blott arvsyndsläran, transponerad till en annan tonart. I viss mån framträder kanske syndpessimismen skarpare; artikeln är nämligen riktad mot synergismens underskattning av syndafördärvet, ej såsom den 1:sta främst mot Flacii överskattning därav. Men vad som bär upp 2:dra art. är samma religiösa erfarenhet, som motiverar den 1:sta. Och om båda artiklarna syfta mot den i den 3:dje behandlade lutherska rättfärdiggörelseläran, så äro de också endast förklarliga i sammanhang med den. Den lutherska skärpningen av arvsyns- och viljeproblemet — vilken givetvis ej behöver sammanfalla med K. F:s teoretiska tillspetsningar — skulle leda till en sjuklig urartning, om den ej hade till förutsättning Luthers rättfärdiggörelsetanke med dess på samma gång paradoxala idealism och brutala verklighetsstyrka. Vi återkomma till detta i nästa kapitel.

BIHANG.

Om predestinationen.

Inledning.

I och med fastställandet av viljans förmåga att göra motstånd mot omvändelsen samt att medverka efter omvändelsen har K. F. tagit ståndpunkt även i en annan fråga: den om predestinationen. Vi ha redogjort för Luthers och Melanctons ställning därtill. I de tidigare bekännelseskriterierna fanns ingen anledning att inlåta sig på problemet. Det är endast i förbigående, som Schmalkaldiska artiklarna beröra den (jfr. ovan, sid. 7). På K. F:s tid låg saken väsentligen annorlunda. Calvins teologi hade gjort den aktuell och särskilt med anledning av den f. ö. mindre be-

tydande striden därom o. 1561 i Strassburg mellan H. Zanki (på calvinsk sida) och J. Marbach (å luthersk) uppkom fordran, att K. F. såsom luthersk bekännelseskraft skulle taga ståndpunkt därtill. Hur mycket K. F. än strävar att göra predestinationstanken overksam gent emot föreställningen om nådens universalitet och människans ansvar, har det likväl icke ansetts rådligt att förvägra den sin särskilda artikel eller taga avstånd från själva termen. Ef. 1: 4 talar dessutom direkt om en förutbestämmelse. Av de föreställningar, man i regel förbinder med »predestination», har K. F. dock föga mer än namnet i behåll. Det är den 11:te artikeln, som ägnats åt detta spörsmål, och några korta citat torde vara nog för att visa den väg, på vilken K. F. slår in.

Konkordieformelns 11:te artikel.

Om Guds eviga utkorelse och nådaval.

Predestination är = Gottes Verordnung zur Seligkeit. Man måste noga skilja mellan Guds eviga förutvetande och Guds barns eviga utkorelse till evigt liv (II ff., 533 a). Denna senare hör icke till både onda och goda utan allenast till Guds barn (V, 533 a). Den är en orsak, som befordrar och verkar vår salighet och allt vad därtill hör (VIII, 533 b). Föreställningen om Guds eviga nådaval får varken grundlägga säkerhet eller förtvivlan. Skriften är dels utgiven icke för att tjäna till säkerhet utan till tuktan i rättfärdighet, dels uppenbarad att vi genom tålmod och Skriftens tröst skola hava en förhoppning (IX—XII, 534). Vi böra icke söka med vårt förnuft utransaka Guds dolda förutseende. Guds nådaval bör ses i ljuset av allt, som hör till vår återlösning, kallelse, rättfärdiggörelse och salighet (XIV, 535 a). För att veta, vilka, som äro utvalda, måste man beakta följande (XXV, 536 a). Såväl bättringens predikan som ock evangelii löfte är allmänt (XXVIII, 536 b). Vi böra fast och stadigt tro, att Gud genom denna sin kallelse uppenbarar oss sin vilja (XXIX, 537 a), samt anamma och lyda evangelii ord. Därför beskrivas de utvalda i Skriften så: »Mina får höra min röst, och jag känner dem» etc. (XXX, 536 a). Dessutom vittnar Skriften, att Gud, som oss kallat, är trofast och vill det goda verket stadfästa intill ändan (XXXII, 537 b).

[Nådelöftet är alltså fastställt som universellt. Icke desto mindre kvarstår det faktum, att många äro kallade och få utvalda. Här möter predestinationslärans egentliga problem.] K. F. avgör det på följande sätt: Oemotsvarigheten mellan nådens universalitet och det ringa antalet frälsta härflyter icke av Guds gudomliga kallelse (XXXIV, 538 a). Detta vore att tillskriva Gud stridande viljor, som om han, som är den eviga sanningen, kunde vara stridande mot sig själv, så att han skulle mena ett och tala ett annat (XXXV, 538 a).

Anm. Detta senaste står, som man finner, i fullkomlig motsats mot Luther, som räknade med en förborgad vilja hos Gud, *enligt vilken Gud icke vill allas frälsning*. Att det däremot existerar en hemlig — mot den uppenbarade icke stridande — vilja hos Gud, är en föreställning, åt vilken K. F. i samma sammanhang ägnar ganska mycket utrymme.

När det heter: många äro kallade, men få utvalda, menas därmed, att liksom Gud i sitt eviga råd berett salighet åt dem, som med sann tro omfatta Kristus, så har han uti samma sitt råd beslutat att förhärda, förkasta och fördöma dem, som genom Ordet äro kallade, men stå emot den helige Ande. Ty de äro få, som anamma Ordet (XLI, 539 a). Men orsaken härtill är icke Guds förutbestämmelse utan människans vrånga vilja (XL, 539, a).

Vartill tjänar då denna predestinationslära? I bedrövelser och anfäktningar kunna vi av denna artikel hämta en ljuvlig tröst. Ty därav lära vi, hur Gud i sitt råd av evighet beslutat, att han vill vara oss när i all bedrövelse, giva oss tålamod under korset, hugsväla oss, uppväcka ett kristligt hopp och omsider göra därpå en sådan utgång, att allt det onda skall tjäna oss till salighet (IIL, 540). Dessutom vittnar denna artikel, att Guds församling skall emot alla helvetets portar och anfall bliva bestående (L, 540 b). Även skänkas många förmaningar mot förakt mot Guds kallelse m. m. (LI, 540 a). Man måste blott undvika alla förvetna spörsmål (LII—LXIV, 541—42), och Guds eviga nådaval bör endast betraktas i Kristus (LXV ff., 542 b ff.). När man så förklarar denna artikel, så ser man, att Gud fullkomligt tillägnas all ära, att han av blott nåd och barmhärtighet i Kristus utan vår förskyllan gör oss saliga (LXXXVII, 546 b).

Anm. Fattad på detta sätt blir predestinationsläran föga

mer än ett framhävande av vissa punkter i rättfärdiggörelseläran, vilka redan förut fått sin fixering i dithörande artiklar, men den ställes in under ett mera utpräglat intresse för, hur nåden och nådelöftena kunna lända till den enskildes tröst och uppbyggelse. Den fastslår i motsats till Calvin nådens universalitet och fränkänner Gud anordnandet av synden. Som en god komplettering av en föregående artikel och som paroll i en konfessionell stridsfråga har denna artikel i viss mån en uppgift att fylla. Men man frågar sig dock, huruvida den positiva behållningen av artikeln får något stöd genom att anknytas särskilt till predestinationstanken. En historisk roll har predestinationsläran kommit att spela i de fall, där förutbestämmelsen fattats som ovillkorlig. Det är — som den historiska erfarenheten visar — just i och därmed, att alla andra betingelser än Guds ovillkorliga rådslut tänkas bort, som predestinationstanken framstår så mättad med energi, att den förmår absolut behärska alla punkter i det religiösa och sedliga livet. Men just detta ovillkorliga moment är K. F. angelägen om att hålla nere, f. ö. av grunder, som ingen lutheran bestrider. Predestinationen till salighet går i fullbordan endast under förutsättning av att vissa andra betingelser inträda. Den, som mot samvetsångest och skuldkänsla skall hämta tröst av sin utkorelse, måste först fråga sig, om de avgörande *betingelserna* för predestinationens förverkligande *på honom* verkligen föreligga, annars gagnar predestinationen till intet. Härpå hänger spörsmålet till sist, och svaret blir uppenbarligen beroende av andra faktorer än predestinationen själv. »Gud har i sitt eviga råd berett salighet åt dem, som med sann tro omfatta Kristus»; således: Gud har berett salighet åt människorna, om de tro. Det absoluta rådslutet har reducerats till ett hypotetiskt. Vad som därefter kvarstår av energi i predestinationstanken, kan knappast vara nog för att motivera den betoning såsom fristående dogm, vilken K. F. med sådan värme förfäktar. Att utifrån en så avgjort indeterministisk ståndpunkt som K. F:s operera med predestinationstanken, sådan man fann den hos t. ex. Luther och Calvin, leder alltid till att upplösa några av dess karaktäristiska drag.

KAP. III.

Rättfärdiggörelse och goda gärningar.

INLEDNING.

Utgångspunkten för Luthers reformatoriska tankar var den städse återkommande frågan: huru vinna en nådig Gud? Den drev honom att djupare ägna sig åt religiösa spörsmål, och det betydde för den tidens uppfattning: i kloster. Vad Luther upplevde i ensamheten: tvivel, huruvida nådavalet, saligheten, gällde honom, hör till den våldsammaste krisen i hans själsstrider; det avpressade honom anklagelser och hädelser mot Gud — av vilka han såg sin förtappelse betygad. Botsakramentet, som dock skaffat andra lindring, var verkningslöst mot hans ångest; kyrkan med sina resurser således hjälplös. Lidandet stegrades till sin högsta höjd. Inga av de anlitade utvägarna kunde förtaga vad han erfor av helvetets kval: fiendskap mot Gud. Och dock märkte han en motvilja mot de upproriska tankarna, således åtminstone en början till undergivenhet under Guds vilja, även viljan att fördöma. En sådan undergivenhet blev honom ock beskärd och var bland det, som efterhand bragte honom lättnad och visshet om utkorelsen till salighet.

Först dessa själsstrider förklara Luthers egendomliga lära om mortificatio och vivificatio, människans andliga dödande och levandegörande. En syndare måste först vara fullständigt förödmjukad genom Guds »främmande verk», innan Guds »egentliga verk» kan inträda. Även förnimmelsen av Guds vrede är en akt av hans kärlek. M. a. o. vad som är verksamt i mortificatio är Guds avsikt att inträda med levandegörelsen, vivificatio. Mortificatio är detsamma som vivificatio, d. v. s. den ena sidan därav.

Den undergivenhet och självuppgivelse, som Luther tillkämpade sig, visar ännu knappast ut över katolicismen, om ock Luther gick längre däri, än någon av sina föregångare. Ett steg i riktning mot den rättfärdiggörelselära, som sedan blev utmärkande för honom, var det, när han i Guds rättfärdighet — bibelutsagorna därom hade förut alltid uppväckt hans motvilja och knotande — fann den egenskap, enligt vilken Gud gör syndare rättfärdiga (jfr. Rom. 1: 17). Emellertid är rättfärdiggörelse t. v. såsom hos Augustinus ej blott rättfärdigförklarande utan även reell förnyelse (helgelse). Därför är den ej heller något avslutat. Gud låter den gradvis stegras, dock utan hänsyn till någon människans egen förtjänst.

I anslutning till de genomgångna själsstriderna hade Luthers teologi blivit en *theologia crucis*, en korsets teologi. Korset har till ändamål att korsfästa den gamla människan för att skapa en ny. Vilja och kärlek till korset äro en oeftergivlig fordran. Med kors menas gudsfruktan, självförnekelse och instämmande i Guds ord och skickelser, där Gud gör oss till syndare. Svaghet, lidande och kors — en förargelse för den naturliga människan — är Guds kraft. Så är Guds vishet motsatt människors. Det är tanken på den lidande Kristus och hans efterföljd, som format Luthers lära om korset. Kristi kors är allegoriskt talat liv; det ger i själva verket liv, fast det synes döda.

På detta sätt blir ödmjukheten det sanna livsidealet, den fullkomliga rättfärdigheten. Blott den ödmjuke, som helt uppger sin egen vilja för Guds och misströstar om allt eget, får nåd. Liksom *theologia crucis*, så sträckte sig ödmjukhetsidealet in i Luthers reformatoriska teologi, men båda i förädlad och fördjupad form.

Är ödmjukheten det avgörande för att rättfärdiggöras, så så är den dock ej ett människans utan ett Guds verk, människan har blott att sträcka sig därefter. Ytterst sker rättfärdiggörelsen av nåd, och nåden vinnes utan all människans förtjänst; den beror uteslutande av Kristi person och försoning. Blott de, som hoppas på Kristus, vinna rättfärdighet. Ty rättfärdighet består i tro på Kristus, som allena är frälsningen, men ingen har sann tro, som ej tillika övar ödmjukhet och lydnad. — Av trons ytt-ringar betraktade Luther i början ännu hoppet som den förnämsta. Tron är väl en förtröstan, att Gud vill skänka allt mer

av sina gåvor, men den sträcker sig först och främst mot det kommande d. v. s. riktar sig icke på det närvarande. Redan samtidigt med dessa tankar bestående Luther tron såsom frälsningsvisshet. Därmed får han alltså icke — såsom ofta sker — anses ha lämnat sin förreformatoriska period bakom sig. Gränsen överskred han först, när han upptäckte det för tron utmärkande, att rikta sig på något mitt under jordelivet *närvarande* som sin egendom. T. v. uteslöt hans ödmjukhetsideal en sådan föreställning såsom högmod. Så mycket starkare kunde han betona tron såsom motsatsen till all sinnlig erfarenhet, all empirisk verklighet och allt mänskligt förnuft. Guds ord, som vi skola tro, kommer till oss i en mot allt förnuft och alla önskningar motsatt gestalt. Så undanröjes högmodet, det egentliga hindret för Guds uppenbarelse. Dock uppenbarar Ordet ej blott Guds stränghet och hotelser utan även Guds löften, och båda gäller det att tro. Här framlyser motsatsen mellan lag och evangelium, som han till en början oklart, men sedan allt bestämdare ställde emot varandra. Genom lagen utför Gud sitt »främmande verk», mortificatio, för att sedan genom evangelium kunna utföra sitt »egentliga verk», vivificatio.

I sin theologia crucis, sin lära om ödmjukheten och vad som grupperar sig kring dessa tankar, står Luther som lärjunge av Augustinus, Bernhard, Tauler m. fl. Men på många punkter, särskilt i hans trosbegrepp och vad därmed står i sammanhang, har också insmugit sig ett irrationalistiskt element; detta är ett arv från Occams skola, inom vilken Luther fostrats. Så skapades Luthers misstro mot det mänskliga förnuftet och han kände sig hänvisad till Skriften såsom den enda fasta auktoriteten med förbigående av, fast ännu ej i opposition mot kyrkoläran. För att icke blott i livet utan även i det teoretiska tänkandet göra allvar av korsets ideal behövdes en sådan teoretisk irrationalism, och från dess verkningar har Luther aldrig blivit fullständigt fri.

I den mån ett ödmjukhetsideal, som strävar efter viljans fullständiga förintelse, konsekvent tillämpas, spränger det, såsom Luthers exempel visat, sina egna gränser. Men därmed frigöres krafter av sådan inre spänning, att de med nödvändighet söka sig egna banor. Så trädde för Luther positiva ideal i st. f. munkens passiva ödmjukhet och viljelöshet. Men theologia cru-

cis förblev dock en källa, varur han flitigt öste, även sedan de nya tankarna kommit till mognad.

Luthers rättfärdiggörelsebegrepp i dess reformatoriska utformning vore oförklarligt utan hans irrationalistiska tendens. Här liksom på så många andra punkter i sin teologi ställer han oförfärat bredvid varandra motsägande tankar, och man har därför ofta velat fränkänna honom sinne för, att en förmedling mellan motsägelser var behövlig. Men det är nog ej bristande enhetlighet i tänkandet, som gjorde det möjligt för honom att så rymma paradoxer bredvid varandra. Det var snarare hans förmåga att intuitivt träffa den religiösa verkligheten i dess allra innersta och att bakom motsatta sidor intuitivt skåda vad som utgjorde deras sammanhållande enhet. Även de skarpaste motsatser kunde såsom uppgående i samma enhet till sist visa sig såsom identiska; Guds straffande rättfärdighet t. ex. är blott en annan sida av och identisk med hans nåd. Genom att ställa problemen på detta sätt behöver Luther aldrig bemöda sig om att utjämna den ena sidan för att hindra den inkräkta på den andra. Utan att bäras upp av en teoretisk irrationalism hade ett tänkande utefter sådana linjer varit omöjligt.

Så är *mortificatio* = *vivificatio* och korset = nåd. Å andra sidan ligger i nådens mottagande en förpliktelse att i än högre grad underkasta sig korset. Detta är fattbart endast för en tro, som själv upplevat benådandets smärta och korsets välsignelse, och som således själv är en irrationell akt. Det är begränsningen i vårt förnuft, som åstadkommer skenet av att t. ex. *mortificatio* och *vivificatio* äro motsatser. Men i absolut motsats däremot står tron, som fattar dem ej som motsatser, ej ens som ett föregående i förhållande till ett efterföljande utan som samtida och identiska: de äro samma sak, sedd från två olika sidor. Endast tron kan fatta, att svaghet inför Gud är stegrad kraft, att dårskap är vishet, att frihet från frestelse är den högsta anfäktning o. s. v. Först tron ser, att syftet med Guds handlande går i helt annan riktning än vad det yttre sättet för detta handlande synes ange. Denna tankegång är möjlig först genom att bestämma tron såsom en i och för sig irrationell upplevelse, ej blott ett medvetande om ett irrationellt innehåll.

När tron så upplöser motsägelserna, följer den endast samma lag som gäller för Guds eget omdöme. Även för Gud är döda =

levandegöra, dårskap = vishet o. s. v. Men det gives ett motsatsförhållande, som ej låter sig reduceras enligt denna princip. Luther förklarar om den rättfärdiggjorde: människan är på en gång syndare och rättfärdig. Synd och rättfärdighet äro även inför Gud oförenliga; förefinnas båda på en gång hos samma individ, låter sig paradoxen ej bortförklaras som ett sken. Och dock måste det finnas en möjlighet, att t. o. m. i Guds medvetande förena »skyldig» och »icke-skyldig» till ett; annars vore förlåtelse omöjlig. Här ligger lösningen i tillräknandet av Kristi rättfärdighet, varigenom skulden utplånas och den rättfärdiggjorde trots sin kvarblivande synd i Guds ögon är till hela sin varelse icke-skyldig.

Med denna tanke, att människan mitt under det att hon känner sig som syndare, är välbehaglig för Gud, har Luther drivit irrationalismen till sin höjdpunkt. Den förutsätter tron på något mer än det *kommande* livets nådegåvor. När Luther trädde utanför klostermurarna och rycktes in i strid mot kyrkan och den världsliga makten, behövde han en visshet av annat slag än förut; visshet om en honom av Gud given särskild uppgift att förverkligas redan under det närvarande och att föras till slut utan att grumlans genom allt vad han kände av egen ofullkomlighet. Därför blev tron för honom ej längre förhoppning om något kommande utan förtröstan på Guds nåd och Andens gåvor mitt under det närvarande jordelivet, och mitt under det att den kristne alltjämt känner sig som syndare. Att Luther betraktar en sådan förtröstan såsom trons viktigaste del och stundom nöjer sig med att kalla tro enbart för förtröstan, utesluter emellertid ej, att han gjorde till grundläggande moment tron på Guds absoluta sannfärdighet i Ordet. I Ordet är det Kristus, som är medelpunkten; på Kristus skall tron således samla sig. I och genom Kristus kan tron övergå från att gälla Guds absoluta sannfärdighet till att vara trosfrimodighet under förtröstan på förlåtelse för Kristi skull. Därvid måste tron på sig personligen tillämpa löftet om syndaförlåtelse: genom Petri tro blir ingen annan salig.

Är trou beroende av Ordet, så är den därmed också ett verk av Anden allena, och även dess försannthållande element uppstår ej på förnuftsmässig väg utan genom Guds i strid mot allt förnuft och allt kött gående uppenbarelse.

Tro i betydelse av förhoppning om en kommande salighet hade således övergått till det reformatoriska: *visshet om syndaförlåtelse i det närvarande*. Jämsides med denna förskjutning gick en annan. Rättfärdiggörelsen övergick till att betyda en ideell förändring av människans förhållande till Gud, icke längre såsom hos Augustinus en faktisk förnyelse inom människan själv. Den senare förskjutningen är en följd av den förra. Förlägges trons föremål först till livet efter döden, kan rättfärdiggörelsen inskränkas till att vara en småningom fortgående rening från arvsynden, och behöver endast vara avslutad vid själva dödsögonblicket för att medge inträde i saligheten. Tänkes däremot frälsningen och den *fullständiga* besittningen därav såsom en mitt under jordevärdet närvarande gåva, måste även rättfärdiggörelsen såsom dess förutsättning fattas såsom fullständigt inträdd redan här i livet, ej först vid dödsögonblicket. Förvissningen om en redan nu närvarande fullständig frälsning och salighet bleve vacklande eller omöjlig, om den skulle stödja sig på en blott ofullständigt meddelad rättfärdighet. Då nu människan livet igenom förblir syndare, fordras alltså, att hon erkännessom rättfärdig, redan *innan* synden faktiskt utrensats. M. a. o.: rättfärdiggörelsen är ej materiell utan ideell; med rättfärdiggörelse menas, att Gud *räknar* människan såsom genom tron rättfärdig och honom välbehaglig.

Att Gud så räknar syndaren, som i sig själv intet har, för rättfärdig, är det största under. Just detta måste tron omfatta och ej blott i allmänhet, utan såsom skett med den troende själv. En sådan tro, som på samma gång erkänner den egna synden och förtröstar på Guds nåd, går över allt förnuft. Här rör sig Luthers irrationalism fullständigt obehindrat. Lagen, det för mänskligt förnuft orubbligaste av allt, är upphävd för den troende. Synden, som enligt all mänsklig beräkning och känsla skulle sakna möjlighet till förbarmande, räknas såsom den aldrig hade skett och än mer: i strid mot allt förnuft är syndens utrensande ej det första, som behövs för rättfärdiggörelsen. Redan själva utgångspunkten för det kristliga livet bestämmes rent irrationalistiskt såsom syndaförlåtelse och Guds rättfärdiggörande utslag. Katolicismens rättfärdiggörelsetanke är principiellt och fullständigt bruten.

Söker man efter motivet till detta ideella rättfärdiggörelsebegrepp, så ligger det däri, att förnyelse i moralisk mening,

fast den måste följa som verkan av tron, aldrig här i livet blir fullkomlig. I detta förråder sig trots all irrationalism Luthers verklighetssinne. Syndens makt och skuld samlade sig för honom i begreppet arvsynd; men en nådemeddelelse i katolsk mening, varigenom arvsyn den utrotas, stred mot hela hans erfarenhet. Jfr. nedan vid Apol. art. 2 § 70. Därför fattade han ej heller nåden såsom en gudomlig kraft med magiska verkningar utan med personliga. Väl räknar Luther med ett gudomligt ingripande utöver vad den naturliga människan förmår, men ej utöver vad som är psykiskt och moraliskt möjligt; alltså har han ej rum för föreställningen om en magiskt sakramental trollkraft, varigenom arvsyn den eller begärelsen skulle försvinna. Arvsyn den tillräknas ej, men den utrotas heller ej. Därför behöves, så länge livet varar, Guds syndaförlåtande nåd. Endast på denna, ej på egna gärningar, skall förtröstan rikta sig.

Först ur — den ideella — rättfärdiggörelsen framväxer en faktisk och reell förnyelse av människans liv. Det måste således trots rättfärdiggörelsens ideella karaktär givas ett samband mellan det ideella förhållandet till Gud och den reella förnyelsen i människans liv. Detta samband består däri, att både rättfärdiggörelse och förnyelse grunda sig på nåden såsom orsak. Men i samma mån som Luther kom att göra skillnad mellan rättfärdiggörelse och förnyelse fann han, att Guds nåd ej förhåller sig på samma sätt till det förra som till det senare. I förra fallet yttar sig nåden som ett Guds sinnelag, enligt vilket han *räknar* (förklarar) syndaren för rättfärdig. I senare fallet följer med nåden en gudomlig *kraft* till förnyelse och goda gärningar, som meddelas människan. Men *rättfärdiggörelsen själv* är blott ett tillräknande och sker således oberoende av denna kraft. I överensstämmelse härmed drevs Luther att ställa emot varandra (således ej såsom förut identifiera) begreppen nåd (*gratia Dei*) och nådens gåva (*donum in gratia*). För Augustinus och för katolicismen var den förnyande gåvan det väsentliga i nåden själv. Däremot innebär Luthers nya formel, att nåden såsom orsak hålles klart i sär från människans nya tillstånd såsom verkan; den ställer nåden = syndaförlåtelse såsom det högre och den därur härflytande förnyelsen såsom det underordnade, under-

ordnat åtminstone så till vida, som verkan är underordnad under sin orsak.

Emellertid har ej ens Luther kommit att alltid välja uttryck, som klart åskådliggjorde, hur »rättfärdiggöra» och »förnya» stå bredvid varandra utan sammanblandning. Ty det är endast ideellt sett, som de båda stå sida vid sida; en verklig reell skillnad förefinnes ej dem emellan. Hur djupt de för den faktiska erfarenheten gripa in i varandra, framgår bäst därav, att människan ej kan omfatta nåden på annat sätt än hon omfattar nådens gåva. Båda komma henne till del allenast genom tron. Tron har väl två sidor. Men detta så, att ingendera inkräktar på den andra.

1) Å ena sidan står tron på samma linje som nåden själv och *i motsats till* nådens gåva. Här är tron enbart »den tomma tigggarhanden», det som hos människan svarar emot Guds tillräkande och den ideella rättfärdiggörelsen. Luther kan också (alltjämt utan att tänka på trons förhållande till förnyelsen) tala om tron såsom människans rättfärdighet, jfr. hans kända formel: »tron allena rättfärdiggör». Enligt Pauli terminologi rättfärdiggör ej tron utan Gud; Gud förklarar rättfärdig genom tron. Heter det: tron rättfärdiggör, kommer här »rättfärdiggöra» närmare Augustini språkbruk »göra rättfärdig» än Pauli: »förklara rättfärdig». Tron kan uppenbarligen ej uttala någon avgörande rättfärdigförklaring. Emellertid är det även när tron kallas rättfärdiggörande Luthers mening att hålla förnyelsesynpunkten på avstånd; tron är icke mer än den »tomma hand», som är nödvändig för att mottaga vad Gud verkligen tillräknar människan — Kristi rättfärdighet. Att tron rättfärdiggör människan eller är hennes rättfärdighet sammanfaller med vad Paulus lägger in i Abrahams rättfärdiggörelse »Gud räknade honom hans tro till rättfärdighet». Sin egentliga betydelse har då formeln: »tron allena rättfärdiggör», däri att den utesluter all förtröstan på egna gärningar, även förtröstan på tron själv, betraktad som en människans personliga egendom, såsom gärning eller såsom led i den faktiska förnyelsen. Dock är uttrycket nog en kvarleva från den tid, då Luther ännu ej definitivt skiljt emellan den ideella rättfärdiggörelsen och förnyelsen, och det visar, hur nära de båda sidorna i verkligheten stå varandra. 2) Tron är nämligen å andra sidan, utan att det inkräktar på dess ideella sida, principen eller utgångs-

punkten för det nya kristliga livet. Här närmar sig tron synpunkten: *donum in gratia*. Tron faktiskt gör goda gärningar, fast den rättfärdiggör utan deras medverkan. Har man tro, så har man också i var och en sin gärning »rättfärdighet utan gärning». Luther har aldrig velat någon *reell* skillnad mellan begreppen rättfärdighet av tro och rättfärdighet av gärningar. Han kan även under senare år tala om rättfärdiggörelse såsom i själva verket förnyelsen i sin begynnelse (*re vera regeneratio in novitatem*). Blott måste ihågkommas, att de goda gärningarna aldrig här i livet bli fria från sådant, som behöver förlåtelse. De kunna därför aldrig vara grund för tron eller rättfärdigheten själv. Tron riktar sig blott på Guds löfte, gärningarna på Guds bud, och höra ur denna synpunkt ej med till artikeln om rättfärdiggörelse. Den troendes rättfärdighet ligger lika mycket utanför hans person, som orsakerna till denna rättfärdighet: dopet, Ordet och Kristus. Det är tanken om Guds tillräknande av Kristi rättfärdighet, fullföljd till sin spets: den troende får säga: Jag är Kristus, d. v. s. Kristi rättfärdighet är min, liksom Kristus säger: Jag är syndare eller människornas synder äro mina. Det är Kristus, som talar och handlar i den troende. Syndaförlåtelsen är ej något enstaka ingripande i den troendes liv utan ett fortvarande Guds verk, om vilket man dagligen måste bedja. Där den är för handen, »där är liv och salighet».

Av det anförda förklaras den tonvikt, varmed protestantisk teologi framhåller nåden såsom en egenskap hos Gud. Rättfärdiggörelsens grund är nåden, icke nådens gåva. Katolicismen däremot ser i nåden väsentligen dess helgande gåvor och bygger rättfärdiggörelsen på dem. Därmed göres rättfärdiggörelsen beroende (icke av måttet av syndaförlåtelse utan) av måttet av faktisk förnyelse *hos människan* och gärningsläran är oundviklig. För den »objektiva» betraktelsen höra tro och gärningar tillsammans även enligt protestantisk uppfattning. Men den »subjektiva» troserfarenheten tar sikte på en bestämd punkt i det religiösa livet — kravet på trosvisshet — och trosvisshet blir omöjlig, om den skall grundas på alltid ofullkomliga gärningar. »Subjektivt» måste därför gärningar och tro hållas isär, fast de »objektivt» höra samman. Den av Luther fastställda motsatsen mellan nåden och nådens gåva är ett försök att låta den subjektiva upplevelsens »utan gärningar» avspegla sig även i en »objektiv»

lag. Utförd på detta sätt gör den rättvisa både åt det »subjektiva» och det »objektiva» momentet. Ty till sist utgöra nåden och gåvan endast två olika sidor hos en och samma högre enhet, som subjektivt heter trons upptändande, objektivt pånyttfödelse. Blott måste alltid ihågkommas, att tron *icke* är en betingelse för rättfärdiggörelsen i den mening, att denna betingelse måste uppfyllas från människans sida. Det var detta, att tron icke är ett gott verk, jämförligt med andra kärlekens gärningar, som Luthers motståndare bland katolikerna aldrig kunde förstå. Utifrån denna missuppfattning anmärkte de, att ej ens Luther själv kunde avvisa alla gärningar; han fordrade åtminstone alltid en, nämligen tro. Men Luthers rättfärdiggörelselära träffas ej av denna invändning, därför att Luther hänför upptändandet av tron, fattat såsom led i rättfärdiggörelsen, till krafter fullständigt utanför människan själv.

Stora katekesen.

Man finner i Luthers Stora katekes, hur starkt det irrationella rättfärdiggörelsebegreppet — trosbegreppet — verkar, men på samma gång, hur nära helgelsen ligger intill rättfärdiggörelsetanken. Gudsförhållandet uppgår i detta ena att begära hjälp av Gud.

I första budet vill Gud säga: se till, att du håller mig allena för din Gud och icke söker någon annan: d. ä. vad gott dig fattas, det vill jag, att du skall söka och vänta av min mildhet, och vad olycka och nöd dig tränger, skall du fly till mig och begära hjälp. Jag, ja jag, vill giva dig allt vad du behöver och hjälpa dig utur all din nöd (IV, 310 a). Detta bud fordrar hela människans hjärta och dess förtröstan på Gud och ingen annan (XIII, 311 a). En falsk gudstjänst är, när samvetet söker sin hjälp, tröst och salighet i sina egna verk och gärningar (XXII, 312 a). Så lär nu av dessa orden (Jag, Herren din Gud är en stark hämnare), hur vred Gud är på dem, som förtrösta på något annat ting än på honom etc. (XXXII, 313 a). Att så »hålla och dyrka Gud allena för sin Gud» är det, som Luther sammanfattar i orden: »sätta all sin tro och lit till honom», och en sådan tro är det, som rättfärdiggör.

Men därmed är också helgelsen redan en verklighet. Helgelse under livet här på jorden uppgår enligt förklaringen till den tredje artikeln fullständigt i Ordets predikan (ty härtill om-sätter sig praktiskt taget begreppet kyrka (§ XLII o. XLIV, 360 b samt § LII, 361 b) och syndaförlåtelse (§ XLI, 360 b).

Därför är allt i kristenheten därtill förordnat, att vi där dagligen hämta idel syndernas förlåtelse både genom ord och tecken, som äro instiftade att trösta och upprätta samvetet, så länge vi här leva. Sålunda gör den helige Andes nåd, att ändock vi äro med synder besmittade, så kunna de dock icke skada oss, som äro i kristenheten, varest intet annat är än en ständig och oupphörlig syndernas förlåtelse, både den, som Gud skänker oss, och den, vilken vi ömsom öva mot varandra. Men utom denna kristenhet, där evangelium icke är, där är icke heller någon syndernas förlåtelse, såsom där ock icke kan vara någon helgelse (LV—LVI, 362 a). Här på jorden äro vi allenast till hälften rena och heliga, så att den helige Ande alltid har något att genom Guds ords predikan hos oss rena och rensa, såsom ock dagligen utdela syndernas förlåtelse (LVIII, 362 b).

Anm. Helgelse och syndaförlåtelse beskrivas genomgående i samma sammanhang och såsom sidor av samma sak. De ligga båda på ett helt annat plan än lagen med dess fordran av »vad vi skola göra».

De tio Guds bud äro inskrivna i alla människors hjärtan, men tron [det vill i detta sammanhang närmast säga trons artiklar] är obegriplig för all mänsklig klokhets och måste läras och undfås av den helige Ande allena. Därför kan budordens lära ännu icke göra någon kristen, ty Guds vrede och ogunst bliver alltid över oss, så länge vi icke kunna hålla vad Gud i sina bud fordrar. Men denna lära om tron för idel nåd med sig, gör oss rättfärdiga och Gud tacknämliga. Genom denna läras kunskap fatta vi lust och kärlek till Guds bud, att vi gärna åtlyda dem, emedan vi här se, huru Gud alldeles har givit sig själv åt oss, på det han med sin vissa hjälp och kraft måtte understödja oss att hålla buden etc. (LXVII ff., 364 a).

Anm. Alltså: innehållet i lagen bär människan redan av naturen inom sig, men det innehåll, på vilket helgelsen skall byggas, måste undfås direkt från Gud. Den stora motsatsen ligger för

Luther mellan helgelse och lag, icke mellan helgelse och rättfärdiggörelse, ty *båda* dessa senare befinna sig ovan om den gränslinje, som utmärker, var lagen upphör. Därmed kommer helgelse att förbinda sig så nära med rättfärdiggörelse, att den frågan om deras förhållande till varandra icke längre blir något problem. Helgelsen är ingenting annat än rättfärdiggörelsen, uttryckt från en annan synpunkt. Ordet helgelse betonar starkare än »rättfärdiggörelse» de goda gärningarna såsom ett självklart korollarium av troslivet, men även denna skillnad är oväsentlig, ty Luther glömmer aldrig, att rättfärdiggörelsen själv innesluter kravet på gärningar, fast den utesluter förtröstan på dem.

Augsburgiska bekännelsen.

Redan i första upplagans Loci är Melanctons lära om rättfärdiggörelse och goda gärningar densamma som Luthers. Hur han under loppet av 1520-talet inblandade tankar, som i viss mån visade åt annat håll, kunna vi här förbigå. Under 1530-talet blev skillnaden mellan honom och Luther mera tydlig, och i Apologien finnes åtskilligt, som antyder den begynnande övergången till en delvis ny ståndpunkt (varom mera nedan). Men att i C. A. söka efter någon självständig Melanctonisk tendens i läran om tro, rättfärdiggörelse och goda gärningar är i stort sett ett fåfängt företag.

Augsburgiska bekännelsens 4:de artikel fastslår, att människan icke kan varda rättfärdig för Gud genom sina egna krafter, förskyllan eller värdighet (mot katolicismen). Men hon varder rättfärdig utan all förtjänst för Kristi skull genom tron, när hon tror förlåtelsen för Kristi skull, vilken med sin död tillfyllestgjort för våra synder. Denna tro *räknar* Gud för rättfärdighet. Art. 6 tillfogar: Men vi äro pliktige att göra goda gärningar och detta på grund av Guds vilja, icke för att vi skola förtrösta på att genom dem förtjäna saligheten. Art. 20 talar om all den samvetsoro, som den katolska förtjänstläran med dess många bud om onyttiga gärningar förorsakat; det är därför av nöden att predika tron på Kristus för att skänka hugsvalelse åt förskräckta samveten och lära, att nåd, förlåtelse och rättfärdighet undfås genom tron på Kristus (XII, 27 b). Tro betyder nämligen icke blott en historisk kunskap, sådan ock de ogudaktiga

och djävlarna hava, utan en tro på »effectus historiæ», syndernas förlåtelse. Den, som vet sig genom Kristus hava en nådig Gud, älskar honom o. s. v. (egentligen: vere novit Deum, scit se ei curae esse, invocat Deum, non est sine Deo) (XXIV, 27 b). Och emedan man genom tron bekommer den helige Ande, varder hjärtat förnyat, att det kan goda gärningar av sig föda (XXIX, 25 b); jfr. tron skall bära god frukt (art. 6). — Någon närmare förklaring av dessa art. torde efter det ovan anförda vara onödig.

Katolicismen.

Den katolska läran om nåd och rättfärdiggörelse hade under medeltiden genomgått flera utvecklingsstadier. Betraktas människan genom syndafallet reducerad enbart på ett tillstånd av naturliga gåvor (jfr. ovan sid. 43), i och genom förlusten av den saliggörande nåden, så sammanfaller nådens återinträde med återställande av den övernatur, som hon före fallet ägde. Nåden utgöres således av övernaturliga krafter, som genom sakramenten som medel på ett magiskt sätt ingjutas i människan. Redan Augustinus bygger på en sådan magiskt fattad nåd, och ju mer tonvikten kom att läggas på sakramentens magiskt undergörande verkan, desto ensidigare blev »ingjutning» (infusio gratiæ) formeln för nådens meddelande. Jämsides och i sammanhang härmed gick utbildningen av förtjänst- och lönebegreppet. Vad nåden åstadkommer hos människan är förmågan till goda gärningar, som kunna gälla som förtjänster. Och än mer: nådens hela uppgift är att ställa människan i det förhållande till Gud, att Gud efter livets slut tillerkänner henne salighet såsom lön för hennes förtjänster. För Luther betyder »av nåd», att saligheten inträder *utan förtjänst*. För katolicismen åter är nåden icke motsatsen till utan själva grundvalen för förtjänster. Och vidare: I mån av de genom den ingjutna nådens hjälp förvärvade förtjänsterna kommer människans rättfärdighet till stånd. Rättfärdigheten förlägges sålunda helt och hållet inom människan själv; om än kyrkoläran officiellt betonar, att det är Kristi förtjänst, som ger de övriga deras värde (således en *tillräknad* förtjänst), så går detta lätt förlorat för vulgär uppfattning. Och framför allt: Tillräknandet av Kristi förtjänst upphäver ej, att den av människan själv förvärvade rättfärdigheten ger henne rätt till vissa anspråk på Gud.

Är nu rättfärdighet något, som möjliggöres genom ingjutning av en övernaturlig beskaffenhet, så falla syndaförlåtelse och rättfärdighet isär. Syndaförlåtelse, som dessutom blott är något förberedande eller en kvittning av skulden, kan icke utgöra rättfärdigheten själv eller det drivkraftiga momentet däri. Rättfärdigheten är till sitt väsen en beskaffenhet hos människan; och en övernaturlig sådan, en övernatur (med vilken den i det närmaste sammanfaller); likaväl som nåden meddelas den som nämnt i form av »ingjutning» — en ingjutning, som går ut på att möjliggöra förtjänster och rättfärdighetens förvärvande genom dem. Den icke blott verkar efterföljande förtjänster, utan den förutsätter föregående sådana. Mot medeltidens slut var den vanliga uppfattningen, att den opånyttfödde genom anlitan av sina naturliga krafter (*»faciens quod in se est»*) kunde åstadkomma ett *meritum e congruo* (en lägre efter billighetsgrund beräknad förtjänst), och denna åtföljes av rättfärdiggörelse som lön. Den så ingjutna rättfärdigheten är en kraft till *merita e condigno* (värda sin lön), vilka förtjäna salighet. Genom *merita e congruo* förtjänas rättfärdiggörelsen och därefter genom *merita e condigno* saligheten. Härvid äro två saker att observera. 1) ligger tonvikten alltigenom på människans egen beskaffenhet. Rättfärdiggörelse betyder därför enbart faktisk förnyelse, en reell förändring av människan själv. 2) är den rättfärdighet, som en gång skall övergå i salighet, vid omvändelsen endast en begynnande sådan, mäktig av fullkomning allt efter människans egen utveckling. Ju mer den kristne förvärvar av egen förtjänst, desto mer ingjutes ny och högre rättfärdighet. Rättfärdigheten äges sålunda aldrig oavkortad här på jorden. — För det, som protestantismen inlägger i begreppet tron, finnes här föga utrymme. Därför stannar tron vid att betyda ett förnuftsmässigt försanthållande av kyrkoläran. Visserligen erkänner katolicismen en rättfärdiggörande tron: »tron som är verksam i kärlek», den av kärleken formerade tron, *fides caritate formata*. Och vid första påseendet tyckes en sådan fullkomligt sammanfalla med vad C. A. kallar »tron, som måste föda goda frukter». Men överensstämmelsen inskränker sig till själva uttrycket. För Luther gör tron goda gärningar, men rättfärdiggör utan deras medverkan. För katolicismen faller tonvikten däremot på den verksamma kärlekens *gärningar*. Inom katolsk teologi upprepas ofta, hurusom det verksamma momentet

i denna tro är icke tron utan kärleken, varmed enligt övlig terminologi förstås kärlekens gärningar. — Utifrån denna allmänna åskådning vänder sig konfutationen mot C. A:s lära om tro och goda gärningar.

Varhelst det finnes lön, där finnes det också förtjänst (art. IV). Icke tron allena, utan tron, som är verksam genom kärlek, rättfärdiggör (art. V). Dock äga våra gärningar icke i sig någon förtjänst, utan Guds nåd gör dem värdiga evigt liv (art. IV). M. a. o. det är falskt, att goda gärningar icke förtjäna förlåtelse; katolikerna förakta ej därmed Kristi förtjänst, ty gärningar äro intet, bortsett från kraften av Kristi lidandes förtjänst.

Apologiens 2:dra och 3:dje artiklar.

Inledningsvis må påpekas, huru apologien fullt ut vill göra C. A:s ståndpunkt till sin. Melancton accepterar helt och hållet Luthers rättfärdiggörelsetanke: rättfärdiggörelse = förlåtelse och tillräknande av Kristi rättfärdighet. Dock visar det sig i mån av den större utförligheten, att Melancton ej arbetade med Luthers tankar på samma sätt som Luther själv. Luthers irrationalistiska: Gud levandegör *i det* han synes döda, har mera blivit ett Gud levandegör *efter* det att mortificatio fått utföra sitt verk. Mortificatio är ej längre alldeles samma sak som vivificatio, utan betraktas oftast såsom ett föregående i förhållande till vivificatio; rättfärdiggörelsen blir det efterföljande. Det är ett utslag av Melanctons allmänna benägenhet att utstycka erfarenheterna under omvändelsen på skilda delar av förloppet, så att somliga representera ett tidigare stadium, andra ett senare. Han saknade överhuvudtaget Luthers irrationalistiska förmåga att sammansluta motsatser såsom olika sidor av samma sak. »Boten» blir något så speciellt, att den ej på samma sätt, som Luther menat, låter infoga sig bland den kristnes dagliga upplevelser. Begrepp, sådana som »pånyttfödelse» o. a. få icke alltid samma räckvidd som hos Luther. T. o. m. rättfärdiggörelsen själv inskränkes på ett sätt, som Luther egentligen ej avsett, varom mera nedan.

Apologiens 2:dra och 3:dje artiklar bildade ursprungligen ett sammanhängande helt, varför de här också refereras tillhopa.

Andra artikeln börjar med att påvisa, hur katolicismen stannar vid en utvärtes rättfärdighet av lagen och anser för-

nuftet, som någorlunda förstår lagen, i stånd att utan den helige Ande över allting älska Gud. Vilken skillnad är då mellan filosofien och Kristi lära? Vad gör då Kristus? Vartill behöves då Kristus och nya födelsen (XII, 61 a)? Motståndarne fordra väl en historisk kunskap om Kristus, och tala om vad han förtjänat åt oss: en habitus eller färdighet (= den första nåden), en böjelse, som gör oss skickliga att lättare älska Gud. Denna habitus är dock något så ringa, att viljans verk *efter* dess meddelande är av samma art som förut. Viljan kan således älska Gud, men den tillkomna färdigheten böjer den att göra det villigare. Den förtjänas genom förutgående förtjänster; dess förökande och salighet förtjänas sedan genom lagens gärningar (XVII, 61 b). Så begraver man Kristus, skymmer hans medlarskap och drömmer om en rättfärdighet, förvärvat genom lagen, fast lagen aldrig kan tillfyllestgöras och fast Guds kärlek ej kan inses eller existera i hjärtat utan trons rättfärdighet (XVIII, 62 a).

Skillnaden mellan meritum de congruo och de condigno är meningslös. Om Gud *nödvändigt* ger nåden, låt vara blott för en »skälig vedergällning» e congruo, så blir ju denna detsamma som en fullkomlig förtjänst e condigno. Men katolicismen föreskriver att alltid tvivla om habitus dilectionis. Nu är det först habitus dilectionis, som möjliggör förtjänst e condigno. Ingen vet således, om han kommit längre än till en förtjänst e congruo (XIX, 62 a). Antingen uppannas fåfäng förtröstan på egna gärningar eller — hos förskräckta samveten, som aldrig finna hos sig någon egen förtjänst — förtvivlan (XX, 62 b).

Visserligen ämnar Gud lagen till en tygel och utvärtes tukt (XXII, 63 a); Gud fordrar en utvärtes rättfärdighet, som är möjlig redan med förnuftets egna krafter (XXIII, 63 a). Men den får ej så berömmas, att Kristus därigenom försmås (XXIV, 63 a).

Gent emot det anförda fastslår Ap. såsom villfarelse: 1) att vi förtjäna nåden genom gärningar, 2) att vi räknas för rättfärdiga för den utvärtes rättfärdighetens skull, 3) att förnuftet kan av egna krafter över allting älska Gud och hålla hans lag, 4) att de icke synda, som göra Guds bud utan nåden (XV—XVIII, 63).

Motståndarne söka förlåtelse och rättfärdiggörelse genom lagen (VII, 53 a) och den 2:dra tavlans bud, alltså en utvärtes rättfärdighet. Så försummas den första tavlan: kärlek till Gud,

tro på hans vrede över synden, fruktan för honom och visshet om hans bönhörelse, något som vida övergår det mänskliga förnuftet. Den opånyttfödde flyr Gud och hatar honom för hans dom och straff (XXXIV, 64). Denna fiendskap gör även hans förträffliga gärningar till synd (XXXV, 64 b). Därför är det omöjligt att förtjäna förlåtelse genom kärleken, ty kärleken utblir, så länge Gud förskräcker oss med sin vrede, såsom förskräckta samveten betyga. Syndaförlåtelse måste omfattas med tro; lagen kommer vrede åstad (XXXVI—XXXVII, 64—65).

Anm. Denna erfarenhet, att lagen, där den får härska ensam med sin dom och sitt otillfredsställbara krav på gärningar och goda rörelser, blott väcker fiendskap mot Gud, var på ett alldeles särskilt sätt Luthers egen. Det var innerst detta, som oemotståndligt tvang honom att alldeles underkänna lagen och dess gärningar såsom utgångspunkt för rättfärdiggörelsen och att därför — då ingen annan utväg var möjlig — helt och hållet ställa rättfärdiggörelsen på irrationell grund. Så länge man ej söker lyfta denna rättfärdiggörelsetanke ut ur dess irrationella sfär, gör den ej våld på vad som är psykologisk verklighet, utan bekräftas tvärt om av densamma.

Därför är löftet oss givet om förlåtelse och rättfärdiggörelse av nåd för Kristi skull, för hans tillfyllestgörande, medlarskap och försoning utan avseende på förtjänst. Berodde förlåtelsen av våra förtjänster, och vore försoningen av lagen, vore allt förlorat. Vi kunde aldrig hålla lagen och därför aldrig få förlåtelse (XLII, 65 b).

Emedan rättfärdiggörelsen sker genom nådelöftet, kunna vi ej själva göra oss rättfärdiga: vartill behövdes annars löftet [d. v. s. nåden]? [Härtill sluter sig en definition på »evangelium».] Evangelium är egentligen löftet om förlåtelse och rättfärdiggörelse för Kristi skull. Detta löfte kan omfattas endast med tron. Därför förkunnar evangelium den rättfärdighet, som kommer av tron på Kristus, vilken lagen icke lär eller åstadkommer (XLIII, 65 b). Tron ställer emot Guds vrede medlaren och försonaren Kristus och ej våra gärningar (och skänker den helige Ande med kraft att älska Gud o. s. v.). Denna tro, en fides specialis, som tror icke blott syndaförlåtelsen i allmänhet utan såsom gällande just den troende själv, undfår förlåtelse och gör oss rättfärdiga.

Den räknas oss till rättfärdighet (art. 3, § CLXXI, 108 a). Om den finnes icke ett ord i motståndarnes skrifter (XLVII, 66 a).

Anm. Utan att Melanchton egentligen avviker från Luther, kommer dock det, som i rättfärdiggörelsen sker *med människan* på ett helt annat sätt i medelpunkten. Framställningen rör sig kring den *subjektiva erfarenheten* av Guds tillräknande. Det är *tron*, som åberopar försoningen, som gör oss rättfärdiga o. s. v. Att det är Gud, som rättfärdiggör, som tillräknar Kristi förtjänst m. m., står väl för Melanchton som något orubbligt, men det blir dock den andra synpunkten, som göres till den härskande. På samma sätt i § CLXXII, 70 a.

Vad den rättfärdiggörande tron är.

För katolicismen är tron blott en historisk kunskap om Kristus och kan därför bestå tillsammans med en dödlig synd. Men Paulus fattar tron såsom något helt annat: det varigenom människorna rättfärdiga varda, d. v. s. såsom oförenlig med en dödssynd. Tron är ej blott historisk kunskap utan det, att jag av innersta hjärta begär och tillägnar mig löftet om förlåtelse och rättfärdiggörelse i Kristus (IIL, 66 b), och detta sker icke utan kamp; en sådan tro är icke en mänsklig utan en alldeles övernaturlig kraft (art. 3, CLXXXII, 110 a). Tron är alltså en — evangelii — gudstjänst, där man anammar de tillbudna nådevälgärningarna [den är något blott mottagande = fides apprehensiva]. Lagens rättfärdighet är en — lagens — gudstjänst, som tillbjuder Gud våra förtjänster (IL, 66 a, jfr. CLXXXIX, 111).

Tron och löftet, icke tron och historisk sanning korrespondera med eller fordra och avse varandra (I, 67 a). Mycket förtjänstfullt visas, hur trons artiklar inskräpa tro icke blott på Kristi födelse, lidande och uppståndelse utan ock på syndernas förlåtelse (LI, 67 a). Det är artikeln om syndaförlåtelse, som ger det övriga t. ex. utsagorna om Kristus i 2:dra artikeln dess värde (LII, 67 a).

I den rättfärdiggörande tron äro dessa tre stycken tillsammans: löftet, som anammas med tron, nåden, som utesluter våra förtjänster, och Kristi förtjänst såsom en lösepänning (LIII, 67 a). Nåd och tro korrespondera med varandra. Tron beskrives riktigt, endast om däri innefattas också trons *objectum* eller föremål, den

utlovade nåden (LV, 67 b). Ty tron gör oss icke därför rättfärdiga eller saliga, som vore hon i sig något förträffligt verk, som kunde något förtjäna, utan därför allenast, att hon den utlovade barmhärtheten omfattar och anammar (LVI, 67 b).

En sådan tro har alltid varit nödvändig, även för fäderna i gamla testamentet. De hade förnummit löftet om Kristus (LVII, 67 b), orden nåd, tro och barmhärthet upprepas ofta i psalmerna och hos profeterna, varvid förutsättes anammandet av barmhärthet och förlåtelse genom tron (citat anföras) (LVIII, 67 b—68 a). Alltså äro redan gamla testamentets fäder rättfärdiggjorda icke genom lagen utan genom löftet och tron (LIX, 68 a).

Anm. Det var med tidens exegetiska metod en helt naturlig föreställning, som f. ö. sträcker sig flera århundraden framåt, att gamla testamentets fäder alltifrån det första evangeliets förkunnande i paradiset (Gen. 3: 15) kände de viktigaste artiklarna om treenigheten, om Kristus o. s. v., och tolkade dem på ungefär samma sätt som den lutherska dogmatiken.

Att tron på Kristus rättfärdiggör,

eller hur vi pånyttfödas, och hurudan den tro, som här åsyftas, är (LXVIII, 69 a).

Kristus befaller att predika bättring och förlåtelse i hans namn. Evangelium övertygar alla om deras synd och skuld, samt tillbjuder förlåtelse och rättfärdiggörelse. Bättringens predikan förfärrar samvetet. Därunder bör hjärtat åter fatta tröst, vilket sker genom tron på Kristi löfte och på förlåtelse för hans skull (LXII, 68 b). Denna tröst är ett nytt andligt liv. Tron är alltså icke någon fåfäng tanke utan »jämväl» ett den helige Andes verk; därför består den icke jämte någon dödssynd utan föder goda frukter. Men motståndarna kunna [då de förneka rättfärdiggörelse genom tron] icke säga, hur Anden gives, utan drömma, att sakramentet giver den helige Ande till följd av blotta begagnandet (ex opere operato) utan tro eller någon god rörelse, liksom vore den helige Andes skänkande en så ringa sak (LXIV, 68 b).

Anm. Härvid äro fyra saker att observera. 1) Den katolska formeln om sakramenten såsom verksamma ex opere operato klingar farligare än den är menad. För deras välsignelse fordras

faktiskt ett motsvarande sinnelag hos den mottagande. Emellertid kan Melanchton mycket väl ha träffat en sårbar punkt i den vulgära uppfattningen. 2) Att evangelium karaktäriseras som en bättringspredikan är en följd av att Melanchton här anknutit sin tankegång till Kristi ord efter uppståndelsen Luk. 24: 47. Det kan i viss grad vara en smaksak, huruvida man bredvid ett evangelium i egentlig mening också vill erkänna ett sådant i vidsträcktare betydelse eller ej; i Apologien råder ingen oklarhet om skillnaden mellan lag och evangelium. Vad Melanchton här tänkt på: att bestraffningar och löften i Skriften ofta förekomma sida vid sida, och att lagens hotelser, isolerade från löftet, aldrig nå sitt syfte, kan dock — såsom av de senare lutherska skolstriderna framgår — uttryckas lyckligare än genom att införa en dubbel innebörd i ordet evangelium. Särskilt när evangelium = löfte ställes som *grund* för rättfärdiggörelsen, fordras att synpunkten: »bättringspredikan» hålles borta. Annars löper rättfärdiggörelsens ideella karaktär fara att rivas upp, så nära eljest rättfärdiggörelse och bättring höra samman.

3) Ett förebud till Melanchtons senare lära om människans förmåga »att lämpa sig till nåden» är beteckningen av tron såsom »*jämväl*» ett Andens verk. I Apologien gör Melanchton ej vidare bruk av denna tanke, men uttrycket ställer ej lika klart som vad fallet är hos Luther, trons upptändande såsom en Guds verkan allena, oberoende av allt mänskligt handlande. Grundas tron på något mänskligt, blir även rättfärdiggörelsen genom tron allena beroende av något mänskligt, och hela dess antikatolska karaktär är uppriven. Detta var nu icke Melanchtons mening. Då han bestämmer tron som vår rättfärdighet, avser han med »tron» det föremål, som tron omfattar, Kristi rättfärdighet (§ LV, LXIX), vilken tillräknas oss; våra gärningar behaga Gud endast i och därmed, att det som vi icke göra förlåtes (art. 3 § 51, jfr. nedan sid. 61). Den »objektiva» betraktelsen av vad, som faktiskt hör till tron kan visserligen aldrig bortse från att i tron även vid dess uppkomst ingår ett instämmande viljemoment, som till någon del är människans eget. Men detta är en sak för sig. Betraktelsen av tron såsom vår rättfärdighet är sådan, att den helt och hållet vilar på den »subjektiva» irrationella troserfarenhetens grund; att här införa tron såsom endast »*jämväl*» Andens verk förrycker det hela. Melanchtons fel är, att han, när han

beskriver tron just som rättfärdiggörande, ej kan hålla den »objektiva» synpunkten alldeles borta. I Apologien verkar detta fel emellertid som en oegentlighet mer i formulering än i uppfattning. Betydelsen av denna oklarhet får dock, när man känner Melanctons kommande teologi, icke underskattas. — Luther där-
emot, som vid rättfärdiggörelsen aldrig reflekterar på tron såsom till någon del ett mänskligt verk, kan utan motsägelse sätta likhetstecken mellan tron och vår rättfärdighet (tron allena rättfärdiggör).

4) Det mest anmärkningsvärda är emellertid, att rättfärdiggörelsen på ett sätt, som Luther ej kände, inskränkes till en viss begränsad tidsperiod: den ogudaktiges omvändelse, *conversio impii*. Detta går tillbaka på olika uppfattning av boten. För Luther är boten blott ett byggande på dopets nåd. Dophandlingen varar ett ögonblick, gåvan förblir livet ut. Så länge vi leva, göra vi vad dopet betyder: vi dö och uppstå med Kristus. Bot och bättring äro intet annat än »en fri tillgång och återgång till dopet, att man åter begiver sig till att öva det, som förr var begynt, men sedan av försummelse blivit eftersatt». (Stora katekesen, § LXXIX, 389 b). Dopet innefattar i sig jämväl det tredje s. k. sakramentet, bot och bättring, som egentligen intet annat är än en döpelse eller dess bruk och övning (ib. § IV, 389 a). Det förhåller sig ej så, att dopet först begynner, och boten sedan griper in på ett stadium, där dopets nåd ej längre räcker till. Hieronymus förtagar döpelsens rätta bruk, när han skriver: »Bot och bättring är den andra båten, på vilken vi skola fara över denna världens hav, sedan själva skeppet är sönderslaget, uti vilket vi stiga att överföras, när vi ingå i kristenheten» (ib. § XXXI, 389 b). Dop och bot äro båda en angelägenhet, som berör hela det kristliga livet, men boten får betydelse först genom dopet, och är en upplevelse av dopets alltjämt verksamma kraft. Detta försiggår dagligen och stundligen. Den normala formen för bot är således den kristnes dagliga undergivenhet under korset för att därmed dämpa köttets och världens frestelser. Därmed finner människan dagligen vägen tillbaka till förlåtelse för frestelser och synder. Boten är alltså ej något förberedande utan Guds »egentliga verk» och sammanfaller såsom sådant med rättfärdiggörelsen. Därför omfattar rättfärdiggörelsen ej blott den ogudaktiges rättfärdiggörelse, utan

även nådens meddelande i dopet, varje rätt bot, varje i tron övervunnen anfäktning och frestelse, d. v. s. hela den troendes liv, inräknat hans goda verk, som dock allt jämt lida av ofullkomlighet. -- Först den, som förlorat tron, måste under omvändelsen erfara Guds »främmande verk» i hela dess förskräcklighet, och i detta ingår också ånger, uppväckt genom lagen. (Om lagens betydelse för den troende, se nedan sid. 113). I detta fall kan Luther under sina senare år tveka, huruvida boten kommer till stånd genom lagens anklagelser eller evangeliets nådelöften. Men: »es sei wodurch es wolle, so liegt nichts daran». Någon förändring av hans lära om boten såsom grundad på Guds kärlek är detta ej. Boten var alltjämt något, som gällde den kristnes hela liv, och blev vad den ytterst borde vara, först därmed att löftet tillfogades till lagens predikan. Han övergav aldrig vad han uttalat i den första av sina 95 teser: »Kristus vill, att de troendes hela liv på jorden skall vara en bot».

Tack vare sitt isärhållande av bot och omvändelse (i vilken senare också ingår såsom begynnelse ett moment av lagisk fruktan för Gud) förmådde Luther alltid göra rättvisa åt de skilda former, under vilka boten kan ske. Härefter ligger en för hans förutsättningar (obs! hans lära om arvsynen) beaktansvärd förmåga att uppskatta, vad olika individuella behov under olika omständigheter kräva. Redan Melancton visade sig ur stånd att göra allvar av denna skillnad. Hans lära om boten blev en lära om omvändelsen eller rättare (där den tillämpades på det dagliga livet) om en städse fortlöpande serie av erfarenheter, som alla bli av samma slag, som den första omvändelsen, med dess även av lagen verkade ånger. I samma mån den typiska omvändelsen fick stå modell för läran om boten, kommo alla botens individuella skiftningar att mer eller mindre försvinna.

Enligt Melancton blir dopet ett verkligt dop först i boten. (I Apologien förklaras boten uttryckligen för ett »verkligt sakrament», art. 5, § IV, 170 b; jfr. dispositionen i C. A.: art. 9 om dopet, art. 10 om nattvarden, artt. 11 och 12 om absolution och bot samt som sammanfattning art. 13 om sakramentens nytta och gagn). Luther betraktar det religiösa livet som ett naturligt utflöde ur dopet, och boten är till sitt väsen blott en bland ytt-ringarna av detta liv. Melancton ser botens väsen, i vad den för de flesta *faktiskt* är, ett inträde i det andliga livet. Hela

Apologiens art. 5 om boten följer linjen: bot = den oomvändes omvändelse till Gud (XLIV, 145 a). Samtidigt likställer han liksom Luther bot och rättfärdiggörelse. Modellen för rättfärdiggörelsen blir därför bot i form av »den stora boten». Boten, men därmed också rättfärdiggörelsen *avslutas* genom syndaförlåtelsens meddelande (art. 5, § LXIII, den latinska texten) och sträcker sig *icke* in i det nya livet, vilket *seuare* kommer i betraktande som en »botens frukt» (art. 5, § XXVIII, 142 b); det är ej längre en annan sida av boten eller rättfärdiggörelsen själv. Vid en rättfärdiggörelse, som på detta sätt bildar övergången från det oomvända tillståndet, måste »Guds främmande verk», ånger under lagens förskräckelser, utgöra ett nödvändigt led. Och man ser av Ap. LXII, 68 b (jfr. ovan sid. 53), hur Melancton finner det naturligt att i rättfärdiggörelseläran införa sin teori om »hela boten» eller den första omvändelsen. De längre gående konsekvenserna härav hållas emellertid i Apologien mestadels tillbaka. — Luther bestämmer alltså boten efter vad den är *ämnad* att vara: en döpelsens övning. Utan svårighet låter sig därför botläran överföras på läran om den dagliga rättfärdiggörelsen. Melancton bestämmer boten efter vad den i de flesta fall *faktiskt är*: den första personliga tillägnelsen av vad som skänkts i dopet. Inom dessa gränser återger han fullt riktigt den pånyttföddes subjektiva erfarenhet. Men svårigheter uppstå, när detta subjektivt upplevda innehåll, som hämtats från en viss tidigare punkt av det religiösa livet, skall omsättas i en allmän »objektiv» lag och tillämpas även på det fortvarande pånyttfödda tillståndet. Dels bli de goda gärningarna något fristående; de tillhöra, ehuru Melancton driver deras nödvändighet nästan starkare än Luther (»necessario debent bona opera fieri» art. 3, § LXVII, 87 a), ett annat tidsstadium än rättfärdiggörelsen själv (art. 3 § CCXXVII, 117 b). Dels beskrives ej blott pånyttfödelsen utan även det fortvarande pånyttfödda tillståndet såsom ett »rättfärdiggöras» (art. 2, § LXXII, jfr. nedan sid. 58); men därvid utplånas lätt skillnaden mellan vad Luther kallar mortificatio (en botstämning, som trots allt lever av Guds kärlek) och »Guds främmande verk», lagens anklagelser utan samtidig känsla av Guds kärlek. Denna skillnad är icke fullt tillvaratagen i Apologien.

Ännu är boten det underordnade; betraktas rättfärdiggörelsen övervägande såsom den avgörande omvändelsen och in-

skränkes den så till vida till ett avgränsat tidsskede, så är dock dess ideella karaktär såsom blott och bart en akt av Guds tillräknande fullt tillvaratagen. Emellertid var Melanchton, då han på sitt sätt ställde bot och rättfärdiggörelse nära varandra, inne på en väg, som senare förde honom till att inordna behandlingen av rättfärdiggörelsen under läran om boten, där på samma gång den nya lydningen (d. v. s. de goda gärningarna) inskräpades. Så kom hela den reformatoriska tankevärlden i Melanchtons framställning in under synpunkten (icke längre rättfärdiggörelse av tro utan gärningar utan) bot, vartill också hörde lagens predikan. Därmed vann han det önskade skyddet mot ett köttsligt missbruk av orden: »utan gärningar». Ehuru han alltid fasthållit och med stor trohet fortplantat Luthers ideella rättfärdighetsbegrepp, hade han dock företagit en förskjutning i tyngdpunkt, som i det följande en tid för honom själv hindrade tanken: »Kristi tillräknade rättfärdighet» att såsom förut göra sig gällande. — Blott måste ihågkommas, att detta formande av rättfärdiggörelsen såsom en engångs-akt ännu är i sin begynnelse hos Melanchton, och att Melanchton överhuvudtaget aldrig gjort en så abstrakt och schematisk användning av denna tanke som den senare ortodoxa dogmatiken.

2) Apologien fortsätter: Tron gör oss rättfärdiga. Detta är lika viktigt att försvara som att Kristus är vår medlare, vilket han blir först, när vi [genom tron] bruka honom såsom sådan och veta, att vi för hans skull räknas rättfärdiga (LXIX, 69 b). — Vidare: lagen kan man ej hålla utan att först ha fått den helige Ande, som tillbjudes i löftet. Men detta löfte kan ej omfattas utan genom tron. Att neka, att tron rättfärdiggör, är att lära blott och bart lagen, sedan man avskaffat evangelium och förkastat Kristus (LXX, 69 b).

Somliga fatta ordet: den »rättfärdiggörande tron» så, att tron är en begynnelse till rättfärdiggörelse = så att icke själva tron utan de efterföljande gärningarna är det, varigenom vi bli behagliga för Gud, och mena, att tron så högeligen berömmes därför att den är begynnelsen till rättfärdiggörelse. Men det är enkannerligen och sannfärdeligen genom själva tron, som vi för Kristi skull räknas rättfärdiga (LXXI, 69—70). »Ordet justificari eller rättfärdiggöras bemärker att av orättfärdiga göras

rättfärdiga eller pånyttfödas, men det bemärker ock att för rättfärdiga förklaras eller räknas«. Skriften talar på begge sätten (LXXII, 70). Ang. debatten om detta mångomskrivna ställe se Loofs a. a. sid. 825, not 16 med där angiven litteratur.

Anm. Den form av gärningslära, Melancton åsyftar i § 71, torde vara densamma, som han i art. 8 (§ LXXX, 185 b) beskriver så: själva syndernas förlåtelse vederfares icke för våra gärningar utan av nåd för Kristi skull; men efter synderna förlåtits, är människan för Gud rättfärdig icke genom tron utan genom själva gärningarna. Mot detta invänder Melancton i den ovan anförda § 72, att rättfärdiggörelsen sker av tro ej blott i sin begynnelse utan ock i sin fortsättning. Rättfärdiggörelsen betraktas därför ur tvåfaldig synpunkt, dels såsom *inträdande*, dels såsom *fortvarande* rättfärdighet. Betraktad ur synpunkten av den *första* syndaförlåtelsen är rättfärdiggörelse = göras rättfärdig eller pånyttfödas (det lätt tvetydiga »pånyttfödas» avsiktligt upptaget ur katolsk terminologi; det var ju katoliker, som här skulle bemötas). I detta avseende är det tron och dess upphov, *den helige Ande*, som rättfärdiggör. Vida längre än till den blotta pånyttfödelsen sträcker sig uttrycket »räknas för rättfärdig». De pånyttfödde förbli syndare och behöva ny förlåtelse. Dessutom är den nya lydnaden alltid ofullkomlig och måste liksom utfyllas så att synden icke tillräknas. Även en sådan *förnyad* syndaförlåtelse, som naturligen ej kan ingå i det nya livets *födelse* (pånyttfödelse), meddelas utan gärningar, d. v. s. i form av rättfärdiggörelse genom tro. »Rättfärdiggöras» ter sig då ej längre som pånyttfödas utan som ett »räknas rättfärdig». I detta avseende är det *Gud* med sin rättfärdigförklaring, som rättfärdiggör. I båda fallen är emellertid den faktiska, reella förnyelsen ställd utanför rättfärdiggörelsen själv.

Efter ett försvar för Luthers »textförfalskning» (Rom. 3, 28: människan varder rättfärdig av tron *allena* (ordet »allena» har ingen motsvarighet i den grekiska texten)), ägnas återstoden av art. 2 åt att visa, hur den *första* syndaförlåtelsen skänkes utan gärningar, d. v. s. hur tron *allena* rättfärdiggör. Omedelbart därtill ansluter sig art. 3, som behandlar den andra sidan, att människan *efter* pånyttfödelsen alltjämt räknas rättfärdig utan gärningar, och att det således även här är tron *allena*, som rättfärdiggör.

Att vi undfå [den första] förlåtelsen allenast genom tron på Kristus.

Motståndarne kunna icke neka, att syndaförlåtelsens undfående är = att bli rättfärdig inför Gud (LXXV, LXXVI, 70 b). Genom tron allena, icke genom kärleken [gärningarna] undfå vi förlåtelse (LXXVII, 70 b). Därför varda vi genom tron allena rättfärdiggjorda eller pånyttfödde (LXXVIII, 70 b).

Undersatsen: vi erhålla förlåtelse genom tron allena utan gärningar, bevisas så: Guds vrede kan icke försonas, om vi sätta våra gärningar däremot, ty Kristus är oss satt till en försoning. Men Kristus omfattas icke såsom medlare utan att omfattas genom tron. Alltså undfå vi förlåtelse genom tron allena (LXXX, 71 a). Motståndarne tala kallsinnigt om denna höga sak och fråga, om förlåtelsen och nådens ingjutande äro en och samma förändring eller om de äro tvenne åtskilda. Med sitt tal om ingjutande av en habitus dilectionis (jfr. ovan § 17 f.) utesluta de Kristus som medlare (LXXIX, LXXXI, 71).

Ett nådelöfte, sådant det åberopas i Skriften (flera citat anföras), vore onyttigt och orimligt, om rättfärdigheten berodde av våra gärningar; vi kunde såsom samvetet intygar aldrig veta, när vi fyllt måttet av förtjänster. Det sagda belyses med en samling ytterligare citat från Skriften och fäderna.

Ann. Detta, att rättfärdiggörelsen fullständigt uttömmar sin innebörd i syndaförlåtelse, är det kraftigaste beviset för, hur skarpt Melancton i Apologien tar sikte på vad som faktiskt skiljer rättfärdiggörelse och reell pånyttfödelse åt, fast han å andra sidan i sin terminologi tillåter uttrycket: »rättfärdiggörelse eller pånyttfödelse».

Konfutationen tillämpar skriftutsagorna om den rättfärdiggörande tron på »tron, som är verksam i kärleken», fides caritate formata. Tron själv kan bestå tillsammans med en dödlig synd; det är dess gärningar, som rättfärdiggöra (CIX, 76 b). Men hela salighetsverket är därmed fört tillbaka på lagen; om tron undfår förlåtelse för kärlekens skull, blir förlåtelsen alltid oviss, ty vi älska aldrig så mycket vi böra, ja, vi älska ej alls, om ej hjärtat förvisso tror syndernas förlåtelse (CX, 76 b).

Denna tro är ej någon fåfäng kunskap utan den bringar den helige Ande.

Anm. Den tyska texten översätter: »tron är ett den helige Andes verk», en upprepning från § 64, där dock tron beskrives såsom »jämväl» ett den helige Andes verk. Loofs påpekar, att Melancton ej längre såsom Luther i tron såg ett Andens verk allena, men dock likställde trons förlänande och Andens förlänande med varandra. (Loofs a. a. sid. 828, anm. 4). En motsatt mening har O. Ritschl (DG. II sid. 247 anm. 3).

Det är rättare att kalla tron än att kalla den efterföljande kärleken en nåd (CXVI, 77 a).

Apologien art. III Om kärleken och lagens fullbordan vill visa, att människan genom tron allena rättfärdiggöres i betydelse av räknas rättfärdig *efter* pånyttfödelsen.

Enligt Skriften böra vi leva efter lagen (= de 10 buden, ej = ceremoniallagen) (III, 78 a). Men lagen visar alltid Guds vrede; hur kan den, som förnimmer Guds vrede, älska Gud? (VII, 78 b). M a. o. vi kunna ej älska Gud, förr än vi genom tron omfattat hans barmhärtighet (VIII, 78 b).

Lagens hållande är först en Andens verkan, och läran om tron åsyftar just att visa, hur Anden mottages (XIV, 79 a), men vi bekänna ock, att lagens uppfyllelse måste begynnas och alltmer fullkomnas i oss (XV, 79 b). Sedan lära vi ej blott, hur lagen kan hållas, utan ock, om vi göra något, hur det må Gud behaga, nämligen icke för vår laguppfyllelse utan efter det vi äro i Kristus (XIX, 80 a). Det är omöjligt att skilja Guds kärlek [kärleken till Gud jfr. ovan], hur liten den än må vara, från tron (XXI, 80 a).

Rättfärdiggör då icke kärleken, när den är Andens verk och lagens fullbordan? Svar: Vi undfå förlåtelsen varken genom kärleken eller för kärlekens skull utan genom tron allena. (XXVI, 81 a). Att tvivla om förlåtelse är att smäda Kristus och hålla sina synder större än Kristi död (XXVIII, 81 a). Att tillskriva kärleken syndernas förlåtelse likaså (XXIX, 81 a). Få vi ej förlåtelse genom lagens gärningar, som böra följa på tron, så få vi den icke heller för kärlekens skull, som dock även den nödvändigt följer på tron (XXX, 81 a). En full-

komlig laguppfyllelse skulle väl rättfärdiggöra, men i oss är den, såsom Skriften betygar, alltid ofullkomlig; fast rättfärdiggörelsen är icke blott begynnelsen till vår laguppfyllelse utan ock själva försoningen, varigenom vi bli behagliga för Gud, behagar den påbegynta laguppfyllelsen Gud ej för sin egen utan för Kristi skull (XL, 83 a). Och Guds bud uppfyllas, när det, som vi icke göra kunna, förlåtes (LI, 84 b). Således: varken den pånyttföddes kärlek eller hans gärningar rättfärdiggöra (LVII, 85).

I konfutationen anföras en serie bibelspråk, enligt vilka kärleken skulle rättfärdiggöra. Men på alla bibelspråk, som handla om lagen, bör tillämpas som allmän regel, att utan Kristus (tron) kan ingen fullkomligt hålla lagen (LXIII, 86 b). Skriften framställer för oss på ett ställe lagen, på ett annat löftet [som således icke försummas], och hon berömmar gärningarna så, att hon icke löftet tillintetgör (LXVII, 87 a).

Goda verk måste vi göra för Guds befallnings skull, för att tron skall växa, för bekännelsens skull och för att ådaga lägga tacksamhet mot Gud.

Anm. Tanken, att tron bör växa i och genom goda gärningar, följer samma linje som den ovan anförda, att tron icke alltigenom är ett Andens verk, och står eller faller med den (jfr. ovan art. 2, § 64, sid. 54). Vart denna föreställning leder, jfr. nedan sid. 71 f.

Trots sin ofullkomlighet aktas goda gärningar för trons skull för heliga offer. I dem helgar Kristus våra hjärtan, håller djävulen tillbaka och förklarar sin makt i vår skröplighet (LXVIII, 87 a). Sådana offer voro Pauli, Davids m. fl. lidanden och arbete i deras kall (LXX, 87), sådana äro varje god gärning även i de lägsta kallelser (LXXI, 87 b). Att smäda sådana. gärningar såsom trons bekännelse, frestelser, kors, anfäktningar, kärleksgärningar, köttets dödande m. m. är att smäda Kristi rikes utvärtes ordning (LXXI, 87 b). Även undfå goda gärningar lön, men ingalunda förlåtelse eller rättfärdiggörelse utan andra andliga och lekamliga belöningar i och efter detta livet (LXXIII, 87 b). Av detta de goda gärningarnas pris uppmuntras de trogna att göra det goda och för de ogudaktiga predikas lagen (LXXIX, 88 b).

Anm. På liknande sätt kunde även Luther tala om belöningar, men det var för honom snarast ett oegentligt och popu-

lärt uttryck, lämpat efter åhörarnes bildningsgrad; således ett slags åskådligt bildspråk. Även Melanchton är (jfr. ovan) tydligt medveten om uttryckets pedagogiska syfte, men dessa »belöningar» tyckas dock för honom innebära mer av verklighet än av bild. Så långt är i varje fall lönesynpunkten driven redan nu, att den ej fullständigt harmonierar med rättfärdiggörelsetanken. Det är överhuvudtaget oegentligt att för den nya lydningen, som till sitt väsen är frivillig, införa sådana främmande motiv som fruktan för straff, hopp om lön o. s. v.

En utvärtes gärningslära har alltid hängt vid människorna. Av gärningar, offer, klosterliv o. d., som ursprungligen endast voro vittnesbörd om tron, har man tagit sig anledning att efterlikna det yttre exemplet, men utan tro (LXXXV—XCI, 89 b—90 b) och sådant försvara motståndarne (XCII, 91 a). De stödj sig på Paulus: «Om jag hade all tro m. m., men hade icke kärleken, så vore jag intet»; alltså rättfärdiggör kärleken, icke tron allena (XCVII, 91 b). Paulus kallar här kärleken nödvändig; detsamma göra ock vi. På det sättet är det även nödvändigt att ej stjäla, men man rättfärdiggöres ej därigenom. Om någon förkastar kärleken, änskönt han har en stor tro, behåller han dock densamma icke, ty han behåller icke den helige Ande (II C, 91 b). Paulus talade icke om sättet, hur vi rättfärdiggöras, utan skrev till dem, som redan voro rättfärdiga, och förmanade dem att öva sig i Andens frukter (I C, 91 b). Motståndarne anföra [ensidigt] ett enda språk, vari Paulus talar om Andens frukter, men förbigå många fler skriftord om hur vi rättfärdiggöras. Och alla skriftord om tron förklara de såsom åsyftande tron, verksam i kärlek, men *här* höres ingen påminnelse om att även tron är nödvändig (C, 92 a). Rättfärdiggörelsen består icke däri, att en viss gärning blir med gunst upptagen, utan hela människan måste med nåd ansedd bliva (CI, 92 a). Motståndarne invända, att Paulus sätter kärleken framför tron: »störst ibland dem är kärleken»: alltså rättfärdiggör kärleken (CIV, 93 a). Väl är kärleken den största kristliga dygd (CV, 93 a), men icke ens det yppersta budet i lagen gör oss rättfärdiga, således icke heller den yppersta lagens dygd utan allena tron (CVI, 93 b). Dess lydnad för Gud att vilja mottaga det erbjudna löftet är icke mindre en gudstjänst, än kärleken

(CVII, 93 b). Denna lära är vida skild från det mänskliga förnuftets (CIX, 94 a).

Motståndarne citera: »kärleken är fullkomlighetens band»; kärleken rättfärdiggör, efter den gör oss fullkomliga. Men då hade vi ej behov av försonaren Kristus, som omfattas blott med tron (CX, 94 a). [Överallt återkommer kravet på en exeges enligt regeln: utan Kristus kan ingen fullkomligt hålla lagen].

Anm. Därmed är beviskraften flyttad över från bibelcitaten till den bakom liggande tolkningsprincipen. Denna är naturligtvis icke bindande för katolicismen i samma mån, som den bekräftar sig för protestantisk uppfattning. Det hör till de stora vanskligheterna i stridsfrågan: protestantism mot katolicism, att någon gemensam utgångspunkt för den logiska bevisföringen är omöjlig att åstadkomma.

Motståndarne citera Jakob 2: 24: av gärningarna rättfärdigas människan och ej av tron allena. Varhållst Skriften nämner gärningar, tillsätta de ogudaktiga meningar nämligen att vi genom sådana förtjäna förlåtelsen (CXXIII, 96 b). Om tron, varmed vi omfatta försonaren, tala de intet. 1) Jakob förklarar själv (1: 18): »huvudsumman av budet är kärleken av ett rent hjärta ... och en oskrymtad tro» (CXXIV, 97). 2) Jakob talar om de redan rättfärdiggjordes gärningar, som visa, att tron icke är död utan levande; han menar ej, att vi förtjäna förlåtelsen genom goda gärningar (CXXV, 97 b). 3) Jakob har kort förut talat om nya födelsen, att den sker genom evangelium, d. v. s. genom tron, som omfattar löftet om Kristus (CXXVI, 97 b). »Härav är klart, att Jakob icke är emot oss» med sin skillnad mellan död och levande tro. Även enligt luthersk uppfattning är tron en Guds kraft och ett nytt liv, och föder därför nödvändigt av sig goda gärningar. Därför säger Jakob rätteligen, att vi ej rättfärdiggöras genom en tro, som är utan gärningar (CXXVII—CXXIX, 98 a), men han säger icke, att vi genom gärningarna födas på nytt, och beskriver icke här sättet, hur vi bli rättfärdiga, utan endast sinnestillståndet hos de redan pånyttfödde (CXXX, 98 a). Rättfärdiggöras betyder på detta ställe icke att av ogudaktig göras rättfärdig utan såsom vid världsliga domstolar att förklaras rättfärdig. Den, som har tron och gärningarna, hålles ju för rättfärdig; hans goda gärningar

behaga Gud genom tron, så att Jakob berömmar endast de verk, som av tron härflyta.

Anm. Denna jämförelse med världsliga domstolar, *usus forensis*, har mycket diskuterats. Melanchtons egen mening torde bäst belysas genom ett ställe i 1535 års *Loci*. Romerska folket »rättfärdiggjorde» (*justificavit*) Scipio, som av folktribunen anklagats (för förräderi) d. v. s. förklarade honom för rättfärdig, »absolverade», »approberade» (*absolvit, approbavit*) honom. Folket liksom satte sig över de rättsliga formerna och förnådade om än ej formenligt, så dock faktiskt fritaga sin gunstling, eftersom folkviljan ej erkände någon myndighet över sig eller av någon sådan kunde tvingas att följa bestående ordning. Alltså fattas Gud, då han rättfärdiggör *usu forensi*, ej som domaren, som dömer efter högsta rättvisa, utan han dömer, som han gör, i kraft av sin absoluta maktfullkomlighet. Ur domstolsbilden hämtas icke fram vad den i vanliga fall plägar belysa, att domaren och hans dom representera resp. förverkliga den högsta tänkbara rättvisa. Ur denna senare synpunkt vore bilden, tillämpad på Guds rättfärdiggörelse, meningslös; en av orsakerna till att den väckt så mycken ovilja är, att den efter hand kom att misslysdas i sådan riktning. Vad Melanchton vill åskådliggöra, är att Gud frisäger oberoende av all rätt, och att denna dom — liksom en gång det romerska folkets — är grundad blott och bart i hans suveräna vilja. Man måste komma ihåg, att ännu låg den skola (Occams) ganska nära i tiden, som irrationalistiskt gjort Guds vilja till en enda norm för vad som är gott och ont: t. o. m. synden skulle varit god, om Gud velat det. Och Melanchton har ju tagit upp rättfärdiggörelsebegreppet såsom en fullständigt irrationell tanke. Han har ej heller frigjort den från dess irrationalism, låt vara, att hans eget tänkande i vissa punkter följde andra banor.

Vill man ange Apologiens rättfärdiggörelselära som »forensisk», kan detta, som av ovanstående framgår, knappast härledas från uttrycket »*usus forensis*» med den föga domstolsmässiga innebörd det har i § 131 i och för sig. Däremot tyder Apologiens hela totalåskådning på en rättfärdiggörelselära, som kommer den forensiska mycket nära. Rättfärdiggörelse fattas som ett rättfärdigförklarande domstolsutslag av Gud, vilket människan icke i något avseende kan påverka. Blott måste samtidigt ihåg-

kommas, att den objektiva rättfärdiggörelsen och den subjektiva förvissningen därom för Melancton falla samman till ett. Så till vida är rättfärdigförklaringen identisk med det förskräckta samvetets återupprättande, och detta i sin ordning är ett moment i pånyttfödelsen. Den forensiska synpunkten, som konsekvent utmynnar i föreställningen om ett gudomligt handlande inför en gudomlig domstol i *himmelen*, är därmed icke oväsentligt begränsad.

Melanctons försök att framställa överensstämmelsen mellan Paulus och Jakob är en exegetisk fråga, som vi här förbigå.

När Kristus, ss. katolikerna åberopa, säger: »förlåten, så varder eder förlåtet», när Daniel säger: »Gör dig lös från dina synder . . . genom välgärningar mot de fattiga» o. s. v., så är syftet tvåfaldigt: a) lagens predikan med befallning att göra det goda; b) förkunnelse av löftet, som tillagt är. Ordet: förlåten (resp. de anbefallda välgärningarna mot de fattige) äro bättringens predikan; strax därpå tillägges löftet: »så varder eder förlåtet», liksom Daniel utlovar befrielse från synderna. Att själva gärningarna äro en försoning, säges ingenstades. Vidare: emedan Daniel uttryckligen utsätter löftet, fordrar han nödvändigt tron, som tror, att synderna förlåtas av nåd [tolkningen är nog så typisk för vad den tidens exeget kunde tillåta] (CXXXIII—CXLVII, 99 a—102 b). På samma sätt förbinder Kristus ofta löftet om förlåtelse med goda gärningar, men icke som vore goda gärningar en försoning, utan dels därför att goda frukter böra nödvändigt följa på tron, dels därför att vi emot samvetets förskräckelser behöva ett utvärtes tecken av ett så stort löfte. Liksom dop och nattvard äro tecken att styrka förskräckta samveten, men icke göra oss rättfärdiga genom den utvärtes förrättningen förutan tro, alltså är löftet om förlåtelse liksom avmålat i goda gärningar, att de må påminna oss om att desto fastare tro (CLV, 104 a).

Anm. Att nattvarden här kallas tecken, betyder ej något avstånd från C. A:s nattvardslära. Art. 8, § IV, (170 b) förutsätter uttryckligen ett »anammande av Kristi sanna lekamen».

Allt det, som tillhör det nya livet — jämte tron *också* frukterna — (tota novitas vitae), frälsar (CLVII, 161 b). Dock nekas ej, att straff från Gud lindras genom goda gärningar, trägna böner och

genom bättring (CXLVII, 102 b), eller att vi genom allmosor av Gud undfå mångahanda välgärningar (CLVII, 104 b), eller att goda gärningar undfå belöningar, både lekamliga och andliga (CCXLV, 120). Men änskönt de goda gärningarna äro långt ifrån lagens fullkomlighet, behaga de Gud för trons skull (CLXXVII, 108 a). Motståndarne invända, att även de ogudaktiga och djävlarne kunna hava tron, men här talas om en tro, som av allt hjärta håller sig till nådelöftet, och detta sker icke utan kamp; en sådan tro är icke någon mänsklig utan en alldeles övernaturlig kraft (CXXXII, 110 a).

Vill någon invända: det, som skall rättfärdiggöra, bör tillhöra viljan, men tron är en förståndssak, så svaras: syndens och dödens förskräckelser äro icke blott förståndets tankar utan även viljans förskräckliga rörelser, vilken flyr för Guds dom. Alltså är ej tron blott en kunskap utan ock en förtröstan i viljan och en åtrå efter förlåtelse (CLXXXIII, 110 b).

Anm. Melancton söker alltså taga det andliga livets alla sidor i anspråk för tron. Så brukar Skriften ordet tro: »medan vi nu rättfärdige vordne äro av tron, hava vi frid med Gud».

För några envisas skull måste väl tron (med skolornas uttryckssätt) betecknas som en rättfärdighet, *emedan den är en lydnad mot evangelium*, men endast i anseende därtill, att vi omfatta Kristus, täckes vår alltid ofullkomliga laguppfyllelse Gud (CLXXXVII, 111 a).

Tron och hoppet kunna ej fullständigt åtskiljas; tron är en viss förlåtelse på det, som man hoppas, men hoppets föremål är egentligen det tillkommande; tron är såväl det tillkommande som det närvarande och anammar i det närvarande syndernas förlåtelse, som bjudes i löftet (CXCI, 111—112).

Anm. Här talar den typiskt reformatoriska erfarenheten av tron såsom den fulla tillägnelsen av en redan närvarande verklighet.

Kristus säger: När I haven gjort allt det, som eder bjudet är, så sägen: vi äro onyttige tjänare (CCXIII, 115 b). Motståndarne gyckla här alldeles med Kristi ord: De invända a) det kan snarare sägas: när I haven trott allting, så sägen: vi äro onyttige tjänare; b) gärningar äro onyttiga för Gud men

icke för oss (CCXIV, 115 b). Det senare är barnsligt; Kristus talar om en sådan nytta, som förpliktar Gud att bevisa oss sin nåd (CCXXI, 116 b). Den förra invändningen vore riktig, om tron vore en historisk kunskap. Men tron är en förtröstan på löftet om Guds barmhärtighet, som bekänner, att vi äro onyttige tjänare; ja, denna bekännelse, att våra gärningar onödiga äro, är själva trons tröst (CCXVI, 116 a). Tron gör oss saliga, emedan den omfattar barmhärtigheten, änskönt våra gärningar äro ovärdiga. Det må gärna heta: »när I haven trott allting så sägen: vi äro onyttiga tjänare, emedan våra gärningar äro ovärdiga»; vi bli saliga genom Guds nåd (CCXVII, 116 a). Men att analogt med orden: när I haven gjort allting, så förliten eder icke på edra gärningar, förklara: när I haven trott allting, så förliten eder icke på Guds löften, är en falsk analogi. Föremålen för förtröstan äro i båda fallen olika; i förra fallet gäller förtröstan gärningarna [och förbjudes]; i senare fallet talas om [och förbjudes av dem, som så tala,] den förtröstan, som vi skola hava på Guds löfte (CCXVIII, 116 a).

Nu kan invändas, att om det ej är något [gärningarna], som utmärker den rättfärdiggjorde, så blir hoppet ovisst (CCXXIII, 117 a). Men om hoppet skulle grunda sig på gärningarna, vore det sannerligen ovisst. Tron däremot är just ägnad att befästa detta hopp, ty den grundar sig på Guds befallning, och tjänar till att utvisa åtskillnaden mellan de rättfärdiggjorde och andra (CCXXV—VI, 117 b). Goda gärningar äro icke onödiga därför att de ej förtjäna saligheten. Det är tvärt om nödvändigt att göra goda gärningar; Det är just för den skull vi varda rättfärdige, att, sedan vi äro rättfärdige vordne, vi må begynna göra det gott är (CCXXVII, 117 b).

Anm. M. a. o. *först* rättfärdiggörelse, *sedan* goda gärningar såsom något efterföljande i förhållande till ett föregående. De bli alltså icke såsom hos Luther två sidor av *samma* sak.

Skriften kallar det eviga livet dels gåva dels lön (CCLV, 118—19). Av det senare sluta motståndarna: alltså har människan sådana gärningar, som förtjäna lön; gärningarna äro av sig själva utan Kristus Gud behagliga (CCXXXVI, 119 a). Ja, emedan den ene kan hava större förtjänst att åberopa än den andre, tillskriva de somliga att hava utfört överloppsgärningar,

som kunna komma andra till godo (CXXXIX, 119 b). Men ordet gåva utelämna de alldeles, så ock grunden till »hela denna sak», Kristus (CCXXXVI, 119 a). Vi tillstå, att det eviga livet är en lön, något, som Gud är oss skyldig, men för sitt nådelöfte, icke för vår förtjänst (CCXLI, 119 b). [I § CLXXVII framställas de goda gärningarna ur synpunkten av vad de faktiskt äro: »alltid ofullkomliga. Här nedan behandlas det tänkta fall, att lagen verkligen fullbordats]. Väl kan lagens fullbordan sägas förtjäna sin lön, ty lönen hör egentligen till lagen [obs! den skarpa motsatsen mellan lön och nåd] (CCXLV, CCXLVII, 120, 121 a). Men den, som söker denna lön, måste först vara rättfärdiggjord (CCXLV, 121). Dessförinnan kunde han ej hålla lagen, och lagens fullbordan skulle ej behaga Gud, om vi ej förut för trons skull Gud behagliga vore (CCXLV—CCXLVII, 120—121 a).

En katolsk skolteori är, att de goda gärningarna behaga Gud för nådens skull, och att man bör förtrösta på nåden. Men man förstår med nåd skicklighet att älska Gud, alltså en förtröstan på vår kärlek [icke en egenskap hos Gud: hans barmhärtighet]. Och dock vet ingen, om kärleken är tillstädes eller ej (CCLX, 120 b). Det framhålles ock i skolorna, att våra goda gärningar gälla i kraft av Kristi lidande. Men detta tal är fåfängt, när man förbigår läran om tron; först genom tron gagnar oss försoningen (CLXI, 123 a).

Anm. Alltigenom genomföres synpunkten, att tron allena utan gärningar mottager rättfärdiggörelse i och med Guds fortsatta rättfärdigräkande.

BIHANG:

Om boten.

I artikelns avslutning återupptages tanken, att tron utan gärningar är det, som mottager den första syndaförlåtelsen (CCLXXVII, 125 a). Det är därför tron måste vara en del av boten. Konfutationen hade fördömt C. A:s artikel 12, att boten består av två delar: ånger och tro. Uteslutes så tron, blir konsekvensen, att syndaförlåtelsen mottages för vår ångers skull, alltså på grund av en gärning. Den utförliga behandlingen härav lämnar Apologien i art. 5 om boten, d. v. s. »den stora boten», den ogudaktiges omvändelse. Den påvisar, hur ångern är en

trälaktig ånger; ångern blir alltid ofruktbar, där tron icke upprätthåller det förskräckta hjärtat (XXXVIII, 144). Tron visar skillnad mellan Judas' och Petri ånger; Judas' var onyttig, emedan tron icke kom därtill (XXXV, XXXVI, 143, 144). Under allt detta framhålles med stor skärpa kravet på verklig ånger, d. v. s. samvetets sannfärdiga förskräckelser, som känner, att Gud vredgas och sörjer över, att det syndat mot Gud (XXIX, 143 a). Med denna botlära undvikas de snaror, vilka den katolska kyrkan utlagt med sina anvisningar om satisfaktioner, avlatsbrev, fullständig bikt, om botsakramentets förmåga att ex opere operato förvandla en ånger av fruktan för straff till en verklig hjärtats förkrosselse över synden m. m. (IX – XVI, 141, 142).

Anm. Även i denna art. är alltså mottot: »tro utan gärningar». Trots sina företräden är dess botlära, såsom i det föregående påpekats, på väg att inskränka boten till något blott övergående och förberedande: den ogudaktiges omvändelse.

Fast Melanchton övervägande *beskriver* boten efter mönstret av en engångsakt, är han dock samtidigt oförhindrad att betrakta den såsom ett stadigvarande tillstånd. Men härvid insmyger sig en ny skiftning av botens innebörd. Tonvikten har omärkligt glidit över från lagens dom över synden till lagens predikan om goda gärningar, alltså från ånger till vinnläggande om helgelse. Helgelse och beflitande därom blir då praktiskt taget botens första del. Av denna 1:sta del kommer den 2:dra delen, tron, i ett farligt beroende.

Konfutationen hade velat bevisa, att goda gärningar, icke tron, förtjäna syndernas förlåtelse. Såsom källa hade bl. a. anförts 2 Petr. 1: 10: »Gören eder kallelse och utkorelse fast [genom goda gärningar]». Melanchton accepterar (f. ö. med orätt) tolkningen: »genom goda gärningar» och vill i sin tur bevisa, att Petrus icke glömt tron, fast han endast nämner gärningar.

Petrus lär, att goda gärningar böra göras, på det att kallelsen må vara fast, d. ä. att vi icke falla ur kallelsen, vilket sker, om vi ånyo synda. I haven icke mottagit kallelsens gåvor på grund av de efter eder pånyttfödelse följande goda gärningarna. I behållen kallelsens gåvor [icke genom gärningar utan] genom tron. Men tron förblir icke i dem, som förlora den helige Ande

och förkasta boten; tron existerar i boten (*existit in poenitentia*) (art. 8, §§ 89—90, sid. 187 a).

Anm. Tankegången är icke fullt klar, men torde utmynna i följande. Försummandet av goda gärningar är = att förkasta boten. Därigenom att boten förkastas, förloras tron, som ingår i boten. Nu är det tron, som bevarar kallelsen; genom trons förlust förloras alltså i sin ordning kallelsen och dess gåvor.

Det föll sig för Melanchton av sig självt att tillskriva Petrus denna beviskedja. Och resultatet blir: att Petrus talar om hur kallelsen göres fast genom gärningar visar just, att han delar den lutherska grundförutsättningen, att kallelsen bevaras genom tro. Melanchton har avvärjt uttrycket: kallelsen *bevaras* genom goda gärningar, men ingenting rubbat av det bibliska uttrycket: kallelsen *göres fast* genom gärningar. Han har gjort full rättvisa åt Petri förmaning till goda gärningar och samtidigt i denna förmaning infört trons nödvändighet, vilken motståndarne bestredo. Men på bekostnad av trons ställning såsom det underlag, på vilket allt det övriga vilar. När kallelsen förloras, är det botens förkastande, som är det avgörande. Tron blott »existerar» i boten som dess 2:dra del. Tron är väl grunden för kallelsens bevarande, men i sin ordning beroende av att botens första del. ånger och lagens predikan om goda gärningar iakttages. — Art: om rättfärdiggörelse och goda gärningar avhandlar Melanchton utan undfallenhet för den katolska gärningsläran. Men i *detta* sammanhang vågar han sin protest först under en viss eftergift åt densamma.

Vi äro här inne på en punkt, där Melanchton i viss mån avvek från Luther. Luther medgav ej något inflytande från gärningarna på tron. Felande goda gärningar äro väl bevis på felande tro, liksom goda gärningar i åskådlighetens intresse stundom kunde få gälla som kännetecken på levande tro. Men i verkligheten är tron det avgörande för de goda gärningarna, icke tvärt om. Och så länge man från tron håller borta varje betydelse av mänsklig prestation, är detta endast konsekvent. — Nu är det obestridligt, att tron (= fasthållandet av förtröstan på nådelöftet) kan vara föremål för kamp och ansträngning från människans sida. Faktiskt existerar den aldrig utan en sådan kamp, liksom den aldrig existerar utan mänskliga prestationer eller goda gärningar överhuvudtaget. Och likaväl som de goda

gärningarna gripa in i och återverka på varandra, återverka de på människans bemödande att fördjupa sig i nådelöftet. Det låter sig således verkligen göra, att — såsom Melancton i detta sammanhang — räkna med en gärningarnas återverkan på tron. Därvid är blott att märka, att denna återverkan icke får gälla trons ideella sida utan tron, sådan den redan övergått till att vara något av mänsklig gärning. Det kan emellertid aldrig fastställas, var gränsen går mellan tron som frukt enbart av den oförskyllda »nåden» och tron såsom tillhörande »nådens gåvor», d. v. s. tron, sådan den befinner sig i växelverkan med människans egna krafter, vilka även de kunna betraktas såsom gåvor. Det är häri, problemets svårighet ligger. Men det måste likväl stå orubbat, om rättfärdiggörelsen i Luthers mening skall hållas uppe, att nådens tillägnande sker genom en tro, som är fullständigt oberoende av mänskliga ofullkomliga bemödanden, d. v. s. genom en tro, som icke blott är en gudomlig gåva utan rent av inbegripes i »nåden» själv såsom något framför och över »nådens gåva» (jfr. ovan sid. 41). Om i trons rättfärdiggörande kraft inblandas något av mänsklig ofullkomlighet, skulle vissheten om rättfärdiggörelse alltjämt bringas i fara. Den tillräknade rättfärdigheten och dess besittande är något fullständigt irrationellt; i överensstämmelse härmed är ock tron — medlet för denna besittning — en irrationell storhet. — Melancton har ingen svårighet att låta trons *innehåll* (syndaförlåtelse, Kristi tillräknade rättfärdighet) gälla som något irrationellt. Men det fanns också hos honom en tendens att bestämma *trosförloppet* i anslutning till mera rationella synpunkter. Äro som nämnt egna bemödanden ofrånkomliga redan vid fördjupandet i trons irrationella innehåll, så äro de ännu mer oskiljaktiga från trons rationellt sedliga verkningar, d. v. s. från bemödandet om goda gärningar, resp. från bemödandet om motstånd mot uppsåtlig synd — sådana dessa rörelser begynna och fortsättas i bot och bättring. I den mån tendensen går den nu angivna vägen, riktar sig alltså intresset på den reella rättfärdigheten, helgelsen. Vill man omskriva det tillstånd, som tron så uppehåller, med ordet »kallelse», är det en kallelse, som just bevaras genom vinnläggande om gärningar, och omvänt en kallelse, som förloras därigenom att boten, inkl. lagens predikan om goda gärningar, förkastas. Kallelsens innehåll är just goda gärningar, och utan ett

sådant innehåll kan den ej själv bestå. Visserligen är det tron på den tillräknade rättfärdigheten, som skapar förutsättningen för gärningarna; upphör tron, upphöra även gärningarna. Därav följer emellertid icke, att man — såsom Melancton vill — måste undvika uttrycket: kallelsen bevaras genom gärningar, tvärt om blir konsekvensen, att detta uttryck har samma berättigande som det andra: »kallelsen bevaras genom tro», emedan de återge verkligheten ur olika synpunkter.

Antingen måste det heta: kallelsen bevaras endast genom tro; upphör tron, går kallelsen förlorad utan någon som helst återverkan från gärningar; därvid betraktas det hela från en *annan* synpunkt än den, som förestavar den förmaning, som Melancton efter konfutationen lägger i apostelns mun: vinnläggen eder att göra eder kallelse fast [genom gärningar]. Eller ock heter det: kallelsen, vars innebörd är gärningar, bevaras redan genom gärningar och förloras genom försummelse av sådana; otron är grunden till denna försummelse, men ej därtill att en människa, som begår den (= förkastar boten), förlorar kallelsen. Båda dessa tankelinjer äga sitt berättigande. Melanctons fel är, att han icke tillbörligt håller de två tankegrupperna isär. Han ser i kallelsen, som göres fast genom gärningar, och kallelsen, som bevaras genom tro, ett och detsamma. Eller rättare: hans tanke svänger mellan olika synpunkter. När kallelsen bevaras genom tro, tänker han på kallelsen i betydelse av rättfärdighet utan gärningar. När kallelsen förloras genom att förkasta boten, glider betraktelsen omärkligt över till en kallelse, som har sitt innehåll i gärningar. Skenbart får Melancton härigenom en fördel. Vid kallelsen kan han hänvisa endast på trons betydelse och synes göra detta utan förfång för gärningarna, eftersom han har ett särskilt område i beredskap för dem. Vid boten kan han kraftigt nog hänvisa på gärningarna och detta utan förfång för tron, åt vilken han redan givit en tryggad ställning. Han har medgivit, att boten förkastas genom onda gärningar, och samtidigt hävdad kallelsens bevarande genom tro, och genom att fördela tro och gärningar på olika områden undgått det spörsmål, som särskilt vid föreliggande frågeställning har sina vanskligheter: orsaksförhållandet mellan tro och gärningar. Men detta spörsmål kommer till sist tillbaka, och det redan i föreställningen om boten samt under de ogynnsammast möjliga omständigheter:

det är ju människans ställning till boten, som i sista hand avgör över trons bestånd eller icke-bestånd och via tron över kallelSENS bevarande eller dess förlust. Det utmärkande draget i Melanchtons åskådning om boten ger sig kanske ej så mycket till känna i Apologiens art. om boten. Så mycket tydligare framträder det i hans färdigbildade botlära. Här hänger han sig åt intresset att med all kraft inskräpa lagens predikan om goda gärningar, under det rättfärdiggörelsetanken delvis får stå tillbaka. Komma så gärningarna i förgrunden, kan det ej undvikas, att de också öva en viss inverkan tillbaka på den tro, som omfattar Kristi tillräknade rättfärdighet. Det nu citerade stället är att fatta som en bestämd ansats till Melanchtons blivande ståndpunkt. I boten ingår 1) lagens predikan om ånger och goda gärningar; 2) tro. Redan uppsåtlig synd gör boten om intet; upphör boten i sin helhet, upphör även dess 2:dra del: tro. Hur länge Melanchton än söker undvika det, kvarstår dock till sist en punkt, där det blir den uppsåtligt syndiga handlingen, som återverkar på tron, förorsakar dess förlust eller m. a. o. blir avgörande för nådaståndet i dess helhet. Han måste taga dessa konsekvenser för att kunna ge eftertryck åt den betydelse, han tillmätte gärningarna. Utan en sådan betoning skulle enligt hans mening läran om tro utan gärningar bli farlig för vad Luther kallade: »der rohe gemeine Mann».

Det är bekant, att Melanchton mer och mer ville reservera tanken om rättfärdiggörelse genom tro blott för de invigde, men låta den stora massan få del därav först under läran om boten, där på samma gång lagens fordringar kunde inskräpas som behövlig motvikt, och där de fingo ett utrymme, som snarast gav dem en fördel framför rättfärdiggörelseläran. Redan Apologiens korta antydningar visa, vad detta innebar. Det innebar ett från hävande av gärningssynpunkten i högre grad än rättfärdiggörelsetanken egentligen tillät, vilket i sin ordning betyder, att Melanchton icke på alla punkter genomfört sin egen rättfärdiggörelselära i dess fulla tillämpning. Det innebar, att tron i viss mån blir beroende av lagen och dess predikan om goda gärningar för sitt bestånd och sin tillväxt; ursprunget till Melanchtons »synergism» framträder redan här. Det innebar emellertid på samma gång blott en enligt Melanchtons mening nödvändig komplettering av rättfärdiggörelseläran. Hela Melanchtons hållning, så snart han behandlar denna i och för sig, bevisar hans trohet däremot.

Detta gör hans olikheter med Luther, så många berättigade klagomål de än framkallat, till något i flera avseenden oskyldigare än de avvikelser, som hans lärjungar o. a. senare företogo.

Schmalkaldiska artiklarna.

Rättfärdiggörelseläran (del 3, art. 13) följer samtidigt två linjer: dels den första rättfärdiggörelsen, dels den dagliga.

1) Genom tron bekomma vi ett annat, nytt och rent hjärta . . . på denna tro, förnyelse och förlåtelse följa sedan goda gärningar. (I--II, 270 b).

Anm. Det bör observeras, hur naturligt det faller sig för Luther att låta *samma* tro, som är rättfärdiggörande, samtidigt medföra ett nytt och rent hjärta — förnyelse utan att dock göra vare sig tron eller rättfärdiggörelsen beroende av det, var till människan själv kan medverka. För Konkordieformeln är förnyelsen något, som faller utanför trons upptändande.

2) Vad som är syndigt i de goda gärningarna (som följa hos den redan rättfärdiggjorde) tillräknas ej, så att människan alldeles både till sin person och gärningar är och kallas rättfärdig och belig av blott nåd utan förtjänst (II, III, 270 b—271 a).

Anm. Visserligen heter det, att »de goda gärningarna följa» (kurs. av oss), men det är icke förhållandet mellan ett föregående och ett efterföljande, som i något avseende utgör något problem. Formuleringen i stort ger fullt utrymme åt Luthers maxim, att rättfärdiggörelse och helgelse äro tvenne sidor av samma sak; i enlighet med denna norm är rättfärdiggörelsen även här beskriven.

[På samma sätt som den 13:de art. omsluter både den första rättfärdiggörelsen och den dagliga, har förut den 3:dje art. avd. 3 om boten formats för att passa in både på den första (omvändelse-)boten och på den dagliga.] Det heter där: Lagens ämbete skall behållas i sin fulla kraft (I, 260 b). Guds ljungeld driver alla till förskräckelse och förtvivlan (II, 261 a). Men (obs!) detta är en »passiv ånger».

Anm. Denna »contritio passiva» är för Luther icke ännu en rätt bot utan blott början därtill. Det framgår ock av fortsättningen.

Till detta lagens ämbete fogar Nya testamentet strax (»flugs» statim) nådelöftet (IV, 261 a), och när lagen driver sitt ämbete allena utan evangelium, så återstår endast förtvivlan (VII, 267 b).

Anm. Denna Luthers botlära håller sig således inom ramen för hans vanliga uppfattning: den rätta ångern, mortificatio, är endast en annan sida av vivificatio, och således något, som lika-såväl som rättfärdiggörelsen själv dagligen och stundligen går igen i den troendes liv. I den jämförelse, han i det följande gör mellan den rätta boten och katolikernas falska bot (X—XLV, 261 b—266 b) är vad han egentligen klandrar, frånvaron av tron i ångern och hela systemets botprestationer. Men får ångern och vad som i övrigt kan höra till boten, sin verklighet först genom tron, så förutsätter detta, att boten ej upphör vid det nya livets inträde, utan först får sin sanna innebörd, när denna punkt är passerad, d. v. s. i det dagliga livet. — Helt annat blir förhållandet, när såsom i Konkordieformeln mortificatio icke längre sammanslutes till ett med vivificatio utan tränges tillbaka till ett begynnelsestadium i st. f. att gemensamt med vivificatio behärska troslivet i dess helhet. K. F. fordrar väl även den tron såsom ett led i boten, men i ett sådant fall blir boten mer en akt av en begynnande tro än en »daglig trons övning».

Konkordieformeln.

INLEDNING.

I opposition mot Augsburgerinterim utförde A. Osiander en egen rättfärdiggörelselära. Enligt reformatörerna gällde det framförallt att kämpa sig fram till tron på syndaförlåtelsens under; och denna tro, icke tron på Kristi sedan följande inneboende hos människan var för dem den svåra, med egna krafter utförbara uppgiften. Osiander däremot skiljde syndaförlåtelsen från rättfärdiggörelsen, förlade förlåtelsen till det förberedande stadiet och framhöll tron på den såsom möjlig, redan innan rättfärdiggörelsen själv inträtt. Den rättfärdighet, som meddelas i rätt-

färdiggörelsen, är något helt annat än förlåtelsen; den består i Kristi inneboende: det inre Ordet. Osiander nöjde sig ej med den gemenskap mellan pånyttfödelsen och rättfärdiggörelsen, varvid reformatörerna stannat. Tanken om den inneboende Kristus förde honom längre; en medicinskt fattad *qualitas in anima* d. v. s. en sinnesbeskaffenhet, blev det egentliga. Det är denna rättfärdighet, som är föremål för den verkliga tron = hjärtats förtröstan, under det att Kristi försoning, på vilken syndaförlåtelsen vilar, är ett slags uppgörelse mellan Fadren och Sonen, avslutad för 1500 år sedan och föremål blott för en *fides historica*, ett försannthållande. Enligt Luther äges den tillräknuade rättfärdigheten helt redan från första ögonblicket; rättfärdighet i form av Kristi inneboende måste däremot gradvis stegras och når aldrig här i livet sin fullkomning. Syndaförlåtelsen — enligt Osiander — såsom något blott förberedande för rättfärdiggörelse och rättfärdigheten själv såsom något här i tiden endast delvis förverkligat — båda dessa tankar föra — såsom redan samtiden upptäckte — tillbaka i riktning mot katholicism. Osiander talar väl om rättfärdigheten såsom tillräknad, men ordet tillräknad blir i detta sammanhang en inkonsekvens, ty det hela utmynnar i att betrakta den rättfärdighet, på vilken människan har att förtrösta, såsom — icke en »främmande rättfärdighet» utan — såsom i *mån* av Kristi inneboende människans egen. Mot Osianders avsikt är härmed möjligheten att förtrösta på en *fullkomlig* rättfärdighet, vilken reformatörerna framför allt ville hålla fri, väsentligt kringskuren.

Försoningen bestod för Osiander däri, att Kristus genom sin *lidande* lydnad burit vårt straff och genom sin *görande* lydnad befriat oss från nödvändigheten att fullkomligt hålla lagen. Det är icke denna tillfyllestgörelse, som räknas oss till rättfärdighet utan Guds eller Kristi *eviga* rättfärdighet, vilken Gud ägde oavsett all Kristi laguppfyllelse, alltså Kristi icke förvärvade utan »väsentliga» rättfärdighet. I jämförelse med denna inneboende rättfärdighet försvinna människans efter rättfärdiggörelsen begångna synder såsom en oren droppe i ett helt hav med rent vatten.

Obestridligen var det värdefulla gammallutherska tankar, Osiander sökte fasthålla, om ock i karrikerad form. Vad han ville var närmast att rena dem från den filippistiska tendensen

— vartill vi funnit ett förebud redan i Apologien — att betrakta den inre förnyelsen som ett *efterföljande* i förhållande till rättfärdiggörelsen själv. Luther hade, som ofta påpekats, aldrig gjort någon skillnad *till tiden* mellan dessa båda begrepp. De voro för honom endast olika sidor av samma sak och således samtidiga. Först utifrån denna utgångspunkt drog han den skarpa gränsen mellan 1) nåden = rättfärdiggörelsen med trons upptändande och 2) nådens gåva = förnyelsen. Trons visshet gäller endast den tillräknade rättfärdigheten, vilken alltid äges fullkomligt, och behöver ej grumlans av att nådens gåva, förnyelsen, först gradvis kommer människan till del. Den naturliga motvikten mot Osiander, som sammanblandat rättfärdiggörelse och faktisk förnyelse, låg i Melanchtons formler, som redan ensidigt vidgat avståndet dem emellan; gnesiolutheraner och filippister i förening arbetade nu på att renodla Luthers tankegång i denna Melanchtonska riktning för att komma Osiander till livs.

Konkordieformelns art. 3 är tillkommen för att fastställa det lutherska rättfärdiggörelsedogmat på ett sätt, som ej medgav utrymme för den Osianderska skiftningen därav. Det är, såsom man av det föregående lätt förstår, Melanchtonska element, som äro de förhärskande. Men man får å andra sidan ej glömma, att Melanchtons utgestaltning av Luthers rättfärdiggörelsetanke aldrig avsåg annat än att skydda den för vantolkning. Och det är ej minst under medverkan av denna filippistiska teologi, som K. F:s rättfärdiggörelselära kunnat kvarhålla, vad den verkligen har av Luthers egen. Jämförd med den följande tidens schematiseringar, har K. F. ett obestridligt företräde.

När Osiander förlade tyngdpunkten i rättfärdiggörelsen till åstadkommandet av en ny sinnesbeskaffenhet hos människan, rörde han sig med en tanke, som har åtskilligt gemensamt med katolicismen. Man var på protestantiskt håll så mycket mer känslig för en förvanskning av imputationstanken, som Tridentinum nyss visat, vart det leder, därest den faktiska förnyelsen tillåtes att inkräkta på rättfärdiggörelsen. Här fastslås nämligen i dekretet över rättfärdiggörelsen, kap. 7, att människan i den egentliga rättfärdiggörelsen jämte syndernas efterskänkande erhåller gåvorna tro, hopp och kärlek, den senare (kap. 16) i den form, att den kristne genom dess gärningar tillfredsställt lagen och förtjänar det eviga livet. Att förtjänsterna endast genom Guds nåd bliva

och räknas för verkliga förtjänster, är ett förbehåll, som icke hindrar ett fullständigt tillintetgörande av det, som Luther krävde: visshet om Guds nåd och om saligheten utan alla ängslande spörsmål, huruvida de egna gärningarna hålla det föreskivna måttet eller ej.

Hade Osiander satt likhetstecken mellan människans rättfärdighet och Guds väsentliga eller Kristi gudomliga naturs rättfärdighet, så utbildades den motsatta ytterligheten hos Stancarus. Det för honom avgörande var Kristi *mänskliga* naturs rättfärdighet. Hans uppfattning har intresse endast så till vida, som den förklarar, varför K. F. sysselsätter sig med och avvisar detta slags spekulation.

Konkordieformelns 3:dje artikel.

Om trons rättfärdighet.

Somliga likställa trosrättfärdigheten med Guds väsentliga eller Kristi gudomliga naturs rättfärdighet, andra med Kristi mänskliga naturs rättfärdighet (II—III, 464 b). Därjämte har formula interiim givit anledning till tvister (V, 465 a).

Artikeln om trons rättfärdighet är den förnämsta, utan vilken bedrövade samveten ej kunna hava någon sann och fast tröst (IV, 465 a).

Anm. Detta motiv — behovet av visshet under samvetsnöd — bör observeras. Det bevisar ej, att K. F:s rättfärdiggörelse lära är riktig, när den överbjuder Luther själv i att avgränsa rättfärdiggörelse mot förnyelse. Men det visar i sin ständigt återkommande betoning, att förff. fullt riktigt bygga på denna avgränsning som ett religiöst värde. Huruvida tillspetsningen varit avsiktlig eller ej, må lämnas därhän. Den är i varje fall ej mål utan — låt vara ett olyckligt — medel att skydda en fullt riktig religiös erfarenhet mot förvanskning.

Vad innebär rättfärdiggörelsen? Svar: syndaförlåtelse, Guds nåd, barnskap hos Gud med arvsrätt till evigt liv utan egen förtjänst, utan några föregående, närvarande eller följande gärningar, allenast för Kristi förtjänst, fullkomliga lydnad, pina, död och uppståndelse, vilken lydnad räknas oss till rättfärdighet

(IX, 465 b, jfr. XVI, 466 a). Detta goda tillägnas endast genom tron; tron är en Guds gåva, varigenom vi rätt känna Kristus och förtrösta på honom (XI, 465 b). Detta stödes med en exeges av Pauli utsagor om tron, som må lämnas därhän. Tron gör oss icke därför rättfärdiga, att hon är ett så gott verk, utan emedan hon anammar Kristi förtjänst (XIII, 466 a). Konsekvensen blir gent emot Osiander: själva den rättfärdighet, som tillräknas tron inför Gud, är Kristi lydnad, lidande och (obs!) uppståndelse (XIV, 466 a). I § 30 sammanfattas Kristi verk under »hans fullkomliga (obs!) *lydnad*, varmed han gjort lagen till fyllest» (469 a).

Detta anknytes till 2-natursläran. Kristus var såsom Gud och människa i en oåtskiljelig person lagens herre och således lagen icke mer undergiven, än att han ej var skyldig att lida och dö. Därför tillräknas oss till rättfärdighet ej blott hans lidande lydnad utan ock hans laguppfyllelse; så att Gud för hela denna lydnads skull förlåter oss synderna o. s. v. (XV, 466 a). [Ytterligare belysning härav lämnas i ett annat sammanhang.] Om Kristus hade utan all synd blivit avlad av den Helige Ande och född och i sin mänskliga natur allena fullgjort all rättfärdighet och likväl ej varit sann Gud, kunde en sådan hans mänskliga naturs lydnad och lidande icke räknas oss till rättfärdighet.

Anm. Även om K. F. ej bär skuld för den orimliga frågeställningen: avlad av den Helige Ande, men likväl ej sann Gud, är det likväl anmärkningsvärt, att man icke avfärdar frågan redan därmed, att så abstrakta tankeexperiment icke tillhöra teologien.

Och om Kristus ej blivit människa, kunde hans gudomliga natur icke allena vara vår rättfärdighet. Därför är det Kristi persons hela lydnad allt intill döden, som räknas oss till rättfärdighet. Den mänskliga naturen utan gudomen hade varken med sin hörsamhet eller sitt lidande kunnat tillfyllerstgöra åt den evige allsmäktige Guden för hela världens synder. Gudomen allena utan mandomen hade icke kunnat fullgöra medlareämbetet mellan Gud och oss (LVI, 473 a).

Anm. Frank bestrider (a. a. II, sid. 42 f.), att K. F. bygger på föreställningen om en oändligt värdefull tillfyllerstgörelse såsom nödvändig för att täcka en oändlig skuld eller tillfredsställa en oänd-

lig rättfärdighet. Måhända behöver man, såsom Frank söker visa, icke heller fatta uttrycket »Guds eviga oföränderliga rättfärdighet» (jfr. nedan § 57) på detta sätt. Men formuleringen i § 56 »kunnat tillfyllestgöra åt den evige allsmäktige Guden för hela världens synder» är väl förklarlig endast under förutsättningen, att tillfyllestgörelsen måste nå lika långt i djup som Guds egenskaper i oändlighet, och därifrån är avståndet icke långt till tanken om en oändligt värdefull tillfyllestgörelse. Formligen fastslagen däremot har denna teori icke blivit i någon luthersk bekännelseskraft — ett faktum, som är nog så anmärkningsvärt. Observeras bör likaledes, att K. F. ej låter Kristi verk helt och hållet uppgå i denna tillfyllestgörelse. På luthersk mark var det först den ortodoxa dogmatiken, som i Kristi tillfyllestgörande lidande och lydnad fann det exakta och fullständiga uttrycket för den sida av Kristi verk, varigenom han förvärvat människorna rättfärdighet. Vad som i övrigt kan ställas bredvid tillfyllestgörelsen (t. ex. uppståndelsen) förlorar då strängt taget sin betydelse. Luther åter godkände tanken, att Kristus tillfyllestgjort för lagen, dock under erkännande av, att »tillfyllestgörelse» säger för litet. Han anlade därför gärna mera omfattande synpunkter: Kristi verk såsom en seger över synd, lag, död och djävul; Kristi död t. o. m. stundom såsom en lösepänning, given icke åt Gud utan åt djävulen. Även K. F. är i behov av hjälpföreställningar, bredvid tillfyllestgörelsebegreppet, vilket visar, att detta ännu icke nått den allt behärskande ställning, det sedan fick. Den rättfärdighet, som tillräknas tron, är bl. a. Kristi uppståndelse (XIV, 466), och i art. 8 (om Kristi person) upptager K. F. Luthers bild: Kristi verk såsom ett övervinnande av död, djävul, helvete och den eviga fördömsen (§ XXV, 514 b). — Att Kristi tillfyllestgörelse är ämnad ej blott åt Gud personligen utan även åt Guds eviga lag, är en teori, som först genom K. F. fått kyrklig sanktion.

Först en hela personens lydnad är en fullkomlig tillfyllestgörelse och försoning, varmed Guds i lagen uppenbarade eviga och oföränderliga rättfärdighet är fullgjord (LVII, 473 a).

Anm. §§ 15 och 56--57 bringa utom det anförda även ett annat problem på tal: förhållandet mellan Kristi lidande och lydnad. Frågan hade blivit aktuell genom Osiander (jfr. ovan sid. 77). Särskilt Flacius gjorde bruk av denna tvåfaldiga syn-

punkt, efter vilken Kristi verk kunde betraktas. Var rättfärdiggörelsen för honom av tvåfaldigt slag: frisägende av skuld och tillräknande av en positiv rättfärdighet, så lät sig nu en motsvarande tvåfald föras in i Kristi verk: på lidandet grundar sig syndaförlåtelsen, på lydnaden tillräknandet av den rättfärdighet, som Gud fordrar av oss (justum pronuntiare). Teorien kan nog anses som en följdriktig fortsättning av Melanchtons spekulation; överensstämmelsen med Luther däremot är på sin höjd formell. K. F. anlitar båda tankarna, men utan att såsom Flacius uppdraga någon schematiskt genomförd skillnad dem emellan. På det hela taget kan sägas, att K. F. tillägger lidandet samma verkan som lydnaden. Till lidandet hänföres ej blott syndaförlåtelsen utan även rättfärdigförklaringen, till Kristi lydnad ej blott rättfärdigförklaringen utan ock syndaförlåtelsen (jfr. § 56, 57). På ett sätt, som ej är utan förtjänster, strävar man att sammansluta begreppet Kristi rättfärdighet till en enhetlig storhet. Än lydnaden, än lidandet betecknar Kristi verk i dess helhet; Kristi rättfärdighet är *hela* den gudamänskliga personens *hela* lydnad, i görande såväl som i lidande. — Begreppet Kristi lydnad såsom fullgörandet av lagens rättfärdighet ledde senare till tanken om ett slags löneförhållande till Gud. Guds nåd är ej längre oförskyld utan något varpå människan i kraft av Kristi laguppfyllelse kan ställa av lagen rättsligt begrundade anspråk.

Naturligtvis får man ej vänta, att K. F. skulle lyckats undgå abstraktioner. En typisk sådan möter t. ex. i dess förklaring, att Kristus i anseende till sin person ej varit skyldig att hålla lagen.

Så som rättfärdiggörelsen förut bestämts, (jfr. § 9) betyder ordet »rättfärdiggöra» förklara en för rättfärdig och fri från synderna (XVIII, 466). [Exegesen av de här åberopade skriftställena må nu lämnas därhän]. För att bringa stadga i terminologien anbefalles en skarp skillnad mellan »rättfärdiggörelse» och »ny födelse» (XVIII, 466 b). När Apologien likställer rättfärdiggöras och pånyttfödas (§ 72, jfr. ovan sid. 59), så betyder pånyttfödelse syndaförlåtelse allena och barnskap (XIX, 466 b).

Anm. Till viss grad kan detta vara riktigt. I Apologien är på detta ställe faktisk förnyelse principiellt ställd utanför rättfärdiggörelsen själv. Men K. F:s »skarpa skillnad» mellan de båda var i Ap. ännu ej något problem. Granskar man den upp-

fattning, ur vilken Melanchtons uttryck vuxit fram, blir K. F:s tolkning ensidig. Ty Melanchton förband med vad han kallade pånyttfödelse, en Andeverkan — upptändandet av tron, som mottager rättfärdigheten — vilken *från en annan sida* sett är början till faktisk förnyelse. T. o. m. till ordet rättfärdiggörelse knyter Melanchton — liksom Luther — till sist en tankeserie, som K. F. ej finner däri. Ur denna synpunkt är det oegentligt att tala om pånyttfödelse såsom enligt Melanchton i Ap. rätt och slätt identiskt med förlåtelse och barnskap. Med K. F:s citat förbinder sig bristande blick för det sammanhang, som faktiskt förbinder rättfärdiggörelsen med det nya kristliga livet, varom mera sid. 84.

Med pånyttfödelse och rättfärdiggörelse menas ej, att synden alldeles försvinner, utan att den troende genom tron för Kristi skull förklaras och hålles för rättfärdig. Lika litet menas, att den kristne får åsidosätta ångern eller framhärda i synden (XXII, 467).

Den saliggörande tron *föregås* av sann *ånger* och är ej möjlig därförutan; själv *ingår* den i *boten*, som först i och med tron blir en rättskaffens bot (XXIV, 466 a, jfr. XXIII, 467 b).

Anm. På samma sätt hade C. A., art. 11 uttalat, att boten omfattar både ånger och tro. Ångern är därvid ej någon mänsklig prestation utan redan den en Andens (förberedande) nådeverkan. Så kan man göra allvar av både rättfärdiggörelsen utan någon som helst gärning och omvändelsens nödvändighet, men också tillvarataga Luthers erfarenhet av vad det är, som gör den stora skillnaden mellan rättfärdiggörelse och förnyelse. Men denna skillnad framträder dock i K. F. med en delvis ny skiftning. För Luther gällde det direkt att från tron utesluta allt, som ej kan vara föremål för förtröstan. K. F. däremot söker ett mera allmängiltigt uttryck för samma motiv och tillgriper den logiska ordningsföljden, som tankemässigt avgränsar tron själv från det föregående och efterföljande.

Varken det, som går före tron eller det, som följer på henne, får inblandas i denna artikel som *nödvändigt* till rättfärdiggörelse (XXIV, 467 b), på det att Kristi ära må bli oförkränkt (XXXV, 469 b).

Anm. Denna teoretiskt tillskurna princip är sålunda uppställd under trycket av det svåra problem, som skall möta i nästa art.:

huruvida goda gärningar äro nödvändiga till salighet, d. ä. till rättfärdiggörelse eller ej. Redan om förnyelsen är det logiskt efterföljande i förhållande till rättfärdiggörelsen — om tidsföljd är det i K. F. ej tal — är dess *nödvändighet* för rättfärdiggörelsen en gång för alla vederlagd. Ej minst frågans svårighet kan lända förff. till ursäkt. Och man måste dessutom erkänna, att de fullt riktigt insett, vad ett accepterande av formeln: goda gärningar nödvändiga till salighet, skulle betytt; den var historiskt framkommen inom kretsar, som ej bevarat rättfärdiggörelsetanken i dess renhet. Men en sak är att skilja mellan de religiösa erfarenheterna, allteftersom de subjektivt upplevas var för sig, en annan att utstycka dem på en logisk ordningsföljd. När de olika enskildheterna i omvändelsen göra sig förnimbara var för sig, sker detta till följd av det religiösa livets egen inre lag, icke därför att de utgöra olika moment i en logisk ordningsföljd. Även om de praktiskt taget upplevas var för sig, tillhöra de ett och samma rörelsemoment; detta levande sammanhang dem emellan går mer eller mindre förlorat, i den mån de radas upp bredvid varandra såsom något logiskt föregående och efterföljande. En sådan logisk ordning får aldrig bli mer än på sin höjd en hjälpföreställning. Ännu saknas nödiga resurser för att inordna de religiösa företeelserna under logiska regler. Utan vidare får icke ett *irrationellt* rättfärdiggörelsebegrepp bestämmas efter rationella lagar. Men K. F. anlitar (jf. det följande) sin uppställda ordning ej blott som hjälpföreställning utan som *huvudsynpunkt*. Så fick ortodoxien i arv såväl den logiska skillnaden mellan rättfärdiggörelse och helgelse som försöket att rationalisera något irrationellt (jf. sid. 96, anm.).

Det är ej ett och samma att handla om människans omvändelse och om hennes rättfärdiggörelse. Vad som fordras till omvändelsen hör icke allt till rättfärdiggörelsen. Till rättfärdiggörelse fordras endast: Guds nåd, Kristi förtjänst och tron, varigenom rättfärdigheten oss tillräknas samt förlåtelse, barnskap och arvsrätt till evigt liv givas (XXV, 467—68). [Detta fordrar ock klarhet angående rättfärdiggörelsens och de inre förändringarnas förhållande till varandra.] Man måste behålla en ordning mellan tron och goda gärningar, mellan rättfärdiggörelsen och förnyelsen eller helgelsen (XL, 470 b). Först upptändes genom den helige Ande tron i omvändelsen; och tron anammar Guds nåd, var-

igenom en människa blir rättfärdiggjord. När hon redan är rättfärdiggjord, förnyas och helgas hon genom den helige Ande, och därpå följa sedan frukter, d. ä. goda gärningar. Personen bör först vara rättfärdiggjord, innan han kan göra goda gärningar (XXVII). Men gärningarna lösryckas ej så från det förut nämnda, som om tron någon gång eller någon tid kunde bestå jämte ett ont uppsåt, utan fördelas så endast i anseende till ordningen mellan orsak och verkan eller det [i begreppet] föregående och efterföljande. Tron [är det föregående och] anammar välsignelsen utan gärningar, men likväl är hon aldrig allena. Tro och gärningar äro oupplösligen förbundna (LXI, 470 b).

Anm. Vad som försvårat Luthersk och Melanchtonska tradition har i det föregående endast varit den summariska tolkningen av Apologiens begrepp: pånyttfödelse (§ 19). I de nu anförda styckena återupptages samma tema, men i ett annat sammanhang. För att förstå, hur K. F. här ännu bestämdare än förut går sin egen väg, äro måhända några antydningar av nöden.

Om rättfärdiggörelseläran stannat vid den punkt, där K. F. lämnar den, om den sålunda ej fått sin säregna fortsättning under den följande dogmatiska spekulationen, kunde det synas tänkbart, att det äktlutherska momentet just genom K. F:s protest mot en erkänt oluthersk överskattning av förnyelsen låtit sig hållas kvar inom sina ursprungliga gränser och det så, att intet däri behövt falla bort. Räckvidden av de bestämmningar, varigenom K. F. velat utbygga Luthers rättfärdiggörelselära, framgår ej alltid så mycket av en blick tillbaka på Luther själv som av en blick framåt på den följande utvecklingen. Det är här, man finner krafter verka i avgjort annan riktning än Luthers egna tankar. Och inför detta faktum måste man göra omdömet om K. F. beroende av huruvida det är samma krafter, ehuru ännu i sin begynnelse, som bestämma det i K. F:s rättfärdiggörelselära, där man ej omedelbart igenkänner Luther själv.

Det är uppenbart, att mycket i de citerade §§ är oförfalskat lutherskt. Rättfärdiggörelseproblemets båda ytterlinjer: »tron allena rättfärdiggör» och »tron är aldrig allena», äro korrekt iakttagna. Varken omvändelse eller pånyttfödelse, sådana K. F. fattar dem, kunna vara föremål för förtröstan. Genom att göra rättfärdiggörelsen till något fristående bredvid pånyttfödelsen och omvändelsen uppehålls således kravet på nåd i form av »främ-

mande rättfärdighet» att omfattas med tron allena utan gärningar. Och skillnaden mellan tro (rättfärdiggörelse) och helgelse såsom mellan orsak och verkan saknar icke motsvarighet hos reformatörerna själva. Å andra sidan är det sedliga kravet: rättfärdiggörelsens oförenlighet med ont uppsåt, botens och omvändelsens nödvändighet samt helgelsens betydelse i K. F. strängt fastslaget. Icke blott nåden utan även vad reformatörerna kallade nådens gäva, betonas med stor energi. Och än mer: K. F. vill, så långt den förmår, återföra det ena på det andra. Visserligen är det fastställda orsaksförhållandet mellan tro (rättfärdiggörelse) och helgelse närmast uttryck för att de måste skiljas åt, men det är också — det framgår av K. F:s hela resonemang — uttryck för att det ena ej är verklighet utan det andra. K. F:s skäl härvidlag äro förut åberopade både av Luther och Melancton: tron skall bära god frukt (C. A. art. 5); genom tron varder hjärtat förnyat, att det kan goda gärningar av sig föda (C. A. art. 18. § 29). K. F. gör, såsom av § 41 framgår, aktningsvärda försök att utnyttja denna tankegång, och det behöver väl knappast påpekas, att K. F. på intet sätt avser att förringa det andliga livets åt sedligheten vända sida, sådan den ger sig till känna i dessa utsagor; någon förslappning i den sedliga ansvarskänslan kan ingen på allvar läsa in i dess framställning. Alltså orsaken (rättfärdiggörelsen) utan verkan (heligelse) är ej orsak; utan orsak (rättfärdiggörelse) är verkan (heligelse) omöjlig. Fogas nu härtill, vad som ej nödvändigt ligger i detta orsaksförhållande, men som dock klart uttalas, att i detta speciella fall verkan till tiden inträder *sumtidigt* med orsaken, så kan man fråga, vari K. F:s rättfärdiggörelselära egentligen är underlägsen Luthers egen.

Svaret blir, att K. F., då den avgränsar rättfärdiggörelse mot omvändelse och helgelse, icke stannar på samma punkt som Luther och Melancton, liksom den förut icke stannat vid reformatörernas skillnad mellan rättfärdiggörelse och pånyttfödelse. Vi fästa oss mindre vid de bestämmningar, varmed man omger orden pånyttfödelse, rättfärdiggörelse, omvändelse o. s. v., då dessa begrepp behandlas vart och ett för sig. Dessa bestämmningar åsyfta närmast att hindra det ena från att flyta över i det andra, och så till vida befinner man sig ännu på luthersk botten. Därvid är det ock att observera, att förff. på det stora hela uttrycka sig så försiktigt, att det är svårt att avgöra, huru långt de egent-

ligen velat gå. Så länge man ännu inskränker sig till omgärdandet av varje enstaka begrepp för sig, kan det vara vanskligt att uttala sig om varför avståndet mellan rättfärdiggörelsen och det övriga skulle vara mer svåröverkomligt i K. F:s formulering än i Luthers egen. — Den svaga punkten är måhända mindre att återföra till någon enstaka detalj än till K. F:s hela anläggning. Denna kan verkligen ge rätt till att med Loofs (a. a. sid. 874) tala om en *saklig* skillnad mellan t. ex. rättfärdiggörelse och pånyttfödelse, och därvid äro följande omständigheter att observera.

1) När man skiljer mellan rättfärdiggörelse och förnyelse, har man intet att sätta i stället för det, som skulle uttrycka deras samhörighet eller just det, som förmådde t. ex. Apologien att likställa dem. M. a. o. K. F. saknar det bärande uttrycket för att *samma* tro, som utgör vår rättfärdighet, också är ett tillägnande av Andens krafter till ett nytt liv. Rättfärdiggörelse och pånyttfödelse äro åtminstone på väg att röra sig på skilda plan. De äro olika ej blott för den subjektiva trosförnimmelsen utan också till själva sitt väsen. Och på samma sätt med rättfärdiggörelse och omvändelse. Vad som hör till det ena hör ej »nödvändigt» till det andra.

2) Det är på denna väg, K. F. banar sig väg till vad varken Luther eller Melancton kunnat undgå, att göra den subjektiva erfarenheten: »utan gärningar» till objektiv lag (jfr. ovan sidd. 43 och 44). Och det sker i fullt medvetande av, att det subjektivt religiösa behovet av samvetströst först så kan tillfredsställas. Men det hela ter sig dock ej som en ur praktisk synpunkt företagen objektivisering av subjektiva troserfarenheter utan snarare som ett försök att visa, hur det ej ens från början är den subjektiva religiösa erfarenheten och de former, den tar, som grundar skillnaden mellan rättfärdiggörelse och förnyelse. Det är avståndet mellan rättfärdiggörelse och gärningar, som är det objektivt självklara — ett axiom likasåväl som avståndet mellan orsak och verkan. Samhörigheten — den må vara fordrad aldrig så mycket — kommer först i andra hand. I yttre avseende — till tiden — är den fullständig; i inre avseende är det skillnaden mellan orsak och verkan, som avgör, hur långt de båda kunna betraktas som ett¹.

¹ Om man träffar förff:s mening med att som Loofs gör låta förff. draga en så svåröverkomlig gränslinje mellan *tro* som orsak och *rättfärdiggörelse*

3) Hela denna oerhört starka benägenhet att objektivera skillnaden mellan tro och gärningar, vilka ändock till sist just för den objektiva betraktelsen utgöra en enhet, gör mer än någon enstaka detalj, att rättfärdiggörelse och pånyttfödelse te sig som olika förlopp, ej längre som olika sidor i samma förlopp. Och i samma mån, man förlorar blicken för sambandet dem emellan, i samma mån får den renodlat forensiska tanken övervikt. Termen »usus forensis» förekommer ej i K. F., men analogien med en domstolsmässig frisägelseakt är omisskännlig. Detta behöver ej i sig själv vara av ondo, blott man ej släpper, att förnyelsen inneslutes i rättfärdiggörelsen såsom en annan sida därav. Redan Apologien har tydliga ansatser till en forensisk betraktelse, som dock vederbörligen begränsas av likhetstecknet mellan rättfärdiggörelse och pånyttfödelse. Den begynnande forensiska betraktelsen i Apologien utesluter således ej andra lika berättigade synpunkter; den inför i själva verket ej heller någon ny oförklarlighet i den redan förut fullständigt irrationella rättfärdiggörelse-tanken, men den kan främja en viss i undervisningssyfte väl behövlig åskådlighe. I K. F. har rättfärdiggörelsen blivit en akt, vilken väl endast sker jämsides med vissa föregående förändringar hos människan, men dock icke i sig själv utgör någon sida av en sådan förändring, lika litet som ett domstolsutslag, vari den skyldige frisäges från skuld, är avgörande för den frikändes sinnestillstånd. Det behövdes endast ett steg till för att av rättfärdiggörelsen göra en abstrakt tanke, som faller utanför egentlig religiös erfarenhet. För Melancton sammanföll rättfärdiggörelsen med förvissningen därom d. v. s. med det förskräckta samvetets återupprättande. Häre har K. F. ej gjort någon ändring. Domstolen, där frisägandet sker, tänkes förlagd

som verkan, att tron, så länge man inskränker betraktelsen till detta orsaksförhållande, ännu icke äger rättfärdiggörelsen, må vara en öppen fråga. Att tron i anseende till detta orsaksförhållande kan tänkas såsom ännu icke omsatt i *gärningar*, är otvivelaktigt; *först* upptändes tron, *sedan* följa frukterna. Men det anmärkningsvärda är just, att förff. underlåta att uttryckligen beteckna tron såsom ett »först» i förhållande till *rättfärdiggörelsen* som ett »sedan». Man bör väl snarare fästa avseende vid denna deras tvekan än draga slutsatser, som de själva undvikit, hur mycket Loofs' mening än kan ha den logiska konsekvensen på sin sida. Även på K. F:s tid var man, som den föregående diskussionen stundom visade, klart medveten om, att det på det religiösa området fanns högre krav än den formella logikens.

till människans hjärta (in foro cordis humani). Men skillnaden mellan rättfärdiggörelse och förnyelse var redan för skarpt utpräglad för att det ena i längden skulle kunna hållas kvar på samma plan som det andra. Därför upplöste den ortodoxa dogmatiken det sista bandet dem emellan och förlade rättfärdiggörelsens »forum» till himmelen. Rättfärdiggörelsen är så definitivt utbruten ur nådeverkningarnas kedja och sammanhänger med dem närmast så till vida, som nådeverkningarna bestämma, var rättfärdiggörelsen börjar och upphör. Det senare sker i och med inträdet i det fulla nådaståndet, unio mystica, den mystiska föreningen med Gud.

4) Melancton hade förlorat Luthers lära om den *dagliga* rättfärdiggörelsen ur sikte, när han lät omvändelsen (conversio impii) stå modell för rättfärdiggörelsen. Samordningen av rättfärdiggörelse och omvändelse har trots sina betänkligheter en fördel, som ej får underskattas. Den utesluter möjligheten att beskriva rättfärdiggörelsen så som om ingen sedlig förändring vore behövlig. Och det var ej minst detta, som bestämde Melanctons tankegång. Även om man icke instämmer med Melancton, måste man medge det berättigade i hans syfte. Nu kan man icke säga, att K. F. sammanblandar rättfärdiggörelse och omvändelse. Tvärt om gör den en skarp skillnad dem emellan, så skarp, att de givna reglerna trots vad de äga av berättigande, låta rättfärdiggörelse och omvändelse framstå som nära nog två olika procedurer i st. f. såsom två olika sidor av samma sak. Ett viktigt moment, som Melancton strävade för, har därmed kommit till korta. K. F. står tillbaka för Melancton i förmåga att draga fördel av det, som verkligen lät sig vinnas genom att hänföra rättfärdiggörelse och omvändelse till samma tidsförlopp. En fördel har gått förlorad, men en olägenhet står kvar. Sker rättfärdiggörelsen *i omvändelsen*, såsom K. F. proklamerar, så blir den — åtminstone i sin typiska form — liksom omvändelsen en engångsakt.

I detta avseende förmedlar K. F. övergången mellan en av Melanctons ensidigheter och den ortodoxa dogmatiken. Behovet av rättfärdiggörelsens dagliga upprepning har ej påverkat formuleringen, även om det ej är uttryckligen avvisat. Rättfärdiggörelsen samlar sig härmed kring en punkt i det religiösa livet — den stora boten — och förtätar sig här; vad den kristne upp-

lever efteråt är ej rättfärdiggörelsen själv utan på sin höjd en svagare eller starkare efterklang därav. För jämförelsens skull behöver endast påminnas om, hur Luther kämpade sig fram till erfarenheten av rättfärdiggörelse på en helt annan tidpunkt än den, då det kunde vara tal om hans omvändelse, och hur denna dagliga erfarenhet gav innehåll åt hans liv på ett helt annat sätt, än den för längesedan avslutade omvändelsen. K. F. för sin del bjuder en lära om en den kristne *en gång för alla* meddelad förvissning, att Kristi rättfärdighet blivit honom i anslutning till vissa inre upplevelser tillerkänd. Men en sådan rättfärdiggörelselära fogar sig ej utan motstånd i tanken, att denna visshet städse på nytt måste tillkämpas. Och detta senare är dock vad som faktiskt fordras. Det är i K. F. icke frågan om trosvisshetens höjande och återförstärkande, som drivit fram eller i huvudsak format rättfärdiggörelseproblemet. Det är därför man kan tveka, huruvida K. F:s rättfärdiggörelselära är vad den ger sig ut för: det bärande underlaget för luthersk religiositet. Betänker man vad Luther framförallt fann i rättfärdiggörelsen: ett medel att tillgripa särskilt i stunder av skuldkänsla, anfäktningar och nedåtgående tro, framgår det lätt, att det religiösa behov, som ligger bakom den ursprungliga rättfärdiggörelsetanken, har mera av verklighet, djup och räckvidd än det, som K. F. återspeglar. Härmed är naturligtvis icke sagt, att den specialtyp av rättfärdiggörelse, till vilken K. F. inskränker sig: den första rättfärdiggörelsen, nödvändigt måste frambringa erfarenheter av annat slag än den, Luther åsyftat. I lyckligaste fall behöver t. o. m. den förutnämnda isoleringen mellan rättfärdiggörelse, pånyttfödelse, förnyelse och helgelse endast vara en omväg, ej en avväg. För en generation med sådan lust för begreppsklyverier var omvägen kanske lätt nog. Men när sinnet för K. F:s och den följande tidens dialektik en gång upphörde, kom en ny situation med allvarliga svårigheter. Man hade att taga ställning till en lära med kyrklig sanktion och nära nog lika auktoriserad tolkning från den ortodoxa dogmatiken, och detta under ett tidsmedvetande, för vilket avvikelserna från Luther stodo som en onödighet, och för vilket det, som K. F. framförallt bekämpar (Osiander och katolsk överskattning av helgelsetanken), visade sig som en mindre fara än den slappnande sedliga ansvars känslan. Men följden har också blivit, att man nog ej alltid tillräckligt

givit akt på de punkter, där K. F. ännu kan gälla som föredöme: skuldkänslans djup och vägen till syndaförlåtelse av blott nåd utan hinder av den egna oförmågan, men ock utan anlitande av något hjälpmedel, vari mänsklig ofullkomlighet inblandar sig.

5) I samma mån som de olika momenten av rättfärdiggörelse- och omvändelseförloppet få var sin avgränsade plats gent emot det övriga, begynna också ansatserna till en lära om »nådens ordning». Då blir frågan: föreligger i och med K. F. en verklig sådan ordo salutis? En typisk ordningsföljd mellan nådeverkningarna kan man datera redan från Flacius, under det att Luther och Melancton ännu ej reflekterade på en sådan. Vad Luther framför allt betonade var den samlande enheten, den på döpsenåden vilande trosstämningen såsom en förblivande konstant bakgrund för alla enskilda trosyttringar och trosstrider. K. F. visar i jämförelse härmed en avgjord benägenhet att låta det religiösa livets olika delar — ånger, omvändelse jämsides med tron och rättfärdiggörelsen, förnyelse, helgelse, goda gärningar — uppträda i bestämd ordningsföljd, om ock ej alltid till tiden. Dock är den senare spekulationens fordran på ett minutiöst utformat system alldeles okänd för K. F. och vad förhållandet till Flacius angår, så står den ordo salutis, K. F. utstakar, på delvis annan botten. — Men vi återgå till texten.

Väl ha de troende utom den tillräknade rättfärdigheten också en påbegynt (*nova oboedientia*). Men den får ej sammanblandas med den tillräknade; den är alltid bristfällig. Endast den rättfärdighet, som kommer av Kristi lydnad m. m., kan bestå för Guds dom (XXIX, 469 a). [Och härifrån ledes tanken in på den ovannämnda ordningen mellan rättfärdiggörelse och förnyelse, varvid tron är dels såsom orsak skild ifrån, dels samtidig och oskiljaktigt förbunden med gärningarna, jfr. ovan sid. 84, §§ 40—41].

Samma skillnad gör ock Apologien mellan tro och gärningar. Tron rättfärdiggör utan gärningar. Men när det frågas efter kännemärket att skilja en levande tro från en inbillad, svarar Apologien: Jakob kallar det en död tro, på vilken icke allehanda goda gärningar följa (XLII, 471 a).

Anm. Såsom orden lyda, skulle gärningarna kunna skänka den nödiga vissheten om att tron är levande, och väl då närmast

för den, som själv tvivlar om sin tro. Vad nu än förff. må ha menat — uttrycket är så olyckligt som möjligt. Enligt Apologiens utläggning, art. 3 § CXXVII, 97—98, vänder sig f. ö. Jakob till »säkra och fåfänga människor», och han anlitar saknaden av gärningar för att övertyga dem om, att deras tro var död. Apologien anlägger således en praktisk-pedagogisk synpunkt, och även hos Luther finner man stundom ett slags gärningssynpunkt i en liknande tillämpning. Enligt K. F:s formulering skulle gärningarna i en helt annan utsträckning kunna användas som allmängiltig norm. Hur förff. själva skulle önskat detta ställe kommenterat, må lämnas därhän.

Men när det frågas: varav har tron detta, att hon rättfärdiggör, är det orätt att säga, att tron ej kan rättfärdiggöra utan gärningar, att goda gärningar såsom en causa sine qua non äro nödvändiga till eller i rättfärdiggörelsen o. s. v. (XLIII, 471 b).

Anm. Detta i all sin enkelhet träffsäkra grepp om frågans kärna visar, att K. F. trots alla ofruktbara indelningar förmått giva sina grundtankar en sammanfattning, som både till form och innehåll är äkta luthersk. Då det hela på sätt och vis utmynnar i denna sammanfattning, kan en återblick måhända vara på sin plats. Problemet, sådant det inställde sig för Luther själv, kan näppeligen gent emot missförstånd fattas riktigare eller verk-sammare än genom frågan »varav har tron det, att hon rättfärdiggör»? Förtjänsten i denna frågeställning ligger däri, att den anvisar ett svar utefter den religiösa linjen. Från tron såsom rättfärdiggörande måste uteslutas allt, som på grund av ofullkomlighet ej kan vara föremål för förtröstan. Detta förutsätter, att rättfärdiggörelsen av den religiösa erfarenheten uppleves såsom en alltigenom irrationell akt (jfr. Luther); man missförstår dess väsen, om man efter övervägande rationella grunder vill bestämma, vad som hör dit eller ej. Denna innebörd i den nämnda frågeställningen har nu K. F. *icke* tillgodogjort sig. Rättfärdiggörelsen själv verkar nog alltjämt som en irrationell storhet (syndaren är trots sin synd välbehaglig för Gud), men vad som skall uteslutas därifrån tilltror man sig att kunna bestämma efter rationella grunder: vad som är det logiskt föregående och framförallt efterföljande, m. a. o. vad som är icke orsak utan verkan. Därmed drages bevisningen över på ett annat område

än det omedelbart religiösa. Och så genomföres, såsom vi förut sett, en fullständig skillnad mellan t. ex. rättfärdiggörelse och pånyttfödelse, och tillämpningen därav utsträcker även till sådana punkter, där den är fordrad *icke* av religiösa utan enbart av logiska motiv. I Schmalk. artt. råder ingen tvekan om frågan: varav har tron detta, att hon rättfärdiggör? Men art. om rättfärdiggörelsen begynner så: »genom tron bekomma vi ett annat nytt och rent hjärta» (jfr. ovan sid. 75). D. v. s. den religiösa känslan fordrar att trots allt betrakta rättfärdiggörelse och pånyttfödelse som sidor av *samma sak*. När däremot K. F:s logik bjuder att göra den till något så olika som ett föregående och ett efterföljande, orsak och verkan, är detta alltså en fordran, som går längre, än vad som är nödvändigt efter enbart religiösa motiv.

Visar detta, att förff. icke klart fattat frågeställningens innersta mening, så ha de dock givit en form åt den, som i sin ordning visar, att K. F. till sitt innehåll står Luther närmare än vad den yttre gestalten någon gång synes ange. För slutomdömet om K. F. saknar denna omständighet ingalunda betydelse.

Bland oriktigheter, som avvisas, uppräknas bl. a.:

att goda gärningar äro orsak till rättfärdiggörelse, antingen helt och hållet eller till en del (XLV, 471 b);

att man bör genom dem bereda sig att bli värdig och delaktig i Kristi förtjänst (XLVI, 471 b);

att förnyelse och kärlek är vår väsentliga rättfärdighet (L, 472 a);

att rättfärdigheten består av 2 delar, syndaförlåtelse och helgelse (IIL — L, 471 b — 472 a), att tron gör rättfärdig endast till en begynnelse och sedan vår kärlek m. m.;

att människan blir salig genom något annat än det, varigenom hon blir för Gud rättfärdiggjord, så att vi skulle bli rättfärdiga, men ej saliga utan gärningar (LII, 472 a).

att människan blir rättfärdig för Gud genom Guds inboende mot [Osiander] eller genom enbart Kristi mänskliga natur's rättfärdighet [mot Stancarus] (LIV—LXI, 472—73);

att Skriften med »rättfärdiggöra» menar icke syndaförlåtelse utan »i sanning rättfärdiggöra» för den genom den helige Ande ingjutna kärleken och därav följande dygder (LXII);

att tron kan finnas utan sann bot och under synd emot samvetet (LXV, 474 a);

att icke Gud själv utan endast hans gåvor bo i de trogna (LVI, 474 a).

Konkordieformeln om goda gärningar.

INLEDNING.

Melanchton hade förklarat, att innebörden i Luthers lära om tron kunde tillvaratagas, även om man avstode från själva ordet [tron] *allena*. Häremot anmärkte Amsdorff, att man väl kan såsom t. ex. Luther i sin lilla katekes tala om rättfärdiggörelsen även utan ordet *sola*, men det är dock gudlöst att, katolikerna och den världsliga makten till behag, kasta något, för vilket man så länge kämpat. — Melanchton hade klandrat ett uttryck i Augsburgerinterim såsom i viss mån förledande till gärningslära och ställde såsom korrektiv däremot påståendet, att människan blir »*fürnemlich gerecht*» genom tron. Detta »*fürnemlich gerecht*» funno gnesiolutheranerna för svagt; blir människan »*fürnemlich gerecht*» genom tron, kunna de goda gärningarna i alla fall tänkas såsom medverkande. — I Leipzigerinterim krävdes vid botens predikan uppmaning till böner, fastor och allmosor. Här funno gnesiolutheranerna trons betydelse underskattad och i st. satisfaktioner återinförda. — I Leipzigerinterim framhålles vidare människans fria vilja vid omvändelsen. Gud handlar ej med människan såsom med en stock utan drager henne så, att hennes vilja medverkar. Häremot invände gnesiolutheranerna: »det är sant, att en stock varken kan älska eller hata Gud, men en menniska hatar och försmädar Gud». Människan står sålunda vid omvändelse ej högre utan lägre än ett livlöst ting. — Vidare framhållas därsamma städes tron, hoppet och kärleken såsom nödvändiga för saligheten. Alltså (sluta motståndarne) bli vi delvis enligt denna formulering även genom våra gärningar rättfärdiga och saliga.

Det var Major, som först med eftertryck tog i försvar formeln: goda gärningar äro nödvändiga för saligheten. Han sekunderades av Justus Menius, som emellertid snart föll till föga för motståndarnes angrepp; dock var den allmänna misstänk-

samheten redan allt för stark för att hans återtagande skulle göra till fyllest. Även Major förklarade sig villig att avstå från uttrycket: goda gärningar nödvändiga till salighet, på grund av det missförstånd, som det väckt, men med lika liten framgång. Varken hos den ene eller den andre betydde emellertid detta medgivande en förändring i tänkesätt.

Majors mening var, att vid själva rättfärdiggörelsen varje förtjänst är utesluten. Men *efter* rättfärdiggörelsen träder den nya lydningen i kraft, och denna är förutsättningen för det eviga livets vinnande och villkoret för att det eviga livet ej går förlorat genom synder mot samvetet. Dock får hjärtat ej förtrösta på gärningar utan på Kristus allena. Majors uppfattning var blott konsekvensen av det på filippistiskt håll allt starkare vordna intresset att höja förnyelse till paritet med rättfärdiggörelse; han och hans meningsfränder kunde f. ö. till sin förmån anföra såväl Skriften som Augsburgiska bekännelsen och särskilt Apologien. Han betraktade sin lära som fullkomligt oskadlig, då han aldrig förnekat, att den, som gör bot och tror evangelium, blir salig, även om — såsom för avlidna barn eller för rövaren på korset — goda gärningar fullständigt saknats. Att saligheten även i sådana fall kan inträda, bör vara en maning att så mycket ivrigare beflita sig om goda gärningar och en varning mot att i förlitan på sin tro leva ett liv i obotfärdighet. Trots detta medgivande av salighetens oberoende av gärningar ansåg han emellertid såsom det normala, att utom tron även det goda samvetet och den goda trons kamp (2 Tim. 4: 7) höra med till det kristliga livet, åt vilket saligheten är beskärd. Utför han nu detta så, att blott de, som kämpat denna kamp, äro välbehagliga för Gud, så har han förvandlat till sin motsats den reformatoriska principen, som ännu Melancton utan inskränkning fasthöll, att den troende är välbehaglig för Gud endast för Kristi skull. Väl var hans avsikt blott att hindra, att evangelium missbrukades genom en köttslig frihet. Men att hans ståndpunkt var en annan än den äkta reformatoriska, framgår ej minst därav, att han åberopar sig på de etiskt betänkliga grunder, Melancton anfört som bevisande de goda gärningarnas nödvändighet för saligheten, trons övning, mildrandet av straffdomar, förvärvande av gudomliga belöningar m. m. De skyddande uttryck varmed reformatörerna omgävo sin lära om rättfärdiggörelsen, har han ersatt med andra

och sämre; över huvudtaget saknade han en säker känsla för det karakteristiska i rättfärdiggörelsetanken.

Det saknas, som man finner, icke släktskap mellan Majors åskådning och Melanctons, sådan denna senare framgår av de ovan citerade satserna. (Major var också Melanctons lärjunge och vän). Om detta samband voro Majors motståndare fullt medvetna, och det är då naturligt, att deras polemik med fullaste tydlighet preciserar oppositionen även mot Melanctons lära om den nya lydnaden.

Amsdorff protesterade med sin kända paradox om goda gärningar såsom »skadliga för salighet»; hans mening var visserligen ej så barock som orden lyda, men det är naturligt, att formeln ej kunde göra någon lycka ens bland dem, som annars följde Amsdorff. F. ö. stöttes gnesiolutheranerna (ståndpunkten har klarast fixerats av Gallus) skarpast av motsägelsen, att Major väl teoretiskt erkände ett »tron allena», men praktiskt omöjliggjorde tillämpningen, just där den framför allt krävdes, nämligen vid anfäktningar och vid kampen om syndernas förlåtelse. »Major talar», säger Flacius, »wie ein guter unversuchter Theologus». Reservationen, att samvetet ej får trösta sig vid gärningarna utan blott vid Kristus, är i hans mun meningslös. Ty äro goda gärningar nödvändiga, måste samvetet söka efter sådana. Eftersom sökandet blir resultatlöst, kommer ständig samvetsnöd att vara följden. Därför hänvisar Gallus så energiskt till Luthers sats, att saligheten måste vara för handen före de goda gärningarna liksom trädet före frukterna. Men äro gärningarna blott frukter, kunna de omöjligt vara orsaker till = nödvändiga för salighet; vi rättfärdiggöras och frälsas redan utan begynnande goda gärningar. De övriga gnesiolutheranerna hävdade på samma sätt, att i själva den akt, då rättfärdiggörelsen sker, allä människans verk voro så fullständigt uteslutna, att icke ens deras förhandenvaro kunde anses nödig. Människan står i rättfärdiggörelsen blott såsom syndare. Krävdes goda gärningar, skulle hon förtrösta på dem, ej på Kristus allena. Och den, som finner det omöjligt att tillskriva sig goda gärningar, går förlustig om samvetströsten, som dock just i rättfärdiggörelsen är nödvändig. Sitt avgörande i bekännelseform fick denna stridsfråga genom K. F:s 4:de artikel.

Konkordieformelns 4:de artikel.

Om goda gärningar.

1) Guds vilja och ordning är, att de trogna vandra i goda gärningar; men rättskaffens goda gärningar äro ej sådana, som var och en i gott uppsåt själv upptänker, utan sådana, som Gud själv i Ordet föreskrivit. 2) Goda gärningar ske ej av naturliga krafter utan först sedan personen försonats med Gud och pånyttfötts (skapats till goda gärningar) (VII, 475 a). 3) Ehuru ofullkomliga behaga de goda gärningarna Gud genom tron, emedan personen är Gud behaglig (VIII, 475). 4) Tron är (enl. Luther) moder till alla goda gärningar. Tron, förtröstan på Guds nåd och nådens kännedom gör oss frimodiga; därav blir människan utan något tvång villig och redobogen till allt gott. Tron frågar ej först efter, om man bör göra goda gärningar, utan förr än man frågar, har hon gjort dem och är alltjämt uti övningen. Det är omöjligt att skilja goda gärningar från en sann tro, liksom värmen och ljuset icke kunna skiljas från elden (IX—XII, 475 b—476 a).

Anm. Det är egendomligt, att K. F:s mest träffande uttalande om tron förekommer i art. ej om rättfärdiggörelsen utan om goda gärningar, ehuru redan art. 3 systematiskt behandlar förhållandet mellan tro och pånyttfödelse. Obestridligt framställer det nu anförda citatet i likhet med Luther tron såsom en gudomlig gåva, som är förhanden blott för så vitt den utlöser goda gärningar såsom frukter. Bredvid och över denna synpunkt står på andra ställen — likaledes i Luthers anda — tron, fattad såsom ett ideellt förhållande till Guds tillräknande av Kristi rättfärdighet. Man kunde vara frestad att förklara skillnaden mellan K. F:s och Luthers lära om rättfärdiggörelse och gärningar för något oväsentligt — om blott ej K. F. i föregående art., då den uppställer sitt principiella system för ordningen mellan den rättfärdiggörande tron och det sedliga livet, bragt föreningspunkten dem emellan i fara att skymmas. Som vi minnas, har ju K. F. 1) avgränsat sina termer så, att de starkare än hos reformatörerna betona skillnaden mellan rättfärdiggörelse och pånyttfödelse och därmed 2) utestängt karaktäristiska uttryck för att de båda dock äro sidor av samma enhet,

men 3) icke som ersättning givit någon starkare motvikt än förut mot frestelsen att förtunna detta enhetsdrag, en frestelse, som dock så lätt kan få ökad näring från de nya regler, genom vilka rättfärdiggörelse och pånyttfödelse skulle hållas isär.

Såsom redan C. A. och Apologien uttalat, äro goda gärningar nödvändiga. Ordet »nödvändig» har förkastats utan skäl, och bör behållas för att straffa epikureisk säkerhet, som om tron kunde finnas utan goda frukter eller under uppsåtlig synd (XVI, 476 b). Men med nödvändig förstås det, som i kraft av Kristi ordning, befallning och vilja samt vår skyldighet är nödvändigt, ej det, som sker ovilligt eller av nödtvång (XVI, 476 b). Skrymtaktiga, motvilliga gärningar vill Gud ej hava. Ehuru nödvändiga, böra goda gärningar ske av frivillig ande (XVII, 477 a).

Anm. K. F. vill så långt som möjligt göra rättvisa åt dem, som hävdade de goda gärningarnas frivillighet och av detta skäl förkastat ordet »nödvändig».

Men goda gärningar få ej inblandas i artikeln om rätt färdiggörelse och salighet. För den skall förkastas dessa satser med skäl: att goda gärningar äro för de trogna nödvändiga till saligheten, så att det är omöjligt att bliva salig utan goda gärningar. Det strider tvärt emot läran om rättfärdiggörelse *av tron allena* (XXII, 477 b); oroliga samveten förlora evangelii sanna tröst, tvivla om nåden, förtrösta på egen värdighet, förtjänst o. s. v., och man räcker handen åt katolikerna, som just ställa goda gärningars nödvändighet som motsats mot rättfärdiggörelsen *av tron allena* (XXIII, 477 b). Särskilt förkastlig blir formeln: goda gärningar nödvändiga till salighet, sådan den under en förföljelsetid, då en klar bekännelse bäst behövdes, uppkommit av formula *ad interim* (XXIX, 478 a).

Anm. Här visar sig en av de svaga punkterna i den föregående art. Den har ej funnit någon regel, som på ett uttömmande sätt anger gärningarnas ställning, hur mycket den än sysslar med ordningen mellan rättfärdiggörelse, pånyttfödelse och helgelse. Förff. finna det ej ens lönt att stödja sig på det krav på en allmängiltig ordningsföljd, som art. om rättfärdiggörelsen bragt i system. Ett sådant system skulle dock, om det haft

full bärkraft, varit nog för att de i art. om goda gärningar uppställda frågorna kunnat lösa sig av sig själva.

Men det är intressant att se, hur förff., när de konkreta spörsmålen inställa sig, lämna denna teoretiska motivering. Det är av *praktiska* skäl, som goda gärningar ej få kallas nödvändiga till salighet: samvetena förvirras, formeln inbjuder, såsom Tridentinum visat, till missförstånd i katolicerande riktning eller är en eftergift, vari särskilt under förföljelsetider kan blanda sig människofruktan och sviktande ståndaktighet. Delvis åberopas alltså förhållanden av övergående natur, som ej tvinga till att alltid och ur alla synpunkter bestrida de goda gärningarnas nödvändighet för saligheten. Ett skäl däremot, som är ämnat att gälla för alla tider, är det första, att samvetena förvirras; enligt övlig terminologi kunde man sätta likhetstecken mellan »salighet» och »rättfärdighet»; »nödvändig för salighet» kunde betyda »nödvändig för rättfärdiggörelse». Så skulle »goda gärningar inblandas i art. om rättfärdiggörelsen». Just i detta avseende var Majors formel: »goda gärningar nödvändiga för salighet» faktiskt otillfredsställande. Man kan därför ej förneka K. F:s rätt att avvisa den; förff:s protest behöver ej överskrida tillbörliga gränser; såsom den är menad, går den till stor del i Luthers anda. Det är förfelat att i *detta* parti inläsa någon motsägelse mot vad §§ 14—15 uttala, att goda gärningar äro nödvändiga. Den omständigheten, att goda gärningar alltid äro ofullkomliga, utesluter ej, att de med nödvändighet måste fordras. Tar man tillräcklig hänsyn till förff:s innersta mening, betyder deras paradox ej någon oresonlig tillspetsning av problemet — tack vare den omständigheten, att de så bestämt fört sitt resonemang över på det praktiska området. I den mån, deras ståndpunkt betraktas som ett teoretiskt problem, försvarat med teoretiska hjälpmedel, är den naturligtvis ohållbar. Och såsom Loofs (a. a. sid. 899) anmärker, frågan var en gång för alla fastlåst, därigenom att man av rättfärdiggörelseläran fordrade en »objektiv» teori om rättfärdiggörelsen såsom en gudomlig akt, i st. f. att begära svar på frågan: »vilka grunder inställa sig för den kristnes subjektiva religiösa självmedvetande att åberopa för att kunna bestå inför Guds dom (och med detsamma ernå den sinnesstämning, som finner sin lust i goda gärningar)? Den troende kan och måste — såsom teorien numera låg — glömma, att tron är

en god gärning; »men kan», frågar Flacius, — en av de i denna strid mera återhållsamme — »den himmelske fadren, när syndaren i tro skådar upp till honom, liksom glömma, huruvida han är i besittning av goda gärningar eller ej»?

Även om man tar sikte på det som kan vara berättigat i förff:s ståndpunkt, kan man dock icke finna, att det genom K. F. blivit klarare än förut eller lättare att förstå. Dess ofrånkomliga konsekvens — som K. F. dock undvikit att ord för ord uttala — blir: »goda gärningar äro *icke* nödvändiga till salighet». Denna formel, som nära nog framtvingas av K. F:s tankegång, återger ej som den skulle, vad förff. åsyfta. Det är fullständigt ofruktbart att draga in frågan om goda gärningar under synpunkten nödvändig eller icke-nödvändig till salighet. Frånsett det nämnda likhetstecknet mellan salighet och rättfärdighet, har ordet »nödvändig» i K. F:s användning en så speciell betydelse, att det högst ofullständigt belyser problemet i dess helhet. »Nödvändig för saligheten» i K. F:s mening är antingen vad som är medel för att omfatta den saliggörande nåden (tron) eller grund till förtröstan på saligheten (nåden själv). I enlighet härmed bestrider K. F. gärningarnas nödvändighet till salighet, emedan de varken äro medel att omfatta nåden eller kunna vara föremål för förtröstan. Härigenom är varje överskattning av gärningarna avvisad och den svaga punkten i Majors åskådning träffad. Om nu frågan: vad är nödvändigt till salighet *endast* betydde: vad är orsak och medel till saligheten? d. v. s. varpå kan förtröstan om saligheten grunda sig, skulle K. F:s svar ej göra några svårigheter. Men så var icke fallet ens i dåtidens terminologi; det framgår tydligt av motståndet mot K. F:s formulering. Orden »nödvändig till salighet» kunde därjämte med minst samma rätt (jfr. f. ö. vårt n. v. språkbruk) hänvisa på en helt annan fråga: vilka prestationer äro *ouppslösligen förbundna* med salighetens vinnande? Håri ingår för en individ med frihet och handlingsförmåga ovillkorligen gärningar. Detta senare avser ej K. F. att förneka. Men då är det också tydligt, att förkastande av goda gärningar såsom nödvändiga till salighet ej är ett tillfredsställande uttryck för vad förff. menat. För många har uttrycket blivit en obegriplig paradox, som blott nedsätter K. F:s värde. I tider av ensidig renlärighetsiver har

det dessutom tagits till förevändning för en viss likgiltighet i sedliga frågor.

En punkt i epit., som ej har någon motsvarighet i sol. decl. är förklaringen § XVI i epit., där satsen: »ingen har någonsin blivit salig utan goda gärningar» *förkastas* (412 b). Enligt denna K. F:s olyckliga formulering äro således goda gärningar ej ens oskiljaktigt *förbundna* med salighetens vinnande. Emellertid kan den föregående diskussionen ge en antydning om vad förff. verkligen menat. Blir ingen salig utan goda gärningar, skulle detta såsom ofta framhölls gälla även den botfärdige rövaren på korset, barn, som dö i sin späda ålder m. m. M. a. o. det skulle gälla alla mänskliga individer, även sådana, som sakna frihet och handlingsförmåga. Nu känna vi från art. om arvsynden frågan: bli barn, som dö odöpta, saliga eller osaliga? Man har i allmänhet svarat: non privatio sed contemptus damnat. Icke blotta underlåtagandet utan först den avsiktliga försummelsen fördömer — något annat torde förff. icke heller med det ovan antydda yttrandet ha velat säga. Så till vida är det endast skenbart, som denna punkt motsäger, vad förff. annars uttalat om de goda gärningarnas nödvändighet eller om tron såsom med nödvändighet frambringande goda gärningar. När Loofs (a. a. sid. 918) finner detta samband rubbat just genom den nämnda §, tycks han mer ha fäst sig vid den oförsiktiga formen än vid förff:s egentliga mening. Ett faktum är, att Majors tes ej kommit riktigt till rätta med sådana fall, där döden avbryter utvecklingen, innan det religiöst-sedliga livet ännu hunnit taga sin början. Satsen om de goda gärningarnas nödvändighet till salighet var alltså ej mer allmängiltig, än att den i ett mycket väsentligt avseende måste reduceras. Denna inskränkning har epit. med all rätt fordrat i och med den ifrågavarande §. Det hade varit lyckligt, om förff. utfört sin mening på ett mindre paradoxalt och knapphändigt sätt. Måhända har tankegången grumlats av att den nära till hands liggande formeln: »goda gärningar äro ej nödvändiga till salighet» *icke* var ett tillfredsställande uttryck för vad förff. innerst åsyftade. Måhända ha förff. saknat sinne för att de angivna fallen äro att betrakta som undantag. De låta sig endast alltför lätt infogas såsom normala exempel under K. F:s allmänna regel om den skarpa skillnaden mellan rättfärdiggörelse och gärningar — så länge denna regel skall betraktas som

återgivande ej blott en subjektiv religiös erfarenhet utan även ett »objektivt» faktum. Det är dock en riktig och förmildrande tanke, som ligger bakom den oegentliga, tillspetsade formuleringen i det anförda stället ur epitome. Kunde man alltid i K. F. spåra anknytningen till lika konkreta företeelser som här, skulle dess sätt att uppställa och lösa sina problem väcka åtskilligt mindre tvekan.

Det har ock tvistats om, huruvida gärningar äro nödvändiga att bevara tron, rättfärdigheten och saligheten (XXX, 478 a). Straffvärd är den epikureiska meningen, att tron ej kan förloras genom uppsåtlig synd (XXXI, 478 b). »Men när och på vad sätt förmaningar till goda gärningar kunna skärpas» finnes angivet i Apologien art. 20. Man skall enl. 2 Pet. 1: 10 göra goda gärningar på det att kallelsen må vara fast = ej förskjutas. Kallelsens gåvor (Anden och gåvorna) behållas endast genom tron, men tron förblir ej i dem, som förkasta bättringen (jfr. ovan sid. 70 o. 71 jämte anm.).

Anm. I en föregående art. (sid. 28) grundas omvändelsen på Guds nåd allena, förtappelsen enbart på människans skuld. Ett dilemma av liknande slag föreligger här. Salighet (rättfärdighet) bevaras icke genom goda gärningar eller genom avstående från uppsåtlig synd, utan genom tro, men genom uppsåtlig synd förloras saligheten. Faktiskt förefaller det inkonsekvent att fränkänna gärningar betydelse i det ena fallet, men tillskriva dem betydelse i det andra. Det kan svaras, att goda gärningar endast oegentligt kallas goda; de äro alltid ofullkomliga. Att de icke äro tillräcklig grund för rättfärdigheten, hindrar icke, att uppsåtlig synd är tillräcklig anledning till rättfärdighetens förlust. Men därmed är icke spörsmålet bragt ur världen. Konsekvent borde det heta: rättfärdigheten bevaras endast genom tro och förloras endast genom otro. Ett syndafall, som förorsakar rättfärdighetens förlust, är blott följden av redan inträdd otro. Luther själv såg nog saken så. Det grundade sig på hans egendomliga förmåga att på varje punkt i det religiösa livet hålla medvetandet om tron aktuellt och på den principiella irrationalism, utifrån vilken han betraktade även det sedliga livet: Guds krav på syndens utrensande följer normer, som gå i strid mot mänskligt sedliga beräkningsgrunder. Rättfärdigheten vinnes såväl som

förloras utan något som helst avseende på mänskliga prestationer. Som bekant kunde Luther under allt detta fatta gärningarna som en andra sida av tron själv och den (obs.!) dagliga rättfärdiggörelsen. Sambandet mellan tro och gärningar är sålunda bevarat; och något ensidigt försjunkande i sedligt ofructbara trosstämningar är uteslutet, så länge som den dagliga rättfärdiggörelsen sammanfaller med daglig bot. Helt annat blir förhållandet, när man såsom K. F. isolerar bot från rättfärdiggörelse, fattar båda som en engångsakt och begagnar uttryck, som göra avståndet mellan tro och gärningar till en icke blott irrationell utan en i alla sina konsekvenser giltig verklighet, grundad på en teoretisk lag. Tron blir då endast den *bakom* liggande bakgrunden. Den levande påtagligheten kommer mer än förut på gärningarnas sida. Detta leder i K. F. ej till överskattning av »goda gärningar», efter som sådana egentligen icke existera. Men såsom K. F:s framställning själv visar, — det naturliga blir att vid *onda* gärningar (uppsåtlig synd) lägga touvikten på det påtagliga: den onda *handlingen* i st. f. på det mera abstrakta: felande tro; m. a. o. det blir naturligt att varna för uppsåtlig synd, emedan en sådan är nära nog direkt orsak till rättfärdighetens förlust. Detta blir då också den behövliga dagliga motvikten mot frestelsen till sedlig likgiltighet och därmed en viss ersättning för Luthers föreställning om den dagliga boten, en föreställning, varav K. F. ej gör direkt bruk. Det kan synas, som om K. F. knappt haft något annat val än att på denna punkt avvika från Luther. Och faktiskt talar också den religiösa erfarenheten till K. F:s förmån. Om vi föreställa oss ett konkret fall, där en kristen i medvetande om en begången synd ej kan undgå känslan av nådaståndets förlust, så hänför han ej sin skuld i första hand till otro och sedan på denna omväg till den ifrågavarande syndiga handlingen som följd. Tvärt om riktar sig ångerkänslan direkt på den syndiga handlingen, som ej lämnar hans samvete någon ro, låt vara, att han från denna handling kan sluta till en otro, som han också ångrar. Det må synas motsägende eller ej, men det är just denna form, som den religiösa upplevelsen tar. Huruvida man i detta har att se en utveckling i riktning från Luther själv, kan vara svårt nog att avgöra. Men att bedöma det egna nådaståndet ur det inre subjektiva troslivet med dess trosstäm-

ningar leder, som erfarenheten visat, snarast till en viss oförmåga att ställa det sedliga kravet på sig själv så som det bör ställas. Ovedersägligt är i varje fall, att det är en annan tanke-linje som verkar i K. F. än Luthers: rättfärdighet genom tro, resp. dess förlust genom otro. Och K. F. synes ha en mera allmänt mänsklig religiös erfarenhet på sin sida än Luther. Detta framkallar frågan: hur långt kommer K. F:s ståndpunkt i konflikt med Luther?

Förff. återge — om medvetet eller ej må lämnas därhän — vad den kristne fått erfara, som *underskattat* gärningarnas betydelse, och rikta detta som en varning åt dem, vilka frestas till en liknande underskattning. Det kan därför vid K. F:s resonemang ej vara tal om en handling, till vilken den ångrande sätter ett otillbörligt mått av förtröstan. Det föreligger m. a. o. ett fall av helt annan art än det, då en kristen söker rättfärdighet genom egna gärningar, resp. förtvivlar om möjlighet till rättfärdiggörelse på grund av deras ofullkomlighet. Men det är egentligen sådana fall, som träffas av det irrationella: rättfärdighet vinnes och bevaras endast genom tron; rättfärdigheten förloras redan genom otro. Detta irrationella rättfärdighetsbegrepp har vuxit fram ur behovet att under alla omständigheter bekämpa, vad Apologien kallar »falsk säkerhet», resp. »förtvivlan», och varnar för en sådan *överskattning* av gärningar såsom den kanske mest överhängande faran. I detta fall blir otron den naturliga orsaken till rättfärdighetens förlust. Men riktar sig denna irrationella formel framförallt mot *överskattning* av gärningar, så är därmed en bestämd gräns satt för dess tillämpning; den är ej lika skarpt inriktad på frågan, varför en sådan, som *underskattat* gärningarna, omedelbart känner sin rättfärdighet förlorad. M. a. o.: därmed att falsk säkerhet och förtvivlan under alla omständigheter måste bekämpas, är ej givet, att känslan av nådaståndets förlust genom uppsåtlig synd är falsk eller innebär någon fara. Såväl Luther som K. F:s ståndpunkt låter sig således försvaras genom hänvisning till den religiösa erfarenheten. Uppkommer en motsägelse dem emellan, så beror detta till stor del därpå, att denna erfarenhet är hämtad från olika lägen av det religiösa livet självt. Motsägelsen är mera formell än reell.

Man kan tveka, huruvida frågan låter sig lösas mer än approximativt. Ännu osäkrare blir det, om en tanke sådan som rättfärdighetens förlust genom uppsåtlig synd överhuvudtaget faller inom den ram, som K. F. utstakar. Det är visserligen sant, att så snart det reella samarbetet mellan tro och gärningar försvagas så som i K. F., den nämnda tanken, att uppsåtlig synd kan vara direkt orsak till rättfärdighetens förlust, inställer sig själmant som motvikt. Det är visserligen sant, att den subjektiva erfarenheten ej alltid kan bortse från en återverkan från gärningar (uppsåtlig synd) på rättfärdigheten själv. Men allt detta, så riktigt det än må vara, innebär dock en inskränkning av K. F:s egen teori. Så tydligt som föreställningen om en väsensskillnad mellan rättfärdiggörelse och pånyttfödelse kommer till synes i föregående art. (jfr. ovan sid. 84 f.), är varje sådan återverkan snarast en orimlighet. Lagen, som grundar den nämnda skillnaden, har i K. F. fått såpass mycket av allmän giltighet, att den knappt medger hänsyn till det subjektivt-religiösa livets alla paradoxer. Antingen går rättfärdigheten icke förlorad genom uppsåtlig synd, eller också faller den objektiva giltigheten av den uppställda lagen ohjälpligen samman.

Förff. ha, som § 31 visar, känt denna svårighet. De åberopa det i Apologien, art. 20 anförda Petrusstället: »kallelSENS gåvor behållas endast genom tron, men tron (och via tron kallelsen, nåden och rättfärdigheten) går förlorad hos dem, som uppsåtligt synda». Härmed är emellertid svårigheten endast uppskjuten, ej avlägsnad. »Kallelsen» går visserligen förlorad först genom otro, men vid otron (trons förlust) återkommer frågan: är den orsak till eller följd av uppsåtlig synd? Den, som läser Apologiens text i dess sammanhang, finner ingen påverkan av föreställningen, att otron skulle vara den föregående orsaken till uppsåtlig synd. Snarare går Apologien den motsatta vägen, och det är först efter denna eftergift åt gärningarnas betydelse, Melancton vågar påståendet, att kallelsen bevaras icke genom gärningar utan genom tro. Därmed har hela tanken blivit oklar och svävande: spørgsmålet om gärningarnas återverkan på rättfärdigheten hör också till de svaga punkterna hos Melancton. Till Apologiens försvar kan lända, att detta parti icke hör till dem, som ange framställningens huvudriktning. Det är framtvinget genom Konfutationen, som med ifrågavarande Petrusställe velat

bevisa, att kallelsen bevaras icke genom tro utan genom gärningar; och Melanchton ställer emot detta *sin* f. ö. godtyckliga exeges, enligt vilken Petrus icke glömt tron, fast han blott nämner gärningarna. Nu har han icke kunnat genomföra denna exeges utan ett medgivande åt gärningarnas betydelse, som gör hans tolkning tämligen värdelös. Men detta sammanhänger med hans egna förutsättningar. Däremot begår K. F., när den uppstår detta resonemang, en långt större inkonsekvens. Ty enligt föregående art. äro goda gärningar blott *utslag* av människans ställning till Gud, icke i något avseende orsak. I st. f. att svårigheterna skulle utjämnas, blir oklarheten endast större. (I vad mån Melanchtons ord positivt »skärpa» förmaningen till goda gärningar se nedan sid. 110).

Dock är denna inkonsekvens en eftergift åt den religiösa verkligheten, som måste respekteras. Måhända antyder den ock, att förff. till sist ej inlagt i skillnaden mellan rättfärdiggörelse och pånyttfödelse en fullt så schematisk objektivitet, som deras förklaringar i 3:dje art. egentligen synas fordra.

Endast med tron låter sig rättfärdigheten och saligheten såväl (i begynnelsen) anammas som (sedan) bevaras. Därför tillbakavisas allt sådant i Tridentinum, varmed man tillskriver gärningarna förmåga att helt eller delvis bevara salighet eller rättfärdighet eller tron själv (XXXV, 479). Väl ha många rätt sinniga lärare före denna tvist brukat sådana talesätt, men nu, då förargelser därur uppstått, är det allra säkrast att behålla ej mindre de hälsosamma ordens eftersyn än den rena läran XXXVI, 479 b).

Anm. Fasthålles den synpunkt, enligt vilken goda gärningar icke få kallas nödvändiga till salighet, emedan de icke äro medel att *vinna* saligheten, bör det vara självklart, att gärningar icke heller äro medel att *bevara* saligheten. Nu svänger K. F:s motivering i förra fallet mellan skäl av bestående och av övergående natur (jfr. ovan sid. 99). Här återigen upprepas blott de tillfälliga. Under andra förhållanden än de för tillfället rådande har det kunnat vara tillåtet att tala om salighetens bevarande genom gärningar. -- Gärningar kunna förklaras nödvändiga även för K. F:s irrationellt fattade rättfärdighet, om blott ej »nödvändig» tolkas = nödvändigt *medel*. Har det däremot i något

enda fall varit tillåtet att tala om gärningarna såsom medel, är rättfärdigheten icke längre den irrationella storhet, varom det här allenast är fråga, utan mer eller mindre förväxlad med reell rättfärdighet eller helgelse. Från en sådan förväxling hade K. F. bort vara fritagen. Det gäller här som på så många andra ställen, att man står inför auktoriteter, som man icke vågar underkänna, men vilkas uttryckssätt (betingade av att rättfärdiggörelse ännu ej avgränsats mot helgelse) man i saknad av historisk metod icke förmår komma till rätta med.

Goda gärningar ha kallats skadliga för salighet. Vill någon inblanda dem i art. om rättfärdiggörelsen eller förtrösta på dem, äro de ej allenast onyttiga, utan ock skadliga, väl icke i och för sig själva, men på grund av den fåfänga förtröstan på dem (XXXVII, 479 b). Rätt fattade däremot, äro goda gärningar Gud genom Kristus behagliga, och ha löfte om härlig lön både i detta och det tillkommande livet. (XXXVIII, 480 a). De kristna böra ej avskräckas från goda gärningar utan i st. flitigt förmanas därtill. Att utan närmare förklaring kalla dem skadliga för salighet är att öppna dörren för ett självsvåldigt, vilt och epikureiskt leverne; därför kan detta talesätt »utan närmare förklaring» ej tålas i Guds församling (XXXIX—XL, 480 a).

Anm. Det behöver knappast framhållas, att förff. härmed riktigt upplöst svårigheten. Goda gärningar äro i sig själva nödvändiga, men falska föreställningar om deras värde skadliga. Båda delarna äga sin fulla giltighet; ingendera inkräktar på den andra.

Denna art. innehåller föga nytt utöver den 3:dje; den inskränker sig mer än någon av de föregående till att vara blott ett svar på en aktuell dagsfråga: nödvändig eller skadlig för saligheten. Den tager således ej upp problemet: goda gärningar i hela dess vidd. Inom de gränser, där den rör sig, d. v. s. som svar på vissa uppställda frågor, saknar den ej berättigande, även om den ej avger mönstret för att uppbygga det lutherska sedlighetsidealet i stort. Det alltigenom härskande sedliga allvaret och strävan att till varje pris utesluta en avprutning på det sedliga kravet kan ej misskännas. Den kristnes uppgift att stå på vakt mot synden hålles överallt klar och sätter överallt sin prägel. Överhuvudtaget innehåller art. ej någon punkt,

som ej belyses genom hänvisning till den naturliga människans fullständiga oförmåga. Det är arvsyndsläran, som återverkar. Men denna »syndpessimism» har ock ställt lutherdomen inför en av de största svårigheter, som den haft att kämpa mot. De sedliga uppgifterna äga intet omedelbart eller självständigt värde. Värde få de först genom »tron utan gärningar». Omedelbart mål är blott att söka den egna saligheten. För den, som uppriktigt söker den egna saligheten »utan gärningar», forma sig de sedliga uppgifterna snart sagt av sig själva. Den första fordran på den kristnes pliktuppfyllelse är att låta sig föras av sin kallelse under det fullaste mått av hängivenhet och självuppoftning. I förmåga att fostra till personlig storhet behöver detta ideal ej stå något annat efter. Men det ligger dock däri något av passivitet — låta sig föras. Man betänke, hur den kalvinska sedlighetstypen direkt inriktat sig på initiativ eller m. a. o. på strävan att forma och gestalta. Det behöver blott erinras om Calvins ledaretid i Genève; den reformerta kyrkans historia kan uppvisa en mångfald exempel på vad den förmått av samfundsmässiga omdaningar i religionens namn. Varhelst något i det politiska, det sociala, det kulturella och överhuvudtaget det världsliga området lägger något band på den rörelsefrihet, som de religiösa intressena fordra, eller vill frigöra sig från den riktning, som de anvisa, inträder skyldigheten att taga i övervägande och arbeta för en omorganisation: således för nya världsliga former. Det kalvinska sedlighetsidealet fordrar därför arbete med världsliga medel i en grad, som det lutherska e känner. Så ger det kalvinska religiöst-sedliga idealet näring åt dessa gestaltande och organiserande krafter med deras initiativrikedom, till vilka lutherdomen saknar motstycke. »Världsöppenheten», sådan kalvinismen förverkligat den, må ha sina ensidigheter, — den låter dock ana något av vad som historiskt visat sig som en svaghet i lutherdomen: en viss resignerad stämning i förhållande till kultur och värld, som helst överlämnar dessa områden åt sig själva såsom oemottagliga för religiös påverkan och mestadels låter de kulturella, sociala m. m. initiativen anstå under känslan av deras hopplöshet. Med denna resignation parar sig ofta vanmakt och tvekan inför organisatoriska uppgifter jämte svårighet att samla de till buds stående

krafterna till ett målmedvetet arbete — allt punkter, där kalvinismen haft större lycka med sig än lutherdomen.

Huruvida en sådan resignationens svårtillgänglighet för initiativ är en nödvändig följd av det lutherska sedlighetsidealet, är en fråga för sig. En mycket viktig faktor har säkert varit den folkpsykologiska egenarten hos de nationer, där lutherdomen trängde in, annat att förtiga. Vi ha blott att påvisa utvecklingens faktiska förlopp. Det bör också ihågkommas, att de uppgifter, det här gäller, syfta så högt och sträcka sig så vitt, att varje ställningstagande till dem blir bristfälligt och därför lätt att klandra. Men första villkoret för att komma målet närmare är ju att erkänna vad som förut brustit. Man kan göra rättvisa åt en motsatt åskådning utan att slå över till kritiklös beundran eller osjälvständig kopiering. Om ett erkännande åt reformert sedlighetstyp skall verka, vad det kan och bör, måste det ske under full uppskattning av vad lutherdomen å sin sida äger utöver reformert åskådning. I detta sammanhang må blott pekas på en så viktig punkt som det principiella övervinnandet av lagiska motiv samt alla de vittgående konsekvenser, som därmed äro givna.

I vad mån K. F:s art. om goda gärningar bär skuld i de ovan anmärkta svårigheterna, må lämnas därhän. Det är av flera skäl sannolikt, att den härvidlag betytt ganska litet. Orsakerna ligga långt djupare än i en under ett visst stridsläge avfattad formel. Men den grundsyn på problemet, vilkens verkningar senare framträdde, skimrar igenom redan här. Det är en av trosvisshet, uppoffrande plikttrohet och samvetsgrannhet buren sedlighetstyp, som K. F. framställer, en typ för det sedliga livet i det stilla och obemärkta. Den har — vi upprepa det — sin storhet och utan en sådan jordmån skapas inga livskraftiga religiösa och sedliga initiativ. Men det är icke såsom ett av sådana levande initiativ fyllt arbete, K. F. skildrar den. Den utesluter ej ett strävande, som med högsta sedliga patos förenar en anspänning till det yttersta av alla viljans och själslivets bästa och ädlaste krafter under anlitande av hjälpmedel från alla områden. Icke desto mindre kan man gott sätta som måtto över det hela: »de äro ej rättskaffens goda gärningar, som var och en i gott uppsåt själv upptänker» (§ 7). Nu ha dessa ord sin givna anti-katolska syftning. Att i dem se något varnande omdöme om t. ex.

den initiativkraftiga reformerta rörelsefriheten på olika områden vore en anakronism; tiden var knappast inne för att fatta denna reformerta aktivitet som en *bestående* tendens. Dock kan det icke hjälpas, att K. F:s sedliga ideal verkar framgången ur ett tidsmedvetande, där sinnet för en sådan aktiv energi varit mindre förhärskande än varsamheten mot självupptänkt företagsamhet. Över hela betraktelsen av de goda gärningarna vilar något avmätt. T. o. m. när K. F. söker »skärpa förmaningarna till goda gärningar», stanna dess förmaningar vid något negativt: varning för uppsåtlig synd (§ 33). Otillräckligheten i denna negativa formulering ligger i öppen dag. K. F. söker nog förena den med full uppskattning av arbetet inom den *redan givna* kallelsefären. En synpunkt däremot, som sätter föga märke på tankegången, är plikten att vidga denna sfär och draga in nya områden under det sedliga arbetet. Ett ganska typiskt drag bör här observeras. K. F. bygger alltigenom sitt innehåll på en tro, som ej når sitt förverkligande utan kamp. Att å andra sidan gärningslivet stannar av utan en motsvarande kamp inom sitt område, att denna kamp måste vara åtminstone en förberedelse till en kamp med och för nya initiativ och nya medel, syftande till nya mål, att kampen ej är slutförd, om den ändrar med endast resignation inför övermakten eller om den stridande efter fruktlösa försök blott låter sig nöja med plikten att foga sig under motståndet såsom en pålagd prövning — allt detta skulle K. F. kanske ha kunnat teoretiskt bejaka utan att formellt motsäga sig själv; men den rör sig i sin framställning såsom om dessa synpunkter ej funnes, och låter dem ej inverka vid bestämmandet av de goda gärningarnas väsen. Man kan nog i K. F:s sedlighetstyp inlägga en större fruktan för att i onödan vidga området för de sedliga uppgifterna än för att i allt för stor undergivenhet blott hålla sig på banade stigar.

Det behöver väl ej tilläggas, att artikeln ej får bedömas *enbart* efter sådana synpunkter, som först efteråt blivit fullt aktuella. Men historien visar, vad lutherdomen saknat i förmåga att verka som sedligt skapande kraft utanför de gränser, som utstakas av den redan givna kallelsefären. Så som utvecklingen alltså faktiskt gestaltat sig, passar den egendomligt väl tillsammans med den i K. F. uppställda gärningsläran. Man kan därför — utan att göra lutherdomens osäkerhet i förhållande till

initiativ och organisationsformer till det av K. F. åsyftade idealet — med all rätt betrakta dess art. om goda gärningar såsom ett led i denna utveckling hän mot de praktiska svårigheter, som än i dag utgöra den lutherska kristendomens stora fara.

Konkordieformeln om lagen och evangelium.

INLEDNING.

Ett förspel var, att Melanchton, sannolikt utan avsikt att införa någon nyhet, vid ett tillfälle gav begreppet evangelium en tvåfaldig innebörd. Först anklagar det världen för dess ovillighet att erkänna Sonen. Därpå bringar det förkunnelsen av Guds nåd. O. Ritschl uppger, att detta blott varit enstaka uttryck, som Melanchton aldrig upprepat eller fullföljt. Ett varsel därom har man dock kanske redan i Apologien: »Evangelium övertygar alla om deras synd och skuld samt tillbjuder förlåtelse och rättfärdiggörelse» (Art. 2, § 62, Billing sid. 38 b). I varje fall var det här ej fråga om någon färdigbildad teori. Men i anslutning härtill utvecklade Wittenberger-scholastici en lära om en tvåfaldig ånger: den ena en Judas-ånger, verkad av lagen, en ånger över överträdandet av lagens bud, den andra och högre en ånger över otron. Otron är något, som lagen överhuvudtaget aldrig kan träffa med sina bestraffningar. — På detta svarade Flacius, att även Judas' ånger gällde hans otro och förräderi mot Kristus. Annars hade hans ånger ej drivit honom i förtvivlan. Men verkade lagen blott en sådan ånger som Judas' och ej en Petrus-ånger, finge den överhuvudtaget ej predikas. Den nya läran vore alltså en förfalskning av den äkta lutherska om bot och ånger. Med anledning av dessa och liknande yttranden beskyllde motståndarne Flacius för antinomism. Han svarade, att denna beskyllning träffade ej honom utan motståndarne själva (och häri ligger en viss sanning). Flacius återger i själva verket korrekt reformatorernas lära om ånger genom lagen och tro genom evangelium. Däremot är dessa Wittenbergares teori ingalunda en korrekt fortbildning av Melanchtons tankar.

Konkordieformelns 5:te artikel.

[K. F. har i art. 5 gripit tillbaka på den reformatoriska ståndpunkten.] Tvisten har uppstått därav, att ordet evangelium ej alltid tages i samma bemärkelse. Det kan nämligen betyda hela Kristi lära, och häri ingick även bättringens predikan. I denna vidsträcktare bemärkelse är det riktigt, då man utan åtskillnad mellan lag och evangelium säger: evangelium är en predikan om bättring och syndernas förlåtelse (III—V, 480 b—481 a). Även i nya testamentet gör den helige Ande ett »främmande verk» (XI, 482 a) för att sedan kunna göra sitt eget verk. Men evangelium i egentlig mening är en lära, som lär, vad den arme syndaren bör tro, att han må erhålla syndernas förlåtelse (XX, 483 b).

Anm. Denna karaktäristik av evangelium som en *lära* om vad syndaren bör tro för att bliva salig, är ett arv från den Melanchtonska traditionen, vari en av dess ofördelaktiga sidor framträder.

Man får en helt annan kunskap om Gud av lagen än av evangelium (XXII, 484 a). Om dessa två huvudstycken av vår kristliga lära bekänna vi, att de med all flit, dock med behörig skillnad böra framställas och drivas i församlingen. Genom lagen böra de obotfärdiga människorna föras till att rätteligen känna sina synder och till att göra bättring (XXIV, 484 b). Sedan synderna äro kända av lagen, böra de förskräckta sinnena upprättas, på det de genom evangeliets predikan om Kristus måtte få en kraftig tröst (XXV, 484 b). På det lagens och evangeliets lära åter igen icke må förblandas och den ena tillägnas det, som tillkommer den andra, bör den rätta och egentliga åtskillnaden mellan lagen och evangelium behållas och med all flit yrkas. En sådan förblandning kunde snart förmörka Kristi förtjänst och välgärningar och förvandla evangelium uti lagen, såsom vi veta vara hänt under påvedömet. Fördenskull är den satsen farlig och kan icke gillas, att evangelium egentligen, och då det skiljes från lagen, är en botpredikan, som straffar synderna (XXVI, 485 a). Men annars, när det tages i dess vidsträckta bemärkelse för hela den kristliga läran, lär ock Apologien på

några ställen, att evangelium är en predikan om bättring och syndernas förlåtelse, fast Apologien samtidigt iakttagit skillnaden mellan å ena sidan evangelium i egentlig mening och å andra sidan lagen.

Konkordieformeln om lagens tredje nytta.

INLEDNING.

Det var, som ovan nämnts, ej Amsdorffs mening att draga ut konsekvenserna av det paradoxala i uttrycket: goda gärningar skadliga för saligheten. Begreppet salighet var för honom identiskt med rättfärdiggörelse (jfr. Luthers ord: »där syndernas förlåtelse är, där är ock liv och salighet»), och vid rättfärdiggörelsen erkändes ju förtröstan på egna gärningar såsom uteslutande skadlig. Någon antinomism låg ej däri. Under stridens hetta framkommo väl på ett eller annat håll (t. ex. Musculus) yttranden, som lida av en betänklig antinomistisk färgton. Men att boten skulle predikas med allt eftertryck, därmed voro Amsdorff och hans anhängare fullt på det klara. Vad särskilt Musculus angår, så är han känd såsom mycket sträng lagpredikant.

Det var endast konsekvent, att Amsdorff och de stränga gnesiolutheranerna alldeles förnekade lagens betydelse för de troende (*tertius usus legis in renatis*). Den troende var för dem att fatta helt abstrakt = den nya människan med bortseende från kvarlevorna av synd. Betraktar man däremot den troende empiriskt, sådan han alltjämt är behäftad med det onda, måste han fortfarande stå under lagen, och även om man avvisar själva termen, är det krav, som ligger i synpunkten: *tertius usus legis*, även enligt deras mening helt naturligt. Dock kvarstår såsom förbehåll, att lagen fullständigt måste träda tillbaka i själva rättfärdiggörelsens ögonblick, och att åberopandet av dess tredje bruk och nytta för den redan rättfärdiggjorde ej leder till belastande av samvetet. Det berättigade i detta förbehåll voro även försvararna av *tertius usus legis* fullt villiga att erkänna. Drives ingen av dessa ståndpunkter till ensidighet, kan Luther åberopas som auktoritet för dem båda. Vilkendera man väljer, beror ytterst på, huruvida man fattar »den pånyttfödde» abstrakt

eller empiriskt. Måhända låg det mer av konsekvens i att genomgående förneka *tertius usus legis*, mer av blick för antinomismens vådor i dess accepterande.

Konkordieformelns 6:te artikel.

Konkordieformeln fastslår i art. VI lagens tredje bruk och nytta. Sol. Decl. lär väl, att den nya människan av sig själv gör Guds vilja, och att hennes gärningar icke äro lagens gärningar utan andens frukter. Men å andra sidan måste den gamle Adam drivas och spåkas med lagen. Så som denna tanke om *tertius usus legis* utföres, sammanfaller den emellertid med vad formelns motståndare menade, när de ställde den pånyttfödde, så vitt han ännu har den gamle Adam i sig, såsom underkastad lagens 1:sta och 2:dra bruk. — I epitome betecknas till en början lagen utan inskränkning såsom »eine gewisse Regel» för den pånyttföddes hela liv. Detta utföres dock så, att det egentligen mer är den nya lydnaden än det (anfäktningar och deras övervinnande innefattande) hela kristliga livet, som normeras genom lagen. Vidare beskrives Andens frukter till skillnad från lagens gärningar som något, som sker utan bud, hot eller belöning. Här avgränsas sålunda ett område, som icke är *tertius usus legis* underkastat. Och just detta hade de stränga gnesiolutheranerna menat.

Innehållsförteckning.

	Sid.
Förord	III
Litteraturförteckning	VI

KAP. I. Arvsynden.

Inledning	1
Augsburgiska bekännelsens 2:dra artikel	2
Katolicismen	3
Apologiens 1:sta artikel	4
Konkordieformeln :	
Inledning	7
Konkordieformelns 1:sta artikel	9

KAP. II. Den fria viljan.

Inledning	15
Augsburgiska bekännelsen	16
Apologien.....	17
Schmalkaldiska artiklarna	17
Konkordieformeln :	
Inledning	17
Konkordieformelns 2:dra artikel... ..	21
Bihang. Om predestinationen:	
Inledning	31
Konkordieformelns 11:te artikel	32

KAP. III. Rättfärdiggörelse och goda gärningar.

Inledning	35
Stora katekesen	44
Augsburgiska bekännelsen	46
Katolicismen	47
Apologiens 2:dra och 3:dje artiklar	49
Bihang. Om boten:	69
Schmalkaldiska artiklarna	75

	Sid.
Konkordieformeln om rättfärdiggörelsen:	
Inledning	76
Konkordieformelns 3:dje artikel	79
Konkordieformeln om goda gärningar:	
Inledning	94
Konkordieformelns 4:de artikel	97
Konkordieformeln om lagen och evangelium:	
Inledning	111
Konkordieformelns 5:te artikel	112
Konkordieformeln om lagens tredje nytta:	
Inledning	113
Konkordieformelns 6:te artikel	114
Innehållsförteckning	115

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AVD. 1. Bd 13. Bihang.

LUNDS UNIVERSITETS

ÅRSBERÄTTELSE

1916—1917

AV

UNIVERSITETETS REKTOR

LUND
C. W. K. GLEERUP

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

LUND 1917
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehåll.

	Sid.
Rubbningar framkallade av världskriget	5
Universitetskanslern avgår. Adress till honom	5
Val av ny kansler	6
Högskolefester	6
Kamratmöte i Köpenhamn	7
Avlidna universitetstjänstemän	7
Avlidna studenter	7
Från tjänsten avgångna professorer	8
Professorsinstallationer	8
Besök och föreläsningar av framstående främlingar	9
Personalförändringar och förordnanden	9
Docent- och resestipendier, Oscar II:s stipendium	14
Tjänstledighet och vikariat samt vikariearvoden	15
Utmärkelser	21
Kungl. brev. A. Anslag ur medel till Kungl. Maj:ts disposition	21
B. Övriga Kungl. Brev	22
Kanslersbrev. A. Anslag ur reservfonden	30
B. Anslag ur docentstipendiefonderna	32
C. Övriga Kanslersbrev	34
Donationer	37
Institutioner:	
1. Anatomiska institutionen	38
2. Astronomiska institutionen	40
3. Biblioteket	42
4. Botaniska institutionen	59
5. Farmakologiska institutionen	64
6. Fysiologiska institutionen	64
7. Fysiska institutionen	64
8. Geologisk-mineralogiska institutionen	67
9. Historiska museet	68
10. Kemiska institutionen	70
11. Kliniska institutionerna	71
12. Konstsamlingarna	74
13. Medicinskt-kemiska institutionen	75
14. Musikkapellet	75
15. Mynt- och medaljkabinettet	76
16. Patologiska institutionen	77

	Sid.
17. Psykologiska institutionen	78
18. Rättsmedicinska institutionen	79
19. Seminarierna	79
20. Zoologiska institutionen	89
Skrifter, utgivna av lärare och tjänstemän	94
Ventilerade avhandlingar	115
Universitetets årsskrift	116
Ledamöter i konsistorierna m. m.	116
Statistiska uppgifter	117
Premier	118
Doktorsutnämningar	118
Val	123

Utdrag ur räkenskaperna	124
Föreläsningar och övningar ..	125

Likasom under föregående år har universitetet icke kunnat undgå att på flera sätt erfara verkningarna av det pågående världskriget. Åtskilliga välbehövlige anslagskrav hava sålunda icke framlagts, endast omnämnts; bland de framlagda hava några, synnerligen viktiga, på grund av tidssvårigheterna icke kunnat beviljas. De stora prisförhöjningarna på nästan alla varor hava i universitetets budget gjort sig synnerligen kännbara; exempelvis hava utgifterna för bränsle, som under året 1913 utgjort omkr. 17,000 kronor och under året 1916 omkr. 30,000 kronor, under första halvåret 1917 nått en höjd av omkr. 33,000 kronor. Det sjunkande penningvärdet har förmått statsmakterna att åt universitetets lärare och tjänstemän, såväl som åt andra statstjänare, bevilja ett dyrtidstillägg av omkr. 10 à 25 %.

Rubbningar,
framkallade
av världs-
kriget.

Universitetet hade i det längsta hoppats, att dess kansler, greve Fredrik Cl:son Wachtmeister, skulle känna sig så återställd efter sin svåra sjukdom, att han kunde kvarstå i sitt ämbete. Detta hopp gick dock icke i fullbordan. Till allmän bedrövelse blev det i slutet av oktober bekant, att greve Wachtmeister funnit sig nödsakad att lämna detta ämbete såväl som sina andra höga förtroendeposter och den 3 november erhöll han nådigt avsked. Sedan universitetet beslutit uttrycka sina känslor för den avgångne kanslern i en tacksamhetsadress, översändes denna, konstnärligt utförd av amanuensen P. A. Olsson och prydd med greve Wachtmeisters vapen m. m., genom Kungl. utrikesdepartementets försorg till den avgångne kanslern, som för sin hälsas skull måst uppsöka sydligare klimat. Adressen hade följande lydelse:

Universitets-
kanslern av-
går. Adress
till honom.

»Till f. d. universitetskanslern, greve Axel Fredrik Claëson Wachtmeister.

Med djupaste sorg har Lunds Universitet förnummit, att Edert hälsotillstånd nödgat Eder att nedlägga ämbetet såsom chef

för vårt lands högsta läroanstalter. Universitetet kan intet högre önska *nunc et in æternum* än att dess högste styresman måtte så vidt möjligt likna Eder i allt — i klart omdöme och absolut opartiskhet, i lefvande intresse för andlig odling och grundlig insikt i dess materiella förutsättningar, i politisk framskjutenhet och dock lika aktning hos alla partier samt sist, icke minst, i hjärtevinlande umgängessätt.

Med uttalande af våra värdsamma tacksägelser för Edert stora arbete till universitetets gagn, bedja vi Eder vara förvissad därom, att vi alltid skola räkna den personliga samvaron med Eder till våra mest angenäma minnen, och att vi alla af hjärtat önska att full hälsa åter måtte Eder beskäras.

Lund i november 1916.

Å Lunds universitets vägnar:

Johan C. W. Thyren.»

Val av ny
kansler.

Enligt Kungl. Majts. förordnande förrättades kanslersval redan den 18 november. Med stor enhällighet valdes av alla valkorporationer till greve Wachtmeisters efterträdare förutvarande statsrådet, ledamoten av riksdagens första kammare m. m. Carl Swartz, som av Kungl. Maj:t utnämndes till kansler den 22 november. Riktigheten av universiteternas omdöme erhöll snart nog en eklatant bekräftelse, då den nyutnämnde kanslern den 30 mars av Konungen erhöll i uppdrag att såsom statsminister bilda en ny regering. Efter sistnämnda dag har Excellensen Swartz visserligen varit hindrad att utöva kanslersämbetet, men har dock, till universitetets glädje, kvarstått uti detsamma. Före sin utnämning till statsminister hade den nye kanslern emellertid medhunnit att besöka universitetet, vilket skedde den 7—8 december. Han torde därvid haft tillfälle att övertyga sig om uppriktigheten och allmänneligheten av den sympati, som både från professorers och studenters sida strömmade honom till mötes.

Högskole-
fester.

Vid Göteborgs högskolas 25-årsfest den 16 september närvaro rektor och prorektor såsom universitetets representanter; därvid överlämnades en lyckönskingsadress. En sådan överlämnades jämväl vid invigningen av skogshögskolans nya byggnad, den 3 maj, utav universitetets representant professoren Murbeck.

Under sommarens lopp hade universitetet glädjen att från Kamratmöte i Köpenhamn. Köpenhamns universitet mottaga en inbjudan till kamratligt samkväm. Mötet ägde rum i Köpenhamn den 23 september under synnerligen stort deltagande från båda sidor; det förlöpte, såsom alltid varit fallet med dessa möten, under den angenämaste stämning, vilken denna gång fick sin säregna karaktär genom det allvarliga världsläge, som gjort en nära sammanhållning mellan de små nordiska rikena mera önskvärd än någonsin.

Universitetet har under året haft sorgen att se sina två Avlidna universitetstjänstemän. äldste i tjänst varande lärare avgå med döden: exercitiemästaren överste Norlander, som avled den 10 november och ritmästaren Lindqvist, som avled den 24 april — båda synnerligen utpräglade gestalter i universitetets liv och, med all olikhet för övrigt, överensstämmande i ett lika sällsynt som berömvärt intresse för kroppslig uppfostran. Norlander är välkänd, i vårt land såväl som andra, såsom en man, den där mer än de flesta satt in hela sin person på en idé. Hans tro på den svenska, lingska gymnastikens — och endast dess — förmåga att regenerera mänskligheten var bergfast och denna tro omsattes i en handlingskraft, som ej gav honom mycken rast eller ro. Om man får hoppas, att nödvändigheten, med de moderna förhållandena, att hålla den kroppsliga utvecklingen uppe, börjar i någon mån uppgå för vårt folk, så har förvisso Norlanders outtröttlighet icke minsta andelen häri.

Vad angår Lindqvist, var han för universitetet mindre betydande genom sin egentliga tjänst än genom sitt personliga föredöme såsom idrottsman: han införde bland studenterna den ena moderna idrotten efter den andra och var ännu efter fyllda sjuttio år ivrig och skicklig idrottsman. Naturen belönade honom genom en ungdom, vida längre än som eljest gives människorna. Men då det oundvikliga kom och han kände ungdomskraften sina, hade han, ehuru begåvad och ej minst under sina senaste år fördjupad konstnär, ingen tillräckligt fast replipunkt: livet tedde sig för honom med ens såsom utan innehåll och värde. Han tog, utan att blinka, konsekvenserna: »vikingen gick utför ättestupan», såsom det sades vid hans grav.

Följande studenter hava under läsåret avlidit: fil. mag. Avlidna studenter. Ivan Celvyn Appel, mlin, den 6 augusti 1916; jur. stud. Gustaf Herman Carlsson, sm, den 10 och med. stud. Sven Rudolf Hege,

mlm, den 31 samma månad och år; fil. kand. Bror John Johansson, sm, den 20 november 1916, fil. stud. Karl Einar Löfvén, ög., den 13 december samma år samt teol. och fil. kand. Thore Waldenström den 23 januari 1917.

Från tjänsten
avgångna professorer.

Universitetet har att uttala sin tacksamhet, för förtjänstfullt arbete, till tre professorer, som under läsåret avgått från tjänsten. Tvänne av dessa, professorerna Hildebrand och Wicksell, hava pensionerats och en, professor Clason, har utbytt sin professur mot annat ämbete. Hildebrand, som på sin tid var en av provinsens mest betydande praktiker, drog sig småningom från sin praktik för att ägna sig åt skötseln av den nyinrättade pediatrika kliniken, vars egendomliga tillkomstsätt redan omtalats i inbjudningsskriften till installationen av Hildebrands efterträdare. Wicksell åter kom till universitetet såsom en omstridd man — dock icke i fråga om vetenskaplig förtjänst — och såsom en stridens man och förblev så i vissa avseenden under hela sin tjänstetid. Emellertid må det sägas, att, huru mycket ogillande än vissa Wicksells åsikter och kanske än mer den form, vari han stundom framställde dem, på sin tid torde väckt hos många, även bland hans ämbetsbröder, aktningen för hans personliga karaktär, för den absoluta oräddhet, varmed han orubbligen var sig själv och följde sin åsikt i dess yttersta konsekvenser utan någon hänsyn till vad människor pläga anse såsom personlig fördel, var, om möjligt, ännu starkare än ogillandet — i varje fall bland de personer, som kände honom tillräckligt nära.

Professor Clason utnämndes den 30 juni till riksarkivarie — en utnämning, som ofta utgjort inseglet på en framstående verksamhet såsom universitetslärare i historia. Han följes av de bästa förhoppningar och välgångsönsknningar från sina kolleger, vilka — lika som många andra i vårt land — lärt sig värdera icke blott hans vetenskapliga begåvning utan även hans synnerligen gedigna och vänfasta personlighet.

Professorsinstallationer.

Professor Nelson, som under förra läsåret, den 17 mars 1916, utnämndes till professor i geografi, installerades den 12 september, därvid han föreläste om »Geografien såsom modern vetenskap». Den 8 december installerades professor af Klercker såsom professor i pediatrik och praktisk medicin; han föreläste om »Läran

om alimentär feber». Till båda dessa installationer hade av universitetets rektor utfärdats inbjudningar, vardera åtföljd utav en avhandling.

Den 27 april utnämndes två nya professorer, vilka ännu icke installerats, nämligen M. J. S. Wallengren i statskunskap och statistik och K. A. A. Grönwall i geologi och mineralogi

Under det gångna läsåret har universitetet haft glädjen mottaga besök av tvänne synnerligen framstående franska vetenskapsmän, M. Baldensperger och M. Rocheblave, båda professorer vid Pariseruniversitetet, ävensom av den kände österrikiske skriftställaren von Hoffmannsthal. Samtliga dessa hade älskvärdheten att här hålla offentliga föreläsningar.

Besök och föreläsningar av framstående främlingar.

* * *

Docenten vid universitetet, medicine doktorn Rutger Kjell-Otto Göran af Klercker utnämndes den 27 oktober 1916 till professor i pediatrik och praktisk medicin.

Personalförändringar och förordnanden.

Docenten vid universitetet, filosofie doktorn Mårten Johan Sigfrid Wallengren samt statsgeologen, filosofie doktorn Karl Anders Axel Grönwall utnämndes den 27 april 1917 till professorer, den förre i statskunskap och statistik, den senare i geologi och mineralogi.

Universitetets fäkthemästare och gymnastiklärare, översten i 1:a arméfördelningens reserv Carl Anders Henrik Norlander avled den 10 november 1916 och universitetets ritmästare Axel Hjalmar Lindqvist den 24 april 1917.

Efter utnämning till riksarkivarie den 30 juni 1916 lämnade professorn Samuel Clason med juni månads utgång den av honom innehavda professuren i historia.

Professorerna Carl Hildemar Hildebrand och Johan Gustaf Knut Wicksell hava erhållit nådigt avsked från sina ämbeten, Hildebrand från och med den 1 juli 1916 och Wicksell från och med den 1 januari 1917.

Till docenter hava förordnats: filosofie doktorn Nils Hjalmar Johansson den 8 juni 1916 i kemi, medicine doktorn Victor Gerhard Berglund den 20 november 1916 i tuberkuloslära, lektorn vid Lunds högre allmänna läroverk, teologie doktorn och

filosofie kandidaten Tyko Folke Alin den 12 januari 1917 i dogmatik samt filosofie licentiaterna Agnes Marianne Mörner och Tor Helge Kjellin den 12 maj 1917, den förstnämnda i romanska språk och den sistnämnde i konsthistoria.

Docenten Adolf Åström erhöll den 20 december 1916 avsked från docenturen i näringsrätt och finansrätt.

Docenten i civilrätt Bo Östen Undén utnämndes den 27 april 1917 till professor vid universitetet i Uppsala.

Till assistenter hava den 5 januari 1917 förordnats: vid geologisk-mineralogiska institutionen docenten Assar Hadding; vid botaniska institutionens växtfysiologiska avdelning docenten Henrik Lundegårdh och vid fysiska institutionen docenten Gudmund Borelius, alla för år 1917 samt vid patologisk-anatomiska institutionen medicine licentiaten Johan Fex för tiden 1 december 1916—30 november 1917.

Under den tid, docenten Hadding, enligt vad här nedan omnämnes, uppehållit professorsämbetet i geologi och mineralogi, har amanuensen, filosofie licentiaten Gustaf Timoteus Troedsson varit tillförordnad assistent vid geologisk-mineralogiska institutionen, varjämte docenten Gudmund Borelius jämväl under höstterminen 1916, då d. v. assistenten vid fysiska institutionen, docenten Siegbahn uppehållit professor Rydbergs ämbete, bestritt assistentbefattningen å berörda institution.

Sedan docenten Kjell-Otto Göran af Klercker, efter erhållet förordnande att uppehålla lediga professuren i pediatrik och praktisk medicin vid universitetet, på begäran blivit från och med den 1 juli 1916 entledigad från honom meddelat förordnande att till utgången av augusti månad samma år giva de i studieplanen för medicinska examina föreskrivna kurserna i de viktigaste kliniska undersökningsmetoderna, förordnades den 6 juli 1916 docenten Malte Ljungdahl att giva dessa kurser under tiden den 1 juli 1916—den 31 augusti 1917.

Den 6 juli 1916 förordnades docenten Gustaf Petrén och medicine doktorn Thor Stenström att under tiden 1 september 1916—31 augusti 1917 giva föreskrivna kurser, Petrén i allmän kirurgi och Stenström i allmän sjukvårdsteknik. Under tiden 1 september 1916—28 februari 1917, då doktor Stenström efter ansökan erhållit entledigande från ovannämnda förordnande, var medicine licentiaten Sven Ingvar enligt Kanslersbrev den 22 sep-

tember 1916 förordnad uppehålla Stenströms ifrågavarande undervisning.

Efter det filosofie licentiaten Harald Körner på begäran entledigats från honom lämnat förordnande att meddela de i § 17 av stadgan för medicinska examina och i gällande studieplan föreskrivna kurser i allmän kemi för medicine studerande, förordnades docenten Lennart Smith den 31 augusti 1916 att från och med den 1 september samma år till och med den 31 augusti 1917 meddela berörda kurser.

Den 8 september 1916 förordnades d:r philosophiæ Hans Wolfgang Pollak att under två år, räknat från och med den 1 september 1916, vara lektor i tyska språket vid universitetet och samma dag förordnades monsieur André Ganem att likaledes under två år, räknat från och med den 1 augusti 1916, vara lektor i franska språket.

Den 20 december 1916 blevo dels docenten vid Uppsala universitet Johan Mortensen, dels ock docenten vid härvarande universitet Sigurd Agrell förordnade att under år 1917 vara, den förre biträdande lärare inom ämnesgruppen estetik samt litteratur och konsthistoria, den senare lärare i slaviska språk.

Docenten Carl Elis Daniel Fehrman erhöll den 5 januari 1917 förordnande att under år 1917 vara innehavare av lärarebefattningen i symbolik vid universitetet samt att under tiden bestrida den i ämnet symbolik förekommande examinationen i teologie licentiatexamen.

Samma dag förordnades docenten Frans Vilhelm Törne samt medicine licentiaterna Lars Edling och Gunnar Frising att under år 1917 vara, Törne föreståndare för den å Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund anordnade polikliniken för öron-, näs- och halssjukdomar, Edling föreståndare för det vid samma sjukvårdsinrättningar inrättade röntgenlaboratoriet och Frising föreståndare för den å meranämnda inrättningar anordnade ortopediska polikliniken.

Samma dag blev docenten Simon Bengtsson förordnad att under år 1917 vara lärare i entomologi och föreståndare för den entomologiska avdelningen av härvarande zoologiska institution.

Samma dag meddelades förordnande för Master of Arts Frederick J. Fielden att under ytterligare två år, räknat från

och med den 1 juli 1917, vara lektor i engelska språket vid universitetet.

Förutvarande kyrkoherden, filosofie kandidaten Johan Ernst Gunnar Bergström blev den 31 maj 1917 förordnad att under ytterligare två år från och med den 1 juni 1917 vara biträdande lärare å teologiska fakultetens praktiskt-teologiska avdelning.

Den 22 december 1916 förordnades snickaren Anders Algot Gustafsson att från och med den 1 januari 1917 innehava den nyinrättade vaktmästarebefattningen vid zoologiska institutionen.

Vid flera tillfällen har förordnande meddelats för docenten vid Göteborgs högskola P. O. Gränström att anställa examen i statistik med studerande vid Lunds universitet, vilka av Kungl. Maj:t erhållit nådigt tillstånd att jämte andra ämnen medtaga statistik såsom särskilt ämne i filosofie kandidatexamen, varjämte docenten S. D. Wicksell vid ett tillfälle och docenten S. O. H. Rydbeck vid tvänne tillfällen förordnats att anställa prövning, den förre i matematisk statistik, den senare i nordisk och jämförande fornkunskap med studerande, som erhållit Kungl. Maj:ts tillstånd att i filosofisk magister-, resp. filosofie kandidat-examen medtaga berörda ämnen.

Kapellmästaren C. A. Berg har bestritt undervisningen i liturgisk sång och välläsning, kamreraren N. P. Hintze har varit föreståndare för den praktiska kursen inom juridiska fakulteten och medicine licentiaten Ebbe Petrén har meddelat föreskriven kurs i epidemiologi för medicine kandidater, varjämte den propedeutiska kursen i civilrätt under höstterminen 1916 meddelats av dåvarande docenten B. Ö. Undén.

Till amanuenser hava förordnats: vid kirurgiska kliniken medicine licentiaten E. Brattström den 12 februari 1917; vid medicinska kliniken medicine kandidaten D. Holmdahl den 22 september 1916; vid oftalmiatriska kliniken medicine kandidaten L. E. Hallén den 9 december 1916; vid obstetrisk-gynekologiska kliniken medicine kandidaten G. Lundh den 5 januari 1917 och vid pediatrika kliniken medicine kandidaten K. Jeppsson den 8 september 1916; vid biblioteket filosofie licentiaten N. H. S. Holmström den 16 augusti 1916; vid fysiska institutionen e. o. amanuensen därstädes, filosofie doktor N. Åkesson (vikarie) den 1 september 1916, filosofie licentiaten G. Albin Nilsson samma dag och filosofie licentiaten T. Heurlinger den 22 december 1916;

vid patologiska institutionens patologiska avdelning medicine kandidaten J. Louis Andersson och vid samma institutions bakteriologiska avdelning medicine kandidaten Hj. Järpe, båda den 1 september 1916; vid anatomiska institutionen: i anatomi medicine kandidaten H. S. Holmdahl den 1 september 1916 och den 4 december samma år (för år 1917) samt i histologi medicine studeranden S. A. H. Enghoff den 4 december 1916; vid fysiologiska institutionen d. v. filosofie kandidaten A. Westerlund den 1 september 1916 och filosofie kandidaten Björn Johansson den 3 november samma år; vid geologisk-mineralogiska institutionen därvarande e. o. amanuensen O. Isberg den 1 september 1916 (vikarie); vid konstsamlingarna e. o. amanuensen, filosofie licentiaten R. Hoppe den 4 oktober 1916 och den 9 februari 1917 (för 1917) samt e. o. amanuensen G. Thomæus den 17 mars 1917; vid medicinskt-kemiska institutionen medicine studeranden H. Malmros den 22 december 1916; vid kemiska institutionen filosofie licentiaten Erik Ohlsson den 29 januari 1917 och vid historiska museet samt mynt- och medaljkabinettet filosofie kandidaten O. Sundin den 9 februari 1917.

Till extra ordinarie amanuenser hava antagits: vid fysiska institutionen filosofie studeranden J. Tandberg den 1 september 1916 och den 29 januari 1917, f. amanuensen H. Rydberg, filosofie doktor Nils Åkesson och filosofie magistern Vilhelm Stenström, samtliga den 1 september 1916; vid konstsamlingarna filosofie kandidaten U. Otterstedt den 4 oktober 1916 och filosofie kandidaten H. Hedemann-Gade den 17 mars 1917; vid röntgenlaboratoriet medicine kandidaten M. Odin den 16 oktober 1916 vid rättsmedicinska institutionen amanuensen vid patologisk-anatomiska institutionen, medicine kandidaten J. Louis Andersson den 19 oktober 1916; vid zoologiska institutionens systematiska avdelning filosofie studeranden O. L. H. Ohm den 13 november 1916; vid anatomiska institutionen: i anatomi medicine studerandena F. G. B. Bauer och E. Svensson Ebert den 4 december 1916 och i histologi medicine studeranden K. E. J. Hedvall samma dag; vid medicinskt-kemiska institutionen medicine studeranden G. Krok den 22 december 1916; vid obstetrisk-gynekologiska kliniken docenten J. Olow samma dag; vid botaniska institutionens fysiologiska avdelning filosofie studerandena R. Torsell och Göte Turesson samma dag; vid historiska museet samt mynt-

och medaljkabinettet filosofie kandidaterna H. Wählin och Folke Hansen samt filosofie studeranden O. Lindsoug den 9 februari 1917; vid räntekammaren och kansliet filosofie licentiaten, juris utr. kandidaten O. Högstedt den 28 april och juris kandidaten R. Bergendal den 24 maj 1917; vid kemiska institutionen filosofie magistern H. Sebelius den 11 maj 1917 samt samma dag vid polikliniken för öron-, näs- och halssjukdomar medicine kandidaten M. Odin.

Universitetets lärarepersonal utgjordes den 31 maj 1917 av 52 professorer, 1 observator, 1 laborator, 61 docenter, 4 assistenter, av vilka tre tillika voro docenter, 3 lektorer, 1 ordinarie och en 1 tillförordnad exercitiemästare, 1 lärare i psykiatri samt 13 tillförordnade lärare, bland vilka 7 även voro docenter vid universitetet och 1 tillika exercitiemästare därstädes. Av de med fast lön förenade läraretjänsterna voro följande lediga, nämligen: professorsämbetet i nationalekonomi och finansrätt, ett professorsämbete i nordiska språk och ett i historia, gymnastiklärare- och fäktnästare- samt ritmästaretjänsterna.

Docent- och resestipendier, Oscar II:s stipendium. De vid fakulteter och sektioner fästade docentstipendierna hava under sistförflutna akademiska år innehafts av följande personer: teologiska fakultetens stipendium n:r 1 av docenten O. S. Holmdahl och n:r 2 av docenten E. Eidem; juridiska fakultetens stipendium n:r 1 av docenten B. Ö. Undén till den 1 maj 1917, varefter det stått obesatt, och juridiska fakultetens stipendium n:r 3 av docenten F. P. Hansson Brock till utgången av december månad 1916, varefter det stått obesatt; medicinska fakultetens stipendium n:r 1 av docenten J. O. Olow och n:r 2 av docenten E. G. Petrén; filosofiska fakultetens stipendium n:r 1 av docenten E. F. K. Sommarin och n:r 2 av docenten S. D. Wicksell; humanistiska sektionens stipendium n:r 1 av docenten A. H. Karitz, n:r 2 av docenten J. A. Nilsson, n:r 3 a av docenten G. A. Jæderholm, n:r 3 b av docenten C. J. Weibull, n:r 4 av docenten A. W. Persson, n:r 5 av docenten A. M. Lindqvist, n:r 6 a av docenten E. J. Wigforss och n:r 6 b av docenten E. Tuneld; matematisk-naturvetenskapliga sektionens stipendium n:r 1 av docenten K. M. G. Siegbahn, n:r 2 av docenten N. G. O. Kuylenstjerna, n:r 3 av docenten K. A. V. Gyllenberg, n:r 4 av docenten

A. R. Hadding, n:r 5 av docenten L. Ribbing och n:r 6 av docenten S. F. Bengtsson till den 1 januari 1917, därefter av docenten H. G. Lundegårdh. — Juridiska fakultetens stipendium n:r 2 stod hela ifrågavarande år obesatt.

Av de rörliga docentstipendierna innehades under samma tid n:r 1 av docenten J. K. H. Petersson, n:r 2 av docenten J. O. H. Frödin, n:r 3 av docenten S. O. H. Rydbeck, n:r 4 av docenten A. Norlind och n:r 5 av docenten C. W. von Sydow.

Riksstatens resestipendier för år 1917 hava icke utgått. Konung Oscar II:s stipendium för innevarande år har tilldelats docenten K. M. G. Siegbahn.

Tjänstledighet har, förutom under kortare tider intill fjorton dagar, då sådan beviljats av Prokansler eller Rektor, åtnjutits av här nedan omförmälda befattningshavare vid universitetet, därvid följande personer innehaft vikariat mot nedannämnda vikariearvoden:

Andre bibliotekarien J. F. B. Hjelmqvist har under hela den tid, årsredogörelsen omfattar, haft tjänstledighet på grund av förordnande som förste bibliotekskonsulent inom Kungl. Folkskoleöverstyrelsen.

För honom har biblioteksamanuensen B. N. M. Möller tjänstgjort såsom andre bibliotekarie mot uppbärande av de med befattningen förenade tjänstgöringspängarna och den del av lönen, som återstått efter avdrag av de Hjelmqvist såsom andre bibliotekarie påförda pensionsavgifter.

Under hela ifrågavarande tid hava även docenterna M. F. Jacobsson och P. Leander åtnjutit tjänstledighet för fullgörande av professorsförordnanden vid Göteborgs högskola.

Professoren J. R. Rydberg har på grund av sjukdom varit tjänstledig under höstterminen 1916 samt från och med den 1 januari 1917.

Såsom vikarie har varit förordnad docenten K. M. G. Siegbahn, vilken uppburit vikariearvode efter 5000 kronor för år räknat, nämligen de på tiden för professoren Rydbergs ledighet belöpande med professorsämbetet förenade tjänstgöringspängarna och innehavande fast docentstipendium.

Docenten Siegbahns assistentbefattning vid fysiska institutionen har, såsom ovan nämnts, till utgången av år 1916 uppehållits av docenten G. Borelius, vilken därefter förordnats till assistent.

Professoren P. A. S. Herrlin var på grund av sjukdom tjänstledig under tiden 1 september—15 oktober 1916.

Den under tiden 1—14 september förekommande examinationen i pedagogik bestreds av docenten G. A. Jaederholm, vilken därefter till den 15 oktober uppehöll professorsämbetet i psykologi och pedagogik. Under hela vikariatiden erhöll docenten Jaederholm ersättning, svarande mot 4000 kronor för år och utgående av de med professuren förenade tjänstgöringspängarna och med fyllnad ur docenten Jaederholms innehavande docentstipendium.

Professoren G. E. Hellquist åtnjöt för fullgörande av sakkunniguppdrag vid härvarande universitet tjänstledighet från och med den 10 oktober till och med den 8 december 1916.

Vikarie var docenten Hj. A. Lindroth, till vilken utgick vikariearvode efter 4000 kronor för år med professoren Hellquists tjänstgöringspänningar och fyllnad ur anslaget till vikarierande akademiska lärare.

Professoren E. A. Kallenberg var för fullgörande av nådigt uppdrag att vara ledamot i strafflagskommissionen ledig från undervisningsskyldighet från och med den 16 oktober 1916 till höstterminens slut.

Under ledigheten var icke någon vikarie förordnad med undantag för tiden 7 november—8 december, då professoren Kallenbergs undervisning uppehölls av docenten B. Ö. Undén mot ett arvode av 277 kronor 78 öre, utgående ur två tredjedelar av de på tiden för ledigheten belöpande med professuren i processrätt förenade tjänstgöringspängarna. En tredjedel av nämnda tjänstgöringspänningar var professoren Kallenberg berättigad uppbära såsom ersättning för examination och övriga ämbetsgöromål.

Docenten E. J. Wigforss åtnjöt för enskilda angelägenheter tjänstledighet från docenturen i nordiska språk från och med den 1 oktober till och med den 31 december 1916. Under tiden avstod han innehavande docentstipendium.

Professoren T. L. Thunberg har för fullgörande av offentligt uppdrag haft ledighet från undervisningsskyldigheten från och med den 6 november till utgången av år 1916.

Nämnda undervisning har under tiden uppehållits av medicine licentiaten E. M. P. Widmark, som i ersättning erhållit de på tiden för ledigheten belöpande med professuren i fysiologi förenade tjänstgöringspängarna.

Docenten G. A. Jæderholm har åtnjutit tjänstledighet från sin docentur under tiden 11 november—15 december 1916 för enskilda angelägenheter och under tiden 15 februari—31 maj 1917 för vetenskapligt arbete med rätt att under båda ledigheterna uppbära innehavande docentstipendium, för vars tillgodonjutande han fullgjort föreskriven undervisningsskyldighet.

Föreståndaren för det å Malmöhus läns härvarande sjukvårdsinrättningar anordnade röntgenlaboratoriet, medicine licentiaten L. H. A. Edling var för resa i vetenskapligt syfte tjänstledig från och med den 22 november till och med den 31 december 1916.

Vikarie var medicine kandidaten A. Scholander, vilken i ersättning uppbar licentiaten Edlings på tiden för ledigheten belöpande arvode 125 kronor för månad.

Professoren H. Larsson åtnjöt för fullgörande av censorsuppdrag tjänstledighet under tiden 5—19 december 1916.

Under nämnda tid, ävensom den 15—31 maj 1917, då professoren Larsson av enahanda anledning var förhindrad bestrida examinationen i teoretisk filosofi, uppehölls denna av docenten A. Karitz, vilken, mot bibehållande av sitt fasta docentstipendium oavkortat, såsom ersättning uppbar av professoren Larssons tjänstgöringspängar ett belopp, motsvarande 125 kronor för månad.

Professoren Hj. F. Holmquist åtnjöt för fullföljande av vetenskapligt arbete tjänstledighet från och med den 1 februari till och med den 4 april 1917.

Under tiden uppehölls hans professorsämbete av docenten C. E. D. Fehrman, som med bibehållande av avlöningen såsom lärare i symbolik, vilken befattning han jämväl bestred, förklarades berättigad att åtnjuta vikariearvode efter 4000 kronor för år. Till detta belopp förklarades professoren Holmquist skyldig av sina avlöningsförmåner bidra med 2500 kronor för år räknat, varefter återstoden, med hänsyn därtill att tjänstledigheten avsåge vetenskapligt arbete, utgick ur universitetets vikariatsarvodesfond.

Professoren J. A. Ernberg var under februari månad 1917 för fullgörande av offentligt uppdrag ledig från honom åliggande

undervisning, vilken bestreds av docenten B. Ö. Undén mot ett vikariearvode efter 4500 kronor för år räknat, utgående med två tredjedelar av professoren Ernbergs på tiden för ledigheten belöpande tjänstgöringspänningar, docenten Undéns docentstipendium oavkortat och fyllnad ur anslaget till arvoden åt vikarierande akademiska lärare eller å detta anslag besparade medel. Återstående tredjedelen av professoren Ernbergs tjänstgöringspänningar uppbars av honom själv såsom ersättning för bestridande av den med professuren förenade examinationen.

Professoren G. E. H. Aulén hade för utarbetande av en för teologie kandidatexamen avsedd lärobok i dogmhistoria ledighet från undervisning och examination från och med den 12 april till och med den 10 maj 1917.

Lektorn vid högre allmänna läroverket i Lund, docenten T. F. Alin var under tiden vikarie mot en ersättning för år av 4000 kronor, som utgick med professoren Auléns på tiden belöpande tjänstgöringspänningar och fyllnad ur anslaget till vikarierande akademiska lärare.

Professoren C. E. Overton åtnjöt för sjukdom tjänstledighet den 22 mars—4 april 1917 samt från och med den 16 april till vårterminens slut.

Den med professuren i farmakologi förenade undervisnings- och examinationsskyldigheten uppehölls av professoren I. C. Bang, vilken härför ur universitetets reservfond uppbar en ersättning å 300 kronor.

Professoren G. R. Malmgren var i och för vetenskapligt arbete ledig från undervisningsskyldighet under tiden 18 april—10 maj 1917. Med hänsyn till ledighetens kortvarighet blev någon vikarie ej förordnad.

Sedan statsgeologen K. A. A. Grönwall den 27 april 1917 utnämnts till professor i geologi och mineralogi, erhöll han för fullföljande av honom tidigare lämnat offentligt uppdrag tjänstledighet från och med den 28 april till vårterminens utgång.

Docenten A. R. Hadding uppehöll under tiden nämnda professur mot ett vikariearvode efter 5000 kronor för år räknat med de med professorsämbetet förenade tjänstgöringspängarna och fyllnad ur den till ämbetet hörande lönen.

Professoren J. L. Borelius åtnjöt för fullgörande av sakkunniguppdrag vid Uppsala universitet ledighet från undervisning

och examination under maj månad 1917, med bibehållen rätt till säte och stämma i det större konsistoriet och medicinska fakulteten.

Såsom vikarie tjänstgjorde docenten E. G. Petréu, vilken, med bibehållande av sitt arvode såsom biträdande lärare i kirurgi, uppbar vikariearvode efter 4000 kronor för år med professoren Borelius' på tiden för ledigheten belöpande tjänstgöringspängar samt fyllnad ur innehavande docentstipendium.

Docenten C. H. J. Weibull har varit förordnad att under tiden 15—31 maj 1917 uppehålla examinationen i historia i stället för professoren Stille, vilken av censorsuppdrag var förhindrad bestrida denna examination. Docenten Weibull hade förklarat sig avstå från vikariearvode.

Med Kanslerns medgivande hava åtskilliga lärare inställt sin undervisning under första delen av föreläsningsterminerna, i flertalet fall på grund av betungande examens- och tentamensgöromål.

Ena professorsämbetet i nordiska språk har under hela ifrågasvarande akademiska år varit ledigt och uppehållits av docenten J. E. Olson, som härunder åtnjutit arvode efter 5000 kronor för år räknat, vilket arvode utgått med de med professuren förenade tjänstgöringspänningarna och fyllnad ur den lediga lönen.

Det vid ingången av den tid, denna berättelse omfattar, lediga professorsämbetet i statskunskap och statistik uppehölls av nuvarande professoren M. J. S. Wallengren, till dess han den 27 april 1917 utnämndes till professurens innehavare. Under vakanstiden erhöll Wallengren ersättning med 5000 kronor för år räknat, utgående med professurens tjänstgöringspänningar och fyllnad ur den lediga lönen.

Professorsämbetet i geologi och mineralogi, som vid det akademiska årets början stod ledigt, har under hela vakanstiden, intill professoren K. A. A. Grönwalls utnämning och därefter, såsom ovan nämnts, vid tjänstledighet för honom, uppehållits av docenten A. R. Hadding, vilken åtnjutit vikariearvode efter 5000 kronor för år räknat, även denna ersättning utgående med de till befattningen hörande tjänstgöringspänningarna och fyllnad ur den därtill hörande lönen.

Under tiden har docenten Haddings assistentbefattning vid

geologisk-mineralogiska institutionen, såsom förut blivit sagt, bestritts av förste amanuensen därstädes G. T. Troedsson.

Sedan professoren C. H. Hildebrand den 1 juli 1916 lämnat professorsämbetet i pediatrik och praktisk medicin, blev d. v. docenten Kj. O. G. af Klercker förordnad uppehålla ämbetet, till dess han utnämndes till professor. Under tiden erhöll han arvode, räknat efter 5000 kronor för år, ur lediga ämbetets tjänstgöringspängar och lön.

Det genom professoren Sam. Clasons utnämning till riksarkivarie ledigblivna professorsämbetet i historia har från och med den 1 augusti 1916 uppehållits av docenten C. H. J. Weibull.

Ersättning till honom har beräknats efter 4000 kronor för år och utgått med de till ämbetet hörande tjänstgöringspängarna och med fyllnad ur den lediga lönen.

Docenten F. H:son Brock har varit förordnad uppehålla den genom professoren J. G. K. Wicksells avgång den 1 januari 1917 lediga professuren i nationalekonomi och finansrätt mot ett arvode beräknat efter 4000 kronor för år och utgående på enahanda sätt ur tjänstgöringspängar och lön.

Efter fäktmästaren, översten C. H. Norlanders frånfälle har gymnastiklärarebefattningen från och med den 11 november 1916 bestritts av gymnastikdirektören, löjtnanten i Kungl. Göta artilleriregementes reserv Ph. E. Oterdahl.

Oterdahl, som avstått från ersättning under november månad, har från och med den 1 december 1916 uppburit arvode efter 2000 kronor för år räknat med en tredjedel av den med tjänsten förenade avlöningen jämte fyllnad av anslaget till vikarierande akademiska lärare eller å detta anslag besparade medel.

Enligt brev den 15 december 1916 har Kungl. Maj:t, såsom nedan närmare angives, förklarat, att med ledigförklarandet av ifrågavarande befattning må anstå tills vidare intill utgången av år 1918.

Den genom ritmästaren A. H. Lindqvists död den 24 april 1917 ledigblivna ritmästarebefattningen vid universitetet har där-
efter stått obesatt och komma åtgärder för dess återbesättande i avbidan på utredning i fråga om de med tjänsten förenade löne-
medlens användning på annat sätt att i enlighet med Kungl. Maj:ts brev den 1 juni 1917 anstå tills vidare till den 1 september 1918.

Bland utmärkelser, som tillfallit universitetets lärare och tjänstemän, må här nämnas följande:

Professoren E. A. Kallenberg har utnämnts till kommendör av Kungl. Nordstjärneordens 2:dra klass och professoren B. O. E. Ekwall till riddare av samma orden.

Professoren P. E. Liljeqvist har utnämnts till riddare av Danska Dannebrogorden.

F. d. professoren Axel Kock har kallats till hedersledamot av Hið Íslenska Bókmentafjelag, f. d. professoren P. Fablbeck till korresponderande ledamot av Deutsche statische Gesellschaft, professoren J. E. Lehmann till medlem av Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle, professoren I. C. Bang till korresponderande ledamot av Dansk Selskab for indre Medicin samt docenten L. U. A. Weibull till medlem av Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.

Professoren S. S. Murbeck har av det större konsistoriet vid Uppsala universitet tilldelats det Björkénska priset, varjämte professoren N. E. Nörlund erhållit Kungl. Fysiografiska Sällskapets minnesmedalj i guld.

Kungl. Maj:t har nedannämnda dagar anvisat följande belopp ur de till Kungl. Maj:ts disposition å universitetets stat stående medel för här nedan angivna år, nämligen:

den 26 januari 1917 såsom särskilt arvode för år 1917 åt den biträdande läraren inom ämnesgruppen estetik samt litteratur- och konsthistoria docenten J. Mortensen 1,000 kronor ur medel för år 1917, med skyldighet för honom att under detta år meddela en timmes undervisning i veckan utöver den honom i egenkap av biträdande lärare åliggande undervisningsskyldighet;

den 9 februari 1917 till anatomiska institutionen för förfärdigande av embryologiska snittserier och därmed förenade omkostnader 1,200 kronor, att utgå med 600 kronor ur medel för år 1916 och med 600 kronor ur medel för år 1917;

samma dag till läraren i slaviska språk, docenten P. S. Agrell 2,500 kronor ur medel för år 1917 för ökad undervisning under berörda år i ryska språket enligt av Kanslersämbetet meddelad bestämmelse;

Kungl. Brev.
A. Anslag ur
medel till
Kungl. Maj:ts
disposition.

den 19 maj 1917 till professoren S. Murbeck högst 75 kronor ur medel för år 1917 såsom resekostnads- och traktamentsersättning på grund av uppdrag att representera universitetet vid Skogshögskolans invigning den 3 maj 1917.

B. Övriga
Kungl. Brev. Sedan genom nådigt beslut den 18 april 1914 ett reseunderstöd av 500 kronor tilldelats professoren vid universitetet C. M. Fürst för att bereda honom tillfälle att studera de naturvetenskapliga institutionerna och antropologiska samlingarna i Musée Océanographique i Monaco ävensom besöka åtskilliga utländska anatomiska institutioner samt därefter professoren Fürst erhållit rätt att till år 1916 förlägga hälften av stipendieresan, har Kungl. Maj:t, enligt meddelande från Kungl. Ecklesiastikdepartementet i skrivelse den 21 juni 1916, bifallit en av professoren Fürst gjord ansökan att få disponera resten av ifrågavarande resestipendium för resa till Stockholm för omhändertagande av de antropologiska undersökningarna av skelettmaterialet i Magnus Ladulås' och Karl VIII Knutssons gravkamrar i Riddarholmskyrkan under reparationer i nämnda kyrka samt för studieresor till Kristiania och Köpenhamn i ändamål att göra jämförelse med där förvarade medeltidsfynd av liknande art.

Den 30 juni 1916 har i skrivelse från Kungl. Ecklesiastikdepartementet meddelats, att Riksdagen på extra stat för år 1917 anvisat såsom bidrag till täckande av kostnaderna för de föreläsningsskurser, som från universitetet varda på begäran vare sig av institution, som ej åtnjuter särskilt till populärvetenskapliga föreläsningar beviljat statsunderstöd, eller av viss kommun eller enskild person anordnade under år 1917 eller senare utom universitetsstaden, ett anslag av 3,000 kronor, att utgå under villkor, att den, som begärt föreläsning, tillskjuter för täckande av föreläsarens resekostnad och arvode minst lika stort belopp som statsbidraget, varefter Kungl. Maj:t ställt berörda anslag till förfogande av rektor vid universitetet.

Samma dag har Kungl. Maj:t, sedan Riksdagen på extra stat för år 1917 anvisat för insamling, förteckning och undersökning av svenska folkminnen ett anslag av 4,500 kronor att utgå på de villkor och enligt de bestämmelser, Kungl. Maj:t kunde finna lämpligt föreskriva, anbefallt Kanslersämbetet att efter

vederbörandes hörande inkomma med förslag till användning av berörda anslag.

Samma dag har Kungl. Maj:t ställt till vederbörandes förfogande i enlighet med i Kungl. Brevet den 17 februari 1911 lämnade föreskrifter angående undervisning i epidemiologi för medicine kandidater ett av Riksdagen på extra stat för år 1917 anvisat anslag å 6,000 kronor för anordnande av dylik undervisning vid epidemisjukhusen i Stockholm, Göteborg, Malmö och Uppsala.

Samma dag har Kungl. Maj:t meddelat, att Riksdagen:

1. till arvode åt en lärare i symbolik med den undervisnings- och examinationsskyldighet, som i vederbörlig ordning bestämmes, på extra stat för år 1917 uppfört ett anslag av 1,500 kronor;

2. till arvode åt ledaren av den civilrättsliga delen av den propedeutiska undervisningskursen inom juridiska fakulteten beviljat på extra stat för år 1917 ett anslag av 750 kronor;

3. av det såsom bidrag till täckande av kostnaderna för vissa nybyggnader m. m. vid Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund av 1914 års senare riksdag beviljade anslaget å 812,000 kronor på extra stat för år 1917 anvisat ett belopp av 200,000 kronor;

4. för anordnande av den i stadgan angående medicinska examina föreskrivna undervisningskursen i allmän kemi uppfört på extra stat för år 1917 till avlöning åt en lärare vid kursen 2,500 kronor och till materiell för densamma 500 kronor, eller tillhopa 3,000 kronor;

5. för anordnande av kostnadsfri propedeutisk undervisning i allmän kirurgi beviljat på extra stat för år 1917 ett anslag av 2,500 kronor;

6. såsom bidrag till arvode åt en assistent å det vid universitetets kliniker inrättade röntgenlaboratoriet med den tjänstgöring, som av Kungl. Maj:t bestämmes, anvisat på extra stat för år 1917 ett anslag av 1,500 kronor, under villkor att Malmöhus läns landsting med lika stort belopp bidrager till ifrågakörande assistents avlöning;

7. till arvode åt biträdande läraren i medicin anvisat på extra stat för år 1917 ett anslag av 3,000 kronor, med villkor att, därest vederbörande lärare är innehavare av fast docentsti-

pendium, arvodet skall minskas, så att detsamma jämte stipendiet ej överstiger 5,000 kronor;

8. såsom bidrag till arvode åt en föreståndare vid den å Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund anordnade polikliniken för öron-, näs- och halssjukdomar med den undervisningsskyldighet, som av Kungl. Maj:t bestämmes, beviljat på extra stat för år 1917 ett anslag av 1,000 kronor, under förutsättning att Malmöhus läns landsting bidrager till avlöningen åt föreståndaren med minst lika stort belopp samt att fullt lämplig person för undervisningens meddelande finnes att tillgå;

9. såsom bidrag till arvode åt en föreståndare för en ortopedisk poliklinik vid Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund med den undervisningsskyldighet, som av Kungl. Maj:t bestämmes, på extra stat för år 1917 beviljat ett anslag av 1,500 kronor, under förutsättning att Malmöhus läns landsting bidrager till avlöningen åt föreståndaren med minst lika stort belopp samt att fullt lämplig person för undervisningens meddelande finnes att tillgå;

10. av det år 1913 beviljade anslaget till anställande av lektorer i tyska, franska och engelska språken anvisat på extra stat för år 1917 ett belopp av 9,000 kronor;

11. till uppehållande av undervisningen i slaviska språk, företrädesvis ryska, beviljat på extra stat för år 1917 ett anslag av 2,500 kronor;

12. till arvode åt en lärare med åliggande att biträda professorn i estetik samt litteratur- och konsthistoria vid uppehållande av undervisnings- och examinationsskyldigheten i hans ämne enligt de närmare bestämmelser, som av Kungl. Maj:t meddelas, beviljat på extra stat för år 1917 ett anslag av 3,500 kronor, med villkor att, därest vederbörande lärare är innehavare av docentstipendium, arvodet skall minskas, så att detsamma jämte stipendiet ej överstiger 5,000 kronor;

13. till uppehållande av verksamheten å det psykologiska laboratoriet anvisat på extra stat för år 1917 ett anslag av 750 kronor;

14. för avlöande av en föreståndare för universitetets historiska museum samt mynt- och medaljkabinett med den tjänstgöringsskyldighet, som av Kungl. Maj:t bestämmes, beviljat på extra stat för år 1917 ett anslag av 4,000 kronor, med villkor, att därest vederbörande föreståndare är innehavare av docentsti-

pendium, föreståndarens avlöning skall minskas, så att densamma jämte stipendiet ej överstiger 5,000 kronor;

15. till arvode åt en amanuens vid universitetets konstsamlingar beviljat på extra stat för år 1917 ett belopp av 500 kronor;

16. för beredande av höjning till 5,000 kronor av den i utgiftsstaten för universitetet avdelningen B till materiell m. m. för astronomiska observatoriet upptagna anslagsposten å 3,500 kronor, ökat det ordinarie anslaget till universitetet med ett belopp av 1,500 kronor;

17. till höjning av materiellanslaget för geologisk-mineralogiska institutionen anvisat på extra stat för år 1917 ett belopp av 1,000 kronor;

18. för beredande av höjning till 7,700 kronor av den i utgiftsstaten för universitetet, avdelningen B till materiell m. m., för zoologiska institutionen upptagna anslagsposten å 4,000 kronor ökat det ordinarie anslaget till universitetet med ett belopp av 3,700 kronor;

19. *dels* i utgiftsstaten för universitetet, avdelningen A avlöningar m. m. under rubriken c Tjänstemän och betjante vid universitetets samlingar och inrättningar m. m., zoologiska institutionen, uppfört ytterligare en vaktmästarebefattning med enahanda avlöningsförmåner, som tillkomma den hittillsvarande vaktmästaren därstädes, och med skyldighet för befattnings innehavare att vara underkastad de för dessa förmåners åtnjutande fastställda villkoren och bestämmelserna;

dels ock för ändamålet höjt det ordinarie anslaget till universitetet med ett belopp med 1,050 kronor;

20. till uppehållande av undervisning i entomologi och vård av de entomologiska samlingarna anvisat på extra stat för år 1917 ett belopp av 4,500 kronor, att utgå under förutsättning att för tjänstgöringens bestridande, enligt av Kungl. Maj:t fastställda bestämmelser, fullt lämplig person finnes att tillgå;

21. för anordnande av undervisning i bokföring enligt de närmare bestämmelser Kungl. Maj:t kan finna gott meddela, anvisat på extra stat för år 1917 ett anslag av 300 kronor;

22. till materiell m. m. för universitetsbiblioteket anvisat på extra stat för år 1917 ett belopp av 10,000 kronor;

23. till utgivande av Lunds universitets årsskrift beviljat på extra stat för år 1917 ett anslag av 5,000 kronor;

24. till materiell för inrättningen för gymnastik och fäktkonst beviljat på extra stat för år 1917 ett anslag av 500 kronor; samt

25. till hyra för idrottsplats samt till inköp och underhåll av idrottsmateriell m. m. på extra stat för år 1917 anvisat ett anslag av 900 kronor;

och har Kungl. Maj:t i samband härmed *dels* förklarat, att bland de skyldigheter, som skola tillkomma zoologiska institutionens vaktmästare skola ingå åligganden såsom eldare och trädgårdsdräng, städning, skötsel av akvarier med mera dylikt; *dels* förordnat, att de i utgiftsstaten, avdelningen B till materiell m. m., för astronomiska observatoriet och för zoologiska institutionen upptagna anslagsbeloppen av 3,500 kronor för observatoriet och 4,000 kronor för nämnda institution skola höjas, observatoriets anslag med 1,500 kronor eller till 5,000 kronor och institutionens anslag med 3,700 kronor eller till 7,700 kronor;

dels ock ställt samtliga ovan omförmälda, på extra stat för år 1916 beviljade anslag, med undantag av dem, som omförmälas i mom. 6, 8, 9, 20 och 21 här ovan, till det större konsistoriets förfogande för de med anslagen avsedda ändamålen och under de för vissa av dem av Riksdagen fastställda villkor och förutsättningar.

I fråga om förfogandet av de i sistberörda fem moment omförmälda anslagen har Kungl. Maj:t senare träffat liknande bestämmelser, nämligen:

a. den 13 oktober 1916 beträffande de i mom 6, 8 och 9 omnämnda anslagen;

b. den 17 november 1916 beträffande det i mom. 20 omnämnda anslaget, därvid Kungl. Maj:t, med förklarande att den härvid avsedda befattningshavaren skall vara föreståndare för den entomologiska avdelningen av zoologiska institutionen, fastställt följande bestämmelser att lända till efterrättelse:

§ 1. Föreståndaren för entomologiska avdelningen av zoologiska institutionen förordnas av kanslern för rikets universitet efter förslag av matematisk-naturvetenskapliga sektionen och det mindre konsistoriets hörande.

§ 2. Föreståndaren skall under institutionsföreståndarens överinseende hava närmaste uppsikten över de entomologiska samlingarna med avseende på såväl deras noggranna vårdande

och bevarande i bästa skick som deras behöriga ordnande för vetenskapligt bruk.

§ 3. Föreståndaren skall under lästerminerna föreläsa offentligt två timmar i veckan över entomologi (systematik och biologi) samt två timmar i veckan leda övningar i entomologi. På lämplig årstid må föreläsningar och övningar kunna utbytas mot entomologiska exkursioner;

c. den 24. november 1916 beträffande det i mom. 21 omnämnda anslaget, och har härvid Kungl. Maj:t förordnat, att i avseende å anslagets användande skola gälla enahanda bestämmelser som de, vilka genom nådigt brev den 18 december 1908 meddelats i avseende å undervisning i bokföring vid universitetet, med den ändring att undervisningen må äga rum under blott en termin genom en kurs av omkring 30 timmar med rätt för universitetets rektor att närmare bestämma lämplig tid för kursens hållande.

Den 22 juli 1916 har i skrivelse från Kungl. Ecklesiastikdepartementet meddelats, att Kungl. Maj:t medgivit, att en rikstelefonapparat finge å plats, som drätselnämnden vid universitetet kunde finna lämplig, uppsättas inom universitetets gamla biblioteksbyggnad, samt att årliga abonnementsavgiften finge bestridas ur universitetets för dylika utgifter avsedda medel.

Den 6 oktober 1916 har Kungl. Maj:t medgivit, att såsom ersättning till konservatorn vid universitetets zoologiska institution O. Holmqvist dels för tjänstgöringspenningar, som han under tjänstledighet på grund av vid tjänstutövning ådragen arsenikförgiftning under delar av åren 1914 och 1915 avstått till vikarie, uppgående till 791 kronor 65 öre, dels ock för av Holmqvist utgivet läkararvode 163 kronor, finge till Holmqvist utgå ett belopp av tillhopa 954 kronor 65 öre, ävensom anbefallt statskontoret att förskottsvis av tillgängliga medel till Holmqvist utbetala detta belopp samt framdeles hos Kungl. Maj:t anmäla förskottet till ersättande.

Den 27 oktober 1916 har Kungl. Maj:t förklarat följande befattningshavare vid universitetet berättigade att från och med år 1917 åtnjuta ålderstillägg å dem tillkommande löner, nämligen professoren G. R. Malmgren ett ålderstillägg å 600 kronor, andre bibliotekarien J. F. B. Hjelmqvist ett andra ålderstillägg å 500 kronor samt vaktmästaren vid fysiska institutionen A. L. Peder-

sen likaledes ett andra ålderstillägg å 100 kronor; dock att det Hjelmqvist tillerkända ålderstillägget ej må utgå, så länge han tjänstgör såsom förste bibliotekskonsulent hos Kungl. Folkskolöverstyrelsen.

Den 24 november 1916 har Kungl. Maj:t medgivit, att universitetet finge med domkyrkorådet i Lund träffa köpeavtal, varigenom äganderätten till den universitetet tillhöriga tomten n:r 104 E i Lund om 218 kvadratmeter överlättes till domkyrkan mot en av domkyrkans tillgängliga medel utgående köpeskillning av sextusen kronor samt med villkor att domkyrkorådet i tillämnad nybyggnad å tomterna n:r 104 B, C, D och E i Lund avgiftsfritt skulle till förvar mottaga i universitetets historiska museum befintliga föremål, avseende äldre kyrklig konst; därvid Kungl. Maj:t tillika föreskrivit, att genom Kanslersämbetets försorg underrättelse om verkställd försäljning skulle lämnas kammarkollegium för behörig anteckning.

Den 15 december 1916 har Kungl. Maj:t — sedan inom universitetet ifrågasatts, huruvida, med hänsyn till anordnandet av ny gymnastik- och idrottsinrättning vid universitetet, en omreglering av befattningen såsom lärare i gymnastik och fäktkonst vore erforderlig — medgivit, att med ledigförklarande av ifrågasvarande befattning finge anstå tills vidare intill utgången av år 1918.

Den 22 december 1916 har Kungl. Maj:t medgivit, att till lektorn i franska språket vid universitetet André Ganem finge av den s. k. Jollainska fondens ränteavkastning under läsåret 1916—1917 utgå ett belopp av 160 kronor för meddelande av kostnadsfria lektioner i fransk konversation till ett antal av 32 under läsåret.

Den 30 december 1916 har Kungl. Maj:t berättigat professorn i nationalekonomi och finansrätt vid universitetet J. G. K. Wicksell, att, efter avgång från berörda professur, från och med den 1 januari 1917 uppbära pension till belopp av 3,810 kronor årligen.

Den 2 februari 1917 har Kungl. Maj:t — sedan docenten i slaviska språk vid universitetet S. Agrell enligt nådigt brev den 15 november 1912 för år 1913 erhållit ett riksstatens större resestipendium för språkstudier inom polskt, eventuellt också ryskt eller serbokroatiskt språkområde och sedermera tillstånd meddelats Agrell att till år 1916 uppskjuta en återstående del av

den utrikes studieresa, stipendiet avsåge — på ansökan av Agrell, som förmält, att rådande förhållanden omöjliggjorde fullföljande utomlands av stipendieresan, medgivit Agrell att utbyta den återstående delen av resan mot fyra veckors studietid bland personer av slavisk nationalitet inom Sverige.

Den 9 februari 1917 har Kungl. Maj:t — sedan genom särskilda nådiga brev den 28 januari 1887 och den 5 september 1899 medgivits, att telefonledning finge anbringas till anatomiska, patologiskt-anatomiska, fysiologiska, astronomiska och fysiska institutionerna samt biblioteket, ävensom räntekammaren och kansliet vid universitetet under villkor, fränsett bestridande av anläggningskostnaderna, att särskild avgift för ledningarnas betjänande och underhåll icke behövde erläggas, samt numera Kungl. Telegrafstyrelsen på grund av nådiga kungörelsen den 29 november 1915 angående fastställelse av telefonreglemente, gjort anspråk på utfående av abonnemangsavgifter för vissa av universitetet disponerade telefoner — medgivit, att universitetet finge bibehålla telefonförbindelserna till universitetets kansli, som numera ensamt förfogade över den från början för kansliet och räntekammaren gemensamma ledningen, samt bibliotek och övriga förutnämnda institutioner, mot erläggande av erforderliga telefonavgifter, vilka skulle bestridas, vad anginge telefonerna i universitetskansliet ur universitetets s. k. extra utgiftsmedel och vad anginge telefonerna i nyssnämnda institutioner ur dessas årsanslag.

Den 23 februari 1917 har, sedan underdånig framställning gjorts om anvisande av ett belopp av 300 kronor såsom tillfälligt lönetillskott för år 1916 åt extra vaktmästaren vid universitetsbiblioteket Carl Alfons från de ur universitetets stat till Kungl. Maj:ts disposition ställda medel, i skrivelse från Kungl. Ecklesiastikdepartementet meddelats, att Kungl. Maj:t funnit hinder från Kungl. Maj:ts sida icke möta för att den ifrågakomna avlöningsfyllnaden finge utgå ur akademikassan.

Den 27 april 1917 har Kungl. Maj:t, sedan utredning blivit verkställd angående räntmästarnas vid universiteten i Uppsala och Lund expensmedel m. m., jämte annan åtgärd föreskrivit, att när ledighet uppstår vid räntmästarebefattningen vid universitetet, i kungörelse om ledigheten skall tills vidare, intill dess Kungl. Maj:t annorlunda förordnar, tillgännagivas, att vederbörande skall vara skyldig att underkasta sig den förändring i

avseende å åtnjutande av expensmedel, som må varda i behörig ordning bestämd.

Den 19 maj 1917 har Kungl. Maj:t förklarat vaktmästaren vid astronomiska observatoriet Frans Isak Lindqvist berättigad att från och med månaden näst efter den, då han erhåller avsked från tjänsten, uppbära pension till belopp av 900 kronor årligen att utgå från tionde huvudtitelns förslagsanslag till pensionering av civila tjänsteinnehavare.

Kanslersbrev.
A. Anslag ur
reservfonden.

Följande anslag hava under sistlidna akademiska år av Kanslersämbetet anvisats ur universitetets reservfond, nämligen:
den 8 juni 1916: till akademiträdgårdsmästaren N. Hagman ett belopp av 150 kronor för en studieresa till de botaniska trädgårdarna i Stockholm, Uppsala, Göteborg och Kristiania under sommaren 1916;

samma dag: ett belopp av 9,000 kronor för iordningställande inom universitetsbyggnaden av ett nytt kassavalv jämte inredning;

den 6 juli 1916: för anordnande under höstterminen 1916 av dels en fortsättningskurs på tio timmar av den under vårterminen 1916 hållna kursen i röstutbildning och välläsning och dels en ny dylik kurs på tjugo timmar ett belopp av 300 kronor;

den 18 augusti 1916: såsom bidrag till kostnaderna för utgivande från trycket av en utav kanslerssekreteraren Otto Croneborg hopbragt samling universitetsförfattningar, utöver genom Kanslersämbetets beslut den 19 december 1912 från reservfonden för ändamålet anvisade medel, ytterligare ett anslag av 540 kronor;

den 8 september 1916: till astronomiska institutionen för täckande av uppkommen brist å institutionens utgiftsstat för år 1916 ett belopp av 2,500 kronor;

den 22 september 1916: till botaniska institutionens systematiska avdelning ett fyllnadsanslag av 1,200 kronor;

den 19 oktober 1916: till botaniska institutionens fysiologiska avdelning ett belopp av 800 kronor för bestridande av de genom stegrade priser ökade kostnaderna för inköp för institutionens räkning av koks och stenkol;

samma dag: till fysiska institutionen ett belopp av 1,700 kronor att användas under höstterminen 1916 för täckande av

på grund av ökade omkostnader uppkommen brist å institutionens årsanslag;

den 10 november 1916: för anordnande av skåp och montrar för anatomiska institutionens samling av vaxpreparat ett belopp av 1,300 kronor;

samma dag: för bestridande av nödvändiga utgifter under år 1916 8,000 kronor att omföras till extra utgiftsmedlen och 2,000 kronor att omföras till byggnadsfonden;

den 9 december 1916: för musikillustrationer vid docenten T. Norlinds föreläsningar i musikhistoria höstterminen 1916 ett belopp av 100 kronor;

samma dag: till biblioteket såsom fyllnad av anslaget till flitpenningar åt extra ordinarie tjänstemän, ersättning för extra arbetshjälp samt renskrivning ett belopp av högst 350 kronor;

den 5 januari 1917: för anordnande under vårterminen 1917 av dels en ny kurs i röstutbildning och välläsning, dels en fortsättningskurs av den under höstterminen hållna kursen, dels ock en andra fortsättningskurs för dem, som deltagit i tvenne terminers övningar, ett anslag av 350 kronor;

den 12 januari 1917: för inköp av böcker m. m. till geografiska seminariet ett belopp av 450 kronor;

samma dag: till studentsångföreningens i Lund anförare under år 1916, kapellmästaren C. A. Berg, 400 kronor;

samma dag: såsom tillfälligt arvodestillägg under år 1916 åt filosofiska fakultetens notarie 250 kronor;

den 25 januari 1917: till laboratorn L. Ramberg såsom ersättning för de seminarieövningar i kemi, han åtagit sig att leda under vårterminen 1917, ett anslag av 350 kronor;

samma dag: för fortsatt bearbetning av de meteorologiska observationerna vid Lunds observatorium ett belopp av 2,000 kr;

den 15 februari 1917: för inköp av vissa insektsamlingar för zoologiska institutionens entomologiska avdelnings räkning jämte bekostnade av samlingarnas inpackning, frakt m. m. ett belopp av 1,300 kronor;

samma dag: till fysiologiska institutionen för täckande av på grund av inträffade prisstegringar uppkommen brist i 1916 års anslag 1,500 kronor;

den 8 mars 1917: till historiska museet för inköp från geologen, filosofie doktor N. O. Holst av en större samling

flintredskap från norra Frankrike och England ett belopp av 500 kronor;

samma dag: till konstmuseet för fotografering av och upprättande av katalog över äldre mästares tavlor, som utställts å museet, 300 kronor;

samma dag: till professorerna vid universitetet E. Hellquist och vid Uppsala universitet O. von Friesen, vilka för fullgörande av sakkunniguppdrag vid universitetet åtnjutit ledighet från sina professorsämbeten, ersättning för i anledning härav mistade tjänstgöringspenningar med 409 kronor 72 öre åt professoren Hellquist och med 416 kronor 67 öre åt professoren von Friesen;

den 16 april 1917: till geografiska institutionen för inköp av avvägnings- och ritutensilier ett belopp av 450 kronor;

samma dag: till medicinska kliniken 2,400 kronor såsom bidrag till kostnaden för anskaffande av en elektrokardiograf;

samma dag: till undervisning i hydrobiologi och hydrobiologiska undersökningar i Öresund under år 1917 ett belopp av 1,000 kronor;

samma dag: till inköp av instrument för fysiska institutionen ett belopp av 2,500 kronor;

samma dag: till fysiska institutionen för bekostande av mekaniska arbeten, ett tillfälligt anslag för år 1917 å 2,500 kr.;

den 1 maj 1917 till riksarkivarien Sam. Clason 63 kronor 30 öre såsom ersättning för resekostnad i anledning av uppdrag såsom sakkunnig vid universitetet.

B. Anslag ur Nedannämnda belopp hava under ifrågavarande akademiska docentstipendiefonderna. år av Kanslersämbetet anvisats ur resp. docentstipendiefonder för följande ändamål, nämligen:

a) ur teologiska fakultetens fond av besparade docentstipendier:

den 8 juni 1916: till docenten Ernst Hedström 100 kronor såsom arvode för en av honom given kurs över nya kyrkobokföringsförfordningen;

den 9 december 1916: till biträdande läraren vid fakultetens praktiska avdelning J. G. E. Bergström 100 kronor såsom ersättning för kurs i kyrkobokföring;

den 18 januari 1917: till docenten O. S. Holmdahl 100

kronor såsom arvode för undervisning i liturgiskt föredrag under höstterminen 1916;

den 16 april 1917: åt berörde Holmdahl 200 kronor såsom ersättning för liturgiska övningar under år 1917, att utgå med 100 kronor under varje av årets läseterminer;

samma dag: åt berörde Bergström 200 kronor såsom ersättning för undervisning i kyrkobokföring under år 1917, att utgå med 100 kronor under varje termin;

b) ur medicinska fakultetens fond av besparade docentstipendier:

den 15 september 1916: 300 kronor till arvode åt biträde vid kurs i allmän kemi för medicine studerande höstterminen 1916;

den 8 mars 1917: 400 kronor för motsvarande ändamål under vårterminen 1917;

c) ur humanistiska sektionens fond av besparade docentstipendier:

den 12 oktober 1916: 100 kronor till docenten Hj. Lindroth såsom ersättning för seminarieövningar;

den 16 december 1916: till docenten N. O. Heinertz 300 kronor såsom ersättning för seminarieövningar under höstterminen 1916;

d) ur matematisk-naturvetenskapliga sektionens fond av besparade docentstipendier:

den 1 juni 1916: till laboratorn L. Ramberg 350 kronor såsom ersättning för kemiska seminarieövningar höstterminen 1916;

den 8 juni 1916: högst 200 kronor såsom bidrag till kostnaderna för resor till matematikerkongressen i Stockholm den 30 augusti till och med den 2 september 1916 åt mera försigkomna studerande vid universitetet;

den 8 mars 1917: 400 kronor såsom bidrag till kostnaderna för hydrobiologiska undersökningar i Öresund och för undervisning i hydrobiologi under sommaren 1917;

den 25 mars 1917: 150 kronor för utvidgning av den för filosofisk ämbetsexamen och filosofie kandidatexamen föreskrivna kursen i fysiologisk botanik;

den 26 april 1917: 300 kronor åt docenten S. Wicksell såsom bidrag till avlöning åt räknebiträde för undersökningar inom den svenska befolkningsstatistiken.

C. Övriga
Kanslersbrev. Den 8 juni 1916 har Kanslersämbetet förordnat, att den biträdande lärarens å teologiska fakultetens praktiska avdelning undervisningsskyldighet skulle under höstterminen 1916 fullgöras medelst två timmars kateketisk och två timmars homiletisk övning i veckan jämte en timmes undervisning på sätt, som den biträdande läraren själv ägde bestämma.

Samma dag har Kanslersämbetet medgivit, att av anslaget till matematiska seminariet finge för höstterminen 1917 utgå:

i arvode åt den å propedeutiska kursen tjänstgörande amanuensen	350 kr.
i arvode åt den andre amanuensen	250 »
i arvode åt en bibliotekarie.....	25 »
för inköp av böcker m. m.....	125 »

Samma dag har Kanslersämbetet meddelat akademikamreraren N. Hintze tillstånd att med akademikamrerarebefattningen förena dels föreståndarskapet för den praktiska kursen vid juridiska fakulteten, dels tillsvidare notariebefattningen hos samma fakultet.

Den 9 juni 1916 har Kanslersämbetet förordnat, att, intill dess annorlunda varder bestämt, det skall vara för professor eller professorsvikarie, i vars ämne seminarieövningar hållas, medgivet att utbyta en timmes föreläsning i veckan mot vare sig två timmars seminarieövningar varannan vecka eller en timmes seminarieövning i veckan.

Den 22 september 1916 har Kanslersämbetet medgivit, att ett belopp av 541 kronor 60 öre finge av de till 937 kronor 50 öre uppgående besparingarna under vårterminen 1916 å under-tecknads tjänstgöringspängar till mig utgå såsom ersättning för resor från Stockholm till Lund i och för tentamina.

Den 4 november 1916 har Kanslersämbetet — sedan ur anslaget för utgivande i tryck av föreläsningar, hållna vid juridiska fakulteterna vid rikets universitet, den 9 mars 1908 tillerkänts undertecknad ett belopp av 1080 kronor för utgivande av en kommentar till 12 kapitlet strafflagen — medgivit, att nämnda belopp ävensom, där så erfordrades, resterande medel, utgörande 85 kronor 77 öre, å ett mig den 12 mars 1906 tilldelat belopp ur samma anslag, finge användas för bestridande av kostnaderna för att utgiva en omarbetad upplaga av min under år 1906 ut-

givna, numera i bokhandeln utgångna »Kommentar till 14 kap. strafflagen».

Den 2 december 1916 har Kanslersämbetet till efterrättelse tills vidare fastställt följande:

»Reglemente för konservatorn vid zoologiska institutionen vid universitetet i Lund.

1. Konservatorn är skyldig att tjänstgöra vid institutionen sex timmar dagligen å tider, som av institutionsföreståndaren bestämmas, samt att därunder utföra sådant arbete, som ligger inom hans kompetens och som av föreståndaren anvisas. I den fastställda arbetstiden äger institutionsföreståndaren att vid de tillfällen, då göromålsens art det kräva, påfordra nödig utsträckning, men bör i sådant fall motsvarande minskning i arbetstiden beviljas, då så utan olägenhet kan ske.

2. Konservatorn må, då sådant kan ske utan hinder för göromålsens behöriga gång och utan kostnad för staten, äga att utan avdrag å sina löneförmåner åtnjuta ledighet under sex veckor årligen å tid, som av institutionsföreståndaren bestämmas.

3. Konservatorn äger ej utan särskilt tillstånd av institutionsföreståndaren på institutionens lokal utföra yrkesmässigt arbete för enskild räkning eller därstädes förvara materialier eller preparat till dylikt arbete».

Den 9 december 1916 har Kanslersämbetet medgivit, att ett å de för universitetsbiblioteket till amanuensarvoden, avlöning åt extra vaktmästare samt ersättning för eftermiddagstjänst beräknade medel uppkommet överskott, ej överstigande 950 kronor, finge överföras till anslaget till flitpenningar åt extra ordinarie tjänstemän, ersättning för extra arbetshjälp samt renskrivning.

Den 20 december 1916 har Kanslersämbetet medgivit, att docenten i tuberkuloslära vid universitetet Victor Berglund finge tills vidare vara bosatt i Halmstad.

Den 5 januari 1917 har Kanslersämbetet förordnat, att den biträdande lärarens å teologiska fakultetens praktiska avdelning undervisningsskyldighet skulle under vårterminen 1917 samt tills vidare, intill dess Kanslersämbetet annorlunda förordnade, fullgöras medelst två timmars kateketiska och två timmars homiletiska övningar i veckan jämte en timmes undervisning på sätt, som den biträdande läraren själv ägde bestämma.

Samma dag har Kanslersämbetet ur anslaget till arvoden

vid humanistiska sektionens seminarier anvisat för vårterminen 1917 300 kronor till docenten N. O. Heinertz för ledningen av germanska seminariets tyska avdelning, 200 kronor till docenten Hj. Lindroth för ledningen av nordiska proseminariet samt 200 kronor till docenten C. W. von Sydow för ledningen av seminarieövningar i folkminnesforskning.

Samma dag har Kanslersämbetet medgivit, att av anslaget till matematiska seminariet finge för vårterminen 1917 utgå:

i arvode åt den å den propedeutiska kursen tjänstgörande amanuensen	350 kr.
i arvode åt den andre amanuensen	250 -
i arvode åt en bibliotekarie	25 -
för inköp av böcker m. m.	125 -

Samma dag har Kanslersämbetet medgivit, att den Nymanska premiefonden, som förut förvaltats av Smålands nations inspektor och vars behållning, förutom ränta för år 1916, utgjorde 3,950 kronor 58 öre, finge till förvaltning mottagas av universitetet.

Den 25 januari 1917 har Kanslersämbetet förordnat, att av tillgängliga medel å det å universitetets stat till arvoden åt vikarierande akademiska lärare anvisade anslag finge för år 1916 utgå följande arvoden, nämligen:

till docenten J. E. Olson	kr. 1,506: 91
» » A. Åström	» 166: 66
» » Hj. Lindroth	» 245: 83
<hr/>	
eller tillhopa kr. 1,919: 40.	

Den 8 februari 1917 har Kanslersämbetet tillåtit professor i praktisk medicin vid universitetet K. A. Petré att mottaga förordnande av Kungl. Medicinalstyrelsen att under juni och juli månader 1917 uppehålla läkarbefattningen vid Ramlösa brunn.

Den 8 mars 1917 har Kanslersämbetet till efterrättelse tills vidare fastställt följande:

»Instruktion för instrumentmakaren vid fysiologiska institutionen vid universitetet i Lund.

§ 1. Förordnande för fysiologiska institutionens instrumentmakare att gälla tillsvidare utfärdas, efter förslag av institutionens föreståndare, av det Mindre akademiska konsistoriet.

§ 2. Instrumentmakaren är skyldig att på vederbörandes anfordran utföra fysiologiska institutionens samt överhuvud alla från universitetets institutioner hos honom gjorda beställningar och begärda arbeten; och skall han, om tillgång på fullt yrkesutbildade arbetare finnes i hans verkstad, när så erfordras, selsätta minst två sådana arbetare samtidigt med de från Lunds universitets institutioner till verkstaden ingångna beställningarna. För dessa arbeten äger han under inga villkor att tillgodoräkna sig högre ersättning än för arbeten, som av honom utföras för andra beställare. Om den instrumentmakaren tillkommande ersättningen för arbeten, som av honom under ett år för någon av universitetets institutioner utförts, uppgår till 2,500 kronor eller därutöver, vare han skyldig tillgodoräkna sagda institution skälig rabatt å de beräknade ersättningsbeloppen.

§ 3. Instrumentmakaren är skyldig att söckendagar å tid, som av fysiologiska institutionens föreståndare bestämmes, vara å verkstaden personligen tillstädes i och för rådfrågningar, beställningars emottagande och övriga förekommande ärenden. Önskar han att för längre tid än 24 timmar vara frånvarande från staden, skall han därtill begära tillstånd av fysiologiska institutionens föreståndare.

§ 4. Giver instrumentmakaren anledning till befogade klagomål för bristande arbetsskicklighet eller försumlighet i fullgörande av de arbeten eller övriga skyldigheter, som enligt denna instruktion åligga honom, kan det Mindre akademiska konsistoriet, efter prövning av de anmälda klagomålen, entlediga honom från hans förordnande; och vare han då skyldig att senast en månad efter entledigandet frånträda verkstadslokalerna och redovisa de universitetet tillhöriga verktyg, som av honom disponerats».

Den 15 mars 1917 har Kanslersämbetet förordnat, att vid universitetet det mindre akademiska konsistoriet skall, där ej för vissa stipendier stadgade donationsvillkor lägga uttryckligt hinder i vägen, hädanefter förvalta och utdela de till universitetet givna stipendier.

Direktören Malte Sommelius i Hälsingborg har till univer- Donationer.
sitetet överlämnat såsom gåva ett belopp å tiotusen kronor för bildande av en stipendiefond, vars avkastning, sedan så stor del

av räntan, som motsvarar en procent av behållningen, lagts till kapitalet, skall i form av stipendium tilldelas en eller högst två välartade studenter, tillhörande Hälsingborgs—Landskrona nation.

I efterlämnat testamente har framlidna fröken Emma Thomander förordnat:

dels att ett belopp å femtontusen kronor skall överlämnas till Lunds universitet under namn av Johan Henrik Thomanders stipendiefond, av vars avkastning ett stipendium å 400 kronor årligen skall utdelas åt en av teologiska fakulteten utsedd, för allvarligt sinne och oförvitlig vandel känd, obemedlad teologie studerande, bördig från Lunds stift, under det ränteöverskottet skall användas för kapitalets ökning, möjliggörande utdelning av andra dylika stipendier;

dels och att en summa av trettiotusen kronor skall till universitetet överlämnas för att tilläggas den fond, som tidigare anslagits till Johan Henrik Thomanders studenthem, skolande avkastningen av 20,000 kronor användas till lindring i de avgifter, som åligga studenthemmets stipendiater, räntan av 5000 kronor, då så behöves, användas till reparationer inom hemmet samt återstående 5,000 kronor »särskilt förvaltas och genom räntor förökas såsom en byggnadsfond för framtida behov».

I samband med dessa testamentariska dispositioner har den avlidnas syster fru Ida Thomander Warholm i enlighet med av testator uttalad önskan överlämnat ytterligare ett belopp å tjugotusen kronor till det Thomanderska studenthemmet.

Av dessa medel skall 5,000 kronor läggas till byggnadsfonden, 10,000 kronor »till kassan», under det avkastningen av återstående 5,000 kronor skall användas till nödiga smärre reparationer.

Angående universitetets institutioner hava följande uppgifter lämnats av deras föreståndare.

1. Anatomiska institutionen.

Anatomiska institutionen. Arbetena på institutionen hava varit ordnade och hava fortgått efter fastställd studieplan. Dissektionerna slutade 1916 den 20 december och togo 1917 åter sin början den 7 januari samt pågingo under vårterminen med avbrott under påskferierna.

Dissektionsmaterialet har utgjorts av 37 lik av vuxna; dessutom hava 9 foster dissekerats. Under höstterminen voro av 16 lik 13 av manligt och 3 av kvinnligt kön, under vårterminen voro av 21 lik 16 av manligt och 5 av kvinnligt kön. Till rättsmedicinska obduktioner hava under året lämnats 2 lik.

Dissekanternas antal utgjorde under höstterminen 52 och under vårterminen 56. Hela dissekantantalet under året var 73.

I den komparativt anatomiska kursen deltog 34 dissekanter.

I de histologiska övningarna deltog 31 laboranter.

Institutionen har under detta år likasom förut fått av professor K. Walter i Göteborg mottaga material för undervisning och undersökning. Dessutom har institutionen fått mottaga studie- och undervisningsmaterial från Malmö slakthus samt gåvor av professor Essen-Möller, professor Hans Wallengren, överläkaren O. Gröné och intendent O. Gylling, Malmö, professor Boas, Köpenhamn, docent O. Holmqvist, professor Leopold Meyer, Köpenhamn, professor W. Leche, Stockholm, doktor W. Winther, Ystad, lasarettläkaren, doktor And. Hansson, Simrishamn, ingenjör K. Berlin, Engelholm, professor A. Bauer, Berlin och kaptenen, friherre Otto Palmstierna, Kristianstad.

Av medicinalrådet, d:r Edv. Sederholm har institutionen till sin historiska samling av instrument erhållit som gåva ett Culpeper-mikroskop från 1700-talets förra hälft samt pyramidlådan till detsamma. Mikroskopet har tillhört professorn i geometri vid Uppsala universitet Samuel Klingenstjerna.

Institutionens samlingar hava ökats på olika områden; särskilt har samlingen av snittserier av embryoner ökats genom det anslag å 1,200 kronor, som institutionen erhållit av universitetets till Kungl. Maj:ts disposition ställda medel. En större samling embryologiska vaxmodeller har inköpts från Fr. Ziegler i Freiburg och komparativt anatomiskt material har inköpts från Umlauff i Hamburg. En samling av gipsavgjutningar av kranier och skelettdelar från Magnus Ladulås' och Karl Knutssons gravar i Riddarholmskyrkan har erhållits genom undertecknad. Fotografier för undervisningen och vetenskapliga undersökningar hava framställts av preparator Mattsson. Rekonstruerade embryologiska vaxpreparat ha detta likasom föregående år kommit institutionens samlingar till godo genom professor Bromans och hans

speciallärjungars arbeten på detta område. En precisionsvåg har anskaffats.

Ett av rummen i nedre våningen har inretts till museum särskilt för vaxmodeller för att åt dem skaffa ett förvaringsrum med mera konstant temperatur än hittills. För skåp och montrar samt inredningar för detta ändamål har institutionen fått uppbära ett anslag å 1,300 kronor av universitetets medel.

Institutionen har från andra institutioner haft deponerade olika föremål i och för undersökning och beskrivning m. m., nämligen från anatomiska institutionerna i Stockholm och Uppsala, från Kungl. Vetenskapsakademien, från Statens historiska museum, från Zoologiska institutionen i Berlin m. fl.

Carl M. Fürst.

2. Astronomiska institutionen.

Astronomiska institutionen. I de av observatorn ledda praktiska övningarna vid observatoriet hava under året deltagit två studerande.

Amanuens G. Malmquist har under året lett kurser i astronomi för fil. kand.- och fil. ämbetsexamen.

Av Meddelanden från Lunds observatorium äro under året utkomna:

Serie I.

- N:r 73. On the dissection of correlation surfaces. By O. A. Åkesson.
- N:r 74. Some theorems in the theory of probability, with special reference to their importance in the theory of homograde correlation. By S. D. Wicksell.
- N:r 75. The distribution in space of stars of the spectral type O. By W. Gyllenberg.
- N:r 76. The distances and the velocity distribution of the stars of the spectral type A. By K. G. Malmquist.
- N:r 77. Preliminary notice on the distances and velocities of the stars of spectral class F. By C. F. Lundahl.
- N:r 78. Eine Studie über die Analyse der Sternbewegungen. Von C. V. L. Charlier.

- N:r 79. Über den Satz von der gleichen Verteilung der Energie.
Von C. V. L. Charlier.
- N:r 80. The constructions of curves of equal frequency in case
of type A correlation. By S. D. Wicksell.
- N:r 81. Sur la conception monistique et la conception dualis-
tique de l'univers. Par C. V. L. Charlier.
- N:r 82. Über hydrodynamisches Gleichgewicht in Sternsystemen.
Von C. V. L. Charlier.

Serie II.

- N:r 15. Über die Rotation des Mondes. Von Axel Jönsson.
- N:r 16. Statistical mechanics, based on the law of Newton. By
C. V. L. Charlier.

Seismografen har under loppet av höstterminen uppställts och registrering av jordbävningar har regelbundet utförts sedan den 1:ste januari detta år. Instrumentet, som visat sig vara förträffligt konstruerat, har under den gångna delen av året fungerat till belåtenhet. Vissa svårigheter för en tillfredsställande svärtning av det registrerande papperet återstå emellertid ännu att övervinna. Bearbetningen av materialet, som enligt välvilligt löfte skall utföras vid det geofysiska observatoriet i Göttingen, torde knappast kunna komma i gång förrän efter krigets slut.

Observationerna med meridiancirkeln för bestämningar av egenrörelsen hos stjärnorna inom Lunds observatoriums zon hava under året fortsatts.

Arbetena vid observatoriet hava under året planmässigt fortgått:

1) De i föregående årsredogörelse beskrivna undersökningarna över vintergatans utsträckning och form genom studium av de särskilda spektraltypernas stjärnor hava under året fortsatts. Docent Gyllenberg har avslutat undersökningen över stjärnor av spektraltypen O, amanuens Malmquist har undersökt typ A och e. o. amanuens Lundahl typ F. Rörande resultatet av dessa undersökningar hava preliminära redogörelser lämnats i »Meddelanden». Studiet av typ G utföres av magister P. B. Fänge, som nu i det närmaste har avslutat denna undersökning. En underavdelning av typ K undersökes av adjunkt K. O. Krantz i Köping. De övriga stjärnorna av denna synnerligen talrika typ hava under året bearbetats vid observatoriet.

2) Bearbetningen av de meteorologiska observationerna i Lund har fortsatts. Även i år har ett särskilt anslag för dessa räkningar erhållits, vilket emellertid i år utgått av universitetets reservfond. Beräkningar av korrelationen mellan olika meteorologiska element har under året fortsatts.

Fröknarna E. Bruzelius, M. Nilsson, G. och B. Lindström samt E. Budde hava under året varit anställda såsom räknebiträden vid observatoriet.

C. V. L. Charlier.

3. Biblioteket.

(Kalenderåret 1916.)

Biblioteket.

Bibliotekets begagnande. Läsesalarna och låneexpeditionen hava i regeln varit för allmänheten tillgängliga varje helgfri dag kl. 9,30 f. m.—3,30 e. m., de förra jämväl kl. 5—8 e. m. Under 8 dagar (påskafton, pingstafton, midsommarafton, julafton och nyårsafton samt 3 rengöringsdagar) har biblioteket hela dagen hållits stängt; av olika anledningar har detsamma dessutom varit stängt 4 dagar under en del av förmiddagen samt 3 dagar under aftontimmarna.

Följande tabell visar bibliotekets användning under årets olika månader.

M å n a d	Besök			Utlämnade volymer			Hemlån, voll.
	F. m.	E. m.	S:ma	F. m.	E. m.	S:ma	
Januari.....	1,294	553	1,847	4,529	1,237	5,766	1,815
Februari	1,815	848	2,663	4,955	1,792	6,747	1,546
Mars	1,763	804	2,567	4,109	1,130	5,239	1,079
April	1,440	592	2,032	3,411	734	4,145	1,024
Maj	1,676	648	2,324	4,276	1,051	5,327	1,526
Juni	891	317	1,208	6,636	635	7,271	4,879
Juli	694	356	1,050	3,337	987	4,324	1,012
Augusti.....	878	305	1,183	3,041	552	3,593	765
September	1,490	648	2,138	3,980	921	4,901	1,239
Oktober	1,697	647	2,344	5,309	1,095	6,404	2,368
November	1,721	647	2,368	4,436	872	5,308	2,446
December.....	1,315	476	1,791	4,947	681	5,628	3,114
Summa	16,674	6,841	23,515	52,966	11,687	64,653	22,813
Motsv. siffror för 1915	17,125	7,123	24,248	53,512	15,483	68,995	21,794

Under året hava 1,119 volymer tryckta böcker och 201 handskrifter (mot resp. 791 och 202 under nästföregående år) för härvarande forskares räkning från 45 olika ägare — institutioner eller enskilda personer — lånats till biblioteket. De institutioner, från vilka lån erhållits, hava varit följande. I Stockholm: Kungl. biblioteket, Riksarkivet, Krigsarkivet, Riksdagens bibliotek, Statistiska centralbyråns d:o, Svenska akademiens Nobelbibliotek, Vetenskapsakademiens bibliotek, Vitterhets-, historie-, och antikvitetsakademiens d:o, Musikaliska akademiens d:o, Lantbruksakademiens d:o, Nationalmusei konstavdelnings d:o, Sveriges geologiska undersöknings d:o, Svenska läkaresällskapet d:o, Stockholms högskolas d:o, Karolinska institutets d:o, Handelshögskolans d:o, Tekniska högskolans d:o, Tekniska skolans d:o, Stockholms stads statistiska kontors d:o, Nordiska museets d:o, Kungl. teaterns arkiv, Pedagogiska biblioteket; Universitetsbiblioteket i Uppsala; Vetenskapssocietetens i Uppsala bibliotek; Stadsbiblioteken i Göteborg och Norrköping; Jämtlands bibliotek i Östersund; Stiftsbiblioteket i Linköping; Läroverksbiblioteken i Skara och Växiö; Landsarkiven i Göteborg och Lund; Domkapitelsarkiven i Kalmar och Växiö; Göta hovrätts arkiv i Jönköping; Kungl. biblioteket i Köpenhamn; Universitetsbiblioteken i Köpenhamn och Kristiania; Kungl. biblioteket i Berlin; Bibliothek des Instituts für angewandte Botanik i Hamburg. — Enskilda långivare hava varit: hovjägmästaren friherre C. G. Bonde & Eriksberg, översten S. Myhrman i Eksjö, överstekammarjunkaren greve Trolle-Wachtmeister & Trolle-Ljungby, greve R. Wachtmeister & Christineholm samt pastor emeritus H. F. Feilberg i Askow (Danmark).

Från Lund hava 808 volymer tryckta böcker och 59 handskrifter (mot resp. 812 och 34 under 1915) för begagnande av forskare utlånats till följande 54 institutioner. I Stockholm: Kungl. biblioteket, Riksarkivet, Riksdagens bibliotek, Svenska akademiens, Nobelbibliotek, Vetenskapsakademiens bibliotek, Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens d:o, Svenska läkaresällskapet d:o, Karolinska institutets d:o, Handelshögskolans d:o, Tekniska högskolans d:o; Universitetsbiblioteket i Uppsala; Stadsbiblioteken i Göteborg, Malmö och Norrköping; Jämtlands bibliotek i Östersund; Stiftsbiblioteket i Linköping; Läroverks- (resp. realskole- eller samskole-) biblioteken i Askersund, Eksjö, Fal-

köping, Falun, Gävle, Halmstad, Hälsingborg, Jönköping, Kalmar, Kristianstad, Luleå, Sala, Skara, Skövde, Visby, Vänersborg, Västervik, Västerås, Växiö, Ystad och Ängelholm; Folkskolelärarinneseminariets i Landskrona bibliotek; Landsarkiven i Göteborg, Lund, Uppsala och Vadstena; Hälsingborgs museum; Sölvesborgs och Listers härads fornminnesförening; Magistraten i Malmö; Länslasaretten i Alingsås och Eskilstuna; Högbo tuberkulossjukhus; Västeråsens sanatorium; Kungl. biblioteket i Köpenhamn; Universitetsbiblioteken i Köpenhamn, Innsbruck och Kiel; Bibliothek der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft i Halle. — Dessutom har ett ej ringa antal boklån direkt sänts till forskare på orter inom riket, där låneförmedling genom offentlig institution ej stått att vinna.

Samlingarnas tillväxt. *Svenska tryckalster*, som jämlikt tryckfrihetsförordningens föreskrift skolat till biblioteket avlämnas, hava inkommit i 702 sändningar från 512 olika boktryckerier. Antalet på grund av uteblivna eller felaktiga leveranser under året gjorda reklamationer har uppgått till 273. Beträffande arten och omfånget av tillväxten genom leveranser av svenska tryck torde som vanligt här få hänvisas till den i Kungl. bibliotekets årsberättelse meddelade redogörelsen, vilken ju, i stort sett, måste äga giltighet även för Sveriges båda andra stora statsbibliotek. — Genom köp har biblioteket under året förvärvat 201 i Sverige tryckta band eller broschyrer; genom gåvor har det ökats med 119 sådana (särtryck, men icke dupletter, inberäknade) samt åtskilliga småtryck, däribland 134 äldre teateraffischer.

Tillväxten av *utländska tryckalster* har uppgått till 8,933 volymer (= band, hela eller påbörjade, broschyrer eller kartor). Av dessa hava 4,943 erhållits genom köp och 633 genom gåvor; återstående 3,357 volymer har biblioteket mottagit från de utländska lärda samfund och anstalter, med vilka detsamma underhåller regelbundna bytesförbindelser; av dessa bytesskrifter utgöras 2,720 av akademiska avhandlingar, program o. d. från utländska universitet. Bland det som erhållits genom köp befinner sig ett stort antal antiquaria. Den under världskriget minskade litterära produktionen i de krigförande länderna har gjort det möjligt att använda större belopp än eljest på utfyllande av luckor i samlingarna, och åtskilliga betydande och för biblio-

teket viktiga förvärv hava sålunda kunnat äga rum. Den ovanligt låga siffran för bytesskrifterna är tydligen även en följd av världskriget. — 1916 års förvärv av utländskt tryck utav nyare datum kommer att, så vitt som detsamma anses förtjänt av dylikt omnämnande, upptagas i bd 31 av den genom Kungl. biblioteket utgivna gemensamma accessionskatalogen för Sveriges offentliga bibliotek.

Bland de gåvor, som bibliotekets tryckavdelningar under året fått mottaga, märkas särskilt följande. Stärbhusdelägarna efter framl. professor H. Bendz hava ur den avlidnes boksamling till biblioteket överlämnat 42 volymer medicinsk litteratur. — Framl. fil. doktor W. Idström hade genom testamente förordnat, att biblioteket skulle äga att ur hans boksamling uttaga de arbeten i elektroteknik och därmed besläktade discipliner, som för detsamma kunde vara av gagn, och har biblioteket på grund härav erhållit 49 band eller broschyrer. — Västgöta nation, som under året upplöst sitt bibliotek, har därvid till universitetsbiblioteket överlämnat en samling böcker, tillsammans 56 volymer, som till nationen donerats av professorn i Greifswald J. Florello. — Professor C. A. Moberg har till biblioteket förärat 134 affischer från teaterföreställningar i Lund under åren 1819—27. — The Augustana Book Concern, Rock Island, Ill., har skänkt 61 på dess förlag utkomna skrifter, de flesta på svenska språket.

Patologiska institutionen har under året å biblioteket deponerat 47 och Humanistiska seminariebiblioteket 84 volymer. Dessa deposita äro icke inräknade i den ovan lämnade uppgiften om samlingarnas tillväxt.

Handskriftsavdelningens förvärv under året hava, utom några enstaka brev, varit följande:

Etiopisk bönbok, pergamentshandskrift från senare hälften av 18:de århundradet. (Köp.)

Epistelpredikningar av P. Murbeck från åren 1732—53, 7 voll. (Köp.)

Anteckningar vid domprosten P. Eklunds föreläsningar (huvudsakligen i dogmatik), tillsammans 66 häften, från olika åhörare hopsamlade av stadskommministern L. Wollmer, som använt dem för den av honom utarbetade framställningen av P. Eklunds troslära (Lund 1914) samt sedermera med ägarnas medgivande överlämnat dem till biblioteket.

Versifierat tal på franska, med svensk översättning, hallet av extra språkmästaren D. A. Pellegrin vid den fest, varmed Lunds universitet den 6 november 1747 firade kronprinsen Gustafs namnsdag. (Köp.)

Album, som tillhört det 1840 i Lund stiftade studentsällskapet »Förbundet». (Gåva av onämnd givare genom f. d. akademisekreteraren O. Ernberg.)

Redan år 1901 skänkte arvingar efter professor Sven Nilsson till universitetsbiblioteket större delen av hans efterlämnade papper. Under förra året har fröken Ida Nilsson till biblioteket överlämnat vad hon hade kvar av dylika papper, företrädesvis teckningar av arkeologiska och naturhistoriska föremål; särskilt märkas häribland ett betydligt antal kolorerade originalteckningar till professor Nilssons stora arbete »Illuminerade figurer till Skandinavians fauna» (Lund 1832—40). I fröken Nilssons gåva ingick ytterligare bl. a. en samling för hennes fader utfärdade fullmakter, diplom o. d. ävensom en av honom efterlämnad mindre autografsamling, i hvilken särskilt märkes ett brev från Axel Oxenstierna till Johan Skytte, dat. 4/6 1623.

Gåvor, vilka icke kunna anses härröra från av biblioteket underhållna regelbundna bytesförbindelser, hava ingått från följande *offentliga myndigheter, institutioner, samfund och tidskriftsredaktioner*:

A. Svenska.

Stockholm.	K. Justitiedepartementet.
»	K. Utrikesdepartementet.
»	K. Civildepartementet.
»	K. Finansdepartementet.
»	K. Ecklesiastikdepartementet.
»	K. Jordbruksdepartementet.
»	K. Fångvårdsstyrelsen.
»	K. Lotsstyrelsen.
»	K. Telegrafstyrelsen.
»	K. Järnvägsstyrelsen.
»	K. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen.
»	K. Vattenfallsstyrelsen.
»	K. Medicinalstyrelsen.

- Stockholm. Riksförsäkringsanstalten.
- » K. Försäkringsinspektionen.
  - » K. Socialstyrelsen.
  - » K. Pensionsstyrelsen.
  - » K. Mynt- och justeringsverket.
  - » K. Kommerskollegium.
  - » K. Styrelsen för postsparbanken.
  - » K. Kontrollstyrelsen.
  - » Kungl. Biblioteket.
  - » Nationalmusei konstavdelning.
  - » Bibliotekskonsulenterna.
  - » K. Folkskoleöverstyrelsen.
  - » K. Domänstyrelsen.
  - » K. Lantbruksstyrelsen.
  - » Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet.
  - » K. Lantmäteristyrelsen.
  - » Hydrografiska byrån.
  - » Justitieombudsmannen.
  - » Militieombudsmannen.
  - » Riksbanken.
  - » Riksgäldskontoret.
  - » Handelshögskolan.
  - » Tekniska högskolan.
  - » Svenska kyrkans diakonistyrelse.
  - » K. Direktionen över allmänna barnhusinrättningen.
  - » Evangeliska fosterlandsstiftelsens förlagsexpedition.
  - » Försäkringsföreningen.
  - » Nordiska museet.
  - » Redaktionen av Acta academica.
  - » » » Mondo.
  - » » » Svensk tandläkaretidskrift.
  - » » » Teosofisk tidskrift.
  - » Röda korsets konferens 1916.
  - » Svenska boktryckareföreningen.
  - » Svenska missionsförbundet.
  - » Svenska motokulturföreningen.

- Stockholm. Svenska sällskapet för antropologi och geografi.
 » Svenska turistföreningen.
 » Svenska vattenkraftföreningen.
 » Sveriges allmänna exportförening.
 » Sveriges pomologiska förening.
 » Yrkesskolan för bokhantverk.
 Eskilstuna. Stadsfullmäktige.
 Göteborg. Stadsbiblioteket.
 Hudiksvall. Hälsinglands fornminnesförening.
 Jönköping. Norra Smålands fornminnesförening.
 Lund. Akademiska föreningens bibliotek.
 » Landsarkivet.
 » Redaktionen av Statsvetenskaplig tidskrift.
 » Skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.
 » Västgöta nation.
 Malmö. Baltiska utställningens förvaltningsutskott.
 » Biblioteks- och föreläsningsföreningen.
 » Skånes handels-, industri- och sjöfartskammare.
 Motala. Föreningen Egna hem.
 Näås. Aug. Abrahamsons stiftelse.
 Umeå. Föreningen för skogsvård i Norrland.
 Uppsala. Universitetsbiblioteket.

B. *Utländska.*

- Amerika. American Urological Association.
 Berlin. Bibliothek des Auswärtigen Amts.
 » Nachrichtenstelle für den Orient.
 Boston. The Trustees under the Will of Mary Baker Eddy.
 Bryn Athyn, Pa. Academy of the New Church.
 Budapest. Statistisches Bureau.
 Calcutta. Imperial Department of Agriculture.
 Edinburgh. Royal Botanic Garden.
 Frederiksborg. Frederiksborgs Amts Historiske Samfund.
 Freiburg i. B. Redaktionen av Katholische Monatsbriefe.
 Haag. Institut international de statistique.
 Habana. Academia nacional de artes y letras.
 Helsingfors. Finska läkaresällskapet.

- Helsingfors. Industristyrelsen i Finland.
 » Redaktionens av Historisk tidskrift för Finland.
 Kristiania. Departementet for sociale Saker. Handel, Industri og Fiskeri.
 Köpenhamn. Det Kongelige Bibliotek.
 » Kommissionen for det Arna-Magnæanske Legat.
 » Kommissionen for Havundersøgelser.
 » Det danske meteorologiske Institut.
 » Bestyrelsen for Carlsberglaboratoriet.
 » Kommunalbestyrelsen.
 » Grosserersocietetet.
 » Det philologisk-historiske Samfund.
 » Selskabet for social Forsken af Krigens Følger.
 » Nederländska beskickningen.
 Leiden. Redaktionens av Museum.
 Leipzig. Deutsche Bücherei des Börsenvereins der deutschen Buchhändler.
 London. Peace Society.
 » Redaktionens av The Herald of the Star.
 Manila. Bureau of Agriculture.
 Monaco. Institut océanographique.
 Newark, N. J. Prudential Insurance Company of America.
 New York. American-Scandinavian Foundation.
 » Rockefeller Foundation.
 Orono. Maine Agricultural Experiment Station.
 Paris. Ministère de l'instruction publique.
 » Académie des sciences.
 » Chambre de commerce.
 » Office international d'hygiène publique.
 » Alliance française.
 » L'amitié franco-scandinave.
 Petrograd. Ryska historiska sällskapet.
 Philadelphia. Pennsylvanian Society of Colonial Governors.
 Point Loma, Cal. Theosophical Publishing Company.
 Rio de Janeiro. Instituto Oswaldo Cruz.
 Rock-Island, Ill. Redaktionens av Ungdomsvännen.
 » Augustana Book Concern.
 Skien. Skien-Telemarkens Turistforening.
 Stockholm. Franska beskickningen.

Washington. Library of Congress.

» Carnegie Endowment for International Peace.

Wiborg. Svenska lyceum.

Wien. Forschungsinstitut für Osten und Orient.

Aarhus. Statsbiblioteket.

Följande *enskilda personer och firmor* hava under år 1916 med gåvor ihågkommit biblioteket.

A. Svenska.

Akmar, E., docent, Uppsala.

Almqvist, R. M., andre bibliotekarie, Lund.

Balkenhausen, E., fröken, Malmö.

Balkenhausen, H., fröken, Malmö.

Beckmans (J.) bokförlag, Stockholm.

Bendz' (Professor H.) stärbhus, Lund.

Björling, C. G., professor, Lund.

Brock, F., docent, Lund.

Bunth, E., skolföreståndarinna, Malmö.

Carlquist, G., biblioteksamanuens, Lund.

Clason, S., riksarkivarie, Stockholm.

Eckermann, R., fil. doktor, Malmö.

Enblom, R. S., arkitekt, Djursholm.

Essen, A. von, friherre, Uppsala.

Fagerbergs (A.) bokhandel, Stockholm.

Fritzes (C. E.) bokförlagsaktiebolag, Stockholm.

Fürst, C. M., professor, Lund.

Gebers (Hugo) förlag, Stockholm.

Gleerup, Aktiebolaget C. W. K., Lund.

Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund.

Grönkvist, H., bokhandlare, Lund.

Hall, B. R., seminarieadjunkt, Uppsala.

Henning, E., professor, Stockholm.

Henschen, S. E., f. d. professor, Stockholm.

Holmgren, I., professor, Stockholm.

Holmström, L. P., f. d. folkhögskoleföreståndare, Lindegård.

Holst, N. O., f. d. statsgeolog, Jämshög.

Höckert, R., biblioteksamanuens, Stockholm.

Högberg, C., tandläkare, Stockholm.

Hökerberg, L., bokförläggare, Stockholm.
Idström, W., fil. doktor, Lund. (Enligt hans testamentariska disposition.)
Ingstad, O., f. d. rektor, Lund.
Isberg, A. U., stadsarkivarie, Malmö.
Jensen, A., fil. doktor, Stockholm.
Kempff, A., änkefru, Lund.
Killbergs (A.-B.) bokhandel, Hälsingborg.
Kinell, E. G., överstelöjtnant, Stockholm.
Kock, A., f. d. professor, Lund.
Lamm, M., docent, Uppsala.
Leander, P. A., docent, Lund.
Liljeqvist, E., professor, Lund.
Lindblads (J. A.) förlag, Uppsala.
Lindstedts (Ph.) universitetsbokhandel, Lund.
Litteraturförlaget, Stockholm.
Ljunggren, E., förste bibliotekarie, Lund.
Lyttkens, A., f. d. byråchef, Stockholm.
Löfgren, B., kamrerare, Stockholm.
Löfstedt, E., professor, Lund.
Löthmans (Gustaf) bokhandel, Stockholm.
Malm, A., förste bibliotekarie, Lund.
Mittag-Leffler, G., f. d. professor, Djursholm.
Moberg, C. A., professor, Lund.
Möller, B., t. f. andre bibliotekarie, Lund.
Nilsson, I., fröken, Lund.
Nilsson, M. P., professor, Lund.
Nordstedt, O., professor, Lund.
Norstedt & Söners bokförlag, Stockholm.
Nutiden (Bokförlaget), Stockholm.
Pauli, I., fil. licentiat, Lund.
Petersens, C. af, överbibliotekarie, Lund.
Petrén, K., professor, Lund.
Pfannenstill, M., domprost, Lund.
Ribbing, L., docent, Lund.
Rodhe, A. E., t. f. revisionssekreterare, Djursholm.
Rosén, S., fil. doktor, Svalöv.
Rydberg, A., lektor, Kalmar.
Sahlgren, J., docent, Lund.

Samzelius, H., länsjägmästare, Stockholm.
 Sjöström, C. J., stadsfogde, Lund.
 Sommarin, E., docent, Lund.
 Staël von Holstein, L., friherre, fil. doktor, Lund.
 Stille, A., professor, Lund.
 Strömberg, E., fil. kandidat, Lund.
 Sydow, C. W. von, docent, Lund.
 Thysell, E., folkskollärare, Wegeholm.
 Tuneld, E., docent, Lund.
 Ulrich, A., borgmästare, Säter.
 Uppström, W., f. d. häradshövding, Stockholm.
 Wahlström & Widstrands bokförlag, Stockholm.
 Wallén, A., föreståndare för Hydrografiska byrån, Stockholm.
 Walldén, J. N., kontrollföreståndare, Svalöv.
 Vannérus, A., fil. doktor, Stockholm.
 Westdahl, C. G., överste, Teheran.
 Wettergren & Kerbers bokhandel, Göteborg.
 Wistén, L., lektor, Kalmar.
 Wollmer, L., stadskommunminister, Lund.
 Wrangel, E., professor, Lund.
 Wulff, B., biblioteksamanuens, Lund.
 Åhlén & Åkerlunds förlag, Stockholm.
 Åkerblom, A., lektor, Malmö.
 Åstrand, G., rektor, Tomtebodå.

B. *Utländska.*

Billing, J., Gainesville, Florida.
 Berger, E., Bern.
 Burling, L. D., Ottawa.
 Carøe, K., Kredslæge, Köpenhamn.
 Christiansen, W., Mittelschullehrer, Kiel.
 Crès (Georges) & C:o, Paris.
 Dahl, F., Departementschef, Köpenhamn.
 Fried, A. H., Redacteur der Friedenswarte, Zürich.
 Hagenbeck, H. & L., Stellingen, Schleswig-Holstein.
 Heilskow, C., Cand. phil., Aarhus.
 Isachsen, G., ryttmästare, Asker, Norge.
 Jackson L., Upper Montclair, N. J.

Klingberg, Rev. J. E., New Britain, Conn.
 Larsen, S., överbibliotekarie, Köpenhamn.
 Lulvès, J., Archivrat, Hannover.
 Nicolaisen, K. K., Kommunelærer, Aalborg.
 Olsoni, E., biblioteksamanuens, Impilahti, Finland.
 Princell, J., Mrs., Chicago.
 Rutherford-Stuyvesant, Mrs., Allamuchy, N. J.
 Ryd, V. H., Mag. scient., Köpenhamn.
 Schlesch, H. A., Hellerup, Danmark.
 Schmidt-Nielsen, S., professor, Trondhjem.
 Sloan, C. H., Washington.
 Trap, C. E., Kontorchef, Köpenhamn.
 Vett, C., Geheime-Etatsraadinde, Köpenhamn.
 Vries Brockman, G. H. de, professor, Delft.
 Welcker, A., Berkeley, Cal.
 Wester, P. J., Manila.

Med tacksamhet bör här även omnämnas, att biblioteket jämväl under år 1916 fått af statsverket såsom bidrag till uppehållande av sina bytesförbindelser mottaga icke blott det sedvanliga antalet exemplar av de med understöd av statsmedel utgivna publikationer, varav exemplar tidigare plägat för sådant ändamål tilldelas detsamma, utan ock 50 ex. av vad som under året av Svenska fornskriftssällskapet utgivits, ävensom att för samma ändamål till biblioteket överlämnats, med löfte om fortsättning, av Lunds läkaresällskap 30 ex. av dess förhandlingar 1914—15 och 1915—16 samt av docenten J. Sahlgren 20 ex. av den utav honom utgivna tidskriften »Namn och bygd», Årg. 4.

Bibliotekskommissionen har för behandling av inkomna förslag till bokinköp hållit de föreskrivna sammanträdena. Dess ledamöter hava varit, utom vederbörande bibliotekstjänstemän, professorerna H. Holmquist, G. Bergman, E. Sjövall, S. Clason (efter sin utnämning till riksarkivarie efterträdd av professor A. Stille), E. Liljeqvist, M. Lovén och H. Nilsson-Ehle. Suppleanter hava varit professorerna S. Herner, R. Malmgren, J. Forssman, E. Ekvall, A. Stille (efter sin uppflyttning till ordinare ledamot efterträdd av professor A. Moberg), O. Carlgren och N. Nörlund.

Ekonomi. Bibliotekets räkenskaper för år 1916 visa i sammandrag följande siffror:

Debet:

Behållning från år 1915 ..... 17,248: 19

Inkomster:

Ordinarie statsanslaget	50,000: —	
Anslag å extra stat	10,000: —	
Intressemedel	3,070: 84	
Extra inkomster	1,036: 80	64,107: 64
	<u>Summa</u>	81,355: 83

Kredit:**Utgifter:**

Bokinköp	40,030: 15	
Inlösen av bibl:s bytesexemplar av Lunds univ:s årsskrift	800: —	
Bokbinderiarbete jämte materialier	12,807: 90	
Skrivmaterialier och tryck	1,064: 60	
Uppvärmning	7,425: 05	
Elektrisk belysning och kraft	592: 94	
Frakt- och transportkostnader	719: —	
Renhållning	549: 90	
Parkens underhåll	770: 15	
Inköp och underhåll av inventarier	2,273: 34	
Diverse omkostnader	636: 24	67,669: 27
Behållning vid årets slut		13,686: 56
	<u>Summa</u>	81,355: 83

Det å bibliotekets stat uppförda anslaget av 12,000 kronor till »arvoden, flitpenningar åt extra biträden, renskrivning, eftermiddagstjänst m. m.» har jämte ett för samma ändamål ur universitetets reservfond beviljat belopp av 350 kronor använts på följande sätt:

Arvoden till amanuenser	6,533: 33
Avlöning till extra vaktmästare	538: 71
Uppehållande av eftermiddagstjänsten	2,285: —
Flitpenningar åt e. o. tjänstemän	1,860: —
Extra arbetshjälp samt renskrivning	1,132: 96
	<u>Summa</u> 12,350: —

Under året hava 5,413 böcker blivit inbundna och 349 styvhäftade; 23 volymer tidningar hava inbundits; 210 kapslar av olika slag hava förfärdigats.

Inventarier. Den större hissens maskineri har under året undergått en betydande och välbehövlig reparation. — De större nyanskaffningar av inventarier, vilka i förra årsberättelsen omnämndes såsom förestående, hava på grund av höga virkespriser och andra ogynnsamma omständigheter ännu icke kommit till stånd. 14 st. mindre bord, huvudsakligen avsedda för bokmagasinen, hava emellertid förfärdigats; nya stolar för tidskriftslärummet och delvis även för tjänstemännens arbetsplatser hava anskaffats; borden i det s. k. forskarorummet hava försetts med hyllor; flere nya hyllor, lämpade för planschverk o. d., hava uppsatts i bokmagasinen.

Personalen. Med avseende på den vid biblioteket verksamma personalen är följande att nämna.

Till amanuens antogs den 18 augusti filosofie licentiaten Nils Helge Samuel Holmström.

Till innehavare av amanuensarvoden hava för året varit förordnade hrr G. Wetterberg (2,000 kr.), G. Carlquist (2,000 kr.), A. Österling (1,500 kr.) och F. Nosslin (1,200 kr.); under 1 månad, då Wetterberg åtnjutit tjänstledighet, har därigenom ledigt arvode uppburits av amanuensen B. Wulff.

Tjänstledighet har år 1916 åtnjutits av förste bibliotekarien E. Ljunggren under januari månad för enskilda angelägenheter; av amanuensen G. Wetterberg under december månad för studieändamål; av amanuensen C. W. von Sydow 10 januari—9 februari och 1 juli—31 augusti för insamlande av svenska folkminnen samt 1 september—31 december för att vid Köpenhamns universitet uppehålla professor A. Olriks undervisningsskyldighet; av amanuensen Österling under augusti månad för enskilda angelägenheter; av amanuensen S. Colliander 10 september—31 december för att i Stockholm delta i det av Svenska Röda korset anordnade arbete för boksändningar till krigsfångar; av amanuensen B. Wulff 19 augusti—2 september för enskilda angelägenheter. — Andre bibliotekarien F. Hjelmqvist har under hela året varit frånvarande såsom t. f. förste bibliotekskonsulent i folkskoleöverstyrelsen.

Förordnanden hava innehafts av andre bibliotekarien R. Almqvist såsom förste bibliotekarie under januari månad, av amanuensen B. Möller såsom andre bibliotekarie under hela året samt av amanuensen G. Wetterberg såsom andre bibliotekarie under januari månad.

Av bibliotekets personal har under året extra vaktmästaren C. Alfons under $3\frac{2}{3}$ månad varit inkallad till militär tjänstgöring (genomgående av plutonchefsutbildningskurs).

Arbeten och arbetsfördelning. Av under året utförda arbeten, som icke varit att direkt hänföra till löpande göromål, må följande omnämnas. Nyordnandet av facket Allmän naturvetenskap har avslutats. — Utarbetandet av register över det svenska vistrycket har fortsatt, men avbrutits med året 1890; att längre fortsätta detsamma har ej ansetts löna mödan, då dylika tryck från senare tider icke kunna hava samma betydelse för folkminnesforskningen, som de äldre. — Revision, delvis i förening med nyordnande, av samlingen av utländska scripta academica har påbörjats. — Det betydande duplettlagret av svenskt akademiskt tryck, vilket vid inflyttningen i nya biblioteksbyggnaden till följd av brist på hyllor ej kunde ordentligt uppställas och därigenom så småningom råkat i oordning, har reviderats och ordnats. — Inom handskriftsamlingen har den juridiska avdelningen nyordnats och till största delen omkatalogiserats; några andra katalogiseringsarbeten hava även där utförts.

Bibliotekets nominalkatalog har under året ökats med 8,960 blad, däribland 1,066 tryckta och uppklistrade titlar å akademiska skrifter. Realkatalogen har ökats med 7,654 blad. Hela antalet nya katalogblad uppgår således till 16,614.

Arbetsfördelningen har i huvudsak varit följande:

Undertecknad överbibliotekarie har, jämte ledningen av det helas förvaltning, handhaft bibliotekets ekonomi, med nödigt biträde förberett samt ombesörjt bokinköpen, skött korrespondensen, så vida icke annorlunda angives, ävensom avfattat ifrågakommande ämbetsutlåtanden o. d.

Förste bibliotekarien E. Ljunggren, föreståndare för utländska avdelningen, har deltagit i förberedandet av bokinköpen, lett och övervakat katalogiserings- och revisionsarbetena å bokavdelningarna samt med nödigt biträde mottagit och granskat leve-

ranserna från bokhandeln, accessionsförtecknat den inkommande utländska litteraturen, handhaft bytesförbindelserna med tillhörande korrespondens, redigerat uppgifterna till den tryckta accessionskatalogen och granskat korrekturen å densamma.

Förste bibliotekarien P. Sjöbeck, föreståndare för svenska avdelningen, har mottagit, granskat och, med undantag för det egentliga småtrycket, accessionsförtecknat det från boktryckerierna inkommande svenska årstrycket ävensom skött den i sammanhang med tryckleveranserna stående korrespondensen; ävenledes har han fört accessionsjournal över svenska avdelningens övriga förvärv; det inkomna småtrycket har av honom grovsorterats och det obundna men för bindning avsedda svenska trycket har huvudsakligen stått under hans omvårdnad.

Förste bibliotekarien A. Malm, föreståndare för låneexpeditionen, har haft sin huvudsakliga verksamhet förlagd till denna och därvid bl. a. skött större delen av den där förekommande brevväxlingen; därjämte har han deltagit i katalogiseringsarbetena, fört protokollet vid bibliotekskommissionens sammanträden samt genomgått bokauktions- och antikvariatskataloger.

Andre bibliotekarien R. Almqvist har förestått bokbindningsavdelningen samt haft vården om det obundna men för bindning avsedda utländska trycket, utom tidskrifterna; under januari månad mottog och accessionsförtecknade han den inkommande utländska litteraturen, utom tidskrifterna.

Andre bibliotekarien P. Wilner har biträtt förste bibliotekarien Ljunggren vid bokhandelsleveransernas behandling samt vid dennes bestyr i fråga om den tryckta accessionskatalogen, haft tillsynen över tidskriftsrummet samt vården om de obundna utländska tidskrifterna, deltagit i katalogiseringsarbetena och i vården av det obundna men för bindning avsedda svenska trycket ävensom i genomgåendet av antikvariatskataloger.

Andre bibliotekarien S. E. Melander har under $5 \frac{2}{3}$ månad tjänstgjort i låneexpeditionen samt för övrigt huvudsakligen varit sysselsatt med katalogiseringsarbeten.

Andre bibliotekarien N. Brodén har under $2 \frac{1}{3}$ månad tjänstgjort i låneexpeditionen samt för övrigt deltagit i katalogiseringsarbeten och i göromålen å bokbindningsavdelningen.

T. f. andre bibliotekarien B. Möller har under 2 månader

tjänstgjort i låneexpeditionen samt för övrigt huvudsakligen varit sysselsatt med katalogiseringsarbeten.

Amanuenserna G. Wetterberg, C. W. von Sydow, G. Carlquist, A. Österling, F. Nosslin, S. Colliander, B. Wulff och H. Holmström hava deltagit i de av utlåningen föranledda dagliga bestyren, i eftermiddagstjänstgöringen och i hvarjehanda tillfälliga göromål; även hava de, med undantag av von Sydow och Colliander, i större eller mindre utsträckning medverkat vid katalogiseringsarbetena. — Wetterberg har för övrigt tjänstgjort i låneexpeditionen i 2 månader, avslutat nyordnandet av facket Allmän naturvetenskap, ordnat och förtecknat den till biblioteket skänkta samlingen av anteckningar från domprosten P. Eklunds föreläsningar; under förste bibliotekarien Ljunggrens semester fullgjorde han dennes åligganden i fråga om den inkommande utländska litteraturen. — von Sydow har avslutat sitt arbete med registrerandet av de svenska vistrycken. — Carlquist har utfört det ovan nämnda nyordnandet och förtecknandet af bibliotekets juridiska handskrifter, biträtt vid förberedelserna för bibliotekskommissionens sammanträden och vid genomgåendet av antikvariatskataloger. — Carlquist, Österling och Nosslin hava reviderat och ordnat duplettlagret av svenskt akademiskt tryck. — Österling, Nosslin, Colliander, Wulff och Holmström hava även sysslat med inordnande av det svenska småtrycket.

Fru Greta Nosslin, f. Ronge, anställd som biträde, har för realkatalogen avskrivit en stor del av de för nominalkatalogen utskrivna titelkopiorna, utskrivit större delen av titelkopiorna för den tryckta accessionskatalogen, biträtt vid förandet av den utländska accessionsjournalen, verkställt inläggningen av katalogblad i så väl nominal- som realkatalog, ordnat från utlandet användande scripta academica samt medverkat vid revisionen utav samlingen av äldre sådana, utfört nödiga omsigneringar inom flere avdelningar samt deltagit i varjehanda andra bestyr.

Fröken Ingeborg Gadde har fr. o. m. den 16 november biträtt med avskrivning av titelkopior för realkatalogen samt deltagit i flerehanda andra bestyr.

Carl af Petersens.

4. Botaniska institutionen.

A. Avdelningen för systematisk botanik.

Museet. Föreståndaren har till montering upplagt sam- Botaniska
institutionen.
lingar ifrån Sydeuropa, Algeriet och Kamerun.

Konservatorn har katalogiserat familjerna Leguminosæ och Rosaceæ i det skandinaviska herbariet samt från Lunds Botaniska förening erhållna och från andra håll skänkta skandinaviska fanerogamer. Till montering har han upplagt dels sistnämnda skandinaviska samlingar, dels samlingar från Sicilien, Philippinerna o. s. v. Ur den skandinaviska duplettsamlingen har han uttagit c. 460 arter, huvudsakligen Sympetaler, avsedda för byte med Berkeley University, Cal. Tillsamman med amanuensen har han genomgått nyare utländsk litteratur, för att bringa begränsningen och nomenklaturen av de svenska växtsläktena i överensstämmelse med de resultat, som framgått ur vid senaste botaniska kongresser fattade beslut. Konservatorn har även påbörjat en kritisk granskning av *Carices canescentes* i Lunds och Uppsala botaniska museers samlingar.

Amanuensen har katalogiserat de från Lunds Botaniska förenings växtbyte erhållna mossorna, företagit inrangering i de skandinaviska fanerogam- och mossherbarierna, delvis också i *Herbarium generale*, samt deltagit i ovannämnda nomenklatoriska arbete rörande släktnamnen.

E. o. amanuenserna G. Jönsson, H. Christoffersson och H. Vallin hava dels ordnat vissa äldre och nyare skandinaviska samlingar, dels i huvudsak skött inrangeringen i *Herb. generale*.

E. o. amanuensen O. Palmgren har utfört bestämningar av skandinaviska mossor och skött inrangeringen i mossherbariet.

Såsom en välbehövlig förstärkning av den arbetskraft, som erfordras för skötseln av herbarierna, har museet även under det gångna läsåret haft förmånen av frivillig hjälp från intresserade personer. Adjunkten O. Berg har sålunda, liksom under en följd av år, biträtt vid ordnandet av olika samlingar, och kaptenen G. Pahlman har under vårterminen genomgått större delen av föreståndarens till museet skänkta herbarium i och för det skandinaviska materialets utsöndring från det övriga.

En stor del förut obestämt material har undersökts och bestämts av amanuensen vid Riksmuseet V. Norlind.

Genom köp har förvärvats: Dahlstedt, *Taraxaca scand. exs.*, VI: 1; Ross, *Herb. siculum*, cent. 9; buchtien, *Herb. bolivianum*, 150 ex.; Merrill, *Philippine flowering plants*, 300 ex.; Vanoverbergh, *Plants from the mountains of N. Luzon*, 78 ex.; Zenker, *Plantæ kamerunenses*, cent. 1—6; Collins, Holden & Setchell, *Phycotheca bor.-americana*, fasc. 43; Malme, *Lichenes suec. exs.*, fasc. 24—26; av A. Faure, Oran, c. 500 fanerogamer från Sydeuropa och Algeriet; av Hj. Möller, Kalmar, 375 ex. skand. mossor.

Genom byte har erhållits: av disponent Harald Muchardt i Hälsingborg: mossor och ormbunkar från New Zealand jämte en större samling alger från S. Californiens kust (allt obestämt); från Lunds Botaniska förening: skandinaviska växter i utbyte mot till föreningen inlämnade fanerogamer (samlade av konservatorn) och lavar (ur duplettsamlingen); från Riksmuseum: 10 ex. *Polygalaceæ* etc. från Argentina.

Gåvor: Av amanuens Erik Asplund, Uppsala: en nästan fullständig samling kärlväxter ifrån Spetsbergen; av professor S. Berggren: en bunt (c. 80 ex.) fanerogamer från Alperna, leg. Simony; 3 buntar fanerogamer från Österrike-Ungern; ett 100-tal fanerogamer av olika insamlare från New Zealand; av e. o. amanuens H. Christoffersson: en del *Orchis*-former, *Dianthus barbatus* × *superbus* m. m. från Skåne; av Overlærer J. Dyring, Holmestrand, Norge: *Callitriche pedunculata* från N. Bergenhus amt; *Saxifraga Hostii* och 10 andra växter från Södra Norge; av docent J. Frödin: div. fanerogamer från Nordlandens amt; av konservator O. Holmberg: 250 ex. fanerogamer från N. och S. Bergenhus amt; av Lunds Botaniska förening: växter ur föreningens byte till ett värde av 166 kr.; av pastor S. Medelius: frön till fröbytet av 8 växtarter; av professor O. Nordstedt: F. Jebe, Rosæ norveg. exs., fasc. 2, samt en samling fanerogamer och mossor från Marstrandsön; av kapten G. Pålman: 10 fanerogamer från Blekinge; av docent G. Samuelsson, Uppsala: c. 200 fanerogamer från Dalarne; av kandidat F. Å. Tengvall, Uppsala: *Carex Hepburnii* från Lule Lappmark; av e. o. amanuens G. Tureson: 170 ex. mossor från staten Washington. — Dessutom har föreståndaren såsom gåva till museet överlämnat sitt till omkring 40,000 ex. uppgående herbarium.

Trädgården med växthusen. Kontrollbestämning av trädgårdens Malvacé-material har under läsåret utförts av fil. kand. A. G. Alsterberg.

Genom byte har levande växtmaterial erhållits från Alnarps trädgårdar, Botaniska trädgården i Uppsala, Trädgårdsföreningen i Göteborg, Botanisk Have i Kristiania samt från åtskilliga privatpersoner.

Gåvor av levande växter ha erhållits från Kungl. Vetenskapsakademiens botaniska trädgård, varjämte åtskilliga privatpersoner visat välvilja mot trädgården genom att till densamma överlämna levande växter eller frön.

Från trädgården hava samlingar av levande växter eller frön sänts till Högre allmänna läroverket i Malmö, till Malmö stads skolhem i Örkellunga, till Weibullsholms förädlingsanstalt vid Landskrona, till den nya Botaniska trädgården i Göteborg samt till härvarande zoologiska institution.

För det internationella fröbytet har såsom vanligt en katalog över frön av inhemska växter utgivits och utdelats till botaniska trädgårdar. Till 41 rekvisiter har därefter 1,336 fröportioner blivit sända. I utbyte hava frön erhållits från ett 40-tal botaniska trädgårdar.

Sv. Murbeck.

B. Avdelningen för fysiologisk botanik.

Behövliga reparations- och kompletteringsarbeten å institutionsbyggnaden hava under året fortsatts. Enär grunden till byggnaden under senaste åren skadats av vatten, har bl. a. en fullständig rörledning utlagts ikring och invid grunden. Inuti byggnaden hava bl. a. de elektriska ledningarna kompletterats; i den fytotomiska övningssalen å övre våningen har vatten inletts o. s. v.

Bland nya apparater, som under året inköpts, är att nämna en mikrofotografisk apparat av Leits medelstora modell jämte självregistrerande bågglampa; vidare har anskaffats en termoregulator för termostat samt några för automatisk fotografisk registrering avsedda apparater. Av de båda äldre, institutionen tillhöriga termostaterna har även den återstående omkonstruerats till elektrisk termostat. I och för docent Lundegårdhs retningsfysiologiska undersökningar hava de båda klinostaterna kom-

pletterats med apparater för intermittent retning. Slutligen har en särskild verktygsinredning av ganska betydande omfång, avsedd för förfärdigande av apparater och för anordnande av växtfysiologiska försök, anskaffats och inplacerats i ett särskilt mindre rum i institutionsbyggnaden.

Å området närmast invid institutionsbyggnaden har liksom året förut utlagts ett snärre försök rörande ärftlighetsspörsmål. Vidare har föreståndaren för samma ändamål fortsatt en del experiment vid Svalöf och Alnarp. Försöken vid Alnarp ha ytterligare utvidgats, på det att de skola kunna vara i full gång, då föreståndaren vid ingången av år 1918 tillträder beviljad personlig professur i ärftlighetslära vid Lunds universitet med tillhörande institutionslokaler vid Alnarp.

I samband med kryptogamkursen vid övningarna i växtanatomi har amanuens Naumann för institutionens räkning åstadkommit en samling preparat av alger och bakterietyper. Preparatsamlingen i växtanatomi har under året kompletterats av e. o. amanuens Leissner.

Undervisningen på institutionen har fortgått i enlighet med den fastställda undervisningsplanen. Som assistent i växtfysiologi har tjänstgjort docent Lundegårdh. Uti övningskursen i växtanatomi och växtfysiologi för fil. kand.- och ämbetsexamen ha deltagit 8 studerande. Övningarna i fysiologisk anatomi för fil. lic.-examen ha räknat under höstterminen en, under vårterminen 5 deltagare. I docent Gertz' övningskurs i mikrokemi deltog höstterminen 5, vårterminen 4 studerande.

För kryptogamkursen vid övningarna i växtanatomi erhöles ett tilläggsanslag av 150 kronor, vilket utgick till biträdande amanuensen. För docent Lundegårdhs särskilda övningskurs i växtökologi på Hallands Väderö under sommaren 1917 har även beviljats ett tilläggsanslag om 150 kr.

Tvenne nya e. o. amanuenser ha under året antagits, nämligen fil. stud. Göte Turesson och agronom Rob. Torsell, den senare särskilt i anslutning till ärftlighetsavdelningen och de pågående försöken på Alnarp. Vid övningarna på institutionen hava biträtt amanuens Naumann och e. o. amanuens Nilsson-Leissner samt som vikarie vid dessas frånvaro under delar av året e. o. amanuens Rasmusson. Vid sidan om sin amanuensbefattning

har amanuens Rasmusson fr. o. m. nov. 1916 innehaft anställning vid Alnarp i och för förädling av trädgårdsväxter.

På grund av de väsentligt stegrade omkostnaderna för eldning etc. har institutionen ur universitetets reservfond erhållit ett tilläggsanslag för år 1916 om 800 kronor.

H. Nilsson-Ehle.

C. Biblioteket.

Fortsättningar hava erhållits å: Notulæ systematicae par H. Lecomte, Bulletin of Miscellaneous Information of the Botanic Gardens at Kew, Journal of the College of Agriculture i Tokyo, Bulletin of the College of Hawaii, Flora sylvatica Koreana, Bref och skrivelser till och af Carl v. Linné, Meddelanden från Botaniska avdelningen av Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet, Reports and Records of the Botanical Survey of India, Annual Report of the U. S. National Museum, Sveriges Utsädesförenings Tidskrift. — Dessutom har bibliotekarien överlämnat fortsättningar av 14 utav honom förut skänkta tidskrifter.

För övrigt hava gåvor influtit från Dirección de Estudios Biológicos i Mexico, India Office, Directorio do Jardim Botânico do Rio de Janeiro, Botaniska avdelningen av k. k. Hofmuseum i Wien, professor E. Henning, apotekare Gorthon, docent N. Heribert-Nilsson, lektor Hj. Möller, docent Lundegårdh, professor J. Eriksson, Naturhistoriska Riksmuseet, professor Lindman samt från bibliotekarien, professor Nordstedt, som skänkt: Bull. Torrey Bot. Club, 25 vol., Annals of the Royal Botanic Gardens i Peradeniya, Ceylon, 6 vol., Le Botaniste par P. A. Dangeard, 13 vol., Nuovo Giornale Botanico Italiano 1900—1914 samt av Th. Sælan, som skänkt sitt arbete Finlands botaniska litteratur till och med år 1900 och av J. O. Hagström, som översänt sitt arbete Critical Researches on the Potamogetons.

Av bibliotekets dupletter hava 9 arbeten sänts till The Government of Chosen och Jardim botanico do Rio de Janeiro.

Ett arbete har blivit inköpt: Urban, Geschichte des Botanischen Museums zu Berlin-Dahlem.

Antalet av under året från biblioteket utlämnade böcker har uppgått till 476.

Bibliotekarien har jämfört den botaniska realkatalogen å universitetsbiblioteket med botaniska institutionens lappkatalog och tagit avskrifter av titlarna å alla arbeten, som saknas å institutionen, men finnas å universitetsbiblioteket med undantag av flororna, som redan tidigare annoterats.

Sv. Murbeck.

5. Farmakologiska institutionen.

Farmakologiska institutionen. Under året hava vetenskapliga undersökningar angående hjärtgifternas resorption och relativa styrka utförts å institutionen. Kemiska samlingarna hava något ökats.

E. Overton.

6. Fysiologiska institutionen.

Fysiologiska institutionen. I laborationskursen för med.-kand.-examen deltog ht. 1916 20 laboranter, vt. 1917 16 laboranter. Den sedvanliga kursen i »fysiologiska förkunskaper till psykologien» gavs ht. 1916 av medicine licentiaten Erik Widmark.

Institutionens elektrokardiografiska instrumentarium har under året i stor utsträckning använts även av medicinska kliniken härstädes.

Från institutionen har under året utgivits (oavsett vad som angives i förteckningen över universitetslärarnas skrifter):

Erik M. P. Widmark: Acetonkoncentrationen i blod, urin och alveolärluft samt några därmed sammanhängande problem. Lund 1917, XIV, 181 s.

T. Thunberg.

7. Fysiska institutionen.

Fysiska institutionen. Antalet deltagare i laborationsövningarna för fil. kand.- eller ämbetsexamen var under ht. 8 samt under vt. 16. Antalet av dem, som å institutionen bedrivit arbeten för högre examen samt dem, som sysslat med självständiga undersökningar, utgjorde under dessa terminer resp. 16 och 12.

Bland viktigare nyförvärv till institutionens instrumentsamling märkas:

- 1 Transformator $\frac{1}{10000}$ från Koch und Sterzel i Dresden;
- 1 Statisk högspänningsvoltmeter från Leybold, Köln;
- 1 Bragg-röntgenspektrometer från W. G. Pye, Cambridge;
- 1 Strängelektrometer från universitetets instrumentmakare;
- 1 Precisionskondensator och
- 1 Precisions milliamp- och voltmeter från Siemens-Halske;

samt

- 1 Vridspolsgalvanometer från Hartman-Braun, Frankfurt.

Dessa nyanskaffningar ha möjliggjorts genom extra anslag från universitetets reservfond.

Den senaste inventarieförteckningen över institutionens samlingar, vilken uppgjorts av professor K. A. W. Holmgren och därefter kompletterats med nyförvärven till 1896, motsvarade på intet sätt institutionens nuvarande utrustning. Då under de senare åren en rätt genomgripande utgallring av äldre och obrukbara instrument skett, samtidigt som institutionen genom några extra anslag varit i tillfälle komplettera samlingarna, syntes det önskvärt att nu upprätta en helt ny och så vitt möjligt fullständig inventarietkatalog. Detta utfördes under höstterminen. I arbetet deltog förutom undertecknad, assistenten docent Borelius samt amanuenserna G. A. Nilsson, N. Åkesson, W. Stenström och J. Tandberg.

Av flera skäl ansågs lämpligast att utföra inventariet såsom lappkatalog, varvid samtidigt varje instrument märktes med det nummer, som återfanns på den motsvarande lappen. Dessa nummer ha även införts i den äldre katalogen i de fall, där det varit möjligt att identifiera instrumenten.

Sammanlagda antalet brukbara instrument utgör enligt denna lappkatalog:

Mekanik	111
Akustik	45
Värme	54
Optik	76
Elektrostatik	46
Elektrodynamik α)	135
β)	45
Magnetism	14
Radiologi	36

S:a 562

Även institutionens synnerligen värdefulla historiska samlingar inventerades och katalogiserades på samma sätt som de nyare instrumenten. Beklagligtvis voro de allra flesta av de äldsta instrumenten, den s. k. Triewaldska samlingen, mer eller mindre defekta. Säkerligen har mycket av denna värdefulla samling, vilken till stor del utgjordes av träapparater, gått förlorad vid flyttningen från den gamla zoologiska institutionen, å vars vind samlingarna tidigare varit inrymda.

Under förberedelserna till denna inventering erhöles från greve Carl v. Klinckowström, Berlin ett meddelande om att Guericke's originalluftpump enligt en uppgift i »Stockholmsches Magazin» skulle ingå i Triewalds samling. Den Guericke-pump, som fanns i samlingen, företedde också så slående likheter med den i Guericke's originalarbeten avbildade, att något tvivel om dess äkthet knappast kan råda. De förnämsta forskarna på området synas också vara eniga om att Triewald-Guericke pumpen är den äldsta av Guericke's konstruktioner, som ännu finnes. Den, som framförallt påvisat detta och även kunnat följa Triewald-Guerickepumpens vandringar till Lund, är G. Berthold, som även för några år sedan genom G. Eneström förfrågade sig om pumpens existens i Lund — märkvärdigt nog utan resultat.

De under de senaste åren utförda undersökningarna över elementens högfrequensspektra ha fortsatts, varvid metoderna för undersökning av de större våglängderna blivit underkastade en jämförelse. Denna har givit till resultat, att ren elektronurladdning (d. v. s. rör av Coolidge-typ) lämnar de kraftigaste spektra inom detta gebiet. Rör av glas och metall ha konstruerats, med vars tillhjälp dels M-serien blivit till större delen uppmätt (av amanuens Stenström), dels en utvidgning av L-serien påbörjats (av magister H. Bohlin).

Magister K. A. Wingårdh har utfört preliminära mätningar över temperatureffekten vid röntgenreflexion (Debyeeffekten). Ävenledes ha utförts några preliminära arbeten över kristallundersökningar medelst röntgenstrålar (av undertecknad tillsammans med docent Hadding och magister Stensson).

Docent G. Borelius har utarbetat och för undersökning av legeringar använt en metod att mäta Peltiervärme och värme-

ledning. I samband härmed ha några speciella apparater tillverkats av universitetets instrumentmakare. Docent Borelius och magister A. E. Lindh ha tillsammans utfört undersökningar över wismutkristallens elektriska och termoelektriska egenskaper, vilka även i samband med teoretiska undersökningar av amanuens Heurlinger omfattat den elektriska efterverkan, för vilket ändamål en pendelavbrytare enligt Helmholtz blivit förfärdigad av universitetets instrumentmakare. De hittills offentliggjorda resultaten finnas upptagna å annat ställe i redogörelsen. Magister H. Norström har fortsatt undersökningar över gräns- och ytpotentialer.

Amanuens G. Alb. Nilsson har fortsatt sina undersökningar över Wehneltavbrytaren som svängningsgenerator. Dessa arbeten föreligga nu i det närmaste avslutade.

Amanuens T. Heurlinger har tillsammans med magistrarna Hulthén, Hallenborg och Östner med användning av institutionens stora gitterspektograf gjort upptagningar av bandpektra i högre ordningar för att erhålla material för en teoretisk undersökning av en viss typ av bandpektra.

Magister H. Witt har å institutionen utfört en synnerligen känslig termogalvanometer, vilken är avsedd att användas för arbeten inom det ultraröda spektralområdet.

Manne Siegbahn.

8. Geologisk-mineralogiska institutionen.

De vetenskapliga arbeten, som under året utförts å institu- Geologisk-mineralogiska institutionen. tionen, hava huvudsakligen bestått i ett fortsättande av de senare årens systematiska undersökning av svenska silurbildningar; därjämte hava dock även ett par kristallografiska arbeten påbörjats. Från trycket har e. o. amanuens O. Isberg utgivit: »Bidrag till kännedom om leptænakalkens stratigrafi».

Institutionen har stått i livlig bytes- och låneförbindelse med andra in- och utländska institutioner.

Boksamlingen har under året avsevärt ökats dels genom inköp och byte, dels genom gåvor.

Doktorinnan Elisabet Olin har till institutionen överlämnat en samling geologisk litteratur.

Till museisamlingarna hava gåvor inkommit från Lunds stads tekniska verk, fru Karin Moberg, docent O. Gertz, amanuens F. Hansen, cand. mag. E. M. Nörregaard, Mineralogisk Museum i Köpenhamn samt från institutionens tjänstemän.

Tyvärr är institutionens anslag så knappt, att inköp till samlingarna sällan kan komma ifråga. Särskilt menligt har detta förhållande inverkat på institutionens mineralogiska avdelning.

Av under året utförda institutionsarbeten må särskilt omnämnas förfärdigandet av en större serie bergarts-slipprov avsedd att visa de olika mineralens uppträdande i skilda bergarter. För att även möjliggöra en mera omfattande tillverkning av kristallpreparat har en med motor försedd slipanordning inköpts.

För att så långt som möjligt bereda goda arbetsplatser åt dem, som å institutionen bedriva mera självständigt arbete, har det varit nödvändigt att göra stora omflyttningar. Tyvärr hava institutionens förut trånga museirum härigenom än mera erhållit karaktären av överfulla magasin.

Assar Hadding.

9. Historiska museet.

Historiska
museet.

Under det gångna året hava Historiska museets samlingar riktats genom gåvor, inköp och grävningsförvärv. Sålunda har museet av arrendator J. P. Andersson & S. Sallerup n:r 5 fått emottaga en del flintredskap funna å hans gård, av professor Martin Nilsson en grönstensyxå från Balingslöv av ovanlig typ, av handlande S. Neuman i Lund en bronsålderscelt funnen i Degeberga och av lantbrukare Anders Eriksson, Hagestad pr Löderup, fyra symboliska bilder av trä från mitten av 1700-talet, antagligen härrörande från Hörups kyrka. Vidare har museet av zoologiska institutionen genom professor H. Wallengren fått emottaga ett alldeles enastående fynd bestående av en horntagga av kronhjort, i vilken, medan hjorten ännu levde, infällts en ryggkota av hjort. Fyndet har påträffats djupt ned i gytthan vid Löddeå, å Borgeby n:r 12, Harjagers hd (jmf H. Wallengren, Ett egendomligt fynd, Ymer 1916, s. 67).

Bland övriga förvärv märkas: fem stycken benharpuner, fyra med, en utan flinteggar, alla från en tidig del av stenåldern och funna i torvmossar i Ingelstads, Herrestads och Skytts härader, en ovanligt vacker flintdolk med sirligt skaft från Ingelstad, Skytts hd, ett slutet fynd bestående av fyra flintyxor från gånggriftstiden funna å Thorsjö n:r 22, Vemmenhögs hd, ett ytterst märkligt lerkärl, funnet på botten av ett gruvschakt från stenåldern i Tullstorp, Oxie hd; kärlet har antagits vara en lampa (jfr N. O. Holst, *Flintgruvor och flintgrävare i Tullstorpstrakten*, Ymer 1906 s. 172 ff.). Av doktor N. O. Holst har dessutom, med bidrag ur universitetets reservfond, förvärvats en större av honom själv hopbragt samling paleolitiska flintredskap från norra Frankrike och England. Slutligen har museet inköpt en mängd andra redskap från stenålderns olika perioder.

Från bronsåldern har förvärvats: En kopparyxa, mycket tidig typ, egentligen samtidig med stenålderns slut, funnen å Gislöfs Hammar, Jerrestads hd, samt en liknande, yngre typ från Fredriksberg, Herrestads hd. Vidare två flatcelter av brons, den ena funnen å Bredasten, Herrestads hd, den andra i Ö. Värlinge, Skytts hd, samt en hålcelt från Annelöf n:r 11, Harjagers hd. Från samma period härrör en stor bronskniv funnen vid Kåseberga, Ingelstads hd, två urnor av lera, den ena från L:a Bedinge, Vemmenhögs hd, den andra från Mossby, Ljunits hd, samt tvenne slutna fynd, det ena från Kvaruby n:r 15 Ingelstads hd, bestående av dolk, fibula och rakkniv allt av brons, det andra från Köpinge n:r 15, samma hd, bestående av diverse toalettredskap, nålar, knappar, kniv och pincett. Därjämte har museet lyckats förvärva en ofullbordad gjutform av täljsten, funnen å Kullagården, Luggude hd.

Bland järnåldersförvärv märkas: En halsring från La Tène-tiden, funnen å Fredriksberg, Herrestads hd, två fibulor från romersk tid, den ena funnen å Hvellinge n:r 17, Skytts hd, den andra i Köpinge, Herrestads hd. Från sistnämnda period härrör även ett vackert lerkärl från Hönsinge n:r 8, Vemmenhögs hd samt en krumkniv av järn från Öland, medan ett späune från Thorsjö gård, Vemmenhögs hd, härstammar från vikingatidens början. Vidare har med museets samlingar införlivats en präktig avgjutning av den intressanta ruustenen i Tullstorp, Vemmenhögs hd.

Från medeltiden hava bl. a. förvärvats följande föremål: En relikgömma av bly från V. Hoby kyrka, en madonnabild av ek från Hvena kyrka i Småland, sex st. helgonbilder, varav fem tillhört samma altarskåp, samtliga säkerligen från skånska kyrkor, en guldfingerring med heliga tre konungars namn graverade å innersidan, funnen vid byn Fallnaveka, Småland, ett kolonnettkapitel sannolikt från den gamla Allhelgonakyrkan i Lund samt en lansspets av brons funnen i Hoftorup, Harjagers hd.

Dessutom hava inköpts en patén av silver, enligt uppgift från Väsby kyrka, och några ovanligt vackra träskulpturer i tidig renässans och barock, sannolikt från skånska kyrkor.

Under året hava åtskilliga grävningar och undersökningar företagits av museets föreståndare och tjänstemän. Sålunda hava undersökts: I Ö. Torp, Vemmenhögs hd, en enmansgrav från stenåldern, vid Böste, samma hd, en stenåldersboplats, i Trelleborg, inom staden, en gravhög, den s. k. Glädjebacken, innehållande bl. a. en bronsåldersgrav och, utanför staden, i Vestre Vång, en järnåldersgrav samt i Hönsinge, Vemmenhögs hd och Kämpinge, Skytts hd, gravar från samma period. Dessutom hava undersökningar gjorts i Trelleborgs och Skifvarps kyrkor samt å Trolleholms slott och i Malnö rådhus.

Katalogiseringen av de nyförvärvade föremålen har under året fortskridit, varjämte specialkatalogen över järnåldern i det närmaste avslutats.

Museets föreståndare har under höstterminen föreläst dels över »Kyrkliga inventarier» och dels över »Gravskicket under förhistorisk tid», vilket sistnämnda ämne fullföljts under vårterminens föreläsningar.

Samlingarna hava under terminerna varit avgiftsfritt tillgängliga varje dag samt under ferierna fyra dagar i veckan. Antalet besökande har under året uppgått till omkring 1,400.

Otto Rydbeck.

10. Kemiska institutionen.

Kemiska institutionen. Under höstterminen 1916 hava 28 studerande deltagit i laborationsövningarna för fil. kand.- eller fil. ämbetsexamen, 4 för fil. lic. examen samt en arbetat för gradualavhandling.

Vårterminen 1917 hava 25 studerande deltagit i laborations-övningarna för fil. kand.- eller fil. ämbetsexamen, en för höjning av betyg i fil. ämbetsexamen, 5 för fil. lic. examen, 2 arbetat för gradualavhandling samt en i kemiskt-tekniskt syfte.

I ovanstående laborantantal äro ej institutionens tjänstemän inberäknade.

Vad laboratorielokalen beträffar har den förändring vidtagits, att institutionens nordvästra rum å nedra botten jämte det angränsande s. k. förbränningsrummet inretts till arbets- resp. expeditjonsrum åt laboratorn, medan dennes förra arbetsrum överlåtits åt den amanuens, som förut ej haft eget arbetsrum.

Institutionen har för övrigt under året haft att kämpa med svårigheter, beroende ej blott på ofta oerhört stegrade pris på förnödenheter, utan även på svårigheter att överhuvud anskaffa sådana. Någon väsentlig tillökning i institutionens inventarium har ej förekommit.

J. M. Lovén.

11. **Kliniska institutionerna.**

A. Kirurgiska kliniken.

Antalet medicine kandidater, som deltagit i propedeutiska kurser och grundläggande tjänstgöring, har under året varit 39, därav från Lund 23, Stockholm 14 och Uppsala 2. Kliniska institutionerna.

Antalet av dem, som fullgjort stadgad assistenttjänstgöring, har varit 9.

Antalet patienter på kirurgiska kliniken under kalenderåret 1916 var 2,675; på dessa utfördes 1,754 operationer.

Antalet polikliniskt vårdade patienter var 4,564, på vilka utfördes 2,087 operationer.

De nya lokalerna för kirurgiska polikliniken närma sig sin fullbordan och torde under loppet av kommande läsår kunna tagas i bruk.

J. Borclius.

B. Medicinska kliniken.

Antalet medicine kandidater, som deltagit i den grundläggande tjänstgöringen under året, har utgjort 50.

Antalet av dem, som fullgjort föreskrivna assistenttjänstgöringen under året, har varit 10.

Antalet patienter, som varit vårdade å kliniken under år 1916, utgjorde 1,267.

Karl Petré.

C. Obstetrisk-gynekologiska kliniken.

Under året ha 14 medicine kandidater fullgjort sin tjänstgöring vid kliniken, varjämte några äldre även begagnat sig av undervisningen.

Antalet patienter har under år 1916 utgjort å gynekologiska avdelningen 680 med 15 dödsfall och å obstetriska avdelningen 993 med 3 dödsfall. Klinikarbetet har under året liksom föregående år avsevärt försvårats av en nästan ständig överbeläggning, men utsikter finnas nu att under kommande läsår få taga den nya klinikbyggnaden i bruk.

Bland mera anmärkningsvärda förhållanden må framhållas, att lappkatalogen över barnbördsfallen nu blivit färdig. Den fullständigas nu vidare för varje ny patient, som inlägges å kliniken.

Elis Essen-Möller.

D. Oftalmiatriska kliniken.

Antalet medicine kandidater, som deltagit i undervisningen under året, har varit 22.

Antalet patienter, som varit vårdade å kliniken under 1916, utgjorde 623; på dessa utfördes 499 operationer.

Antalet polikliniskt vårdade patienter under 1916 utgjorde 1,583; på dessa utfördes 210 operationer.

Gustaf Ahlström.

E. Pediatriska kliniken.

Undervisningen har under året fortgått enligt fastställd plan. Under november månad 1916 gavs dessutom på anmodan av Kungl. Medicinalstyrelsen en 4 dagars kurs i skyddskopp-
ympning, i vilken deltog 14 medicine kandidater.

Under år 1916 ha på kliniken vårdats 314 patienter, därav i åldern under ett år 50 st., i åldern 1—3 år 61 st., resten äldre barn; och på polikliniken ha behandlats 977 patienter, därav barn i åldern under 15 år 515 st., resten vuxna.

Ett nytt, uteslutande för pediatrika kliniken behov avsett laboratorium har under året inretts i kliniken källarvåning, varigenom den större sal i bottenvåningen, som förut varit använd som kliniskt laboratorium till gemensamt bruk med sjukhusets övriga kliniker, kunnat apteras till sjuksal. Härigenom har utrymme kunnat beredas för upptagande av ett mindre antal spädbarn, en för en fullständig undervisning i pediatrik nödvändig förändring.

Ett inventarium över kliniken tillhörigheter har upprättats.

Kj. Otto af Klercker.

F. Psykiatriska kliniken.

Under vårterminen har undervisningen ägt rum efter fastställd plan.

En elementär kurs i allmän psykopatologi (kostnadsfri), omfattande 7 föreläsningar med demonstrationer, gavs för psykologie studerande under vårterminen. Antalet deltagare däri var 30.

Teodor Nerander.

G. Polikliniken för öron-, näs- och halssjukdomar.

Å polikliniken har under året 1916 mottagits 735 nya patienter, 87 återbesök och utförts 358 polikliniska operationer.

F. V. Törne.

H. Röntgenlaboratoriet.

Å det vid universitetsklinikerna inrättade röntgenlaboratoriet ha under år 1916 utförts 2,569 röntgenundersökningar, varvid iureregistrerats 5,851 röntgenogram och 403 ortodiagram.

Röntgenbehandling har givits åt 287 patienter, kombinerad röntgen- och radiumbehandling åt 56 och radiumbehandling ensamt åt 130 patienter.

Dessutom ha 17 patienter erhållit behandling med kolsyresnö, resp. fulguration (med korta gnistor).

Otillräckligheten av de hittills begagnade lokalerna för röntgenavdelningen har under sistförflutna året mer än någonsin trätt i dagen, så att svårigheter ofta funnits att genomföra det för dagen bestämda arbetet.

Det är att hoppas, att under instundande läsår dessa besvärligheter komma att undanröjas i och med fullbordandet av den nya röntgenavdelningen.

I och med det förestående öppnandet av en särskild radiologisk sjukavdelning torde även de hinder, som nu förefinnas för ett rationellt anordnande av radiumbehandlingen, försvinna.

Lars Edling.

12. Konstsamlingarna.

Konst-
samlingarna.

Målerisamlingen har under året ökats med en 1859 daterad tavla, föreställande S:t Peders Klosterkyrka i Lund, målad af Chr. Zeuthen, och skulptursamlingen med en stor relief i gips, Simson och lejonet, av C. J. Dyfverman, den senare överlämnad såsom gåva av cicelören Sven Bengtssons sterbhus. Från detta har också inköpts ett av Bengtsson drivet arbete i koppar, en porträttrelief av Per Hörberg. Från samma sterbhus ha överlämnats sex kopparstick av Hörberg. Kopparstickssamlingen har för övrigt ökats med sex större blad efter Benozzo Gozzolis fresker i Campo Santo i Pisa.

Bland studiematerial har anskaffats flera större planschverk, jämte ett mindre antal skioptikonbilder.

Under höstterminen ha utställningar anordnats av följande enskilda konstnärer: Hugo Carlberg, Theodor Jönsson, William Cronholm samt Hedvig Tegnér, och under vårterminen av Edw. Hald. Dessa utställningar ha varit besökta av omkring 1,200 personer. Under vårterminen har dessutom varit anordnad en utställning under tre veckor av äldre mästaresh taylor, vilka lånats från enskilda ägare i Lund, Malmö och omnejd. Över utställningen, som omfattade flere synnerligen märkliga konstverk, utarbetades och trycktes en noggrann katalog. Vid detta arbete

hava biträtt: fil. lic. H. Kjellin, e. o. amanuenserna G. Thomæus och U. Otterstedt, fil. stud. I. Zetterberg, fil. kand. H. Hedemann-Gade och e. o. amanuens H. Wåhlin. Utställningen var besökt af omkr. 1,200 personer.

Mandelgrenska samlingen. Under kalenderåret 1916 hava undersökningarna i Skåne och Småland fortsatts. Från Vestbo härads kyrkor i sistnämnda landskap har skolläraren P. G. Vejde tagit ett 100-tal fotografier. Ett 50-tal fotografier ha likaledes anskaffats av kyrko- och andra kulturminnen i Värmland.

E. Wrangel.

13. Medicinskt-kemiska institutionen.

Under året har arbetet på institutionen pågått som vanligt. Kursdeltagarnas antal var höstterminen 1916 14 och vårterminen 1917 15. Utom institutionsföreståndaren och amanuenserna ha kortare eller längre tid 5 läkare arbetat på institutionen, därav en från Stockholm, en från Danmark och 3 från Lund.

Dyrtiden och svårigheten att anskaffa nödiga kemikalier för institutionen har i betydlig grad försvårat arbetet och de praktiska övningarna.

Ivar Bang.

14. Musikkapellet.

De regelmässiga övningarna hava som förut hållits tvenne gånger i veckan, den ena gången med orkestermusik, den andra med kamrarmusik. Till denna senare musikarts studium hava dessutom extra övningstider anslagits, då förmågan och intresset hos en del av de musikstuderande medgivit bildandet av tvenne stråk-kvartettlag. Musikverk av äldre, klassiska och moderna kompositörer hava utförts. Orkestermusiken har under vårterminen inriktats på ett konsertmässigt inövande av ett par större kompositioner (av N. W. Gade), som kommo till utförande på en s. k. studentafton. Kapellet har även biträtt med festmusik vid läsårets professorsinstallationer.

Musikbiblioteket har riktats dels med kompletteringar av stråkstämmor, dels med 39 nya musikverk, däribland en stor del av den under benämningen »Collegium musicum», av Hugo Riemann utgivna serien av äldre, värdefulla kompositioner från sexton- och sjuttonhundratalet.

Offentliga föreläsningar hava enligt föreskrift hållits en gång i veckan (harmonilära med praktiska övningar).

Kostnadsfri undervisning i liturgisk sång och talteknik har 6 timmar i veckan givits åt höstterminen 17, vårterminen 20 teologie studerande.

En synnerligen glädjande uppmuntran har kapellet rönt genom den stipendiefond, som av Wilhelm F. Romare stiftats och för vilken Kanslersämbetet den 5 nov. 1915 fastställt stadgar. Stipendierna utdelades första gången vårterminen 1917. Det skulle för musikodlingens främjande bland de studerande vara av stor betydelse, om de av riksstaten sedan gammalt anslagna musikstipendierna (å kr. 5,14; 7,30 och 11!) bleve till sina belopp höjda.

Kapellmästaren var på grund av sjukdom tjänstledig den 1—17 november 1916 och den 30 april—4 maj 1917.

Alfred Berg.

15. Mynt- och medaljkabinettet.

Mynt- och
medalj-
kabinettet.

Under året har mynt- och medaljkabinettet såsom gåvor fått mottaga: Svenska akademins minnespenning över Esaias Tegnér — skänkt av akademien — samt Vetenskapsakademiens minnespenning över Carl Gustaf Sundén — skänkt av akademien. Genom köp hava förvärvats:

Guldmynt: 5 thaler, England, 1813; $\frac{1}{2}$ guinea, England, 1802; Guldmynt, Preussen, 1783; 10 mark, Tyskland, 1888, (2 ex.); 12 mark, Danmark, 1760 och 1761; 1 Carolin, Sverige, 1868.

Silvermynt: Engelskt silvermynt 1892; one shilling, England, 1891; six pence, d:o, 1884; 10 cents d:o, 1881; 5 cents d:o, 1882; en thaler, Preussen, 1791; tysk medalj (buren ss. smycke) fr. 1697; 10 centimes, Belgien, 1861; större silvermynt, Campen; ungerskt silvermynt (ovalt), 1697; 2 mark, Finland, 1865; 2 drakmer, Grekland, 1873; 20 baiocchi (påvemynt), 1865; una

peseta, Spanien, 1876; litet, turkiskt silvermynt; halv dollar, U. S. A.; Columbusmynt fr. Chikagoutställningen, 1893; one dime, U. S. A., 1891; un decimo, Chile, 1887; 2 kronor, Norge, minnesmynt, 1914; 12 skilling, Norge, 1846; 2 skilling, d:o, 1870; 2 skilling, Danmark, 1629; 2 skilling, Danmark, 1600-talet; litet silvermynt d:o, d:o; 1 skilling, d:o 1651; 1 skilling, d:o, Christian IV; ett borgarkrigsmynt; litet silvermynt fr. Erik av Pommern; hanseatiskt mynt från medeltidens slut.

Antalet besökande har under läsåret uppgått till inemot 100.

Otto Rydbeck.

16. Patologiska institutionen.

Undervisningen å institutionen har fortgått i enlighet med fastställd studieplan och övriga bestämmelser. I kurserna i patologisk histologi och i bakteriologi hava 27, resp. 28 studerande deltagit. Under läsåret hava 317 obduktioner förrättats och för de studerande demonstrerats. Av dessa hava 70 genom institutionens tjänstemän utförts å Lunds hospital. Dessutom utfördes 85 obduktioner under sommarmånaderna 1916. Obduktionerna bevistades höstterminen 1916 av 29 och vårterminen 1917 av 80 studerande.

Från härvarande sjukvårdsinrättningar ävensom från andra sjukhus hava 970 preparat insänts för mikroskopisk undersökning. Av dessa hava en stor del blivit införlivade med institutionens samlingar, vilka dessutom ökats genom obduktionsmaterial, som tillvaratagits.

Å institutionen utförda s. k. Wassermannreaktioner för påvisande av syphilis uppgingo under året till något mer än 1,100.

Från institutionen hava under året utgått publikationer av undertecknad Forssman och av professor Sjövall, vilka publikationer finnas upptagna i den i denna årsberättelse förekommande förteckning över under året av universitetets lärare och tjänstemän utgivna skrifter, samt av med. lic. K. Jeppson: Ueber Gasbrand im Verdauungskanal, (in Centr.-bl. f. allg. Path. und patholog. Anat. Bd. 18, 1916).

J. Forssman,

17. Psykologiska institutionen.

Psykologiska
institutionen.

Under höstterminen 1916 anordnades under överinseende av docenten G. A. Jaederholm en kurs i experimentell psykologi med demonstrationer genom e. o. amanuens R. Anderberg, och under vårterminen 1917 likaledes genom e. o. amanuens Anderberg en dylik kurs under överinseende av undertecknad. Dessa demonstrationskurser avsågo närmast betyget godkänd i fil. ämbets och fil. kand.-examen.

Under vårterminen 1917 ledde undertecknad med assistens av e. o. amanuens Anderberg laborationsövningar i experimentell psykologi för betyget med beröm godkänd i fil. ämbets- och fil. kandidatexamen. Dessa övningar togo sin början den 8 mars och pågingo sedan nästan dagligen till den 15 maj. I huvudsaklig överensstämmelse med tidigare laborationskurser omfattade de övningar inom samtliga områden av sinnesfysiologien, psykofysiken, rums- och tidsuppfattningen, reaktionstidsundersökningar, samt övningar inom minnets och uppmärksamhetens psykologi med vederbörlig protokollföring av försöken från laboranternas sida. Antalet deltagare var 20 studerande.

Under året har docent G. A. Jaederholm verkställt experimentella djurpsykologiska undersökningar i samband med forskning rörande känslo- och viljeproblem, och e. o. amanuens R. Anderberg experimentella undersökningar över ett psykiskt arbets inverkan på ett annat.

Bland nyanskaffningar till instrumentsamlingen märkes en Lummer-Brodhunfotometer. Därjämte har institutionen genom särskilt anslagna medel erhållit en större boksamling av nödiga handböcker och metodologisk litteratur. Under höstterminen var institutionen inrymd i sin gamla lokal å universitetshuset, men förflyttades vid vårterminens början till nya zoologiska institutionen, där den under terminen disponerat fyra större arbetsrum, och därjämte ett mörkrum för undersökningar inom den fysiologiska optiken.

Axel Herrlin.

18. Rättsmedicinska institutionen.

Arbetet har fortskridit på samma vis som under nästföregående arbetsår. 17 rättsmedicinska obduktioner hava utförts och dessutom hava 4 obduktioner (fall av plötslig död) förrättats i rättsmedicinsk form. Dessa obduktioner hava bevistats av 20 medicine kandidater. Kursen i rättsmedicin har hållits under vårterminen och var besökt av 23 medicine kandidater. I samband med denna kurs hava förekommande s. k. polisobduktioner i Malmö demonstrerats.

Rätts-
medicinska
institutionen.

Einar Sjövall.

19. Seminarier.

I. Teologiska fakultetens seminarier.

1. Seminariet för gammaltestamentlig exegetik.

I gamla testamentets exegetik hava seminarieövningar hållits under höstterminen. Därvid hava valda gammaltestamentliga texter behandlats. Någon bland deltagarna har i regel inlett övningen med ett föredrag, och detta har sedan legat till grund för undersökning och diskussion. Deltagarnas antal var 8.

S. Herner.

2. Seminariet för nytestamentlig exegetik.

Seminariet har under vårterminen haft 7 sammanträden och letts av undertecknad. Övningarna ha avsett en undersökning av Jesu liknelser under jämförelse med rabbinernas. En uppsats har vid vart av 6 sammanträden föredragits och ventilerats. Deltagarnas antal har varit 18.

Erik Aurelius.

3. Seminariet för historisk teologi.

Seminariet har pågått under tiden 1 febr.—4 april 1917 och letts av undertecknad. Övningar ha härvid hållits över valda problem ur den lutherska kyrkans bekännelseskrifter. Övningarnas antal har varit 4, de i seminariet deltagande studerandes 3.

D. Fehrman.

II. Juridiska fakultetens seminarium.

Seminariet för civilrätt.

Seminariet, som under båda terminerna letts av under-tecknad, har omfattat under *höstterminen*: dels tre proseminarie-övningar med behandling av särskilt uppgivna rättsfall, dels ock två övningar med referat av och diskussion över Lagberedningens förslag till lag om barn utom äktenskap; under *vårterminen*: sex proseminarieövningar med behandling av rättsfallsreferat i Nytt Juridiskt Arkiv samt en övning med frågor rörande bolagsstämmas konstituerande.

Deltagarnas antal har varit under höstterminen inemot 30 och under vårterminen omkring 40.

C. G. Björling.

III. Humanistiska sektionens seminarier.

1. Seminariet för klassiska språk.

Latinska seminariet.

Inom seminariets latinska avdelning ha endast propedeutiska övningar hållits, under höstterminen rörande Catullus, under vårterminen företrädesvis rörande Tibullus. Deltagarnas antal var resp. 15 och 14.

Einar Löfstedt.

2. Seminariet för klassisk fornkunskap och antikens historia.

Höstterminen 1916 hölls dels för fil. lic. examen avsedda seminarieövningar över beskrivningen av Kypselos låda (Pausanias V, 17,5—19,10) med en deltagare, dels för fil. ämbetsexamen avsedda övningar. Vid dessa behandlades dels åskådningsmaterieell för undervisningen i klassiska språk, dels valda uppgifter ur latinska och grekiska skolförfattare. Deltagarnas antal var 5. Vårterminen 1917 genomgick den 29—31 januari under min ledning samlingarna av antik konst i Köpenhamn med 10 deltagare. Under terminen hölls proseminarieövningar över latinska inskrifter på grundlag av H. Willemsen. Lateinische Inschriften; deltagarnas antal var 5 aktiva, 1 passiv.

Martin P:n Nilsson.

3. Seminariet för semitiska språk.

Å seminariet för semitiska språk ha under läsåret 1916—17 inga övningar hållits.

Axel Moberg.

4. Seminariet för nordiska språk.

Seminariet har under läsåret föreståtts av undertecknad, som dock från den 8 oktober till höstterminens slut åtnjöt tjänstledighet. Under höstterminens två sammanträden avslutades behandlingen av »Borgarthings ældre kristenret i fotolithografisk gengivelse efter Tønsbergs lovbog fra c. 1320, Chr:a 1886». Under vårterminen ha övningarna omfattat kyrkobalken av den äldre Västgöotalagen (jämförd med den yngre samt övriga fornvästgötska urkunder). I samband med tolkningen ha förekommit kritiska referat av vetenskaplig litteratur, såsom avhandlingar av Pipping och Sjöros, varjämte fil. kand E. Bruhn lämnat en orienterande inledning till studiet av de äldre västgötaurkunderna. Antalet deltagare var under höstterminen 3, under vårterminen omkr. 7.

Elof Hellquist.

Proseminarieövningar höllas såväl under höstterminen som under vårterminen och leddes av undertecknad. Ämne under höstterminen: Syntaktiska frågor i nutida svenska. Ämne under vårterminen: Betydelseförskjutningar (delvis även Bildspråket).

Följande uppsatser ha ventilerats. Under höstterminen: Th. Jeppsson: Konflikt mellan naturligt och grammatiskt genus och mellan två naturliga genus i nutida svenska. S. Schlyter: Fast och lös sammansättningstyp av verb hos Selma Lagerlöf. E. Rosenberg: Typen »Jag har beviljats avsked». G. Sjögren: Adverb som attribut i nutida svenska. T. Wennström: Beröringarna mellan *redan* och *ännu* i nutida svenska. N. Ullström: Singulart verb i plural funktion och tvärtom. Dessutom refererade J. Nilsson Hj. Alvings avhandling: Det grammatiska subjektets plats i den narrativa satsen i svenskan.

Under vårterminen: J. Westerlin: Huru ske betydelseförskjutningar? E. Isberg: Diskussion av ordbetydelsers sammanhang på grundvalen av ett parti av P. Swarts Krönika. H.

Svensson: Översikt och gruppering av betydelserna hos nutida svenska ord av stammen *bära*. R. Bergelt: Betydelseutvecklingen av ordet *dag* med ledning av Svenska Akademiens Ordbok. T. Palmquist: Växling mellan konkret och abstrakt betydelse hos substantiv i nutida svenska. U. Johansson: Analys och gruppering av det personliga bildspråket i Levertins »Kung Salomo och Morolf». N. Dallby: Adjektiv för rumsförhållanden och deras betydelsesfärer i nutida svenska. Dessutom har ur förevarande synpunkt genomgått ett parti av bokstaven F. i Dahlgrens Glossarium.

Antalet deltagare var under höstterminen omkring 23, under vårterminen omkring 24.

Hjalmar Lindroth.

5. Seminariet för romanska språk.

Seminariet har under hela läsåret letts av undertecknad. Övningarna ha ägt rum med två timmar varannan vecka. Ämnet var under båda terminerna: fornfransk texttolkning och textkritik på grundval av Vie de saint Thomas av Guernes de Pont-Sainte-Maxence. Deltagarnas antal utgjorde under båda terminerna 4.

E. Walberg.

6. Seminariet för germanska språk.

Tyska seminariet.

Övningarna behandlade under höstterminen frisiska, under vårterminen fornhögtyska. Deltagarnas antal var under höstterminen 5, under vårterminen 6.

Otto Heinertz.

Engelska seminariet.

Under höstterminen 1916 hölls proseminarieövningar över Valda dikter av Burns. Övningarna, som pågingo under två timmar varannan vecka, bestodo dels av föredrag om speciella frågor rörande Burns' språk m. m., dels av tolkning och kommentering av enskilda dikter. Deltagarnas antal var 21.

Under vårterminen hölls inga seminarieövningar.

Eilert Ekwall.

7. Seminariet för slaviska språk.

Under läsåret 1916—1917 ha båda terminerna hållits övningar i modern ryska i anslutning till noveller av Garšin m. fl. och har i samband därmed analys av rysk och allmän slavisk grammatik samt övning i ryskt talspråk bedrivits. Deltagarnas antal var höstterminen 7, vårterminen 12.

Sigurd Agrell.

8. Filosofiska seminariet.

Avdelningen för teoretisk filosofi.

På seminariet i teoretisk filosofi behandlades under höstterminen 1916 blandade ämnen (åtskilliga tidskriftsuppsatser). Vårterminen 1917 behandlades krigets filosofiska problem i anknytning till Gomperz »Philosophie des Krieges».

Hans Larsson.

Avdelningen för praktisk filosofi.

Under båda terminerna ha övningar hållits en dubbeltimme i veckan. Övningarna gällde under höstterminen problemet om individens frihet gent emot samhälle och stat, vilket problem behandlades redan vårterminen 1916 och då på basen av W. v. Humboldts: »Ideen zu einem Versuche die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen». Nu behandlades det i anslutning till John Stuart Mills »On Liberty» och Fr. W. Försters »Autorität und Freiheit». Under vårterminen 1917 ha övningarna rört sig på den allmänna filosofiska statslärans område och anslutit sig till Jellineks »Allgemeine Staatslehre (Einleitende Untersuchungen och Allgemeine Soziallehre des Staates)». Deltagarnas antal var för höstterminen 17, för vårterminen 15.

Efraim Liljeqvist.

9. Seminariet för litteraturhistoria och poetik.

Seminariet förestods och leddes av undertecknad under hela läsåret. Under höstterminen, då deltagarnas antal var 34, hölls 5 sammanträden, varvid 12 uppsatser behandlades. Under vårterminen, då deltagarnas antal var 29, hölls 7 sammanträden,

varvid 20 uppsatser ventilerades. De behandlade ämnena voro hämtade dels ur svensk, dels ur utländsk litteraturhistoria.

Johan Mortensen.

10. Seminariet för folkminnesforskning.

Seminariet, som varit fördelat på två linjer, leddes båda terminerna av undertecknad. Övningar höllos varje måndag under tiden 18 sept.—4 dec. 1916 samt 29 jan.—5 mars och 16 april—7 maj 1917.

I den ena övningslinjen, behandlande: Primitiv diktning, var antalet deltagare under ht. 7, under vt. 6. Föredrag höllos under ht. av docent Jaederholm över: Australnegrernas mytdiktning, av filosofie licenciat Helge Holmström över: Spår av totemism i europeisk folkdiktning, av filosofie studerande Axel Ahlman över: Underjordsgudinnor i finsk folkdiktning och av undertecknad över: Komposition och stil i primitiv folkdiktning samt över: Den primitiva folkdiktningen hos finnarna. Under vt. genomgicks och analyserades en del primitiv sagodiktning från Amerika och Afrika, särskilt med hänsyn till vad som är specifikt primitivt.

I den andra övningslinjen över: Svenska folkminnen var antalet deltagare under ht. 6, under vt. 7. Föredrag höllos under ht. av amanuens Å. Campbell över: Omen i folkets tro, Tydornas förhållande till magien samt Lärd magi i svenska svartkonstböcker samt av undertecknad över: Geografisk fördelning av svenska folkminnen, Våra majvisor samt Allmogens tide-räkning; under vt. av filosofie studerande P. E. Sköld över: Folkminnen i Tvings socken, av amanuens Å. Campbell över: Folkminnen och Sveriges materiella allmogekultur och av undertecknad över: Sveriges folkminnesgeografi. Dessutom genomgicks och diskuterades en del sägen- och sagomotiv.

C. W. von Sydow.

11. Konsthistoriska seminariet.

Seminariet har under båda terminerna letts av undertecknad. vid flera övningar har även docent H. Brising biträtt.

Under september månad gjordes konsthistoriska utdykter till Maltesholm och Övedskloster, i januari en sådan till Skarhult

samt i maj en till Trolleholm. I Lund ha under januari några enskilda tavelksamlingar studerats.

Under höstterminen, då deltagarnas antal var tio, hölls följande föredrag:

Dèlacroix' dagboksanteckningar om konst och konstnärer av filosofie licenciat R. Hoppe.

Kristianstads kyrka och dess konstnärliga förutsättningar av filosofie kandidat U. Otterstedt.

Litterära motiv i Lunds domkyrkas korstolar av e. o. amanuens O. Lindskoug.

Sveriges nyare konst framställd i utländska handböcker. en kritisk granskning av filosofie kandidat Hj. Bengtsson.

Pietàmotivet i några skulpturverk från Sveriges medeltid av filosofie kandidat Gotth. Carlsson.

Under vårterminen, då deltagarnas antal var nio, hölls följande föredrag:

Värmlands äldre kyrkliga konst av filosofie licenciat H. Kjellin.

Lucas van Leyden och hans konst av filosofie studerande A. Bengtsson.

Jacob van Ruisdael och hans tavlor i Sverige av filosofie studerande I. Zetterberg.

Cranach-bilder i Sverige av e. o. amanuens Hans Wåhlin.

David Vinck-Boons och den flamländska folklivsbildens utveckling av filosofie kandidat U. Otterstedt.

(Dessa fyra sistnämnda föredrag slöto sig till den å konst-museet anordnade utställningen av äldre mästares tavlor; se ovan under Konstsamlingarna.)

Svaneholms slots byggnadshistoria av amanuens P. A. Olsson.

Det romantiska landskapet före C. J. Fahlerantz av filosofie kandidat H. Hedemann-Gade.

E. Wrangel.

12. Historiska seminariet.

Seminariets föreståndare var under läsåret professor Stille.

Höstterminen 1916. Avdelningen för fil. lic.-examen hade till ledare professor Stille. Antalet deltagare var 5. Antalet sam-

manträden var 8, på vilka behandlades ämnen företrädesvis ur Nya tidens historia.

Avdelningen för fil. kand.- och fil. ämbetsexamen hade till ledare undertecknad. Antalet deltagare var 25. Antalet sammanträden var 6, på vilka behandlades partier av Saxos: *Gesta Danorum*.

Vårterminen 1917. Avdelningen för fil. lic.-examen hade till ledare professor Stille. Antalet deltagare var 6. Antalet sammanträden var 6, på vilka behandlades ämnen ur Sveriges historia under nya tiden.

Avdelningen för fil. kand.- och fil. ämbetsexamen hade till ledare undertecknad. Antalet deltagare var 24. Antalet sammanträden var 8, på vilka behandlades ämnen företrädesvis ur Sveriges historia under medeltiden.

Curt Weibull.

13. Statsvetenskapliga seminariet.

Seminariet förestods av undertecknad. Deltagarna voro under höstterminen 16, under vårterminen 17. Övningarna ägde rum två timmar varannan vecka och bestodo i av deltagarna hållna föredrag. Under höstterminen behandlades svenska författningsfrågor, sålunda dels vid ett par sammanträden: Den svenska talmansinstitutionen, dels vid likaledes ett par sammanträden: I den svenska riksdagen efter år 1907 framställda reformförslag, resp.: Av statsmakterna efter sagda år antagna reformer berörande konungamakten och statsrådet, ävensom: Riksdagens organisation. Dessutom hölls ett föredrag om: Regeringskrisen 1738. — Under vårterminen fortsattes höstterminens föredragsserie med ett föredrag över: Reformlinjer beträffande det svenska utskottsväsendet. I övrigt ägnades flertalet sammanträden åt studiet av »beroende länders» statsrättsliga ställning, varvid medhunnos Elsass-Lothringen, Finland och Island. Ett föredrag hade till ämne: Jämförelse mellan Sveriges, Norges och Danmarks statsförfattningar.

Sigfrid Wallengren.

14. Humanistiska sektionens seminariebibliotek.

Antalet studerande, som erhållit tillträde till biblioteket, utgjorde under sommarferierna och höstterminen 211, under julferierna och vårterminen 218.

Besök i biblioteket hava antecknats till ett antal av 12,245, nämligen:

Juni	248	December	663
Juli	307	Januari	592
Augusti	371	Februari	1486
September	989	Mars	1918
Oktober	1529	April	1353
November	1679	Maj	1110

Årstillväxten utgjorde 612 vol. — Under året utlånades 701 vol.

Gåvor har biblioteket mottagit av: G. A. Aldén, P. Fahlbeck, N. Hänninger, Axel Kock, E. Liljeqvist, E. Löfstedt, M. P. Nilsson, J. Palmér och N. Wohlin.

P. Wilner.

IV. Geografiska seminariet.

Seminariets uppsättning av kartor, böcker och annan materiel har under året utökats genom följande *gåvor*:

Kartor från: Rikets allmänna kartverk (koppartrycksbladen av top. kartan, ekonomiska kartor, generalstabens höjdkarta m. m.), Generalstabens litografiska anstalt (konceptblad, länskartor m. m.), Kungl. sjökartverket (svenska och utländska sjökort), professor C. M. Fürst, adjunkt S. Norlind, Varberg, docent H. Norlind, docent O. Sjögren, Uppsala, Malmöhus och Västmanlands läns hushållningssällskap, stadsingenjörskontoren i Hälsingborg och Örebro, Svenska Turistföreningen, Norstedt & Söner (väggkartor), Sveriges geologiska undersökning och Hydrografiska byrån (svarttryck), sammanlagt 620 kartblad och 13 väggkartor, förutom svarttryck.

Böcker (incl. karthöcker) från: Rikets allmänna kartverk, Statistiska Centralbyrån, Kungl. Kammarkollegium, Kungl. Järnvägsstyrelsen, Kungl. Vattenfallsstyrelsen, Meteorologiska Centralanstalten, Kungl. Krigsskolan, Hydrografiska byrån, Danmarks Geologiske Undersøgelse, Commissionen for ledelsen av de geologiske og geografiske Undersøgelser i Grönland, Norges geologiske Undersøkelse, Geologiska föreningen, Stockholm, utgivaren av Bull. Geol. Inst. av Uppsala, Kommunala Centralbyrån, Järnkontoret, Värml. Bergsmannaföreningen, Trafikab. Grängesberg—

Oxelösund, Svenska Vattenkraftföreningen, Svenska Turistföreningen, Norstedt & Söner, disponent J. Lundbohm, Kiruna, f. riksbibliotekarien E. W. Dahlgren, Stockholm, professorerna C. M. Fürst, Lund samt K. D. P. Rosén och H. Sjögren, Stockholm, doktor K. E. Sahlström och lektor B. Gezelius, båda i Stockholm, docenterna G. Ekholm, Uppsala och S. Lindqvist, Stockholm, J. Frödin, E. Naumann, A. Norlind, J. Sahlgren, Lund, G. Samuelsson och O. Sjögren, Uppsala, doktor H. Witte, Svalöf, amanuens J. V. Eriksson, Uppsala, fil. mag. R. Söderberg, Stenstorp (sammanslagt omkring 200 volymer utom smärre skrifter).

En samling bergartsstuffer har erhållits från universitetets geologisk-mineralogiska institution, prov på gyttja och myrmalm av docent E. Naumann.

Genom anslag från reservfonden ha avvägnings- och ritutensilier anskaffats samt en del, särskilt kartografisk, litteratur inköpts.

Vid seminarieövningarna har såväl under höst- som vårterminen behandlats Sveriges geografi. Under höstterminen ventilerades 6 uppsatser: 1) Björkskogsgränsen i Sverige av fil. stud. K. Claeson. 2) Indalsälvens dalgång ur geomorfologisk synpunkt av fil. mag. N. Stensson. 3) Skogsbruk och sågverksindustri inom Indalsälvens område av fil. mag. Lilly Lönnquist. 4) Bebyggelsen inom Indalsälvens flodområde av fil. stud. August Sandberg. 5) Genombrottsdalar i Sverige av fil. stud. Herman Olsson. 6) Fäbodarnas utbredning och geografiska förutsättningar i nordsverige av fil. kand. Elin Thunell.

Under vårterminen ventilerades 7 uppsatser. 1) Rullstensåsarnas betydelse för det mellansvenska landskapet av fil. kand. Dagmar Sjöstedt. 2) Sambandet mellan jordmån och befolkningsförhållanden i Halland söder om Ätrons dalgång av fil. stud. Georg Brunnander. 3). Om markbeskaffenheten och den odlade jordens utbredning inom Västerås län av fil. stud. O. Olausson. 4) Mälarens hydrografi av fil. stud. Ebba Pettersson. 5) Om befolkningskartor av fil. mag. Einar Hulting. 6) De svenska alvarmarkernas naturgeografi av fil. mag. Lilly Lönnquist. 7) De skånska städernas geografi av fil. stud. H. Mårtensson.

Deltagarnas antal var höstterminen 28, vårterminen 26.

Helge Nelson.

V. Matematiska seminariet.

Den propedeutiska kursen sköttes under september månad samt från den 15 januari till den 15 februari av undertecknad, den övriga tiden av docent Bernhard Svensson. Antalet anmälda deltagare var under höstterminen 17, under vårterminen 18.

De egentliga seminarieövningarna voro som vanligt delade på en lägre och en högre avdelning. Dessutom var den lägre avdelningen fördelad på tvänne grupper med skilda tider. Den ena av dessa grupper förestods av undertecknad, den andra av docent N. Kuylenstierna. Sammanlagda antalet anmälda deltagare var under höstterminen 31, under vårterminen 42.

Den högre avdelningen förestods av professor Nörlund. Övningarna bestodo i föredrag och referat av någon bland deltagarna eller av ledaren. Antalet anmälda deltagare utgjorde höstterminen 11, vårterminen 13.

T. Brodén.

20. Zoologiska institutionen.

Under det gångna året har den zoologiska institutionen kunnat taga den vid Helgonabacken nyuppförda institutionsbyggnaden i bruk. Visserligen är inredningen i museilokalerna på grund av de med det nuvarande tidsläget förbundna leverans- och anskaffningssvårigheterna ännu icke färdig. I följd härav hava samlingarna icke heller kunnat helt flyttas, utan kvarstå till icke ringa del fortfarande å den gamla institutionsbyggnaden. Emellertid torde under nästkommande hösttermin flyttningen fullt kunna genomföras.

Beträffande det *vetenskapliga arbetet* å institutionen torde följande meddelas: institutionsföreståndaren har fortsatt sina undersökningar över infusoriefaunan i Öresund, professor O. Carlgren sina arbeten över nordiska och arktiska actinier samt över actinielarver, tagna under den tyska djuphavsexpeditionen, docent L. Ribbing har fullföljt sina undersökningar över apornas muskulatur och sina antropologiska studier. Amanuens G. Thulin har fortsatt sina arbeten över Öresunds molluskfauna, e. o.

amanuens S. Vallin över planktoniska fisklarver och rotiferer i Öresund, e. o. amanuens H. Bergman över entomostraceer i Öresunds plankton, e. o. amanuens O. Ahlberg över regenerationer hos araneidernas extremiteter och fil. stud. A. Eliasson över Öresunds polychætfauna. Fil. stud. E. Dahr har upptagit en undersökning över utvecklingscykeln hos *Leda pernula* och fil. stud. A. G. Alsterberg över sötvattensoligochætternas respirationsrörelser.

Följande *vetenskapliga arbeten* hava under året utgått från institutionen:

1) O. Carlgren: Actinaria and Zoantaria of the Danmark Expedition. Danmark-Expeditionen til Grønlands Nordøstkyst. 1906—1908 B. 3, N. 19.

2) S. Bengtsson: Weitere Beiträge zur Kenntnis der nordischen Eintagsfliegen. Entomolog. Tidskr., Årg. 38, Hft. 2, Stockholm 1917, sid. 174—194.

3) L. Ribbing: Kleinere Muskelstudien. 6. Eine interessante Muskelvariation bei Bufo. 7. Hat Notoryctes eine Fibulaschaukel? 8. Beiträge zur Kenntnis der Muskulatur von Chrysotrix sciurea und Ateles ater. Införda i Lunds Univ:s Årsskrift Bd. 13, 1917.

4) H. Granvik: Weitere Beiträge zur Frage des Zurückbleibens der Bergfinken in Schweden während des Winters 1915—1916. Journal für Ornithologie Hft. 1, 1917, sid. 190—93.

5) Ds., Die Variationsfähigkeit beim Nestbau der Dohle (*Colæus monedala*). Ornithologische Monatsschrift, 1917.

6) B. Hamfelt: Kleinschmetterlinge aus den Färöern. Mit 3 Fig. in Text. Ark. f. zool. Bd. 10, Nr 25, Stockholm 1917, 9 sid.

Institutionsarbetet har varit fördelat på följande sätt. Undertecknad har förestått och lett arbetena å avdelningen för vertebraternas och professor Carlgren å avdelningen för evertebraternas anatomi och systematik. Konservatorns tid har huvudsakligen tagits i anspråk av ommontering och restaurering av skelettsamlingen och av katalogiseringsarbete. Amanuens P. Henrici har biträtt konservatorn vid arbetet med skelettsamlingen. Amanuenserna Thulin, Vallin, Algén, Granvik och Bergman hava tjänstgjort vid övningarna. Dessutom hava amanuenserna

tagits i anspråk vid flyttningsarbetet. Fröken G. Gustafsson har utsorterat det under sommaren från Öresund insamlade materialet, skrivit etiketter och förfärdigat preparat.

Undervisningen. I de under höstterminen anordnade övningarna i jämförande anatomi deltog 6 och i de till förra delen av vårterminen förlagda övningarna i evertebraternas jämförande anatomi och systematik 4 studerande. Samtidigt med dessa senare övningar pågingo övningar i allmän fysiologi med 7 deltagare. I de till senare delen av vårterminen förlagda övningarna i histologi deltog 8 och i övningarna i embryologi för fil. licentiatexamen 4 studerande.

Liksom under föregående år har institutionen haft nöjet mottaga åtskilliga gåvor:

Vilthandlare J. Carlsson, Lund: en blek färgvarietet av *Corvus frugilegus*; professor Aug. Qvennerstedt, Lund: 15 st. ägg av *Emys orbicularis*, lagda dels 1915, dels 1916 av sedan flera år i Lund fritt levande djur; baron Cl. Kurck, Lund: 1 underkäkfragment av subfossil *Bos taurus* dom.; patron G. Jacobæus, Ruthsbo: ett antal hästtänder samt ben från stenåldersboplatser och gravar; stud. A. Neander, Lund: levande ungar av *Mus norvegicus*, huvuden och fötter av *Perdix perdix* behäftade med s. k. vårtsjukdom, 1 fotografi av bo av *Archibuteo lagopus*, häckande i Småland; kamrer A. Prawitz, Lund: 1 *Calliste tricolor*; inspektör K. Kempff, Lund: 1 *Columba palumbus*, 1 *Sciurus vulgaris*; amanuens H. Christoffersson, Lund: 1 *Nyctala tengmalmi*; bryggare E. Andersson Lund: 2 bastarder mellan *Linota cannabina* ♂ och *Serinus canaria* ♀; bokhållare Åkesson, Hjularöd: skalle, överarmben och skenben av subfossil *Castor fiber*; disponent H. Berlin, Engelholm: 1 *Alcedo ispida*; rådman E. Charpentier, Lund: skinn av gul färgvarietet av *Lepus europæus*; e. o. hovrättsnotarie Th. Westerström, Lund: 1 *Accipiter nisus*, 1 *Buteo buteo*, 1 *Garrulus glandarius*, 1 *Accipiter nisus*, 1 melanistisk *Oryctolagus cuniculus ferox*; fru Elsa Westerström, Lund: 1 uppstoppad *Sericulus melinus*; lantbrukare B. Larsson, Damstorp: 1 *Branta bernicla*; professor H. Wallengren, Lund: 1 *Garrulus glandarius*; dr J. Schmidt, Köpenhamn: 1 mikrofotografi av *Leptocephalus brevirostris*; lantbrukare J. Jönsson,

Dagstorp: 1 Garrulus glandarius; ynglingen N. Linder: 1 Turdus iliacus, 1 Passer montanus; Kulturhistoriska museet, Lund: 1 unge av Cynocephalus sphinx, levande; Torvmosskommissionen, Lund: åtskilliga hornrester av subfossil Rangifer tarandus, skalle av subfossil Bos taurus dom.; docent O. Holmqvist, Lund: 1 Mus sylvaticus; grevinnan A. Ehrensvärd, Tosterup: 7 Pipistrellus pipistrellus; fiskeriintendent G. Svenander, Lund: 1 Aquila chrysaëtus, 2 Buteo buteo; skolynglingen S. Svenander, Lund: 1 Talpa europæa, 2 ungar av Oryctolagus cuniculus domest., 1 Accipiter nisus; herr A. Zeinwoldt, Mörrum: 1 nyfödd unge av Phocæna phocæna, 2 st. Grylotalpa vulgaris, levande, en serie laxägg och larver i olika utvecklingsstadier; Lunds djurskyddsförening: 2 Canis familiaris; av okända givare: 1 Talpa europæa, 1 Sciurus vulgaris, 1 annan dylik med delvis vit svans, 1 Accipiter nisus, 1 Colæus monedula, 1 Dandalus rubecula, 1 Ciconia ciconia; av professor O. Carlgren: en serie evertebratlarver.

Genom *byte* har från Örebro museum förvärvats 500 st. exotiska fåglar i skinn, nästan uteslutande från Nordamerika.

Inköp. 1 levande Chlorocœbus ruber, 1 Mustela erminea, 1 Pernis apivorus, 1 Falco rusticolus, 1 Aquila chrysaëtus, 1 Syrnium aluco, 1 Nyctea scandiaca, 1 Perdix perdix, 2 Larus ridibundus, 1 Acipenser sturio.

Angående *entomologiska avdelningen* har dess föreståndare, docenten S. Bengtsson, lämnat följande redogörelse:

Föreståndaren har fortsatt de i närmast föregående års-redogörelser omnämnda arbeten samt därjämte vetenskapligt bearbetat en större samling norska braconider från kustos D:r E. Strand, Berlin.

Den av framlidne konservator C. D. E. Roth påbörjade uppställningen av en allmän svensk coleoptersamling har av e. o. amanueus Olof Ahlberg fortsatt. Densamme har vidare fullföljt sina undersökningar över svenska thysanoptera. E. o. amanuens B. Hamfelt har fortsatt bearbetningen av museets obestämda material av svenska microlepidopterer. Amanuens Hamfelt har under en stor del av läsåret åtnjutit tjänstledighet för studier av nordiska microlepidopterer vid Riksmuseets entom. avdelning. — E. o. amanuens Oscar Ohm har fortsatt deter-

minationen av museets obestämda material av svenska collemboler.

För vetenskapliga studier hava samlingarna på ort och ställe anlitats av lektor E. Wahlgren, Malmö (Zetterstedts typsamling av Diptera och densammes typsamlingar till »*Insecta lapponica*»), lärare O. Ringdahl, Helsingborg (Zetterstedts typsamling av Diptera), herr J. P. Kryger, Gentofte, Danmark (Thomsons typsamling av Hymenoptera), f. d. läroverksadjunkt d:r E. Neander (Thomsons typsamling av Coleoptera) och assistenten vid Centralanstaltens för jordbruksförsök entom. avdelning, Experimentalfältet, fil. mag. A. Kemner (Coleopter-samlingarna).

Från Thomsonska typsamlingen av coleoptera och Zetterstedts coleoptertyper till »*Insecta lapponica*» hava exemplar på begäran varit utsända till Bergmester Ths. Münster, Kristiania, från Zetterstedtska typsamlingen av diptera till fil. mag. R. Frey, Zool. Museum. Helsingfors, från Thomsonska typsamlingen av hymenoptera till Statens Skogsförsöksanstalt, Experimentalfältet (d:r I. Trägårdh), från Thomsonska typsamlingen av coleoptera till disponent I. B. Ericson, Hindås, från svenska hemiptersamlingen till professor A. Tullgren, Experimentalfältet samt från svenska lepidoptersamlingen till mag. A. Kemner, Experimentalfältet. — Därjämte har föreståndaren tillhandagått med vetenskapliga upplysningar och utredningar av systematiska spörsmål åt doktor C. Wesenberg-Lund, Köpenhamns universitets Sötvattensbiologiska Laboratorium, Hilleröd, dipterologerna herr A. Kuntze, Niederlössnitz och professor P. Stein, Treptew a/Rega m. fl.

Genom byte hava förvärvats diverse coleopterlarver från Herr E. C. Rosenberg, Köpenhamn och mag. A. Kemner, Experimentalfältet.

Samlingarna hava under året ökats framför allt genom tvenne synnerligen värdefulla förvärv. Genom medel från universitetets reservfond har nämligen från dödsboet efter framlidne konservator C. R. T. Schlick i Köpenhamn inköpts dels en kollektion på c:a 325 glas genom kläckningar utrönta och determinerade utvecklingsstadier (larver och puppor) av coleopterer, representerande c:a 300 arter i omkring 1,400 exemplar, dels en samling på c:a 100 glas utvecklingsstadier av dipterer, kläckta

och determinerade, dels en samling lepidopterer, omfattande c:a 2,500 ex. imagines, stuckna på nål och synnerligen prydligt preparerade, i 43 större och mindre lådor, jämte utvecklingsstadier (larver och puppor), dels slutligen en kollektion på nål stuckna imagines av neuropterer och odonater, omfattande omkring 10 lådor, jämte utvecklingsstadier — allt insamlat i Danmark.

Såsom gåva har teol. lic. Helge Rosén överlämnat en rikhaltig kollektion insekter av skilda ordningar, insamlade av donator själv i skilda delar av vårt land.

Dessutom hava samlingarna ihågkommits genom gåvor av följande personer: lärare O. Ringdahl, Helsingborg, herr E. C. Rosenberg, Köpenhamn, amanuens O. Ahlberg, professor A. Tullgren, Experimentalfältet, disponent I. B. Ericson, Hindås, mag. A. Kemner, doktor C. Wesenberg-Lund, Hilleröd, forster C. C. Madsen, Övedskloster, amanuens O. Ohm, kand. Sig. Hermanson, föreståndaren, m. fl.

Till biblioteket har inköpts Reitter: *Fauna germanica*, Käfer. Bd. V. Stuttgart 1916. Såsom gåva har detsamma från Kungl. Vetenskapsakademien fått mottaga: *Naturhistoriska Riksmuseets historia. Dess uppkomst och utveckling*. Stockholm 1916.

Föreläsningarna i entomologi besöktes under höstterminen av tre och under vårterminen av fyra studerande; i övningarna i speciell entomologi deltog under höstterminen fyra och under vårterminen två studerande och i den propedeutiska kursen i entomologi jämte determinationsövningar under höstterminen två och under vårterminen fyra studerande.

Till samtliga ovannämnda personer och institutioner, vilka genom gåvor eller på annat sätt främjat den zoologiska institutionen under det gångna året, ber jag att å institutionens vägnar få frambära ett värdsamt tack.

Hans Wallengren.

Skrifter, ut-
givna av lärare
och tjänste-
män.

Nedannämnda skrifter hava under året utgivits av universitetets lärare och tjänstemän:

Agrell, S., *Slavische Lautstudien*. Lund 1917. 131 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 1 Bd 12 Nr 3.)

Alexanderson, A. M., *Artiklar i Nordisk familjebok*.

- Ask, F. G., Om varflytning ur nyfödda barns ögon. En vanlig orsak till blindhet. Lund 1916. 12 s. (Skrifter utg. i samband med Hygienisk revy. 10.)
- Om arméns behov af oftalmologer. (Tidskrift i militär hälsovård 1916 s. 169—177.)
- Några referat av svensk oftalmologisk litteratur i Klin. Monatsblätter für Augenheilkunde.
- Årsberättelse från ögonafdelningen vid Malmö allm. sjukhus.
- Aulén, G. E. H., Koralboksfrågan. (Vår lösen 1916 s. 197—201.)
- Kyrkotyp och sekttyp. (For kirke og kultur Bd 23 (1916) s. 397—411.)
- Lutherdomen och kristenheten. (Norsk Teologisk Tidsskrift 1916 s. 289—303.)
- Johannes Johnson. Några minnesord. (Uppåt! 1916—1917 nr 11 s. 7—9.)
- Gudsbegreppets antinomier. (Kristendomen och vår tid Årg. 12 (1917) s. 40—55.)
- Syndares frälsare. (»Var hälsad, sköna morgonstund». Jultankar af präster i Lunds stift. Årg. 4 (1916) s. 43—50.)
- Artiklar i Nordisk familjebok.
- Aurelius, E., Julbetraktelse. (Lunds missionstidning Årg. 70 (1916) s. 177—179.)
- Följ mig! (Uppåt! 1916—1917 s. 144—147.)
- En kristens rustning. (Därs. s. 253—257.)
- Svenska uppgifter. (Hälsning från Katrineberg 1916 s. 15—20.)
- Rec. av »Lyder Brun, Jesu evangelium». (Norsk Teologisk Tidsskrift 1917 s. 143—162.)
- Recensioner i tidningar.
- Bang, I. C., Lærebog i Urinanalyse. Kbhvn 1917. 151 s. (Suppl. t. Lærebog i intern Medicin.)
- Bengtsson, S., Weitere Beiträge zur Kenntnis der nordischen Eintagsfliegen. (Entomol. tidskrift Årg. 38 (1917) s. 174—194.)
- Rec. i Sydsv. dagbl. Snällposten 16/7 1916.
- Berglund, V., Studier öfver tuberkulos i lungorna hos barn i åldern 5—13 år särskildt med hänsyn till svenska förhållanden. Lund 1916. 4:o. 114 s., 8 pl. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 2 Bd 12 Nr 13.)
- Den vita pesten. Hur lungrot uppkommer, sprides, utvecklas och motarbetas. 2 uppl. Sthm 1917. 59 s.

- Berglund, V., Några ord om smittkopporna. Sthm 1917. 39 s.
- Blindtarmsinflammation, bukhinneinflammation, magsår och gallstenslidande. Några ord om de vanligaste och livsfarligaste kirurgiska bukåkommorna. Sthm 1917. 44, 2 s.
- Trauma och lungtuberkulos. (Allm. sv. läkartidningen 1917 s. 829—39.)
- Några ord om hæmorroidbehandlingen med suppositorier. (Hygiea Bd 78 (1916) s. 1113—1121.)
- Bergman, C. G., Adoptivbarns laglott. En parallell. (Svensk juristtidning 1917 s. 188—192.)
- Björling, C. G., Sakkunnigutlåtande. (Handlingar ang. lediga professuren i civilrätt samt internationell privaträtt vid Uppsala universitet, Uppsala 1916, s. 21—34.)
- För vilka avtal är anbudet bindande enligt avtalslagens första kapitel? (Svensk juristtidning 1916 s. 353—362.)
- Är urarvtagörelse efter avliden konkursgäldenär städse överflödig? (Därs. 1917 s. 110—113.)
- Artiklar i Nordisk familjebok.
- Smärre bidrag till Svensk juristtidning, Berlingske Tidende m. fl.
- Borelius, G., Über die elektrischen Erscheinungen der Grenzflächen von wässerigen Lösungen und Isolatoren. (Annalen der Physik (4) Bd 50 (1916) s. 447—471.)
- Elektrischer Widerstand und Thermokraft des kristallinen Wismuths. (Därs. Bd 51 (1916) s. 607—620.)
- Eine Methode für kombinierte Messung von Peltierwärme und Wärmeleitfähigkeit. (Därs. Bd 52 (1917) s. 398—414.)
- On the electrostatic measurements of electrode potentials. (The physical review (2) Vol. 8 (1916) s. 128—132.)
- Borelius, Hilma J. U., Fredrika Bremers högsommar. (Hertha 1916 s. 249—253.)
- Sommarens rösträttsmönstring. (Därs. s. 274—276.)
- Fredens verk. (Därs. s. 287—289.)
- Carl Gustaf von Brinkman. En ungdomsbiografi från vänskapssentimentalitetens tidevarv. Sthm 1916. 8, 197 s.
- Svensk romantik. (Ord och bild 1917 s. 223—227.)
- Lydia Wahlström och hennes senaste arbeten. (Därs. s. 283—288.)
- Artiklar i Forum, Vår lösen, Rösträtt för kvinnor och Hertha.
- Borelius, J. L., Eine operativ entfernte Mischgeschwulst organoiden

- Charakters in der linken Lunge. Sthm 1916. 14 s., 1 pl. (Nord. med. arkiv 1915 Avd. 1 (Kirurgi) Nr 12. Tills. med E. Sjövall.)
- Borelius, J. L., Tidig operation vid akut kolecystit. (Förhandlingarna vid Nordisk kirurgisk förenings möte i Göteborg 1916 s. 264—270.)
- Årsberättelse från Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund för år 1916. Lund 1917.
- Redigerat Förhandlingarna vid Nordisk kirurgisk förenings 11:te möte i Göteborg 1916. Lund 1916.
- Brising, H., Sergels skissböcker. (Meddelanden från Nationalmuseum Nr 41 (1917) Bil. 2, s. 83—99.)
- Brock, F. P. H:son, Om agrartullarne. (Statsvet. tidskrift 1917 s. 4—37.)
- Kampen mot arbetslösheten. (Därs. s. 145—63.)
- Något om principerna för beräkning af skattebördans fördelning efter inkomst. (Ekon. tidskrift 1917 s. 126—136.)
- Till frågan om inkomstbeskattning af skog. (Därs. s. 165—196.)
- Om tullarne. Sthm 1917. 206 s.
- Brodén, T., Rec. av R. E. Richardson and E. Landis: »Numbers, variables and Mr. Russells philosophy» samt »Fundamental conceptions of modern mathematics». (Nyt Tidsskrift for Matematik Aarg. 27 (1916) s. 65—67.)
- Über die vermeintliche Existenz von Mengen, welche sich selbst enthalten, und über eine Schrift des Herrn Hj. Eklund. (Därs. Aarg. 28 (1917) s. 21—32.)
- Ist das sogenannte Continuumproblem überhaupt mit endlichen Mitteln lösbar? Lund 1917. 4:o. 15 s. (Lunds univ:s årskrift N. F. Avd. 2 Bd 13 Nr 8.)
- Broman, I., Om gnagarnas Glandula nasalis infraseptalis och dess utveckling. (Sv. läkaresällskapets handlingar Bd 42 (1916) s. 717—736.)
- Über Chievitz' Organ (»Ramus mandibularis ductus parotidei» oder »Orbital Inclusion») und dessen Bedeutung nebst Bemerkungen über die Phylogenese der Glandula parotis. (Ergebnisse der Anatomie u. Entwicklungsgeschichte Bd 22 (1916) s. 602—622.)
- Bäcklund, A. V., Ur teorien för de på hvarandra afveckelbara ytorna. Uppsala 1916. 12 s. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik Bd 11 Nr 24.)

- Böök, M. F., *Essayer och kritiker* 1915—1916. Sthm 1917. 8, 286 s.
 — Tegnér och Ossian. (Samlaren 1916 s. 133—161.)
 — Det romantiska genombrottet hos Tegnér. (Edda Bd 7 (1917) s. 37—71.)
 — Almqvist och lånebiblioteksromanerna. (Til Gerhard Gran, 9 december 1916. Fra venner og elever. Kra 1916, s. 147—174.)
 — Förord till G. Keller, Gröne Henrik I. Sthm 1917, s. V—XIX.
 — Resa till Tyskland och Polen 1916. Sthm 1917. Uppl. 1 och 2.
 — Deutschland und Polen. München 1917.
 — Im französischen Kampfgebiet. 2 Aufl. Berlin 1916.
 — Bag den franske Front. Autoriseret Overs. af O. Bang. Kbhvn 1916. 124 s.
 — Per Hallström. (Svenska dagbladet 24/9 1916.)
 Carlgren, O., *Actinaria and Zoantaria of the Danmark Expedition*. (Danmark-Expeditionen till Grønlands Nordøstkyst 1906—1908 Bd 3 Nr 19).
 Carlquist, N. W. G., *Några återfunna Daliniana*. (Samlaren 1916 s. 34—41.)
 — Släkten Carlquist. (Släktbok utg. af Atle Wilskman D. 1 sp. 908—920.)
 — Recensioner i Nya dagl. allehanda och Aftonbladet.
 Charlier, C. V. L., *Eine Studie über die Analyse der Sternbewegungen*. Uppsala 1917. 65 s. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik Bd 12 Nr 10.)
 — Über den Satz von der gleichen Verteilung der Energie. Uppsala 1917. 9 s. (Därs. Bd 12 Nr 18.)
 — Über hydrodynamisches Gleichgewicht in Sternsystemen. Uppsala 1917. 8 s. (Därs. Bd 12 Nr 21.)
 — *Statistical mechanics based on the law of Newton*. Lund 1917. 4:o. 88 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 2 Bd 13 Nr 5.)
 — Sur la conception monistique et la conception dualistique de l'univers. (»Scientia» 1917.)
 Eidem, E., Recensioner i Bibelforskaren Årg. 33, 34.
 Ekwall, E., *Contributions to the history of old English dialects*. Lund 1917. 65 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 1 Bd 12 Nr 6.)
 — Zur Lautlehre Butlers. (Beiblatt zur Anglia Bd 27 (1916) s. 185—186.)

- Ekwall, E., Ae. botl, bold, boðl in englischen Ortsnamen. (Därs. Bd 28 (1917) s. 82—91.)
- Recensionen i Beiblatt zur Anglia Bd 27 (1916) s. 97—108, 277—280, Bd 28 (1917) s. 1—9, 115—117.
- Essen-Möller, G. E., Ileus vid havandeskap och förlossning. (Förhandlingarna vid Nordisk kirurgisk förenings möte 1916 s. 176—185.)
- Kliniska föreläsningar i obstetrik. Sthm 1916. 8, 234 s.
- Gonorrén och dess betydelse för individen och samhället. Lund 1916. 24 s. (Skrifter utg. i samband med Hygienisk revy. 9.)
- Fahlbeck, P. E., Partiyra och utrikespolitik. (Statsvet. tidskrift Årg. 19 (1916) s. 261—265.)
- Remissdebatten 1917. (Därs. Årg. 20 (1917) s. 1—3.)
- Kriget och kapitalismen. (Därs. s. 129—144.)
- Engelsk parlamentarism contra svensk Ett stycke nutidshistoria. Lund 1916. 119 s.
- Redigerat Statsvetenskaplig tidskrift.
- Fehrman, D., Rec. av »Hj. Holmquist, Engelsk högkyrka, lågkyrka, frikyrka ... 1559—1689». (Kyrkohist. årsskrift Årg. 17 (1916) s. 53—69.)
- Artiklar i Kirkeleksikon for Norden.
- Fex, J., Syfilis och akut gul leveratrofi. (Allm. sv. läkartidningen Årg. 13 (1916) s. 1450—1455.)
- Forssman, M. J. C. A., Über die Identität oder Verschiedenheit gleichwirkender hämolytischer Antigene in einigen durch Verwandtschaftsreaktionen verbundenen Blutarten. (Biochem. Zeitschrift Bd 77 (1916) s. 104—123.)
- Frödin, J. O. H., Studier över skogsgränserna i norra delen av Lule lappmark. Lund 1916. 4:o. 74 s., 3 pl. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 2 Bd 13 Nr 2.)
- Recensionen i Populär naturv. revy och i Ymer.
- Fürst, C. M., Theatrum anatomicum lundense. Ett bidrag till anatomiens historia vid Lunds universitet. (Sv. läkaresällskapets handlingar Bd 42 (1916) s. 816—849.)
- Några nyfunna trepanerade fornkränier. (Fornvännen 1917 s. 47—55.)
- Artiklar i Sydsv. dagbl. Snällposten.
- Gertz, O. D., Untersuchungen über septierte Thyllen nebst anderen

- Beiträgen zu einer Monographie der Thyllenfrage. Lund 1916. 4:o. 47 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 2 Bd 12 Nr 12.)
- Gertz, O. D., Über die Verwendung von Anthocyanfarbstoffen für mikrochemische Zwecke. (Zeitschrift f. wiss. Mikroskopie Bd 33 (1916) s. 7—25.)
- Några förlinnéanska uppgifter angående zoocecidier i svensk botanisk litteratur. Ett bidrag till cecidologiens historia. (Fauna och flora 1916 s. 145—164.)
- Vegetationsfärgningar i äldre tider. Biologiskt-historiska notiser. 1. Röda vegetationsfärgningar vid [S.] Villie i Skåne år 1744. (Botan. notiser 1916 s. 145—162. I fören. m. E. Naumann.)
- Anton Rolandsson Martin. Några ord om de första anteckningarna till Spetsbergens flora i svensk litteratur. (Därs. s. 233—236.)
- Laboratorietekniska och mikrokemiska notiser. 1—2. (Därs. s. 263—272.)
- Makrokemiska ägghviteprof å blad. (Därs. 1917 s. 1—35.)
- Några fyndorter för fossil Rhytisma salicinum (Pers.) Fr. (Därs. s. 129—135.)
- Anomalier hos klyföppningar. (Därs. s. 137—140.)
- Granvik, H., Weitere Beiträge zur Frage des Zurückbleibens der Bergfinken in Schweden während des Winters 1915—1916. (Journal für Ornithologie 1917 s. 190—193.)
- Die Variationsfähigkeit beim Nestbau der Dohle (*Colæus monedula*). (Ornitholog. Monatsschrift 1917.)
- Gyllenberg, K. A. W., The distribution in space of stars of the spectral type *O*. Uppsala 1917. 19 s. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik Bd 11 Nr 28.)
- Ett aktuellt problem inom den praktiska astronomien. (Nordisk astronomisk tidskrift 1917 s. 46—50.)
- Observationer på småplaneter. (Astronom. Nachrichten Nr 4870.)
- Hamfelt, B., Kleinschmetterlinge aus den Färöern. Uppsala 1917. 9 s. (Arkiv för zoologi Bd 10 Nr 25.)
- Hellquist, E., Några s. k. pleonastiska bildningar. (Språk och stil Årg. 16 (1916) s. 64—70.)
- »Kasta fåtöljer». (Därs. s. 144—145.)
- Ett par bildningar på *ba(c)k*. (Därs. s. 152—153.)
- Svenska ortnamn. (Guden Höner.) (Namn och bygd Årg. 4 (1916) s. 127—154.)

- Hellquist, E., *Isl. fákr »häst»*. (Maal og minne 1916 s. 196—198.)
- Sakkunnigutlåtande. (Handlingar rörande tillsättandet av professorsämbetet i nordiska språk vid universitetet i Lund 1917, 2 s. 25—39.)
- Redigerat namnlistorna i de under året utgivna häftena av Jägerskiöld o. Kolthoff, Nordens fåglar, 2 uppl.
- Deltagit i granskningen av de under året utgivna häftena av Svenska akademien's ordbok.
- Tidningsuppsatser.
- Heribert-Nilsson, N., Naturens ändamålsenlighet och olika artbildningsteoriens ställning till denna fråga. Sthm 1917. 48 s. (Populärvetenskapliga afhandlingar. 43.)
- Herner, S., Gamla testamentets tankar om den yttersta dagen. (Kristendomen och vår tid Årg. 12 (1917) s. 7—23.)
- Recensioner.
- Herrlin, P. A. S., Vitalis Norström. (Sydsv. dagbl. Snällposten.)
- Hjelmqvist, A. T., Signilds ö hos Ling. (Språk och stil Årg. 17 (1917) s. 84—86.)
- Ett ungdomsbref af fru Lenngren. (Sydsv. dagbl. Snällposten 1916 ²/₇.)
- Tre prosaskisser af Anna Maria Lenngren. (Därs. ¹⁵/₁₀.)
- En nyupptäckt dikt af Anna Maria Lenngren. (Därs. 1917 ²⁷/₅.)
- Smärre bokanmälningar i Biblioteksbladet 1916 och 1917.
- Utgivit (i fören. m. K. Warburg) Samlade skrifter af Anna Maria Lenngren. H. 1. Sthm 1916. 320 s.
- Holmdahl, O. S., Ett bidrag till den svenska predikans historia. (J. Dellner, S. Bælter). (Kyrkohist. årsskrift Årg. 17 (1916) s. 45—53.)
- Holmquist, Hj. F., Engelsk högkyrka, lågkyrka, frikyrka (anglikanism, puritanism, kongregationalism) i deras historiska tillkomst 1559—1689. Uppsala 1916. 234 s.
- Grundlinjer till tvenne föredrag om Martin Luther i samband med reformationsjubileet 1917. På uppdrag utarbetade. Sthm 1916. 16 s. (Skrifter utgivna av Förvaltningsutskottet för reformationens jubileumsgåva. 1.)
- Luther, Loyola, Calvin i deras reformatoriska genesis. 2:a fullst. omarb. och utvidgade uppl., med 6 porträtt. Lund 1916. 4, 325 s.
- Martin Luther. Minnesskrift till reformationsjubileet 1917. Med 7 porträtt. Uppsala 1916. 142 s., 7 pl. (Sveriges krist-

- liga studentrörelses skriftserie. 56.) — 2:a genomsedda och något tillökade uppl. Uppsala 1916. 148 s. — 3:dje uppl. Uppsala 1917. 148 s. — 4-7 uppl. under tryckning, ävensom översättn. till norska, danska, finska och tamuliska.
- Holmquist, Hj. F., Den religiösa toleransens historia. Några grunddrag. Uppsala 1917. 102 s. (Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. 67.)
- Ludvig Douglas. Griftetal den 26 juli 1916. Linköping 1916. 9 s.
- En norsk framställning av den allmänna kyrkohistorien (A. Brandrud, Den kristne Kirkes Historie). (Norsk Teologisk Tidsskrift Årg. 17 (1916) s. 282—288.)
- Engelska kyrkans rekonstruktör. (R. G. Usher, The reconstruction of the English church). (Teologisk tidskrift (Hfors) 1916 s. 186—188.)
- Nyare Luther-litteratur. (For kirke og kultur 1917 s. 38—50, 124—135.)
- Reformationsjubileet och världskriget. (Svensk tidskrift 1917 s. 98—110.)
- Herman Lundström. (Kyrkohist. årsskrift Årg. 17 (1916) s. V—XXIII, med porträtt.
- Luther-litteratur från år 1916. (Därs. s. 3—19.)
- Nya kyrkohistoriska handböcker. (Därs. s. 20—28.)
- Artiklar och anmälningar i Nordisk familjebok, Kristendomen och vår tid samt i tidningar.
- Holmström, O., Du och din församling. Lund 1916. 64 s.
- Ingvar, S. I., Bidrag till kännedom om lilla hjärnans inflytande på talet. (Allm. sv. läkartidningen Årg. 13 (1916) s. 989—995.)
- Isberg, O., Bidrag till kännedom om leptænakalkens stratigrafi. (Geolog fören:s i Stockholm förhandlingar Bd 39.)
- Jacobsson, M., Über die Erkennbarkeit optischer Figuren bei gleichem Netzhautbild und verschiedener scheinbarer Grösse. (Zeitschrift f. Psychologie u. Physiologie d. Sinnesorgane. I Abt. Bd 77 (1916) s. 1—91.)
- Recensioner av filosofisk och pedagogisk litteratur i Göteborgs handels och sjöfartstidning samt i Biblioteksbladet.
- Johansson, N. Hj., Några enkla, alifatiska β -laktoner. Lund 1916. 4:o. 46 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 2 Bd 12 Nr 8.)

- Johansson, N. Hj.**, Stereoisomera β -sulfondismörsyror. (Sv. kemisk tidskrift Bd 29 (1917) s. 85—87.)
- Bidrag till en utredning af frågan om höstvetesorternas vinterhärdighet. (Sv:s utsädesförenings tidskrift Årg. 27 (1917) s. 77—83. I fören. m. Å. Åkerman.)
- Kallenberg, E. A.**, Om kvittning i rättegång. (Svensk juristtidning Årg. 1 (1916) s. 209—24.)
- Artiklar i Nordisk familjebok.
- Klercker, Kj. O. af**, Frågan om sambandet mellan diabetes insipidus och rubbningar i hypofysfunktionen. En kritisk överblick. (Allm. sv. läkartidningen Årg. 13 (1916) s. 909—18. Även i Lunds läkaresällskaps förhandlingar 1915—16 s. 122—31.)
- Läran om alimentär feber. Installationsföreläsning. (Allm. sv. läkartidningen Årg. 14 (1917) s. 471—82.)
- Diabetes insipidus Fettsot. Sällsyntare ämnesomsättningsrubbningar af kliniskt intresse. (Cystinuri. Alkaptonuri. Pentosuri). (Lärobok i intern medicin 2, Khvn 1916, s. 436—63.)
- Kock, E. A.**, »Domen över död man». (Arkiv för nordisk filologi Bd 33 s. 175—78.)
- Recension i Deutsche Literaturzeitung 1917.
- Kock, K. A. L.**, Umlaut und Brechung im Altschwedischen. Eine Übersicht. Lund 1911—16. V, 391 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 1 Bd 12 Nr 1.)
- — VII. Lund 1916. V s., s. 245—391. (I progr. vid prof. H. Nelsons installation.)
- Svensk ljudhistoria. D. 3: H. 1. Lund 1916. 268 s.
- En fornnorsk och östnordisk ljudlag. (Arkiv för nordisk filologi Bd 33 s. 241—75.)
- Sakkunnigutlåtande. (Handlingar rör. tillsättandet av professorsämbetet i nordiska språk vid univ. i Lund 1917, 2 s. 40—51.)
- Utgivit Arkiv för nordisk filologi Bd 33 (= Ny följd 29).
- Kuylenstierna, N. G. O.**, Sur les solutions analytiques de deux équations linéaires simultanées aux différences finies du premier ordre. 1. Uppsala 1916. 46 s. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik. Bd 11 Nr 10.)
- Larsson, H.**, Nationalitetsprincipens eventuella tillämpning vid det blivande fredsslutet. Sthm 1917. 27 s.

- Larsson, H., Några reflexioner under världskrisen. (Social tidskrift Årg. 16 (1916) s. 1—6.)
- Lehmann, J. E., Enskilda initiativ i det kristna samfundet. Upps. 1917. 55 s. (Fria kristliga studentföreningens skriftserie 5.)
- Arboe Rasmussen-affären. (Kristendomen och vår tid Årg. 11 (1916) s. 185—88.)
- Det nye Trondhjem. (Gads danske Magasin Aarg. 10 s. 577—86.)
- Lidenhed. (Därs. s. 705—7.)
- Lighedens Land. (Därs. Aarg. 11 s. 27—30, 114—19, 242—48, 328—31, 469—75.)
- At tro paa Gud. (For kirke og kultur Aarg. 24 (1917) s. 51—53.)
- Carlyle i Danmark. (Höjskolebladet 1916 s. 409—14.)
- I Antwerpen. (Belgien red. af K. Friis-Möller. Khvn 1916.)
- Hvad vi vil og hvad vi skal. (De unges Forbund. Trondhjem 1917, s. 26—30.)
- Recension av J. Larsen, Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie. (Vor Ungdom 1917 s. 256—60.)
- Liljeqvist, P. E., Vitalis Norström. (Kristendomen och vår tid Årg. 12 (1917) s. 4—7.)
- G. J. Keijzers edition av Chr. Jac. Boströms föreläsningar i religionsfilosofi. (Sv. humanistisk tidskrift Årg. 1 (1917) s. 4—7.)
- Lindqvist, A. M., Anmärkningar till »Valda stycken av svenska författare 1526—1732», utg. av A. Noreen och E. Meyer. (Språk och stil Årg. 16 (1916) s. 208—18, 17 (1917) s. 1—6.)
- Utgivit Deutsche Bücherei für die studierende Jugend Schwedens. Lund 1917. (I fören. m. H. Pollak.)
1. Auswahl aus den Schriften Marie von Ebner-Eschenbachs.
  2. P. König, Die Fahrt der Deutschland.
- Lindroth, H. A., Estnisk bosättning i Sverige under äldre tider. (Ymer Årg. 36 (1916) s. 194—214.)
- Om gudanamnet Tor. (Namn och bygd Årg. 4 (1916) s. 161—69.)

- Lindroth, Hj. A., Onomatologiska anmärkningar till T. E. Karstens Germanischfinnische Lehnwortstudien. (Därs. Årg. 5 (1917) s. 19—52.)
- De nordiska ortnamnen på -rum. Språklig och bebyggelsehistorisk undersökning. Göteborg 1916. 149 s., 2 kartor. (Göteborgs Vet.- o. vitt.-samhälles handlingar F. 4. 18: 1.)
- Kort överblick över ölandsmålen ställning och indelning. (Sv. landsmål 1916 s. 35—46.)
- Ortnamnen och bebyggelsehistorien. 6 s. (Sveriges folk utg. av I. Flodström. Sthm 1917. Under tryckning.)
- Redigerat några artiklar i Sv. akad:s ordbok H. 51.
- Artiklar i Stockholms dagblad.
- Ljungdahl, M. J. J., Gikt. Arthritis urica. (Lärobok i intern medicin 2, Khvn 1916, s. 464—85.)
- Led- och muskelsjukdomarne. (Därs. s. 486—514.)
- Lundahl, C. F., Preliminary notice on the distances and velocities of the stars of spectral class *F*. Uppsala 1917. 22 s. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik Bd 11 Nr 30.)
- Lundegårdh, H. G., Die Orientierungsbewegungen der Blätter von Buche und Ahorn. (Sv. botan. tidskrift Bd 10 s. 438—70.)
- Physiologische Studien über die Baumarchitektonik. Sthm 1916. 4:o. 64 s., 11 pl. (K. sv. vet.-akad:s handlingar Bd 56 Nr 3.)
- Skönhet och ändamål i naturen, särskildt växtriket. (Nordisk tidskrift 1917 s. 1—17, 94—112.)
- Die Ursachen der Plagiotropie und die Reizbewegungen der Nebenwurzeln. 1. Lund 1917. 4:o. 75 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 2 Bd 13 Nr 6.)
- Växterna på krigsstigen och i fredliga värv. Sthm 1917. (4), 144 s.
- Löfstedt, H. E. H., Arnobiana. Textkritische und sprachliche Studien zu Arnobius. Lund 1917. 107 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 1 Bd 12 Nr 5.)
- Malm, A., Artikel i Nordisk familjebok.
- Malmgren, G. R., Om järnvägs-, telegraf- och telefontaxornas statsrättsliga natur. (Statsvet. tidskrift Årg. 19 (1916) s. 266—83.)
- Recension av L. Staël v. Holstein, Gällande folkrätt. (Svensk juristtidning Årg. 1 (1916) s. 418—21.)

- Malmgren, G. R., Smärre recensioner i Biblioteksbladet.
- Malmquist, K. G., The distances and the velocity distribution of the stars of the spectral type *A*. Preliminary notice. Uppsala 1917. 20 s. (Arkiv för matematik, astronomi och fysik Bd 11 Nr. 29.)
- Mortensen, J. M., Japanska spökhistorier. (Bonniers månadshäften Årg. 10 (1916) H. 11 s. 33—36.)
- Nyare Frödingslitteratur. (Ord och bild Årg. 26 (1917) s. 228—32.)
- Hans Larsson som diktare. (Därs. s. 280—83.)
- En pariserpojke i kriget. (Forum 1917 s. 200—1.)
- Patrick Macgill, The red horizon. (Därs. s. 224—26.)
- Artiklar i Nordisk familjebok och i tidningar.
- Murbeck, S. S., En hos oss ånyo misstolkad ormbunkshybrid, *Asplenium Ruta muraria* L. $\times$ *septentrionale* (L.) Hoffm. (Botan. notiser 1916 s. 257—62.)
- Det till *Asplenium germanicum* $\times$ *perseptentrionale* Rosendahl hörande autentiska materialet. (Därs. 1917 s. 81—82.)
- Möller, B. N. M., Corfitz Braem, Dagbok under en resa i Sverige åren 1671 och 1672. Utgifven. Sthm 1916. X, 58 s.
- Folklivet på Söderslätt under senare hälften av 1700-talet. En samtida berättelse meddelad. (Hist. tidskrift för Skåne-land Bd 6 s. 384—411.)
- Våktareverser från Falkenberg. (Folkminnen och folktankar Bd 3 (1916) s. 129—39.)
- Litteratur om Halland. (Biblioteksbladet Årg. 1 (1916) s. 109—12.)
- Bibliografi för 1915 [över litteratur i nordisk filologi]. (Arkiv för nordisk filologi Bd 33 s. 339—84.)
- Naumann, E. C. L., Vegetationsfärgningar i äldre tider. Biologiskt-historiska notiser. 1. Röda vegetationsfärgningar vid Villie i Skåne år 1745. (Botan. notiser 1916 s. 145—62. I fören. m. O. Gertz.). 2. Om blodregnet vid Örsjö i Skåne år 1711. (Därs. 1917 s. 115—28.)
- Einige weitere reproduktionstechnische Gesichtspunkte betreffs der photographischen Darstellung der Planktonformationen. (Därs. s. 83—94.)
- Beiträge zur Kenntnis des Teichnannoplanktons. 2. Über das

- Neuston des Süßwassers. (Biol. Zentralblatt Bd 37 (1917) s. 98—106.)
- Naumann, E. C. L., Einige Gesichtspunkte betreffs der zweckmässigen Anwendung von Gaslichtpapieren beim Kopieren von Abbildungen in Druck oder Schrift. (Zeitschrift für wiss. Mikroskopie Bd 33 s. 148—50.)
- Über das weitere Verwerten der Mikrophotographien auf Gaslichtpapieren. (Därs. s. 254—60.)
- Fotografering utan kamera och plåtar. Några enkla fotografiska avbildningsmetoder och deras tillämpning. Lund 1917. 45 s., 4 pl.
- Den sötvattensbiologiska anstalten vid Aneboda och det vetenskapliga undersökningsarbetet där. (Södra Sveriges fiskeriförening 1912—16, s. 63—75.)
- Om profilodning i gyttje- och dyaflagringer. Sthm 1917. 31 s. (Sveriges geolog. undersökning C 279 = Årsbok 10: 5.)
- Nelson, H. M. O., Geografiundervisningen och det geografiska museet i Anna Sandströms skola. (Ymer Årg. 37 (1917) s. 50—56.)
- Recensioner av geografisk litteratur i Ymer och Verdandi.
- Nilsson, J. A., Svensk romantik. Den platonska strömningen. Kellgren, Franzén, Elgström, Hammarsköld, Atterbom, Stagnelius, Tegnér, Rydberg. Lund 1916. V, 540 s., 1 pl.
- Rydberg och utvecklingsläran. (Til Gerhard Gran, Kra 1916, s. 241—56.)
- Nilsson, N. M. P:n, Saeculares ludi, Säkulum. (Paulys Real-Encyclopädie der class. Altertumswiss. R. 2 Bd 1 sp. 1696—1720.)
- Julklappen. (Fataburen 1916 s. 49—60.)
- Die Anthesterien und die Aiora. (Eranos Vol. 15 (1915) s. 181—200.)
- Om lappska religion. (Kristendomen och vår tid Årg. 11 (1916) s. 301—9.)
- Ort- och släkttraditioner från Ballingslöf. (Folkminnen och folktankar Bd 3 (1916) s. 97—117.)
- Tideräkning och astrologi. (Nordisk tidskrift 1916 s. 481—500.)
- Våra läroverk med hänsyn till universitetets kraf. (Svensk tidskrift Årg. 6 (1916) s. 533—45.)
- Die Prozessionstypen im griechischen Kult. Mit einem An-

- hang über die dionysischen Prozessionen in Athen. (Jahrbuch des k. deutsch. archäolog. Instituts Bd 31 (1916) s. 309—39.)
- Nilsson, N. M. P:n, Mindre recensionen i Nordisk Tidsskrift for Filologi.
- Nilsson-Ehle, N. H., Svalöfs Fylgiahvete. Ny hösthvetesort för Skåne. (Sveriges utsädesfören:s tidskrift Årg. 26 (1916) s. 97—101.)
- Pansarhvetet vid odling i stort i Skåne år 1915. (Därs. s. 102—5.)
- Svalöfs Extra-Squarehead III. (Därs. s. 106—8.)
- Svalöfs Solhvete II. Ny sort för Solhvetets odlingsområde. (Därs. s. 109—12, 1 pl.)
- Ytterligare nya sorter af hvete och hafre, som under närmaste åren torde komma i marknaden. (Därs. s. 113—18.)
- Svalöfs Klockhafre III. Ny, särdeles högt afkastande, tidig sort för mellersta Sveriges svarthafreområde. (Därs. s. 219—31, 2 pl.)
- Nya vårhvetesorter. (Därs. Årg. 27 (1917) s. 51—75, 2 pl.)
- Ärftlighetsforskning och rationell växtförädling. (Svensk tidskrift Årg. 7 (1917) s. 33—45.)
- Växtförädling genom korsningar. (Vetenskapen och livet Årg. 2 (1917) s. 3—13.)
- Växtförädlingens betydelse för ökad brödsädesodling i Sverige. (Det nya Sverige Årg. 11 (1917) s. 168—81.)
- Referat i Zeitschrift für Pflanzenzüchtung.
- Artiklar i tidningar.
- Nordstedt, C. F. O., Redigerat och utgivit Botaniska notiser 1916: H. 4—6, 1917: 1—3.
- Norlind, G. A., Vid skenet av krigslågan av Frederik van Eeden. Bemyndigad översättning. Sthm 1916. 98 s.
- Häxan från Haarlem. En tragedi om osäkerheten av Frederik van Eeden. Bemyndigad översättning från författarens manuskript. Sthm 1916. 159 s.
- Recensionen av geografisk litteratur i Pedagogisk tidskrift.
- Olson, J. E., De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund 1916. XXXII, 603 s.
- Utdrag ur Magnus Erikssons landslag med inledning, anmärkningar och glossar. 2 uppl. Lund 1917. XXVI, 181 s.

- Olson, J. E., Underdånig förklaring med anledning av N. Beckmans besvär över större akademiska konsistoriets i Lund förslag den 31 mars 1917 till återbesättande av ett ledigt professors-ämbete i nordiska språk vid Lunds universitet. Lund 1917. 14 s.
- Redigerat artiklarna 'blyg—blygsel' i Sv. akad:s ordbok H. 52.
- Petersson, J. K. H., Beiträge zur lateinischen Etymologie. (Glotta Bd 8 s. 70—77.)
- Beiträge zur armenischen Wortkunde. (Zeitschrift für vergl. Sprachforschung Bd 47 s. 240—91.)
- Baltisches und Slavisches. Lund 1916. 95 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 1 Bd 12 Nr 2.)
- Redigerat (tills. m. B. Johansson och H. Bergman): Kalmar nation i Lund 1892—1917. Vid 100-årsjubileet den 30 april 1917. Lund 1917. 4:o. 88 s.
- Petrén, E. G., Studier öfver de postoperativa cholämiska blödingarne och öfver blodkoagulationen vid ikterus. Lund 1916. 4:o. 102, 38 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 2 Bd 12 Nr 14.)
- Über die postoperativen letal verlaufenden sog. cholämischen Blutungen. 71 s. (Beiträge zur klin. Chirurgie Bd 110.)
- Zur Kasuistik der retroperitonealen Tumoren von Sarkomtypus. 14 s. (Därs.)
- Weitere Beiträge zur Frage der Häufigkeit der akuten Appendicitis. 8 s. (Därs.)
- Petrén, K. A., [Rörande talrubbnings vid lillhjärnssjukdom.] (Allm. sv. läkartidningen Årg. 13 (1916) s. 1171—73.)
- Ett fall av eventuell leversyfilis. (Därs. s. 1177—81.)
- [Fall av fraktur av halskota]. (Därs. Årg. 14 (1917) s. 57—60.)
- Några anmärkningar rörande frågan om kvicksilfverbehandling mot syfilis (därjämte ett bidrag till den medikamentella kvicksilfverförgiftningens klinik). (Sv. läkaresällskapets handlingar Bd 42 s. 1156—1222.)
- De organiska nervsjukdomarne. (Lärobok i intern medicin 2, Khvn 1916, s. 1—305.)
- Nervsystemets sjukdomar. (Terapeutiskt vademecum utg. av I. Hedenius. 3 uppl. Sthm 1916, s. 421—509, 565—73, 588—90.)
- Pfannenstill, G. M., Helgon. Predikan vid vespergudstjänst all-

- helgonasöndagen 1916 till 25-årsminnet af Allhelgonakyrkans i Lund invigning. Lund 1916. 21 s.
- Pfannenstill, G. M., Det nordiskt kyrkliga mötet på Nääs. (Kristendomen och vår tid Årg. 11 (1916) s. 314—17.)
- Reformationens etiska program. (Därs. Årg. 12 (1917) s. 105—21.)
- Quennerstedt, A. W., Ur Carl XII:s lefnad. Skildringar. D. 2. Sthm 1916. VIII, 228 s.
- Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. 11. Lund 1916. (4), XXXI, 336 s., 2 pl., 3 kartor.
- Om Carl XII:s porträtten. (Tidskrift för konstvetenskap Årg. 2 (1917) s. 1—17.)
- Till uppsatsen om Carl XII:s porträtten. Efterskrift. (Därs. s. 71—74.)
- Ramberg, L., Några bidrag till kännedomen om Schneiderdestillationen. (Sv. kemisk tidskrift Årg. 29 (1917) s. 73 ff. (I fören. m. G. Sjöström.)
- Ribbing, L., Kleinere Muskelstudien. 6. Eine interessante Muskelvariation bei Bufo. 7. Hat Notoryctes eine Fibulaschaukel? 8. Beiträge zur Kenntnis der Muskulatur von Chrysotrix sciurea und Ateles ater. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 2. Under tryckning.)
- Recensioner m. m. i Lunds dagblad.
- Ribbing, S., Våra barns fostran och vård. En handledning för föräldrar och barnavårdare. 4 ånyo omarb. och tillökta uppl. Sthm 1916. (8), 248 s.
- Rydbeck, S. O. H., Studier i Skånes renässans- och barockskulptur. 2—3. (Tidskrift för konstvetenskap Årg. 1 (1916) s. 154—65, Årg. 2 (1917) s. 64—70.)
- Recension av A. Lindblom, La peinture gothique. (Därs. Årg. 2 (1917) s. 75—78.)
- Artiklar i Nordisk familjebok.
- Sahlgren, G. F. J., Vad skall villan heta? Några råd för jord- och villaägare. Lund 1916. 54 s., 2 pl.
- Några ordhistoriska bidrag. (Språk och stil Årg. 16 (1916) s. 132—43.)
- Grimåsen och Dimbo. (Namn och bygd Årg. 4 (1916) s. 170—73.)
- Utgivit Namn och bygd 1916—17.

- Siegbahn, K. M. G., Bericht über die Röntgenspektren der chemischen Elemente. Experimentelle Methode und Ergebnisse. (Jahrbuch der Radioaktivität und Elektronik Bd 13 (1916) s. 296—341.)
- Undersökningar över elementens högfrekvensspektra. Referat av föredrag hållet vid 16:e skand. naturforskarmötet i Kristiania 1916 (i mötesförhandlingarne).
  - Emissions- und Absorptionsspektren der Röntgenstrahlen. (Die Naturwissenschaften 1917.)
- Sjövall, P. G. E., Eine operativ entfernte Mischgeschwulst organoiden Charakters in der linken Lunge. 14 s., 1 pl. (Nord. med. arkiv 1915 Avd. 1 Nr 12. I fören. m. J. Borelius.)
- Alkoholen som sjukdomsorsak. En översiktlig framställning. Sthm 1916. 111 s. (Nykterhetskommittén X. Bilagor till utredningen rörande allmänt rusdrycksförbud. 2.)
  - Redigerat Lunds läkaresällskaps förhandlingar för arbetsåret 1916—1917. (Allm. sv. läkartidningen Årg. 13 och 14.)
- Smith, L., Die Verwendbarkeit von Diphenylamin und Diphenylbenzidin zu kolorimetrischen Bestimmungen. (Zeitschrift für anal. Chemie Jahrg. 56.)
- Die Bildungsweise der Chlorhydrine. Mitteilung 1. Glycerinchlorhydrine. (Zeitschrift für physikal. Chemie. Under tryckning.)
- Stenström, Th. A. F., Om diabetes insipidus. (Allm. sv. läkartidningen Årg. 13 (1916) s. 876—88, 893—901; Årg. 14 (1917) s. 964—73.)
- Stille, A. G. H., Har Ryssland varit västerlandets förmur mot öster. (Det nya Sverige Årg. 10 (1916) s. 483—93.)
- Redigerat Karolinska förbundets årsbok 1916.
  - Artiklar i Nordisk familjebok.
  - Recensioner av historiska arbeten i Sydsv. dagbl. Snällposten.
- Sydow, C. W. v., Tranan och vårfrudagen. En studie över några hittills obeaktade svenska folkseder. 1. Malmö 1916. (4), 34 s. (Folkminnen och folktankars skriftserie 3. Även i Folkminnen och folktankar 1916 s. 33—62.)
- Hembygdsforskning. (Folkminnen och folktankar Bd 4 (1917) s. 1—17.)
  - God afton om I hemma är! En studie över de nordiska

- majvisorna. Med facsimiler och musiknoter. Malmö 1917. 158 s.
- Sydow, C. W. v., Pri folkloro. Yurizita traduko da P. Ahlberg. Sthm 1917. 21 s. (Por exercio e plezuro 7.)
- Recensioner och smärre uppsatser.
  - Utgivit Folkminnen och folktankar; medutgivare av F. F. Communications.
- Söderwall, K. F., Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. H. 28. Lund 1917. 4:o. s. 1241—96.
- Sörensson, P. K., Friskyttarna (snapphanarna) under skånska kriget (1676—79). Deras organisation och militära betydelse. (Karol. förbundets årsbok 1916 s. 1—75.)
- Artiklar i Sydsv. dagbl. Snällposten.
- Thunberg, T. L., Hälsolärans grunder. 2. Hemmets och samhällets hygien. Uppsala 1916. 84 s.
- Grundlinjer för undervisning i oorganisk kemi med särskild hänsyn till det dagliga livets kemi. 3 uppl. Sthm 1916. VI, 74 s.
  - Lärobok i hygien. 3 omarb. uppl. Lund 1917. 160 s.
  - Zur Kenntnis der Einwirkung tierischer Gewebe auf Methylenblau. (Skand. Archiv für Physiologie Bd 35 (1917) s. 163—96.)
  - Redigerat och utgivit Hygienisk revy.
- Thyrén, J. C. W., Remarques sur la partie générale d'un avant-projet de code pénal suédois. 1. Lund 1916. (3), 22 s. (Lunds univ:s årsskrift N. F. Avd. 1 Bd 12 Nr 4. Även i progr. vid prof. K. O. af Klerckers installation.)
- Utgivit universitetets rektorsprogram och årsberättelse för året.
- Tiberg, Å., Zur Kenntnis der Äthylen-thioglykolsäure und ihrer Oxydationsprodukte. (Berichte der deutschen chem. Gesellschaft. Jahrg. 49 (1916) s. 2024—29.)
- Einige komplexe Verbindungen der Äthylen-thioglykolsäure. (Därs. s. 2029—39.)
- Undén, B. Ö., Köp på avbetalning enligt 1915 års lag. En populär framställning avsedd för köpare. Malmö 1916. 27 s.
- Lagförslaget om arbetstvister. (Ekon. tidskrift Årg. 18 (1916) s. 245—57.)
  - Arrendators rättigheter enligt 1907 års allmänna arrendelag. En populär framställning. Sthm 1916. 68 s.

- Undén, B. Ö., Förklaring över doc. H. Wikanders besvär rörande återbesättande av den lediga professuren i civilrätt samt internationell privaträtt vid Uppsala universitet. Lund 1917. 48 s.
- Socialstyrelsens lagförslag till främjande av arbetsfred. (Social tidskrift Årg. 17 (1917) s. 53—57.)
  - Från vår försäkringsrättsliga praxis. (Svensk juristtidning Årg. 2 (1917) s. 97—109.)
  - De enskilda arbetsavtalen enligt svensk lagstiftning. (Tiden Årg. 9 (1917) s. 82—88.)
  - Smärre artiklar och recensioner i tidningar och tidskrifter.
- Wallengren, M. J. S., Förstakammarfrågan inför svenska riksdagen efter 1866. Lund 1916. 300 s.
- Weibull, L. U. A., Helgo Zettervall om Lunds domkyrka. (Historisk tidskrift för Skåneland Bd 6 s. 412—20.)
- Historisk litteratur. (Därs. s. 421—30, 435—60.)
  - Valdemars Jordebog: Hallandslisten og »Hovedstykket». (Historisk Tidsskrift R. 8 Bd 6, Khvn 1916, s. 223—33.)
  - Erik den helige. (Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1917 s. 98 ff.)
  - 'Monumenta Scaniae historica. Malmö stads urkundsbok. 1 : 2. Malmö 1917. 4:o. s. 153—329.
- Wernstedt, W., Ett fall av rumination i späd ålder. (Allm. sv. läkartidningen Årg. 13 (1916) s. 925—41.)
- Wicksell, J. G. K., Den »kritiska punkten» i lagen för jordbrukets aftagande produktivitet. (Ekon. tidskrift Årg. 18 (1916) s. 285—92.)
- Medel mot dyrtiden. (Därs. s. 304—8.)
  - Strödda reflexioner. (Därs. Årg. 19 (1917) s. 81—90.)
  - Recension av S. Brisman, De moderna affärsbankerna. (Därs. s. 19—28.)
  - Dyrtidens bekämpande. (Social tidskrift Årg. 17 (1917) s. 111—14.)
- Wicksell, S. D., Note on Mr. Shapleys' studies of the periods of eclipsing variables. (Astrophys. journal Vol. 43 (1916) s. 245—47.)
- Some theorems in the theory of probability, with special reference to their importance in the theory of homograde correlation. Uppsala 1916. 49 s. (Meddelande från Lunds

- astron. observatorium 74. Även i Sv. aktuariiefören:s tidskrift 1916 s. 165—213.)
- Wicksell, S. D., The constructions of curves of equal frequency in case of type A. correlation. Uppsala 1917. 19 s. (Meddelande från Lunds astron. observatorium. Även i Sv. aktuariiefören:s tidskrift 1917.)
- The application of solid hypergeometrical series to frequency distributions in space. (Philos. magazine Ser. 6 Vol. 33 (1917) s. 389—94.)
- Recension av N. R. Jörgensen, Undersøgelser over Frekvensfladen og Korrelation. (Sv. aktuariiefören:s tidskrift 1916 s. 220—26.)
- Wigforss, E. J., Samhällsupplösande krafter. Reflexioner till förräderidomen. (Tiden Årg. 8 (1916) s. 201—6.)
- Militärfrågan och Internationalen efter kriget. Ett diskussionsinlägg. (Därs. 361—78.)
- Wrangel, E. H. G., Till drottning Kristinas ikonografi. (Tidskrift för konstvetenskap Årg. 1 (1916) s. 127—32.)
- Lorentz Dietrichsson. (Därs. Årg. 2 (1917) s. 43—44.)
- Ur den unge Tegnér's kärlekssaga. Förlovningen. (Ord och bild Årg. 25 (1916) s. 531—45.)
- Tegnér's kärlekssaga. Den Myhrmanska kretsen och den första Tegnér'ska tiden på Råmen. Sthm 1916. 317 s., 25 pl.
- Skalden och hans svärfar. (2 artiklar i Stockholms dagblad 1916.)
- En svensk forskningsuppgift i Orienten. (Svenska dagbladet 1917.)
- Redigerat och utgivit (i fören. m. F. Hazelius) Tidskrift för konstvetenskap 1916: H. 3—4, 1917: 1—2, samt däri författat flere notiser och recensioner.
- Redigerat och utgivit Katalog öfver utställningen af äldre mästares taflor i Lunds universitets konstmuseum. Lund 1917. 23 s.
- Artiklar i Nordisk familjebok.
- Wulff, F. A., Bilder, typer och förhållanden i Lund 1866—70. (Artikelserie i Lunds dagblad ²³/₆, ²⁷/₆, ⁸/₇, ¹⁰/₇ 1916.)
- Förslag till hjälpalphabet för undervisningen i moderna språk vid svenska läroverk jämte prov på franska och engelska

texter i fonetisk transkription. (Moderna språk Årg. 10 (1916) s. 145—54. I fören. m. H. Söderbergh och I. A. Lyttkens.)

Wulff, F. A., Svenska riksspråksprov i pedagogisk beteckning. (Därs. Årg. 11 (1917) s. 61—66.)

— Vördsamt meddelande till koralboksnämnden. Lund 1916. 6 s. (I fören. m. P. Nodermann.)

— Psalm- och koralfrekvens. Statistisk utredning för Malmö Petri (1899—1903) och Lunds domkyrka (1903—1916). Lund 1917. 32 s. (I fören. m. dens.)

— Ordsfatt och ljudförråd i svenska språket. H. 1—2. Lund 1916. 256 s. (I fören. m. I. A. Lyttkens.)

Österling, A., Tidsstämningar. Ett urval studier, artiklar och resebrev 1911—1916. Sthm 1916. 252 s.

— Sånger i krig. Sthm 1917. 35 s.

— Ett 30-tal artiklar i Göteborgs handels- och sjöfartstidning.

— Bidrag i tidskrifter och tillfälliga publikationer.

Jämte vad sålunda av universitetets lärare och tjänstemän ^{Ventilerade} från trycket utgivits, hava följande avhandlingar ventilerats och ^{avhandlingar.} godkänts:

Ahlberg, A., Materieproblemet i platonismen. Platon, Aristoteles, Plotinos, Bruno. En historisk-kritisk studie. Lund 1917.

Bjurman, G., Edgar Allan Poe. En litteraturhistorisk studie. Lund 1916.

Böös, G., Über Parthenogenesis in der Gruppe Aphanes der Gattung Alchemilla nebst einigen im Zusammenhang damit stehenden Fragen. Lund 1917.

Dellner, J., Sven Baelter. En homiletisk studie. Uppsala 1916.

Hänninger, N., Fornskånsk ljudutveckling. En undersökning av Cod. AM. 28, 8:o och Cod. Holm. B 76. Lund 1917.

Jönsson, A., Über die Rotation des Mondes. Lund 1917.

Kjellin, H., Uno Troili 1815—1875. 1—2. Sthm 1917.

Kuylentierna, C. W. U., Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman med särskild hänsyn till å desamma förbehållna enskilda rättigheter. Lund 1916.

Mörner, Marianne, Le purgatoire de Saint Patrice par Berol publié pour la première fois. Lund 1917.

- Naumann, E., Undersökningar öfver fytoplankton och under den pelagiska regionen försiggående gyttje- och dybildningar inom vissa syd- och mellansvenska urbergsvatten. Sthm 1917.
- Ohlsson, E., 4-fenetyltiosemikarbazid. En preparativt stereokemisk och kinetisk studie. Lund 1917.
- Palmér, J., Studier över de starktoniga vokalerna i 1500-talets svenska. Lund 1917.
- Tengwall, E., Transvesikal prostatektomi vid prostatahypertrofi. Lund 1917.

Universitetets
årsskrift.

Av Lunds universitets årsskrifts nya följd har under året vardera avdelningens bd 12 färdigtryckts; bd 13 är under tryckning.

Ledamöter i
konsistorierna
m. m.

Under den tid, denna årsberättelse omfattar, har den akademiska församlingen hållit två sammanträden, det större konsistoriet 17 och det mindre konsistoriet 27 sammanträden.

Vid nämnda tids början voro följande personer ledamöter av det större konsistoriet, nämligen: rektor professoren J. C. W. Thyren, prorektor professoren J. Forssman, samt professorerna O. Holmström, E. Kallenberg, J. M. Lovén, C. V. L. Charlier, C. Björling, N. Flensburg, E. Wrangel, G. M. Pfannenstill, E. Essen-Möller, Cl. Lindskog, H. Larsson, I. Broman, K. Petrén, S. Herner, S. Murbeck, I. Bang, H. Wallengren, P. E. Liljeqvist, A. Ernberg, C. A. Moberg, Hj. Holmquist, R. Malmgren och O. Carlgren, ävensom i biblioteksärenden överbibliotekarien C. af Petersens och i ekonomiska mål räntmästaren R. Eklundh.

Den 3 juni 1916 utsåg det större konsistoriet professoren J. L. Borelius att för tiden intill den 1 juni 1917 vara ledamot av konsistoriet i stället för professoren T. L. Thunberg, vilken den 15 förutgångna april av akademiska församlingen erhållit begärt entledigande från detta uppdrag, men i övrigt har någon förändring i konsistoriets sammansättning under läsåret icke ägt rum.

I det mindre konsistoriet hava tjänstgjort rektor och prorektor samt professorerna Herner, Björling, C. M. Fürst, Liljeqvist och Charlier.

I drätselnämnden hava utom ordinarie ledamöterna tjänstgjort professorerna Fürst, Björling och Forssman.

Dekaner hava varit: i teologiska fakulteten professoren J. E. Lehmann, i juridiska fakulteten professoren Björling, i medicinska fakulteten professoren Borelius, i filosofiska fakultetens humanistiska sektion professoren A. Stille och i samma fakultets matematisk-naturvetenskapliga sektion professoren N. E. Nörlund.

Styrelsen för universitetets studenthem har utgjorts av tjänstgörande rektor såsom ordförande, räntmästaren samt professorerna Herner, Björling, Fürst och Moberg.

Styrelsen för universitetets årsskrift har utgjorts av professorerna Holmström, Björling, Borelius, Stille och Wallengren samt överbibliotekarien af Petersens.

De vid universitetet närvarande studenternas antal utgjorde under höstterminen 1916 1,341, av vilka 138 tillhörde teologiska, 285 juridiska, 221 medicinska och 697 filosofiska fakulteten. Under vårterminen 1917 utgjorde antalet 1,382, av vilka 150 tillhörde teologiska, 292 juridiska, 248 medicinska och 692 filosofiska fakulteten.

Statistiska
uppgifter.

Såsom studenter hava inskrivits 281, därav 196 under höstterminen och 85 under vårterminen. Av dessa hava 47 förut varit inskrivna vid Uppsala universitet, Karolinska institutet eller någon av rikets högskolor.

Under året hava av följande antal studenter avlagts nedannämnda examina: teologie kandidatexamen 19; praktiskt-teologiska prov 12; juris licentiatexamen 1; juris kandidatexamen 37; kansliexamen 8; medicine licentiatexamen 11; medicine kandidatexamen 25; filosofie licentiatexamen 20; efterprovning till filosofie licentiatexamen 2; filosofisk ämbetsexamen 57; efterprovning till filosofisk ämbetsexamen 19; filosofie kandidatexamen 76; efterprovning till filosofie kandidatexamen 8; teologisk-filosofisk examen 20; särskild provning 1.

Under året hava utfärdats 62 akademiska betyg, därav 12 för lärare och tjänstemän vid universitetet.

Premier. 1916 års premier för flit och framsteg i studier hava på följande sätt utdelats: inom teologiska fakulteten till E. L. Stawe, gb., S. B. M. Wollter, mlm. och K. H. Johansson, sm.; inom juridiska fakulteten till K. Persson, gb., H. Lech, hbg. och B. Lundberg, sm.; inom medicinska fakulteten till K. L. M. Jeppsson, mlm., D. E. Holmdahl, gb. och A. H. V. Gahrton, ld.; inom filosofiska fakulteten till T. Heurlinger, gb., A. E. Corvin, sm. och H. E. Rasmusson, yst.

Doktors-
utnämningar.

Den 31 maj 1917 förrättades juris och filosofie doktorsutnämningar.

Till juris doktor utnämndes:

Carl Wilhelm Ulf Kuylenstierna, Sm.

född i Växjö den 14 dec. 1889: föräldrar hypotekskamreraren Gustaf Adolf Kuylenstierna och Augusta Hellman. Intogs v.t. 1899 i Växjö h. allm. läroverk, mogenhetsexamen därst. den 17 maj 1907; student vid Lunds universitet h.-t. s. å.; jur.-kand. ex. den 15 sept. 1911; jur. lic.-ex. den 5 dec. 1916; disp. för doktorsgr. den 15 dec. 1916. E. o. notarie i Kungl. Svea hovrätt den 19 sept. 1911; e. o. tjänsteman i Kungl. kammarkollegium den 22 sept. 1911; uppehöll därst. amanuensförordnande t. o. m. april 1912; verkställde fr. o. m. den 1 maj 1912 t. o. m. den 30 juni 1913 arkivundersökningar för bl. a. järnkontoets räkning; bitr. sekreterare hos åbokommittén fr. o. m. den 1 nov. 1913; extra föredragande och ledamot i pensionsstyrelsen från juli 1915; upprättar från mars 1917 på uppdrag av riksarkivet sakregister över Svea hovrätts äldre domar.

Utgivna skrifter: Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman med särskild hänsyn till å desamma förbehållna enskilda rättigheter. Lund 1916. XI, 233 s. (Gradualdisp.) — Även såsom bilaga till åbokommitténs betänkande. Efter uppdrag av åbokommittén utarbetad. Stockholm 1916. — Smärre recensioner.

Till filosofie doktorer utnämndes:

Gunnar Abraham Bjurman, Bl.,

född i Karlskrona den 13 aug. 1880; föräldrar: redaktören Göte Bjurman och Betsy Larsson. Mogenhetsexamen vid h. allm. läroverket i Karlskrona v.t. 1898; student vid Lunds

universitet h.t. samma år; kompletterade vid därv. h. allm. läroverk mogenhetsex. å latinlinjen 1900; fil. kand.-ex. jan. 1902; fil. lic.-ex. dec. 1915; disp. för doktorsgr. den 13 dec. 1916. E. o. kammarskrivare vid flottan april 1902—febr. 1905; red.-sekr. i Blekinge Läns tidning 1903—1904; medarbetare i Svenska Dagbladet dec. 1904—febr. 1914; statens ordinarie granskuingsman av biografbilder sedan den 1 mars 1914.

Utgiven skrift: Edgar Allan Poe. En litteraturhistorisk studie. Lund 1916. 448 s. (Gradualdisp.)

Ernst Georg Böös, Ld.,

född i Claestorp, Södermanlands län, den 22 februari 1882; föräldrar: godsförvaltaren Rudolf Böös och Helene Martens. Mogenhetsex. vid Lunds h. allm. läroverk maj 1901. Tjänstgjorde åren 1901—1906 å apotek; farm.-kandidatex. vid farmaceutiska institutet i Stockholm jan. 1905; student vid Lunds universitet h.t. 1906; fil. ämbets-ex. den 27 okt. 1910, fil.-lic.-ex. den 31 okt. 1916; disp. för doktorsgr. den 19 maj 1917. Vik. lektor vid Halmstads högre allmänna läroverk v.t. 1910, vik. adjunkt vid Göteborgs högre realläroverk läsåret 1910—1911 och vik. adjunkt vid Göteborgs folkskoleseminarium h.t. 1911; genomgick provårskurs vid Göteborgs högre realläroverk v.t. 1912; utnämndes till adjunkt i biologi, fysik och kemi vid Lidköpings realskola den 26 juli 1912 och till adjunkt i biologi och kemi vid högre realläroverket i Göteborg den 15 december 1916.

Utgiven skrift: Über Parthenogenesis in der Gruppe Aphanes der Gattung Alchemilla nebst einigen im Zusammenhang damit stehenden Fragen. Lund 1917. 4:o. 37 s. (Gradualdisp. Lunds univ:s årsskrift. N. F. Avd. 2. Bd 13. Nr 4.)

Nils Hanning Hanning, Ld.,

född i Landskrona den 27 maj 1887; föräldrar: byggmästaren N. Nilsson och Kristina Weberg. Intogs h.t. 1897 i Landskrona l. allm. läroverk; h.t. 1902 i Lunds h. allm. läroverk, mogenhetsex. därst. den 25 maj 1905; student vid Lunds universitet den 20 sept. s. å.; fil. kand.-ex. den 31 jan. 1908; efterprövn. enl. fordringarna för samma ex. den 27 mars 1911; fil. lic.-ex. den 19 mars 1913; disp. f. doktorsgr. den 5 maj 1917. Genomgick provårskurs vid Lunds h. allm. läroverk 1912; vik. adjunkt vid Malmö h. allm. läroverk den 4 nov. 1907—v.t. 1908; extralärare vid Lunds h. allm. läroverk läsåret 1908—09; vik. lektor med partiell tjänstgöringsskyldighet vid samma läroverk den 22 okt.—19 dec. 1912; vik. lärare vid Lunds pri-

vata elem.-skola läsåret 1913—14; ordinarie lärare vid samma läroverk från h.t. 1914. Lunds nations kurator v.t. 1912—v.t. 1913; Lunds studentkårs ordförande 1913. Iddade studier vid Köpenhamns universitet v.t. 1916; företog studieresor till Tyskland sommaren 1908, till Holland, Belgien och Tyskland sommaren 1914.

Utgivna skrifter: Bidrag till tolkningen av några verser hos Sigvat. (Från Filologiska föreningen i Lund 4, (1915) s. 58—65.) — Fornskånsk ljudutveckling. En undersökning av Cod. AM. 28, 8:o och Cod. Holm. B. 76. Lund 1917. XVIII, 280 s. (Gradualdisp. Lunds univ:s årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 13. Nr 1.)

Axel Jönsson, Ld.,

född i Långaröd, Malmöhus län, den 23 mars 1890; föräldrar: lantbrukaren Jöns Olsson och Hanna Persson. Intogs h.t. 1905 i Lunds priv. elem.-skola; mogenhetsexamen därst. den 4 juni 1909; student vid Lunds universitet den 19 sept. 1909; fil. ämbetsexamen den 14 dec. 1911; fil. lic.-examen den 13 sept. 1913; efterprovning enligt fordringarna för fil. ämbetsexamen den 31 maj 1916; disp. för doktorsgr. den 24 mars 1917. — Observator vid meteorologiska observatoriet på Pärtetjåkko 1 juli 1914—31 juni 1915; genomgick provårskurs vid Lunds h. allm. läroverk under vår- och höstterminerna 1916.

Utgivna skrifter: Über Bahnbestimmungen von Planeten und Kometen in der Nähe der singulären Fläche. (Arkiv för Matematik, Astronomi och Fysik. Bd 10. Nr 31. 1915.) — Über die Rotation des Mondes. Lund 1917. 4:o, 49 s. (Gradualdisp. Lunds univ:s årsskrift. N. F. Avd. 2. Bd 13. Nr 3.) — Meteorologische Beobachtungen auf Pärtetjåkko 1 juli 1914—31 juni 1915. (Naturwissenschaftliche Untersuchungen des Sarekgebirges; tills. med prof. A. Hamberg.)

Einar Christian Leonard Nauman, Ld.,

född i Hörby, Malmöhus län, den 13 aug. 1891; föräldrar: dåv. provinsialläkaren Johan Leonard Nauman och Clara Berling. Mogenhetsex. vid Lunds h. allm. läroverk v. t. 1909; student vid Lunds universitet h. t. s. å.; fil. kand.-ex. v. t. 1913; fil. lic.-ex. v. t. 1915; disp. för doktorsgr. v. t. 1917. E. o. amanuens vid Lunds universitets zoologiska institution h. t. 1911—h. t. 1913 och vid botaniska institutionen v. t. 1914—h. t. 1915; amanuens därst. f. o. m. h. t. 1915; assistent i hydrobiologi vid södra Sveriges fiskeriförening sedan sommaren 1913. Studerade åren 1910—1912 limnologi vid

biologiska anstalten i Aneboda, under en del av hösten 1914 vid Dansk Ferskvandsbiologisk Laboratorium i Hilleröd samt under en del av sommaren 1915 vid ett flertal sådana anstalter i Berlin och dess omgivning. Har sedan 1910 i växlande utsträckning bedrivit dylika fältarbeten inom södra och mellersta Sverige.

Utgivna skrifter: Om en av *Trachelomonas volvocina* Ehrenbg förorsakad vegetationsfärgning. (Botan. notiser 1911 s. 245—61. — Bidrag till kännedomen om vegetationsfärgningar i sötvatten. 1—6. Därs. 1912 s. 209—22, 1913 s. 249—63, 1914 s. 43—47, 89—92, 177—89, 1915 s. 1—18.) — Nannoplanktoniska cycloteller i sydsvenska insjöar såsom en viktig faktor i planktons näringsbiologi. (Därs. 1912 s. 257—81.) — Vegetationsfärgningar i fiskdammar. Praktiska synpunkter och anvisningar. (Skrifter utg. av Södra Sveriges fiskeriförening. Nr 11 (1913), s. 72—76.) — Vegetationsfärgningar i fiskdammar. Några arbetsuppgifter för den tillämpade biologien. (Svensk fiskeritidskrift 1914 s. 17—22.) — Vattnets blomning i våra sjöar. (Därs. s. 113—19.) — Über die Ursachen einer braunen Färbung des Wassers in einem Teiche der Fischereiversuchsstation Aneboda in Südschweden. (Internat. Revue der ges. Hydrobiologie Bd 6 s. 7—11.) — Über die photographische Darstellung der Planktonformationen. 1—2. (Därs. Bd 7 s. 56—60, 443—47.) — Quantitative Untersuchungen über die Organismenformationen der Wasserflächen. 1. (Därs. Bd 7 s. 214—21, 4 pl.) — Beiträge zur Kenntnis des Teichnannoplanktons. 1—2. (Biol. Centralblatt Bd 34 (1914) s. 581—94, Bd 34 (1917) s. 98—106). — *Euglena sanguinea* såsom ett exempel på våra dammars planktonproduktion. (Skrifter utg. av Södra Sveriges fiskeriförening Nr 12 (1914) s. 62—72.) — Vegetationsfärgningar i sötvatten. En biologisk orientering. (Därs. s. 73—84.) — Einige reproduktionstechnische Gesichtspunkte betreffs der photographischen Darstellung der Planktonformationen. (Botan. notiser 1915 s. 27—32, 1 pl.) — Mikrotekniska notiser. 1—7. (Därs. 1915 s. 49—60, 1916 s. 35—38, 49—63, 197—200.) — Über die Mikrophotographie auf Gaslichtpapiere in negativen Bildern. (Zeitschrift f. wiss. Mikroskopie Bd 31 s. 472—74, 2 pl.) — Über das Mikrophotographieren mit Gaslichtpapieren in direkt positivem Bild. (Därs. s. 474—75, 1 pl.) — En enkel anordning för provtagning av djupvatten i sjöar. (Skrifter utg. av Södra Sveriges fiskeriförening 14.) — Lietzensee vid Berlin. En bild från den tillämpade hydrobiologien i stor drift. (Därs.) — Über das Mikrophotographieren auf Gaslichtpapiere. (Mikrokosmos. Zeitschrift f. Mikrobiologie 1915.) — Eine einfache Methode zum Studium des Nannoplanktonlebens des Süßwassers. (Naturwiss. Wochenschrift 1916.) — Om provtagning av botten-

gyttjor vid djuplodning. Sthm 1916. 12 s. (Sveriges geol. undersökning. Ser. C. Nr 267. — Årsbok 9 (1915) Nr 3.) — Vegetationsfärgningar i äldre tider. Biologiskt-historiska notiser. 1 (I fören. m. O. Gertz) — 2. (Botan. notiser 1916 s. 145—62, 1917 s. 115—28.) — Den sötvattensbiologiska anstalten vid Aneboda och det vetenskapliga undersökningsarbetet där. (Södra Sveriges fiskeriförening 1912—16 s. 63—75.) — Einige Gesichtspunkte betreffs der zweckmässigen Anwendung von Gaslichtpapieren beim Kopieren von Abbildungen in Druck oder Schrift. (Zeitschrift f. wiss. Mikroskopie Bd 33 s. 148—50.) — Über das weitere Verwerten der Mikrophotographien auf Gaslichtpapieren. (Därs. s. 254—60.) — Einige Gesichtspunkte zur Technik und Verwertung der Schattenbilder. (Berichte der Deutschen botan. Ges. 1916.) — Über die Anwendung der Aufhellmethoden in der Technik der Schattenbildphotographie. (Därs.) — Einige weitere reproduktionstechnische Gesichtspunkte betreffs der photographischen Darstellung der Planktonformationen. (Botan. notiser 1917 s.). — Om profillodning i gyttje- och dyavlagringar. Sthm 1917. 31 s. (Sveriges geol. undersökning. Ser. C Nr 279. — Årsbok 10 Nr 5.) — Fotografering utan kamera och plåtar. Några enkla fotografiska avbildningsmetoder och deras tillämpning. Lund 1917. 45 s., 4 pl. — Undersökningar över fytoplankton och under den pelagiska regionen försiggående gyttje- och dybildningar inom vissa syd- och mellansvenska urbergsvatten. Sthm 1917. 4:o. 165 s., 7 pl. (Gradualdisp. K. sv. vet.- akad:s handlingar Bd 56 Nr 6.) — Referat i fackpressen samt artiklar i populära tidskrifter.

Carl Erik Ohlsson, Mlm.,

född i Malmö den 16 augusti 1891; föräldrar: köpmannen Anders Peter Ohlsson och Anna Maria Cederberg. Intogs h. t. 1900 i Malmö h. allm. läroverk; h. t. 1907 i Lunds priv. elem. skola; mogenhetsex. därst. den 4 juni 1909; student vid Lunds universitet den 25 augusti s. å.; fil. kand.-ex. den 29 januari 1914; fil. lic.-ex. den 3 april 1916; disp. f. doktorsgr. den 19 maj 1917. Amanuens vid medicinskt-kemiska institutionen den 15 september 1913—31 januari 1914; amanuens vid fysiologiska institutionen den 1 september 1914—31 september 1915; amanuens vid kemiska institutionen den 29 januari 1917. Lärare vid privata högre lärarinneseminariet i Lund läsåret 1914—1915.

Utgivna skrifter: Über optisch-aktive und inaktive Diphenäthyl-thiocarbamide (Ber. d. deutsch. chem. Ges., Jahrg. 47, 1914 s. 1534—1536; tills. med prof. J. M. Lovén). — Om köttmjölksyrans modersubstans (Sv. kem. tidskr., årg. 27, 1915 s. 116—117). — Eine neue Methode zur Extraktion der Milch-

säure (Skand. Arch. f. Physiologie, bd 33, 1916 s. 231—234). — Die Additionsprodukte der Diphenäthylthiocarbamide mit Methyljodid (Ber. d. deutsch. chem. Ges., Jahrg. 49, 1916 s. 1341—1344). — Eine bequeme Methode zur quantitativen Bestimmung der β -Oxybuttersäure im Harn (Biochem. Zeitschr., Band 77, 1916 s. 232—240). — Monofenetyltiokarbamid och fenetylsenapsolja (Sv. kem. tidskr., årg. 29, 1917 s. 82—85). — 4-Fenetyltiosemikarbazid. En preparativt stereokemisk och kinetisk studie. Lund 1917. 65 s. (Gradualdisp.).

Förutom redan i det föregående omnämnda val är att anteckna följande:

Val.

Den 21 april 1917 återvalde den akademiska församlingen professoren Borelius till ledamot i det större konsistoriet under ytterligare ett år från och med den 1 juni 1917.

Samma dag förrättades av den akademiska församlingen jämväl följande val, nämligen: till ledamöter av det mindre konsistoriet för en tid av tre år, räknat från och med den 1 juni 1917, professorerna Herner och Charlier samt till ledamot av drätselnämnden för samma tid professoren Fürst.

Till dekaner för det akademiska året 1917—1918 äro utsedda: inom teologiska fakulteten professoren G. Aulén, inom juridiska fakulteten professoren Ernberg, inom medicinska fakulteten professoren Forssman, inom filosofiska fakultetens humanistiska sektion professoren Moberg och inom samma fakultets matematisk-naturvetenskapliga sektion professoren Nilsson-Ehle.

Lund i augusti 1917.

Johan C. W. Thyren.

Utdrag ur Universitetets räkenskaper för år 1916.

Kapitalbehållning från år 1915:

Akademikassan	1,156,615: 42	
Reservfonden.....	90,753: 24	
Jollainska donationsfonden.....	11,251: 13	
Magnatstipendiefonderna.....	2,030,454: 83	
Byggnadsfonden	19: 94	
Bibliotekskassan	46,412: 84	
Ålderstilläggsfonden	4,604: —	
Pensionsfonden	547,965: 47	
Änke- och pupillkassan	175,697: 29	4,063,774: 16

Inkomster under år 1916:

Statsanslag (inkl. inbetalta pensions- avgifter kr. 18,862: 17)	958,581: 14	
Arrendemedel	75,082: 31	
Räntor	207,576: 06	
Nya donationer.....	52,531: 57	
Diverse inkomster	22,249: 07	1,316,020: 15
	Summa	5,379,794: 31

Utgifter under år 1916:

Löner och arvoden	681,647: 67	
Universitetsinstitutioner	203,566: 63	
Stipendier och premier.....	71,639: 77	
Pensioner	31,215: —	
Byggnader och reparationer	193,852: 74	
Diverse utgifter	29,289: 84	1,211,211: 65

Kapitalbehållning till år 1917:

Akademikassan.....	1,138,091: —	
Reservfonden	104,400: 44	
Jollainska donationsfonden.....	11,794: 93	
Magnatstipendiefonderna.....	2,120,338: 91	
Byggnadsfonden	38: 98	
Bibliotekskassan	45,155: 01	
Ålderstilläggsfonden	4,653: 44	
Pensionsfonden.....	566,452: 79	
Änke- och pupillkassan	177,657: 16	4,168,582: 66
	Summa	5,379,794: 31

Föreläsningar och övningar under läsåret 1916—1917.

Teologiska fakulteten. Prof. *Holmström*: h. t. svensk kyrkorätt (2 t.), homiletik (1 t.), v. t. svensk kyrkorätt (2 t.), homiletik (1 t.), h. t. och v. t. homiletiska samt kyrkorättsliga och liturgiska övningar. — Prof. *Pfannenstill*: h. t. Høffdings etik (4 t.), v. t. den konfessionellt lutherska etiken (3 t.), v. t. seminarieövningar. — Prof. *Herner*: h. t. gammaltestamentlig teologi (1 t.), Jesaja (2 t.), h. t. seminarieövningar, v. t. gammaltestamentlig teologi (1 t.), de mindre profeterna (3 t.). — Prof. *Holmquist*: h. t. det 18:de århundradets kyrkohistoria (18 sept.—9 okt. 4 t., 9 okt.—30 nov. 3 t.), 9 okt.—30 nov. Luthers tidigaste utveckling (1 t.), v. t. fr. o. m. 12 april det 19 århundradets kyrkohistoria, (tjänstledig 1 febr.—4 april). — Prof. *Aurelius*: h. t. det synoptiska problemet (3 t.), nytestamentlig teologi (1 t.), v. t. det synoptiska problemet till 8 mars, därefter Jesu liknelser (3 t.), v. t. seminarieövningar. — Prof. *Lehmann*: h. t. Sören Kierkegaard (1 t.), teologisk encyklopedi (2 t.), v. t. grekisk religionshistoria (1 t.), protestantismens pedagogik (2 t.), h. t. och v. t. seminarieövningar, (tjänstledig 15—28 mars). — Prof. *Aulén*: h. t. den senare protestantismens dogmatik (3 t.), v. t. februari—12 april den senaste protestantismens dogmatik (3 t.), h. t. och v. t. seminarieövningar, (tjänstledig 12 april—10 maj). — Doc. *Fehrman*: h. t. allmän symbolik (sammanlagt 20 t.), v. t. 1 februari—4 april ortodoxi, upplysning, pietism, idealism och romantik (3 t.), samma tid seminarieövningar, konkordieformelns kristologi och nattvardslära (sammanlagt 20 t.). — Doc. *Holmdahl*: h. t. och v. t. kateketiska och liturgiska övningar. — Doc. *Eidem*: h. t. och v. t. Apostlagärningarnas teckning av Pauli liv och karaktär (sammanlagt h. t. 15 t., v. t. 20 t.). — Doc. *Alin*: v. t. 12 april—10 maj försoningen enligt senaste årens lutherska teologi (4 t.). — Kyrkoh. *Bergström*: homiletiska och kateketiska övningar samt pastoralt proseminarium.

Juridiska fakulteten. Prof. *Thyrén*: h.t. 18 sept.—31 okt. komparativ straffrätt (4 t.), 1 nov.—8 dec. propedeutisk kurs i straffrätt (4 t.); enskilda kollegier i juridisk encyklopedi och i elementär straffrätt; v.t. internationell privaträtt (4 t.) därefter komparativ straffrätt, enskilt kollegium i allmän och speciell straffrätt. — Prof. *Kallenberg*: h. t. 9 sept.—14 okt. civilprocessrätt (1 t.), konkursrätt (1 t.), processrättsliga övningar (en dubbeltimme i veckan); v.t. f. o. m. 20 febr. civilprocessrätt (1 t.), konkursrätt (1 t.), processrättsliga övningar (en dubbeltimme i veckan); enskilda kollegier h.t. i straffprocessrätt, v.t. i civilprocessrätt. — Prof. *Björling*: h.t. och v.t. speciell obligationsrätt (3 t.), h.t. och v.t. civilrättsliga övningar (rättsfall och litteratur) (en dubbeltimme varannan vecka); enskilda kollegier h.t. i familjerätt och arvsrätt, v.t. i civilrättens allmänna del och sakrätt. — Prof. *Wicksell*: h.t. socialekonomi (3 t.), nationalekonomiska övningar (en dubbeltimme varannan vecka). — Prof. *Ernberg*: h.t. skogslagstiftning, därefter jakträtt och fiskerätt (4 t.), v.t. f. o. m. 1 mars vattenrätt; h.t. och v.t. enskilda kollegier i delar av speciell privaträtt. — Prof. *Malmgren*: h.t. och v.t. (t. o. m. den 4 april) regeringsformen (4 t); h.t. enskilda kollegier om riksdagens organisation och verksamhetsformer samt över tryckfrihetsförordningen. — Prof. *Bergman*: h.t. 16—30 sept. romerska rättskällor (sammanlagt 13 t.), 18 okt.—5 dec. romersk civilprocessrätt (3 t.), romerskrättsliga seminarieövningar (en dubbeltimme varannan vecka), v.t. 2—22 febr. kurs i handskriftsläsning (sammanlagt 12 t.), därefter rättegången under landslagens period (3 t.), rättshistoriska seminarieövningar (en dubbeltimme varannan vecka); enskilda kollegier h.t. i romersk förmögenhetsrätt, v.t. dels i den svenska domstolsorganisationens historia och dels i den svenska privaträttens historia. — Doc. *Brock*: h.t. finansvetenskap (sammanlagt 15 t.), v.t. teoretisk nationalekonomi (2 t.), finansrätt (2 t.). — Doc. *Undén*: h.t. propedeutiska kurser i civilrätt (sammanlagt 50 t.), och processrätt (tillhoppa 15 t.); kurser i familjerätt och sakrätt (sammanlagt 20 t.) och i obligationsrätt för kansliexamen (sammanlagt 15 t.); v.t. kurs i familjerätt och sakrätt för kansliexamen (sammanlagt 20 t.), febr. kurs i växelrätt (4 t.) — Jur. kand. *Hintze*: h.t. och v.t. praktisk juridisk kurs (sammanlagt 104 t.).

Medicinska fakulteten. Prof. *Fürst*: v.t. 15 jan.—7 maj histologi med embryologi (5 t.) jämte repetitionsföreläsningar med förhör. — Prof. *Borelius*: h.t. och v.t. t. o. m. 30 april kliniska föreläsningar i kirurgi (6 t.), under samma tid 5 dagar i veckan klinisk rond med demonstration av nykomna kliniska och polikliniska fall. — Prof. *Forssman*: h.t. 1 nov.—15 dec. lett förekommande patologiska obduktioner; v.t. 15 jan.—31 mars allmän patologi (6 t.), 1 april—31 maj bakteriologi (6 t.) — Prof. *Essen-Möller*: 1 juni—15 juli samt h.t. och v.t. föreläsningar i obstetrik och gynekologi (3 t.), gynekologiska operationer (3 dagar), kliniska demonstrationer (3 t.), polikliniska demonstrationer (2 t.), — Prof. *Broman*: h.t. och v.t. lett de dagliga dissektionsövningarna, h.t. 16 okt.—10 nov. bröst- och bukorganens utveckling och byggnad (5 t.), v.t. 8 jan.—3 febr. kurs i komparativ anatomi, 12 febr.—12 mars centrala nervsystemets utveckling och byggnad (5 t.). — Prof. *Petrén*: h.t. och v.t. kliniska föreläsningar i medicin (6 t.) och varannan dag klinisk rond med undersökningar och demonstrationer. — Prof. *Bang*: h.t. 16 okt.—15 dec. samt v.t. 15 jan.—16 mars fysiologisk kemi (5 t.), under samma tider lett praktiska övningar å med.-kemiska institutionen (6 t.); v.t. 17 april—31 maj kurs i farmakologi och receptskrivning (10 t.). — Prof. *Thunberg*: h.t. 16 okt.—5 nov. samt 20 nov.—4 dec. och v.t. 16 mars—15 maj föreläsning och demonstrationskurs i fysiologi (10 t.), h.t. utom 6—20 nov. och 5—15 dec. samt v.t. lett dagligen laborationerna i fysiologi. — Prof. *Overton*: h.t. 1—30 sept. (10 t.) samt 1—15 okt. (8 t.) och v.t. 20—21 mars (4 t.) kurs i farmakologi och receptskrivning. — Prof. *Ahlström*: h.t. (fr. o. m. 15 sept.) och v.t. 1 febr.—30 april kliniska och polikliniska föreläsningar och demonstrationer i oftalmiatrik (6 t.). — Prof. *Sjövall*: h.t. 1 sept.—31 okt. lett förekommande patologiska obduktioner, 1 nov.—15 dec. speciell patologisk anatomi (4 t.), 1 sept.—15 dec. lett förekommande rättsmedicinska obduktioner, v.t. 15 jan.—31 maj lett förekommande patologiska obduktioner samt under samma tid förekommande rättsmedicinska obduktioner, kurs i rättsmedicin (tills. 20 t.). — Prof. *af Klercker*: h.t. och v.t. pediatrika demonstrationer och föreläsningar å pediatrika kliniken (2 t.) och å pediatrika polikliniken (2 t.). — Doc. *Ask*: h.t. nov. och dec. och v.t. mars kliniska och polikliniska demonstrationer i oftalmiatrik

(tills. 28 t.), v.t. föreläsningar i oftalmiatrik (tills. 2 t.). — Doc. *Törne*: h.t. och v.t. (fr. o. m. 8 jan.) poliklinisk undervisning i otologi, rinologi och laryngologi (1 t.). — Doc. *Petrén*: h.t. 4 sept.—31 okt. samt dec. propedeutisk undervisning i allmän kirurgi (4 t.), kurs i operationsteknik med praktiska övningar å lik (tills. 15 tim.); v.t. 8—31 jan., samt mars propedeutisk undervisning i allmän kirurgi (4 t.), kurs i operationsteknik med praktiska övningar å lik (tills. 20 t.), 1—31 maj kliniska föreläsningar i kirurgi (6 t.) samt 5 dagar i veckan klinisk rond med demonstration av nykomna kliniska och polikliniska fall. — Doc. *Olow*: 16 juli—31 aug. föreläsningar i obstetrik och gynekologi (3 t.), gynekologiska operationer (3 dagar), kliniska demonstrationer (3 t.), polikliniska demonstrationer (2 t.), h. t. okt. kurs i förlossningsoperationers utförande å fantom (tills. 10 t.); v. t. febr. och juni kurser i förlossningsoperationers utförande å fantom (tills. 20 t.). — Doc. *Ljungdahl*: h.t. 11—30 sept., okt. och dec. samt v.t. 4—31 jan., mars och april propedeutiska kurser i de viktigaste kliniska undersökningsmetoderna: fysikalisk diagnostik (6 t.) och kliniska laborationer (4 t.). — Prof. *Nerander*: v.t. februari och mars föreläsningar i klinisk psykiatri (2 t.). — Doc. *Stenström*: v.t. mars och april kurser i allmän sjukvårdsteknik. — Med. lic. *Ingvar*: h.t. sept., okt. och nov. samt v.t. jan. kurser i allmän sjukvårdsteknik. — Doc. *Smith*: h.t. 1 sept.—15 dec. och v.t. 12 febr.—31 maj kurs i allmän kemi (5 dagar). — Med. lic. *E. Petré*n: v.t. och h.t. kurser i epidemiologi. — Med. lic. *Widmark*: h.t. 6—19 nov. samt 5—15 dec. föreläsnings- och demonstrationskurs i fysiologi (10 t.) samt ledning av de dagliga laborationerna i fysiologi. — Med. lic. *Fex*: v.t. vid obduktioner å Lunds hospital och Malmö allmänna sjukhus meddelat undervisning i obduktionsteknik och patologisk diagnostik.

Filosofiska fakultetens humanistiska sektion. Prof. *Flensburg*: h.t. Kālidāsa's Çakuntalā (2 t.), inledande kurs i allmän indoeuropeisk språkvetenskap (2 t.); v.t. Kālidāsa's Çakuntalā (2 t.), sanskritgrammatik (2 t.). — Prof. *Wrangel*: h.t. 11—14 sept. övningar i kännedom om olika målarskolors stil och teknik, därefter orientalisk och gammalkristen konst (1 t.), måleriet i Sverige under 1800-talets förra hälft (2 t.); v.t. 25—27 jan. undersökning av 1600- och 1700-talsmåleri i enskilda sam-

lingar i Lund och omnejd, därefter det svenska måleriet omkring 1800-talets mitt (2 t.), den kyrkliga konstens historia (2 t. under 7 veckor i februari och mars); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Lindskog*: h.t. grekisk litteraturhistoria (2 t.), grekiska inskrifter (1 t.); v.t. grekiska inskrifter (1 t.), Aeschylus' Prometheus (2 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Larsson*: h.t. filosofiens historia (2 t.); v.t. filosofiens historia (2 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t.). — Prof. *Kock*: h.t. germansk ljudlära (4 t.); v.t. urgermansk formlära (4 t.). — Prof. *Liljeqvist*: h.t. Rudolf Eucken som religionsfilosof (2 t.); v.t. boströmianismens rätts- och samhällsfilosofi (3 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t.). — Prof. *Ekwall*: h.t. engelsk ordbildningslära (3 t.), seminarieövningar (2 t. varannan vecka); v.t. Beowulf (2 t.), engelsk fonetik (2 t.). — Prof. *Stille*: h.t. och v.t. Frankrikes historia från nyare tidens början (3 t.), seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Moberg*: h.t. arabiska texter (2 t.), Genesis (2 t.); v.t. arabiska texter (1 t.), nyhebräiska (1 t.), arabiska (2 t.); h.t. och v.t. propeutisk kurs i hebräiska. — Prof. *Nilsson*: h.t. översikt över antikens historia och kultur (3 t.), arkeologiska seminarieövningar (2 t. varannan vecka); v.t. romersk-germansk arkeologi (1 t.), saklig förklaring till de Homeriska dikterna (2 t.); h.t. och v.t. proseminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Walberg*: h.t. prose e poesie italiane (1 t.), provensalska (1 t.), Molières Le misanthrope (1 t.); v.t. prose e poesie italiane (1 t.), provensalska (1 t.), Corneilles Le Cid (1 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Herrlin*: h.t. (från och med 15 okt.) pedagogikens historia från och med det 17:de århundradet (3 t.), valda kapitel ur svenska undervisningsväsendets historia (1 t.), v.t. filosofiska prenotationer till psykologien och allmän psykologi (3 t. under februari och mars), speciell psykologi (2 t. under april och maj), pedagogikens historia (1 t. under februari och mars, 2 t. under april och maj); h.t. och v.t. övningar i psykologi. — Prof. *Löfstedt*: h.t. och v.t. Terentius (3 t.); proseminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Hellquist*: h.t. fornnordisk mytologi (3 t. 1 sept.—9 oktober); v.t. Ynglingatal (3 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Nelson*: h.t. och v.t. Sveriges geografi (3 t.), seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Wallengren*: h.t. och v.t. allmän

statskunskap (3 t.), seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Doc. *Olson*: h.t. och v.t. Östgöotalagen (3 t.), fornvästnordisk skaldepoesi (1 t.); h.t. propedeutisk kurs i nordiska språk. — Doc. *Heinertz*: h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Doc. *Lindroth*: h.t. svensk fonetik (10 okt.—8 dec. 3 t.); h.t. och v.t. proseminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Doc. *Agrell*: h.t. slavisk ljudlära (1 t.), bulgariska (1 t., varannan vecka 2 t.), ryska (1 t.); v.t. 15—31 jan. slavisk ljudlära (1 t.), bulgariska (2 t.), ryska (1 t.) samt därefter ryska (1 t., varannan vecka 2 t.), polska (1 t.), kyrkslaviska (1 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Doc. *Sommarin*: h.t. näringspolitik med särskild hänsyn till det svenska näringslivet och dess utveckling på 1900-talet (sammanlagt 15 t.), propedeutisk kurs i nationalekonomi, övningar med ämnesuppgifter till två betyg i fil. kand.-examen (2 t. varannan vecka); v.t. näringspolitik med särskild hänsyn till det svenska näringslivet och dess utveckling på 1800- och 1900-talen (sammanlagt 20 t.), övningar = h.t. (2 t. varannan vecka). — Doc. *Rydbeck*: h.t. gravskick under förhistorisk tid (sammanlagt 15 t.), kyrkliga inventarier och därefter utgrävningen av Skanörs slott (2 t.); v.t. gravskick under förhistorisk tid (sammanlagt 20 t.). — Doc. *Thorn*: h.t. kurs i italienska; v.t. kurs i spanska. — Doc. *T. Norlind*: h.t. musikens historia 1800—1830 (1 t.); v.t. operans historia under 1800-talet (1 t.). — Doc. *Nilsson*: h.t. den platonska strömningen i svensk romantik (3 t.); v.t. poetik (sammanlagt 20 t.). — Doc. *v. Sydow*: h.t. sagoforskning (2 t.); v.t. germansk hjältesaga (2 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t.). — Doc. *Petersson*: v.t. ord för hus och gård i de indoeuropeiska språken, etymologiskt belysta (sammanlagt 15 t.), valda delar av äldre slavisk ljud- och språkhistoria (sammanlagt 20 t.). — Doc. *Lindqvist*: h.t. valda stycken ur svenska 1500- och 1600-talsförfattare (sammanlagt 15 t.), v.t. valda isländska prosa-texter (sammanlagt 20 t.). — Doc. *Karitz*: h.t. grekisk filosofi (sammanlagt 15 t.); v.t. filosofiens grundproblem (sammanlagt 20 t.); h.t. och v.t. propedeutisk kurs i filosofiens historia. — Doc. *A. Norlind*: h.t. klimatiska karaktärsområden (sammanlagt 15 t.); v.t. geografiens historia (sammanlagt 20 t.). — Doc. *Wigforss*: h.t. Gutalagen (sammanlagt 15 t.); v.t. fornnorska dialekter (sammanlagt 30 t.). — Doc. *Jaederholm*: h.t. valda psykologiska problem (sammanlagt 15 t.), seminarieövningar (15 sept.—13 nov.

2 t.); v.t. viljepsykologi (sammanlagt 20 t.). — Doc. *C. Weibull*: h.t. svenska statsförfattningens historiska utveckling (3 t.); v.t. Nordens äldre medeltidshistoria (3 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Doc. *Persson*: h.t. grekisk epigrafik (sammanlagt 15 t.), propedeutisk kurs i grekiska; v.t. attisk sakrallagstiftning (sammanlagt 20 t.), enskilda kurser över Platons Phaidon och nytestamentlig grammatik. — Doc. *Tuneld*: h.t. Buddhas liv enligt den grekisk-indiska konsten (sammanlagt 25 timmar); v. t. huvuddragen av den fornindiska böjningsläran från jämförande språkvetenskaplig synpunkt (sammanlagt 20 t.). — Doc. *Brising*: h.t. biträtt vid ledningen av seminarieövningarna i konstvetenskap; v.t. utvecklingslinjer i grekisk skulpturhistoria (2 t.). — Doc. *Sahlgren*: h.t. förbjudna ord (sammanlagt 15 t.); v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Doc. *Mortensen*: h.t. svensk litteratur under 80- och 90-talen (3 t.), enskild kurs i komparativ litteraturhistoria från medeltidens början; v.t. skandinavisk litteraturhistoria (3 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka).

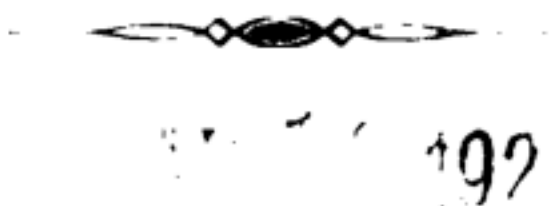
Filosofiska fakultetens matematisk-naturvetenskapliga sektion. Prof. *Lovén*: h.t. och v.t. oorganisk kemi (2 t. till den 12 april), organisk kemi (2 t., från den 12 april 4 t.); h.t. och v.t. fysikalisk-kemiska laborationsövningar. — Prof. *Charlier*: h.t. och v.t. fixstjärnornas fördelning, rörelse och fysiska beskaffenhet (3 t.); astronomiska seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Murbeck*: h.t. och v.t. valda angiospermgrupper samt därefter gymnospermernas systematik och morfologi; övningar i embryologi och kryptogammorfologi (4 t.), botaniska exkursioner. — Prof. *H. Wallengren*: h.t. valda delar av den jämförande anatomen (2 t.); v.t. allmän fysiologi (2 t.); h.t. zootomiska övningar; v.t. övningar i allmän fysiologi, därefter i histologi. — Prof. *Brodén*: h.t. 1—30 sept. propedeutisk kurs i matematik (3 t.), därefter differentialgeometri (1 t.), funktions-teoretiska och geometriska användningar av teorien för punktmängder och därefter komplex multiplikation samt därefter differentialekvationer (2 t.); v.t. 15 jan.—15 febr. propedeutisk kurs i matematik (3 t.), därefter differentialekvationer (2 t.), differentialgeometri (1 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Ekman*: h.t. 19 sept.—13 okt. stela kroppars

mekanik samt därefter delar av kursen i mekanik för två betyg i ämbetsexamen (2 t.), termodynamik (1 t.); v.t. termodynamik (1 t.), propedeutisk kurs i mekanik (2 t.); h.t. och v.t. räkneövningar i mekanik (2 t. varannan vecka). — Prof. *Carlgren*: h.t. »ur evertebraternas system, morfologi och biologi» (4 t.); v.t. samma ämne (2 t.), 15 jan.—4 april kurs i evertebraternas morfologi och systematik (8 t.), därefter kurs i embryologi. — Prof. *Nörlund*: h.t. teorien för de algebraiska funktionerna och för de Abel'ska integralerna (3 t.); v.t. teorien för de Abel'ska integralerna, därefter fakultetsserier (3 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Prof. *Nilsson-Ehle*: h.t. och v.t. allmän ärftlighetslära (2 t.), övningar i fysiologisk anatomi (6 t.). — Laborator *Ramberg*: 8 sept.—31 okt. kurs i undervisnings-experiment, därefter kurs i reaktionslära och kvalitativ analys; v.t. 15 jan.—31 mars övningar i kvalitativ analys, under april kurs i organisk syntes och i maj kurs i kvantitativ analys, kemiska seminarieövningar (1 gång varje vecka). — Doc. *Bengtsson*: h.t. och v.t. coleopterernas larver jämte grunddragen av ordningens systematik och biologi (1 t.), kurs i entomologi jämte bestämningsövningar (2 t.), övningar i speciell entomologi (2 t.), entomologiska exkursioner. — Doc. *Gertz*: h.t. och v.t. kurs i botanisk mikrokemi. — Doc. *Ribbing*: h.t. embryologi, därefter paläozoologi, kurs över det gamla Amerikas kulturhistoria; v.t. paläozoologi (sammanlagt 20 t.), det gamla Amerikas kulturhistoria. — Doc. *Siegbahn*: h.t. elektricitet i gaser (1 t.), allmän fysik (2 t.); v.t. nyare problem inom fysiken (1 t.), allmän fysik (2 t.); h.t. och v.t. seminarieövningar (2 t. varannan vecka). — Doc. *Kuylenstierna*: h.t. differensekvationer (sammanlagt 15 t.); v.t. nyare funktionsteoretiska undersökningar (sammanlagt 20 t.). — Doc. *Hadding*: h.t. och v.t. petrografi (1 t.), allmän mineralogi (2 t.), Skånes geologi och därefter Sveriges malmer (1 t.). — Doc. *Frödin*: h.t. propedeutisk kurs i fysisk geografi; v.t. kartografi och kartprojektioner (sammanlagt 20 t.), kurs i kartritning och fältmätning. — Doc. *Smith*: h.t. propedeutisk kurs i allmän kemi. — Doc. *Borelius*: h.t. metallernas fysik (2 t.); v.t. övningar i fysik. — Doc. *Gyllenberg*: v.t. valda delar av himmelsmekaniken (sammanlagt 20 t.) — Doc. *Wicksell*: h.t. elementär kurs i matematisk statistik, homograd statistik (sammanlagt 15 t.); v.t. elementen av den exakta dödlighetsstatistiken

(sammanlagt 20 t.). — Doc. *Lundegårdh*: h.t. 1 sept.—31 okt. övningar i växtfysiologi, därefter i växtanatomi (6 t.); v.t. 15 jan.—31 mars övningar i växtanatomi (6 t.), 1 april—20 maj laborationer i växtfysiologi (6 t.), 21—31 maj dagligen exkursioner och övningar i fysiologisk ekologi.

Exercitier. Ritmästaren *Lindqvist*: h. t. och v. t. till 24 april ritkonst (1 $\frac{1}{2}$ t.). — Översten *Norlander*: h. t. till 10 november gymnastik- och fäktövningar (11 t.). Löjtnanten *Oterdahl*: h. t. fr. o. m. 11 november samt v. t. gymnastik- och fäktövningar (11 t.) — Kapellmästaren *Berg*: kammarmusik (2 t.), orkestermusik (2 t.), undervisning i liturgisk sång (6 t.), föreläsning h. t. och v. t. harmonilära med praktiska övningar (1 t.).

192

Bd 9. 1913. (Pris 13: 00.)

Walberg, E., Trascrizhe fonetica di tre testi alto-engadini, con commento. (Pris 1: 00.) — *Thot A. C.*, Sartre—Tailleur. Étude de lexicologie et de géographie linguistique (Pris 2: 00.) — *Olson, E.*, Studier öfver pronomenet *den* i nysvenskan. (Pris 2: 00.) — *Liljekrantz, B.*, Höijers identitetsfilosofi i dess tidigaste stadn. (Pris 1: 50.) — *Karitz, A.*, Tankelinjer hos Thorild. Ungdomsårens filosofi. (Pris 3: 00.) — Till Per Henrik Lings minne. Skrift vid hundraårsfesterna till firande af Lings gymnastiska lifsgärning, utgifven genom medlemmar i Lunds Universitet. (Pris 3: 00.) — *Alexander-son, A. M.*, Den grekiska tæren. (Pris 3: 00.) — Lunds Universitets årsberättelse 1912—1913. (Pris 00.)

Bd 10. 1914. (Pris 11: 00.)

Norlind, A., Einige bemerkungen über das Klima der historischen Zeit, nebst einem Verzeichnis mittelalterlicher Witterungserscheinungen. (Pris 1: 25.) — *Persson, A. V.*, Zur Textgeschichte Xenophons. (Pris 3: 50.) — *Rydbeck, O.*, Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria. (Pris 7: 50.) — *Walberg, E.*, Affattningssådena för och förhållandet emellan de äldsta lefnadsteckningarna öfver Thomas Becket. En källkritisk undersökning. (Pris 1: 00.) — Lunds Universitets årsberättelse 1913—1914. (Pris 0: 75.)

Bd 11. 1915. (Pris 13: 00.)

Liljeqvist, E., Boströms äldsta latinska dissertationer försvenskade. (Pris 1: 50.) — *Sjöbeck, P.*, Program utgifna vid Lunds Universitet 1667—1867. (Pris 3: 00.) — *Wranel, E.*, Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare. (Pris 1: 00.) — *Agrell, S.*, Zur slavischen Lautlehre. (Pris 3: 00.) — *Petersson, H.*, Zur slavischen und vergleichenden Wortforschung. (Pris 1: 00.) — *Löfstedt, E.*, Tertullians Apologeticum textkritisch untersucht. (Pris 2: 75.) — Lunds Universitets årsberättelse 1914—1915. (Pris 0: 75.)

Bd 12. 1916. (Pris 14: 00.)

Kock, A., Umlaut und Bechung im Altschwedischen. Eine Übersicht. (Pris 7: 50.) — *Petersson, H.*, Baltisches und Slavisches. (Pris 2: 00.) — *Agrell, S.*, Slavische Lautstudien. (Pris 3: 00.) — *Thyrén, J.*, Remarques sur la partie générale d'un avant-projet de code pénal suédois. I. (Pris 0: 50.) — *Löfstedt, E.*, Arnobiana. Textkritische und sprachliche Studien zu Arnobius. (Pris 2: 25.) — *Ekwall, E.*, Contributions to the history of Old English dialects. (Pris 1: 50.) — Lunds Universitets årsberättelse 1915—1916. (Pris 0: 75.)

Lunds Universitet Årsskrift.

N. F. Avd. 1. Bd 13.

Pris för hela bandet: Kr. 12: 00.

Pris för de särskilda avhandlingarna, vika även säljas var för sig:

1. HÄNNINGER, N., Fornskånsk ljudutveckling. En undersökning av Cod. AM. 28, 8:o och Cod. Holm. B 76. Kr. 5: 00.
2. PALMÉR, J., Studier över de starktoniga vokalerna i 1500-talets svenska. Kr. 4: 50.
3. THYRÉN, J. C. W., Remarques sur la partie générale d'un avant-propos de code pénal suédois. Kr. 0: 50.
4. THYRÉN, J. C. W., Die Verbrechen gegenkörperliche Unversehrtheit in dem Vorentwurfe zu einem schwedischen Strafgesetzbuche. Kr. 0: 50.
5. AULÉN, G., Reformatoriska motiv inom en senare lutherska protestantismen. Kr. 1: 00.
6. FEHRMAN, D., Rättfärdiggörelselärans utveckling till luthersk bekännelsenorm. Kr. 2: 50.

Bihang: Lunds Universitets årsberättelse 1916–1917. Kr. 0: 75.

De närmast föregående bandens innehåll:
se omslagets innersidor.

I bokhandeln finnes att tillgå: Innehållsförteckning, systematisk öfversikt och författarregister till Lunds Universitets Årsskrift, [Första följden,] T. 1—40, utarbetade af P. Sjöbeck. Lund, C. W. K. Gleerup. Pris kr. 1: 00.

LUND 1917

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

BOUND

NOV 5 1921

UNIV. OF MICH.
LIBRARY

3 9015 04891 3175

BOUND

NOV 5 1921

UNIV. OF MICH.
LIBRARY

3 9015 04891 3175

